

મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્યરત્ન-

મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિવિરચિત

શ્રીલોકપ્રકાશ.

પ્રથમ ભાગ—દ્રવ્યલોક.

(સર્ગ ૧ થી ૧૧)

ભાષાન્તરકર્તા

શ્રીયુત મોતીચંદ્ર ઓધેવણ શાહ—ભાવનગર.

‘ ભરતેશ્વરબાહુબલીવ્રતિ ’, ‘ સમ્યક્ત્વકૌમુદી ’, ‘ અક્ષયકુમાર ચરિત્ર મહાકાવ્ય ’

પ્રત્યાદિના અનુવાદક

પ્રકાશક

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી

સા. છવણચંદ્ર દ સાકરચંદ્ર જવેરી—મુબઇ

આવૃત્તિ ૧ લી]

૪ સ ૧૯૫૬

[પ્રત ૧૨૫૦

વીર સવત્ ૨૪૫૫

વિક્રમ સવત્ ૧૯૮૫

મૂલ્ય રૂ ૩-૮-૦

પ્રકાશક —

શ્રી આમળોદય સમિતિ માટે

શ્રી જીવજ્યોતિ સાકરચંદ્ર ઝવેરી

૧૨૧-૧૨૩-૧૨૫ જવેરી બજાર—મુંબઈ

મુદ્રક —

શાહ ગુલાબચંદ લક્ષ્મીભાઈ

ધી આનંદ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ—ભાવનગર

LOKA--PRAKÁSH.

BY

MAHOPADHYAYA SHRI VINAYAVIJAYÁ GANI.

PART 1—CANTOES 1-11.

EDITED & TRANSLATED

by

MOTICHAND ODHAVJI SHAH

TRANSLATOR OF SAMYAKTYA-KAUMUDI, ETC

Published by

JIVANCHAND SAKERCHAND ZAVERI,

One of the Hon Secretaries

of

SHRI AGAMODAYA SAMITI.

ॐ ह्रीं श्रीं शान्तिम् ।

આમુખ.

તૈનદર્શનનું આગેપાગ નિરૂપણ કરનારે એક અપૂર્વ ગ્રન્થ આજે અમે અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ, એથી અમોને પરમ આભાર થાય છે આ દાર્શનિક ગ્રન્થના કર્તા મહામહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિ છે ચૌદપૂર્વધારી શ્રુતકેવળી શ્રીભદ્ર બાહુસ્વામીએ રચેલા કદંબસૂત્રની 'સુબોધિકા' અર્થાત 'સુખબોધિકા' વૃત્તિ દ્વારા તેઓ તૈન-અતૈન મમાજન વિશેષ પરિચિત છે કેમકે મોટે ભાગે—બન્ને સર્વ સ્થળે પર્યુપણ-પર્વમા એ વૃત્તિ વાચવામા આવે છે એમની બીજી લોકપ્રિય કૃતિ શ્રીપાલરાજનો રાસ છે કે જે પ્રતિવર્ષે જેવાર આય બિલની ઝોળીમા વચાય છે એ રાસ પૂર્ણ કર્યા પૂર્વે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હોવાથી તેને પૂર્ણ કરવાનું સૌભાગ્ય તેમના વિશ્વાસ-ભાજન મહાધ્યાયી ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિને મળે છે ગ્રન્થકાર^૧ વિચારગત્તાકરના કર્તા મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય થાય છે

વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ પદ્યબદ્ધ લોકપ્રકાશના કર્તાના જીવન તેમજ તેની અન્ય કૃતિઓના સબધમા વિશેષ વક્તવ્યની આવશ્યકતા અમે સ્વીકારીએ છીએ વિશેષમા અનેક ગ્રન્થોના સાક્ષીભૂત પાઠોનું અને પારિભાષિક શબ્દોનું સૂચિપત્ર પણ આપવાની અમને જરૂર જણાય છે આ ઉપરાંત સ્થાપના ચિત્ર તથા બીજી જે કાંઈ હકીકત આ મહા નિબંધને યોગ્ય સ્વરૂપમા પ્રકટ કરતી વેળાએ ઉપયોગી ગણાય તેનો પણ આસ્વાદ પાઠક વર્ગને મળે તેવી અમારી ઇચ્છા છે આ પ્રથમ વિભાગ હોવાથી અત્યારે તો અનુવાદક શ્રીયુત મોતીચંદભાઈએ આને ન્યાય આપવા વિશિષ્ટ પ્રયાસ કર્યો નથી, પરંતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ અતિમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામા આ હકીકતોને અવશ્ય યોગ્ય સ્થાન આપશે આ ગ્રંથમા એકદર ૭૦૦ ગ્રંથોનો આધાર લેવામા આવેલ છે તે હકીકત બનતા સુધી ગ્રંથાદિકના નામ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે તે બાબત પણ તેઓ ધ્યાનમા રાખશે

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંશોધનાદિ કાર્ય અભયકુમારચરિત્ર વિગેરેના અનુવાદક ભાવનગર નિવાસી શ્રીયુત મોતીચંદ એધેવજી શાહ દ્વારા કરવામા આવ્યું છે ભાષાતર શબ્દસર કે સમાસાદિ અન્વયપ્રમાણુ કરવામા આવ્યું નથી, પણ માત્ર વાચનારને શ્લોકોનો ભાવાર્થ જાણવામા આવે તે પદ્ધતિથી કર્યું છે કેટલાક મૂળ શ્લોકો વિના માત્ર અર્થની જિજ્ઞાસાવાળા વાચનારા ઝોને આ અનુકૂળ થઈ પડશે તેમ ધારી આવું ભાષાતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે

શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી અત્યાર સુધીમા મોટે ભાગે મૂળ ગ્રન્થો બહાર પડતા હતા, પરંતુ સવત્ ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામા ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ

૧ શ્રીવિચારરતનાકર શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ તૈન પુસ્તકોદાર ફડમાથી અક ૭૨ તરીકે પ્રગટ થયો છે અને ઉપર જણાવેન સુબોધિકાવૃત્તિ પણ એજ ફડમાથી પૂર્વે જે વાગ અક ૭ અને ૬૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે

થયેલા હોવાથી તદનુસાર અમે પૂર્વધર શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમજુકૃત શ્રીવિશેષાવશ્યક ભાષ્યનુ ભાષાતર એ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું તેમજ સ્તુતિ આદિના કેટલાક ગ્રંથો પણ જેવા કે યોગનસ્તુતિ, અપ્પભદ્ધિસ્તુતિ, જિનાનંદસ્તુતિ, ભક્તામરસ્તોત્રની પાઠપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહો ગુજરાતી અનુવાદ સહિત તથા બીજી શક્ય ત્યા પ્રતિકૃતિઓ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે આવા તાત્વિક ગ્રંથોની અભિકૃતિવાળા અભ્યાસકોને આ ગ્રંથ પણ આદરણીય થઈ પડશે એવી અમારી નમ્ર માન્યતા છે આ ગ્રંથોનો વિષય ઘણો ગહન હોવાથી ઘણી જોખી વ્યક્તિઓ આવા વિષયનો લાભ લે છે એમ અમારા જાણવામાં હોવાથી આ ગ્રંથ લાખાનર સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવ્યો છે ^૧

આ ગ્રંથ સળધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલુમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી હામલ કરવી રહી ગયેલી જણાય તેમજ અન્ય કોઈ સૂચના કરવી યોગ્ય લાગે તે ને પાઠક વર્ગ તરફથી અમને લખી જણાવનામાં આવશે તો તેનો અમલ કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું

ભાષાતરને સાગોપાગ અને અમ્પૂર્ણ શુદ્ધતાવાળું ઉતારવાને માટે વખતો વખત અનુવાદક મહાશયને પ્રેરણા કરવામાં આવતી, અને અન્ય વિદ્વાનો તરફ ફારમો વગેરે કવચિત તપાસવા મોકલવામાં પણ આવતા અનુવાદક મહાશયે બને એટલી કાળજીપૂર્વક કામ કર્યું હશે તથાપિ, વિષય અતિ ગહન હોઈ એના અભ્યાસી તેઓ ન હોવાથી તેમણે ઉડાણમાં ઉતરી મ થનવડે કરાયેલા અભ્યાસી અતિ અદ્ય હોવાથી, ભાષાતરની શુદ્ધતાની વિશેષ પ્રતીતિ માટે છપાયેલા ફારમો ફરીથી વિદ્વાનો તરફ મોકલવામાં આવતા માલુમ પડ્યું કે અશુદ્ધિઓ ઘણી રહી ગઈ છે અને શુદ્ધિપત્ર હામલ કરવા જેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ છે

વિદ્વાનોદ્વારા ફારમોની ફેરવણી, શુદ્ધાશુદ્ધિની તારવણી તેમજ અનુવાદક મહાશય અને વિદ્વાનોની મતફેરીના કારણે આ તૈયાર થઈ ગયેલા ગ્રંથને બહાર પાડવામાં લગભગ બે વર્ષ નીકળ્યા અને ચેત્રલોકવાળો બીજો ભાગ લગભગ પોણા છપાઈ તૈયાર થયો આખરે શુદ્ધિપત્ર આપતું એવો અમારો ઇરાદો થવાથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરાવીને આની અદર જ હામલ કરવામાં આવ્યું છે

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા આગમાદિ ગ્રંથોને સુપરરોયલ સાઇઝમાં ૧૨ પેજ પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, બ્યારે વિચારસાર-પ્રકેરણને ડેમી આઠ પેજ પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાતરને બે ભાગમાં સુપરરોયલ સાઇઝમાં આઠ પેજ પુસ્તક આકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે તેમજ આને પણ સુપરરોયલ ૮ પેજ સાઇઝમાં પુસ્તક આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે અને સ્તુતિ આદિના તથા ભક્તામરપાઠપૂર્તિના પુસ્તકોને કાઉન ૮ પેજ સાઇઝમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે

આગમોદય સમિતિ દ્વારા અર્પૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડે છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો અસ્થાને લેખાશે નહિ

૧ મૂળ ગ્રંથ પોથી આકારે શેઠ દે લા. જૈન પુસ્તકાલયાર ફડમાંથી દ્રવ્ય અને ચેત્રલોકના બે ભાગમાં અ.ક. ૧૫ અને ૭૪ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે પછીના કાલ અને ભાવલોકને પ્રસિદ્ધ કરવાનું કાર્ય આશુ છે

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના લોયણી ગામમાં સ વત્ ૧૯૭૧ ના મહા શુદ્ધિ ૧૦ (ઇ સ. ૧૯૧૫ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમ વારે કરવામાં આવી છે. લોયણી ગામની ખ્યાતિ જોનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશહુર છે, કારણ કે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થ કર શ્રીમહિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંચાસ શ્રીઆનંદ સાગરગણિ (આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસાગરમૂર્તીધર) ના ઉપદેશથી સ્વર્ગસ્થ પંચાસ શ્રી મણિવિજયજી, પંચાસ શ્રી મેઘવિજયજી, (આચાર્ય શ્રી વિજયમેઘસૂરિ) અને બીજાં જોત સાધુ મહારાજો નેમજ આ સંસ્થાના માનનીય સેક્રેટરી સ્વર્ગસ્થ શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ વગેરે ગૃહસ્થોની હાજરીમાં સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ સુનિરાજ પાસેથી અન્ય સુનિવચો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સમજાવ મેળવે તથા (૨) વિકાન્ સુનિરાજોની દષ્ટિ હેઠલ શોધાવીને જોષ્ટી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્યસિદ્ધિ—

પહેલાં હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), કપડવજ (ખેડાજિલ્લો), અમ દાવાદ, સુરત, પાલીતાણા, અને રતલામ (માળવા)માં આગમોની વાચનાનો પ્રબલ યોજનામાં આવ્યો હતો. જોનો લાભ ધણા સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જોત ધર્મના પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે, જેની વિચિત્ર જાહેરાતમાં રજુ કરવામાં આવે છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વ માધારણ મંડળમાં ઘણા મહાત્મો છે, તેમાં કાર્યવાહક સેક્રેટરી મંડળના મહાસદો નીચે સુજ્ઞ છે.

૧ શેઠ મૂરચંદભાઈ પુરોષોત્તમદાસ બઢામી	અમદાવાદ *
૨ „ કુવરજી આણંદજી કાપડીઆ	ભાવનગર
૩ „ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી	અમદાવાદ
૪ „ કમળાશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૫ „ નમુનીલાલ છગનચંદ શ્રોફ	સુરત
૬ „ લોગીલાલ દાલાભાઈ	પાટણ
૭ „ મણિલાલ સૂરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૮ જીવલચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુળાધ

* શ્રે. વેણીચંદ સૂરચંદના અવસાનની ત્રીસ સેતાં અત્યંત દિલનીરી થાય છે અને જેઓથીના પરમ ધર્મ આપને, પરમ કૃપા પરમાત્મા પરમ દાનિ બધે જેવું પ્રાર્થએ છીએ શ્રે. વેણીચંદભાઈની ખાલી રહેલી જગ્યા ઉપર માનનીય સન જડજ મુરચંદભાઈ પુરોષોત્તમદાસ બઢામીને મુદવામાં આવ્યા છે.

* મીરુત સુનીલાલ છગનચંદ શ્રોફના અવસાનની ત્રીસ સેતાં પાગપાગ શોક થાય છે અને જેઓથીના નાતવાન પરમાત્મા પરમ દાનિ બધે જે. પ્રાર્થએ છીએ.

કાર્યાલય—

૧૧૧

થોડાં વખત સુધી આ સંસ્થાની ઓફીસ ન્યા ન્યા આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું ૧૧૧
ત્યાં રાખવામા આવતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજે સ્થળે સંગવડ માટે ફેરવવામા આવતી હતી
હમણાં મુખ્ય ઓફીસ મુબાઇ જવેરી બજાર નં ૧૨૧, ૧૨૩, ૧૨૫ના મકાનમા રાખવામા
આવેલી છે, જ્યારે ગ્રન્થોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા રોડ દેવચંદ લાલભાઈની
ધર્મશાળામા (વિદ્યાર્થી ભુવનમા) રાખેલી છે

મુબાઇ જવેરી બજાર
સં ૧૯૮૫ વૈશાખ શુકલ ૩

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ સેક્રેટરી

શુદ્ધિપત્રકારકના બે બોલ.

આ દ્રવ્યલોકનું ભાષાતર પૂરે છપાઇ રહ્યા પછી મારી પાસે તેના જાહેરા કારમો આવ્યા, મને તેના
અર્થમા ઘણી અશુદ્ધિ જણાઈ તેથી મેં તમામ (૭૨) કારમો તપાસી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કર્યું તે આ સાથે
છપારીને બહાર પાડવામા આવ્યું છે

આ શુદ્ધિપત્રમા મૂળ ઉપર તો દષ્ટિ આપનામા આવી જ નથી તેને માટે આ સંસ્થા તરફથી દ્રવ્યલોક
પ્રકાશ મૂળ છપાયેલ છે તે જોઈને શુદ્ધિ કરવી

ભાષાતરમાં દરેક શ્લોક સાથે અર્થનો મુકાનનો કરેલ નથી, પણ અર્થમા ન્યા સંખલના જણાઈ ત્યા
મૂળ શ્લોક સાથે મેળવીને સુધારેલ છે એમા કાંઈપણ સંખલના થઈ હોય તો કૃપા કરીને વિદ્વાન મુનિરાજોએ
મને જણાવવા કૃપા કરી જોયી કે મારી સંખલના સમજ થકી

આ અનુવાદ શ્લોકના સંખદાર્ય પ્રમાણે જ કરનામા આવેલ નથી એમ આમુખમા તેના લેખક મહા
શય જણાવે છે, પરંતુ આવા દ્રવ્યાનુગોચના ગ્રંથનું ભાષાતર સ્વતંત્ર થાય જ નહીં, તેમા સંખદાર્ય ઉપરાંત
અનુભવ-વિષયનું પરિગાન મેળવીને અર્થ તખાય વળી જે સંખદ ખાસ વપરાતો હોય તેજ વપરાય તેના અર્થ
લખાય નહીં દાખલા તરીકે—જનાવમઠ કે જલન્ય શુકલ અસંખ્યાત, આતપ, ઉદ્યોત વિગેરેના અર્થ ન
લખાય—તે સંખદ જ લખવા પડે

આ મથના ખરીદદારાઓને ખાસ વિનંતિ કરવાની કે—આ શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે પ્રથમ મથ સુધારીને
પછી જ ભાષાતર વાંચવાનું શરૂ કરવું

વૈશાક વર્ષ ૧
સ ૧૯૮૫

કુવરજી આણંદજી
ભાનનગર

પ્રસ્તાવના.

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિના માનવતા મત્રી રા. રા. જીવણચંદ્ર દ સાકરચંદ્ર ઝવેરી, જેમની ઉત્સાહપૂર્ણ દેખરેખનીચે અત્યારસુધીમા અનેક ઉપયોગી પુસ્તકોની હારમાળા પ્રસિદ્ધ થઈ છે એમની ઇચ્છાનુસાર ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ વિનયવિજય વિરચિત સુપ્રસિદ્ધ ‘લોક પ્રકાશ’ ગ્રન્થની પ્રસ્તુત ‘મૂળ’ અને ભાષાન્તરવાળી આવૃત્તિ તૈયાર કરવામા આવી છે

‘મૂળ (TEXT) માટે નીચે જણાવેલી હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો આધાર લીધો છે

(A) સુરત-ગોપીપુરાના શ્રીમદ્ મોહનલાલજી નૈન જ્ઞાનભંડારની પ્રતિ આ પ્રતિ મારા હસ્તગત પ્રતિઓમા સૌથી જુની છે, અને હું એમ પણ અનુમાન કરૂ છું કે જ્ઞાનભંડારે અત્યારે ઉપલબ્ધ એવી લોકપ્રકાશની સર્વ કોઈ પ્રતિઓમા પણ જુનામા જુની હોય કેમકે એનો લેખનકાળ^૧ સવત્ ૧૭૩૩ ની સાલ છે અને લોકપ્રકાશ ગ્રન્થ રચાયાનો^૨ સમય સવત્ ૧૭૦૮ છે એટલે મૂળ કર્તા કૃત મૂળ લેખ અને આ આદર્ગ વચ્ચે ફક્ત ૨૫ વર્ષનું અન્તર છે એને આપણે ગ્રન્થની રચના પછી પસાર થયેલા પોણાત્રણ સૈકા જેટલા સમયની આગળ નહિ વત્ ગણી શકીએ

આજથી અઢીસો વર્ષ પહેલા લખાયેલી હોઈને, આ પ્રતિ બહુ જીર્ણ થઈ ગઈ છે અને મારા હાથમા આવી ત્યારે એના પાના ઘણા ખરા એક બીજા સાથે ચોટી ગયેલા હતા, જે હું ધારૂ છું કે, હમણા કોઈના હાથમા ન ગયેલી હોઈ, વચાયા વિના પણ પડી રહી હોય તેથી અને બીનાશવાળા સ્થળ-ભંડાર-મા ભંડારેલી પડી રહી હોય તેથી હશે

૧ આ પ્રતિના લેખક-લઢીઆ-નું, ગ્રન્થની સમાપ્તિ પછી નીચે પ્રમાણે colophon લખાયું છે —

ગુણત્રિસાવનિ(૧૭૩૩)માનવર્ષસહસ્ય રાકાવિધુવાસરેડસ્મિન્ ।

પુષ્પેન્દુયોગે મૃગરાશિસૂર્યે ગ્રન્થો મુદાય લિખિતો મહીમાન્ ॥ ૧ ॥

સમસ્તસામન્તકિરીટકોટિમણિપ્રભામહિતપાદપદ્મ* ।

ચારિત્રસત્સાગરનામધેયો બમૂવ ગચ્છત સુકૃતેકસત્ર ॥ ૨ ॥

સરજ્ઞવર્ણોદિતમહલીભિર્નતા ભસદજ્ઞાનવિરાગમાનાઃ ।

ક્ષયાણસત્સાગરસજ્ઞકાશ્ચ ચિરાય જીયામુરમી પ્રબુદ્ધા ॥ ૩ ॥

વિદ્વદશ સાગરસજ્ઞકા સચારિત્રચાર્વાચરણપ્રવીણા ।

મશસ્વત સાગરસજ્ઞકાત વિચારત સાગરસજ્ઞકેન ॥ ૪ ॥

શ્રીસ્તુ । શુભ મઘતુ લેક્ષકપાઠકયો ॥

૨ વસુલાષ્ટેન્દુ(૧૭૦૮)પ્રમિતે વર્ષે હર્ષેન જીર્ણદુર્ગપુરે ।

ગમોજ્જવન્પચમ્વા ગ્રન્થ પૂર્ણોડયમનનિટ ॥ મર્ગ ૩૭ નો મ્લેક ૩૬ મે

આ પ્રતિ ઠીક શુદ્ધ છે, જે એ લખનાર કોઈ જેવો તેવો અજ્ઞાન લહીયો નહિ પણ વિચારસાગર નામના કોઈ સંસ્કૃતભાષાના અભિજ્ઞ ચંત્રે લખેલી હોઈને, હોવી જોઈએ. (જુઓ ઉપર ટાકેલો ૪ થી ૧૬૦)

આખી પ્રતિના એકદર ૪૯૪ પાના છે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે પદર પદ્ધિ બહુ સુદર અક્ષરોથી લખેલી છે વચ્ચે વચ્ચે લેખકે ‘પડિમાત્રા’ કહેવાતી લેખનરૂઢિનો છુટથી ઉપયોગ કર્યો છે, કે જે રૂઢિ આજથી ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ ઉપર પુષ્કળ પ્રચલિત હતી વળી અગત્યની ‘સ્થાપના’-ચિત્રો, આકૃતિઓ, કોણકો વગેરે પણ આ પ્રતિના લેખકે, કોઈ કોઈ જગ્યાએ તો ૨૦ પુરીને પણ આપ્યા છે

(B) શ્રીમન્ મોહનલાલજી મહારાજના પ્રશિષ્ય ‘અનહર મુનિ’ ની પ્રતિ સુદર મોટા અક્ષરમાં લખેલા ૫૮૭ પાનાની આ પ્રતિ છે સવત્ ૧૯૫૫ માં કોઈ મારવાડી લહીઆની લખેલી છે, ભાષાભિન્ન નહિ હોય એટલે લેખકે તો અનેક ભૂલો કરી છે, પણ આ પ્રતિ સદ્ભાગ્યે એ વિદ્વાન મુનિએ વાંચેલી જણાય છે, કેમકે ઠામ ઠામ સુધારા વધારા કરેલ છે ૧ લી (A) પ્રતિની ઉપરથી જ આ પ્રતિ લખેલી જણાય છે આમાં પણ ‘સ્થાપના’, જરૂરની આકૃતિઓ વગેરે આપેલા છે છેવટનો colophon આ પ્રમાણે છે —

લિપીકૃત લહીયા શ્રીરુપ્ણ અમરદત્ત । રેનેવાલે જોષપુર-મારવાડ-ગુદી કે મોલેમે । હાલ અમદાવાદમે રેતે હે । દેવસાંકે પાઠે । સવત્ ૧૯૫૫ ના દુસરા જૈંત વદ ૧ મંગલવાર પૂર્ણહીવા હે । શ્રીસ્તુ કલ્યાણમસ્તુ ॥

(C) પહેલી (A) ની જેમ શ્રીમન્ મોહનલાલજી જ્ઞાન ભંડાર સુરત-ની પ્રતિ બીજી (B) પ્રતિના જેવા સુદર મોટા અક્ષરોવાળી આ પ્રતિના પણ લગભગ બીજીના જેટલા ૫૮૯ પાના છે કોઈ કોઈ સ્થળે અશુદ્ધ છે પણ સાધારણ ભાષાજ્ઞાનવાળા લહીઆ દ્રવ્યને માટે ઉતાવળે લખી કાઢે તેમાં એવા દાખ રહી જાય એ સ્વાભાવિક છે એ પ્રત સવત્ ૧૯૬૦ માં લખેલી છે લખાવનારના કે કોઈ અન્ય ભાષ્યશાળી વિદ્વાનના હાથમાં જઈ વચાચેલી જણાતી નથી ભંડારમાં સચવાઈને પેકળાધ નવીજ રહી છે વચાઈ હોત તો તો યોગ્ય ચોધન થયું હોત આ પ્રતિને છેવટે colophon આ પ્રમાણે છે —

સવત ૧૯૬૦ ના વર્ષે માધમાસ શુક્લપક્ષે ૨ તિથી કુનવાસરે સપૂર્ણન । ૫ સુવકુશલ-ગુરુસુદરકુશલેન નિષિકૃત શ્રીમામનધરે । મુઠ્ઠ પ્રથમા ૧૭૬૭૦ શ્લોક સ્વગ્ન્યના ‘અને’ સાક્ષીના ૩૦૦૦ । મર્વ પ્રથામ ૨૦૬૭૦ ॥

(D) બાવનગરના શેઠ હોસાભાઈ અલેચદ એટલે મોટા જિનમદિરના હસ્તગત જ્ઞાન ભંડારની પ્રતિ આ પ્રતિ ઘણીજ અશુદ્ધ માલમ પડવાથી એનો કશો ઉપયોગ થઈ શક્યો નથી

આમ ત્રણ હસ્તલિખિત પ્રતિઓને આધારે પ્રસ્તુત લોકપ્રદારી અન્યતુ મૂળ TEXT તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ એ પ્રતિઓમાં પણ કોઈ કોઈ સ્થળે ન વાંચી કે ન સમજી

શકાય એવા, અથવા જાધનેસતા નહિ—એવા, અક્ષરો કે શબ્દો માલમ પડેલા ત્યા પડિતવર્થ હીરાલાલ હ સરાજે સુદિત કરેલા એ ગ્રન્થની સહાય પણ મે લીધી છે અને એટલા માટે બીજાઓની સાથે એ અગ્રગણ્ય વિદ્વાન્ ગૃહગ્રન્થનો પણ મારે આ સ્થળે આભાર માનવાનો છે

આ લોકપ્રકાશ ગ્રન્થનું લગભગ વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ પૂર છે એટલે આખો ગ્રન્થ મૂળ અને અનુવાદ સાથે એક જ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ શકે નહિ માટે ‘સમિતિ’ ના માન્યવર કાર્યવાહકે એના વિભાગ ઠરી કરીને પ્રકાશિત કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે

આ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકીએ છીએ એ પુસ્તક, જેને આપણે પહેલો વિભાગ કરીને કહેશું એમાં દ્રવ્યલોક પૂરતા અગ્યાર સર્ગ આવ્યા છે એકદર માકનીશ સર્ગો છે એટલે શેષ છત્રીશ સર્ગો—જેમાંથી પણ એક છે:લો તો ‘પ્રથસ્તિ’ રૂપ છે એટલે શેષ પચવીશ સર્ગોમાં ક્ષેત્રલોક, કાઢલોક અને માવલોક ની હકીકત છે જારમાંથી સત્યાવીશમાં સુધીના સોળ સર્ગોમાં ક્ષેત્રલોક ની અને અઠ્યાવીશમાંથી પાત્રીશમાં સુધીના આઠ સર્ગોમાં કાઢલોકની હકીકત છે એક છત્રીશમાં સર્ગમાં માવલોક નું—છ માવલુ સમ્યક્ નિરૂપણ કરેલું છે છાપવાનું કાર્ય થાલેજ જ એટલે ક્ષેત્રલોક આદિક બીજા વિભાગો પણ થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ શકશે

મારેમાં દ્રવ્યલોકનો વિષય બહુ સૂક્ષ્મ હોઈ ગ્રહણ કરવો સામાન્યતઃ મુશ્કેલ છે અન્ય વિષયોના વિશેષ અભ્યાસવાળા ગૃહસ્થ કે ત્યાગી નિર્મ થો પણ, કહે છે કે એના હુર્ચાદ્યત્વને લઈને એમાં અચુપાત કરવાની ઝોછી ઈચ્છા રાખે છે અત્ર મે યોતે તો, સસ્કૃત (અને અગ્રેજી પણ) ગરુડપદાદિનો સ્વદેશીય ભાષામાં અનુવાદ ઉતારવાની મને સ્વાભાવિક જ હાથ બેસી ગયેલી ધાટીને લઈને, મારા સસ્કૃતના જ્ઞાનપર સુસ્તકીન રહીને અને એમાં પણ ક્ષિલમુગ્ધી જેવા ગહન વિષયનું સસ્કૃત પદબધમાં સ્વરૂપ દર્શાવવા જેટલી અગાધ કાવ્યકળાવાળા પ્રાચીન પડિતજનો મહેલી કે અધરી પણ પડે એવી રચના વાળા શ્લોકોમાં પણ વગર અર્થ (નિષ્પ્રયોજન) એક પણ શબ્દ દાખલ કરતા નથી તેમ જરૂરીયાતવાળો એક પણ શબ્દ છોડી દેતા નથી—એ બાબત સપૂર્ણપણે ધ્યાનમાં રાખીને, યા નિશા સર્વમૂતાના તસ્યા જાગર્તિ સવયમી—આ સૂત્રના સવયમીની પેઠે નિશ્ચયના શાન્ત વાતાવરણમાં સતત છતા મનના વિનોદપૂર્વક બેગી ‘મૂળ’ લખ્યું છે અને ભાષાન્તર કયું છે એમ ‘દીલના રંગે’ આ મહાન ગ્રન્થ મે તૈયાર કર્યો છે છતા એમાં હોપ નહિજ રહેવા પામ્યો હોય એમ હું—માનવ કહી શકું નહિ, કેમકે સર્વથા હોપરહિત, સપૂર્ણ તો ભગવાન જ છે, એટલે અદર રહેવા પામેલી હપ્કોઈ ભૂલચૂક માટે હું અન્ત કરણપૂર્વક ક્ષમા ચાચુ છું

ઉવટ, ગ્રન્થકર્તા ઉપાધ્યાયજીની જ

एतद्ग्रन्थग्रयनप्रचितात्सुखतामिन्तर भूयात् ।

मीजिनघर्मप्राप्ति श्रोतु कर्तुश्च पठितुश्च ॥

આ આશીર્વાદાત્મક ગાથા અત્ર ટાકીને આ મારી પ્રસ્તાવના હું જ મ કરૂ છું

ભાવનગર
તખ્તેશ્વર પ્લોટ—જેન સેનેટોરીયમ
તા. ૨૩-૩-૨૫

}

મોતીચંદ ઓધવજી.

આ પ્રતિ ઠીક શુદ્ધ છે, જે એ લખનાર કોઇ જોવા તેવો અજ્ઞાન લહીયો નહિ પણ વિચારસાગર નામના કોઇ સંસ્કૃતશાપાના અભિજ્ઞ યતિએ લખેલી હોઇને, હોવી જોઇએ. (બુએ ઉપર ટાકેલો ૪ થો શ્લોક)

આખી પ્રતિના એકદર ૪૯૪ પાના છે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે ૫ દર ૫ કિતિ બહુ સુદર અક્ષરોથી લખેલી છે વચ્ચે વચ્ચે લેખકે 'પડિમાત્રા' કહેવાતી લેખનરૂઢિના છુટથી ઉપયોગ કર્યો છે, કે જે રૂઢિ આજથી ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ ઉપર પુષ્કળ પ્રચલિત હતી વળી અગત્યની 'સ્થાપના'—ચિત્રો, આકૃતિઓ, કોષ્ટકો વગેરે પણ આ પ્રતિના લેખકે, કોઇ કોઇ જગ્યાએ તો રંગ પૂરીને પણ આપ્યા છે

(B) શ્રીમન્ મોહનલાલજી મહારાજના પ્રશિશ્ય 'મનહર મુનિ' ની પ્રતિ સુદર મોટા અક્ષરમાં લખેલા ૫૮૭ પાનાનો આ પ્રતિ છે સવત્ ૧૯૫૫ માં કોઇ મારવાડી લહીઆની લખેલી છે, ભાષાભિજ્ઞ નહિ હોય એટલે લેખકે તો અનઠ ભૂલો કરી છે, પણ આ પ્રતિ સફલાગ્યે એ વિદ્વાન મુનિએ વાંચેલી જણાય છે, કેમકે કામ કામ સુધારા વધારા કરેલ છે ૧ લી (A) પ્રતિની ઉપરથી જ આ પ્રતિ લખેલી જણાય છે આમાં પણ 'સ્થાપના', જરૂરની આકૃતિઓ વગેરે આપેલા છે છેવટનો colophon આ પ્રમાણે છે —

સ્પિષ્ટત લક્ષીવા શ્રીઠપ્પા અમરદત્ત । રેનેવાલે જોષપુર—મારવાડ—ગુવી કે મોલેમે । હાલ અમવાવાદમે રેતે હે । દેવસાકે પાઠે । સવત્ ૧૯૫૫ ના કુસરા જોઠ વદ ૧ મગલવાર પૂર્ણક્રીવા હે । શ્રીસ્તુ કલ્યાણમસ્તુ ॥

(C) પહેલી (A) ની જેમ શ્રીમન્ મોહનલાલજી જ્ઞાન ભંડાર સુરત—ની પ્રતિ બીજી (B) પ્રતિના જેવા સુદર મોટા અક્ષરોવાળી આ પ્રતિના પણ લગભગ બીજીના જેટલા ૫૮૬ પાના છે કોઇ કોઇ સ્થળે અશુદ્ધ છે પણ સાધારણ ભાષાશાસ્ત્રના લહીઆ દ્રવ્યને માટે ઉતાવળે લખી કાઢે તેમાં એવા દોષ રહી જાય એ સ્વાભાવિક છે એ પ્રત સવત્ ૧૯૬૦ માં લખેલી છે લખાવનારના કો કોઇ અન્ય ભાગ્યશાળી વિદ્વાનના હાથમાં જઇ વચાંચેલી જણાતી નથી ભંડારમાં સચવાઇને પેકળધ નવીજ રહી છે વચાંચ હોત તો તો યોગ્ય શોધન થયું હોત આ પ્રતિને છેવટે colophon આ પ્રમાણે છે —

સવત્ ૧૯૬૦ ના વર્ષે માષમસે શુક્લપક્ષે ૨ તિથી કુમવાસરે સપૂર્ણઠન । ૫ સુવકુશલ-ગુરુસુદરકુશલેન સ્પિષ્ટત શ્રીનામનવરે । મુઠ્ઠ ગ્રંથમા ૧૭૬૭૦ શ્લોક સ્વગ્રન્થના 'અને' સાક્ષીના ૩૦૦૦૦૦ સર્વ ગ્રંથાગ્ર ૨૦૬૭૦ ॥

(D) ભાવનગરના શેઠ હોસ્તાભાઈ અભેયદાસે એટલે મોટા જિનમદિરના હસ્તગત જ્ઞાન ભંડારની પ્રતિ આ પ્રતિ ઘણીજ અશુદ્ધ માલમ પડવાથી એનો કશો ઉપયોગ થઇ શક્યો નથી

આમ ત્રણ હસ્તાલિખિત પ્રતિઓને આધારે પ્રસ્તુત લોકપ્રકાશ ગ્રન્થનું મૂળ TEXT તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ એ પ્રતિઓમાં પણ કોઇ કોઇ સ્થળે ન વાંચી કે ન સમજી

ચક્રાય એવા, અથવા બધેએમતા નહિ—એવા, અક્ષરો કે શબ્દો માલમ પડેલા ત્યા પડિતવર્થ હીરાલાલ હ સરાજો સુદ્રિત કરેલા એ અન્યની સહાય પણ મે લીધી છે અને એટલા માટે બીજાઓની સાથે એ અગ્રગણ્ય વિદ્વાન્-ગૃહસ્થનો પણ મારે આ સ્થળે આભાર માનવાનો છે

આ લોકપ્રકાશ અન્યતુ લગભગ વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ પૂરે છે એટલે આખો અન્ય મૂળ અને અનુવાદ સાથે એક જ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ શકે નહિ માટે ‘સમિતિ’ ના માન્યવર કાર્યવાહકે એના વિભાગ ઢરી કરીને પ્રદાશિત કરવાનો વિચાર ગમ્યો છે

આ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકીએ છીએ એ પુસ્તક, જેને આપણે પહેલો વિભાગ કમીને કહેશું એમાં દ્રવ્યલોક પૂરતા અગ્રાર સર્ગ આવ્યા છે એકદર સાકતીશ સર્ગો છે એટલે શેષ છન્દીશ સર્ગો—જેમાંથી પણ એક છે:લો તો ‘પ્રચસ્તિ’ રૂપ છે એટલે શેષ પચવીશ સર્ગોમાં ક્ષેત્રલોક, કાલ્લોક અને માવલોક ની હકીકત છે ગારમાંથી સત્યાવીશમાં સુધીના સોળ સર્ગોમાં ક્ષેત્રલોક ની અને અધ્યાવીશમાંથી પાત્રીશમાં સુધીના આઠ સર્ગોમાં કાલ્લોકની હકીકત છે એક છત્રીશમાં સર્ગોમાં માવલોક નું—છ માવતુ સમ્યક્ નિરૂપણ કરેલું છે છાપવાનું કાર્ય થાલેજ છે એટલે ક્ષેત્રલોક આદિક બીજા વિભાગો પણ થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ શકશે

ચારેમાં દ્રવ્યલોકનો વિષય બહુ સૂક્ષ્મ હોઈ અહણ કરવો સામાન્યતઃ મુશ્કેલ છે અન્ય વિષયોના વિશેષ અધ્યાસવાળા ગૃહસ્થ કે ત્યાગી નિર્મલ થો પણ, કહે છે કે એના હર્ષાદ્યાત્વને લઈને એમાં વ્યસ્યાપાત કરવાની જોઈ ધ્રુવજા રાખે છે અત્ર મે પોતે તો, સસ્કૃત (અને અંગ્રેજી પણ) ગદ્યપદ્યાદિનો સ્વદેશીય ભાષામાં અનુવાદ ઉતારવાની અને સ્વાભાવિક જ હાથ ઝેમી ગયેલી ધારીને લઈને, મારા સસ્કૃતના જ્ઞાનપર મુસ્તકીન રહીને અને એમાં પણ ફિલસૂફી જેવા ગહન વિષયનું સમ્પૂર્ણ પદ્ધતિમાં સ્વરૂપ દર્શાવવા જેટલી અગાધ કાન્યકળાવાળા પ્રાચીન પડિતજનો મહેલી કે અધરી પણ પડે એવી રમના વાળા શ્લોકોમાં પણ વગર અર્થે (નિષ્પ્રયોજન) એક પણ શબ્દ દાખલ કરતા નથી તેમ જરૂરીયાતવાળો એક પણ શબ્દ છોડી દેતા નથી—એ બાબત સંપૂર્ણપણે ધ્યાનેમાં રાખીને, યા નિશા સર્વમૂતાના તત્ત્વા જાગર્તિ સયમી—આ સૂત્રના સયમીની પેઠે નિશાના શાન્ત વાતાવરણમાં સતત છતા મનના વિનોદપૂર્વક જેમી ‘મૂળ’ લખ્યું છે અને ભાષાન્તર કયું છે એમ ‘દીલના રંગે’ આ મહાન અન્ય મે તૈયાર કર્યો છે છતા એમાં હોય નહિજ રહેવા પામ્યો હોય એમ હું—માનવ કહી શકું નહિ, કેમકે સર્વથા દોષરહિત, સંપૂર્ણ તો ભગવાન જ છે, એટલે અદર રહેવા પામેલી હકોઈ ભૂલચૂક માટે હું અન્ત કરણપૂર્વક ક્ષમા વાચુ છું

છેવટ, અન્યકર્તા ઉપાધ્યાયજીની જ

एतद्ग्रन्थग्रयनप्रचितात्सुट्ताज्जिन्तर मूयात् ।

भीजिनर्घमप्राप्ति श्रोतु कर्तुश्च पठितुश्च ॥

આ આશીર્વાદાત્મક ગાથા અત્ર ટાકીને આ મારી પ્રસ્તાવના હું બધ કહું છું

ભાવનગર
તખ્તેશ્વર પ્લોટ—જૈન સેનેટેરીયમ
વા. ૨૩-૩-૨૭

મોતીયદ ઓધવલ.

શુદ્ધિ પત્રક.

મૂળ શ્લોકની શુદ્ધાશુદ્ધતા તરફ લક્ષ આપ્યું નથી હરેક શ્લોક સાથે અર્થ સરખાવ્યો નથી
પણ જ્યાં અર્થમાં રખેલના જણાણો ત્યાં શ્લોક અનુસાર સુધારેલ છે

પૃષ્ઠ	શુદ્ધાતી મેટરની પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬	૧૨	આત્માશુભ	મમાણાશુભ
૬	૪	કલ્યાય	હોય છે
	૫	કલા	કલ્યા
	૭	છે	કલ્પવામાં આવે છે
	૯	છે	કલ્પાય છે
૧૧	૧૨	યવ	યવોદર
૧૩	૮	સાત રોમ કરીને એ રોમને ખાખતા	સાતવાર આઠ આઠ ટુકડા કરતાં
	૧૧	ચોવીસમણા	છપરની સખ્યાથી ચોવીસ મણા
૧૪		૮૭ માં શ્લોકનો અર્થ નીચે પ્રમાણે — ‘ એવા દસ કોટકોટિ પદ્મોપમનું	આદર ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે ’
૧૮	૭	દક્ષાત તરીકેની પછી—	ક્રોધાથી ભરેલા માયામાં બીજેરા માય છે
	૮	પટારામાં	મંચામાં
	૧૨	ન સમાય ?	ન હોય ?
૨૩	૧	ભરાય છે	ભરાય ત્યારે
	૬	પ્રત્યેક	એક
૨૪	૧૦	થાય.	કહેવાય.
૨૬	૬	ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત	ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસખ્યાત
	૬	જલ્દન અસખ્યાત	જલ્દન યુક્ત અસખ્યાત.
	૭	થાય	કહેવાય
૨૭	૨	થાય	કહેવાય.
	૨	હવે એક રૂપહીન	હવે
	૩	અભ્યાસ સુધિત	અભ્યાસ સુધિત કરી એકરૂપ છબી
	૫	એકરૂપ રહિત	+
	૫	અભ્યાસ સુધિત—	કરીને એક રૂપહીન (આટલું વધારવું)
૨૮	૨	એકરૂપહીન	+
	૩	(પ્રારંભમાં વધારવું)	કરીને એકરૂપહીન
૩૪	૧૪	અનર્થહર્ષ	સુદર્ષ
	૧૪	૨૩	૩૦

+ જ્યાં શુદ્ધમાં આવી નિશાની હોય ત્યાં અશુદ્ધમાં લખેલ કાંઈ નાખવાનું સમજવું

૩૬	૩	કેમકે	કેમકે સ્વભાવે સચરતા એવા
૩૬	૧૧	જે જાણેલ છે તેને બદલે—(તેમ અધર્મોસ્તિકાણ તે જીવ અને પ્રફુલ્લને સ્થિરતામાં ઉપદેશકારી થાય)	
૪૧	૧	તેથી	તેથી પરમાણુઓ
૪૨	૮	પણુ	+
	૯	ધારો કે—	ધારો કે બે તેને
	૧૦	અક્ષરનું (યાનનું) તો	જીવનું તો અક્ષર (યાન)
૫૨	૫	પુરુષવેદથી	પુરુષ વેદથી પુરુષપણે
૫૩	૧૧	અસખ્ય	અસખ્યગુણા અનંતા
૫૪	૫	દૃઢ પામતા	ગોળ
	૧૨	દીકા	+
	૧૩	કરતાં પૂર્વભવની	પૂર્વભવની અવગાહના કરતા
૫૬	૧	હોય કે	હોય અને
	૫	સંકળન	કુળકરની ઓતું સંકળન
૫૭	તોટમાં સરથાન બાબત લખ્યું છે. તેને બદલે આ પ્રમાણે જોઈએ ' સમચતુરસ સરથાન મનુષ્યને પણ હોય અને પ્વજા, સોપ વિગેરે આકૃતિઓ લખી છે તે તો ઓકેદિય પૃથ્વીકાય વિગેરેની છે તેમાં પણ પ્રથમ નાનાવિષ લખવી જોઈએ. તે વનસ્પતિકાયની છે "		
૬૦	૩	જીવો માને છે	જીવોને સર્વદા છે
	૪	ઉપનામ	ઉપમાન
૬૪	૧૨	જેઓ	જેઓએ
	૧૨	ખીલવા પામ્યા શિવાજ મૃત્યુ પામે છે	હલુ ક્યાં નથી
૬૬	૨	જળપણ પામે	જળપણે ધરાવે એવી છદિયો રમે
	૭	એ ધાતુમાંથી વળી	વળી
	૧૩	સાધ્યો	સાધ્ય
	૧૩	એની	+
૬૭	૮	ધાતુમાંથી બાધાને	બાધાને
	૧૦		(કૌસમાં સળદો છે તે ન જોઈએ)
	૧૩	પ્રાણી	અપર્યાપ્ત પ્રાણી પણ
૬૮	૧૩	શ્રી પક્તિમાં મૃત્યુ પામે પછી—પક્તિ ૧૪ થી માં ' પણ ' સુધી કાઢી નાખવું,	
	૨	અન્તર્મુહર્ત લગી	અન્તર્મુહર્તના
	૮	' અતર્મુહર્ત ' એમાં	બધ ૫ અતર્મુહર્ત મુહર્તમાં
	૯	સુધીમાં	સુધી
	૯	અતર્મુહર્ત	અતર્મુહર્ત કહેવાય તે
	૧૦	પર્વન્ત અનેકવ	અનેકવવાળું
૭૨	૧૦	અથવા	અને કેટલાક
૭૩	૭	દ્રવવા લાગ્યું હવું	દ્રવીભૂત થઈ ગયું હવું
૭૪	૮	સ સાર યોનિમાં પતિત	એવી યોનિઓને પ્રાપ્ત
૭૬	૪	પાછળથી	દિવસ થઈને

+ ન્યાં શુદ્ધમાં આવી નિહાની હોય ત્યાં અશુદ્ધમાં લખેલ કાઢી નાખવાનું સમજવું .

૮૦	૧	તથા પુન ઉત્પન્ન થઈને એક સાથેજ એજ	પુન ત્પનિ ત્વા ને જ્ઞાતિમા ઉત્પન્ન થઈને એજ
૮૧	૪	શરીરના અનુગામી	શરીરનુ અનુગામી છે અને
૮૨	૧૧	આત્મા	તૈજસ અને કાર્મણુ શરીર
	૧૧	એ	આત્મા એ બે શરીર સંહિત
૧૩-૧૪		શ્લોક ૧૦૯ નો અર્થ લખ્યો છે તેને બદલે—અન્યત્ર કહ્યું છે કે—માર્ગમા આત્મા ભવરૂઢ-કાર્મણુ શરીરવાળા હતાપણુ તે શરીર સુદૃઢ હોનાથી દેખાતુ નથી તેમજ શરીરમાથી નીકળતો કે પ્રવેશ કરતો પણ (ચર્મઅશુધો) દેખાતો નથી તેથી—તેથી રીને ન દેખાવાથી તેનો અભાવ જ્ઞાનનો નહીં ૧૦૯ (આ પ્રમાણે અર્થ જ્ઞેષ્યએ)	
૮૪	૪	આ.	એની
	૬	શરીર ક્રમેને લીધે ઉજ્જુ છે	ક્રમે ઉજ્જુ છે
૮૫	૧૨	મમન કંતુ	આહારક શરીરી મમન કરે છે
૮૬	૬	શરીરો કેવળ પ્રજુના બેજ	શરીર કેવળ એ બેજ
૮૭	૮	જીવોનો એવાજ	જીવોનોજ એવા
	૧૨	તિર્થ્ય લોકથી	તિર્થગુ લોકમા
૮૮	૫	લોકામના	તિર્થલોકામના.
૮૯	૨	તળાખાને	પદખાને
૯૫	૪	અતર્કુદ્ધર્ષનો	શુદ્ધર્ષનો
	૧૧	વૈકિય પછી છે તે શાદી નાખવુ	
૯૬	૧૨	કરનારા.	સ્વામી
	૭૯ની	મનુષ્યો અને	અને
૯૭	૧૦	વગર શરીરે	વિશદ્ધ ગતિ કર્યાં શિવાય
૯૮	૩	અગ્રોધનુ અર્થેનુ મળતાપણુ	અગ્રોધ એ સન્દના અથવુ યથાયોગ્યપણુ
૧૦૪	૨	વધારે	વધારે સ્થિતિવાળા
૧૦૫	૧૨	શરીર	કાયોગ
	૧૩	મિત્ર ઔદારિક કાયનો યોગ	ઔદારિક મિત્ર કાયયોગ
૧૦૬	૧	એ. કાર્મણુ શરીર	કાર્મણુ કાયોગ
	૧૦	કાયયોગ થાય	કાયયોગ પ્રવર્તે.
૧૦૮	૭	જ્યાસ શેષ	જ્યાસ અને તેથી અવિક
	૧૫	આહારક	તૈજસ
૧૦૯	૫	બે ત્રણ જ	ત્રણ
	૫	બે ત્રણજ	તેજ ત્રણ
૧૧૧	૭	એક સમયની સંખ્યા તથા શ્રુત્યુ અને ઉત્પત્તિનુ અન્તર	શ્રુત્યુ અને ઉત્પત્તિની એક સમયની સંખ્યા તથા તેનુ અન્તર
૧૧૨	૧૩	ઉદવાદિકરૂપ	ઉદવાદિકનુ
૧૧૩	૮	આવે	આવશે
	૯	ન હોય, અને તેથીજ	ન હોય એમ કહેશે તો
	૯	પણુ ન હોય	પણુ ન હોય એમ થશે. (પૂછુ એને તો છે)

૧૧૭	૧૧	દ્રવ્યલેશ્યાઓ	અવશિષ્ટપણે દ્રવ્યલેશ્યાઓ
૧૨૫	૧૫	અનન્ત	અસંખ્ય
	૧૬	અસંખ્યરચાનો	અસંખ્ય રચાનો અસંખ્ય પ્રેરણાવાદ
૧૨૬	૧૦	રૂપદ્રુપ	દ્રુગદ્રુપ
૧૩૦	૨	સદ્દેશ અસ્તિત્વાયો	સદ્દેશો તો
૧૩૨	૯	‘વજ્રમુપભ’	‘મુપભનારામ’
	૧૦	‘વજ્રમુપભ’	‘મુપભ નારામ’
૧૩૩	૧૦	શ્રવેને મહનન	શ્રવેને
૧૩૫	૯	માધુસોને	શ્રવેને
	૧૨	આ જગતમા	શ્રવમા
	ઉદ્દી	કારણે	રોકે
૧૩૬	૨	સારી રીતે	ધપત
	૧૧	અનતાનુબંધી	અનતાનુબંધી જેવો
૧૩૭	૫	માટીપર	પૃથ્વીપર
	૫	પડેલી	પાડેલી
	૬	પથ્થરપર	પર્વતપર
	૧૦	સરાવલાનો	ગાડાના પૈડાનો
	૧૦	ગાડાના પૈડાનો મેલ	કર્મનો રગ
	૧૦	કીરમજ	કીરમજનો રગ
૧૩૮	૧૧	અને કાંઈને વગર કારણે	વગર કારણે
૧૩૯	૩	વગર ભોગે	અનાભોગે
૧૪૦	૧૧	ઉપભોગ સહિત	અનાભોગ
૧૪૧	૮	માયાજ	માયા સૂચવે છે
૧૪૩	૧૩	માધુસને	શ્રવને
	ઉદ્દી	માધુસ	શ્રવ
	ઉદ્દી	એ પ્રમાણે ચિત્તવન કર્યા પછી	+
૧૪૪	૩	ઉપદેશ દેનારી દષ્ટિવાદ	દષ્ટિવાદોપદેશિકી
	૭	દષ્ટિવાદ મચા છે	દષ્ટિવાદોપદેશિકી સચા હોય છે
	૮	બ્યાપારથી છુટી આગળ ગમેલા હોવાથી બ્યાપાર વિનાના	
	૮	સ્વર્ગ જિનેશ્વરો તો	સ્વ કેવળા તો
૧૪૫	૭	પ્રવૃત્તિ	ઉપદ્રવ્ય
૧૪૬	૫	કર્મ ક્ષેત્રને	અર્થને
૧૪૭	૫	ઉપગ્રસ્તને	ઉદ્વિગ્ને ઉપગ્રસ્ત
	૭	એના	ઉપક લેન્દ્રિયના
	૧૧	અન્તર ગ શક્તિ	અન્તર ગનિવૃત્તિ
	૧૩	કષ્ટક ભેદ છે	છતા ક ટક ભેદ છે
૧૪૮	૮	વડે	સાથે
૧૫૦	૪	ચારીરમા	આખા ચારીરમાં

૧૫૦	૭	અગ્નિજ્ઞ સ્વરૂપમાં	આખા ક્ષરીર વડે
	૧૩	પર્યન્ત સુધી	પર્યન્ત ભાગમાં
૧૫૨	છેલ્લી	અણી અથ	અણી રોકે છે
૧૫૩	૧	વ્યવ્યર્થનું જ્ઞાન થાય છે	વ્યવનાવમઠ છે (મન ને ચક્રને નથી)
	૮	વ્યવ્યર્થનું એમ	વ્યવનાવમઠની ભાવના
	૮	પણ કહ્યું છે	એ રીતે કહી છે
૧૫૪	૧૨	એ એમને	એને
	૧૨-૧૩	હોય નહિ તો	નથી
૧૫૭	૧૨	બહુ મોટા	વધારે
	છેલ્લી	(ઉત્તરેષ) આગળ	આત્માશુભ
૧૫૮	૧	લાખી થાય એવી	લાખી એવી
૧૫૯	૧	ઉછળવાને લીધે	ઉછળવાને લીધે સભળાય છે તેથી
	૪	એથી આગળ	અર્થાત્ પૂર્વમાં ને પશ્ચિમમાં એટલે એટલે દૂરથી એઓ સુધને જુએ છે
૧૬૦	૨	૫૪૩ મા સ્ત્રોતોને માગી રહેન અર્થ—(તેથી અમૃતમાં અણી અવગાહનાવાળી જાહે છે અને તેથી સમ્યાત શુણ અવગાહવાળી સ્પર્શે દિવ છે)	એ જીવોની તો
	૧૨	એના જીવોની	જીવોની તો
	છેલ્લી	જીવોએ છે તેને બદલે “ઈન્દ્રિયો પોતાનીજ ભક્તિમાં અનલ થયેલી છે ” આમ જોઈએ	જોઈએ
૧૬૧	૧-૨	એમના જ વિષે	એમને આશ્રયને જ શ્રુતવિધારદોષ
૧૬૨	૧૪	દ્રવ્યેન્દ્રિયો અનલવાર	દ્રવ્યેન્દ્રિયો હોય છે અને કેટલાકને અનલ
	૧૫	એકવાર નરકમાં	હવે સદી નરકમાં નહીં
૧૬૩	૧	અને કેટલાકને	અને હજુ એકવાર નરકમાં જનાર
૧૬૪	૩	ભવમાંજ મોક્ષ પામે છે	ભવમાં મોક્ષ પામે છે જ
	૧૩	એઓ અન્ય ભવ કરે ભારે	એઓને અન્ય ભવમાં
	૧૪	થવાની	થવાની હોય
૧૬૫	૭	ચૂર્ણ—ટીકામાં	ચૂર્ણમાં
	૭	પોષ્યમનોદ્ય	મનોષોષ્ય દ્રવ્ય
	૮	ભક્ષને જે	ભક્ષને જે મનપણે
૧૬૬	૧	કેવળાની પેઠે	કેવળાને
	૨	થાય	હોય
	૧૫-૧૬	જીવોએ છે તેને બદલે આ પ્રમાણે જોઈએ— મન પર્ણામિવાળા પચેન્દ્રિયો મદ્યો કહેવાય	જોઈએ— મન પર્ણામિવાળા પચેન્દ્રિયો મદ્યો કહેવાય
૧૬૮	૧૪	જાણના	બકરાની લીડીના
૧૭૦	૫	સંહિત અન્ય	વાળી અને ભર્તાર વિનાની
૧૭૧	૧	એક કોટી સાગરોપમથી કાંઈક જાણ	એક કોટકોટી સાગરોપમ પદ્યોપમના અસખ્ય
૧૭૨	૧૩	ગાઈ	અભળ્યો
૧૭૩	૧૩	ચિરંચાલી	ચિત્કૃષ્ટ સ્થિતિના
૧૭૪	૧	ભવ્ય જીવો તથા	પર્ણાત સદા પચેન્દ્રિય ભવ્ય જીવો
	૨	છે જીવો	હોય છે એઓ
	છેલ્લી	આવી વળે	આવીને પણ પાછો વળે

૧૭૫	૧	એવો પ્રાણી	દુર્ભાવથી પાછો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મધ કરનારો પ્રાણી
	૧૦	થાય છે	કરે છે
૧૭૬	૧૨	કાષ્ઠ	પથ્થુ
૧૭૭	૯	તે આવી રીતે	તે ત્રણ પુનઃપ્રાપ્તિ
	૧૦	હોય-હોય	આવે-આવે
	૧૧	હોય	થાય
	૧૨	વળી	સમક્ષિત
૧૭૮	૮	' મતિ આદિને આવરનારા ' તેની મોટ-(જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ હોય ત્યાંસુધી મતિગાનાદિ પણ થતા નથી-મતિ અગાનાદિ હોય છે તેથી દર્શન મોહનીય કર્મને મતિ આદિ જ્ઞાનને આવરનારા પણ કહ્યા છે)	
૧૭૯	૧૦-૧૩	સમ્યક્ત્વ	સમ્યક્ત્વ મોહની
૧૮૨	૨	જાણુ	જાણુ
૧૮૩	૫	નિજ	અન્યના
૧૮૪	૮	વેદ	વેદક
	છેલી	એથે, આઠમે અને બારમે	એથા ડિગેરે ચારમા (૪-૫-૬-૭)
૧૮૫	૨	વેદ	વેદક
	૧૦	એક ભવમા પામે છે	એ બધા ભાવો પામે છે અને કાષ્ઠ જીવ એકભવમા પણ એ એણિમાથી એકને વર્જીને બાકોના બધા (ભાવ પામે છે
૧૮૬	૧-૨	ચારિત્ર અનુક્રમે	
	૨	ઓછી થયે	ઓછી થયે સર્વવિરતિપણ
	૬	સમ્યક્ત્વ સામાયિક	સામાયિક
૧૮૭	૧૪	વર્તવું	સમજવું
૧૮૮	૨	(પ્રાણુ એટલે જ્ઞાસોજ્ઞાસ સમજવો)	
૧૮૯	૮	જે જાપેન છે તેને બદલે નીચે પ્રમાણે જોઈએ— (આ મતિજ્ઞાન ધર્મિયોના નિમિત્તવિના પણ થાય છે તેથી તેના)	
૧૯૭	૬	અવગ્રહ	અર્થાવગ્રહ
	૭	બ્યજન	બ્યજનાવગ્રહ
૧૯૯	૧૦-૧૩	અવગ્રહ	અર્થાવગ્રહ
૨૦૦	૨	અવગ્રહ	અર્થાવગ્રહ
૨૦૨	૭	અભ્યુદયથયે	અભ્યુદય અને
૨૦૬	" લિપિ તે આકૃતિ ને બ્યજન તે ઉચ્ચાર સમજવો "		
૨૧૦	૧૨	રચેલું	કહેલું
૨૧૧	૮	ભવનો હેતુ મદ્યજાપણે કહ્યો છે માટે	ભવનો હેતુ છે માટે મદ્યજાપણે કહેલ છે માટે
૨૧૨	૮	એનું જુત	એનું જુત નાશ પામે છે અથવા
	૯	તેજ ભવમા	તે ભવમા પણ
૨૧૩	૧	પાઠ કરવો નહીં તે	અજ્ઞાનપણ
	૩-૪	જ્ઞાન	જુત
	૧૦	ઉત્પાદ આદિ પુર્વો છે-ત્યાર પછી " આ પાત્ર બેદમા એકથી વધારેનું જ્ઞાન તે મમામ મમજવું " એટલું વધારવું	

૨૧૮	૪-૭	દીણ	દીવમાન
૨૨૦	૫	મનસ્ત્વ વડે	મનપણે
	૧૦	મનોદ્રવ્ય	મનોદ્રવ્યની પરિચ્છિન્નિ (મન પર્થવ જ્ઞાન)
	૧૩	વિપુળમતિ	વિપુળમતિ મન પથ વચ્ચાનવાળો કહેવાય
૨૨૨	૪	દર્શનરૂપ	દર્શન
૨૨૫	૫	પરિપૂર્ણ જોષ	પરિપૂર્ણ
	૬	સર્વ કાળ સુધીનો	સર્વ કાળનો
	૧૦	જાણવા સુધીનો	જાણવાનો
૨૨૬	૨-૩	તેથી છે	તેથી જુલથી પ્રાપ્ત થયુ હોય એ જુતાનુસારી મતિજ્ઞાન અને તે વિના થયુ હોય એ અજુતા નુસારી મતિજ્ઞાન
	૧૨	કહ્યું છે કે અનન્તમે	કહ્યું છે કે અનભિદાપ્ય પદાર્થોનો અનન્તમે ભાગ અભિદાપ્ય છે અને અભિદાપ્યનો અનન્તમે
૨૨૭	૧૨	ભાષા અને તેજના રૂપી	ભાષા અને તેજસ વર્ગજ્ઞાની મધ્યના
૨૨૮	છેલ્લી	પનક	પનકપણે
૨૩૦	૨	એટલાજ સમયમા	+
	૧૦-૧૧	ફેટલો હોય એ	+
૨૩૧	૪	આવળીનો અતર્ભાગ પણ	આવળીથી જોણુ
	૮	એક છુટા છવાયા	+
	૧૦	સમય	જાવ
૨૩૨	૧૨	અને તે	તે
૨૩૩	૧૧-૧૨	જુએ	જાણુ
૨૩૪	૮	અધિક હોય ને છતાં પણ	અધિકને
	૧૨	વિશેષ અશુદ્ધ	અવિશુદ્ધ
૨૩૫	છેલ્લી	કેવળજ્ઞાની દ્રવ્યના	કેવળજ્ઞાની ' દ્રવ્યથી ' રૂપી અરૂપી સર્વ જ્યોને ' કાળથી ' સર્વ કાળો અને ' ક્ષેત્રથી ' સર્વ ક્ષેત્રને જુએ છે વળી જ્ઞાનથી પ્રત્યેક દ્રવ્યના
૨૩૬	૩	કાળની રૂઢી એવી છે	કાળ કહેવાની રૂઢી છે
૨૪૦	૨	બે પ્રમાણમા	બે જ્ઞાનમા
	૨-૩	કારણ કે અથવા તો	કારણકે એ બંને જ્ઞાન હદિયાય ના અનિર્ણયજ્ઞાથી થાય છે
૨૪૧	૬	અક્ષરની છે	અક્ષર રૂપ જુલજ્ઞાન પણુ છે
૨૪૫	૧૦	જોષ નાજે	વર્ણી નાજે
	૧૦	મનુષ્યના થાય	તેમા મનુષ્યના ભવેની રિચિતિ વધારામા ગણવી
૨૪૬	૩	વિભજના થાય છે	વિભજના છે ના સમયેજ એને અવધિજ્ઞાન થાય છે
૨૪૭	૪	પહેલા પ્રકારનો પછી- અનાદિ સાંતરિચિતિ અજ્ઞાન મગેને (આદ્ય જોષએ)	
	૪	હોય તો	થાય ત્યારે
૨૪૮	૨	વિભ	વિભજ

૨૪૯	૫	અનંતગુણા	અસંખ્યાત ગુણા
	૯	આઠેમા	આઠેના
	૧૨	છ રચનામા વહે આઠ ગયેલુ હોઈ	ષટ્સ્થાનપતિત હોવાથી
૨૫૧	૪	એવા પરતુ	એવુ વિશેષણ ન હોવા છતાં
	૫	એ પચાસિ	એ પરપચાસિ પણ
		૭ મી લાંટી છપાયેલ છે તેને બદલે	‘સ્વપચાસ એવા વિશેષણનો ત્યાગ છતાં-એવુ વિશેષણ ન હોવા છતાં’
	૧૦	પરપચાસ એનો	પરપચાસપણાનો
૨૫૨	૧	શુતાનુસારી ઘાનોના	શુતાનુસારી ભેધના
	૨	પરિચ્છેદો	પરિચ્છેદો પણ અનંતા
૨૫૩	છઠ્ઠી	ભેદને લઈને	ભેદને લઈને અનંત ભેદવાળુ
૨૫૪	૧	ભેદને લઈને	ભેદને લઈને અસંખ્ય ભેદવાળુ
	૧	વિભાગોને લઈને	વિભાગોને લઈને અનંત ભેદવાળુ
૨૫૫	૪	અનંત છે	અનંત ગુણા છે
૨૫૮	૧૦	મિથ્યાત્વ	મિથ્યા ૩૫
૨૫૯	૮-૯	અવધિ જ્ઞાન	અવધિ
૨૬૧	૧૦	તેમા પણ	અને વક્રગતિમા
૨૬૫	૫	જાણ	ઉપજે
૨૬૬	૧૭	અધોગતિ કરી	ત્રસનાડીની
	૧૧	ઉત્પત્તિ ન હોય	ઉત્પત્તિ થતી નથી.
૨૬૮	૩	કહે છે	લે છે
૨૬૯	૫	પ્રથમ	પ્રથમ સમયે
	૫	અતર રહિત આહાર (કર્તા) કરે છે	આહાર લે છે
૨૭૦	૧	આરભમા ‘શરીર પર્ણાપ્તિએ’ (એટલુ વધારવુ)	
	૬-૪	જ્યારે નથી	જ્યારે લોભ આહાર આભોગે પણ હોય છે એજ- દિયોને લોભાહાર અનાભોગેજ હોય છે
	૬	ભોગને વિષે અશક્ત	આભોગની મદત
	૧૦	આહાર આણીઓને	આહારીપણામાં પ્રાણીઓની
૨૭૧	૫-૬	શુદ્ધિ છે	શુદ્ધિને અશુદ્ધિના પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષને લઈને થાય છે
	૭	તત્વોને તે	તત્વોને વિષે જે મિથ્યાત્વથી વિપર્યયેત દષ્ટિવાળા હોય તે
૨૭૨	૪	સ્પર્શ છે	સ્પર્શમાત્રની પ્રતિપત્તિ યથાસ્થિત હોય છે
	૮	સમકિતના ઉપશમનામના	ઉપશમનામના સમકિતના
	૮	હરકત પહોચાડે છે	ચિનષ્ટ કરે છે
૨૭૩	૭	એથી આગળ વધતા	સાર પાછી
૨૭૪	૬	દળીઆની નહાની	અદ્ય દળીઆની
	૭	કરી હતી	કરતો હતો
	૭	મહોટ્ટી રચનાને	મહોટ્ટી દળીઆની રચનાને
	છેલ્લી	બાધેલી	બાધતો હતો

૨૭૮	૨	કરીને ધણડતો જાય	હીન હીનતર બાધે
	૧૧	લોકામયના અસખ્ય	અસખ્ય લોકામયના
૨૭૯	૫	આ	આ ગુણુરથાને
	૫	આવૃત્તિરૂપ	બાવૃત્તિરૂપ
	૬	કહેવાય છે	હોય છે
	૧૦	આવૃત્તિ રૂપ	બાવૃત્તિ રૂપ
ઉક્તી		એમ વિરોધણુ યયુ	એવુ આ ગુણુરથાનનુ નામ યયુ
૨૮૦	૫	એક જ	એક સરખુ જ હોય
૨૮૧	૪	પ્રદેશના	પ્રદેશ
૭-૮		રહીને ત્યજીને	ગુણુણુ છે દેશવિરતિ ગુણુણુ અથવા પ્રમત છે અપ્રમત ગુણુણુ પ્રથમ
	૬	શુદ્ધિથી	શુદ્ધિવાળો તે
૨૮૨	૪	એણે	એ મુનિ
૨૮૩	૧૩	શ્રેણિએ પહોંચી અથવા	શ્રેણિ અગીકાર કરીને
૨૮૪	૧-૨	કેમકે થાય છે	અને તે, અવિતનો ક્ષય થવાથી અનુત્તર દેવોને વિશે જતા હોવાને માટે સમજાવી
	૬	એક ઉપસમકે	એકવાર ઉપસમ
	૭	શ્રેણિએ જાય	શ્રેણિ પણુ કરે
	૭	એ ભવમા	એક ભવમા
	૭	એ વખત ગયો હોય	એ વાર કરી હોય
	૧૧	નગરને ઝાળખાવનારો	નગરમા પ્રવેશ કરવાનો
૨૮૫	૨	શ્રેણિએ પહોંચે છે	શ્રેણિ માંડે છે
	૪	શ્રેણિએ પહોંચેલો	શ્રેણિ માકનાર
	૫	એક	એક ગુણુણુ વર્તતો
	૬	હોય,	હોય તે
	૬	આદિ સયમીઓ	આદિ
૨૮૭	૧	આકાશથી અર્ધ	આકાશ અર્ધ
	૨	પણુ ખપી જાય	મધ્યમા અપાવે
	૫	એકેન્દ્રિયો	એકેન્દ્રિય નામકર્મ
૧૫-૧૬		છપાયેલ છે તેને જાહેર નીચે પ્રમાણે—	વચમા આઠ કપાયોને અપાવે છે અને પછી સોળ પ્રકૃતિઓને અપાવવાનુ પૂર્ણ કરે છે ઇતિ કર્મ અથવાતી
૨૮૮	૫	ભીવેદ	ખપુ સક વેદ
	ઉક્તી	અતને પહેલે	અન્યની અગાઉની
૨૮૯	૨	કર્મને	કર્મ પ્રકૃતિઓને
	૮	ઉક્તી એ ક્ષણે	ઉક્તી ક્ષણથી આગળને ક્ષણે
	૬	ને એકદમ	ને
૨૯૧	૫	આકાશ ગતિ	વિદ્યાગતિ
૨૯૨	૧	પ્રદગ્ધના વિપાકી	પ્રદગ્ધ વિપાકી
	૨	ભાવથી	કાયવૈજનતો અભાવ છતા

૨૯૩	૫	(આકાશ ગતિ)	+
	૮	એટલા (૧૭) નામકર્મ	+
૨૯૫	૭	થોળી પ્રમત્ત ને અમમત	મયોગી, અમમત ને પ્રમત
	૮	છે	હોય છે
	૯	ખીચા પાચમા	પાચમા ખીચા, ત્રીજા ને ચોથા
	૧૩	ક્યાઈ ક્યાઈ અન્યથા	કોઈ વખત
	૧૩	પણ છે	પણ હોય છે
૨૯૬	૧૩	ગદી પામી	અવિગત મમ્મકત્વપણે રહી
	૧૩	અહીં પણ	અહીં
૨૯૭	૧	કોઠ પૂવ થી આશરે નવ વરસે ન્યૂન	કોઈક ઉણા નવવર્ષ ન્યૂન કોઠ પૂર્વનો
	છેલ્લી	એમની પધોયો	એ બનેના પધોયોના કાળ
૨૯૮	૫	અમમત કાળ	અમમત ભાવ
	૫	અન્ત	તેના અન્ત
૨૯૯	૮	તેમજ	તે ભાવ
	૧૩	મિશ્ર ઔદારિક	ઔદારિક મિશ્ર
	૧૩	મિશ્ર વૈક્રિય	વૈક્રિય મિશ્ર
	૧૩	મિશ્ર આહારક	આહારક મિશ્ર
૩૦૦	૨	કામયોગ છે	કામયોગ હોય છે
	૨-૩	મિશ્ર ઔદારિક	ઔદારિક મિશ્ર
	૩-૪	કામયોગ કરીને	કામયોગ સાથે
	૬	સતત	પ્રમમ મમયે
	૧૦	મિશ્ર	ઔદારિક મિશ્ર
૩૦૧	૫	શુ મિશ્ર ?	કોની સાથે મિશ્ર ?
૩૦૨	૩	બન્નેથી	બન્નેની
૩૦૩	૬	થાય છે	હોય છે
	૭	કરવાથી	કરવા વખતે
૩૦૪	૯	ચિન્તય	ચિન્તન
૩૨૩	૭	ત્રમ	ગતિ ત્રમ
૩૨૪	૯	એકે	+
	૯	જે	જે એક
૩૨૫	૪	સર્વ	સર્વ સુદમ
	૫	થઈ શકે એટલા	એ કરીને
	૮	પાછા અસખ્ય	અસખ્ય
૩૨૬	૧૧ ૧૨-૧૩	છાપેવ છે તેને બદલે આ પ્રમાણે જોઈએ “ વળી એક પણ દિશામાં પ્રદેશની શક્તિ કયાં સિવાય એકજ નિગોદાવગાહનામાં તેટલીજ અવગાહનાવાળા ખીજા નિગોદા પણ રહેલા છે વળી એ વિવસિત નિગોદના કેટલાક પ્રદેશો છોડીને અને ખીજા પ્રદેશોને અવગાહીને રહેવા અસખ્ય નિગોદવાળા ગોળાઓ હોય છે ”	
૩૨૭	૪	દાનિને લીધે	દાનિ શક્તિને લીધે ખીજા

૩૨૭	૫	એક જોળા	અનેક જોળા
	૬	એક બીજો જોળા	બીજા જોળા
	૮	પૂર્વક	પૂર્વક બીજી
૩૨૮	૧	આવી	આવી રીતે
૩૩૦	૧-૨	એમણે બહુલો	એઓ બહુલગમા આવેલા
	૬	પરિણામે પણ તમતવ	તસતવાર્તિ પરિણામને
	૧૨	હોય છે	હોય છે પર્વામિતે ચાર, અપર્વામિતે ત્રણ
	૧૩	ચાર કહેવાય	ચાર પ્રાણ કલા
૩૩૨	૭	અનત છે	અનત હોય છે
	૧૦	થાય છે	થાય
	૧૨	યસે	થાય
	૧૨	જસે	જાય
	૧૩	છે ખરા	છે
૩૩૩	૨	બ્યવહારે જાણી લઇને	બ્યવહારે રાક્ષિમાં આવીને
	૫	લોકાકાશ જેવડા અસંખ્ય આકાશ ખડના	અસંખ્ય લોકાકાશના જેટલા આગાશ
	૬	ઉખડી	પુડી
	૭	કાળચક્ર	કાળચક્રની
	૭	રહે	છે
	૭	છે	જાણવી.
	૧૨	સક્ષમ કાળ કરતા પણ	કાળ સક્ષમ છે પણ તે કરતાં
૩૩૪	૧૦	અન્ય પ્રત્યેકના	પ્રત્યેકના જુદા જુદા
૩૩૬	૪	સમુર્જિત	સમુર્જિત તિર્પત્ય અને
૩૩૭	૭	એકના એક	એક
૩૩૮	૧૧	ખેલે છે નથી	સતત થયા કરે છે એમાં વિરહ છે જ નહિ
	૧૦	એઓ પ્રમાણમાં	એઓ નિરત-પ્રત્યેક મમયે અસંખ્યભાગ રૂપ અનત
૩૪૦	૭	એમ બે શાન છે	એ બે હોય છે
	૧૦-૧૧	ઉપયોગો	ઉપયોગ
૩૪૨	૨	મિત્રમૌદારિક	મૌદારિક મિત્ર
	૫	લોક પ્રમાણ અસંખ્ય	અસંખ્ય લોકપ્રમાણ
	૬	પરતુ તોયે	+
	૮	વધારેમાં વધારે	એથી વધારે
૩૪૩	૬	લોક પ્રમાણ અસંખ્ય	અસંખ્ય લોક પ્રમાણ
	૮	નિગોદના જીવો	નિગોદ
	૧૨	બીજાઓની	અપર્વામિતની
૩૪૪	૪	એકેન્દ્રિય પર્વાપિત	એકેન્દ્રિય
	૬	એવા	પર્વાપિત
૩૪૬	૧	લોક	લોકાકાશના પ્રદેશ
	૬	જાય	ભવિ

+ ન્યાં શુદ્ધમાં આવી નિશાઈ

૧ લખેલ કાઠી નાઈ

૩૫૧	૫-૬	વળી (૧૯)	વળી (૧૬-૧૭-૧૮-૧૯) મૃતવર, ઇંદુવર, વારણીવર અને ક્ષીરવર સમુદ્ધનુ તે તે રસયુક્ત પાણી અને (૨૦)
	૧૦	એટલે કૌલસાનો	એટલે ઉબાડીયાનો
૩૫૪	૫	વર્ષિત	દર્ષિત
	૮	પશુ યુક્તિ	પશુ રુ યુક્તિ
	૯	કૌષ આત્મા જેવો	પોતાના આત્માને
૩૫૫	૧૩	ડેઠાયાથી	હેઠાયા પછી
૩૬૦	હેક્ષી	બીલકુલ નથી	મૂળના જીવથી અવરય ઉત્પન્ન થયેલ હોય એમ નથી
૩૬૪	૩	મુળા, શીંગોડા	મુળાના કાઠા ને આદુ
પૃષ્ઠ ૩૭૭ નીચે નોટ કરવી-ઉપર કહી તે સખ્યા મળુની સમજની અને તેટલા મળુનો એક બાર સમજવો			
૩૭૯	૨	તિર્પદ્	તિર્પદ્ લોકમા
	૮	સર્વ	બાકીની
૩૮૨	૪	લેહોના ગૃહોવાનોમા	લેહોના નિંકુટ (પોલાણ) મા
૩૮૩	૭	સાગરોપમ	સાગર
૩૮૫	૨	કપાટની અદર	કપાટના અતરાળમા
	૬	પહોંચ્યા છે	કેંપવા
૩૮૬	૨	અસખ્યાત જેટલા	અસખ્યાત
૩૮૭	૧૧	ઉપદેશ છે ત્યા	ઉપદેશકાએ
૩૮૮	૫	વળી છે	અગ્નિશાય સિવાયના બીજા મધ્યાની ત્રણ ભૂતિ-ની છે અને અગ્નિશાયની ઉધ્ધુ યોનિજ છે
	હેક્ષી	હોય તેની	પૃથ્વીની
૩૮૯	૧૦-૧૧	શ્રી છે	ત્રણ જગતના દષ્ટા શ્રી જિનભગવાને દોડી છે
૩૯૦	૩	અને છે	આધથી બાહરપણામા અને
૩૯૧	૭	વનરપતિ કામની	પ્રત્યેક વનરપતિકામની
૩૯૨	૧૨	તેજસ્	તેજ અને વાયુ
	હેક્ષી	મ્હોડું છે	ઉત્પદ્ધ મ્હોડું છે
૩૯૩	૭	ભોમ	પૃથ્વીકામીક
૩૯૬	૩	વગેરેનુ	વગેરે ચારનું
	હેક્ષી	બેદ	એ પાચે પ્રચારના જીવના શરીર સળી પ્રમાણના ૪૦ બેદ થયા
૩૯૭	૩	થયા	શરીરના પ્રમાણના
૩૯૮	૧	વળી	+
૪૦૧	૩	દેવ ભૂતિમા	દેવ ભૂતિને
૪૦૨	હેક્ષી	સર્વવિરતિ મમકિત	મમકિત, મર્વવિરતિ
૪૦૩	૨	અનંતર ભવમા	અનંતર ભવમા
૪૦૪	૭	મિત્રવૈકિય	વૈકિયમિત્ર
	૧૧	પ્રમાણ	પ્રમાણ છેવમા
	૧૨	અરો	અરો (આકાશ પ્રદેશ)

+ ત્યા મુદ્દમા આરી નિમાની દોષ થા અશુદ્ધમા લખેન કાઠી નાખવાનુ મમજનુ

૪૦૫	૭	અસખ્ય ભાગવાળા પ્રેરો જેટલા	અસખ્યાતમા ભાગમા જેટલા પ્રેરો હોય તેટલા
૪૦૬	૪	લોકાકાશના અસખ્યાત	અસખ્યાત લોકાકાશના
	૫	લોકપ્રમાણુ અનન્તા	અનન્ત લોકપ્રમાણુ
	૧૦	નિર્ગોદના જીવો	નિર્ગોદ (ચરીરો)
૪૦૭	૫	પર્યાપ્તની	એક પર્યાપ્તની
	૫	એક	અસખ્ય
૪૧૫	૬-૧૦	પ્રત્યેકની પ્રકારમા	પ્રત્યેકની તેમજ ત્રણે પ્રકારની મેળી
૪૧૬	૧	કાયસ્થિતિ	એ કાયસ્થિતિ
	૭	દશાતમા	+
૪૧૭	૮-૯	કેલામાં છે	સખ્યાતા અને અસખ્યાતાની છે
૪૨૦	૨	જે વક્રોવાળો	દ્વિવક્ર,
	૨	પર્યન્તનો વિગ્રહ	પર્યન્તની વિગ્રહમતિ '
	૪	આહાર-	આહારી-
૪૨૧	૨-૪	લબાઈવાળા	લબાઈવાળી
	૮	થી ભરેલા પ્રતરને	એ ભાગ આપેલા પ્રતરને પૃથક્ પૃથક્
	૯	અપર્યાપ્ત	અપર્યાપ્ત, અસદી એવા
	૬-૧૦	તથા સદી છે	અવહરે કે
૪૨૩	૪	ધીન	ધીન
૪૨૬	૧૦	'તેમજ યુગલિયાના મમયમાં પાચે	તેમા ૧૦ કર્મભૂમિમા ન્યારે યુગલિયાનો સમય
			હોય ત્યારે પાચ
૪૨૬	૧૦	ગર્ભજ	ગર્ભજ અને મૃત્તિમ બેઉ
૪૩૦	૧૦	સદા કે મન એકથે વાણુ ન	અસદી મનવિનાના
૪૩૨	૪	પૂર્વકોટિ	પૂર્વ કોટિ વર્ષની
	૧૧	ભવસ્થિતિ	ભવસ્થિતિ યુગલિમ્ની અપેક્ષાએ
૪૩૬	૬	અસખ્યમાં	સખ્યાતા
	૮	ત્રણે	ત્રણે
૪૩૭	૬	એમા પશુ	ઉત્કૃષ્ટ
	૭	જનન્યત પશ્યોપમના	પશ્યોપમના નાના
	૧૧	હોણુ	બધાણુ
૪૩૮	૧	રોદઆદિ	રોદ
	૫	જેઓ	આ સર્વ-પાચે જાતિઓ-માથી જેઓ
	૯	નહિ	પ્રાપ્ત કરતા નથી
	૧૦	અસખ્યજની થયેલા	અન્તરદીપમા ઉત્પન્ન થયેલા અસખ્યજની જેમ
૪૪૨	૧૦	ગુણુ	ગુણસ્થાન
૪૪૪	૫	સમૃદ્ધિમ નપુસંગી	સમૃદ્ધિમ સહિત
૪૪૬	૫	(૩)	અને (૩)
	૬	અર્ધભૂમિઓમાં,	અર્ધભૂમિઓમા (એમ કુલ ૧૦૧ દેશોમા)
	૭	કલેવરમા	મૃત કલેવરમા

૪૪૬	૬, ૭, ૮	આ પારીમારૂમા (૪), (૫), (૬) આદિ અ ક્રો લખ્યા છે તે બધામાથી ૩ બાદ કરીને અ ક્રો વાચવા (૪) ની જગ્યાએ (૧), (૫) ની જગ્યાએ (૨) એમ છેલ્લે (૧૭) ની જગ્યાએ (૧૪) વાચવા	
	૯	સબધવાળી છે	સબધવાળા સ્થાનોમા ઉત્પન્ન થાય છે
૪૪૭	૧	સ્થાન	સ્થાન (સ્વસ્થાન)
૪૪૮	૨	એઓ મનુષ્યમાથી	એઓ મનુષ્ય હોવાથી અમિકાય અને વાયુકાય-માથી (એમાં)
	૩	૪૮ નાડીઓનું છે તેની નોટ આ પ્રમાણે લખવી—“ જન્મ મરણનું અતઃ એટલે ઉપપાત વિરહ કાળ અર્થાત્ ક્રેટવા વખત સુધી તે જાતિમાં કોષપણુ છવ ન ઉપજે તે તેવો કાળ ૪૮ નાડીઓ એટલે ધડીઓ અર્થાત્ ૨૪ મુદ્દાનો કહેલો છે	
૪૪૯	૫	મિશ્રઓદારિક	ઓદારિકમિશ્ર
	૭	રાશિમાં વર્તતા	રાશિના
	૭	કરેલા એવા	કરીને
	૮	પહેલા વર્ગ	પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે ગુણતા
	૮	મૂળમા હોય	જેટલા પ્રદેશરાશિ આવે
૪૫૩	૮	તથા પ્રકારમાની પણ	+
૪૫૪	૫	પુન	પુન ત્યા જ
	૬	તે	અને પાછો
૪૫૫	૬	ફક્ત	+
૪૫૭	૫	જ્યોતિષ દેવલોકમા	જ્યોતિષમા
	૧૦	વિમાનો	વૈમાનિકા
	૧૦	ભવન	ભવનપતિને
	૧૨	આશ્રવિઠ એનાઓને	આશ્રવિક મતિ અને અભિયોગિક જાતિવાળાઓને
	૧૩	ભવનપતિસુધી	ભવનપતિમા
૪૫૮	૬	પૂર	પૂરા
	૧૦	જય છે	પણુ જઈ શકે છે
૪૬૦	૧	ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા	+
	૨	જય છે	જય છે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા પણ થાય છે
	૯	સાગરોપમની	સાગરોપમના અતરની
૪૬૨	૫	ને લીધે	મા
	૬	વળી લઈને	અને
૪૬૩	૮	ઋગ્ઓમા	ઋગ્ઓમા પણ
૪૬૫	૩	યુગ્મ	યુગ્મ જ જન્મતા
	૪	વળી એમા	+
	૧૧-૧૨	અશરીર	વિગ્રહ
૪૬૮	૨	અવિકલ	ગર્ભ જ
૪૭૧	૨	ભાવા	ભાષામાં

+ ત્યાં શુદ્ધમાં આવી નિશાની હોય ત્યાં અશુદ્ધમા વળેલ કાંડી નાખવાનું સમજવું

૪૭૧	૪	ખાડી ખાય છે	કરીને તેને ખવરાવે છે
	૫	કુક	અમિકુક
		નોટ-અસીપનવન સાતમો બનાવે છે તે તેમાં નારકી જીવેને મેસાકે છે તેને માથે તે વનના વૃક્ષના પાન જે તનવાર જેવા કે તે પડે છે તેથી તે વિધાય છે મારમો વૈતરણી નદી બનાવી તેમાં તેને તગાવ છે	
૪૭૪	૩	તાવમુખર પિશાય	તાનપિશાય, મુખરપિશાય,
		જે	બતરના જે બીજા
	છેલ્લી	વગર વિભાગે	મામાન્યરીતે તમામ વસ્તુની
૪૭૬	૯	ખુટતી હોય તો પૂરી	ઓછીવતી
	૧૦	હોય તો	તેમ જ
૪૭૭	૧	ચિ। વિચિગ	ચિત્ર વિચિત્ર, યમક, સમક ઉપર તથા
૪૮૨	૨	જન્મે	ઉપજે
૪૮૪	૩	મિત્રઓ દારિક મિત્રઆહારક	ઓદારિકમિત્ર, આહારકમિત્ર
	૧૦	બૃહત્ ક્ષેત્રપત્યોપમના	ક્ષેત્રપત્યોપમના બૃહત્
૪૮૫	૬	શક્ષિમા રહેલા અને	શક્ષિના
૪૮૬	૩	થી ખાડી	કરતા
	૩	મુખીમા	મા
	૩-૪	એક બીજાથી છે	સખ્યાતમણી
૪૮૭	૫	ચારણ	આરણ
	૫-૬	રહેલા હોય છે	રહેલા દેવા છે
	૭	બહેળા	વિશેષ વિસ્તૃત
૪૮૮	૬	અવદ	અર્ધ
૪૮૯	૧	છે	વધારે છે
	૮	અસખ્યગણ	સખ્યગણ
૪૯૦	૬	અધિક છે	અધિક અધિક છે
૪૯૨	૧૦	દિશાઓની જ નિવક્ષા છે	દિશાઓ પણ બે વિભાગે આવી જાય છે
૪૯૫	૭	સ્થાન	સ્વસ્થાન
૪૯૬	૩૬૧	ચોજન	ધનુષ્ય
૪૯૭	૨	અસખ્યાતમા	સખ્યાતમા
૪૯૮	પકિત ૪ ની	નોટ લખતી	ત્યારપછીના નીકળેના મિત્ર પામતા નથી
	૨	સબળા સાને	ઓરે
	૬	ઈન્દિસિ	ઈન્દિસિનો
૧૦૧	૧	તે પણ	તે પણ પ્રાપ્ત
૫૦૩	૪	પામે છે	પામે છે એટલે અનુષ્ય હોય તો તિર્થ્ય થાય કે
			અને તિર્થ્ય થાય તો મનુષ્ય થાય છે
	૯	તિર્થ્ય કે બીજો પ્રાણી	તિર્થ્ય
	૧૦	આયુષ્યે	આયુષ્યે અથવા બીજા આયુષ્યે
	૧૦	થાય તો સાત જ	સાત જ
૫૦૫	૬	વળી	જન્મ-મૃત્યુ સંસાર મનુષ્ય
	૯	રહેનો	જાય તે

૫૧૧	૧-૨	દરેક . પરરૂપ	પરરૂપમાં હિતપત્ર થઈને ઉત્કૃષ્ટ
	૮	અને	નવમે ભવે
	૧૧	થતા	થયા
	૧૩	પામવાં અસંભવિત છે	પામવાનો અસંભવ છે
૫૧૨	૫-૧	છપાવસ છે તેને બદલે	"અને નારી ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તેટલા આપુ પ્રવાણા તિર્થ-ગોમાં જાય છે તેટલી રિયતિ વાણા તિથ ગો આક્રમક દેવગો સુધી ઉપજે છે"
	૭	દેવમતિ	તિથ મતિ
	૧૧-૧૭	એટલા આધુષ્યવાળા	તે
	૧૮	૭૩-૫૬૧ આદ્ય વધારણ	'સાનમી નરકવાળા મનુષ્ય થતા નથી'
૫૧૩	૮	તો	તો વધારેમાં વધારે
	૭	નામી	ઉપર દેવા સિવાયના નામી
૫૧૪	૩	મધ્યમણી	અસંખ્યમણી
	૧૦	દેવો છે	દેવો-એ સાત છે
૫૧૮	૪	નાદરનિગોદ	બાદરનિગોદ (સરીર)
	૫	અધિક	અધિક અધિક
૫૧૯	૧	અનન્ત	અસંખ્ય
૫૨૧	છેલ્લી	પ્રકૃતિ ૧૩૮	પ્રકૃતિ
૫૨૨	૨	છોડે છે	તણ દે છે
	૧૪	ગેરના દગ (વજન)	ગેર જેટલા દગ
	૧૪	બશેરના	બગેર જેટલા
	૧૫	ભારે હળવા દોષ	ઓછા વધતા દગ (કર્મપ્રદેશ)વાળા દોષ
૫૨૩	૧૪	વાસુદેવના અગ્રધા બળ જેટલી	વાસુદેવ કરતા અરધા બળવાળા
	૧૫	કામને કરનારી	કાર્યને ઉપમાં ગતે કરનારી
૫૨૪	૯	વાસુદેવનું	વાસુદેવથી
	૧૦	બળ આવે	બળ દોષ
૫૨૬	૮	ગેવુ	કેવુ કૃતિમ આશરવાનું
૫૨૮	૧૦	આમકત	+
	૩૫૧	મેજાનીને કરેલી બનાવટ	આપનાર લાખ વિભેગની
૫૨૯	૮	સંવાતન કરનાર	નજીક હરી આપનાર
	૯	સંધરી ગણેલા	મદલ્ય કરેલા
૫૩૧	૮	ન દોષ	ન હરીએ
૫૩૨	૬	થાવ છે	ગજાવ છે
	૮	સત્તામાં છે	સત્તામાં ગજાવ છે
૫૩૩	૧	અને તે	અને
	૨-૩	બસનાના અને	બસનાર તથા પ્રગરનું
			અગોપાત્ર નામ દર્શ છે

૪૭૧	૪	ખાડી ખાય છે	કરીને તેને ખવડાવે છે
	૫	કુડ	અગિકુડ
		નોટ-અસીપત્રવન સાતમે બનાવે છે તે તેમાં નારકી જીવેને બેસાડે છે તેને માથે તે વનના વૃક્ષના પત્ર જે તનવાગ જેવા છે તે પડે છે તેથી તે વિધાય છે ના મો વૈતરણી નદી બનાવી તેમાં તેને તગાને છે	
૪૭૪	૩	તાપમુખર, પિશાય	તાનપિશાય, મુખરપિશાય,
	૭	જે	બૈતરના જે બીજા
	છેલ્લી	વમર વિભાગે	મગમાન્યરીતે તમામ વસ્તુની
૪૭૫	૯	ખુદતી હોય તો પૂરી	ઓછીવત્તી
	૧૦	હોય તો	તેમ જ
૪૭૭	૧	ચિત્ર વિચિત્ર	ચિત્ર વિચિત્ર, વચક, સમક ઉપર ૧૫૫
૪૮૨	૧	જન્મે	ઉપજે
૪૮૪	૫	મિત્રઓ દારિક, મિત્રઆહારક	ઓદારિકમિત્ર, આહારકમિત્ર,
	૧૦	બૃહત્ ક્ષેત્રપથ્યોપમના	ક્ષેત્રપથ્યોપમના બૃહત્
૪૮૫	૬	રાસિમા રહેલા અને	રાસિના
૪૮૬	૩	થી ખાડી	કરતા
	૩	સુધીમા	મા
	૩-૪	એક બીજાથી છે	સખ્યાતમણી
૪૮૭	૫	ચારણ	આરણ
	૫-૬	રહેલા હોય છે	રહેલા દેવો છે
	૭	બહોળા	વિશેષ વિસ્તૃત
૪૮૮	૬	અવદ્	અર્થ
૪૮૯	૧	■	વધારે છે
	૮	અસખ્યગણા	સખ્યગણા
૪૯૦	૬	અધિક છે	અધિક અધિક છે
૪૯૨	૧૦	દિશાઓની જ વિવક્ષા છે	દિશાઓ પશુ બે વિભાગે આવી જાય ■
૪૯૫	૭	સ્થાન	સ્વસ્થાન
૪૯૬	૩૬૦	ચોજન	મનુષ્ય
૪૯૭	૨	અસખ્યાતમા	સખ્યાતમા
૪૯૮	૫ કિલ ૪ ની નોટ લખવી		ત્યારપછીના નીકળેના મિલિ પામતા નથી
	૨	સંજગા સાને	ઓરો
	૬	ઈદિસિ	ઈદિસિનો
૫૦૧	૧	તે પશુ	તે પશુ પ્રાયે
૫૦૩	૪	પામે છે	પામે છે એટલે મનુષ્ય હોય તો તિર્થ ચ થાય ?
			અને તિર્થ ચ હોય તો મનુષ્ય થાય છે
	૯	તિર્થ ચ કે બીજો પ્રાણી	તિર્થ ચ
	૧૦	આયુષ્યે	આયુષ્યે અથવા બીજા આયુષ્યે
	૧૦	માય તો સાત જ	સાત જ
૫૦૫	૬	વળી	જન્મનથી સસી મનુષ્ય
	૯	રહેતો	જાય તે

૫૧૧	૧-૨	દરેક પરસ્પર	પરસ્પરમાં ઉત્પન્ન થઈને ઘટકૃષ્ટ
	૮	અને	નવમે ભવે
	૧૧	થતા	થયા
	૧૩	પામવા અસંભવિત છે	પામવાનો અસંભવ છે
૫૧૨	૫-૧	છપાચેલ છે તેને બદલે	“અને નાસ્તી ત્યાથી મૃત્યુ પામીને તેટલા આયુ ધ્વવાળા તિર્થ-ચોમા જાય છે તેટલી રિયતિ વાળા તિર્થ-ચો આક્રમા દેવલોક સુધી ઉપજે છે”
	૭	દેવગતિ	તિથ મગનિ
	૧૧-૧૨	એટલા આયુધ્વવાળા	તે
	૧૨	૭૩-૫૪૧ આટલું વધારવું	સાતથી નગ્નવાળા મનુષ્ય થતા નથી ’
૫૧૩	૨	તો	તો વધારેમાં વધારે
	૩	બાકી	ઉપર કથા ચિવાયના નાકી
૫૧૪	૩	સખ્યગણી	અસખ્યગણી
	૭	દેવો છે	દેવો-એ સાત
૫૧૮	૪	બાહ્યનિગોદ	બાહ્યનિગોદ (સરીર)
	૫	અધિક	અધિક અધિક
૫૧૯	૧	અનન્ત	અસખ્ય
૫૨૧	છેલ્લી	પ્રકૃતિ ૧૩૮	પ્રકૃતિ
૫૨૨	૨	છોડે છે	તણ દે છે
	૧૪	ગેરના દળ (વજન)	શેર જેટલા દળ
	૧૪	બશેરના	બશેર જેટલા
	૧૫	ભારે દળવા હોય	ઓછા વધતા દળ (કર્મપ્રદેશ)વાળા હોય
૫૨૩	૧૪	વાસુદેવના અરધા બળ જેટલી	વાસુદેવ કરતા અરધા બળવાળી
	૧૫	કામને કરનારી	કાર્યને ઉત્તર રાત્રે કરનારી
૫૨૪	૮	વાસુદેવનું	વાસુદેવથી
	૧૦	બળ આવે	બળ હોય
૫૨૫	૦	એવું	એવું મુક્તિ આકાંગવાડું
૫૨૮	૧૦	આમન્ત	+
	છેલ્લી	મેળવીને કરેલી બનાવટ	આપનાર સાખ વિચેરેની
૫૨૯	૨	મધાતન કરનાર	નજીક કરી આપનાર
	૯	સધરી રાખેલા	મદલું કરેલા
૫૩૧	૮	ન હોય	ન કરીએ
૫૩૨	૬	થાય છે	ગણાય છે
	૮	સત્તામાં છે	સત્તામાં ગણાય છે
૫૩૩	૧	અને તે	અને
	૩-૩	બચનાના અને	બચનાર તથા પ્રમારનું અનોપાગ નામ કર્મ છે

+ જ્યાં શુદ્ધમાં આવી નિચાની હોય ત્યાં અશુદ્ધમાં લખેલ કાઠી નાખવાનું સમજવું

૫૩૩	૮	મહણ કરી લેનાર	નજીક લાવનાર
	૯	મહણ કરી લે	નજીક લાવે
૫૩૪	૨-૩	રીતસર ચતાવવા	પોતાને રથાને પહેંચાડવા
	૩	જાવ	જવાનો હોય
૫૩૫	૧	આદિથી	આદિથી સ્પર્શ કરતાં
	૨	ચરણાદિકથી	ચરણાદિકથી સ્પર્શ કરતા
૫૩૮	૧૦-૧૧	છાપેયછે તેને બદલે—	પ્રાણી પ્રતિનિધિ આદિ પોતાના ૪ અવયવો વડે પોને ઉપનાત પામે એ ઉપનાત નામ કર્મ ૨૪૭ '
૫૩૯	૯	ઉપભોગ	ઉપભોગના સાધનો
૫૪૦	૩	ચૂર	ચૂર વિગેરે
	૫	ચૂર	ચૂર વિગેરે
૫૪૧	૬	કરનારો	કરનારો અને હિસક
૫૪૨	૫	બાધેલા	બાધાતા
૫૪૩	૫	(નિર્જરા)	(ભોગવવા પણ)
	૬	પરિભોગ	કર્મના પરિભોગ
૫૪૯	૧-૨-૩	(ત્રણેમા) પ્રદેશો છે	પ્રદેશો હોય છે (ત્રણેમા)
	૪	એએમાના પ્રત્યેક અનત છે	એ પ્રત્યેક ભૂતિના અનેક સ્થળો
	૪	છે	હોય છે
	૬	સુધીની છે	સુધીની પણ હોય છે
૫૫૦	૧૨	અનર્થ	અનર્થ
૫૫૧	૫	ધન	સંકલ
૫૫૨	૭	છે	હોય છે
૫૫૪	૧૨	શરીર થકી	કોઈપણ સમુદ્ધાતમા શરીર થકી
	૧૨	અન્ય સમુદ્ધાતને વિષે	+
	૧૪	સમુદ્ધાતથી	કેવળી સમુદ્ધાતથી
૫૫૫	૨	સંહાર	સંકલ
	૨	સંધાત	સંકલ
૫૬૧	૪	પરમાણુઓ	પરમાણુઓ દારોદાર
૫૬૪		જ્યાં છે ' છે ત્યાં	હોય છે (કરો)
૫૬૯	૧	આ સવ	આ ચાર વર્ગણા
	૨	ઉચ્છવાસ યુક્ત	ઉચ્છવાસ,
	૨	વચન એ	ભાષા એ ચાર વર્ગણા
	૬	મન વચન આદિ	મન ભાષા ને આસોઆસના દ્રવ્યો
૫૭૩	૭	તડકો અને ઉજાસ	આતપ અને ઉજોત

અનુક્રમણિકા.

મર્ગ પહેલો	પૃષ્ઠાક	સિદ્ધિ પામતા જીવાનુ સમયાશ્રી પ્રમાણ	૫૮
મગતાચરણ	૧	સિદ્ધિનુ અલ્પ બદ્ધત્વ	૫૯
અન્યકર્તાની પ્રગ્તાવના	૨	મિદ્ધને અનત સુખ	૫૯
અધાર સ્વર્નવિવ પ્રકારના પરિમાણ	૪	‘મિદ્ધ’ ના સુખપરત્વે દર્શના	૬૦
હિતસેધાગુણ	૫	સર્ગ ત્રીજો	
આમાણાગુણ	૬	સસારી જીવેનુ સ્વરૂપ આડત્રીંગ ‘દાર’ ના નામ	૬૩
આત્માગુણ	૭	૧ જીવના બેદ	૬૩
સુખ્યગુણ	૮	૨ જીવના સ્થાન	૬૩
પ્રતરાગુણ	૯	૩ જીવની પર્યાપ્તિ	૬૪
ધર્માગુણ	૯	પર્યાપ્તિના છ પ્રકાર	૬૫
અઠના સ્થાનો ગુણાકાર-ભાગાકાર	૧૦	૪ યોનિસ ખ્યા	૭૦
રજ્જુ સુધીનુ પ્રમાણ	૧૧	૫ યોનિના વિવિધ પ્રકાર	૭૦
યોગિકત માનનુ કાણક	૧૧	મનુષ્યયોનિનુ સ્વરૂપ ને પ્રકાર	૭૨
પલ્લોપમ અને સાગરોપમ વિષે સમજ	૧૨	૬ કુળકોટિની સખ્યા	૭૪
હિદાર પલ્લોપમ ને સાગરોપમ (સૂક્ષ્મ ને બાદર) ૧૩		૭ ભવસ્થિતિ (એક ભવનુ આયુષ્ય)	૭૫
અઢા પલ્લોપમ અને સાગરોપમ (સૂક્ષ્મ ને બાદર) ૧૬		બે પ્રકારના આયુષ્ય	૭૫
હિતસર્પિણી, અવસર્પિણી પ્રમાણ	૧૭	સાત પ્રકારે આયુષ્ય ત્રુટે તે વિષે	૭૬
ક્ષેવ પલ્લોપમ ને સાગરોપમ (સૂક્ષ્મ ને બાદર) ૧૭		જીવ પરભવનુ આયુષ્ય ક્યારે આપે ?	૭૬
સખ્યાત, અસખ્યાત અને અનન્તનુ સ્વરૂપ	૧૮	૮ કાયસ્થિતિ	૮૦
ત્રણ પ્રકારના સખ્યાતાનુ સ્વરૂપ	૨૧	૯ શરીર	૮૦
નવ પ્રકારના અખ્યાતાનુ સ્વરૂપ	૨૫	પાંચ પ્રકારના શરીર	૮૦
નવ પ્રકારના અનન્તાનુ સ્વરૂપ	૨૭	શરીરના વિશિષ્ટ ધરણ્ય	૮૩
આઠમે અનન્તે ૨૨ વસ્તુ છ તેના નામ	૩૧	એના વિશિષ્ટ પ્રયોજન	૮૫
સર્ગ પીઝો—‘લોક સ્વરૂપ’		શરીરની વિશિષ્ટ અવગાહના	૮૬
ચાર પ્રકારના લોકનુ સ્વરૂપ	૩૩	તેજ્ય શરીરની અવગાહના વિષે વિસ્તૃત	
પહેલો પ્રકાર ‘દ્રવ્ય’ પરત્વે લોકસ્વરૂપ-દ્રવ્યલોક	૩૫	દક્ષીકત	૮૭
૭ ‘દ્રવ્ય’	૩૫	વિવિધ શરીરની વિશિષ્ટ સ્થિતિ	૮૪
ધર્માસ્થિતકાય-અધર્માસ્થિતકાય વિષે	૩૫	એની સખ્યાનુ અલ્પ બદ્ધત્વ ને	
આકાશાસ્થિતકાય વિષે વિસ્તારગત સમજ	૩૭	અતર વિગેરે	૮૬
જીનાસ્થિતકાય	૪૧	૧૦ સ્થાન—	૮૮
‘જીવ’ નુ સામાન્ય અને વિશેષ લક્ષણ	૪૧	મસ્થાનના છ પ્રકાર	૮૮
‘જીવ’ ના બે પ્રકાર સિદ્ધ અને સસારી	૪૫	૧૧ અગમન (શરીરનુ પ્રમાણ)	૮૯
‘સિદ્ધ’ નુ સ્વરૂપ	૪૬	૧૨ સમુદ્ધાત	૧૦૦
એમ મમયમા કેટલા ‘સિદ્ધ’ થાય ?	૪૯	એના સાત પ્રકાર	૧૦૦
‘સિદ્ધ’ ની ‘અવગાહના’ વિષે	૫૩	સાતમે પ્રકાર કેવળી સમુદ્ધાત	૧૦૪
મિદ્ધિપત્ને કાણ પામે ?	૫૭	મમુદ્ધાત વિષે વિગેષ દિપ્પણ્ય	૧૦૮

૧૩-૧૬ ગતિ, આગતિ, અનન્તરાપ્તિ અને એકસમયસિદ્ધિ	૧૧૧	‘ અમમ્તવ ’ ના એક, બે ત્રણ, ચાર પાત્ર પ્રકાર	૧૮૧
૧૭ લેખ્યા	૧૧૨	તે તે પ્રકારના સમકિતનો ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિકાળ	૧૮૩
છ પ્રકારની લેખ્યા	૧૧૪	ચાર પ્રકારના સામાયિકનું સ્વરૂપ	૧૮૬
એના વર્ણુ-૨સ-ગન્ધ-૨પર્થ	૧૧૫	મિથ્યા દૃષ્ટિના પાત્ર પ્રકાર	૧૮૮
એનો સામાન્યત્વ સ્થિતિકાળ	૧૧૬	મિત્ર દૃષ્ટિનું સ્વરૂપ	૧૮૯
એના વિશિષ્ટ સ્થિતિકાળ	૧૨૧	૨૬ જ્ઞાન	૧૯૦
લેખ્યા પરત્વે જગમુદ્ધ વગેરેના દૃષ્ટાન્ત	૧૨૬	એના પાત્ર પ્રકાર	૧૯૦
૧૮ આહારાદિગુ (જીવ કેટલી દશામાર્થી આહાર લે તે વિષે)	૧૨૯	(૧) મતિજ્ઞાન-એના અકારીય વગેરે ભેદ	૧૯૦
૧૯ સહનત (સહયજ્ઞ)	૧૩૧	ચાર પ્રકારની મતિ (ભુક્તિ)	૨૦૧
એના છ પ્રકાર	૧૩૨	(૨) જુલજ્ઞાન એના ચૌદ ભેદ	૨૦૩
૨૦ કયાય	૧૩૪	અહાર સિપિના નામ	૨૦૬
ચાર કયાય	૧૩૪	અચાર ‘ અમ ’ અને ચૌદ પૂર્વ ના નામ	૨૦૯
ચારેના અચાર ભેદ	૧૩૪	સાદિ અનાદિ વિગેરે ચાર પ્રકારનું જુલ	૨૧૩
એની દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક સમજ	૧૩૭	જુલજ્ઞાનના વીસ ભેદ	૨૧૪
નવ નોકપાય ના નામ	૧૩૯	(૩) અવધિજ્ઞાન	૨૧૬
૨૧ સજ્ઞા	૧૩૯	એના છ પ્રકાર	૨૧૭
એના ચાર તથા દસ પ્રકાર	૧૪૦	(૪) મનપચવ જ્ઞાન	૨૨૦
એના આશ્ચર્યકારી દૃષ્ટાન્તો નગેરે	૧૪૧	એના બે પ્રકાર	૨૨૦
ત્રણ પ્રકારની સજ્ઞાનું સ્વરૂપ	૧૪૩	(૫) કેવળજ્ઞાન	૨૨૩
૨૨ ઇન્દ્રિય	૧૪૪	અજ્ઞાન	૨૨૪
પાંચે ઇન્દ્રિયો	૧૪૪	એના ત્રણ પ્રકાર	૨૨૪
દ્રવ્યેન્દ્રિય ને બાવેન્દ્રિય અને તેના પ્રભેદો	૧૪૫	મતિજ્ઞાનનો વિષય	૨૨૫
બાવેન્દ્રિયનું વિશેષ સ્વરૂપ	૧૪૭	જુલજ્ઞાનનો વિષય	૨૨૬
પાંચ ઇન્દ્રિયનું પ્રમાણ	૧૫૦	અવધિજ્ઞાનનો વિષય	૨૨૭
એઓના પંચ અલ્પજ્ઞ શક્તિ વિષય	૧૫૩	મન પર્વજ્ઞાનનો વિષય	૨૨૭
૨૫૬ બદ્ધ અને બદ્ધરૂપ વિગેરે સ્વરૂપ	૧૫૫	કેવળજ્ઞાનના વિષય	૨૩૫
છા દ્રવ્યોચાર પંચોત્તી જ્ઞાન	૧૫૭	ત્રણ અજ્ઞાનનો વિષય	૨૩૬
તે તે ઇન્દ્રિયોના અવગાહ અને પ્રદેશનું પ્રમાણ	૧૫૮	પ્રત્યક્ષ અને પરાક્ષ પ્રમાણ	૨૩૭
જીવોની અતીત અને અનાગત લક્ષિ		છએ દર્શનવાળાઓએ માનેલા ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણ	૨૩૯
ચોની સંખ્યા	૧૬૧	મતિ, જુલ આદિ જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ	૨૪૦
નો છા દ્રવ્ય-મન	૧૬૫	જ્ઞાન અને દર્શનનો ક્રમ	૨૪૩
દ્રવ્યમન અને બાવમન	૧૬૫	પાંચે પ્રકારના જ્ઞાનનો સ્થિતિકાળ	૨૪૫
૨૩ સજ્ઞાત-સજ્ઞી-મનવાળા	૨૬૭	ત્રણ અજ્ઞાનનો સ્થિતિકાળ	૨૪૭
૨૪ વેદ	૧૬૮	એ સર્વનું અન્તર અને અત્પ્રમદુત્ત	૨૪૮
વેદના ત્રણ પ્રકાર અને તેના સમજ	૧૬૮	જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય	૨૪૯
૨૫ દ્રષ્ટિ-સમકિત દ્રષ્ટિ વિગેરે	૧૭૦	૨૭ તર્કન	૨૫૬
સમકિત પ્રાપ્ત કરવાના ત્રણ કરણ		એના ચાર પ્રકાર	૨૫૭
સબધી વિસ્તાર	૧૭૧	૨૮ ઉપયોગ	૨૬૧
અન્ધભેદ પરત્વે દૃષ્ટાન્ત અને ઉપનય	૧૭૪		
હયોપશમ સમકિતનું સ્વરૂપ	૧૭૭		

૬ આહાર	૨૬૧	૩૭ મહાન અદ્યપબહુત	૩૧૭
આહારી ને અનાહારીનું સ્વરૂપ	૨૬૧	સર્ગ ચોથો	
‘સઘાત’ અને ‘પરિશદ’ નું સ્વરૂપ	૨૬૩	મસારી જીવોના જુદી જુદી વિવક્ષાએ બેથી	
વક્રગતિના ચાર પ્રકાર	૨૬૪	મારીને અને પ્રાગ	૩૧૯
આહારના ત્રણ પ્રકાર	૨૬૮	સૂક્ષ્મ ઓકેન્દ્રિય જીવનું સ્વરૂપ-એના	
૭ ગુણસ્થાન	૨૭૦	ભેદ (૬૧૨ ૧)	૩૨૩
ચોદ ગુણસ્થાન નામ	૨૭૧	સૂક્ષ્મ નિગોદનું સ્વરૂપ	૩૨૫
પહેના ગુણકાણાનું સ્વરૂપ	૨૭૧	અવદાર ગણી અને અન્યવદાર રાશીનું	
ખીન	૨૭૨	સ્વરૂપ	૩૨૮
ત્રીન	૨૭૪	સૂક્ષ્મ ઓકેન્દ્રિય જીવના મધ્યાન (૬૧૨ ૨)	૩૩૦
ચાથા	૨૭૪	એ સૂક્ષ્મ જીવોના થોતિ પર્યાપ્તિ વગેરે	
પાચમા	૨૭૫	ચાર ૬૧૨ (૩-૬)	૩૩૧
છઠા	૨૭૬	એ સૂક્ષ્મ જીવોની ભવસ્થિતિ અને કાય-	
સાતમા	૨૭૬	સ્થિતિ (૬૧૨ ૭-૮)	૩૩૧
આઠમા	૨૭૬	એઓના શરીર (૬૧૨ ૯)	૩૩૪
નવમા	૨૭૯	એઓના સ્થાન, હેલુમાન અને સમુદ્ધાત	
દશમા	૨૮૦	(૬૧૨ ૧૦-૧૨)	૩૩૫
અગીયારમા	૨૮૧	એઓની ગતિ અને આગતિ ૬૧૨ (૧૩-૧૪)	૩૩૬
બારમા	૨૮૪	એઓની અનન્તરાશિ વગેરે (૬૧૨ ૧૫-૨૨)	૩૩૯
તેરમા	૨૯૦	એઓની સ જ્ઞા આદિ (૬૧૨ ૨૩-૨૮)	૩૪૦
ચૌદમા	૨૯૨	એઓનો આહાર એઓનું ગુણસ્થાન	
ચૌદ ગુણકાણા પૈકી ચતુર પાને તેવા અને		(૬૧૨ ૨૯-૩૦)	૩૪૧
માથે જનારા ગુણકાણા	૨૯૪	એઓના યોગ અને સખ્યા પ્રમાણ (૬૧૨	
તે તે ગુણકાણે પ્રાણીઓનું અદ્યપબહુત	૨૯૫	૩૧-૩૨)	૩૪૨
તે તે ગુણકાણી કાળસ્થિતિ	૨૯૬	એઓનું જઘન્ય અદ્યપબહુત (૬૧૨ ૩૩)	૩૪૩
તે તે ગુણકાણા વચ્ચે અતર	૨૯૮	એઓનું દિગાત્રી અદ્યપબહુત (૬૧૨ ૩૪)	૩૪૪
૩૧ યોગ		અતર (૬૧૨ ૩૫)	૩૪૫
ત્રણ પ્રમાના થકને પદ યોગ	૨૯૯	આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ ઓકેન્દ્રિય જીવો વિશે બા	
સાત પ્રમારે કાય યોગ	૨૯૯	ખ્યાન મમાપન	૩૪૭
મન અને વચનના ચત્તાર યોગ	૩૦૪	સર્ગ પાચમો	
વચનયોગ અને ‘ભાષા વચ્ચે તફાવત	૩૦૬	બાદ ઓકેન્દ્રિય જીવ, ‘બાદ’ ની બાખ્યા	૩૪૮
ભાષાના ચાર પ્રકાર	૩૦૮	એના પૃથ્વીકાય આદિક ૭ પ્રકાર	૩૪૮
મત્વ ભાષાના દસ પ્રકાર	૩૧૬	એ દેરકના ભેદ (૬૧૨ ૧)	૩૪૯
અમત્વભાષાના દશ પ્રકાર	૩૧૨	વનસ્પતિને વિષ ‘જીવત્વ’ ની પ્રતીતિ	
મિશ્ર ભાષાના દશ પ્રકાર	૩૧૨	વિગેરે	૩૫૩
અનહાર ભાષાના બાર પ્રકાર	૩૧૪	સાધારણ વનસ્પતિનું લક્ષણ	૩૬૧
૩૨ જીવોનું પ્રમાણ	૩૧૬	એના ભેદ	૩૬૨
૩૩ જીવોનું સ્વગતિની અપેક્ષાએ અદ્યપબહુત	૩૧૬	પ્રત્યેક વનસ્પતિનું લક્ષણ	૩૬૫
૩૪ દિશાની અપેક્ષાએ અદ્યપબહુત	૩૧૭	એના ભેદ	૩૬૬
૩૫ સ્વગતિમા ઉપજવાનું જઘન્ય અને		પ્રત્યેક વનસ્પતિમાયના વર્ણ, મધાદિક વડે	
ઉત્પદ અતર	૩૧૭	થતા ભેદ	૩૭૬
૩૬ ભવસંવેદ	૩૧૭		

આપર બાર વનસ્પતિનુ પ્રમાણ	૩૭૭
બાહર પૃથ્વીકાયાદિકના સ્થાન (દાર ૨)	૩૭૮
એમની પર્યાપ્તિ, યોનિસ ખ્યા, કુળ	
મ ખ્યા (દાર ૩-૪-૫)	૩૮૬
એમની યોનિ સ વૃત્તર આદિ (દાર ૬)	૩૮૮
એમની બનસ્થિતિ (દાર ૭)	૩૮૮
એમની કાયસ્થિતિ (દાર ૮)	૩૯૦
એમના હેલુ, સ મધ્યાન (દાર ૯-૧૦)	૩૯૨
એમના હેલુમાન-અવગાહના (દાર ૧)	૩૯૨
એમના સમુદ્ધવાત (દાર ૧૨)	૩૯૯
એમના ગતિ આગતિ (દાર ૧૩-૧૪)	૪૦૦
એમની અનન્તરાસિ (દાર ૧૫)	૪૦૨
એમની સમયસિદ્ધિ અને લેરયા	
(દાર ૧૬-૧૭)	૪૦૩
એમના આહારરિતિ આદિક દારો	
(૧૮-૩૧)	૪૦૪
એમનુ માન-સખ્યા પ્રમાણ (દાર ૩૨)	૪૦૪
એમનુ અદ્યપમહુત્વ (દાર ૩૩)	૪૦૬
એમનુ દિગામી અદ્યપમહુત્વ (દાર ૩૪)	૪૦૭
એમનુ અનન્તર (દાર ૩૫)	૪૧૦
આ પ્રમાણે બાહર એકન્દ્રિય જીવો વિષે વિશે	
ચન સમાપ્ત	૪૧૧

સર્ગ છઠ્ઠો

વિકલેન્દ્રિય જીવોનુ સ્વરૂપ.	૪૧૨
એમના ભેદ (દાર ૧)	૪૧૨
એમના સ્થાન (દાર ૨)	૪૧૩
એમના પર્યાપ્તિ આદિ (દાર ૩-૬)	૪૧૪
એમની બનસ્થિતિ કાયસ્થિતિ (દાર ૭-૮)	૪૧૫
એમના હેલુ આદિ (દાર ૯-૧૪)	૪૧૬
એમની અનન્તરાસિ આદિ (દાર ૧૫-૨૩)	૪૧૭
એમના વેદ, દૃષ્ટિ આદિ (દાર ૨૪-૨૮)	૪૧૯
એમના આહાર આદિ (દાર ૨૯-૩૧)	૪૨૦
એમનુ માન આદિ (દાર ૩૨-૩૪)	૪૨૧
એમનુ અનન્તર (દાર ૩૫)	૪૨૨
પ એન્દ્રિય જીવોનુ સ્વરૂપ	૪૨૨
પ્રથમ તિર્યચ પ એન્દ્રિય વિષે (ભેદદાર ૧)	૪૨૩
પ એન્દ્રિય તિર્યચોના સ્થાન વિગેરે (દાર ૨-૩)	૪૩૦
પ એન્દ્રિય તિર્યચોની યોનિસખ્યા વિગેરે	
(દાર ૪-૬)	૪૩૧

એઓની બનસ્થિતિ (દાર ૭)	૪૩૨
એમની કાયસ્થિતિ (દાર ૮)	૪૩૨
એઓના હેલુ સ સ્થાન હેલુમાન	
(દાર ૯-૧૧)	૪૩૫
એઓના મમુદ્ધવાત, ગતિ (દાર ૧૨-૧૩)	૪૩૬
એઓની આગતિ (દાર ૧૪)	૪૩૯
એઓના અનન્તરાસિ વગેરે દારો (૧૫-૨૪)	૪૪૦
એઓના દૃષ્ટિ જ્ઞાન આદિ દારો (૨૫-૨૮)	૪૪૧
એઓના આહાર, ગુણસ્થાનક ને યોગ	
(દાર ૨૯-૩૧)	૪૪૨
એઓનુ 'માન' દાર (૩૨)	૪૪૩
એઓના અદ્યપમહુત્વ આદિ દારો (૩૩-૩૫)	૪૪૪

સર્ગ સાતમો

પ એન્દ્રિય જીવોની બીજી પ્રકાર (મનુષ્ય)	૪૪૬
મનુષ્યોના બે પ્રકાર	૪૪૬
(૧) સમર્થિત મનુષ્યોના ભેદ આદિ	
૩૭ દારો	૪૪૬
(૨) ગર્ભજ મનુષ્યો	૪૫૦
એના ભેદ (દાર ૧)	૪૫૦
સાડીપતરીસ આર્થદેશોના નામ	
ને તેની મુખ્ય નગરીના નામ	૪૫૧
આર્થ અને જનાર્થના લક્ષણ	૪૫૨
ગર્ભજ મનુષ્યોના મધ્યાન (દાર ૨)	૪૫૨
એમનાં પર્યાપ્તિ વિગેરે (દાર ૩-૭)	૪૫૩
એમની કાયસ્થિતિ વિગેરે (દાર	
૮-૧૨)	૪૫૪
એમની ગતિ (દાર ૧૩)	૪૫૬
એમની આગતિ (દાર ૧૪)	૪૬૧
એમની અનન્તરાસિ (દાર ૧૫)	૪૬૨
અદ્યાવીસ લલિપ્તઓના નામ	૪૬૩
સમયસિદ્ધિ વગેરે (દાર ૧૬-૨૩)	૪૬૪
એમના વેગ વગેરે (દાર ૨૪-૩૧)	૪૬૫
ગભજ મનુષ્યોનુ સખ્યા પ્રમાણ	
(દાર ૩૨)	૪૬૬
એમનુ અદ્યપમહુત્વ વગેરે	
(દાર ૩૩-૩૪)	૪૬૮
અનન્તર નામનુ પાત્રીશુ દાર	૪૬૯

સર્ગ આઠમો

પચેન્દ્રિય જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર (કે-૧)	૪૭૦
દેવતાના ચાર લોક (દાર ૧)	૪૭૦
દશ જાતના 'ભવનપતિ' દેવ	૪૭૦
૫૬૨ ૫૭માધામીનું સ્વરૂપ	૪૭૦
જીવોનો બીજો પ્રકાર 'બ્યન્તર' એના	
અનેક ઉપભેદ	૪૭૩
દેવોનો ત્રીજો પ્રકાર 'જ્યોતિષક' એની	
પાંચ જાતો	૪૭૩
દેવોનો ચોથો પ્રકાર 'વૈમાનિક'	૪૭૭
નારજાતના 'કર્મોપપન્ન વૈમાનિકો	૪૭૮
'કર્મપાતિત' વૈમાનિકો	
(નવ પ્રવેશો અને પાંચ અનુત્તર	
વિમાનવાસી)	૪૭૮
લોકાત્મિક દેવો	૪૭૯
દેવોના સ્થાન (દાર ૨)	૪૭૯
દેવોના પર્ચાસિ આદિ દારો (૩-૧૦)	૪૮૦
દેવોના દેહમાન વિગેરે (દાર ૧૧-૧૪)	૪૮૧
અનન્તગમિ અને સમયસિદ્ધિ (દાર ૧૫-૧૬)	૪૮૨
લેસ્થા વિગેરે દારો (૧૬-૨૯)	૪૮૩
દેવોના શુણ્ણસ્થાન અને યોગ (દાર	
૩૦-૩૧)	૪૮૪
એમનું 'માન' એટલે સખ્યા (દાર ૩૨)	૪૮૪
એમનું લઘુ અલ્પબહુલ્ય (દાર ૩૩)	૪૮૭
એમનું દિગામ્રી અલ્પબહુલ્ય (દાર ૩૪)	૪૯૦
એમનું 'અન્તર' નામનું પાત્રીયમુ દાર	૪૯૩

સર્ગ નવમો

પચેન્દ્રિય જીવોનો ચોથો પ્રકાર (નારકી)	૪૯૫
સાત જાતના નારકો (દાર ૧)	૪૯૫
નારકોના 'સ્થાન' વિગેરે દારો (૨-૩)	૪૯૫
ભવસ્થિતિ વિગેરે દારો (૪-૧૧)	૪૯૬
મમુદ્ધાત વિગેરે દારો (૧૨-૧૫)	૪૯૭
સમયસિદ્ધિ વિગેરે દારો (૧૬-૨૮)	૪૯૮
આદાર વિગેરે દારો (૨૯-૩૨)	૪૯૯

લઘુ અલ્પ બહુલ્ય તથા દિગામ્રી અલ્પબ
હુલ્ય- (દાર ૩૩-૩૪) ૫૦૦
અન્તર સખધી (દાર ૩૫) ૫૦૧

સર્ગ દશમો

ભવસંવેષ પ્રકરણ સમારી જીવોનો ભવસંવેષ	
(દાર ૩૬)	૫૦૨
' મહા અલ્પબહુલ્ય ' પ્રકરણ મસારી જીવોનું	
૯૮ બોલનું મહા અલ્પબહુલ્ય ' નામનું માહ-	
ત્રીયમુ દાર	૫૧૬
' જ્ઞાસ્તિકાય ' ના પાંચ પ્રકાર	૫૨૦
કર્મબન્ધના મૂળ અને ઉત્તર હેતુઓ	૫૨૧
કર્મના મુખ્ય આઠ પ્રકાર	૫૨૩
કર્મના બીજા અવાન્તર પ્રકાર (ઉત્તર પ્રકૃતિઓ)	૫૨૩
નામ કર્મના વિવિધ ભેદોપભેદ ઉર્ફે પ્રકૃતિઓ	૫૨૭
આઠ પ્રકારના કર્મની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ	૫૪૧
કર્મોનો ' અવાધાકાળ ' અને કર્મોનો ' નિષેક '	
એની વ્યાખ્યા	૫૪૩
જીવની પુણ્ય પ્રકૃતિઓ અને પાપપ્રકૃતિઓ	૫૪૫
' ધાતિ ' અને 'ભરોપમાલી (અવાની) કર્મ '	૫૪૬

સર્ગ અગ્યારમો

પુદ્ગળાસ્તિમયનું સ્વરૂપ-એના પાંચ પ્રકાર	૫૪૮
સ્કન્ધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુના લક્ષણ	૫૪૯
માણુનું સ્વરૂપ-એના ચાર પ્રકાર	૫૪૯
પુદ્ગળોના દશ પ્રકારના પરિણામ (નન્ધપરિ-	
ણામ આદિક)	૫૫૧
એ દશમાથી ત્રીજો પ્રકાર 'સસ્થાન પરિણામ'	૫૫૬
' સસ્થાન પરિણામ ' ના અનેક ભેદોપભેદ	૫૫૬
એઓની સ્થાપના ઉર્ફે આકૃતિઓ	૫૬૩ ૬૪
પુદ્ગળના અન્ય " પરિણામ '	૫૬૭
અજીવ રૂપી પુદ્ગળોના ૫૩૦ ભેદો	૫૬૯
' શબ્દ પરિણામ '	૫૭૧
હાવા, તડકો ઉગ્મશ વિગેરે પોદ્ગલિક' છે	૫૭૧
ત્રય સમાપ્તિ	૫૭૪

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ

અને

શ્રી આગમોદય સમિતિના હાલ મળતાં ગ્રન્થો.

અંક	ફંડના ગ્રંથો	મુદ્દય
૫૬	શ્રીપાલ ચરિત્ર સરૂત	૦ ૧૪ ૦
૫૭	સૂક્ત મુક્તાવલી	૨-૦-૦
૫૮	તદ્વત વેવાલીપપત્રો	૧-૮-૦
૬૦	વિશતિ સ્થાનક ચરિત્ર	૧-૦-૦
૬૨	સુખેષા મમાચારી	૦-૮-૦
૬૩	શ્રીપાલ ચરિત્ર પ્રાકૃત	૧-૪-૦
૬૬	આનંદ કાવ્ય મં મોક્ષિતક ૭	૧-૮-૦
૫૮	પ્રવચન સારોદ્ધાર પૂર્વાર્ધ	૩-૦-૦
૬૪	,, ઉત્તરાર્ધ	૪-૦-૦
૬૫	લોક પ્રગણ ભાગ ૧ લો	૨-૦-૦
૬૭	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર ભાષ્ય દીપ	
	સૂક્ત પૂર્વાર્ધ	૬-૦-૦
૬૮	નવપદ પ્રકરણ્ય લઘુસ્તિ	૧-૦-૦
૬૯	પચ વસ્તુક મર્મ સંગી	૩-૦-૦
૭૧	આચાર પ્રદીપ	૧-૮-૦
૭૩	નવપદ પ્રકરણ્ય મૃદ્વસ્તિ	૪-૦-૦
૭૨	આનંદ કા મ મોક્ષિતક ૫ સુ	૦ ૧૦ ૦
૭૩	,, , , ૬ સુ	૦ ૧૨ ૦
૫૪	જાનુદીપ પ્રગણિ સંગી ઉત્તરાર્ધ	૨-૦-૦
૭૨	વિચાર રત્નાકર	૩-૦-૦
૭૪	(ક્ષેત્ર) લોકપ્રગણ ભાગ ૨ ભો	૨-૮-૦
૭૦	આનંદ કા મ મૌ ૮ સુ	૧-૮-૦
૭૫	મહાવીર ચરિત્ર પ્રાકૃત	૪-૦-૦

અંક	સમિતિના ગ્રંથો	મુદ્દય
૩૪	વિશેષાં ગાથા વિપત્ર કમ	૦-૫-૦
૩૫	વિચાર સાર પ્રકરણ્ય	૦-૮-૦
૩૬	મજ્જિમાર પવનો સંગી	૦-૧-૦
૩૭	ધર્મનિદુ પ્રકરણ્ય સદીક	૦ ૧૨ ૦
૪૩	અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર સંગી	૨-૮-૦
૪૬	દસ પવના જાણાપુક્ત	૨-૦-૦
૪૭	પચ સમઢ સંગી	૨-૮-૦
૫૦	જીવ સમાસ સંગી	૧-૮-૦
૩૯	જૈન દીવેસોદી	૧-૮-૦
૪૦	ચોત્ર દીવેસોદી	૦ ૧૪ ૦
૪૧	કર્મ દીવેસોદી	૦ ૧૨ ૦
૪૫	જાકતાચર સ્તોત્ર પાદપૂર્તિ કાવ્ય	
	સમઢ ભાગ ૧ લો દીકા ભા	
	પાતર યુક્ત	૩-૦-૦
૫૪	ભાગ્ય ખીળે	૩-૮-૦
૪૮	વિશેષાવસ્થક ભાષ્ય મૂલ તથા દીકાનુ	
	ગુજરાતી ભાષાતર ભાગ ૨ ભો	૩-૦-૦
૩૮	વિશેષાવસ્થક ભાષ્ય મૂલ તથા દીકાનુ	
	ગુજરાતી ભાષાતર ભાગ ૧ લો	૨-૦-૦
૫૨	સ્તુતિ ચતુર્વિચતિ મ સચિત્ર શોભન	
	મુક્તિ ફૂત દીકા તથા ભાષાતર મુક્ત	૬-૦-૦
૫૩	ચતુર્વિચતિકા સચિત્ર બે ભાગ	
	ફૂત દીકા તથા ભાષાતર મુક્ત	૬-૦-૦
૫૫	નિઘાતિ ગાથા વિપવકમ	૨-૦-૦
૫૬	આવસ્થક સૂત્ર સંગી પૂર્વાર્ધ	૪-૦-૦
૫૯	જ્ઞાનનંદ સ્તુતિ સચિત્ર દીકા	
	ભાષાતર સદિત	૬-૦-૦

માસ્તર વિજયચંદ મોહનલાલ શાહ

૬૦-શેઠ દેવ લાં ધર્મશાળા

ગોપીપુરા-મુરત

श्रीमद्विनयविजयोपाध्यायविरचित

श्री लोकप्रकाशः

गूर्जरभाषानुवादसमेतः ।

प्रथम द्रव्यलोकप्रकाशः

अथ प्रथमः सर्गः ।

ॐ नमः परमानन्दनिधानाय महस्विने ।

शखेश्वरपुरोत्तंसपार्श्वनाथाय तायिने ॥ १ ॥

१ श. जेश्वरनगरના આબુપર્ણુરૂપ, ઉત્કૃષ્ટ આનન્દના નિધાન, રક્ષણહાર અને કાન્તિમાન—
એવા શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૨ ૧

૧ શ. જેશ્વર ગામ શ્રીપાર્શ્વપ્રભુનું પુરાનન ધામ છે. અત્યારે પણ એ ગામ-ધામ વિઘ્નમાન છે, અને
યાનાનું પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે. ૨ પોતાની ગણપદાદિ હરકોઇ કૃતિ-કાવ્યગ્રંથાદિની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિને અર્થે, જૈન
વા જૈનેતર, હરકોઇ અયકારને, પોતાના હૃદયેદેવીની સ્તુતિ કરી એમને પોતાની મઠે ઉભારદેવાની માગણી
કરવાનો પ્રચલિત રિવાજ છે. એ પ્રમાણે અત્રે આ 'લોકપ્રકાશ' ગ્રંથના કર્તા શ્રીમાન વિનયવિનયઉપાધ્યાય
પોતાના હૃદયેદેવ-પાર્શ્વપ્રભુની અને હૃદયેદેવી સગવડોની સ્તુતિ કરે છે. આ પ્રસંગમાં જૈનગ્રંથમારો છેલ્લા
થઈ ગયેલા ચોવીસ તીર્થ કરો પૈકી વિશેષ આપ્યનામકર્મવાળા આદિનાથ, ચાન્તિનાથ, તેમનાથ, પાર્શ્વનાથ
અને વર્દમાનસ્વામી (મહાવીર)—એ પાંચમાથી કોઈ એકને નામે સ્તુતિ આદિ કરતા જોવામાં આવે છે.
'કલ્યાણકૃદ' વાળી સ્તુતિમાં પણ પન્ન જિણ્ઠ, સતિજિણ, નેમિજિણ, વસજિણ અને વદમાણ ના નામ લીધા છે.
એમના એવા 'આપ્યનામકર્મ' ના પ્રભાવ એ પાંચ નામથી જ જૈનેતગ્રંથમાં ઝાઝી પરિચિત છે.

પિપર્તિ સર્વદા સર્વકામિતાનિ સ્મૃતોઽપિ ય ।
 સ કલ્પદ્રુમજિત્પાર્શ્વો મૂયાત્પ્રાણિપ્રિયકર ॥ ૨ ॥
 પાર્શ્વક્રમનલાઃ પાન્તુ દીપ્રદીપાંકુરશ્રિય ।
 પ્લુપ્તપ્રત્યૂહશલભાઃ સર્વભાવાવભાસિનઃ ॥ ૩ ॥
 જયન્તિ વ્યજ્જિતાશેષવસ્તવોન્તસ્તમોદ્રુહ ।
 ગિર સુધાકિરસ્તીર્થકૃતામન્દ્રુતદીપિકા ॥ ૪ ॥
 કૃપાકટાક્ષનિદ્દેપનિપુણીકૃતસેવકા ।
 ભક્તવ્યક્તસવિત્રી સા જયતિ શ્રુતદેવતા ॥ ૫ ॥
 જીયાજગદ્ગુરુર્વિશ્વજીવાતુવચનામૃતઃ ।
 શ્રીહીરવિજય સૂરિર્મદીયસ્ય ગુરોર્ગુરુ ॥ ૬ ॥
 શ્રીકીર્તિવિજયાન્ સૂતે શ્રીકીર્તિવિજયાભિધઃ ।
 શતકૃત્વોઽનુભૂતોઽય મન્ત્ર સ્યાદિષ્ટસિદ્ધિદઃ ॥ ૭ ॥
 અસ્તિ લોકસ્વરૂપ યદ્વિપ્રકીર્ણ શ્રુતામ્બુધૌ ।
 પરોપકારિભિઃ પૂર્વપણિડતૈ પિળ્લયતે સ્મ તત્ ॥ ૮ ॥

સ્મરણુમાત્રથી સર્વ મનકામના પૂર્ણ કરનારા, કલ્પવૃક્ષ કરતા પણ અધિક-ગ્રેષ્ઠ એવા શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ સર્વદા સર્વ પ્રાણીઓનું ભણુ કરે ૨

તેજસ્વી દીપકની શિખાની જેમ અગ્નિગાટ કરી રહેલા, વસ્તુમાત્રના સ્વરૂપને વ્યક્ત કરનારા, વિમલ્લર શ્રીપાર્શ્વજિનના ચરણના નખ સર્વનું રક્ષણ કરે ૩

અજ્ઞાનરૂપી અધકારને દૂર કરી સર્વ પદાર્થોને પ્રકટ કરતી અદ્ભુત દીપિકા જેવી, જિન પ્રભુની અમૃતઝરતી વાણી સર્વત્ર વિજય પામે છે ૪

કૃપામૃતના છાટા નાખીને જેણે પોતાના આરાધક-વર્ગને સંબોધન કર્યા છે એવી ભક્ત વત્સળ શ્રુતદેવી નિરંતર જયશાળી વર્તે છે ૫

પોતાની ઉપદેશાત્મક વાણીવડે સઠળ જગતના લોકોને ધર્મને વિષે તાત્રત રાખનારા મારા ગુરૂના ગુરૂ જગતગુરૂ હીરવિજયસૂરિનો સદા વિજય યાઓ ૬

શ્રી (લક્ષ્મી), કીર્તિ અને વિજય પ્રાપ્ત કરાવનારો ‘શ્રીકીર્તિવિજય’ મંત્ર જે મેં અનેક વખત અનુભવ્યો છે તે સર્વ મનવાંછિત પૂર્ણ કરે ૭

દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાળલોક, અને ભાવલોક-જેમ ચારે પ્રકારના ‘લોક’ નું સ્વરૂપ શાસ્ત્રસંસુદ્રમા ઇંદુ છવાયું પડયું છે-લિખિત સ્થળે વર્ણવેલું છે એને, પૂર્વે યથા ગયેલા પરોપકારી પડિતોએ એકસ્થળે સામદ્રુ લોકત્ર કરેલ છે ૮

તતઃ સંક્ષિપ્ય નિચ્છિપ્તમામ્નાયૈઃ કરણાદિભિઃ ।
 સમગ્રણ્યાદિસૂત્રેષુ ભૂયિષ્ઠાર્થ મિતાક્ષરમ્ ॥ ૯ ॥
 સામ્પ્રત ચ ક્રમાત્પ્રાયઃ પ્રાણિનો મન્દમેધસઃ ।
 અસુબોધમતસ્તૈસ્તત્ કવિત્વમિવ વાલકૈઃ ॥ ૧૦ ॥
 તતસ્તદુપકૃત્યૈ તન્મયા કિંચિદ્વિતન્યતે ।
 કરણોક્ત્યાદિકાઠિન્યમપાકૃત્ય યથામતિઃ ॥ ૧૧ ॥
 અયિ પ્રસન્નાસ્તે સન્તુ સન્તઃ સર્વોપકારિણઃ ।
 મયિ પ્રવૃત્તે પુણ્યાર્થમવિમૃશ્ય સ્વશક્ત્યતામ્ ॥ ૧૨ ॥
 શિશુક્રીડાગૃહપ્રાયા મમેય વચસાં કલા ।
 નિવેશનીયાસ્તન્નામી કથમર્થા દ્વિપોપમાઃ ॥ ૧૩ ॥
 શ્રીગુરુણાં પ્રસન્નાનામચિન્ત્યો મહિમાથવા ।
 તેજઃપ્રભાવાદાદર્શૈર્કિં ન માન્તિ ધરાધરાઃ ॥ ૧૪ ॥

ત્યાથી, એને સંક્ષિપ્ત કરીને ‘ કરણ ’ આદિ આમ્નાય^૧ પ્રમાણે ‘ સમગ્રણી^૨ ’ આદિ સૂત્રોમા દાખલ કર્યું છે એ સ ક્ષેપમા છે છતાં એમાથી અર્થ બહાળો-વિસ્તારવત નીકળે છે -

સામ્પ્રતકાળમા પ્રાય પ્રાણીઓની બુદ્ધિ કેમેકમે મદ થતી જાય છે તેથી, બાળકોને જેમ કવિતા સહેલાઈથી સમજાતી નથી એમ, એ (લોકમ્બરૂપ) એમને (મદબુદ્ધિવાળાઓને) મહેલાઈથી સમજાતું નથી માટે હું એમના ઉપકારાર્થે ‘ કરણ આમ્નાય ’ મા રહેલી કઠિનતા દૂર કરી એના વિષે ઠીક યથામતિ લખુ છું ૧૦-૧૧

આ પ્રવૃત્તિ મેં પુણ્યાર્થે જ આદરી છે મારામા એ પ્રવૃત્તિને અમે ભોઈએ એટલું સામર્થ્ય નથી માટે સર્વપર ઉપકારદૃષ્ટિથી જોનારા સતપુરૂષો મારાપર પણ પ્રસન્ન થઈ એ જ હૃદયે ભરે ૧૨

મારૂં લેખનમામર્થ્ય-ભાડાળ બાળકોના ક્રીડાગૃહ જેવું અલ્પપ્રમાણ છે એની અદર હસ્તિપ્રમાણ વિસ્તારવત અર્થોનો^૩ ટેવી રીતે મમાવેશ કરી શકાશે એનો મને વિચાર થાય છે પરંતુ મારા સદાકૃપાળુ ગુરુજીનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ છે તેથી બધું થઈ શકશે. ન્હાનારા દર્પણમા મહાન પર્વતો મમાજ જાય છે-એ એ દર્પણના સહાયક તેજના પ્રભાવથી થતું ભોઈએ જ છીએ ને. ૧૩-૧૪

૧ સંખિત કે પર પરાગત સાબળેલા ધર્માનુસારનો પ્રમાણે (કરણ=સંખિત સાખીતી આમ્નાય-હકિત -પર પરાગત દતકયા ૨ લઘુ સમગ્રણી ’ અને ‘ બૃહત્ સમગ્રણી ’ એમ બે પ્રકરણો છે એમા પે ‘ લોક ’ સખીત દર્શન છે ૩ (૧) ભાવાર્થ હ્રમણ, (૨) વસ્તુ, ત્રીજ

સંક્ષિપ્તા સમ્રાટાઃ પ્રાચ્યા યથા તે સુપઠા મુખે ।

તથાસવિસ્તરત્વેન સુબોધો ભવતાદયમ્ ॥ ૧૫ ॥

લોકપ્રકાશનામાનં ગ્રન્થમેનં વિચક્ષણા ।

આદ્રિયધ્વં જિનપ્રોક્તવિશ્વરૂપનિરૂપકમ્ ॥ ૧૬ ॥

પ્રાપ્યાનુશાસનમિદં સમુપ્રક્રમેહમૈદયુગીનવિહરદ્ધુરૂગૌતમસ્ય ।

શ્રીમત્તપાગણપતેર્વિજયાદિદેવસૂરીશિતુર્વિજયસિંહમુનીશિતુશ્ચ ॥ ૧૭ ॥

માનૈરગુલયોજનરજ્જૂનાં સાગરસ્ય પલ્પસ્ય ।

સંખ્યાસંખ્યાનન્તૈરુપયોગોઽસ્તીહ યદ્ ભૂયાન્ ॥ ૧૮ ॥

તત પ્રથમસ્તેષાં સ્વરૂપ કિંચિદુચ્યતે ।

તત્રાપ્યાદાવગુલાનાં માનં વક્ષ્યે ત્રિધા ચ તત્ ॥ ૧૯ ॥

ઉત્તેષાલ્ય પ્રમાણાલ્યમાત્માલ્યં ચેતિ તત્ર ચ ।

ઉત્તેષાત્ક્રમતો વૃદ્ધેર્જાતિમુત્સેધમગુલમ્ ॥ ૨૦ ॥

પૂર્વાચાર્યોએ અનેક સ અહો સ ક્ષેપમા લખ્યા છે એ જેમ અલ્પપ્રયાસે મુખપાઠે થઈ શકે છે એજ પ્રમાણે આ માટે સંક્ષિપ્ત લખાણ પણ શીઘ્રબોધદાયક થાઓ ૧૫

જિનભાષિત જગત્સ્વરૂપનું, હું જેનેવિષે નિરૂપણ કરનારો છું એ આ ‘લોકપ્રકાશ’ અથ સર્વ વિચક્ષણ સજ્જનોનો સત્કાર પામે ૧૬

જાણે ગૌતમજીવધર પોતે આ યુગમા વિચરવા આવ્યા હોયની એવા તપગચ્છાધિપતિ શ્રીમાન વિજયદેવસૂરિની તેમજ વિજયસિંહસરિની અનુસા લખ્તને હું આ અથ ૨૦ છું ૧૭

અંતારંભ

આ અથમા સ ખ્યાત-અમ ખ્યાત-અને-અનન્ત, આગળ-ચોજન-૨૦૦-સાગરો પમ-અને પટયોપમ એ નામના (ક્ષેત્ર અને કાળના) માપોની વાર વાર વાત આવ્યા જ કરશે માટે પ્રથમ એમની થોડી માહિતી આપુ છું ૧૮

પહેલું આગળ, આગળ ત્રણ પ્રકારના છે (૧) ઉત્તેષ-આગળ, (૨) પ્રમાણ-આગળ અને (૩) આત્મ-આગળ ૧૯-૨૦

તથા હિ—દ્વિવિધઃ પરમાણુઃ સ્યાત્સૂક્ષ્મશ્ચ વ્યાવહારિકઃ ।

અનન્તરૈણુભિઃ સૂક્ષ્મૈરેકોઽણુર્વ્યાવહારિકઃ ॥ ૨૧ ॥

સોઽપિ તીવ્રેણ શસ્ત્રેણ દ્વિધાકર્તું ન શક્યતે ।

एनं सर्वप्रमाणानामादिमाहुर्मुनीश्वराः ॥ ૨૨ ॥

વ્યવહારનયેનેવ પરમાણુરયં ભવેત્ ।

स्कन्धोऽनन्ताणुको जातसूक्ष्मत्वो निश्चयात्पुनः ॥ ૨૩ ॥

અનન્તવ્યવહારાણુનિષ્પન્નોત્શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા ।

निष्पद्यते पुनः श्लक्ष्णश्लक्षिणका ताभिरष्टभिः ॥ ૨૪ ॥

તાભિરષ્ટાભિરેકઃ સ્યાદૂર્ધ્વરેણુર્જિનોદિતઃ ।

अष्टोर्ध्वरेणुनिष्पन्नस्त्रસरेणुरुदीरितः ॥ ૨૫ ॥

ત્રસરેણુભિરષ્ટાભિરેકઃ સ્યાદ્રથરેણુક ।

अष्टभिस्तैर्भवेदेकं केशाग्रं कुरुयुग्मिनाम् ॥ ૨૬ ॥

તતોઽષ્ટ્ત્વં હરિવર્પરમ્યકક્ષેત્રભૂસ્પૃશામ્ ।

ततोऽष्टत्वं हैमवतहैरण्यवतयुग्मिनाम् ॥ ૨૭ ॥

તસ્માદષ્ટગુણસ્થૂલં વાલસ્યામ્રમુદીરિતમ્ ।

पूर्वापरविदेहेषु नृणां क्षैत्वानुभावत ॥ ૨૮ ॥

(૧) ઉત્સેધ-આગળ સૂક્ષ્મ અને વ્યવહારિક એમ બે પ્રકારના પરમાણુ હોય છે અનન્ત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓનો એક વ્યવહારિક પરમાણુ થાય છે (એ પણ એટલો સૂક્ષ્મ હોય છે કે) એના તીવ્ર રાસવડે પણ બે ટુકડા થઈ જતો નથી ત્રીજીનસંજવાને આ પરમાણુને (માપના કોષ્ટકમાં) સૌથી પહેલું માપ કહ્યું છે વળી એ વ્યવહારનયે ૧ પરમાણુ કહેવાય છે નિશ્ચયનયે અનન્ત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓવાળો તે એક સ્કંધ કહેવાય છે અનન્ત વ્યવહારિક પરમાણુઓની એક ‘ઉત્સેધસ્ત્રલક્ષિણ’ થાય છે આઠ ઉત્સેધસ્ત્રલક્ષિણાઓની એક ‘સેધસ્ત્રલક્ષિણ’ થાય છે ૨ આઠ સેધસ્ત્રલક્ષિણાનો એક ‘ઉર્ધ્વરેણુ’ થાય આઠ ઉર્ધ્વરેણુનો એક ‘ત્રસરેણુ’ થાય આઠ ત્રસરેણુનો એક ‘રથરેણુ’ આઠ રથરેણુનો કુક્ષેત્રના યુગલિયાનો એક ‘કેશાગ્ર’ એવા આઠ કેશાગ્રોનો હરિવર્ષ મેત્ર અને રમ્યકક્ષેત્રના યુગલિયાઓનો એક ‘કેશાગ્ર’ થાય આવા

૧ વ્યવહારમાં (નિશ્ચયનયે-નિશ્ચયથી નહિ) ૨ આ અભિપ્રાય લગતી આદિ સત્રોનો છે ‘શ્વપસાસ’ પ્રમાણે તે એમ કહ્યું છે ૩ અનન્ત ઉત્સેધસ્ત્રલક્ષિણાઓની એક સેધસ્ત્રલક્ષિણ થાય છે

સ્થૂલમદ્યગુણ ચાસ્માન્નરતૈરવતાન્નિનામ્ ।

અદ્યભિસ્તૈશ્ચ વાલાગ્રેર્લિક્ષામાન ભવેદિહ ॥ ૨૯ ॥

લિઞ્ઞાષ્ટકમિતા યૂકા ભવેદ્યૂકાભિરષ્ટભિઃ ।

યવમધ્ય તતોઽષ્ટાભિસ્તૈ સ્યાદુત્સેધમગુલમ્ ॥ ૩૦ ॥

ચત્વાર્યુત્સેધાંગુલાના શતાન્યાયામતો મતમ્ ।

તત્સાદ્ધૈદ્ર્યગુલવ્યાસ પ્રમાણાગુલમિપ્યતે ॥ ૩૧ ॥

પ્રમાણ ભરતશ્ચક્રી યુગાદૌ વાદિમો જિન ।

તદંગુલમિદ યત્તત્ પ્રમાણાંગુલમુચ્યતે ॥ ૩૨ ॥

યદુત્સેધાંગુલૈ પશ્ચધનુ શતસમુચ્છ્રિતઃ ।

આત્માંગુલેન ચાદ્યોઽર્હન્ વિશાંગુલશતોન્મિત ॥ ૩૩ ॥

તત્ પશ્ચવતિષ્નેપુ ધનુઃશતેપુ પશ્ચસુ ।

શતેન વિશત્યાદ્યેન ભસ્તેષ્વાપ્તા ચતુઃશતી ॥ ૩૪ ॥

આઠ કેશાગ્રોનો હૈમવત અને હૈરણ્યવત શ્લેષ્મીના યુગલિયાઓનો એક કેશાગ્ર થાય વળી એવા આઠ કેશાગ્રોનો પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહના માણુસોનો એક કેશાગ્ર થાય એથી આઠગણો સ્થૂળ ભરતમેન અને ઐરવતમેનના માણુસોનો એક કેશાગ્ર થાય આવા આઠ કેશાગ્રોવડે એક ‘લીળ’નું માન થાય ૧ આઠ લીળના માનવડે એક ‘ઘૂ’ અને આઠ ઘૂ પ્રમાણે ‘યવનો મધ્યભાગ’ થાય ૨ આવા આઠ માપપ્રમાણ એક ઉત્સેધ આગળ થાય ૨૧-૩૦

(૨) પ્રમાણુ-અ ગુલ (આગળ) એક ‘ઉત્સેધ’ આગળથી ચારસોગણો લાંબો અને અડીગણો નાડો (પહોળો) એક પ્રમાણુ-અ શુન થાય યુગાદિપ્રભુ શ્રી ઝવલદેવ અથવા ભરતચક્રવર્તી જેઠ પ્રમાણુભૂત છે અને એમનું અ શુન પ્રમાણુશુલ કહેવાય છે યુગાન્નિન ‘ઉત્સેધ’ આગળના માપે પાચસો ધનુષ્ય ઉંચા હતા અને આત્માશુલના માપે એકમોળીગ આગળ ઉંચા હતા તે પરથી પાચનો ધનુષ્યને છનનુવડે ગુણુવાથી અડતાળીગ હજાર આગળ થાય અને એને એકનોનીગ વડે ભાગનાવી ચાઓ થાય ૧૦૧ મથળે એમ ગુલુ છે કે ‘ઉત્સેધ’ આગળથી એક હલ્લગણુ હોય તે ‘આત્માશુન’—એ એક આગળની પહોળાઇવાળી દીર્ઘ

૧ આ અલિપ્રાય મઘદશી પ્રદ્દૃષ્ટિ તથા પ્રત્યક્ષગારાદ્યરૂપિ આત્મિતા છે જમ્બૂદીપ પ્રતિષ્ઠિત ની વૃત્તિ આદિમા તો એમ ધ્યુ ■ કે પૂર્વપશ્ચિમવિદેહના મનુષ્યના આઠ કેશાગ્રોવડે જ એક લીળનું માન થાય હરિવંશ ૨૨૧ નીમત હૈરણ્યવત પૂર્વવિદેહ પશ્ચિમવિદેહ ભરત અને ઐરવત—એ જમ્બૂદીપના આઠ ભાગ છે

યચ્ચ ક્વાપ્યુક્તમૌત્સેધાત્સહસ્રગુણમેવ તત્ ।

તદેકાંગુલવિષ્કમ્ભદીર્ઘશ્રેણિવિવક્ત્રયા ॥ ૩૫ ॥

યચ્ચતુશ્વતદીર્ઘાયા સાર્દ્ધદ્વચંગુલવિસ્તૃતે ।

સ્યાદેકાંગુલવિસ્તારા સહસ્રાંગુલદીર્ઘતા ॥ ૩૬ ॥

દૃષ્ટાન્તશ્ચાત્ર— ચતુરંગુલદીર્ઘાયા સાર્દ્ધદ્વચંગુલવિસ્તૃતે ।

પટ્યા યથાંગુલવ્યાસશ્રીરો દૈર્ઘ્યે દશાંગુલઃ ॥ ૩૭ ॥

વસ્તુતઃ પુનરૌત્સેધાત્સાર્દ્ધદ્વિગુણવિસ્તૃતમ્ ।

ચતુશ્વતગુણ દૈર્ઘ્યે પ્રમાણાંગુલમાસ્થિતમ્ ॥ ૩૮ ॥

एतच्च भरतादीनामात्मांगुलतया मतम् ।

अन्यकाले त्वनियतमानमात्मांगुलं भवेत् ॥ ३९ ॥

यस्मिन्काले पुमांसो ये स्वकीयांगुलमानतः ।

अष्टोत्तरशतोक्तुंगा आत्मांगुलं तदंगुलम् ॥ ४० ॥

एतत्प्रमाणतो न्यूनाधिकानां तु यदंगुलम् ।

तत्स्यादात्मांगुલાभाસ ન પુનઃ પારમાર્થિકમ્ ॥ ૪૧ ॥

શ્રેણિની વિવક્ષાએ કહેલું છે કાગળ કે ચારસો આગળ લાખી અને અઢી આગળ પહોળા શ્રેણિ હોય એની, એક-આગળ-પહોળાઈવાળી-લખાઈ એકહજાર આગળ થાય ૩૧-૩૬

જેવી રીતે કે, ચાર આગળ લાખો અને અઢી આગળ પહોળો પાટો હોય એના એક એક આગળ પહોળા લીરા કરીએ તો તે દગ આગળ લખાઈમા થાય ૩૭

એટલે કે વસ્તુતઃ ઉત્સેધાશુલથી અઢીગણ પહોળું અને ચાર-બેગણ લાંબું પ્રમાણાશુલનું માપ આવી રહ્યું ૩૮

(૩) આત્માશુલ. જે ઢાળે જે માણસો પોતાના આગળના માપે એકસોને આઠ આગળ હિંચા હોય, એવાઓનું આગળ ‘આત્માશુલ’ કહેવાય આ પ્રમાણ ‘લગત’ આદિના કાળના મનુષ્યોના આત્માશુલના માપે માનેલું છે ઢારણ કે અન્યકાળે આત્માશુલનું પ્રમાણ અચોક્કસ હોય આ એકસોને આઠ આગળના માપ કરતા જેમનું માપ ન્યૂન હોય કે અધિક હોય એમનું આશુલ-આગળ ‘આત્માશુલાભાસ’ કહેવાય, પારમાર્થિક આત્માશુલ નહિ ૧ ૩૯-૪૧

૧ આ કથન ‘પ્રવચનમારોહત’નું છે ‘પમવળા’ પ્રતીતિમાં તો એમ કહ્યું છે કે “જે કાળમાં જે મનુષ્યો હોય એમનું માન-તેજ આત્માશુલ” પરંતુ એ માન અનિશ્ચિત છે, માટે એનું ખરૂં સ્વરૂપ આ પ્રમાણે —પરમાણુ, રથરણુ, તમરણ, કેલામ, લીખ જી અને જવ-આમને અનુક્રમે આ આઠગણા કરતા

ઉત્સેધાંગુલમાનેન જ્ઞેય સર્વાદ્વિનાં વપુઃ ।

પ્રમાણાંગુલમાનેન નગપૃથ્વ્યાદિશાશ્વતમ્ ॥ ૪૨ ॥

તત્રાપિ— તત્સ્યાંગુલસ્ય દૈર્ઘ્યેન મીયતે વસુધાદિકમ્ ।

इत्याहु केचिदन्ये च तत्तत्त्रगणितेन वै ॥ ४३ ॥

तद्विष्कम्भेण केऽप्यन्ये पक्षेष्वेतेषु च त्रिषु ।

ईष्टे प्रामाણिक पक्ष निश्चेतु जगदीश्वर. ॥ ४४ ॥

वापीकूपतडागादि पुरदुर्गग्रहादિકમ્ ।

वस्त्रपात्रविभूपादि शय्या शस्त्रादि कृत्रिमम् ॥ ૪૫ ॥

इन्द्रियाणां च विषयाः सर्वं मेयमिदं किल ।

આત્માંગુલૈર્યથામાનમુચિતૈ સ્વસ્ત્વારકે ॥ ૪૬ ॥ યુગ્મમ્

સર્વ પ્રાણીઓના શરીર ‘ઉત્સેધ’ અંગુલના માપે મપાય, અને પર્વત તથા પૃથ્વી આદિ જે શાશ્વત પદાર્થો છે એઓ, ‘પ્રમાણ’ આગળના માપે મપાય એમા પણ પૃથ્વી વગેરે એ આગળની લબાઈ વડે મપાય એમ કેટલાંકનો મત છે, જ્યારે બીજાઓ એમ કહે છે કે એતું ક્ષેત્રફળ કઢાય વગી એમ પણ કહીનારા ૭૭ એની પહોળાઈ-એજ એતું માપ આમ ત્રણ પક્ષ છે એ ત્રણમા પ્રમાણિક પક્ષ કયો એનો નિશ્ચય તો પરમાત્મા ઠરી ગયે ૪૨-૪૪

વાવ, કુવા, તળાવ વગેરે, નગર, દુર્ગ, ઘર વગેરે, વસ્ત્ર, પાત્ર, આભૂષણ વગેરે તથા શસ્ત્ર વગેરે —આ બધા કૃત્રિમ પદાર્થો અને એ ઉપરાંત બધા ઇન્દ્રિયોના વિષયો—એ સર્વતું માપ ‘આત્માંગુલ’ વડે ઠાઢવું, અને તે પણ યથામિત માનપૂર્વક અને એમને યથોચિત વાદે જ ઠાઢવું ૪૫-૪૬

જ્યા-એવે જ સેધાંગુલ માપ આપશે પત્રી ઉત્સેધાંગુલને હજારગણાકગવાથી ‘પ્રમાણાંગુલ’ આવશે, અને એને જ બમણું ટરવાથી વીગપ્રભુતું ‘આત્માંગુલ’ આવશે

૨ અહિ પહેલો પક્ષ સ્વીકારીએ તો એક યોજનમા ‘ઉત્સેધ’ આગળના માપે ચારસો યોજન થાય છે, બીજા પક્ષ સ્વીકારીએ તો હજાર યોજન થાય અને ત્રીજે પક્ષ સ્વીકારતા દશ કેરા થાય છે ‘અનુયોગતા’ રાત્રી ચૂર્ણાંશ ત્રીજે જ પક્ષ સ્વીકારેલ છે એમા કશું છે કે પૃથ્વી આદિ માન પ્રમાણાંગુલોથી કાપ છે અને એ માન, જેટલા પ્રમાણાંગુલ એની પહોળાઈ હોય એજ સમજતું યુનિવર્સલિ પોતાની આગુતસંતતિકા’ મા કહે છે કે ‘પૃથ્વી આદિનું ક્ષેત્રફળ-એ એતું માન એમ કેટલાંક માનતું છે બીજાઓ ‘લબાઈ-એજ માન’ એમ માને છે પરંતુ સતમા એમ નથી ઠવું’ આની વિસ્તારયુક્ત ચચા માટે એમનો એ ‘અંગુલસંતતિકા’ અથ જોએ

આત્મોત્સેધપ્રમાણાશ્રયં ત્રૈધમપ્યંગુલં ત્રિધા ।

સૂચ્યંગુલં ચ પ્રતરાંગુલં ચાપિ ધનાંગુલમ્ ॥ ૪૭ ॥

एकप्रदेशवाहल्यव्यासैकांगुलदैर्घ्ययुक् ।

नभःप्रदेशश्रेणिर्या सा सूच्यंगुलमुच्यते ॥ ૪૮ ॥

वस्तुतस्तदसंख्येयप्रदेशमपि कल्प्यते ।

प्रदेशत्रयनिष्पन्न सुखावगतये नृणाम् ॥ ૪૯ ॥

સૂચી સૂચ્યૈવ ગુણિતા ભવતિ પ્રતરાંગુલમ્ ।

નવપ્રાદેશિકં કલ્પ્ય તદૈર્ધ્યવ્યાસયો. સમમ્ ॥ ૫૦ ॥

પ્રતરે સૂચીગુણિતે સપ્તવિંશતિશ્ચાંશકમ્ ।

दैर्घ्यविष्कम्भवाहल्यैः समान स्याद् घनांगुलम् ॥ ૫૧ ॥

તત્ર ગુણનવિધિથૈવમ્—

અંકોઽન્તિમો ગુણયરાશેર્ગુણ્યો ગુણકરાશિના ।

પુનરુત્સારિતેનોપાન્ત્યાદયોઽપ્યેવમેવ ચ ॥ ૫૨ ॥

પૂર્વઠથિત ઉત્તેધાશુલ, પ્રમાણાશુલ અને આત્માશુલ—એ ત્રત્યેકના વળી ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) સૂચ્ય શુલ, (૨) પ્રતગશુલ અને (૩) ધનાશુલ ૪૭

(૧) સૂચ્ય શુલ એક પ્રદેશ જાડીપહોળી તથા એક આગળ લાખી—એવી ‘આડાગ પ્રદેશની શ્રેણી’ ને સૂચ્ય શુલ કહે છે ખરી રીતે તો એના અમ ખ્ય પ્રદેશ કદપાય, પરન્તુ સૌ કોઈ એ મહેવાધથી સમજી શકે માટે એના ત્રણ પ્રદેશ કહ્યા છે ૪૮-૪૯

(૨) પ્રતગશુલ. સૂચ્ય શુલને સૂચ્ય શુલ વડે શુલવાથી ‘પ્રતગશુલ’ થાય છે એના, મમાનલ આધપહોળાધવાળા નવ પ્રદેશો છે ૫૦

(૩) ધનાશુલ. પ્રતગશુલને સૂચ્ય શુલવડે શુલવાથી ‘ધનાશુલ’ થાય છે એના સત્યા વીશ પ્રદેશો છે એમની લ બાધ, પહોળાધ, જાડાધ, એક મરખી જ હોય ૫૧

ઉપર, શુભાકાર કરવાનો કહ્યો તે શુભાકારની રીત આ પ્રમાણે —> રકમનો શુભાકાર કરવો હોય તે રકમના છેલ્લા આકડાને, જે રકમે શુભવાતુ હોય તેના છેલ્લા આકડાએ શુભવો, અને એની જ રીતે પુન પુન ઉપાન્ત્ય ઉપાન્ત્ય આકડાએ શુભયે જવું શુભક અને શુભની રકમના પહેલા અને છેલ્લા આકડાને, જે બાગ્તુની મધિની પેઠે ઉપર નીચે મૂકવા આકડાનો

૧ ઉપર ઉપર નજી પ્રતગ સ્થાપના—એ ધનાશુલની સ્થાપના (એ ધનાશુલ થયો કહેવાય)

ઉપર્યધશ્ચાદિમાન્ત્યૌ રાશ્યોર્ગુણકગુણયોઃ ।

કપાટસન્ધિવત્સ્થાપ્યૌ વિધિરેવમનેકધા ॥ ૫૩ ॥

સ્થાનાધિમ્યેન સસ્થાપ્ય ગુણિતૈઽકે ફલ ચ યત્ ।

યથાસ્થાનકમકાનાં કાર્યાં સકલના તત. ॥ ૫૪ ॥

અંકસ્થાનાનિ ચૈવમ્—

एक दशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटय. क्रमत. ।

अर्बुदमब्ज खर्वं निखर्वमहापद्मशङ्खवस्तस्मात् ॥ ५५ ॥

जलधिश्चान्त्य मध्य परार्ध्यमिति दशगुणोत्तर सज्ञाः ॥ इति ॥

અગ્રોદાહરણમ્—

पञ्चत्रयेकमितो राशिर्दिवाकरगुणीकृतः ।

स्याद्विंશ પોડશશતી કર્મોઽકાના ચ વામત. ॥ ૫૬ ॥

અથ પ્રસંગાદુપયોગિત્વાચ માગહારવિધિરુચ્યતે—

यद्गुणो भाजक शुद्धयेदन्त्यादेर्भाज्यराशित ।

તરફલ ભાગહારે સ્યાત્ ભાગાપ્રાપ્તૌ ચ લ્ખ ફલમ્ ॥ ૫૭ ॥

अग्रे यथाप्यते भाग पूर्वमकं तथा भजेत् ।

પદ્મભિર્ભાગે યથા પટે પ્રાપ્યન્તે કેવલં દશ ॥ ૫૮ ॥

શુભાકાર કરતા જે ‘ફળ’ આવે એને એના અધિકઅધિક સ્થાન પ્રમાણે અનુક્રમે સ્થાપવા—
મૂકવા પછી યથાસ્થાનક આકાશઓનો સરવાળો કરવો ૫૨-૫૪

અ કના સ્થાનકો આ પ્રમાણે છે —એક, દશ, સો, હજાર, દશહજાર, લાખ, દશલાખ,
કોડ, દશકોડ, અબજ, ખર્વ, નિખર્વ, મહાપદ્મ, ગદ્ગ, જલધિ, અન્ત્ય, મધ્ય અને પરાર્ધ્ય
આ સર્વ સ જ્ઞા ઉત્તરોત્તર દશગુણી સમજવી શુભાકારનું એક દ્રષ્ટાન્ત તથા ધારો કે ૧૩૫ ને
૧૨ વડે શુભના છે તેા ઉપર દર્શાવેલ રીતિ પ્રમાણે ગણી આકાશ માડી સરવાળો કરતા ૧૬૨૦
આવશે. ૫૫-૫૬

શુભાકારની વિધિ ઢહી ત્યારે પ્રસંગોપાત્ત ભાગાકારની વિધિ—રીત પણ ઉપયોગી હોવાથી
તે કહીએ છીએ —અન્ત્યાદિક ભાજ્યરાશિથી જેટલાગણે ભાજક થાય તેમજ ભાગાકારમા
‘ફળ’ થાય, ત્યારે ભાગ ન આવે ત્યાં ‘ફળ’ મા શૂન્ય મૂકવું જેમ જેમ આગળ ભાગ આવે
તેમ તેમ પૂર્વના આકાશને ભાગતા જવું દ્રષ્ટાન્ત —૬૦ ને ૬ એ ભાગવાથી ‘ફળ’ મા ૧૦
આવે છે ૫૭-૫૮

અથ પ્રકૃતમ્—પાદઃ સ્યાદંગુલૈઃ પદ્મિ વિતસ્તિ પાદયોર્દ્વયમ્ ।

વિતસ્તિદ્વિતય હસ્તૌ દ્વૌ હસ્તૌ કુક્ષિરુચ્યતે ॥ ૫૯ ॥

કુક્ષિદ્વયેન દણ્ડઃ સ્યાત્તાવન્માનં ધનુર્ભવેત્ ।

યુગ વા મુસલં વાપિ નાલિકા વા સમા સમે ॥ ૬૦ ॥

અંગુલૈઃ પાણ્વત્યૈવ સર્વેઽપિ પ્રમિતા શ્રમી ।

સહસ્રદ્વિતયેનાથ ક્રોશઃ સ્યાદ્ધનુપામિહ ॥ ૬૧ ॥

ચતુષ્ઠયેન ક્રોશાનાં યોજનં તત્પુનઃસ્ત્રિધા ।

ઉત્સેધાત્મપ્રમાણાલ્લૈરંગુલૈર્જાયતે પૃથક્ ॥ ૬૨ ॥

एवं पादादिमानानां सर्वेषां त्रिप्रकारताम् ।

विभाव्य विनियुज्जीत स्वस्वस्थाने यथायथम् ॥ ૬૩ ॥

પ્રમાણાંગુલનિષ્પન્નયોજનાનાં પ્રમાણત્ ।

અસંખ્યકોટાકોટીભિરેકા રજ્જુઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૬૪ ॥

स्वयम्भूरमणाब्धेर्यै पूर्वपश्चिमवेदिके ।

તયોઃ પરાન્તાન્તરાલં રજ્જુમાનમિદં ભવેત્ ॥ ૬૫ ॥

તેકેષુ ચ—યવોદરૈરંગુલમષસંખ્યૈઃ હસ્તોઽઙ્ગુલૈઃ પદ્મગુણિતૈશ્ચતુર્ભિઃ ।

હસ્તૈશ્ચતુર્ભિર્ભવતીહ દણ્ડઃ ક્રોશઃ સહસ્રદ્વિતયેન તેપામ્ ॥ ૬૬ ॥

હવે પ્રચુત જાણત વિષે

છ અંગુલનો એક ‘પાદ’ થાય એ પાદની એક ‘વેત’ થાય એ વેતનો એક ‘હાથ,’ અને એ હાથની એક ‘કુક્ષિ’ થાય છે એ કુક્ષિનો એક ‘દડ’ થાય ‘ધનુષ્ય,’ ‘યુગ’ એટલે મુસલ, અને ‘નાલિકા’—એ ત્રણે દડ જેવડા જ છે આ ગણુરીએ ધનુષ્યના ૯૬ આગળ થયા વળી એ હાતર ધનુષ્યનો એક ‘કોસ’ થાય છે, અને ચાર કોસનો એક ‘યોજન’ કહેવાય છે આ ‘યોજન,’ ઉત્સેધાંગુલ, આત્માંગુલ અને પ્રમાણાંગુલ—આ ત્રણ માપને માટે લિખલિખ ત્રણ પ્રકારનો છે ‘પાદ’ આદિત સર્વના પણ એજ રીતે ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે, એમને યોગ્યરીતે પોતપોતાને સ્થાનકે યોજવા પદ—૬૩

‘પ્રમાણાંગુલ’ ને માપે જે યોજન (નિષ્પન્ન) થાય—એવા અસંખ્યાત ઠોડાઠોડી યોજનોનો એક ‘રજ્જુ’ એટલે રાજકોટ થાય છે ‘સ્વયભૂરમણુ’ સમુદ્રની, પૂર્વ અને પશ્ચિમ (એ) વેદિકાઓ વચ્ચે જે અન્તર છે તેટલું એક ‘રજ્જુ’ તુ માન થાય છે ૬૪—૬૫

લોકોમા જે માપ પ્રવર્તે છે તે આ પ્રમાણે —આઠ યવ’ નો એક આગળ ચોવીશ

સ્યાયોજનં ક્રોશચતુષ્ટયેન તથા કરાણાં દશકેન વશઃ ।

નિવર્તન વિંશતિવશસંખ્યૈ દ્વેત્રં ચતુર્ભિશ્ચ મુજૈર્નિવદ્ધમ્ ॥૬૭॥

इत्याद्यभिधीयते ।

માન પલ્યોપમસ્યાથ તત્સાગરોપમસ્ય ચ ।

વદ્યે વિસ્તરતઃ કિંચિત્ શ્રુત્વા શ્રીગુરુસન્નિધૌ ॥ ૬૮ ॥

આયમુદ્ધારપલ્ય સ્યાદદ્ધાપલ્ય દ્વિતીયકમ્ ।

તૃતીય દ્વેત્રપલ્ય સ્યાદિતિ પલ્યોપમ ત્રિધા ॥ ૬૯ ॥

एकैक द्विप्रकार स्यात् सूक्ष्मवादरभेदतः ।

त्रैधस्यैव सागरस्याप्येव ज्ञेया द्विभेदता ॥ ७० ॥

उत्सेधांगुलसिद्धैकयोजनप्रमितोऽवटः ।

उण्डत्वायामविष्कम्भैरप पल्य इति स्मृत. ॥ ७१ ॥

પરિધિસ્તસ્ય વૃત્તસ્ય યોજનત્રિતય ભવેત્ ।

एकस्य योजनस्योनपटभागेन समुतम् ॥ ७२ ॥

સ પૂર્ય ઉત્તરકુરુનૃણાં શિરસિ મુણિહતે ।

दिनैरैकादिसप्तान्तेरूढकेशाग्रराशिभि. ॥ ७३ ॥

ત્રયત્વિંશત્કોટય. સ્યુ. સતલક્ષાણિ ચોપરિ ।

द्वापष्टिश्च सहस्राणि गतं च चतुरुत्तरम् ॥ ७४ ॥

આગળનો એક ' હાથ, ' ચાર હાથનો એક ' દડ, ' બે હજાર દડનો એક ' કોશ ' અને ચાર કોશનો એક ' યોજન ' વગી દશ ' હાથ ' નો એક ' વશ ' કહેવાય છે, વીશ વશતુ એક ' નિવર્તન ' કહેવાય છે અને ચાર હાથતુ એક ' દ્વેત્ર ' કહેવાય છે ૬૬-૭૩

હવે ' પલ્યોપમ ' તથા ' સાગરોપમ ' વિષે

એ બેજાના મળ ધમા ગુરુત્તર પાસેથી જે કંઈ સાબરુ છે તે કહીએ છીએ —

' પલ્યોપમ ' ત્રણ પ્રકારે છે, ઉદારપલ્યોપમ, અદારપલ્યોપમ અને ક્ષેત્રપ યોપમ આ પ્રત્યેકના વગી ' સદમ ' અને ' બાદર ' એમ બન્ને લેદ છે ' સાગરોપમ ' ના પણ એવા જ ત્રણ પ્રકાર છે અને એ ત્રણે પ્રકારના વગી એવા જ બન્ને લેદ છે ૬૮-૭૦

ઉત્સેધાગુલના માપે માપના જે યોજન થાય તે યોજનપ્રમાણુ ઉડાઈ, પડોગાઈ અને લખાઈવાળો કુરો-ને ' પ ૧ ' કહેવાય છે એ કુવાની પરિધિ એટલે ઘેરાવો ૩૧ યોજન લગ

एतावत्यः कोटिकोटिकोटाकोट्यः स्मृता अथ ।

चतुर्विंशतिर्लक्षाणि पञ्चपट्टिः सहस्रकाः ॥ ७५ ॥

पञ्चविंशाः शताः पट् च स्युः कोटाकोटिकोटयः ।

कोटाकोटीनां च लक्षा द्विचत्वारिंशदित्यथ ॥ ७६ ॥

एकोनविंशतिरपि सहस्राणि शता नव ।

पट्टिश्चોपरिकोटीनां मानमेवं निरूपितम् ॥ ७७ ॥

लक्षाणि सप्तनवतिस्त्रિपञ्चाशत्सहस्रक ।

पट् शतानि च पल्येऽस्मिन् स्युः सर्वे रोमखण्डकाः ॥ ७८ ॥

पञ્चમિઃ કલાપકમ્ ॥

त्रित्रिंखाश्वरसाद्याशावाद्धयैक्यब्धिरसेन्द्रियम् ।

પદ્વિપચ્ચતુર્દ્યેકાંકાંકપદ્લાંકવાજિનઃ ॥ ૭૯ ॥

पञ्च त्रीणि च पट् किञ्च नव खानि ततः परम् ।

आदितः पल्यरोमांशराशिसंख्यांकसग्रह ॥ ८० ॥ युग्मम् ॥

ભગ છે એ કુવામા, ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રના યુગલીયાના મન્તડના એડ દિવસથી આર લી સાત દિવસ સુધીના વધેલા વાળ (ઠાકા સુધી દાળી દાળીને) ભરવા ? એવી રીતે ભરેલા એ કેશાઓની સખ્યા તેત્રીશકોડ સાતલાખ બામઠહજાર અને એકસોનેચાર-એટલી ‘કોટીકોટી કોટાકોટી,’ ચોવીશ લાખ પાસઠહજાર અને છસોપચીશ-એટલી ‘કોટાકોટીકોટી,’ બેતાળીશ લાખ

૧ આ અભિપ્રાય ‘ક્ષેત્રસમાસમુદ્વર્તિ’ અને જળદ્રીપપન્નતિ’ મા છે પરંતુ ‘પ્રવચનમારોહારત્તિ’ અને મશહશ્ણીબહદ્વર્તિ’ મા ‘ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રના યુગળીઆઓના કે ૧૨૦’ એમ નથી કહ્યું સામાન્યરૂપે ‘ત્રિશાઓ’ એટલું જ કહેતું છે ‘વીરજયસેહર ક્ષેત્રવિચાર’ ની સ્વોપપત્ત ટીકામા વળી એમ કહ્યું છે કે ‘દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમા જન્મેના સાત લિવસના વેળાના વાળના, ઉભેચાચના પ્રમાણના, સાત રોમ કરીને એ રોમને ખાડતા વીશનાખ સનાહહજાર એ-મોચાત્રન દુકકા ચાપ છે એવી રીતના રોમખડો-ત્રિશાઓ-વડે આ પુત્રને ભગવો આવા વાળના દુકકા એડ ‘હાય’ મા ચોવીશગણા મમાય છે, તેથી ચોગણા એક ‘ધનુષ્ય’ મા સમાય છે, અને એથી વળી બેહજારગણા એક ‘કોત’ મા સમાય છે

૭૮-૮૦ એક જખરી સખ્યા બતાવવા માટે કર્તાએ નવ ‘અડ’ તથા ‘શન્ય’ માટે જૂ ૧ જુદા શબ્દો વાપરી ૭૬-૮૦ શ્લોકોની અગત્યબીબરી રચના કરનામા બહુ ખુશી કરી છે ખ=૦ કારણ કે ખ (આમત) પાલી શન્ય છે, અષ અને વાજિન્ત્ત કારણ કે (સૂર્યના) વાજિ (અશ્વો) ૭ છે, રમ (૭ હોવાથી) =૬, અશિ (આખ બે ટોવાથી) =૨, માસા (લિશા) દશ ટોવાથી=૧૦ અલ્લિ, વાર્ધિ (સમુત્ત) =૪ इन्द्रिय=૫, મક=૬ મરણ કે એ નવ છે (એકવી તે નવ સુધી)

તથા નિવિડમાકણ્ઠ ધ્રિયતે સ યથા હિ તત્ ।

નાગ્નિર્દહતિ વાલાગ્રં સલિલ ચ ન કોથયેત્ ॥ ૮૧ ॥

યથા ચ ચક્રિસૈન્યેન તમાકમ્ય પ્રસર્પતા ।

ન મનાક્ ક્રિયતે નીચૈરેવં નિવિડતાં ગતાત્ ॥ ૮૨ ॥

સમયે સમયે તસ્માત્ વાલખણ્ઠે સમુદ્ધૃતે ।

કાલેન યાવતા પલ્ય સ મવેન્નિષ્ટિતોઽશ્વિલઃ ॥ ૮૩ ॥

કાલસ્ય તાવત્ સંજ્ઞા પલ્યોપમમિતિ સ્મૃતા ।

તત્રાપ્યુદ્ધારમુસ્યત્વાદિદમુદ્ધારસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૮૪ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

इदं वादरमुद्धारपल्योपममुदीरितम् ।

प्रमाणमस्य सख्याताः समया, कथिता जिनै, ॥ ८५ ॥

अस्मिन्निरूपे सूक्ष्म सुबोधमनुधैरपि ।

अतो निरूपित नान्यत्किञ्चिदस्य प्रयोजनम् ॥ ८६ ॥

एतेषामथ पल्याना दशभि कोटिकोटिभि ।

भवेद्वादरमुद्धारसंज्ञक सागरोपमम् ॥ ८७ ॥

‘ઝોટાકોટી,’ ઓગણીગઢબર નવસો ને સાઠ ‘ઝોટી,’ તથા મતાણ લાખ ત્રેપન હબર ને છસો છે આ સખ્યા આઠઠામા લખીએ તો તે આઠઠા નીચે મુજબ આવે— ૩૩૦૭૬૨૧૦૪૨૪૪૫*૨૫૪૨૧૮૮૬૦૬૭૫૩૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આ કુવાને ઠાઠાસુધી એવો તો દાખીને ભરવો કે જેથી અગ્નિ એમા રહેલા વાળને આખી ગંકે નહિ તેમ પાણી ઠોઢવરાથી ગંકે નહિ, તેમ વગી એના પર ચકવર્તીની આખી મેના ખુદતી-ડચરતી ચાલી બીજ તોયે એ વાળ ઠાઠાથી લેશનાર નીચે બીજ નહિ આની ગીતે ભરેલા એ કુવામાથી પ્રત્યેક સમયે એક એક ડેગાત્ર કાઢતા જેટલે કાળે એ આજો કુવો ખાલી થાય એટલા કાળનું નામ ‘પ યોપમ’ વળી આ ઢાળમા ડેશ (કુવામાથી) બહાર ઝાઢનાના હોવાથી-કેશોનો ઉદ્ધાર કરવાનો હોવાથી, એને-એ ઢાળને ‘ઉદ્ધારપ યોપમ’ કહે છે એનું પ્રમાણ ‘સખ્યાત’ મમયતું ે આ બધી વાત ‘બાદર’ પ યોપમ મળી જી છે, ‘સૂક્ષ્મ’ સળધી નહિ ‘બાદર’ નું નિરૂપણ પહેલું એટલા માટે ઠ્યું છે કે એમ ઝ્યાથી વળતો ‘સૂક્ષ્મ’ નો બીજ આથી મમજણવાળાને પણ ગીઘ-મહેવાધથી થાય ૭૧-૮૬

દશ ઝોટાકોટિ પ-યોપમનું એક ‘માગરોપમ’ થાય છે એક બાદર ઉદ્ધારમાગરોપમ, તે જ પ્રમાણે, દશ ઝોટાકોટિ બાદર ઉદ્ધારપ-યોપમનું થાય ૮૭

આ મર્વ ઠહુ તે ‘બાદર’ પ યોપમ-માગરોપમ વિષે કહ્યું

યથૈકૈકસ્ય પૂર્વોક્તવાલાગ્રસ્ય મનીપયા ।
 અસંખ્યેયાનિ खण्डानि कल्पनीयानि धीधनैः ॥ ૮૮ ॥
 यत्सूक्ष्म पुद्गलद्रव्य छद्मस्थश्चक्षुपेक्षते ।
 तदसंख्यांशमानानि तानि स्युर्द्रव्यमानत ॥ ૮૯ ॥
 सूक्ष्मપનકજીવાંગાવગાઢક્ષેત્રતોઽધિકે ।
 અસંરયેયગુણે ક્ષેત્રેઽવગાહન્ત ઇમાનિ ચ ॥ ૯૦ ॥
 વ્યાવર્ત્તતેઽથ વૃદ્ધાસ્તુ માનમેષાં વહુશ્રુતા ।
 પર્યાસિત્તવાદરક્ષોણીકાયિકાંગેન સમ્મિતમ્ ॥ ૯૧ ॥
 સમાનાન્યેવ સર્વાણિ તાનિ ચ સ્યુ પરસ્પરમ્ ।
 અનન્તપ્રાદેશિકાનિ પ્રત્યેકમશ્વિલાન્યપિ ॥ ૯૨ ॥
 તતસ્તૈઃ પૂર્યતે પ્રાગ્વત્ પલ્યઃ પૂર્વોક્તમાનકઃ ।
 સમયે સમયે ચૈક खण्डमुद्भ्रियते ततः ॥ ૯૩ ॥
 નિઃશેષં નિષ્ઠિતે ચાસ્મિન્ સૂક્ષ્મમુદ્ધારપલ્યકમ્ ।
 સંખ્યેયવર્ષકોટીભિર્મિતમેતદુદાહૃતમ્ ॥ ૯૪ ॥
 સુસૂક્ષ્મોદ્ધારપલ્યાનાં દશભિઃ કોટિકોટિભિઃ ।
 સૂક્ષ્મં ભવતિ ચોદ્ધારાભિધાન સાગરોપમમ્ ॥ ૯૫ ॥

હવે ‘સૂક્ષ્મ’ મળ ધી —

પૂર્વે કહેલા અકેક રોમના, બુદ્ધિવાનોએ, બુદ્ધિપૂર્વક ‘અસંખ્યાત’ ખડ કટપવા
 આવે પ્રત્યેક રોમખડ, ‘છદ્મસ્થ’ માણુમ નગી આખવડે ભેઈ રહે એવા સૂક્ષ્મપુદ્ગલદ્રવ્યના
 અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડો હોય છે, એઓ વળી સૂક્ષ્મનિગોદના જીવના મરીરથી વ્યાપ્ત
 એવા ક્ષેત્ર કરતા અસંખ્યગણા અધિક ક્ષેત્રમા બરાબર સમાઈ રહે છે, બદ્ધુતવૃદ્ધો એમનું
 પ્રમાણ પર્થાપ્તનાદરપૃથ્વીકાયના અગ જેવડું કહે છે, અને એમનામાના પ્રત્યેકના ઘણું જીને
 અનન્ત પ્રદેશે છે આ તરેહના જે રોમખડો કહ્યા-એ રોમખડો પૂર્વે કહેલા પ્રમાણવાળા
 કુવામા પૂર્ણોક્તરીતે ભરવા પછી સમયે સમયે એમાવી અઢેઢ બહાર ઝાઢવો નેટલા વખતમા
 કુવામાથી બધા બહાર નીકળી ગ્હે (અને કુવો ખાલી થાય) તેટલા વખતને ‘સૂક્ષ્મ’ ઉદ્ધાર
 પ યોપમ ગ્હે છે એનું માન સંખ્યાત કોડો વર્ષોનું છે ૮૮-૯૪

દશ કોટિકોટિ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર ‘પર્યોપમો’ નું એકસૂક્ષ્મઉદ્ધાર ‘સાગરોપમ’ થાય છે ૯૫

આભ્યાં સાગરપલ્યાભ્યાં મીયન્તે દ્વીપસાગરા. ।
 અસ્યા. સાર્દ્ધદ્વિસાગર્યા સમયૈ પ્રમિતા હિ તે ॥ ૧૬ ॥
 યદ્વેતાસુ પલ્યકોટાકોટીપુ પચ્ચવિશતૌ ।
 યાવન્તિ વાલખણ્ડાનિ તાવન્તો દ્વીપસાગરા. ॥ ૧૭ ॥
 એકાદિસસાન્તદિનોદ્ગતે કેશાગ્રરાશિભિ. ।
 મૃતાદુક્તપ્રકારેણ પલ્યાત્પૂર્વોક્તમાનત. ॥ ૧૮ ॥
 પ્રતિવર્ષશતં ચ્વણ્ડમેકમેક સમુદ્ધરેત્ ।
 નિશેષ નિષ્ટિને ચાસ્મિન્નદ્વાપલ્ય હિ વાદરમ્ ॥ ૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 એતેપામથ પલ્યાનાં દશભિઃ કોટિકોટિભિ. ।
 ભવેદ્વાદરમદ્વાપલ્ય જિનોક્તં સાગરોપમમ્ ॥ ૨૦ ॥
 પૂર્વરીત્યાથ વાલાઘ્રૈઃ ચ્વણ્ડીભૂતૈરસંલ્યશઃ ।
 પૂર્ણાત્પલ્યાન્તથા ચ્વણ્ડ પ્રતિવર્ષશત હરેત્ ॥ ૨૦૧ ॥
 કાલેન યાવતા પલ્ય સ્યાન્નિર્લેપોઽશ્વિલોઽપિ સ ।
 તાવાન્કાલો ભવેત્સૂક્ષ્મમદ્વાપલ્યોપમ કિલ ॥ ૨૦૨ ॥
 એતેપામથ પલ્યાના દશભિ કોટિકોટિભિ ।
 સૂક્ષ્મમદ્વાભિધ જ્ઞાનસાગરા સાગર જયુઃ ॥ ૨૦૩ ॥

આ સાગરોપમ અને પ.યોપમ એજ માન સર્વ દ્વીપો અને સર્વ અમુદ્રોના માન માટે છે કેમકે અહીં સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમના નેટલા ‘ સમયો ’ છે તેટલી જ સખ્યા દ્વીપસમુદ્રોની છે, અથવા એમ પણ કહેવાય કે પચીસ કોટાકોટિ સૂક્ષ્મઉદ્ધાર ‘ પ.યો ’ મ નેટલા રોમખંડો (મમય) છે તેટલી સખ્યા દ્વીપઅમુદ્રોની છે ૯૬-૯૭

હવે, એકથી આરંભી સાત દિવસોના ઉગેલા મન્તકના દેશ પૂર્વેકત કુવામા પૂર્વોન્તરીતે ભરી, પછી તેમાથી દર સો વર્ષે એકેક દેશ બહાર કાઢતા નેટલો વખત લાગે તેટલા વખતને એક બાદર ‘ અદા પ.યોપમ ’ કહે છે એવા દશ કોટાકોટિ બાદર અદા પ.યોપમો નુ એક ‘ બાદર અદા માગરોપમ ’ થાય, તેમજ પૂર્વે કહેલા કેશાગ્રોના અસખ્યાત ટુકડા કરી પૂર્વેકત પ્રકારે જ પૂર્વોન્તમાનવાળા પ ચ એટલે કુવામા ભરી પછી એમાથી દર સો વર્ષે એકેક ટુકડા વાઢી કુવો ખાલી કરતા જે વખત લાગે તે ‘ સૂક્ષ્મ ’ અદા પ યોપમ કહેવાય અને એવા દશ કોટાકોટિ પ.યોપમનુ એક ‘ સૂક્ષ્મ ’ અદા માગરોપમ કહેવાય ૯૮-૧૦૩

सूक्ष्माद्धापल्यवार्द्धिभ्यामाभ्यां मीयन्त आर्हतैः ।

आयूंषि नारकादीनां कर्मकायस्थिती तथा ॥ १०४ ॥

एतेषामेव वार्द्धीनां दशभि. कोटिकोटिभि ।

उत्सर्पिणी भवेदेका तावत्येवावसर्पिणी ॥ १०५ ॥

एकादिसत्तान्तत्रस्वरूढकेशाग्रशिभि. ।

भृतादुक्तप्रकारेण पल्यात्पूर्वोक्तમાનતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

तत्तद्वालाग्रसंस्पृष्टखप्रदेशापकर्पणे ।

समये समये तस्मिन् प्राप्ते नि-शेषतां तथा ॥ १०७ ॥

કાલચક્રૈરસંખ્યાતૈર્મિતં તત્ત્વેત્રનામકમ્ ।

बादरं जायते पल्योपममेवं जिनैर्मतम् ॥ १०८ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

કોટાકોટયો દશૈષાં ચ બાદરં ક્ષેત્રસાગરમ્ ।

सुबोधतायै सूक्ष्मस्य कृतमेतन्निरूपणम् ॥ १०९ ॥

છિન્નૈરસંખ્યશઃ પ્રાગ્વત્ કેશાગ્રૈઃ પલ્યતો ભૃતાત્ ।

સમયે સમયે ચૈકઃ સ્વપ્રદેશોઽપકૃણ્યતે ॥ ૧૧૦ ॥

કૈનો નારકી આદિના આયુષ્યો તથા કર્મોની સ્થિતિ તથા પૃથ્વી આદિ જીવોની કાય સ્થિતિ વગેરે (જીવનકાળ) આ ' સૂક્ષ્મ અદ્ધા ' પદ્યોપમ અને સાગરોપમ વડે માપે છે ૧૦૪

એવા દશગોટગોટિ સાગરોપમોના ઝાળને એક ' ઉત્સર્પિણી '—એણે નામ આપેલું છે એક ' અવસર્પિણી ' પણ એવડી જ છે ૧૦૫

આમ પદ્યોપમ અને સાગરોપમના ત્રણ પ્રકારમાથી ' ઉદ્ધાર ' અને ' અદ્ધા ' વિષે મમજીતિ આપી હવે ત્રીજા પ્રકાર ' ક્ષેત્ર ' વિષે જોઈ છે—

મન્તરપર ઉગેલા એકથી માત દિવસના વાળ પૂર્વોક્ત માનવાળા કુવામા પૂર્વોક્ત રીતે જ ભરી પડી એમને સ્પર્શીને રહેલા આકાશ પ્રદેશોનું સમયે મમયે આકર્ષણ કરવું એમ કરતા કુવો ખાલી થતા જ અસંખ્યાત કાળચક્રો વીતે છે તેને બિનપ્રભુએ બાદર ક્ષેત્ર પદ્યોપમ કહ્યું છે એવા ' દશ ગોટગોટિ ' પદ્યોપમ થાય ત્યાં એક બાદર ક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય છે વળી પૂર્વની રીતે જ અસંખ્યાત ટુકડા કરેલા કેટલાંચો એવાજ કુવામા ભરી પડી એ કેશાગ્રોને

एवं केशांशसस्पृष्टासस्पृष्टाभ्रांशकर्षणात् ।

तस्मिन्निशेषिते सूक्ष्म क्षेत्रपल्योपम भवेत् ॥ १११ ॥

नन्वेव निचिते पल्ये वालाग्रैः सम्भवन्ति किम् ।

नभ प्रदेशा अस्पृष्टાસ્તદુદ્ધારો યદીરિત ॥ ૧૧૨ ॥

उच्यते सम्भवत्येवास्पृष्टાस्ते सूक्ष्मभावत ।

नभोऽंशकानાં વાલાગ્રખણ્ડોઘાત્તાદશાદપિ ॥ ૧૧૩ ॥

यथा कूष्माण्डभरिते मातुलिगानि मञ्चके ।

मान्ति तैश्च भृते धात्रीफलानि वदराण्यपि ॥ ११४ ॥

તત્રાપિ માન્તિ ચણકાદય સૂક્ષ્મા યથાક્રમમ્ ।

एवं वालाग्रपूर्योऽपि तत्रास्पृष्टा नभोऽंशका ॥ ११५ ॥

यद्वा—यतो घनेऽपि स्तम्भादौ शतशो માન્તિ કીલકા ।

જ્ઞાયન્તેઽસ્પૃષ્ટાંશાનાં તતસ્તત્રાપિ સમ્ભવઃ ॥ ૧૧૬ ॥

एव वालाग्रखण्डोघैरत्यन्त निचितेऽपि हि ।

युक्तैव पल्ये खांशानामस्पृष्टानां निरूपणा ॥ ११७ ॥

સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા એમ બેઉ ભતના આકાશપ્રદેશોને આકર્ષતા કુવા ખાલી થત જેટલો વખત લાગે એટલા વખતને એક ' સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર ૫ યોપમ ' ઠ્યું છે ૧૦૮-૧૧૧

(એવા દશકોટકોટિ ૫ યોપમોનુ એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર માગરોપમ થાય)

અહિં કોઈ એવી શકા ઉઠાવે કે એવી રીતે ' દાખીને ' ડેગાઓ ભર્યા હોય એવા કુવામાં એ કેશાઓને નહિ સ્પર્શેલા આકાશ પ્રદેશોનો ' સભવ ' જ કયાથી ? પત્રી ઉદ્ધાર ડોનો આવી ભતતની શકાનુ સમાધાન એ કે-કેશાઓના ખડોના સમૂહ ડરતા પણ આકાશપ્રદેશો સૂક્ષ્મ છે, એટલે નહિ સ્પર્શેલા આકાશપ્રદેશોનો એમાં સભવ છે જ દટાત તરીકે ખીલેશથી ભરેલા પટારામાં (વચ્ચે વચ્ચે ખાલી જગ્યા રહે એમાં, એના કરતા કદમાં નહાના હોઈને) આમળા કે બોર સમાઈ શકે છે, અને એવી જ રીતે આમળા કે બોરથી ભરેલા વાસણમાં ચણા સમાઈ શકે છે વળી ખીલુ દટાન્ત કઠણમાં કઠણ નકર ડાદરત ભમાં ને ડડો ખીલાઓ સમાઈ ભાય છે જ તો તે જ પ્રમાણે એવા કુવામાં અણુસ્પર્શેલા આકાશપ્રદેશો શા માટે ન સમાય ? માટે જે નિરૂપણ ઠ્યું છે તે યુક્તજ છે ૧૧૨-૧૧૭

૧ અહિં કેશાઓના ખડોને સ્પર્શેલા અને અણુસ્પર્શેલા એમ બેઉ પ્રકારના આકાશપ્રદેશોના આકર્ષણની વાત કહી ત્યારે પછી એકેક કેશાઓના અમખ્ય ભાગો ડરવાની ઢી જરૂર નહોતી કેમકે એ બેઉ સમાન છે પણ ' પ્રવચનમારોહાગૃહિત ' આદિ પૂર્વગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ છે, તેથી અહિં અમે પણ એમ ઠ્યું છે

એતેપામથ પલ્યાનાં દશભિઃ કોટિકોટિભિઃ ।

સૂક્ષ્મં સૂક્ષ્મેદ્દિભિઃ ક્ષેત્રં સાગરોપમમીચિતમ્ ॥ ૧૧૮ ॥

વાદરક્ષેત્રપલ્યામ્ભોનિધિભ્યાં સૂક્ષ્મકે ઇમે ।

અસંખ્યગુણમાને સ્તઃ કાલતઃ પલ્યસાગરે ॥ ૧૧૯ ॥

ક્ષેત્રસાગરપલ્યામ્ભામામ્ભ્યાં પ્રાયઃ પ્રયોજનમ્ ।

દ્રવ્યપ્રમાણચિન્તાયાં દ્વિષ્ટિવાદે ક્વચિદ્ ભવેત્ ॥ ૧૨૦ ॥

પલ્યં પલ્યોપમં ચાપિ ઋપિભિઃ પરિભાષિતમ્ ।

સારં વારિધિપર્યાય સાગરં સાગરોપમમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

અથ સંખ્યાતાદિકાનાં સ્વરૂપ કિચ્ચિદુચ્યતે ।

શ્રોતવ્યં તત્સાવધાનૈર્જનૈસ્તત્ત્વવુભુત્સુભિઃ ॥ ૧૨૨ ॥

ત્રિધા સંખ્યાત જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટભેદતઃ ।

અસંખ્યાતાનન્તયોસ્તુ ભેદા નવનવોદિતાઃ ॥ ૧૨૩ ॥

પરિતાસંખ્યાતમાયં યુક્તાસંખ્યાતકં પરમ્ ।

તાર્તીયિકમસંખ્યાતાસંખ્યાતં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

એકસો અગ્રારમા શ્લોકમા જે ' સૂક્ષ્મક્ષેત્રપત્યોપમ ' ની વાત કહી એવા દશકોટિકોટિ હોય ત્યાં જે એક ' સૂક્ષ્મક્ષેત્રસાગરોપમ ' થાય ૧૧૮

' સૂક્ષ્મ ' ક્ષેત્રપત્યોપમ અને ' સૂક્ષ્મ ' ક્ષેત્રમાગરોપમનો કાળ ' બાદર ' ક્ષેત્રપત્યોપમ અને ' બાદર ' ક્ષેત્રમાગરોપમના કાળ વરતા અસંખ્યગણો છે ૧૧૯

આ ' ક્ષેત્ર ' પત્યોપમ-સાગરોપમનું દ્રવ્યપ્રમાણ સખધી વિચારણાને પ્રસંગે દ્વિષ્ટિવાદમા કયાઈ કયાઈ કામ પડે છે ૧૨૦

પૂર્વાચાર્યોએ ' પ ય ' અને ' પત્યોપમ ' બેઉને પર્યાય એટલે સમાનાર્થવાચક કહ્યો છે તેમ ' સાગરોપમ ' ને -યોગે ' સાગર ', ' વારિધિ ' અને ' સાગર ' શબ્દો વાપરી એ ચારેને પર્યાય ગણ્યા છે ૧૨૧

હવે ' અખ્યાત ', ' અમખ્યાત ' અને ' અનન્ત ' નું કઈક સ્વરૂપ કહીએ છીએ તે તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જનો એક ચિત્તે આભળો— ૧૨૨

' સખ્યાત ' ના ' જલન્ય ', ' મધ્યમ ' અને ' ઉત્કૃષ્ટ ' એમ ત્રણ ભેદ છે ૧૨૩

' અમખ્યાત ' ના ત્રણ ત્રણ ભેદ છે ' પરીત ', ' યુક્ત ' અને ' અસખ્યાત ' પરન્તુ આ ત્રણે પાછા જલન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારે છે એ ગણતરીએ આ ' અમખ્યાત ' ના ૩×૩=૯ નવ ભેદ થયા ૧૨૩-૧૨૪

પરિત્તાનન્તમાય સ્યાયુક્તાનન્તં દ્વિતીયકમ્ ।

અનન્તાનન્તક તાર્તીયીક ચ ગદિત જિનૈઃ ॥ ૧૨૫ ॥

પહપ્યેતે સ્યુર્જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટભેદતઃ ।

અષ્ટાદશાથ સત્યાતૈસ્ત્રિભિ સહૈકવિંશતિઃ ॥ ૧૨૬ ॥

દ્વાવેવ લઘુસરયાત ત્ર્યાદિકં મધ્યમં તત' ।

અર્વાગુત્કૃષ્ટસંખ્યાતાત નૈકસ્તુ ગણનાં ભજેત્ ॥ ૧૨૭ ॥

યત્તુ સંખ્યાતમુત્કૃષ્ટ તત્તુ જ્ઞેય વિવેકિભિ ।

ચતુષ્પલ્યાયુપાયેન સર્પપોત્કરમાનતઃ ॥ ૧૨૮ ॥

તથૈવમ્—જમ્બૂદ્વીપસમાયામવિષ્કમ્ભપરિવેપકા ।

સહસ્રયોજનોદ્વેધાઃ પલ્યાશ્ચત્વાર ઈરિતાઃ ॥ ૧૨૯ ॥

‘અનન્ત’ ના, ‘પરીત’, ‘યુક્ત’ અને ‘અનન્ત’ એમ ત્રણ લોક છે એ ત્રણે વળી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ—એમ ત્રણ પ્રકારે છે એટલે આ ‘અનન્ત’ ના પણ ‘અસખ્યાત’ ની પેઠે નવ લોક થયા ૧૨૪-૧૨૫

એ રીતે ૩+૬+૬=૨૧ એકવીશ લોક થયા ૧૨૬

આમ ‘જે’—એજ સખ્યા ‘જઘન્ય’ સખ્યાત છે, ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતની પહેલાત ‘ત્રણ’ આદિ સખ્યાવાળુ—એ ‘મધ્યમ સખ્યાત’ છે, ‘એક’ ની સખ્યાની ગણના જ નથી ૧૨૭

‘સખ્યાત’ નો ત્રીજો પ્રકાર જે ‘ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાત’ છે તે સમજવા માટે ‘ચાર પાલા અને સરમવ’ ની રહસ્યપૂર્ણ હકીકત નીચે મુજબ આપીએ છીએ —

જ ગુદ્રીપ જેવડા (લાળ યોજન) લાંબા પહોળા અને ઘેરાવાવાળા તથા એક હજાર

૧ સખ્યાત ૩

અસખ્યાત ૯

અનન્ત ૯

૧ જઘન્ય સખ્યાત

૧ જઘન્ય પરીત અસખ્યાત

૧ જઘન્ય પરીત અનન્ત

૨ મધ્યમ ”

૨ મધ્યમ પરીત ,

૨ મધ્યમ પરીત ”

- ઉત્કૃષ્ટ ,

૩ ઉત્કૃષ્ટ પરીત

૩ ઉત્કૃષ્ટ પરીત ,

૪ જઘન્ય યુક્ત ,

૪ જઘન્ય યુક્ત ,

૫ મધ્યમ યુક્ત ,

૫ મધ્યમ યુક્ત ,

૬ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત ,

૬ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત ,

૭ જઘન્ય અસખ્યાત ”

૭ જઘન્ય અનન્ત ,

૮ મધ્યમ અસખ્યાત ,

૮ મધ્યમ અનન્ત ,

૯ ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત ,

૯ ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત ,

ઉચ્ચયા યોજનાન્યષ્ટૌ જગત્યા તે વિરાજિતાઃ ।

જગત્યુપરિ ચ ક્રોશદ્વયોચ્ચવેદિકાશ્ચિતાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

દિદૃક્ત્ત્વો દ્વીપવાર્ધીન્ સ્વીકૃતોદ્ગ્રીવિકા ઇવ ।

ધ્યાયન્તો જ્યેષ્ઠસંખ્યાત યોગપટ્ટમૃતોઽથવા ॥ ૧૩૧ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

આયોઽનવસ્થિતાશ્ચ્યઃ સ્યાચ્છલાકાશ્ચ્યો દ્વિતીયકઃ ।

તૃતીયઃ પ્રતિશલાકસ્તુર્યો મહાશલાકક ॥ ૧૩૨ ॥

આવેદિકાન્ત સશિશ્વસ્ત્ર પલ્યોઽનવસ્થિતઃ ।

માયાદેકોઽપિ ન યથા સર્પપૈશ્ચિયતે તથા ॥ ૧૩૩ ॥

અસત્કલ્પનયા કશ્ચિદેવસ્તમનવસ્થિતમ્ ।

કૃત્વા વામકરે તસ્માત્સર્પપ પરપાણિના ॥ ૧૩૪ ॥

જમ્બૂદ્વીપે ક્ષિપેદેકં દ્વિતીય લવણોદધૌ ।

તૃતીયં ધાતકીશ્વણે તુર્યં કાલોદવારિધૌ ॥ ૧૩૫ ॥

एव द्वीपे समुद्रे वा स पल्यो यत्र निष्ठितः ।

तत्समायामविष्कम्भपरिधिः कल्प्यते पुनः ॥ ૧૩૬ ॥

उद्रेधतोत्सेधत प्राग्बद् भ्रियते सर्पपैश्च सः ।

क्रमाद्द्वીपे समुद्रे च पूर्ववन्न्यस्यते कणः ॥ ૧૩૭ ॥

યોગન ઉડા ચાર પાલા કદા છે એ પ્રત્યેકને આઠ યોગન ઉંગી મોલાયમાન ‘ જગતી ’^૧ છે, અને એ જગતી ઉપર એ ડોગ ઉંગી સુદર વેદિકાઓ છે એને લીધે એ (પાલા) નાણે દીપો અને મસુદોને, ઉંગી રોક કરીને, જોઈ રહ્યા હોયની । અથવા ‘ ઉદ્દૃષ્ટ માખ્યાત ’ ની વિચારણા કરતા ‘ યોગપટ્ટધારી ’^૨ હોયની એવા વિરાજ રહ્યા છે આ ચાર પાલા ઓના અનુક્રમે ‘ અનવસ્થિત ’, ‘ ગલાક ’, ‘ પ્રતિગલાક ’ અને ‘ મહાગલાક ’—એવા નામ છે એમાના પહેલા ‘ અનવસ્થિત ’ નામના પાલામા એક વેદિકાસુધી, ઉપર ગગ પલ્લુ ચઢાવીને, એવી રીતે મગમવ ભગ્વા કે પડી એમા એક પલ્લુ વધારે દાણો મમાય નહિ હવે એવી ઠઈ ડરખના કરે કે ડોઈ દેવ એ પાલાને ડાળા હાયમા ઉપાડી તેમાને એક કણ

૧ દિવાત ૨ યોગપ —એકાગ્ર ધ્યાનમા હોય ત્યારે જુદા જાગૃતી ધૃતિથી પર્વન્ત યોગીજને પહેરેનુ વસ્ત્ર યોગપ ધારી—ધ્યાનરથ યોગી

एव द्वितीयवारं च रिक्तीभूतेऽनवस्थिते ।

मुच्यते सर्पपः साक्षी शलाकाभिधपत्यके ॥ १३८ ॥

पूर्यमाणे रिच्यमानैरेवं भूयोऽनवस्थितैः ।

शलाकाख्योऽपि सशिखं पूर्यते साक्षिसर्पपैः ॥ १३९ ॥

अत्रेદ શેષમ્—આદ્યેઽનવસ્થિતે રિક્તીભૂતે સાક્ષી ન મુચ્યતે ।

सर्वे. पत्यैः समानत्वान्नानवस्थिततास्य तत् ॥ १४० ॥

यास्याऽनवस्थितेत्याह ज्ञेया योग्यतया तु सा ।

घृतयोग्यो घटो यद्वद् घृतकुम्भोऽभिधीयते ॥ १४१ ॥

साक्षी च सर्पपक्ष्णो मुच्यते यः शलाकके ।

अनवस्थितसत्ક ત જગુરેકે પરે પરમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

पूर्णीभूते शलाकेऽथ स्थाप्यस्तत्राऽनवस्थित ।

क्रमागतद्वीपवार्धिसमान सर्पपैर्भૂत ॥ १४३ ॥

अथोत्पाट्य शलाकाख्य प्राग्वत्तस्य कणान् क्षिपेत् ।

अनवस्थान्तिमकणाक्रान्तद्वીપाम्बुવે પુર ॥ ૧૪૪ ॥

જમણા હાથે જ ગુદીપમા ફેરવે છે, ખીન્ને એક કણ લવણ સમુદ્રમા ત્રીજો એક કણ ધાતદ્વીપ ડમા અને ચોથો એક ' ઠાવોદધિ ' સમુદ્રમા ફેરવે છે—એની રીતે દેડતા દેડતા જે દ્વીપ કે સમુદ્રમા એ પાલો ખાલી થાય એ દ્વીપ કે સમુદ્ર જેવડો ફરીને પાવો ઠપો જેની ઉડાઇ અને ઉડાઇ પૂર્વે કહી છે—એવા એ પાલામા પૂર્વની પેઠે ટૂંકી સગમન ભરવા અને પુનઃ એમાનો અંકેક કણ ઉપર કહેલા દ્વીપપમુદ્રોમા ફેરવે આમ કરતા ખીણ વખત પણ બ્યારે એ પાવો ખાલી થાય ત્યાં ખીજ ' શલાક ' નામના પાલામા સગમનો એક દાણો એ ધણુ કે સાક્ષી તરીકે નાખવો એવી ગીતે એ ' અનવસ્થિત ' પાલો વાર વાર ભરાતા અને ખાલી થતા, ' શલાક ' પાલો પણ સાક્ષીરૂપ ઠણેવડે શગ ચડે એટલો ભારાઈ બધ ત્યાં ત્યાં પુનઃ અનુક્રમે (ક્રમવાર) દ્વીપ અથવા સમુદ્ર જેવડો અને મરમવ ભડેલો ' અનવસ્થિત ' પાલો ચાપવો પડી ' શલાક ' પાલાને ઉપાડીને એના ડોળને ' અનવસ્થિત ' પાલાના ડેલા ડણવાળા દ્વીપ અથવા સમુદ્રની આગળ આગળ ફેરવો એમ કરતા એ ' શલાક ' પાલો પણ ખાલી થાય ત્યારે સાક્ષી માટે મરમવનો એક ડણુ ત્રીજા ' પ્રતિશલાક ' પાલામા નાખવો પડી વળી એ પૂર્ણ ભરેલા ' અનવસ્થિત ' પાલાને ઉપાડીને ' શલાક ' ના ડેલા કણવાળા દ્વીપસમુદ્રથી આગળના દ્વીપ સમુદ્રોમા પૂર્વની રીતે સગમવના ડણુ ફેરવો એની ગીતે વાર વાર ' અનવસ્થિત ' પાલા

રિક્તીભૂતે શલાકેઽથ પલ્યે પ્રતિશલાકકે ।

ક્ષિપ્યતે સર્પપસ્તસ્ય સાક્ષીભૂતસ્તૃતીયકે ॥ ૧૪૫ ॥

અથ તત્ર સ્થિત પૂર્ણ ત ગૃહીત્વાઽનવસ્થિતમ્ ।

શલાકાન્ત્યકણાક્રાન્તાદગ્રે પ્રાગ્વત્ કણાન્ ક્ષિપેત્ ॥ ૧૪૬ ॥

પૂર્યમાણૈ રિચ્યમાનૈ ભૂયોભૂયોઽનવસ્થિતે ।

પુનઃ શલાકો ધ્રિયતે પ્રાગ્વત્તથાનવસ્થિત ॥ ૧૪૭ ॥

પ્રાગ્વત્ શલાકમુત્પાટ્ય પરતો દ્વીપવાર્ધિપુ ।

રિક્તીકૃત્ય ચ તત્સાક્ષી સ્થાપ્ય પ્રતિશલાકકે ॥ ૧૪૮ ॥

એવં પ્રતિશલાકેઽપિ સશિશ્વં સમ્ભૃતે સતિ ।

અનવસ્થશલાકાલ્ખ્યૌ સ્વયમેવ ભૃતૌ સ્થિતૌ ॥ ૧૪૯ ॥

શલાકસાક્ષિણઃ સ્થાનાભાવાત્સ રિચ્યતે કથમ્ ।

આવ્યસ્યાપિ તદભાવાત્ કથ સોઽપિ હિ રિચ્યતે ॥ ૧૫૦ ॥

તતઃ પ્રતિશલાકાલ્ખ્યમુત્પાટ્ય તસ્ય સર્વપાન ।

ક્ષિપેત્ પૂર્વોક્તયા રીત્યા પરતો દ્વીપવાર્ધિપુ ॥ ૧૫૧ ॥

એવં પ્રતિશલાકેઽપિ નિલિલ નિષ્ઠિતે સતિ ।

સાક્ષીભૂતં કણમેકં ક્ષિપેન્મહાશલાકકે ॥ ૧૫૨ ॥

ભરાતા અને ખાલી થતા પૂર્વની ખેડે ‘ ગલાક ’ પાલો ભરાય છે વળી પૂર્વની ખેડે ‘ શલાક ’ પાલાને ઉપાડીને તથા એની આગળ આગળના દ્વીપમસુદ્રોમા ખાલી કરીને, એના સાક્ષીરૂપી કણો ત્રીજા ‘ પ્રતિશલાક ’ પાલામા નાખવા આ ‘ પ્રતિશલાક ’ પવાલુ પણ ન્યારે ગિણા એટલે શન સુધી ભરાઈ બાય ત્યારે ‘અનવસ્થિત’ અને ‘ ગલાક ’ એઉ પોતાની મેળેજ ભરેલા રાખી મૂકવા કેમકે એના સાક્ષીરૂપ કણ ગામા નાખવા ? ‘ ગલાક ’ મા સાક્ષીરૂપ નાખેલા મરસવો ભરેલા છે એ નાખવાનું અન્ય ધ્યાન નથી તેમ પહેલા ‘અનવસ્થિત’ ના સાક્ષીરૂપ કણને નાખવાનું પણ ધ્યાન નથી પછી ‘ પ્રતિગલાક ’ પાલાને ઉપાડીને, પૂર્વપ્રમાણે, એમાથી સરસવના કણોને, આગળઆગળના દ્વીપમસુદ્રોમા ફેંકવા એમ કરતા ડરતા ન્યારે એ આજો ખાલી થાય ત્યાં એના સાક્ષીભૂત પ્રત્યેક કણને ચોથા ‘ મહાગલાક ’ પાલામા નાખવો પછી ‘ શલાક ’ પાલાને ઉપાડીને એના મગ્મવેને એની આગળના દ્વીપમસુદ્રોમા નાખીને, એના સાક્ષીકણોને ‘ પ્રતિશલાક ’ પાલામા નાખના પછી અનુક્રમે વૃદ્ધિપામતા વિસ્તારવાળા ‘અનવસ્થિત’ પાલાને ઉપાડીને એના કણોને આગળઆગળના દ્વીપમસુદ્રોમા

તતઃ શલાઋમુત્પાઢ્ય દ્વીપાન્ધિપુ તદગ્રત ।

સર્પપાન્ન્યસ્ય તત્સાક્ષી સ્થાપ્ય પ્રતિશલાકકે ॥ ૧૫૩ ॥

તતઃ ક્રમાદ્દર્દ્દમાનવિસ્તારમનવસ્થિતમ્ ।

ઉત્પાટ્ય પરતો દ્વીપપાથોધિપુ કણાન્ ચિપેત્ ॥ ૧૫૪ ॥

પ્રાગ્વદેતત્સાક્ષિકળે, શલાકારય, પ્રપૂર્યતે ।

તમપ્યનેકશ પ્રાગ્વત્ સરિચ્ચૈતસ્ય સાક્ષિભિ ॥ ૧૫૫ ॥

તૃતીય પરિપૂર્યતાસકૃદેતસ્ય સાક્ષિભિ ।

પલ્યો મહાશલાકોઽપિ સશિશ્વ પૂર્યતે તત. ॥ ૧૫૬ ॥ યુગમ્ ॥

યથોત્તરમથો સાક્ષિસ્થાનાઽભાવાદિમે સમે ।

મૃતા સ્થિતા દિક્કનીનાં ક્રીડાસમુદ્ગકા ઇવ ॥ ૧૫૭ ॥

યત્રાન્તિમાયા વેલાયાં રિક્તીભૂતોઽનવસ્થિત' ।

તાવન્માનસ્તદાસ્ત્યેષ ત્રયસ્ત્રવ્યે યથોદિતા ॥ ૧૫૮ ॥

અથૈતાંશ્ચતુર. પલ્યાન્ સાવકાશે સ્થલે ક્વચિત્ ।

ઉદ્ગમ્ય તત્સર્પપાણાં નિચય રચયેદ્ધિયા ॥ ૧૫૯ ॥

તતશ્ચ જમ્બૂદ્વીપાદિદ્વીપવાર્ધિષુ સર્પપાન્ ।

ઉચ્ચિત્ય પૂર્વનિક્ષિપ્તાસ્ત્રૈવ નિચયે ક્ષિપેત્ ॥ ૧૬૦ ॥

एकसर्पपरूपेण न्यूनोऽयं निचयोऽखिल ।

भवेदुत्કृष्टसंख्यातमानमित्युदित जिने ॥ ૧૬૧ ॥

‘દેકવા’ પૂર્વનીપેકે એના સાક્ષીરૂપ બંધોથી ‘શલાક’ પાલો ભરાઈ જશે એને પણ અગાંભીની જેમ વાર વાર ખાલી ડગીને એના સાક્ષીકલોપકે ત્રીજો પાલો ભરવો એને પૂર્વાશ્રીતીએ ખાલી કરતા એના સાક્ષીકલોથી ‘મહાગલાક’ પાલો પણ શગ મુધી ભરાઈ બંધ છે આમ ઉત્તરોત્તર સાક્ષીકલોને નાખવાનું મ્થાન નહિ રહેવાથી ચારે પાલા ભરેલા રહ્યા એઓ સર્વ બંધો દિક્કનાએના રમવાના ડાખલા હોયની એવા મુદ્દર ચોભી રહે એ વખતે અનન્યસ્થિત પાલાનું માન, એ કે લી વખતે ખાલી થયો ત્યારે બેટલુ હતું તેટલું રહે છે બીજા ત્રણેના માન પૂર્વવત્ હોય છે હવે એ ચારે પાલાને કોઈ અવકાશવાળે મ્થજે ખાલી કરવા-એમાના સરસવોનો એક ઢગલો કરવો વળી પછી જમ્બૂદ્વીપ આદિમા પૂર્વે દેકેલા કલોને એકઠા કરીને એ પણ એ ઢગલામા નાખવા પડી આ સમસ્ત ઢગલામાથી એક કણુ એાછો કરવો એ એકકણુન્યૂન ઢગવાનું માન ‘ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાત’ ચા-એમ શ્રી જિનપ્રભુનું કહેલું છે ૧૨૮-૧૬૧

एतदुत्कृष्टसंख्यातमेकरूपेण सयुतम् ।

भवेत्परीक्षासंख्यातं जघन्यमिति तद्विदः ॥ १६२ ॥

ज्येष्ठात्परीक्षासंख्यातादर्वागू जघन्यतः परम् ।

मध्यं परीक्षासंख्यात भवेदिति जिने स्मृतम् ॥ १६३ ॥

जघन्ययुक्तासंख्यातमेकरूपविवर्जितम् ।

भवेत्परीक्षासंख्यातमुत्કृष्टमिति तद्विदः ॥ १६४ ॥

જઘન્યયુક્તાસંખ્યપ્રકારશ્ચાયમ્—

यावत्प्रमाणो यो राशिर्भवेत्स्वरूपसंख्यया ।

स न्यस्य तावतो वारान् गुणितोऽभ्यास उच्यते ॥ १६५ ॥

यथा पञ्चात्मको राशि पञ्चवारान् प्रतिष्ठितः ।

मिथ- સંગુણિતો જાતઃ પ્રથમં પંચવિંશતિઃ ॥ ૧૬૬ ॥

शतं सपादं सजातो गुणितः सोऽपि पञ्चभि ।

પુનઃ સંગુણિતઃ પંચવિંશાનિ સ્યુઃ શતાનિ પદ્ ॥ ૧૬૭ ॥

जातश्चतुर्थवेलायामेकत्रिंशच्छतानि सः ।

પંચવિંશત્યુપચિતાન્યભ્યાસગુણિત હ્રદઃ ॥ ૧૬૮ ॥

‘ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત’ મા એક સરસવ લેખવાથી ‘જઘન્યપરીક્ષાસંખ્યાત’ થાય ‘ઉત્કૃષ્ટપરીક્ષાસંખ્યાત’ ની ખેલાણી અને ‘જઘન્યપરીક્ષાસંખ્યાત’ થી આગળનું ‘મધ્યમપરીક્ષાસંખ્યાત’ કહેવાય છે વળી એકરૂપહીન ‘જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત’ ‘ઉત્કૃષ્ટ પરીક્ષાસંખ્યાત’ કહેવાય છે ૧૬૨-૧૬૪

‘જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાત’ નો પ્રકાર આ પ્રમાણે —

અરૂપની સંખ્યાએ જે રાશિ જેટલા પ્રમાણનો હોય તેટલો સ્થાપીને, એને એટલી વાર એટલાગણો ઠરવાથી જે રાશિ આવે એ રાશિ ‘અભ્યાસ’ કહેવાય દૃષ્ટાન્ત તરિકે ૫ (પાચ) નો રાશિ એટલે આઠડો ટથો એ પાચને પાચે ગુણો એટલે પચીશ થાય એ પચીશને વળી પાચે ગુણો એટલે એકસોપચીશ થાય એ એકસોપચીશને પાછા પાચે ગુણો એટલે છમો પચીશ થાય આ છમો પચીશની રકમને (છેલે) પાચે ગુણવાથી ત્રણહજાર એકસોને પચીશ થાય એનું નામ ‘અભ્યાસગુણિત’ હવે પૂર્વે કહેલા સરસવના ઢગલામા જેટલા સરસવા

તતઃ—પ્રાગુક્તે સાર્પયે પુઞ્જે યાવન્તઃ કિલ સર્પયાં ।

તત્સંખ્યાન્ મુખ્યનિચયતુલ્યાન્ રાશીન્ પૃથક્પૃથક્ ॥ ૧૬૧ ॥

કૃત્વા મિથસ્તદ્ગુણે યો રાશિર્જાયતેન્તિમ ।

જઘન્યયુક્તાસંખ્યા તદાવલીસમયૈઃ સમમ્ ॥ ૧૭૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઇયમ્ન માવના—સ સર્પયાણાં નિકર કલ્પ્યતે ચેદ્દશાત્મક ।

પ્રાગ્વદ્ભ્યાસગુણિત સહજકોટિકો ભવેત્ ॥ ૧૭૧ ॥

ગરિષ્ઠયુક્તાસંખ્યાતાદર્વાગ્ જઘન્યત પરમ્ ।

મધ્યમ જાયતે યુક્તાસંખ્યાતમિતિ તદ્વિદ્ ॥ ૧૭૨ ॥

જઘન્યયુક્તાસંખ્યાત પ્રાગ્વદ્ભ્યાસતાઢિતમ્ ।

હીનમેકેન રૂપેણ યુક્તાસંખ્યાતક ગુરુ ॥ ૧૭૩ ॥

ઇતદેવ રૂપયુક્તમસંખ્યાસંખ્યકં લઘુ ।

મધ્યાસંખ્યાતાસંખ્યાતમસ્માદુલ્કૃષ્ટતાવધિ ॥ ૧૭૪ ॥

જઘન્યાસંખ્યાસંખ્યાત ભવેદ્ભ્યાસતાઢિતમ્ ।

ઘ્નરૂપોનિતં જ્યેષ્ઠાસંખ્યાસંખ્યાતકં સ્ફુટમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

અત્રૈકરૂપક્ષેપે ચ પરીક્ષાનન્તકં લઘુ ।

મધ્ય ચાસ્માત્સમુલ્કૃષ્ટપરીક્ષાનન્તકાવધિ ॥ ૧૭૬ ॥

હોય, તેટલા, મુખ્યદગલાનેવડા-બૂદા બૂદા દગલા કરીને એઓને પરસ્પર શુભવાધી જે છેલ્લો રાશિ આવે તે ‘ જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાત ’ કહેવાય (અને તે એક ‘ આવગિ ’ ના સમયો નેટલો છે) ૧૬૫-૧૭૦

અહિ બાવાર્થ એવો છે કે—ધારે કે એ દગલામા દય કણ જે, તે ઉપર ખતાબ્યા પ્રમાણે ‘ અભ્યાસ શુભાકાર ’ કરવાથી, એ દગલો એકહજારકોડનો થાય) ૧૭૧

હવે ‘ ઉલ્કૃષ્ટ અસંખ્યાત ’ થી પહેલાતુ, અને ‘ જઘન્ય અસંખ્યાત ’ થી આગાતુ—તે ‘ મધ્યમ યુક્ત અસંખ્યાત ’ થાય. વળી અભ્યાસશુભિત અને એકરૂપહીન એવું ‘ જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત ’ ‘ ઉલ્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત ’ કહેવાય છે. વળી તે એકરૂપયુક્ત હોય તો તે ‘ જઘન્ય અસંખ્ય અસંખ્યાત ’ કહેવાય. અને એથી તે છેક ઉલ્કૃષ્ટ સુધીનું ‘ મધ્યમ અસંખ્યાત અસંખ્યાત ’ કહેવાય. વળી ‘ જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત ’ ને અભ્યાસશુભિત કરતા ‘ ઉલ્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત ’ થાય, જે તે એક રૂપહીન હોય તો વળી (એકરૂપહીનને

હ્રસ્વં પરીત્તાનન્તં ચ પ્રાગ્વદમ્બ્યાસસંયુગ્મમ્ ।

પરીત્તાનન્તકં જ્યેષ્ઠમેકરૂપોનિતં ભવેત્ ॥ ૧૭૭ ॥

સૈકરૂપં તજ્જઘન્યયુક્તાનન્તકમીરિતમ્ ।

પરમસ્માત્પરાચ્ચાર્વાન્નુક્તાનન્તં હિ મધ્યમમ્ ॥ ૧૭૮ ॥

યુક્તાનન્તં તજ્જઘન્યમમ્બ્યાસપરિતાહિતમ્ ।

નિરેકરૂપમુત્કૃષ્ટયુક્તાનન્તકમાહિતમ્ ॥ ૧૭૯ ॥

અત્રૈકરૂપક્ષેપે સ્યાદનન્તાનન્તકં લઘુ ।

અસ્માદ્યદધિકં મધ્યાનન્તાનન્તં ચ તત્સમમ્ ॥ ૧૮૦ ॥

ઉત્કૃષ્ટાનન્તાનન્તં તુ નાસ્તિ સિદ્ધાન્તિનાં મતે ।

અનુયોગદ્વારસૂત્રે ચતુક્તં ગણધારિભિ ॥ ૧૮૧ ॥

અભિપ્રાય સમગ્રોઽયં પ્રોક્તઃ સૂત્રાનુસારતઃ ।

અથ કાર્મમ્બન્યિકાનાં મતમત્ર પ્રપંચયતે ॥ ૧૮૨ ॥

સમદ્વિધાતો વર્ગઃ સ્યાત્ત્વં વર્ગસ્ય લક્ષણમ્ ।

પંચાનાં વર્ગકરણો યથા સ્યુઃ પંચવિંશતિઃ ॥ ૧૮૩ ॥

અર્થે) એકરૂપયુક્ત હોય તો તે ‘જઘન્ય પરીત્તાનન્ત’ થાય અને ત્યાથી તે છેક ‘ઉત્કૃષ્ટ પરીત્તાનન્ત’ સુધીનું ‘મધ્યમ પરીત્તાનન્ત’ થાય હવે એકરૂપહીન ‘જઘન્યપરીત્તાનન્ત’ ને પૂર્વની જેમ અભ્યાસશુણ્ણિત ઠગના ‘ઉત્કૃષ્ટ પરીત્તાનન્ત’ થાય છે અને એમાં જ્યારે એકરૂપ ઉમેરવામાં આવે છે ત્યારે જઘન્યયુક્તઅનન્ત થાય તેના પછીનું અને ‘ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅનન્ત’ની પહેલાનું—તે ‘મધ્યમયુક્તઅનન્ત’ થાય એકરૂપરહિત ‘જઘન્યયુક્તઅનન્ત’ ને અભ્યાસશુણ્ણિત કરવાથી ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅનન્ત થાય છે અને એમાં જો એકરૂપ લેખવીએ તો ‘જઘન્યઅનન્તાનન્ત’ થાય છે એનાથી અધિક દોષ એ મળજી ‘મધ્યમઅનન્તાનન્ત’ છે અને ‘ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત અનન્ત’ તો સિદ્ધાન્તીએને મત છે જ નહિ । ગણધારોએ પણ અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં એમ જ કહ્યું છે ૧૭૭-૧૮૧

ઉપરના સર્વ અભિપ્રાય મૂકીને અનુસારે કહ્યો છે હવે કર્મશ્રયવાળાઓ શું કહે છે તે જુઓ કોઈ પણ સંખ્યાને એજ સંખ્યાએ શુભતા જે (સંખ્યા) આવે એ એનો ‘વર્ગ’ કહેવાય છે જેમકે પાચને પાચે શુભતા પચીસ આવે—એ (પચીસ) પાચને વર્ગ કહેવાય. ત્રીને અને કર્મશ્રય—એઉ મતમાં ‘જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત’ સુધી તો બધું સરખું છે. ત્યારપછી મતભેદ છે એ આ પ્રમાણે —

જઘન્યયુક્તાસંખ્યાતાવધિ તુલ્યં મતદ્વયે ।

અતઃપર વિશેષોઽસ્તિ સ ચાયં પરિભાવ્યતે ॥ ૧૮૪ ॥

જઘન્યયુક્તાસંખ્યાતાદાર્ભ્યોત્કૃષ્ટતાવધિ ।

મધ્યમં યુક્તાસંખ્યાત સ્યાદુત્કૃષ્ટમથોચ્યતે ॥ ૧૮૫ ॥

જઘન્યયુક્તાસંખ્યાત વર્ગિત રૂપવર્જિતમ્ ।

ઉત્કૃષ્ટયુક્તાસંખ્યાતં પ્રાપ્તરૂપૈ પ્રરૂપિતમ્ ॥ ૧૮૬ ॥

એકરૂપેણ યુક્ત તદસરયાસત્યક લઘુ ।

અર્વાયુત્કૃષ્ટો મધ્યમથોત્કૃષ્ટ નિરૂપ્યતે ॥ ૧૮૭ ॥

જઘન્યાસંખ્યાસરયાત યત્તતો વર્ગિત ત્રિશ્ ।

અમીભિર્દશભિ દ્વૈર્ધૈર્વચ્યમાણૈર્વિમિશ્રિતમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

તત્તૈવમ્—ત્રિશત્કોટાકોટિસારા જ્ઞાનાવરણકર્મણ ।

સ્થિતિરુત્કર્ષતો જ્ઞેયા જઘન્યાન્તર્મુહૂર્તકી ॥ ૧૮૯ ॥

અનયોરન્તરાલે ચ મધ્યમા સ્યુરસંખ્યશઃ ।

આસાં વન્ધહેતુભૂતાધ્યવસાયા અસરયશઃ ॥ ૧૯૦ ॥

એવમેવાધ્યવસાયા અપરેષ્વપિ કર્મસુ ।

સ્યુરસંખ્યેયલોકાભ્રપ્રદેશપ્રમિતા ઇમે ॥ ૧૯૧ ॥

‘ જઘન્ય યુક્ત અન ખ્યાત ’ થી નીચે કરીને છેક ‘ ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅન ખ્યાત ’ સુધીનું ‘ મધ્યમયુક્તઅસ ખ્યાત ’ કહેવાય વર્ગી એકરૂપહીન ‘ જઘન્યયુક્તઅસ ખ્યાત ’ નો ‘ વર્ગ ’ કરવાથી ‘ ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅન ખ્યાત ’ થાય છે, પણ જો એ એકરૂપયુક્ત હોય તો ‘ જઘન્યઅન ખ્યાત ’ થાય ઉત્કૃષ્ટની પૂર્વજીવે ‘ મધ્યમ ’ (અસ ખ્યાત અસ ખ્યાત) થાય ૧૮૭-૧૮૭

હવે ‘ ઉત્કૃષ્ટઅસ ખ્યાતઅસ ખ્યાત ’ વિષે

‘ જઘન્ય અસ ખ્યાત અન ખ્યાત ’ નો ત્રણવાર ‘ વર્ગ ’ કરવો, અને એમાં નીચે કહેવા દશ અસ ખ્યાતો ’ લેખવવા —

(જ્ઞાનાવરણી કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોટકોટી સાગરોપમની, અને જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર મુહૂર્તની છે એ બેજી વચ્ચે અન ખ્યાત મધ્યમ સ્થિતિ છે અને એના વાન્ધના હેતુભૂત ‘ અસ ખ્યાત ’ અધ્યવસાયો છે એજ પ્રમાણે અન્ય ‘ કર્મો ’ માં પણ અધ્યવસાયો અસ ખ્યાત

જઘન્યાદિભેદવન્તોઽનુભાગાઃ કર્મણાં રસાઃ ।

તેપ્યસંખ્યેયલોકાઘ્રપ્રદેશપ્રમિતાઃ કિલ ॥ ૧૯૨ ॥

તત્ત્વ—લોકાઘ્રધર્માધર્મેકજીવાનાં યે પ્રદેશકાઃ ।

અધ્યવસાયસ્થાનાનિ સ્થિતિવન્ધાનુભાગયોઃ ॥ ૧૯૩ ॥

મનોવચઃકાયયોગવિભાગા નિર્વિભાગકાઃ ।

કાલચક્રસ્ય સમયાસ્તથા પ્રત્યેકજન્તવઃ ॥ ૧૯૪ ॥

ઘનન્તાંગિદેહરૂપા નિગોદાશ્ચ દશાપ્યમૂન્ ।

ત્રિવર્ગિતે લઘ્વસંખ્યાસંખ્યેઽસંખ્યાન્નિયોજયેત્ ॥ ૧૯૫ ॥

ત્રિશઃ પુનર્વર્ગયેઽઘ્ન ભવેદેવંકૃતે સતિ ।

અસંખ્યાસંખ્યમુત્કૃષ્ટમેકરૂપવિનાકૃતમ્ ॥૧૯૬॥ ચતુર્મિઃ કલાપકમ્

તત્રૈકરૂપપ્રત્તેપે પરીત્તાનન્તકં લઘુ ।

પરીત્તાનન્તકાઙ્ગ્યેષ્ટાદ્યદર્વાક્ તદ્ધ મધ્યમમ્ ॥ ૧૯૭ ॥

લોકાકાશના પ્રદેશો જટલાજ છે આમ જેમ ઈર્મના સ્થિતિજ ધ અસખ્ય છે તેમ એના 'અનુભાગ' રૂપ રસના બન્ધ પણ અમખ્ય છે)

૧ લોકાકાશના પ્રદેશો ૨ ધર્માસ્તિકાશના પ્રદેશો ૩ અધર્માસ્તિકાશના પ્રદેશો ૪ એકજીવના પ્રદેશો ૫ સ્થિતિજ ધના અધ્યવસાયના સ્થાનો ૬ અનુભાગજ ધના અધ્યવસાયના સ્થાનો ૭ મન યોગના, વચનયોગના અને કાયયોગના અવિભાજ્ય વિભાગો ૮ ડાળચક્રના ૨ મમયો ૯ પ્રત્યેક (ગરીરી) ૪તુઓ ૧૦ અનન્તકાશના છવો (નિજોદના) ના શરીરો

(આ ગદ્યા 'અમખ્યાત') લેખન્યા પછી પુનઃ એનો ત્રણ વખત 'વર્ગ' કરવો પછી એમાથી એકરૂપ ઓછુ કરવું એટલે 'ઉત્કૃષ્ટ અમખ્યઅમખ્યાત' થાય છે ૧૮૮-૧૮૯

'ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યઅમખ્યાત' મા એકરૂપ ઉમેરીએ તો 'જઘન્ય પરીત્તાનન્ત' થાય. એની પછીનું અને 'ઉત્કૃષ્ટપરીત્તાનન્ત' થી પહેલાનું તે મધ્યમપરીત્તાનન્ત વળી અગાઉ પ્રમાણે 'જઘન્યપરીત્તાનન્ત' નો 'અભ્યાસ' ગુણાકાર કરી એકરૂપ બાદ કરતા 'ઉત્કૃષ્ટપરીત્તાનન્ત' થાય અને એકરૂપ વધારવામા આવે તો 'જઘન્યચુકતઅનન્ત'

૧ અમુક ઈર્મ અમુક કાળ કે મુત સુધી ગહે એ એ કર્મનો 'સ્થિતિમધ' કહેવાય. કર્મના શુભાશુભ ફળ એ કર્મનો અનુભાગ કે રમ કહેવાય, એના નિશ્ચય તે 'અનુભાગ બધ'

૨ ૯૨ મેટાફોની સામસામના એક 'ઉત્સર્પિણી' કહેવાય છે અવસર્પિણી પણ એટલી જ અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી બેલ થઈને એક 'કાળચક્ર' કહેવાય

અભ્યાસગુણિતે પ્રાગ્વત્પરીત્તાનન્તકે લઘૌ ।

પરીત્તાનન્તમુત્કૃષ્ટમેકરૂપોઽર્જિત ભવેત્ ॥ ૧૯૮ ॥

સૈકરૂપે પુનસ્તસ્મિન્ યુક્તાનન્ત જઘન્યકમ્ ।

અભવ્યર્જીવૈસ્તુલિતં મવ્યં તૂત્કૃષ્ટકાવધિ ॥ ૧૯૯ ॥

જઘન્યયુક્તાનન્તે ચ વર્ગિતે રૂપવર્જિતે ।

સ્યાદ્યુક્તાનન્તમુત્કૃષ્ટમિત્યુક્ત પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૨૦૦ ॥

અર્ચૈકરૂપપ્રદોષાદનન્તાનન્તક લઘુ ।

પ્રાગ્વદેતદપિ જ્ઞેય મધ્યમુત્કૃષ્ટકાવધિ ॥ ૨૦૧ ॥

જઘન્યાનન્તાનન્ત તત્ વર્ગયિત્વા ત્રિશસ્તતઃ ।

ક્ષેપાનમૂનનન્તાન્ પદ્ વદ્યમાણાન્નિયોજયેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

તે ચામી—વનસ્પતીન્નિગોદાનાં જીવાન્ સિદ્ધાંશ્ચ પુદ્ગલાન્ ।

સર્વકાલસ્ય સમયાન્ સર્વાલોકનર્મોશકાન્ ॥ ૨૦૩ ॥

પુનસ્ત્રિવર્ગિતે જાતરાશૌ તસ્મિન્ વિનિશ્ચિપેત્ ।

પર્યાયાન્ કેવલજ્ઞાનદર્શનાનામનન્તકાન્ ॥ ૨૦૪ ॥

અનન્તાનન્તમુત્કૃષ્ટ ભવેદેવકૃતે સતિ ।

મેયાભાવાદસ્ય મધ્યે નૈવ વ્યવહૃતિ પુન ॥ ૨૦૫ ॥

થાય ત્યારપછીતું છેક ' ઉત્કૃષ્ટ ' મુખીતું ' મધ્યમયુક્તઅનન્ત ' વળી ' જઘન્યયુક્તઅનન્ત ' ને વર્ગ કરી એ માથા એડડપ બાદ કરીએ તો ' ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅનન્ત ' થાય, અને એક ઉમેરીએ તો ' જઘન્ય અનન્તઅનન્ત ' થાય ત્યારપછીતું છેક ' ઉત્કૃષ્ટ ' મુખીતું ' મધ્યમ અનન્ત અનન્ત ' ૧૬૭-૨૦૧

હવે ઉત્કૃષ્ટઅનન્તઅનન્ત વિષે

' જઘન્યઅનન્તઅનન્ત ' ને ત્રણ વખત ' વર્ગ ' કરી તેમા નીચે દસાવેલા છ ' અનન્ત ' ઉમેરવા —

૧ વનસ્પતિ કાચના છવે ૨ નિગોદના છવ ૩ સિદ્ધ ૪ પુદ્ગળના પન્માણ ૫ સર્વકાળના સમયો ૬ સર્વ અલોકાકાશના પ્રદેશો

એ ઉમેરવાથી જે રાશિ થાય તેનો પુન ત્રણવાર ' વર્ગ ' કરવો, અને એમા કેવળજ્ઞાનના અને કેવળદર્શનના અનન્ત પર્યાય લેવાવવા એ રાશિ થયો તે ' ઉત્કૃષ્ટઅનન્તઅનન્ત ' પરંતુ એ માનના પદાર્થના અભાવથી એ સખ્યા વ્યવહારમા નથી ૨૦૨-૨૦૫

एवं च नवधानन्तं कर्मग्रन्थमते भवेत् ।

भवत्यष्टविधं किञ्च सिद्धान्ताश्रयिणां मते ॥ २०६ ॥

सर्वेषां रूपमेकैकमेषां ज्येष्ठकनीयसाम् ।

मध्यमानां तु रूपाणि भवन्ति बहुधा किल ॥ २०७ ॥

सख्यातभेदं संख्यातमसख्यातविध पुनः ।

असख्यातमनन्त चानन्तभेद प्रकीर्तितम् ॥ २०८ ॥

યાજન ત્વેતેષામ્—અમવિશ્વ ચડત્થણતે પચમ્મિ સમ્માડપરિવહિય સિદ્ધા ।

सेसा अष्टमणंते पञ्चभूलवणाइ चावीसम् ॥ २०९ ॥

ચામી—વાયરપજ્જત્તવણા વાયરેપજ્જ અપજ્જવાયરવણા ય ।

वायरअपज्ज वायर सुहुमापज्जवण सुहुमअपज्जा ॥ २१० ॥

सुहुमवणापज्जत्ता पज्जसुहुमा सुहुम भव्वय निगोया ।

वण एगिंदिय तिरिया मिथ्थदिट्ठी अविरया य ॥ २११ ॥

આમ ‘અનન્ત’ ના, સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આઠ, અને કર્મગ્રંથ અને અનુસારે નવ પ્રકાર થયા ૨૦૬

સર્વ ‘જ્યેષ્ઠો’ નું અને સર્વ ‘ઉત્કૃષ્ઠો’ નું એકેક જ ૩૫ થાય ‘મધ્યમો’ ના બહુ થાય ૨૦૭

જે ‘પ્રકાર’ ની, સખ્યાથી ગણતરી થઇ રહે એ પ્રકાર ‘મખ્યાત’ કહેવાય, અને જે પ્રકારની એવી રીતે ગણતરી ન થઇ રહે એ ‘અસખ્યાત’ કહેવાય વળી જે ‘પ્રકાર’ નો અન્ત જ નથી તે પ્રકાર ‘અનન્ત’ કહેવાય છે ૨૦૮

‘અનન્ત’ નું પ્રયોજન આ પ્રમાણે છે —

અમવિઓ થોથે ‘અનન્તો’ હોય છે, સમજિતભૂષ્ઠ થયેલા જીવો અને સિદ્ધો પાથમે ‘અનન્તો’ હોય છે, અને બાદર પર્થાસ વનસ્પતિ વગેરે થોથ બાવીગ—તે આઠમે ‘અનન્તો’ હોય છે આ બાવીશના નામ —

(૧) બાદર પર્થાસ વનસ્પતિ (૨) બાદર પર્થાસ (૩) અપર્થાસ બાદર વનસ્પતિ (૪) બાદર અપર્થાસ (૫) બાદર (૬) સૂક્ષ્મ અપર્થાસ વનસ્પતિ (૭) સૂક્ષ્મ અપર્થાસ (૮) સૂક્ષ્મપર્થાસ વનસ્પતિ (૯) સૂક્ષ્મ પર્થાસ (૧૦) સૂક્ષ્મ (૧૧) ભવિ (૧૨) નિ જોદ (૧૩) વનસ્પતિ (૧૪) એકેન્દ્રિ (૧૫) તિર્થચ (૧૬) મિથ્યાદિષ્ટિ (૧૭)

સકસાદ્ગુણો ય છઠમા સજોગિ સસારિ સવ્વજીવા ય ।

જહસંભવમગ્નહિયા વાવીસ અઢમેડણતે ॥ ૨૧૨ ॥

હત્યાદિ યથાસ્થાન જ્ઞેયમ્ ॥

ઇત્યગુલાદિપ્રકૃતોપયોગિમાન મયાત્તોન્નિમપેદ્ય દુબ્ધમ્ ।

અથો યથાસ્થાનમિદ નિયોજ્ય કોશસ્થિત દ્રવ્યમિવાગમજ્ઞે ॥૨૧૩॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિંકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ—

દ્રાજશ્રીતનયોડતનિષ્ઠ વિનય• શ્રીતેજપાલાદમજ ।

કાવ્ય યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્યસુભગો પૂર્ણઃ સુલેનાદિમઃ ॥ ૨૧૪ ॥

અવિરતિ (૧૮) મકપાથી (૧૯) છન્નસ્થ (૨૦) સયોગી (૨૧) સમારી (૨૨) સર્વ
જ્ઞેવો આ બાવીસે આઠમે ' અનન્તે ' ડે અને તેઓ એક બીજાથી અધિક અધિક છે
૨૦૬—૨૧૭

આ પ્રમાણે મેં આ પ્રકૃત અથવા ઉપયોગી એવું—અગુલાદિકના માનવું, આપ પુરૂષોના
વચનોની અપેક્ષાએ, વર્ણન આપ્યું છે એનો ગાજરોએ નિધિમાના દ્રવ્યની જેમ યથાસ્થાને
ઉપયોગ કર્યો ૨૧૩

સકળ જગતને આશ્ચર્ય પમાડનારી ડે કીર્તિ જેની એવા શ્રી કીર્તિવિજય
ઉપાધ્યાયના શિષ્ય, અને માતા-રાજશ્રી અને પિતાન્તેજપાળના પુત્ર વિનયવિજયઉપાધ્યાયે
આ કાવ્યનયની રચના કરી છે જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોપર અજવાળું પાડવામા દીપક મમાન
એવા આ ગ્રંથનો, એમાથી નીકળતા અર્થસમૂહથી મુક્તિ-એવો, પ્રથમ સર્ગ નિર્વિધે
સમાપ્ત થયો ૨૧૪

अथ द्वितीयः सर्गः ।

स्तुमः शखेश्वरं पार्श्वं मध्यलोके प्रतिष्ठितम् ।

देहलीदीपकन्यायाद् भुवनत्रयदीपकम् ॥ १ ॥

प्रस्तूयतेऽथ प्रकृत स्वरूप लोकगोचरम् ।

द्रव्यत क्षेत्रत कालभावतस्तच्चतुर्विधम् ॥ २ ॥

एकः पंचास्तिकायात्मा द्रव्यतो लोक इष्यते ।

योजनानामसंख्येयाः कोटयः क्षेत्रतोऽमितः ॥ ३ ॥

कालतो भूच्च भाव्यस्ति भावतोऽनन्तपर्यवः ।

लोकशब्दप्ररूप्यास्तिकायस्थगुणपर्यवैः ॥ ४ ॥

सर्गं णीत्ते.

‘मध्य’ लोकभा रह्या છતા, ‘દેહલીદીપક’ ન્યાયે ‘ત્રણે’ લોકને પ્રકાશિત કરતા એવા શ્રી શખેશ્વર પાર્શ્વનાથની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ ૧

આ અથનુ નામાભિધાન ‘લોકપ્રકાશ’ છે તો એ ‘લોક’ શુ એ વિષયપરત્વે અર્થાત્ એનુ સ્વરૂપ કહીએ છીએ —

લોકસ્વરૂપ (૧) દ્રવ્યપરત્વે, (૨) ક્ષેત્રપરત્વે, (૩) કાળપરત્વે અને (૪) ભાવપરત્વે—એમ ચાર પ્રકારે છે ‘લોક’ પચાન્તિકાયાત્મક છે—એ પહેલો પ્રકાર ‘લોક’ અસંખ્યાત ઢાટિ યોજન વિસ્તૃત છે—એનો એટલો વિસ્તાર છે—એનુ એટલુ ક્ષેત્રરૂપ છે—એ ણીત્તે પ્રકાર ‘લોક’ (ભૂતકાળમા) હતો, (ભવિષ્યમા) રહેશે અને અત્યારે વર્તમાન છે—એ ણીત્તે પ્રકાર વળી ‘લોક’ મા (પાત્ર) અન્તિઢાતો છે એ અસ્તિકાયામા ‘શુલુ’ અને ‘પર્યાય’ રહેલા છે એને લીધે ‘લોક’ અનન્તપર્યાયી છે—એ ચોથો પ્રકાર ૨-૪ અથવા,

૧ ગે હે ક્રૂત મધ્યલોકમા, અને પ્રકાશિત કરે ત્રણે (ઉર્ધ્વ, અધ અને મધ્ય) લોકને,—એ વિરોધ ‘દેહલી દીપક ન્યાયે’—આ સખ્દો મુક્યા છે એટલે એ વિરોધ રમે છે દેહલી દીપક=ધરના ઉબરા ઉપર મુકેલો દીવો એ દીવો જેમ બેઉ બાબુના ચોરડામા મુદ્દા પ્રકાશ પાડે છે તેમ પ્રભુ પશુ પોતાના મધ્ય લોક ઉપગત બેઉ નાનુના (ઉર્ધ્વ અને અધ) લોકમા પશુ પ્રગટ પાડે છે (પ્રકાશ=અજ્ઞાનરૂપી અધકાર દૂર કરી જ્ઞાનરૂપી પ્રગટ આપવો તે) ૨ બુઓ શ્લોક ૧૦ માં ૩ Qualifications and modification

અથવા—જીવાજીવસ્વરૂપાણિ નિત્યાનિત્યત્વવન્તિ ચ ।

દ્રવ્યાણિ પદ્ પ્રતીતાનિ દ્રવ્યલોક સ ઉચ્યતે ॥ ૫ ॥

તથોક્ત સ્થાનાગણતૌ—

જીવમજીવે રુમરુવિ સપણસમ્પણસે અ ।

જાણાહિ દબ્બલોગં નિચ્ચમનિચ્ચ ચ જ ઠબ્બ ॥ ૬ ॥

યે સંસ્થાનવિશેષેણ તિર્યગૂર્ધ્વમધ સ્થિતા ।

આકાશસ્ય પ્રવેશાસ્ત ક્ષેત્રલોકં જિના જગુ' ॥ ૭ ॥

સમયાવલિકાદિશ્ચ કાલલોકો જિનૈ સ્મૃત ।

ભાવલોકસ્તુ વિજ્ઞેયો ભાવા ઔદયિકાદય' ॥ ૮ ॥

યદાહુઃ સ્થાનાગણતૌ—

ઉદઈણ ઉવસમિણ ચઈણ અ તહા ચગ્રોવસમિણ અ ।

— — — પરિણામસન્નિવાણ છવ્વિહો ભાવલોઓત્તિ ॥ ૯ ॥

જીવ-અજીવ ૩૫ ૧૪ નિત્યાનિત્ય (પ્રસિદ્ધ) દ્રવ્યો ઁ એ દ્રવ્યલોક (૧) ૫

સ્થાનાગ (કાણાગ) સૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—૩૫ી-અ૩૫ી, અપ્રદેશી-અપ્રદેશી, તથા નિત્યાનિત્ય જીવઅજીવ૩૫ (૪) દ્રવ્યને ' દ્રવ્યલોક ' કહે છે

ઉર્ધ્વ, અધ અને તીર્થ-એમ વિશિષ્ટ સંસ્થાનો-સ્થાનોવાળા આકાશના પ્રદેશો ઁ-એને ' ક્ષેત્રલોક ' કહે છે (૨)

૧સમયો અને ' ૨આવણિ ' વગેરેને ' કાળલોક ' કહે છે (૩)

અને ઔદયિક વગેરે અમુક ક્ષાયો છે એને ' ક્ષાયલોક ' કહે છે (૪)

ક્ષાયલોકના, કાણાગસૂત્રવૃત્તિમા છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પરિણામી, મન્નિપાતિ ૬-૯

૪ આને માટે જુઓ 'લોક ૧૧ મે

૧ અતિ સૂક્ષ્મ કાળ તે ' મમય ' કહેવાય (આખી મીઠીને ઉઠાગીએ એટલી વારમા અસખ્યાત ' મમય ' થઈ જાય છે) ૨ અસખ્યાત સમય થાય ત્યારે એક ' આવણી ' થાય ઁ એ. કો. સમય આખ શિતેર દબાર વસો ને સોળ-એટલી ' આવણી ' તુ એક મુર્ત (બે ધરી) થાય છે ૩ વગેરે-આ શબ્દથી નીચે પ્રમાણે કાળ-Time સમજવો—૧ ધરી=૧ અતર્થુર્ધ્વ ૨૩ મુર્ત=૧ નિસ ૧૫ અહોરાત્રી=૧ પખ વારીધુ ૨ પખવાટીઆ=૧ માસ ૧૨ માસ=૧ વર્ષ અસખ્યાત વર્ષ=૧ પચોપમ આ કોટકિની પદ્યો પખ=સાગરોપમ દશ કોટકિની સાગરોપમ=૧ ઉત્સર્પિણી એક અસર્પિણી ' પચુ એવડી ૭ એક ઉત્સર્પિણી અને એક અસર્પિણી એક બળી એક ' કાળયક ' કહેવાય છે અનન્ત ૧ મયકે એ પુરુગણપગવર્તન થાય ઁ (આ મવનો ' કાળલોક ' મા ગમાનેશ થાય) ૮ નસ્તુરખાવ Innate properties

તત્ર પ્રથમતો દ્રવ્યલોકઃ કિંચિદ્વિતન્યતે ।
 મયા શ્રીકીર્તિવિજયપ્રસાદપ્રાપ્તબુદ્ધિના ॥ ૧૦ ॥
 ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાવાકાશ એવ ચ ।
 જીવપુદ્ગલકાલાશ્ચ પદ્ દ્રવ્યાણિ જિનાગમે ॥ ૧૧ ॥
 ધર્માધર્માન્નજીવાલ્યા. પુદ્ગલેન સમન્વિતાઃ ।
 પંચામી અસ્તિકાયા* સ્યુઃ પ્રદેશપ્રકારાત્મકાઃ ॥ ૧૨ ॥
 અનાગતસ્યાનુપત્તેરુત્પન્નસ્ય ચ નાશતઃ ।
 પ્રદેશપ્રચયાભાવાત્ કાલે નૈવાસ્તિકાયતા ॥ ૧૩ ॥
 વિના જીવેન પંચામી અજીવા કથિતાઃ શ્રુતે ।
 પુદ્ગલેન વિના ચામી જિનૈરુત્તા અરૂપિણઃ ॥ ૧૪ ॥
 ધર્માસ્તિકાય તત્રાહ પંચધા પરમેશ્વરઃ ।
 દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલભાવાભ્યાં ગુણતસ્તથા ॥ ૧૫ ॥
 દ્રવ્યતો દ્રવ્યમેક સ્યાત્ ક્ષેત્રતો લોકસમ્મિતઃ ।
 કાલતઃ શાશ્વતો યસ્માદભૂદ્ભાવ્યસ્તિ ચાનિશમ્ ॥ ૧૬ ॥

શ્રીમાન કીર્તિવિજય શુદ્ધી દૃષ્ટાથી બુદ્ધિમાન થયેલો હું હવે પ્રથમત ' દ્રવ્યલોક સંબંધી ૮૪ વિવેચન ૮૩ છુ, —

જેનશાસ્ત્રમા ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય, જીવાન્તિકાય, પુદ્ગલાન્તિકાય અને કાળ—એ છ દ્રવ્યો ગણાવ્યા છે એમા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલ એ પાચના વિસ્તારવત (ઘણા) પ્રદેશો હોવાથી એમને ' અન્તિકાય ' કહ્યા છે કાળ ' અન્તિકાય ' નહિ, કેમકે ' અનાગતને ઉત્પત્તિ ન હોવાથી, અને ' ઉત્પન્ન ' નો નાશ થવાથી એને (કાળને) પ્રદેશસમૂહ નથી ૧૧-૧૩

જીવ ગિવાયના પાચે ' દ્રવ્યો ' ને શાસ્ત્રમા ' અજીવ ' કહ્યા છે અને પુદ્ગલ ગિવાયના પાચેને ' અરૂપી " કહ્યા છે ૧૪

ધર્માન્તિકાય (૧) દ્રવ્યપરત્વે, (૨) ક્ષેત્રપરત્વે, (૩) કાળપરત્વે, (૪) ભાવપરત્વે અને (૫) શુણપરત્વે—એમ પાચ પ્રકારનો છે દ્રવ્ય પરત્વે એક દ્રવ્યરૂપ છે, ક્ષેત્રપરત્વે

વર્ણરૂપરસૈર્ગંધસ્પર્શૈઃ શૂન્યશ્ચ ભાવત ॥

ગત્યુપપટ્મ્મધર્મશ્ચ ગુણતઃ સ પ્રકીર્તિત. ॥ ૧૭ ॥

સ્વભાવતઃ સંચરતાં લોકેઽસ્મિન્ પુદ્ગલાત્મનામ્ ।

પાનીયમિવ મીનાનાં સાહાય્ય કુરુતે હ્યસૌ ॥ ૧૮ ॥

જીવાનામેષ ચેષ્ટાસુ ગમનાગમનાદિપુ ।

ભાષામન વચોકાયયોગાદિષ્વેતિ હેતુતામ્ ॥ ૧૯ ॥

અસ્યાસત્ત્વાદલોકે હિ નારમપુદ્ગલયોર્ગતિઃ ।

લોકાલોકવ્યવસ્થાપિ નાભાવેઽસ્યોપપદ્યતે ॥ ૨૦ ॥

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્ધર્મભ્રાતેવ યુગ્મજ ।

સ્યાદધર્માસ્તિકાયોઽપિ ગુણતઃ કિન્તુ ભિદ્યતે ॥ ૨૧ ॥

સ્થિત્યુપપટ્મ્મકર્તા હિ જીવપુદ્ગલયોરયમ્ ।

મીનાના સ્થલવચેનાલોકે નાસૌ ન તસ્થિતિ ॥ ૨૨ ॥

અયં નિપદનસ્થાનશયનાલ્પમ્બનાદિપુ ।

પ્રયાતિ હેતુતાં ચિત્તસ્થૈર્યાદિસ્થિરતાસુ ચ ॥ ૨૩ ॥

લોકાકાશસુધી છે, કાળપરત્વે શાશ્વત છે (નારણ કે ભૂતકાળમા એ હોતો, વર્તમાનમા પણ છે, અને ભવિષ્યમા પણ રહેવાનો), અને ભાવપરત્વે વર્ણ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-એ પાશ્વેથી રહિત છે વળી શુણ્ણપરત્વે એ ‘ જનિમા સહાયક ’ છે, કેમકે પુદ્ગલોને અને આત્માઓને એ સ આરમા સહાય કરે છે, જેમ જળ મત્સ્યને સહાય કરે છે એમ ૧૫-૧૮

વળી સવ શ્રવે ગમન, આગમન આદિ કરી શકે છે એમા પણ એ હેતુરૂપ છે, તેમજ એઓ ભાવા અને મનવચનકાયના યોગ-આદિ ચેષ્ટાઓ કરી શકે છે એનુ પણ એજ કારણ છે અલોકમા એ (ધર્માગ્નિકાય) ન હોવાથી ત્યા આત્માની કે પુદ્ગલની ગતિ થની નથી વળી એના અભાવે ‘ લોક ’ અને ‘ અલોક ’ એવી વ્યવસ્થાજ ન હોય ૧૯-૨૦

અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, શ્રેય, કાળ અને ભાવ-એ આરપરત્વે તેા બધે ધર્માસ્તિકાયનો યુગ્મજ બન્ધુ હોવાની એવો છે કૃષ્ણ શુણ્ણપરત્વે વિદ્ય છે સ્થગપર જેમ મત્સ્યો સ્થિર થા જાય છે, તેમ અધર્માગ્નિકાયને લીધે શ્રવ અને પુદ્ગલ એક સ્થિરતામા આવી જાય છે એ અધર્માસ્તિકાય અલોકમા નથી માટે ત્યા શ્રવ કે પુદ્ગલની સ્થિતિ નથી. એસવામા, ઉભા થવામા, સવામા, આવમ્બનમા તથા ચિત્તની સ્થિરતામા પણ એ અધર્માસ્તિકાય જ હેતુભૂત

ગતિસ્થિતિપરિણામે સત્યેવૈતૌ સહાયકૌ ।

જીવાદીનાં ન ચેત્તેષાં પ્રસજ્યેતે સદાપિ તે ॥ ૨૪ ॥

ભવેદધ્રાસ્તિકાયસ્તુ લોકાલોકભિદા દ્વિધા ।

લોકાકાશાસ્તિકાયઃ સ્યાત્તત્રાસંખ્યપ્રદેશકઃ ॥ ૨૫ ॥

સ ભાત્યલોકાકાશેન પરીતોઽતિગરીયસા ।

ગોલકં મધ્યશુષિરં મહાન્તમનુકુર્વતા ॥ ૨૬ ॥

અસૌ ચ ધર્માધર્માભ્યાં સ્વતુલ્યાભ્યાં સદાન્વિતઃ ।

મૂપાલ ઇવ મન્ત્રિભ્યાં વિભર્તિ સકલં જગત્ ॥ ૨૭ ॥

અલોકાન્ત્રં તુ ધર્માર્થૈર્ભાવૈઃ પંચભિરુજ્જિતમ્ ।

અનેનૈવ વિશેષેણ લોકાન્ત્રાત્ પૃથગીરિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

અનન્તસ્યાપ્યસ્ય પૂજ્યૈર્મહત્તાયાં નિદર્શનમ્ ।

અસદ્ભાવસ્થાપનયા પચ્ચમાંગે પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

છે ગતિ અને સ્થિતિનો પરિણામ હોતે છતે જ એ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય—એક જીવને અને પુણ્ય-અન્નેને સહાયકતા છે જો એમ ન હોય તો જીવ અને પુણ્ય ગતિમા હોય એ હમેશા ગતિમા જ રહે અને સ્થિર હોય એ મદા સ્થિર જ રહે ૨૧-૨૪

આકાશાન્તિકાય (૧) લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ—એમ બે પ્રકારનો છે એમા લોકાકાશ અસંખ્ય પ્રદેશોનો છે, અને અદૃશ્ય એટલું પોકળ એક મોટો ગોળો^૧ હોય એવા એમો આવેલા અત્યન્ત વિસ્તૃત અલોકાકાશવડે શોભી ગઈ છે ૨૫-૨૬

આકાશાસ્તિકાય, વળી પોતાના જ જેવા ધર્માન્તિકાય અને અધર્માન્તિકાયની સહાયવડે અખિલ જગતને ધારણ કરી રહ્યો છે, એક રાજા પોતાના બે મંત્રીઓની સહાયવડે જગતને ધારણ કરે છે એમ ૨૭

અલોકાકાશ તો ધર્માન્તિકાય આદિ પાચે દ્રવ્યોથી રહિત છે, અને એજ બેદને લીધે એ લોકાકાશથી ભિન્ન છે ૨૮

આવા અનન્ત અલોકાકાશના વિસ્તૃતપણા ઉપર પ્રભુએ પાચમા ‘ અગ ’ મા એક કો પનિગ દેખાન્ત આપ્યું છે ૨૯ તે આ પ્રમાણે —

^૧ ભગવતીસૂત્રના ૧૧મા નતકના ૧૧મા ઉદ્દેશમા ગૌતમના પ્રમ્ના ઉત્તરમા શ્રી-શ્રીર કહે છે કે—હે ગૌતમ ! અલોકાકાશ પોખળ ગોળા જેવો છે

તયા હિ સુદર્શનં સુરગિરિં પરિતો નિર્જરા દશ ।

કેઽપિ કૌતુકિન સન્તિ સ્થિતા દિત્તુ દશસ્વપિ ॥ ૩૦ ॥

માનુષોત્તરપર્યન્તેઽષ્ટાસુ દિત્તુ વહિર્મુખાઃ ।

વલિર્પિઢાન્ દિક્કુમાર્યં કિરન્ત્યષ્ઠૌ સ્વદિત્ત્વથ ॥ ૩૧ ॥

વિકીર્ણાન્ યુગપત્તાભિસ્તાન્ પિઢાનગતાન્ ક્ષિતિમ્ ।

યયા ગત્યા સુરસ્તેષામેકઃ કોપ્યાહરેદ્રયાત્ ॥ ૩૨ ॥

તયા ગત્યાથ તે ઢેવા અલોકાન્તદિદૃશ્યા ।

ગન્તુ પ્રવૃત્તા યુગપદ્વદા દિત્તુ દશસ્વપિ ॥ ૩૩ ॥

તદા ચ વર્ષલક્ષાયુઃ પુત્રોઽભૂત્કોઽપિ કસ્યચિત્ ।

તસ્યાપિ તાદૃશ પુત્ર પુનસ્તસ્યાપિ તાદૃશઃ ॥ ૩૪ ॥

કાલેન તાદૃશા સત્ પુરુષાઃ પ્રલયં ગતાઃ ।

તતસ્તદસ્થિમજ્જાદિ તન્નામાપિ ગત ક્રમાત્ ॥ ૩૫ ॥

અસ્મિન્ન સમયે કશ્ચિત્સર્વજ્ઞ યદિ પૃચ્છતિ ।

સ્વામિસ્તેષાં કિમગત ક્ષેત્રં કિં વા ગત વહુ ॥ ૩૬ ॥

તદા વદતિ સર્વજ્ઞો ગતમલ્પ પર વહુ ।

અગતસ્યાનન્તતમો ભાગો ગતમિહોહ્યતામ્ ॥ ૩૭ ॥

ધારે તે—એક પર્વતની આમપામ ને દિશામાં કોઈ દેવ દેવો દાંતુડને લઈને આવી ઉભા છે એ વખતે માનુષોત્તર પર્વતને ઠેડે ઘડીને આં દિક્કુમારીઓ પોતપોતાની દિશાઓ મા બગિપિઢા ફેંકે છે દિક્કુમારીઓએ એવી રીતે એવી વખતે કે કેલા એ આઠે બગિપિઢાને પૃથ્વીપર પડવા ન દેના, પેલા દેવોમાને એક ને ગતિવડે એકદમ ગ્રીવી લે તે તે ન ગતિ વડે બ્યારે એ દેવો અવોડના અન્તભાગને એવાની ધરુડને લઈને, એ સાથે દશે દિશાઓમાં આવી નીડળે છે તે વખતે કોઈ એક મનુષ્યને લાખવર્ષના આયુષ્યવાળો એક પુત્ર થયો વગી પછી એ પુત્રને પણ એટલા જ આયુષ્યવાળો એક પુત્ર થયો આ ‘પુત્રના પુત્ર’ને પણ એટલા જ આયુષ્યવાળો એક પુત્ર થયો એમ ના વડી જતા માત પેલી યર્ષજઈ અનુક્રમે એમના અન્ધિ, રક્ષા, મનના આદિ પણ ના થયા, એમના નામ પણ ના થયા ૩૦-૩૫

આ સમયે કોઈક એ સર્વજ્ઞને પ્રશ્ન કે ‘હે નાગી, એ દેવાએ જેમણે એત્ર પસાર કર્યું એ વધારે છે કે વમાર કવુ હજી બાકી જુઓ વધારે ?’ ત્યારે પ્રભુ ઠેડે પસાર કર્યું એ તો અન્ધ છે, હજી તો એથી વિશેષ વમાર કવુ નહુ એમ સમને કે એક (વમાર કર્યું તે) અન્યના અન્તના ભાગ જેટલું છે ૩૬-૩૭

સ્થિત્વા સુરોડપિ લોકાન્તે નાલોકે સ્વકરાદિકમ્ ।

ઈદ્રે લમ્બચિતુ ગત્યભાવાત્પુદ્ગલજીવયો ॥ ૩૮ ॥

તદુક્તમ્—વસ્તુતસ્તુ નભોદ્રવ્યમેકમેવાસ્તિ સર્વગમ્ ।

ધર્માદિસાહચર્યેણ દ્વિધાજાતમુપાધિના ॥ ૩૯ ॥

લોકાલોકપ્રમાણત્વાત્ જેત્રતોડનન્તમેવ તત્ ।

અસંખ્યેયપ્રમાણ ચ પરં લોકવિવક્ષયા ॥ ૪૦ ॥

કાલત્ શાશ્વત વર્ણાદિભિર્મુક્ત ચ ભાવત ।

અવગાહગુણં તચ્ચ ગુણતો ગદિત જિને ॥ ૪૧ ॥

અવકાશે પદાર્થાનાં સર્વેષાં હેતુતાં દધત ।

શર્કરાણાં દુગ્ધમિવ વહેર્લોહાદિગોલવત્ ॥ ૪૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યતઃ—પરમાણ્વાદિના દ્રવ્યેણૈકેનાપિ પ્રપૂર્યતે ।

લવપ્રદેશસ્તથા દ્વાભ્યામપિ તાભ્યા તથા ત્રિભિઃ ॥ ૪૩ ॥

અપિ દ્રવ્યશતં માયાન્ત્રૈવૈકપ્રદેશકે ।

માયાત્ કોટિશત માયાદપિ કોટિસહસ્રકમ્ ॥ ૪૪ ॥

વળી પુદ્ગળ અને જીવ અલોકમાં ગમન કરી નહતા નથી, એટલે લોકોને ગહેલો કોઈ એ પણ એ અલોકમાં પોતાનો હસ્તપાદાદિ લખાવી શકતો નથી ૩૮

વસ્તુત તો આ સર્વવ્યાપક આકાશદ્રવ્ય એક જ છે ધર્માસ્તિત્વથ અને અધર્માસ્તિત્વકાયના માહ્યર્થને લીધે જ એના બે ભેદ થયા છે એનું એક લોકાલોક જેટલું વિસ્તૃત છે એટલે ‘અનન્ત’ છે, પરન્તુ લોકાલોકની વિવક્ષાએ એનું પ્રમાણ ‘અસંખ્યાત’ છે કાળપરત્વે એ (આકાશ) શાશ્વત છે ભાવપરત્વે વર્ણ-રૂપ-રસ-સ્પર્શ-ગંધ-ગી-ગુણ-ગુણપરત્વે અવગાહગુણવાળું છે જેમ દુધમાં માકરને માટે અવકાશ છે, અને લોખંડ આદિના ગોળામાં અગ્નિ માટે અવકાશ છે એટલે કે એક અન્યમાં સમાધી ને છે તેવી રીતે આકાશમાં સર્વ પદાર્થોને માટે અવકાશ છે—અર્થાત્ એમાં એઓ સમાઈ જાય છે ૩૯-૪૦

જેટલું છે તે પરમાણુ આદિ એક દ્રવ્યવડે એક આકાશપ્રદેશ પૂરાઈ જાય છે તેમ બે કે ત્રણ દ્રવ્યવડે પણ તે જ પ્રદેશ પૂરાઈ જાય છે તેમ વળી એકાએક દ્રવ્યો પણ એ જ આકાશ

* આ વાનનું ભગવતીસુત્રના ૧૬ માં નાનકડાં જ્ઞા માં ઉલ્લેખમાં શ્રીવીર અને મોતમના પ્રશ્નોત્તર મળેલાં છે ૩

અવગાહસ્વભાવત્વાદન્તરિક્ષસ્ય તત્સમમ્ ।

ચિત્રત્વાન્ન પુદ્ગલાનાં પરિણામસ્ય યુક્તિમત્ ॥ ૪૫ ॥

દ્વયોરપિ ક્રમાત્ દૃષ્ટાન્તૌ—

દીપ્રદીપપ્રકાશેન યથાપવરકોદરમ્ ।

એકનાપિ પૂર્યતે તત્ શતમપ્યત્ર માતિ ચ ॥ ૪૬ ॥

તથા—વિશત્યૌષધસામર્થ્યાત્ પારદસ્યૈકકર્પકૈ ।

સુવર્ણસ્ય કર્પશતં તૌલ્યે કર્પાધિક ન તત્ ॥ ૪૭ ॥

પુનરૌષધસામર્થ્યાત્તદ્વય જાયતે પૃથક્ ।

સુવર્ણસ્ય કર્પશતં પારદસ્યૈકકર્પક ॥ ૪૮ ॥

ઇત્યર્થતો ભગવતીશતક ૧૩ ૩૦ ૪ વૃત્તૌ ।

કિં ચ— ધર્માસ્તિકાયસ્તદેશસ્તત્પ્રદેશ इति त्रयम् ।

एव त्रयं त्रय ज्ञेयमधर्मात्रास्तિકાયयो. ॥ ४९ ॥

तत्रास्तિકाय सकलस्वप्रदेशात्मको भवेत् ।

કિયન્માત્રાશરૂપાશ્ચ તસ્ય દેશા પ્રકીર્તિતા ॥ ૫૦ ॥

પ્રદેશમા સમાઈ જાય, સો કોડ પણ સમાય અને સહસ્રકોડ પણ સમાય (યાવત્ સખ્યાત અસખ્યાત અને અનન્તા પરમાણુઓ પણ સમાય છે) આકાશનો અવગાહ સ્વભાવ હોવાથી એને એ સર્વ સમાઈ છે, અને પુદ્ગલના પરિણામ વિચિત્ર હોવાથી, એમ થયું યુક્તિવાળું પણ છે ૪૩ ૪૫

ઉપરની જેઠ વાતોના મમર્થનમા ભગવતીસૂત્રના તેરમા શ્લોકના ચાથા ઉદેશમા અંતેક દૃષ્ટાન્ત આપેલ છે (૧) એક ઓરકાની અદરના ભાગમા ‘એક’ તેજની દીપકનો પ્રકાશ સમાઈ રહે છે, તેમ ‘એકસો ’ દીપકનો પ્રકાશ પણ સમાઈ શકે છે (૨) વર્ગીઔષધીના સામર્થ્યથી એક ‘કર્પ’ પ્રમાણ પારામા એ ‘કર્પ’ પ્રમાણ સુવર્ણ સમાય છે, અને છતાં એનું વજન એક ‘કર્પ’ થી વધારે થતું નથી ઔષધના સામર્થ્યથી પુનઃ જૂદા પાડતા સુવર્ણ સો ‘કર્પ’ અને પારો એક ‘કર્પ’ અર્થાત એજ મૂળ હતા તેવા થઈ રહે છે ૪૬ ૪૮

ધર્માન્તિકાયના (૧) અન્તિકાય (૨૬ ધ) (૨) એના દેશે અને (૩) એના પ્રદેશે એમ ત્રણ ભેદ છે એવીજ રીતે અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્તિકાયના પણ એજ પ્રમાણે ત્રણજણ ભેદ છે ૪૯

જોતાના સર્વ પ્રદેશરૂપ અર્થાન્તકથ એ ‘અન્તિકાય’, અને અપ્રદેશરૂપ એ ‘દેશ’ ૫૦

x ૨૨૫ (આજો પદાય) c 1 (કટનો ભોગ) a 1 ૨ (મધ્યમા મધ્ય અવિભાજ્ય ભાગ)—આમ પણ પ્રકાર

સ્કન્દન્તિ શુષ્યન્તિ પુદ્ગલવિચટનેન ધીયન્તે ચ પુષ્યન્તે પુદ્ગલ-
ચટનેનેતિ સ્કન્ધાઃ । પૃષોદરાદયઃ ઇતિ રૂપનિષ્પત્તિઃ । ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તૌ
વ્યુત્પાદિતત્વાદેતે સ્કન્ધવ્યપદેશં નાર્હન્તિ । અત એવ સૂત્રે પ્રાયઃ ધમ્મ-
ત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ઇત્યાદ્યેવ શ્રૂયતે ॥ નવતત્ત્વાવચૂરૌ તુ
ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકે લોકે સકલોઽપિ યો ધર્માસ્તિકાયઃ સ સર્વ. સ્કન્ધઃ
કથ્યતે ઇત્યુક્તમિતિ જ્ઞેયમ્ ॥

નિર્વિભાગા વિભાગાશ્ચ પ્રદેશા ઇત્યુદાહતાઃ ।

તે ચાનન્તાસ્તૃતીયસ્યાસંખ્યેયા આદ્યયોર્દ્વયોઃ ॥ ૫૧ ॥

અનન્તૈશ્ચાગુરુલઘુપર્યાયૈઃ સંશ્રિતા ઇમે ।

ત્રયોઽપિ યદમૂર્તેષુ સંભવન્ત્યેત એવ હિ ॥ ૫૨ ॥

અથ જીવાસ્તિકાયસ્ય સ્વરૂપં વચ્મિ તસ્ય ચ ।

ચેતનાલક્ષણો જીવ ઇતિ સામાન્યલક્ષણમ્ ॥ ૫૩ ॥

પુદ્ગલને । પૂરણગલન અભાવ છે, તેથી ઘટવા વધવાથી મુઠાય થા પોવાય એ સ્કંધ
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિમા આ પ્રમાણે ‘ ૨૦ ધ ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ‘પૃષોદરાદય ’ એ વ્યાઠરણુ-
સૂત્રને આધારે કરેલી છે આમ વ્યુત્પત્તિ કરેલી હોવાથી એ ‘ ૨૦ ધ ’ નામને લાયક નથી
એથી જ સૂત્રમા પ્રાય ધર્માન્તિકાય, ધર્માન્તિકાયના દેશે ઇત્યાદિ પાઠજ દેખાય છે જો કે
‘ નવતત્ત્વ ’ની અવચૂરી-ટીકા-મા તો ચાત્ર ગજલોકમા નેટલો ધર્માસ્તિકાય છે તેટલો બધો
‘ ૨૦ ધ ’ ઠહેવાય છે એમ કહ્યું છે

ઉપર ‘ અન્તિકાય ’ અને ‘ દેશ ’ વિષે સમજણ આપી હવે (૩) ‘ પ્રદેશ ’ વિષે

જેના બીલકુલ ભાગ ન થઈ શકે એવો જે વિભાગ-તે ‘ પ્રદેશ ’

આવા પ્રદેશે ‘ આકાશાન્તિકાય ’ ના ‘ અનન્ત ’ છે, અને ‘ ધર્માધર્માસ્તિકાય ’ ના
‘ અસંખ્યાત ’ છે ૫૧

વળી આ ત્રણે (ધર્મ-અધર્મ-આકાશ અન્તિકાય) અનન્ત અગુરુલઘુપર્યાયી
મશ્રિત છે કેમકે ‘ અમૂર્તી ’ મા એઓ જ સંભવે છે ૫૨

હવે ‘ જીવાસ્તિકાય ’ ના સ્વરૂપ વિષે કંઈક —

ચેતનાલક્ષણવાળો-એ ‘ જીવ ’ આ ‘ જીવ ’ ની સામાન્ય વ્યાખ્યા-લક્ષણ છે ૫૩,

મતિશ્રુતાવધિમનપર્યાયકેવલાન્યપિ ।

મત્યજ્ઞાન શ્રુતાજ્ઞાનં વિભંગજ્ઞાનમિત્યપિ ॥ ૫૪ ॥

અવધિશ્રુતશ્રુતરવધિકેવલદર્શનાનિ ચ ।

દ્વાદશામી ઉપયોગા વિશેષાજીવલક્ષણમ્ ॥ ૫૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉપયોગં વિના કોઽપિ જીવો નાસ્તિ જગન્નયે ।

અક્ષરોત્તરભાગો યદ્વચક્તો નિગોદિનામપિ ॥ ૫૬ ॥

ત ચાક્ષરોત્તરભાગમપિ ત્રૈલોમ્યવર્તિત ।

ન શસ્તુવન્ત્યાવરિતુ પુદ્ગલાઃ કર્મતાં ગતાઃ ॥ ૫૭ ॥

અપોઽપ્યાત્રિયતે ચેત્તત્ સ્યાજીવાજીવયોર્ને મિત્ ।

અક્ષરં ત્વિહ સાકારેતરોપયોગલક્ષણમ્ ॥ ૫૮ ॥

સ્વેર્યથાતિસાન્દ્રાશ્રચ્છન્નસ્યાપિ ભવેત્પ્રભા ।

કિયત્યનાઘૃતા રાત્રિદિનાભેદોઽન્યથા ભવેત્ ॥ ૫૯ ॥

હ્ય ચાલ્પીયસી જ્ઞાનમાત્રાયસમયે ભવેત્ ।

અપર્યાસનિગોદાનાં સૂક્ષ્માણાં ક્રમતસ્તત ॥ ૬૦ ॥

અને (૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) અવધિજ્ઞાન (૪) મન પર્યાયજ્ઞાન (૫) કેવળજ્ઞાન (૬) મતિઅજ્ઞાન (૭) શ્રુતઅજ્ઞાન (૮) વિભંગજ્ઞાન (૯) અવધિદર્શન (૧૦) અમુદર્શન (૧૧) અવધિદર્શન તથા (૧૨) કેવળદર્શન—આ આર પ્રકારનો અને ‘ઉપયોગ’ છ એ ‘જીવ’ આ ‘જીવ’ નું વિશેષ લક્ષણ ૫૪-૫૫

ત્રણે જગતમા ‘ઉપયોગ’ વિનાનો કોઈ પણ જીવ નથી કેમકે અક્ષરનો અનન્તભાગ ‘નિગોદ’ ના જીવોને પણ વ્યક્ત છે ૫૬

ત્રણે લોકમા રહેલા કર્મપુદ્ગલો (પોતાના એકત્ર-અયુક્ત બળે પણ) એ અક્ષરના અનન્તમા ભાગને પણ આવરવાને શક્તિમાન નથી ૫૭

ધારો કે આ-રવામા આવે તો પછી ‘જીવ’, ‘અજીવ’ એવો ભેદ રહે નહિ અને અક્ષરનું (જ્ઞાનનું) તો સાકારનિરાકારના ‘ઉપયોગ’ રૂપ ‘લક્ષણ’ છે ૫૮

જેમકે (દષ્ટાન્ત દ્વયે) સૂર્ય અત્યન્ત ઘાટ વાદળાઓથી છવાયેલા હોય તો યે એની કંઈક પ્રભા તો અણુછવાયેલી હોય જ નહિ તો રાત્રી કે દિવસ પરમાય નહિ ૫૯

આ જ્ઞાનમાત્રા મૂલ્ય ‘અપર્યાપ્ત’ નિગોદોને આદ્ય ક્ષણે અનન્ત અ પ હોય છે,

શેષૈકાક્ષદ્વિત્રિચતુષ્પંચાદિપુ માત્રયા ।

વર્ધમાનેન્દ્રિયયોગલબ્ધવૃદ્ધિવ્યપેક્ષયા ॥ ૬૧ ॥

ક્ષયોપશમવૈચિત્ર્યાન્નાનારૂપાણિ વિભ્રતી ।

સર્વજ્ઞેયગ્રાહિણી સ્યાદ્ ઘાતિકર્મક્ષયેણ સા ॥ ૬૨ ॥ વિશેષકમ્ ॥

નન્વેવમાત્મનો જ્ઞાનં યદિ લક્ષણમુચ્યતે ।

અભેદ સ્યાત્તદનયો-સાસ્નાવૃષભયોરિવ ॥ ૬૩ ॥

एवं चास्य सदा ज्ञानमिष्यतेऽखिलवस्तुगम् ।

ज्ञानरूपो न जानातीतेतद्युक्तिसहं न यत् ॥ ૬૪ ॥

કથં ચ જ્ઞાનરૂપસ્યાત્મનઃ સ્યુઃ સશયસ્તથા ।

અવ્યક્તબોધાવોધૌ ચ કિંચ્ચિદ્બોધવિપર્યયા ॥ ૬૫ ॥

અગ્રોચ્યતે—સત્યપ્યસ્ય ચિદાત્મત્વે નોપયોગો નિરન્તરમ્ ।

ભવત્યાવરણીયાનાં કર્મણાં વશતઃ સ્વલુ ॥ ૬૬ ॥

અને પછી ક્રમે ક્રમે શેષ એકેન્દ્રિ, બેદ્રિ, ત્રેદ્રિ, ચૌરિન્દ્રિય, અને ૫ એન્દ્રિય જીવોને વિષે વૃદ્ધિ પામતી પામતી ઇન્દ્રિયોના યોગની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિની અપેક્ષાએ, ક્ષયોપશમના વિચિત્ર-પણાને લઇને વિવિધરૂપ ધારણ કરતી, ઘાતિકર્મોના ક્ષય થયે, સર્વજ્ઞપણાને પ્રહુણ કળાવનારી થાય છે ૬૦-૬૨

અહિ કોઇ એવી નહીં કરે કે ત્યારે ‘જ્ઞાન’ એ આત્માનું લક્ષણ છે એમ કહેશે તો ‘ગણતબળ’ અને વૃષભ’ની જેમ આત્મા અને જ્ઞાનનો’ અલેદ થશે. આમ આ માને ‘સર્વવસ્તુના મહા જ્ઞાનવાળો’ હોય અને જ્ઞાનરૂપ એવો આત્મા એ બાણે નહિ—એ વાત યુક્તિયુક્ત નથી—‘ન બને એવી’ છે વળી ‘જ્ઞાનરૂપ આત્મા’ કહીએ ત્યારે પછી એને મશય કે અપ્રકટ જ્ઞાન કે અજ્ઞાન કે કિચ્ચત્ જ્ઞાન કે વિપરીત જ્ઞાન—એમ હોય ? ૬૩-૬૫.

એ શકાનું નિવારણ આ રીતે —આત્મા જ્ઞાનરૂપ હોવા છતાં પણ એ આવરણીય કર્મોને વશ હોવાથી એને નિરન્તર ‘ઉપયોગ’ હોતો નથી જુઓ કે—એ આત્મા તો મધ્યના આઠ

* વૃષભ-અગદ વગેરે પશુઓને ગળા નીચે લટકતો ભાગ કબળ કે કામળો’ કહેવાય છે

* આઠ પ્રકારના કર્મોમાં (૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય (૩) મોહનીય અને (૪) અન્તરાય આ ચાર ‘ઘાતિ’ કહેવાય છે ૭મ્ એવો આત્માના જ્ઞાન-દર્શન આદિ યુક્તિઓ ધાત-નાત કરનાર છે

તથાહિ—આત્મા સર્વપ્રદેશેષુ ત્યસ્ત્રાંશાનષ્ટ મધ્યગાન્ ।

પ્રમ્વથ્યમાનોદકવત્ સદા વિપરિવર્તતે ॥ ૬૭ ॥

તતઃ સ ચિરમેકસ્મિન્ન વસ્તુન્યુપયુજ્યતે ।

અર્થાન્તરોપયુક્તઃ સ્યાન્નપલ્લ કૃકલાસવત્ ॥ ૬૮ ॥

ઉત્કર્ષેણોપયોગસ્ય કાલોપ્યાન્તમુહૂર્તિક્ ।

ઉપયોગાન્તર યાતિ સ્વભાવાત્તદનન્તરમ્ ॥ ૬૯ ॥

ન સર્વમપિ વેત્ત્યેષ પ્રાણી કર્માદૃતો યથા ।

નાર્કસ્યાબ્રાભિભૂતસ્ય પ્રસરન્ત્યભિતઃ પ્રભા ॥ ૭૦ ॥

સશયાવ્યક્તવોધાદ્યા અપ્યસ્ય કર્મણાં વશાત્ ।

કુર્વતાં જ્ઞાનવૈચિત્ર્ય ક્ષયોપશમભેદતઃ ॥ ૭૧ ॥

કિં ચ—આભોગાનાભોગોદ્ભવવીર્યવતો યદા ક્ષયોપશમ ॥

લઘ્વિકરણાનુરૂપ તદાત્મનો જ્ઞાનમુદ્ભવતિ ॥ ૭૨ ॥

વીર્યાપગમે ચ પુનસ્તદેવ કર્માદૃણોત્પપાકીર્ણમ્ ।

શૈવલજાલમિવામ્ભો દર્પણમિવ વિમલિતં પંકઃ ॥ ૭૩ ॥

પ્રદેશેઽગિવાયના અન્ય સર્વ પ્રદેશેને વિષે, ઉકળતા જળની માફક ઉથલ પાથવ થયા કરે છે અને એથી એને ચિરકાળ પર્યન્ત એક વસ્તુમા ‘ઉપયોગ’ રહેતો નથી, પરંતુ કાકીરાની જેમ અપણ થઇ અન્ય અન્ય પદાર્થોને વિષે ‘ઉપયુક્ત’ થાય છે તે કે એ ‘ઉપયોગ’ એટલે ‘ઉપયુક્તપણ’ નો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અન્તર્મુદ્ભૂતનો છે અને ત્યારપછી તો એ (આત્મા) પુનઃ અન્ય વિષયમા ‘ઉપયુક્ત’ થાય છે જેમ વાદળાથી આમ્બાદિત થયેલા સૂર્યની કાન્તિ સર્વતઃ ફેલાતી નથી તેમ કર્મોથી આમ્બાદિત થયેલ પ્રાણી સર્વ વાત બાળી શકતો નથી ૬૬-૭૦

વળી આત્માને સ શય, અપ્રકટ ગોધ, અજ્ઞાન, કિંચિત્ જ્ઞાન વગેરે થાય છે એ પણ ક્ષયોપશમના લેહથી વિચિત્ર જ્ઞાનઉત્પન્ન કરતા કર્મોને એ (આત્મા) વશ છે એથી થાય છે વળી આલોગ કે અનાલોગથી ઉદ્ભવેલુ વીર્ય એ આત્માને વિષે ‘આવે છે અને એને ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ એનામા લઘ્વિક (શક્તિ) અને કરણ (કાર્ય) ને અનુરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, પણ એ વીર્ય જ્યારે ગયુ ત્યારે સમજવું કે એજ કર્મ આત્માને આવરી મૂકે છે, શેવાળ જેમ જળને અને કાદવ જેમ નિર્મળ દર્પણને આવરે છે એમ ૭૧-૭૩ (ઇતિ શ કાનિવારણમ્)

હવે પ્રસ્તુત વિષય

અય પ્રકૃતમ્- દ્વિધા ભવન્તિ તે જીવાઃ સિદ્ધસંસારિભેદતઃ ।

સિદ્ધાઃ પંચદશવિધાસ્તીર્તાતીર્થાદિભેદતઃ ॥ ૭૪ ॥

યદાહઃ— જિણઅજિણતિત્થતિત્થાગિહિઅન્નસન્નિગથીનરનપુંસા ।

પત્તેયસયંબુદ્ધા બુદ્ધવોહિક્કણિકા ય ॥

જીવન્તીતિ સ્મૃતા જીવા જીવનં પ્રાણધારણમ્ ।

તે ચ પ્રાણા દ્વિધા પ્રોક્તા દ્રવ્યભાવવિભેદતઃ ॥ ૭૫ ॥

સિદ્ધાનામિન્દ્રિયોચ્છ્વાસાદયઃ પ્રાણા ન યદ્યપિ ।

જ્ઞાનાદિભાવપ્રાણાનાં યોગાજીવાસ્તથાપ્યમી ॥ ૭૬ ॥

‘ જીવ ’ ના બે પ્રકાર છે (૧) સિદ્ધ અને (૨) સત્તારી

(૧) ‘ સિદ્ધ ’ વળી ૫૬૨ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે (૧) જિનસિદ્ધ (૨) અજિનસિદ્ધ (૩) તીર્થસિદ્ધ (૪) અતીર્થસિદ્ધ (૫) ગૃહિલિગમિદ્ધ (૬) અન્યલિગસિદ્ધ (૭) સ્વલિગસિદ્ધ (૮) સ્ત્રીસિદ્ધ (૯) યુરૂપસિદ્ધ (૧૦) નપુસકસિદ્ધ (૧૧) પ્રત્યેકયુદ્ધસિદ્ધ (૧૨) સ્વયંયુદ્ધસિદ્ધ (૧૩) બોધબોધિતસિદ્ધ (૧૪) એકમિદ્ધ અને (૧૫) અન્યેકસિદ્ધ. ૭૪ ×

જીવે છે એઓ જીવ જીવવું એટલે પ્રાણ હોવા-ધાગણુ ટરવા

દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ-એમ બે પ્રકારના પ્રાણ છે ૭૫

મિદ્ધોને ભે કે ઇન્દ્રિયો અને શ્વાસોશ્વાસરૂપ પ્રાણ નથી અર્થાત્ દ્રવ્યપ્રાણ નથી તોપણ એમને જ્ઞાન આદિ ભાવપ્રાણ છે એટલે એઓ પણ જીવ કહેવાય ૭૬

× (૧) તીર્થ કર પત્ની પામીને મોક્ષે જાય તે (૨) સામાન્ય કેવળો મોક્ષે જાય તે (૩) તીર્થ કરને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી મોક્ષે ગયેના (૪) તીર્થ કરને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પહેલાં મોક્ષે ગયા એવા (૫) ગૃહસ્થપણાપાથી મોક્ષે જાય એ (૬) અન્યામી-તાપમ વગેરેપાથી મોક્ષે જાય તે (૭) સાધુપણાપાથી મોક્ષે જાય એ (૮) સ્ત્રીવેદવાળા મોક્ષે જાય એ (૯) યુરૂપવેદવાળા જીવ મોક્ષે જાય એ (૧૦) નપુસકો મોક્ષે જાય એ (૧૧) યાદ્ય પદાર્થ દેખીને પ્રતિજ્ઞાવ પામી યાગિન વધ મોક્ષે જાય તે (૧૨) યુરૂપ ઉપર વિના પોતાની મેળે જાતિરમરણ આદિ પ્રતિજ્ઞા થઈ મોક્ષે જાય તે (૧૩) યુરૂપ ઉપરથી વૈગમ્ય પામી મોક્ષે જાય એ (૧૪) એ-મમયે એટલે મોક્ષે જાય એ (૧૫) એ-મમયમા ધણુ મોક્ષે જાય એ દ્રશાન્ત (૧૬) યુગીક ગણુધર (૩) સામાન્ય કેવળી ગણુધર (૪) મરુતી માતા (૫) ભરતચક્રી (૬) વૈદ્યચીરિ તાપમ આદિ (૮) ચક્રન્યાયા-વગેરે (૯) ગૌતમ આદિ (૧૦) ગાગેય વિગેરે (૧૧) કરકરુ (૧૨) પિપિ (૧૪) શ્રી મહાવીર (૧૫) શ્રી નરપત્ની માયે ૧૦૮ મિદ્ધ થયા એ

અલોકસ્થલિતા, સિદ્ધા લોકાગ્રે ચ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।
 इह संत्यज्य देहादि स्थितास्तत्रैव शाश्वताः ॥ ૭૭ ॥
 તે જ્ઞાનાવરણીયાદ્યૈર્મુક્તા કર્મભિરષ્ટભિઃ ।
 જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદ્યનન્તાદ્કસંયુતા ॥ ૭૮ ॥

તથોક્ત ગુણસ્થાનક્રમારોહે—

અનન્તં કેવલજ્ઞાન જ્ઞાનાવરણસક્ષયાત્ ।
 અનન્તં દર્શનં ચાપિ દર્શનાવરણક્ષયાત્ ॥ ૭૯ ॥
 ક્ષાયિકે શુદ્ધસમ્યક્ત્વચારિત્રે મોહનિમ્નહાત્ ।
 અનન્તે સુલ્ભીર્યે ચ વેદ્યવિધ્નક્ષયાત્ક્રમાત્ ॥ ૮૦ ॥
 આયુષ્ય ળીણભાવત્વાત્ સિદ્ધાનામક્ષયા સ્થિતિ ।
 નામગોત્રાક્ષયાદેવામૂર્ત્તાનન્તાવગાહના ॥ ૮૧ ॥ इति ॥
 રોગમૃત્યુજરાદ્યર્ત્તિહીના અપુનરુદ્ભવાઃ ।
 અભાવાત્કર્મહેતૂનાં દગ્ધે વીજે હિ નાંકુરઃ ॥ ૮૨ ॥
 યાવન્માત્રં નરક્ષેત્ર તાવન્માત્રં શિવાસ્પદમ્ ।
 યો યત્ર મ્રિયતે તત્રૈવોર્ધ્વં ગત્વા સ સિદ્ધયતિ ॥ ૮૩ ॥

અલોકથી સ્થલિત હોવાથી અર્થાત્ અલોકમા ગનિ-ગમન ન હોવાથી એઓ લોકને અગ્રભાગે રહેલા છે થરીરાદિને આદિ ત્યજીને એઓ ગાંધન ત્યાજ રહેવા છે ૭૭

એઓ ‘જ્ઞાનાવરણીય’ આદિ આઠે કર્મોએ રહિત છે, અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ આઠ અનન્ત વસ્તુઓ સુદત છે ૭૮

‘ગુણસ્થાન કર્મારોહ’ નામના ગ્રંથમા ઠહ્યુ છે કે-જ્ઞાનના આવરણના ક્ષયથી અનન્ત કેવળજ્ઞાન, અને દર્શનના આવરણના ક્ષયથી અનન્ત દર્શન થાય છે મોહના વિનાશથી ક્ષાયિક શુદ્ધસમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે ‘વેદનીય’ અને ‘અતરાય’ કર્મોના ક્ષયથી અનુક્રમે અનન્ત સુખ અને અનન્ત વીર્ય પ્રાપ્ત થાય છે આયુર્ધર્મ ક્ષીલ થવાથી અક્ષય ગ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા નામકર્મ અને ગોત્રકર્મના ક્ષયથી અમૂર્ત-અનન્ત અવગાહના થાય છે ધર્મના હેતુ ઓના અભાવથી જન્મ-જરા-મરણ આદિના દુષ્ટાટણી બંધ છે એટલે એમને પુન જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી કેમકે બીજા જગા બંધ એટલે અકુરની ઉત્પત્તિ રહી નહિ ૭૯-૮૨

એટલો વિસ્તાર આ મનુષ્યોત્તરનો છે તેટલો જ (એટલે કે પીસતાવીશ લાખ યોજન) મોક્ષના સ્થાનનો છે જે જ્યાં મૃત્યુ પામે છે તે ત્યાંથી સમગ્રેણિએ ઉઠે જઈ સિદ્ધ થાય છે

ઉત્પત્યોર્ધ્વ સમશ્રેણ્યા લોકાન્તસ્તૈરલંકૃતઃ ।

યત્રૈકસ્તત્ર તેઽનન્તા નિર્વાધા સુખમાસતે ॥ ૮૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથોક્ત તત્ત્વાર્થભાષ્યે—

કૃત્સનકર્મક્ષયાદૂર્ધ્વ નિર્વાણમધિગચ્છતિ ।

યથા દગ્ધેન્ધનો વહ્નિઃ નિરુપાદાનસન્તતિઃ ॥ ૮૫ ॥

તદનન્તરમેવોર્ધ્વમાલોકાન્તાત્સ ગચ્છતિ ।

પૂર્વપ્રયોગાસગત્વબન્ધચ્છેદોર્ધ્વગૌરવૈઃ ॥ ૮૬ ॥

કુલાલચક્રે દોલાયામિપૌ ચાપિ યથેષ્યતે ।

પૂર્વપ્રયોગાત્કર્મેહ તથા સિદ્ધગતિઃ સ્મૃતા ॥ ૮૭ ॥

મૃદ્ધેપસંગનિર્મોક્ષાદ્યથા દૃષ્ટાસ્વલાવુનઃ ।

કર્મસગવિનિર્મોક્ષાત્તથા સિદ્ધગતિઃ સ્મૃતા ॥ ૮૮ ॥

एरडयन्त्रपेडासु बन्धच्छेदाद्यथा गतिः ।

कर्मबन्धनविच्छेदात् सिद्धस्यापि तथेष्यते ॥ ८९ ॥

વ્યાઘ્રપાદવીજવન્ધનચ્છેદાત્ યન્ત્રવન્ધનચ્છેદાત્ પેડાવન્ધનચ્છેદાત્
ચ ગતિર્દૃષ્ટા મિજાકાષ્ટપેડાપુટાનામ્ એવ કર્મવન્ધનવિચ્છેદાત્ સિદ્ધસ્ય
ગતિઃ ઇતિ ભાવઃ ॥

એ સિદ્ધોત્તી જ ‘ લોક ’ નો અગ્રભાગ શોભી રહ્યો છે જેટલામા એક રહી શકે એટલામા એ
અનંત પણ બાધાવિના મુખે રહી શકે છે ૮૩-૮૪

‘ તત્ત્વાર્થભાષ્ય ’ મા કહ્યું છે કે—ઈંધન બળી જવાથી, ઉપાદાન ડારણ ગયું એટલે અગ્નિ
જેમ નિર્વાણ પામે છે—કરી બળ છે તેમ કર્મ સર્વે બળી જવાથી—ક્ષીણ થવાથી આત્મા નિર્વાણ
પામે છે અને તે પછી જ એ (આત્મા) (૧) પૂર્વ પ્રયોગવડે, (૨) આસંગ ત્યજી દેવા
વડે, (૩) બંધન છેદી નાખવા વડે અને (૪) પોતાના ઉર્ધ્વગામી સ્વભાવવડે એકે લોકાન્ત
મુખી બે થે બળ છે ૮૫-૮૬

(૧) પૂર્વ પ્રયોગવડે કુભારના ચક્રની, હિંડોળાની અને બાણની જેવી ગતિ—તેવી જ
ગતિ સિદ્ધોત્તી સમજવી (૨) માટીના લેપનો સગ મૂકાવાથી જેવી તુબડાની પાણી ઉપર
તરી આવવા રૂપ ગતિ—તેવી જ ક્રોનો સગ મૂકાવાથી સિદ્ધોત્તી ગતિ સમજવી (૩) એર
ડામા, ચત્રમા અને પેડાપુટમા બન્ધનના છેદાવાથી જેવી ગતિ—તેવી જ કર્મબન્ધનના છેદાવાથી
સિદ્ધની ગતિ સમજવી એટલે કે એરડાના બીજના બન્ધનના છેદથી, ચત્રના બન્ધનના

ઊર્ધ્વગૌરવધર્માણો जीवा इति जिनोत्तमैः ।

अधोगૌરવધર્માણ પુદ્ગલા इति चोदितम् ॥ ૧૦ ॥

ઊર્ધ્વગમન एव गौरवं धर्म स्वभावो जीवानाम् । पुद्गलास्तु
अधोगमनधर्माण इति सर्वज्ञवचनम् इति भावः ॥

यथाधस्तीर्यगूर्ध्व च लोष्टवाय्वग्निवीतयः ।

સ્વભાવતઃ પ્રવર્તન્તે તથોર્ધ્વગતિરાત્મનઃ ॥ ૧૧ ॥

अतस्तु गतिवैकृत्यमेपां यदुपलभ्यते ।

કર્મણઃ પ્રતિઘાતાચ્ચ પ્રયોગાચ્ચ તદિપ્યતે ॥ ૧૨ ॥

अधस्तिर्यगथोर्ध्व च जीवानां कर्मजा गति ।

ઊર્ધ્વમેવ તુ તદ્ધર્મા ભવતિ ક્ષીણકર્મણામ્ ॥ ૧૩ ॥

तत्रापि गच्छत सिद्धिं सयतस्य महात्मनः ।

સૌંદર્યૌર્વિનિર્યાતિ ચેતનસ્તનુપજરાત્ ॥ ૧૪ ॥

તદુક્ત સ્થાનાંગપચમસ્થાનકે—

પચવિદ્ધે જીવસ્સ ણિજ્ઞાણમગ્ગે પત્તત્તે । પાણ્હિ ઉરૂહિં ડરેણ
સિરેણં સવ્વગેહિં ॥ પાણ્હિં નિજ્ઞાયમાણે નિરયગામી ભવતિ । ઉરૂહિં
નિજ્ઞાયમાણે તિરિયગામી ભવતિ । ડરેણ નિજ્ઞાયમાણે મણુયગામી

છેદથી તથા પેડાના બન્ધનના છેદાવાથી, મીજ, કાષ્ટ અને પેડાપુટની જેવી ઉછળીને ઉઠે
જવા રૂપ ગતિ થાય છે તેવી જ કર્મબન્ધનના છેદથી સિદ્ધોની ગતિ સમજવી (૪) જિન
સગનાનના વચન છે કે જીવ ઊર્ધ્વગતિપરિણામવાળા છે અને પુદ્ગળ અધોગતિપરિણામ
વાળા છે, અર્થાત્ ઊર્ધ્વ ગમન કરવું એ જ જીવોનો સ્વભાવ છે અને અધોગમન—એ પુદ્ગ
લોનો સ્વભાવ ॥ એવું સર્વજ્ઞનું વચન છે પત્થર આદિ વજનદાર વસ્તુઓનો સ્વભાવ અધો
ગમન છે, વાયુનો સ્વભાવ તિર્યગ્ ગમન છે અને અગ્નિની જ્વાળાનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગમન છે
એમ આત્માનો પણ અનાદિ સ્વભાવ ઊર્ધ્વગમન છે માટે કદાચ કોઈ વખતે એના એ સ્વ
ભાવમા વિકાર માલમ પડે તો એ કર્મના પ્રતિઘાતથી અને પ્રયોગથી મમજવે જીવની તીર્થી,
ઊર્ધ્વ કે અધોગતિ એના તે તે કોને જ આભારી છે આભાવિક ઊર્ધ્વ ગતિ તો જેમના
કર્મો ક્ષીણ થયા હોય છે એમની જ થાય છે ૮૭-૮૭

હવે, સિદ્ધની ગતિ પ્રાપ્ત કરનાર સચમી મહાત્માના પ્રાણ નીકળે છે તે એના મર્ત
અગોઆથી નીકળે છે ૮૪

भवति । सिरणं निज्जायमाणे देवगामी भवति । सव्वंगेहिं निज्जाय-
माणे सिद्धिगतिपज्जवसाणे पणत्ते ॥

भवोपગ્રાહિકર્માન્તચ્છણ એવ સ સિદ્ધયતિ ।

ઉદ્ગચ્છન્નસ્પૃશદ્ગત્યા હ્યચિન્ત્યા શક્તિરાત્મન. ॥

अत्र च अस्पृशन्ती सिद्ध्यन्तरालप्रदेशान् गतिर्यस्य सः अस्पृ-
शन्नतिः । अन्तरालप्रदेशस्पर्शने हि नैकेन समयेन सिद्धिरिष्यते ।
तत्र च एक एव समय. अतः अन्तराले समयान्तरस्याभावात् अन्त-
रालप्रदेशानाम् असंस्पर्शनम् इति औपपातिकसूत्रवृत्तौ ॥ अवगाढ-
प्रदेशेभ्य. अपराकाशप्रदेशान् तु अस्पृशन् गच्छति इति महाभाष्य-
वृत्तौ ॥ यावत्सु आकाशप्रदेशेषु इह अवगाढः तावत्तः एव प्रदेशान्
ऊर्ध्वमपि अवगाहमानः गच्छति इति पचसग्रहवृत्तौ ॥ तत्त्वं तु
केवलिगम्यम् ।

एकस्मिन्समये चोर्ध्वलोके चत्वार एव ते ।

सिद्ध्यन्त्युत्कर्षतो दृष्टमधोलोके मतत्रयम् ॥ ९५ ॥

સ્થાનાગ સૂત્રના પાંચમા સ્થાનમાં ઠહુ છે કે—

અને નીચ્છવાના પાંચ દ્વાર છે. એવ પગેથી, ઉડ્ડેથી, હુદ્ડેથી, મન્ત્રેથી કે સર્વ અ-
ંગોથી નીડળે છે. પગેથી નીડળે તો નરકગામી, ઉડ્ડેથી નીડળે તો તિર્યચ, હુદ્ડેથી નીડળે તો
મનુષ્ય, મન્ત્રેથી નીડળે તો દેવ અને સર્વાંગેથી નીડળે તો મિદ્ધિગામી થાય.

સ સારમાં જરૂરી રાખનારા કર્મેના જે ક્ષણે અત આવે છે તેજ ક્ષણે એ વચ્ચે રહેલા
પ્રદેશોને સ્પર્શ્યા વિના ઉચે ચઢી સિદ્ધ થાય છે, કેમકે આત્માની અચિન્ત્ય શક્તિ છે.

મિદ્ધિએ પહોંચવાના માર્ગમાં જે પ્રદેશો આવે એને સ્પર્શ કર્યા વિના આટલો બધો એ
‘ અનુગતગતિ ’ ઝલેવાય વચ્ચેના પ્રદેશોને સ્પર્શ કરતો બધો તો એ સિદ્ધિએ એક મમયમાં
પહોંચે નહિ અને આહિ તો ક્રૂરત એકજ મમય છે—વચ્ચે ધીબ સમયનો અલાવ છે
માટેજ ઠહુ છે કે વચ્ચેના પ્રદેશોને સ્પર્શ નહિ આવાત ઉંવાયી સૂત્રની વૃત્તિમાં ઠહી
કે મહાભાષ્યની વૃત્તિમાં ‘ એવ અવગાઢ કરેલા પ્રદેશો યિવાયના ધીબ આકાશપ્રદેશોને
સ્પર્શ્યા વિના બધો છે ’ એવા રાષ્ટ્રો કે પચ્ચમગ્રહની વૃત્તિમાં વળી એમ કહ્યું છે કે ‘ જેટલા
આકાશપ્રદેશોને અવગાહીને એવ આહિ રહેલ છે તેટલા જ આકાશપ્રદેશોને, ઉર્ધ્વ જતા
અગાહતો બધો છે ’ તત્ત્વ કેવળીગમ્ય છે.

એક મમયમાં, ઉર્ધ્વલોકમાંથી ઉત્પન્ન આજે જ સિદ્ધ થાય છે અધોલોક માટે ત્રણ લિન્નલિન્ન

વિશતિર્દ્વાવિશતિશ્ચ ચત્વારિંશદિતિ સ્ફુટમ્ ।

ઉત્તરાધ્યયને સંગ્રહણ્યાં ચ સિદ્ધપ્રાભૃતે ॥ ૧૬ ॥

વીસ અહે તહેવ્વ ઇતિ ઉત્તરાધ્યયને જીવાજીવવિમસ્યધ્યયને ॥
ઉદ્વહોતિરિયલોષ્ ચઝવાવીસઘસયં ઇતિ સંગ્રહણ્યામ્ ॥ વીસ
પુદ્વુત્ત અહોલોષ્ ઇતિ સિદ્ધપ્રાભૃતે । તટ્ટીકાયા વિંશતિપૃથક્ત્વં દ્વે
વિંશતી ઇતિ ॥

અષ્ટોત્તરશતં તિર્યગ્લોકે ચ દ્વૌ પયોનિધૌ ।

નદીનવાદિકે શેષજલે ચોત્કર્ષતત્ત્રય ॥ ૧૭ ॥

વિંશતિશ્ચૈકવિજયે ચત્વારો નન્દને વને ।

પડકે દ્વાવઘશત પ્રત્યેકં કર્મભૂમિષુ ॥ ૧૮ ॥

પ્રત્યેક સહરણતો દશાકર્મમહીષ્વપિ ।

પચ્ચાપશતોઽર્ચૌ દ્વૌ ચત્વારો દ્વિકરાંગક ॥ ૧૯ ॥

જઘન્યોત્કૃષ્ટદેહાનાં માનમેતન્નિરૂપિતમ્ ।

મધ્યાંગાસ્ત્વેકસમયે સિદ્ધ્યન્ત્યષ્ટોત્તરં શતમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

મત છે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા 'વીશ' ની સખ્યા કહી છે, 'મ અહણી' મા બાવીશ કહ્યા છે અને 'સિદ્ધપ્રાભૃત' મા આળીશ કહ્યા છે ૬૫-૬૬

વીસ અહે તહેવ્વ (અધોલોકમાથી વીશ) એમ 'ઉત્તરાધ્યયન' નાં 'જીવાજીવવિમસ્ય' નામના અધ્યયનમા પાઠ છે ઉદ્વહોતિરિયલોષ્ ચઝવાવીસઘસયં (અધોલોકમાથી ચાઝ, અધોલોકમાથી બાવીશ અને તિર્યગ્લોકમાથી એકસો ને આઠ) એમ 'સ અહણી' મા પાઠ છે વીસ પુદ્વુત્ત અહોલોષ્ (અધોલોકમાથી બે વીશ) એમ 'સિદ્ધપ્રાભૃત' મા પાઠ છે [વીસ પુદ્વુત્ત=વિંશતિ-પૃથક્ત્વમ્=દ્વે વિંશતી (વીશ પૃથક્ત્વ એટલે બે વીશ-આવીશ) એમ એની ટીકામા છે]

ઉત્કૃષ્ટ, તિર્યગ્લોકમાથી ૧૦૮, સમુદ્રમાથી બે અને નદીનદાદિક શેષ જળાશયમાથી ત્રણ સિદ્ધ થાય ઉત્કૃષ્ટ, એક વિજયમાથી વીશ, નદનવનમાથી ચાર, પડવનમાથી બે અને પ્રત્યેક કર્મભૂમિમાથી ૧૦૮ સિદ્ધિ પામે (દેવતા આદિના) સહરણુને હીધે ફરેક અકર્મભૂમિમાથી પણ દશ સિદ્ધ થાય પાવસો ધનુષ્યની ડાયાવાળા ઉત્કૃષ્ટ બેજ સિદ્ધિ પામે બે હાથની ડાયાવાળા ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિદ્ધગતિએ જાય. આ બધું, ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય ગરીબાણાઓ વિષે સમજવું મધ્યમ ગરીબાણાઓ તો એક સમયે એકસોને આઠ સિદ્ધિપદ વરે ૬૭-૧૦૦

ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોસ્તાર્તીયીકતુરીયયોઃ ।

અરયોરષ્ટસહિતં સિદ્ધ્યન્ત્યુત્કર્પત- શતમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

યત્તુ અસ્યાઃ અવસર્પિણ્યાઃ તૃતીયારકપ્રાન્તે શ્રીઋષભદેવેન
સહાષ્ટોત્તરં શતં સિદ્ધાઃ તદાશ્ચર્યમખ્યે અન્તર્ભવતીતિ સમાધેયમ્ ॥

વિંશતિશ્ચાવસર્પિણ્યાઃ સિદ્ધ્યન્તિ પચમેઽરકે ।

ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોઃ શેષેષુ દશ સંહૃતાઃ ॥ ૧૦૨ ॥

પુવેદેભ્યઃ સુરાદિભ્યશ્ચયુત્વા જન્મન્યનન્તરે ।

ભવન્તિ પુરુષાઃ કેચિત્ સ્ત્રિયઃ કેચિન્નપુંસકાઃ ॥ ૧૦૩ ॥

ક્ષીંભ્યોઽપિ દેવ્યાદિભ્યઃ સ્યુરેવ ત્રેધા મહીસ્પૃશઃ ।

ક્ષીંવેભ્યો નારકાદિભ્યોઽપ્યેવં સ્યુર્મનુજાસ્ત્રિધા ॥ ૧૦૪ ॥

નવસ્વેતેષુ ભગેષુ પુંભ્ય સ્યુઃ પુરુષા હિ યે ।

સિદ્ધ્યન્ત્યષ્ટોત્તરશતં તેઽન્યે દશદશાશ્ચિલાઃ ॥ ૧૦૫ ॥

દશાન્યભિત્તુનેપથ્યાશ્ચત્વારો ગૃહિવેપકાઃ ।

સિદ્ધ્યન્ત્યષ્ટોત્તરશતં મુનિનેપથ્યધારિણ ॥ ૧૦૬ ॥

ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા અને અવસર્પિણીના ચોથા આરામા ઉત્કૃષ્ટ એકસોને આઠ સિદ્ધ થાય આ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરામે છેડે શ્રીઋષભદેવની સગાયે એકસોને આઠ સિદ્ધયા છે એ બાળત એક આશ્ચર્યભૂત થઈ છે એમ સમાધાન કરવું અવસર્પિણીના પાચમા આરામા વીશ અને બેઉના શેષ આરામોમા દશ સિદ્ધ થાય ૧૦૧-૧૦૨

પુરુષવેદવાળા દેવ આદિથી ત્ર્યવીને અન્ય જન્મ લે એમા કેટલાક પુરુષો થાય, કેટલાક સ્ત્રી થાય અને કેટલાક વળી નપુ સંકેત પણ થાય આ સ્ત્રીવેદવાળી દેવી આદિકથી તથા નપુ સંકેત વેદવાળા નારકી આદિથી પણ એજ પ્રમાણેત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો થાય ૧૦૩-૧૦૪

આમ નવ ભાગા થયા-એમા જેઓ પુરુષવેદથી પુરુષો થાય છે એવા એકસોને આઠ સિદ્ધ થાય છે અને શેષ સર્વ દશ દશ સિદ્ધિ પામે ૧૦૫

એકસોને આઠ મ્વલિંગે, દશ અન્યલિક્ષુલિ ગે અને ચાર ગૃહસ્થલિ ગે, સિદ્ધ થાય વળી

વિંશતિર્યોપિતઃ કિ ચ પુમાંસોઽષ્ટોત્તરં શતમ્ ।

एकस्मिन्समये क्लीवाः सिद्ध्यन्ति दश नाधिका. ॥ ૧૦૭ ॥

एकसमये अष्टोत्तरशतसिद्धियोग्यतासग्रहश्चैवम्—

तिर्यग्गुलोके क्षपितकલुપા. કર્મભૂમિસ્થલેપુ

જાતા વૈમાનિકપુરુષતો મધ્યમાંગપ્રમાણાઃ ।

सिद्ध्यन्त्यष्टाधिकमपि शत साधुवेपा* पुमांस

तार्तीयीके नियतमरके चिन्त्यतां वा तुरीये ॥ ૧૦૮ ॥

યત્રૈકો નિર્વૃત સિદ્ધસ્ત્રાન્યે પરિનિર્વૃતા ।

अनन्ता नियमाह्लोकपर्यन्तस्पर्शिन समे ॥ ૧૦૯ ॥

अयमर्थः—सम्पूर्णमेकसिद्धस्यावगाहक्षेत्रमाश्रिताः ।

अनन्ता पुनरन्ये च तस्यैकैक प्रदेशकम् ॥ ૧૧૦ ॥

સમાક્રમ્યાવગાઢા સ્યુઃ પ્રત્યેક તેઽપ્યનન્તકાઃ ।

एव परे द्वित्रिचतु पचायंशाभिवृद्धित ॥ ૧૧૧ ॥-युग्मम् ॥

એક સમયે સ્ત્રીલિંગે વીશ, પુરુષલિંગે એકસોને આઠ, તથા નપુ સંકલિંગે ઉત્કૃષ્ટ દશ મિદિ પામે. એથી અધિક નહિ ૧૦૬-૧૦૭

એક સમયે એકબેને આઠ કેણુ કેણુ સિદ્ધિને યોગ્ય હોય એ જાણના સ અહીં નીચે સુજળ — તિર્યક લોકમા અને ઝર્મભૂમિઓમા પ્રત્યેકમા એકસોને આઠ સિદ્ધિને યોગ્ય હોય. વૈમાનિક પુરુષવેદથી ઉત્પન્ન થયેલા, મધ્યમ અગ્રમાણુવાળા તથા સાધુવેષધારી-એ ત્રણેયેમાથી પણ પ્રત્યેકમાથી એકબેને આઠ મિદિને યોગ્ય હોય તથા (ઉત્સર્પિણીના) ત્રીજા આરામા અને (અવતર્પિણીના) ચોથા આરામા પણ એટલી જ જ્યાના સિદ્ધિને યોગ્ય હોય ૧૦૮

જ્યા એક સિદ્ધ રહેલ છે ત્યા (તેટલી જ અવગાહનામા) અન્ય પણ ૨ ન ત સિદ્ધ રહેલા છે, અને એ સર્વ 'લોક' ના અગ્ર ભાગને સ્પર્શીને રહેલા છે એટલે કે એક મિદ્ધે સ પૂર્ણ અવગાહ કરેલા છેત્રને વિષે અન ત સિદ્ધો રહી શકે છે-રહેલા છે, અને ઉપરાત બીજાઓ પણ એના (ઓળવતા) એકેક પ્રદેશને આશ્રયીને રહેલા છે એઓ પણ 'અનન્ત' છે એવી જ રીતે બીજાઓ પણ બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ આદિક વધતા વધતા અગ્રેને આશ્રયીને રહેલા અનન્તા છે ૧૦૯-૧૧૧

તથા—સિદ્ધાવગાહક્ષેત્રસ્ય તસ્યૈકૈકં પ્રદેશકમ્ ।

ત્યક્ત્વા સ્થિતાસ્તેऽપ્યનન્તા એવ દ્વયાદિપ્રદેશકાન્ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ—પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિભ્યાં યેઽવગાઢા અનન્તકાઃ ।

પૂર્ણક્ષેત્રાવગાટેભ્યઃ સ્યુસ્તેઽસંખ્યગુણાધિકાઃ ॥ ૧૧૩ ॥

તતથ—એકઃ સિદ્ધઃ પ્રદેશૈઃ સ્વૈઃ સમગ્રૈરતિનિર્મલૈઃ ।

સિદ્ધાનનન્તાન્ સ્પૃશતિ વ્યવગાઢૈઃ પરસ્પરમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

તેભ્યોઽસંખ્યગુણાન્ દેશપ્રદેશૈઃ સ્પૃશતિ ધ્રુવમ્ ।

ક્ષેત્રાવગાહનાભેદૈરન્યોઽન્યૈઃ પૂર્વદર્શિતૈઃ ॥ ૧૧૫ ॥

તથોક્તં પ્રજ્ઞાપનાયાં ઔપપાતિકે આવરયકે ચ—

ફુસડ્ઢ અણન્તે સિદ્ધે સઘ્વપણ્સેર્હિ નિયમસો સિદ્ધો ।

તેવિ અસત્તિજગુણા દેસપણ્સેર્હિ જે પુઢા ॥

અશરીરા જીવધના જ્ઞાનદર્શનશાલિનઃ ।

સાકારેણ નિરાકારેણોપયોગેન લક્ષિતા. ॥ ૧૧૬ ॥

પણી સિદ્ધના અવગાહક્ષેત્રના અઢેકા પ્રદેશને છોડીને જેઓ રહેલા છે એઓ પણ અનંત એ જ પ્રમાણે જે, ત્રણ વિગેરે પ્રદેશો છોડીને રહેલા છે એઓ પણ અનન્ત છે ૧૧૨

એવી રીતે પ્રદેશો ઓછા કરીને કે વધારીને જે અનન્ત (સિદ્ધો) અવગાહીને રહેલા છે એઓ, પૂર્ણક્ષેત્રો અવગાહીને રહેલા (સિદ્ધો) ક્રમતા અમ ખચગણા (અધિક) છે ૧૧૩

આમ ષાબત હોવાથી એક મિદ્ધ પોતાના અત્યન્ત નિર્મળ અને પરસ્પર અવગાહિતા મર્વ પ્રદેશોવડે ‘અનંત’ સિદ્ધોને સ્પર્શ કરી રહે છે અને એ કરતા અસ ખચગણાઓને, પૂર્વદર્શિત અન્ય અન્ય (ઓછાવત્તા) ક્ષેત્રાવગાહનાના ભેદોને લઈને, દેશપ્રદેશોવડે સ્પર્શ કરે છે ૧૧૪-૧૧૫

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા, ઉપ્વાર્ધસૂત્રમા તથા આવશ્યકસૂત્રમા પણ આ વાતનું સમર્થન છે — સિદ્ધનો જીવ નિર્લયે કરીને મર્વ પ્રદેશોવડે અનંત સિદ્ધોને સ્પર્શ કરે છે અને એઓ પણ, દેશપ્રદેશોવડે જેઓએ સ્પર્શ કર્યો છે એવા અમ ખચ મિદ્ધોને સ્પર્શ કરે છે

આ સિદ્ધના જીવો અશરીરી (ગરીર વિનાના) છે, ક્ષત જીવરૂપ છે, જ્ઞાન અને દર્શને યુક્ત, સાકાર-નિરાકાર* ઉપયોગ* મટે લક્ષિત છે એઓ ત્રણે જગતને કૃપાજ્ઞાને

જ્ઞાનેન કેવલેનૈતે કલયન્તિ જગત્રયીમ્ ।

દર્શનેન ચ પશ્યન્તિ કેવલેનૈવ કેવલાઃ ॥ ૧૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વભવાકારસ્યાન્યથાવ્યવસ્થાપનાચ્છુધિરપૂર્ણા ।

સંસ્થાનમનિત્યસ્યં સ્યાદેપામનિયતાકારમ્ ॥ ૧૧૮ ॥

કેનચિદલૌકિકેન સ્થિત પ્રકારેણ નિગદિતુમશમ્યમ્ ।

અત એવ વ્યપદેશે નૈપાં દીર્ઘાદિગુણવચનૈ ॥ ૧૧૯ ॥

તથાહુઃ—સે ન દીહે । સે ન હસ્તે । સે ન વદે । इत्यादि ॥

નનુ—સંસ્થાન દ્વાકારઃ સ કથમમૂર્ત્તસ્ય ભવતિ સિદ્ધસ્ય ।

અત્રોપ્યતે—પરિણામવત્યમૂર્ત્તેઽપ્યસૌ ભવેત્કુમ્ભનભસીવ ॥ ૧૨૦ ॥

પૂર્વભવભાવિદેહાકારમપેદ્યૈવ સિદ્ધજીવસ્ય ।

સંસ્થાનં સ્યાદૌપાધિકમેવ ન વાસ્તવ કિંચિત્ ॥ ૧૨૧ ॥

તથાહુરાપરમકનિર્ધુક્તિકૃતઃ—

ઓગાહણાઈ સિદ્ધા ભવતિ ભાગેણ હુંતિ પરિહીણા ।

સઠાણમણિત્યત્થ જરામરણવિપ્પમુક્કાણ ॥

કરીને જાણે છે અને કેવલદર્શનવડે જુઓ છે પોકળ ભાગ પૂરવાથી એમનો પૂર્વભવનો આકાર બદલાઈ, એમનું સિદ્ધપ્રકારનું અચોક્કમ આકૃતિવાળું ‘ સંસ્થાન ’ થાય છે એ ‘ સંસ્થાન ’ કોઈ એવા અલૌકિક પ્રકારે રહેલું છે કે તે વાળીવડે વર્ણવી શકાતું નથી, અને એથી જ એમનું દીર્ઘ—હ્રસ્વ આદિ ગુણવાચક શબ્દોવડે બ્યાન આપી શકાતું નથી ૧૧૬-૧૧૮

આગમભાષે કહ્યું છે કે—એ સિદ્ધના જીવ દીર્ઘ નથી, હ્રસ્વ નથી, વૃદ્ધિ પણ પામતા નથી છતાં

અહિં કોઈ એવી શકા ઉપસ્થિત છે કે—‘ સંસ્થાન ’ એટલે તો આકાર—એ આકાર અમૂર્ત—અશરીરી એવા સિદ્ધના જીવને ક્યાથી હોય ? આ ન કાતું સમાધાન એમ કરવું કે—એક કુલમાના આકાશમા (ઘટાકાશમા) જેમ આકાર છે તેમ, પરિણામી એવા એ અમૂર્તમા પણ આકાર સભવે છે પૂર્વભવના દેહાકારને અપેક્ષીને જ સિદ્ધના જીવોનું ઔપાધિક સંસ્થાન થાય, વાસ્તવિક કંઈ થાય નહિ ૧૨૦-૧૨૧

આ ત્રય ધર્મા આવશ્યકસૂત્રની નિર્ધુક્તિ—ટીકામા કહ્યું છે કે—

સિદ્ધના જીવોની અવગાહના કરતાપૂર્વભવની કરતા ત્રીજે ભાગે ઉભી હોયઅર્થાત્ પૂર્વભવની

ઉત્તાણઓ વ પાસિહ્લઓ વ અહવા નિસન્નઓ ચેવ ।

જો જહ કરેહ કાલ સો તહ ઉવવજ્જણ સિદ્ધો ॥

इहभवभिन्नागारो कम्मवसाओ भवंतरे होइ ।

न य तं सिद्धस्स तयो तमीतो से तयागारो ॥

जं संठाणं तु इह भव चयंतस्स चरमसमयम्मि ।

आसीअ पएसघणं तं सठाणं तहि तस्स ॥

શતાનિ ત્રીણિ ધનુપાં ત્રયચ્છિશદ્ધનૂપિ ચ

ધનુચ્છિભાગશ્ચ પરા સિદ્ધાનામવગાહના ॥ ૧૨૨ ॥

जघन्याष्टांगुलोपेतहस्तमाना प्ररूपिता ।

जघन्योत्कृष्टयोरन्तराले मध्या त्वनेकधा ॥ ૧૨૩ ॥

षोडशांगुलयुक्ता या मध्या करचतुष्टयी ।

आगमे गीयते सर्वमध्यानां सोपलक्षणम् ॥ ૧૨૪ ॥

प्राच्ये जन्मनि जीवानां या भवेदवगाहना ।

तृतीयभागन्यूना सा सिद्धानामवगाहना ॥ ૧૨૫ ॥

જે તૃતીયાશ હોય આવુ જરામૃત્યુથી મુક્ત એવા મિદ્ધોનુ સન્ધાન હોય જીવ સૂતેલો ઉભેલો કે બેઠેલો-જેવી સ્થિતિએ રહ્યો ઢાળ કરે એવી જ સ્થિતિએ મિદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય અહિં પણ પુનઃ ઢાળ એમ ન જા ઉઠાવે કે જીવનો આ ભવમા જેવો આઠાર હોય તેથી શિષ્ઠ આકાર ભવાન્તરમા થાય એ ઈર્ષના વશે થાય, પણ સિદ્ધને તો ઢાળ કર્યો જ રહ્યા નથી તો પછી સિદ્ધને તેવો ઢાળ આકાર જ યાનો હોય ? તેનો ઉત્તર એ કે-આ ભવમા ચરવતી વખતના ચરમ સમયે જે સન્ધાન હોય છે તેવુ પ્રદેશધન સન્ધાન તેમનુ ત્યાં પણ હોય છે

મિદ્ધોના જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૩૩૩^૩ ધનુષ્યપ્રમાણ હોય જઘન્ય (અવગાહના) એક હાથ અને આઠ આંગળ હોય મધ્યમ એટલે ‘ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય વચ્ચેની ’ (અવગાહના) અનેક પ્રકારની હોય. આગમમા મધ્યમ અવગાહના ચાર હાથ અને ચોળ આંગળની કહેલી છે તે મર્વ મધ્યમેના ઉપલક્ષણથી એટલે કે તીર્થ કરની જઘન્ય અવગાહનાને અપેક્ષીને છે ૧૨૨-૧૨૪

ઝેલા મનુષ્ય ભ-મા જીવની જે અવગાહના હોય તેનો જે તૃતીયાશ સિદ્ધની અવગાહના હોય પૂર્વભ-મા તે ઉત્કૃષ્ટ પાચસો ધનુષ્ય પી હોય, મધ્યમ અનેક પ્રકારની હોય અને જઘન્ય બેહા

ઉત્કૃષ્ટા ચ ભવે પ્રાચ્યે ધનુઃપંચશતીમિતા ।

મધ્યમા ચ વહુવિધા જઘન્યા હસ્તયોર્દ્વયમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

જઘન્યા સપ્તહસ્તૈવ જિનેન્દ્રાણામપેક્ષયા ।

ચ્યશોનત્વે કિલૈતાસા તા સ્યુ. સિદ્ધાવગાહના. ॥૧૨૭॥ યુગમમ્ ॥

પ્રતદભિપ્રેત્યૈવ શ્રૌપપાતિકોપાગે ઉક્તમ્—

જીવાણ મંતે સિજ્ઞમાણા કયરમિ ઉચ્ચત્તે સિજ્ઞન્તિ । ગોઅમ

જહરણેણ સત્તરયણીય ઉકોસેણ પચધણુસદ્દય સિજ્ઞન્તિ ॥

મરુદેવા કથ સિદ્ધા નન્વેવ જનની વિમો ।

સાપ્રપચ્ચાપશતોતુગા નામિસમોચ્છૂયા ॥ ૧૨૮ ॥

સઘયણ સઠાણ ઉચ્ચત્ત ચેવ કુલગરેહિં સમમ્—શ્ચિત્તિ વચનાત્ ॥

અન્ન ઉચ્યતે—સ્ત્રિયો દ્યુત્તમસંસ્થાના. પુંસ. કાલાર્હસસ્થિતે ।

કિંચિદૂનપ્રમાણા સ્યુર્નાભેરૂનોચ્છૂયેતિ સા ॥ ૧૨૯ ॥

ગજસ્કન્ધાધિરૂઢત્વાન્મનાસ્સકુચિતેતિ વા ।

પચશાપશતોચ્ચૈવ સેતિ કિંચિન્ન દૂપણમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

અય ચ માગ્યકુદમિપ્રાયઃ ॥ સમ્રહણીકૃત્યમિપ્રાયસ્ત્વયમ્—

થની હોય કે જિનેશ્વરોની અપેક્ષાએ જઘન્ય સાત હાથની હોય—એ અવગાહનાઓનો બે તૃતીયાશજ તે સિદ્ધોની અવગાહના હોય આ અભિપ્રાય ‘ઉ-વાઇ’ ઉપાગનો છે ૧૨૫-૧૨૭

અહિ કોઇ એવી શબ્દ લાગે કે—જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ પાચસો ધનુષની ગણવાળા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે એમ કહો એ ત્યારે પ્રથમ તીર્થ કરી માતા માડેલી જે નાલિરાજ જેટલા એટલે પાચસો ધનુષ્ય કરતા વધારે હોય હતા તે કેવીરીતે મિદ્ધ થયા ? ‘મહાનન, સન્ધ્યાન તથા ઉચ્ચાર્ધ કુલકરો જેટલી હોય છે’—એ શાસ્ત્રવચન પ્રમાણે એ ચોક્કસ નાલિરાજ જેટલા હોય હતા આ શબ્દોના નિવારણમા એમ કહેવાનું કે—એ નાલિરાજથી ઓછા હોય હતા કેમકે સ્ત્રીઓની ગમે એટલી ઉચ્ચાર્ધ હોય પણ તે પુરોહોની વધારેમા વધારે ઉચ્ચાર્ધ કરતા ઓછી જ હોય અથવા હસ્તિના ૨૭ ધપર ચઢવાથી તે જરા સજાચાલતા હતા માટે એનું વધારે માન ન હોતા પાચસો ધનુષ્ય જ હતું એમ સમજવું આ અભિપ્રાય ભાષ્યકારનો છે ૧૨૮-૧૩૦

એ સબધમા ‘સમ્રહણી’ † ની વૃત્તિ-ટીકામા તો એમ કહ્યું છે કે—

† પર્વતો નદીઓ, સેનો, વિજયો, દ્રહો, શ્રેણીઓ શિખરો તીર્થો, ખાડવા અને યોગ્ય—આ દશ દારોનો ‘સમ્રહ’ જે અથમા કરેનો છે અર્થાત્ એમનું વર્ણન—દકીકત જેમા આપેલી ૬ એ અથનું નામ ‘મમ્રહણી’ એકયા જગદીપમા આવેના એ પર્વતો વગેરેનો સમ્રહ એ ‘પુષ્પમ્રહણી’ અને અગ્નીપમા આવેનાનો મમ્રહ એ ‘ગૃહત સમ્રહણી’

यदिदमागमे पंचधनु शतान्युत्कृष्टं मानमुक्तं तद्वाहुल्यात् ।
अन्यथा एतद् धनु पृथक्त्वैः अधिकमपि स्यात् तच्च पंचविशत्यधिक
पंचधनुःशतरूपं वोद्धव्यम् ॥ सिद्धप्राभृतेऽपि उक्तम्—

ओगाहणा जहण्णा रयणिदुगं अह पुणाइ उक्कोसा ।

पचेव धणुसयाइ धणुअपुहुत्तेण अहियाइंति ॥

एतद्वृत्तिश्च—

प्रथक्त्वशब्दः अत्र बहुत्ववाची । बहुत्व चेह पंचविंशतिरूपं
द्रष्टव्यमिति ।

आद्यसंहनना एव सिद्ध्यन्ति न पुनः परे ।

सस्थानानां त्वनियमस्तेषु पदस्वपि निर्वृतिः ॥ ૧૩૧ ॥

पूर्वकोट्यायुरुत्कर्पात् सिद्धयेन्नाधिकजीविनः ।

जघन्यान्नववर्षायુ. सिद्धयेन्न न्यूनजीविनः ॥ ૧૩૨ ॥

આગમમા જે આ પાચસો ધનુષ્યનુ ઉત્કૃષ્ટ માન કહેલુ છે તે ગણોને ભાગે એટલે
'પ્રાય એમ હોય' એમ કહેલુ છે એમ ન હોય તો એ માન કદાચ ધનુષ્યના પ્રથક્ત્વપણાને
લઈને પાચસોથી અધિક એટલે હદાન્ત તરીકે પાચસોને પચવીશ ધનુષ્ય પણ થાય ટીકામા
વળી એમ કહેલ છે કે પૃથક્ત્વ શબ્દ બહુત્વવાળી છે, અને એ બહુત્વ એટલે 'પચવીશ ધનુષ્ય'
એમ સમજવુ

પહેલા મધ્યણુવાળા એટલે વજ્રપલનારાચસ ધયણુ+ વાળા જ એ રીતે સિદ્ધે છે,
બીજા નહિ + સ્થાનોના સળધમા કઇ નિયમ નથી છએ સ્થાનોમા સિદ્ધિપ્રાપ્તિ
છે ૧૩૧

આયુષ્યના મળધમા બોલીએ તો ઉત્કૃષ્ટ કોટપૂર્વના આયુષ્યવાળા હોય તો સિદ્ધિ પામે
છે, અધિક આયુષ્યવાળો સિદ્ધિ પામતો નથી જઘન્ય નવ વર્ષના આયુષ્યવાળો સિદ્ધ થાય,
ઓછા આયુષ્યવાળો ન થાય. ૧૩૨

+ મહનન એટલે સઘયણુ એટલે શરીરનો બાધો-બધ-ઝાડુ છ પ્રારનુ છે (૧) વજ્રપલનારાય
(૨) મણનાગય (૩) નારાય (૪) અર્ધનારાય (૫) કાલિકા (૬) સેવાર્ત પહેતુ મર્વથી એટ અને
છ'તુ સૌથી અવગૃહ છે *મઝ્યાન=શરીરની આત્મિ એ, દેવતાઓની 'સમયતુરસ' ચારે બુદ્ધે મમાન
હોય. 'મમયતુરસ' શિવાય બીજી આત્મિઓ (૧) હુડક (વાધ-એ), (૨) ધ્વજ, (૩) મોય,
(૪) પરોયો, (૫) મસુરની દામ અને (૬) ચદ્રમા જેની હોય છે દેવના શિવાય અન્ય મર્વ છવેની
આ હમાથી એક આત્મિ દોય

દ્વાત્રિશદતા એકાદ્યાશ્ચેતુ સિદ્ધચન્તિ નિરન્તરમ્ ।
 તદાદસમયાન્ યાવન્નવમે ત્વન્તર ધ્રુવમ્ ॥ ૧૩૩ ॥
 અષ્ટચત્વાર્શિદન્તાસ્ત્રયર્ચિશન્મુક્તા યદિ ।
 સિદ્ધચન્તિ સમયાન્ સત્ત ધ્રુવમન્તરમદમે ॥ ૧૩૪ ॥
 એકોનપચાશદાદ્યા પઠ્યન્તા યદિ દેહિનઃ ।
 સિદ્ધચન્તિ સમયાન્ પદ્ વૈ સત્તમે ત્વન્તર ભવેત્ ॥ ૧૩૫ ॥
 એકપદિપ્રભૃતયો યાવદ્ દ્વાસપ્તતિપ્રમાઃ ।
 સિદ્ધચન્તિ સમયાન્ પચ પદે ત્વવશ્યમન્તરમ્ ॥ ૧૩૬ ॥
 ત્રિસતતિપ્રભૃતયશ્ચતુરશીતિસીમકાઃ ।
 ચતુર સમયાન્ યાવત્ સિદ્ધચન્ત્યગ્રેતનેઽન્તરમ્ ॥ ૧૩૭ ॥
 પચાશીત્યાદ્યાઃ ક્ષણાંશ્ચીન્ યાન્ત્યાપણ્ણવતિ શિવમ્ ।
 ક્ષણૌ સત્તનવત્યાદ્યા દ્વૌ ચ દ્વયાદ્યશતાવધિ ॥ ૧૩૮ ॥
 પ્રયાધિકશતાદ્યાશ્ચેતુ યાવદદ્યોત્તર શતમ્ ।
 સિદ્ધચન્તિ ચૈકસમય દ્વિતીયેઽવશ્યમન્તરમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

એકથી આરંભીને બત્રીશ સુધી જે આતરો પડ્યા વિના સિદ્ધ થાય તો આઠ સમય સુધીમા થાય નવમે સમયે તો આતરો પડે જ ૧૩૩

તેત્રીશથી માડીને અઠતાળીશ સુધી સિદ્ધ થાય તો સાત મમય સુધીમા થાય આઠમે સમયે આતરો પડે ૧૩૪

એગણપચાસથી સાઠની સખ્યા સુધી સિદ્ધ થાય તો છ સમય સુધીમા થાય સાતમે સમયે આતરો પડે ૧૩૫

એઠસઠથી બ્હેતેર સુધી પાચ મમય સુધીમા સિદ્ધ થાય છઠ્ઠે સમયે અવશ્ય આતરો પડે ૧૩૬

તોતેરથી શરૂ કરી ચોર્યાસી સુધી સિદ્ધ થાય એ ચાર મમયમા થાય પત્રી આતરો પડે ૧૩૭

પચાશીથી માડીને છન્નુ સુધી સિદ્ધ થાય ત્યારે ત્રણ સમયમા, અને મતાણ થી એકસોને જે સુધી જે સમયમા ત્રિદ્ધ થાય ૧૩૮

એકસોને ત્રણથી એકસોઆઠ સુધી એક મમયમા સિદ્ધ થાય બીજે સમયે અવશ્ય આતરો પડે ૧૩૯

જઘન્યમન્તરં ત્વેકસમય પરમં પુનઃ ।

પરમાસાન્નાસ્તિ સિદ્ધાનાં ચ્યવનં શાશ્વતા હિ તે ॥ ૧૪૦ ॥

સર્વસ્તોકા ક્લીવસિદ્ધાસ્તેભ્યઃ સંખ્યગુણાધિકાઃ ।

સ્ત્રીસિદ્ધા પુનરેભ્યઃ પુંસિદ્ધાઃ સંખ્યગુણાધિકાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

સર્વસ્તોકા દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ મિથઃ સમા ।

પ્રાચ્યાં સંખ્યગુણા પશ્ચિમાયાં વિશેષતોઽધિકા ॥ ૧૪૨ ॥

ન તત્સુખં મનુષ્યાણાં દેવાનામપિ નૈવ તત્ ।

યત્સુખ સિદ્ધજીવાનાં પ્રાપ્તાનાં પદમવ્યયમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

ત્રૈકાલિકાનુત્તરાન્તર્નિર્જરાણાં ત્રિકાલજમ્ ।

મુક્તં ભોગ્યં મુજ્યમાનમનન્તં નામ યત્સુખમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

પિષ્ઠીકૃતં તદૈકત્રાનન્તૈર્વર્ગૈશ્ચ વર્ગિતમ્ ।

શિવસૌખ્યસ્ય સમતાં લભતે ન કદાચન ॥ ૧૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વાદ્વા પિચિહતઃ સિદ્ધસુખરાશિર્વિકલ્પતઃ ।

અનન્તવર્ગભક્તોઽપિ ન માયાદ્ ભુવનત્રયે ॥ ૧૪૬ ॥

સિદ્ધના જીવેને સિદ્ધપણે ઉપજવામાં જઘન્ય અતર-આતરે એક મમથનો છે ઉત્કૃષ્ટ છ માસ સુધીનો હોય છે સિદ્ધને અવવાતુ હોતુ નથી કેમકે એઓ ગાંધ્યન છે ૧૪૦

નપુમકસિદ્ધો સર્વથી આછા છે, સ્ત્રીલિંગે સિદ્ધ થયેલા એ કરતા સખ્યાતગણા છે, અને પુરૂષલિંગસિદ્ધો એ કરતાં થે મખ્યાતગણા છે ૧૪૧

દક્ષિણ દિશામાં સર્વથી અત્પમ ખ્યા સિદ્ધ થાય છે, ઉત્તરમાં દક્ષિણ જેટલા જ સિદ્ધ થાય છે, પૂર્વ દિશામાં એથી મખ્યાતગણા, અને પશ્ચિમમાં એથી થે વિશેષ સિદ્ધ થાય છે ૧૪૨

અવ્યયપદને પામેલા આ સિદ્ધના જીવેને જે સુખ હોય છે તે મનુષ્યોને કે દેવોને કોઈને હોતુ નથી છેક અનુત્તમગિમાન સુધીના ત્રણે કાગના દેવોતુ ભોગવેલુ, ભોગવાતુ અને ભવિષ્યમાં ભોગવવાતુ જે ત્રિકાલિકાઅનન્ત સુખ છે તેને એકસ્થળે એકત્ર કરી અનન્ત ‘વર્ગ’ કરીએ તો થે એ માણના સુખને તોડે આવે નહીં અથવા-વિકલ્પે સિદ્ધના સર્વસુખોને એકત્ર કરી એનો અનન્ત ‘વર્ગભૂજ’ કાઢવામાં આવે તો પણ ત્રણે જગતમાં પણ મમાઈ ગકે નહીં, ૧૪૩-૧૪૬

વર્ગવિભાગશ્ચૈવમ્—

સ્યુઃ પોડશ ચતુર્મકાશ્ચત્વારો વર્ગમાગતઃ ।

દ્વાવેવ પરિશિષ્યેતે ચત્વારોઽપિ દ્વિભાજિતાઃ ॥ ૧૪૭ ॥

સુખસ્ય તસ્ય માધુર્યં કલયન્નાપિ કેવલી ।

વક્તુ શક્નોતિ નો જમ્ધગુડાદેર્મકદેહિવત્ ॥ ૧૪૮ ॥

યથેષ્તિતાન્નપાનાદિભોજનાનન્તર પુમાન્ ।

તૃપ્તઃ સન્ મન્યતે સૌખ્ય તૃપ્તાસ્તે સર્વદા તથા ॥ ૧૪૯ ॥

एवमापातमात्रेण दर्श्यते तन्निदर्शनम् ।

वस्तुतस्तु તદાહ્વાદોપમાન નાસ્તિ વિષ્ટપે ॥ ૧૫૦ ॥

औपम्यस्याप्यविषयस्ततः सिद्धसुख खलु ।

यथा पुरसुख जज्ञे म्लेच्छवाचामगोचरः ॥ ૧૫૧ ॥

તથા વાહુઃ—મ્લેચ્છ કોઽપિ મહારણ્યે વસતિ સ્મ નિરાકુલઃ ।

अन्यदा तत्र भूपालो दुष्टाश्वेन प्रवेशित ॥ ૧૫૨ ॥

મ્લેચ્છેનાસૌ નૃપો દુષ્ટ સત્કૃતશ્ચ યથોચિતમ્ ।

प्रापितश्च निज देश सोऽपि राज्ञा निजपुरम् ॥ ૧૫૩ ॥

આ સિદ્ધના સુખની મીઠાગ કેવળીપ્રભુ પોતે બાલુતા છતાં પણ મિષ્ટ પદાર્થ પ્રાપ્તિ કરનારા સુગા માલુસની જેમ, બીજાની આગળ વર્ણવી શકતા નથી મનવાઠિત લોભનથી તૃપ્ત થયેલ પુરૂષ જે સુખ માને છે તેવું જ સુખ સિદ્ધના જીવે માને છે મોક્ષના સુખનું આ કિંચિત્ માત્ર દિગદર્શન છે વસ્તુત તો એના આહવાદનું અખિલ જગતમા કોઈ ઉપનામ જ નથી ખરેખર સિદ્ધના સુખનું તો, એક નગરના સુખનું જેમ એક પ્રાકૃત સામાન્ય માલુમથી વર્ણન થઈ શકયું નહોતું તેમ કોઈથી વર્ણન થઈ જડેજ નહિ ૧૪૮-૧૫૧

એ દેશાન્ત આ પ્રમાણે —

કોઈ પ્રાકૃત (નાધાગુલ) પુરૂષ સુખે અરણ્યમા રહેતો હતો એકદા કોઈ રાજાને એનો અવગી ચાલનો અથ્થ એ વનમા લઈ આ પો રાજાને જોઈને પેલાએ એનો યથોચિત સત્કાર કર્યો, એને એને પાછો એને નગર પહોચાડયો રાજાએ પણ એને પ્રત્યુપકારાથે પોતાના નગરમા રાખ્યો, એને પોતાનો ઉપકારી સમજીને એનું સન્માન કર્યું અને ઉત્તમ પ્રકારના

મમાયમુપકારીતિ કૃતો રાજ્ઞાતિગૌરવાત ।

વિશિષ્ટભોગમૂતીનાં ભાજનં જનપૂજિતઃ ॥ ૧૫૪ ॥

તુંગપ્રાસાદશ્રૃંગેષુ રમ્યેષુ કાનનેષુ ચ ।

વૃતો વિલાસિનીવૃન્દૈર્મુક્તે ભોગમુલાન્યસૌ ॥ ૧૫૫ ॥

અન્યદા પ્રાવૃષઃ પ્રાપ્તૌ મેઘાદમ્બરમમ્બરે ।

દૃષ્ટ્વા મૃદંગમધુરૈર્ગર્જિતૈઃ કેકિનર્તનમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

જાતોત્કંઠો દૃઢ જાતોડરણ્યવાસગમં પ્રતિ ।

વિસર્જિતશ્ચ રાજ્ઞાપિ પ્રાપ્તોડરણ્યમસૌ તતઃ ॥ ૧૫૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૃચ્છન્ત્યરણ્યવાસાસ્ત નગર તાત કીદૃશમ્ ।

પરં નગરવસ્તૂનામુપમાયા અભાવતઃ ॥ ૧૫૮ ॥

ન શશાકતર્મા તેષાં ગદિતું સ કૃતોદ્યમ ।

અવમત્રોપમાભાવાત્ વક્તું શક્યં ન તત્સુખમ્ ॥ ૧૫૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સિદ્ધા બુદ્ધા ગતા પારં પરં પારગતા અપિ ।

સર્વામનાગતામદ્ધાં તિષ્ઠન્તિ સુખલીલયા ॥ ૧૬૦ ॥

લોજન આદિ વૈભવથી એને સતુષ્ઠ કર્યો નાગરિકોએ સુદ્ધા એનો સત્કાર કર્યો ત્યા રહીને એ તો આ પ્રમાણે રાજમહેલની આટારીઓમા અને મનહર ઉપાનોમા વિકાસિની સ્ત્રીઓની સગાથે સુખ ભોગવતો રહેવા લાગ્યો એકઠા વર્ષાઋતુના દિવસે આવ્યા એમા આકાશને વિષે મેઘાદમ્બર, તથા મૃદંગના અગ્ળી મધુર ડેકાગ્વ કરતા મધુરોને નૃત્ય કરતા બેઠને એને પોતાના પૂર્વના અગ્ન્યમા જવાની દ્રઢ ઉત્કંઠા થઈ એટલે ગભાએ પણ એને જવાની રજા આપી પોતાના વનમા ગયો ત્યા વનવાગ્ગીઓએ એને પૂછ્યું—લાઇ, નગર કેવું હોય ? પગ્નું, એને નગરની વસ્તુઓનું ડોઇ પણ ઉપમાન અગ્ન્યમા ન દેખાવાથી, કોઇ પણ રીતે નગરનું વર્ણન આપી શક્યો નહિ ૧૫૭-૧૫૮

એવી જ રીતે ઉપમાનના અભાવથી મિદના સુખોનું પણ વર્ણન કરવું અશક્ય છે

બુદ્ધ એટલે જ્ઞાની અને પારજન એવા મિદના છવો પરપરાથી સર્વ બવિધકાળમા પણ સુખ અને આનંદમા ગ્રહે છે ૧૬૦

અરૂપા અપિ પ્રાપ્તરૂપપ્રકૃષ્ટા
 અનંગા સ્વયં યે ત્વનગદ્ગુહોઽપિ ।
 અનન્તાચરાશ્ચોઽદ્વિતાશેષવર્ણાઃ
 સ્તુમસ્તાન્ વચોઽગોચરાન્ સિદ્ધજીવાન્ ॥ ૧૬૧ ॥

इति सिद्धा' ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ
 દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજ ।
 કાવ્ય યસ્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે
 સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્યસુભગઃ પૂર્ણો દ્વિતીયઃ સુખમ્ ॥ ૧૬૨ ॥

† અરૂપી છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ રૂપવાળા, અશરીરી છતાં અશરીરી-અનગ-નો દ્રોહ કરનાર અને અનન્તાક્ષર છતાં પણ મર્વ વર્ણથી રહિત, એવા, અવર્ણનીય સિદ્ધના જીવોની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ ૧૬૧
 (એ પ્રમાણે સિદ્ધનું સ્વરૂપ કહ્યું)

સર્વ જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરનારી કીર્તિવાળા કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના અન્તે વામી-શિષ્ય, માતા રાજ્યા અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિનયવિજયજીએ આ, જગતના તત્ત્વોને પ્રકાશિત કરવામાં હીપક સમાન, કાવ્યમય રચ્યો છે તેનો, અદરથી પ્રકટ થતા અનેક અર્થોને હીધે મન હરણ કરનારો બીજો સર્ગ નિર્વિઘ્ને મહાપ્રત થયો ૧૬૨

† કાવ્ય કે સિદ્ધના જીવેને રૂપ હોય નહીં † ઉત્કૃષ્ટ દશા-મોક્ષપદવી પામેના * અન-અત અને અ-દર જતા, અથવા અનત અદર-માન વાળા છતાં મર્વ વર્ણ-અવરથી રહિત એ વિરાધ પણ 'વર્ણ' તો અર્થ રૂપરંગ લેવાથી એ વિરોધ શમે અહિં બધે વિરોધાભાગ અનકાર છે

અથ તૃતીયઃ સર્ગઃ ।

અથ સંસારિજીવાનાં સ્વરૂપં વર્ણયામ્યહમ્ ।

દ્વારૈઃ સતત્રિશતા તાન્યમૂનિ સ્યુર્યથાક્રમમ્ ॥ ૧ ॥

ભેદાઃ સ્થાનાનિ પર્યાસિ સત્યે યોનિકુલાશ્રિતે ।

યોનીનાં સંવૃતત્વાદિ સ્થિતી ચ ભવકાયયો ॥ ૨ ॥

દેહસંસ્થાનાંગમાનસમુદ્ઘાતા ગતાગતી ।

અનન્તરાસિ સમયે સિદ્ધિર્લેશ્યા દિગાહૃતૌ ॥

સહનનાનિ કપાયાઃ સજ્ઞેન્દ્રિયસંજ્ઞિતાસ્તથા વેદાઃ ।

દૃષ્ટિર્જ્ઞાનં વર્ણનમુપયોગાહારગુણયોગાઃ ॥ ૪ ॥

માનં લઘ્વલ્પવ્રહ્મતા સૈવાન્યા દિગપેક્ષયા ।

અન્તરં ભવસવેધો મહાલ્પવ્રહ્મતાપિ ચ ॥ ૫ ॥

ભેદા इह प्रकाराः स्युर्जीवानां स्वस्वजातिषु ।

समुद्घातनिजस्थानोपपातः स्थानक त्रिधा ॥ ६ ॥

સર્ગ ત્રીજો.

હવે હું સંસારી જીવોના સ્વરૂપનું સાદગ્રીશ દ્વાર વડે વર્ણન કરૂં છું એ સાદગ્રીશ દ્વાર અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે —

(૧) લેહ, (૨) સ્થાન, (૩) પર્યાસિ, (૪) યોનિસખ્યા, (૫) કુળસખ્યા (૬) યોનિઓનું સંવૃતત્વ વગેરે, (૭) ભવસ્થિતિ, (૮) કાયસ્થિતિ, (૯) દેહ, (૧૦) મસ્થાન, (૧૧) અંગમાન, (૧૨) સમુદ્ઘાત, (૧૩) ગતિ, (૧૪) આગતિ, (૧૫) અનન્તરાસિ, (૧૬) સમયસિદ્ધિ, (૧૭) લેશ્યા (૧૮) દિગાહાર, (૧૯) સઘયણ, (૨૦) કપાય, (૨૧) સજ્ઞા, (૨૨) ઇન્દ્રિય, (૨૩) સંજ્ઞિત, (૨૪) વેદ, (૨૫) દૃષ્ટિ, (૨૬) જ્ઞાન, (૨૭) દર્શન, (૨૮) ઉપયોગ, (૨૯) આહાર, (૩૦) શુભ, (૩૧) યોગ, (૩૨) માન, (૩૩) લઘુ અલ્પબ્રહ્મતા, (૩૪) દિગાશ્રી અલ્પબ્રહ્મતા, (૩૫) અન્તર, (૩૬) સવેધ, (૩૭) મહા અલ્પબ્રહ્મતા ૧-૫

પહેલું દ્વાર ‘લેહ’ પોતપોતાની જાતિને વિષે જીવના જે ‘પ્રકાર’ છે એનું નામ લેહ થીનું દ્વાર ‘સ્થાન’ સમુદ્ઘાત, નિજસ્થિતિ, અને ઉત્પત્તિ—એમ ત્રણ પ્રકારના સ્થાન કહેવાય છે, ૬

પર્યાસા વ્યપદિશ્યન્તે યામિ પર્યાસયસ્તુ તા. ।
 પર્યાસાપર્યાસભેદાદત એવ દ્વિધાંગિનઃ ॥ ૭ ॥
 પર્યાસય-સ્વયોગ્યા યૈ સકલા-સાધિતા સુખમ્ ।
 પર્યાસિનામકર્માનુભવાત્પર્યાસિકાસ્તુ તે ॥ ૮ ॥
 દ્વિધામી લઘ્વિકરણભેદાત્તત્રાદિમાસ્તુ યૈ ।
 સમાપ્ય સ્વાર્હપર્યાસીર્ઘિયન્તે નાન્યથા ધ્રુવમ્ ॥ ૯ ॥
 કરણાનિ શરીરાદ્યાની નિર્વર્તિતાનિ યૈ ।
 તે સ્યુ કરણપર્યાસાઃ કરણાનાં સમર્થનાત્ ॥ ૧૦ ॥
 અપર્યાસા દ્વિધા પ્રોક્તા લઘ્વ્યા ચ કરણેન ચ ।
 દ્વયોર્વિશેષ શ્રુણુત માપિત ગણધારિભિ ॥ ૧૧ ॥
 અસમાપ્ય સ્વપર્યાસીર્ઘિયન્તે યેઽલ્પજીવિતા ।
 લઘ્વ્યા તે સ્યુરપર્યાસા યથા નિ સ્વમનોરથા ॥ ૧૨ ॥
 નિર્વર્તિતાનિ નાદ્યાપિ પ્રાણિભિ-કરણાનિ યૈ ।
 દેહાક્ષાદીનિ કરણાપર્યાપ્તાસ્તે પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૩ ॥

ત્રીણુ દ્વાર ‘પર્યાસિ’ જેને લઘ્વિનિ છ-૧ ‘પર્યાસિ’ કહેવાય, તેનું નામ પર્યાસિ
 આને લીધે જ પ્રાણિના ‘પર્યાસિ’ અને ‘અપર્યાસિ’—એવા બે લેઢ પડે છે ૭
 જેઓએ પોતપોતાને યોગ્ય સર્વ પર્યાસિઓ માધેલી છે એઓ પર્યાસિનામકર્મના
 અનુભાવથી પર્યાસિ (સ પૂર્ણપર્યાસિવાળા) કહેવાય ૮

‘પર્યાસિ’ વગી બે પ્રકારના છે લઘ્વિપર્યાસિ અને કરણપર્યાસિ

પોતાને યોગ્ય પર્યાસિઓને સ પૂર્ણ ડગીન મટે, સ પૂર્ણ ડર્યા શિવાય નહિ, એઓ
 ‘લઘ્વિપર્યાસિ’, જેઓએ પોતાના શરીર, ઇન્દ્રિય વગેરે ‘કરણ’ નિર્વર્તન ડર્યા છે અર્થાત
 સ પૂર્ણપણે સમર્થ ડર્યા છે એઓ ‘કરણપર્યાસિ’ ૯-૧૦

‘અપર્યાસિ’ પણ બે પ્રકારના છે લઘ્વિઅપર્યાસિ અને કરણઅપર્યાસિ

આ બેનો તક્ષવત આ પ્રમાણે —જેઓ અ-પચ્ચાયુષ્ય-તાળા હોઈને નિર્ધનના મનોરથોની
 જેમ પોતાની પર્યાસિ પૂર્ણ ડર્યા વિના મૃત્યુ પામે એઓ ‘લઘ્વિઅપર્યાસિ’ કહેવાય, અને
 જેઓ પોતાના શરીર તથા ઇન્દ્રિય આદિ-રણ સ પૂર્ણ ખીલના પામ્યા શિવાય મૃત્યુ પામે છે
 એઓ ‘કરણઅપર્યાસિ’ કહેવાય ૧૧-૧૩

મિચ્યન્તેડલપાયુષો લબ્ધપર્યાપ્તા ઇહ ચેડક્લિન • ।

તેડપિ મૂત્વૈવ કરણપર્યાપ્તા નાન્યથા પુનઃ ॥ ૧૪ ॥

યાહારાદિપુદ્ગલાનામાદાનપરિણામયોઃ ।

જન્તોઃ પર્યાપ્તિનામોત્થા શક્તિઃ પર્યાપ્તિરત્ર સા ॥ ૧૫ ॥

પુદ્ગલોપચયાદેવ ભવેત્સા સા ચ પદ્ધવિધા ।

આહારાંગેન્દ્રિયશ્વાસોચ્છ્વાસમાપામનોડભિધાઃ ॥ ૧૬ ॥

તત્રૈવાહારપર્યાપ્તિર્યયાદાય નિજોચિતમ્ ।

પૃથક્કૂલરસત્વેનાહાર પરિણતિં નયેત્ ॥ ૧૭ ॥

વૈક્રિયાહારકૌદારિકાંગયોગ્યં ચથોચિતમ્ ।

ત રસીમૂતમાહારં યયા શક્ત્યા પુનર્ભવી ॥ ૧૮ ॥

રસાસૃગ્માંસમેદોડસ્થિમજ્જશુક્રાદિધાતુતામ્ ।

નયેદ્યથાસમ્ભવ સા દેહપર્યાપ્તિરુચ્યતે ॥ ૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ધાતુત્વેન પરિણતાદાહારાદિન્દ્રિયોચિતાત્ ।

આદાય પુદ્ગલાંસ્તાનિ યથાસ્થં પ્રવિધાય ચ ॥ ૨૦ ॥

‘ લબ્ધિઅપર્યાપ્તિ ’ અટપાયુ પ્રાણીઓ મૃત્યુ પામે છે એ પણ ‘ કરણપર્યાપ્તિ ’ થઇનેજ (અર્થાત્ શરીર ઇન્દ્રિયાદિ સ પૂર્ણ સમર્થ થયા પછી જ) મૃત્યુ પામે છે ૧૪

પર્યાપ્તિ એટલે શું ? પ્રાણીની આહારાદિક પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની—અને ગ્રહણ કરીને પાછી તે પરિણુભાવવાની—જે શક્તિ—એનું નામ પર્યાપ્તિ. ૧૫

આ ‘ પર્યાપ્તિ ’ પુદ્ગલોના સ અચથી જ થાય છે તે વળી છ પ્રકારની છે —(૧) આહારપર્યાપ્તિ, (૨) શરીરપર્યાપ્તિ, (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોશ્વાસપર્યાપ્તિ, (૫) ભાષાપર્યાપ્તિ અને (૬) મન પર્યાપ્તિ ૧૬

પ્રાણી પોતાની જે શક્તિવડે ઉચિત આહાર ગ્રહણ કરીને પછી એમાથી મગ્ન અને રમ એક જૂદા પરિણુભાવે એ ‘ આહારપર્યાપ્તિ ’ ૧૭

પ્રાણી પોતાની જે શક્તિવડે પોતાના વૈક્રિય, આહારક કે ઔદારિક શરીરને ઉચિત એવો આહાર લઈ, તે આહાર રસરૂપ થયે, એમાથી રૂધિર, માસ, મજ્જા, મેદ, શુક્ર આદિ ધાતુઓ પરિણુભાવે (પરિણુભરૂપે ઉત્પન્ન કરે) એ શક્તિનું નામ ‘ શરીરપર્યાપ્તિ ’ ૧૮-૧૯

આમ ઇન્દ્રિયોની ઉચિતતા પ્રમાણે લેવાયલા આહારની ધાતુ બની એ ધાતુમાથી, પુદ્

ઈષ્ટે તદ્વિષયજ્ઞપ્તૌ યયા શક્ત્યા શરીરવાન્ ।

પર્યાપ્તિ સેન્દ્રિયાઘ્નાના દર્શિતા સર્વદર્શિભિઃ ॥૨૧॥ યુગમમ્ ॥

इति सगृहणीवृत्त्याभिप्रायः ॥

પ્રજ્ઞાપનાજીવાભિગમપ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્ત્યાદિપુ તુ યયા ધાતુ
તયા પરિણમિતમાહારમિન્દ્રિયતયા પરિણમયતિ સા ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ
इति एतावदेव दृश्यते ॥

ययोच्छ्वासार्हमादाय दत्त परिणमय्य च ।

तत्तपालम्ब्य मुचेत्સોच्छ્વાસપર્યાપ્तिरुच्यते ॥ ૨૨ ॥

નનુ દેહોચ્છ્વાસનામકર્મભ્યામેવ સિદ્ધ્યત ।

દેહોચ્છ્વાસૌ કિમેતાભ્યા પર્યાપ્તિભ્યાં પ્રયોજનમ્ ॥ ૨૩ ॥

अत्रोच्यते पुद्गलानां गृहीतानामिहात्मना ।

સાધ્યા પરિણતિર્દેહતયા તન્નામકર્મણા ॥ ૨૪ ॥

आरब्धांगसमाप्तिस्तु तत्पर्याप्त्या प्रसाध्यते ।

एव भेदः साध्यभेदादेहपर्याप्तिकर्मणो ॥ ૨૫ ॥

ગણોને લઇને, એમને યથાસ્થિત કરી, પ્રાણી પોતાની જે શક્તિવડે એમના મ બધી જ્ઞાન-
બલુપલ્લ પામે એ નકિત ' ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ' કહેવાય છે ૨૦-૨૧

એ અભિપ્રાય ઠહો એ ' સગ્રહલુકાર ' નો છે

પક્ષવલ્લા, છવાલિગ મ અને પ્રવચનસારોદ્ધારની વૃત્તિ વગેરે ગ્રથોમા તો એટલા જ ના
બહો છે કે ' આહારમાથી વાતુ બન્યા પછી એમાથી ઇન્દ્રિયો પરિણમે એવી પ્રાણીની શક્તિને
' ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ' કહેવા ।

એ ' ધાતુ ' માથી જી, પ્રાણી જે શક્તિવડે ઉચ્છ્વાસને ઉચિત એવા ' દળ ' લઇ, પરિ
ણમાવી, એનુ આલમ્બન નઇ એને મૂકે એ ' ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ ' ૨૦

અહિ એવી શબ્દ ઉપનિષિત થાય છે કે દેહ અને ઉચ્છ્વાસ બેઉ જ્યારે ' દેહનામકર્મ '
અને ' ઉચ્છ્વાસનામકર્મ ' ની જે મિદ્ધ થાય છે ત્યારે એ બે પર્યાપ્તિઓનુ ગુ પ્રયોજન છે ? ૨૩

એ શકાનુ મમાધાન આ પ્રમાણે —

આત્માએ ગ્રહણકરેડા પુદ્ગલોનુ જે દેહરૂપ પરિણામ છે એ એના ' નામકર્મ ' વડે
સાધ્યો છે અને આલેલા અગની મમાપ્તિ એની પર્યાપ્તિવડે મધાય છે આમ માધ્યલેહને

एवमुच्छ्वासलब्धिः स्यात्साध्या तन्नामकर्मण ।

साध्यमुच्छ्वासपर्याप्तिस्तस्या व्यापारणं पुनः ॥ २६ ॥

सतीमप्युच्छ्वासलब्धिमुच्छ्वासनामकर्मजाम् ।

व्यापारयितुमीश, स्यात्तत्पर्याप्त्यैव नान्यथा ॥ २७ ॥

सतीमपि शरत्पशक्ति नैव भटोऽपि हि ।

विना चापादानशक्तिं सफलीकर्तुमीश्वर, ॥ २८ ॥

भाषार्हं दलमादाय गीस्त्व नीत्वावलम्ब्य च ।

यया शक्त्या त्यजेत्પ્રાણી ભાષાપર્યાપ્તિરિત્યસૌ ॥ ૨૯ ॥

दलं लात्वा मनोयोग्य तत्तां नीत्वावलम्ब्य च ।

यया मननशक्तः स्यान्मनःपर्याप्तिरत्र सा ॥ ૩૦ ॥

म्रियन्ते येऽप्यपर्याप्ताः पर्याप्तित्रयमादिमम् ।

पूर्णांकित्यैव न पुनरन्यथा सम्भवेन्मृति, ॥ ૩૧ ॥

લીધે હેહનામકર્મ અને પર્યાપ્તિનામકર્મ (બેઉ) બિન્ન છે ૨૪-૨૫ એ જ પ્રમાણે ઉચ્છ્વાસ લબ્ધિ પણ ' ઉચ્છ્વાસનામકર્મ ' થી સાધ્ય થાય છે અને એ લબ્ધિનો ' વ્યાપાર ' ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિથી થાય છે ૨૬ આમ ઉચ્છ્વાસલબ્ધિ જો કે ' ઉચ્છ્વાસનામકર્મ ' થી થયેલી જ છે તો એ અને વ્યાપૃત કરવાને તો ' ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ ' જ જોઈએ, ખીજી નહિ ૨૭ કારણકે (દધાન્ત તરીકે ત્યો ઠે) એક સુભટમા તીરે રેડવાની ગણિત તો છે, પરન્તુ તે છતાં, અપાદાન શક્તિ એટલે એ તીરને પહેલા જ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ જોઈએ એ શક્તિ ન હોય તો એ સુભટતુ એ કાર્ય મક્કળ ન જ થાય ૨૮

‘ ધાતુ ’ માથી ભાષાને યોગ્ય ‘ દળ ’ લઈ એને વચન રૂપે પરિણુમાવી અને અવલ બી, જે શક્તિવડે પ્રાણી એને (પાછુ) મૂકે એ શક્તિ ‘ ભાષાપર્યાપ્તિ ’ કહેવાય ૨૯

(એજ આહારમાથી પરિણુમેલી ધાતુમાથી વળી) મનને યોગ્ય ‘ દળ ’ લઈ એને એ ઉપે પરિણુમાવી, અવલ બી પ્રાણી મનન કરવાને શક્તિમાન થાય છે આ શક્તિતુ નામ ‘ મ ન પર્યાપ્તિ ’ ૩૦

પ્રાણી મૃત્યુ પામે એ હમેશા ઉપર વર્ણવેલી ‘ છ ’ એ પર્યાપ્તિ પૂરી કરીને જ મૃત્યુ પામે એમ તો ન જ કહેવાય પણ એણે પહેલી ત્રણ પર્યાપ્તિ તો પૂર્ણ કરેલી જ હોય, તે પછી જ મૃત્યુ મળે ૩૧

તથાહિ—પર્યાપ્તિત્રયયુક્તોઽન્તર્મુહૂર્તેનાયુરગ્નિમમ્ ।

વદ્ધા તતોઽન્તર્મુહૂર્તમવાધાન્તસ્ય જીવતિ ॥ ૩૨ ॥

તતો નિવદ્ધાયુર્યોગ્યાં યાતિ તાં ગતિમન્યથા ।

અવદ્ધાયુરનાપૂર્ણતદાવાધો વ્રજેત્કવ સ ॥ ૩૩ ॥

તથોક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તૌ—

યસ્માદાગામિભવાયુર્વધ્વા મ્રિયન્તે સર્વદેહિનો નાવધ્વા । તચ્ચ
શરીરેન્દ્રિયપર્યાપ્તિભ્યાં પર્યાસાનાં વન્ધમાયાતિ નાપર્યાસાનામ્ ॥

સમયેભ્યો નવમ્યઃ સ્યાત્પ્રભૃત્યન્તર્મુહૂર્તકમ્ ।

સમયોનમુહૂર્તાન્તમસરૂયાતવિધ યતઃ ॥ ૩૪ ॥

તતઃ સૂક્ષ્મક્ષમાદીનામન્તર્મુહૂર્તજીવિનામ્ ।

અન્તર્મુહૂર્તનેકત્વમિદ સગતિમંગતિ ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉત્પત્તિક્ષણ એવૈતા સ્વાઃ સ્વા યુગપદાર્થના ।

આરમ્બન્તે સવિધાતુ સમાપ્યન્તે ત્વનુક્રમાત્ ॥ ૩૬ ॥

તથા—આદાવાહારપર્યાપ્તિસ્તત શરીરસંજ્ઞિતા ।

તત્ત્વેન્દ્રિયપર્યાપ્તિરેવ સર્વા અપિ ક્રમાત્ ॥ ૩૭ ॥

કારણે જે ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી હોય તો જ પ્રાણી (અન્તર્મુહૂર્તમા) આગામિ ભવનુ આયુષ્ય બાધે અને અન્તર્મુહૂર્ત લગી અબાધાકાળ સુધી જીવે ૩૨

આમ આયુષ્ય બાધીને જ (મૃત્યુ પામી) પ્રાણી યોગ્ય ગતિએ જાય આયુષ્ય બાધાયા વિના અને અબાધાકાળ પૂરો થયા બિવાય જાય પણ કયા ? ૩૩

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર-પદ્મવલ્લુ-મા પણ કહ્યું છે કે-સર્વ પ્રાણીઓ આગામી ભવનુ આયુષ્ય બાધીને જ મૃત્યુ પામે છે તે વિના નહિ એ આયુષ્યબાધ પણ શરીર-અને ઇન્દ્રિય-પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરેલી હોય એને જ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યને નહિ

ઝોછામા ઝોછા નવ ' સમય ' એટલે ' અન્તર્મુહૂર્ત ' એમા એક ' સમય ' ન્યાસુધી ઝોછા હોય ત્યા સુધીમા એ ' અન્તર્મુહૂર્ત ' અસખ્ય પ્રકારનુ છે અને તેથી ક્રુત અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જીવતા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયોનુ અન્તર્મુહૂર્તપર્યંત અનેકત્વ કહેવાય છે એ યોગ્ય છે ૩૪-૩૫

આત્મા પોતપોતાની આ સર્વ પર્યાપ્તિઓને એકી વખતે ઉત્પત્તિ સમયે જ બનાવવા માટે છે, અને પડી અનુક્રમે સમાપ્ત કરે છે —પહેલી આહારપર્યાપ્તિ સમાપ્ત કરે, પડી શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત કરે, પછી વગી ઇન્દ્રિયસંજ્ઞિતા એટલે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સમાપ્ત કરે એમ અનુક્રમે છયે પર્યાપ્તિ સમાપ્ત કરે ૩૬-૩૭,

તત્રૈકાહારપર્યાપ્તિઃ સમાપ્યેતાદિમે ક્ષણે ।

શેષા અસંખ્યસમયપ્રમાણાન્તર્મુહૂર્ત્તતઃ ॥ ૩૮ ॥

અનુક્રમોઽયં વિજ્ઞેય ઐદારિકશરીરિણામ્ ।

વૈક્રિયાહારકવતાં જ્ઞાતવ્યોઽયં પુનઃ ક્રમઃ ॥ ૩૯ ॥

एका शरीरपर्याप्तिर्जायतेऽन्तर्मुहूर्ततः ।

एकैकक्षणवृद्ध्यात् समाप्यन्ते परा. पुनः ॥ ४० ॥

निष्पत्तिकालઃ સર્વાસાં પુનરાન્તર્મુહૂર્ત્તિકઃ ।

आरम्भसमयाद्यान्ति निष्ठां ह्यन्तर्मुहूर्ततः ॥ ४१ ॥

આહારપર્યાપ્તિસ્વત્રાપિ પ્રાગ્વત્ ॥

મનોવચઃકાયવલ્લાન્યદ્વાણિ પચ જીવિતમ્ ।

श्वासश्चेति दश प्राणा द्वारेऽस्मिन्नेव वक्ष्यते ॥ ४२ ॥

इति पर्याप्तिस्वरूपम् ॥ ३ ॥

अथ योनिसंख्यास्वरूपम्—

‘ આહારપર્યાપ્તિ ’ પ્રાણી પહેલા ક્ષણમા જ સમાપ્ત કરે શેષ પાથ રહી એ અમ ખ્યાત મમયપ્રમાણ અન્તર્મુહૂર્ત્તમા મમાપ્ત કરે. ૩૮

આ અનુક્રમ ઐદારિકશરીરવાળાઓનો મમજવો

વૈક્રિય અને આહારક શરીરવાળાઓની તો ફક્ત શરીરપર્યાપ્તિ અન્તર્મુહૂર્ત્તમા થાય બાકીની પાથ એકેક ક્ષણ મોડી સમાપ્ત થાય ૩૯-૪૦

છયેનો નિષ્પત્તિકાળ તો અન્તર્મુહૂર્ત્તનો જ છે કેમકે એઓ આરબના સમયથી શરૂ કરીને અતર્મુહૂર્ત્તમા જ સંપૂર્ણ થાય છે ૪૧

આહારપર્યાપ્તિ તો અહિં પણ પૂર્વ પ્રમાણે જ સમજવી

મનોબળ, કાયબળ, વચનબળ, પાથ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય અને શ્વાસોશ્વાસ-આમ દશ પ્રાણ છે, એનું વિવેચન પણ આ જ ‘ દ્વાર ’ ના પ્રકરણમા આગળ કરીશુ ૪૨

આ પ્રમાણે સમારી છોનોના સ્વરૂપના સાકરીય દ્વારોમાના ‘ પર્યાપ્તિ ’ નામના ત્રીજા દ્વારનું સ્વરૂપ મમજવું

હવે ચોથાદ્વાર-યોનિસ ખ્યા-વિષે

તૈજસકાર્મણ્યવન્તો યુજ્યન્તે યત્ર જન્તવઃ સ્કન્ધૈઃ ।

ઔદારિકાદિયોગ્યૈ. સ્થાનં તદ્યોનિરિત્યાહુઃ ॥ ૪૩ ॥

તથા ષ-વ્યક્તિતોઽસંખ્યભેદાસ્તા. સંખ્યાર્હા નૈવ યદ્યપિ ।

તથાપિ સમવર્ણાદિજાતિભિર્ગણનાં ગતા ॥ ૪૪ ॥

તયોક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તૌ—

કેવલમેવ વિશિષ્ટવર્ણાદિયુક્તા સંખ્યાતીતાઃ સ્વસ્થાને વ્યક્તિ
ભેદેન યોનયઃ । જાતિં અધિકૃત્ય એકૈવ યોનિર્ગણયતે ।

લક્ષાશ્ચતુરશીતિશ્ચ સામાન્યેન ભવન્તિ તા ।

વિશેષાત્તુ યથાસ્થાનં વદ્યન્તે સ્વામિભાવતઃ ॥ ૪૫ ॥

કિં ષ સંવૃતા વિવૃતા ચૈવ યોનિર્વિવૃતસંવૃતા ।

દિવ્યશય્યાદિવદ્વદ્વાયાવૃતા તત્ર સંવૃતા ॥ ૪૬ ॥

તેજસશરીરવાળા અને કાર્મણ્ય શરીરવાળા જન્તુઓ ઔદારિક આદિ શરીરને યોગ્ય
એવા ‘સ્કન્ધૈઃ’ વડે જ્યાં જોડાય છે તે સ્થાનને ‘યોનિ’ કહે છે ૪૩

આ યોનિ વ્યક્તિપરત્વે અસંખ્યાત લેદોવાળી હોઈ, એની સંખ્યા બધાઈ શકે નહિ, પર
તુ સમાન વર્ણુ આદિની જાતિને લઈને એની ગણુની થઈ ગઈ ૪૪

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિ-ટીકા-આ કહ્યું છે કે—

વિશિષ્ટ વર્ણુ આદિથી યુક્ત હોવાથી યોનિઓ ‘નિઃસ્થાન’ આ વ્યક્તિભેદને લઈને
અસંખ્યાત કહેવાય છે, પરંતુ જાતિની અપેક્ષાએ એક જ યોનિ ગણાય

એકદર યોનિઓ ચારાશી લાખ છે એ વિષે વિશેષ વિગતાર ‘સ્વામિભાવથી’ યથા
સ્થળે કહેશુ ૪૫

યોનિના (૧) સંવૃત, (૨) વિવૃત અને (૩) વિવૃતસંવૃત-એમ ત્રણ પ્રકાર પશુ
પડી શકે

દિવ્ય શય્યા વગેરેની જેમ વદ્વાદિથી આદિદિત થયેલી હોય એ (૧) સંવૃત
યોનિ ૪૬

૧ કોની કોની કેટલી કેટલી યોનિઓ છે એ સબધે જેમકે માત લાખ પૃથ્વીકાવની, સાત લાખ અપભ્રમણી,
સાત લાખ તેહમયની, સાત લાખ વાદકાવની, ૮૪ લાખ પ્રત્યેક વનરપતિ કાવની ચૌદ લાખ સાધારણ
વનરપતિમયની એ લાખ ગેન્દ્રિયોની બે લાખ તેન્દ્રિયોની બે લાખ ચોન્દ્રિયોની, ચાર લાખ દેવતાની
ચાર લાખ નાગની, ચાર લાખ તિર્થ ચપગેન્દ્રિયોની અને ચોત્વાણ મનુષ્યોની ગણીને એમ ૮૪ લાખ

તથા વિસ્પષ્ટમનુપલક્ષ્યમાણાપિ સંવૃતા ।

વિવૃતા તુ સ્પષ્ટમુપલક્ષ્યા જલાશયાદિવત્ ॥ ૪૭ ॥

ઉક્તોભયસ્વભાવા તુ યોનિર્વિવૃતસંવૃતા ।

વહિર્દેશ્યાઽદેશ્યમધ્યા નારીગર્ભાશયાદિવત્ ॥ ૪૮ ॥

તૃતીયયોનિજાઃ સ્તોકાસ્તતો દ્વિતીયયોનયઃ ।

અસંખ્યઘ્નાસ્તતોઽનન્તગુણિતાઃ સ્યુરયોનયઃ ॥ ૪૯ ॥

તેભ્યોઽપ્યનન્તગુણિતા રૂપાતાઃ પ્રથમયોનયઃ ।

एव शीतसचित्तादिष्वप्यल्पवहुतोद्यताम् ॥ ૫૦ ॥

શીતા ચોષ્ણા ચ શીતોષ્ણા તત્તત્સ્પર્શાન્વયાત્ ત્રિધા ।

સચિત્તાચિત્તમિથ્રેતિ ભેદતોઽપિ ત્રિધા ભવેત્ ॥ ૫૧ ॥

जीवप्रदेशैरन्योऽन्यानुगमेनोररीकृता ।

जीवदेहादिः सचित्ता शुष्ककाण्डादिवत् परा ॥ ૫૨ ॥

अत एवांगिभिः सूक्ष्मैर्ब्रैलोक्ये निचितेऽपि हि ।

न तत्प्रदेशैर्योनीनामचित्तानां सचित्तता ॥ ૫૩ ॥

સ્પષ્ટ રીતે ન જણાતી હોય એ પણ આ ‘ સંવૃત ’ ના પેટામાં આવે

જગાશયાદિની પેઠે સ્પષ્ટપણે જણાય તે (૨) ‘ વિવૃત યોનિ ’ ૪૭

૨ થીક સ્પષ્ટ જણાતી હોય અને ૨ થીક અસ્પષ્ટ જણાતી હોય એ (૩) વિવૃતસંવૃતા અર્થાત્ મિશ્ર કહેવાય, એના સ્ત્રીના ગર્ભાગયની પેઠે જહારનો ભાગ દેખાતો હોય, અદરનો અદેશ્ય હોય ૪૮

ત્રીજી યોનીથી ઉત્પન્ન થયેલા થોડા હોય છે બીજા પ્રકારની યોનીથી ઉત્પન્ન થયેલા એ કરતા અસંખ્યગણા હોય છે એનાથી અનન્તગણા અયોનિજ એટલે ‘ યોનીથી નહિ ઉત્પન્ન થયેલા ’ હોય છે એથી પણ અનન્તગણા પ્રથમ પ્રકારની યોનીથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે એવી જ રીતે ‘ શીત ’ આદિક તથા ‘ સચિત્ત ’ આદિક યોનીઓને વિષે ઉત્પન્ન થયેલાઓની સંખ્યા પણ અત્પ-અનત્પ સમજી લેવી ૪૮-૫૦

અર્થપરતે જોઈએ તો એ યોનીના અસુક ત્રણ પ્રકાર થાય છે શીત, ઉષ્ણ અને ગી તોષ્ણ (મિશ્ર) વળી સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર-એમ પણ એના ત્રણ ભેદ થાય છે ૫૧

પરસ્પર અનુગમન કરીને જીવપ્રદેશોએ સ્વીકારેલી અને જીવતા શરીર વગેરે જેના હોય એવી યોનિ ‘ સચિત્ત ’ કહેવાય સુષ્કા કાષ્ટ જેવી ‘ અચિત્ત ’ કહેવાય છે ૫૨

આમ છે માટે જ (સુષ્કા કાષ્ટ જેવી હોવાને લીધે) ત્રણે ભોકાંમાં સૂક્ષ્મ જ તુઓ ભરેલા છે છતાં એના પ્રદેશોએ કરીને, અચિત્ત યોનિ સચિત્ત થતી નથી ૫૩

સચિત્તાચિત્તરૂપા તુ મિશ્રા યોનિઃ પ્રકીર્તિતા ।

નૃતિરશ્વાં યથા યોનૌ શુક્રશોણિતપુદ્ગલાઃ ॥ ૫૪ ॥

આત્મસાદ્વિહિતા યેઽસ્યુસ્તે સચિત્તાઃ પરેઽન્યથા ।

સચિત્તાચિત્તયોગે તયોનેર્મિશ્રત્વમાહિતમ્ ॥ ૫૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યોપિતા કિલ નાભેરધસ્તાત્ શિરાદ્વય પુષ્પમાલાવૈકક્ષકાકાર
મસ્તિ । તસ્યાધસ્તાત્ અધોમુખસંસ્થિતકોશાકારા યોનિઃ । તસ્યાશ્રવહિ-
ચૃતકલિકાકૃતયો માસમજયૌં જાયન્તે । ના કિલ અસૃક્સ્યન્દિ-
ત્વાત્ ઋતૌ સ્ત્રવન્તિ । તત્ર કેચિત્ અસૃજ. લવા. કોશાકારકાં યોનિ
અનુપ્રવિશ્ય સન્તિષ્ઠન્તે પશ્ચાત્ શુક્રસંમિશ્રાન્ તાન્ આહારયન્ જીવઃ
તત્ર ઉત્પદ્યતે । તત્ર યે યોન્યા આત્મસાત્ કૃતા. તે સચિત્તાઃ કદા-
ચિત્ મિશ્રા इति । યે તુ ન સ્વરૂપતામાપાદિતાઃ તે અચિત્તા. । અપરે
વર્ણયન્તિ અસૃક્ સચેતન શુક્રમચેતન इति । અન્યે બ્રુવતે શુક્રશોણિતમ્
અચિત્ત યોનિપ્રદેશાં સચિત્તા. इत्यतઃ યોનિ મિશ્રા । इति તુ
તત્ત્વાર્થવૃત્તૌ દ્વિતીયે અધ્યાયે ॥

સચિત્તઅચિત્તરૂપ હોય એ યોનિ ' મિશ્ર યોનિ ' કહેવાય હજાન્ત તરીકે, મનુષ્ય અને
તિર્થંચની યોનિમા શુક્ર તથા રૂધિરના પુષ્કળો હોય છે તેમાથી જે પુષ્કળો આત્મા સાથે
જોડાયેલા છે તે ' સચિત્ત ' છે અને બીજા ' અચિત્ત ' છે—આ મચિત્તઅચિત્તનો યોગ જેમા
હોય એવી યોનિ ' મિશ્રયોનિ ' કહેવાય ૫૪-૫૫

ત્રીઓને નાભિની નીચે વિકસ્વર પુષ્પાની માળા જેવી જે નાડી હોય છે, એની હેઠળ
અધોમુખ રહેલા કોશ એટલે ડોડાના આકારની યોનિ હોય છે એની આમપામ, આખાની
મજરી હોય એવી માસની માબર થાય છે તે માજરીમાથી સ્વાભાવિકપણે ઝડપી રૂધિર
ઝરે છે એ રૂધિરના કોઈ કોઈ કણ યોનિમા દાખલ થાય છે, અને એમા જ્યારે પુરૂષવ-
વીર્ય લગે છે ત્યારે એ મિથળમાથી જીવ ઉત્પન્ન થાય છે જે એ વજ્રોળો આહાર લે છે એ
કણોમાથી જે યોનિમા યોનિરૂપ અર્થ બને છે એ ' મચિત્ત ' છે અથવા મચિત્તઅચિત્ત—મિશ્ર
છે, અને જેઓ યોનિમા રહેલા છતાં યોનિરૂપ થતા નથી એઓ અચિત્ત છે આ વિષયપરત્વે
કેટલાકનો મત એવો છે કે રૂધિર સચિત્ત છે અને વીર્ય અચિત્ત છે, કેટલાકના મતે બંન્ને
અચિત્ત છે, પણ યોનિના પ્રદેશો સચિત્ત હોઈ, એમા દાખલ થવાથી મિશ્રભાવને પામ્યા
કહેવાય છે આ પ્રમાણે ' તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ' ના બીજા અધ્યાયમા કહ્યું છે.

યોનિત્રિધા મનુષ્યાણાં શંખાવર્ત્તાદિભેદતઃ ।

યસ્યાં શંખ ઇવાવર્ત્તઃ શંખાવર્ત્તા તુ તત્ર સા ॥ ૫૬ ॥

કૂર્મોન્નતા ભવેદ્યોનિઃ કૂર્મપૃષ્ઠમિવોન્નતા ।

વંશીપત્રા તુ સંયુક્તવંશીપત્રદ્વયાકૃતિઃ ॥ ૫૭ ॥

સ્ત્રીરત્નસ્ય ભવેચ્છંખાવર્ત્તા સા ગર્ભવર્જિતા ।

વ્યુત્ક્રામન્તિ તત્ર ગર્ભા નિષ્પદ્યન્તે ન તે યતઃ ॥ ૫૮ ॥

અતિપ્રવલકામાગ્નેર્વિલીયન્તે હિ તે યથા ।

કુરુમત્યા કરસ્પૃષ્ટોઽપ્યદ્રવહ્નોહપુત્રકઃ ॥ ૫૯ ॥

તથા ચ પ્રજ્ઞાપનાયામ્ । સંખાવર્ત્તાણાં જોળીં ઇત્થિરયણસ્સ ॥

અર્હચ્ચક્રિવિષ્ણુવલઘેવાસ્ત્રાનાં દ્વિતીયિકા ।

તૃતીયા પુનરન્યાસાં સ્ત્રીણાં યોનિઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૬૦ ॥

ઇદ ચ યોનીનાં ત્રિધા ત્રેવિવ્યં સ્થાનાંગતૃતીયસ્થાને ॥ આચા-

રાંગવૃત્તૌ તુ શુભાશુભભેદેન યોનીનામનેકત્વમેવ ગાથાભિઃ પ્રદર્શિતમ્—

મનુષ્યોની યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે જેમા શખની પેઠે ‘આવર્ત્ત’ હોય એ (૧) શખાવર્ત્ત, જે કૂર્મ-ઢાચળાની પીઠની જેમ ઉત્તર-ઉચી હોય એ (૨) કૂર્મોન્નત, અને જેની વાસના એ મયુક્ત પત્રો જેવી આકૃતિ હોય એ (૩) વંશીપત્રા ૫૬-૫૭

સ્ત્રીરત્નની યોનિ ‘શખાવર્ત્ત’ હોય અને એ ગર્ભવર્જિત હોય એટલે કે એમા ગર્ભ રહેત નહિ, નષ્ઠ થઇ જાય કેમકે એવા સ્ત્રીરત્નોના કામાગ્નિ અત્યંત પ્રબળ હોય છે એટલે ગર્ભ ભક્ષમસાત્ થઇ જાય કહે છે કે કુદ્ભતિ જે એક ‘સ્ત્રીરત્ન’ હતી-એના હાથનો સ્પર્શ થતાજ કોઈ લોકહતુ પુત્રજ હશે એ પણ દ્રવવા લાગ્યું હતું ૫૮-૫૯

પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પણ સાદી પૂરે છે કે સ્ત્રીરત્નની શખાવર્ત્ત યોનિ હોય અરિહંત, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ તથા બળદેવ—એટલાની માતાઓની યોનિ ખીજ પ્રકારની એટલે ‘કૂર્મોન્નત’ હોય એપ સર્વ સ્ત્રીઓની ત્રીજ પ્રકારની અર્થાત્ ‘વંશીપત્રા’ (યોનિ) હોય. ૬૦

આવી, યોનિના ત્રણ પ્રકારની અને અંકક પ્રકારના પાછા ત્રણ ત્રણ લેદની વાત મ્યાનાગ સૂત્રના ત્રીજ ‘સ્થાન’ મા કહી છે

આચાર્યગ સૂત્રની વૃત્તિમા તો યોનીઓનુ શુભાશુભ લેદે કરીને અનેકત્વ બતાવ્યું છે એ આ પ્રમાણે —

સીશ્રાદીજોણીઓ ચડરાસીતી ઓ સયસહસેહિં ।

અસુહાઓ ય સુહાઓ તત્થ સુહાઓ ઇમા જાણ ॥ ૬૧ ॥

અસ્સંઘાડ મણુસ્સા રાહસર સંઘમાદિઆઝ્ઞા ।

તિત્થયરનામગોયં સબ્બસુહં હોઈ નાયઠ્ઠં ॥ ૬૨ ॥

તત્થવિ ય જાહસપન્નયાઈ સેસાઓ હોતિ અસુહાઓ ।

દેવેસુ કિલ્લિસાઈ સેસાઓ હોતિ ડ સુહાઓ ॥ ૬૩ ॥

પંચેદિયતિરિણ્ણુ હયગયરયણા હવતિ ડ સુહાઓ ।

સેસાઓ અસુહાઓ સુહવન્નેર્ગિદિયાદીયા ॥ ૬૪ ॥

દેવિંદચક્કવટ્ઠિત્તણાઈ મોત્તુ ચ તિત્થયરભાવં ।

અણગારભાવિયાવિય સેસાઓ અણતસો પત્તા ॥ ૬૫ ॥

इति योनिस्वरूपम् ॥ ४ ॥

कुलानि योनिप्रभवान्याहुस्तानि बहून्यपि ।

भवन्ति योनावेकस्यां नानाजातीयदेहिनाम् ॥ ६६ ॥

कृमिपृश्निककीटादिनानाक्षुद्रांगिनां यथा ।

एकगोमयपिंडान्त कुलानि स्युरनेकश ॥ ६७ ॥

ચોરાશીલાખ ‘શીત’ આદિ શુભઅશુભ યોનિઓ છે એમા અસ ખ્યાતઆયુધ્ય વાળા મનુષ્યોની અને મ ખ્યાતઆદિઆયુધ્યવાળા ચક્રવર્તીની તથા તીર્થ કરનામગોન વાળાની ‘શુભ’ (યોનિ) જાણવી એમા ‘પણુ’ જાતિમ પત્ર’ ની શુભ અને બીજાઓની ‘અશુભ’ સમજવી દેવોમા ‘કિલિય’ આદિની ‘અશુભ’ અને બાકીનાઓની ‘શુભ’ જાણવી પચેન્દ્રિય તિર્થોમા અધરત્નની તથા ગજરત્નની ‘શુભ’, અને બીજાઓના ‘અશુભ’ છે ઉત્તમ વર્ણવાળા એકેન્દ્રિયો-રત્ન વગેરેની ‘શુભ’ છે ૬૧-૬૪

દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી, તથા તીર્થ કર અને અણગાર-આટલા સિવાય બાકીના-બીજાઓ અનન્તવાર સ સારયોનિમા પતિત થયા છે

એ પ્રભાતે ‘યોનિ’ નુ વર્ણન કર્યું ૬૫

હવે પાચમા દ્વાર ‘કુળ જ ખ્યા’ વિષે —

યોનિમા ઉત્પન્ન થાય એ ‘કુળ’ એક યોનિને વિષે તાનાપ્રકારની જાતિવાળા પ્રાણીના અનેક કુળો હોય છે દર્શન તરીકે—છાણના પિંડમા કૃમિ, વીંછી, ઘીડા આદિ અનેક પ્રકારના

કોઠ્યેકા સત્તનવતિર્લ્લાઃ સાર્ધા ભવન્તિ હિ ।

સામાન્યાત્કુલકોટીનાં વિશેષો વદ્યતેઽગ્રતઃ ॥ ૬૮ ॥

इति योनिकुलस्य रूपं तत्संवृतत्वादि च ॥ ५ ॥ ६ ॥

ભવસ્થિતિસ્તદ્ભવાયુર્દ્વિવિધં તત્ત્વ કીર્તિતમ્ ।

સોપક્રમ સ્યાત્તત્રાયં દ્વિતીય નિરુપક્રમમ્ ॥ ૬૯ ॥

કાલેન વહુના વેદ્યમપ્યાયુર્યત્તુ ભુજ્યતે ।

અલ્પેનાધ્યવસાનાઘૈરાગમોક્તૈરુપક્રમૈઃ ॥ ૭૦ ॥

આયુઃ સોપક્રમ તત્સ્યાદન્યદ્વા કર્મ તાદૃશમ્ ॥

યદ્બંધસમયે વદ્ધ શ્રુત્યં શક્યાપવર્તનમ્ ॥ ૭૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દત્તાગ્નિરેકતો રજ્જુર્યથા દીર્ઘીકૃતા ક્રમાત્ ।

દદ્યતે સપિણ્ડતા તુ સા જ્ઞાતિત્યેકહેલયા ॥ ૭૨ ॥

યત્પુનર્વન્ધસમયે વદ્ધ ગાઢનિકાચનાત્ ।

ક્રમવેદ્યફલ તદ્ધિ ન શક્યમપવર્તિતુમ્ ॥ ૭૩ ॥

હુદ્ર પ્રાણીઓના અનેક કુળ હોય છે એકદર એવા કુળ એક કોટી ને સાડીસતાણ લાખ હોય છે આ સખધમા આગળ વિશેષ કહેશુ ૬૬-૬૮

આમ ‘કુળ’ વિષે સમજણ આપી

છહું દ્વાર ‘યોનિતુ સવૃતત્વ આદિ’—એને વિષે પણ ડહેવાઈ ગયુ

હવે સાતમા દ્વાર ‘ભવસ્થિતિ’ વિષે

ભવસ્થિતિ એટલે ‘તે ભવનુ આયુષ્ય’ તે બે પ્રકારનુ છે—(૧) સોપક્રમ અને

(૨) નિરૂપક્રમ ૬૯

થબે કાળે વેદાય એવુ છતા પણ, શાસ્ત્રોક્ત અધ્યવમાયાદિ ઉપક્રમોવડે અત્પ્રકાશમા ભોગવાઈ જાય—એવુ ને આયુષ્ય તે ‘સોપક્રમ આયુષ્ય’ ૭૦

અથવા, ઠીક અને નિવર્તન થઇ શકે એવુ બાધેલુ ને ‘કર્મ’ તે પણ ‘સોપક્રમ’ કહેવાય જેમ છૂટી મૂકેલી—લાળી કરેલી દોરી એક છેડેથી મળગાવતા ‘અનુક્રમે’ બળે છે, પણ તેજ દોરીનુ શુછુ વાળી અગ્નિમા નાખતા, ‘એકદમ—એકીવખતે’ બળી જાય છે ૭૧-૭૩

પણ ને કર્મ ગાઢ નિકાચિન બાધ્યુ હોય એનુ ક્ષણ અનુક્રમે ભોગવતુ પડે છે અને એનુ અપવતન કરી શકાતુ નથી ૭૩

ત્રીયતેઽધ્યવસાનાદ્યૈર્યૈઃ સ્વોત્થૈઃ સ્વસ્ય જીવિતમ્ ।
પૌરશ્ચ વિપશત્ત્રાયૈસ્તે સ્યુઃ સર્વેઽપ્યુપક્રમાઃ ॥ ૭૪ ॥

યદાહ—અર્જુનવસાણનિમિત્તે ગ્રાહારે વેયણાપરાધાણ ।

પાસે આણાપાણૂ સત્તવિહં જિજ્ઞાણ થાડ ॥ ૭૫ ॥

ત્રિધા તત્રાધ્યવસાન રાગસ્નેહભયોદ્ભવમ્ ।
વ્યાપાદયન્તિ રાગાદ્યા અપ્યત્યન્તવિકલ્પિતાઃ ॥ ૭૬ ॥

યથા પ્રપાલિકાયા યુવાનમનુરાગતઃ ।
પશ્યન્ત્યા ક્ષીણમાયુર્યત્કામસ્યાન્ત્યા દશા મૃતિઃ ॥ ૭૭ ॥

યતઃ—ચિંતે દદુમિચ્છદ્ દીહ નીમસદ્ તહ જરે દાહે ।
મત્તત્રોયણ મુચ્છા ઉમ્માય ન યાણઈ મરણં ॥ ૭૮ ॥

કસ્યાશ્ચિત્ સાર્થવાહ્યાશ્ચ વિદેશાદાગતે પ્રિયે ।
મિત્રૈઃ સ્નેહપરીક્ષાર્થં વિપન્ને કથિતેઽથ સા ॥ ૭૯ ॥

ઉપક્રમ એટલે શું ? આપણા પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા અધ્યવસાયો વગેરે, તથા ખીળ
ઓએ પ્રેરેલા વિષ ગરુ વગેરે જે આયુધ્યનો નાશ કરનારા છે તે મર્વ ‘ઉપક્રમ’ કહેવાય ૭૪
કહ્યું છે કે અધ્યવસાય, નિમિત્ત, આહાર, વેદના, પરાધાત, સ્પર્શ અને આસોધામ—
એ સાત પ્રકારે આયુધ્ય નષ્ટ થાય છે ૭૫

અધ્યવસાય ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (૧) રાગથી થયેલો (૨) સ્નેહથી થયેલો અને (૩)
ભયથી થયેલો. અત્યન્ત મન પવિકટપશુકત રાગ વગેરે પશુ મૃત્યુના કારણ બને છે, ૭૬

દુષ્ટાન્ત તરિકે —એક યુવાન પુરૂષને વિશે ‘રાગનેલીધે’ આસક્ત થયેલી એક સ્ત્રી મૃત્યુ
પામે છે કેમકે કામની દશ દશા ગણાવી છે એમા છે લી દશા મૃત્યુ છે ૭૭

(૧) ચિન્તવન થવું, (૨) સ્નેહના લાજનને ભેવાઈ જવું, (૩) દીર્ઘાંશિ ત્યાગ મૂકવો,
(૪) જનન ચઢવો, (૫) દાહ થવો, (૬) લોભનપર અરૂચિ થવી, (૭) મૃત્યુ આવી,
(૮) ઉન્માદ થવો, (૯) ભાન જતું રહેવું, (૧૦) મૃત્યુ—આ દશ કામની દશા છે ૭૮

કોઈ સાર્થવાહ પરદેશથી ‘ઘેર આવતો હતો એ અનસરે એના મિત્રોએ, એના ઘેર
પહોંચ્યા પહેલાં એની સ્ત્રીના પ્રેમની પરીક્ષા કરવા માટે તેણીને જઈને ખબર આપ્યા કે એના
સ્વામી મૃત્યુ પામ્યો છે એ માહિતી જ એ સ્ત્રી પતિપ્રેમને લીધે મૃત્યુ પામી સાર્થવાહે

સાર્થવાહી વિપન્નેવ સાર્થવાહોઽપિ તાં મૃતામ્ ।

શ્રુત્વા તત્સંગમાયેવ તૂર્ણં સ્નેહાદ્વ્યપદ્યત ॥ ૮૦ ॥ યુગ્મમ્ ।

મયાદ્યથા વાસુદેવદર્શનાત્ સોમિલો દ્વિજ ।

હત્વા ગજસુકુમારં નગરીમાવિશન્ મૃત- ॥ ૮૧ ॥

નિમિત્તાદ્વિપશસ્ત્રાદેરાહારાદ્વહુતોઽલ્પતઃ ।

સ્નિગ્ધતશ્ચાસ્નિગ્ધતશ્ચ વિકૃતાદહિતાવહાત્ ॥ ૮૨ ॥

શૂલાદેવેદનાયાશ્ચ ગર્તાપ્રપત્તનાદિકાત્ ।

પરાઘાતાત્સ્પર્શતશ્ચ ત્વગ્વિપાદિસમુદ્ભવાત્ ॥ ૮૩ ॥

શ્વાસોચ્છ્વાસાશ્ચ વિકૃતત્વેનાત્યન્તં પ્રસર્પતઃ ।

નિરુદ્ધાદ્વા ત્રિયેતાંગી તસ્માદેતે ઉપક્રમાઃ ॥૮૪॥વિશેષકમ્॥

સ્યુ કેપાંચિદ્યદપ્યેતેઽનુપક્રમાયુષામપિ ।

સ્કંદકાચાર્યશિષ્યાણામિવ યંત્રનિર્મીલના ॥ ૮૫ ॥

તથાપિ કષ્ટદાસ્તેપાં ન ત્વાયુ ક્ષયહેતવઃ ।

સોપક્રમાયુષ ઇવ ભાસન્તે તેઽપિ તૈર્મૃતા- ॥૮૬॥ યુગ્મમ્ ॥

પણુ ઘેર આવી એવુ જોઇ 'સ્નેહને લીધે' પોતે જાણે એને મળવા જતો હોયની એમ પ્રાણુ ત્યાગ કર્યો ૭૬-૮૦

ગજસુકુમારનો ઘાત ઠરી નગરમા આવતો નોમિલ પ્રાણુશ્રીકૃષ્ણને જોઈને, 'લયને લીધે' મૃત્યુ પામ્યો ૮૧

(એમ 'રાગ', 'સ્નેહ'ને 'લય'થી મૃત્યુ પામેલાના અનુક્રમે એ ત્રણ દૃષ્ટાન્ત સમજવા)

'નિમિત્ત'થી એટલે વિષપાનથી કે મન્થઘાતથી મૃત્યુ થાય છે, 'આહાર'થી એટલે અતિ અન્ન, અતિ ઘણા, બહુ ભાજ, છેક લુખા, વિઠાગી કે અહિતકારી લોજનથી મૃત્યુ થાય છે, 'વેદના'થી એટલે શૂળિ વગેરેથી મૃત્યુ થાય છે, 'પરાઘાત'થી એટલે કોઈનુ કઈ અનિષ્ટ કર્યું હોય એના આઘાતથી મૃત્યુ થાય છે, 'સ્પર્શ'થી એટલે ત્વચા આદિને કોઈ આકરા વિષનો સ્પર્શ થવાથી મૃત્યુ થાય છે, 'શ્વાસોશ્વાસ'થી એટલે કોઈ એવા વ્યાધિને લઈને જોસબધ શ્વાસોશ્વાસ ચાલવા લાગે તેથી મૃત્યુ થાય છે, અથવા શ્વાસોશ્વાસ રોકવાથી પણ મૃત્યુ થાય છે —આ સર્વ 'ઉપક્રમ' જાણવા ૮૦-૮૪

એ ઉપક્રમ ટેટલાક અનુપક્રમી આયુષ્યવાગાને પણ ને કે લાગે છે, (જેમકે સ્કંધકાચાર્યના શિષ્યોને યત્રમા પીલાણુ પડ્યુ હતુ) તે પપુ એ (ઉપક્રમો) એમને કૃત કહ્યા આ

અથ પ્રકૃતમ્- સોપક્રમાયુષઃ કેડ્યનુપક્રમાયુષઃ પરે ।

इति स्युर्द्विविधा जीवास्तत्र सोपक्रमायुषः ॥ ८७ ॥

તૃતીયે નવમે સસર્વિશે ભાગે નિજાયુષઃ ।

वध्नन्ति परजन्मायुरन्त्ये वान्तर्मुहूर्तके ॥ ८८ ॥ युग्मम् ॥

પદાહુ. ગ્યામાચાર્યા । સિયતિભાગે સિયતિભાગતિભાગે
સિયતિભાગતિભાગતિભાગે ઇતિ ॥

केचित्तु ससर्विंशदप्यूध्वं विकल्पयन्ति वै ।

त्रिभागवल्पनां यावदन्त्यमन्तर्मुहूर्तकम् ॥ ८९ ॥

અસંખ્યાયુર્નૃતિયંચશ્ચરમાગાશ્ચ નારકાઃ ।

सुरा शलाकापुमांसोऽनुपक्रमायुष स्मृताः ॥ ९० ॥

અપરે વર્ણયન્તિ । તીર્થકરૌપપાતિકાનાં નોપક્રમતો મૃત્યુઃ ।
શેષાણામુભયથા । ઇતિ તત્ત્વાર્થરુત્તૌ ॥ કર્મપ્રકૃતિરુત્તાવપિ અદ્વાજોગુ
ક્ષસ ઇતિ ગાથાવ્યાખ્યાનેઽભોગભૂમિજેપુ તિર્યક્તુ મનુષ્યેપુ ચ ત્રિપ
લ્યોપમસ્થિતિપૂરણ, પશ્ચાદાશુ સર્વાલ્પજીવિતમન્તર્મૂહૂત્તં વિહાય
જેપમાયુઃ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકં અપવર્ત્તયન્તિ અન્તર્મૂહૂત્તોનમ્ ઇતિ ॥

પનારા જ હોય, નહિ કે આયુષ્યનો અત લાવનારા તેથી મોપક્રમી આયુષ્યવાળાઓની પેઠે
એઓ પણ એ ઉપક્રમેને લીધે મૃત્યુ પામ્યા છે એવો ભાગ થાય છે ૮૫-૮૬

હવે પાછી પ્રવૃત્તિ બાબત —

કેટલાક જીવોનું આયુષ્ય ‘સોપક્રમી’, અને કેટલાકનું ‘નિરૂપક્રમી’ હોય એમા
મોપક્રમી આયુષ્યવાળા પોતાના આયુષ્યના ત્રીજે, નવમે કે સત્યાવીશમે ભાગે અથવા છેવટે
અન્તર્મૂહૂર્તે પરભવનું આયુષ્ય બાધે કે [સ્વાભાવાર્થજી પણ એમ જ કહે છે] કેટલાક વળી
સત્યાવીશથી પણ આગળ છેક છેલ્લા અન્તર્મૂહૂર્ત સુધી એ ત્રિભાગની ઠપપના કરે છે ૮૭-૮૯

અમ ખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્યો અને તિર્યંચો, અગમશરીરવાળાઓ નાગકીના જીવો,
દેવો તથા (ત્રેમક) ‘શલાકાપુરુષો’ નહેવાય છે એઓ-સર્વ નિરૂપક્રમી આયુષ્યવાળા
મમજવા ૯૦

કેટલાકોને એવો મત છે કે તીર્થકરોનું તથા દેવતાઓનું મૃત્યુ ‘ઉપક્રમ’ થી મળુ

સુરનૈરયિકાઽસહ્યજીવિતિર્યગ્મનુષ્યકા ।

વધ્નન્તિ પરમાસશેષાયુષોઽશ્યમ્ભવજીવિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

મતાન્તરેણ ઉત્કર્ષતઃ પરમાસાવશેષે જઘન્યતશ્ચ અન્તર્મુહૂર્ત્તશેષે
નારકા પરમવાયુર્વધ્નન્તિ ઇતિ ભગવતીસૂત્રે (શતક ૧૪ ઉદ્દેશ ૧) ॥

નિજાયુપસ્તૃતીયેશે શેષેઽનુપક્રમાયુષઃ ।

નિયમાદન્યજન્માયુર્નિર્વધ્નન્તિ પરે પુનઃ ॥ ૧૨ ॥

યાવત્યાયુષ્યવશિષ્ઠે પરજન્માયુરર્જ્યતે ।

કાલસ્તાવાનવાધાસ્યસ્તતઃ પરમુદેતિ તત્ ॥ ૧૩ ॥

ઇતિ ભવસ્થિતિઃ ॥ ૭ ॥

નથી તે શિવાયના બીજાઓનું મૃત્યુ ઉભય પ્રકારનું એટલે નોપકમી અને નિરૂપકમી હોય છે—
એમ ‘તત્ત્વાર્થવૃત્તિ’ ના કર્તા કહે કે ‘કર્મવૃત્તિ’ ની વૃત્તિ—દીઠામા વળી ‘અદ્વાતેશુક્લસ’ એ
ગાથાના વ્યાખ્યાનમા કહ્યું છે કે ‘અકર્મભુમિ’ મા થયેલા તિર્યચો તથા મનુષ્યોને વિષે ત્રણ
‘પ થોપમ’ ના આયુષ્યવાળો જીવ, પાછળથી તુરત, અતિષ્ઠ અન્તર્મુહૂર્ત્તના આયુષ્યને
હોડીને, બાકીનું અન્તર્મુહૂર્ત્તન્યૂન એવું ત્રણ ‘પ-થોપમ’ ની સ્થિતિનાજી આયુષ્ય
સ શેષી શકે છે

દેવતા, નારદીના જીવો તથા અનખ્યાત આયુષ્યવાળા તિર્યચો અને મનુષ્યો, જ્યાં છે
માસ આયુ બાકી રહે ત્યારે આગામી ભવનું આયુ બાધે છે ૯૧

બીજો મત એવો છે કે —

ઉત્કૃષ્ટ જ મામ બાકી રહે ત્યારે, અને જન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત બાકી રહે ત્યારે, નારદીના
જીવો, પરમવતુ આયુષ્ય બાધે છે—એમ ભગવતીમૂત્રના ચૌદમા ‘શતક’ ના પહેલા ‘ઉદ્દેશ’
મા કહ્યું છે

વળી બાકીના નિરૂપકમી આયુષ્યવાળાઓ પોતાના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે
ત્યારે નિશ્ચયે પરમવાયુ બાધે છે ૯૨

જેટલું આયુષ્ય બાકી રહે પરમવાયુષ્ય બાધવામાં આવે તેટલા કાળને ‘અબાધકાળ’
કહે છે; અને ત્યારપછી તે ‘ઉદય’ ના આવે છે ૯૩

આ પ્રમાણે આત્મા દ્વાર—‘અભિચિતિ’—નું અવગ્રહ કહ્યું

કાયસ્થિતિસ્તુ પૃથિવીકાયિકાદિશરીરિણામ્ ।

તત્રૈવ કાયેઽવસ્થાન વિપદોત્પદ્ય ચાસકૃત્ ॥ ૧૪ ॥

इति कायस्थितिस्वरूपम् ॥ ८ ॥

ઔદારિક વૈક્રિય ચ દેહમાહારકં તથા ।

તૈજસ કાર્મણ ચેતિ વેદ્યા પદોદિતા જિને. ॥ ૧૫ ॥

उदारैः पुद्गलैर्जातं जिनदेहाद्यपेक्षया ।

उदार सर्वतस्तु गमिति चौदारिक भवेत् ॥ १६ ॥

ક્રિયા વિશિષ્ટા નાના વા વિક્રિયા તત્રસંભવમ્ ।

સ્વાભાવિક લઙ્ઘિજ ચ દ્વિવિધ વૈક્રિય ભવેત્ ॥ ૧૭ ॥

यत्तदेकमनेक वा दीर्घं द्रुस्व महल्लघु ।

भवेत् दृश्यमदृश्य वा भूचर वापि खेचरम् ॥ १८ ॥

આકાશસ્ફટિકસ્વચ્છ શ્રુતકેવલિના કૃતમ્ ।

અનુત્તરામરેભ્યોઽપિ કાન્તમાહારક ભવેત્ ॥ ૧૯ ॥

પૃથ્વીકાય આદિ છવો, મૂર્ત્યુ પાત્રીને તથા પુન ઉત્પન્ન થઇને, એક માથે જ એ જ 'કાય' મા રહે-એ 'કાયસ્થિતિ' એવાય ૯૪

એટલું આઠમા દ્વાર 'કાયસ્થિતિ' વિષે

હવે નવમા દ્વાર- 'દેહ' અથવા 'શરીર' વિષે —

જિનેશ્વરેએ પાત્ર પ્રકારના શરીર જણા છે (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) આહારક, (૪) તૈજસ અને (૫) કાર્મણુ ૯૫

જિનેશ્વરના શરીર આદિની અપેક્ષાએ મનહર પુદ્ગલતુ બનેલુ સર્વોત્તમ શરીર 'ઔદારિક' શરીર કહેવાય (૧) ૯૬

નાનાવિધ વિશિષ્ટ ક્રિયા એનું નામ વિક્રિયા-એથી થયેલુ તે વૈક્રિય (૨) આના બે પ્રકાર છે સ્વભાવિક અને 'લઙ્ઘિ' થી થયેલુ આ વૈક્રિય શરીર એકના અનેક થઇ શકે, હ્રસ્વદીર્ઘ થઇ શકે, ન્હાના મોટા થઇ શકે, દૃશ્ય અદૃશ્ય થઇ શકે, તેમ ભૂમિપરથી આકાશમા કે આકાશમાથી ભૂમિપર જ આર કરી શકે ૯૭-૯૮

ત્રીજુ આહારક શરીર — આકાશ અને સ્ફટિકરત્નના સમાન સ્વચ્છ-નિર્મળ તથા અનુત્તર વિમાનના દેવોથી પણ આધક કાન્તિવાળુ શ્રુતકેવળીરૂત શરીર 'આહારક' કહેવાય (૩)

શ્રુતાવગાહાસામર્પોપધ્યાયૃદ્ધિઃ કરોત્યદઃ ।

મનોજ્ઞાની ચારણો વોત્પન્નાહારકલબ્ધિકઃ ॥ ૧૦૦ ॥

તૈજસં ચોષ્ણતાલિંગં તેજોલેશ્યાદિસાધનમ્ ।

કાર્મણાનુગમાહારપરિપાકસમર્થકમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

અસ્માત્તપોવિશેષોત્થલબ્ધિયુક્તસ્ય મૂસ્પૃશઃ ।

તેજોલેશ્યાનિર્ગમ સ્યાદુત્પન્ને હિ પ્રયોજને ॥ ૧૦૨ ॥

તથોક્ત જીવાભિગમવૃત્તૌ—

સવ્વસ્સ ઉન્હસિદ્ધ રસાદિઆહારપાગજણગ ચ ।

તેશ્વગલદ્ધિનિમિત્તં ચ તેશ્વગ હોઝ નાયવ્વમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

અસ્માદેવ ભવત્યેવં શીતલેશ્યાવિનિર્ગમઃ ।

સ્યાતાં ચ રોપતોષાભ્યાં નિગ્રહાનુગ્રહાવિત્ ॥ ૧૦૪ ॥

તથોક્ત તત્ત્વાર્થવૃત્તૌ—

યદા ઉત્તરગુણપ્રત્યયા લબ્ધિઃ ઉત્પન્ના ભવતિ તદા પરં પ્રતિ
દાહાય વિસ્ત્રજતિ રોપવિપાધ્માતો ગોશાલાદિવત્ । પ્રસન્નસ્તુ શીતતે
જસા અનુદહ્વાતિ ઈતિ ॥

શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી આમર્ષઆધિઆદિની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી, અથવા આહારક લબ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી, મન પર્યવસાની અથવા આરણ્યમુનિ એવુ આહારક શરીર કરી શકે છે ૬૬-૧૦૦

થોથુ ‘તેજસ’ શરીર ‘તેજસ’ એટલે ઉષ્ણતાવાળું-ઉષ્ણ એ, તેજોલેશ્યા આદિને સાધનારૂ છે અને ‘કાર્મણ’ શરીરના અનુગામી આહારને પચાવવામા મમર્થ છે જે પ્રાણીને કોઈ વિશિષ્ટ તપશ્ચર્યાથી લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય એને, કાર્ય પડયે, એના તેજમ શરીરમાથી તેજોલેશ્યા નીકળીને એનુ એવા પ્રકારનુ કાર્ય સાધી આપે છે ૧૦૧-૧૦૨

‘જીવાભિગમસૂત્ર’ની વૃત્તિ-ટીકામા કહ્યું છે કે-ઉષ્ણતાથી સિદ્ધથયેલુ, રસાદિક આહારને પચાવનારૂ અને તેજોલેશ્યાની લબ્ધિના નિમિત્તરૂપ આ ‘તેજસશરીર’ મર્વને છે એમ સમજવુ ૧૦૩

વળી એવી રીતે તેજસ શરીરમાથી શીતલેશ્યા પણ નીકળે છે એ શીતલેશ્યાને લીધે પ્રાણી, તુષ્ટમાન થયો હોય તો, અનુગ્રહ કરી શકે છે, જ્યારે ઉપર કહી એ તેજોલેશ્યાવડે, રોપે ભરાયલો પ્રાણી નિગ્રહ કરી શકે છે ૧૦૪

ક્ષીરનીરવદન્યોઽન્ય શ્લિષ્ઠા જીવપ્રદેશકૈ ।

કર્મપ્રદેશા યેઽનન્તા કાર્મણ સ્થાત્તદાત્મકમ્ ॥ ૧૦૫ ॥

સર્વેપામપિ દેહાનાં હેતુભૂતમિદં ભવેત્ ।

ભવાન્તરગતૌ જીવસહાય ચ સતૈજસમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

નન્વૈતાભ્યાં શરીરાભ્યા સહાત્માયાતિ યાતિ ચેત્ ।

પ્રવિશન્નિરયન્વાપિ કુતોઽસૌ તર્હિ નેદ્યતે ॥ ૧૦૭ ॥

અગ્રોચ્ચેદે—ન ચત્તુર્ગોચરઃ સૂક્ષ્મતયા તૈજસકાર્મણે ।

તતો નોત્પદ્યમાનોઽપિ પ્રિયમાણોઽપ્યસૌ સ્ફુટઃ ॥ ૧૦૮ ॥

પરૈરપ્યુક્તમ્—અન્તરાભવદેહોઽપિ સૂક્ષ્મત્વાન્નોપલભ્યતે ।

નિષ્ક્રામન્પ્રવિશન્વાપિ નાઽભાવોઽનીચ્છણાવપિ ॥ ૧૦૯ ॥

સ્વરૂપમેવં પચાનાં દેહાનાં પ્રતિપાદિતમ્ ।

કારણાવિકૃતાંસ્તેષાં વિશેષાન્ દર્શયામ્યથ ॥ ૧૧૦ ॥

‘ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ’ આ કહ્યું છે કે—

જ્યારે ઉત્તરશુણ્ણી પ્રતીતિવાળી લગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શાષ્ઠી વિષયી ધમધમા યમાન થયેલો માણસ ‘ ગોશાળા ’ની જેમ શત્રુને બાળી નાખવાને માટે તેજોલેશ્યા મૂકે છે અથવા તો પ્રમત્ત-તુષ્ટમાન થયો હોય તો શીતલેશ્યા-ગીતળતેજ-થી અતુગ્રહ કરે છે

હવે પાચ્યમ્ અને છેલ્લું ‘ કાર્મણ ’ શરીર જીવપ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે પરસ્પર જાળી ગયેલા કર્મપ્રદેશોરૂપ ‘ કાર્મણુ ’ શરીર હોય આ કાર્મણુ શરીર સર્વ શરીરોત્તુ હેતુભૂત છે, અને તેજસ તથા કામજુ-બેઉ સાથે મળીને, જીવને બવાન્તરમા જવા માટે સહાયકર્તા થઈ પડે છે ૧૦૫-૧૦૬

અહિં એવી શ કા ઉપસ્થિત થાય કે—જ્યારે આત્મા આ બેઉ શરીર સંહિત આવ-જા કરે છે ત્યારે આવતો-પ્રવેશ કરતો અને જતો-નીકળતો કેમ દેખાતો નથી ? એ શ કાતુ નિવારણ આમ કરવું —આત્મા સૂક્ષ્મ છે તેથી દૃષ્ટિગેચર થાય નહિ, તેથી એ ઉત્પન્ન થતો કે મૃત્યુ પામતો (આવતો જતો) પણ સ્ફુટ દેખાય નહિ ૧૦૭-૧૦૮

અન્ય દર્શનમા પણ કહ્યું છે કે—અતરંગ આત્મશરીર સૂક્ષ્મ હોવાથી નીકળતું કે પ્રવેશ કરતું જણાતું નથી પણ એ પરથી ‘ એની હયાતિ નથી ’ એમ ન જાણવું ૧૦૯

આ પ્રમાણે પાચે પ્રકારના શરીરનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું

હવે એ શરીરો સ બધી ઢારણુ આદિ કૃત ‘ વિશેષ ’ (તદ્વાવન) કહ્યું છે —૧૧૦

સંજાતં પુદ્ગલૈઃ સ્થૂલૈર્દેહમૌદારિક ભવેત્ ।

સૂક્ષ્મપુદ્ગલજાતાનિ તતોઽન્યાનિ યથોત્તરમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

इति कारणकृतो विशेष ॥

યથોત્તરં પ્રદેશૈઃ સ્યુરસંલ્લેયગુણાનિ ચ ।

આતૃતીયં તતોઽનન્તગુણે તૈજસકાર્મણે ॥ ૧૧૨ ॥

इति प्रदेशसंख्याकृतो विशेषः ॥

આથં તિર્યગ્મનુષ્યાણાં દેવનારકયોઃ પરમ્ ।

કેપાંચિલ્લઘ્નિમદ્વાયુસજ્જિતિર્યગ્નૃણામપિ ॥ ૧૧૩ ॥

આહારકં સલઘ્નીનાં સ્યાચ્ચતુર્દર્શપૂર્વિણામ્ ।

સર્વસસારિજીવાનાં ધ્રુવે તૈજસકાર્મણે ॥ ૧૧૪ ॥

तत्त्वार्थभाष्ये तु उक्तम्—

एके तु आचार्या नयवादापेक्षं व्याचक्षते कर्मणामेवैकमना-
दिसम्बन्धम् । तेनैवैकेन जीवस्य अनादिः सम्बन्धः भवति इति ।
तैजस तु लब्ध्यपेक्षं भवति । सा च तैजसलब्धिः न सर्वस्य भवति
कस्यचिदेव भवति ॥ एतद्वीकालेशः अपि—एवं एकीयमतेन प्रत्याख्या-
तमेव तैजसं शरीरं अनादिसम्बन्धतया सर्वस्य च इति । या
पुनः अभ्यवहृताहार प्रति पाचकशक्तिः विनाऽपि लब्ध्या सा तु कर्मण-
स्यैव भविष्यति कर्मोष्णत्वात् । कर्मणं हि इदं शरीरं अनेकशक्ति-

ઐદારિક શરીર સ્થૂળ પુદ્ગલોનું અનેક હોય, એની પછીના બીજા ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોના અનેકા હોય (એ કાણુકૃત વિશેષ-તકાવત) ૧૧૧

પહેલા શરીરથી લઇને ત્રીજા શરીર સુધીના ઉત્તરોત્તર અસખ્યપ્રદેશવાળા હોય, અને ચોથું અને પાંચમું એથી અનન્તગણા પ્રદેશવાળા હોય (એ પ્રદેશસંખ્યાકૃત વિશેષ-તકાવત) ૧૧૨

પહેલું એટલે ‘ઐદારિક’ શરીર તિર્યચોને અને મનુષ્યોને હોય. બીજું એટલે ‘વૈદિક’ શરીર દેવોને અને નારકીના છવોને, ડેટલાક લઘ્નિવાનોને, વાયુને, સજ્જિ તિર્યચોને અને મનુષ્યોને પણ હોય. ત્રીજું—‘આહારક’ શરીર લઘ્નિવત ‘ઐદ પૂર્વ’ ધારીઓને હોય, અને ચોથું પાંચમું સર્વ મસારાઓને હોય ૧૧૩-૧૧૪

ગર્ભત્વાત્ અનુકરોતિ વિશ્વકર્મણઃ । તદેવ હિ તથાસમાસાદિતપરિ-
ણતિ. વ્યપદિશ્યતે યદિ તૈજસશરીરતયા તતો ન કશ્ચિદ્દોષ इति ॥
અત્ર ભૂયાન્ વિસ્તરોઽસ્તિ । સ તુ તત્ત્વાર્થવૃત્તેઃ અવસેય ॥

યુગપચ્ચૈકજીવસ્ય દ્વયં ત્રયં ચતુષ્ટયમ્ ।

સ્યાદેહાનાં ન તુ પંચ નાપ્યેક ભવવર્તિનઃ ॥ ૧૧૫ ॥

વૈક્રિયસ્યાહારકસ્યાઽસત્ત્વાદેકસ્ય ચૈરુદા ।

ન પચ સ્યુ. સદા સત્ત્વાદન્ત્યયોર્નેકમપ્યદઃ ॥ ૧૧૬ ॥

સ્યાદેકમપિ પૂર્વોક્તમતાન્તરવ્યપેક્ષયા ।

ભવાન્તર ગચ્છતસ્તન્મતે સ્યાત્કાર્મણ પરમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

इति स्वामिकृतो विशेषः ॥

આદ્યસ્ય તિર્યગુત્કૃષ્ટા ગતિરારુચકાચલમ્ ।

જંઘાચારણનિગ્રંથાનાશ્રિત્ય કલયન્તુ તામ્ ॥ ૧૧૮ ॥

તત્ત્વાર્થભાષ્યમા તો એમ કહ્યું છે કે—

કેટલાક આચાર્યો ‘નયવાદ’ ની અપેક્ષાએ એમ કહે છે કે “ એક ‘કાર્મણ’ શરીરનેજ (જીવસાથે) અનાદિ સમય છે, ‘તેજસ’ શરીર તો લગ્નિને અપેક્ષીને થાય છે એ લગ્નિ કદંસૌ ટોળને હોતી નથી ” આ ટીકાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—કેટલાકને મતે તેજસ શરીરને ને જીવને અનાદિ સમય નથી લગ્નિ વિના પણ આહારને પાચન કરવાની જે શક્તિ હોવાય છે તે કાર્મણ શરીરને લગ્નને જ છે, કેમકે શરીર ઈર્માને લીધે ઉપજી છે વળી કાર્મણ શરીરમા અનેક શક્તિઓ છે તેથી એ વિશ્વકર્માનુ અનુકરણ કરે છે અને એવી રીતે પરિણતિ પ્રાપ્ત કરી હોવાને લીધે જો કાર્મણ શરીરને તેજસ શરીર કહેવામા આવે તો ઠીક કંઈ પણ નથી (અહિ ટીકામા ઘણું વિસ્તાર છે તે ‘તત્ત્વાર્થ’ ની વૃત્તિ-ટીકા-મા જોઈ લેવો)

એક સસારી જીવને એકમાથે જો, ત્રણ અથવા ચાર ‘શરીર’ હોય, પાચ ન હોય, તેમ એક ન હોય કેમકે ‘વૈક્રિય’ અને ‘આહારક’ જેક એકમાથે એક જીવને ન હોય તેથી પાચેપાચ શરીરો ન હોય, તેમ ‘તેજસ’ તથા ‘કાર્મણ’ બન્ને હ મેશા હોવાથી એક (શરીર) પણ ન હોય પણ પૂર્વે જે મન્તાતર કહ્યો એની અપેક્ષાએ એક (તે એકક ‘કાર્મણ’) હોય કેમકે ભવાન્તરમા જતા જીવને ‘તેજસ’ તથા ‘કાર્મણ’ જેક ન હોતા એક કંકત કાર્મણ હોય (આ પ્રમાણે સ્વામિકૃત વિશેષ છે) ૧૧૫-૧૧૭

પહેલા-ઔદારિક શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ‘તીર્છી’ ગતિ છેક ‘રૂચક’ પર્વત સુધી હોય, અને એ

આનન્દીશ્વરમાશ્રિત્ય વિદ્યાચારણસ્વેચરાન્ ।

ઊર્ધ્વં ચાપંડકવન તત્રયાપેક્ષયા ભવેત્ ॥ ૧૧૯ ॥

વિષયો વૈક્રિયાંગસ્યાઽસત્યેયા દ્વીપવાર્ધયઃ ।

મહાવિદેહા વિષયો જ્ઞેય આહારકસ્ય ચ ॥ ૧૨૦ ॥

લોક સર્વોઽપિ વિષયસ્તુર્યપચમયોર્ભવેત્ ।

ભવાદ્ભવાન્તરં યેન ગચ્છતામનુગે ઇમે ॥ ૧૨૧ ॥

इति विषयकृतो भेदः ॥

ધર્માધર્માર્જનં સૌખ્યદુઃખાનુભવ એવ ચ ।

કેવલજ્ઞાનમુક્ત્યાદિપ્રાપ્તિરાગ્યપ્રયોજનમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

एकानेकत्वसूक्ष्मत्वस्थूलत्वादि नभोगतिः ।

સંગસાહાય્યમિત્યાદિ વૈક્રિયસ્ય પ્રયોજનમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

सूक्ष्मार्थसंशयच्छेदो जिनेन्द्रर्द्धिविलोकनम् ।

જ્ઞેયમાહારકસ્યાપિ પ્રયોજનમનેકધા ॥ ૧૨૪ ॥

यदाहुः— तित्थयररिद्धिदंसणसुहुमपयत्थावगाहहेउं वा ।

સંસયવોચ્છેશ્રત્યં ગમણં જિણપાયમૂલંમિ ॥ ૧૨૫ ॥

‘જ ધાચારણ’ મુનિઓને હોય વિદ્યાચારણ તથા વિદ્યાધર્મેની એ ગતિ છેક ‘નદીશ્વર’ ડીપ મુખી હોય, મીધી ‘ ઉર્ધ્વ ’ ગતિ તો ત્રોની ‘ પડક ’ વન મુખી હોય ૧૧૮-૧૧૯

‘વૈક્રિય’ શરીરવાળાની ગતિ અમ ખ્યાત દ્વીપ મમુદ્રો મુખી બાણવી ‘ આહારક ’ ની ‘ મહાવિદેહ ’ ક્ષેત્રો મુખી ચોથા અને પાચમા—‘ તેજમ ’ અને ‘ ધર્મણુ ’ શરીરવાળાની ગતિ મર્વ લોકમા હોય, કેમકે એડ ભવમાથી બીજા ભવમા જતા સર્વ પ્રાણીઓને એ બેડ ‘ શરીરો ’ હોય છે (આ પ્રમાણે વિષયકૃત વિગેષ-સેષ છે) ૧૨૦-૧૨૧

પહેલા—‘ ઔદારિક ’ ગરીબ પ્રયોજન ધર્માધર્મોપાર્જન, મુખદુઃખાનુભવ, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત, મોક્ષપ્રાપ્તિ—એ છે ‘ વૈક્રિય ’ શરીરનુ પ્રયોજન એકત્વ, અનેકત્વ, સૂક્ષ્મત્વ, મધ્યત્વ આદિ, આકાશગગન અને સ ઘને મહાય ઇત્યાદિ છે ‘ આહારક ’ શરીરનુ પ્રયોજન સૂક્ષ્માર્થ શિક્ષાઓનુ નિનારણ, જિનેન્દ્રર્કાદ્દર્શન, ઇત્યાદિ છે ૧૨૨-૧૨૪

શાસ્ત્રના વચનો કે કે તીર્થ કરપ્રભુની મમૃદ્ધિ અવલોકવા માટે, સૂક્ષ્મપદોના અર્થના બોધને માટે અને મ ગયના ઉચ્છેદને માટે જિનેશ્વરપ્રભુના ચરણ પામે ગમન કરવુ ૧૨૫

શાપાનુગ્રહયો શક્તિર્ભુક્તિપાકઃ પ્રયોજનમ્ ।

તૈજસસ્ય કાર્મણસ્ય પુનરન્યભવે ગતિઃ ॥ ૧૨૬ ॥

इति प्रयोजनकृतो विशेषः ॥

ઉત્કર્ષત' સાતિરેકસહસ્રયોજનપ્રમમ્ ।

ઔદારિક વૈક્રિય સાધિકૈકલચયોજનમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

આહારકં હસ્તમાન લોકાકાશમિતે ઉભે ।

સમુદ્ઘાતે કેવલિન. સ્પાતાં તૈજસકાર્મણે ॥ ૧૨૮ ॥

અવગાઠં પ્રદેશેષુ સ્વલ્પેષ્વાહારક કિલ ।

તત. સત્યગુણાંશસ્યમુત્કૃષ્ટૌદારિક સ્મૃતમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

તતોઽપિ સત્યગુણિતદેશસ્યં ગુરુ વૈક્રિયમ્ ।

સમુદ્ઘાતેઽર્હતોઽન્યે દ્વે સર્વલોકાવગાહકે ॥ ૧૩૦ ॥

દીર્ઘે મૃત્યુસમુદ્ઘાતે તૂત્પત્તિસ્થાનકાવધિ ।

અન્યદા તુ યથાસ્થાન સ્વસ્વદેહાવગાહિની ॥ ૧૩૧ ॥

મરણાન્તસમુદ્ઘાતં ગતાનાં દેહિના ભવેત્ ।

યાવત્પેકેન્દ્રિયાદીનાં તૈજસસ્યાવગાહના ॥ ૧૩૨ ॥

‘તૈજસ’ શરીરનુ પ્રયોજન ‘ગ્રાપ’ અને ‘અનુગ્રહ’ ની શક્તિ, તથા લોજન કર્યું હોય એને પચાવનાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ છે ‘કાર્મણ’ શરીરનુ પ્રયોજન અન્ય ભવમા ગમન કરવા માટે છે (એ પ્રમાણે પ્રયોજનકૃત ‘વિશેષ’ છે) ૧૨૬

‘ઔદારિક’ શરીરનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ એક સહ્યં યોજનથી કંઈક અધિક છે, ‘વૈક્રિય’ નુ એકલક્ષ યોજનથી સહેજ વધારે છે ‘આહારક’ નુ એક હાથનુ પ્રમાણ છે ‘તૈજસ’ તથા ‘કાર્મણ’ શરીરે ઉવળીપ્રભુના સમુદ્ઘાત વળતે ‘લોકાકાશ’ જેવડા હોય છે ૧૨૭-૧૨૮

‘આહારક’ શરીર સર્વથી અ પ પ્રદેશોમા અવગાહેલુ હોય છે ‘ઔદારિક’ ઉત્કૃષ્ટ એથી મ ખ્યાતગણા પ્રદેશોમા અવગાહેલુ હોય છે ૧૨૯

તેથી યલુ ઉત્કૃષ્ટ સ ખ્યાતગણા પ્રદેશોમા ‘વૈક્રિય’ શરીર અવગાહેલુ હોય છે, અને અર્હતપ્રભુના સમુદ્ઘાત વળતે તો છેહા બેઉ શરીરે સર્વ લોકને અવગાહેવા હોય છે ૧૩૦

મૃત્યુસમુદ્ઘાત વળતે તો બેઉ શરીરે છેક ઉત્પત્તિસ્થાન સુધી લાળા હોય છે, અન્યદા

ત્રવીમિ તાં જિનપ્રોક્તસ્વરૂપાં સોપપત્તિકમ્ ।

ભાવ્યૈવ કાર્મણસ્યાપિ સોભયોઃ સાહચર્યતઃ ॥૧૩૩॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્વસ્વદેહમિતા વ્યાસસ્યૌલ્યાભ્યાં સર્વદેહિનામ્ ।

મરણાન્તસમુદ્ઘાતે સ્યાત્તૈજસાવગાહના ॥ ૧૩૪ ॥

આયામતો વિશિષ્યેત તત્રૈકેન્દ્રિયદેહિનામ્ ।

અંગુલાસંખ્યેયભાગપ્રમાણા સા જઘન્યતઃ ॥ ૧૩૫ ॥

ઉત્કર્ષતશ્ચ લોકાન્તાલ્લોકાન્ત યાવદાહિતા ।

એકેન્દ્રિયાણાં જીવાનામેવમુત્પત્તિસંભવાત્ ॥ ૧૩૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સામાન્યતોઽપિ જીવાનાં વિભાવ્યૈતદપેક્ષયા ।

લોકાન્તાવધિ લોકાન્તાતૈજસસ્યાવગાહના ॥ ૧૩૭ ॥

અંગુલાસંખ્યભાગેન પ્રમિતાથ જઘન્યતઃ ।

નિર્દિષ્ટા વિકલાઞ્જાણાં તૈજસસ્યાવગાહના ॥ ૧૩૮ ॥

તિર્યગ્લોકાઞ્ચ લોકાન્તાવધિ તેષાં ગરીયસી ।

સંભવો વિકલાઞ્જાણાં યત્તિર્યગ્લોક એવ હિ ॥ ૧૩૯ ॥

યથામ્થાને પોતપોતાના શરીર જેવડા હોય છે વળી મરણાન્તસમયે, સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલા એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓના તેજસ શરીરની જેવડી અવગાહના હોય છે—તેવડી જ ‘ કાર્મણુ ’ શરીરની પણ હોય છે કેમકે જિનવચન પ્રમાણે એ એક શરીરો સહચારી છે ૧૩૧-૧૩૩

મરણાત સમુદ્ઘાત વખતે સર્વ પ્રાણીઓની તેજસ શરીરની અવગાહના પોતપોતાના શરીરની બડાઇ પહોળાઇ પ્રમાણે હોય છે ૧૩૪

એમાં, એકેન્દ્રિય પ્રાણીઓની અવગાહનાની લઘાઇમાં ફેર છે કેમકે તે જઘન્યપણે અશુભના અસખ્યાત ભાગ જેવડી છે, અને ઉત્કૃષ્ટપણે ‘ લોક ’ ના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી છે કેમકે એકેન્દ્રિય જીવોનો એવાજ પ્રકારનો ઉત્પત્તિભવ છે ૧૩૫-૧૩૬

વળી આ અપેક્ષાને લઇને સામાન્યપણે પણ જીવોની તેજસ શરીરની અવગાહના ‘ લોક ’ ના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી છે ૧૩૭

વિકલેન્દ્રિય જીવોના તેજસ શરીરની અવગાહના જઘન્યપણે અશુભના અસખ્યા ભાગ જેટલી કહેલી છે, અને ઉત્કૃષ્ટપણે તિર્યગ્લોકથી લોકાન્ત સુધીની કે કેમકે વિકલેન્દ્રિયોનો મલવક્ષત તિર્યગ્લોકમાં જ છે ૧૩૮-૧૩૯

અધોલોકેઽપ્યધોલોકગ્રામેપુ દીર્ઘિકાદિપુ ।

ઊર્ધ્વ ચ પાંડકવનવર્તિવાપીહ્રદાદિપુ ॥ ૧૪૦ ॥

સમ્ભવો વિકલાચ્છાણાં યદ્યપ્યસ્તિ તથાપિ હિ ।

સૂત્રે સ્વસ્થાનમાશ્રિત્ય તિર્યગ્લોકો નિરૂપિત ॥૧૪૧॥ યુગમ્ ।

તત ઉક્તાતિરિક્તાપિ વિકલાના ભવત્યસૌ ।

અધોગ્રામાત્પાંડકાચ્છ લોકાગ્રાન્તા ગરીયસી ॥ ૧૪૨ ॥

સાતિરેકં યોજનાના સહસ્ર સ્થાજ્ઞઘન્યત' ।

નારકાણાં તૈજસાવગાહના સાથ ભાઘ્યતે ॥ ૧૪૩ ॥

સન્તિ પાતાલકલશાશ્ચત્વારોઽર્ધૌ ચતુર્દિશમ્ ।

અધો લક્ષ્ય યોજનાનામવગાહા ઇહ ચિતૌ ॥ ૧૪૪ ॥

સહસ્રયોજનસ્થૂલકુડ્યાસ્તેષાં ચ નિશ્ચિતે ।

અધસ્તને તૃતીયાંશે વાયુર્વર્વર્તિ કેવલમ્ ॥ ૧૪૫ ॥

મધ્યમે ચ તૃતીયાંશે મિશ્રિતૌ સલિલાનિલૌ ।

તથોપરિતને ભાગે તૃતીયે કેવલ જલમ્ ॥ ૧૪૬ ॥

એ કે અધોલોકમા પણ અધોલોકગ્રામેની વાવડીઓને વિષે, તથા ઊર્ધ્વલોકમા પાંડકવન મધ્યે આવેલી વાવો તથા દ્રહ વગેરેમા વિકલેન્દ્રિયોના સભવ છે તોપણ સૂત્રમા સ્વસ્થાનને આશ્રીને તિર્યગ્લોક કહ્યો છે. ૧૪૦-૧૪૧

તેથી, એ કહી એથી અધિક પણ અવગાહના વિકલેન્દ્રિયોની હોય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ઠ, અધોગ્રામ અને પાંડકવનથી તે લોકાગ્રાના અત સુધીની હોય છે ૧૪૨

નારકીના છુવાની જઘન્ય તેજસ અવગાહના એક સહસ્ર યોજનથી ક ઇંડ વધારે હોય. ૧૪૩
એ વિષે નીચે મુજબ —

સમુદ્રની અદર ચોદિશ ચાત્ર પાતાળકળશ છે એ કળશ પૃથ્વીની અદર એક લાખ યોજન અવગાહીને રહેલા છે એક હજાર ચોત્રન ભાગ તરીયાને લીધે નિશ્ચય રહેલા એ કળ શોમા એકદમ નીચલા ત્રીજાભાગમા ફક્ત વાયુ જ છે, વચલા ત્રીજા ભાગમા જળ અને વાયુ મિશ્ર રહેલા છે અને છેક ઉપલા ત્રીજા ભાગમા ફક્ત જળ જ રહેલું છે ૧૪૪-૧૪૬

તતથ—સીમન્તકાદિનરકવર્તી કશ્ચન નારક ।

પાતાલકલશાસન્નો મરણાન્તસમુદ્ધતઃ ॥ ૧૪૭ ॥

કુડયં પાતાલકુમ્ભાનાં વિભિદ્યોત્પદ્યતે યત ।

મત્સ્યત્વેન તૃતીયાંશે મધ્યમે ચરમેઽપિ વા ॥ ૧૪૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તસ્માદર્વાક્રુ તુ નૈવાસ્તિ તિર્યગ્મનુજસમ્ભવઃ ।

ઉત્પત્તિર્નારકાણાં ચ ન તિર્યગ્મનુજૌ વિના ॥ ૧૪૯ ॥

ઉત્કર્ષતસ્ત્વથો યાવત્સતર્મી નરકાવનીમ્ ।

નારકાણામેતદન્તં સ્વસ્થાનસ્થિતિસમ્ભવાત્ ॥ ૧૫૦ ॥

તિર્યક્ સ્વયમ્ભૂરમણસમુદ્રાવધિ સા ભવેત્ ।

નારકાણાં તત્ર મત્સ્યાદિત્વેનોત્પત્તિસમ્ભવાત્ ॥ ૧૫૧ ॥

ઊર્ધ્વં ચ પઢકવનસ્થાયિતોયાશ્રયાવધિ ।

અતઃ ઊર્ધ્વં તુ કુત્રાપિ નૃતિર્યક્સમ્ભવોઽસ્તિ ન ॥ ૧૫૨ ॥

પંચેન્દ્રિયતિરશ્વાં ચ જઘન્યા પરમાપિ ચ ।

વિકલેન્દ્રિયવત્ જ્ઞેયા તૈજસસ્થાવગાહના ॥ ૧૫૩ ॥

તેથી, સીમન્તક આદિ નરકમાં રહેલો કોઈ પણ નારકી એક પાતાળકળાની નજીકમાં મરણાન્ત સમુદ્ધાત કરે તો એ પાતાળકળાના તળીઆને લેદીને (એ નારકીનો છવ) કળા-શના વચલા અથવા છેક ઉપરના ભાગમાં મત્સ્ય (ઉત્પન્ન) થાય કેમકે એથી આગળ તિર્યચ કે મનુષ્યનો સભવ જ નથી અને નારકીઓની ઉત્પત્તિ તિર્યચ અથવા મનુષ્ય શિવાયની છે નહિ ૧૪૭-૧૪૯

હવે નારકીના છવોની ‘ ઉત્કૃષ્ટ ’ તેજસ અવગાહના વિષે

એ અવગાહના ‘ નીચે ’ છેક સાતમી નરક સુધી હોય કેમકે એઓનો ‘ પાતાના સ્થાનોને વિષે ’ રહેવાનો સભવ છે અને એ સ્થાનોનો લાજ છેડા આવે છે, ‘ તીર્છી ’ છેક સ્વય ભૂરમણ સમુદ્ર સુધી હોય કેમકે ત્યાં તેઓને મત્સ્યાદિકપણે ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે, અને ‘ ઉચે ’ છેક પાઠકવનના જળાશયો સુધી હોય કેમકે એથી ઉપર તિર્યચ કે મનુષ્યની હયાતિનો ક્યાંય સભવ નથી. ૧૫૦-૧૫૨

પંચેન્દ્રિય તિર્યચેભ્યઃ તેજસ શરીરની અવગાહના જઘન્યપતે અને ઉત્કૃષ્ટપણે પણ વિકલેન્દ્રિય સમાવ વ્યભુવી

અગુલાસંખ્યેયભાગમાત્રા નૃણાં જઘન્યતઃ ।
 ઉત્કર્પતશ્ચ નૃદેત્રાલ્લોકાન્તાવધિ કીર્તિતા ॥ ૧૫૪ ॥

ભવનઘન્યન્તરજ્યોતિષ્કાદ્દિસર્ગનાકેનામ્ ।
 અગુલાસંખ્યેયભાગમાના જ્ઞેયા જઘન્યતઃ ॥ ૧૫૫ ॥

મમત્વાભિનિવિષ્ટાનાં સ્વરત્નાભરણાદિપુ ।
 પૃથિવ્યાદિતયા તેષાં તત્રૈવોત્પત્તિસમ્ભવાત્ ॥ ૧૫૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉત્કર્પતસ્ત્વધઃ શૈલાનરકદ્માતલાવધિ ।
 ગતાનાં તત્ર કેર્પાચિરોર્પાં મરણસમ્ભવાત્ ॥ ૧૫૭ ॥

તિર્યકુ સ્વયમ્ભૂરમણાપરાન્તવેદિકાવધિ ।
 ઉર્ધ્વ તથેષપ્રાગ્ભારાપૃથિવ્યૂર્ધ્વતલાવધિ ॥ ૧૫૮ ॥

एतावदन्तं पृथिवीकायत्वेन समुद्भवत् ।
 ततः परं च पृथिवीकायादीनामसम्भवात् ॥ ૧૫૯ ॥

સનત્કુમારકલ્પાદિદેવાનાં સ્યાજ્ઘન્યતઃ ।
 અગુલાસંખ્યેયભાગમાના સૈવ વિભાવ્યતે ॥ ૧૬૦ ॥

મનુષ્યોના તેજસ શરીરની અવગાહના જઘન્યપણે અગુલાના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટપણે છેક મનુષ્યમેત્રથી લોકાત સુધીની બાજુથી ૧૫૩-૧૫૪

લવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને પહેલા બે દેવલોકના દેવોની તેજસ અવગાહના જઘન્યપણે અગુલાના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી બાજુથી, કેમકે એમના રત્નાભરણો વગેરેમા મારાપણ સમજતા દેવોનો એઓમા જ પૃથ્વીકાયાદિકપણે ઉપજવાનો સલાવ છે વળી એ ઉત્કૃષ્ટપણે ‘નીચે’ છેક ‘શૈલા’ નરકના તળીયા સુધીની બાજુથી, કેમકે ત્યા ગયેલા-એઓ માના કેટલાકનુ ત્યા મરણી પામવાનો સલાવ રહે છે ‘તીર્થી’ છેક ‘સ્વયભૂરમણ’ સમુદ્રની અંતિમ છેડાની વેદિકા સુધી બાજુથી, અને ઉર્ધ્વ છેક સિદ્ધશિલાની પૃથ્વીના ઉર્ધ્વ તળીયા સુધી બાજુથી, કેમકે તેટલે સુધી એઓ પૃથ્વીકાયાપણે ઉપજે છે, ત્યાથી આદ્ય પૃથ્વીકાયાદિકની ઉત્પત્તિનો સલાવ નથી ૧૫૫-૧૫૮

મનત્કુમાર આદિ દેવલોકના દેવોની જઘન્ય તેજસ અવગાહના અગુલાના અસખ્યાતમા ભાગ જેવડી હોય ૧૬૦

દેવા સનત્કુમારાદ્યા ઉત્પદ્યન્તે સ્વભાવતઃ ।

ગર્ભજેષુ તૃતીર્યક્ષુ ધ્રુવં નૈકેન્દ્રિયાદિષુ ॥ ૧૬૧ ॥

યદા સનત્કુમારાદિસુધામુગ્ધમન્દરાદિષુ ।

દીર્ઘિકાદૌ જલક્રીડાં કુર્વાણ. સ્વાયુષઃ જ્ઞયાત્ ॥ ૧૬૨ ॥

ઉત્પદ્યતે મત્સ્યતયા સ્વાત્યાસન્નપ્રદેશકે ।

તદા જઘન્યા સ્યાદસ્ય યદ્દૈવ સમ્ભવત્યસૌ ॥ ૧૬૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વસમ્બન્ધિનીં નારીમુપમુસ્તાં મહીસ્પૃશા ।

કશ્ચિત્સનત્કુમારાદિર્દેવઃ પ્રેમવશીકૃતઃ ॥ ૧૬૪ ॥

તદવાચ્યપ્રદેશે સ્વમવાચ્યાંશ વિનિશ્ચિપન્ ।

પરિષ્વજ્ય મૃતસ્તસ્યા ઇવ ગર્ભે સમુદ્ભવેત્ ॥ ૧૬૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉત્કર્ષતસ્સ્વધો યાવત્પાતાલકલશાશ્રિતમ્ ।

મધ્યમીય તૃતીયાંશં તત્ર મત્સ્યાદિસમ્ભવાત્ ॥ ૧૬૬ ॥

તિર્યક્ સ્વયંભૂરમણપર્યન્તાવધિ સા ભવેત્ ।

અચ્યુતસ્વર્ગપર્યન્તમૂર્ધ્વ સા ચેતિ ભાવ્યતે ॥ ૧૬૭ ॥

એ આ પ્રમાણે —સનત્કુમાર આદિ દેવો આભાવિક રીતે ગર્ભજ મનુષ્યો અને તિર્યચોમા ઉત્પન્ન થાય છે એન્દ્રિય આદિમા તેઓ ઉપજતાજ નથી ૧૬૧ એવો એક દેવ જ્યારે ‘મન્દરાચળ’ પર્વત વગેરેમા વાવડીઓ, દ્રહો ઇત્યાદિને વિષે જળક્રીડા કરતો છેવટ, આયુધના ક્ષયથી પોતાથી અતિ નજીકના પ્રદેશમા મત્સ્યપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેના જવન્ય તેજસ અવગાહના થાય ૧૬૨-૧૬૩

અથવા તે નીચે પ્રમાણે સભવે છે—ઉત્પન્ન થાય છે—

ઠોણક સનત્કુમારદિક દેવ, પોતાની પૂર્વ મળધવાળી, મનુષ્યે ભોગવેલી, સ્ત્રી પ્રત્યે પ્રેમાતુર થઈ, એના અવાચ્ય પ્રદેશમા પોતાના અવાચ્ય અશને નાખી, આલિંગન દેતા મૃત્યુ પામી એના જ ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય ૧૬૪-૧૬૫

હવે એઓની ઉત્પત્તિ અવગાહના ‘નીચે’ પાતાળ કળગના વચલા ત્રીજા ભાગ મુધી હોય, કેમકે ત્યા મત્સ્યાદિનો સભવ છે ‘તીર્છી’ વળી ‘સ્વયંભૂરમણ’ સમુદ્રના છેડા મુધી હોય, અને ‘ઊર્ધ્વ’ છેક અચ્યુત દેવલોક મુધી હોય અને એની ભાવના નીચે પ્રમાણે —૧૬૬-૧૬૭

કશ્ચિદચ્યુતનાકસ્થસુહૃદ્દેવસ્ય નિશ્ચયા ।

દેવ સનત્કુમારાદિર્ગતસ્તત્ર મ્રિયેત યત્ ॥ ૧૬૮ ॥

સહસ્રારાન્તદેવાનાં ભાવનીયાનયા દિશા ।

કનિષ્ઠા ચ ગરિષ્ઠા ચ તૈજસસ્યાવગાહના ॥ ૧૬૯ ॥

આનતાચ્યુતાન્તાનાં દેવાનાં સ્યાજ્ઞઘન્યતઃ ।

અંગુલાસંસ્લેયભાગપરિમાણાવગાહના ॥ ૧૭૦ ॥

ઉત્પચન્તે નરેણ્વેવ દેવા નન્વાનતાદય ।

નરાશ્ચ નૃત્તેત્ર ઇવ તદિયં ઘટતે કથમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

અગ્રોચ્યતે—ઉપમુક્તાં મનુષ્યેણ માનુષીં પૂર્વવલ્લભામ્ ।

ઉપલભ્યાવધિજ્ઞાનાત્પ્રેમપાશનિયન્ત્રિત ॥ ૧૭૨ ॥

ઈહાગત્યાસન્નમૃત્યુતયા બુદ્ધિવિપર્યયાત્ ।

મલિનત્વાદ્ધ કામાનાં વૈચિત્ર્યાત્કર્મમર્મણામ્ ॥ ૧૭૩ ॥

ગાઢાનુરાગાઠાક્લિગ્ય તદવાચ્યપ્રદેશકે ।

પરિક્ષિપ્ય નિજાવાચ્ય મ્રિયતે સ્વાયુષ ક્ષયાત્ ॥૧૭૪॥ વિશેષકમ્ ॥

ઢોઈક સનત્કુમારાદિક દેવ, અચ્યુત દેવલોકમા રહેલા ઢોઈ મિત્ર-દેવની નિશ્ચાથી ત્યા
જયેલો હોય ત્યા મૃત્યુ પામે ૧૬૮

‘ સહસ્રારા ’ દેવલોક મુખીના દેવોની જગત્ત્ય અને ઉત્કૃષ્ટ તૈજસ અવગાહના આવી રીતે
ભારી લેવી ૧૬૯

‘ આનત ’ દેવલોકથી તે ‘ અચ્યુત ’ દેવલોક મુખીના દેવોની જગત્ત્ય તૈજસ અવગાહના
એક અગુવના અસખ્યાતમા ભાગ જેવડી હોય, ૧૭૦

અહિ ઢોઈ બેવી શકા ઉઠાવે છે કે ‘ આનત ’ દેવલોક વગેરેના દેવો તો અપીને મનુ
ષ્યલોકને વિગે જ ઉત્પ । થાય કે અને મનુષ્યો તો મનુષ્યમેત્રને વિષેજ હોય એમ હોઈને આ
જગત્ત્ય અવગાહના શી રીતે ઘટે ? ૧૭૧

આ આશકાતુ નિવારણ આ રીતે —મનુષ્યે ભોગવેલી પોતાની પૂર્વજપના સ્નેહવાળી
મનુષ્યશ્રીને અવધિજ્ઞાનથી બંધીને, ઢોઈ ‘ આનત ’ આદિના દેવ સ્નેહાકૃષ્ટ થઈ, અહિ આ
વીને, મૃત્યુ નજીક હોવાને સળગે બુદ્ધિમા વિપર્યય થવાથી, કામની હુષ્ટ વાસનાથી, કર્મોની
વિચિત્રતાથી, ગાઢ આલિંગન દઈને એ મીના અવાચ્ય પ્રદેશમા પોતાના અસચ્ચ અશને એ

ગર્ભેઽસ્યા એવ મૃત્વાયં ચ્યુત્પદ્યેત નિર્જરઃ ।

આનતાદિક્રતુભુજસ્તદેયમુપદ્યતે ॥ ૧૭૫ ॥

આનતાદિક્રતુભુજાં મનોવિષયસેવિનામ્ ।

કાયેનાસ્પૃશતાં દેવીમપિ ક્ષીણમનોમુવામ્ ॥ ૧૭૬ ॥

મનુષ્યસ્ત્રિયમાશ્રિત્ય યદ્યેવં સ્યાદ્વિઢમ્વના ।

તર્હિ કો નામ દુર્વાર કન્દર્પં જેતુમીશ્વર' ॥૧૭૭॥ યુગમમ્ ।

અથો યાવદધોગ્રામાસ્તિર્યગ્ નૃત્તેત્રમેવ ચ ।

તત્ પર મનુષ્યાણામુત્પત્તિસ્થિત્યસમ્ભવાત્ ॥ ૧૭૮ ॥

ઊર્ધ્વમચ્યુતનાકાન્તં ગતાનાં મિત્રનિશ્રયા ।

આનતાદિક્રતુભુજામચ્યુતે મૃત્યુસમ્ભવાત્ ॥ ૧૭૯ ॥

ઊર્ધ્વમચ્યુતજાનાં તુ સ્વવિમાનશિરોઽવધિ ।

સ્વૈરં તત્ર ગતાનાં યત્ કેપાંચિત્ સમ્ભવેન્મૃતિઃ ॥ ૧૮૦ ॥

પ્રૈવેયકાનુત્તરસ્યસુરાણાં સાવગાહના ।

યાવદ્વિદ્યાધરશ્રેણીમાસ્વસ્થાનાજ્ઞધન્યતઃ ॥ ૧૮૧ ॥

પીને, પોતાના આયુષ્યના ક્ષયને લીધે મૃત્યુ પામે છે એવીરીતે મૃત્યુ પામેલો એ દેવ જો એજ શ્રીના ગર્ભમાં ઉપજે તો એની એ જ્ઞધન્ય તેજસ અવગાહના (સુખેથી) ઘટી શકે છે ૧૭૨-૧૭૫

ક્રકત મનવડેજ વિષય એવનારા, દેવીનો પણ ગંગીગમ્પર્ગ નહિ કરનારા અને વળી ક્ષીણ કામી, એવા, ' આનત ' આદિ દેવલોકના દેવની, મનુષ્યલીને આશ્રીને આવી વિહંગના થાય છે ત્યારે એવા દુર્વાર કામદેવને અન્ય કોણ જીતી શકે ? ૧૭૬-૧૭૭

એમની (આનતાદિકના દેવોનો) નીચી અવગાહના અધોગ્રામ સુધીની હોય છે, અને તિર્થગ્ અવગાહના મનુષ્યશ્રેત્ર સુધી જ હોય તે કેમકે એથી આગળ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિનો અસંભવ છે ૧૭૮

એમની ઉર્ધ્વ અવગાહના ' અચ્યુત ' દેવલોક સુધી હોય છે કેમકે મિત્રની નિશ્રાથી ત્યા ગયેલાનુ ત્યા મરણ સંભવે છે

' અચ્યુત ' દેવલોકના દેવોની ઉર્ધ્વ અવગાહના પોતાના વિમાનના ગિપરપર્થન્ત હોય છે કેમકે સ્વચ્છ દપણે ત્યા ગયેલા ઘણાનુ મૃત્યુ મળવે છે ૧૮૦

' પ્રૈવેયક ' અને ' અનુત્તર ' વિમાનના દેવોની તૈજસ અવગાહના જ્ઞધન્યપણે પોતાના

સ્વેચરશ્રેણિપરતો મનુષ્યાણામસમ્ભવાત્ ।

ઐવેયકાદિદેવાનામપ્યત્રાગત્યસમ્ભવાત્ ॥ ૧૮૨ ॥

અધો યાવદધોગ્રામાનૂર્ધ્વં ચ સ્વાશ્રયાવધિ ।

તિર્યક્ પુનર્નરક્ષેત્રપર્યન્ત સા પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૮૩ ॥

યાવન્નદીશ્વર સ્વેટાઃ સસ્ત્રીકા યાન્તિ યથાપિ ।

સભોગમપિ કુર્વન્તિ તત્ર કામેપુનિર્જિતાઃ ॥ ૧૮૪ ॥

પર નોત્પદ્યતે ગર્ભે નરો નૃક્ષેત્રતો ઘહિઃ ।

તત. ઉત્કર્ષતસ્તિર્યગ્ નૃક્ષેત્રાવધિ સોદિતા ॥ ૧૮૫ ॥

इत्यर्थत. प्रज्ञापनसूत्रैकविंशतितमपदे ॥

इति प्रमाणावगाहकृत विशेषः ॥

સ્થિતિરૌદારિકસ્થાન્તર્મુદૂર્તં સ્પાઞ્જઘન્યતઃ ।

‘ ઉત્કૃષ્ટા ત્રીણિ પલ્યાનિ સા તુ યુગ્મિવ્યપેક્ષયા ॥ ૧૮૬ ॥

દશર્ષસહસ્રાણિ જઘન્યાજન્મ વૈક્રિયે ।

ત્રયત્વિશસ્તાગરાણિ સ્થિતિરુત્કર્ષત પુનઃ ॥ ૧૮૭ ॥

મ્થાનથી તે વિદ્યાધરાની શ્રેણિપર્યન્ત હોય છે તેમકે વિદ્યાધરાની શ્રેણિથી આગળ મનુષ્યોનો અમ ભવ છે અને ઐવેયક આદિકના દેવોને પણ અહીં આવવાનો અમ ભવ છે ૧૮૧-૧૮૨

એમની ‘ નીચી ’ અવગાહના અધોગ્રામ મુખીની છે, ‘ ઉર્ધ્વ ’ ચોતાના મ્થાન મુખીની છે અને ‘ તિર્યક્ ’ મનુષ્યક્ષેત્ર મુખીની છે ૧૮૩

અગર જો કે વિદ્યાધરો ત્રીસહસ્રવર્તમાન નન્તીશ્વઙ્ગીય મુખી આવે છે અને કામના બાણથી પરાજીત થઈ ત્યાં સંભોગ પણ કરે છે, પરન્તુ મનુષ્યગ્રેત્રથી બહાર, ગર્ભમાં મનુષ્ય ઉત્પન્ન થતો નથી માટે એમનાં તિર્યક્ અવગાહના ઉત્કૃષ્ટપણે મનુષ્ય મેત્ર મુખી કહી છે ૧૮૪-૧૮૫ આમ ‘ પત્નવજ્ઞા ’ સૂત્રના એકવીંશમા પદમાં અર્થ કહ્યો છે [આમ પ્રમાણાવગાહકૃત ‘વિશેષ’ જણાવ્યો.]

‘ ઐદારિક ’ શરીરની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુદૂર્તની હોય છે, અને ‘ ઉત્કૃષ્ટ ’ ત્રણ પ ચોપમની હોય છે અને એ યુગવીધાઓની અપેક્ષાએ છે ૧૮૬

‘ વૈક્રિય ’ શરીરની જઘન્ય સ્થિતિ જન્મથી માડીને દગ્ધજ્વર વર્ષોની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ તેરીગ માગરોપમની હોય છે ૧૮૭

વૈક્રિયસ્ય કૃતસ્યાપિ જઘન્યાન્તર્મુહૂર્ત્તિકી ।

જ્યેષ્ઠા તુ જીવાભિગમે ગદિતા ગાથયાનયા ॥ ૧૮૮ ॥

અંતમુહુત્તં નરણસુ હોઝ ચત્તારિ તિરિયમણુણસુ ।

દેવેસુ અદ્વમાસો ઉક્કોસ વિઝવણાકાલો ॥ ૧૮૯ ॥

પંચમાંગે તુ વાયૂનાં સંજ્ઞિતિર્યગ્નૃણામપિ ।

જ્યેષ્ઠાણ્યેકાન્તર્મુહૂર્તા પ્રોક્તા વૈકુર્વિકસ્થિતિઃ ॥ ૧૯૦ ॥

શ્રીષ્ટવ્રજકૃતાંગે તુ—

વેયાલિણ નામ મહાખિયાવે ણ્ણાયણ પઘ્વતમતરિણ્ણવે ।

હન્મંતિ તત્થા વહુકૂરકમ્મા પર સહસ્સા ઉ મુહુત્તયાણં ॥૧૯૧॥

[નામેતિ સમાવને । ઇતદ્વરકેપુ યથાન્તરિક્ષે મહાભિતાપે મહાદુઃખે
 એકશિલાઘટિત. દીર્ઘઃ વેયાલિણિતિ વૈક્રિય. પરમાધાર્મિકનિષ્પાદિત
 પર્વતઃ । તત્ર હસ્તસ્પર્શિકયા સમારુહન્તો નારકા વહુકૂરકર્માણો
 હન્યન્તે પીડ્યન્તે । સહસ્રસંખ્યાનાં મુહૂર્તાનાં પર પ્રકૃષ્ટં પ્રભૂતં કાલ
 હન્યન્તે । इत्यर्थः]

‘કૃત્રિમ’ વૈક્રિય શરીરની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે ‘ઉત્કૃષ્ટ’ સ્થિતિ
 ‘જીવાભિગમે’ સૂત્રમા નીચે પ્રમાણે બતાવી છે —૧૮૮

કૃત્રિમ વૈક્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ નારકીઓમાં અન્તર્મુહૂર્ત્તનો, તિર્યચ અને મનુષ્યોમાં ચાર
 અન્તર્મુહૂર્ત્તનો અને દેવોમાં અર્ધમાસનો હોય છે ૧૮૯

પાથમાં અગમાં તો વાયુની તથા સજ્ઞિ તિર્યચ અને મનુષ્યોની પણ કૃત્રિમ વૈક્રિય
 સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટપણે એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની કહી છે ૧૯૦

શ્રી સૂત્રકૃતાગ (સૂત્રગદાગ) સૂત્રમા તો કહ્યું છે કે—

આકાશમા શિલાનો ઘડેલો જે વૈક્રિય પર્વત છે ત્યાં બહુ ફરતાથી, નારકીઓને હજારો
 મુહૂર્તોના ઘણા કાળ સુધી હણવામાં આવે છે ૧૯૧

[અહિં ‘નામ’ શબ્દ ‘સલાપના’ અર્થમાં છે આ નરકોમાં, અન્તરિક્ષની જેમ,
 મહા હુ બહાયક એક શિલાનો ઘડેલો, લાળો, વૈક્રિય એટલે ધાર્યારૂપ કરાવી ગકીએ એવો—
 પરમાધાર્મીનો બનાવેલો પર્વત છે તેની ઉપર હાથ ટેકવી ટેકવીને ચઢતા નારકીના હજારો
 બનાને બહુ ફરતા પર્વક હણવામાં આવે છે]

(અત્ર પરમાધાર્મિકદેવચિકુર્વિતસ્ય પર્વતસ્ય અર્ધમાસાધિ-
કાપિ સ્થિતિરુક્તા ઇતિ જ્ઞેયમ્ । તત્ત્વ તુ જિનો જાનીતે ।)

અન્તર્મુહૂતં દ્વેષાપિ સ્થિતિરાહારકસ્ય ચ ।

અનાદિકે પ્રવાહેણ સર્વતૈજસકાર્મણે ॥ ૧૯૨ ॥

સાવસાને તુ ભવ્યાનાં સિદ્ધત્વે તદભાવતઃ ।

અભવ્યાનાં નિરન્તે ચ પગૂનાં મુક્તિવર્ત્તનિ ॥ ૧૯૩ ॥

ઇતિ સ્થિતિકૃતઃ વિશેષઃ ।

આહારકં સર્વતોડ્લપં ચત્કદાચિદ્ધવેદિદમ્ ।

ભવેદ્યદિ તદાપ્યેતદેક દ્વે વા જઘન્યતઃ ॥ ૧૯૪ ॥

સહસ્રાણિ નવોત્કર્પાદસત્તાસ્ય જઘન્યતઃ ।

एकं समयमुत्કृष्टा षण्मासावधि विष्टे ॥ १९५ ॥ युग्मम् ॥

ઉક્ત ચ—આહારગાઈ લોગે છમ્માસા જા ન હોતિ વિકયાઈ ।

उक्तोसेण नियमा एक समयं जहन्नेणं ॥ १९६ ॥

આહારકાદસહ્યેયગુણાનિ વૈક્રિયાણિ ચ ।

तत्त्वामिनामसह्यत्वान्नारकांगिसुपर्वणाम् ॥ १९७ ॥

(અહિ પરમાધાર્મીઓએ વિદુર્વેલા પર્વતની અર્ધમાસથી અધિક સ્થિતિ પણ કહી છે ખરું કુ તે પરમાત્મા બાહે)

‘ આહારક ’ શરીરની બેઠ સ્થિતિ (જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ) અન્તર્મુહૂર્તની છે તેજસ અને કાર્મણ શરીરની વળી પ્રવાહે કરીને અનાદિ છે સભ્ય જનોને નો સિદ્ધપણામા એ બેઠનો અભાવ હોવાથી ‘ સ્થિતિ ’ નાશવત છે જ્યારે મોક્ષમાર્ગે જવાને અશક્ત એવા અભવ્ય જીવોને એ બેઠ ‘ અનન્ત ’ છે (આ પ્રમાણે સ્થિતિસભધી ‘ વિશેષ ’ જણાવ્યો) ૧૯૨-૧૯૩

આહારક શરીર અર્થથી અત્ત છે કેમકે એ કદાચિત જ થાય છે અને જ્યારે થાય છે ત્યારે પણ જઘન્યથી એક અથવા બે થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ નવ હબ્દાર થાય છે એની જગતને વિષે ‘ અસત્તા ’ જઘન્ય એક સમય પર્યન્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ પર્યન્તની છે ૧૯૪-૧૯૫

કહુ છે કે—આ લોકમા નિશ્ચયે આહારક શરીર ઉત્કૃષ્ટ છમાસપર્યન્ત વિદુર્વાય નહિ, અને જઘન્યથી એક સમય સુધી એનો અભાવ રહે ૧૯૬

આહારક શરીરથી અસ ખ્યાતગણા વૈક્રિય શરીરો હોય છે, કેમકે વૈક્રિય શરીરના કરનારા નારકીના જીવો, મનુષ્યો અને દેવો અમ ખય છે ૧૯૭

અપ્યૌદારિકદેહા સ્યુસ્તદસખ્યગુણાધિકા ।

આનન્ત્યેऽપિ તદીશાનામસંખ્યા એવ તે યતઃ ॥ ૧૯૮ ॥

પ્રત્યંગં પ્રાણિનો યત્સ્યુ સાધારણવનસ્પતૌ ।

અનન્તાસ્તાનિ ચાસંખ્યાન્યેવાંગાનિ ભવન્તિ હિ ॥ ૧૯૯ ॥

તેભ્યોऽનન્તગુણાસ્તુલ્યા મિથસ્તૈજસકાર્મણાઃ ।

યત્પ્રત્યેકમિમે સ્થાતાં દ્વે દેહે સર્વદેહિનામ્ ॥ ૨૦૦ ॥

इति अल्पपट्टत्वकृतो विशेषः ॥

एकजीवापेक्षया स्याज्ज्येष्ठमौदारिकान्तरम् ।

अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकાस्त्रિશતપયોધય ॥ ૨૦૧ ॥

तथोक्त जीवाभिगमधृत्तौ—

उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि ॥ तानि चैवम् ।

कश्चिच्चारित्री वैक्रियशरीरं कृत्वान्तर्मुहूर्तं जीवित्वा स्थितिक्षयादवि-
ग्रहेणानुत्तरसुरेषु जायत इति ॥

वैक्रियस्यान्तरं कायस्थितिकालो वनस्पतेः ।

अर्धस्य पुद्गलपरावर्त्त आहारकान्तरम् ॥ ૨૦૨ ॥

ઔદારિક શરીરો પલુ ' વૈક્રિય ' થી અસ ખ્યાતગણા છે (વળી) ઔદારિક શરીરવાળા છોનો ' અનન્ત ' છે તોપલુ શરીરો તો અસ ખ્યાત છે, કેમકે હદાન્ત તરિંડે ' માધારણુ ' વન સ્પતિમા દરેક અંગે છવો અનન્ત છે પલુ શરીરો અમ ખ્યાત જ હોય છે ' ઔદારિક ' થી અનન્તગણા ' તૈજસ ' અને ' કાર્મણુ ' શરીરો હોય છે એ બેઉની સખ્યા સમાન છે કેમકે બેઉ દરેક પ્રાણીને હોય છે (આ પ્રમાણે અત્પળદ્રુત્વ કૃત ' વિશેષ ' જણાવ્યો) ૧૯૮-૨૦૦

એક છવની અપેક્ષાએ ઔદારિક શરીરનો આતરો ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ ને એક અન્તર્મુહૂર્તનો હોય ૨૦૧

' છવાભિગમ ' સૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે ઔદારિક શરીરનો આતરો ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ ને એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે એવી ગીતે કે-કોઈક ચારિત્રવત છવ વૈક્રિય શરીર કરી, સ્થિતિક્ષયને લીધે ક્ષત અન્તર્મુહૂર્ત છવી, (ત્યાથી) વગર શરીરે અનુત્તર વિમાનના દેવોમા ઉત્પન્ન થાય છે

વૈક્રિયશરીરનો ઉત્કૃષ્ટ આતરો વનસ્પતિકાયના સ્થિતિકાળ નેટલો છે, અને આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન નેટલો છે ૨૦૨

લઘુ ચાઘસ્ય સમયોઽન્તર્મુહૂર્ત્ત તદન્યયો. ।

ન સમ્ભવત્યન્તર ચ દેહયોરુક્તશેષયો ॥ ૨૦૩ ॥

इत्यन्तरकृतो विशेषः ।

इति देहस्वरूपम् ॥ ९ ॥

સદસહચરણોપેતપ્રતીકસન્નિવેશજમ્ ।

શુભાશુભાકારરૂપં ષોઢા સસ્થાનમાગિનામ્ ॥ ૨૦૪ ॥

સમચતુરસ્ત્ર ન્યગ્રોધસાદિવામનકકુન્જહુડાનિ ।

સસ્થાનાન્યંગે સ્યુ. પ્રાકર્મવિપાકતોઽસુમતામ્ ॥ ૨૦૫ ॥

તત્ર ચાઘં ચતુરસ્ત્રં સંસ્થાન સર્વતઃ શુભમ્ ।

ન્યગ્રોધમૂર્ધ્ન નાભે સત્ સાદિ નાભેરધઃ શુભમ્ ॥ ૨૦૬ ॥

इद साचीति केऽप्याहु साचीति शास्मलीतरु ।

मूले स्याद्द्वृष्टत्तपुष्टोऽसौ न च शाखासु तादृशः ॥ २०७ ॥

તથોક્ત પંચસપ્તહૃત્તૌ—

પહેલા એટલે ઔદારિક શરીરનો આતરો જઘન્યથી ‘એક સમયનો’ છે પછીના બે (વૈદિક અને આહારક) નો જઘન્ય આતરો ‘અન્તર્મુહૂર્ત’ નો છે શેષ બે—‘કાર્મણ’ અને ‘તેજસ’—નો આતરો સંભવતો નથી (આમ અન્તર એટલે આતરો સંભધી ભેદપ્રભેદ—તક્ષાવત સમજાવ્યો ૨૦૩

આ પ્રમાણે ‘દેહ’ નામના નવમા દ્વારેતુ સ્વરૂપ સ પૂર્ણ

શુભાશુભલક્ષણોવાળું, સારી નરમી આકૃતિરૂપ પ્રાણીતુ ‘સંસ્થાન’, એના અવધયોના સન્નિવેશને લઈને છ પ્રકારેતુ હોય છે ૨૦૪

પૂર્વકર્મના વિપાકથી પ્રાણીને સમચતુરસ્ત્ર, ન્યગ્રોધ, સાદિ, વામન, કુન્જ અને હુડક એ છ જાતના, શરીરના ‘સંસ્થાન’ હોય છે ૨૦૫

પહેલું સમચતુરસ્ત્ર જ સ્થાન સર્વપ્રકારે શુભ હોય છે બીજું એટલે ન્યગ્રોધસંસ્થાન નાભિથી ઉપરના ભાગમાં શુભ હોય છે અને ત્રીજું (સાદિ) સંસ્થાન નાભિથી નીચેના ભાગમાં શુભ હોય છે ૨૦૬

આ ‘સાદિ’ સંસ્થાનને કેટલાક ‘સાચિ’ કહે છે ‘સાચિ’ એટલે શાસ્મલી નામનું વૃક્ષ, જે મૂળમાં ગોળ અને યુષ્ટ હોય છે પણ જેની શાખાઓ એવી નથી ૨૦૭

‘પચસ ગ્રહ’ ની વૃત્તિ—ટીકામાં કહ્યું છે કે—

અપરે તુ સાચીતિ પઠન્તિ તત્ર સાચીતિ પ્રવચનવેદિન. શાલ્મ-
લીતરુમાચક્ષતે । તતઃ સાચીવ યત્સંસ્થાનં તત્સાચીતિ । એવ ચ ન્ય-
ગ્રોધસાચિનોરન્વિતાર્થતા ભવતીતિ જ્ઞેયમ્ ॥

મૌલિગ્રીવાપાણિપાદે કમનીયં ચ વામનમ્ ।

લક્ષિતં લક્ષણૈર્દુષ્ટૈઃ શેષેષ્વવયવેષુ ચ ॥ ૨૦૮ ॥

રમ્યં શેષપ્રતીકેષુ કુઞ્જ સંસ્થાનમિષ્યતે ।

દુષ્ટં કિન્તુ શિરોગ્રીવાપાણિપાદે ભવેદિદમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

હુઙં તુ સર્વતો દુષ્ટ કેચિદ્વામનકુઞ્જયોઃ ।

વિપર્યાસમામનન્તિ લક્ષણે કૃતલક્ષણાઃ ॥ ૨૧૦ ॥

ઇતિ સંસ્થાનસ્વરૂપમ્ ॥ ૧૦ ॥

અગમાન તુ તુંગત્વમાનમંગસ્ય દેહિનામ્ ।

સ્થૂલતાપૃથુતાદ્યં તુ જ્ઞેયમૌચિત્યતઃ સ્વયમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

ઇતિ અંગમાનસ્વરૂપમ્ ॥ ૧૧ ॥

સમિત્યેકીભાવયોગાદ્વેદનાદિભિરાત્મનઃ ।

ઉત્પ્રાવલ્ચેન કર્માદિઘાતો યઃ સ તથોચ્યતે ॥ ૨૧૨ ॥

ખીબાઓ 'સાદિ' ની જગ્યાએ 'સાચિ' કહે છે નિદ્ધાન્તના જ્ઞાનવાળા 'સાચિ' નો
'શાલ્મલીવૃક્ષ' એવો અર્થ કહે છે માટે સાચિ વૃક્ષ જેવું મન્યાન તે સાચિસંસ્થાન આમ
સાચિ અને ન્યગ્રોધનું અર્થનું ભગતાપણું કહેવાય

મન્તક, ગ્રીવા, હન્ત અને ચરણ—આટલા વાના સુદર-મનહર હોય, અને શેષ અવય
વોના દુષ્ટ લક્ષણો હોય—એવા 'સંસ્થાન' ને વામન સંસ્થાન કહે છે ૨૦૮

મન્તક, ગ્રીવા, હન્ત અને ચરણ—આટલા ચાર દુષ્ટલક્ષણવાળા હોય અને શેષ અવ
યવો સુદર હોય—એવા સંસ્થાનને કુઞ્જ સંસ્થાન કહે છે ૨૦૯

અવયવમાત્ર દુષ્ટ હોય એવું સંસ્થાન 'હુઙ્ક' સંસ્થાન કહેવાય કેટલાક લક્ષણશાસ્ત્રીઓ
'વામન' અને 'કુઞ્જ' સંસ્થાનોના ઉપર જણાવ્યા તે કરતા વિપરીત લક્ષણો કહે છે ૨૧૦

આ પ્રમાણે દશાંગ દ્વારે 'સંસ્થાન' નું સ્વરૂપ મપૂર્ણ

અગમાન એટલે પ્રાણીના શરીરની ઉંચાઈનું પ્રમાણ એની જાડાઈ અને પહોળાઈ
આદિ તો એને ઉચિતપણે સ્વયમેવ સમજી લેવી ૨૧૦

આ પ્રમાણે અગ્રીયાન્ગ દ્વારે 'અગમાન' નું સ્વરૂપ કહ્યું

યતઃ— સમુદ્ઘાતગતો જીવ પ્રસહ્ય કર્મપુદ્ગલોન્ ।
કાલાન્તરાનુભવાર્હાનપિ ક્ષપયતિ દ્રુતમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

તથૈવમ્ । કાલાન્તરવેદ્યાનયમાકૃષ્યોદીરણેન કર્મોશાન્ ।
ઉદયાવલિકાયાં ચ પ્રવેશ્ય પરિમુજ્ય શાતયતિ ॥ ૨૧૪ ॥

તે ચૈવમ્ । વેદનોત્થઃ કપાયોત્યો મરણાન્તિકવૈક્રિયૌ ।
આહારકસ્તૈજસશ્ચ દ્વન્નસ્થાના પઢપ્યમી ॥ ૨૧૫ ॥
સ્થાત્કેવલિસમુદ્ઘાતઃ સત્તમ સર્વવેદિનામ્ ।
અદ્વસામાયિકશ્ચાયમાન્તર્મુદ્દર્શિકાઃ પરે ॥ ૨૧૬ ॥

તથા હિ— કરાલિતો વેદનાભિરાત્મા સ્વીયપ્રદેશકાન્ ।
વિક્ષિપ્યાનન્તપરમાણુવેદિતાન્ દેહતો વહિ ॥ ૨૧૭ ॥
આપૂર્યાસાદ્યન્તરાણિ મુખાદિ શુષિરાણિ ચ ।
વિસ્તારાયામતઃ ક્ષેત્ર વ્યાપ્ય દેહપ્રમાણકમ્ ॥ ૨૧૮ ॥

સમ્ એટલે એકીલાવ એના યોગથી, વેદના આદિ લોગવાઇને, આત્માના કર્મોના
દ્રુદ્ઘાત (પ્રથમ સહાર) વાચ-એણે નામ સમુદ્ઘાત ૨૧૨

ઠારણુ- સમુદ્ઘાતગત જીવ, ધણુ કાળ પછી લોગવવાના હોય એવા કર્મપુદ્ગલોને પણ
' દ્રુત ' બળ વાપરીને અપાવી નાખે છે ૨૧૩

તે આ પ્રમાણે આત્મા કાળાતરે વેદવાલાયક કર્મના પુદ્ગલોને ઉદીરણાવટે આકર્ષીને
ઉદયમા લાવી, લોગવી, ખેરવી નાખે છે ૨૧૪

માતમાથી છ પ્રકારના મુદ્ઘાત (૧) વેદનાથી થયેલ, (૨) કષાયથી થયેલ, (૩)
મરણાન્તિક, (૪) વૈક્રિય, (૫) આહારક અને (૬) તેજસ-એ ' છન્નમ્થ ' જીવોને
હોય છે ૨૧૫

સાતમે ' કેવળિ ' મુદ્ઘાત મર્ત્ત્તોને હોય છે અને એ આઠ સમય મુખીનો હોય છે
ન્યારે પહેલા છ એક અન્તર્મુદ્દર્શના હોય છે ૨૧૬

તે આ પ્રમાણે —

(૧) વેદનાથી હુ જિન થયેલ આત્મા, અનન્તકર્મપરમાણુઓવટે વર્તિત થના એવા
પોતાના આત્મપ્રદેશોને, શરીરથી બહાર કાઢી, બહાર વગેરેના અન્તરોને તથા મુખ વગેરે પોકળ
ભાગોને પૂરીને, લગાઈપડેલાઈએ શરીરપ્રમાણ ક્ષેત્રમા વ્યાપી, અન્તર્મુદ્દર્શ મુખી રહે, અને

અસહ્યયોજનાન્યેકદિશ્યુત્પત્તિસ્થલાવધિ ।

આયામતોઽપિ વ્યાપ્યાન્તર્મૂહૃત્તાન્નિવ્રયતે તત ॥ ૨૨૬ ॥ વિશેષકમ્ ।

મરણાન્તસમુદ્ધાત ગતો જીવશ્ચ શાતયેત્ ।

આયુષઃ પુત્રલાન્ ભૂરીનાદત્તે ચ નવાન્ન તાન્ ॥ ૨૨૭ ॥

અત્રાય વિશેષઃ । કશ્ચિજીવ એકેનૈવ મરણાન્તિકસમુદ્ધાતેન નરકાદિપૂત્પદ્યતે તત્રાહાર કરોતિ શરીર ચ વધ્નાતિ । કશ્ચિત્તુ સમુદ્ધાતાન્નિવૃત્ય સ્વશરીરમાગસ્ય પુનઃ સમુદ્ધાત કૃત્વા તત્રોપપદ્યતે । અયમર્થો ભગવતીપદ્મશતકપદ્યોદ્દેશકે નરકાદિષુ અનુત્તરાન્તેષુ સર્વ સ્થાનેષુ ભાવિતોઽસ્તીતિ જ્ઞેયમ્ ॥

इति मरणान्तिकसमुद्घातः ।

वैकुर्विकसमुद्घातं प्राप्तो वैक्रियशस्तिमान् ।

कर्मावृतानामात्मीयप्रदेशानां तनोर्बहिः ॥ २२८ ॥

નિસ્ટૃજ્ય દંડ વિષ્કમ્ભવાહલ્યાભ્યાં તનુપ્રમમ્ ।

આયામતસ્તુ સંસ્યાતયોજનપ્રમિત તત ॥ ૨૨૯ ॥

એકદિશામા છેક ઉત્પત્તિસ્થાન સુધી અસહ્યયાત યોજન જેટલો, વ્યાપીને અન્તર્મૂહૃત્તામા મૃત્યુ પામે છે આ જીવ ઘણા આયુષ્યગત્યોને ખેરવી નાખે છે, પણ નવાને શ્રદ્ધા કરતો નથી ૨૨૪-૨૨૭

આ બાબતમા નીચે પ્રમાણે વિગિદ્ધતા છે —

કેાઈક જીવ એક જ મરણાન્તિક સમુદ્ધાતે ડરીને નરકાદિમા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં આહાર જે જે અને શરીર પણ બાધે છે વગી કેાઈકે તો અમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈ પાછો પોતાના શરીરમા આવી પુનઃ અમુદ્ધાત કરી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે (આ અર્થે ‘ભગવતાસુત્ર’ ના છઠ્ઠા ગતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશમા, ‘નરકાદિ’થી અનુચરના અન્તરાગમસુધીના સર્વ સ્થાનોમા કહેલો છે

આ પ્રમાણે (૩) મરણાન્તિક સમુદ્ધાત

(૪) વૈક્રિય સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો વૈક્રિયશક્તિવાળો જીવ ક્રમેથી વીટાયલા આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢીને, બહાર પહોંચાઈમા પોતાના શરીર પ્રમાણે તથા લગભગ અસહ્યય યોજન જેવો દંડ બનાવીને, પછી પૂર્વોપાર્જિત વૈક્રિયગતિરનામકર્મના અંશોને

વૈક્રિયાંગાભિધનામકર્માશાન્ પૂર્વમર્જિતાન્ ।

શાતયન્ વૈક્રિયાંગાર્હાન્ સ્ફુન્ધોઘ્ણાત્વા કરોતિ તત્ ॥ ૨૩૦ ॥

इति वैक्रियसमुद्घातः ।

[विशेषकम् ॥

સમુદ્ધતસ્તૈજસેન તેજોલેશ્યાશ્ચશક્તિમાન્ ।

કર્માવૃતાત્મપ્રદેશરાશેર્વૈક્રિયવદ્વહિઃ ॥ ૨૩૧ ॥

देहविस्तारवाहस्य सख्येययोजनायतम् ।

નિસૃજ્ય દંડ પ્રાગ્વદ્ધાન્ શાતયેતૈજસાણુકાન્ ॥૨૩૧॥ યુગ્મમ્ ॥

अन्यानादाय तद्योग्यान् तेजोलेश्यां विमुंचति ।

તૈજસૌઽય સમુદ્ધાતઃ પ્રજ્ઞસસ્તત્ત્વપારગૈઃ ॥ ૨૩૨ ॥

इति तैजससमुद्घातः ।

ચતુર્દશાનાં પૂર્વાણાં ધર્ત્તાહારકલબ્ધિમાન્ ।

જિનર્દ્ધિર્દર્શનાદીનાં મધ્યે કેનાપિ હેતુના ॥ ૨૩૪ ॥

आहारकसमुद्घातं कुर्वन्नात्मप्रदेशकैः ।

દંડ સ્વાંગપ્રથુસ્થૂલં સરખેયયોજનાયતમ્ ॥ ૨૩૫ ॥

નિસૃજ્ય પુદ્ગલાનાહારકનામ્ન પુરાતનાન્ ।

વિકીર્યાદાય તથોગ્યાન્ દેહમાહારક સ્ત્રજેત્ ॥૨૩૬॥ વિશેષકમ્ ॥

ખેરવતો અને વૈક્રિયશરીરને યોગ્ય સ્કન્ધોને લેતો સમુદ્ધાત ડરે છે આનુ નામ વૈક્રિયમયુદ્ધાત ૨૨૮-૨૩૦

(૫) તૈજસસમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો ‘ તેજોલેશ્યા ’ નામની શક્તિ-વાળો જીવ, વૈક્રિય’ની પેઠે, કર્મોથી વીંટાયેલા આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢીને તેમનો, સ્વશરીરપ્રમાણ બાંધો પહોળો અને સખ્યાત યોજન લાળો દંડ કરીને પૂર્વબદ્ધ તૈજસ અશોને ખેરવે છે, અને અન્ય યોગ્ય અશોને લેધને તેજોલેશ્યા મૂકે છે આનુ નામ તૈજસસમુદ્ધાત ૨૩૧-૨૩૩

(૬) આહારકલબ્ધિ-માળા ઔદર્ભર્વધાત્રી, જિનપ્રભુની સમૃદ્ધિ નીરખવા વગેરેના દોષક હેતુથી, આત્મપ્રદેશોવડે શરીરપ્રમાણ બાંધો પહોળો અને સખ્યાતયોજન લાળો દંડ કરીને પુરાતન આહારકપુદ્ગલોને વિખેરીને તથા તેને યોગ્ય પુદ્ગલોને બદલ કરીને આહારક શરીર સરળ-એનું નામ આહારકસમુદ્ધાત ૨૩૪-૨૩૬

इति आहारकसमुद्घातः ।

यस्यायुपोऽतिरिक्तानि कर्माणि सर्ववेदिन ।

वेद्याख्यनामगोत्राणि समुद्घાત કરોતિ સ ॥ ૨૩૭ ॥

आन्तर्मुहूर्त्तिक पूर्वमावर्जीकरण सृजेत् ।

अन्तर्मुहूर्त्तशेषायु समुद्घાતં તતો વ્રજેત્ ॥ ૨૩૮ ॥

आवर्जीकरण शस्तयोगव्यापारण मतम् ।

इदं स्ववश्यं कर्तव्य सर्वेषां मुक्तिगामिनाम् ॥ ૨૩૯ ॥

आत्मप्रदेशैर्લોકાન્તસ્પૃશમૂર્ધ્વમધોऽपि च ।

કુર્યાદાચક્ષણે દડ સ્વદેહસ્થૂલવિસ્તૃતમ્ ॥ ૨૪૦ ॥

द्वितीये समये तस्य कुर्यात्पूर्वापरायतम् ।

કપાટ પાટવોપેત સમયેઽથ તૃતીયકે ॥ ૨૪૧ ॥

ततो विस्तार्य प्रदेशानुदीचीदक्षिणायतम् ।

મથાન કુરુતે તુર્યે તતોઽન્તરાણિ પૂરયેત્ ॥ ૨૪૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

स्वप्रदेशैस्तदा सर्वान् लोकाकाशप्रदेशकान् ।

સ વ્યાપ્નોતિ સમા હોતે લોકાકાશૈકજીવયોઃ ॥ ૨૪૩ ॥

(૭) હવે સાતમા અને છેલ્લા ' કેવલિસમુદ્ધાત ' વિષે

જે સર્વજ્ઞ કેવળીને આયુધી વધારે, વેદનીય-નામ-અને ગોત્ર-કર્મો હોય છે, તે કેવળી મસુદ્ધાત કરે છે ૨૩૭

પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત ' આવર્તીકરણ ' કરે, અને પછી ભયાર આયુધ્ય અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહે ત્યારે સમુદ્ધાત કરે ૨૩૮

' આવર્તીકરણ ' એટલે શુભયોગોનો વ્યાપાર તે સર્વ મોક્ષગામીઓને અવશ્ય કરવો પડે છે ૨૩૯

પહેલા ક્ષણમા જો કેવળી, આત્મપ્રદેશોવડે, અવશરીરપ્રમાણુ જાડો પહોળો, ઉંચે અને નીચે સુદા લોકાન્તને સ્પર્શ કરનારો દડ સગ્ગે ૨૪૦

બીજે ક્ષણે જો કેવળી આતુર્યપૂર્વક એ દડનો પૂર્વપશ્ચિમ લાભો કપાટ કરે પછી ત્રીજે ક્ષણે એમાથી પ્રદેશોને ઉત્તરદક્ષિણ લાભો વિસ્તારીને મથાન કરે; અને ચોથે ક્ષણે એના અન્તરો પૂરે ૨૪૧-૨૪૨

તે સમયે તે આત્મપ્રદેશોવડે લોકાકાશના નર્વ પ્રદેશોમા વ્યાપી જાય તે કેમકે લોકાકાશ અને એકજીવના સમાનપ્રદેશો છે ૨૪૩

સહરેત્ પચમે ચાસૌ સમયેઽન્તરપૂરણમ્ ।

પષ્ઠે સહત્વ મન્થાન સંહરેત્સતમેઽરરિમ્ ॥ ૨૪૪ ॥

સંહરેદષ્ટમે દંડ શરીરસ્થસ્તતો ભવેત્ ।

અન્તર્મુહૂર્ત્ત જીવિત્વા યોગરોધાચ્છિવં વ્રજેત્ ॥ ૨૪૫ ॥

પદાહ્— યસ્ય પુનઃ કેવલિનઃ કર્મ ભવત્યાયુષોઽતિરિક્તતરમ્ ।

સ સમુદ્ઘાતં ભગવાનુપગચ્છતિ તત્સમીકર્તુમ્ ॥ ૨૪૬ ॥

દંડં પ્રથમે સમયે કપાટમથ ચોત્તરે તથા સમયે ।

મન્થાનમથ તૃતીયે વિશ્વવ્યાપી ચતુર્થે તુ ॥ ૨૪૭ ॥

સહરતિ પંચમે ત્વન્તરાણિ મન્થાનમથ પુનઃ પષ્ઠે ।

સતમકે તુ કપાટં સંહરતિ તતોઽષ્ટમે દડમ્ ॥ ૨૪૮ ॥

ઐદારિકપ્રયોક્તા પ્રથમાષ્ટમસમયોરસાવિષ્ટઃ ।

મિશ્રૌદારિકયોક્તા સતમપદ્મદ્વિતીયેષુ ॥ ૨૪૯ ॥

‘પછી પાચમે સમયે તે આતરા સહરી લે, છઠ્ઠે સમયે મન્થાન સહરે અને સાતમે સમયે કપાટને સહરી લે ૨૪૪

આઠમે સમયે દડને સહરી લે અને શરીરસ્થ થાય પછી અન્તર્મુહૂર્ત્ત જીવીને યોગ સાધન કરી મોક્ષે જાય ૨૪૫

કહ્યું છે કે —

આયુષ્ય કરતા અધિક કર્મ જે દેવળી મહારાજને હોય છે તે જોડેને સમાન કરવાને ‘સમુદ્ઘાત’ કરવાનું નામ લે છે ૨૪૬

(અને એ માટે) પહેલે સમયે દડ કરે, બીજે સમયે કપાટ કરે, ત્રીજે સમયે મન્થાન કરે, ચોથે સમયે વિશ્વવ્યાપી થાય ૨૪૭

પાચમે સમયે અન્તર સહરે, છઠ્ઠે સમયે મન્થાન સહરે, સાતમે કપાટ સહરે અને પછી આઠમે સમયે દડ સહરે ૨૪૮

પહેલા અને આઠમા સમયમા એને ઐદારિક શરીર હોય છે જ્યારે સાતમા, છઠ્ઠા અને બીજા સમયમા મિશ્રઐદારિકકાયનો યોગ હોય છે ૨૪૯

કાર્મણશરીરયોક્તા ચતુર્થકે પચમે તૃતીયે ચ ।

સમયત્રયેઽપિ તસ્મિન્ ભવત્યનાહારકો નિયમાત્ ॥ ૨૫૦ ॥

કિંચ ।

સમુદ્ઘાતાનિવૃત્ત્યાસૌ ત્રિધા યોગાન્ યુનક્ત્યપિ ।

સત્યાસત્યામૃષામિચ્છૈયૌ યોગૌ માનસવાચિકૌ ॥ ૨૫૧ ॥

પૃષ્ઠેષુ મનસાર્થેષુ તત્રાનુત્તરનાકિમિ* ।

દાતુ તદુત્તરં ચેતોયોગયુગ્મ યુનક્તિ સ ॥ ૨૫૨ ॥

તથા મનુષ્યાદિના ચ પૃષ્ઠોઽપૃષ્ઠોઽપિ સ પ્રમુ ।

પ્રયોજનવિશેષેણ યુનક્ત્યેતૌ ચ વાચિકૌ ॥ ૨૫૩ ॥

કાયયોગં પ્રયુજાનો ગમનાગમનાદિપુ ।

ચૈદ્રેત પીઠપટ્ટાદ્યમર્પયેત્પ્રાતિહારિકમ્ ॥ ૨૫૪ ॥

एवं च—कैश्चिदित्युच्यते यत्तु शेषपण्मासजीवितः ।

जिन* कुर्यात्समुद्घातं तदसद्यत्तथासति ॥ २५५ ॥

प्रातिहारिकपीठादेरादानमपि सम्भवेत् ।

श्रुते तु केवल प्रोक्तं तत्प्रत्यर्पणमेव हि ॥ २५६ ॥ युग्मम् ॥

આથા, પાચમા અને ત્રીજા સમયમા એતુ કાર્મણ શરીર હોય છે આ ત્રણ સમયોમા વળી એ નિશ્ચયે અનાહારક હોય છે ૨૫૦

વળી,

સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈને આ કેવળી ભગવાન ત્રણે પ્રકારના યોગને પણ ભેડે છે એમ,
(૧) મત્ય અને (૨) નહિ સત્ય કે નહિ અસત્ય અર્થાત્ વ્યવહાર-એ નામના બે યોગ તે ' મનોયોગ ' અને ' વચનયોગ ' ૨૫૧

અનુત્તરવિમાનના દેવો મન વડે કઈ પણ પ્રશ્ન કરે અને એમને કેવલી મન વડે જ ઉત્તર આપે-એ (૧) મનોયોગ વળી મનુષ્ય આદિના પૃષ્ઠાપૃષ્ઠ સશયો ટાળવા માટે કેવલીને, વિશિષ્ટ પ્રયોજન હોવાથી, ભાલવુ જ પડે એ (૨) વચન યોગ અને ગમનાગમનાદિ કરવામા તથા પીઠપટ્ટ આદિ પાછુ સોપવુ હોય ત્યારે (૩) કાયયોગ થાય ૨૫૨-૨૫૪

એમ હોવાથી જ માસ શેષ આશુ રહે છે ત્યારે કેવળીભગવાન સમુદ્ઘાત કરે છે એમ જ દેટલાક કહે છે-એ અમત્ય છે, કેમકે બે તેમ હોય તો (સોષેલા) પીઠપટ્ટનુ પુનઃગ્રહણ પણ સલાવે પરન્તુ સિદ્ધાન્તમા તો કેવળ એમને સોપવાની જ વાત કરી છે ૨૫૫-૨૫૬

इत्याद्यधिकं प्रज्ञापनान्तिमपदवृत्तितोऽवसेयम् ॥

ततश्च—पर्याप्तसंज्ञिपचाक्षमनोयोगाज्जघन्यतः ।

असंख्यगुणहीनं त निरुधानः क्षणे क्षणे ॥ ૨૫૭ ॥

असंख्येयैः क्षणैरेवं साकल्येन रुणद्धि तम् ।

ततः पर्याप्तकद्रव्यचवचोयोगाज्जघन्यतः ॥ ૨૫૮ ॥

असंख्यगुणहीनं तं निरुधानः क्षणे क्षणे ।

एवं क्षणैरસંખ્યેયैઃ સાકલ્યેન રુણદ્ધિ સં ॥ ૨૫૯ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તતઃ પર્યાપ્તસૂક્ષ્મસ્ય કાયયોગાજ્જઘન્યતઃ

અસંખ્યગુણહીનં તં નિરુધાનઃ ક્ષણે ક્ષણે ॥ ૨૬૦ ॥

અસંખ્યેઃ સમયૈરેવં સાકલ્યેન રુણદ્ધિ સં ।

યોગાન્ રુધશ્ચ સ ધ્યાયેત્ શુક્લધ્યાનતૃતીયકમ્ ॥ ૨૬૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एतेन स उपायेन सर्वयोगनिरोधतः ।

अयोगतां समासाद्य शैलेर्शी प्रतिपद्यते ॥ ૨૬૨ ॥

પંચાનાં હ્રસ્વવર્ણાનામુચ્ચારપ્રમિતાં ચ તામ્ ।

પ્રાપ્ત. શૈલેશનિષ્કમ્પઃ સ્વીકૃતોત્કૃષ્ટસંવરઃ ॥ ૨૬૩ ॥

આ કહ્યું એથી વિશેષ વિન્તાર જોવો હોય તો ‘ પદ્મવલ્લુ ’ સૂત્રના છેલ્લા પદની ટીકામાં જે ત્યાંથી જાણી લેવો.

પછી, પર્વાપ્ત—સહી—પ બેન્દ્રિયના મનોયોગથી અસખ્યગણા હીન—એાછા એવા એ મનોયોગને ક્ષણે ક્ષણે રૂઢતા રૂઢતા અસખ્યાત ક્ષણોમાં સર્વ મનોયોગોને રૂઢે છે પછી જઘન્યથી પર્વાપ્ત બેન્દ્રિના વચનયોગથી અમખ્યગણા એાછા એવા એ વચનયોગને ક્ષણે ક્ષણે રૂઢતા રૂઢતા, અસખ્યાત ક્ષણોમાં સર્વવચનયોગને રૂઢે છે ૨૫૭—૨૫૮

પછી સૂક્ષ્મપર્વાપ્તના કાયયોગથી જઘન્યત અમખ્યગણા એાછા એવા તે કાયયોગને ક્ષણેક્ષણે રૂઢતા થતા, અમખ્યાત ક્ષણોમાં સર્વકાયયોગને રૂઢે છે આવી રીતે યોગોને રૂઢતા શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયાને ધ્યાવતા હોય છે ૨૬૦—૨૬૧

આવી રીતના ઉપાયથી સર્વયોગોને રૂઢી અયોગીપણા પામી ‘ શૈલેશી ’ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે ૨૬૨

પાંચ રૂપ અક્ષોનો ઉચ્ચાર બેટલા વખતમાં થઈ શકે એટલો કાળ રહેનારી એ શૈલેશી

શુક્લધ્યાન ચતુર્થ ચ ધ્યાયન્ યુગપદજસા ।

વેદ્યાયુર્નામગોત્રાણિ ક્ષપયિત્વા સ સિદ્ધયતિ ॥ ૨૬૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અગત્વાપિ સમુદ્ઘાતમનન્તા નિર્વૃતા જિનાઃ ।

અવાપ્યાપિ સમુદ્ઘાતમનન્તા નિર્વૃતા જિના ॥ ૨૬૫ ॥

અત્રાય વિશેષ ।

ય પરમાસાધિકાયુક્તો લભતે કેવલોદ્ગમમ્ ।

કરોત્યસૌ સમુદ્ઘાતમન્યે કુર્વન્તિ વા ન વા ॥

इति गुणस्थानक्रमारोहे ॥

હમ્માસાકસેસે ઉપ્પણ જેસિ કેવલ નાણમ્ ।

તે નિયમા સમુદ્ઘાદય સેસા સમુદ્ઘાય મદ્ધવ્વા ॥ इत्यस्य वृत्तौ ॥

इति केवलिसमुदघातः ॥

આચ્યા. પચ સમુદ્ઘાતા સર્વેપામપિ દેહિનામ્ ।

અનુભૂતા અનન્તા સ્યુર્યથાસ્વ સર્વજાતિપુ ॥ ૨૬૬ ॥

અવગ્યા પામીને મેરૂપર્વત સમાન નિષ્ક ૫ રહી, ઉત્કૃષ્ટ મ વરતત્વ સ્વીકારી શુકલ ધ્યાનના ચિંતા પાયાને ધ્યાવતા એકદમ વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર—કર્મો અપાવીને તે સિદ્ધ થાય છે ૨૬૩-૨૬૪

અનન્ત કેવળિઓ સમુદ્ઘાત વિના પણ મોમે ગયેલા છે અને અનન્ત સમુદ્ઘાતવડે મોક્ષે ગયા છે ૨૬૫

અહિ વિશેષ એટલું કે —

છ માન શેષ આયુષ્ય રહ્યું હોય ત્યારે જે કેવળજ્ઞાન પામે છે તે સમુદ્ઘાત ઠરે છે ખી નહીં ઠરે અથવા ન પણ ઠરે

એવી રીતે ‘ શુક્લધ્યાન ક્રમારોહ ’ અથમા કહ્યું છે

વળી એ અથની વૃત્તિમા આમ શબ્દો છે — છમાસ આયુષ્ય બાકી રહે તે વખતે જેઓને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એઓ નિશ્ચયે સમુદ્ઘાત કરે છે બાકીનાઓના સમુદ્ઘાતની ‘ ભજના ’ નહીં—અર્થાત્ એઓ ‘ સમુદ્ઘાત ’ કરે થા ન ઠરે

એ પ્રમાણે સાતમા ‘ કેવલીસમુદ્ઘાત ’ વિષે કહ્યું

પહેલા પાંચ એટલે કે (૧) વેદનાથી નીપજેલો (૨) કષાયથી નીપજેલો (૩) મરણાન્તિક (૪) વૈકિય અને (૫) આહારક—આ સમુદ્ઘાતો મર્વ પ્રાણીઓએ સર્વજાતિઓમા અનન્તવાર અનુભવ્યા હોય છે ૨૬૬

ભાધિનસ્તુ ન સન્ત્યેવ કેપાંચિલ્લઘુકર્મણામ્ ।

કેપાંચિત્ત્વંગિનામેકદ્વયાદયઃ સ્યુરનેકશઃ ॥ ૨૬૭ ॥

યાવદ્ ગરયા અગરયા વા સ્યુઃ કેપાંચિદનન્તકાઃ ।

યથાસ્વં સર્વજાતિત્વે વિજ્ઞેયા વહુકર્મણામ્ ॥ ૨૬૮ ॥

નવરમ્—સૂક્ષ્માનાદિનિગોદૈસ્તુ નિગોદે ત્રય એવ તે ।

અનુભૂતા અનન્તાઃ સ્યુર્ભાવિનસ્તે તુ સર્વવત્ ॥ ૨૬૯ ॥

આહારકા નરાન્યેપાં કેપાંચિન્નૃભવે ત્રય ।

અતીતાઃ સ્યુર્ભાવિનસ્તુ તે ચત્વારો ન ચાધિકાઃ ॥ ૨૭૦ ॥

સમ્ભવેયુશ્ચત્વારોઽનુભૂતા નૃભવે નૃણામ્ ।

ભવિષ્યન્તોઽપિ વિજ્ઞેયા સ્તાવન્તો નૃભવે નૃણામ્ ॥ ૨૭૧ ॥

ચત્વારોઽપિ વ્યતીતાસ્તુ નાન્યેપાં નૃન્ વિના યતઃ ।

આહારક તુર્યવારં કૃત્વા સિધ્યતિ તદ્ભવે ॥ ૨૭૨ ॥

તયોક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તૌ—

इह यश्चतुर्थवेलमाहारकं करोति स नियमात्तद्भव एव मुक्तिमाप्ता-
दयति न गत्यन्तरमिति ।

કેટલાક લઘુકર્મી^૧ જીવોને એ સમુદ્ધાત થનારા હોતા જ નથી જ્યારે કેટલાકને એ એક બે-એક અનેક થાય છે ૨૬૭

વળી કેટલાક બહુકર્મી^૨ જીવોને સખ્યાત સમુદ્ધાત થાય છે, કેટલાક બહુકર્મીને અસખ્યાત થાય છે અને કેટલાકને તો અનન્ત થાય છે ૨૬૮

દેરમા એટલું કે—સૂક્ષ્મઅનાદિક નિગોદના જીવોએ નિગોદમા ભૂતકાળમા એ ત્રણ જ સમુદ્ધાત અનન્તવાર અનુભવેલા હોય છે ભવિષ્યકાળમા તો સર્વની પેઠે ૨૬૯

મનુષ્ય શિવાય કેટલાક અન્ય પ્રાણીઓને મનુષ્યભવમા ત્રણ આહારક મનુદ્યાન થયેલા હોય છે અને થવાના ચાર જ હોય છે અધિક નહિ ૨૭૦

મનુષ્યોને મનુષ્યભવમા અનુભવેલા આહારક મનુદ્યાતો ચાર જ સભવે છે મનુષ્ય ભવમા થવાના પણ તેટલા જ હોય ૨૭૧

કેમકે મનુષ્ય શિવાય બીજાઓને ચારે આહારક મનુદ્યાતો વ્યતીત થયેલા ન હોય, કારણ એ કે એઓ યોથા આહારક મનુદ્યાત કરીને તે જ ભવમા સિદ્ધ થાય છે ૨૭૨

‘પ્રતિતરસ્ય’ મા પણ કશું છે કે—

સત્તમસ્તુ ન કસ્યાપિ સ્યાદતીતો નર વિના ।

ભાવ્યપ્યેકોઽન્યજન્તૂનાં કેર્ણાચિન્તૃત્વ એવ સઃ ॥ ૨૭૩ ॥

સમુદ્ધાતોત્તીર્ણજિનં પ્રતીત્યૈકો નિપેવિત ।

મનુષ્યસ્ય મનુષ્યત્વેઽનાગતોઽપ્યેક એવ સઃ ॥ ૨૭૪ ॥

અસદ્વેદ્યાદિશ્રિતશ્રાવ્યો મોહનીયાશ્રિત પર ।

અન્તર્મુદ્ધૂર્તશેષાયુઃસશ્રિત સ્યાત્તૃતીયક ॥ ૨૭૫ ॥

તુર્યપચમષ્ટાશ્ચ નામકર્મસમાશ્રિતા ।

નામગોત્રવેચકર્મસશ્રિતઃ સત્તમો ભવેત્ ॥ ૨૭૬ ॥

શિવિ જીવસમુદ્ધાતા ॥

યોઽપ્યચિન્તમહાસ્કન્ધ સમુદ્ધાતોઽસ્ત્યજીવજઃ ।

અષ્ટસામયિક સોઽપિ જ્ઞેયઃ સત્તમવસ્સદા ॥ ૨૭૭ ॥

પુદ્ગલાનાં પરીણામાદિશ્રસોત્થાત્સ જાયતે ।

અષ્ટભિઃ સમયૈર્જાતસમાસો જિનસત્કવત્ ॥ ૨૭૮ ॥

અહિ ને ચૌથીવાર આહારક સમુદ્ધાત કરે છે તે તેજ બલમા ‘મોક્ષ’ પામે છે, બીજી ગતિમા એને જવાનું હોય નહિ

સાતમો સમુદ્ધાત મનુષ્યભવ શિવાય અતીત થયેલો હોતો નથી ને દોષ પ્રાણીને એ સમુદ્ધાત થવાનો હોય તે મનુષ્યભવમા જ, અને તે થે વળી એક જ થાય છે ૨૭૩

સમુદ્ધાતથી ઉત્તીર્ણ થયેલા ડેવગીએ તો એક સાતમો જ સંવેલો હોય છે, અને મનુષ્ય પણામા મનુષ્યને, અનાગત એવો તે મનુદ્ધાત પણ એક જ હોય છે ૨૭૪

પહેલો સમુદ્ધાત ‘અસાતાવેદનીય’કર્મના આશ્રયવાળો છે, બીજો ‘મોહનીય’ ઈર્મના આશ્રયવાળો અને ત્રીજો ‘અન્તર્મુદ્ધૂર્તશેષ આયુકર્મના’ આશ્રયવાળો છે ૨૭૫

ચૌથો, પાચમો અને છઠ્ઠો—એ ત્રણ મનુદ્ધાત નામકર્મના આશ્રયવાળા છે, અને સાતમો નામકર્મ, ગોત્રકર્મ અને વેદનીયકર્મ એ ત્રણેના આશ્રયવાળો છે ૨૭૬

એવી રીતે જીમેના સમુદ્ધાતનાં સ બ ધમા બાષ્પુ

વળી અચિત્ત મહા સ્ક ધરૂપ, અજીવથી થયેલો ને મનુદ્ધાત છે તેનો કાળ સાતમા સમુદ્ધાતની પેઠે આઠ સમયનો છે ૨૭૭

સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા પુદ્ગલોના પરિણામથી, તે, ડેવજિનમુદ્ધાતની પેઠે આઠ સમયમા સમાપ્ત થાય છે ૨૭૮

इति समुद्घातः ॥ १२ ॥

विवक्षितभवादन्यभवे गमनयोग्यता ।

या भवेद्देहिनां सात्र गतिर्गतं च कथ्यते ॥ २७९ ॥

इति गतिस्वरूपम् ॥ १३ ॥

विविक्षिते भवेऽन्येभ्यो भवेभ्यो या च देहिनाम् ।

उत्पत्तौ योग्यता सात्रાગતિરિત્યુપદર્શિતા ॥ ૨૮૦ ॥

एकसामयिकीसंख्या मृत्युत्पत्त्योस्तथान्तरम् ।

द्वारेऽस्मिन्नेव वक्ष्यन्ते तद्द्वाराणि पृथग् न तत् ॥ ૨૮૧ ॥

इति आगतिस्वरूपम् ॥ १४ ॥

विवक्षितभवान्मृतत्वोत्पद्य चानन्तरे भवे ।

यत्सम્યક્ત્વાद्यશ્રુતેઽંગી સાનન્તરાસિરુચ્યતે ॥ ૨૮૨ ॥

इति अनन्तरासिस्वरूपम् ॥ १५ ॥

લઘ્વા નૃત્વાદિસામગ્રીં યાવન્તોઽધિકૃતાંગિનઃ ।

સિદ્ધચન્ત્યેકક્ષણે સૈકસમયેસિદ્ધિરુચ્યતે ॥ ૨૮૩ ॥

આ પ્રમાણે ‘ સમુદ્ઘાત ’ નામના ખારમા ‘ દ્વાર ’ તુ સ્વરૂપ સ પૂર્ણ
વિવક્ષિત ભવથી અન્ય ભવમા ‘ જવાની યોગ્યતા ’ પ્રાણીઓમા આવે એ ગતિ કે
ગત કહેવાય ૨૭૯

એ ‘ ગતિ ’ નામના તેરમા દ્વારતુ સ્વરૂપ

અન્ય ભવોથી વિવક્ષિત ભવમા ‘ આવવાની યોગ્યતા ’ પ્રાણીઓમા આવે એ ‘ આગતિ ’
કહેવાય. ૨૮૦

એકસમયવાળી સંખ્યા તથા મૃત્યુ અને ઉત્પત્તિનું અન્તર—એ સર્વ આ જ ‘ દ્વાર ’
મા કહેશે એના જૂઠા જૂઠા દ્વારો નથી કયાં ૨૮૧

એ પ્રમાણે ‘ આગતિ ’ નામના ચૌદમા દ્વાર તુ સ્વરૂપ

વિવક્ષિત ભવથી મૃત્યુ પામીને અને જીવ ભવમા ઉત્પન્ન થઇને પ્રાણી સમક્ષિત આદિને
કેરસે છે એને ‘ અનન્તરાસિ ’ કહે છે ૨૮૨

એ પ્રમાણે એ ૫ દરમુ ‘ દ્વાર ’ સમજાવ્યું

મનુષ્યપણા—આદિની મામગ્રી પામીને લાયકતાવાળા થયેલા પ્રાણીઓ નેટલા એક
સમયમા સિદ્ધિ પામે છે એને ‘ એકસમયેસિદ્ધિ ’ કહે છે ૨૮૩

इति एकसमयसिद्धिस्वरूपम् ॥ १६ ॥

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિવ્યાત્પરિણામો ય આત્મન. ।
 સ્ફટિકત્વેવ તત્રાય લેખ્યાશબ્દ. પ્રવર્તતે ॥ ૨૮૪ ॥
 દ્રવ્યાણ્યેતાનિ યોગાન્તર્ગતનીતિ વિચિન્ત્યતામ્ ।
 સયોગત્વેન લેશ્યાનામન્વયવ્યતિરેકત. ॥ ૨૮૫ ॥
 યાવત્કપાયસદ્ભાવસ્તાવત્તેપામપિ સ્ફુટમ્ ।
 અમૂન્યુપવૃહકાણિ સ્યુ સાહાયકકૃત્તયા ॥ ૨૮૬ ॥
 દૃષ્ટ યોગાન્તર્ગતેષુ દ્રવ્યેષુ ચ પરેષ્વપિ ।
 ઉપવૃંહણસામર્થ્ય કપાયોદયગોચરમ્ ॥ ૨૮૭ ॥
 યથા યોગાન્તર્ગતસ્ય પિત્તદ્રવ્યસ્ય લક્ષ્યતે ।
 ક્રોધોદયોદીપકત્વં સ્યાદ્યચ્છદોઽતિપિત્તક ॥ ૨૮૮ ॥
 દ્રવ્યેષુ વાહ્યેષ્વપ્યેવ કર્મણામુદયાદિષુ ।
 સામર્થ્ય દૃશ્યતે તર્તિક ન યોગાન્તર્ગતેષુ તત્ ॥ ૨૮૯ ॥

એ સોળસુ દ્વાર

હવે ‘લેશ્યા’ નામના સત્સદ્ભા ‘દ્વાર’ નું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે —

કૃષ્ણ આદિક દ્રવ્યના સયોગથી સ્ફટિકરૂપનું જેમ બીજું નવું પરિણામ થાય છે તેમ કર્મના સયોગથી આત્માનું પરિણામ થાય છે તેને ‘લેશ્યા’ કહે છે ૨૮૪

‘અન્વય’ અને ‘વ્યતિરેક’ થી ‘લેશ્યા’ ના સયોગપણાને લીધે આ દ્રવ્યો યોગને વિષે અન્તર્ગત છે—જેમ સમજવું ૨૮૫

જેટલા પ્રમાણમાં કપાયનો સદ્ભાવ હોય તેટલા પ્રમાણમાં એ કપાયોને, આ દ્રવ્યો, મહાયકારક થઈ, પ્રકટ કરે છે ૨૮૬

કેમકે યોગાન્તર્ગત અન્ય દ્રવ્યોમાં પણ, કપાયના ઉદયમાં જે પ્રકટનસામર્થ્ય છે તે સામર્થ્ય દેખાઈ આવે છે ૨૮૭

જેમકે યોગાન્તર્ગત પિત્તદ્રવ્યમાં ક્રોધના ઉદયને ઉદીપન કરવાનો શુભ દેખાય છે કેમકે ક્રોધાતુર માણસની અતિ પિત્ત પ્રકૃતિ હોય છે ૨૮૮

એવી રીતે કર્મના ઉદયાદિકરૂપ ‘બાહ્ય’ દ્રવ્યોમાં પણ જ્યારે એવું સામર્થ્ય દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે ત્યારે યોગના ‘અન્તર્ગત’ દ્રવ્યોમાં એ સામર્થ્ય કેમ ન હોય ? ૨૮૯

सुरादध्यादिक ज्ञानदर्शनावरणोदये ।

तत्क्षयोपशमे हेतुर्भवेद्ब्राह्मीवचादिकम् ॥ २९० ॥

एव च ।

कषायोद्दीपकत्वेऽपि लेश्यानां न तदात्मता ।

तथात्वे ह्यकपायाणां लेश्याभावः प्रसज्यते ॥ २९१ ॥

लेश्याः स्युः कर्मनिष्पन्नं इति यत्कैश्चिदुच्यते ।

तदप्यसार निष्यन्दो यदि तत्कस्य कर्मणः ॥ २९२ ॥

चेद्यथायोगमष्टानामप्यसौ कर्मणामिति ।

तच्चतुःकर्मणामेताः प्रसज्यन्तेऽप्ययोगिनाम् ॥ २९३ ॥

न यद्ययोगिनामेता धातिकर्मक्षयान्मता ।

तत एव तदा न स्युर्योगिकेवलित्नामपि ॥ २९४ ॥

ननु च ।

योगस्य परिणामत्वे लेश्यानां हेतुता भवेत् ।

प्रदेशबन्धं प्रत्येव न पुनः कर्मणां स्थितौ ॥ २९५ ॥

“जोगा पयडिपएस । ठिड्याणुभागं कसायओ कुणइ” इति वचनात् ।

જેમકે, મઢિરા, હઢી આદિક જ્ઞાનાવરણી અને દર્શનાવરણીના ઉદયના હેતુરૂપ છે અને પ્રાણી, વજ આદિક એએના ક્ષયોપશમના હેતુરૂપ છે ૨૯૦

વળી એવી ગીતે કાપાયોની ઉદ્દીપકતા થયા છતા પણ લેશ્યાઓની તદ્દાત્મકતા થતી નથી કેમકે જો એમ થાય એમ હોય તો અકાપાયોને લેશ્યાના અભાવનો પ્રસંગ આવે ૨૬૧

વળી લેશ્યા—એ કર્મનો નિધ્યદ છે એમ કેટલાકે જાહે છે તે પણ યોગ્ય નથી, કેમકે નિધ્યદ હોય તો ક્યા કર્મનો નિધ્યદ હોય ? (એ કહો) ૨૬૭

જો એમ કહેતા હો કે એ આઠે કર્મોના નિબ્ધ છે, તો ચાર કર્મોવાળા અયોગીઓને પણ તેઓના પ્રસંગ આવે પણ ધાતીકર્મોના ક્ષય થયેલા હોઈને, એ લેશ્યાઓ અયોગીઓને ન હોય, અને તેથીજ સયોગી કેવળીને પણ ન હોય ૨૯૩-૨૯૪

અહિ કોઈ એવો પક્ષ માટે કે “યોગતુ પરિણામપણ કબુલ કરીએ તો લેશ્યાઓ પ્રદેશન ધની જ હેતુભૂત થાય, પણ કર્મની ગ્થિતિની હેતુભૂત ન થાય, કેમકે એમ કહ્યું છે કે- યોગો પ્રકૃતિપ્રદેશન ધને અને ન્યાયો ગ્થિતિઅનુભાગન ધને કરે છે ” ૨૬૫.

અગ્રોચ્યતે ।

ન કર્મસ્થિતિહેતુત્વ લેશ્યાના કોઽપિ મન્યતે :

કપાયા એવ નિર્દિષ્ટા યત્કર્મસ્થિતિહેતવઃ ॥ ૨૯૬ ॥

લેશ્યાઃ પુનઃ કપાયાન્તર્ગતાસ્તત્પુષ્ટિકૃત્તયા ।

તત્સ્વરૂપા એવ સત્યોઽનુભાગ પ્રતિ હેતવઃ ॥ ૨૯૭ ॥

एतेन । यत्त्वचिल्लेश्यानामनुभागहेतुत्वमुच्यते शिवशर्माचार्यकृत
शतकग्रन्थे च कपायाणामनुभागहेतुत्वमुक्तम् तदुभयमपि उपपन्नम् ।
कपायोदयोपवृहिकाणां लेश्यानामपि उपचारनयेन कपायस्वरूपत्वात् ॥
इत्याद्यधिक प्रज्ञापनालेश्यापदवृत्तिः श्रवसेयम् ॥

સા ચ પોઢા કૃષ્ણનીલકાપોતસજ્જિતાસ્તથા ।

તેજોલેશ્યાપદ્મલેશ્યાશુક્લલેશ્યેતિ નામતઃ ॥ ૨૯૮ ॥

खजनांजनजीमूतभ्रमद्भ्रमरसन्निभा ।

कोकिलाकलभीकल्पा कृष्णलेश्या स्ववर्णत ॥ २९९ ॥

પિચ્છત શુકચાપાનાં કેકિકાપોતકઠતઃ ।

નીલાબ્જવનતો નીલા નીલલેશ્યા સ્વવર્ણતઃ ॥ ૩૦૦ ॥

તો એનુ સમાધાન એમ કરવુ કે લેશ્યાઓ કર્મસ્થિતિનુ કારણ છે એમ ડોઈ પણ માનતુ નથી કર્મસ્થિતિના કારણભૂત તો કપાયો જ છે લેશ્યાઓ તો એ કપાયોમા અન્તર્ગત થઇને એની પુષ્ટિ કરનારી હોઇને તત્સ્વરૂપ થઈ અનુભાગબધની હેતુભૂત થાય છે ૨૯૬-૨૯૭

આમ હોવાથી જ, કવચિત્ લેશ્યાઓ ‘ અનુભાગ ’ ની હેતુરૂપ ઠહી છે એ વાત, અને શિવશર્મા આચાર્યે પોતાના ‘ શતક ’ અથવા કપાયોને અનુભાગહેતુ ઠરાવ્યા છે એ વાત— બેઉ યોગ્ય જ છે કેમકે કપાયોના ઉદયને સહાય કરનારી લેશ્યાઓ ઉપચારનયે કપાયસ્વરૂપ જ કહેવાય. આથી અધિક ખુલાસો, ‘ પ્રજ્ઞાપના ’ સૂત્રમા ‘ લેશ્યાપદ ’ ઉપર વૃત્તિ-ટીકા આપી છે તે પરથી મેળવવો

લેશ્યા છ પ્રકારની છે (૧) કૃષ્ણલેશ્યા (૨) નીલલેશ્યા (૩) કાપોતલેશ્યા (૪) તેજોલેશ્યા (૫) પદ્મલેશ્યા અને (૬) શુક્લલેશ્યા ૨૯૮

(૧) કૃષ્ણલેશ્યા ખજનપક્ષી, અજન (મસી), મેઘ, ભ્રમર, કોકિલ અને હાથણીના રંગની છે ૨૯૯

(૨) નીલલેશ્યા પોપટ અને આયપક્ષીના પિચ્છ, મયૂર અને કપોતના કંઠ, તથા નીલ કમળના વનના રંગની છે ૩૦૦

જૈત્રા લ્હદિરસારાણામતસીપુષ્પસોદરા ।

કાપોતલેશ્યા વર્ણેન વૃન્તાકકુસુમૌઘજિત્ ॥ ૩૦૧ ॥

પદ્મરાગનવાદિત્યસંધ્યાગુંજાર્ધતોઽધિકા ।

તેજોલેશ્યા સ્વવર્ણેન વિદ્રુમાંકુરજિત્વરી ॥ ૩૦૨ ॥

સુવર્ણયૂધિકાસ્વર્ણકર્ણિકારૌઘચમ્પકાન્ ।

પરાભવન્તી વર્ણેન પદ્મલેશ્યા પ્રકીર્તિતા ॥ ૩૦૩ ॥

ગોક્ષીરદધિર્હિંડીરપિંડાદધિકપાંડુરા ।

વર્ણતઃ શરદન્નાણાં શુક્લલેશ્યાભિભાવિની ॥ ૩૦૪ ॥

કિરાતતિક્તત્રપુષી કટુતુમ્બીફલાનિ ચ ।

ત્વચઃ ફલાનિ નિમ્બાનાં કૃષ્ણલેશ્યા રસૈર્જયેત્ ॥ ૩૦૫ ॥

પિપ્પલીશૃંગવેરાણિ મરીચાનિ ચ રાજિકામ્ ।

હસ્તિપિપ્પલિકાં જેતુ નીલલેશ્યા રસૈઃ પ્રમુઃ ॥ ૩૦૬ ॥

આમાનિ માતુર્લિંગાનિ કપિત્થવદરાણિ ચ ।

ફણસા મલકાનીઘે રસૈર્જેતુ તૃતીયિકા ॥ ૩૦૭ ॥

(૩) કાપોતલેશ્યા અદિરવૃક્ષનો સાર, શણુના પુષ્પ અને વૃન્તાકના પુષ્પના રંગની છે ૩૦૧

(૪) તેજોલેશ્યા પદ્મરાગમણિ, ઉગતા સૂર્ય, સંધ્યા, ચણોદીનો અર્ધભાગ અને પરવાળાના રંગની છે ૩૦૨

(૫) પદ્મલેશ્યા સુવર્ણ, યુધિકા પુષ્પ, કટેણુના પુષ્પ અને અમ્પાના પુષ્પના રંગની છે ૩૦૩

(૬) શુક્લલેશ્યા ગાયના દુધ, દહિં, સમુદ્રશીઘ્ર અને શરદઋતુના વાદળાના વર્ણની છે ૩૦૪

હવે એ લેશ્યાઓ ‘ રમ ’ પરત્વે કેવી છે તે કહે છે—

(૧) કૃષ્ણલેશ્યા રમમા, લીળડો, કડવી ત્રપુષી, કડવી તુળડી અને લીંબડાની છાલ તથા લીંબોળી જેવી છે ૩૦૫

(૨) નીલલેશ્યા રસમા પીપ્પ, આહુ, મરચા, રાજિકા, તથા ગન્ધીપર જેવી છે ૩૦૬

(૩) કાપોતલેશ્યા રમમા ત્રાયા બીબેરા, કપિત્થ, બોર, ફણસ અને આમળા જેવી છે ૩૦૭

વર્ણગન્ધરસાપ્તપક્વાપ્રાદિસમુદ્ભવાન્ ।

રસાનધિકમાધુર્યા તુર્યા ધિકકુરુતે રસૈઃ ॥ ૩૦૮ ॥

દ્રાક્ષાલ્પર્જૂરમાધ્વીકવારુણીનામનેકથા ।

ચન્દ્રપ્રભાદિસીધૂનાં જયિની પચમી રસૈ ॥ ૩૦૯ ॥

શર્કરાગુડમત્સ્યન્ડીલ્પન્ડાલ્પન્ડાદિકાનિ ચ ।

માધુર્યધુર્યવસ્તૂનિ શુક્લા વિજયતે રસૈ ॥ ૩૧૦ ॥

આદ્યાસ્તિસ્ત્વોઽતિદુર્ગન્ધા અપ્રશસ્તા મલીમતાઃ ।

સ્પર્શત શીતરુક્ષાશ્ચ સક્લિષ્ટા દુર્ગતિપ્રદાઃ ॥ ૩૧૧ ॥

અન્ત્યાસ્તિસ્ત્વોઽતિસૌગન્ધ્યાઃ પ્રશસ્તા અતિનિર્મલાઃ ।

સ્નિગ્ધોષ્ણા સ્પર્શગુણતોઽસ્મિલિષ્ટા સુગતિપ્રદા ॥ ૩૧૨ ॥

પરસ્પરમિમા પ્રાપ્ય યાન્તિ તદ્રૂપતામપિ ।

વૈદૂર્યરક્તપટયોજ્ઞેયે તત્ર નિદર્શને ॥ ૩૧૩ ॥

તત્રાપિ દેવનારકલેશ્યાસુ વૈદૂર્યસ્ય નિદર્શનમ્ ।

તિર્થગમનુજલેશ્યાસુ રક્તવસ્ત્રનિદર્શનમ્ ॥ ૩૧૪ ॥

(૪) તેને લેશ્યા રસમા વર્ણગન્ધરસયુક્ત આમ્રફળ જેવી છે ૩૦૮

(૫) પદ્મલેશ્યા રસમા કાક્ષ, ખલ્લુર, મહુડા વગેરેના આસવ અને ચન્દ્રપ્રભા આદિ મદિશ જેવી છે ૩૦૯

(૬) શુકલ લેશ્યા રસમા માકર, ગોળ, ખાડ, શેરડી વગેરે અતિ મધુર વસ્તુઓ જેવી છે ૩૧૦

હવે એ છએનું ગન્ધ અને સ્પર્શ પરત્વે વર્ણન—

પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અતિ દુર્ગન્ધથી ભરેલી, અપ્રશસ્ત અને મલિન છે એમનો સ્પર્શ શીત અને મક્ષ છે એઓ વળી કલેશ કરાવનારી અને દુર્ગતિમા લઈ જનારી છે ૩૧૧

છેલી ત્રણ અત્યન્ત સુવાસિત, પ્રશસ્ત અને નિર્મળ છે એમનો સ્પર્શ સ્નિગ્ધોષ્ણ છે એઓ વળી શાન્તિ પમાડનારી અને સદ્ગતિએ લઈ જનારી છે ૩૧૨

આ લેશ્યાઓ વળી પરસ્પર મળી બંધ છે ત્યારે તદ્દપ પશુ થઈ જાય છે એ ઉપર વૈદૂર્ય મણિનું અને રક્તવસ્ત્રનું—એમ બે દષ્ટાંત કહ્યા છે ૩૧૩

એમા પશુ દેવોની અને નારકીઓની લેશ્યા પરત્વે વૈદૂર્યમણિનું તથા મનુષ્ય અને તિર્થગોની લેશ્યા પરત્વે રક્તવસ્ત્રનું દષ્ટાંત છે ૩૧૪

તથાદિ ।

દેવનારકયોર્લેશ્યા આભવાન્તભવસ્થિતાઃ ।

નાનાકૃતિં યાન્તિ કિન્તુ દ્રવ્યાન્તરોપધાનતઃ ॥ ૩૧૫ ॥

ન તુ સર્વાત્મના સ્વીયં સ્વરૂપ સંત્યજન્તિ તાઃ ।

સદ્દૈદૂર્યમણિર્યદ્વજ્ઞાનાસૂત્રપ્રયોગતઃ ॥ ૩૧૬ ॥

જપાપુષ્પાદિસાનિધ્યાયથા વાદર્શમંડલમ્ ।

નાનાવર્ણાન્ દધદપિ સ્વરૂપં નોઽજ્ઞતિ સ્વકમ્ ॥ ૩૧૭ ॥

અત એવ ભાવપરાવૃત્ત્યા નારકનાકિનોઃ ।

ભવન્તિ લેશ્યાઃ ષડપિ તદુક્તં પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૩૧૮ ॥

સુરનારયાણ તાઓ દબ્બલેસા અવદ્વિયા ભણિયા ।

ભાવપરાવત્તીણ પુણ એસુ હુન્તિ જલ્લેસા ॥ ૩૧૯ ॥

દુષ્ટલેશ્યાવતાં નારકાણામપ્યત એવ ચ ।

સમ્યક્ત્વલાભો ઘટતે તેજોલેશ્યાદિસમ્ભવી ॥ ૩૨૦ ॥

તે આ પ્રમાણે—

-- દેવતા અને નારકીના જીવોની લેશ્યા છેક ભવાન્ત સુધી અવસ્થિત રહે છે, ફક્ત અન્ય દ્રવ્યોના ઉપધાન-સ સર્ગથી નાના પ્રકારની આકૃતિ ધારણ કરે છે ૩૧૫

જેમ ઉત્તમ સ્ફટિકરત્ન વિવિધ સૂત્રના સમર્ગથી પણ પોતાનું સ્વરૂપ બદલતું નથી તેમ જો બેડ જીવોની લેશ્યાઓ પોતાનું સ્વરૂપ બદલતી નથી ૩૧૬

જેમ જપા પુષ્પ વગેરેના સાન્નિવ્યથી દર્પણુ વિવિધ વર્ણોને ધારણ કરતું છતાં પણ પોતાના સ્વરૂપને ત્યજતું નથી તેમ જો લેશ્યાઓ પણ નિજ સ્વરૂપ ત્યજતી નથી ૩૧૭

આમ છે માટે જ ભાવના પરાવર્તનને લીધે દેવતાઓ અને નારકીના જીવોને જો લેશ્યાઓ છે

પૂર્વાચાર્યો કહી ગયા છે કે—

દેવતા અને નારકીઓને દ્રવ્ય લેશ્યાઓ જ કહેલી છે પણ ભાવના પરાવર્તનથી જ લેશ્યા થાય છે ૩૧૮

આમ હોવાથી જ દુષ્ટ લેશ્યાવાળા નારકીના જીવોને, તેજોલેશ્યા આદિથી ઉત્પન્ન થતા સમક્રિતની પ્રાપ્તિ પડી શકે છે ૩૨૦

યદાહુઃ । સમ્મત્તસ્ત ય તિસુ ઉવરિમાસુ પઢિવજ્જમાણઓ હોઈ ।

પુઠ્ઠવપઢિવજ્જઓ પુણ્ણ ંત્તયરીણ ઉ લેસાણ ॥

તથૈવ તેજોલેશ્યાદથે ઘટતે સંગમામરે ।

વીરોપસર્ગકર્તૃત્વ કૃષ્ણલેશ્યાદિસમ્ભવિ ॥ ૩૨૧ ॥

સ્વરૂપત્યાગતઃ સર્વાત્મના તિર્યગ્મનુષ્યયોઃ ।

લેશ્યાસ્તદ્રૂપતાં યાન્તિ રાગક્ષિતપટાદિવત્ ॥ ૩૨૨ ॥

અત ઇવોસ્કર્પતોઽપ્યન્તર્મુહૂર્તમવસ્થિતા ।

તિર્યગ્નૃણાં પરાવત્તં યાન્તિ લેશ્યાસ્તતઃ પરમ્ ॥ ૩૨૩ ॥

બહુધાસાં પરીણામસ્ત્રિધા વા નવધા ભવેત્ ।

સત્તર્વિંશતિધા ચૈકાશીતિધા ત્રિગુણસ્તથા ॥ ૩૨૪ ॥

જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટભેદતત્ત્રિવિધો ભવેત્ ।

પ્રત્યેકમેષાં સ્વસ્થાનતારતમ્યવિચિન્તયા ॥ ૩૨૫ ॥

ભવેન્નવવિધસ્તેષામપિ ભેદવિવક્ષયા ।

સપ્તર્વિંશતિધામુખ્યોઽપ્યેવ ભેદૈસ્ત્રિભિસ્ત્રિભિ ॥૩૨૬॥ યુગ્મમ્ ॥

કહ્યું છે કે—

ઉપલી એટલે પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓમા સમ્યક્ત્વની પ્રતિપત્તિ થાય છે અને પૂર્વે જોને એ સમ્યક્ત્વની પ્રતિપત્તિ થયેલી હોય છે એઓ બાકીની ત્રણ લેશ્યાઓમા હોય છે

એજ રીતે તેઓલેશ્યાવાળા સગમદેવે વીરપ્રભુને ઉપસર્ગ કર્યા તે કૃષ્ણાદ લેશ્યાના સંભવને લઈને સમજવા ૩૨૧

મનુષ્ય અને તિર્યચની લેશ્યાઓ સ્વરૂપના સર્વત ત્યાગથી રગમ અઓળેલા વસ્ત્રની પેઠે તદ્દપ થઈ જાય છે ૩૨૨

આથી કરીને જ તિર્યચ અને મનુષ્યની લેશ્યાઓ ઉત્કૃષ્ટપણે અન્તર્મુદૂર્ત સુધી રહે છે, અને પછી એકદમ બદલાઈ જાય છે ૩૨૩

આ લેશ્યાઓનો પરિણામ બહુધા ત્રણ પ્રકારે, નવ પ્રકારે, સત્યાવીશ પ્રકારે, એકાશી પ્રકારે—એમ ત્રણ ત્રણ જણો હોય છે ૩૨૪

જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ—એમ ત્રણ પ્રકાર,

એ પ્રત્યેકના નિઃસ્થાનના તારતમ્યની અપેક્ષાએ નવ પ્રકાર,

તથાહુઃ પ્રજ્ઞાપનાયામ્—

કગહલેસાણં ભતે કતિવિહં પરિણામ પરિણમતિ । ગોતમ તિવિહં
વા ણવવિહં વા સત્તાવિસતિવિહં વા એકાસીતિવિહં વા તેશ્રાલદુસયવિહ
વા વહું વા વહુવિહ વા પરિણામં પરિણમતિ ॥

લેશ્યાપરિણામસ્યાદિમાન્ત્યયોર્નાગિનાં મૃતિ-ક્ષણયોઃ ।

અન્તર્મુદ્દર્તકેન્ત્યે શેપે વાયે ગતે સા સ્યાત્ ॥

તત્રાપ્યન્તર્મુદ્દર્તેન્ત્યે શેપે નારકનાકિન ।

મ્રિયન્તે નરતિર્યંચશ્ચાયેતીત ઇતિ સ્થિતિ- ॥

કૃષ્ણાયા સ્થિતિરુત્કૃષ્ટા ત્રયઃશત્પયોધયઃ ।

પ્રાચ્યાશ્ર્યભવસમ્બન્ધ્યન્તર્મુદ્દર્તદ્વયાધિકા ॥ ૩૨૭ ॥

પલ્યાસંખ્યેયભાગાદ્યા નીલાયા સા દશાબ્ધય ।

પલ્યાસંખ્યાંશસંયુક્તા કાપોત્યાસ્તુ ત્રયોઽબ્ધયઃ ॥ ૩૨૮ ॥

અને એમના પશુ ત્રણ ત્રણ ગણા કરતા જતા સત્યાવીશ, એકાશી, બેનો ને તે તાળીશ
ધત્યાદિ હેતો થાય ૩૨૫-૩૨૬

એ સ બ ધી પ્રજ્ઞાપના સત્રમા ણહુ છે કે—

ગોતમ પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવાન, કૃષ્ણલેશ્યા ઢેલવા પ્રકારે પરિણમે ? એનો પ્રભુ ઉત્તર
આપે છે—હે ગોતમ, કૃષ્ણલેશ્યા ત્રણ પ્રકારે પરિણમે, નવ પ્રકારે પરિણમે, સત્યાવીશ પ્રકારે
પરિણમે, એકાશી પ્રકારે પરિણમે, બેનો ને તે તાળીશ પ્રકારે પરિણમે, એમ ત્રણ ત્રણ ગણા
કરતા ધણે ધણે પ્રકારે પરિણમે

લેશ્યાપરિણામના પહેલા અને ૮૮લા ક્ષણમા પ્રાણીનું મૃત્યુ થતું નથી, છેલ્લું અન્ત
ર્મુદ્દર્ત શેષ રહ્યું હોય ત્યારે અથવા પહેલું અન્તર્મુદ્દર્ત વ્યતીત થયું હોય ત્યારે થાય છે
એમા પશુ છેલ્લું અન્તર્મુદ્દર્ત શેષ રહ્યું હોય ત્યારે નારકી અને દેવતાઓનું મૃત્યુ થાય અને
પહેલું વીત્યે મનુષ્ય અને તિર્યંચનું મૃત્યુ થાય

કૃષ્ણલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમ અને બે અન્તર્મુદ્દર્તની છે (એક
અન્તર્મુદ્દર્ત પૂર્વના ભવ મળ ધીનું, અને એક અન્તર્મુદ્દર્ત આગળના ભવ મળ ધીનું—
એમ બે) ૩૨૭

નીલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમ અને ઉપર એક પાંચોપમનો અસંખ્યાતમે
ભાગ-એટલી છે કાપોત લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમ અને ઉપર એક પાંચોપમનો
અસંખ્યાતમે ભાગ-એટલી છે ૩૨૮

પ્રાચ્યાદ્યભવસત્કાન્તર્મુહૂર્તદ્વયમેતયો ।

પલ્યાસહ્યાંશ એવાન્તર્મૂતં નેત્યુચ્યતે પ્રથક્ ॥ ૩૨૯ ॥

एव तैजस्यामपि भाव्यम् ।

તૈજસ્યા દ્વૌ પયોરાશી પલ્યાસહ્યાલવાધિકૌ ।

દ્વચન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકા પદ્માયા દશ વાર્ધયઃ ॥ ૩૩૦ ॥

દ્વચન્તર્મુહૂર્તા. શુસ્લાયાસ્ત્રયસ્ત્રિશત્પયોધયઃ ।

અન્તર્મુહૂર્તં સર્વાસા જઘન્યત સ્થિતિર્ભવેત્ ॥ ૩૩૧ ॥

આદ્યાન્ન સપ્તમમહીગરિષ્ઠસ્થિત્યપેક્ષયા ।

ધૂમપ્રભાદ્યપ્રતરોત્કૃષ્ટાયુશ્ચિન્તયા પરા ॥ ૩૩૨ ॥

શૈલાદ્યપ્રતરે જ્યેષ્ઠમપેક્ષાયુસ્તૃતીયિકા ।

તુર્યા ચૈશાનદેવાનામુત્કૃષ્ટસ્થિત્યપેક્ષયા ॥ ૩૩૩ ॥

પંચમી બ્રહ્મલોકસ્થગરિષ્ઠાયુરપેક્ષયા ।

ષષ્ઠી ચાનુત્તરસુરપરમાયુરપેક્ષયા ॥ ૩૩૪ ॥

ઉપરની બેઠ (નીલ અને કાપોત) લેશ્યાઓના, પૂર્વના અને આગળના ભવસ બધી બન્ને અન્તર્મુહૂર્તો યત્યોપમના અમ ખ્યાતમા ભાગમા અન્તર્ગત થઇ જતા હોવાથી, જૂદા નથી કહ્યા ૩૨૯

એવી રીતે તૈજસ લેશ્યામા પણ સમજવું

તૈજસ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમ અને ૫ યોપમનો અસ ખ્યાતમા ભાગ-એટલી જાણવી અને પન્નલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ ભાગરોપમ અને બે અન્તર્મુહૂર્તની સમજવી ૩૩૦

શુકલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીજા સાગરોપમ અને બે અન્તર્મુહૂર્તની જાણવી સઘળી છ એ લેશ્યાઓની જઘન્ય મિથિ અન્તર્મુહૂર્તની સમજવી ૩૩૧

પહેલી લેશ્યાની સ્થિતિ સાતમી નરકની ઉત્કૃષ્ટ મિથિની અપેક્ષાએ છે, અને બીજી લેશ્યાની સ્થિતિ ‘ ધમપ્રભા ’ નારકીના પહેલા પ્રગ્નરના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે ૩૩૨

ત્રીજી લેશ્યાની મિથિ ‘ શૈલા ’ ના પહેલા પ્રસ્તરના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે; અને ચોથી લેશ્યાની સ્થિતિ ઈશાનદેવલોકના દેવોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે ૩૩૩

પાચમી લેશ્યાની સ્થિતિ બ્રહ્મદેવલોકના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ અને છઠ્ઠીની સ્થિતિ અનુત્તરવિમાનના દેવોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે ૩૩૪

इति सामान्यतः लेश्यास्थितिः ॥

जघन्या तत्र घर्माद्यप्रस्तटापेक्षया भवेत् ।
उत्कृष्टा च तृतीयाद्यप्रस्तटापेक्षयोदिता ॥ ३३७ ॥

નીલાયા લઘુરેપૈવોત્કૃષ્ટા ચ દશ વાર્ધય ।

પલ્યાસલ્યેયભાગાદ્યા કૃષ્ણાયા સ્યાદસૌ લઘુ. ॥ ૩૩૮ ॥

સ્થિતિર્જઘન્યા નીલાયા શૈલાદ્યપ્રસ્તટે ભવેત્ ।

રિષાદ્યપ્રસ્તટે ત્વસ્યા જ્યેષ્ઠા કૃષ્ણાસ્થિતિર્લઘુ ॥ ૩૩૯ ॥

કૃષ્ણાયા પુનરુત્કૃષ્ટા ત્રયસ્ત્રિંશત્પયોધય. ।

ઇય માધવતીવર્તિજ્યેષ્ઠાયુષ્કલ્યપેક્ષયા ॥ ૩૪૦ ॥

ઇત્ય નારકલેશ્યાનાં સ્થિતિ પ્રકટિતા મયા ।

અથ નિર્જરલેશ્યાનાં સ્થિતિ વક્ષ્યે યથાશ્રુતમ્ ॥ ૩૪૧ ॥

દશવર્પતહસ્ત્રાણિ કૃષ્ણાયા સ્થાલ્લઘુ સ્થિતિ. ।

પત્તસ્થાઃ પુનરુત્કૃષ્ટા પલ્યાસલ્યાંશસમિતા ॥ ૩૪૨ ॥

ઇયમેવૈકસમયાધિકા નીલાસ્થિતિર્લઘુ ।

પલ્યાસલ્યેયભાગશ્ચ નીલોત્કૃષ્ટસ્થિતિર્ભવેત્ ॥ ૩૪૩ ॥

પલ્યાસલ્યેયભાગોઽય પૂર્વોક્તાસંલ્યભાગત. ।

બૃહત્તરો ભવેદેવં જ્ઞેયમગ્રેઽપિ ધીધનૈ ॥ ૩૪૪ ॥

નીલલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ ઉપર કહી એટલી જ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગરો પમ અને ૫ યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી હોય એટલી જ કૃષ્ણલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ હોય ૩૩૮

નીલલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ 'શૈલા' નારકીના પ્રથમ ચત્તરમા હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ 'રિષા' નારકીના પ્રથમ ચત્તરમા હોય અહિ જ કૃષ્ણલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ હોય ૩૩૯

કૃષ્ણલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેનીશ સાગરાપમની હોય અને એ સ્થિતિ 'માધવતી' ના નારકીના ઉત્કૃષ્ટ આયુની અપેક્ષાએ હોય ૩૪૦

(૨) દેવોની લેશ્યાની સ્થિતિ વિષે ૩૪૧

કૃષ્ણલેશ્યાની સ્થિતિ ઓછામા ઓછી દશસહસ્ર વર્ષોની હોય, અને વવારેમા વધારે ૫૮યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી હોય ૩૪૨

નીલલેશ્યાની સ્થિતિ, ઓછામા ઓછી, ઉપરની કરતા એક સમય અધિક હોય, અને ઉત્કૃષ્ટપણે ૫ યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી હોય ૩૪૩

૫૮યોપમનો આ અસખ્યાતમા ભાગ પૂર્વોક્ત અસખ્યાતમા ભાગથી મોટો હોય એવી જ રીતે આગળ પણ બાણુ ૩૪૪

યા નીલાયાઃ સ્થિતિર્જ્યેષ્ઠા સમયામ્બધિકા ચ સા ।
 કાપોત્યા લઘુરસ્યાઃ સ્યાત્પલ્યાસંલ્યલત્રો ગુરુ ॥ ૩૪૫ ॥
 લેશ્યાનાં તિષ્ઠણામાસાં સ્થિતિર્યાઽર્દશિ સા ભવેત્ ।
 ભવનેશવ્યન્તરેષુ નાન્યેષુ તદસમ્ભવાત્ ॥ ૩૪૬ ॥
 ઇવ વદ્યમાણતેજોલેશ્યાયા અપ્યસૌ સ્થિતિઃ ।
 ભવનવ્યન્તરજ્યોતિરાચકલ્પદ્વયાવધિ ॥ ૩૪૭ ॥
 પદ્માયાશ્ચ સ્થિતિર્બ્રહ્માવધીશાનાદનન્તરમ્ ।
 લાન્તકાત્પરત શુક્લલેશ્યાયા ભાવ્યતામિતિ ॥ ૩૪૮ ॥

અથ પ્રકૃતમ્ । દશવર્ષસહસ્રાણિ તેજોલેશ્યાલઘુસ્થિતિ ।
 ભવનેશવ્યન્તરાણાં પ્રજ્ઞતા જ્ઞાનભાનુભિઃ ॥ ૩૪૯ ॥
 ઉત્કૃષ્ટા ભવનેશાનાં સાધિકં સાગરોપમમ્ ।
 વ્યન્તરાણાં સમુત્કૃષ્ટા પલ્યોપમમુદીરિતા ॥ ૩૫૦ ॥
 સ્યાત્પલ્યસ્યાષ્ટમો ભાગો જ્યોતિષાં સા લઘીયસી ।
 ઉત્કૃષ્ટા વર્ષલક્ષેણાધિકં પલ્યોપમ ભવેત્ ॥ ૩૫૧ ॥

નીલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કૃત્તા એક મમય વધારે, કાપોતલેશ્યાની ન્યથા સ્થિતિ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચોપમના અમર્યાનમા ભાગ નેટલી હોય ૩૪૫

ત્રણ લેશ્યાઓની આ સ્થિતિ કહી એ ‘ ભવનપતિ ’ અને ‘ વ્યન્તર ’ ના સમઘનમ મમજવી ખીજ દેવોમા એ લેશ્યાઓનો મભવજ નથી એટલે પછી સ્થિતિ જ ટોની ? ૩૪૬

તેના વિષે હવે ડહેવામા આવશે એવી તેનેલેશ્યાની સ્થિતિ ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષી તથા પહેલા એ દેવલોક નબધી જ મમજવી ૩૪૭

પદ્મલેશ્યાની સ્થિતિ ઇગાન દેવલોકથી તે પ્રસદેવલોકસુધીની જાણવી અને ‘ લાન્તક ’ દેવલોકથી અનન્તર શુક્લલેશ્યાની સ્થિતિ જાણવી ૩૪૮

હવે પાછા પ્રત્યુત જાણત પર આવીએ

ભુવનપતિ અને વ્યન્તરદેવોની તેનેલેશ્યાની સ્થિતિ જોણામા જોણી દશસહસ્ર વર્ષની કહી છે ભુવનપતિની વધારેમા વધારે એક સાગરોપમથી કઈક અધિક છે વ્યન્તરોની વગી ઉત્કૃષ્ટપણે એક પચોપમની હોય ૩૪૯-૩૫૦

જ્યોતિષીદેવોની તેનેલેશ્યાની સ્થિતિ, ન્યથા, પચોપમના અષ્ટમાશ નેટલી હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ એક પ ચોપમ ૮૫૦ એક લક્ષ વર્ષની હોય. ૩૫૧

સા લઘુર્વેમાનિકાનામેક પલ્યોપમ મતા ।

ઉત્કૃષ્ટા દ્વૌ પયોરાશી પલ્યાસરૂપલઘાધિકૌ ॥ ૩૫૨ ॥

સમયાભ્યધિકૈર્વૈવ પદ્માયા સ્યાલ્લઘુઃ સ્થિતિઃ ।

ઉત્કૃષ્ટા પુનરેતસ્યા સ્થિતિર્દશપયોધયઃ ॥ ૩૫૩ ॥

ઇયમેવ ચ શુક્લાયાઃ સ્થિતિર્લઘ્વી જ્ઞાણાધિકા ।

ઉત્કૃષ્ટા પુનરેતસ્યાસ્ત્રયસ્ત્રિશત્પયોધયઃ ॥ ૩૫૪ ॥

ઇત્થં નારકદેવાનાં લેશ્યાસ્થિતિરુદીરિતા ।

અથ તિર્યગમનુષ્યાણાં લેશ્યાસ્થિતિરુદીર્યતે ॥ ૩૫૫ ॥

યા યા લેઙ્યા યેપુ યેપુ નૃપુ તિર્યક્તુ વદ્યતે ।

આન્તર્મુહૂર્તિકી સા સા શુક્લલેશ્યાં વિના નૃપુ ॥ ૩૫૬ ॥

શુક્લલેશ્યાસ્થિતિર્નૃણાં જઘન્યાન્તર્મુહૂર્તિકી ।

ઉત્કૃષ્ટા નવવર્ષોના પૂર્વકોટી પ્રકીર્તિતા ॥ ૩૫૭ ॥

યથ્યપ્તવર્ષવયાઃ કશ્ચિદ્દીક્ષામવાપ્નુયાત્ ।

તથાપિ તાદૃગ્વયસઃ પર્યાયં વાર્ષિક વિના ॥ ૩૫૮ ॥

વૈમાનિક દેવોની તેનેલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્યપણે ૫-યોપમની કહેલી છે, અને ઉત્કૃષ્ટા બે સાગરોપમ ઉપર ૫ યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ હોય ૩૫૨

પદ્મલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ, ઉપર કહેવા કરતા એક સમય અઢકી હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ દશ માગરોપમની હોય ૩૫૩

એના ટરતા એક સહસ્ર અઢકી, શુક્લલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ તેનીમા માગરોપમની હોય ૩૫૪

આ પ્રમાણે (૧) નારકો અને (૨) દેવો સળખી લેશ્યાઓની સ્થિતિ વિષે કહ્યું હશે (૩) મનુષ્યની અને (૪) તિર્યંચની લેશ્યાઓની સ્થિતિ વિષે કહેશે ૩૫૫

મનુષ્યોને વિષે રહેલી શુક્લલેશ્યા શિવાયના, જે જે, મનુષ્યની કે તિર્યંચની, લેશ્યાની વાત કરશે તે સર્વ લેશ્યા અન્તર્મુહૂર્તની ગમજવી. ૩૫૬

મનુષ્યની શુક્લલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની જાણવી, અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ (વર્ષ) થી નવ વર્ષ જોણી કહી છે ૩૫૭

આઠવર્ષની વયનો ઓઈ માણસ દીક્ષા લે તોપણ દીક્ષા લીધાને એક વર્ષ ન થયું હોય

નોદેતિ કેવલજ્ઞાનમતો યુક્તમુદીરિતા ।

પૂર્વકોટી નવાવ્દોના શુક્લલેશ્યાયુરુસ્થિતિઃ ॥ ૩૫૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

इति उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिप्रज्ञापनावृत्यभिप्रायः ॥

તથૈવ સંગ્રહણ્યામપિ ઉક્તમ્—ચરમા નરાણ પુણ નવવાસૂણા પુઞ્વ-
કોઢીવિ ઇતિ ॥ સગ્રહણીવૃત્તૌ પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તૌ ચ નરાણાં પુનશ્ચ-
રમા શુક્લલેશ્યા ઉત્કર્ષત કિંચિન્ન્યૂનનવવર્પોનપૂર્વકોટીપ્રમાણાપિ ॥
इयं च पूर्वकोटेरूर्ध्वं सयमावातेरभावात्पूर्वकोट्यायुष क्वचित्समधिक-
वर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्पादितकेवलज्ञानस्य केवलिनोऽवसेया इत्युक्तम् ॥ अत्र
च पूर्वकोट्या नववर्षोन्नत्वं क्वचिन्न्यूननववर्षोन्नत्वं क्वचित्समधिकाष्टव-
र्षोन्नत्वं इति त्रयं मिथो यथा न विरुध्यते तथा बहुश्रुतेभ्यो भावनीयम् ॥

प्रत्येक सर्वलेश्यानामनन्ता वर्गणाः स्मृताः ।

प्रत्येक निखिला लेश्यास्तथાનન્તપ્રદેશિતા. ॥ ૩૬૦ ॥

असत्यातप्रदेशावगाढाः सर्वा उदाहृताः ।

સ્થાનાન્યધ્યવસાયસ્ય તાતાં સત્યાતિગાનિ ચ ॥ ૩૬૧ ॥

ત્યા સુધી એટલા ન્હાનાને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતુ નથી માટે શુક્લલેશ્યાની મિથિતિ ઉત્કૃષ્ટપણે
કોઠપૂર્વથી નવ વર્ષ ઓછી કહી છે એ યુક્ત જ છે ૩૫૮-૩૫૯

એ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયનમૂત્રની વૃત્તિનો તથા પદ્મવત્સા-પ્રજાપતા મૂત્રની વૃત્તિનો અભિ-
પ્રાય છે

‘ અગ્રહણી ’ માં પણ કહ્યું છે કે અગ્રમગત્રી મનુષ્યોની શુક્લલેશ્યાની મિથિતિ કોઠપૂર્વ
વર્ષમાંથી નવ વર્ષ ઓછા-એટલી છે ‘ અગ્રહણી ’ ની વૃત્તિમાં અને ‘ પ્રવચન મારોદ્ધાર ’
ની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે મનુષ્યની છેલ્લી શુક્લલેશ્યા ઉત્કર્ષત પૂર્વકોટિ વર્ષથી લગભગ નવવર્ષ
ઓછાની છે આ પ્રમાણે પૂર્વકોટિ પછી મયમપ્રાપ્તિ ન હોવાથી પૂર્વકોટિના આયુષ્યવાળા,
અને આઠવર્ષથી કંઈક અધિક દાગ વીંત્યા પછી કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જન કર્યું હોય એવા, કેવળી
મગ્રધી કે વગી અહિં, પૂર્વકોટિમાં (૧) નવ વર્ષ ઓછા, (૨) લગભગ નવ વર્ષ ઓછા
તથા (૩) આઠ ઉપગત વર્ષ ઓછા-એમ ત્રણ વાન જણાવી એ પગલે, પગપગ વિરોધ ન
આવે એમ બહુશ્રુત-શાસ્ત્રના પાસે મમથ લેવું

હવે, મર્વ લેશ્યાઓમાં પ્રત્યેકની અનન્ત ‘ વર્ગણા ’ કહી છે, અને વગી અનન્ત ‘ પ્રદેશ ’
કહ્યા છે ૩૬૦

વગી નર્વ લેશ્યાઓને અવગાહવાના ‘ અનન્ત ’ પ્રદેશો કહ્યા છે તેમ એમના ‘ અધ્ય-
વસાય ’ ના ‘ અસખ્ય ’ ગ્યાનો કહ્યા છે ૩૬૧

દૈત્રતસ્તાન્યસહ્યેયલોકાશ્રાંશસમાનિ વૈ ।

કાલતોઽસહ્યેયકાલચક્રક્ષણમિતાનિ ચ ॥ ૩૬૨ ॥

યદુક્તમ્—

અસહ્યેજાણ ઉસ્સપ્પિણીણ ઓસપ્પિણીણ જે સમયા ।

સંલાદ્યા લોગા લેસ્સાણં હુતિ ઠાણાદ ॥ ૧ ॥

અભિપ્રાયો યાદશઃ સ્યાત્ સતીષ્વેતાસુ દેહિનામ્ ।

સ મયા સમયોક્તાભ્યાં દૃષ્ટાન્તાભ્યા પ્રદર્શ્યતે ॥ ૩૬૩ ॥

યથા પથ પરિભ્રષ્ટા પુરુષાઃ પળમહાટવીમ્ ।

પ્રાતા સમન્તાદૈક્ષન્ત મક્ષ્ય વિદ્યુ વુમુચિતા. ॥ ૩૬૪ ॥

જમ્બૂવૃક્ષઃ ક્વચિત્તત્ર દદશુ ફલમગુરુમ્ ।

ગ્રાહ્યન્તમિવાધ્વન્યાન્ મરુચ્છપલપલ્લવૈ. ॥ ૩૬૫ ॥

एकस्तत्राह वृक्षोऽय मूलादुन्मूल्यते ततः ।

सुखासीनाः फलास्वादं कुर्म श्रमविवर्जिताः ॥ ૩૬૬ ॥

अन्य ग्राह किमेतावान् पात्यते प्रौढपादपः ।

शाखा महत्यश्लिद्यन्ते सन्ति तासु फलानि यत् ॥ ૩૬૭ ॥

એ સ્થાન, ' ક્ષેત્ર ' પરત્વે અસ ખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશો જેટલા છે, અને ' કાળ ' પરત્વે અસ ખ્યા કાળચક્રોના જેટલા ' સમયો ' થાય એટલા છે ૩૬૨

કહ્યું છે કે—

અસ ખ્યા ઉત્તરપિણી અને અવનરપિણીના જેટલા ' સમયો ' થાય તેટલા, અને અમ ખ્યાત લોકાકાશના જેટલા ' પ્રદેશો ' થાય એટલા, લેશ્યાઓના ' સ્થાન ' છે ૧

પ્રાણીઓમા આ લેશ્યાઓના સફલાવથી કેવી કેવી જાતનો અભિપ્રાય થાય છે એ હું સિદ્ધાન્તમા આપેલા બે હયાન્તોથી નમજાવુ છું ૩૬૩

(૧) હયાન્ત પહેલું—જ બૃહસ્પતિ—આ પ્રમાણે છે—

કોઈ છ માણસો માર્ગે ભૂત્યા એટલે કોઈ અટવીમા નર્મ ચઢ્યા ત્યા એમને ક્રુધા લાગે વાથી યોદ્ધિશ ખાવાનું ચોધવા લાગ્યા એવામા એકઠથજે કોઈ રૂપદુષ જ બૃહસ્પતિ હતું એ એમની દૃષ્ટિએ પડયું એ જાણે પવનથી હાલતા પહોવોવડે એમને પોતા તરફ આવવાનું કહેતું હોયની એમ જણાતું હતું એ વૃક્ષ જોઈને છમાથી એક માણસ કહેવા લાગ્યો—આ વૃક્ષને ઉન્મૂલન કરીએ અને મુખે વિનાશમે એના ફળ—જાણુ આપણે વળી ખીજે ગ્રાંથો—આવુ પ્રોઠ વૃક્ષ શા માટે પાડી નાખવુ ? એની મોટી શાખાઓ છે એ ડાખીએ—એમા જ ફળો

તૃતીયોઽથાવદત્ શાખા ભવિષ્યન્તિ કદેદૃશઃ ।

પ્રશાખા એવ પાત્યન્તે યત્ એતાઃ ફલૈર્ભૂતા ॥ ૩૬૮ ॥

ઉવાચ વાચ તુર્યોઽથ તિષ્ઠન્ત્વેતા વરાકિકા ।

યથેચ્છં ગુચ્છસદોહ છિદ્ધો યેપુ ફલોદ્ગમઃ ॥ ૩૬૯ ॥

ન નઃ પ્રયોજનં ગુચ્છૈઃ ફલૈઃ કિન્તુ પ્રયોજનમ્ ।

તાન્યેવ ભુવિ કીર્યન્તે પચમ પ્રોચિવાનિતિ ॥ ૩૭૦ ॥

ષ્ઠેન શિષ્ટમતિના સમાદિષ્ટમિદ તત્ ।

પતિતાનિ ફલાન્યદ્ધો માભૂત્પાતનપાતકમ્ ॥ ૩૭૧ ॥

ભાવ્યાઃ પક્ષામપ્યમીપાં લેશ્યાઃ કૃષ્ણાદિકા ક્રમાત્ ।

દર્શ્યતેઽન્યોઽપિ દૃષ્ટાન્તો દૃષ્ટઃ શ્રીશ્રુતસાગરે ॥ ૩૭૨ ॥

કેચન ગ્રામઘાતાય ચૌરાઃ ક્રૂરપરાક્રમા ।

ક્રામન્તો માર્ગમન્યોઽન્ય વિચારમિતિ ચક્રિરે ॥ ૩૭૩ ॥

એકસ્તત્રાહ દુષ્ટારમા યઃ કશ્ચિદ્દૃષ્ટિમેતિ ન ।

હન્તવ્યઃ સોઽથ સર્વોઽપિ દ્વિપદો વા ચતુષ્પદઃ ॥ ૩૭૪ ॥

એટલે વળી ત્રીજે કહેવા લાગ્યો—આવી મોટી ડાળીઓ ફરી નહિ થાય માટે નાની નાની કે તેજ નીચે પાડીએ ફળો એમા છે વળી ચોથાએ સૂચવ્યું કે બધી યાજ્ઞાઓનું આપણે શું કામ છે ? આપણે એના શુભ્ધા—લુબ્ધ છે એ જ તોડીએ એમા ફળ ભરેલા છે તે વખતે પાચમાએ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો—આપણે શુભ્ધાની શી આવશ્યકતા છે ? ફળોને જ હેઠા પાડીએ છેવટ સુખદિ છઠ્ઠો કહેવા લાગ્યો—આપણે આ ભૂમિપર પડ્યા છે એ જ આલોને ખાઈએ પાડવાનું પાપ આપણે શા માટે વહોરવું પડે ૩૬૪-૩૭૧

આ દૃષ્ટાન્તમા છ માણસો કહ્યા એમા છએની ‘ જૂદી જૂદી લેશ્યા હતી પહેલાની ‘ કૃષ્ણ ’, બીજાની ‘ નીલ ’—એમ અનુક્રમે છઠ્ઠાની ‘ શુદ્ધલેશ્યા ’ સમજવી ૩૭૨

હવે (૨) બીજું દૃષ્ટાન્ત—ચોરી કરવા નીકળેલા છ ચોગનુ—

કોઈક દુષ્ટ ચોર લોડા એકદા કોઈ ગામ ભાગવાનો મનસુબો કરતા કરતા જતા હતા એમનામાથી એક દુષ્ટ ચોર બોલ્યો—આજે તો જે કોઈ પ્રાણી નજરે પડે એને મારવું—લલે જે પણ હોય કે ચાગપણ હોય (મનુષ્ય હોય કે દોર હોય) બીજે બોલ્યો—ચોપગાઓએ આપણો શો અપગ્રાહ કર્યો છે ? કંઈ નહિ—માટે આપણે તો જે મનુષ્ય હાથ આવે એને મારવો ત્રીજાએ કહ્યું—એમ ઠીક ન કહેવાય મનુષ્ય સર્વમાથી આપણે સ્ત્રીઓને બાતલ કરવી, કેમકે સ્ત્રીહન્યા નિન્દિત છે ચોથો વિશેષ ચતુર હતો એ બોલ્યો—જેમની પાસે શસ્ત્રો ન

અન્યઃ ગ્રાહ ચતુષ્પાદિરપરાદ્વં ન કિચન ।
 મનુષ્યા એવ હન્તવ્યા વિરોધો યે સહાત્મનામ્ ॥ ૩૭૫ ॥
 તૃતીયઃ ગ્રાહ ન સ્ત્રીણાં હત્વા કાર્યાતિનિન્દિતા ।
 પુરુષા એવ હન્તવ્યા યતસ્તે ક્રૂરચેતસઃ ॥ ૩૭૬ ॥
 નિરાયુર્ધૈર્વરાકૈસ્તૈર્હૈતૈ કિં ન પ્રયોજનમ્ ।
 ઘાત્યા સશસ્ત્રા એવેતિ તુર્યશ્ચાતુર્યવાન્ જગૌ ॥ ૩૭૭ ॥
 સશસ્ત્રૈરપિ નશ્યન્નિર્હૈતૈ. કિં ન ફલ ભવેત્ ।
 સાયુધો યુધ્યતે યઃ સ વધ્ય ઇત્યાહ પંચમ ॥ ૩૭૮ ॥
 પરદ્રવ્યાપહરણમેક પાપમિદ મહત્ ।
 પ્રાણાપહરણં ચાન્યચ્છેત્કુર્મસ્તર્હિ કા ગતિ. ॥ ૩૭૯ ॥
 ધનમેવ તદાદેયં મારણીયો ન કશ્ચન ।
 પટ્. સ્પષ્ટમભાપિટ પ્રાગ્વદત્રાપિ ભાવના ॥ ૩૮૦ ॥
 સર્વસ્તોકાઃ શુક્લલેશ્યા જીવાસ્તેભ્યો યથોત્તરમ્ ।
 પદ્મલેશ્યાસ્તેજોલેશ્યા અસત્યેયગુણા ક્રમાત્ ॥ ૩૮૧ ॥
 અનન્તઘ્નાસ્તતો લેશ્યા કાપોત્પાદ્યાસ્તતસ્તથા ।
 તેભ્યો નીલકૃષ્ણલેશ્યા ક્રમાદિશેષતોઽધિકા. ॥ ૩૮૨ ॥

હોય એવા વિચાર સકને મારવા નહિ. શસ્ત્રવાળા હોય એમને જ મારવા એટલે પાપમાએ પોતાનો મત આપ્યો—શસ્ત્રમજ્જ હોય પણ જે એઓ નામી જતા હોય તો મારવા નહિ આપણી મામે યુદ્ધમાં ઉતર એમને જ મારવા છેવટે બુદ્ધિમાન છફો બો યો—આપણે પારકુ દ્રવ્ય ઉઠાવી લઈએ છીએ એ એક પાપ તો સદા કર્યા ઠરીએ છીએ ત્યા વળી પરના પ્રાણ શા માટે લેવાનો વિચાર સરખોએ મનમાં લાવવો ? એમ કરવા જઈએ તો આપણી પછી શી ગતિ થાય ? માટે આપણે ફક્ત ધન લેવું કેમકે પ્રાણ લેવા નહિ ૩૭૩-૩૮૦

જ બુદ્ધિના દૃઢાન્તમાં જેમ ■ જણનો કૃષ્ણલેશ્યાથી માડીને છેક શુક્લલેશ્યા સુધીની લેશ્યા ખતાવી તેમ આ દૃષ્ટાન્તમાં પણ ઇએ ચોરોની છ બાતિની ચઢતી ચઢતી લેશ્યા રામજવી શુક્લલેશ્યાના પ્રાણીઓ સર્વથી ઓછા છે એમનાથી ઉત્તરાત્તર અસખ્યગણા અનુક્રમે પદ્મલેશ્યાવાળા અને તેજોલેશ્યાવાળા છો એથી અનન્તગણા કાપોત્પાદ્યાવાળા છો એ અને આમનાથી પણ વિશેષતઃ અધિક અનુક્રમે નીલલેશ્યાવાળા અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છો ૩૮૧-૩૮૨

इति लेश्यास्वरूपम् ॥ १७ ॥

निर्व्याघातं प्रतीत्य स्यादाहारः पद्दिगुद्भवः ।
व्याघाते त्वेष जीवानां त्रिचतुष्पंचदिग्भवः ॥ ३८३ ॥
अलोकवियताहारद्रव्याणां स्वलनं हि यत् ।
स व्याघातस्तदभावो निर्व्याघातमिहोच्यते ॥ ३८४ ॥

માવનાત્વેવમ્—

सर्वाधस्तादधोलोकनिष्कूटस्याग्निकोणके ।
स्थितो भवेद्यदैकाक्षस्तदासौ त्रिदिगुद्भवः ॥ ३८५ ॥
पूर्वस्यां च दक्षिणस्यामधस्तादिति दिक्त्रये ।
संस्थितत्वादलोकस्य ततो नाहारसम्भवः ॥ ३८६ ॥
अपरस्या उत्तरस्या ऊर्ध्वतश्चेति दिक्त्रयात् ।
पुद्गलानाहरत्येवं मूक्ष्माः पंचानिलोऽनणुः ॥ ३८७ ॥

વધોક્તમ્—

આ પ્રમાણે ‘ લેશ્યા ’ નામના ચતુરમા દ્વારનું સ્વરૂપ સ પૂર્ણ
હવે આહારમા દ્વાર ‘ આહારદિક્ ’ એટલે આહારની દિશા વિષે.
કોઈપણ પ્રકારનો વ્યાધાત ન થાય તો (સર્વ) જીવોને છ દિશાનો આહાર હોય અને
વ્યાધાત થાય તો ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિશાનો આહાર હોય. ૩૮૩
અલોકાકાશે કરીને આહારના દ્રવ્યો-વસ્તુઓની સ્ખલના થાય એનું નામ ‘ વ્યાધાત ’
એવી કોઈ સ્ખલનાનો અભાવ હોય એ નિર્વ્યાધાત-વ્યાધાતનું ન હોવાપણ ૩૮૪
એની માવના નીચે પ્રમાણે —
સર્વથી નીચે આવેલા અધોલોકના નિષ્કૂટના અગ્નિજ્વલામા જે કોઈ એકેન્દ્રિય જીવ
રહેલો હોય એ ત્રણ દિશાએથી આહાર લે ૩૮૫.
કેમકે પૂર્વ દિશામા, દક્ષિણ દિશામા અને અધ એટલે નીચે-એમ ત્રણ દિશાઓમા
અલોક હોવાથી, ત્યાથી એને આહારનો સંભવ હોતો નથી ૩૮૬
એટલે પશ્ચિમ દિશામાથી, ઉત્તર દિશામાથી અને ઉર્ધ્વ એટલે ઉપરથી, સૂક્ષ્મ પાંચ
એકેન્દ્રિયો અને બાહર વાયુ પુદ્ગલોને આહાર છે ૩૮૭

ઇહલોકચરમાન્તે વાદરપૃથિવીકાયિકાપ્કાયિકતેજોવનસ્પતયો ન સન્તિ । સૂક્તમાસ્તુ પચાપિ સન્તિ વાદરા વાયુકાયિકાશ્ચેતિ । પર્યાપ્તા પર્યાસકભેદેન દ્વાદશસ્થાનાન્યનુસર્ત્તવ્યાનીતિ ભગવતીસૂત્ર શતક ૩૪ ઉદ્દેશ ૧ વૃત્તૌ ।

દ્વયોર્દિશોસ્તથૈકસ્યા શ્રલોકવ્યાહતૌ વુધૈ ।

ચતુઃપચદિગુત્પન્નોઽપ્યેપામેવ ચિભાવ્યતામ્ ॥ ૩૮૮ ॥

તથાહિ— સર્વાધસ્તાદધોલોક એવ ચેત્પશ્ચિમાં દિશમ્ ।

સ્થિતોઽનુસૃત્યૈકાક્ષ્ સ્યાત્ પ્રાચ્યાં ન વ્યાહતિસ્તદા ॥ ૩૮૯ ॥

અધસ્તની દક્ષિણા ચ દ્વે એવ વ્યાહતે ઇતિ ।

દિગ્ભ્યોઽન્યાભ્યશ્ચતસૃભ્યઃ પુદ્ગલાનાહરત્પસૌ ॥ ૩૯૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વિતીયાદિપ્રતરેપુ ચદોર્ધ્વ પશ્ચિમાં દિશમ્ ।

સ્થિતોઽનુસૃત્યૈકાક્ષ્ સ્યાન્ન વ્યાહતિરધોઽપિ તત્ ॥ ૩૯૧ ॥

વ્યાહતા દક્ષિણૈવૈકા તત્. પંચ દિગાગતાન્ ।

પુદ્ગલાનાહરત્યેપ એવ સર્વત્ર ભાવના ॥ ૩૯૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કહ્યું છે કે આ લોકના ચરમ એટલે ઉઠ્યા અન્તભાગમા બાદર પૃથ્વીકાય-અપકાય-તેજ કાય અને વનસ્પતિકાય હોતા નથી, સૂક્ષ્મ અસ્તિકાયો પાચે છે, અને બાદર વાયુકાય છે એ છના પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે લેદ કરતા બાર સ્થાનકો થયા (ભગવતી સૂત્ર શતક ૩૪-ઉદ્દેશ ૧)

પણી એમને પણ બે બે દિશાઓમા અલોકનો વ્યાધાત હોય તો (બાકીની) ચાર દિશા એથી, અને એક દિશામા અલોકનો વ્યાધાત હોય તો (બાકીની) પાચ દિશાએથી આહાર હોય ૩૮૮

તે આ રીતે —બે એકેન્દ્રિય જીવ એકદમ નીચે અધોલોકમાજ પશ્ચિમ દિશાને અનુસરીને રહ્યો હોય તો પછી એને પૂર્વદિશામા વ્યાધાત ન થાય, તેથી ફક્ત અધોદિશા અને દક્ષિણ દિશા-બે દિશાથી જ વ્યાધાત થયો રહ્યો એટલે બાકીની ચારે દિશાએથી એને (પુદ્ગલોનો) આહાર મળે. ૨૮૯-૯૦

પણી બ્યારે એકેન્દ્રિય જીવ બીજા ત્રીજા વગેરે પ્રસ્તરમા ઊર્ધ્વદિશા કે પશ્ચિમ દિશાને અનુસરીને રહ્યો હોય ત્યારે એને અધોદિશાએથી પણ વ્યાધાત ન હોય, એટલે ફક્ત દક્ષિણ દિશાને જ વ્યાધાત રહ્યો તેથી બાકીની પાચે દિશાઓમાથી આવેલા પુદ્ગલોનો આહાર એને હોય એવી રીતે સર્વત્ર સમજવું ૩૯૧-૯૨

દ્રવ્યતશ્ચ સ આહારઃ સ્યાદનન્તપ્રદેશકઃ ।

સંખ્યાસંખ્યપ્રદેશો હિ નાત્મગ્રહણગોચરઃ ॥ ૩૯૩ ॥

અસંખ્યાત્રપ્રદેશાનાં ક્ષેત્રતઃ સોઽવગાહકઃ ।

જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટસ્થિતિકઃ કાલતઃ પુનઃ ॥ ૩૯૪ ॥

ભાવતઃ પંચધા વર્ણસૈર્ગન્ધૈર્દ્વિધાદૃષ્ઠા ।

સ્પર્શૈરેકગુણત્વાદિભેદૈઃ પુનરનેકધા ॥ ૩૯૫ ॥

કિંચ— અનન્તરાવગાહાનિ સ્વગોચરગતાનિ ચ ।

દ્રવ્યાણ્યમધ્યવહાર્યાણ્યણીનિ વા વાદરાણિ ચ ॥ ૩૯૬ ॥

આહરન્તિ વર્ણગન્ધરસસ્પર્શાનુપરાતનાન્ ।

વિનાશ્યાન્યાંસ્તથોત્પાદ્યાપૂર્વાન્ જીવા સ્વભાવતઃ ॥૩૯૭॥યુગ્મમ્ ॥

ઇત્યાહારદિક્ । પ્રસંગાત્ કિંચિદાહારસ્વરૂપં ચ ॥ ૧૮ ॥

અસ્થિસમ્બન્ધરૂપાણિ તત્ર સંહનનાનિ તુ ।

પોઢા લલુ વિભિન્નન્તે દાઢ્યાદિતારતમ્યત ॥ ૩૯૮ ॥

એ આહારના, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, અનન્ત પ્રદેશ હોય કારણકે આત્માને સ ખ્ય-અસ ખ્ય પ્રદેશો ગ્રહણગોચર નથી ૩૯૩

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વળી, એ (આહાર) અસ ખ્ય આકાશપ્રદેશને અવગાહનારો છે અને કાળની અપેક્ષાએ, એની નિયતિ જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ છે ૩૯૪

(છેઢી) ભાવની અપેક્ષાએ, એ (આહાર) ના પાચ પાચ વર્ણ અને રસ છે, બે પ્રકારના ગંધ છે અને આઠ પ્રકારના સ્પર્શ છે વળી એકગણો, બમણો, ત્રણગણો એમ લેદ પાડીએ તો એના અનેક લેદ પડે ૩૯૫

વળી એ જીવો લેશપણ અન્તર વિના અવગાહી રહેલા, આહારને યોગ્ય, સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ-સ્વગોચર પદાર્થોના, એમના ‘ પુરાતન ’ વર્ણ-રસ-ગંધ અને સ્પર્શ દૂર કરીને એની જગ્યાએ અપૂર્વ (ખીજા) વર્ણ-રસ-સ્પર્શ અને ગંધ ઉત્પન્ન કરીને, આહાર કરે છે ૩૯૬-૬૭

આ પ્રમાણે અહારમા દ્વાર-આહારની દિશાઓ-નુ સ્વરૂપ સ પૂર્ણ

હવે ઓગણીશમા દ્વાર ‘ સ હનન ’ વિષે —

મ હનન (સ ધયણ) એટલે અસ્થિઓના સ બ ધથી સ યુક્ત એવુ શરીર-અંગ

ન્યૂનાધિક દહતા આદિ વિશિષ્ટતાને લઇને, ‘ સ હનન ’ ના છ પ્રકાર કહેવાય છે ૩૯૮

તથાહુઃ ।

વજ્રરિસહનારાયં પદમ વીયં ચ રિસહનારાયં ।

નારાયમદ્ધનારાયકીલિયા તહ્ય છેવદ્ધં ॥ ૧ ॥

કીલિકા વજ્રમૃપમ, પદોઽસ્થિદ્વયવેષ્ટકઃ ।

અસ્થનોર્મર્કટવન્ધો યઃ સ નારાચ્ચ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૩૧૧ ॥

તત્તથ— વદ્ધે મર્કટવન્ધેન સન્ધૌ સન્ધૌ યદસ્થિની ।

અસ્થના ચ પદ્માકૃતિના ભવતઃ પરિવેષ્ટિતે ॥ ૪૦૦ ॥

તદસ્થિત્રયમાવિદ્ધ્ય સ્થિતેનાસ્થના દૃઢીકૃતમ્ ।

કીલિકાકૃતિના વજ્રર્પમનારાચકં સ્મૃતમ્ ॥ ૪૦૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અન્યદૃપમનારાચ કીલિકારહિતં હિ તત્ ।

કેચિત્તુ વજ્રનારાચ પદોઽજ્ઞિતમિદં જગુ ॥ ૪૦૨ ॥

અસ્થનોર્મર્કટવન્ધેન કેવલેન દૃઢીકૃતમ્ ।

આહુ સંહનન પૂઝ્યા નારાચાલ્ય તૃતીયકમ્ ॥ ૪૦૩ ॥

વદ્ધ મર્કટવન્ધેન યદ્ધવેદેકપોર્શ્વત ।

અન્યત કીલિકાનદ્ધમર્ધનારાચક હિ તત્ ॥ ૪૦૪ ॥

(૧) વજ્ર-મૃપમનારાય, (૨) મૃપમનારાય, (૩) નારાય, (૪) અર્ધનારાય,
(૫) કીલિકા અને (૬) સેવાર્ત

‘ વજ્ર ’ એટલે ખીલી, ‘ મૃપમ ’ એટલે એ અસ્થિ-હાડકા પર લપેટેલા પાટો, ‘ નારાય ’
એટલે એ અસ્થિઓનો મર્કટબંધ ૩૮૯

એ પરથી,

(૧) સાથે સાથે મર્કટબંધે બાધેલા હાડકાપર એક ત્રીજી પદાના આકારનું હાડકું
વીંટાયતું હોય અને એ ત્રણે હાડકા એક ખીલીના આકારવાળા હાડકા વડે વીંધાયેલા હોય-આવું
સંહનન-શરીર-અર્થ ‘ વજ્ર-મૃપમનારાય ’ કહેવાય ૪૦૦-૪૦૧

(૨) ઉપર કહ્યું તેમાથી ‘ ખીલી ’ ન હોય તે ‘ વજ્ર-મૃપમ ’ એ કે કેટલાકો આ ખીલ
પ્રકારમા ‘ વજ્ર-મૃપમ ’ નહિ, પણ ‘ વજ્રનારાય ’ કહે છે ત્યાં વજ્રનારાય એટલે ઉપર
બધાવ્યામાથી ‘ પદો ’ એણે થયો હોય એવું ૪૦૨

(૩) એ હાડકા પરપર મર્કટબંધે દૃઢ કરેલા હોય (‘ ખીલી ’ કે ‘ પદો ’ કઈ ન
હોય) એવું ‘ સંહનન ’ ‘ નારાય ’ કહેવાય ૪૦૩

તત્કીલિતાલ્યં યત્રાસ્થનાં કેવલં કીલિકાવલમ્ ।

અસ્થનાં પર્યન્તસમ્બન્ધરૂપ સેવાર્ત્તમુચ્યતે ॥ ૪૦૫ ॥

સેવયાભ્યંગાદ્યયા ત્રા રુતં વ્યાસં તતસ્તથા ।

છેદૈઃ ક્ષંઢૈર્મિથઃસ્પૃષ્ટ છેદસ્પૃષ્ટમતોઽથવા ॥ ૪૦૬ ॥

યદ્યપિ સ્યુરનસ્થીનામેતાન્યસ્થ્યાત્મકાનિ ન ।

તદ્ગતઃ શક્તિવિશેષસ્તથાપ્યેષૂપચર્યતે ॥ ૪૦૭ ॥

એકેન્દ્રિયાણાં સેવાર્ત્તં તમપેક્ષ્યૈવ કથ્યતે ।

જીવાભિગમાનુસૂતેઃ કૈશ્ચિચ્ચાદ્યં સુધામુજામ્ ॥ ૪૦૮ ॥

સંપ્રણીકારૈસ્તુ

જ્ઞ ગમ્ભતિરિનરાણ સમુચ્છિમપણિદિવિગલ્લેવદ્દમ્ ।

સુરનેરદ્યા એગિન્દ્રિયાય સત્ત્વે અસંઘયણા ॥ ૧ ॥

સ્ત્યુક્તમ્ ॥

इति संहननानि ॥ १९ ॥

(૪) એડ તરફ ‘ મર્ઝટબધ ’ હોય ને ખીજી બાજુએ ‘ ખીલી ’ હોય એવી રીતે રહેલા હાડકાવાળું મહનન ‘ અર્ધનારાય ’ કહેવાય ૪૦૪

(૫) જે સહનનમા દ્વિત ખીલીઓથી હાડકાનું બેડાણ હોય એ ‘ ક્રીલિકા ’ સહનન

(૬) જેમા હાડકાઓના છેડેછેડા દ્વિત મેળવેલા હોય એને ‘ સેવાર્ત ’ મહનન કહે છે ૪૦૫

સેવા એટલે બેડાણ, લેપ આદિ વડે હાડકાનું બેડાણ આર્ત એટલે વ્યાસ તેથી, ‘ સેવાર્ત ’ એટલે જેમા હાડકા દ્વિત ખાલી બેડાયલા હોય એવું ‘ સેવાર્ત ’ ને બદલે ‘ ઉદસ્પૃષ્ટ ’ પણ કહે છે એ વળતે એનો અર્થ, છેદ એટલે ખડ એડ ખીજી પરસ્પર સ્પર્શ કરીને-ખાલી વળગીને જેમા રહ્યા હોય એવું (સહનન) ૪૦૬

અસ્થિરહિત જીવોને સહનન-શરીર-અગ-મા અસ્થિ નથી હોતા-હોય જ નહિ તોયે એમનામા રહેલી અમુક વિગિષ્ટ શક્તિને લીધે, ઉપચારને ખાતર હાડકા છે એમ કહેવાય અને એ અપેક્ષાએ જ એકેન્દ્રિ જીવોનું સહનન ‘ સેવાર્ત ’ કહેવાય કેટલાકેએ જીવાણિગમસૂત્રને આધારે, દેવોને પણ પહેલા પ્રકારનું ‘ મહનન ’ કહ્યું છે એ પણ એ જ અપેક્ષાને લઈને ૪૦૭-૮

‘ સઘણી અથ ’ ના ઈર્તા તો વળી એમ કહે છે કે ગર્ભજ તિય ચ-અને-મનુષ્યોને છયે સહનન હોય છે, સચ્છિમ પચેન્દ્રિ અને વિકલેન્દ્રિયોને ‘ સેવાર્ત ’ સહનન હોય છે, અને દેવતા, નારકીના જીવો અને એકેન્દ્રિયો-આ ત્રણે-ને ‘ સહનન ’ હોતું જ નથી ૧

આ પ્રમાણે જોગણીશમા દ્વાર-સહનન-સંઘયણ-નું સ્વરૂપ સમજી

કપ સંસારકાન્તારમયન્તે યાન્તિ ચૈર્જનાઃ ।

તે કપાયા ક્રોધમાનમાયાલોભા ઇતિ શ્રુતા. ॥ ૪૦૯ ॥

તત્ર ચ ક્રોધોઽપ્રીત્યાત્મકો માનોન્યેઽર્ધ્યાસ્વોત્કર્ષલક્ષણઃ ।

માયાન્યવચનારૂપા લોભસ્તૃષ્ણાભિષ્ણુતા ॥ ૪૧૦ ॥

ચત્વારોઽન્તર્ભવન્ત્યેતે ડભયોર્દ્વેપરાગયોઃ ।

આદિમૌ દ્વૌ ભવેદ્દ્વેપો રાગઃ સ્યાદન્તિમૌ ચ તૌ ॥ ૪૧૧ ॥

કેષિંચ સ્વપક્ષપાતરૂપત્વાન્માનોઽપિ રાગ એવ યત્ ।

તતસ્ત્રયાત્મકો રાગો દ્વેપ ક્રોધસ્તુ કેવલમ્ ॥ ૪૧૨ ॥

ચત્વારોઽપિ ચતુર્ભેદા સ્યુસ્તેઽનન્તાનુવન્ધિનઃ ।

અપ્રત્યાખ્યાનકા પ્રત્યાખ્યાના સજ્વલના ઇતિ ॥ ૪૧૩ ॥

एतद्वचनानि च श्रीहेमचन्द्रपरिमित्यमूचिरे—

પક્ષ સજ્વલનઃ પ્રત્યાખ્યાનો માસચતુષ્ટયમ્ ।

અપ્રત્યાખ્યાનકો વર્પ જન્માનન્તાનુવન્ધિક ॥ ૪૧૪ ॥

હવે વીશમા દ્વાર-‘કપાય’ વિષે

જેને હીધે, મનુષ્યને ‘કપ’ એટલે ‘સંસારાટવી’ મા ‘આય’ એટલે ‘આવાગમન’ કરવું પડે-સટકવું પડે-જન્મમરણના ફેર આવા પડે, એનું નામ કપ+આય, કપાય એવા કપાય ચાર છે-(૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા અને (૪) લોભ. ૪૦૯

એમાં ક્રોધ નિ સ્નેહાત્મક છે એટલે કે ક્રોધ થાય એટલે સ્નેહ-પ્રેમ જતો રહે છે અન્યની ઇર્ષ્યા ડગવી અને પોતાનો ઉત્કર્ષ જતાવનો એ માનનું લક્ષણ છે અન્ય-જનોને છેન રવા એનું નામ માયા અને તૃષ્ણાની અતિશયતા એ લોભ. ૪૧૦

એ ચારે કપાયોનો વળી, દ્વેષ અને રાગ-એ બે કપાયોમાં અભાવેશ કરાય પડેવા બેનો ‘દ્વેષ’ મા અને છેલા બેનો ‘રાગ’ મા ૪૧૧

કેટલાકો વળી, પોતાને વિષે પક્ષપાત એ જ માન, એમ કહી ‘માન’ ને પણ ‘રાગ’ મા અન્તર્ગત કરે છે અને તે પરથી માન-માયા-અને-લોભની ત્રિપુત્રિને ‘રાગ’ કહે છે અને ક્રોધ ‘ક્રોધ’ ને જ ‘દ્વેષ’ મા ગણે છે ૪૧૨

એ ચારે કપાયોના વળા ચાર ચાલે છે-(૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાની, (૩) પ્રત્યાખ્યાની અને (૪) સજ્વલન ૪૧૩

એમના તદ્દનુ થી હેમચન્દ્ર આચાર્યે આ પ્રભાવે કહ્યા છે-સજ્વલન (કપાય) એક પક્ષ-

વીતરાગયતિશ્રાદ્ધસમ્યગ્દૃષ્ટિત્વઘાતકાઃ ।

તે દેવત્વમનુષ્યત્વતિર્યક્ત્વનરકપ્રદાઃ ॥ ૪૧૫ ॥

પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ ચ—

અનન્તાન્યનુવધ્નન્તિ યતો જન્માનિ ભૂત્રયે ।

તેનાનન્તાનુવન્ધ્યાલ્યા ક્રોધાદ્યેષુ નિયોજિતા ॥ ૪૧૬ ॥

एषा संयोजना इति द्वितीयमपि नाम ॥

સંયોજયન્તિ યન્નરમનન્તસલ્યૈર્ભવૈઃ કપાયાસ્તે ।

સંયોજનતાનન્તાનુવન્ધિતા વાપ્યતસ્તેષામ્ ॥ ૪૧૭ ॥

नाल्पमप्युल्लसेदेषां प्रत्याख्यानमिहोदयात् ।

अप्रत्याख्यानसंज्ञातो द्वितीयेषु नियोजिता ॥ ૪૧૮ ॥

सर्वसावद्यविरतिः प्रत्याख्यानमिहोदितम् ।

तदावरणतः संज्ञा सा तृतीयेषु योजिता ॥ ૪૧૯ ॥

પખવાડીયા સુધી રહે, પ્રત્યાખ્યાની ચાર માસ પર્યન્ત રહે, અપ્રત્યાખ્યાની એક વર્ષ સુધી ટકે અને અનન્તાનુબન્ધિ યાવજીવ ટકે ૪૧૪

પહેલો વીતરાગપણુનો, બીજો સાધુપણુનો, ત્રીજો વ્રાવકપણુનો અને ચોથો સમ્યક્ત્વનો નાશ કરે છે વળી એઓ ચારે અનુક્રમે દેવત્વ, મનુષ્યત્વ, તિર્યચપણુ, અને નરકવાસ—ને આપનારા છે ૪૧૫

(૧) પ્રજ્ઞાપના—પત્રવણા સૂત્રની વૃત્તિમા એમ ઠણું છે કે ક્રોધ વગેરે ચારે કપાયો પ્રાણીને ‘અનન્ત’ જન્મ ‘એક પછી એક બધાવે છે’ માટે અનન્ત—અનુબન્ધિ, અનન્તાનુબન્ધિનામ પડયું ‘અનન્તાનુબન્ધિ’ ને બદલે ‘સ યોજન’ એવું બીજું નામ પણ છે, કારણકે એઓ પ્રાણુમને ‘અનન્ત જન્મો—સર્વે સાથે સ યોજે છે—જોડે છે’ માટે એમને સ યોજનતા છે અથવા અનન્તાનુબન્ધિતા પણ છે ૪૧૬—૪૧૭

(૨) બીજો પ્રકાર ‘અપ્રત્યાખ્યાની’ એ નામ એટલા પરથી પડયું કે એમના ઉદયથી આ જગતમા લેશ પણ પ્રત્યાખ્યાન+ ઉલ્લસતું નથી ૪૧૮

(૩) સર્વ પ્રકારના અનિષ્ટ—નિધ—પાપમય કાર્યોથી વિરમવું—અટકી જવું—એનું નામ ‘પ્રત્યાખ્યાન’ એવું ‘પ્રત્યાખ્યાન’ કરાવે એ ત્રીજો પ્રકાર—પ્રત્યાખ્યાની ૪૧૯

एतच्च नैगमनयदर्शनं चिन्त्यतां यत ।

स तद्विषयतामात्रान्मन्यते तत्प्रतिष्ठितम् ॥ ४३१ ॥

यश्चात्मपरयोस्तादृगपराधकृतो भवेत् ।

क्रोध परस्मिन् स्वस्मिश्च स स्यादुभयसंश्रितः ॥ ४३२ ॥

विना परાક્રોશનાદિ વિના ચ સ્વકુચેષ્ટિતમ્ ।

નિરાલમ્બન એવ સ્યાત્ કેવલ ક્રોધમોહતઃ ॥ ૪૩૩ ॥

સ ચાપ્રતિષ્ઠિતઃ ક્રોધો દૃશ્યતેઽયં ચ કસ્યચિત્ ।

ક્રોધમોહોદયાત્ક્રોધ કર્હિચિત્કારણં વિના ॥ ૪૩૪ ॥ યુગ્મમ્

અતઃ એવોક્ત પૂર્વમર્હિષિભિઃ—

સાપેક્ષાણિ ચ નિરપેક્ષાણિ ચ કર્માણિ ફલવિપાકેષુ ।

સોપક્રમ ચ નિરુપક્રમ ચ દૃષ્ટ યથાયુગ્મકમ્ ॥ ૪૩૫ ॥

इत्यादि अर्थतः प्रज्ञापनातृतीयपदे ॥

एवमन्येऽपि त्रय कपाया भाव्याः ॥

चतुर्भिः कारणैरेते प्रायः प्रादुर्भवन्ति च ।

क्षेत्र वास्तु शरीरं च प्रतीत्योપધિમગિનામ્ ॥ ૪૩૬ ॥

(આ વિચાર ' નૈગમનય' ની અપેક્ષાએ છે કારણ કે ક્રોધ તે આપણને થયો છે પણ એતુ કારણ 'અન્ય' જન છે તેથી માત્ર અન્યવિષયતાને લઈને એને 'અન્યપ્રતિષ્ઠિત' કહ્યો છે) ૪૩૧

(૩) એવાજ દોષના સ બ ધમા, માણસને પરત્રયે તેમજ પોતામન્યે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એ ' ઉભયપ્રતિષ્ઠિત ' ક્રોધ ૪૩૨

(૪) અન્યજનના આક્રોશ વિના તેમજ પોતાનો પણ કંઈ દોષ ન હોવા છતા—એમ આલબન વિના જ, કોઈને ક્રોધ થકે તે ' અપ્રતિષ્ઠિત ' ક્રોધ એવો ક્રોધ કોઈને ' ક્રોધ મોહનીય ' ના ઉદયથી અને કોઈને વગરકારણે પણ થાય છે ૪૩૩-૩૪

આમ હોવાથીજ પૂર્વાચાર્યોએ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા ત્રીજા પદમા કહ્યું છે કે—

આયુષ્ય જેમ ' સોપક્રમી ' અને ' નિરૂપક્રમી ' છે તેમ કર્મફળવિપાક પણ ' સાપેક્ષ, તેમજ ' નિરપેક્ષ ' છે ૪૩૫

આ ' ક્રોધ ' વિષયક ચાર પ્રકાર સમજાવ્યા તેવીજ રીતે બીજા ત્રણ કપાયોના અ બ ધમા એવા જ ચાર પ્રકાર સમજી લેવા

માણસોને આ ચાર કપાયો પ્રાયે ક્ષેત્ર, ઇમારત, શરીર અને માલેદીની વસ્તુ—એ ચાર કારણોને લઈને જ ઉત્પન્ન થાય છે ૪૩૬

સર્વસ્તોકા નિષ્કપાયા માનિનોઽનન્તકાસ્તતઃ ।

ક્રુદ્ધમાયાવિલુબ્ધાશ્ચ સ્યુર્વિશેષાધિકાઃ ક્રમાત્ ॥ ૪૩૭ ॥

એકેન્દ્રિયાણાં ચત્વારોઽપ્યનાભોગાદ્ભવન્ત્યમી ।

અદર્શિતવહિર્દેહવિકારા અસ્ફુટાત્મકા ॥ ૪૩૮ ॥

સર્વદા સહચારિત્વાત્કપાયાઽવ્યભિચારિણઃ ।

નોકપાયા નવ પ્રોક્તાઃ સ્તવનીયક્રમામ્બુજૈઃ ॥ ૪૩૯ ॥

તદુક્તં પ્રજ્ઞાપનાશ્ચૌ—

કપાયસહવર્તિત્વાત્કપાયપ્રેરણાદપિ ।

હાસ્યાદિનવકસ્યોક્તા નોકપાયકપાયતા ॥ ૪૪૦ ॥

હાસો રત્યરતી મીતિર્જુગુપ્સા શોક એવ ચ ।

પુંઝીક્ષીવાભિધા વેદાઃ નોકપાયા અમી મતાઃ ॥ ૪૪૧ ॥

इति कपाया, ॥ २० ॥

સંજ્ઞા સ્યાત્ જ્ઞાનરૂપૈકા દ્વિતીયાનુભવારિમિકા ।

તત્રાઘ્યા પંચધાજ્ઞાનમન્યા ચ સ્યાત્ સ્વરૂપતઃ ॥ ૪૪૨ ॥

સર્વથી ઓછા કપાયવિનાના પ્રાણીઓ છે એથી અનન્ત ગણ્યા 'માની' છે એથી ઘણા વધારે ક્રોધી, એથી વિશેષ માયાકપટી, અને એથી યે વિશેષ લોભી છે ૪૩૭

એકેન્દ્રિય છુવેને એ સારે ઢપાયો વગરભોગે થાય છે અને તેથી જહાગથી એમના શરીરનો વિકાર ન દેખાતા અપ્રકટ ગ્રહે છે ૪૩૮

કપાયોની સાથે સર્વદા અવ્યભિચારપણે (બીથુકના અતુકુળ સખ ધથી) રહેનારા નવ નોકપાયો છે ૪૩૯

એ મળ ધમા 'પ્રજ્ઞાપનાશ્ચૌ' મા કહ્યું છે કે—

કપાયતુ સહચારત્વ તેમજ એની પ્રેરણાને લીધે, હાસ્ય વગેરે 'નવ' ને 'નોકપાય' એવું નામ આપેલું છે ૪૪૦

(૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) ભય, (૫) બુદ્ધિ, (૬) શોક, (૭) પુવેદ, (૮) શ્રીવેદ અને (૯) નપુ સંવેદ—આ નવ નોકપાયો છે ૪૪૧

આ પ્રમાણે વીશમા દ્વાર-કપાય-તુ સ્વરૂપ સંપૂર્ણ

હવે એકવીશમા દ્વાર-મજ્ઞા વિષે

(૧) જ્ઞાનરૂપ અને (૨) અનુભવરૂપ—એમ બે પ્રકારની સજ્ઞા છે પહેલી જ્ઞાનરૂપ-એ

एतच्च नैगमनयदर्शनं चिन्त्यतां यत ।

स तद्विषयतामात्रान्मन्यते तत्प्रतिष्ठितम् ॥ ४३१ ॥

यश्चात्मपरयोस्तादृगपराधकृतो भवेत् ।

क्रोध परस्मिन् स्वस्मिंश्च स स्यादुभयसश्रित ॥ ४३२ ॥

विना परાક્રોશનાદિ વિના ચ સ્વકુચેષ્ટિતમ્ ।

નિરાલમ્બન ઇવ સ્યાત્ કેવલ ક્રોધમોહત ॥ ૪૩૩ ॥

સ ચાપ્રતિષ્ઠિત. ક્રોધો દૃશ્યતેઽયં ચ કસ્યચિત્ ।

ક્રોધમોહોદયાત્ક્રોધઃ કર્હિચિત્કારણં વિના ॥ ૪૩૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અતઃ એવોક્ત પૂર્વમહર્ષિભિઃ—

સાપેક્ષાણિ ચ નિરપેક્ષાણિ ચ કર્માણિ ફલવિપાકેષુ ।

સોપક્રમ ચ નિરુપક્રમ ચ દૃષ્ટ યથાયુગ્મકમ્ ॥ ૪૩૫ ॥

इत्यादि अर्थतः प्रज्ञापनातृतीयपदे ॥

एवमन्येऽपि त्रयः कषाया भाव्याः ॥

चतुर्भिः कारणैरेते प्रायः प्रादुर्भवन्ति च ।

क्षेत्र वास्तु शरीरं च प्रतीत्योપધિમગિનામ્ ॥ ૪૩૬ ॥

(આ !વચ્ચાર ' નૈગમનય' ની અપેક્ષાએ છે કારણ કે ક્રોધ તો આપણને થયેા છે પણ એનું કારણ 'અન્ય' જન છે તેથી માત્ર અન્યવિષયતાને લઇને એને 'અન્યપ્રતિષ્ઠિત' કહ્યો છે) ૪૩૧

(૩) એવાજ દોષના સ બધમા, માણસને પરપ્રત્યે તેમજ પોતાપ્રત્યે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એ ' ઉભયપ્રતિષ્ઠિત ' ક્રોધ ૪૩૨

(૪) અન્યજનના આક્રોશ વિના તેમજ પોતાનો પણ કંઈ દોષ ન હોવા છતા—એમ આલંબન વિના જ, કોઇને ક્રોધ ચઢે તે ' અપ્રતિષ્ઠિત ' ક્રોધ એવા ક્રોધ કોઇને ' ક્રોધ મોહનીય ' ના ઉચ્ચથી અને કોઇને વગરકારણે પણ થાય છે ૪૩૩-૩૪

આમ હોવાથીજ પૂર્વાચાર્યોએ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા ત્રીજા પદમા કહ્યું છે કે—

આયુષ્ય જેમ ' સોપક્રમી ' અને ' નિરૂપક્રમી ' છે તેમ કર્મફળવિપાક પણ ' સાપેક્ષ, તેમજ ' નિરપેક્ષ ' છે ૪૩૫

આ ' ક્રોધ ' વિષયક ચાર પ્રકાર સમજાવ્યા તેવીજ રીતે બીજા ત્રણ કષાયોના સ બધમા એવા જ ચાર પ્રકાર સમજી લેવા.

માણસોને આ ચાર કષાયો પ્રાય ક્ષેત્ર, ઇમારત, શરીર અને માલેકીની વસ્તુ—એ ચાર કારણોને લઇને જ ઉત્પન્ન થાય છે ૪૩૬

સર્વસ્તોકા નિષ્કપાયા માનિનોઽનન્તકાસ્તત્ ।

કુદ્ધમાયાવિલુબ્ધાશ્ચ સ્યુર્વિશેષાધિકાઃ ક્રમાત્ ॥ ૪૩૭ ॥

એકેન્દ્રિયાણાં ચત્વારોઽપ્યનાભોગાદ્ભવન્ત્યમી ।

અદર્શિતવહિર્દેહવિકારા અસ્ફુટાત્મકા ॥ ૪૩૮ ॥

સર્વદા સહચારિત્વાત્કપાયાઽવ્યભિચારિણ ।

નોરૂપાયા નવ પ્રોક્તાઃ સ્તવનીયક્રમાસ્ત્રુજૈઃ ॥ ૪૩૯ ॥

વદુક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તો—

કપાયસહવર્તિત્વાત્કપાયપ્રેરણાદપિ ।

હાસ્યાદિનવકસ્યોક્તા નોકપાયકપાયતા ॥ ૪૪૦ ॥

હાસો રત્યરતી ભીતિર્જુગુપ્તા શોક એવ ચ ।

પુંછ્રીક્ષ્ણીવાભિધા વેદા નોકપાયા અમી મતાઃ ॥ ૪૪૧ ॥

इति कपाया ॥ २० ॥

સજ્ઞા સ્યાત્ જ્ઞાનરૂપૈકા દ્વિતીયાનુભવાસ્મિકા ।

તત્રાયા પચધાજ્ઞાનમન્યા ચ સ્યાત્ સ્વરૂપત્ ॥ ૪૪૨ ॥

સર્વથી ઓછા કપાયવિનાના પ્રાણીઓ છે એથી અનન્ત ગણા 'માની' છે એથી ઘણા વધારે કોધી, એથી વિશેષ માયાકપટી, અને એથી જે વિશેષ લોકી છે ૪૩૭

એકેન્દ્રિય છત્રેને એ ચારે કપાયો વગરભોગે થાય છે અને તેથી બહાગથી એમના શરીરનો વિકાર ન દેખાતા અપ્રકટ રહે છે ૪૩૮

કપાયોની માથે સર્વદા અવ્યભિચારપણે (બાધકના અતુકુળ સબધથી) રહેનારા નવ નોકપાયો છે ૪૩૯

એ સબધમાં 'પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તિ' મા કહ્યું છે કે—

કપાયતુ સહચારિત્વ તેમજ એની પ્રેરણાને લીધે, હાન્ય વગેરે 'નવ' ને 'નોકપાય' એવું નામ આપેલું છે ૪૪૦

(૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) ભય, (૫) ભુગુપ્તિ, (૬) શોક, (૭) પુવેદ, (૮) શ્રીવેદ અને (૯) નપુસંગવેદ—આ નવ નોકપાયો છે ૪૪૧

આ પ્રમાણે વીશમાં દ્વાર-કપાય-તુ સ્વરૂપ સપૂર્ણ

હરે એકવીશમાં દ્વાર-સજ્ઞા વિષે

(૧) જ્ઞાનરૂપ અને (૨) અનુભવરૂપ—એમ બે પ્રકારની સજ્ઞા છે પહેલી જ્ઞાનરૂપ-એ

અસાતવેદનીયાદિકર્મોદયસમુદ્ભવા ।

આહારાદિપરીણામભેદાત્સા ચ ચતુર્વિધા ॥ ૪૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહુઃ । ચત્તારિ સપ્તાગ્રો પશ્યન્તે । આહારસપ્તા ભયસપ્તા મૈથુનસપ્તા
પૈરિગ્ગહસપ્તા । ઇતિ સ્થાનાંગે ॥

આહારે યોમિલાપ સ્યાજ્જન્તોઃ ક્ષુદ્રેદનીયતઃ ।

આહારસંજ્ઞા સા જ્ઞેયા શેષા. સ્યુર્માહનીયજા ॥ ૪૪૪ ॥

ભયસંજ્ઞા ભય ત્રાસરૂપ યદનુભૂયતે ।

મૈથુનેચ્છારિમકા વેદોદયજા મૈથુનાભિધા ॥ ૪૪૫ ॥

સ્યાત્પરિગ્રહસંજ્ઞા ચ લોભોદયસમુદ્ભવા ।

અનાભોગાવ્યક્તરૂપા एताश्चैकेन्द्रियाणिनाम् ॥ ૪૪૬ ॥

મગવતીસપ્તમશતકાદમોદેશકે તુ

આહારભયપરિગ્રહમૈથુણ તહ કોહ માણ માયા ચ ।

લોભો લોગો ઓહો સન્ના દસ સવ્વજીવાણ ॥ ૪૪૭ ॥ ઇતિ ॥

एताश्च वृक्षोपलक्षणेन सर्वैकेन्द्रियाणां साक्षादेव दर्शिताः । तद्यथा—

પાચ પ્રકારના જ્ઞાનરૂપ છે બીજી અનુભવરૂપ-એ ‘ અસાતવેદનીય ’ આદિ કર્મોના ઉદય
થી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને, આહાર વગેરે લિંગલિંગરૂપે પારભુમવાને લીધે એના ચાર પ્રકાર
થાય છે ૪૪૨-૪૪૩

સ્થાનાંગ-કાણાંગ સૂત્રમા કહ્યું છે કે (૧) આહારસંજ્ઞા, (૨) ભયસંજ્ઞા, (૩) મૈથુનસંજ્ઞા
અને (૪) પરિગ્રહસંજ્ઞા-એમ (પ્રાણીમાત્રને) ચાર મંજાઓ છે

(૧) ક્ષુધા લાગવાથી જીવને આહારની અભિનાયા થાય એ આહારસંજ્ઞા શેષ સંજ્ઞાઓ
‘ મોહનીય ’ (કર્મ) ને લઈને થાય છે ૪૪૪

(૨) ત્રાસરૂપ ભયનો અનુભવ થાય-એ ભયસંજ્ઞા (૩) ‘ વેદોદય ’ ને લીધે (પ્રાણીમાત્રને
આભાસિક એવો જે હવન-એને લઈને) મૈથુનની ઇચ્છા થાય એ મૈથુનસંજ્ઞા ૪૪૫

(૪) લોભના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય એ પરિગ્રહસંજ્ઞા આ સંજ્ઞા એકેન્દ્રિય પ્રાણીઓમા
ઉપલોગ હિતપણે અને અપ્રકટરૂપે હોય છે ૪૪૬

મગવતી સૂત્રમા માતમા શતકેના આઠમા ઉદેશમા, સર્વ જીવોને (૧) આહાર, (૨) ભય,
(૩) પરિગ્રહ, (૪) મૈથુન, (૫) ક્રોધ, (૬) માન, (૭) માયા, (૮) લોભ, (૯) મોહ અને (૧૦)
ઓધ-એમ દશ સંજ્ઞાઓ કહેલી છે ૪૪૭,

રુક્ષાણ જલાહારો સંકોચાણિશ્ચા ભયેણ સંકુદ્યં ।

નિચતન્તુર્ણિં વેદઙ્ગ વહ્ની રુક્ષે પરિગહેઙ્ગ ॥ ૪૪૮ ॥

ઇત્થિપરિરમણેણ કુરુવગતરુણો ફલતિ મેહુણે ।

તહ કોનદસ્સ કદે હુકારે મુશ્ચઇ કોહેણ ॥ ૪૪૯ ॥

માણે ઘ્સરઙ્ગ રુઅંતી ઘ્ચાયઙ્ગ વહ્ની ફલાઙ્ગ માયાણ ।

લોમે વિહ્લપલાસા સ્થિવતિ મૂલે નિહાણુવરિં ॥ ૪૫૦ ॥

રચણીણ સકોઓ કમલાણ હોઙ્ગ લોગસન્નાણ ।

ઓહે ચઙ્ગત્તુ મગ્ગ ચઙ્ગંતિ રુક્ષેસુ વહ્નીઓ ॥ ૪૫૧ ॥

અન્યૈરપિ વૃત્તાણાં મૈથુનસંજ્ઞાભિધીયતે । તથોક્તં શૃંગારતિલકે ।

સુભગ કુરુવકસ્ત્વં નો કિમાર્લિંગનોત્કઃ

કિમુ મુલમદિરેચ્છુઃ કેસરો નો હૃદિસ્થ ।

ત્વયિ નિયતમશોકે યુજ્યતે પાદચાત

પ્રિયમિતિપરિહાસાત્પેશલ કાચિદૂચે ॥ ૪૫૨ ॥

અને એકેન્દ્રિય છવોઆ પણ એ હોય છે એમ, વૃક્ષોના દષ્ટાન્ત આપીને, એ સિદ્ધ કર્યું છે આ પ્રમાણે—

(૧) વૃક્ષોને જલાહાર હોય છે (૨) વૃક્ષોને ભય હોય છે કેમકે એઓ પણ સ કાચ પામે છે એ ભયવિના હોય નહિ (૩) લતાઓ-વેલાઓ ત તુઓ વડે વૃક્ષોને વી ટી વળે છે એ પરિચ્છેડસ રા નહિ તો ખીલુ શુ ? (૪) વળી ઓ આલિંગન દે છે એટલે કુરુવકવૃક્ષ ક્રૂણે છે એટલે વૃક્ષમા મૈથુનગ રા પણ સિદ્ધ થાય છે (૫) કોકિલ એટલે રક્ત જળકમળ હુ કાર શબ્દ કરે છે એ એનામા કોધસ રા છે એમ પૂરવા કરે છે (૬) રૂઢ તી નામની વેલી ઝરે છે-એ માન સૂચવે છે (૭) લતાઓ પોતાના કળ લાકી રાખે છે-એ માથા જ (૮) પૃથ્વીમા કોઇ રથજો નિધિ હોય છે એની ઉપર જિલપલાશ વૃક્ષ પોતાના મૂળ ધાલે છે એ એનામા લોભ પ્રકૃતિ છે એમ દેખાડી આપે છે (૯) રાત્રી પડે છે ત્યારે મકળ કમળપુષ્પો સ ડોચાઇ નય છે એનુ કારણ લોકસ રાને સદ્ભાવ અને (૧૦) વેલાઓ સર્વ માર્ગ શોધતા વૃક્ષપર ચડે છે એ એમ નામા ઓધસ રા પૂરવાર કરે છે ૪૪૮-૪૫૧

નીચેના ‘ શૃંગારતિલક યથ ’ ના ક્રકરા ઉપરથી વૃક્ષોમા મૈથુનસ રા છે એમ અન્યજનો પણ કહે છે —

કોઇ ઓ પોતાના પતિને હામ્યયુક્ત વચનો કહે છે કે—હે મુદર, તુ તો મારો ‘ કુરુવક ’ છે, છતા મને કેમ આલિંગન ઝરતો નથી ? તુ મારો હૃદયસ્થ કેસર (વૃક્ષ) છે! છતા મારા

અસાતવેદનીયાદિકર્મોદયસમુદ્ભવા ।

આહારાદિપરીણામભેદાત્સા ચ ચતુર્વિધા ॥ ૪૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહુઃ । ચત્તારિ સણ્ણાગ્રો પણ્ણત્તે । આહારસણ્ણા ભયસણ્ણા મેહુસણ્ણા
પૈરિગ્ગહસણ્ણા । ઇતિ સ્થાનાંગે ॥

આહારે યોમિલાપ સ્યાબ્જન્તોઃ ક્ષુદ્રેદનીયતઃ ।

આહારસજ્ઞા સા જ્ઞેયા શેષા. સ્યુર્મોહનીયજાઃ ॥ ૪૪૪ ॥

ભયસજ્ઞા ભયં ત્રાસરૂપ યદનુભૂયતે ।

મૈથુનેચ્છાત્મિકા વેદોદયજા મૈથુનાભિધા ॥ ૪૪૫ ॥

સ્યાત્પરિગ્રહસજ્ઞા ચ લોભોદયસમુદ્ભવા ।

અનાભોગાવ્યક્તરૂપા ઇત્યશ્ચૈકેન્દ્રિયાંગિનામ્ ॥ ૪૪૬ ॥

મગવતીસપ્તમશતકાષ્ટમોદેશકે તુ

આહારભયપરિગ્રહમેહુણ તહ કોહ માણ માયા ચ ।

લોભો લોગો ઓહો સન્ના દસ સવ્વજીવાણ ॥ ૪૪૭ ॥ ઇતિ ॥

ઇત્યાશ્ચ વૃક્ષોપલક્ષણેન સર્વેકેન્દ્રિયાણા સાક્ષાદેવ દર્શિતા. । તથા—

પાત્ર પ્રકારના જ્ઞાનરૂપ છે બીજી અનુભવરૂપ—એ ‘અસાતવેદનીય’ આદિ કર્મોના ઉદય થી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને, આહાર વગેરે ભિન્નભિન્નરૂપે પારણખવાને લીધે એના ચાર પ્રકાર થાય છે ૪૪૨-૪૪૩

સ્થાનાંગ—કાણાગ મૂરખા બહુ છે કે (૧) આહારસ જ્ઞા, (૨) ભયસ જ્ઞા, (૩) મૈથુનસ જ્ઞા અને (૪) પરિગ્રહસ જ્ઞા—એમ (પ્રાણીમાત્રને) ચાર જ જ્ઞાઓ છે

(૧) ક્ષુધા લાગનાથી જીવને આહારની અભિલાષા થાય એ આહારસ જ્ઞા શેષ જ જ્ઞાઓ ‘મેહુનીય’ (કર્મ) ને લઈને થાય છે ૪૪૪

(૨) ત્રાસરૂપ ભયનો અનુભવ થાય—એ ભયસ જ્ઞા (૩) ‘વેદોદય’ ને લીધે (પ્રાણીમાત્રને સ્વાભાવિક એવો જે હવમ—એને લઈને) મૈથુનની ઇચ્છા થાય એ મૈથુનસ જ્ઞા ૪૪૫

(૪) લોભના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય એ પરિગ્રહસ જ્ઞા આ સ જ્ઞા એકેન્દ્રિય પ્રાણીઓમાં ઉપસોગરહિતપણે અને અપ્રકટરૂપે હોય છે ૪૪૬

લગવતી સૂત્રમાં સાતમાં ગતકના આઠમાં ઉદેશમાં, સર્વ જીવોને (૧) આહાર, (૨) ભય, (૩) પરિગ્રહ, (૪) મૈથુન, (૫) ક્રોધ, (૬) માન, (૭) માયા, (૮) લોભ, (૯) લોક અને (૧૦) એકાગ્ર—એમ દશ જ જ્ઞાઓ બહેલી છે ૪૪૭

રુસ્ત્રાણ જલાહારો સંકોશ્રણિશ્રા ભયેણ સંકુડયં ।

નિશ્ચતન્તુર્ણિ વેઢઈ વહ્ની રુસ્ત્રે પરિગહેઈ ॥ ૪૪૮ ॥

इतिपरिरंभणेण कुरुवगतरुणो फलति मेहुणे ।

तह कोनदस्स कडे हुंकारे मुअइ कोहेण ॥ ४४९ ॥

माणे झरइ रुअती छांयइ वह्नी फलाइ मायाए ।

लोभे विह्लपलासा खिवति मूले निहाणुवरिं ॥ ४५० ॥

रयणीए संकोओ कमलाण होइ लोगसन्नाए ।

ओहे चइत्तु मग्गं चडंति रूस्त्रेसु वह्नीओ ॥ ४५१ ॥

अन्यैरपि वृक्षाणां मैथुनસજ્ઞાભિધીયતે । તથોક્ત શૃગારતિલકે ।

સુભગ કુરુવકસ્ત્વં નો કિમાલિંગનોત્ક·

કિમુ મુખમદિરચ્છુઃ કેસરો નો હૃદિસ્થ· ।

ત્વયિ નિયતમશોકે યુજ્યતે પાદઘાત

પ્રિયમિતિપરિહાસાત્પેશલ કાચિદૂચે ॥ ૪૫૨ ॥

અને એકેન્દ્રિય એવામા પણ એ હોય છે એમ, વૃક્ષોના દષ્ટાન્ત આપીને, એ સિદ્ધ કર્યું છે આ પ્રમાણે—

(૧) વૃક્ષોને જલાહાર હોય છે (૨) વૃક્ષોને ભય હોય છે કેમકે એઓ પણ સ કાચ પામે છે એ ભયવિના હોય નહિ (૩) લતાઓ-વેલાઓ તતુઓ પડે વૃક્ષોને વી ટી વળે છે એ પરિશ્ર હસ જા નહિ તો બીજી શુ ? (૪) વળી સ્ત્રી આલિંગન દે છે એટલે કુરુવકવૃક્ષ કહે છે એટલે વૃક્ષમા મૈથુનસ જા પણ સિદ્ધ થાય છે (૫) કોઈનહ એટલે રક્ત જળકમળ હું હાર ગળદ કરે છે એ એનામા કોઈસ જા છે એમ પૂરવાર કરે છે (૬) રૂઢી નામની વેલી ઝરે છે-એ માન સૂચવે છે (૭) લતાઓ પોતાના કળ ઢાકી રાખે છે-એ માથા જ (૮) પૃથ્વીમા દોષ મ્થળે નિધિ હોય છે એની ઉપર ભિવપલાય વૃક્ષ પોતાના મૂળ ઘાલે છે એ એનામા લોભ પ્રકૃતિ છે એમ દેખાડી આપે છે (૯) રાત્રી પડે છે ત્યારે મળ કમળપુષ્પો સ ડોચાઈ જાય છે એનુ કારણ લોકમ જાને સદ્ભાવ અને (૧૦) વેલાઓ સર્વ ભાગે શોધતા વૃક્ષપર ચડે કે એ એમ નામા એાઈસ જા પૂરવાર કરે છે ૪૪૮-૪૫૧

નીચેના ‘ શૃગારતિલક યથ ’ ના કંઠરા ઉપરથી વૃક્ષોમા મૈથુનસ જા છે એમ અન્યજનો પણ કહે છે —

દોષ સ્ત્રી પોતાના પતિને હાસ્યયુક્ત વચનો કહે છે કે—હે મુદર, તુ તો મારો ‘ કુરુવક ’ છે, છતા મને કેમ આલિંગન કરતો નથી ? તુ મારો હૃદયસ્થ કેસર (વૃક્ષ) છે! છતા મારા

તથા પારદોઽપિ સ્ફારશૃંગારયા સ્ત્રિયાવલોકિત કૂપાદુહ્લલીતીતિ
લોકે શ્રૂયતે । ઇતિ ॥

સ્તોકા મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા નૈરયિકા ક્રમાત્ ।
સલ્લયેષ્ણા જગ્ધિપરિગ્રહજ્ઞાસોપયુક્તકા ॥ ૪૫૩ ॥
સ્યુ પરિગ્રહસંજ્ઞાલ્પાસ્તિર્થચોઽલ્પાસ્તત ક્રમાત્ ।
તે મૈથુનમયાહારસંજ્ઞા સલ્લયગુણાધિકા ॥ ૪૫૪ ॥
મયસંજ્ઞાન્વિતા સ્તોકા મનુષ્યા સ્યુર્યથાક્રમમ્ ।
સલ્લયેષ્ણા ભુક્તિપરિગ્રહમૈથુનસંજ્ઞા ॥ ૪૫૫ ॥
આહારસંજ્ઞા સ્યુ સ્તોકા દેવા સલ્લયગુણાધિકાઃ ।
સંત્રાસમૈથુનપરિગ્રહસંજ્ઞા યથાક્રમમ્ ॥ ૪૫૬ ॥

પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તૌ તુ એવ લિખિતમ્ । તથા મતિજ્ઞાનાવરણકર્મ-
ક્ષયોપશમાત્ શબ્દાર્થગોચરા સામાન્યાવબોધક્રિયા ઓઘસંજ્ઞા । તદ્વિ-
શેપાવબોધક્રિયા લોકસંજ્ઞા । એવ ચેદમાપતિતમ્-વર્ણનોપયોગ ઓઘસંજ્ઞા

અુપમદિશાની ઈચ્છા કેમ કરતો નથી ? તુ મારે મન અથોકકૃષ્ણ છે તો તને તોહુ પાદપ્રહાર
કરીશ જ ૪૬૨

વળી સુંદરશૃંગારમા સંજ્ઞ થયેલી સ્ત્રી દૃષ્ટિ કરે તો કુચામાથી પારો ઉછાળા મારે છે
એમ પણ લોકોજ્ઞિત છે

નારહીતા જીવેમા મૈથુનસંજ્ઞાવાળા સર્વથી જોછા છે, જોથી આહારસંજ્ઞાવાળા, પરિ-
ગ્રહસંજ્ઞાવાળા અને ભયસંજ્ઞાવાળા અનુક્રમે પૂર્વાપર સંજ્ઞાત સંજ્ઞાતગણા છે ૪૫૩

તિર્થ જોમા પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા સર્વથી જોછા છે, જોથી મૈથુનસંજ્ઞાવાળા, ભયસંજ્ઞાવાળા
અને આહારસંજ્ઞાવાળા અનુક્રમે પૂર્વાપર સંજ્ઞાત સંજ્ઞાતગણા છે ૪૫૪

મનુષ્યોમા ભયમ સંજ્ઞાવાળા સર્વથી જોછા છે, જોથી આહારસંજ્ઞાવાળા, પરિગ્રહસંજ્ઞા-
વાળા અને મૈથુનસંજ્ઞાવાળા અનુક્રમે પૂર્વાપર સંજ્ઞાત સંજ્ઞાતગણા છે ૪૫૫

દેવતાઓમા આહારસંજ્ઞાવાળા સર્વથી જોછા છે, જોથી ભયસંજ્ઞાવાળા, મૈથુનસંજ્ઞાવાળા
અને પરિગ્રહસંજ્ઞાવાળા અનુક્રમે પૂર્વાપર સંજ્ઞાત સંજ્ઞાતગણા છે ૪૫૬

“ પ્રવચનસારોદ્ધાર અથ ” મા એમ લખ્યું છે કે મતિજ્ઞાનને આવરનારા ક્રમેના ક્ષયો
પશમથી શબ્દને અને અર્થને જોયર એવી સામાન્ય અવગોપક્રિયા-એનું નામ ‘ ઓઘસંજ્ઞા ’
જો કરતા મવિશેષ અવગોપ યાય એવી ક્રિયા-તે ‘ લોકસંજ્ઞા ’ આ પરથી એવો સાર નીકળે

જ્ઞાનોપયોગ-લોકસજ્ઞા । એપઃ સ્થાનાંગટીકાભિપ્રાયઃ ॥ આચારાંગટીકાયાં
પુનરભિહિત-શ્રોધસજ્ઞા તુ અવ્યક્તોપયોગરૂપા વહ્નીવિતાનારોહણાદિ-
સજ્ઞા । લોકસંજ્ઞા સ્વચ્છન્દઘટિતવિકલ્પરૂપા લોકોપચરિતા । યથા ન
સન્તિ અનપત્યસ્ય લોકાઃ શ્વાનો યક્ષાઃ વિપ્રાઃ દેવાઃ કાકાઃ પિતામહા
વર્હિણાં પદ્મવાતેન ગર્ભઃ ઇત્યાદિકા । ઇતિ ॥ આચારાંગે તુ

મોહધર્મસુખદુઃખજુગુપ્સાશોકનામભિ- ।

દશ તા પદ્મિરેતાભિઃ સહ પોદશ વર્ણિતાઃ ॥ ૪૫૭ ॥

અથવા ત્રિવિધાઃ સજ્ઞાઃ પ્રથમા દીર્ઘકાલિકી ।

દ્વિતીયા હેતુવાદાહ્યા દૃષ્ટિવાદાભિધા પરા ॥ ૪૫૮ ॥

સુદીર્ઘમપ્યતીતાર્થ સ્મરત્યથ વિચિન્તયેત્ ।

કથં નુ નામ કર્તવ્યમિત્યાગામિનમાદ્યયા ॥ ૪૫૯ ॥

તથા વિચિન્ત્યેષ્ટાનિષ્ટચ્છાયાતપાદિવસ્તુપુ ।

દ્વિતીયયા સ્વસૌર્યાર્થ સ્યાત્પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિમાન્ ॥ ૪૬૦ ॥

કે દર્શનનો ઉપયોગ-એ ‘ શ્રોધસજ્ઞા ’, અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ-એ ‘ લોકસજ્ઞા ’ આવે જ
સ્થાનાંગ સૂત્રપરની ટીકાનો અભિપ્રાય છે

આચારાંગસૂત્રની ટીકામાં વળી એમ છે કે હતાઓની આરોહણાદિ મ જ્ઞાની જેમ જેને
ઉપયોગ અન્યક્ત-અપ્રકટ હોય એવી જાતની સજ્ઞા-તે શ્રોધસજ્ઞા, અને લોકોએ પોતપોતાના
છદ પ્રમાણે વિદત્પો ધટ્યા હોય એના જેવી-તે લોકસજ્ઞા અપુત્રવાનની સદ્ગતિ નથી થતી,
શ્વાનો યક્ષરૂપ છે, વિપ્રો સર્વે દેવસમાન છે, કાક સર્વે પિતૃઓ છે, મયૂરોમાં પાખના વાયુથી
ગર્ભ રહે છે-આ બધા ‘ લોકસજ્ઞા ’ ના દેખાન્ત છે

આચારાંગસૂત્રમાં, અહિં આપણે ગણાવેલી દશ મ જ્ઞાના અન્ય છ ઉમેરીને એક દર
સોળ સજ્ઞા ગણી છે એ ‘ અન્ય છ ’ આ પ્રમાણે — (૧) મોહ, (૨) ધર્મ, (૩) સુખ,
(૪) દુઃખ, (૫) શોક અને (૬) જુગુપ્સા ૪૫૭

અથવા (૧) દીર્ઘકાલિકી (૨) હેતુવાદા અને (૩) દૃષ્ટિવાદા-એમ પણ, સ જ્ઞાના
ત્રણ પ્રકાર છે ૪૫૮

(૧) ‘ દીર્ઘકાલિકી સજ્ઞા ’ થી માણસને બહુબહુ મમય પહેલા બની ગયેલા બનાવો
સ્મરણમાં તાબા થાય છે, અને ભવિષ્યમાં શું કરવાનું છે એ વાતનું ચિન્તન થાય છે ૪૫૯

(૨) એ પ્રમાણે ચિન્તન થયા પછી, બીજી ‘ હેતુવાદા ’ મ જ્ઞાથી, માણસ પોતાના

ભવેત્સમ્યગ્દૃશમેવ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી ।

एतामपेक्ष्य सर्वेऽपि मिथ्यादृशो ह्यसंज्ञिन ॥ ૪૬૧ ॥

સુરનારકગર્ભોત્થજીવાનાં દીર્ઘકાલિકી ।

समूर्च्छिमान्तद्वयत्तादिजीवाना हेतुवादिकी ॥ ૪૬૨ ॥

છદ્મસ્થસમ્યગ્દૃષ્ટીનાં શ્રુતજ્ઞાનાત્મિકાન્તિમા ।

मतिव्यापारनिर्मुक्ता संज्ञातीता जिना समे ॥ ૪૬૩ ॥

इति सज्ञा ॥ ૨૧ ॥

इदुः स्यात् परमैश्वर्ये धातोरस्य प्रयोगत ।

इन्दनात्परमैश्वर्यादिन्द्र आत्माभिधीयते ॥ ૪૬૪ ॥

તસ્ય લિગ તેન સ્પૃમિતીન્દ્રિયમુદીર્યતે ।

श्रोत्रादि पचधा तच्च तथाह्युवाच भाष्यकृत् ॥ ૪૬૫ ॥

ઈંદો જીવો સર્વોત્કલ્પિભોગપરમેસરત્તણશ્ચો ।

સોત્તાઈમેયમિદિયમિહ તર્હિંગાઈ ભાવાચ્ચો ॥ ૪૬૬ ॥

સુખને અર્થે, છાયા તરફથી આદિ પદાર્થોમાંથી પોતાને ઇંદ્ર હોય એમા પ્રવૃત્ત થાય છે અને અનિદ્ર હોય એનાથી નિવૃત્ત રહે છે ૪૬૦

(૩) ઉપદેશ દેનારી ‘ દૃષ્ટિવાદા ’ ન જ્ઞા સમ્યક્દૃષ્ટી હોવાને જ હોય છે આ સ જ્ઞાને લઇને જ, સર્વ મિથ્યાદૃષ્ટિઓ ‘ અસ જ્ઞિ ’-કહેવાય ૪૬૧

દેવતા, નારકીનાં જીવો અને ગર્ભજીવોને ‘ દીર્ઘકાલિકી ’ સ જ્ઞા છે અને ‘ બેઇન્દ્રિયી ’ માકીને ‘ સમૂર્છિમ ’ સુખીનાં હોવાને ‘ હેતુવાદા ’ સ જ્ઞા છે ૪૬૨

છદ્મસ્થ સમ્યક્દૃષ્ટિ હોવાને શ્રુતજ્ઞાનરૂપ (ત્રીજી ‘ દૃષ્ટિવાદા ’ સ જ્ઞા છે મતિજ્ઞાનના વ્યાપારથી છુટી આગળ ગયેલા હોવાથી સર્વે જિનેશ્વરો તો ‘ સ જ્ઞાતીતા ’ છે

આ પ્રમાણે એકવીશમા દ્વાર-સ જ્ઞા-વિષયક સ્વરૂપ ન પૂર્ણ ‘ ઇન્દુ ’ ધાતુ ‘ ઐશ્વર્યવાન્ ’ હોવા ‘ એ અર્થમા વપરાય છે એ ધાતુનો પ્રયોગ કરતા ઇન્દન એટલે ‘ ઐશ્વર્ય ’ લેતા ‘ ઐશ્વર્યવાન્ ’ માટે ‘ ઇન્દ્ર ’ શબ્દ વપરાય આત્મા એ ઐશ્વર્યવાન્ છે માટે ‘ આત્મા ’ પણ ‘ ઇન્દ્ર ’ કહેવાય ૪૬૪

તે પરથી, આત્માએ બનાવેલું પોતાનું લિગ-ચિન્હ ‘ ઇન્દ્રિય ’ કહેવાય આ ઇન્દ્રિયો શ્રોત્ર વગેરે (શ્રોત્ર, અક્ષિ, દ્રાણ, રસના, સ્પર્શન) થઇને પાચ છે ૪૬૫

ભાષ્યકારે વધુ છે કે “ ઇન્દ્ર ” એટલે “ જીવ ”, (કેમકે એને સર્વ પ્રકારની ઉપવબ્ધિ અને લોભોનું ઐશ્વર્ય છે) અને શ્રોત્ર આદિક લેહેવાળી ‘ ઇન્દ્રિયો ’ એ ‘ જીવ ’ ના ભાવ લિગો-ચિન્હો છે ૪૬૬

શ્રોત્રાદિઘ્રાણરસનસ્પર્શનાનીતિ પંચધા ।

તાન્યેકૈક દ્વિભેદં તદ્ દ્રવ્યભાવવિભેદત્ ॥ ૪૬૭ ॥

તત્ર નિર્વૃત્તિરૂપં સ્યાન્નત્થોપકરણાત્મકમ્ ।

દ્રવ્યેન્દ્રિયમિતિ દ્વેધા તત્ર નિર્વૃત્તિરાકૃતિઃ ॥ ૪૬૮ ॥

સાપિ વાહ્યાન્તરગા ચ વાહ્યા તુ સ્ફુટમીદ્યતે ।

પ્રતિજાતિ પૃથગ્રૂપા શ્રોત્રપર્પટિકાદિકા ॥ ૪૬૯ ॥

નાનાત્વાન્નોપદેષ્ટુ સા શક્યા નિયતરૂપતઃ ।

નાનાકૃતીનીન્દ્રિયાણિ યતો વાજિનરાદિપુ ॥ ૪૭૦ ॥

અભ્યન્તરા તુ નિર્વૃત્તિઃ સમાના સર્વજાતિપુ ।

ઉક્તં સંસ્થાનનૈયત્યમેનામેવાધિકૃત્ય ચ ॥ ૪૭૧ ॥

તથાહિ । શ્રોત્રં કદમ્બપુષ્પાભમાંસૈકગોલકાત્મકમ્ ।

મસૂરધાન્યતૂલ્યા સ્યાચ્છુપોઽન્તર્ગતાકૃતિઃ ॥ ૪૭૨ ॥

અતિમુક્તકપુષ્પામં ઘ્રાણં ચ કાહલાકૃતિ ।

જિહ્વા હુરપ્રાકારા સ્યાત્ સ્પર્શનં વિવિધાકૃતિ ॥ ૪૭૩ ॥

પાથે ઇન્દ્રિયોમા પ્રત્યેકના (૧) દ્રવ્ય અને (૨) ભાવ-એમ બે ભેદ છે એમા વળી ‘દ્રવ્યેન્દ્રિય’ ના પાછા (૧) નિર્વૃત્તિરૂપ અને (૨) પ્રવૃત્તિરૂપ-એમ બે પ્રકાર છે ૪૬૭-૪૬૮

નિર્વૃત્તિ એટલે ‘આકૃતિ’ સમજવી આ આકૃતિ પણ (૧) બાહ્ય, અને (૨) અન્તરગ-એમ બે પ્રકારની છે બાહ્ય આકૃતિના તો પ્રત્યેક ભતિએ (કણદિઠ) સિત્તસિત્ત રૂપ સ્ફુટપણે જણાય છે પણ એમ હોવાથી, અર્થાત્ વિવિધરૂપ હોવાથી, એનું એક ચોક્કસ રૂપ કહી શકાતું નથી હજાન્ત તરફે ભેશે તો માલમ પડશે કે મનુષ્યની અને અશ્વની ઇન્દ્રિયોના આકાર જૂદા જૂદા છે ૪૬૯-૪૭૦

(૨) અન્તરગ આકૃતિ તો મર્વ ભતિઓની મગ્ગી જ હોય છે આ અન્તરગ આકૃતિપરથી જ, એમના ‘મસ્થાન’ નીચે પ્રમાણે નિશ્ચયપૂર્વક ઠહીએ છીએ

કર્ણેન્દ્રિય કદમ્બના પુષ્પ જેવા માસના એક ગોળારૂપ છે ચક્ષુરિન્દ્રિય મસુરનામના ધાન્ય જેવી છે નાસિકા અતિમુક્તક પુષ્પ જેવી અને કાહલ નામના વાનિત્રના આકારની છે જિહ્વા હુર-અશ્વા-ના આકારની છે અને અર્શેન્દ્રિય અનેક આકારની છે ૪૭૧-૪૭૩

સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વૃત્તૌ વાહ્યાભ્યન્તરયોર્ન મિત્ત ।
 તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યમુક્તત્વાત્પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૪૭૪ ॥
 વાહ્યનિર્વૃત્તૌન્દ્રિયસ્ય સ્વરૂપેનોપમિતસ્ય યા ।
 ધારોપમાન્તર્નિર્વૃત્તિરત્યચ્છપુદ્ગલાત્મિકા ॥ ૪૭૫ ॥
 તસ્યાઃ શક્તિવિશેષો ય સ્વીયસ્વીયાર્થવોધક ।
 ઉક્તં તદેવોપકરણેન્દ્રિયં તીર્થપાર્થિવૈઃ ॥ ૪૭૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તદુક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃષ્ટૌ—

ઉપકરણમ્ । સ્વરૂપસ્થાનીયાયાઃ વાહ્યનિર્વૃત્તે યા સ્વરૂપધારા-
 સમાના સ્વચ્છતરપુદ્ગલસમૂહાત્મિકા અભ્યન્તરા નિર્વૃત્તિ તસ્યા
 શક્તિવિશેષ इति ॥

આચારાંગદૃષ્ટૌ તુ—

નિર્વૃત્યતે इति નિર્વૃત્તિઃ । કેન નિર્વૃત્યતે । કર્મણા । તત્ર ઉત્સે
 ધાંગુલાસલ્યેયભાગપ્રમિતાનાં શુદ્ધાનાં આત્મપ્રદેશાનાં પ્રતિનિયતચત્તુ
 રાદીન્દ્રિયસસ્થાનેનાવસ્થિતાનાં યા દૃષ્ટિઃ અભ્યન્તરા નિર્વૃત્તિ ॥ તેષ્વેવા-
 ત્મપ્રદેશેષ્વિન્દ્રિયવ્યપદેશભાગ્ યઃ પ્રતિનિયતસસ્થાન નિર્માણનામ્ના પુદ્
 ગલવિપાકિના વર્દ્ધકીસસ્થાનીયેન આરચિત કર્ણશક્તુલ્યાદિવિશેષ

અર્શેન્દ્રિયના બાહ્ય અને અભ્યન્તર આકારમા કંઈ તફાવત નથી પૂર્વાચાર્યોએ પણ
 એમજ કહ્યું છે માટે એજ અંગીકાર કરવું ૪૭૪

ઇન્દ્રિયોની બાહ્ય આકૃતિને ખડ્ગની ઉપમા અપાય, અને અંદરની આકૃતિને ખડ્ગની
 ધારની ઉપમા અપાય એ અભ્યન્તર આકૃતિ અત્યન્ત નિર્મળ પુણ્યગરૂપ છે ૪૭૫

એની, નિજ નિજ ડાર્શનિકને જણાવનારી જે વિશિષ્ટ શક્તિ-એનેજ તીર્થકરદેવોએ
 ‘ ઉપકરણ-ઇન્દ્રિય ’ કહેલી છે ૪૭૬

‘ ઉપકરણ ’ નો અર્થ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા આ પ્રમાણે કહેલો છે —

ખડ્ગસમાન બાહ્ય આકૃતિવાળી ઇન્દ્રિયની, ખડ્ગધારાસમાન-અને-અત્યન્ત નિર્મળ
 પુણ્યગસમૂહરૂપ-અભ્યન્તર આકૃતિ-ની વિશિષ્ટ શક્તિને ઉપકરણેન્દ્રિય કહે છે

આચારાંગસૂત્રની વૃત્તિમા વળી એમ કહેલું છે કે—

ઇન્દ્રિયોની આકૃતિ કર્મ બનાવે છે એમા ઉત્સેધાશુભના અસંખ્યમા ભાગ જેવડા,

અંગોપાંગનામ્ના તુ નિષ્પાદિતઃ इति बाह्यनिर्वृत्तिः ॥ તસ્યા એવ નિર્વૃત્તેઃ દ્વિરૂપાયાઃ યેનોપકારઃ ક્રિયતે તદ્ ઉપકરણમ્ ॥ તચ્ચ ઇન્દ્રિયકાર્ય સત્યામપિ નિર્વૃત્તૌ અનુપહતાયામપિ મસૂરાદ્યાકૃતિરૂપાયાં નિર્વૃત્તૌ તસ્યોપધાતાત્ ન પશ્યતિ ॥ તદપિ નિર્વૃત્તિવત્ દ્વિધા ઇતિ ॥

એવં ચ પ્રજ્ઞાપનાવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ સ્વચ્છતરપુદગલાત્મિકા અભ્યન્તર-નિર્વૃત્તિઃ । પ્રથમાંગવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ તુ શુદ્ધાત્મપ્રદેશરૂપા અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિઃ । ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥

इदमान्तरनिर्वृत्तेर्न तूपकरणेन्द्रियम् ।

अर्थान्तरं शक्तिशक्तिमतोर्भेदात् कथंचन ॥ ૪૭૭ ॥

કયંચિત્ મેદશ્ચ—

तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ सत्यामपि पराहते ।

द्रव्यादिनोपकरणेन्द्रियेऽर्थाज्ञानदर्शनात् ॥ ૪૭૮ ॥

इति द्रव्येन्द्रियम् ॥

ચોક્કસ આકૃતિવાળી અમુઆદિઇન્દ્રિયોરૂપ રહેલા, શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોની વૃત્તિ-એ ‘ અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ’ છે એ જ આત્મપ્રદેશોમા, ‘ ઇન્દ્રિય ’ એવા નામાભિધાનવાળા, પુદ્ગળવિધાથી કર્ણુ-છિદ્ર વગેરે ચોક્કસ આઠાર રચાયલા છે એ સૂત્રધાર સરખા નિર્માણનામકર્મવડે રચાયલા સમજવા અને અંગોપાંગનામકર્મવડે રચાયલા આકાર-આકૃતિ, તે ‘ બાહ્ય નિર્વૃત્તિ ’ મમ-જયી આ પ્રમાણે ‘ બાહ્ય ’ અને ‘ અભ્યન્તર ’-એમ બે પ્રકારની નિર્વૃત્તિ-રૂપ ઉપકારને કળનાર તે ઉપદરણુ રહેવાય એ ઇન્દ્રિયોનું કાર્ય, મશુરાદિકરૂપવાળી નિર્વૃત્તિ-ઇન્દ્રિય, પોતે અતુ પહેલ છતાં પણ, એના ઉપધાતને લઇને, ભેદ શકતી નથી એ (ઇન્દ્રિયનું કાર્ય) પણ નિર્વૃત્તિની પેઠે બે પ્રકારનું છે

આ પ્રમાણે અન્તરગ આકૃતિ, પત્તવણા-પ્રજ્ઞાપના-સૂત્રના અભિપ્રાયે, અત્યન્ત સ્વચ્છ પુદ્ગળરૂપ છે, અને આચારાગમૂત્રની વૃત્તિના અભિપ્રાયે શુદ્ધ આત્મપ્રદેશરૂપ છે

આ ઉપકરણેન્દ્રિય ’ અન્તગવૃત્તિથી ડોઢી રીતે જૂદી નથી શક્તિ અને શક્તિમાન જૂદા હોતા નથી એમ ૪૭૭

કર્ષક ભેદ છે ખરે. અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિનો સફલાવ હોય છે તોપણ, ઉપકરણેન્દ્રિય દ્રવ્યાદિ વડે પરાધાત પામે છે તો, ‘ અર્થ ’ નું જ્ઞાન થતું નથી ૪૭૮

એ પ્રમાણે દ્રવ્યેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહ્યું

હવે શાવેન્દ્રિય વિષે —

સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વૃત્તૌ વાહ્યાભ્યન્તરયોર્નમિત્ત ।
 તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યમુક્તત્વાત્પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૪૭૪ ॥
 વાહ્યાનિર્વૃત્તૌન્દ્રિયસ્ય સ્વદ્ગેનોપમિતસ્ય યા ।
 ધારોપમાન્તર્નિર્વૃત્તિરત્યચ્છપુદ્ગલાત્મિકા ॥ ૪૭૫ ॥
 તસ્યાઃ શક્તિવિશેષો ય સ્વીયસ્વીયાર્થવોધક ।
 ઉક્તં તદેવોપકરણેન્દ્રિયં તીર્થપાર્થિવૈઃ ॥ ૪૭૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તદુક્ત પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ—

ઉપકરણમ્ । સ્વદ્ગસ્થાનીયાયાઃ વાહ્યાનિર્વૃત્તે. યા સ્વદ્ગધારા
 સમાના સ્વચ્છતરપુદ્ગલસમૂહાત્મિકા અભ્યન્તરા નિર્વૃત્તિ તસ્યા
 શક્તિવિશેષ इति ॥

આચારાંગવૃત્તૌ તુ—

નિર્વૃત્ત્યપતે इति નિર્વૃત્તિ. કેન નિર્વૃત્ત્યપતે । કર્મણા । તત્ર ઉત્સે
 ધાંગુલાસત્યેયભાગપ્રમિતાનાં શુદ્ધાનાં આત્મપ્રદેશાનાં પ્રતિનિયતચત્તુ
 રાદીન્દ્રિયસસ્થાનેનાવસ્થિતાનાં યા વૃત્તિ. અભ્યન્તરા નિર્વૃત્તિ ॥ તેષ્વેવા
 ત્મપ્રદેશેષ્વિન્દ્રિયવ્યપદેશભાગ્ ય પ્રતિનિયતસસ્થાન નિર્માણનામ્ના પુદ્
 ગલવિપાકિના વર્દ્ધકીસસ્થાનીયેન આરચિત કર્ણશબ્દકુલ્યાદિવિશેષ

સ્પર્શનેન્દ્રિયના બાહ્ય અને અભ્યન્તર આકારમા કંઈ તફાવત નથી પૂર્વાચાર્યોએ પણ
 એમજ કહ્યું છે માટે એજ અગીકાર કરવું ૪૭૪

ઇન્દ્રિયોની બાહ્ય આકૃત્તિને ખડ્ગની ઉપમા અપાય, અને અહરની આકૃત્તિને ખડ્ગની
 ધારની ઉપમા અપાય એ અભ્યન્તર આકૃતિ અત્યન્ત નિર્મળ પુદ્ગલરૂપ છે ૪૭૫

એની, નિજ નિજ કાર્યક્ષેત્રને જણાવનારી જે વિશિષ્ટ શક્તિ-એનેજ તીર્થકરદેવોએ
 ' ઉપકરણ-ઇન્દ્રિય ' કહેલી છે ૪૭૬

‘ ઉપકરણ ’ નો અર્થ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા આ પ્રમાણે કહેલો છે —

ખડ્ગસમાન બાહ્ય આકૃત્તિવાળી ઇન્દ્રિયની, ખડ્ગધારાસમાન-અને-અત્યન્ત નિર્મળ
 પુદ્ગલસમૂહરૂપ-અભ્યન્તર આકૃત્તિ-ની વિશિષ્ટ શક્તિને ઉપકરણેન્દ્રિય કહે છે

આચારાંગસૂત્રની વૃત્તિમા વળી એમ કહેલું છે કે—

ઇન્દ્રિયોની આકૃતિ કર્મ ખનાવે છે એમા ઉત્સેધાશુલના અસખ્યમા ભાગ જેવડા,

અંગોપાંગનામ્ના તુ નિષ્પાદિતઃ इति बाह्यनिर्वृत्तिः ॥ તસ્યા એવ નિર્વૃત્તેઃ
દ્વિરૂપાયા યેનોપકારઃ ક્રિયતે તદ્ ઉપકરણમ્ ॥ તદ્વ ઇન્દ્રિયકાર્ય
સત્યામપિ નિર્વૃત્તૌ અનુપહતાયામપિ મસૂરાયાકૃતિરૂપાયાં નિર્વૃત્તૌ તસ્યો-
પઘાતાત્ ન પશ્યતિ ॥ તદપિ નિર્વૃત્તિવત્ દ્વિધા ઇતિ ॥

એવં ચ પ્રજ્ઞાપનાવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ સ્વચ્છતરપુદગલાત્મિકા અભ્યન્તર-
નિર્વૃત્તિઃ । પ્રથમાંગવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ તુ શુદ્ધાત્મપ્રદેશરૂપા અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિઃ ।
ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥

इदमान्तरनिर्वृत्तेर्न तूपकरणेन्द्रियम् ।

अर्थान्तरं शक्तिशक्तिमतोर्भेदात् कथंचन ॥ ૪૭૭ ॥

કથંચિત્ મેદશ્વ—

तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ सत्यामपि पराहते ।

द्रव्यादिनोपकरणेन्द्रियेऽर्थाज्ञानदर्शनात् ॥ ૪૭૮ ॥

इति द्रव्येन्द्रियम् ॥

ચોક્ષસ આકૃતિવાળી ચક્ષુઆદિધન્દ્રિયોરૂપ રહેલા, શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોની વૃત્તિ-એ ‘ અભ્યન્તર
નિર્વૃત્તિ ’ છે એ જ આત્મપ્રદેશોમા, ‘ ઇન્દ્રિય ’ એવા નામાભિધાનવાળા, પુદ્ગલવિષાદી-કર્ણ-
છિદ્ર વગેરે ચોક્ષસ આઠાર રચાયલા છે એ સૂત્રધાર સરખા નિર્માણનામકર્મવડે રચાયલા
સમજવા અને અંગોપાંગનામકર્મવડે રચાયલા આકાર-આકૃતિ, તે ‘ બાહ્ય નિર્વૃત્તિ ’ મમ
જવી આ પ્રમાણે ‘ બાહ્ય ’ અને ‘ અભ્યન્તર ’-એમ બે પ્રકારની નિર્વૃત્તિ-રૂપ ઉપકારને
જનાગ તે ઉપદ્રવ્ય રહેવાય એ ઇન્દ્રિયોનું કાર્ય, મનુશરદિકરૂપવાળી નિર્વૃત્તિન્દ્રિય, પોતે અનુ
પહત છતાં પણ, એના ઉપવાતને લઈને, ભેદ શક્તી નથી એ (ઇન્દ્રિયનું કાર્ય) પણ
નિર્વૃત્તિની પેઠે બે પ્રકારનું છે

આ પ્રમાણે અન્તરંગ આકૃતિ, પત્રવણા-પ્રજ્ઞાપના-સૂત્રના અભિપ્રાયે, અત્યન્ત સ્વચ્છ
પુદ્ગલરૂપ છે, અને આચારાગસૂત્રની વૃત્તિના અભિપ્રાયે શુદ્ધ આત્મપ્રદેશરૂપ છે

આ ઉપકરણેન્દ્રિય ’ અન્તરંગવૃત્તિથી ઊર્ધ્વ રીતે જૂદી નથી શક્તિ અને શક્તિમાન
જૂદા હોના નથી એમ ૪૭૭

કર્ષક ભેદ છે ખરો અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિનો સફલાવ હોય છે તોપણ, ઉપકરણેન્દ્રિય
દ્રવ્યાદિ વડે પરાધાત પામેછે તો, ‘ અર્થ ’ નું જ્ઞાન થતું નથી ૪૭૮

એ પ્રમાણે દ્રવ્યેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહ્યું

इये बावेन्द्रिय विषे —

દ્વિધા ભાવેન્દ્રિયમપિ લઘિતશ્ચોપયોગતઃ ।

યથાશ્રુતમથો વચ્ચિ સ્વરૂપમુભયોરપિ ॥ ૪૭૧ ॥

જન્તોઃ શ્રોત્રાદિવિષયસ્તત્તદાવરણસ્ય ચ ।

સ્યાત્ ચયોપશમો લઘિરૂપ ભાવેન્દ્રિય હિ તત્ ॥ ૪૮૦ ॥

સ્વસ્વલઘ્યનુસારેણ વિષયેષુ ચ આત્મનં ।

વ્યાપાર ઉપયોગાગ્ર્ય ભવેદ્ભાવેન્દ્રિય ચ તત્ ॥ ૪૮૧ ॥

ઉપયોગેન્દ્રિય ચૈકમેકદા નાધિક ભવેત્ ।

એકદા હ્યુપયોગં સ્યાદેક એવ યદગિનામ્ ॥ ૪૮૨ ॥

તથાહિ । ઇન્દ્રિયેણેહ યેનૈવ મનઃ સંયુજ્યતેઽગ્નિઃ ।

તદેવૈક સ્વવિષયગ્રહણાય પ્રવર્તતે ॥ ૪૮૩ ॥

સશબ્દાં સુરભિં મૃદ્ધીં શ્વાદતો દીર્ઘશણ્કુલીમ્ ।

પચાનામુપયોગાનાં યૌગપદ્યસ્ય યો ભ્રમં ॥ ૪૮૪ ॥

સ ચેન્દ્રિયેષુ સર્વેષુ મનસ શીઘ્રયોગતં ।

સમ્ભવેદ્યુગપત્પત્રશતવેદ્યાભિમાનવત્ ॥ ૪૮૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

(૧) લઘિરૂપ અને (૨) ઉપયોગરૂપ-એમ, ભાવેન્દ્રિય બે પ્રકારની છે એ બેઉ પ્રકાર સિદ્ધાન્તમાં કહ્યા છે એમ હું કહું છું — ૪૭૬

પ્રાણીને ઢણ્ઠિવિષયવાળો, તે તે આવશ્યકના જે ક્ષયોપશમ થાય, તે લઘિરૂપ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય અને પોતપોતાની લઘિને અનુસારે, વિષયોને વિષે જે આત્મોના વ્યાપાર-તે ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય ૪૮૦-૪૮૧

ઉપયોગાન્દ્રિય એકીવળતે એક જ હોય, અધિક ન હોય, કેમકે પ્રાણીઓને એકીવળતે એક જ ઉપયોગ હોય છે ૪૮૨

કેમકે પ્રાણીનું મન જે ઇન્દ્રિય વડે જોડાય છે તે જ એક ઇન્દ્રિય પોતાનો વિષય ગ્રહણ કરવા પ્રવર્તમાન થાય છે ૪૮૩

શબ્દાયમાન, સુગંધી, મૃદુ અને દીર્ઘ એવી ચોળાફળી ખાતી વખતે એક માથે પાંચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનો વિષય ગ્રહણ કરે છે એમ લાગે છે, પણ તે, સર્વ ઇન્દ્રિયોને વિષે મનનો શીઘ્ર યોગ હોવાથી માણસ એકસામટા સો પત્રો વીધી આપવાનું અભિમાન કરે છે તેના જેવો, એક ભ્રમ જ છે ૪૮૪-૪૮૫

અન્યથા તૂપયોગૌ દ્વૌ યુગપન્નાર્હતોઽપિ ચેત્ ।

છદ્મસ્થાનાં પચ તર્હિ સમ્ભવેયુ કથં સહ ॥ ૪૮૬ ॥

તદુક્તં પ્રથમાંગવૃત્તૌ—

આત્મા સંહૈતિ મનસા મન ઇન્દ્રિયેણ

સ્વાર્થેન ચેન્દ્રિયમિતિ ક્રમ एष શીઘ્રઃ ।

યોગ્યોઽયમેવ મનસઃ કિમગમ્યમસ્તિ

યસ્મિન્મનૌ વ્રજતિ તત્ર ગતોઽયમાત્મા ॥

કિંચ એકાક્ષાદિવ્યવહારો ભવેત્ દ્રવ્યેન્દ્રિયૈઃ કિલ ।

અન્યથા વકુલઃ પંચાક્ષઃ સ્યાત્ પચોપયોગતઃ ॥ ૪૮૭ ॥

પદુક્તમ્ । પંચિન્દ્રિયો ડ વડલો નરોવ્વ સવ્વોવલદ્ધિભાવાયો ।

તહવિ ન ભણ્ણઈ પંચિન્દ્રિયોત્તિ દલ્લિવિન્દિયાભાવા ॥ ૪૮૮ ॥

રણન્નૂપુરશૃંગારચારુલોલેચના મુલાત્ ।

તિર્યસ્સુગન્ધિમદિરાગંડુપાઢેય પુષ્પ્યતિ ॥ ૪૮૯ ॥

તતઃ પચાપ્યુપયોગા માત્ર્યા ઇતિ ॥

એટીસાથે જે ઉપયોગો શ્રીઆરિહંતપ્રભુને પણ નથી હોતા તેા છદ્મસ્થ એવા મનુ એક જ વખતે પાચ ઉપયોગો ડેવી રીતે થઈ શકે ? ૪૮૬

પ્રથમ અગ-આચારાગ-ની વૃત્તિમા ઠહું છે કે—

આત્મા મનસાથે જાય છે, મન ઇન્દ્રિય માથે જાય છે અને ઇન્દ્રિય પોતાના અર્થ પય સાથે જાય છે—આમ ત્રીઘ્ર ક્રમ છે અને એજ ક્રમ યોગ્ય છે, કેમકે મનને કંઈ અઃ નથી જ્યાં મન જાય છે ત્યાં આત્મા પણ જાય છે

વળી ‘એકેન્દ્રિય’ આદિ વ્યવહાર પણ દ્રવ્યેન્દ્રિયોવડે જ થાય છે અન્યથા, બકુલ પણ પાચ ઉપયોગોને લીધે, પચેન્દ્રિ થઈ જાય ૪૮૭

ઠહું છે કે —બકુલવૃક્ષ પણ મનુષ્યની પેઠે સર્વ ઉપયોગોને લઈને પચેન્દ્રિ જેવો તાય છે પણ એને દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અભાવ છે એથી પચેન્દ્રિય કહેવાય નહિ ૪૮૮

એ બકુલવૃક્ષ ગ્ણકાર કરતા નૃપુરવાળી અપખનયના મુઢરીના મુખના—મુગધી માં ના કોગપ્રાથી પુષ્પિત થાય છે ૪૮૯

એ પ્રમાણે પાચે ઉપયોગો ભાવી લેવા

અગુલાસંસ્થેયભાગવાહલ્યાનિ જિનેશ્વરાઃ ।

ऊचु. पचापीन्द्रियाणि बाहल्यं स्थूलता किल ॥ ४९० ॥

નન્વંગુલાસંસ્થેયભાગવાહલે સ્પર્શનેન્દ્રિયે ।

खड्गादिघाते देहान्तर्वेदनानुभव कथम् ॥ ४९१ ॥

अत्रोच्यते-त्वगिन्द्रियस्य विषय स्पर्शाः शीतादयो यथा ।

चक्षुषो रूपमेव तु विषयो नास्य वेदना ॥ ४९२ ॥

दुःखानुभवरूपा सा तां त्वात्मानુभवत्ययम् ।

सकलेनापि देहेन ज्वरादिवेदनमिव ॥ ४९३ ॥

अथ शीतलपानीयपानेऽन्तर्वેદ્યતે કથમ્ ।

शीतस्पर्शोऽन्तरा कौतस्कुतं स्यात्સ્पर्શનેन्द्रियम् ॥ ४९४ ॥

અત્રોચ્યતે—સર્વત્રાંગપ્રદેશાન્તર્વર્તિત્વગિન્દ્રિય કિલ ।

भवेदेवेति मन्तव्य पूर्वर्षिसम्प्रदायत ॥ ४९५ ॥

यदाह प्रज्ञापनामूलटीकाकारः—

सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्तित्वात्ततोऽभ्यन्तरतोऽपि शुषिरस्योपरि त्व-
गिन्द्रियस्य भावादुपपद्यतेऽन्तरपि शीतस्पर्शवेदनानुभव इति ॥

પાથે ઇન્દ્રિયો એક આગમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી બહુલ-સ્થૂલ છે એમ જિનેશ્વરાનું વચન છે અહિં કોઈ એમ શકા ઉપસ્થિત કરે કે જો એક આગમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ઇન્દ્રિયની સ્થૂલતા હોય તો અપરેન્દ્રિયપર ખડ્ગ કે ડોઢ એવી વસ્તુનો પ્રહાર થાય છે તે વખતે શરીરમા વેદનાનો અનુભવ કયાથી થઈ શકે ? આ શકાનું સમાધાન એમ કરાવે—જેમ ચક્ષુનો વિષય રૂપ છે તેમ અર્શેન્દ્રિયનો વિષય શીત, ઉષ્ણ વગેરે સ્પર્શો છે એનો વિષય વેદના નથી વેદના તો દુઃખના અનુભવરૂપ છે અને જો વેદનાને આ આત્મા જવર આત્મા વ્યાપિની વેદનાની પેઠે, અખિલ સ્વરૂપમા અનુભવે છે ૪૯૦-૪૯૩

વળી કોઈ એવી પણ શકા ઉઠાવે કે ગીતજ બળ પીતી વખતે અદર શીતજ સ્પર્શ કયાથી થાય છે ? ત્યાં જુ વચ્ચે સ્પર્શેન્દ્રિય આવીને ઉભી રહે છે ? જો શકાનું સમાધાન પૂર્વાચાર્યો એમ કહીને કરી ગયા છે કે શરીરપ્રદેશની અદર સર્વત્ર અર્શેન્દ્રિય રહેલી છે—તેથી શીતનો અનુભવ થાય છે ૪૯૪-૪૯૫

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના મૂળ ટીકાકાર જો સખધમા કહે છે કે—

સ્પર્શેન્દ્રિય સર્વપ્રદેશોના પર્યન્ત સુધી રહેતી હોવાથી, શરીરની અદરના પોકળભાગમા પણ એનો સદ્ભાવ છે એટલે અદર પણ શીત સ્પર્શનો અનુભવ થવો જ જોઈએ

તતોઽન્તરેઽપિ શુષિરપર્યન્તેઽસ્તિ ત્વગિન્દ્રિયમ્ ।

અતઃ સવેદ્યતે શૈત્યં કર્ણાદિશુષિરેષ્વિવ ॥ ૪૯૬ ॥

પ્રથુત્વમગુલાસત્યભાગોઽતીન્દ્રિયવેદિભિઃ ।

ત્રયાણામપિ નિર્દિષ્ટ શ્રવણઘ્રાણચક્તુષામ્ ॥ ૪૯૭ ॥

અગુલાનાં પૃથક્ત્વ ચ પૃથુત્વં રસનેન્દ્રિયે ।

સ્વસ્વદેહપ્રમાણં ચ ભવતિ સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ ॥ ૪૯૮ ॥

ત્વગિન્દ્રિય વિનાઽન્યેષાં ચતુર્ણાં પૃથુતા ભવેત્ ।

આત્માંગુલેન સોત્સેધાંગુલેન સ્પર્શનસ્ય તુ ॥ ૪૯૯ ॥

નનૂત્સેધાંગુલેનૈવ મિતો દેહો ભવેત્તતઃ ।

માતુ તેનૈવ યુજ્યન્તે તદ્ગતાનીન્દ્રિયાણ્યપિ ॥ ૫૦૦ ॥

આત્માંગુલેન ચત્વાર્યોત્સેધિકેનૈકમિન્દ્રિયમ્ ।

તાનીત્યં મીયમાનાનિ કથમૌચિત્યમિચૂત્તિ ॥ ૫૦૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અત્રોચ્યતે-જિહ્વાદીનાં પૃથુલત્વે ઔત્સેધેનૌરરીકૃતે ।

ત્રિગવ્યૂતનરાદીનાં ન સ્યાદ્વિપયવેદિતા ॥ ૫૦૨ ॥

અને જ્યારે અદર પણ પોકળ ભાગમા સર્વત સ્પર્શેન્દ્રિય છે ત્યારે જાન વગેરે પોકળ વસ્તુઓમા જણાય છે તેમ ત્યા પણ શૈત્ય જણાય છે ૪૯૬

હવે પાચે ઇન્દ્રિયો પૈકી ડહી, નાસિકા અને અક્ષુ-એ ત્રણની પહોળાઈ એક આગળના અસખ્યાતમા ભાગની ઢહી છે, જીભાની પહોળાઈ પૃથક્ત્વ અગુળની (એટલે બેથી નવ આગળની) ઢહી છે, જ્યારે સ્પર્શેન્દ્રિય પોતપોતાના દેહ જેવડી છે ૪૯૭-૪૯૮

એક સ્પર્શેન્દ્રિયને મૂકીને શેષ ચારેની પહોળાઈનું આત્માગુલવડે માન કરવું, અને સ્પર્શેન્દ્રિયનું ઉત્સેધાગુલ વડે કરવું ૪૯૯

અહિં એવી શકા ઉઠાવાય કે જ્યારે શરીરનું માન ઉત્સેધાગુલ વડે થાય છે ત્યારે એજ શરીરમા રહેલી ઇન્દ્રિયોનું માન પણ એજ અગુલવડે કરવું બેધએ તેને બદલે, ચારને આત્મા ગુલ વડે, અને એકને ઉત્સેધાગુલ વડે માપવી એ કયા પ્રકારની સમજણ ? ૫૦૦-૫૦૧

એ વિવાદના ખડનમા એમ કહેવાનું કે—

જો જિહ્વાદિકની પહોળાઈનું માન તમે કહો ડો એમ, ઉત્સેધ-અગુલવડે કાઢીએ તો પ્રજ્ઞ ગાડિના મનુષ્યોને વિષયજ્ઞાન થાય નહિ ૫૦૨

તથાહિ— ત્રિગવ્યૂતાદિમનુજા. પદ્મગવ્યૂતાદિકુજરાં ।
 સ્વસ્વદેહાનુસારાત્સ્યુ વિસ્તીર્ણરસનેન્દ્રિયા. ॥ ૫૦૩ ॥
 તેપામાન્તરનિર્વૃત્તિરૂપ ચેદ્રસનેન્દ્રિયમ્ ।
 ઉત્સેધાંગુલપૃથક્ત્વમિત સ્યાદલ્પક હિ તત્ ॥ ૫૦૪ ॥
 ન વ્યાપ્નુયાત્સર્વજિહ્વા તતોઽતિવિદિતોઽનયા ।
 સર્વાત્મના રસજ્ઞાનવ્યવહારો ન સિદ્ધચતિ ॥ ૫૦૫ ॥
 ગન્ધાદિવ્યવહારોઽપિ ભાવનીયો દિશાનયા ।
 તત આત્માંગુલેનૈવ પૃથુત્વં રસનાદિપુ ॥ ૫૦૬ ॥
 જઘન્યતોઽન્નિવર્જાયગુલાસલ્યેયભાગતઃ ।
 પૃક્લન્તિ વિપય ચક્ષુસ્ત્વંગુલસલ્યભાગતઃ ॥ ૫૦૭ ॥

અર્થ માવઃ—

પ્રાપ્યાર્થાવચ્છેદકત્વાત્ શ્રવણાદીનિ જાનતે ।
 અંગુલાસલ્યેયભાગાદપિ શબ્દાદિમાગતમ્ ॥ ૫૦૮ ॥

ઢેમકે ત્રણ ગાઉના મનુષ્યો અને છ ગાઉના હસ્તીઓ, જેમને પોતપોતાના શરીરના વિસ્તારના પ્રમાણમાં અંગુલોન્દ્રિય હોય છે—તેમની ‘અન્તરંગ નિર્વૃત્તિ’ રૂપ અંગુલોન્દ્રિયની પહોળાઈનું માન ઉત્સેધ—અશુભપ્રમાણે કાઢવામાં આવે તો તે (પહોળાઈ) ઘણી અલ્પ આવે ૫૦૩-૫૦૪

માટે આવી રીતનો રસજ્ઞાનવ્યવહાર સર્વ (પ્રાણીની) અંગુલને લાગુ પડે નહિ અને એટલે જ એ સર્વાંશે સિદ્ધ થતો નથી ૫૦૫

ગધ આદિના જ્ઞાનનો વ્યવહાર પણ આજ રીતેથી ભાવવાનો છે માટે સિદ્ધ થાય છે કે અંગુલ વગેરે ઇન્દ્રિયોની પહોળાઈ આત્માશુભ શિવાય અન્ય કોઈ માપથી હોય નહિ ૫૦૬

ચક્ષુ શિવાયની શેષ ઇન્દ્રિયો જઘન્યત અશુભના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલે છે તેથી પોતપોતાના વિષયને અહણ કરે છે ચક્ષુ પોતે અશુભના સંખ્યાતમાં ભાગ જેટલે છે તેથી પોતાનો વિષય અહણ કરે છે ૫૦૭

ભાવાર્થ આ પ્રમાણે —

શ્રવણ આદિ ઇન્દ્રિયો, પોતાને ‘પ્રાપ્ય’ અર્થ નુ જાણપણ હોવાથી, અશુભના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલે છે તેથી પણ આવેલા ગન્ધ આદિ જાણી જાય છે ૫૦૮

ચતુર્ણામિત એવૈષાં વ્યંજનાવગ્રહો ભવેત્ ।

દૃષ્ટાન્તાન્નવ્યમૃતપાત્રશયિતોત્વોધનાત્મકાત્ ॥ ૫૦૯ ॥

યથા શરાવકં નવ્યં નૈવેકેનોદવિન્દુના ।

ક્લિયતે કિન્તુ ભૂયોભિઃ પતદ્વિસ્તૈર્નિરન્તરમ્ ॥ ૫૧૦ ॥

એવ સુસોઽપિ નૈકેન શબ્દેન પ્રતિબુધ્યતે ।

કિન્તુ તૈઃ પંચપૈઃ કર્ણે શબ્દદ્રવ્યૈર્ભૂતે સતિ ॥ ૫૧૧ ॥

એવં વ્યંજનાવગ્રહભાવના નન્દીશ્વરે ॥

ચત્તુસ્ત્વપ્રાપ્યકારિત્વાદગુલસંખ્યભાગતઃ ।

અર્થ જઘન્યાદ્ગૃહ્ણતિ તતોઽપ્યર્વાક્તર ન તુ ॥ ૫૧૨ ॥

તત્ત્વવાતિપાર્શ્વસ્થ નૈવાંજનમલાદિકમ્ ।

ચત્તુઃ પરિચ્છિન્નતીતિ પ્રતીત સર્વદેહિનામ્ ॥ ૫૧૩ ॥

તથા શ્રુતિર્દ્વાદશયોજન્યાઃ શૃણોતિ શબ્દમાગતમ્ ।

રૂપં પશ્યતિ ચત્તુઃ સાધિકયોજનલક્ષતઃ ॥ ૫૧૪ ॥

એટલે જ એ ચારે ઇન્દ્રિયોને વ્ય અર્થનું જ્ઞાન થાય છે આ ઉપર બે દૃષ્ટાન્તો છે (૧) નવા ટોરા મૃત્તિકાપાત્રનું, (૨) નિદ્રિતને જાગૃત કરવાનું (જેનાથી એ વાતની સત્યતાનો નિશ્ચય થશે) ૫૦૯

જેવી રીતે મૃત્તિકાનું એક નવું ટોડ પાત્ર હોય તે જળના એક ગિ હુથી ભીંજવી શકાય નહિ, પણ એનાપર પુષ્કળ જળ રેડવાથી જ ભીંજવી શકાય, અને વળી જેમ ઉધતા માણસને જાગૃત કરવાને એક શબ્દ બસ નથી, પણ એના કણ્ઠને વિષે પાચ છ અર્થાત્ ઘણા શબ્દ પડેલા હોવાથી જ એ જાગે છે ૫૧૦-૫૧૧

વ્ય અર્થનું એવી જ રીતે જ્ઞાન થાય છે એમ નન્દીસુત્રમા પણ ઠહું છે

હવે ચક્ષુઇન્દ્રિયના સબધમા એટલું ઠહેવાનું છે કે, એને ‘ અપ્રાપ્ય ’ પદાર્થનું જાણ પણ છે એથી એ જઘન્યત અશુભના સખ્યાતા ભાગજેટલે છેટેથી પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે, એ કરતા વધારે નજીકના કોઈ પદાર્થને ગ્રહણ કરી શકતી નથી દૃષ્ટાન્ત બુઝો કે અત્યંત નજીક રહેલા-એને વિષે જ રહેલા-અજન કે મેલ વગેરેને એ (ચક્ષુ) જોઈ શકતી નથી એ આપણે સર્વ જાણીએ છીએ ૫૧૨-૫૧૩

વળી ઉત્કૃષ્ટપણે, શ્રોત્રઇન્દ્રિય ચાર ચોજન જેટલે છેટેથી આવેલા શબ્દને સાંભળે

આગતં નવયોજન્યા શેષાણિ ત્રીણિ શ્લુઠે ।

ગન્ધં રસમથ સ્પર્શમુત્કુષ્ટો વિષયો હ્યયમ્ ॥ ૫૧૫ ॥

નનુ ચ પ્રાપ્યકારીણિ શ્રોત્રાદીનીન્દ્રિયાણિ ચેત્ ।

પરતોઽપ્યાગતાન્ શબ્દાદીન્ શ્લુઠન્તિ કથં ન તત્ ॥ ૫૧૬ ॥

દ્વાદશયોજનાદિર્યો નિયમઃ સોઽપિ નિષ્ફલઃ ।

શ્લુઠાતિ પ્રાપ્તસમ્બન્ધં સર્વમિત્યેવ ચૌક્તિકમ્ ॥ ૫૧૭ ॥

અત્રોચ્યતે-શબ્દાદીનાં પુદ્ગલા યે પરતઃ સ્યુઃ સમાગતાઃ ।

તથા મન્દપરીણામાસ્તે જાયન્તે સ્વભાવતઃ ॥ ૫૧૮ ॥

યથા સ્વવિષય જ્ઞાનં નોત્પાદયિતુમીશતે ।

સ્વભાવાન્નાસ્તિ શક્તિશ્ચેન્દ્રિયાણામપિ તદ્ગ્રહે ॥ ૫૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તતો વિષયનિયમો યુક્તોઽયં દર્શિત શ્રુતે ।

પ્રાપ્યકારિત્વે ચતુર્ણામિન્દ્રિયાણાં સ્થિતેઽપિ હિ ॥ ૫૨૦ ॥

કિંચ । નાસ્તિ શક્તિશ્ચત્તુષોઽપિ વિષયાત્પરતઃ સ્થિતમ્ ।

પરિચ્છેતું દ્રવ્યજાતં યુક્તસ્તસ્યાપ્યસૌ તતઃ ॥ ૫૨૧ ॥

છે, જ્યારે અમુ તો એક લક્ષ યોજનથી કંઈક અધિક છે તે રહેલા પદાર્થનું સ્વરૂપ જોઈ શકે છે ૫૧૪

શેષ ત્રણ ઇન્દ્રિયો એટલે નાસિકા, જીભા અને સ્પર્શેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટત નવ યોજન જેટલે છે તેથી આવેલા ગંધ, રસ અને સ્પર્શ જે એમના વિષયો છે—એને ગ્રહણ કરે છે ૫૧૫

અહિં કોઈ એવી શકા ઉપસ્થિત કરે કે જ્યારે કહ્યું આદિ ઇન્દ્રિયો ‘પ્રાપ્ય’ પદાર્થને ગ્રહણ કરનારી છે ત્યારે એ એથી પણ દૂરથી આવેલા એમના શબ્દ આદિ વિષયોને શા માટે ન ગ્રહણ કરે ? એમને માટે ઉપર ‘ગાર યોજન’ નો નિયમ કહ્યો એ પણ નિષ્ફળ-વૃથા છે એમને માટે તો એમ કહેવું યુક્ત છે કે—એઓ તો, એમને જેનો જેનો સબધ પ્રાપ્ત થાય છે એ સર્વ ગ્રહણ કરે છે ૫૧૬-૫૧૭

એ શકાના નિવારણાર્થે એમ કહેવાનું છે કે—શબ્દ વગેરેના પુદ્ગલો જે છે તેથી આવે એમનું સ્વાભાવિકપણે પરિણામ એટલું મદ થઈ જાય છે કે એઓ એમના એમના વિષયનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી, સ્વભાવતઃ ઇન્દ્રિયોમા પણ એ એમને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોય નહિ તો માટે આ આદિ ઇન્દ્રિયોમા ‘પ્રાપ્ય’ પદાર્થને ગ્રહણ કરવાનો શુભ હોતા છતાં પણ, એમના એમના વિષયપરત્વે જે આ નિયમ સાક્ષ્યમા દર્શાવ્યો છે એ યુક્ત જ છે ૫૧૮-૫૨૦

જિવ્હાપ્રાણસ્પર્શનાનિ ત્રીણ્યપ્યેતાનિ યદ્ભૂતે ।

વદ્ધસ્પૃષ્ટં દ્રવ્યજાતં સ્પૃષ્ટમેવ પરં શ્રુતિઃ ॥ ૫૨૨ ॥

યદુક્તમ્- પુટ્ટં સુણેઙ્ગ સદં રુવં પુણ પાસદ્ અપુટ્ટં તુ ।

ગંધં રસં ચ ફાસં ચ વદ્ધપુટ્ટ વિચાગરે ॥ ૫૨૩ ॥

વદ્ધં તત્રાત્મપ્રદેશૌરાત્મીકૃતમિહોચ્યતે ।

સ્પૃષ્ટમાર્લિગિતમાત્રં જ્ઞેયં વપુષિ રેણુવત્ ॥ ૫૨૪ ॥

વદ્ધમપ્પીકય પપ્પસેહિં । પુટ્ટં રેણું વ તણુંમિ । ઇતિ વચનાત્ ॥

સમેઽપિ પ્રાપ્યકારિત્વે ચતુર્ણામપિ નન્વયમ્ ।

કો વિશેષઃ સ્પૃષ્ટવદ્ધસ્પૃષ્ટાર્થગ્રહણાત્મકઃ ॥ ૫૨૫ ॥

અગ્રોચ્યતે- સ્પર્શગન્ધરસદ્રવ્યૌઘાનાં શબ્દવ્યપેક્ષયા ।

અલ્પત્વાત્ ઘાદરત્વાચ્છાભાવકત્વાચ્ચ સત્ત્વરમ્ ॥ ૫૨૬ ॥

વળી અક્ષુમા પણ, પોતાના વિષયથી પર એવા એક પણ પદાર્થને જાણવાની શક્તિ નથી, માટે એના પરત્વેના નિયમ પણ સુકત જ છે ૫૨૧

હવે જીવ્હા, પ્રાણ અને સ્પર્શ-એ ત્રણે ઇન્દ્રિયો ‘ બદ્ધસ્પૃષ્ટ ’ પદાર્થને અહણ કરે છે કર્ણ ફક્ત ‘ સ્પૃષ્ટ ’ પદાર્થને અહણ કરે છે ૫૨૨

કર્ણ છે કે શબ્દ મ ભગાય એ સ્પર્શ થયેથી, રૂપ દેખાય એ વગરસ્પર્શ, અને ગ વ, રમ તથા સ્પર્ગના અનુભવ થાય એ ‘ બદ્ધસ્પૃષ્ટતા ’ ને લીધે ૫૨૩

‘ બદ્ધ ’ એટલે શુ ? આત્મપ્રદેશોએ આત્મરૂપ કરેલુ -એ ‘ બદ્ધ ’ ‘ સ્પૃષ્ટ ’ કયુ ? શરીરપર ફક્ત રજની પેઠે ચોટેલુ હોય એ ૫૨૪

શાસ્ત્રમા પણ કહેલુ છે એ એજ અર્થનુ કહેલુ છે

આત્મપ્રદેશરૂપ ધર્મ ગયેલુ એ ‘ બદ્ધ ’ શરીરપર રજ હોય એવુ ‘ સ્પૃષ્ટ ’

અહિ કોઇ એમ શકા ઉઠાવે કે-જ્યારે પ્રાપ્ય અર્થને અહણ કરવાની લાયકાત આરે ઇન્દ્રિયોમા સરખી છે ત્યારે “ અસુક ઇન્દ્રિયો ‘ સ્પૃષ્ટ ’ પદાર્થને અહણ કરે છે અને અસુક ‘ બદ્ધસ્પૃષ્ટ ’ ને અહણ કરે છે ” એવો ભેદ શાનો ? ૫૨૫.

એનુ સમાધાન આ રીતે—

સ્પર્શાત્મક, ગ ધાત્મક અને રસાત્મક પદાર્થો, શબ્દાત્મક પદાર્થો કરતા, અદ્ય છે, બાદર છે, અને પહેલા અભાવક થાય છે, વળી સ્પર્શેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય—ત્રણેની,

સ્પર્શનગ્રાણજિહ્વાનાં મન્દશક્તિતયાપિ ચ ।

વદ્ધસ્પૃષ્ઠં વસ્તુજાત યદ્દન્ત્યેતાનિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૫૨૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્પર્શાદિદ્રવ્યસઘાતાપેક્ષયા શબ્દસહતિ* ।

વહ્ની સૂક્ષ્માસન્નશબ્દયોગ્યદ્રવ્યાભિવાસિકા ॥ ૫૨૮ ॥

તન્નિર્વૃત્તીન્દ્રિયસ્યાન્તર્ગત્વોપકરણોન્દ્રિયમ્ ।

સ્પૃષ્ઠાપિ સઘ્ય કુરુતેઽભિવ્યક્તિ સા સ્વગોચરામ્ ॥ ૫૨૯ ॥

અન્યેન્દ્રિયાપેક્ષયા ચ શ્રવણ પદુશક્તિકમ્ ।

તત. સ્પૃષ્ઠાનેવ શબ્દાન્ યદ્દાતીત્યુચિત જગુઃ ॥ ૫૩૦ ॥

શ્રુતેર્યત્પ્રાપ્યકારિત્વે ધૌધોક્ત સ્પર્શદૂષણમ્ ।

ચકાલશબ્દશ્રવણાદિષ્વયૌક્તિકમેવ તત્ ॥ ૧ ॥

સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યવિચારો હિ સ્યાલ્લોકવ્યવહારતઃ ।

નેન્દ્રિયાણાં ચ વિપયેષ્વસૌ કસ્યાપિ સમ્મત. ॥ ૨ ॥

સ્પૃષ્ટાર્થગ્રાહકત્વ યત્ પરૈરક્ષણોઽપિ કથ્યતે ।

તદયુક્તં તથાત્વે હિ દાહ. સ્યાદ્વન્દ્યવેક્ષણાત્ ॥ ૫૩૧ ॥

કર્ત્તેન્દ્રિય કરતા, મદ શક્તિ છે માટે એઓ ' બદ્ધસ્પૃષ્ઠ ' પદાર્થોને જ ગ્રહણ કરે છે ૫૨૬-૫૨૭

વળી સ્પર્શાદિદ્રવ્યસમૂહની અપેક્ષાએ, શબ્દસમૂહ બહુ સૂક્ષ્મ છે અને માત્ર શબ્દ યોગ્ય પદાર્થોને જ અભિનામિત કરે છે, માટે એ, નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિયની અદર પેઠી ઉપકરણ ઇન્દ્રિયને (માત્ર) સ્પર્શોને પણ સઘ સ્વગોચર જ્ઞાન કરે છે ૫૨૮-૫૨૯

તેમ વળી અન્ય ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ, કર્ત્તેન્દ્રિયમા વિશેષ પદુત્વ એટલે મામર્થ્ય રહેલુ છે માટે એ, શબ્દનો અર્ગ થતા જ એને (શબ્દને) ગ્રહણ કરી લે છે એમ કહ્યુ એ સુકત જ કહ્યુ છે ૫૩૦

[શ્રોત્રેન્દ્રિયનુ ' પ્રાપ્યકારિત્વ ' આપવામા, બૌદ્ધ લોકો ' ચકાળ ' શબ્દ શ્રવણે પડતા સ્પર્શનો દોષ આવે છે એમ ગણાવે છે તે કેવળ અયોગ્ય ॥ તરણ કે ' સ્પર્શાન્-સ્પર્શ ' નો વિચાર લોક-વ્યવહારને લઇને છે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા એ વિચારને કોઇપણ વજનદાર ગણતુ નથી. ૧-૨]

અન્યમતવાળાઓ ચક્ષુઇન્દ્રિયને પણ ' સ્પૃષ્ઠ ' પદાર્થને ગ્રહણ કરી લેનારી કહે છે—એ અયુક્ત છે કેમકે એમ હોય તો વન્દિ એટલે અગ્નિને જોતાજ ચક્ષુ દગ્ધ થઈ જવા જોઇએ

તથા કાચપાત્રાદ્યન્તરસ્થં દૂરાદેવેક્ષ્યતે જલમ્ ।

તદ્વિત્વાન્તઃપ્રવેશે તુ જલશ્રાવ, પ્રસજ્યતે ॥ ૫૩૨ ॥

इत्याद्यधिक रत्नावतारिकादिभ्योऽवसेयम् । विस्तारभयान्नेह प्रतन्यते ॥

यच्च सिद्धान्ते चखवुफास हव्यमागच्छइ इति श्रूयते तत्र स्पर्शश-
ब्देन इन्द्रियार्थसन्निकर्ष उच्यते । तथाहु । सूरिए चखवुफास हव्यमा
गच्छइ इत्येतज्जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिप्रतीकवृत्तौ । अत्र च स्पर्शशब्द इन्द्रिया
र्थसन्निकर्षपरश्चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वेन तदसम्भवादिति ॥

મેયા આત્માંગુલૈરેવ પ્રાગુસ્તેન્દ્રિયગોચરા, ।

પ્રમાણાંગુલમાને સ્યુર્મહીયાંસોઽધુના હિ તે ॥ ૫૩૩ ॥

उत्सेधांगुलमाने तु कथं भरतचक्रिण, ।

पुर्यादौ स्वांगुलमितनचद्वादशयोजने ॥ ૫૩૪ ॥

एकत्र वादिता भम्भा सर्वत्र श्रूयते जनैः ।

तस्मादात्मांगुलोन्મેया विषया इति युक्तिमत् ॥ ૫૩૫ ॥ युग्मम् ॥

વળી ગાયના પાત્રમા રહેલુ જળ આપણે જોઈ મઠીએ છીએ તેપણુ દૂરથી જ દેખાય છે એ
કાઈ પાત્રને લેદીને બહાર આવીને ચક્ષુમા પ્રવેશ કરતુ નથી જો એમ બનતુ હોય તો તો
એ ટોળાઈ જ ભય ૫૩૧-૫૩૨

આ બાબતમા અધિક વિસ્તારથી ' રત્નાવતારિકા ' મા જણાવેલુ છે, ત્યાંથી બાણી લેવુ

સિદ્ધાન્તમા ' ચલ્લુફાસ હવ્ય માગચ્છइ ' એવો પાઠ છે ત્યાં ફાસ—એટલે સ્પર્શ—
એ મળે ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના ' સન્નિકર્ષ ' નો વાચ્ય છે ' જ જૂઠ્ઠીપ્રજ્ઞપ્તિ ' ની ' પ્રતીક
વૃત્તિ '—ટીકામા ' સૂરિય ચલ્લુફાસ હવ્યમાગચ્છइ ' એમ એક લખાણુ છે ત્યાં પણ ' ફાસ '
એટલે ' સ્પર્શ ' મળેનો ઉપા જણાવ્યો એ જ અર્થ છે (સ્પર્શ એટલે સન્નિકર્ષ અર્થાત્
નચ્છકપણુ) એમને ચક્ષુને ' સ્પર્શ ' નો તો અસંભવ છે, અપ્રાપ્યકારિત્વ છે માટે

હવે પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રિયગોચર વિષયોને કઈ બાતના ' માન ' વડે માપવા એ વિષે કહે છે —
એમને ' આત્માશુલ ' વડે જ માપવા એમને બીજી રીતે, ધારો કે ' પ્રમાણુશુલ ' વડે માપ
લઈએ તો તે અત્યારે—હાલને સમયે બહુ બહુ મોટા થઈ પડે વળી ત્રીજી રીતે એટલે
' ઉત્તેધાશુલ ' થી માપ લઈએ તો એમા પણ વાધો આવે છે એ રીતનો કે એમ માપ લેવાથી,
ભરતચક્રવર્તીના પોતાના (ઉત્તેધ) આગળ વડે માપતા નવ યોજન પહોંચી અને બાર યોજન

આહ । પ્રમાણાંગુલજાનેકલક્ષ્યોજનસમ્મિતે ।

સ્વર્વિમાને કથ ઘંટા સર્વતઃ શ્રૂયતે સુરૈઃ ॥ ૫૩૬ ॥

ત્રૈધૈરપ્યગુલૈર્નેપ વિપયો ઘટતે શ્રુતેઃ ।

દ્વિતીયોપાંગટીકાયામસ્યોત્તરમવેક્ષ્યતામ્ ॥ ૫૩૭ ॥

તથાહિ । તસ્યાં મેઘૌઘરસિતગમ્ભીરમધુરશબ્દાર્યા યોજનપરિમંદ
લાયાં સુસ્વરાભિધાનાયાં ઘટાર્યાં ત્રિસ્તાડિતાર્યાં સત્યાં ચત્સૂર્યામ વિમાન
તત્પ્રાસાદનિષ્કુટેષુ યે આપતિતા શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલાસ્તેભ્યઃ સમુચ્છ
લિતાનિ યાનિ ઘટાપ્રતિશ્રુતિશતસહસ્રાણિ ઘટાપ્રતિશબ્દલક્ષાસ્તૈઃ સંકુલ
મપિ જાતમભૂત્ ॥ કિમુક્ત ભવતિ । ઘટાર્યાં મહતા પ્રયત્નન તાડિતાર્યાં યે
વિનિર્ગતાઃ શબ્દપુદ્ગલાસ્તત્પ્રતિઘાતત સર્વાસુ દિક્ષુ વિવિક્ષુ ચ
દિવ્યાનુભાવત સમુચ્છલિતૈ પ્રતિશબ્દૈઃ સકલમપિ વિમાનમનેકયોજન
લક્ષમાનમપિ વધિરિતમુપજાયતે ઇતિ ॥ एतेन द्वादशभ्यो योजनेभ्यः
समागत शब्द श्रोत्रग्राह्यो भवति न परतः । ततः कथमेकत्र ताडितायां

લાખી થાય એવી નગરી આદિમા એકસ્થળે વગાડેલી લલાને સર્વ સ્થળોના લોકો શી રીતે
સાંભળી શકે ? માટે એ વિષયોને આત્માશુદ્ધને માપે માપવા એજ યુક્તિમત્ છે ૫૩૩-૫૩૫

‘ પ્રમાણુશુલ ’ ને માપે માપતા અનેક લાખ યોજન થાય એવા દેવવિમાનમા ઘટાનાદ
કરવામા આવે છે એ નાદ દેવો સર્વત્ર કેવી રીતે સાંભળે છે ? ૫૩૬

પ્રમાણુ આગળ, ઉત્સેધ આગળ અને આત્માશુલ-એ ત્રણ જાતિના આગળને માપે માપ
લેતા, આ કર્ણનો વિષય ડોઈ રીતે ઘટી શકતો નથી ૫૩૭

એનો ઉત્તર ખીલ ઉપાગની નીચે પ્રમાણુની ટીકા પરથી સમજશે

અનેક મેઘની ગર્જના સમાન મધુર ધ્વનિ કરતા, એક યોજન વિસ્તૃત ‘ સુસ્વર ’ નામની
ઘટાને ત્રણ વખત વગાડતા, સૂર્યાલ નામના વિમાનમા આવી રહેલા મહેલોના શિખરોપર
પડેલા શબ્દવર્ગણુના પુદ્ગળોમાથી ઉછળી રહેલા લક્ષણદ્વ પ્રતિધ્વનિ-૫૩૭ દાઓથી એ
વિમાન પૂરાર્ધ ભય છે આનો ભાવાર્થ એ કે-ઘટાને બહુ જોસથી વગાડીએ તો એમાથી જે
શબ્દપુદ્ગળો નીકળે એના પ્રતિધ્વનિથી, સર્વ દિશાઓ અને વિદિશાઓમા, દિવ્ય પ્રભાવવડે
એ અનેક લક્ષ યોજનના માનવાણુ વિમાન આણુ બધિર-બહેર ચર્ચભય છે

આ ઉલ્લેખ પરથી “ બાર યોજન છેટેથી આવેલો શબ્દ કાને સંભળાય છે પરંતુ વિશેષ
દૂરનો સંભળાતો નથી તેથી એક સ્થળે વગાડેલી ઘટાનો શબ્દ સર્વત્ર કેમ સંભળાય ” એવી
શંકા હતી એનું સમાધાન થઈ ગયું સર્વત્ર દિવ્ય પ્રભાવને લઈને તથાપ્રકારના પ્રતિધ્વનિ-

घंटायां सर्वत्र तच्छब्दश्रुतिरुपजायते इति यदुच्यते तदपाकृतमवसेयम् ।
सर्वत्र दिव्यानुभावतस्तथारूपप्रतिशब्दोच्छ्वाने यथोक्तदोषासम्भवात् ॥

अपर च । इग्वीस खलु लखा चउत्तीस एव तह सहस्साइ ।

तह पचसया भणिया सत्तत्तीसाय अइरित्ता ॥

इति नयणविसयमाण पुखरदीवहुवासिमणुआण ।

पुव्वेण य अवरेण य पिह पिह होइ नायव्वं ॥ ૫૩૮ ॥

एवं च स प्रागुक्तोऽक्षिविषयो न विसंवदते कथम् ।

अत्रैतत्सूत्रतात्पर्यं व्याचचक्षे बुधैरिदम् ॥ ૫૩૯ ॥

लक्षयोजनमानो दृग्विषय परमस्तु यः ।

अभास्वर पर्वतादिवस्त्वपेक्ष्य स निश्चितः ॥ ૫૪૦ ॥

स्यान्नास्वर तु सूर्यादिवस्त्वपेक्ष्याधिकोऽपि य ।

व्याख्यानतो विशेषार्थप्रतिपत्तिरियं किल ॥ ૫૪૧ ॥

इदं विशेषावरणकર્णार्थतः ॥

अनन्ताग्राहवान्येतानीन्द्रियाण्यखिलान्यपि ।

असंख्येयप्रदेशावगाढानि निखिलानि च ॥ ૫૪૨ ॥

૫૪૭ દાઓ ઉછળવાને લીધે એમા પૂર્વોક્ત દોષનો સ ભવ રહ્યો નહિ

વળી ચક્ષુશિન્દ્રિયના વિષયના ' માન ' પરત્વે વિસ વાદિપણા વિષે

પુષ્કરાવર્તદીપમા રહેનારા મનુષ્યોની દષ્ટિના વિષયનું માન ૨૧૩૪૫૩૭ ચોજન છે એથી આગળ આગળના દીપોમા પૂર્વપૂર્વના દીપો કરતા અધિક છે પણ આ કથન પૂર્વે કહી ગયા એની માથે મળતું આવતું નથી એટલે જ્ઞાની પુરૂષો એવો વિસવાદ દૂર કરવાને નીચે પ્રમાણે સૂત્રનો ભાવાર્થ સમજાવે છે— ૫૩૮

ચક્ષુના ઉત્કૃષ્ટ વિષયનું માપ આગાઉ એક લક્ષ ચોજનનું કહ્યું છે એ પર્વત આદિ તેજ રહિત વસ્તુને અપેક્ષીને કહ્યું છે પરંતુ સૂર્યઆદિ તેજસ્વી વસ્તુની અપેક્ષાએ તો એ વિષયનું માન અધિક પણ હોય વિશેષાવશ્યક સૂત્રમા પણ આ ભાવાર્થનું કથન ૭ ૫૪૦-૫૪૧

આ સર્વ ઇન્દ્રિયો અનન્ત પરમાણુઓની બનેલી છે, તેમ વળી અસંખ્યાત પ્રદેશોને અવગાહી રહી છે ૫૪૨

સ્તોકાવગાહા દક્ શ્રોત્રગ્રાણે સસ્યગુણે ક્રમાત્ ।

તતોઽસસ્યગુણા જિઘ્ઘા સસ્યઘ્ન સ્પર્શન તત્ ॥ ૫૪૩ ॥

સ્તોકપ્રદેશ નયન શ્રોત્ર સસ્યગુણાધિકમ્ ।

તતોઽસસ્યગુણં ગ્રાણ જિઘ્ઘાઽસસ્યગુણા તત્ ॥ ૫૪૪ ॥

તતોઽપ્યસસ્યગુણિતપ્રદેશ સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ ।

ઇત્યલ્પવહુતૈષા સ્યાદવગાહપ્રદેશયોઃ ॥ ૫૪૫ ॥

તુર્યોપાંગે તુ

શ્રોત્રાક્ષિનાસિક દ્વે દ્વે જિઘ્ઘૈકા સ્પર્શનં તથા ।

एव द्रव्येन्द्रियाण्यष्टौ भावेन्द्रियाणि पच च ॥ ५४६ ॥

સર્વેષાં સર્વજાતિત્વે દ્રવ્યતો ભાવતોઽપિ ચ ।

अतीतानीन्द्रियाणि स्युरनन्तान्येव देहिनाम् ॥ ५४७ ॥

વિનાનાદિનિગોદિભ્યો જ્ઞેયમેતત્તુ કોવિદૈ ।

स्वजातावेव तेषां तु तान्यतीतान्यनन्तशः ॥ ५४८ ॥

અક્ષુઃઇન્દ્રિય, સર્વમા, ઓછા અવગાહવાળી છે અને કર્ણુ તથા નાસિકા અનુક્રમે એનાથી સ ખ્યાતમ ખ્યાતગણા અવગાહવાળી છે ૫૪૩

પ્રદેશો પણ અક્ષુના સર્વથી ઓછા છે કર્ણુઇન્દ્રિયના એથી સ ખ્યાગણા છે નાસિકાના વળી એથી અસ ખ્યાગણા છે નાસિકા કરતા જીહ્વાના અસ ખ્યાતગણા, અને જીહ્વા કરતા સ્પર્શઇન્દ્રિયના અમ ખ્યાગણા છે ૫૪૪

આવી રીતે સર્વ ઇન્દ્રિયોના 'અવગાહ' અને 'પ્રદેશ' ઓછાવત્તા છે ૫૪૫

એથા ઉપાગમા તો એમ જરૂર છે કે—

એ કર્ણુ, એ અક્ષુ, એ નાસિકા (ના રક્ષ), એક જીહ્વાઇન્દ્રિય, અને એક સ્પર્શઇન્દ્રિય એમ આઠ દ્રવ્યઇન્દ્રિયો છે ભાવથી જો કે ઇન્દ્રિયો પાચ છે ૫૪૬

સર્વ પ્રાણીઓને સર્વજાતિઓમા અનન્ત દ્રવ્યઇન્દ્રિયો અને ભાવઇન્દ્રિયો અતીત થયેલી છે ૫૪૭

પણ એમા અનાદિ નિગોદભૂતિ અપવાદરૂપે ગણવી કેમકે એના જીવોની અનન્ત ઇન્દ્રિયો અતીત થયેલી હોય એ પોતાની જ જાતિમા, સર્વ જાતિમા નહિ ૫૪૮

કિંચ । યેષામનન્તઃ કાલોઽભૂત્તિર્ગતાનાં નિગોદતઃ ।
તેષામપેક્ષયા જ્ઞેયમેતચ્છ્રુતવિશારદૈઃ ॥ ૫૪૯ ॥

એવમન્યથાપિ યથાસમ્ભવ માવ્યમ્ ॥

एकादीनि सन्ति पचान्तानि भावेन्द्रियाणि च ।
एकद्वित्रिचतुःपंचेन्द्रियाणां स्युः यथाक्रमम् ॥ ५५० ॥
भावीनि नैव केषांचिद्वर्त्तन्ते मुक्तियायिनाम् ।
केषांचित् पंच पद सप्त संख्यासंख्यान्यनन्तशः ॥ ५५१ ॥
सिद्ध्यतां भाविनि भवे नरनारकनाकिनाम् ।
पचाक्षतिर्यक्पृथ्व्यम्बुद्रूणां पंच जघन्यतः ॥ ५५२ ॥
पृथ्व्यादिजन्मान्तरितमुक्तीनां तु मनीषिभिः ।
पदसप्तप्रमुखाण्येव भाव्यानि प्रोक्तदेहिनाम् ॥ ५५३ ॥
संख्येयानि च तानि स्युः संख्यातभवकारिणाम् ।
असंख्येयान्यनन्तान्यसंख्येयानन्तजन्मनाम् ॥ ५५४ ॥

વળી એ પલ્લુ જે જીવોને નિગોદમાંથી નીકળ્યાને અનન્ત કાળ થયો હોય છે એમના જ વિષે સમજવું ૫૪૯

એવી રીતે અન્યત્ર પલ્લુ યથાયોગ્ય મમજી હેવું

વળી ભાવધન્દ્રિય એકેન્દ્રિયજીવને એક, બેધન્દ્રિયને બે, એમ અનુક્રમે ૫ એન્દ્રિયજીવને પાંચ હોય છે ૫૫૦

કેટલાક મોક્ષગામી જીવોને એ ધન્દ્રિયો ભવિષ્યકાળમાં થવાની હોતી નથી, જ્યારે કેટલાકને તો પાંચ, છ, સાત, આઠ, અસંખ્ય અને અનન્ત પલ્લુ થવાની હોય છે ૫૫૧

ભવિષ્યમાં થનારા ભવ-જન્મ-માં મોક્ષ જવાના હોય એવા મનુષ્ય, નારકીના જીવો, દેવ, ૫ એન્દ્રિ તિર્યંચ, પૃથ્વીકાય, અજ્ઞાય તથા વનસ્પતિકાયને જઘન્યત પાંચ ધન્દ્રિયો થાય છે ૫૫૨

આ ગણાવ્યા એમાંથી જેઓ ‘પૃથ્વીકાય’ આદિમાં જન્મ લીધા પછી જ ‘મુક્ત’ થવાના હોય છે એમને જઘન્યત છ, સાત આદિ ધન્દ્રિયો થાય છે એમ સમજવું ૫૫૩

મજ્યાત ભવ કરનારાઓને એ ધન્દ્રિયો મજ્યાત થાય છે તેમજ અસંખ્ય ભવકરનારા જીવોને અસંખ્યાત, અને અનન્ત ભવ કરનારાઓને અનન્ત (ધન્દ્રિયો) થાય છે ૫૫૪

રિષ્ટામઘામાઘવતીનારકાણાં ચ યુગ્મિનામ્ ।

નૃણાં તિરસ્ચાં ભાવીનિ દશ તાનિ જઘન્યત ॥ ૫૫૫ ॥

પંચાક્ષેભ્યોઽન્યત્ર નૈષામુત્પત્તિર્નાપ્યનન્તરે ।

ભવે મુક્તિસ્તત્ત ઇપાં દશોઽસ્તાનિ જઘન્યત. ॥ ૫૫૬ ॥

વાય્વશ્નિવિકલાક્ષાણાં જઘન્યતો ભવન્તિ પદ્ ।

દ્વમાદિજન્માન્તરિતૈષાં મુક્તિર્નાનન્તર યતઃ ॥ ૫૫૭ ॥

૧. એકદ્વિત્રિચતુ પચેન્દ્રિયાણાં સ્યુરનુક્રમાત્ ।

દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ સન્ત્યેક દ્વે ચત્વારિ પદ્વૈ ચ ॥ ૫૫૮ ॥

ભવિષ્યન્તિ ન કેપાંચિત્કેપાંચિદદૃ વા નવ ।

દશ ષોડશ કેપાંચિત્સરયાસહ્યાન્યનન્તશઃ ॥ ૫૫૯ ॥

ભાવના પ્રાગ્બત્ ॥

નારકસ્ય નારકત્વે ભાવતો દ્રવ્યતોઽપિ ચ ।

તાન્યતીતાન્યનન્તાનિ સન્તિ પચાદૃ ચ સ્ફુટમ્ ॥ ૫૬૦ ॥

રિષ્ટા, મઘા, તથા માઘવતી નારકીના જીવોને, યુગલ જન્મેલાને, મનુષ્યોને, અને તિર્યંચોને જઘન્યત દશ ઇન્દ્રિયો થવાની હોય છે ૫૫૫

એ સર્વ જીવોને વળી, ૫ ચેન્દ્રિય વિના અન્ય ગતિમા ઉત્પન્નથવાપણ હોતુ નથી તેમ એમને અનન્તર ભવમા મોક્ષપ્રાપ્ત પણ નથી તેથી એમની જઘન્ય દશ ઇન્દ્રિયો કહી છે ૫૫૬

વાયુકાય, અગ્નિકાય અને ઇષ્ટેન્દ્રિય, તેષ્ટેન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય તથા ૫ ચેન્દ્રિય જીવોને જઘન્ય ૭ ઇન્દ્રિયો થાય છે કેમકે એમની પૃથ્વીકાય આદિમા જન્મ લીધા પછી જ, મોક્ષપ્રાપ્તિ કહેલી છે આતરા વિના એમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી ૫૫૭

એકેન્દ્રિયથી માઠીને ૫ ચેન્દ્રિય સુધીમા પાચે પ્રકારના જીવોને અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ, ચાર, અને આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો હોય છે ૫૫૮

વળી કેટલાકને તો એ (ઇન્દ્રિયો) થવાની હોતીજ નથી જ્યારે કેટલાકને આઠ નવ, દશ કે સોળ અને ઘણાને વળી શબ્દજ્ઞાત, અસંજ્ઞાત કે અનન્ત પણ થવાની હોય છે ૫૫૯

આમા ભાવના પૂર્વની પેઠે સમજવી.

નારકીના જીવોને નારકીપણુમા પાચ ભાવેન્દ્રિયો અને આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો અનન્તવાર અતીત થયેલી હોય છે, જ્યારે એકવાર નરકમા જનારા કેટલાક પ્રાણીઓને એ ઇન્દ્રિયો થવાની

ભવિષ્યન્તિ ન કેષાંચિત્કેષાંચિત્પંચ ચાષ્ટ ચ ।

જ્ઞેયાનિ તાન્યેકવારં નરકં યાસ્યતોગિન ॥ ૫૬૧ ॥

સંખ્યેયાન્યેતાનિ સંખ્યવારં નરકયાયિનઃ ।

અસંખ્યેયાન્યપ્યનન્તાન્યેવં ભાવ્યાનિ ધીધનૈઃ ॥ ૫૬૨ ॥

અતિક્રાન્તાન્યનન્તાનિ સુરત્વે નારકસ્ય ચ ।

વર્તમાનાનિ નૈવ સ્યુર્ભાવીનિ પુનરુક્તવત્ ॥ ૫૬૩ ॥

વિજયાદિવિમાનિત્વે યદિ સ્યુઃ નારકાંગિનામ્ ।

નાતીતાનિ ભવિષ્યન્તિ પંચાષ્ટ દશ પોઢશ ॥ ૫૬૪ ॥

एव सर्वगतित्वेन सर्वेषामपि देहिनाम् ।

भावनीयान्यतीतानि सन्ति भावीनि च स्वयम् ॥ ૫૬૫ ॥

નૃત્વે નૃણામતીતાન્યનન્તાન્યષ્ટ ચ પંચ ચ ।

સન્તિ તદ્ભવમુક્તીનાં તાનિ ભાવીનિ નૈવ ચ ॥ ૫૬૬ ॥

अन्येषां तु मनुष्यत्वे भावीनि पंच चाष्ट च ।

जघन्यतोऽपि स्युः मुक्तिर्यत्र मानुष्यमन्तरा ॥ ૫૬૭ ॥

હોતીજ નથી, અને કેટલાકને (ભાવથી) પાચ અને (દ્રવ્યથી) આઠ થવાની હોય છે ૫૬૦-૫૬૧

નરકમાં સંખ્યાતવાર જનાગચોને એ સંખ્યાત થવાની હોય છે, અસંખ્યાતવાર જનાગચોને અસંખ્ય, અને અનન્તવાર જનાગચોને અનન્ત થવાની હોય છે એમ સમજવું ૫૬૨

વળી નરકના જીવને દેવના ભવમાં અનન્ત ઇન્દ્રિયો અતીત થયેલી હોય છે, વર્તમાન હોતીજ નથી, (ભવિષ્યમાં) અનન્ત થવાની હોય છે ૫૬૩

વિજયવિમાન વગેરેના દેવતાના ભવમાં, નારકીના જીવોને, ઇન્દ્રિયો, અતીત થયેલી ન હોય, ભવિષ્યમાં પાચ, આઠ, દશ કે સોળ થાય ૫૬૪

એમ સર્વ જીવોની સર્વ ભવની અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ (ભાવી) ઇન્દ્રિયો સ્વયમેવ ભાવવી ૫૬૫

મનુષ્યોને મનુષ્યભવમાં, અતીત થઇ ગયેલી ઇન્દ્રિયો અનન્ત હોય છે, વર્તમાન આઠને પાચ હોય છે અને તદ્ભવમોક્ષગામી (મનુષ્યો)ને ભાવી (ભવિષ્યમાં) થવાની નથી હોતી ૫૬૬

અન્ય પ્રાણીઓને મનુષ્યભવમાં જઘન્યત પશુ પાચ અને આઠ ઇન્દ્રિયો થવાની હોય છે, કેમકે મનુષ્યભવમાં આવ્યા વિના એમને મોક્ષ નથી થતો ૫૬૭

અનુત્તરામરાણાં ચ સ્વત્વે સન્ત્યષ્ટ પચ ચ ।

યદિ સ્યુર્ભૂતભાવીનિ તાવન્ત્યેવ તદા સ્વલુ ॥ ૫૬૮ ॥

વિજયાદિવિમાનેષુ દ્વિરુત્પન્નો હ્યનન્તરે ।

ભવે વિમુક્તિમાપ્નોતિ તતો યુક્તં યથોદિતમ્ ॥ ૫૬૯ ॥

અન્યજાતિત્વે ત્વનન્તાન્યતીતાન્યથ સન્તિ ન ।

ભાવીનિ સહ્યાન્યેવૈષાં નૃત્વવૈમાનિકત્વયો ॥ ૫૭૦ ॥

તથોક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તૌ—

इह विजयादिषु चतुर्षु गतो जीवो नियमात्तत उष्मृतो न जातु-
चिदपि नैरयिकादिषु पंचेन्द्रितिर्यक्पर्यवसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्के
षु च मध्ये समागमिष्यति । मनुष्येषु सौधर्मादिषु वा गमिष्यति । इति ॥

सर्वार्थसिद्धदेवत्वे सर्वार्थसिद्धनाकिनाम् ।

न स्यु भूतभविष्यन्ति सन्ति पचाष्ट च स्फुटम् ॥ ५७१ ॥

तेषामन्यगતિત્વે चातीतानि સ્યુરનન્તશ્ચ ।

નેવ સન્તિ ભવિષ્યન્તિ નૃગતાવષ્ટ પંચ ચ ॥ ૫૭૨ ॥

વળી અનુત્તર વિમાનના દેવોને પોતાના ભવમા ‘વર્તમાન’ આઠ અને પાચ ઇન્દ્રિયો હોય છે અને ‘અતીત’ અને ‘ભાવી’ બે હોય તો એ પણ એટલી જ હોય કેમકે વિજય આદિ વિમાનમા બે વાર જન્મ લીધો હોય એવો પ્રાણી પાછીના ભવમાજ મોક્ષ પામે છે ૫૬૮-૫૬૯

એ અનુત્તર વિમાનના દેવોને વળી, અન્યભવમા ‘અતીત’ ઇન્દ્રિયો ‘અનન્ત’ હોય છે, ‘વર્તમાન’ ખીલકુલ હોતી નથી, અને, મનુષ્યભવ તથા વિમાનિક દેવના ભવમા ‘ભાવી’ (ભવિષ્યમા થવાની) ‘સંજ્યાતી’ હોય છે ૫૭૦

પ્રજ્ઞાપના-પદ્મવલ્લુ-સૂત્રનીવૃત્તિમા એમ કહ્યું છે કે—

વિજય આદિ ચાર અનુત્તર વિમાનોમા રહેલો જીવ ત્યાથી નીકળ્યા પછી નિશ્ચયે કોઈ પણ વખતે નારકી વગેરેમા કે પચેન્દ્રિ તિર્થચ-સુધીમા, કે વ્યતર કે જ્યોતિષીઓમા પણ આવતો નથી કા તો મનુષ્ય ભવ પામે છે, કા તો સૌધર્મ આદિ દેવલોકમા જાય છે

‘સર્વાર્થસિદ્ધ’ ના દેવોને સર્વાર્થસિદ્ધના ભવમા ઇન્દ્રિયો ‘અતીત’ હોતી નથી, તેમ ‘ભાવી’ થવાની પણ નહિ રૂદ્રત પાચ ને આઠ ‘વર્તમાન’ હોય છે ૫૭૧

એઓ અન્ય ભવ કરે ત્યારે અનન્તી ઇન્દ્રિયો ‘અતીત’ યદ યદ હોય છે, ‘વર્તમાન’ ખીલકુલ હોતી નથી, રૂદ્રા ‘ભાવી’ મનુષ્યગતિમા, આઠ ને પાચ થવાની ૫૭૨

સંશિપંચેન્દ્રિયાણાં યત્ સ્મૃત્યાદિજ્ઞાનસાધનમ્ ।

મનો નોદ્વિદ્ય તત્ત્વ દ્વિવિધ દ્રવ્યભાવત્ ॥ ૫૭૩ ॥

તત્ર ચ મનપર્યાપ્ત્યભિધાનનામકર્મોદયાદિહ ।

મનોયોગ્યવર્ગણાનામાદાય દલિકાન્યક્ષમ્ ॥ ૫૭૪ ॥

મનસ્ત્વેનાપાદિતાનિ જન્તુના દ્રવ્યમાનસમ્ ।

જિનૈરુચે તથા ચાહ નન્યધ્યયનચૂર્ણિકૃત્ ॥ ૫૭૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મણપજ્જસિનામકર્મોદયતો જોગો મણોદઢ્વે ઘેતું મણત્તેણ પરિણા-
મિયા દઢ્વા દઢ્વમણો ભન્નહ । ઇતિ ॥

મનોદ્રવ્યાવલમ્બેન મનપરિણતિસ્તુ યા ।

જન્તોઃ ભાવમનસ્તત્સ્યાત્તથોક્ત પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૫૭૬ ॥

જીવો પુણ મણપરિણામ કિરિયાવતો ભાવમણો ॥ કિં મણિય હોહ ।
મણદઢ્વાલઘણો જીવસ્ત મણણવાવારો ભાવમણો ભન્નહ । ઇતિ નન્ય-
ધ્યયનચૂર્ણો ॥

અત એવ ચ દ્રવ્યચિત્તં વિના ભાવચિત્ત ન સ્યાદસક્ષિવત્ ।

વિનાપિ ભાવચિત્તં તુ દ્રવ્યતો જિનવદ્ભવેત્ ॥ ૫૭૭ ॥

હવે,

સત્તી ૫ ચેન્દ્રિય પ્રાણીઓને, સ્મૃતિ આદિ જ્ઞાનનું સાધનરૂપ એવું જે-મન-તે ‘નોદ્વિદ્ય’ કહેવાય છે એ (૧) દ્રવ્યથી અને (૨) ભાવથી, એમ બે પ્રકારનું છે — ૫૭૩

મનપર્યાપ્તિ નામના નામકર્મના ઉદય થકી મનોયોગ્ય વર્ગણાના દયો લઇને પરિણામ લેતું મન તે ‘દ્રવ્યમન,’ અને મનોદ્રવ્યના અવલંબન વડે મનની પરિણતિ કે પરિણામ થાય તે ‘ભાવમન’ કહેવાય

નદીસૂત્રની સૂચિ-ટીકા-મા કહ્યું છે કે મનપર્યાપ્તિનામકર્મના ઉદયથી, યોગ્ય મનોદ્રવ્ય લઇને જે પરિણામનું તે ‘દ્રવ્યમન’ કહેવાય, અને જીવનો ક્રિયાવત મનપરિણામ-તે ‘ભાવમન’ એનો અર્થ એ કે જીવનો મનદ્રવ્યના અવલંબનવાળો મનવ્યાપાર તે ભાવમન ૫૭૪-૫૭૬ એટલા માટે જ

અમ સ્ત્રીની જેમ દ્રવ્યચિત્ત વિના ભાવચિત્ત ન હોય, પણ જિનભગવાનની જેમ ભાવ ચિત્ત વિના દ્રવ્યચિત્ત તો હોય ૫૭૭

તથોસ્તં પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ-ભાવમનો વિનાપિ ચ દ્રવ્યમનો ભવતિ । યા
ભવસ્થકેવલિનઃ । ઇતિ ॥

સ્તોકા મનસ્વિનોઽસંખ્યગુણાઃ શ્રોત્રાન્વિતાસ્તતઃ ।

ચત્તુર્ધારસજ્ઞાલ્બ્યાઃ સ્યુઃ ક્રમેણાધિકાધિકાઃ ॥ ૫૭૮ ॥

અનિન્દ્રિયાશ્ચ નિર્વિષ્ટા એભ્યોઽનન્તગુણાધિકાઃ ।

સ્પર્શનેન્દ્રિયવન્તસ્તુ તેભ્યોઽનન્તગુણાધિકાઃ ॥ ૫૭૯ ॥

લોકૈશ્વ

ચત્તુ શ્રોત્રગ્રાણરસનત્વકૂમનોવાક્પાણિપાદપાયૂપસ્યલક્ષણાનિ એકા
દશ ઇન્દ્રિયાણિ સુશ્રુતાદૌ ઉક્તતાનિ ॥

નામમાલાયામપિ

બુદ્ધીન્દ્રિય સ્પર્શનાદિ પાળ્યાદિ તુ ક્રિયેન્દ્રિયમ્ । ઇતિ અમિહિત્વ

ઇતિ ઇન્દ્રિયાણિ ॥ ૨૨ ॥

સજ્ઞા યેષાં સન્તિ તે સ્યુ સજ્ઞિનોઽન્યે ત્વસજ્ઞિનઃ ।

સજ્ઞિનસ્તે ચ પંચાક્ષા મન પર્યાપ્તિશાલિન ॥ ૫૮૦ ॥

પક્ષવજ્રાસૂત્રની વૃત્તિમા પણ કહ્યું છે કે ભવસ્થ કેવળીની પેઠે સાવમન વિના પણ દ્રવ્ય
મન થાય

હવે તે તે ઇન્દ્રિયોવાળાની સંખ્યા કેટકેટલી છે તે કહે છે —મનઇન્દ્રિયવાળા સર્વથી
અટપ છે તેથી અસંખ્યગણા કર્ણુઇન્દ્રિયવાળા છે એથી ચત્તુઇન્દ્રિયવાળા, દ્વાણુઇન્દ્રિયવાળા,
અને રસેન્દ્રિયવાળા અતુકમે અધિક અધિક છે એથી પણ અનન્તગણી આનિ દ્રિય-ઇન્દ્રિયરહિત
એવા-મિહના છવે છે, અને એથી અનન્તગણા સ્પર્શેન્દ્રિયવાળા (જીવો) છે ૫૭૮-૫૭૯
વાળી લોકોએ તો

ચક્ષુઃ, કર્ણુઃ, નાસિકા, ત્રિબ્હુઃ, ત્વચા, મન, વાણી, હસ્ત, પાદ, શુદ્ધા અને ક્ષિંગ-એ
પ્રમાણે અચ્ચાર ઇન્દ્રિયો ‘ સુશ્રુત ’ વગેરેમા ગણાવી છે

‘ નામમાળા ’ મા પણ કહ્યું છે કે,

સ્પર્શઇન્દ્રિય વગેરે બુદ્ધિઇન્દ્રિયો છે, અને હસ્ત, પાદ વગેરે ક્રિયાઇન્દ્રિયો છે

આ પ્રમાણે બાવીશમુ દ્વાર જે ‘ ઇન્દ્રિય ’-તેનુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કહ્યું

હવે ‘ સજ્ઞિત ’ નામના ત્રેવીશમા દ્વાર વિષે

જેમને સજ્ઞા છે તે સજ્ઞિત-સજ્ઞી (સજ્ઞાવાળા) કહેવાય શેષ સર્વે અસજ્ઞી કહેવાય
મનપર્યાપ્તિ અને પાચ ઇન્દ્રિયો-એ છ વાળાનો સજ્ઞાવ-એનું નામ સજ્ઞા માટે એ છ
વાળા જેમનામા હોય એઓ ‘ અજ્ઞી ’ કહેવાય ૫૮૦

નનુ સંમૂર્ચ્છિમપચાન્તેષ્વેકેન્દ્રિયાદિષુ ।

આહારાદ્યાઃ સન્તિ સજ્ઞાસ્તતસ્તે કિં ન સંજ્ઞિનઃ ॥ ૫૮૧ ॥

અગ્રોચ્યતે-ઓઘરૂપા દશાપ્યેતાસ્તીવમોહોદયેન ચ ।

અશોભના અવ્યક્તાશ્ચ તન્નામિ સજ્ઞિતા મતાઃ ॥ ૫૮૨ ॥

નિદ્રાવ્યાપ્તોઽસુમાન્ કઙ્કૂયનાદિ કુરુતે યથા ।

મોહાચ્છાદિતચૈતન્યાસ્તથાહારાદ્યમી અપિ ॥ ૫૮૩ ॥

તતથ સજ્ઞાસમ્બન્ધમાત્રેણ ન સંજ્ઞિત્વમુરીકૃતમ્ ।

ન હ્યેકેનૈવ નિષ્કેણ ધનવાનુચ્યતે જનૈઃ ॥ ૫૮૪ ॥

અતાદ્ગ્રૂપયુક્તોઽપિ રૂપવાન્નામિધીયતે ।

ધની કિન્તુ ઘટુદ્રવ્યૈરૂપવાન્ રમ્યરૂપત ॥ ૫૮૫ ॥

મહત્યા વ્યક્તયા કર્મજ્ઞયોપશમજાતયા ।

સજ્ઞયા શસ્તયૈવાંગ લભતે સજ્ઞિતાં તથા ॥ ૫૮૬ ॥ વિશેષકમ્ ॥

હૃદમર્યતો વિશેષાવશ્યકે ॥

અહિં કેહી એવો પ્રશ્ન ઉઠાવે કે,

એકેન્દ્રિય આદિથી તે સ મૂછિમ ૫ એન્દ્રિય સુધીના છુવેને ‘ આહાર ’ આદિ ‘ સ જ્ઞા ’
તો છે, ત્યારે એઓ પણ ‘ સ જ્ઞી ’ કહેવાવા બેધએ, છતાં કેમ નથી કહેવાતા ? ૫૮૧

આ શ કાલુ મમાધાન એટલું કે,

એઓને આ દશે સ જ્ઞાઓ ઓઘરૂપ છે અને તીવ્ર મોહના ઉદયને લીધે અશોભન
અને અવ્યક્ત છે માટે એવી સ જ્ઞાઓને સ જ્ઞા માની નથી એટલે એમને ‘ સ જ્ઞી ’ મા નથી
ગણ્યા ૫૮૨

જેવી રીતે માલુસ નિદ્રાવશ અવસ્થામા ખૂરજ વગેરે ઢરે છે તેવી રીતે એ પ્રાણીઓ મોહ
વશ અને અપ્રકટ ચૈતન્યાવસ્થામા આહારાદિ કરે છે આમ એમને સ જ્ઞાનો સમ્બન્ધ માત્ર
છે એટલેથીજ એમને સ જ્ઞિપણ ન કહેવાય જેમ એક જ સોનામોહોરવાળો ધનવાન નથી કહે
વાતો અને ઉત્તમ ઉપવિનાનો રૂપવાન નથી કહેવાતો, પણ પુષ્કળ સોનામોહોરવાળોજ ધનવાન
અને ઉત્તમ-સુદૃઢ ઉપવાળોજ ઉપવાન-રૂપાળો કહેવાય તે એમ મ્હોટી, વ્યક્ત અને કર્મોના
સથ-ઉપગમથી થયેલી—આમ સર્વ વાતે પ્રગત્ત હોય એવી સ જ્ઞા વડે જ છુવ સ જ્ઞાવાન-
મ ની કહેવાય એમ વિશેષાવશ્યક મુદ્દમા કહેલું છે ૫૮૩-૫૮૬

તતથ્ય યેપામાહારાદિસંજ્ઞા વ્યક્તચૈતન્યલક્ષણા ।
 કર્મક્તયોપશમજા સંજ્ઞિનસ્તે પરેઽન્યથા ॥ ૫૮૭ ॥
 દીર્ઘકાલિકયાદિકા વા સંજ્ઞા યેપાં ભવન્તિ તે ।
 સંજ્ઞિન સ્યુર્યથાયોગમસંજ્ઞિનસ્તદુજ્જિતાઃ ॥ ૫૮૮ ॥
 इति सञ्ज्ञितादि ॥ २३ ॥

વેદસ્રિધા સ્યાત્પુવેદ. સ્ત્રીવેદશ્ચ તથા પર. ।
 ક્લીબવેદશ્ચ તેપાં સ્યુર્લક્ષણાનિ યથાક્રમમ્ ॥ ૫૮૯ ॥
 પુસાં યતો યોપિદિચ્છા સ પુંવેદોઽભિધીયતે ।
 પુરુષેચ્છા યતઃ સ્ત્રીણાં સ સ્ત્રીવેદ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૫૯૦ ॥
 યતો દ્વયાભિલાપ. સ્યાત્ ક્લીબવેદ. સ ઉચ્યતે ।
 તૃણફુલમકઢંગજ્વલનોપમિતા ઇમે ॥ ૫૯૧ ॥
 પુરુષાદિલક્ષણાનિ ચૈવં પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ સ્થાનાંગવૃત્તૌ ચ ।

એટલે એ પરથી એમ સમજવાતું કે ‘પ્રકટ ચૈતન્યલક્ષણવાળી અને’કર્મ’ના ક્ષયોપશમથી થયેલી આહાર વગેરે સજ્ઞાઓ જે પ્રાણીઓને હોય એઓ જ મરી કહેવાય, શેષ સર્વે અસરી કહેવાય ’ ૫૮૭

અથવા,
 જેમને ‘દીર્ઘકાલિકી’ આદિ સજ્ઞાઓ હોય એઓજ જારી રીતે ‘મરી’ કહેવાય અથવા સર્વે ‘અસરી’ સમજવા ૫૮૮

આ પ્રમાણે ત્રેવીશમા દ્વાર ‘સંજ્ઞિત-સરી’ તું અવગ્રહ સમજાવ્યું
 હવે ચોવીશમા દ્વાર ‘વેદ’ વિષે
 પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદ એમ ‘વેદ’ ના ત્રણ પ્રકાર છે ૫૮૯
 એમના લક્ષણ આ પ્રમાણે —

જેને લઈને પુરુષને સ્ત્રીની ઇચ્છા થાય એ (૧) પુરુષવેદ, જેને લઈને સ્ત્રીને પુરુષની ઇચ્છા થાય એ (૨) સ્ત્રીવેદ, જેને લઈને પુરુષ અને સ્ત્રી-બેઉની ઇચ્છા થાય એ (૩) નપુસકવેદ કહેવાય ૫૯૦-૫૯૧

પુરુષવેદ તૃણના અગ્નિસમાન, સ્ત્રીવેદ છાણાના અગ્નિ સમાન, અને નપુસકવેદ નગર દાહના અગ્નિસમાન કહેવાય છે

પદ્મવણાસૂત્રની અને સ્થાનાગસૂત્રની હિત્તિઓમા પુરુષ, સ્ત્રી અને નપુસકના આ પ્રમાણે સંજ્ઞાઓ કર્યા છે —

યોનિમૃદુલ્લમસ્થૈર્ય મુગ્ધતા ક્લીવતા સ્તનૌ ।
 પુંસ્કામિતેતિ લિંગાનિ સત્ સ્ત્રીત્વે પ્રચક્ષતે ॥ ૫૯૨ ॥
 મેહનં સ્વરતા દાઢર્ય શૌણ્ડીર્ય શ્મશ્ચ ધૃષ્ટતા ।
 સ્ત્રીકામિતેતિ લિંગાનિ સત્ પુંસ્ત્વે પ્રચક્ષતે ॥ ૫૯૩ ॥
 સ્તનાદિશ્મશ્ચકેશાદિભાવાભાવસમન્વિતમ્ ।
 નપુસકં વુધાઃ પ્રાહુર્મોહાનલસુદીપિતમ્ ॥ ૫૯૪ ॥
 અભિલાપાત્મકં દેહાકારાત્મકમથાપરમ્ ।
 નેપથ્યાત્મકમેકૈકમિતિ લિંગં ત્રિધા વિદુઃ ॥ ૫૯૫ ॥
 પુમાંસોડ્લપા. સ્ત્રિય. સચ્ચયુગ્મા. ક્રમાદનન્તકાઃ ।
 અવેદાઃ ક્લીવવેદાશ્ચ સવેદા અધિકાસ્તતઃ ॥ ૫૯૬ ॥
 પુંસ્ત્વસજ્જિત્વયોઃ કાયસ્થિતિરાન્તર્મુહૂર્તિકી ।
 લઘ્વી ગુર્વી ચાવિધશતપૃથક્ત્વ કિંચનાધિકમ્ ॥ ૧ ॥
 સ્ત્રીત્વકાયસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞાપનાયાં સમયો લઘુ. ।
 ઉક્તાથાસ્યાં ગરીયસ્યામાદેશાઃ પંચ દર્શિતાઃ ॥ ૨ ॥

યોની, કોમળતા, અસ્થિરતા, મુગ્ધતા, કાયરતા, સ્તન અને પુરૂષની ઈચ્છા—એ સાત સ્ત્રીત્વના લક્ષણો ૫૯૨

મેહન (પુરૂષ ચિન્હ), કઠોરતા, દઢતા, પરાક્રમ, ધૃષ્ટતા, શ્મશ્ચ, અને સ્ત્રીની ઈચ્છા—એ સાત પુરૂષત્વના લક્ષણો ૫૯૩

સ્તન આદિનો સદ્ભાવ હોય, શ્મશ્ચ આદિનો અભાવ હોય તથા મોહાગ્નિનો પ્રદિપ્તપણે સદ્ભાવ હોય—એ નપુસકત્વના લક્ષણો ૫૯૪

યળી પ્રત્યેક લિંગ (૧) અભિલાષરૂપ, (૨) દેહાકારરૂપ અને (૩) (ક્ષત) પેશરૂપ—એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારે છે ૫૯૫

સખ્યા પરત્વે, પુરૂષો સર્વથી થોડા છે, સ્ત્રીઓ પુરૂષોથી સખ્યાતગણી છે, એથી અનન્તગણા ' અવેદી ' સિદ્ધતા છલો, એથી પણ અનન્તગણા ક્લીવવેદી—નપુસકો, અને નપુસકોના કરતા પણ અધિક ' સવેદી ' છે ૫૯૬

[પુરૂષપણાની અને સ્ત્રીપણાની કાયસ્થિતિ જ્ઞાન્યત અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટ પણે બંને માગરોપમથી લઈને નવસો ઉપરાત સુધીની છે સ્ત્રીત્વની કાયસ્થિતિ પરત્વે પત્રવણા સુધી એમ કહ્યું છે કે એ જ્ઞાન્યત એક મમયની છે અને ઉત્કૃષ્ટપણે (૧) ચૈાદ પરોપમ,

ચતુર્દશાષ્ટાદશ વા શત વાથ દશોત્તરમ્ ।

પૂર્ણ શતં વા પલ્યાનિ પલ્યાનાં વા પૃથક્ત્વકમ્ ॥ ૩ ॥

પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાઢ્યાઃ પંચાપ્યેતે વિકલ્પકાઃ ।

પચસંગ્રહવૃત્ત્યાદેજ્ઞેયેતેપાં ચ વિસ્તૃતિઃ ॥ ૪ ॥

આથે દ્વિતીયે સ્વર્ગે દ્વિઃ પૂર્વકોઢ્યાયુપ. સ્ત્રિયાઃ ।

સમર્તૃકાન્યદેવીત્વેનોત્પત્યૈપાં ચ ભાવના ॥ ૫ ॥

ઇતિ વેદઃ ॥ ૨૪ ॥

જિનોક્તાદવિપર્યસ્તા સમ્યગ્દૃષ્ટિર્નિગદ્યતે ।

સમ્યક્ત્વશાલિનાં સા સ્યાત્તચ્ચૈવં જાયતેગિનામ્ ॥ ૫૧૭ ॥

ચતુર્ગતિકસસારે પર્યટન્તિ શરીરિણઃ ।

વશીકૃતા વિપાકેન ગુરુસ્થિતિકકર્મણામ્ ॥ ૫૧૮ ॥

અથૈતેપુ કશ્ચિદગી કર્માણિ નિલિલાન્યપિ ।

કુર્યાદ્યથાપ્રવૃત્તાલ્યકરણેન સ્વભાવતઃ ॥ ૫૧૯ ॥

પલ્યાસલ્યલવોનૈકકોઢ્યબ્ધિસ્થિતિકાનિ વૈ ।

પરિણામવિશેષોઽત્ર કરણ પ્રાણિનાં મતમ્ ॥ ૬૦૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અથવા (૨) અદાર પંચોપમ, અથવા (૩) એકસો દશ પંચોપમ, અથવા (૪) એકસો પંચોપમ અથવા (૫) એથી લઈને નવ સુધીના પંચોપમ છે આ પાંચે ‘વિક્રેપો’ માં પંચોપમની સખ્યા જૂદી જૂદી છે એના સબધમાં વિસ્તારપૂર્વક જાણવા માટે, ‘પચ સ ગ્રહ’ અથવી વૃત્તિ-ટીકા જોવી. પહેલા અને જીભ સ્વર્ગમાં એ ‘કોટપૂર્વ’ ના આયુષ્યવાળી સ્ત્રી, ભર્તાર સહિત અન્યદેવીપણે ઉત્પન્ન થાય છે—એ પરથી આ ‘વિક્રેપો’ ની ભાવના જાણવી. ૧-૫]

આ પ્રમાણે ચોવીશમાં દ્વાર-વેદ-નું સ્વરૂપ છે

હવે પચવીશમાં દ્વાર-‘દૃષ્ટિ’ વિષે.

જિનપ્રણુના વચનને અનુસરીને જ (એથી વિપરીતપણે નહિ), વર્તન કરવું—એનું નામ સમ્યક્ દૃષ્ટિ. એ સમ્યક્ દૃષ્ટિ સમ્યક્ત્વધારી પ્રાણીઓને હોય છે એ સમ્યક્ત્વ વળી કેવી રીતે થાય છે તે નીચે સમજાવ્યું છે પદ્ય

આ યોગતિ સ ગારને વિષે પ્રાણીઓ ઉચ્ચ કર્મના વિપાકને વશ હોઈ ચિરકાળ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે એમાં હોઈ પ્રાણી સ્વભાવથી ‘યથાપ્રવૃત્ત’ નામના કરણ વડે, સર્વ ક્રમેની

તત્રિધા તત્ર ચાચં સ્યાદ્વથાપ્રવૃત્તનામકમ્ ।
 અપૂર્વકરણં નામાનિવૃત્તિકરણં તથા ॥ ૬૦૧ ॥
 વક્ત્યમાણગ્રન્થિદેશાવધિ પ્રથમમીરિતમ્ ।
 દ્વિતીયં મિથ્યમાનેઽસ્મિન્ મિત્ત્રે ગ્રન્થૌ તૃતીયકમ્ ॥ ૬૦૨ ॥
 ત્રીણ્યપ્યમૂનિ મવ્યાનાં કરણાનિ યથોચિતમ્ ।
 સમ્ભવન્ત્યેકમેવાથમવ્યાનાં તુ સમ્ભવેત્ ॥ ૬૦૩ ॥
 આથેન કરણેનાંગી કરોતિ કર્મલાઘવમ્ ।
 ધાન્યપલ્યગિરિસરિદ્દૃષ્ટપદાદિનિર્દર્શનેઃ ॥ ૬૦૪ ॥
 યથા ધાન્ય ભૂરિજૂરિ કશ્ચિદ્ગૃહ્ણાતિ પલ્યતઃ ।
 ક્ષિપત્યત્રાલ્પમલ્પ ચ કાલેન કિયતાપ્યથ ॥ ૬૦૫ ॥
 ધાન્યપલ્ય. સોઽલ્પધાન્યશેષ ઇવાવતિષ્ઠતે ।
 એવં વહૂનિ કર્માણિ જરયન્નસુમાનપિ ॥ ૬૦૬ ॥
 વૃષ્ણંશ્ચાલ્પાલ્પાનિ તાનિ કાલેન કિયતાપિ હિ ।
 સ્યાદલ્પકર્માનાભોગાત્મકાચકરણેન સઃ ॥૬૦૭॥ વિશેષકમ્ ॥

એક દટ્ટિ સાગરોપમથી કંઈક ઓછા સ્થિતિકાળવાળા કરે (અહિ કંઈક એટલે પ્રાણીના મનપરિણામ) ૫૯૮-૬૦૦

એ ‘કરણ’ ત્રણ પ્રકારના છે (૧) યથાપ્રવૃત્ત, (૨) અપૂર્વકરણ અને (૩) અનિવૃત્તિકરણ ૬૦૧

એ ત્રણ પ્રકારમાનું પહેલું અગિયેશ પર્યન્ત હોય છે બીજું અન્થિ લેદાતી હોય એ અરસામા થાય છે અને ત્રીજું અન્થિનો લેદ થયા પછી થાય છે (અગિયે એટલે શું એ આગળ ઉપર આવશે.) ૬૦૨

મવ્યજનોમા એ ત્રણે ‘કરણ’ એટલે મન પરિણામ યથોચિત સભવે છે ન્યારે અમવ્યમા એક પહેલું જ સભવે છે ૬૦૩

પહેલા પ્રકારનું મન પરિણામ હોય તો પ્રાણીના કર્મ ધાન્યના પાલાના દષ્ટાન્તે અથવા પર્વતનદીપાપાણ્યનાયે લઘુ લઘુ થતા જાય છે ૬૦૪

જેમ ટોફ માણસ એક ધાન્યના ઢગલામાથી ઝાઝું ધાન્ય લેતો જાય અને થોડું પાછું નાખતો જાય તેથી કેટલેક કાળે એ ધાન્યનો ઢગલો અટપ પ્રાય થઈ જાય છે તેવી રીતે પ્રાણીના કર્મ પણ, અધિક છોડાતા અને અન્ય જ ધાતા, આખરે અનાભોગરૂપી પહેલા પ્રકારના મન પરિણામ વડે લઘુ થતા જાય છે-ક્ષીણ થતા જાય છે ૬૦૫-૬૦૭

યથાપ્રવૃત્તકરણં નન્વનાભોગરૂપકં ।

ભવત્યનાભોગતશ્ચ કથ કર્મચયોઽદ્વિનામ્ ॥ ૬૦૮ ॥

અત્રોચ્યતે । યથા મિથો ઘર્ષણેન ગ્રાત્રાણોઽદ્વિનદીગતાઃ ।

સ્યુશ્ચિત્રાકૃતયો જ્ઞાનશૂન્યા અપિ સ્વભાવતઃ ॥ ૬૦૯ ॥

તથા યથાપ્રવૃત્તાત્સ્યુરપ્યનાભોગલક્ષણાત્ ।

લઘુસ્થિતિકકર્માણો જન્તવોઽગ્રાન્તરેઽથ ચ ॥ ૬૧૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

રાગદ્વેષપરિણામરૂપોઽસ્તિ ગ્રન્થિરુત્કટઃ ।

દુર્ભેદો દૃઢકાષ્ઠાદિગ્રન્થિવદ્ગાઢચિક્ષણઃ ॥ ૬૧૧ ॥

મિથ્યાત્વ નોકપાયાશ્ચ કપાયાશ્ચેતિ કીર્તિતઃ ।

જિનૈશ્ચતુર્દશવિધોઽભ્યન્તરગ્રન્થિરાગમે ॥

પ્રાગુક્તરૂપસ્થિતિકકર્માણઃ કેઽપિ વૈહિનઃ ।

યથાપ્રવૃત્તકરણાદ્ગ્રન્થેરભ્યર્ણમિગ્રતિ ॥ ૬૧૨ ॥

પ્રતાવદ્ધ પ્રાપ્તપૂર્વા અભવ્યા અપ્યનન્તશઃ ।

ન ત્વીશન્તે ગ્રન્થિમેનમેતે ભેતુ કદાપિ હિ ॥ ૬૧૩ ॥

અહિ દોષ બ્યક્તિ એવી શકા લાવે કે

ત્યારે ‘ યથાપ્રવૃત્ત ’ કરણુ તો અનાલોગ રૂપ છે ત્યારે એનાથી પ્રાણીઓના કર્મોના કૃત્રી રીતે ક્ષય થાય ? ૬૦૮

તો એના સમાધાનમા એમ કહેવાતું કે—

સ્વભાવથી જ્ઞાનશૂન્ય એવા પણ જિરિનદીના પાયાએ એકબીજાના ઘર્ષણથી નાના પ્રકારની આકૃતિઓ ધારણ કરે છે તેમ અનાલોગ લક્ષણવાળા યથાપ્રવૃત્તકરણુથી પ્રાણીના કર્મ લઘુ—હળવા થાય છે પાતળા પડે છે ૬૦૯—૬૧૦

પણ હવે (ત્યારપછી) વચ્ચે રાગદ્વેષના પરિણામરૂપ એક કઠિને ગ્રન્થિ (એટલે ગાંઠ) આવે છે એ દુર્ભેદ છે તથા દૃઢ કાષ્ઠ આદિની ગાંઠના જેવી અલ્પન્ત ચીકણી છે ૬૧૧

[મિથ્યાત્વ, (નવ) નોકપાયો તથા (ચાર) કપાયો—એવી રીતની ચૌદ પ્રકારની અભ્યન્તર ગ્રન્થિ જિનપ્રભુએ આગમમા વર્ણવી છે]

એ ગ્રન્થિની સચીપમા, પૂર્વેક્ત ગ્રન્થિના કર્મવાળા કેટલાક પ્રાણીઓ ‘ યથાપ્રવૃત્ત ’ મન પરિણામવદે આવે છે, તથા અલ્પવ્ય પ્રાણીઓ પણ ત્યાં અનન્તવાર આવે છે પણ કોઈ એ ગ્રન્થિને ભેદી શકતા નથી ૬૧૨—૬૧૩

શ્રુતસામાયિકસ્ય સ્યાલ્લાભઃ કેષાંચિદત્ર ચ ।

શેષાણાં સામાયિકાનાં લાભસ્તેષાં ન સમ્ભવેત્ ॥ ૬૧૪ ॥

તથોક્તમ્ । તિત્થંકરાઈ પૂઅ દહુ ણણેણ વા વિ કજ્જેણ ।

સુઅસામાંહલામો હોઈ અમ્ભવ્વસ્સ ગંઠિમિ ॥ ૬૧૫ ॥

અર્હદાદિવિભૂતિ અતિશયવર્તી દૃષ્ટા ધર્માદેવંવિધ સત્કારઃ દેવત્વરા-
જ્યાદયઃ ‘વા’ પ્રાપ્યન્તે ઇત્યેવમુત્પન્નબુદ્ધે અમ્ભવ્યસ્યે અપિ અન્થિસ્થાન પ્રાપ્તસ્ય
તદ્વિભૂતિનિમિત્તમિતિ શેષઃ દેવત્વનરેન્દ્રત્વસોમાગ્યવલાદિલક્ષણેન અન્યેન
વા પ્રયોજનેન સર્વથા નિર્વાણશ્રદ્ધાનરહિતસ્ય અમ્ભવ્યસ્યાપિ કષ્ટાનુષ્ઠાનં
કિંચિત્ અગીકુર્વત અજ્ઞાનરૂપસ્ય શ્રુતસામાયિકમાત્રસ્ય લાભો ભવેત્ ।
તસ્યાપિ એકાદશાંગપાઠાનુજ્ઞાનાત્ ॥ ઇતિ વિશેષાવશ્યકસૂત્રવૃત્તૌ ॥

મળ્યા અપિ વલન્તેઽત્રાગત્ય રાગાદિભિર્જિતાઃ ।

કેચિત્કર્માણિ વળ્નન્તિ પ્રાગ્વદીર્ઘસ્થિતીનિ તે ॥ ૬૧૬ ॥

કેચિત્તત્રૈવ તિષ્ઠન્તિ તત્પરીણામશાલિનઃ ।

ન સ્થિતીઃ કર્મણામેતે વર્ધયન્ત્યત્પયન્તિ વા ॥ ૬૧૭ ॥

ત્યા કોઈકાઈને ‘શ્રુતસામાયિક’ ની પ્રાપ્તિ થાય છે શેષ (જાકીની) સામાયિકને લાભ
થતો નથી ૬૧૪

એ વિષે કહ્યું છે કે—

અન્થિસુધી પહોચેલા અભવ્ય પ્રાણીને, તીર્થ કર વગેરેની પૂજા થતી જોઈને તથા કોઈ
અન્ય કારણે પણ, શ્રુતસામાયિકનો લાભ થાય છે ૬૧૫

વિશેષાવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે

જિનેશ્વર વગેરેની અમામાન્ય સમૃદ્ધિને જોઈને “ ધર્મને લીધે આવો આદરસત્કાર
તથા દેવત્વ રાજ્ય આદિ પ્રાપ્ત થાય છે ” એમ સમજવાથી, અન્થિપર્યન્ત પહોચેલા અભવ્યને
પણ દેવત્વ, નૃપત્વ, સૌભાગ્ય, બળ આદિની પ્રાપ્તિને માટે અથવા કોઈ અન્ય હેતુ માટે કષ્ટા
નુષ્ઠાન કરતા, મોક્ષની શ્રદ્ધા લેશમાત્ર ન હોય છતાપણ, અજ્ઞાનરૂપ શ્રુતસામાયિક પ્રાપ્ત થાય
છે કેમકે એવાઓને પણ અગ્યાર અગના પાકની અનુસા છે

ભવ્ય જીવો પણ અહીં સુધી પહોચી રાગ આદિથી પરાજ્ય પામે તો પાછા પડે છે
કેટલાક તો વળી, પૂર્વની ચેકે ચિરસ્થાયી કર્મો જાણે છે ૬૧૬

કેટલાક તો એવા મનપરિણામ થયા પછી ત્યા જ સ્થિત રહે છે, નથી કર્મસ્થિતિને
વધારતા કે નથી ઓછી કરતા ૬૧૭

ચતુર્ગતિભવા ભવ્યા સણિપર્યાસપંચલાઃ ।

અપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તાન્તર્ભાવિમુક્તયઃ ॥ ૬૧૮ ॥

તીવ્રધારપર્શુકલ્પાપૂર્વાલ્પ્યકરણેન હિ ।

આવિષ્કૃત્ય પર વીર્યં ગ્રન્થિં ભિન્દન્તિ કેચન ॥ ૬૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યથા જનાશ્રયઃ કેઽપિ મહાપુર યિયાસવઃ ।

પ્રાપ્તા ક્વચન કાન્તારે સ્થાન ચૌરભયકરમ્ ॥ ૬૨૦ ॥

તત્ર દ્રુત દ્રુત યાન્તો દદૃશુસ્તસ્કરદ્વયમ્ ।

તદ્દદૃષ્ટ્વા ત્વરિત પશ્ચાદેકો ભીતઃ પલાયિતઃ ॥ ૬૨૧ ॥

ગૃહીતશ્ચાપરસ્તાભ્યામન્ત્યસ્ત્વવગણય્ય તૌ ।

ભયસ્થાનમતિક્રમ્ય પુર પ્રાપ પરાક્રમી ॥ ૬૨૨ ॥

દૃષ્ટાન્તોપનયશ્ચાત્ર જના જીવા ભવોઽટવી ।

પન્થાઃ કર્મસ્થિતિર્ગ્રન્થિદેશસ્ત્વિહ ભયાસ્પદમ્ ॥ ૬૨૩ ॥

રાગદ્વેષૌ તસ્કરૌ દ્વૌ તદ્ભીતૌ વલિતસ્તુ સઃ ।

ગ્રન્થિં પ્રાપ્યાપિ દુર્ભાવાયો જ્યેષ્ઠસ્થિતિવન્ધકઃ ॥ ૬૨૪ ॥

આરે ગતિમા રહેલા ભવ્ય જીવો, તથા પર્માસત્ત્વી પચેન્દ્રિય જીવો, તથા અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનની અદર જેમનો મોક્ષ થવાનો છે એવા કેટલાક જીવો પોતાનું પ્રબળ વીર્ય પ્રકટ કરીને તીક્ષ્ણ પરશુ સમાન અપૂર્વ ' કરણ ' (મન પરિણામ) વડે એ ગ્રન્થિને લેહી નાખે છે ૬૧૮-૬૧૯

આ ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત છે તે જુઓ—

કોઈ મહાન નગરે જ્યાં નીકળેલા ત્રણ માણસોને માર્ગમાં ચોર લોકોના લયવાળુ એક અરણ્ય આગળ ત્યાં એમને બે ચોર ભળ્યા એમને જોઈને પેલા ત્રણ માણસોમાનો એક તો લયલીત થઈ પલાયન કરી ગયો બીજો ચોરના હાથમાં પકડાઈ ગયો પણ ત્રીજો પરાક્રમી હતો એ બેઉ ચોરોનો પરાજય કરીને એ લયસ્થાનક ઝોળાગીને ઇચ્છિત સ્થળે—નગર પહોંચી ગયો ૬૨૦-૬૨૨

એ દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય આ પ્રમાણે —

ત્રણ માણસો તે સસારી પ્રાણીઓ સમજવા અટવી એ સસાર સમજવો માર્ગ એટલે કર્મની સ્થિતિ, અને લયસ્થાનક એ ગ્રન્થિપ્રદેશ સમજવો બે ચોર એ રાગ તથા દ્વેષ લયલીત થઈને પલાયન કરી ગયો—પાછો વળી ગયો—એ ગ્રન્થિ દેશ સુધી આવી પાછો વળે

ચૌરુદ્ધસ્તુ સ જ્ઞેયસ્તાદગ્રાગાદિવાધિતઃ ।

ગ્રન્થિ મિનન્તિ યો નૈવ ન ચાપિ વલતે તત ॥ ૬૨૫ ॥

સ ત્વમ્મીષ્ટપુરં પ્રાપ્તો યોઽપૂર્વકરણાદ્દ્રુતમ્ ।

રાગદ્વેષાવપાકૃત્ય સમ્યગ્દર્શનમાસવાન્ ॥ ૬૨૬ ॥

સમ્યક્ત્વમૌપશમિકં ગ્રન્થિ મિત્વાશ્નુતેઽસુમાન્ ।

મહાનન્દં ભટ્ ઇવ જિતદુર્જયશાત્રવઃ ॥ ૬૨૭ ॥

તત્તૈવમ્—અથાનિવૃત્તિકરણેનાતિસ્વચ્છાશયાત્મના ।

કરોત્યન્તરકરણમન્તમુહૂર્તસમ્મિતમ્ ॥ ૬૨૮ ॥

કૃતે ચ તસ્મિન્મિથ્યાત્વમોહસ્થિતિર્દ્વિધાભવેત્ ।

તત્રાધ્યાન્તરકરણાદધસ્તન્યપરોર્ધ્વગા ॥ ૬૨૯ ॥

તત્રાધ્યાયાં સ્થિતૌ મિથ્યાદૃક્ સ તદ્વલ્લેદનાત્ ।

અતીતાયામયૈતસ્યાં સ્થિતાવન્તર્મુહૂર્તતઃ ॥ ૬૩૦ ॥

પ્રાપ્નોત્યન્તરકરણં તસ્યાધ્યક્ષણ એવ સઃ ।

સમ્યક્ત્વમૌપશમિકમપૌદ્ગલિકમાપ્નુયાત્ ॥ ૬૩૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એવો ઉલ્લુપ્તચિત્તિય ધવાળો હર્ષબ્ય (પ્રાણી) સમજવો એવો એ પકડી રોકી રાખ્યો એ રાગદ્વેષપરાભિત પ્રાણી સમજવો કે જે નથી અન્યથા લેતો શકતો કે નથી પાછો વળી શકતો જે ત્રીજો પોતાને ઈષ્ટ અથવા પેહોથી ગયો એ અપૂર્વકચ્છુ વડે રાગદ્વેષ દ્રષ્ટ કરી સમ્યક્ દર્શનને પ્રાપ્ત કરનારો (પ્રાણી) સમજવો ૬૨૩-૬૨૬

હર્ષય શત્રુનો પરાભવ કરીને જેમ કોઈ સુખદ હર્ષ પામે છે એમ અન્યથા લેદ ઠરીને પ્રાણી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ૬૨૭

તે આ રીતે—

પ્રાણી, આરભમા નિર્મળ આશયરૂપ અનિવૃત્તિકરણ વડે અન્તર્મુદ્ધૂર્તના પ્રમાણવાળું અન્તરકરણ કરે છે ૬૨૮

ત્યારપછી, જે પ્રકારની મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મની ચિત્તિ થાય છે એમા પહેલી અન્તરકરણથી હેઠળની અને બીજી એથી ઉપરની ૬૨૯

એમા વળી પહેલી સ્થિતિમા રહેલો (પ્રાણી) મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે કેમકે એ મિથ્યાત્વના દળ વેદે છે અને પછી અન્તર્મુદ્ધૂર્ત બાદ એ સ્થિતિ અતીત થયા પછી અન્તરકરણને પામે છે, અને એના પ્રથમ ક્ષણમા જ અપુણ્ણિક ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ૬૩૦-૬૩૧

યથા વનદવો દગ્ધેન્ધનઃ પ્રાપ્યાતૃણં સ્થલમ્ ।
 સ્વય વિધ્યાયતિ તથા મિથ્યાત્વોગ્રદવાનલઃ ॥ ૬૩૨ ॥
 અવાપ્યાન્તરકરણ દ્વિપ્ર વિધ્યાયતિ સ્વયમ્ ।
 તદૌપશમિક નામ સમ્યક્ત્વ લભતેઽસુમાન્ ॥ ૬૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 અત્રાયમૌપશમિકસમ્યક્ત્વેન સહાપ્નુયાત્ ।
 દેશતો વિરતિ સર્વવિરતિં વાપિ કશ્ચન ॥ ૬૩૪ ॥

તથોક્તં શતકચૂર્ણો—

ઉવસમસમ્મદિઠી અન્તરકરણે ઠિઓ કોઈ દેસવિરટ્યં પિ લભેઈ
 કોઈ પમત્તઅપમત્તભાવ પિ । સાસાયણો પુણ ન કિંપિ લભેઈત્તિ ॥
 કર્મપ્રકૃતિષ્ણતાવપિ હત્વર્થત્ ॥

કિંચ વદ્ધયતે ત્યક્તસમ્યક્ત્વૌત્કૃષ્ટા કર્મણાં સ્થિતિ ।
 મિત્રગ્રન્થિભિરપ્યુગ્રો નાનુભાગસ્તુ તાદૃશ ॥ ૧ ॥
 હત્યેનત્કાર્મપ્રગ્નિકમતમ્ ॥

જેવી રીતે દાવાનળ ઇન્ધનને બાળી નાખ્યા પછી તરણા વિનાના મથળે પહોંચી પોતાની
 મેળે શાન્ત થઇ જાય છે તેવી રીતે મિથ્યાત્વરૂપી ઉગ્ર દાવાનળ પણ અન્તરકરણને પામીને
 સ્વયમેવ નષ્ટ થઇ જાય છે એજ સમયે પ્રાણી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે
 ૬૩૨-૬૩૩

વગી અહિ કોઈ પ્રાણી એ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વની સાથેસાથ દેશવિરતિપણ અને
 અને કોઈ વગી સર્વવિરતિપણ પણ પામે છે ૬૩૪

‘ શતકચૂર્ણિ ’ આ કહ્યું છે કે

ઉપશમસમ્યક્ત્વવાન્ જીવ અન્તરકરણને વિષે સ્થિત થઇ દેશવિરતિને પામે છે, કોઈ
 વગી કદાચ પ્રમત્તાપ્રમત્ત ભાવને પણ પામે છે નથી કંઈ પામતો ફક્ત સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વવાળો

‘ કર્મપ્રકૃતિ ’ ની વૃત્તિમા પણ એજ અર્થનું કહ્યું છે

વગી સમ્યક્ત્વને ત્યજી બેઠેલા અગ્નિભેદ કરી રહેલા પ્રાણીઓ પણ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ
 સ્થિતિ બાધે છે, કોઈ ઉગ્ર અનુભાગ નથી બાધતા. (૧)

કર્મશયનો એ અગ્નિપ્રાય છે

સિદ્ધાન્તવાહીઓનો એવો મત છે કે—

ભવેદ્વિત્તગ્રન્થિકસ્ય મિથ્યાદૃષ્ટેરપિ સ્ફુટમ્ ।

સૈદ્ધાન્તિકમતે જ્યેષ્ઠઃ સ્થિતિવન્ધો ન કર્મણામ્ ॥ ૨ ॥

અથ પ્રકૃતમ્—

ઈદં ચોપશમશ્રેણ્યામપિ દર્શનસત્ત્વે ।

ઉપશાન્તે ભવેચ્છેણિપર્યન્તાવધિ દેહિનામ્ ॥ ૬૩૫ ॥

તથા યથૌપધવિશેષેણ જનૈર્મદનકોદ્રવાઃ ।

ત્રિધા ક્રિયન્તે શુદ્ધાર્ધવિશુદ્ધાશુદ્ધભેદતઃ ॥ ૬૩૬ ॥

તથાનેનૌપશમિકસમ્યક્ત્વેન પટીયતા ।

વિશોદ્ય ક્રિયતે ત્રેધા મિથ્યાત્વમોહનીયકમ્ ॥ ૬૩૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તત્રાશુદ્ધસ્ય પુંજસ્યોદયે મિથ્યાત્વવાન્ ભવેત્ ।

પુજસ્યાર્ધવિશુદ્ધસ્યોદયે ભવતિ મિશ્રદૃગ્ ॥ ૬૩૮ ॥

ઉદયે શુદ્ધપુંજસ્ય જ્ઞાયોપશમિક ભવેત્ ।

મિથ્યાત્વસ્યોદિતસ્યાન્તાદન્યસ્યોપશમાન્ન તત્ ॥ ૬૩૯ ॥

અન્થિલેઠ કયોં હોય એવા મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ પ્રકટપણે કર્મોના ઉદ્દૃષ્ટ ન્થિતિખ ધ પડતો નથી (૨)

હવે પ્રસ્તુત વિષય લખ્યો—

દર્શન મોહનીય કર્મની સાતે પ્રકૃતિઓ ઉપશમભાવ પામ્યે, ઉપશમ-શ્રેણિને વિષે પણ ઉક શ્રેણિના પર્યન્તસુધી, પ્રાણીઓને આ ઉપશમ સમકિત હોય છે ૬૩૫.

૧) જેમ કોઈ એવી ઔપધીવડે માણસ કોદરાના (૧) શુદ્ધ, (૨) અર્ધશુદ્ધ અને (૩) અશુદ્ધ-એમ ત્રણ ભાગ-દગલા ઢરે છે તેમ આવા ઉત્તમ ઉપશમસમ્યક્ત્વવડે શોધાઈને મિથ્યાત્વમોહનીયના ત્રણ પ્રકાર થાય છે ૬૩૬-૬૩૭

તે આવી રીતે—

અશુદ્ધ પુજ ઉદયમા હોય તો પ્રાણી મિથ્યાત્વી થાય અર્ધશુદ્ધ પુજ ઉદયમા હોય તો એ મિશ્રદૃષ્ટિ થાય અને શુદ્ધપુજનો ઉદય હોય તો જ્ઞાયોપશમિકસમ્યક્ત્વવાળો થાય આ ૧) ૩) ઉદયે આવેલા મિથ્યાત્વના અતર્થી અને અનુદિત મિથ્યાત્વના ઉપશમથી થાય છે

આરબ્ધક્ષપકશ્રેણેઃ પ્રત્તીણે સપ્તકે ભવેત્ ।

ક્ષાયિક તદ્ભવસિદ્ધેઃચિત્તુર્જન્મનોઽથવા ॥ ૬૪૦ ॥

તત્ત્વાર્થભાષ્યે ચૈતેષા સ્વરૂપમેવમુક્તમ્—

જ્ઞયાદિ ત્રિવિધં સમ્યગ્દર્શનમ્ તદાવરણીયસ્ય કર્મણો દર્શનમોહ
સ્ય ચ જ્ઞયાદિભ્યઃ ઇતિ ॥ અસ્ય વૃત્તિઃ—

મત્યાવાવરણીયદર્શનમોહસપ્તકક્ષયાત્ ઉપજાત ક્ષયસમ્યગ્દર્શનમ
ભિધીયતે । તેષામેવોપશમાજ્ઞાતં ઉપશમસમ્યગ્દર્શનમુચ્યતે । તેષામેવ
જ્ઞયોપશમાભ્યાં જાત જ્ઞયોપશમસમ્યગ્દર્શનમભિદધતિ પ્રવચનાભિજ્ઞા ।

નતુ ચ તત્ત્વશ્રદ્ધાનજનકં જ્ઞાયોપશમિકં યદિ ।

સમ્યક્ત્વસ્ય જ્ઞાયિકસ્ય કથમાવારક તદા ॥ ૬૪૧ ॥

યદિ મિથ્યાત્વજાતીયતયા તદપવારકમ્ ।

તદાત્મધર્મશ્રદ્ધાન કથમસ્માત્ પ્રવર્તેતે ॥ ૬૪૨ ॥

દર્શન મોહનીયકર્મની સાતે પ્રકૃતિઓ ક્ષીણ થાય છે ત્યારે, આર બી છે ક્ષપકશ્રેણિ જેણે
એવા તદ્ભવમોહગામી છવે અથવા ત્રણચાર ભવ થયા પછી મોહો જવાના હોય છે એવા
પ્રાણીઓને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થાય છે ૬૪૦

‘તત્ત્વાર્થભાષ્ય’ માં એ ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

ક્ષય આદિ ત્રણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે એ એને આવરનારા ધર્મના ક્ષય આદિથી તેમ
દર્શનમોહનીયના ક્ષય આદિથી થાય છે

એના પર વિવેચન આ પ્રમાણે—

મતિ આદિને આવરનારા એવા દર્શનમોહનીયકર્મની સાતે પ્રકૃતિના ‘ક્ષય’ થી ઉત્પન્ન
થાય-એ ક્ષાયિક સમ્યક્ દર્શન એમના ‘ઉપશમ’ થી થાય-એ ઉપશમસમ્યક્ દર્શન. અને
એમના ‘ક્ષય અને ઉપશમ’ બેઉથી થાય-એ જ્ઞાયોપશમસમ્યક્દર્શન કહેવાય છે (એ
તત્ત્વાર્થના પહેલા અધ્યયનમાં કહેલું છે)

અહિ કોઈ એવો પ્રશ્ન ઉઠાવે છે કે

જ્ઞાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ જ્યારે તત્ત્વશ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરનાર છે ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને
એ આવર છે કેમ ? ૬૪૧

જો એમ કહેશે કે જો એક જાતનું મિથ્યાત્વ હોવાથી એને આવર છે-તો એનાથી
આત્મધર્મ કેવળ તત્ત્વ-શ્રદ્ધા કેમ પ્રકટ થાય છે ? ૬૪૨

અત્રોચ્યતે—યથા શ્લક્ષ્ણાશ્રકાન્તઃસ્થા દીપાદેયોત્તતે દ્યુતિઃ ।

તસ્મિન્ દૂરીકૃતે સર્વાત્મના સંજૃમ્ભતેઽધિકમ્ ॥ ૬૪૩ ॥

યથા વા મલિનં વદ્ધં ભવત્યાવારકં મણેઃ ।

નિર્ણિજ્યોજ્વલિતે તસ્મિન્ ભાતિ કાચન તત્પ્રભા ॥ ૬૪૪ ॥

મૂલાદૂરીકૃતે ચાસ્મિન્ સા સ્ફુટા સ્યાત્સ્વરૂપતઃ ।

મિથ્યાત્વપુદ્ગલેષ્વેવં રસાપવર્તનાદિભિઃ ॥ ૬૪૫ ॥

ક્ષાયોપશમિકત્વં દ્રાક્ પ્રાપ્તેષુ પ્રકટીભવેત્ ।

આત્મધર્માત્મકં તત્ત્વશ્રદ્ધાનં કિંચિદસ્ફુટમ્ ॥ ૬૪૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ક્ષાયોપશમિકે ક્ષીણે સ્ફુટં સર્વાત્મના ભવેત્ ।

આત્મસ્વરૂપં સમ્યક્ત્વં તદ્વ જ્ઞાયિકમુચ્યતે ॥ ૬૪૭ ॥

एव च तत्त्वश्रद्धानजनकसम्यक्त्वपुद्गलक्षये ।

કર્થ શ્રદ્ધા ભવેત્તત્ત્વે શકૈવાપિ નિરાકૃતા ॥ ૬૪૮ ॥

तथाहुर्मोक्षकारः—

સો તસ્ત વિસુદ્ધયરો જાયઙ્ સમ્મત્તપોગલસ્થયઓ ।

વિદિઙ્ગ્વસણ્ણસુદ્ધસ્ત પડલવિગમે મણૂસસ્ત ॥ ૬૪૯ ॥

એ પ્રશ્નનું સમાધાન આવી ગીતે—

જેવી ગીતે એકદમ મૂઢમ અગરખની અદર રહેલા દીપકની કાન્તિ ઝગડે છે અને અગરખ ફર ઠારીથી વળી વિશેષ ઝગડે છે, અથવા જેમ મલિન વસ્ત્ર મલિને આવડે છે, તેવળ વસ્ત્રમાંથી એની ઝાન્તિ ઠંઠક ચળકી ઊઠે છે અને વસ્ત્ર ખીણકુલ લઈ લેવાથી એની સ્વરૂપવાન ઝાન્તિ પૂર્ણપણે પ્રકટ થાય છે—એવી જ રીતે ‘રસ’ના અપવર્તન આદિથી મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો ક્ષાયોપશમિકપણુને તુરત પ્રાપ્ત થતા હોવાથી કંઈક અચ્ચુટ આત્મધર્મરૂપ શ્રદ્ધા પ્રકટ થાય છે ૬૪૩-૬૪૬

‘ક્ષાયોપશમિક’ પણ જ્યારે ક્ષીણ થાય છે ત્યારે આત્મસ્વરૂપ પૂર્ણ ચ્ચુટ થાય છે એ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાનું ૬૪૭

અને એવી રીતે તત્ત્વને વિષે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરનારા સમ્યક્ત્વના પુદ્ગલોનો ક્ષય થયે “તત્ત્વને વિષે કેવી રીતે શ્રદ્ધા થાય” એ શકાનું પણ નિરાકરણ થઈ ગયું ૬૪૮

ભાષ્યકાર પણ કહે છે કે

“પડગ નીકળી જવાથી જેમ મનુષ્યની દાદિ વિશુદ્ધ થાય છે તેમ સમ્યક્ત્વના પુદ્ગલોના ક્ષયથી સમ્યક્ત્વ અત્યંત શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે ” ૬૪૯

ઇદં કર્મગ્રન્થમતમ્ ॥

સિદ્ધાન્તસ્ય મતે પુનઃ

અપૂર્વકરણૈવ મિથ્યાત્વં કુરુતે ત્રિધા ॥

સમ્યક્ત્વાવારકરસ ઘપયિત્વા વિશોધિતા ।

મિથ્યાત્વપુદ્ગલાસ્તે સ્યુઃ સમ્યક્ત્વમુપચારતઃ ॥ ૬૫૦ ॥

અર્ધશુદ્ધા અશુદ્ધાશ્ચ મિશ્રમિથ્યાત્વસંજ્ઞકા ।

એવ કોદ્રવદૃષ્ટાન્તાત્ ત્રિપુ પુંજેપુ સસ્ત્વપિ ॥ ૬૫૧ ॥

યદાનિવૃત્તિકરણાત્ સમ્યક્ત્વમેવ ગચ્છતિ ।

મિશ્રમિથ્યાત્વપુંજૌ તુ તદા જીવો ન ગચ્છતિ ॥ ૬૫૨ ॥ વિશેષકમ્ ॥

પુનઃ પતિતસમ્યક્ત્વો યદા સમ્યક્ત્વમશ્નુતે ।

તદાપ્યપૂર્વકરણૈવ પુજત્રય સ્તજન્ ॥ ૬૫૩ ॥

કરણૈનાનિવૃત્તાણ્યેનૈવ પ્રાપ્નોતિ પૂર્વવત્ ।

નન્વત્રાપૂર્વકરણૌ પ્રાગ્લઘ્ધેઽન્વર્થતા કથમ્ ॥ ૬૫૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એ કર્મગ્રન્થનો અભિપ્રાય છે

સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તે।

‘ અપૂર્વકરણ ’ થી જ ત્રણ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ થાય છે

સમ્યક્ત્વને આવરનારા રસને બાધી નાખી શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને અહિં

‘ ઉપચાર ’ થી સમ્યક્ત્વના પુદ્ગલો કહ્યા છે ૬૫૦

વળી એવાજ અર્ધશુદ્ધ થયેલાને ‘ મિશ્ર ’ અને તદ્દન અશુદ્ધ રહેલાને ‘ મિથ્યાત્વ ’ નામથી ઓળખાવ્યા છે

એ રીતે ગેદરાના દૃષ્ટાન્તની પ્રમાણે અહિં શુદ્ધ, અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ-એમ ત્રણ પ્રકાર થયા ૬૫૧

જ્યારે ‘ અનિવૃત્તિકરણ ’ થી છવ સમ્યક્ત્વ પામે તે ત્યારે એ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ-એ બે પ્રકારને પામતો નથી ૬૫૨

વળી એકવાર સમ્યક્ત્વનો બ્રહ્મ થયા પછી પુનઃ એની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે પણ છવ ‘ અપૂર્વકરણ ’ થીજ ત્રણ પુનઃ (દગલા-પ્રકાર) નીપજવતો, ‘ અનિવૃત્ત ’ કરણવટેજ પૂર્વવત્ એ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ૬૫૩-૫૪

અહિં એવી શકા ઉઠાવાય કે ‘ અપૂર્વકરણ ’ તે પૂર્વે થયેલું હતું ત્યારે આ બીજા અપૂર્વકરણનું શું સાર્યક ? ૬૫૪.

અત્રોચ્યતે-અપૂર્વવદપૂર્વં સ્યાત્ સ્તોકવારોપલમ્ભતઃ । ।

અપૂર્વત્વવ્યપદેશો ભવેલ્લોકેઽપિ દુર્લભે ॥ ૬૫૫ ॥

ઇદમર્થતો વિશેષાવશ્યકવૃત્તૌ ॥

સમ્યગ્દષ્ટિવ્યપદેશનિવન્ધનમિતીરિતમ્ ।

સમ્યક્ત્વં ત્રિવિધ શુદ્ધશ્રદ્ધારૂપં મનીષિભિઃ ॥ ૬૫૬ ॥

યદિ વૈકલ્પિકત્રિચતુઃપચંભેદં ભવેદિદમ્ ।

જિનોક્તતત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપમેકવિધં ભવેત્ ॥ ૬૫૭ ॥

દ્વિધા નૈસર્ગિકં ચૌપદેશિકં ચેતિ ભેદતઃ ।

ભવેન્નૈશ્વયિકં વ્યાવહારિક ચેતિ વા દ્વિધા ॥ ૬૫૮ ॥

દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચેતિ દ્વિધા વા પરિકીર્તિતમ્ ।

તત્ર નૈસર્ગિકં સ્વાભાવિકમન્યદ્ગુરોર્ગિરા ॥ ૬૫૯ ॥

યથા પથશ્ચ્યુત કશ્ચિદુપદેશં વિના ભ્રમન્ ।

માર્ગં પ્રાપ્નોતિ કશ્ચિન્નુ માર્ગવિજ્ઞોપદેશતઃ ॥ ૬૬૦ ॥

એ શકાતુ નિવારણ —

અપૂર્વકરણ અદ્યસમય મળતુ હોવાથી, એ ‘ અપૂર્વ ’ કહેવાય છે, આ વળતમા હું લેલ વસ્તુ ‘ અપૂર્વ ’ એ નામથી ઓળખાય છે એમ. ૬૫૫

એવો ભાવાર્થ વિશેષાવશ્યક સૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યો છે

એવી રીતે સમ્યક્દષ્ટિના નામના નિબંધનરૂપ, અને શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપ, એવા સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકાર થયા ૬૫૬

અથવા તેા સમ્યક્ત્વ એક પ્રકારનુ, બે પ્રકારનુ, ત્રણ પ્રકારનુ, ચાર પ્રકારનુ અને પાંચ પ્રકારનુ પણ છે ૬૫૭

(૧) જિનપ્રભુએ કહેલા તત્ત્વોપર શ્રદ્ધા કરવી તે રૂપ એક પ્રકારનુ

(૨) નૈસર્ગિક અને ઉપદેશિક—એમ બે પ્રકારનુ અથવા નૈશ્વયિક અને વ્યાવહારિક—એમ બે પ્રકારનુ અથવા દ્રવ્યથી અને ભાવથી—એમ પણ બે પ્રકારનુ ૬૫૭-૫૮-૫૯

નૈસર્ગિક એટલે સ્વાભાવિક ઉપદેશિક એટલે ગુરૂના ઉપદેશથી થયેલુ

એ બે પ્રકાર થયાર્થ સમજાવવા માટે કેટલાક દષ્ટાન્ત આપે છે —

જેમ માર્ગમા ભૂલો પડેલો કોઈ માણસ ભમતા ભમતા પોતાની એજે ~ માર્ગે ચડી

યથા વા કોદ્રવાઃ કેચિત્સ્યુઃ કાલપરિપાકત્ ।

સ્વયં નિર્મદના. કેચિત્ ગોમયાદિપ્રયત્નતઃ ॥ ૬૬૧ ॥

કશ્ચિજ્જ્વરો યથા દોષપરિપાકાદ્ વ્રજેત્ સ્વયમ્ ।

કશ્ચિત્પુનર્ભેષજાદિપ્રયત્નેનોપશામ્યતિ ॥ ૬૬૨ ॥

સ્વભાવાદધ્વોપાયાદયથા શુદ્ધં ભવેત્પયઃ ।

યથોજ્વલ સ્યાદ્દહ્નં વા સ્વભાવાદ્યત્નોઽપિ વા ॥ ૬૬૩ ॥

સમ્યક્સ્વમેવ કેપાંચિદક્ષિનાં સ્યાન્નિસર્ગતઃ ।

ગુરુણામુપદેશેન કેપાંચિત્તુ ભવેદિદમ્ ॥ ૬૬૪ ॥

નેશ્ચયિક સમ્યક્સ્વ જ્ઞાનાદિમયાત્મશુદ્ધપરિણામઃ ॥

સ્યાદ્ધ્યાવહારિક તદ્દેતુસમુત્થં ચ સમ્યક્સ્વમ્ ॥ ૬૬૫ ॥

જિનવચનં તત્ત્વમિતિ શ્રદ્ધધતોઽકલયતશ્ચ પરમાર્થસુ ।

તદ્દ્રવ્યતો ભવેન્નાવતસ્તુ પરમાર્થવિજ્ઞસ્ય ॥ ૬૬૬ ॥

ક્ષાયોપશમિકમુત પૌદ્ગલિકતયા દ્રવ્યતસ્તદુપદિષ્ટમ્ ।

આત્મપરિણામરૂપે ચ ભાવતઃ ક્ષાયિકોપશમિકે તે ॥ ૬૬૭ ॥

જાય છે, અને કોઈ હોમીઆના બતાવ્યાથી માર્ગે ચલી જાય છે, અથવા કોઈરામા કેટલાકના કાળના પરિપાકથી ફાતરા નીકળી જાય છે અને કેટલાકના ગોમય-છાણા આદિના પ્રયોગથી ફાતરા કાઢવામા આવે છે, અથવા કોઈ પ્રકારનો તાવ દોષોના પરિપાકથી પોતાની મેળે ઉતરી જાય છે અને કોઈ જોપથી આદિના પ્રયોગથી જાય છે, અથવા જળ ક્યાકે સ્વભાવથી, કુદ્રતી રીતે શુદ્ધ થાય છે અને ક્યાકે ઉપાય કર્યે શુદ્ધ થાય છે, અથવા વજ્રમા પથ્થુ કોઈ સ્વભાવથી અને કોઈ પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય તેમ સમ્યક્ત્વ પથ્થુ કેટલાક જીવોને સ્વભાવથી થાય છે અને કેટલાકને ગુણના ઉપદેશથી થાય છે ૬૦-૬૬૪

આત્માનો જ્ઞાનાદિમય શુદ્ધ પશ્ચિમ-એ નૈશ્ચીયક સમ્યક્ત્વ, અને એના હેતુથી ઉત્પન્ન થયેલુ—એ વ્યાવહારિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે ૬૬૫

અમુક વાત જીનેશ્વરે કહી છે મારે મત્ય છે એમ માને, પણ પરમાર્થ જાણે નહિ—એવા માણસોનું સમ્યક્ત્વ ‘દ્રવ્યથી’ કહેવાય, અને પરમાર્થને જાણે એવાનું સમ્યક્ત્વ ‘ક્ષાયથી’ કહેવાય ૬૬૬

વળી ‘ક્ષાયોપશમિક’ સમ્યક્ત્વ પુદ્ગલિકહેવાથી ‘દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ’ કહેવાય, અને ‘ક્ષાયિક’ તથા ‘ઉપશમિક’ જેઠ આત્મપરિણામરૂપે કહેવાથી ‘આત્મસમ્યક્ત્વ’ કહેવાય ૬૬૭

कारकरोचकंदीपकभेदादेतत् त्रिधाथवा त्रिविधम् ।

ख्यातं क्षायोपशमिकमुपशमज क्षायिकं चेति । ॥ ६६८ ॥

जिनप्रणीताचारस्य करणे कारक भवेत् ।

रुचिमात्रकर तस्य रोचकं परिकीर्तितम् ॥ ६६९ ॥

स्वयं मिथ्यादृष्टिरपि परस्य देशनादिभिः ।

यः सम्यक्त्वं दीपयति सम्यक्त्वं तस्य दीपकम् ॥ ६७० ॥

‘ क्षायोपશમિકાદીનાં સ્વરૂપ તૂદિતં પુરા ।

સાસ્વાદનયુતે તસ્મિન્નયે તત્સ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ૬૭૧ ॥

वेदकेनान्विते तस्मिंश्चतुष्के पचधापि तत् ।

‘સાસ્વાદન ચ સ્યાદૌપશમિકં વમતોઽહ્નિનઃ ॥ ૬૭૨ ॥

त्रयाणामुक्तपुंजानां मध्ये प्रचीणयोर्द्वयोः ।

‘શુદ્ધસ્ય પુજસ્યાન્ત્યાણુવેદને વેદક ભવેત્ ।’ ૬૭૩ ॥

(૩) કારક, રોચક અને દીપક—એમ ત્રણ પ્રકારનું, અથવા ક્ષાયોપશમિક, ઉપશમિક અને ક્ષાયિક—એમ ત્રણ પ્રકારનું ૬૬૮

જિનપ્રણીતે ઉપદેશ્યા પ્રમાણે આચરણ-વર્તન રાખે એવાનું મમકિત ‘કારક’ કહેવાય, એવા આચાર પ્રત્યે ક્રુષ્ટ રૂચિજ હોય એવાનું મમકિત ‘રોચક’ કહેવાય, અને પોતે મિથ્યા-દૃષ્ટિ છતાં બીજાઓને ઉપદેશ આદિ આપીને નિજ મમકિતને દીપાવે એવાનું મમકિત ‘દીપક’ કહેવાય. ૬૬૯-૬૭૦

(૪) ‘ક્ષાયોપશમિક’ આદિ ત્રણ પ્રકારનાનું સ્વરૂપ અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે—એ ત્રણ પ્રકારના એક એથો ‘સાસ્વાદન’ પ્રકાર લેખવવાથી (મચ્ચક્ત્વ) ચાર પ્રકારનું કહેવાય ૬૭૧

(૫) એ ચારમા વળી એક પાચમો ‘વેદક’ પ્રકાર લેખવતા (સમકિત) પાચ પ્રકારનું (થાય) ૬૭૨

પ્રાણી ઉપશમ સમક્રીતને વમે ત્યારે એને સામ્વાદન સમક્રીત થયું કહેવાય

ઉપર શુદ્ધ, અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ—એમ ત્રણ પુણ (દમલા) કહ્યા એમથી જે પુણ ક્ષીણ થયે, શુદ્ધ પુણનો છેવટનો પરમાણુ વેદતા પ્રાણીને ‘વેદક’ મમક્રીત થાય ૬૭૩

હવે તે તે પ્રકારના સમક્રીતની સ્થિતિ વિષે

પદ્મપટ્ટિ સાધિકાઘ્ધીનાં જ્ઞાયોપશમિકસ્થિતિઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટા સા જઘન્યા ચાન્તર્મુહૂર્તમિતા મતા ॥ ૬૭૪ ॥
 જ્યેષ્ઠાન્યા ચૌપશમિકસ્થિતિરાન્તર્મુહૂર્તિકી ।
 જ્ઞાયિકસ્ય સ્થિતિ સાદિરનન્તા વસ્તુતઃ સ્મૃતા ॥ ૬૭૫ ॥
 સાધિકા સ્યુર્ભવસ્થત્વે સા ત્રયસ્ત્રિંશદઘ્ધય ।
 ઉત્કર્ષતો જઘન્યા ચ સા સ્યાદાન્તર્મુહૂર્તિકી ॥ ૬૭૬ ॥
 સાસ્વાદનસ્યાવલ્ય પદ્ જ્યેષ્ઠા લઘ્વી જ્ઞણાત્મિકા ।
 એક. જ્ઞણો વેદકસ્યોત્કર્ષાજ્ઞઘન્યતોઽપિ ચ ॥ ૬૭૭ ॥
 ઉત્કર્ષાદૌપશમિક સાસ્વાદન ચ પચશઃ ।
 વેદક જ્ઞાયિક ચૈકવાર જીવસ્ય સમ્ભવેત્ ॥ ૬૭૮ ॥
 વારાન્ ભવત્યસંખ્યેયાન્ જ્ઞાયોપશમિક પુનઃ ।
 ઐથૈતેષાં ગુણસ્થાનનિયમઃ પ્રતિપાદ્યતે ॥ ૬૭૯ ॥
 સાસ્વાદનં સ્યાત્સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાને દ્વિતીયકે ।
 તુર્યાદિષુ ચતુર્થેષુ જ્ઞાયોપશમિક ભવેત્ ॥ ૬૮૦ ॥

જ્ઞાયોપશમ સમક્રીતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છામક સાગરોપમથી કઇક વિશેષ છે અને જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની કહેલી છે ૬૭૪

ઉપશમ સમક્રીતની સ્થિતિ, ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય જેઠ અન્તર્મુહૂર્તની છે, જ્ઞાયિક સમક્રીતની મુખ્યત્વે કરીને સાદિઅનન્ત છે ૬૭૫

ભવસ્થપલામા એની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટત તેત્રીશ સાગરોપમથી અધિક છે, અને જઘન્યપણે અન્તર્મુહૂર્તની છે ૬૭૬

સાસ્વાદન સમક્રીતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ આપગીની છે, અને જઘન્ય એક સમયની છે વેદસમક્રીતની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય જેઠ સ્થિતિ એક એક ક્ષણની છે ૬૭૭

જીવને ઉપશમ અને સાસ્વાદન સમક્રીત ઉત્કૃષ્ટ પાચ વાર થાય, વેદક એક જ વાર થાય, અને જ્ઞાયોપશમ અસખ્ય વાર થાય ૬૭૮-૭૯

હવે એમના ગુણસ્થાનોના નિયમ વિશે

સાસ્વાદન સમક્રીત બીજી ગુણસ્થાને રોય, જ્ઞાયોપશમિક બાદે, આઠમે અને બીજામે

અઘાસુ તુર્યાદિષ્વૌપશમિકં પરિકીર્તિતમ્ ।
તુર્યાદિષ્વેકાદશસુ સમ્યક્ત્વં ક્ષાયિકં ભવેત્ ॥ ૬૮૧ ॥
તુર્યાદિપુ ચતુર્ણેપુ વેદકં કીર્તિતં જિનૈઃ ॥
ગુણસ્થાનપ્રકરણાદ્વિશેષઃ શેષ ઉહ્યતામ્ ॥ ૬૮૨ ॥

સમ્યક્ત્વ લભતે જીવો યાવત્યાં કર્મણાં સ્થિતૌ ।
ક્ષપિતાયાં તત્ પલ્યપૃથક્ત્વપ્રમિતસ્થિતૌ ॥ ૬૮૩ ॥
લભેત વેશવિરતિં ક્ષપિતેપુ તતોઽપિ ચ ।
સંખ્યેયેષુ સાગરેષુ ચારિત્ર લભતેઽસુમાન્ ॥ ૬૮૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥
એવ ચોપશમશ્રેણિં ક્ષપકશ્રેણિમપ્યથ ।
ક્રમાત્સંખ્યેયપાથોધિસ્થિતિહાસાદવાપ્નુયાત્ ॥ ૬૮૫ ॥
એતાનશ્રદ્ધસમ્યક્ત્વોઽન્યાન્યદેવનૃજન્મસુ ।
લભેતાન્યતરશ્રેણિવર્જાન્ કોઽપ્યેકજન્મનિ ॥ ૬૮૬ ॥

શ્રેણિદ્વયં ચૈકભવે સિદ્ધાન્તાભિપ્રાયેણ ન સ્યાદેવ ॥ ગ્રાહુશ્ચ
સમ્મત્તંમિ ડ લક્ષ્ણે પલિઅપુહત્તેણ સાવશ્ચો હુજ્જા ।
ચરણોવસમલયાણં સાગરસંલંતરા હંતિ ॥ ૧ ॥

શુલ્કસ્થાને હોય ચોથાથી અગ્યારમા સુધી ઉપશમ સમકીત, અને ચોથાથી ચૌદમા સુધી
ક્ષાયિક સમકીત હોય ચોથાથી સાતમા સુધી વળી બેદસમકીત હોય ૬૮૦-૮૦

એ સળ પી વિશેષ વિવરણ ' શુલ્કસ્થાનક પ્રકરણ ' માથી તાણી લેવું
હવે,

કર્મોની નેટલી સ્થિતિ ખખ્યા પછી પ્રાણી સમકીત પામ્યો હોય તેમાથી પૃથક્ત્વ
પર્યોપમ નેટલી સ્થિતિ ઝાણી થયે તે ' દેશવિરતિ ' (શ્રાવકપણ) પામે છે અને તેમાથી પણ
સખ્યાત સાગરોપમ ઝાણા થયે, સર્વવિરતિ અર્થાત્ ચારિત્ર પામે છે ૬૮૩-૬૮૪

એમાથી પણ સખ્યાત સાગરોપમ નેટલી સ્થિતિ ઝાણી થયે, પ્રાણી અનુક્રમે ઉપ
શમશ્રેણિએ અને ક્ષપકશ્રેણિએ પહોંચે છે જે પ્રાણીનું સમકીત જાત ન થયું હોય તે (પ્રાણી),
અન્ય અન્ય-દેવ અને અનુપ્યના ભવોમા, એક ભવમા એમાથી એક શ્રેણિએ પહોંચે છે-એમાથી
એક શ્રેણિ પામે છે કારણ કે સિદ્ધાન્તને મતે એકભવમા બે શ્રેણિ થાય નહિ ૬૮૫-૬૮૬

એના મળ ધમાએવુ વચન છેકે, સમકીત પામ્યા પછી પૃથક્ત્વપર્યોપમ નેટલી સ્થિતિ

एव अष्परिवर्द्धिणः सम्मत्ते देवमणुअजम्मेसु ।

अन्नयरसेद्विज्जं एगभवेण च सव्वाइ ॥ ६८७ ॥

इति महाभास्यघ्नवृत्त्यादिषु ॥

सम्यक्त्वं च श्रुतं चेति देशतः सर्वतोऽपि च ।

विरती इति निर्दिष्ट सामायिकचतुष्टयम् ॥ १ ॥

चारित्रस्याष्ट समयान् प्रतिपत्तिर्निरन्तरम् ।

शेषत्रयस्य चावल्यसख्येयांशमितान् क्षणान् ॥ २ ॥

उत्कर्षेण प्रतिपत्तिकाल एव निरन्तरः ।

जघ्न्यतो द्वौ समयौ चतुर्णामपि कीर्तित ॥ ३ ॥

द्वादशपचदशाहोरात्रास्तृतीयतुर्ययोः ।

आद्ययोः सप्त विरहो ज्येष्ठोऽन्यश्च क्षणत्रयम् ॥ ४ ॥

सम्यक्त्वं देशविरतिं चाप्नोत्युत्कर्षतोऽसुमान् ।

क्षेत्रपल्योपमासस्यभागक्षणामितान् भवान् ॥ ५ ॥

ઓછી થયે, પ્રાણી, શાવક એટલે દેશવિરતિ થાય, અને તેમાંથી, ચારિત્ર, ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપક શ્રેણિ-એ પ્રત્યેક, અનુક્રમે સ ખ્યાત સાગરોપમ એટલી સ્થિતિ ઓછી થયે, પ્રાપ્ત થાય છે (૧)

એવી રીતે દેવ અને મનુષ્યના ભવોમાં, સમ્યક્ત્વથી જીવ જાદુ ન થયો હોય તો, બેમાંથી એક શ્રેણિ વિના, એક ભવમાં, સર્વ પામે છે ૬૮૭

એવી રીતનો મહાભાષ્યસૂત્રની વૃત્તિ વગેરેમાં ઉલ્લેખ છે

હવે સમ્યક્ત્વસામાયિક વિષે કંઈક —

સમ્યક્ત્વ સામાયિક, શ્રુત સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક-આ પ્રમાણે સામાયિકના ચાર બેદ હતા છે (૧)

ચારિત્ર એટલે સર્વ વિરતિ સામાયિકનો નિરન્તર પ્રતિપત્તિકાળ આઠ સમયનો છે શેષ ત્રણ સામાયિકનો, ત્રેક આવળીનો અમ ખ્યાતમો ભાગ છે એ કાળ ઉત્કૃષ્ટપણે જાણવો જઘન્યપણે તો ચારે સામાયિકોનો (પ્રતિપત્તિકાળ) બે સમયોનો કહ્યો છે (૨-૩)

ત્રીજા અને ચોથા સામાયિકનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટપણે બાર અને પદર અહોરાત્રીનો છે, અને પહેલા બે સામાયિકનો સાત અહોરાત્રી છે જઘન્ય ત્રણ સમયોનો છે (૪)

પ્રાણી, ઉત્કૃષ્ટપણે સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક ક્ષેત્રપ-યોગમના અસ ખ્યાતમાં ભાગના મમય એટલા ભવસુધી પ્રાપ્ત કરે છે, સર્વવિરતિસામાયિક એટલે ચારિત્ર

ચારિત્રં ચ ભવાનઘૌ શ્રુતસામાયિકં પુનઃ ।

ભવાનનન્તાન્ સર્વાણિ ભવમેકં જઘન્યતઃ ॥ ૬ ॥

આકર્ષાણાં લલુ શતપૃથક્ત્વં સર્વસંવરે ।

સ્યાત્સહસ્રપૃથક્ત્વં ચ ત્રયાણામેકજન્મનિ ॥ ૭ ॥

નાનાભવેષુ ચાકર્ષા અસલ્યેયાઃ સહસ્રકાઃ ।

આચત્રયે તુરીયે ચ સ્યાત્સહસ્રપૃથક્ત્વકમ્ ॥ ૮ ॥

યત્ ત્રયાણાં પ્રતિભવં સ્યુઃ સહસ્રપૃથક્ત્વકમ્ ।

અસલ્યેયા ભવાશ્ચેતિ યુક્તાસ્તેઽમી યથોદિતાઃ ॥ ૯ ॥

ચારિત્રે યત્પ્રતિભવં તેષાં શતપૃથક્ત્વકમ્ ।

ભવાશ્ચાઘૌ તતો યુક્તં તત્સહસ્રપૃથક્ત્વકમ્ ॥ ૧૦ ॥

આકર્ષ્ય પ્રથમતયા ગ્રહણં મુક્તસ્ય વા ગ્રહણમ્ ઇતિ । ઇદમર્થતઃ
આવશ્યકસૂત્રવૃત્ત્યાદિષુ ॥

મિથ્યાદષ્ટિર્ત્રિપર્યસ્તા જિનોક્તાદ્વસ્તુતસ્વતઃ ।

સા સ્યાન્મિથ્યાત્વિનાં તદ્વ મિથ્યાત્વં પંચધા મતમ્ ॥ ૬૮૮ ॥

આકર્ષણ સુધી પ્રાપ્ત કરે છે, અને શ્રુતસામાયિક અનન્ત લાવ સુધી પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે જઘન્યપદ્ધિ સર્વ સામાયિકો એક જ લાવમા પ્રાપ્ત કરે છે (૫-૬)

એક લાવમા, મર્વ ન વરને વિષે એટલે સર્વવિરતિ મામાયિકને વિષે યસોથી નવસો સુધી ' આકર્ષ ' હોય છે, શેષ ત્રણ મામાયિકોને વિષે બે હજારથી નવ હજાર સુધી હોય છે (૭)

અનેક નાના-વિધ લાવોમા પ્રથમના ત્રણ સામાયિકોને વિષે અમખ્ય સહસ્ર આકર્ષો હોય છે અને છેલ્લા એટલે ચોથા સામાયિકમા બે હજારથી નવ હજાર સુધી હોય છે તેમકે ત્રણ સામાયિકોને વિષે પ્રત્યેકલાવે બે મહસ્રથી નવસહસ્ર સુધી આકર્ષો થાય ત્યારે અસખ્ય લાવને વિષે અસખ્ય સહસ્ર હજાર એ યુક્તજ છે, અને સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે, પ્રત્યેક લાવમા યસોથી નવસો સુધી ' આકર્ષ ' કહ્યા છે તે પરથી ' આઠ ' લાવમા બે હજારથી નવહજારસુધી કહ્યા એ પણ યુક્તજ છે (૮-૧૦)

આકર્ષ્ય=પહેલા અહણ કરવુ તે, અથવા, એકવાર ડોડીને પુનઃ અહણ કરવુ તે (આ અર્થે આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિ વગેરેમા હજો છે)

હવે કઇઠ મિથ્યાદષ્ટિ વિષે.

જિનપ્રભુએ કહેલ વસ્તુવર્ણપદી વિપરીતરીતે વર્તણુ એનુ નામ મિથ્યાદષ્ટિ આવી ૬૮૮ મિથ્યાત્વોની હોય. ૬૮૮

આભિગ્રહિકમાર્થં સ્યાદનાભિગ્રહિકં પરમ્ ।

તૃતીય કિલ મિથ્યાત્વમુક્તમાભિનિવેશિકમ્ ॥ ૬૮૯ ॥

તુર્યં સાંશયિકાલ્પ્ય સ્યાદનાભોગિકમન્તિમમ્ ।

અભિગ્રહેણ નિર્વૃત્ત તત્રાભિગ્રહિકં સ્મૃતમ્ ॥ ૬૯૦ ॥

નાનાકુદર્શનેષ્વેકમસ્માત્રપ્રાણી કુદર્શનમ્ ।

ઇદમેવ શુભ નાન્યદિત્યેવ પ્રતિપચ્યતે ॥ ૬૯૧ ॥

મન્યતેઽહ્ની દર્શનાનિ યદ્વશાદખિલાન્યપિ ।

શુભાંનિ માધ્યસ્થ્યહેતુરનાભિગ્રહિક હિ તત્ ॥ ૬૯૨ ॥

યતો ગોષ્ટામાહિલાદિવદાત્મીયકુદર્શને ।

ભવત્યભિનિવેશસ્ત પ્રોક્તમાભિનિવેશિકમ્ ॥ ૬૯૩ ॥

યતો જિનપ્રણીતેષુ દેશત સર્વતોઽપિ વા ।

પદાર્થેષુ સશય. સ્યાત્તત્સાશયિકમીરિતમ્ ॥ ૬૯૪ ॥

અનાભોગેન નિર્વૃત્તમનાભોગિકસંજ્ઞિકમ્ ।

યત્સ્યાદેકેન્દ્રિયાદીનાં મિથ્યાત્વ પચમં તુ તત્ ॥ ૬૯૫ ॥

એ મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું છે —

(૧) આભિગ્રહિક, (૨) અનાભિગ્રહિક, (૩) આભિનિવેશિક, (૪) સાશયિક અને (૫) અનાભોગિક ૬૮૯—૬૦

(૧) અભિગ્રહવડે જે નિર્વૃત્ત થયેલું હોય તે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ કહેવાય એ મિથ્યાત્વવાળો પ્રાણી અનેક કુદર્શનોમાના એક કુદર્શનને, ‘ એજ સાડ છે, અન્ય નહિ ’ એમ ગણીને અગીકાર કરે છે ૬૯૧

(૨) જેને લીધે પ્રાણી સર્વ દર્શનને સારા માને છે અને એમ કરીને પોતાનું મધ્ય સ્થપણું બતાવે છે, એ અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ કહેવાય ૬૯૨

(૩) ગોષ્ટામાહિલાદિકની જેમજેથી પોતાના જ (કુ) દર્શનમા અભિનિવેશ-આસક્તિ થાય તે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ ૬૯૩

(૪) જેને લીધે જિનેશ્વર પ્રણીત તત્ત્વોને વિષે અદ્ય કે પૂર્વપક્ષે સશય ઉત્પન્ન થાય એ સાશયિક મિથ્યાત્વ ૬૯૪

(૫) અનાભોગથી એટલે ઉપયોગ વિના થયેલું હોય એનું નામ અનાભોગિક મિથ્યાત્વ આ મિથ્યાત્વ એકેન્દ્રિય આદિ છતાં હોય ૬૯૫.

યસ્યાં જિનોક્તતત્ત્વેષુ ન રાગો નાપિ મત્સરઃ ।

‘ સમ્યગ્મિથ્યાત્વસંજ્ઞા સા મિશ્રદષ્ટિઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૬૯૬ ॥

ધાન્યેષ્વિવ નરા નાલિકેરદ્વીપનિવાસિનઃ ।

જિનોક્તેષુ મિશ્રદશો ન દ્રિષ્ટા નાપિ રાગિણઃ ॥ ૬૯૭ ॥

યદાહુઃ કર્મગ્રન્થકારાઃ—

જિથ્રથ્રજિથ્રપુણપાવાસવસવરવંધમુરુત્વનિજ્જરણા ।

જિણ સદ્દહહ તં સમ્મં સ્વદ્દગાઢ્વદ્ધુમેયં ॥ ૬૯૮ ॥

મીસા ન રાગદોસો જિણધમ્મે અંતમુહુત્તં જહા અન્ને ।

નાલીઅરદીવમણુણો મિચ્છં જિણધમ્મવિવરીયં ॥ ૬૯૯ ॥

ગુણસ્થાનક્રમારોહે ત્વેવમ્મુક્તમ્—

જ્યાત્યન્તરસમુદ્ભૂતિર્વડવાસ્તરયોર્યથા ।

ગુહદઘ્નો સમાયોગે રસભેદાન્તરં યથા ॥ ૧ ॥

તથા ધર્મદ્વયે શ્રદ્ધા જાયતે સમવુદ્ધિતઃ ।

મિશ્રોઽસૌ જાયતે તસ્માન્નાવો જાત્યન્તરાત્મક ॥ ૨ ॥

વળી જિનોક્ત તત્ત્વોને વિષે રાગ પણ ન હોય તેમ દ્રેષ પણ ન હોય એ ‘ સમ્યક મિથ્યાત્વ ’ નામની મિશ્રદષ્ટિ કહેવાય છે એવી મિશ્રદષ્ટિવાળાઓ શ્રી જિનેશ્વરના વચનો પર નથી ધરાવતા રાગ કે નથી રાખતા દ્રેષ, નાળીએરદ્વીપમા વસનારાઓ જેમ ધાન્યના રાગી કે દ્રેષી નથી હોતા એમ ૬૯૬-૬૯૭

એ વિષે ‘ કર્મગ્રન્થ ’ ના કર્તાના નીચે પ્રમાણે વચનો છે —

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સવર બન્ધ, મોક્ષ અને નિર્જરા—એ નવ તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા હોવી એનું નામ ‘ સમ્યકદષ્ટિ ’, જેના ‘ ક્ષાયિક ’ વગેરે અન્ય અન્ય પ્રકાર છે નાળીએરદ્વીપના મનુષ્યોને અજ્ઞપર રાગ કે દ્રેષ હોતો નથી એમ જિનધર્મને વિષે અન્તર્મુદ્ધૂર્તપર્યન્ત રાગ પણ ન હોય એમ દ્રેષ પણ ન હોય એનું નામ ‘ મિશ્રદષ્ટિ ’ અને જિનધર્મથી વિપરીત વર્તન એ ‘ મિથ્યાદષ્ટિ ’ ૬૯૮-૬૯૯

‘ ગુણસ્થાનક ક્રમારોહ ’ મા વળી એમ કહ્યું છે કે —

જેમ વડવા એટલે ઘોડીનો ખર સાથે સંયોગ થવાથી એક અન્ય ત્રીજી જ જાતિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તથા ગોળ અને દહીંના સંયોગથી વળી એક અન્ય રસની ઉત્પત્તિ થાય છે—તેમ જ ધર્મ પર સમાન શ્રદ્ધા થવાથી એમાંથી એક અન્ય જાતિ રૂપ ‘ મિશ્રભાવ ’ ઉત્પન્ન થાય છે (૧-૨)

સમ્યગ્મિથ્યાદૃશ સ્તોકાસ્તેભ્યોઽનન્તગુણાધિકાઃ ।

સમ્યગ્દૃશસ્તતો મિથ્યાદૃશોઽનન્તગુણાધિકાઃ ॥ ૭૦૦ ॥

इति दृष्टि ॥ २५ ॥

મતિશ્રુતાવધિમન પર્યાયાણ્યથ કેવલમ્ ।

જ્ઞાનાનિ પચ તન્નાયમષ્ટાવિંશતિથા સ્મૃતમ્ ॥ ૭૦૧ ॥

तथाहि— श्रवग्रहेहावायास्या धारणा चेति तीर्थपै ।

મતિજ્ઞાનસ્ય ચત્વારો મૂલભેદાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૭૦૨ ॥

શબ્દાદીનાં પદાર્થનાં પ્રથમગ્રહણં હિ તત્ ।

શ્રવગ્રહઃ સ્યારસ દ્વેધા વ્યજનાર્થવિભેદત ॥ ૭૦૩ ॥

વ્યજ્યતે येन सद्भावा दीपेनेव घटादयः ।

વ્યંજન જ્ઞાનજનકં તદ્વૌપકરણેન્દ્રિયમ્ ॥ ૭૦૪ ॥

શબ્દાદિભાવમાપન્નો દ્રવ્યસંગ્રાત એવ વા ।

વ્યજ્યતે यद् व्यजनं तदिति व्युत्पत्त्यपेक्षया ॥ ૭૦૫ ॥

ततश्च व्यजनैर्व्यजनानां य सम्यन्धः प्रथमः स हि ।

વ્યંજનાવગ્રહોઽસ્પષ્ટતરાવબોધલક્ષણ ॥ ૭૦૬ ॥

સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિવાગા ળ્યોની મખ્યા સૌથી ઓછી છે સમ્યક્દૃષ્ટિવાગાઓની સખ્યા એથી અનન્ત ગણી છે આ કરના અનન્ત ગણી વગી નિઃપ્રાદૃષ્ટિ ળ્યોની મખ્યા છે ૭૦૦

આ પ્રનાલિ પચવીશમા દ્વા-દૃષ્ટિ-નુ ૨૫૩૫ સ પૂર્વ

પાચ પ્રમારના જ્ઞાન છે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મન પર્યાવજ્ઞાન, અને (૫) કેવળજ્ઞાન. ૭૦૧

એના પહેલુ ને મતિજ્ઞાન-એના અધ્યાવીશ ભેદ છે

પ્રથમ તો એના ચાર મૂળ ભેદો છે અવગ્રહ, દહા, અવાય અને ધાગ્ણા ૭૦૨

ગળ્દાદિ પદાર્થોનુ ને પ્રથમ ગ્રહણ-એનુ નામ ' અવગ્રહ '. આ અવગ્રહ બે ભાગનો છે વ્યજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ ૭૦૩

દીપક નેમ યગદિને તેમ ને હતા પદાર્થોને પ્રષ્ટ કૃત છે એ ' વ્યજન ' (ના વ્યજન ઉપકરણેન્દ્રિયની માથે નેશાધને જ્ઞાન C પત્ત કૃત છે) અથવા શબ્દાદિ પુષ્પાણોનો ને મમુદ-એનુ નામ ' વ્યજન ' કૃમકે વ્યગ્નન નદ વ્યગ્નનમ્-એવી એની વ્યુત્પત્તિ છે અને

અસ્ય ચ સ્વરૂપમેવં તત્ત્વાર્થવૃત્તૌ—

યદોપકરણેન્દ્રિયસ્ય સ્પર્શનાદિપુદ્ગલૈઃ સ્પર્શાદ્યાકારપરિણૈ સમ્બન્ધ
ઉપજાતો ભવતિ તદા કિમપ્યેતદિતિ શૃણ્વાતિ । કિન્ત્વવ્યક્તજ્ઞાનોઽસૌ
સુત્તમત્તાદિસૂક્ષ્માવવોધસહિતપુરુષવદિતિ । તદા તૈઃ સ્પર્શાદ્યુપકરણેન્દ્રિ
યસંશ્લિષ્ટૈઃ યા ચ યાવતી ચ વિજ્ઞાનશક્તિઃ આવિરસ્તિ સા એવવિધા
જ્ઞાનશક્તિઃ અવગ્રહાશ્રયા ॥ તસ્ય સ્પર્શનાદ્યુપકરણેન્દ્રિયસંશ્લિષ્ટસ્પર્શાદ્યા-
કારપરિણતપુદ્ગલરાશેઃ વ્યંજનાશ્રયસ્ય ગ્રાહિકા અવગ્રહ ઇતિ ભળ્યતે ॥
તેનેતદુક્તં ભવતિ । સ્પર્શનાદ્યુપકરણેન્દ્રિયસંશ્લિષ્ટાઃ સ્પર્શાદ્યાકારપરિણતાઃ
પુદ્ગલાઃ ભળ્યન્તે વ્યજનમ્ । વિશિષ્ટાર્થાવગ્રહકારિત્વાત્તસ્ય વ્યજનસ્ય
પરિચ્છેદકો વ્યક્તોઽવગ્રહો ભળ્યતે અપરોઽપિ । તસ્માન્મનાગૂનિશ્ચિત્તરઃ
કિમપ્યેતદિત્યેવંવિધસામાન્યપરિચ્છેદોઽવગ્રહો ભળ્યતે । તતઃ પરમીહાદયઃ
પ્રવર્તન્તે ઇતિ ॥

એમ હોવાનેલીધે, વ્યજનોનો વ્યજનોની નાથેનો પ્રથમ સમ્બન્ધ-એનું નામ ‘વ્યજ-
નાવગ્રહ.’ ‘અત્યન્ત અચ્છુટ જ્ઞાન’ એ એનું લક્ષણ-વ્યાખ્યા છે ૭૦૪-૭૦૬

એનું સ્વરૂપ ‘તત્ત્વાર્થવૃત્તિ’ મા આ પ્રમાણે છે—

અથારે ઉપકરણ ઇન્દ્રિયનો સ્પર્શાદિ આકાર પામેલા સ્પર્શનઆદિ પુદ્ગલોની સાથે
સમ્બન્ધ થાય છે ત્યારે ‘આ ડંઇક છે’ એવું જ્ઞાન થાય છે, પણ એ જ્ઞાન, નિદ્રામાં પડેલા
અને મત્ત-પીધેલા પુદ્ગલને થાય છે એવું સૂક્ષ્મ-અવ્યક્ત થાય છે સ્પર્શન આદિ પુદ્ગલોનો
સ્પર્શ આદિ ઉપકરણ ઇન્દ્રિયોની માથે આમ સંશ્લેષ થવાથી જે અને જેટલી જ્ઞાનશક્તિ
આવિર્ભાવ પામે છે એ જ્ઞાનશક્તિ તે ‘અવગ્રહ’ અથવા સ્પર્શ આદિ ઉપકરણ ઇન્દ્રિયોની
સાથે સંશ્લેષ થવાથી જેનો સ્પર્શ આદિ આકાર થાય છે એવા વ્યજન નામના પુદ્ગલસમૂહને
અહણ કરનારી જે શક્તિ એનું નામ અવગ્રહ લાવાર્થ એવો છે કે આવી રીતે સ્પર્શન આદિ
ઉપકરણ ઇન્દ્રિયોની સાથે સંશ્લેષ થઈ પરિણમે સ્પર્શ આદિ આકાર પામેલા હોય એવા
પુદ્ગલોનું નામ વ્યજન છે વળી એક બીજો ‘અવગ્રહ’ છે, જે એ વ્યજનનો પરિચ્છેદક છે
એટલે એની સવિશેષ ચોક્કસ વ્યાખ્યા-અર્થ સમન્વવનારો છે એપરથી વ્યક્ત અવગ્રહ કહે
વાય છે તેપરથી ‘આ ડંઇક છે’ એટલું જ દર્શાવી શકે એવા અત્પ નિશ્ચયવાળો સામાન્ય-
પણે જ એળખાતો શબ્દ એવો છે તે ખાલી અવગ્રહ કહેવાય. આટલા અવગ્રહ પછી જ ‘ઇહા’
આદિ પ્રવર્તે છે

રત્નાવકારિકાર્યાં ચ અવગ્રહલક્ષણમેવમુક્તમ્—

વિષયવિષયિસન્નિપાતાનન્તરસમુદ્ભૂતસત્તામાત્રગોચરદર્શનાત્ જાતમ્
આદ્યમ્ અવાન્તરસામાન્યાકારવિશિષ્ટવસ્તુગ્રહણમ્ અવગ્રહ ઇતિ ॥ વિષય
સામાન્યવિશેષાત્મક અર્થ. । વિષયી ચક્ષુરાદિઃ । તયોઃ સમીચીનઃ
આન્ત્યાયજનકત્વેનાનુકૂલો નિપાતઃ યોગ્યદેશાદ્યવસ્થાનમ્ । તસ્માદનન્તર
સમુદ્ભૂતમ્ ઉત્પન્નં યત્સત્તામાત્રગોચર નિઃશેષવિશેષવૈમુર્યેન સન્માત્ર
વિષય દર્શન નિરાકારો બોધ તસ્માજ્ઞાતમ્ આદ્યમ્ સત્ત્વસામાન્યાદવાન્તરૈ.
સામાન્યાકારૈ. મનુષ્યત્વાદિભિઃ. જાતિવિશેષૈઃ વિશિષ્ટસ્ય વસ્તુન. યદ્ગ્રહ
ણમ્ જ્ઞાનમ્ તદ્ અવગ્રહ ઇતિ નામ્ના અભિધીયતે ઇતિ ॥

અત્ર ચ પ્રાચ્યમતે દર્શનસ્ય અવકાશં ન પશ્યામ । દ્વિતીયમતે ચ
વ્યજનાવગ્રહાવકાશં ન પશ્યામ. ॥ તદત્ર તત્ત્વં બહુશ્રુતેભ્યઃ અવસેયમ્ ॥

વક્ત્ર્યમાણો વા મહાભાષ્યાભિમતો વ્યંજનાવગ્રહાદીનાં દર્શનસ્ય
વા ભેદઃ અનુકરણીય. । ઇત્યલં પ્રસંગેન ॥

રત્નાવકારિકામા ‘ અવગ્રહ ’ નુ લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે —

‘ વિષય ’ અને ‘ વિષયી ’ નો યોગ થયે ઉત્પન્ન થયેલ સત્તામાત્રગોચરદર્શનથી
થયેલું, અવાન્તર સામાન્યાકાર વિશિષ્ટ વસ્તુનુ પ્રથમ ગ્રહણ તે ‘ અવગ્રહ ’ અહિં ‘ વિષય ’
એટલે સામાન્યવિશેષાત્મક પદાર્થ, અને વિષયી એટલે ચક્ષુ વગેરે એ ઉભયનો, લેશમાત્ર
પણ સશય ન રહે એવો અનુકુળ સન્નિપાત એટલે યોગ્ય દેશમા એકત્ર સ્થાનની પ્રાપ્તિ-
ત્યારબાદ ઉત્પન્ન થયેલ સત્તામાત્ર વિચારદર્શન એટલે, સર્વ વિષયોથી પરાઉચ્ચ હોવાથી
માત્ર ‘ સત્તા ’ પૂરતું દર્શન એટલે બોધ, એ બોધથી થયેલ, આદ્ય એટલે પહેલું, સમાન
પણાના આકારવાળી મનુષ્યત્વ આદિ જાતિથી વિશિષ્ટ વસ્તુનુ ગ્રહણ, એટલે જ્ઞાન-એવું
નામ અવગ્રહ

અહિં પહેલો મત સ્વીકારીએ તો ‘ દર્શન ’ નો અવકાશ દેખાતો નથી, અને બીજો
મત અગ્રીકાર કરીએ તો વ્યંજનાવગ્રહનો અવકાશ નજરે પડતો નથી માટે સત્ય શું છે એ
ખટુશ્રુત-જાની પાસેથી સમજી-જાણી લેવું

અથવા વ્યંજન, અવગ્રહ, દર્શન આદિ વિષે મહાભાષ્યમા જે મત દર્શાવ્યો છે તે પ્રમાણે
માનવુ અહિં તો અગ્રે પ્રસંગને લઈને આટલું કહ્યું છે (વિશેષ કંઈ કહેવું નથી)

આવલ્યસંખ્યેયભાગો વ્યજનાવગ્રહે ભવેત્ ।
 કાલમાન લઘુ જ્યેષ્ઠમાનં પ્રાણપૃથક્ત્વકમ્ ॥ ૭૦૭ ॥
 સ ચતુર્ધા શ્રોત્રજિવ્હાઘ્રાણસ્પર્શનસમ્ભવ ।
 અપ્રાપ્યકારિભાવાત્સ્યાન્ન ચતુર્મનસોરસૌ ॥ ૭૦૮ ॥
 શબ્દાદેર્ય. પરિચ્છેદો મનાસ્પષ્ટતરો ભવેત્ ।
 કિંચિદિત્યાત્મક સોડ્યમર્થાવગ્રહ ઉચ્યતે ॥ ૭૦૯ ॥
 કાલતોડ્યર્થાવગ્રહસ્તુ સ્યાદેકસમયાત્મકઃ ।
 નિશ્ચયાદ્યવહારાત્તુ સ સ્યાદાન્તર્મુહૂર્ત્તિકઃ ॥ ૭૧૦ ॥
 તસ્યૈવાવગૃહીતસ્ય ધર્માન્વેપણરૂપિકા ।
 ઈહા ભવેત્કાલમાનમસ્યા અન્તર્મુહૂર્ત્તકમ્ ॥ ૭૧૧ ॥
 અથેહિતસ્ય તસ્યેદમિદમેવેતિ નિશ્ચયઃ ।
 અવાયો માનમસ્યાપિ સ્મૃતમન્તર્મુહૂર્ત્તકમ્ ॥ ૭૧૨ ॥
 નિર્ણાંતાર્થસ્ય મનસા ધરણ ધારણા સ્મૃતા ।
 કાલ સંખ્ય ઉતાસંખ્યસ્તસ્યા માનમવસ્થિતેઃ ॥ ૭૧૩ ॥

આ ‘વ્યજનાવગ્રહ’ મા જન્ય એક ‘આવળી’ ના અમખ્યમા ભાગ જેટલો કાળ થાય, અને ઉત્કૃષ્ટ બેથી નવ પ્રાણ સુધીનો કાળ લાગે ૭૦૭

વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારે થાય છે (૧) શ્રોત્રથી, (૨) બિંહાથી, (૩) ઘ્રાણ જેટલે નાસિકાથી અને (૪) સ્પર્શથી ચતુ કે મનથી નથી ચતુ કાળ કે બેઉ પ્રાપ્યકારી નથી-અપ્રાપ્યકારી છે ૭૦૮

‘આ કઇક છે’ એ પ્રકારે ૮૦૬ વગેરે વધારે સ્પષ્ટતાથી સમબ્ધ એ ‘અર્થાવગ્રહ’ કહેવાય છે એનો કાળ નિશ્ચયનયે એકમમથનો છે, અને વ્યવહારનયે અન્તર્મુહૂર્ત્તનો છે ૭૦૯-૭૧૦

એ અવગૃહીત ચતુ કે તરત જ એના ધર્મની જોજ કરવી એનું નામ ‘ઈહા.’ એનું કાગમાન અન્તર્મુહૂર્ત્તનું છે ૭૧૧

એ ‘ઈહા’ પડી ‘આ એજ છે’ એવો નિશ્ચય થાય એનું નામ ‘અવાય.’ એનું કાગમાન પણ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે ૭૧૨

એ પ્રમાણે નિશ્ચિત કરેલા પદાર્થને અન્ત કરણને વિષે ધારણ કરવો એનું નામ ‘ધારણા.’

વાલ્યે દૃષ્ટ સ્મરત્યેવ પર્યન્તેઽસખ્યજીવિન. ।

તત સ્યાદ્ધારણામાનમસંખ્યકાલસમ્મિતમ્ ॥ ૭૧૪ ॥

યથા હિ સજ્યતે પૂર્વ ઓત્રેણ શબ્દસહતિઃ ।

તતશ્ચ કિંચિદશ્રોપમિત્યર્થાવગ્રહો ભવેત્ ॥ ૭૧૫ ॥

તતઃ સ્વાદિશબ્દનિષ્ટ માધુર્યાદિ વિચિન્તયેત્ ।

દ્વયમીહા તતોઽવાયો નિશ્ચયાત્મા ધૃતિસ્તતઃ ॥ ૭૧૬ ॥

एव गन्धरसस्पर्शेष्वपि भाव्या मनीषिभि ।

घ्राणजिह्वास्पर्शनानां व्यजनावग्रहादयः ॥ ૭૧૭ ॥

વ્યજનાવગ્રહાભાવાઞ્ચત્તુર્માનસયો. પુન ।

चत्वारोऽर्थावग्रहाद्या धारणान्ता भवन्ति हि ॥ ૭૧૮ ॥

યથા પ્રથમતો વૃક્તે ચત્તુગોચરમાગતે ।

કિંચિદેતદિતિ જ્ઞાન સ્યાદર્થાવગ્રહો દ્વયમ્ ॥ ૭૧૯ ॥

એનું કાળમાન સ ખ્યાત પણ છે, અને અસ ખ્યાત પણ છે કારણ કે અમ ખ્ય આધુધ્યવાળાને, બા.યાવસ્થામા ભેગેલી વસ્તુ અન્તકાલ પર્યન્ત સ્મૃતિમા રહે છે માટે ધારણાની સ્થિતિ અસ ખ્યકાળ સુધી છે ૭૧૪-૧૪

આ બધાના દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે કાનવડે શબ્દોનો સમૂહ ગ્રહણ કરાય અને પછી એ ક ઇક સાલગ્રહ એવી રીતનું જ્ઞાન થાય એ ‘ અર્થાવગ્રહ ’ ૭૧૫

પછી સ્ત્રી વગેરેના શબ્દનું અને એમા રહેલા માધુર્યાદિનું જ્ઞાન થાય એ ‘ ઇદ્રિ ’ પછી નિશ્ચય થાય એ ‘ અવાય ’ પ્રાન્તે ‘ ધારણા ’ થાય ૭૧૬

એવી જ રીતે દ્રાણ, છબ્હા અને ત્વચાના પણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને વિષે વ્યજના વગ્રહ આદિ ભાવી લેવા ૭૧૭

ચામુ અને મનને વ્યજનાવગ્રહનો અભાવ હોવાથી એમને અર્થાવગ્રહથી માડીને ધારણા સુધીના ચારવાના હોય છે ૭૧૮

દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે —

એકાદ કોઈ વૃક્ષ નજરે પડે ત્યારે પ્રથમ, આ ક ઇક છે એવું જ્ઞાન થાય છે એનું નામ અર્થાવગ્રહ ૭૧૯

તતસ્તદ્ગતધર્માણાં સમીર્ચેહા પ્રજાયતે ।

નિશ્ચયસ્તરુવાયમિત્યવાયસ્તતો ભવેત્ ॥ ૭૨૦ ॥

તતસ્તથાનિશ્ચિતસ્ય ધારણ ધારણા ભવેત્ ।

આવ્યતે મનસોઽપ્યેવમથાર્થાવગ્રહાદયઃ ॥ ૭૨૧ ॥

યથા હિ વિસ્મૃત વસ્તુ પૂર્વં કિંચિદિતિ સ્મરેત્ ।

તતશ્ચ તદ્ગતા ધર્માઃ સ્મર્યન્તે લીનચેતસા ॥ ૭૨૨ ॥

તતશ્ચ તત્તદ્ધર્માણાં સ્મરણાત્તદિનિશ્ચયઃ ।

તતઃ સ્મૃત્યા નિશ્ચિતસ્ય પુનસ્તસ્યૈવધારણમ્ ॥ ૭૨૩ ॥

અનિન્દ્રિયમિનિષ્ઠ ચ મતિજ્ઞાનમિદં ભવેત્ ।

અત एव ત્રિધૈતત્સ્યાદાદ્યમિન્દ્રિયહેતુકમ્ ॥ ૭૨૪ ॥

અનિન્દ્રિયસમુત્થ ચેન્દ્રિયાનિન્દ્રિયહેતુકમ્ ।

તત્રાદ્યમેકાદ્યાદીનાં મનોવિરહિણાં હિ યત્ ॥ ૭૨૫ ॥

કેવલ હીન્દ્રિયનિમિત્તકમેવ ભવેદિદમ્ ।

‘ અભાવાન્મનસો નાસ્તિ વ્યાપારોઽત્ર મનાગપિ ॥ ૭૨૬ ॥

પછી એ વૃક્ષના ધર્મોનું ચિન્તન થાય છે એનું નામ ‘ ઇહા ’ અને પછી આ વૃક્ષ જ છે એમ નિશ્ચય થાય એ ‘ અવાય ’ ૭૨૦

પછી એવી રીતે નિશ્ચય થયેલાને ધારણ કરી, રાખવું એનું નામ ‘ ધારણા ’

‘ મન ’ ના અર્થાવગ્રહ વગેરે પણ આ રીતે જ લાવી લેવા ૭૨૧

જેમકે, કેાઇ વિશ્મય થયેલી વસ્તુ વિષે ‘ ક ઇક હતુ ખરે ’ એમ અમરણ થાય છે અને પછી ચિન્તા એકાગ્રતાએ તદ્ગત ધર્મોનું અમરણ થાય છે ધર્મોના અમરણથી એનો નિશ્ચય થાય છે અને નિશ્ચય થયા પછી એ નિશ્ચય કાયમ થાય છે ૭૨૨-૭૨૩

આવા પ્રકારનું જે મતિજ્ઞાન તેને ઇન્દ્રિયો નિમિત્તરૂપ છે જ એમ નથી તેથી જ તેના ત્રણ પ્રકાર છે પહેલો પ્રકાર ઇન્દ્રિયોના હેતુવાળું જીએ પ્રકાર ઇન્દ્રિયોના હેતુવિનાનું ત્રીજું મિશ્ર ૭૨૪-૭૨૫

એ ત્રણ પ્રકારમાના પહેલા પ્રકારનું મનવિનાના એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોને હોય છે કેમકે એઓને ઇન્દ્રિયો જ નિમિત્તરૂપ છે એમને મનનો અભાવ હોવાથી એનો (મનનો) એમા લેશ પણ વ્યાપાર નથી ૭૨૬

અનિન્દ્રિયનિમિત્તં ચ સ્મૃતિજ્ઞાન નિરુપિતમ્ ।

વ્યાપારાભાવતોઽક્ષાણાં તદક્ષનિરપેક્ષકમ્ ॥ ૭૨૭ ॥

ઓઘજ્ઞાનભવિભક્તરૂપ યદપિ લક્ષ્યતે ।

ચલ્લ્યાદીનાં વૃત્તિનીત્વાદ્યભિસર્પણલક્ષણમ્ ॥ ૭૨૮ ॥

તદપ્યનિન્દ્રિયનિમિત્તકમેવ પ્રકીર્ત્યતે ।

હેતુભાવં ભજન્તીહ નાક્ષાણિ ન મનોઽપિ યત્ ॥૭૨૯॥ યુગ્મમ્ ॥

મત્યજ્ઞાનાવરણીયક્ષયોપશમ એવ હિ ।

કેવલ હેતુતામોઘજ્ઞાનેઽસ્મિન્નશ્નુતે ચ યત્ ॥ ૭૩૦ ॥

યત્તુ જામ્નદવસ્થાયામુપયુક્તસ્ય ચેતસા ।

સ્પર્શાદિજ્ઞાનમેતષ્વેન્દ્રિયાનિન્દ્રિયહેતુકમ્ ॥ ૭૩૧ ॥

इदमर्थवस्तत्त्वार्थघटौ ॥

अथ प्रकृतम् ।

एवमर्थावग्रहेहे अवायधारणे इह ।

स्युश्चतुर्विंशतिः पदभिर्हता इन्द्रियमानसै ॥ ७३२ ॥

व्यंजनावग्रहै पूर्वोदितैश्चतुर्भिरन्विताः ।

स्युस्तेऽष्टाविंशतिर्भेदा मतिज्ञानस्य निश्चिता ॥ ७३३ ॥

ખીજી ઇન્દ્રિયો એમા નિમિત્તરૂપ નથી એણુ—સ્મૃતિજ્ઞાન છે એમા ઇન્દ્રિયોના આપા રનો અભાવ હોવાથી એને એની અપેક્ષા નથી ૭૨૭

વન્દી—એવા આદિને વિષે એકે વીંટાઈ જવું વગેરે અભિમર્ષણ લક્ષણવાળું અને અવિ ભક્તરૂપવાળું ઓઘજ્ઞાન હોવાથી છે તોપણ એમા કઈ ઇન્દ્રિયો નિમિત્તરૂપ નથી એમા તો ઇન્દ્રિયો કે મન કેઈ પણ હેતુરૂપ નથી ૭૨૮-૨૯

આ ઓઘજ્ઞાનમા તો કેવળ મતિજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ જ હેતુભૂત છે ૭૩૦

ત્રીજી મિત્ર બ્રહ્મત અવસ્થામા, ઉપયુક્ત ચિત્તવાગ્દાને જે સ્પર્શ આદિનું જ્ઞાન થાય છે તેમા ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય બેઉ નિમિત્તરૂપ છે માટે એ મિત્ર કહેવાય ૭૩૧

(ઉપગ્રન્થી સર્વ વાત તત્ત્વાર્થની વૃત્તિમા કહી છે)

હવે ચાલતી બાબતપર આવીએ

અર્થાવગ્રહ, ઇહા, અવાય અને ધારણાને, પાંચ ઇન્દ્રિયો અને ૭૬ મન—એ ૮૨એ શુભ

મગવતીજ્ઞતૌ તુ

પોઢા શ્રોત્રાદિભેદેનાવાયશ્ચ ધારણાપિ ચ ।

इत्येवं द्वादशविधं मतिज्ञानमुदाहृतम् ॥ ७३४ ॥

દ્વાદશેહાવગ્રહયોશ્ચત્વારો વ્યજનસ્ય ચ ।

उक्ता भेदाः षोडशैते दर्शने चक्षुरादिके ॥ ७३५ ॥

પદાહ માપ્યકાર:—

નાણમ્ શ્રવાયધિહો દંતણમિદ્ધ જહોમહેહાઓ ॥

नन्वष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानं यदागमे ।

जेगीयते तन्न कथमेवमुक्ते विरुध्यते ॥ ७३६ ॥

મગવતીજ્ઞતૌ મતિજ્ઞાનચક્ષુરાદિદર્શનાનાં મિથો ભિદમ્ ।

अविवक्षितैव मतिमष्टाविंशतिधा विदु ॥ ७३७ ॥

કિંચ । એકૈકશ્ચ પ્રકારોય દ્વાદશધા વિભિયતે ।

ज्ञानस्यास्य ततो भेदाः स्युः षट्त्रिंश शतत्रयम् ॥ ७३८ ॥

વાથી મતિજ્ઞાનના અઠ્યાવીશ ભેદો થાય છે અને એમાં પૂર્વોક્ત વ્યજનાવગ્રહના ચાર પ્રકાર ઉમેરવાથી અઠ્યાવીશ પ્રકાર થાય છે ૭૩૨-૭૩૩

મગવતીસૂત્રની વૃત્તિમાં તો,—શ્રોત્ર વગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠું મન એમ છ હોયને, પ્રત્યેકના ‘અવાય’ અને ‘ધારણા’ એમ બે પ્રકાર ગણના, ખાર લેખ થયા—એ બારલેખ મતિજ્ઞાનના કદમાં છે ૭૩૪

અને ચક્ષુઆદિ દર્શનના નોખા લેખ કદમાં છે ‘શ્રવણ’ અને ‘અવગ્રહ’ ના થઈને ખાર, અને વ્યજનના ચાર—એમ કુલે નોખા ૭૩૫.

ભાષ્યકારનું પલ્લુ કહેવું છે કે ‘અવાય અને ‘ધારણા’ એ જ્ઞાન છે અને અવગ્રહ તથા ઇન્દ્રિયા—એ દર્શન છે

અદિ ગ્રંથિય ગ્રંથા ઉપગ્રંથિય કરે છે કે ગ્રામ્યને વિષે તો મતિજ્ઞાનના અઠ્યાવીશ ભેદ મળ્યા છે અને તમે તો આમ કહો છો, એ તો વિગ્રાધી વાત કહેવાય ૭૩૬

એ ગ્રંથકાનું મહાધાન આ પ્રમાણે—(૧) મતિજ્ઞાન, અને (૨) ચક્ષુઆદિ દર્શન—એ બેઉ વચ્ચે ભેદ નહિ સમજીને જ મતિજ્ઞાન અઠ્યાવીશ પ્રકારનું ગણ્યું છે ૭૩૭

વગી આ અઠ્યાવીશ ભેદ કદમાં તેમના હોંકના ખાર બાળ ઉપભેદ કદમાં છે એ ગણતરીએ મતિજ્ઞાનના એકત્ર ગ્રણ્યુએને છત્રીમ પ્રકાર પલ્લુ કહેવાય ૭૩૮

નયોક્ત તત્ત્વાર્થમાખ્યે—

एवमेतन्मतिज्ञानं द्विविधं चतुर्विधं अष्टाविंशतिविधं अष्टषष्ट्युत्तर
शतविधं षट्त्रिंशत्त्रिंशतविधं च भवति इति ॥

તે સૈવ— વહુવહુવિધાન્યક્ષિપ્રાક્ષિપ્રાખ્યનિશ્ચિતતદન્યાઃ ।

सदिग्धासदिग्धध्रुवाध्रुवाख्या मतेर्भेदा ॥ ७३९ ॥

તથાહિ— આસ્ફાલિતે તૂર્યવૃન્દે કશ્ચિયથૈકહેલયા ।

भेरीशब्दा इयन्तोऽयैतावन्त शंखनिःस्वनाः ॥ ७४० ॥

इत्थं पृथक्पृथक् गृह्यन् बहुग्राही भवेदथ ।

ओद्यतोऽन्यस्तूर्यशब्दं गृह्यन्नबहुविद्भवेत् ॥ ७४१ ॥ युग्मम् ॥

माधुर्यादिवિવિધવહુધર્મયુસ્ત વેત્તિ ય. સ વહુવિધવિત્ ।

अबहुविधवित्तु शब्दं वेत्त्येकद्रव्यादिधर्मयुतम् ॥ ७४२ ॥

वेत्ति कश्चिदचिरेण चिरेणान्यो विमृश्य च ।

क्षिप्राक्षिप्रग्राहिणौ तौ निर्दिष्टव्यौ यथाक्रमम् ॥ ७४३ ॥

તત્ત્વાર્થમાખ્યમા સુદ્ધા મતિજ્ઞાન બે પ્રકારનું, ચાર પ્રકારનું, અઠ્યાવીસ પ્રકારનું, એક
સોને અડત્રસ પ્રકારનું અને ત્રણસો ને ઝત્રીસ પ્રકારનું કહ્યું છે

બાર ઉપલેદ કહ્યા તે આ પ્રમાણે —

બહુ, બહુવિધ, અબહુ, અબહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અક્ષિપ્ર, નિશ્ચિત, અનિશ્ચિત, સદિગ્ધ,
અસદિગ્ધ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ ૭૩૯

કદાન્ત તરીકે—

અનેક વાજિત્રો વાગતા હોય તે વખતે કોઈ માણસ આટલા ‘ભેરી’ ના શબ્દો છે અને
આટલા ‘ગ ખ’ ના શબ્દો છે એમ છુટા છુટા ગ્રહણ કરીને કહે એ ‘બહુગ્રાહી’ જ્ઞાન કહેવાય
પણ કોઈ એમ ન કરી શકે, પણ એક દર વાજિત્રોનાં શબ્દો ગ્રહણ કરીને એની સખ્યા કહે એ
‘અબહુગ્રાહી’ જ્ઞાન ૭૪૦-૭૪૧

વળી તે વાજિત્રોના શબ્દોના મધુરતા વગેરે નાનાપ્રકારના અનેક ધર્મોને બાલુનાર
બ્યગ્નિ ‘બહુવિધગ્રાહી’ કહેવાય છે પણ તે શબ્દના અચુક એક કે બે ધર્મ બાલુનાર ‘અબહુ
વિધગ્રાહી’ કહેવાય. ૭૪૨

એમા પણ બે વ્યક્તિ એ સર્વ તુરત જ મમજી બાજ એ ‘ક્ષિપ્રગ્રાહી’ કહેવાય છે અને બે
બહુવખન વિચાર કરે ત્યારેજ મમજી શકે છે એ ‘અક્ષિપ્રગ્રાહી’ કહેવાય છે ૭૪૩

લિંગાપેક્ષં વેત્તિ કશ્ચિદ્ ધ્વજેનૈવ સુરાલયમ્ ।

સ ભવેન્નિશ્ચિતગ્રાહી પરો લિંગાનપેક્ષયા ॥ ૭૪૪ ॥

નિઃસંશયં યસ્તુ વેત્તિ સોઽસદિગ્ધવિદાહિતઃ ।

સસંશય યસ્તુ વેત્તિ સદિગ્ધગ્રાહકો હિ સઃ ॥ ૭૪૫ ॥

જ્ઞાતે ય એકદા ભૂયો નોપદેશમપેક્ષતે ।

ધ્રુવગ્રાહી ભવેદેવ તદન્યોઽધ્રુવવિદ્ ભવેત્ ॥ ૭૪૬ ॥

તન્વેકસમયસ્યાયી પ્રોક્તઃ પ્રાચ્યૈરવગ્રહ ।

સમવન્તિ કથ તત્ર પ્રકારા વહુતાદયઃ ॥ ૭૪૭ ॥

સત્યમેતન્મતઃ કિન્તુ દ્વિવિધોઽવગ્રહઃ શ્રુતે ।

નિશ્ચયાત્ત્વણિકો વ્યાવહારિકશ્ચામિતક્ષણઃ ॥ ૭૪૮ ॥

અપેદ્યાવગ્રહં ભાવ્યાસ્તતશ્ચ વ્યાવહારિકમ્ ।

મેદા યથોક્તા વહુતાદયો નૈશ્ચયિકે તુ ન ॥ ૭૪૯ ॥

વળી જે વ્યક્તિ ધ્વજ કે એવી કંઈ નિગાની પરથી જ ‘આ દેવાલય છે’ એમ સમજી શકે એ ‘નિશ્ચિતગ્રાહી’ કહેવાય, અને જે એની કંઈ પણ નિગાનીવિના એવી વસ્તુ કે સ્થળ જોળખી કાઢે એ ‘અનિશ્ચિતગ્રાહી’ કહેવાય છે ૭૪૪

વળી જે માણસ અમુક વસ્તુને નિ સ શય એટલે લેગપણ સ દેહ વિના જાણે કે સમજે એ ‘અસદિગ્ધગ્રાહી,’ અને જે મસ શય એટલે અચોક્કસપણે (સ દેહ ગટે એમ) જાણી શકે એ ‘સદિગ્ધગ્રાહી’ કહેવાય છે ૭૪૫

અમુક વસ્તુનું એકવાર જ્ઞાન મેળવ્યા પછી એ વિષે ફરીવાર પુછવા જરવાની જેને જરૂર રહેતી નથી એ ‘ધ્રુવગ્રાહી’ કહેવાય, અને જેને પુન પુન ઉપદેશની જરૂર પડે છે એ ‘અધ્રુવ ગ્રાહી’ કહેવાય ૭૪૬

અહિ એવો પ્રશ્ન ઉઠાવી ચકાય કે પૂર્વપુર્યોએ આ ‘અવગ્રહ’ ને ‘એકસમયસ્થાયી’ કહ્યો છે તો પછી એના ‘ખહુતા’ વગેરે પ્રકારો કેવી રીતે મળવી શકે ? ૭૪૭

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે —

તમારો પ્રશ્ન બ્યાજળી છે, પરંતુ એ ‘અવગ્રહ’ નિશ્ચયનયથી ‘એકસમયસ્થાયી’ અને વ્યવહારની અપેક્ષાએ ‘અનેકસમયસ્થાયી’ કહ્યો છે એમ એના જે લેદ છે એટલે ધીજા લેદ પ્રમાણે ‘અનેકસમયસ્થાયી’ લઈએ એટલે એના ‘ખહુતા’ આદિ પ્રકાર સ ભવે (પહેલા-નિશ્ચયનય-ના લેદપ્રમાણે તો નજ સ ભવે) ૭૪૮-૭૪૯

તથોક્ત તત્વાર્થવૃત્તૌ—

નનુ ચ અવગ્રહ. એકસામાયિક શાસ્ત્રે નિરૂપિતઃ । ન ચ એકસ્મિન્
સમયે ચૈવ એકોઽવગ્રહ એવવિધ યુક્ત અલ્પકાલત્વાત્ इति ॥ ઉચ્યતે ।
સત્યમેવ એતત્ । કિન્તુ અવગ્રહ દ્વિધા નૈશ્ચયિક વ્યાવહારિકશ્ચ । તત્ર
નૈશ્ચયિકો નામ સામાન્યપરિચ્છેદ, ત્ત ચ એકસામાયિક શાસ્ત્રેઽભિહિત ।
તત, નૈશ્ચયિકાદનન્તર ઈહા એવામરિકા પ્રવર્તતે કિમેપ સ્પર્શ ઉત
અસ્પર્શ इति । તતશ્ચ અનન્તર અવાય સ્પર્શોઽયમિતિ । અય ચ અવાય,
અવગ્રહ इति ઉપચર્યતે ॥ યસ્માત્ એતેન આગામિનઃ ભેદાન્ અંગીકૃત્ય
સામાન્ય અવચ્છિદ્યતે । યત્ પુન એતસ્માત્ ઈહા પ્રવર્તિષ્યતે કસ્યાય
સ્પર્શ તતશ્ચ અવાયો ભવિષ્યતિ અસ્યાયમિતિ । અયમપિ ચાવાય પુન
અવગ્રહ, इति ઉપચર્યતે ॥ અત અન્તરવર્તિનીમ્ ઈહામ્ અવાયં ચ આશ્રિત્ય
એવાય અસ્યાન્તે નિશ્ચયઃ ઉપજાત ભવતિ (યત્ર અપર વિશેષ ન
આકાંક્ષતિ इत्यર્થ) અવાય એવ ભવતિ ન તત્ર ઉપચાર इति । અત
ય એષ ઔપચારિક અવગ્રહ તમ્ અંગીકૃત્ય વહુ અવગ્રહાતિ ઇસ્યેતદુચ્યતે ।
ન તુ એકસમયવર્તિનં નૈશ્ચયિક (અંગીકૃત્ય) इति । એવ સર્વત્ર
ઔપચારિકાશ્રયણાત્ વ્યાખ્યેયમિતિ ॥

એ સ બ ધમા ‘તત્વાર્થવૃત્તિ’ મા આ પ્રમાણે કહ્યું છે —

“શાસ્ત્રમા ‘અવગ્રહ’ ને ‘એકસમયસ્થાયી’ કહ્યો છે તો એટલા અપકાળમા ‘બહુતા’
આદિ શબ્દ એનામા મળવવાનું અતીક્ય છે ” આવો પ્રશ્ન ડાહ્ય ચક્ષિત હોવાવે તો એના ઉત્તર
આ પ્રમાણે —તમારો પ્રશ્ન બ્યાજળી છે પરંતુ ‘અવગ્રહ’ ના બે પ્રકાર છે (૧) નૈશ્ચયિક
અને (૨) વ્યાવહારિક એમા નૈશ્ચયિક એટલે સામાન્ય પરિચ્છેદરૂપ, અને તે એક સમયસ્થાયી
છે આ ‘નૈશ્ચયિક’ ની પછી આ તે સ્પર્શ છે કે અસ્પર્શ છે એવી ‘ઇહા’ થાય છે પછી
(સ દેહ ટળતા) આ તો સ્પર્શ જ છે એમ જ્ઞાન થાય એવું નામ ‘અવાય’ આ અવાયનું ઉપચારિક
નામ જ અવગ્રહ ક્રમકે એનાથી, સામાન્યનો પરિચ્છેદ આગામી પ્રકારોને સ્વીકારીને
કરાય છે કેમકે ‘સ્પર્શ’ ની ખાતરી થયા પછી આ કોનો સ્પર્શ છે એવું જાણવાની ‘ઇહા’ થશે.
અને પછી જ આ અમુકનો સ્પર્શ છે એવો ચોક્કસ ‘અવાય’ થશે. આ અવાય પણ
ઉપચારથી અવગ્રહ હોવાય છે એટલે જ વચ્ચે રહેલ ‘ઇહા’ અને ‘અવાય’ ને આશ્રયીને,
એવી રીતે અન્તે યાવત નિશ્ચય થાય કે અર્થાત ધીજા વિશેષની જગ્યાએ આકાશ રહેતી નથી
અને કુદળ ‘અવાય’ જ રહે છે ત્યાં ઉપચાર હોતો નથી આથી કરીને જે આ ઔપચારિક

ઔત્પત્તિકી વૈનયિકી કાર્મિકી પારિણામિકી ।
આભિઃ સહામી ભેદા સ્યુ ચત્વારિશં શતત્રયમ્ ॥ ૭૫૦ ॥

ન દૃષ્ટો ન શ્રુતશ્ચ પ્રાગ્ મનસાપિ ન ચિન્તિતઃ ।
યથાર્થસ્તત્ત્વણાદેવ યયાર્થો ગૃહ્યતે ધિયા ॥ ૭૫૧ ॥

લોકદ્વયાવિરુદ્ધા સા ફલેનાવ્યભિચારિણી ।
બુદ્ધિરૌત્પત્તિકી નામ નિર્દિષ્ટા રોહકાદિવત્ ॥ ૭૫૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ગુરુણાં વિનયાત્પ્રાપ્તા ફલદાત્ર પરત્ર ચ ।
ધર્માર્થિકામશાસ્ત્રાર્થપટુઃ વૈનયિકી મતિઃ ॥ ૭૫૩ ॥
નિમિત્તિકસ્ય શિષ્યેણ વિનીતેન યથોદિતઃ ।
સ્થવિરાયાઃ ઘટધ્વસે સઘઃ સુતસમાગમઃ ॥ ૭૫૪ ॥

શિલ્પમાચાર્યોપદેશાલ્લબ્ધં સ્યાત્કર્મ ચ સ્વત ।
નિત્યવ્યાપારશ્ચ શિલ્પં કાદાચિત્ક તુ કર્મ વા ॥ ૭૫૫ ॥

અવગ્રહ હોય છે તેને સ્વીકારીને ‘ બહુ અવગ્રહ ડરે છે ’ એમ કહેવાય છે, એકસમયમાંથી નૈશ્વર્યિકને આશ્રયીને એમ નથી કહેવાતું એ પ્રમાણે સર્વત્ર ઉપચારના આશ્રયથી સમજવું

ઉત્પત્તિકી, વિનયિકી, કાર્મિકી અને પરિણામિકી—આ ચાર પ્રકાર લેખવતા મતિજ્ઞાનના ત્રણેયને ચાલીશ નંબર થાય છે ૧ ૭૫૦

પૂર્વે જોયેલ કે માલખેલ પણ ન હોય, મનને વિષે ચિત્તવેલ પણ ન હોય એવોયે કોઈ પણ પદાર્થ જે (બુદ્ધિ) થી એકદમ અલગ કરી શકાય એની, ઉભયકલોડને અ-વિરોધી, નિર્ણીત ક્ષણ આપનારી, રોહક વગેરેના જેવી બુદ્ધિ ‘ ઉત્પત્તિકી ’ બુદ્ધિ કહેવાય છે ૭૫૧-૭૫૨

શરૂઆતના વિનયથી થયેલી, ઉભયકલોડને સફળ કરનારી અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા શાસ્ત્રાર્થને વિષે તીવ્રતાવાળી બુદ્ધિ ‘ વિનયિકી ’ કહેવાય છે ૭૫૩

એક સ્થવિર ઠાસીનો ઘડો ફુટી ગયો તે પરથી એક નિમિત્તિયાના વિનયવત શિષ્યે કહેડું કે એને સઘ એના પુત્રનો મેળાપ થયો—એ આ વિનયિકી બુદ્ધિનું દેશાન્ત સમજવું ૭૫૪

આચાર્યના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થયેલ હોય એ શિલ્પ, અને સ્વત પ્રાપ્ત કરેલ હોય એ કર્મ અથવા નિત્યનો વ્યાપાર એ શિલ્પ, અને કોઈક જ દિવસે કરીએ એ કર્મ કર્મને વિષે

યા કર્માભિનિવેશોત્થલ્લબ્ધતત્પરમાર્થિકા ।

કર્માભ્યાસવિચારાભ્યાં વિસ્તીર્ણાં તથાશઃફલા ॥ ૭૫૬ ॥

તત્તત્કર્મવિશેષેસુ સમર્થાં કાર્મિકીં મતિઃ ।

કેપુચિદ્ દૃશ્યતે સા ચ ચિત્રકારાદિકારુપુ ॥ ૭૫૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સુદીર્ઘકાલ યઃ પૂર્વાપરાર્થાલોચનાદિજઃ ।

આત્મધર્મ સોઽપ્ર પરિણામસ્તત્પ્રભવા તુ યા ॥ ૭૫૮ ॥

અનુમાનહેતુમાત્રદૃષ્ટાન્તૈ સાધ્યસાધિકા ।

વયોવિપાકેન પુષ્ટીભૂતાભ્યુદયમોક્ષદા ॥ ૭૫૯ ॥

અભયાદેરિવ જ્ઞેયા તુર્યાં સા પારિણામિકી ।

આભ્યોઽધિકા પચમી તુ નાર્હતાપ્યુપલભ્યતે ॥ ૭૬૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

યદ્ દ્વૈધેવ મતિર્લોકે પ્રથમા શ્રુતનિશ્ચિતા ।

શાસ્ત્રસંસ્કૃતબુદ્ધે. સા શાસ્ત્રાર્થાલોચનોદ્ભવા ॥ ૭૬૧ ॥

સર્વથા શાસ્ત્રસસ્પર્શરહિતસ્ય તથાવિધાત્ ।

ક્ષયોપશમતો જાતા ભવેદશ્રુતનિશ્ચિતા ॥ ૭૬૨ ॥

(અમુક કાર્યને વિષે) અત્યંત ખત રાખવાથી આવેલી, એના પરમરહસ્યને મેળવી આપનારી, એના અભ્યાસ અને વિચારથી વિસ્તાર પામેલી, એના યશસ્વી ફળવાળી અને એવા અનેક નાનાવિધ કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય આપનારી બુદ્ધિ ‘ કાર્મિકી ’ બુદ્ધિ કહેવાય છે અને એ ચિત્રકાર આદિ કારીગરોમા દેખાય છે ૭૫૫-૭૫૭

ચિત્રકાળપર્યન્ત પદાર્થોના ઉદ્ઘાપોહ કરવાથી પરિણુમેલા આત્મધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી, ફક્ત અનુમાનહેતુરૂપ દૃષ્ટાન્તોથી જ સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી, વયની વૃદ્ધિની સાથે પુષ્ટ થતી, અવ્યુદય થયે મોક્ષ આપનારી, અલયકુમાર વગેરેના જેવી બુદ્ધિ ચોથી ‘ પરિણામિકી ’ નામની કહેવાય છે આથી અધિક (યાચની) તીર્થ કર પ્રભુને પણ ઉપલબ્ધ હોતી નથી ૭૫૮-૭૬૦

લોકને વિષે માત્ર એ પ્રકારની બુદ્ધિ કહેવાય છે (૧) શ્રુતનિશ્ચિત અને (૨) અ-શ્રુતનિશ્ચિત એમ પહેલી શાસ્ત્રાર્થ વિચારવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે શાસ્ત્રનો સન્કાર પામેલા એમ કહેવાય છે બીજી અ-શ્રુતનિશ્ચિત નામની છે એ શાસ્ત્રનો હેતુમાત્ર પણ સ્વસ્કાર નેમનામા નથી એવાઓની કહેવાય છે અને એ કોઈ એવા પ્રકારના ક્ષયોપશમથી થાય છે ૭૬૧-૭૬૨,

સર્વાપ્યન્તર્ભવત્યસ્મિન્ મતિરશ્રુતનિશ્ચિતા ।

યથોક્તધીચતુષ્કેઽતઃ પચમ્યા નાસ્તિ સમ્ભવઃ ॥ ૭૬૩ ॥

ઇદમર્થતો નન્દીસૂત્રવૃત્તિસ્થાનાંગસૂત્રવૃત્ત્યાદિપુ ॥

જાતિસ્મૃતિરપ્યતીતસંખ્યાતભવવોધિકા ।

મતિજ્ઞાનસ્યૈવ ભેદઃ સ્મૃતિરૂપતયા કિલ ॥ ૭૬૪ ॥

યદાહાચારાગટીકા—

જાતિસ્મરણ તુ આભિનિવોધિકવિશેષ इति ।

इति मतिज्ञानम् ॥

શ્રૂયતે તત્શ્રુત શબ્દઃ સ શ્રુતજ્ઞાનમુચ્યતે ।

ભાવશ્રુતસ્ય હેતુત્વાદ્દેતૌ કાર્યોપચારતઃ ॥ ૭૬૫ ॥

શ્રુતાચ્છવ્વાદુત જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન તદુચ્યતે ।

શ્રુતગ્રંથાનુસારી યો વોધ શ્રોત્રમન-કૃતઃ ॥ ૭૬૬ ॥

સર્વે ‘ અ-શ્રુતનિશ્ચિત ’ બુદ્ધિનો ઉપર કહી ગયા એ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિમા સમાવેશ થઈ ગય છે માટે એ ચાર ઉપરાત ડોઢ પાચમા પ્રકારનો સભવ રહેતો નથી ૭૬૩

નદીસૂત્રનીવૃત્તિ, સ્થાનાંગસૂત્રનીવૃત્તિ વગેરેમા પણ એ પ્રકારે જ કહેલું છે

નિર્ગમન ઠરેલા મન્યાતા હોવાનુ સ્મરણ કરાવનાર ‘ જાતિ સ્મરણ ’ જ્ઞાન છે એ સ્મરણરૂપ હોઈને મતિજ્ઞાનનો જ એક ભેદ છે ૭૬૪

આચારાગસૂત્રની ટીકામા કહેલું છે કે—

‘ જાતિસ્મરણ ’ એક જાતનુ અભિનિવોધન એટલે મતિજ્ઞાન છે

એવી રીતે મતિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ સમજવુ

હવે પાચ પ્રકારના જ્ઞાનમાના બીજા પ્રકાર—શ્રુતજ્ઞાન વિષે

શ્રૂયતે તત્ શ્રુતમ્ એવી શ્રુતની વ્યુત્પત્તિ છે શ્રુત એટલે શબ્દ એ શબ્દ એજ શ્રુત જ્ઞાન અથવા એ શ્રુતજ્ઞાન ભાવશ્રુતનો હેતુ હોવાથી જો હેતુને વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરીએ તો શ્રુતાત્ (શબ્દાત્) જ્ઞાનમ્ શ્રુતજ્ઞાનમ્ એમ પણ અર્થ ઠરાય શ્રુતઅથ એટલે ગામ્બના અગ-એને અનુસરતો જે જોધ-તે શ્રોત્ર અને મન-ઉભયથી થાય છે ૭૬૫-૭૬૬

નનુ શ્રુતજ્ઞાનમપિ શ્રોત્રેન્દ્રિયનિમિત્તકમ્ ।

તન્મતિજ્ઞાનતઃ કોઽસ્ય ભેદો યત્કથ્યતે પૃથક્ ॥ ૭૬૭ ॥

અગ્રોચ્યતે—વર્તમાનાર્થવિષય મતિજ્ઞાનં પર તતઃ ।

ગરીયોવિષય ત્રૈકાલિકાર્થવિષય શ્રુતમ્ ॥ ૭૬૮ ॥

વિશુદ્ધ ચ વ્યવહિતાનેકસૂક્ષ્માર્થદર્શનાત્ ।

છદ્મસ્થોઽપિ શ્રુતવલાદુચ્યતે શ્રુતકેવલી ॥ ૭૬૯ ॥

વદુક્તમ્—નાણં અણાઈસેસી વિચાણાઈ એસ છડમતથોત્તિ ॥

જીવસ્ય જ્ઞસ્વભાવત્વાન્મતિજ્ઞાન હિ શાશ્વતમ્ ।

સંસારે ભ્રમતોઽનાદૌ પતિતં ન કદાપિ યત્ ॥ ૭૭૦ ॥

અક્ષરસ્યાનન્તભાગો નિત્યોદ્ઘાટિત એવ હિ ।

નિગોદિનામપિ ભવેદિત્યેતત્પારિણામિકમ્ ॥ ૭૭૧ ॥

યદાગમઃ—સઘ્વજીવાણંપિ અણ અરુલ્લરસસ અણતભાગો નિચ્ચુઘાડિઓ ચિદ્વદ્ ૧ જઈ સોપિ આવેજ્ઞા તા જીવો અજીવત્તણં પાવેજ્ઞા ॥ ૬૬૭ ॥

અહિ કોઈ એવી શકા કરે કે શ્રુતજ્ઞાનને પણ અચારે કષ્ટેન્દ્રિય નિમિત્તરૂપ છે ત્યારે પછી એનો મતિજ્ઞાનથી પૃથક્ ભેદ પાડવાનું કારણ શું ? ૭૬૭

એ પ્રશ્નનો ખુલાસો —

મતિજ્ઞાનનો વિષય વર્તમાનપદાર્થો છે, પણ શ્રુતજ્ઞાન તો ત્રણેકાળના પદાર્થોને જણાવ નાં છે અને એનો વિષય અતિ વિસ્તારવાળો છે વળી એ અનેક સૂક્ષ્મ પદાર્થોને દેખાડનાર હોવાથી વિશુદ્ધ છે (શ્રુતજ્ઞાનના બાગથી છદ્મસ્થ પ્રાણી પણ શ્રુતકેવળી કહેવાય છે ૭૬૮-૬૯

કહ્યું છે કે—અનતિશાયી જ્ઞાનને જાણે એ ‘ છદ્મસ્થ ’ કહેવાય

‘ જાણુ ’ એ જીવનો સ્વભાવ હોવાથી, મતિજ્ઞાન શાશ્વત કહેવાય

કેમકે અનાદિ સ સારમા બ્રમણ કરતા એ જીવનું જ્ઞાન કદાપિ જતું રહ્યું નથી અક્ષરનો અનંતનો ભાગ તો સર્વદા શુ લો જ છે એટલે નિગોદના જીવોને પણ એ પરિણામે છે ૭૭૦-૭૭૧

આગમમા કહ્યું છે કે—

સર્વ જીવોને માટે અક્ષરનો અનંતનો ભાગ નિત્ય ઉઘાડો રહે છે એ નો આત્માદિત થઈ જાય તો જીવમા જીવત્વ કહેવાય નહિ—એ અ-જીવત્વ પામી જાય.

૧ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન—એ ‘ અનતિશાયી ’ જ્ઞાન કહેવાય છે શેષ ત્રણ ‘ અતિશાયી ’ કહેવાય છે

શ્રુતજ્ઞાનં પુનર્નેવં ભવેજીવસ્ય સર્વદા ।

આસોપદેશાપેક્ષં ચત્સ્યાદેતન્મતિપૂર્વકમ્ ॥ ૭૭૨ ॥

મતિજ્ઞાનં સ્પર્શનાદીન્દ્રિયાનિન્દ્રિયહેતુકમ્ ।

શ્રુત તુ સ્યાલ્લઘિતોઽપિ પદાનુસારિણામિવ ॥ ૭૭૩ ॥

इत्यादि । अधिक तत्त्वार्थवृत्त्यादिभ्यः, अवसेयम् ॥

ચતુર્દશવિધં તત્ત્વ યદ્વા વિંશતિધા ભવેત્ ।

ચતુર્દશવિધત્વં તુ તત્રૈવં પરિભાવ્યતે ॥ ૭૭૪ ॥

अक्षरश्रुतमित्येकं स्याद् द्वितीयमनक्षरम् ।

तार्त्तीयिकं संज्ञिश्रुतं तुर्यं श्रुतमसंज्ञिनः ॥ ७७५ ॥

सम्यक् श्रुतं पचमं स्यात् षष्ठ मिथ्याश्रुतं भवेत् ।

सादिश्रुत सप्तमं स्यादनादिश्रुतमष्टमम् ॥ ७७६ ॥

सान्तश्रुतं તુ નવમમનન્તં દશમં શ્રુતમ્ ।

एकादशं गमरूपमगमं द्वादश पुनः ॥ ७७७ ॥

ત્રયોદશં ત્વંગરૂપમંગવાહ્યં ચતુર્દશમ્ ।

प्रायो व्यस्ता अमी भेदास्तथापि किंचिदुच्यते ॥ ७७८ ॥

પણ આ શ્રુતજ્ઞાન જીવને સર્વદા હોતુ નથી કેમકે એને તો બુદ્ધિપૂર્વક આપપુરૂષના ઉપદેશની અપેક્ષા રહે છે ૭૭૨

પણી મતિજ્ઞાનને સ્પર્શના આદિ ઇન્દ્રિય અને મન એ બેજી કારણ-હેતુ-બૂત છે અને શ્રુતજ્ઞાન તો પદાનુસારી લઘિવાળાઓની જેમ લઘિધર્મી પણ મ લયે છે ૭૭૩

(આ કારણોને લઇને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન-એમ બે પૃથક્ લેઈ ગણ્યા છે એ બુખ્ત છે)

વિશેષ બાજુવાની ઇન્દ્રિયાવાળાએ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ આદિ ત્રયોમાથી બાહ્યી લેવું

આ શ્રુતજ્ઞાન ચૌદ પ્રકારનું છે અથવા એના વીંશ લેઈ પણ કહે છે જે ચૌદ પ્રકાર કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે છે — ૭૭૪

(૧) અક્ષર, (૨) અનક્ષર, (૩) સંજ્ઞિ, (૪) અસંજ્ઞિ, (૫) સમ્યક્, (૬) મિથ્યા, (૭) સાદિ, (૮) અનાદિ, (૯) સાન્ત, (૧૦) અનન્ત, (૧૧) ગમ, (૧૨) અગમ, (૧૩) અગત્ય અને (૧૪) અગણાદ્ય ૭૭૫-૭૭૮

તત્રાચરં ત્રિધા સંજ્ઞાવ્યજનલઘિભેદતઃ ।

તત્ર સંજ્ઞાચરમેતા લિપયોઽષ્ટાદશોદિતા ॥ ૭૭૧ ॥

પાદિ—

હસલિવી ભૂશલિવી જરુલા તહ રુલસીય વોધવા ।

ડહી જવળી તુરકી કીરા દવિહી ય સિંધવિશ્રા ॥ ૧ ॥

માલવિળી નહિ નાગરી લાહલિવી પારસીય વોધવા ।

તહ અનિમિત્તીઅલિવી ચાણકી મૂલદેવી ય ॥ ૨ ॥

અકારાદિહકારાન્ત ભવતિ વ્યંજનાક્ષરમ્ ।

અજ્ઞાનાત્મકમપ્યેતદ્ દ્વયં સ્યાત્ શ્રુતકારણમ્ ॥ ૭૮૦ ॥

તત્. શ્રુતજ્ઞાનતયા પ્રજ્ઞતં પરમર્ષિભિ ।

લઘ્યચ્ચર ત્વક્ષરોપલઘિધર્યાવવોધિકા ॥ ૭૮૧ ॥

તચ્ચ લઘ્યચ્ચર પોઢા યત્ શ્રોત્રાદિભિરિન્દ્રિયૈઃ ।

વોથોઽક્ષરાનુવિદ્ધ સ્યાચ્છબ્દાર્થાલોચનાત્મક. ॥ ૭૮૨ ॥

આ ચૌદ લેહો પ્રાય વ્યક્ત છે તથાપિ એમના આ બધા કઈક કહીએ

પહેલુ અક્ષરશ્રુત પ્રકારનું છે સંજ્ઞા, વ્યંજન અને લઘિ એમા સંજ્ઞાક્ષર ૬ એ આ
પ્રકાર લિપિરૂપ છે—

(૧) હસલિપિ, (૨) ભૂતલિપિ, (૩) યક્ષલિપિ, (૪) રાક્ષસીલિપિ, (૫)
દ્રાવિડલિપિ, (૬) ચવનીલિપિ, (૭) તુર્કીલિપિ, (૮) કીરાલિપિ, (૯) દ્રાવિડલિપિ,
૧૦) સિંધીલિપિ, (૧૧) માગવીલિપિ, (૧૨) નડીલિપિ, (૧૩) નાગરીલિપિ,
૧૪) લાટલિપિ, (૧૫) પારસીલિપિ, (૧૬) અનિયમિતલિપિ, (૧૭) આણુકથ
લેપિ અને (૧૮) મૂળદેવીલિપિ (૧-૨)

જ કારથી તે હકાર સુધી વ્યંજનાક્ષર છે સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર બેજ છે તો
જ્ઞાનાત્મક, તોયે શ્રુતજ્ઞાનના કારણરૂપ છે અને જોવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ એમને શ્રુતજ્ઞાન
રીકે જોળખાવ્યા છે ૭૮૦

હવે અર્થનો બોધ કરાવનારી જે અક્ષરોની ઉપવર્ણિત એ ત્રીણુ લઘ્યક્ષર
શ્રુતજ્ઞાન) ૭૮૧

આ લઘ્યક્ષર શ્રુતજ્ઞાન છ પ્રકારનું છે, કેમકે અક્ષરને અનુબંધપણુ શબ્દાર્થ સમજવા
પ બોધ શ્રોત્ર આદિ પાત્ર ઇન્દ્રિયો અને છકું યન એમ છવાના વડે થાય છે એમકે દેવદત્તનો

યથા શબ્દશ્રવણતો રૂપદર્શનતોઽથવા ।

દેવદત્તોયમિત્યેવંરૂપો વોધો ભવેદિહ ॥ ૭૮૩ ॥

एव शेषेन्द्रियभावना कार्या ॥

તૈરક્ષરૈરભિલાપ્યભાવાનાં પ્રતિપાદકમ્ ।

अक्षरश्रुतमुद्दिष्टमनक्षरश्रुत परम् ॥ ७८४ ॥

तथोक्तम्—ऊतसिञ्च नीतसिञ्चं निच्छुटं खासिञ्चं च क्षीञ्चं च ।

નિસ્સંધિયમણુસાર અણુલ્લખરં છેલિયાઇયં ॥ ૭૮૫ ॥

अय भावः—कामितत्त्वेडिताद्यं यन्मामाव्हयति वक्ति वा ।

इत्याद्यन्याशयग्राहि तत्स्यात् श्रुतमनक्षरम् ॥ ७८६ ॥

इह च शिर.कम्पनादिचेष्टानां पराभिप्रायज्ञानहेतुत्वे सत्यपि श्रव-
णभावाद् श्रुतत्वम् ।

ઉદુક્ત વિશેષાવશ્યકસૂત્રવૃત્તૌ—

રુટીફતં સુઅ સુચ્છઈતિ । ચેઢા ન સુચ્છઈ કયાવિત્તિ ॥

શબ્દ સાક્ષગવાથી અથવા એનુ રૂપ જોવાથી ‘એ દેવદત્ત છે’ એમ જોધ-જ્ઞાન થાય છે
૭૮૨-૭૮૩

આ પ્રમાણે બીજી ઇન્દ્રિયોની પણ ભાવના ઠરવી

આમ સજ્ઞાક્ષર, વ્યજનાક્ષર અને લબ્ધ્યાક્ષર એ ત્રણે અક્ષરોવડે વાણીગમ્ય પદાર્થોને
પ્રતિપાદન કરનાર જ્ઞાન-એ અક્ષરશ્રુત કહેવાય છે, બાકીનું અનક્ષરશ્રુત કહેવાય છે ૭૮૪

એ વિષયે એમ કહ્યું છે કે—

શ્વાસ લેવો, નિ શ્વાસ મૂકવો, ઉઘડસ ખાવી, થુ કપુ, નાક છીંડવું, હું કારો ઠરવો, અપટ્ટી
વગાડવી-વગેરે અનક્ષરશ્રુતજ્ઞાન છે ૭૮૫

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

કોઈ વ્યક્તિ મને જોલાવે છે અથવા મને કંઈ કહે છે ઇત્યાદિ અન્યનો આશય મમતા
વનાર, જોખારા ખાવા-અવાજ કરવો ઇત્યાદિ જ્ઞાન અનક્ષરશ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. ૭૮૬

અહિ મન્તક ધુણાવવું આદિ ચેષ્ટાઓ જો કે પારકા અભિપ્રાય જાણવામા હેતુભૂત છે
તો પણ એ ચેષ્ટાઓ કંઈ શ્રવણે પડતી નથી-સંભળાતી નથી એથી એમનામા શ્રુતત્વ નથી

વિશેષાવશ્યક સૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—

રૂપિત એટલે શબ્દ-અવાજ, તે શ્રુતત્વનો સૂચક છે, ચેષ્ટા કદાપિ એ સૂચવતી નથી

તથા આયુર્વેદો ધનુર્વેદો ગાન્ધર્વ ચાર્થશાસ્ત્રકમ્ ।
 ચતુર્ભિરેતૈ સયુસ્તાઃ સ્યુરષ્ટાદશ તા. પુન. ॥ ૮૦૭ ॥
 અપૂર્ણાદશપૂર્વાન્તમપિ સમ્યક્શ્રુતં ભવેત્ ।
 મિથ્યાત્વિભિઃ સમ્યહીતં મિથ્યાશ્રુતં વિપર્યયાત્ ॥ ૮૦૮ ॥
 દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈ સાધન્તં ભવતિ શ્રુતમ્ ।
 અનાદ્યપર્યવસિતમપિ જ્ઞેય તથૈવ ચ ॥ ૮૦૯ ॥
 એક પુરુષમાશ્રિત્ય સાધન્તં ભવતિ શ્રુતમ્ ।
 અનાદ્યપર્યવસિત ભૂયસસ્તાન્ પ્રતીત્ય ચ ॥ ૮૧૦ ॥
 ભવાન્તરં ગતસ્યાશુ પુંસો યન્નશ્યતિ શ્રુતમ્ ।
 કસ્યચિત્તદ્ભવ એવ મિથ્યાત્વગમનાદિભિ ॥ ૮૧૧ ॥

તદુક્ત વિશેષાવરણકે—

ચતુદસપુઠ્વી મણુઓ દેવત્તે ત ન સમરહ સઠ્વમ્ ॥
 દેસમિ હોઈ મયણા સઢાણભાવે વિ મયણાઓ ॥ ૧ ॥
 દેશે પુનરેકાદશાંગલચ્છણે ઇતિ કરુપચૂર્ણિ ॥
 સ્વસ્થાનભાવે ઇતિ મનુષ્યભવેડપિ તિષ્ઠતઃ મજના ॥

છે તથા આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાન્ધર્વ અને ચાર્થશાસ્ત્ર—આ ચાર એની લેખી ગણીએ તો અઢાર વિધાઓ કહેવાય ૮૦૫-૮૦૭

દશ ‘પૂર્વ’ સ પૂર્ણ ન કર્યા હોય એવું સમ્યક્શ્રુત પણ જો ‘મિથ્યાદષ્ટિ’ ને હોય તો તે વિપર્યયને લીધે મિથ્યાશ્રુત થાય છે—કહેવાય ૮૦૮

શ્રુત ‘માદિસાત’ પણ હોય, તેમ અનાદિઅનંત પણ હોય એવા દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ એક પુરુષને આશ્રયીને ‘સાદિસાન્ત’ (સાધન્ત) કહેવાય—હોય છે, અનેકને આશ્રયીને ‘અનાદિઅનંત’ (અનાદ્યન્ત) હોય છે ૮૦૯-૮૧૦

એવું કારણ એમ કે કોઈકોઈ પુરુષ અન્ય જન્મ ધારણ કરે છે ત્યારે એવું શ્રુત મિથ્યા ત્વપ્રાપ્તિ વગેરે કારણોને લઈને તે જ ભવમા નષ્ટ થાય છે ૮૧૧

વિશેષ આવશ્યકસૂત્રમા એના માટે એમ કહ્યું છે કે ચૈદ્યપૂર્વધારીને દેવતાના જન્મમા એ સર્વ (ચૈદ્ય પૂર્વો) અમરજમા રહેતા નથી, એની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે અપભ્રાગત સ્વસ્થાનભાવમા ઈર્ષક સમરણ રહે અથવા ન પણ રહે

“અદ્ય ભાગ એટલે અચ્ચાર અગ જ, બીજું નહિ” એમ કંપચૂર્ણિમા કહ્યું છે ‘સ્વસ્થાનભાવમા’ એટલે ‘મનુષ્યના ભવમા રહેવા છતાં’

તત્ર શ્રુતજ્ઞાનનાશકારણાનિ અમૂનિ—

મિચ્છભવંતરકેવલગેલ્લપમાયમાઙ્ગા નાસોત્તિ ॥

પટ્ટાંગચતુર્દશાધ્યયને તુ તેતલિમન્ત્રિણ પૂર્વાધીતચતુર્દશપૂર્વસ્મરણ
મુક્તમસ્તીતિ જ્ઞેયમ્ ॥

સાધ્યન્તં ક્ષેત્રતો જ્ઞેયં ભરતૈરવતાશ્રયાત્ ।

અનાદ્યપર્યવસિત વિદેહાપેક્ષયા પુનઃ ॥ ૮૧૨ ॥

કાલતશ્રાવસર્પિણ્યુત્સર્પિણ્યો. સાદિસાન્તકમ્ ।

મહાવિદેહકાલસ્યાપેક્ષયાધ્યન્તર્વર્જિતમ્ ॥ ૮૧૩ ॥

ભવસિદ્ધિકમાશ્રિત્ય સાધ્યન્તં ભાવતો ભવેત્ ।

દ્વાદ્વસ્થિકજ્ઞાનનાશો યદસ્ય કેવલક્ષણે ॥ ૮૧૪ ॥

નશ્મિય દ્વાદ્વમતિથિય નાથે इति વચનાત્ ॥

અનાધ્યનન્તં ચાભવ્યમાશ્રિત્ય શ્રુતમુચ્યતે ।

શ્રુતજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનભેદસ્યાત્રાવિવક્ષણાત્ ॥ ૮૧૫ ॥

ક્ષાયોપશમિકભાવે યદ્વાનાધ્યન્તમીહિતમ્ ।

एवं સાધ્યનાદિસાન્તમનન્ત શ્રુતમૂહ્યતામ્ ॥ ૮૧૬ ॥

શ્રુતજ્ઞાનનો નાશ થવાના કારણો મિથ્યાત્વ, ભવાન્તર, કેવળજ્ઞાન, પાઠ કરવો નહિ તે, અને પ્રમાદ આદિક છે

છઠ્ઠા 'અંગ' ના ચૌદમા 'અધ્યયન' મા તેા એમ કહ્યુ છે કે પૂર્વે શીખેલા ચૌદે પૂર્વતું 'તેતલિ' મંત્રીને સ્મરણ રહ્યુ હતુ

આ શ્રુત છે તે 'ક્ષેત્રથી' 'ભરત' અને 'ઔરવત' ની અપેક્ષાએ સાધ્યન્ત છે, અને 'મહાવિદેહ' ની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે ૮૧૨

વળી 'કાળથી' અવસર્પિણીકાળ અને ઉત્સર્પિણીકાળની અપેક્ષાએ શ્રુત સાદિસાન્ત છે, અને મહાવિદેહના કાળની અપેક્ષાએ અનાદિઅનન્ત છે ૮૧૩

'ભાવથી' એ (શ્રુત) 'ભવસિદ્ધિક'જીવને આશ્રયીને સાદિસાન્ત છે કેમકે જ્યારે કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે છદ્મસ્વજ્ઞાન નષ્ટ થાય તે કેમકે શાસ્ત્રને વિષે કહ્યુ છે કે 'છદ્મસ્થ' જ્ઞાન નષ્ટ થયે છતે જ 'કેવળ' ઉત્પન્ન થાય છે ૮૧૪

અને 'અભાવી' જીવને આશ્રયીને શ્રુત અનાદિ અનન્ત છે કેમકે ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન અને

ગમા. સદશપાઠાઃ સ્યુર્યત્ર તદ્ગમિક શ્રુતમ્ ।
 તત્પ્રાયો દૃષ્ટિવાદે સ્યાદન્યધ્વાગમિક ભવેત્ ॥ ૮૧૭ ॥
 અગાવિષ્ટ દ્વાદશાંગાન્યન્યદાવશ્યકાદિકમ્ ।
 ઇત્ય પ્રરૂપિતાઃ પ્રાજ્ઞૈઃ શ્રુતભેદાશ્ચતુર્દશ ॥ ૮૧૮ ॥
 યે ભેદા વિંશતિસ્તેઽપિ કથ્યન્તે લેશમાત્રતઃ ।
 ન ગ્રન્થવિસ્તરભયાદિહ સમ્યક્પ્રપંચિતા. ॥ ૮૧૯ ॥

તથાહુઃ—

પજ્જયશ્રલ્લરપયસઘાયા પડિવત્તિ તહ ય અણુઓગો ।
 પાહુડપાહુડપાહુડવત્થુપુઘ્વા ય સસમાસા ॥ ૮૨૦ ॥

તત્ર ચ અવિભાગ પરિચ્છેદો યો જ્ઞાનસ્ય પ્રકલ્પિતઃ ।
 સ પર્યાયો દ્વાદયસ્તે સ્યાત્પર્યાયસમાસકઃ ॥ ૮૨૧ ॥
 લઘ્વપર્યાયસ્ય સૂક્ષ્મનિગોદસ્થશરીરિણઃ ।
 યદાદ્યક્ષણજાતસ્ય શ્રુત સર્વજઘન્યત ॥ ૮૨૨ ॥

શ્રુતઅજ્ઞાન એવા લેઈ ગણ્યા નથી અથવાતો ક્ષાયોપશમિક ભાવની અપેક્ષાએ એ અનાદિ
 અનન્ત છે ૮૧૫-૮૧૬

આમ જોતા શ્રુત સાદ છે તેમ અનાદિ પણ છે, સાન્ત છે તેમ અનન્ત પણ છે
 ત્યાં ‘ગમ’ એટલે મદશ પાઠ હોય તે ‘ગમિતશ્રુત’ કહેવાય છે એ પ્રાય દૃષ્ટિવાદને
 વિષે હોય ‘ગમિક’ શિવાયતુ સર્વ ‘અગમિક’ તે ‘અગપ્રવિષ્ટ’ દ્વાદશાંગી તથા ‘અગ
 બાદ્ય’ આવશ્યકાદિ છે ૮૧૭-૮૧૮

આ પ્રમાણે પ્રાત્પુરુષોએ ક્રુતના ચૌદ લેઈ સમજાવ્યા છે
 ‘શ્રુત’ ના વીસ લેઈ પણ કહેવાય છે અને એ વિષે પણ અમે આ દિશિત કહેશું
 અથ વિસ્તારના ભયને લીધે વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરશું નહિ ૮૧૯

એ વીસ લેઈ આ પ્રમાણે —

પર્યાય, અક્ષર, પદ, સઘાત, પ્રતિપત્તિ, અનુયોગ, પ્રાણુત પ્રાણુત, પ્રાણુત, વસ્તુ
 અને પૂર્વ—એ દશ અને એ પ્રત્યેખી સાથે ‘સમાસ’ એટલું જોડવાથી બીજા દશ થાય
 એમ સર્વ મળી વીસ ૮૨૦

જ્ઞાનનો અવિભાજ્ય પરિચ્છેદ—એનું નામ ‘પર્યાય’ અને એવા બે કે વધારે પરિચ્છેદ
 (ભાગ)—એનું નામ પર્યાયગમાસ ૮૨૧

ઉત્પત્તિને પહેલે જ ક્ષણે લઘ્વિઅપર્યાયા સૂક્ષ્મજ્ઞાનગોહના જીવને સર્વથી જઘન્ય

તસ્માદન્યત્ર યો જીવાન્તરે જ્ઞાનસ્ય વર્ધતે ।

અવિભાગપરિચ્છેદઃ સ પર્યાય ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૮૨૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યેઽવિભાગપરિચ્છેદા દ્વયાદયોઽન્યેષુ દેહિષુ ।

વૃદ્ધિગતાસ્તે પર્યાયસમાસ ઇતિ કીર્તિતાઃ ॥ ૮૨૪ ॥

તથોક્તમાચારાંગવૃત્તૌ—

સર્વનિકૃટો જીવસ્ય દૃષ્ટ ઉપયોગ एव વીરેણ ।

સૂક્ષ્મનિગોદાપર્યાયાનાં સ ચ ભવતિ વિજ્ઞેયઃ ॥ ૮૨૫ ॥

તસ્માત્પ્રભૃતિજ્ઞાનવિવૃદ્ધિર્દૃષ્ટા જિનેન જીવાનામ્ ॥

લઙ્ઘિનિમિત્તૈઃ કરણૈઃ કાયેન્દ્રિયવાદ્મનોદગ્નિભઃ ॥ ૮૨૬ ॥

મધ્યે લબ્યચ્ચારાણાં સ્યાદ્યદન્યતરદક્ષરમ્ ।

તદક્ષરં તત્સદોહોઽચ્ચરસમાસ ઇપ્યતે ॥ ૮૨૭ ॥

પદાનાં ચાદૃશાનાં સ્યાદાચારાંગાદિષુ ધ્રુવમ્ ।

અષ્ટાદશસહસ્રાદિપ્રમાણ તત્પદં ભવેત્ ॥ ૮૨૮ ॥

દ્વયાદીનિ તત્સમાસઃ સ્યાદેવં સર્વત્ર ભાવ્યતામ્ ।

સંઘાતપ્રતિપત્ત્યાદૌ સમાસો હ્યનયા દિશા ॥ ૮૨૯ ॥

જ્ઞાન હોય છે તેથી અન્યત્ર જીવાન્તરમા જ્ઞાનનો જે અવિભાગ્ય પરિચ્છેદ વૃદ્ધિ પામે છે તે ‘પર્યાય’ કહેવાય છે, અને અન્ય જીવોમા જે કે વિશેષ અવિભાગ્ય પરિચ્છેદો વૃદ્ધિ પામેલા હોય છે એને ‘પર્યાયસમાસ’ કહેવા છે ૮૨૨-૮૨૪

આચારાંગસૂત્રની વૃત્તિમા કહેલું છે કે—

શ્રી વીરપ્રભુએ જીવનો સર્વથી જઘન્ય ઉપયોગ જોયેલો છે અને તે સૂક્ષ્મનિગોદ અપર્યાય જીવોને હોય છે વળી એમણે લઙ્ઘિના નિમિત્તરૂપ એવા કાયા-ઇન્દ્રિય-વાચા-મન અને દષ્ટિરૂપી કરણો વડે એમ પશુ જોયું છે કે જીવોનું જ્ઞાન ત્યાથી જ શરૂ થઇને વૃદ્ધિ પામે છે ૮૨૫-૮૨૬

લબ્યક્ષરો મધ્યેનો પ્રત્યેકે પ્રત્યેક અક્ષર ‘અક્ષર’ કહેવાય છે, અને એવા અક્ષરોનો સમૂહ ‘અક્ષરસમાસ’ કહેવાય છે ૮૨૭

આચારાંગ વગેરે સૂત્રોને વિષે જેવા પદોનું અદાર હબાર વગેરે પ્રમાણ આપેલું છે તેવા પ્રત્યેકને ‘પદ’ કહે છે અને જે કે વિશેષ પદોનો સમાહાર હોય એ ‘પદસમાસ’ કહેવાય. ‘સંઘાત’, ‘પ્રતિપત્તિ’ વગેરે લેહોમા ‘સમાસ’ નું સ્વરૂપ આ જ પ્રમાણે સમજી લેવું ૮૨૮-૮૨૯

ગતીન્દ્રિયાવિદ્વારાણાં દ્વાપથેરેકદેશક ।

ગત્યાદિરેકદેશોઽસ્યા સ્વર્ગતિસ્તત્ર માર્ગણા ॥ ૮૩૦ ॥

જીવાદેઃ ક્રિયતે સોઽય સઘાત્ત ઇતિ કીર્ત્યતે ।

ગત્યાદિદ્વયાવયવ્યવમાર્ગણા તત્સમાસક ॥ ૮૩૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સપૂર્ણગત્યાદિદ્વારે જીવાદેર્માર્ગિણા નુ યા ।

પ્રતિપત્તિરિય જીવાભિગમે દૃશ્યતેઽધુના ॥ ૮૩૨ ॥

સત્પદપ્રરૂપણાચનુયોગદ્વારમુચ્યતે ।

પ્રાભૂતાન્તસ્યોઽધિકાર પ્રાભૂતપ્રાભૂતં ભવેત્ ॥ ૮૩૩ ॥

વસ્ત્વન્તર્વર્ત્યધિકાર પ્રાભૂત પરિકીર્તિતમ્ ।

પૂર્વાન્તર્વર્ત્યધિકારો વસ્તુનામ્ના પ્રવચ્ચતે ॥ ૮૩૪ ॥

પૂર્વમુત્પાદપૂર્વાદિ સસમાસાઃ સમેઽપ્યમી ।

શ્રુતસ્ય વિંશતિર્ભેદા ઇત્ય સત્તેપત સ્મૃતા ॥ ૮૩૫ ॥

इति श्रुतज्ञानम् ॥

ગતિ, ઇન્દ્રિય આદિ બાસઠ દ્વારેના એક દેશરૂપ ગતિ આદિ અને એના વળી એક પ્રકારરૂપ દેવગતિ—એ દેવગતિમા એવ વગેરેની માર્ગણા કરવામા આવે એનુ નામ ' સ ઘાત ' જ્ઞાન, અને એવા જ ગતિ વગેરે જે કે વિશેષ દ્વારાદિ અવયવોની માર્ગણા એ ' સ ઘાતસમાસ ' જ્ઞાન કહેવાય છે ૮૩૦-૮૩૧

વળી સ પૂર્ણ ગતિ આદિઠ દ્વારને વિષે એવ વગેરેના જે માર્ગણા એનુ નામ ' પ્રતિ પત્તિ '—એમ એવાભિગમમૂલને વિષે કહ્યુ છે ૮૩૨

સત્પદાર્થોની પ્રરૂપણા વગેરે કરતુ એ ' અનુયોગદ્વાર ' વળી પ્રાભૂતની અદર રહેલો અધિકાર—એ પ્રાભૂત પ્રાભૂત કહેવાય છે અને વસ્તુની અદર રહેલો અધિકાર—એનુ નામ ' પ્રાભૂત ' વળી પૂર્વમા રહેલો અધિકાર—એ ' વસ્તુ ' નામથી ઓળખાય છે વળી ઉત્પાદપૂર્વ આદિ ' પૂર્વો ' છે ૮૩૩-૮૩૫

આ પ્રમાણે સક્ષિપ્તપણે શ્રુતજ્ઞાનના વીશ લેહો સમજાવ્યા

એ રીતે શ્રુતજ્ઞાનનુ વિવેચન મ પૂર્ણ

હવે (ત્રીજા) અવધિજ્ઞાન વિષે

અવધાનં સ્યાદવધિ- સાક્ષાદર્થવિનિશ્ચય ।

અવશબ્દોઽવ્યયં યદ્વા સોઽધઃશબ્દાર્થવાચક ॥ ૮૩૬ ॥

અધોઽધો વિસ્તૃતં વસ્તુ ધીયતે પરિબુદ્ધયતે ।

અનેનેત્યવધિર્યદ્વા મર્યાદાવાચકોઽવધિઃ ॥ ૮૩૭ ॥

મર્યાદા રૂપિદ્રવ્યેષુ પ્રવૃત્તિર્નત્વરૂપિષુ ।

તયોપલક્ષિત જ્ઞાનમવધિજ્ઞાનમુચ્યતે ॥ ૮૩૮ ॥

અનુગામ્યનનુગામી વર્ધમાનસ્તથા ક્ષયી ।

પ્રતિપાત્યપ્રતિપાતીત્યવધિઃ યદ્વિધો ભવેત્ ॥ ૮૩૯ ॥

યદ્વિદેશાન્તરગતમપ્યન્વેતિ સ્વધારિણમ્ ।

અનુગામ્યવધિજ્ઞાનં તદ્વિજ્ઞેય સ્વનેત્રવત્ ॥ ૮૪૦ ॥

યત્ર ક્ષેત્રે સમુત્પન્નં યત્તત્રૈવાવબોધકૃત્ ।

દ્વિતીયમવધિજ્ઞાન તચ્છૂલલિતદીપવત્ ॥ ૮૪૧ ॥

યદંગુલસ્યાસંખ્યેયભાગાદિવિપયં પુરા ।

સમુત્પદ્યાનુવિષયવિસ્તારેણ વિવર્ધતે ॥ ૮૪૨ ॥

અર્થના સાક્ષાત્ નિશ્ચયરૂપ અવધાન-એતુ નામ ‘અવધિ’ અથવા બીજીરીતે, ‘અવ’ શબ્દ ‘નીચે’ ના અર્થમાં ‘અવ્યય’ તરીકે ગણીએ તો નીચે નીચે વિસ્તરેલી વસ્તુ જેના વડે જણાય એ (જ્ઞાન) તુ નામ અવધિ અથવા ત્રીજી રીતે, ‘અવ’ શબ્દ ‘મર્યાદા’ ના અર્થમાં લઈએ મર્યાદા એટલે રૂપી પદાર્થોને વિષે પ્રવૃત્તિ, અરૂપી (પદાર્થો) ને વિષે નહિ એવી પ્રવૃત્તિથી જે જ્ઞાન થાય છે એતુ નામ અવધિજ્ઞાન ૮૩૬-૮૩૮

એ અવધિજ્ઞાન છ પ્રકારનું છે —

(૧) અનુગામી, (૨) અનનુગામી, (૩) વર્ધમાન, (૪) ક્ષયી, (૫) પ્રતિપાતી અને (૬) અ-પ્રતિપાતી ૮૩૬

કોઈ (અવધિ) જ્ઞાની જીવ પ્રવાસે ગયેલો હોય ત્યાં, એના નેત્રની જેમ જે જ્ઞાન એની પાછળ પાછળ અનુગમન કરે તે ‘અનુગામી’ અવધિજ્ઞાન ૮૪૦

જે જ્ઞાન જે ક્ષેત્રને વિષે ઉત્પન્ન થયું હોય ત્યાજ નૃપલાભદ્-સાકળ સાથે બાધેલા-બોડી રાજેલા હીપકની જેમ પ્રકાશ-બોધ કરે, (આગળ કે પાછળ, આગે પાછો પ્રકાશ ન પાડી શકે) તે ‘અનનુગામી’ અવધિજ્ઞાન ૮૪૧

એક આગળનો અસ ખ્યાતનો ભાગ જ જેનો વિષય થઈ શકે એવું જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા

અલોકે લોકમાત્રાણિ યાવત્સહાન્યસંરચશ ।
 સ્યાત્પ્રકાશયિતું શક્તં વર્ધમાનં તદીરિતમ્ ॥ ૮૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 અપ્રશસ્તાદ્વ્યવસાયાત્ હીયતે યત્પ્રતિચ્છમ્ ।
 આદુસ્તદવધિજ્ઞાન હીયમાન મુનીશ્વરાઃ ॥ ૮૪૪ ॥
 સ્યાદ્વર્ધમાન શુષ્કોપચીયમાનેન્ધનાગ્નિવત્ ।
 હીયમાન પરિમિતાતાદગિન્ધનવહ્નિવત્ ॥ ૮૪૫ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રાણિ સંરચેયાન્યપ્યસરચશઃ ।
 યાવલ્લોકમપિ દૃષ્ટ્વા પતતિ પ્રતિપાતિ તત્ ॥ ૮૪૬ ॥
 પ્રમાદેન પતત્યેતદ્ભવાન્તરાશ્રયેણ વા ।
 યથાશ્રુતં સ્વરૂપ ચ વક્ત્ર્યેઽધ્યાપ્રતિપાતિન ॥ ૮૪૭ ॥
 યત્પ્રદેશમલોકસ્ય દૃષ્ટુમેકમપિ ચમમ્ ।
 તત્સ્યાદપ્રતિપાત્યેવ કેવલં તદનન્તરમ્ ॥ ૮૪૮ ॥

હીયમાનપ્રતિપાતિનોશ્ચ અર્થ વિશેષ:—

કેડે પાછળથી વિષયના વિન્તાર પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામે છે, અને અલોકને વિષે પણ લોકાકાશ જેવડા અસખ્ય ગોળાઓને પ્રકાશિત કરવાની જેનામા શક્તિ છે એ જ્ઞાન ‘વર્ધમાન’ અવધિજ્ઞાન ૮૪૨-૮૪૩

અપ્રશસ્ત વ્યવસાયને લીધે જે પ્રતિષ્ઠા શીલુ થતુ જાય છે એને મુનીશ્વરા ‘શીલુ’ અવધિજ્ઞાન કહે છે ૮૪૪

જેમા વાર વાર સુકા ઈન્ધન ઉગેર ઉગેર કરાતા હોય એવા અગ્નિ જેવુ વર્ધમાન અવધિ જ્ઞાન છે, અને જેમા અદ્યપ્રમાણુમા અને લીલા કાષ્ઠો નાખેલા હોય એવા અગ્નિ સમાન શીલુ અવધિજ્ઞાન છે ૮૪૫

સખ્યઅમખ્ય સહસ્રબદ્ધ યોગનો પર્યન્ત અને કેઠ લોકાકાશ સુધી પણ જોઈને જે પુનઃ પાછુ પડે છે તે ‘પ્રતિપાતિ’ અવધિજ્ઞાન (આ પ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન પ્રમાદને લીધે અથવા અન્ય જન્મ ધારણ કર્યાથી પડે છે) ૮૪૬-૮૪૭

હવે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનું શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ કહીએ છીએ જેનામા અલોકનો એક પણ પ્રદેશ જોવાનું સામર્થ્ય છે તે ‘અપ્રતિપાતિ’ અવધિજ્ઞાન આ જ્ઞાન વિદ્યમાન હોય છે એવામા જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ૮૪૮

પ્રતિપાતિ હિ નિર્મૂલ વિધ્યાયત્યેકહેલયા ।

હીયમાનં પુનઃ દ્વાસમુપયાતિ શનેઃશને ॥ ૮૪૯ ॥

इदं कर्मग्रन्थवृत्त्यभिप्रायेण ॥ तत्त्वार्थभाष्ये तु अनवस्थितावस्थिता ख्ययो, अन्त्यभेदयोः एव स्वरूपम् उक्तम्—

અનવસ્થિત હીયતે વર્ધતે ચ વર્ધતે હીયતે ચ પ્રતિપતતિ ચ ઉત્પદ્યતે ચ ઇતિ પુનઃ પુનઃ ઊર્મિવત્ ॥ અવસ્થિતં યાવતિ ક્ષેત્રે ઉત્પન્નં ભવતિ તતો ન પ્રતિપતતિ આકેવલપ્રાતેરવતિષ્ટતે । આભવક્ત્યાદ્વા જ્યાત્યન્તરસ્થાયિ વા ભવતિ લિંગવત્ । યથા લિંગં પુરુષાદિવેદ ઇહ જન્મનિ ઉપાદાય જન્માન્તરં યાતિ જન્તુ. તથા અવધિજ્ઞાનમપિ ઇતિ ભાવઃ ॥

નૃત્તિરશ્વામયં ષોઢા ક્ષાયોપશમિકોઽવધિ ।

ભવેદ્ભવપ્રત્યયશ્ચ દેવનારકયોરિહ ॥ ૧ ॥

વદુક્તમ્— દ્વિવિધ. અવધિ । ભવપ્રત્યય. ક્ષાયોપશમનિમિત્તશ્ચ ॥ ઇતિ તત્ત્વાર્થસૂત્રે ॥

સ્યાદ્ભવપ્રત્યયોઽપ્યેય ન ક્ષયોપશમં વિના ।

અન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં હેતુત્વાદસ્ય કિન્ત્વિહ ॥ ૨ ॥

‘હીયમાન’ (=ક્ષીણ) અને ‘પ્રતિપાતિ’ વચ્ચે તફાવત છે તે આ પ્રમાણે — ‘પ્રતિપાતિ’ એકદમ નિર્મૂળ થઇ ગયી બાથ છે જ્યારે ‘હીયમાન’ ધીમેધીમે ક્ષીણ થતુ બાથ છે ૮૪૯

એ અભિપ્રાય ઈર્ષ્ય થતી વૃત્તિને અનુમરીને છે જ્યારે તત્ત્વાર્થભાષ્યમા બીજી રીતે કહ્યું છે એમા તો ‘અનવસ્થિત’ અને ‘અવસ્થિત’ એમ બે પ્રકાર કહ્યા છે ઘટે અને વધે, વળી પાછુ ઘટે, તથા જળના કલોલની પેઠે પડે, ચઢે ને વળી પાછુ પડે—એવા સ્વભાવવાળુ ‘અનવસ્થિત’ નેટલા ક્ષેત્રમા ઉત્પન થયુ હોય ત્યાથી પાછુ પડે નહિ પરતુ ‘કેવળજ્ઞાન’ થાય ત્યા સુધી ટકી જ રહે એ ‘અવસ્થિત’ એ, લવક્ષ્ય થયે બાત્ય-તરને વિષે પણ રહે છે, લિંગની પેઠે જેવી રીતે પ્રાણી આ જન્મમા લિંગ એટલે પુરુષાદિવેદ પ્રાપ્ત કરી અન્ય લવમા બાથ છે તેમ અવધિજ્ઞાન પણ અન્ય જન્મમા બાથ ડે-રહે છે

આ છ ચે પ્રકારનુ અવધિજ્ઞાન મનુષ્ય અને તિર્થંચાને ક્ષાયોપશમિક હોય છે, અને દેવ તથા નારકીના જીવોને લવપ્રત્યયિક હોય છે (૧)

તત્વાથ સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે દ્વિવિધ અવધિ । ભવપ્રત્યય ક્ષાયોપશમિકશ્ચ ॥

વળી આ ‘લવપ્રત્યય’ પણ ક્ષયોપશમ વિના હોતુ નથી કેમકે અન્વય અને વ્યતિરેક-

સ્યાત્ક્ષયોપશમે હેતુર્મવોઽય તદસૌ તથા ।

ઉપચારાદ્દેતુરહેતુરપિ હેતુરિહોદિત. ॥ ૩ ॥

इति अवधिज्ञानम् ॥

મનસ્ત્વેન પરિણતદ્રવ્યાણાં યસ્તુ પર્યવઃ ।

પરિચ્છેદ. સ હિ મનઃપર્યવજ્ઞાનમુચ્યતે ॥ ૮૫૦ ॥

यद्वा मनोद्रव्यस्य पर्याया नानावस्थात्मका हि ये ।

તેષાં જ્ઞાન લ્લુ મન પર્યાયજ્ઞાનમુચ્યતે ॥ ૮૫૧ ॥

સ્યાદ્જુધીવિપુલધીલક્ષણસ્વામિભેદત ।

તદ્ દ્વિભેદં સયતસ્યાપ્રમત્તસ્યર્દ્ધિશાક્તિન ॥ ૮૫૨ ॥

अनेन चिन्तितः कुम्भा इति सामान्यग्राहिणी ।

મનોદ્રવ્યપરિચ્છિત્તિર્યસ્યાસાવૃજુધી શ્રુત. ॥ ૮૫૩ ॥

अनेन चिन्तितः कुम्भ स सौवर्णः स मायुरः ।

इयत्प्रमाणोऽव्यतनः पीतवर्णः सदाकृति ॥ ૮૫૪ ॥

एव विशेषविज्ञाने मतिर्यस्य पटीयसी ।

જેયોઽયં વિપુલમતિર્મન.પર્યાયલઘિમાન્ ॥ ૮૫૫ ॥ युग्मम् ॥

થી ભવપ્રત્યય એનો હેતુ છે-કારણભૂત છે જોડે ક્ષયોપશમમા તો આ ભવ હેતુભૂત છે તોપણ હેતુનો હેતુ પણ હેતુ જ કહેવાય એવો ઉપચાર છે (૨-૩)

આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું

હવે (ચાલો) મન પર્યવજ્ઞાન વિષે

મનસ્ત્વતઃ પરિણત થયેલા દ્રવ્યોના પર્યવ, પર્યાય કે પરિચ્છેદ-એનું નામ મન પર્યવ જ્ઞાન અથવા નાના પ્રકારની અવસ્થાવાળા મનોદ્રવ્યના પર્યાયોનું જે જ્ઞાન-એ મન પર્યવ જ્ઞાન ૮૫૦-૮૫૧

લિપ્ત લક્ષણ અને લિપ્ત સ્વામીને લઈને એના નહ્યુમતિ અને વિપુલમતિ એમ બે ભેદ પાડ્યા છે અને એ અપ્રમત્ત અને લઘિશાળી સયગી (મુનિ)ને હોય છે ૮૫૨

‘આણે કુલ ધાર્યો છે’ એટલું સામાન્ય જ્ઞાન ગ્રહણ કરનાર મનોદ્રવ્ય જેને હોય એ નહ્યુમતિ કહેવાય આણે કુલ ધાર્યો છે અને એ કુલસુવર્ણનો, મયુરાનો, આપડો, આગનો બનાવેલો, પીતલવર્ણનો અને સુદર આકૃતિ વાળો ધાર્યો છે એમ વિશેષજ્ઞાન ગ્રહણ કરનારી બુદ્ધિ જેને હોય એ વિપુલમતિ ૮૫૩-૮૫૪

નનુ ચ અવધિશ્ચ મનઃપર્યવશ્ચોમે અપ્યતીન્દ્રિયે ।
 રૂપિદ્રવ્યવિષયે ચ ભેદસ્તદિહ કોઽનયોઃ ॥ ૮૫૬ ॥
 અત્રોચ્યતેઽવધિજ્ઞાનમુત્કર્ષાત્સર્વલોકવિત્ ।
 સંયતાસંયતનરતિર્યક્સ્વામિકમીરિતમ્ ॥ ૮૫૭ ॥
 અન્યદ્વિશદમેતસ્માદ્વહુપર્યાયવેદનાત્ ।
 અપ્રમત્તસંયતિકલમ્બ્ય નૃત્તોત્રગોચરમ્ ॥ ૮૫૮ ॥

ઉક્તં ચ તત્વાર્થમાખ્યે—

વિશુદ્ધિત્તોત્રસ્વામિવિષયેભ્યોઽવધિમનઃપર્યવયોર્વિશેષઃ । इति ॥

સામાન્યગ્રાહિ નનુ યન્મનઃપર્યાયમાદિમમ્ ।

તદસ્ય દર્શનં કિં ન સામાન્યગ્રહણાત્મકમ્ । ॥ ૮૫૯ ॥

અત્રોચ્યતે—વિશેષમેક દ્વૌ ત્રીન્વા ગૃહ્યાત્પ્રજુમતિઃ કિલ ।

ઈષ્ટે વહૂન્ વિશેષાંશ્ચ પરિચ્છેત્તુમયં ન યત્ ॥ ૮૬૦ ॥

સામાન્યગ્રાહ્યસૌ તસ્માત્ સ્તોકગ્રાહિતયા ભવેત્ ।

સામાન્યશબ્દઃ સ્તોકાર્થો ન ત્વત્ર દર્શનાર્થકઃ ॥ ૮૬૧ ॥

આહિ કોઈ એમ શબ્દ લાવે કે અવધિ અને મન પર્યવ એઉ જ્ઞાન અતીન્દ્રિયજ્ઞાન છે અને એમનો ઉલ્લેખનો વિષય પણ એક જ—૩પી દ્રવ્ય છે, તો પછી એમના વચ્ચે ભેદ કયો રહ્યો ? શામાટે બે જૂદા જૂદા ? ૮૫૬

એ શકાતું સમાધાન આ પ્રમાણે —અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટપણે સર્વલોકને જાણનાર છે તથા એ સયમીજ્ઞાને, અસયમી એવા મનુષ્યોને અને તિર્યંચોને પણ હોય છે પણ મન પર્યવ જ્ઞાન અનેક પર્યાયોને જાણનાર કોઈ એવા કરતા નિર્ભજ છે, અપ્રમત્ત સયમી—મુનિ—ને જ હોય છે અને મનુષ્યક્ષેત્રને જ ગોચર છે ૮૫૭-૮૫૮

તત્વાર્થસાધ્યમા પણ કહ્યું છે કે—અવધિ અને મન પર્યવ જ્ઞાનમા વિશુદ્ધિપરત્વે, ક્ષેત્ર પરત્વે અને સ્વામીપરત્વે ભિન્નતા છે

વળી કોઈ એવો પ્રશ્ન ઉઠાવે કે જ્યારે ‘ઋણુમતિ મન પર્યવજ્ઞાન’ સામાન્યઆહિ છે ત્યારે ‘સામાન્યગ્રહણાત્મક દર્શન’ એનું કેમ નહિ ? ૮૫૯

એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે—ઋણુમતિ એક બે કે ત્રણ વિષયોને જાહેરમા જાહેર જાહેર કરી શકે ઘણા વિષયોને ગ્રહણ કરી લેવાનું જોનારમા માત્રાર્થ ન હોય આમ અત્પ

કર્મણ્યોપશમજોત્કર્ષાદિપુલધી. પુન. ।

વહૂન્ વિશેષાન્વેસ્યત્ર વહૂર્થો વિપુલધ્વનિઃ ॥ ૮૬૨ ॥

ન ચામ્યધાયિ સિદ્ધાન્તે કુત્રાપ્યેતસ્ય દર્શનમ્ ।

દર્શનાત્મકસામાન્યગ્રાહિતા નૈતયોસ્તત ॥ ૮૬૩ ॥

વિશેષરૂપગ્રાહિત્વે પ્રાપ્તે નન્વેવમેતયોઃ ।

દ્વયોર્મનોવિષયયોર્દ્વૈવિષ્યે કિં નિવન્ધનમ્ ॥ ૮૬૪ ॥

અત્રોચ્યતે—અત્પરપર્યાયવેદ્યાયં ઘટાદિવસ્તુગોચરમ્ ।

નાનાવિધવિશેષાવચ્છેદિ શુદ્ધતરં પરમ્ ॥ ૮૬૫ ॥

કસ્યચિન્ન પતત્યાયં કસ્યચિન્ન પતત્યપિ ।

અન્ત્ય ચાકેવલપ્રાપ્તેર્ન પતત્યેવ તિષ્ઠતિ ॥ ૮૬૬ ॥

તથોક્ત તત્ત્વાર્થવૃત્તી—

યસ્ય પુનઃ વિપુલમતે• મન.પર્યાયજ્ઞાનં સમજનિ તસ્ય ન પતતિ
આકેવલપ્રાપ્તે । ઇતિ ॥

આહિ હોવાથી એને સામાન્યઆહિ કહ્યો (આહિ ‘સામાન્ય’ શબ્દ ‘અપ’ ના અર્થમાં સમજવો, ‘દર્શન’ ના અર્થમાં નહિ) ૮૬૦—૮૬૧ પરંતુ વિપુલમતિ તો કર્મના ક્ષયોપશમના ઉત્કર્ષને લીધે ઘણા વિષયોને અહં છુ કરી શકે છે (આહિ ‘વિપુલ’ શબ્દ બહુવાચી છે) વળી શાસ્ત્રમાં પણ ક્યારેક એવું દર્શનરૂપ કહ્યું નથી માટે એ બેઉને દર્શનાત્મક સામાન્યઆહિતા નથી ૮૬૨—૮૬૩

આમ બેઠા વળી કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે—જ્યારે આ પ્રમાણે બેઉનો વિષય ‘મન’ છે અને બેઉને વિશેષરૂપ અહં છુ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે ત્યારે બેઉનો એકમા સમામ કરવો બેઠાએ બે ભિન્ન પ્રકાર કેમ શક્યા ? ૮૬૪

એ શકાતું સમાધાન આ પ્રમાણે —પહેલાનો ઘટાદિ વસ્તુ માત્ર વિષય છે અને એ અત્પરપર્યાયને જ અહં છુ કરનાર છે અને બીજું (વિપુલમતિ) અનેક નાનાપ્રકારના વિષયો-પર્યાયોને અહં છુ કરી શકે છે અને પહેલા કરતા વિશેષ નિર્ભજ-શુદ્ધ છે વળી પહેલું કેટલાક પ્રાણીઓને ‘પડી બાય એવું’ અને કેટલાકને ‘ન પડી બાય (ટકી રહે) એવું’ હોય છે, ત્યારે બીજું પડતું જ નથી પણ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી ટકી રહેનાર છે ૮૬૫—૮૬૬

તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—

વિપુલમતિને મન પર્યાયજ્ઞાન થાય છે તે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી પડતું નથી

તત્ત્વાર્થસૂત્રેઽપિ—

વિશુદ્ધ્યપ્રતિપાતાભ્યાં તદ્વિશેષ इत्यુક્તम् ॥

યોગશાસ્ત્રપ્રથમપ્રકાશવૃત્તૌ અપિ—

ઋજુચ વિપુલચેતિ સ્યાન્મનઃપર્યવો દ્વિધા ।

વિશુદ્ધ્યપ્રતિપાતાભ્યાં વિપુલસ્તુ વિશિષ્યતે ॥ ૧ ॥ इत्यુક્તम् ॥

इति मनःपर्यायज्ञानम् ॥

કેવલં યન્મતિજ્ઞાનાદ્યન્યજ્ઞાનાનપેક્ષણાત્ ।

જ્ઞેયાનન્ત્યાદનન્ત વા શુદ્ધં ચાવરણક્તયાત્ ॥ ૮૬૭ ॥

સકલં વાદિત એવ નિઃશેષાવરણક્તયાત્ ।

અનન્યસદૃશત્વેનાથવાસાધારણ ભવેત્ ॥ ૮૬૮ ॥

ભૂતભાવિભવદ્ભાવસ્વરૂપોદ્દીપક સ્વતઃ ।

તદ્જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનં કેવલજ્ઞાનિભિર્ભતમ્ ॥ ૮૬૯ ॥ વિશેષકમ્ ॥

इति केवलज्ञानम् ॥

તત્ત્વાર્થસૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે—

બેઉ વચ્ચે લેહ છે તે વિશુદ્ધિપરત્વે અને પતનપરત્વે છે

યોગશાસ્ત્રમા પ્રથમ પ્રકાશની વૃત્તિમા પણ કહ્યું છે કે—

મન પર્યાયજ્ઞાનના (૧) ઋજુ અને (૨) વિપુલ એમ બે પ્રકાર એ ‘વિપુલ’ વિશેષ વિશુદ્ધ છે અને પહોં નથી એટલે ‘ઋજુ’ કરતા અદીધાતુ એ

આ પ્રમાણે મન પર્યાય જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું

હવે (પાંચમા) કેવળજ્ઞાન વિષે

મતિ, શ્રુત આદિ અન્ય ચારે જ્ઞાનોની જેને લેશપણુ અપેક્ષા ન હોઈ જે ‘એકલુ જ’ છે, અનન્ત પદાર્થો જેને જ્ઞેય છે એથી જે ‘અનન્ત’ છે, આવરણોનો ક્ષય થઈ જવાથી જે ‘વિશુદ્ધ’ છે, પહેલેથી જ સર્વ આવરણોનો ક્ષય થઈ જવાથી જે ‘સ પૂર્ણ’ છે, એના સમાન કોઈ ન હોવાથી જે ‘અસાધારણ’ છે, અને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન પદાર્થોના સ્વરૂપને જે ‘સ્વતઃ પ્રદીપ્ત કરનાર’ છે, એવા જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાનીઓએ ‘કેવળજ્ઞાન’ કહ્યું છે ૮૬૭-૮૬૯

એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજવું

કુત્સિતજ્ઞાનમજ્ઞાનં કુત્સાર્થસ્ય નજોઽન્વયાત્ ।
 કુત્સિતત્ત્વ તુ મિથ્યાત્વયોગાત્તદ્ધિવિધ પુન ॥ ૮૭૦ ॥
 મત્યજ્ઞાન શ્રુતાજ્ઞાનં વિભંગજ્ઞાનમિત્યપિ ।
 અથ સ્વરૂપમેતેપાં દર્શયામિ યથાશ્રુતમ્ ॥ ૮૭૧ ॥
 મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાને એવ મિથ્યાત્વયોગતઃ ।
 અજ્ઞાનસજ્ઞા ભજતો નીચસગાદિવોત્તમઃ ॥ ૮૭૨ ॥

તથોક્તમ્—

અવિસેસિયા મઙ્ગ ચિઙ્ગ સમદિદિષ્ત્સ સા મઙ્ગનાળ ।
 મઙ્ગઅનાળ મિત્યાદિદિષ્ત્સ સુઅંપિ એમેવ ॥ ૧ ॥
 ભગા વિકલ્પા વિરુદ્ધા સ્યુસ્તેઽપ્રેતિ વિભગકમ્ ।
 વિરૂપો વાવધેર્મગો ભેદોઽયં તદ્ધિભંગકમ્ ॥ ૮૭૩ ॥
 ઇતચ્ચ ગ્રામનગરસન્નિવેશાદિસસ્થિતમ્ ।
 સમુદ્રદ્વીપવૃદ્ધાદિનાનાસંસ્થાનસસ્થિતમ્ ॥ ૮૭૪ ॥

હવે અજ્ઞાન વિષે

અજ્ઞાન એટલે કુત્સિત જ્ઞાન કેમકે ‘ અ ’ ને અહિ ‘ ન ’ કાર બતાવે છે તે ‘ કુત્સિત ’
 અર્થમાં લેવાનો છે આ કુત્સિતપણુ મિથ્યાત્વના યોગથી છે અજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું છે
 (૧) મતિઅજ્ઞાન, (૨) શ્રુતઅજ્ઞાન અને (૩) વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણેનું સ્વરૂપ આગમમાં કહેલ
 છે એ પ્રમાણે બતાવુ છું ૮૭૦-૮૭૧

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન બેઉ મિથ્યાત્વના યોગથી જ ‘ અજ્ઞાન ’ સજ્ઞા પામ્યા છે,
 ઉત્તમ પુરૂષ નીચના સગથી નીચ ગણાય છે એમ ૮૭૨

એ વિષયમાં કહેલ છે કે—

મતિ તો ભેદ વગરની—એકજ બાતની છે પરંતુ સમ્યક્દષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાનરૂપ છે,
 જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ છે એજ પ્રમાણે ‘ શ્રુત ’ નું પણ સમજવું (૧)

ભગ એટલે વિકટપ વિરૂદ્ધ ભગ—એ વિભંગ વિભગો એટલે વિપરીત વિકટપો જેમાં
 હોય એવું જ્ઞાન તે ‘ વિભંગજ્ઞાન ’ અથવા અવિમિજ્ઞાનનો વિપરીત ભેદ એ વિભંગજ્ઞાન—
 એમ પણ લેવાય ૮૭૩

વળી આ વિભંગજ્ઞાન ગામ, નગર અને સન્નિવેશ વગેરેના તથા સમુદ્ર, દ્વીપ અને વૃથો
 વગેરેના નાના પ્રકારના અસ્થાન જેવું હોય છે ૮૭૪

અષ્ટાનામપ્યથેતેપાં વિપયાન્વર્ણયામ્યહમ્ ।
 દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈઃ દ્રવ્યતસ્તત્ર કથ્યતે ॥ ૮૭૫ ॥
 સામાન્યતો મતિજ્ઞાની સર્વદ્રવ્યાણિ બુદ્ધ્યતે ।
 વિશેષતોઽપિ દેશાદિભેદૈસ્તાનવગચ્છતિ ॥ ૮૭૬ ॥
 કિન્તુ તદ્ગતનિ શેષવિશેષાપેક્ષયાસ્ફુટાન્ ।
 એષ ધર્માસ્તિકાયાદીન્ પ્રશ્યેત્સર્વાત્મના તુ ન ॥ ૮૭૭ ॥
 યોગ્યદેશસ્થિતાન્ શબ્દાર્દાસ્તુ જ્ઞાનાતિ પશ્યતિ ।
 શ્રુતભાવિતયા બુદ્ધ્યા સર્વદ્રવ્યાણિ વેત્તિ વા ॥ ૮૭૮ ॥
 લોકાલોકૌ ક્ષેત્રતશ્ચ કાલતસ્ત્રિવિધં ચ તમ્ ।
 સર્વાદ્વા વા ભાવતસ્તુ ભાવાનૌદયિકાદિકાન્ ॥ ૮૭૯ ॥

આહ ચ માપ્યકારઃ—

આપ્તોત્તિ પગારો ઓઘાદેસેણ સઘ્વ દઘ્વાઈં ।
 ધમ્મત્પિકાઈયાઈં જાણઈં ન ડ સઘ્વભાવેણ ॥ ૮૮૦ ॥

હવે એ પાચે ' જ્ઞાન ' તથા ત્રણે ' અજ્ઞાન ' મળી આઠેતુ દ્રવ્યપરત્વે, ક્ષેત્રપરત્વે, કાળપરત્વે અને ભાવપરત્વે વર્ણન કરશુ ૮૭૫

એમા પહેલુ ' દ્રવ્યપરત્વે ' આ પ્રમાણે મતિજ્ઞાની સામાન્યતઃ સર્વ પદાર્થોને જાણે છે અને વિશેષતઃ એમના દેશ આદિ લેદો પણ જાણે છે પરંતુ એ એ પદાર્થો (દ્રવ્યો) ના સર્વ વિશેષોની અપેક્ષાએ ધર્માન્તિકાય વગેરેને અસ્ફુટપણે સમજે છે, મર્વયા-પરિપૂર્ણ જોઈ-સમજી શકતો નથી જોકે યોગ્ય દેશમા રહેલા ગણદાદિને જાણે છે અને જુએ પણ છે, અથવા તો એ (મતિજ્ઞાની) શ્રુતભાવિત-બુદ્ધિની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે ૮૭૬-૮૭૮

વળી ' ક્ષેત્રથી ' (જોટલે એના વિસ્તારની વાત કરીએ તો) એનો વિષય લોક અને અલોક સુધી છે ' કાળથી ' એનો વિષય ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન-એમ સર્વકાળ સુધીનો છે, અને ' ભાવથી ' ઔદયિક વગેરે ભાવોને જાણવા સુધીનો છે ૮૭૯

એ વિષે ભાષ્યકારના શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે

' (આ) દેશ ' જોટલે ' પ્રકાર ', ' ઓઘાદેશે ' જોટલે ' ઓઘથી ' ધર્માન્તિકાય આદિ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે ખરો પણ સર્વભાવથી અર્થાત્ પર્યાય સહિત ન જાણે મતિજ્ઞાની લોક-

સ્વેત્તં લોગાલોગં કાલં સઽવદ્ધમહવ તિવિહપિ ।

પંચોદઙ્યાઈષ ભાવે જન્મેયમેવઙ્યં ॥ ૧ ॥

આપસોત્તિ વ સુત્ત સુઓવજ્જદ્ધે સુતસ્સ મઙ્ગનાણ ।

પસરઙ્ગ તજ્ઞાવણ્યા વિણાવિ સુત્તાણુસારેણ ॥ ૮૮૧ ॥

તત્વાર્થવૃત્તાપ્યુક્તમ્—

મતિજ્ઞાની તાવત્ શ્રુતજ્ઞાનોપલબ્ધેષુ અર્થેષુ યદાક્ષરપરિપાટીમન્તરેણ
સ્વભ્યસ્તવિધ્યઃ દ્રવ્યાણિ ધ્યાયતિ તદા મતિજ્ઞાનવિષયઃ સર્વદ્રવ્યાણિ ન
તુ સર્વે પર્યાયાઃ । અલ્પકાલવિષયત્વાન્મનસશ્ચાસન્તેઃ ॥ ઇતિ ॥

ઇતિ મતિજ્ઞાનવિષયઃ ॥

ભાવશ્રુતોપયુક્તઃ સન્ જાનાતિ શ્રુતકેવલી ।

દશપૂર્વાદિભૃદ્દ્રવ્યાણ્યભિલાપ્યાનિ કેવલમ્ ॥ ૮૮૨ ॥

યદ્યપ્યભિલાપ્યાર્થાનન્તાંશોઽસ્તિ શ્રુતે તથાપ્યેતે ।

સર્વે સ્યુઃ શ્રુતવિષયઃ પ્રસંગતોઽનુપ્રસંગાચ્ચ ॥ ૮૮૩ ॥

યથાહુઃ— પદ્મવણિજ્ઞા ભાવા અણતભાગો ડ અણભિલપ્પાણ ।

પદ્મવણિજ્ઞાણં પુણ અણતભાગો સુઅનિવદ્ધો ॥ ૧ ॥

અલોક બધુ બાણે, સર્વ એટલે કે ત્રણે કાળ બાણે અને ઉદયિક વગેરે પાથે ભાવે બાણે
અથવા ‘ આ (દેશ) ’ એટલે ‘ શ્રુત ’ હેતુ તેથી, શ્રુત પ્રાપ્ત થયું હોય એટલે ધાર્યા
વિના પણ, શ્રુતનું મતિજ્ઞાન શ્રુતને અનુસારે પ્રસરે જ છે ૮૮૦-૮૮૧

તત્વાર્થવૃત્તિમા પણ કહ્યું છે કે સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરેલો હોય એવો મતિજ્ઞાની
ન્યારે શ્રુતજ્ઞાનથી ઉપલબ્ધ એવા પદાર્થોમા અક્ષરોની પરિપાટી વિના પણ દ્રવ્યોત્તુ મનન
કરે છે ત્યારે સર્વ દ્રવ્યો-પદાર્થો એના મતિજ્ઞાનનો વિષય થાય છે અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્યોને તે બાણે
છે પરન્તુ સર્વ પર્યાયોને બાણુતો નથી કેમકે મન બહુ અલ્પકાળ જ આસક્ત રહી શકે છે
એવી રીતે મતિજ્ઞાનના ‘ વિષય ’ નું સ્વરૂપ છે

શ્રુતજેવળી હોય એ ભાવશ્રુતથી ઉપયુક્ત થાય ત્યારે દશપૂર્વ આદિકમા રહેલા કેવળ
અભિલાષ્ય દ્રવ્યોને જ બાણી શકે છે યદ્યપિ શ્રુતને વિષે અભિલાષ્ય અર્થોના અનન્ત અર્થો
છે તોપણ એ સર્વે એ પ્રસંગથી અને અનુપ્રસંગથી શ્રુતના વિષયરૂપ ॥ ૮૮૨-૮૮૩

કહ્યું છે કે પ્રરૂપવાલાયક પદાર્થોના અનન્તરો ભાગ અનભિલાષ્ય છે અને અનન્તરો
ભાગ શ્રુતનિબદ્ધ અર્થાત્ શ્રુતને વિષે ગુરુતો છે (૧)

તથા શ્રુતાનુવર્તિમનસા દ્વચ્ચુર્દર્શનાત્મના ।
 દશપૂર્વાદિભૃદ્દ્રવ્યાણ્યભિલાપ્યાનિ પશ્યતિ ॥ ૮૮૪ ॥
 તદારતસ્તુ ભજના વિજ્ઞેયા ધીવિશેષતઃ ।
 વૃદ્ધૈસ્તુ પશ્યતીત્યત્ર તત્ત્વમેતન્નિરૂપિતમ્ ॥ ૮૮૫ ॥
 સર્વાત્મના દર્શનેઽપિ પશ્યત્યેવ કયંચન ।
 પ્રૈવેયકાનુત્તરાદિવિમાનાલેખ્યનિર્મિતેઃ ॥ ૮૮૬ ॥
 નોચેત્સ્યાત્સર્વથાદૃષ્ટ્યાલેખ્યકરણં ક્રુતઃ ।
 તુર્યોપાંગે શ્રુતજ્ઞાનપશ્યત્તાપિ પ્રરૂપિતા ॥ ૮૮૭ ॥
 ક્ષેત્રતઃ કાલતોઽપ્યેવં ભાવતો વેત્તિ સશ્રુતઃ ।
 ભાવાનોદયિકાદીન્ વા પર્યાયાન્ વાભિલાપ્યગાન્ ॥ ૮૮૮ ॥
 ઇતિ શ્રુતજ્ઞાનવિષય ॥

દ્રવ્યતોથાવધિજ્ઞાની રૂપિદ્રવ્યાણિ પશ્યતિ ।
 ભાપાતૈજસયોરન્તઃસ્થાનિ તાનિ જઘન્યત ॥ ૮૮૯ ॥
 ઉત્કર્ષતસ્તુ સર્વાણિ સૂક્ષ્માણિ ઘાદરાણિ ચ ।
 વિશેષાકારતો વેત્તિ જ્ઞાનત્વાદસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥ ૮૯૦ ॥

૧મી અવશ્યજીર્ણાન્મઃ-શ્રુતાનુવર્તિ-મન વડે દશપૂર્વેને વિષે રહેલા અભિલાપ્ય દ્રવ્યોને દેખે છે-તે શિવાયનાઓના મળ ધમા બુદ્ધિવિશેષને લઇને ભજના બાણવી ૮૮૪-૮૮૫

ઉપરના 'દ્વોકમા' 'મનવડે દેખે છે' એમ કહ્યું તે સળ ધમા વૃદ્ધ-અનુભવીઓનું કહેવું છે કે-જ્યોતિષ એ સર્વ દર્શનરૂપે પણ બુદ્ધિ છે, કેમકે એ પ્રૈવેયક અને અનુત્તર આદિ વિમાનોના ચિત્ર પણ આજેખી આખી રહે છે ૮૮૬

નો એમ ન હોત તો બીલકુલ નહીં જોયેલાનો આજેખ કેમ કરી શકત ? ૧મી ચોથા ઉપાગમા કહ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાનમા 'દેખવાનો શુભ' પણ છે ૮૮૭

'ક્ષેત્રથી' અને 'જાગથી' પણ શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય એવી જ રીતનો છે અને 'ભાવથી' એ ઉદયિત આદિ ભાવોને અથવા અભિલાપ્ય ધર્મોને બોલે છે ૮૮૮

આ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનના વિષયનું સ્વરૂપ છે

હવે અવધિજ્ઞાનના 'વિષય' વિષે

અવધિજ્ઞાની જઘન્યત 'દ્રવ્યથી' ભાષા અને તેજના રૂપી દ્રવ્યોને બુદ્ધિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટપણે તે સર્વ સૂક્ષ્મ-બાહ્ય પદાર્થોને વિશેષાકારમા બુદ્ધિ છે, એને એનું જ્ઞાન છે માટે ૮૯૦

ત્રેત્રતોઽથાવધિજ્ઞાની જઘન્યાદ્વેત્તિ પશ્યતિ ।

અસંલ્યેયતમં ભાગમગુલસ્યોપયોગત ॥ ૮૧૧ ॥

વિશેષથ અન્ન—

જાવડ્યા તિસમયાહારગસ્ત સુહુમસ્ત પચ્ચગજીવસ્ત ।

ઓગાહ્યા જહણા ઓહિચિત્ત જહન્ન તુ ॥ ૮૧૨ ॥

इति नन्दीसूत्रादिषु नन्दीवृत्तौ च ॥

યોજનસહસ્રમાનો મત્સ્યો મૃત્વા સ્વકાયદેશે યઃ ।

ઉત્પદ્યતે હિ પનક સૂક્ષ્મત્વેનેહ સ ગ્રાહ્ય ॥ ૮૧૩ ॥

સહૃલ્ય ચાઘ્યસમયે સ દ્વાયામ કરોતિ ચ પ્રતરમ્ ।

સંલ્યાતીતાલ્યાંગુલવિભાગવાહલ્યમાનં તુ ॥ ૮૧૪ ॥

સ્વતનૂપ્રથુત્વમાત્રં દીર્ઘત્વેનાપિ જીવસામર્થ્યાત્ ।

તમપિ દ્વિતીયસમયે સહૃલ્ય કરોત્યસૌ સૂચિમ્ ॥ ૮૧૫ ॥

સંલ્યાતીતાલ્યાંગુલવિભાગવિષ્કમ્ભમાનનિર્દિષ્ટમ્ ।

નિજતત્તુ પ્રથુત્વદીર્ઘં તૃતીયસમયે તુ સહૃલ્ય ॥ ૮૧૬ ॥

અવધિજ્ઞાની વળી ‘ક્ષેત્રથી’ (એટલે વિસ્તારમા) આગળના અસંખ્યાતમા ભાગને પણ જઘન્યપણે ઉપયોગથી જાણી શકે છે—જોઈ શકે છે ૮૧૧

અહિ વિશેષ એટલું કે—

ત્રણ સમયના આહારવાળા સૂક્ષ્મ ‘પનક’ના જીવની જેટલી જઘન્ય અવગાહના છે તેટલો અવધિજ્ઞાનનો ‘ક્ષેત્રથી’ જઘન્ય વિષય છે એમ નન્દીસૂત્ર આદિ તથા નદીસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે ૮૧૨

એક હજાર યોજનનો મત્સ્ય મૃત્યુ પામીને પોતાના કાયદેશની અદર સૂક્ષ્મપનકપણે ઉત્પન્ન થાય છે એ અહિ ‘પનક’ સમજવો ૮૧૩

પ્રથમસમયે એ પોતાના વિસ્તારને સહરી લઈને આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ ભેવડું ‘પ્રતર’ કરે છે ૮૧૪

પછી બીજે સમયે જીવના સામર્થ્યથી એ પ્રતરને પણ સહરીને પોતાના શરીરની પહોળાઈ જેટલી લાંબાઈની ‘સૂચિ’ કરે છે ૮૧૫

ત્રીજે સમયે આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા વિષ્કલવાળું, અને જેટલું પહોળું એટલું જ દીર્ઘ એવું પોતાનું શરીર સહરીને પોતાના કાયદેશમા અત્યંતસૂક્ષ્મ ‘પનક’

ઉત્પદ્યતે ચ પનકઃ સ્વદેહદેશે સુસૂક્ષ્મપરિણામઃ ।

સમયત્રયેણ તસ્યાવગાહના યાવતી ભવતિ ॥ ૮૧૭ ॥

તાવજ્જઘન્યમવધેરાલમ્બનવસ્તુમાજનં ક્ષેત્રમ્ ।

ઇદમિત્યમેવ મુનિગણસુસમ્પ્રદાયાત્સમવસેયમ્ ॥ ૮૧૮ ॥

ત્રિમિ વિશેષકમ્ ॥

તથા મચ્છો મહલ્લકાઓ સચિત્તો જોડ તીહિ સમર્પહિં ।

સ કિરપયત્તવિસેસેણ સગ્ગહમોગાહણં કુણ્ણહિ ॥ ૧ ॥

સગ્ગહયરાસગ્ગહયરો સુહુમો પણ્ણઓ જહન્નદેહો ચ ।

સ વહુ વિસેસવિસિટ્ઠો સગ્ગહયરો સવ્વદેહેસુ ॥ ૮૧૯ ॥

પઢમવિતીયે સગ્ગહો જાયહિ થૂલો ચઉત્થયાહિસુ ।

તદ્વિયસમયંમિ જુગ્ગો ગહિઓ તો તિસમયાહારો ॥ ૧૦૦ ॥

અલોકે લોકમાત્રાણિ પશ્યેત્ત્વં ક્ષંડાન્યસખ્યશઃ ।

ઉત્કૃષ્ટતોઽવધિજ્ઞાનવિષયઃ શક્ત્યપેક્ષયા ॥ ૧૦૧ ॥

નીપજે છે આમ ત્રણુ સમયમા તેની જેટલી અવગાહના થાય છે તેટલુ અવધિજ્ઞાનનુ, આલ મ્બનના ભાજનરૂપ જઘન્ય ક્ષેત્ર છે આ વાત આસજ છે એમ મુનિગણના સ પ્રધાયને લઇને સમજવુ. ૮૬૬-૮૬૮

એ આ પ્રમાણે છે —

અત્ય ત મોટી અવગાહનાવાળો મત્ય મરણુ પામતી વખતે ત્યાજ ઉપજવાનો હોય તે પ્રયત્નવિશેષવડે ત્રણુ સમય વડે સ ક્ષિત કરીને પોતાની અવગાહના અત્ય ત સૂક્ષ્મ કરે છે ૧

સૂક્ષ્મ કરતા પણ સૂક્ષ્મ એવો જઘન્યદેહવાળો સૂક્ષ્મ પનક (સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાય) હોય છે—તે બહુ વિશેષણવડે વિરિષ્ઠ એવો સર્વ દેહમા સૂક્ષ્મ પોતાનો દેહ કરે છે તે જીવ ઉપજ્યા પછી પહેલે ને બીજે સમયે સૂક્ષ્મ હોય છે, અને ચોથે વગેરે સમયે સ્થૂળ થઇ જાય છે, તેથી અહિ અવધિજ્ઞાનના જઘન્ય ઉપયોગમા ત્રણુસમયવાળો યોગ્ય છે માટે " ત્રણુ સમયનો આહાર લીધેલો સૂક્ષ્મ પનક " લેવો તેની જેટલી અવગાહના હોય તેટલો ' અવધિ જ્ઞાન ' નો જઘન્ય વિષય બાણવો ૮૬૬-૮૦૦

અવધિજ્ઞાની નિજશક્તિઅનુમાર ઉત્કૃષ્ટપણે અવોકને વિષે લોકાકાશ જેવડા અસ ખ્ય ખડો જોઇ શકે ૬૦૧

અસંલ્પભાગમાવલ્યા જઘન્યાદેષ પશ્યતિ ।

ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણી ઉત્કર્ષેણ ત્વસલ્પકાઃ ॥ ૧૦૨ ॥

અતીતા અપિ તાવત્યસ્તાવત્યોઽનાગતા અપિ ।

તાવત્કાલે ભૂતભાવિરૂપિદ્રવ્યાવબોધત ॥ ૧૦૩ ॥

પર્યાયાન્ ભાવતોઽનન્તાનેષ વેત્તિ જઘન્યતઃ ।

આધારદ્રવ્યાનન્ત્યેન પ્રતિદ્રવ્યં તુ નેયતઃ ॥ ૧૦૪ ॥

ઉત્કર્ષતોઽપિ પર્યાયાનનન્તાન્ વેત્તિ પશ્યતિ ।

સર્વેષાં પર્યવાણાં ચાનન્તેઽશે તેઽપિ પર્યવાઃ ॥ ૧૦૫ ॥

અથાવધેર્વિષયયોર્નિયમઃ ક્ષેત્રકાલયોઃ ।

મિથો વિભાવ્યતે વૃદ્ધિમાશ્રિત્ય શ્રુતવર્ણિતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

અંગુલસ્યાસલ્પભાગ ક્ષેત્રતો યો નિરીક્ષતે ।

આવલ્પસલ્પેયભાગં કાલત સ નિરીક્ષતે ॥ ૧૦૭ ॥

પ્રમાણાંગુલમત્રાદુઃ કેચિત્ ક્ષેત્રાધિકારતઃ ।

અવધેરધિકારાચ્ચ કેચનાત્રોચ્છ્ર્યાંગુલમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

વળી ‘ કાળથી ’ એ જઘન્યપણે એક આવળીનો અસંખ્યમે ભાગ જાણી શકે છે, અને એટલાજ સમયમા ઉત્કૃષ્ટપણે અસંખ્યાત ભૂત તેમજ ભાવિ અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી જાણી શકે છે કેમકે એટલા સમયમા તો એને ભૂત અને ભાવિ રૂપી દ્રવ્યોનો બોધ થઇ જાય છે ૬૦૨-૬૦૩

અવધિજ્ઞાની વળી ‘ ભાવથી ’ જઘન્યપણે આધારરૂપ-અનન્તા દ્રવ્યોના (આપેય) અનન્તા પર્યાયો જાણે છે, પરંતુ દરેક દ્રવ્યના એટલા પર્યાય જાણે નહિ ૬૦૪

ઉત્કૃષ્ટપણે પણ એ અનન્ત પર્યાયો જાણે છે અને જુવે છે જોકે આ (અનન્ત) પર્યાયો પણ સર્વ પર્યાયોને અનન્તમે હિત્સે છે ૬૦૫

હવે અવધિજ્ઞાનના ક્ષેત્ર અને કાળરૂપ-વિષયોનો, પરસ્પર વૃદ્ધિસંબંધી નિયમ શાસનમા વર્ણવ્યો છે તે કહીએ છીએ ૬૦૬

આગળનો અસંખ્યાતમે ભાગ ‘ ક્ષેત્રથી ’ (એટલે વિન્તારમા કેટલો હોય એ) જે જાણી શકે તે ‘ કાળથી ’ એક આવળીનો અસંખ્યાતમે ભાગ (કેટલો હોય એ) જાણી શકે ૬૦૭

આ આગળને કેટલાકો, અહિં ક્ષેત્રનો અધિકાર હોવાથી, પ્રમાણ-અંગુલ કહે છે, જ્યારે કેટલાકો વળી, અહિં અવધિજ્ઞાનનો અધિકાર છે એમ કહીને, ઉત્સેધાંગુલ કહે છે ૬૦૮

यश्चांगुलस्य संख्येयं क्षेत्रतो भागमीक्षते ।

आवल्या अपि संख्येय कालतोऽश स वीक्षते ॥ ९०९ ॥

सम्पूर्णमंगुल यस्तु क्षेत्रतो वीक्षते जन. ।

પર્યેદાવલિકાન્તઃ સ કાલતોઽવધિચ્છુપા ॥ ૯૧૦ ॥

पश्यन्नावलिकां पश्येदंगुलानां पृथक्त्वकम् ।

क्षेत्रतो हस्तदर्शी च मुहूर्त्तान्त પ્રપશ્યતિ ॥ ૯૧૧ ॥

કાલતો ભિન્નદિનદક્ ગવ્યૂતં ક્ષેત્રમીક્ષતે ।

યોજનક્ષેત્રદર્શી ચ ભવેદિનપૃથક્ત્વદક્ ॥ ૯૧૨ ॥

કાલતો ભિન્નપદ્ધેક્ષી પચવિંશતિયોજનીમ્ ।

ક્ષેત્રતો ચેત્તિ ભરતદર્શી પક્ષમનૂનકમ્ ॥ ૯૧૩ ॥

જાનાતિ જમ્બૂદ્વીપં ચ કાલતોઽધિકમાસવિત્ ।

કાલતો વર્ષવેદી સ્યાત્ ક્ષેત્રતો નરલોકવિત્ ॥ ૯૧૪ ॥

વળી જે માણસ 'ક્ષેત્રથી' આગળનો સખ્યાતમો ભાગ જુએ છે તે 'કાળથી' આવળીનો પણ સખ્યાતમો ભાગ જોઈ શકે છે ૯૦૯

જે વ્યક્તિ ક્ષેત્રથી એક સપૂર્ણ આગળપ્રમાણ જુએ છે તે અવધિજ્ઞાનરૂપી ચક્ષુવડે 'કાળથી' આવળીનો અન્તર્ભાગ પણ જોઈ શકે છે ૯૧૦

'કાળથી' આવળી પર્યન્ત જોનાર વ્યક્તિ વળી 'ક્ષેત્રથી' આગળના પૃથક્ત્વને પણ જોઈ શકે છે અને વળી 'ક્ષેત્રથી' એક હસ્તપ્રમાણ જોનારો 'કાળથી' એક મુહૂર્તપર્યન્ત જુએ છે ૯૧૧

એક છૂટાછવાયા દિવસના અન્તર્ભાગને જોનારો એક ગચ્ચૂતના વિસ્તાર સુધી જોઈ શકે છે અને એક યોજનપ્રમાણ ક્ષેત્ર-વિસ્તાર જુએ છે એ (કાળપરત્વે) જે થી નવ દિવસ દિવસો સુધીનો સમય જોઈ શકે છે ૯૧૨

વળી પક્ષ દિવસસુધીમા બનનારા બનાવો નજરે જુએ છે એ વ્યક્તિ પચવીશ યોજન સુધીના વિસ્તારમા જોઈ શકે છે અને આજુ ભરતક્ષેત્ર જોનાર ધણી આખા પખવાડીઆ જેટલો કાળ નજરે જોઈ શકે છે ૯૧૩

એક માસથી અધિક કાળ સુધીનું જાણનાર માણસ વળી જમ્બુદ્વીપ સુધીના વિસ્તાર પર્યન્ત જોઈ શકે છે અને અણિલ મનુષ્યલોકને નજર આગળ જોનાર આખા વર્ષમા બનનારી સર્વ વાત જાણી શકે છે ૯૧૪

રુચકદ્વીપદર્શી ચ પश्येत् वर्षपृथक्स्वकम् ।

સંખ્યેયકાલદર્શી ચ સંખ્યેયાન્ દ્વીપવારિધીન્ ॥ ૧૧૫ ॥

સામાન્યતોઽત્ર પ્રોક્તોઽપિ કાલ સંખ્યેયસજ્જકઃ ।

વિજ્ઞેયઃ પરતો વર્ષસહસ્રાદિહ ધીધનૈઃ ॥ ૧૧૬ ॥

અસંખ્યકાલવિષયેઽવધૌ ચ દ્વીપવાર્ધય ।

ભજનીયા અસંખ્યેયા સંખ્યેયા અપિ કુત્રચિત્ ॥ ૧૧૭ ॥

વિજ્ઞેયા ભજના ચૈવ મહાન્તો દ્વીપવાર્ધયઃ ।

સંખ્યેયા एव किं चैकोऽप्येकदेशोऽपि सम्भवेत् ॥ ૧૧૮ ॥

તત્ર સ્વયમ્ભૂરમણતિરશ્વોઽસંખ્યકાલિકે ।

અવધૌ વિષયસ્તસ્યામ્બોધેઃ સ્યાદેકદેશક ॥ ૧૧૯ ॥

યોજનાપેક્ષયાસંખ્યમેવ ક્ષેત્ર ભવેદિહ ।

અસંખ્યકાલવિષયેઽવધાવિતિ તુ ભાવ્યતામ્ ॥ ૧૨૦ ॥

કાલવૃદ્ધૌ દ્રવ્યભાવક્ષેત્રવૃદ્ધિરસશયમ્ ।

ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ તુ કાલસ્ય ભજના ક્ષેત્રસૌહૃમ્યતઃ ॥ ૧૨૧ ॥

વળી જે ધણી રૂચકદ્વીપસુધીનું વર્ષ જાણે છે એ જેથી નવ વર્ષ સુધીનું જાણી શકે છે અને સંખ્યાત વર્ષની વાત જાણનારે સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર સુધીનું જોઈ શકે છે ૯૧૫ અહિં ઠાળ સામાન્યથી જોકે સંખ્યાતવર્ષનો કહ્યો છે તોપણ એ એક હજારવર્ષથી તો અધિક જાણ્યો ૯૧૬

વળી જ્યાં અવધિજ્ઞાનનો વિષય કાળપરત્વે અસંખ્યાત વર્ષનો હોય ત્યાં ક્ષેત્રપરત્વે અસંખ્યદ્વીપસમુદ્રોનો હોય તે કયાડ વળી સંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોનો પણ હોય ૯૧૭

એ 'ભજના' નું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે — મહાન દ્વીપસમુદ્રો તો સંખ્યાત જ છે એટલે એમનામાનો એક (દ્વીપ કે સમુદ્ર) પણ હોય અથવા એ (દ્વીપ કે સમુદ્ર) નો એકદેશમાત્ર પણ હોય (જેમાથી ગમે એ હોય) ૯૧૮

એતું કારણ એ કે સ્વયમ્ભૂરમણસમુદ્ર અને તીર્થલોકનું અસંખ્યકાલિક અવધિજ્ઞાન હોતા છતાં એનો વિષય સમુદ્રનો એક દેશમાત્ર હોય ૯૧૯

અહિં ચોત્રની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્ર અસંખ્યાત હોય અને તે અનંત કાળનું અવધિજ્ઞાન હોય ત્યારે જ હોય ૯૨૦

કાળમા વૃદ્ધિ થાય ત્યારે દ્રવ્ય, ભાવ અને ક્ષેત્રમા નિશ્ચય વૃદ્ધિ થાય જ પણ ક્ષેત્રમા

દ્રવ્યપર્યાયયોર્વૃદ્ધિરવશ્યં ચેત્રવૃદ્ધિતઃ ।

અત્રાશેષો વિશેષશ્ચ જ્ઞેયઃ આવશ્યકાદિતઃ ॥ ૧૨૨ ॥

અવધ્યવિષયત્વેનામૂર્ત્યોઃ ચેત્રકાલયોઃ ।

ઉક્તચેત્રકાલવર્ત્તિદ્રવ્યે કાર્યાત્ર લક્ષણા ॥ ૧૨૩ ॥

ઇત્યવધિજ્ઞાનવિષયઃ ॥

સ્કન્ધાનનન્તાનૃજુધીરુપયુક્તો હિ પશ્યતિ ।

નૃચેત્રે સંજ્ઞિપર્યાત્તૈર્મનસ્ત્વેનોરરીકૃતાન્ ॥ ૧૨૪ ॥

મનોજ્ઞાનસ્ય નિતરાં જ્યોપશમપાટવાત્ ।

વિશેષયુક્તમેવાસૌ વેત્તિ વસ્તુ ઘટાદિકમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

સ્કન્ધાન્ જાનાતિ વિપુલધીશ્ચ તાનેવ સાધિકાન્ ।

અપેક્ષ્ય દ્રવ્યપર્યાયાન્ તથા સ્પષ્ટતરાનપિ ॥ ૧૨૬ ॥

વૃદ્ધિ થાય ત્યારે કાળમા વૃદ્ધિ થાયે ખરી ને વખતે ન પણ થાય કેમકે ક્ષેત્ર (કાળ કરતા) સૂક્ષ્મ છે માટે ૯૨૧

ક્ષેત્ર વધ્યુ એટલે દ્રવ્ય અને પર્યાય વધે જ એમા તો કંઈ ઠહેવાતુ જ નથી (આ સળ ધર્મા વિશેષ આવશ્યક વગેરે સૂત્રોમાથી જાણી લેવું) ૯૨૨

અરૂપી ક્ષેત્ર અને કાળ અવધિજ્ઞાનનો વિષય ન હોવાથી, એમનો, ઉપર કહેલા ક્ષેત્રકાળને વિષે રહેલા દ્રવ્યમા સમાવેશ ઠરી લેવો ૯૨૩

આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનના વિષયનુ સ્વરૂપ છે

હવે મન પર્યવજ્ઞાનના વિષય વિષે

‘ મનુભતિ ’ મન પર્યવજ્ઞાની મનુષ્ય ઉપયોગ દે તો મનુષ્યક્ષેત્રમા સત્તીપર્યાસ જીવોએ મનપણાએ સ્વીકારેલા અનન્ત સ્કંધોને જુએ છે ૯૨૪

એટલું નહિ પણ મન પર્યવજ્ઞાનના અતિ ક્ષયોપશમને લીધે, એ ઘટાદિ વસ્તુ જુએ છે-એ એના હરકોઈ વિશેષણ સહિત જ જુએ છે ૯૨૫

વળી વિપુલભતિવાળો મન પર્યવજ્ઞાની તેજ સ્કંધોને દ્રવ્યપર્યાયની અપેક્ષાએ વિશેષ અપ્રપણે અને અધિકપણે જાણે છે ૯૨૬

દ્વિધા મન પર્યવસ્ય દ્રવ્યતો વિષયો હ્યયમ્ ।
 વિષયં ચેત્રતોઽથાસ્ય વ્રવીમિ ઋજુધીરિહ ॥ ૧૨૭ ॥
 અધસ્તિર્યગ્લોકમધ્યાદ્દેતિ રત્નપ્રમાક્ષિતૌ ।
 ઋજુધીર્યોજનસહસ્રાન્ત સક્ષિમનાંસ્યસૌ ॥ ૧૨૮ ॥
 જ્યોતિશ્ચક્રોપરિતલં યાવદૂર્ધ્વં સ વીક્ષતે ।
 તિર્યક્ ક્ષેત્ર દ્વિપાથોધિસાર્ધદ્વીપદ્વયાત્મકમ્ ॥ ૧૨૯ ॥
 ઉક્તં ક્ષેત્રં વિપુલધીર્નિર્મલં વીક્ષતે તથા ।
 વિષ્ણુભાયામવાહલ્યૈઃ સાર્ધદ્વચગુલસાધિકમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

અયં ભગવતીસૂત્રવૃત્તિરાજપ્રશ્રીયવૃત્તિનન્દીસૂત્રનન્દીમલયગિરીયવૃ
 ત્તિવિશેષાવશ્યકવૃત્તિકર્મગ્રન્થવૃત્ત્યાયમિપ્રાયઃ ॥

સામાન્ય ઘટાદિવસ્તુમાત્રચિન્તનપરિણામગ્રાહિ કિંચિદવિશુદ્ધ
 તરં અર્ધવૃત્તીયાંગુલહીનમનુષ્યચેત્રવિષય જ્ઞાન ઋજુમતિલલિધિઃ । સપૂર્ણ
 મનુષ્યચેત્રવિષય વિપુલમતિલલિધિઃ ॥ ઇતિ પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્ત્યૌપપાતિ
 કવૃત્ત્યૌ લિખિતમ્ ॥

આમ મન પર્યવસાનના વિષયના, ‘ દ્રવ્યથી ’ બે પ્રકાર કહ્યા હવે એના વિષયની
 ‘ ક્ષેત્ર ’ પરત્વે વાત કરીએ ૯૨૭

ઋજુમતિ મન પર્યવસાની નીચે તિર્યગ્લોકના મધ્યભાગથી રત્નપ્રભા નામની નરકપૃથ્વી
 (નારકી) મા સહસ્રયોજનપર્યન્ત સ રીજુવેના મન જાણે છે, ક્રિ એ જ્યોતિમ ડાળ ઉપરના
 તળલાગ સુધી જોઈ શકે છે, અને તીછો બે સમુદ્ર અને અદીક્રીય સુધીના વિસ્તાર જોઈ
 શકે છે ૯૨૮-૯૨૯

પણ વિપુલમતિ તો એ ઉક્ત વિસ્તાર (ક્ષેત્ર) હ બાઈ-પહોળાઈ-બરાહાઈમાં અદી આગળ
 અધિક હોય ને છતાં પણ નિર્મળપણે જોઈ શકે છે ૯૩૦

આ ભગવતીસૂત્રવૃત્તિ, રાજપ્રશ્રીયવૃત્તિ, નદીસૂત્ર, નદીસૂત્ર ઉપરની મલયગિરિની વૃત્તિ,
 વિશેષાવશ્યકવૃત્તિ અને કર્મગ્રન્થવૃત્તિ વગેરેનો અભિપ્રાય છે

પ્રવચનસારોદ્ધાર તથા ઉવાઈ-ની વૃત્તિમાં આ સબ ઘમા એમ કહ્યું છે કે — વટાદિ
 વસ્તુના કૃત ચિન્તનના પરિણામને ગ્રહણ કરનાર, કઈક વિશેષ-અશુદ્ધ, અદી આગળ જાઈ
 કરતા રહે એટલું મનુષ્યજ્ઞાન એનો વિષય છે એવું, સામાન્ય જ્ઞાન ‘ ઋજુમતિ ’ તું છે જ્યારે
 ‘ વિપુલમતિ ’ ના જ્ઞાનનો વિષય તો સ પૂર્ણ મનુષ્યક્ષેત્ર છે

અર્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રેષુ અર્ધતૃતીયાંગુલહીનેષુ સંજ્ઞિમનાંસિ ઋજુમતિઃ જાનાતિ । વિપુલમતિઃ અર્ધતૃતીયૈઃ અગુલૈઃ અભ્યધિકેષુ ॥ इति चार्थतः श्रीज्ञानसूरिकृतावश्याचूर्णौ ॥

ઋજુધીઃ કાલતઃ પલ્યાસંખ્યભાગં જઘન્યતઃ ।

અતીતાનાગતં જાનાત્યુત્કર્ષાદપિ તન્મિતમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

તાવત્કાલભૂતભાવિમન.પર્યાયવોધત. ।

તાવન્તમેવ વિપુલધીસ્તુ પશ્યતિ નિર્મલમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

સર્વભાવાનન્તભાગવર્ત્તિનોઽનન્તપર્યવાન્ ।

ઋજુધીર્ભાવતો વેત્તિ વિપુલસ્તાંશ્ચ નિર્મલાન્ ॥ ૧૩૩ ॥

इति मनःपर्यायविषयः ॥

કેવલી દ્રવ્યતઃ સર્વં દ્રવ્યં મૂર્ત્તમમૂર્ત્તકમ્ ।

ક્ષેત્રત સકલ ક્ષેત્ર સર્વં કાલં ચ કાલતઃ ॥ ૧૩૪ ॥

ભાવતઃ સર્વપર્યાયાન્ પ્રતિદ્રવ્યમનન્તકાન્ ।

ભાવતો ભાવિનો ભૂતાન્ સમ્યગ્ જાનાતિ પશ્યતિ ॥૧૩૫॥યુગ્મમ્

વળી જ્ઞાનસૂરિકૃત આવશ્યકસૂત્રની ટીકામા નીચેની મતલબના શબ્દો છે —

અઢીદ્વીપમસુદ્રોમાથી અઢી આગળ બાદ કરતા રહે એટલા ક્ષેત્રમા રહેલા સ રી છવેના મન 'ઋજુમતિ' બાહે છે અને 'વિપુલમતિ' એનાથી અઢી આગળ અધિક ક્ષેત્રના સ રી છવેના મન બાહે છે

'ઋજુમતિ' જઘન્યપણે પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ એટલો અતીત-અનાગત કાળ બાહે છે ઉત્કૃષ્ટપણે પણ એટલો જ ૯૩૧

'વિપુલમતિ' મન પર્યવશાની પણ તેટલાજ ભૂત-ભાવિકાળ વિષે તેટલુ જ બાહે છે, પણ એ એ નિર્ભજ બાહે છે ૯૩૨

'ઋજુમતિ' 'ભાવથી' સર્વ પદાર્થોના અનન્તમા ભાગે રહેલા અનન્ત પર્યાયો બાહે છે 'વિપુલમતિ' એ પર્યાયો નિર્ભજપણે બાહે છે ૯૩૩

આ પ્રમાણે મન પર્યવશાનના વિષયનુ સ્વરૂપ છે

હવે કેવળજ્ઞાનના 'વિષય' વિષે.

કેવળજ્ઞાની રૂપીઅરૂપી મર્વ દ્રવ્યોને સર્વ કાળે સર્વ ક્ષેત્રે જુએ છે પ્રત્યેક દ્રવ્યના

દ્વિધા મન પર્યવસ્ય દ્રવ્યતો વિપયો હ્યયમ્ ।

વિપય ચ્ચેત્રતોઽથાસ્ય વ્રવીમિ ઋજુધીરિહ ॥ ૧૨૭ ॥

અધસ્તિર્યગ્લોકમધ્યાદ્દેત્તિ રત્નપ્રભાક્ષિતૌ ।

ઋજુધીર્યોજનસહસ્રાન્ત સક્ષિમનાંસ્યસૌ ॥ ૧૨૮ ॥

જ્યોતિશ્ચક્રોપરિતલં યાવદૂર્ધ્વં સ વીચ્છતે ।

તિર્યક્ ક્ષેત્ર દ્વિપાથોધિસાર્ધદ્વીપદ્વયાત્મકમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

ઉક્ત ક્ષેત્રં વિપુલધીર્નિર્મલં વીક્ષતે તથા ।

વિષ્કન્ભાયામવાહલ્યૈઃ સાર્ધદ્વચગુલસાધિકમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

અર્થ મહાવતીસૂત્રવૃત્તિરાજપ્રશીયવૃત્તિનન્દીસૂત્રનન્દીમલયગિરીયવૃત્તિવિશેષાવશ્યકવૃત્તિકર્મગ્રન્થવૃત્ત્યાદ્યભિપ્રાયઃ ॥

સામાન્ય ઘટાદિવસ્તુમાત્રચિન્તનપરિણામગ્રાહિ કિંચિદવિશુદ્ધ તરં અર્ધતૃતીયાંગુલહીનમનુષ્યચેત્રવિપય જ્ઞાનં ઋજુમતિલલિધિ । સપૂર્ણ મનુષ્યચેત્રવિપય વિપુલમતિલલિધિ ॥ ઇતિ પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્ત્યૌપપાતિ કવૃત્ત્યૌ લિખિતમ્ ॥

આમ મન પર્યવસાનના વિષયના, ' દ્રવ્યથી ' જે પ્રકાર કહ્યા હવે એના વિષયની ' ક્ષેત્ર ' પરત્વે વાત કરીએ ૯૨૭

ઋજુમતિ મન પર્યવસાનની નીચે તિર્યગ્લોકના મધ્યભાગથી રત્નપ્રભા નામની નરકપૃથ્વી (નારદી) મા સહસ્રયોજનપથન્ત સક્ષીણ્યોના મન બાજુ છે, કૃષ્ણે ન્યોતિમડળ ઉપરના તળભાગ સુધી જોઈ શકે છે, અને તીર્થો જે સમુદ્ર અને અદ્વીપ સુધીનો વિસ્તાર જોઈ શકે છે ૯૨૮-૯૨૯

પણ વિપુલમતિ તો એ ઉક્ત વિસ્તાર (ક્ષેત્ર) હ બાઈ-પહોળાઈ-બડાઈમાં અદી આગળ અધિક હોય ને છતાં પણ નિર્ભળમણે જોઈ શકે છે ૯૩૦

આ ભગવતીસૂત્રવૃત્તિ, રાજપ્રશીયવૃત્તિ, નદીસૂત્ર, નદીસૂત્ર ઉપરની મલયગિરિની વૃત્તિ, વિશેષાવશ્યકવૃત્તિ અને કર્મઅથવૃત્તિ વગેરેનો અભિપ્રાય છે

પ્રવચનસારોદ્ધાર તથા ઉંવાઈ-ની વૃત્તિમાં આ સળધમાં એમ કહ્યું છે કે —ઘટાદિ વસ્તુના ક્રૂર ચિન્તનના પરિણામને ગ્રહણ કરનાર, કઈક વિશેષ-અશુદ્ધ, અદી આગળ બાંધ કરતા રહે એટલું મનુષ્યક્ષેત્ર એનો વિષય છે એવું, સામાન્ય જ્ઞાન ' ઋજુમતિ ' તું છે ન્યારે ' વિપુલમતિ ' ના જ્ઞાનનો વિષય તો સંપૂર્ણ મનુષ્યક્ષેત્ર છે

અર્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રેષુ અર્ધતૃતીયાંગુલહીનેષુ સજ્જિમનાંસિ ઋજુમતિઃ
જાનાતિ । વિપુલમતિઃ અર્ધતૃતીયૈઃ અંગુલૈઃ અમ્યધિકેષુ ॥ ઇતિ ચાર્થતઃ
શ્રીજ્ઞાનસૂરિકૃતાવશ્યકાચૂર્ણો ॥

ઋજુધીઃ કાલતઃ પલ્યાસંખ્યભાગં જઘન્યતઃ ।

અતીતાનાગતં જાનાત્યુત્કર્ષાદપિ તન્મિતમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

તાવત્કાલભૂતભાવિમન,પર્યાયવોધતઃ ।

તાવન્તમેવ વિપુલધીસ્તુ પશ્યતિ નિર્મલમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

સર્વભાવાનન્તભાગવર્ત્તિનોઽનન્તપર્યવાન્ ।

ઋજુધીર્ભાવતો વેત્તિ વિપુલસ્તાંશ્ચ નિર્મલાન્ ॥ ૧૩૩ ॥

ઇતિ મનઃપર્યાયવિષયઃ ॥

કેવલી દ્રવ્યતઃ સર્વં દ્રવ્યં મૂર્ત્તમમૂર્ત્તકમ્ ।

જેત્રતઃ સકલં ક્ષેત્ર સર્વં કાલં ચ કાલતઃ ॥ ૧૩૪ ॥

ભાવતઃ સર્વપર્યાયાન્ પ્રતિદ્રવ્યમનન્તકાન્ ।

ભાવતો ભાવિનો ભૂતાન્ સમ્યગ્ જાનાતિ પશ્યતિ ॥૧૩૫॥યુગ્મમ્ ॥

બળી જ્ઞાનસૂરિકૃત આવશ્યકસૂત્રની ટીકામાં નીચેની મતલબના શબ્દો છે —

અઢીદ્વીપમસુદ્રોમાંથી અઢી આગળ બાહ કરતા રહે એટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા સ ત્રી ભુવોના મન 'ઋજુમતિ' બાહે છે અને 'વિપુલમતિ' એનાથી અઢી આગળ અધિક ક્ષેત્રના સ ત્રી ભુવોના મન બાહે છે

'ઋજુમતિ' જઘન્યપણે પ.યોપમના અસ ખ્યાતમાં ભાગ નેટલો અતીત-અનાગત કાળ બાહે છે ઉત્કૃષ્ટપણે પણ એટલો જ ૬૩૧

'વિપુલમતિ' મન પર્યવજ્ઞાની પણ તેટલાજ ભૂત-ભાવિકાળ વિષે તેટલું જ બાહે છે, પણ એ એ નિર્ભજ બાહે છે ૬૩૨

'ઋજુમતિ' 'ભાવથી' સર્વ પદાર્થોના અનન્તમાં ભાગે રહેલા અનન્ત પર્યાયો બાહે છે 'વિપુલમતિ' એ પર્યાયો નિર્ભજપણે બાહે છે ૬૩૩

આ પ્રમાણે મન પર્યવજ્ઞાનના વિષયનું સ્વરૂપ છે

હવે કેવળજ્ઞાનના 'વિષય' વિષે

કેવળજ્ઞાની રૂપીઅરૂપી સર્વ દ્રવ્યોને સર્વ કાળે સર્વ ક્ષેત્રે જુએ છે પ્રત્યેક દ્રવ્યના

વિહાયઃકાલયોઃ સર્વદ્રવ્યેષુ સગતાવપિ ।

પૃથગુક્તિઃ પુન્ર દ્વેત્રકાલરૂઢ્યેતિ ચિન્ત્યતામ્ ॥ ૧૩૬ ॥

इति केवलज्ञानविषयः ॥

મત્યજ્ઞાની તુ મિથ્યાત્વમિશ્રેણાવગ્રહાદિના ।

ઔત્પત્તિમ્યાદિના યદ્વા પદાર્થાન્ વિપયીકૃતાન્ ॥ ૧૩૭ ॥

वेत्यवायादिना तांश्च पश्यत्यवग्रहादिना ।

મત્યજ્ઞાનેન વિશેષસામાન્યાવગમાત્મના ॥ ૧૩૮ ॥ યુગમ્ ॥

મત્યજ્ઞાનપરિગત ક્ષેત્રં કાલ ચ વેત્યસૌ ।

મત્યજ્ઞાનપરિગતાન્ સ વેત્તિ પર્યવાનપિ ॥ ૧૩૯ ॥

શ્રુતાજ્ઞાની પુનર્મિથ્યાશ્રુતસન્દર્ભગર્ભિતાન્ ।

દ્રવ્યદ્વેત્રકાલભાવાન્ વેત્તિ પ્રજ્ઞાપયત્યપિ ॥ ૧૪૦ ॥

एवं विभगानुगतान् विभंगज्ञानवानपि ।

દ્રવ્યદ્વેત્રકાલભાવાન્ કથંચિદ્વેત્તિ પશ્યતિ ॥ ૧૪૧ ॥

અનન્ત પર્થાયો, ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ સર્વ કાળના, સમ્યક્ પ્રકારે જાણે છે-જુએ છે (આકાશ અને કાળનો ' સર્વદ્રવ્યો ' મા સમાવેશ થઈ જાય છે છતાં જૂઠા કદાચ એ એટલા માટે કે ક્ષેત્ર અને કાળની રૂઢિ એવી છે) ૯૩૪-૯૩૬

આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનના વિષયનું સ્વરૂપ છે

હવે ત્રણ અજ્ઞાનના ' વિષય ' વિશે

(૧) મતિઅજ્ઞાની મનુષ્ય મિથ્યાત્વમિશ્ર અવગ્રહ વગેરે અથવા ઉત્પત્તિકી (ભુદ્ધિ) વગેરેના વિષયરૂપ પદાર્થોને, મતિઅજ્ઞાનને લીધે, વિશેષ સામાન્ય યોધાત્મક અવાય વગેરેવડે જાણે છે અને અવગ્રહ વગેરેવડે જુએ છે ૯૩૭-૯૩૮

વળી એ મતિઅજ્ઞાનથી પરિગત એવા ક્ષેત્ર તથા કાળને જાણે છે, તથા એવા જ પર્થાયોને પણ જાણે છે ૯૩૯

(૨) શ્રુતઅજ્ઞાની મનુષ્ય મિથ્યાશ્રુતચુક્ત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવને જાણે છે અને અન્યને પ્રરૂપણા પણ કરે છે ૯૪૦

(૩) એવી જ રીતે વિભજ્ઞાની પણ, વિભજ્ઞાનાનુગત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને કથયિત્ જાણે છે અને જુએ છે જેમકે, દિશાઓને જાણે પવિત્ર કરવા જળ ઉકાડતો શિવરાજર્ષિ

યથા સ શિવરાજર્ષિર્દિશાપ્રોક્તકતાપસઃ ।

વિભંગજ્ઞાનતોઽપશ્યત્ સસદ્વીપપયોનિધીન્ ॥ ૧૪૨ ॥

નિશમ્ય તાનસંખ્યેયાન્ જગદ્ગુરુનિરૂપિતાન્ ।

સદિહાનો વીરપાર્શ્વે પ્રવ્રજ્ય સ યયૌ શિવમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

इदं पंचविधं ज्ञानं जिनैर्यत्परिकीर्तितम् ।

तद् द्वे प्रमाणे भवतः प्रत्यक्षं च परोक्षकम् ॥ ૧૪૪ ॥

स्वस्य જ્ઞાનસ્વરૂપસ્ય ઘટાદેર્યત્પરસ્ય ચ ।

નિશ્ચાયક જ્ઞાનમિહ તત્પ્રમાણમિતિ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૪૫ ॥

યદાહુઃ— સ્વપરવ્યવસાયિ જ્ઞાનં પ્રમાણમ્ । ઇતિ ॥

તત્રેન્દ્રિયાનપેક્ષં યજીવસ્યૈવોપજાયતે ।

તત્પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સ્યાદન્ત્યજ્ઞાનત્રયાત્મકમ્ ॥ ૧૪૬ ॥

इन्द्रियैर्हेतुभिः જ્ઞાનં યદાત્મન્યુપજાયતે ।

તત્પરોક્ષમિતિ જ્ઞેયમાયજ્ઞાનદ્વયાત્મકમ્ ॥ ૧૪૭ ॥

પ્રત્યક્ષે ચ પરોક્ષે ચાવાયાંશો નિશ્ચયાત્મકઃ ।

યઃ સ એવાત્ર સાકાર પ્રમાણવ્યપદેશભાક્ ॥ ૧૪૮ ॥

વિશ્વગજ્ઞાનને લીધે સાત દ્વીપસમુદ્રો જાણીતો હતો. પણ પછી સ દેહમાં પડી અને શ્રીવીરપ્રભુ પાસે આસન પર દ્વીપસમુદ્રની વાત સાંભળી લીધા હાઈ ગયો ૯૪૧-૯૪૩

જિનપ્રભુએ જે આ પાત્ર પ્રકારનું જ્ઞાન કહ્યું છે તે બે પ્રમાણરૂપ છે

(૧) પ્રત્યક્ષપ્રમાણ અને (૨) પરોક્ષપ્રમાણ ૯૪૪

જ્ઞાનરૂપ એવા પોતાના આત્માને, અને ઘટાદિકરૂપ એવા પરને નિશ્ચય કરાવનાર જે જ્ઞાન-તે આદિ પ્રમાણરૂપ સમજવાનું છે કેમકે સ્વપરવ્યવસાયિ જ્ઞાનમ્ પ્રમાણમ્ એવી ઉક્તિ છે ૯૪૫

ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાવિના જે જીવને જ ઉત્પન્ન થાય છે એ (૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે છેલ્લા ત્રણ જ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે ૯૪૬

ઇન્દ્રિયોરૂપ હેતુવડે આત્માને વિશે જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એ (૨) પરોક્ષપ્રમાણ પહેલા બે જ્ઞાન પરોક્ષપ્રમાણ છે ૯૪૭

પ્રત્યક્ષપ્રમાણ અને પરોક્ષપ્રમાણમાં જે નિશ્ચયાત્મક ‘અવાય’ નો અંશ છે એજ આદિ પ્રમાણ નામક સાકાર છે ૯૪૮

યથામિહિતમ્—

સાકારઃ પ્રત્યયઃ સર્વો વિમુક્તઃ સશયાદિના ।

સાકારાર્થપરિચ્છેદાત્પ્રમાણ તન્મનીપિણામ્ ॥ ૧૪૯ ॥

સામાન્યૈકગોચરસ્ય દર્શનસ્યાત એવ ચ ।

ન પ્રામાણ્યં સશયાદેરપ્યેવં ન પ્રમાણતા ॥ ૧૫૦ ॥

અતઃ એવ મતિજ્ઞાને સમ્યસ્ત્વદલિકાન્વિતઃ ।

યોઽવાયાંશઃ સ પ્રમાણં સ્યાત્પૌદલિકસદ્દશામ્ ॥ ૧૫૧ ॥

પ્રક્ષીણસત્તકાનાં ચાવાયાંશ એવ કેવલ ।

પ્રમાણમપ્રમાણ ચાવગ્રહાદ્યા અનિર્ણયાત્ ॥ ૧૫૨ ॥

અથ ચ તત્ત્વાર્થવૃત્ત્યાદ્યભિપ્રાયઃ ॥

રત્નાવતારિકાદૌ ચ મતિજ્ઞાનસ્ય તદ્ભેદાનાં અવગ્રહાદીનાં ચ સાં-
વ્યવહારિકપ્રત્યક્ષપ્રમાણત્વમુક્તમ્ । તથા ચ તદ્ગ્રન્થઃ—અવગ્રહશ્ચ ईहा
ચ અવાયશ્ચ ધારણા ચ તાભિઃ ભેદઃ વિશેષ તસ્માત્ પ્રત્યેકં ઇન્દ્રિયાનિ-
ન્દ્રિયનિવન્ધનં પ્રત્યક્ષ ચતુર્ભેદમ્ । ઇતિ ॥

કહ્યું છે કે —

સાકાર પ્રત્યય સર્વ સ શયરહિત છે, અને સાકાર પદાર્થના પરિચ્છેદથી પુદ્ગિમાને એને
પ્રમાણરૂપ માને ॥ અને એને લીધે જ, ફક્ત એક સામાન્યને જ ગોચર એવું દર્શન પ્રમાણ
રૂપ ગણાવું નથી તેમ સ શય આદિ પણ પ્રમાણરૂપ ગણાતા નથી એથી જ વળી મતિજ્ઞાનને
વિષે સમ્યક્ત્વના દળવાળો જે અવાયાશ છે તે પુદ્ગલિક નિર્ભણ દષ્ટિવાળાઓને પ્રમાણરૂપ ॥
વળી જેઓની સર્વે—સાતે પ્રકૃતિઓ ક્ષીણ થયેલી છે એઓને કેવળ અવાયાશ જ પ્રમાણભૂત
છે, પણ અવગ્રહ આદિ તો અનિર્ણયને લીધે અપ્રમાણભૂત છે ૮૪૬—૮૫૨

આ પ્રમાણેનો ‘ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ’ વગેરેનો અભિપ્રાય છે

‘ રત્નાવતારિકા ’ માં તો મતિજ્ઞાનને અને એના અવગ્રહ આદિ લેટોને વ્યવહારિક
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ગણ્યા છે એ અથમા કહ્યું છે કે—ઈહા, અવગ્રહ, અવાય અને ધારણા—આ ચારે
સિદ્ધલિપ્ત લેટ છે તેથી પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના અને અનિન્દ્રિયના કારણરૂપ એવું જે પ્રત્યક્ષપ્રમાણ—
તે ચાર પ્રકારનું છે

શ્રુતજ્ઞાનેઽપ્યવાયાંશં પ્રમાણમનયા દિશા ।

નિમિત્તાપેક્ષણાદેતે પરોક્ષે इति कीर्त्तिते ॥ ૧૫૩ ॥

પરોક્ષં હ્યનલજ્ઞાન ધૃમજ્ઞાનનિમિત્તકમ્ ।

લોકે તદ્દદિમે જ્ઞેયે ઇન્દ્રિયાદિનિમિત્તકે ॥ ૧૫૪ ॥

इदं च निश्चयनयापेक्षया व्यपदिश्यते ।

प्रत्यक्षव्यपदेशोऽपि व्यवहारान्मतोऽनयो ॥ ૧૫૫ ॥

તથોક્તં નન્યામ્—

ત સમાસઞ્ચો દુવિહ પણ્તત્ । ત હૃદિયપચ્ચલ્લ ચ નોઽન્દિયપચ્ચલ્લ
ચ ઇત્યાદિ ॥

નતુ ચ પ્રત્યક્ષમનુમાન ચાગમશ્ચેતિ ત્રયં વિદુઃ ।

પ્રમાણ કાપિલા આક્ષપાદાસ્તત્રોપમાનકમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

મીમાંસકા. પદર્થાપત્યભાવાભ્યાં સહોચિરે ।

દ્વે ત્રીણિ વા કાણમુજા દ્વે વૌદ્ધા આદિતો વિદુઃ ॥ ૧૫૭ ॥

एकं च लौकायतिका प्रमाणानीत्यनेकधा ।

पैरुक्तानि किं तानि प्रमाणान्यथवान्यथा ॥ ૧૫૮ ॥

આ રીતે શ્રુતજ્ઞાનમા પણ અવાયાશ પ્રમાણભૂત કહેવાય

ઉપર મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન બેઉને પરીક્ષ કહ્યા છે એ નિમિત્તની અપેક્ષાને લીધે કહ્યા છે જેમ ધુમાડાના જ્ઞાનરૂપ નિમિત્તવાળુ અગ્નિનુ જ્ઞાન પરીક્ષ છે તેમ લોકમા મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનને પણ ઇન્દ્રિયાદિક નિમિત્ત બોધતુ હોવાથી, એ બેઉ પરીક્ષ છે આ બધુ કહ્યુ એ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કહ્યુ છે વ્યવહારમા તોબેઉને પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ પણ કહ્યા છે ૬૫૩-૬૫૫

એ (પ્રત્યક્ષ) સ બ ધે ન દીસૂત્રમા કહ્યુ છે કે-પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનુ છે (૧) ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ અને (૨) નોઽન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ

અહિં-પ્રમાણના સ બ ધ મા શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—

કપિલમુનિને મતે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ-એમ ત્રણુ પ્રમાણુ છે અક્ષપાદને મતે એ ત્રણુ ને એક ચોથુ ‘ ઉપમાન ’ વધાવે મીમાંસકોને મતે એ ચાર ઉપરાત (૫) અથાપત્તિ અને (૬) અલાવ-એમ છ કણુદત્તધર્મને મતે પહેલા બે કે ત્રણુ બોદ્ધોને મતે પ્રથમના બે અને નાસ્તિકોને મતે ક્ષેપ્ત એક ‘ પ્રત્યક્ષ ’ એવીરીતે અન્યઅન્ય મતવાળાઓ અનેક પ્રમાણુ માને છે તો તે સર્વ સત્ય માનવા કે અમલ માનવા ? ૬૫૬-૬૫૮

અપ્રોચ્યતે—

एतान्याद्यज्ञानयुग्मेऽन्तर्भूतान्यखिलान्यपि ।

इन्द्रियार्थसन्निकर्षनिमित्तकतया किल ॥ ૧૫૧ ॥

અપ્રમાણાનિ વામૂનિ મિથ્યાદર્શનયોગતઃ ।

અસદ્વોધવ્યાપ્તૈશ્ચોન્મત્તવાક્યપ્રયોગવત્ ॥ ૧૬૦ ॥

पचानामप्यथैतेषां सहभावो विचार्यते ।

एक द्वे त्रीणि चत्वारि स्युः सहैकत्र देहिनि ॥ ૧૬૧ ॥

તથાહિ— પ્રાપ્ત નિસર્ગસમ્યક્ત્વ યેન સ્યાત્તસ્ય કેવલમ્ ।

મતિજ્ઞાનમનવાતશ્રુતસ્યાપિ શરીરિણઃ ॥ ૧૬૨ ॥

અત એવ મતિર્યત્ર શ્રુત તત્ર ન નિશ્ચિતમ્ ।

શ્રુતં યત્ર મતિર્જ્ઞાન તત્ર નિશ્ચિતમેવ હિ ॥ ૧૬૩ ॥

अथ तत्त्वार्थवृत्त्याद्यभिप्राय ॥

નન્દીઘણાદૌ તુ—

जत्थ मइनाण तत्थ सुअनाण । जत्थ सुअनाण तत्थ मइनाण ।

इत्युक्तम् ॥

એ પ્રશ્નનુ સમાધાન નીચે કહીએ છીએ—

એ સર્વ પ્રમાણો પહેલા બે પ્રમાણમા સમાઈ જાય છે કારણકે એમને ‘ ઇન્દ્રિય અને અર્થ ’ બેબુ નિકટપણ છે અથવા તો મિથ્યાદર્શનના યોગથી, અસત્ બોધના વ્યાપારને ક્ષીધે, ઉન્મત્તની વાચાળતાની જેમ, એ સર્વ અપ્રમાણ છે ૯૫૬-૯૬૦

હવે એ પાંચે જ્ઞાનોના સહભાવ કે એકત્રવાસ વિષે વિચાર કરીએ કેમકે એમનામાના એક, બે, ત્રણ કે ચાર સુદા એકસાથે એક જ પ્રાણીમા હોઈ શકે છે ૯૬૧

જે પ્રાણીને નિસર્ગત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલુ હોય છે તેને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના પણ કેવળ મતિજ્ઞાન તો હોય છે આ ઉપરથી મતિ યત્ર શ્રુત તત્ર (જ્યા મતિ-બુદ્ધિ હોય ત્યા શ્રુત હોય) એ વાત નિશ્ચિત નથી જોડે ‘ જ્યા શ્રુત હોય ત્યા મતિજ્ઞાન હોય ’ એ વાત નિશ્ચય છે ૯૬૨-૯૬૩

એ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ આદિનો અભિપ્રાય છે

‘ ન દીસૂત ’ યગેદેમા તો “ જ્યા મતિજ્ઞાન છે ત્યા શ્રુતજ્ઞાન છે, અને જ્યા શ્રુતજ્ઞાન છે ત્યા મતિજ્ઞાન છે ” એમ જોડે છે

અતઃ એવં એકેન્દ્રિયાણામપિ શ્રુતજ્ઞાન સ્વીકૃતં શ્રુતે ॥

યથા— જહ સુદુમં ભાર્વિદિયનાણં દર્ઙિવદિયાવરોહે વિ ।

દવ્રસુઆભાવમિ વિ ભાવસુથ પતિવાઙ્મણ ॥ ૧ ॥

ભાવેન્દ્રિયોપયોગશ્ચ વકુલાદિવત્ એકેન્દ્રિયાણાં સર્વેષાં ભાવ્યઃ ॥

તથા મલયગિરિપૂજ્યા અપ્યાહુઃ નન્દીવૃત્તૌ—

યદ્યપિ તેષાં એકેન્દ્રિયાદીનાં પરોપદેશશ્રવણાસમ્ભવ તથાપિ તેષાં

તથાવિધક્ષયોપશમભાવતઃ કશ્ચિત્ અવ્યક્તઃ અચ્ચરલાભો ભવતિ । યદ્વશાત્

અક્ષગાનુપક્તં શ્રુતજ્ઞાન ઉપજાયતે । इत्थ ચૈતદગીર્તવ્યમ્—તેષામપિ

આહારાદ્યભિલાપ ઉપજાયતે । અભિલાપશ્ચ પ્રાર્થના । સા ચ યદીદમહં

પ્રાપ્નોમિ તદા ભવ્ય ભવતીત્યાદ્યક્ષરાનુવિઙ્ઘૈવ । તતસ્તેષામપિ કાચિત્

અવ્યક્તાચ્છરોપલબ્ધિઃ અવશ્ય પ્રતિપત્તવ્યા ॥ ઇતિ ॥

મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાનરૂપે દ્વે ભવતઃ સહ ।

ત્રીણિ તે સાવધિજ્ઞાને સમન પર્યવે તુ વા ॥ ૧૬૪ ॥

એ ઉપરથી જ આગમમાં ‘એકેન્દ્રિય જીવમાં પણ શ્રુતજ્ઞાન છે’ એમ સ્વીકાર કર્યો છે

જુઓ જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અવરોધ થયો હોય છતાં સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિયનું જ્ઞાન હોય છે

તેમ દ્રવ્યશ્રુતનો અભાવ છતાં પૃથ્વી આદિકમાં ભાવશ્રુત હોય છે (૧)

જળી ભાવ—ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ તો બહુલ આદિની પેઠે સર્વ એકેન્દ્રિયોમાં છે એમ સમજવું

પૂજ્યપાદ મલયગિરિ પણ નદીસૂત્રની ટીકામાં કહે છે કે—

એ એકેન્દ્રિય જીવોને જીભએનો ઉપદેશ કર્ણગોચર થયો અસંભવિત છે તોપણ કોઈ

એવા પ્રકારના ક્ષયોપશમને લીધે એમને કઈ અવ્યક્ત અક્ષરલાભ તો થાય છે અને એને

લીધે અક્ષરની પાછળ શ્રુતજ્ઞાન પણ આવે છે આ વાતનો સ્વીકાર આવી રીતે કરવો—

એમને પણ આહાર આદિની અભિલાષા થાય છે, અને અભિલાષા એટલે પ્રાર્થના અને

તે પ્રાર્થના પણ ‘આ વસ્તુ એ મને મળી જાય તો બહુ સારું થાય’ ઇત્યાદિ અક્ષરસંયુક્ત જ

છે, ત્યારે એપરથી એ એકેન્દ્રિય જીવોને પણ કઈક અવ્યક્ત અક્ષરની અવસ્થા પ્રાપ્તિ હોય છે એમ સમજવું

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન બે એક સાથે હોય છે તેમ તે બેની સાથે અવધિજ્ઞાન કે મન

અત્રોચ્યતે—

एतान्याद्यज्ञानयुग्मेऽन्तर्भूतान्यखिलान्यपि ।

इन्द्रियार्थसन्निकर्षनिमित्तकतया किल ॥ ૧૫૯ ॥

अप्रमाणानि वामूनि मिथ्यादर्शनयोगतः ।

असद्वोધव्यापृतेश्चોन्मत्तवाक्यप्रयोगवत् ॥ ૧૬૦ ॥

पचानामप्यथैतेषां सहभावो विचार्यते ।

एक द्वे त्रीणि चत्वारि स्युः सहैकत्र देहिनि ॥ ૧૬૧ ॥

તથાહિ— પ્રાસં નિસર્ગસમ્યક્ત્વ યેન સ્થાન્તસ્ય કેવલમ્ ।

मतिज्ञानमनवाप्तश्रुतस्यापि शरीरिणः ॥ ૧૬૨ ॥

अत एव मतिर्यत्र श्रुतं तत्र न निश्चितम् ।

श्रुतं यत्र मतिज्ञानं तत्र निश्चितमेव हि ॥ ૧૬૩ ॥

अथ तत्त्वार्थवृत्त्याद्यभिप्राय ॥

નન્દીસુત્રાદૌ તુ—

जत्थ मइणाण तत्थ सुअनाण । जत्थ सुअनाण तत्थ मइणाण ।

इत्युक्तम् ॥

એ પ્રશ્નનું સમાધાન નીચે કહીએ છીએ—

એ સર્વ પ્રમાણો પહેલાં એ પ્રમાણુમા સમાઈ જાય છે કારણકે એમને ‘ ઇન્દ્રિય અને અર્થ ’ જેવું નિષ્કટપણ છે અથવા તો મિથ્યાદર્શનના યોગથી, અસત્ જોધના વ્યાપારને લીધે, ઉન્મત્તની વાચાળતાની જેમ, એ સર્વ અપ્રમાણ છે ૬૫૯-૬૬૦

હવે એ પાંચે જ્ઞાનોના સહભાવ કે એકત્રવાસ વિષે વિચાર કરીએ કેમકે એમનામાના એક, બે, ત્રણ કે ચાર સુદ્ધ એકસાથે એક જ પ્રાણીમા હોઈ શકે છે ૬૬૧

જે પ્રાણીને નિસર્ગત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે તેને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના પણ કેવળ મતિજ્ઞાન તો હોય છે આ ઉપરથી મતિ યત્ર શ્રુત તત્ર (જ્યાં મતિ-પ્રુદ્ધિ હોય ત્યાં શ્રુત હોય) એ વાત નિશ્ચિત નથી એકે ‘ જ્યાં શ્રુત હોય ત્યાં મતિજ્ઞાન હોય ’ એ વાત નિશ્ચય છે ૬૬૨-૬૬૩

એ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ આદિનો અભિપ્રાય છે

‘ ન હીત્સુત્ર ’ વગેરેમા તો “ જ્યાં મતિજ્ઞાન છે ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન છે, અને જ્યાં શ્રુતજ્ઞાન છે ત્યાં મતિજ્ઞાન છે ” એમ કહેણું છે

અતઃ એવં એકેન્દ્રિયાણામપિ શ્રુતજ્ઞાન સ્વીકૃતં શ્રુતે ॥

યથા— જહ સુદુમં ભાર્વિંદિયનાણ દર્વિંદિયાવરોહે વિ ।

દવ્વસુઆભાવમિ વિ ભાવસુત્ર પત્થિવાહ્ણ ॥ ૧ ॥

ભાવેન્દ્રિયોપયોગશ્ચ વકુલાદિવત્ એકેન્દ્રિયાણાં સર્વેષાં ભાવ્યઃ ॥

તથા મલયગિરિપૂજ્યા અપ્યાહુઃ નન્દીવૃત્તૌ—

યદ્યપિ તેષાં એકેન્દ્રિયાદીનાં પરોપદેશશ્રવણાસમ્ભવઃ તથાપિ તેષાં તથાવિધક્તયોપશમભાવતઃ કશ્ચિત્ અવ્યક્તઃ અચ્ચરલાભો ભવતિ । યદ્વશાત્ અચ્ચગાનુપક્તં શ્રુતજ્ઞાન ઉપજાયતે । इत्थ ચૈતદગીર્તવ્યમ્—તેષામપિ આહારાદ્યભિલાપ ઉપજાયતે । અભિલાપશ્ચ પ્રાર્થના । સા ચ યદીદમહં પ્રાપ્નોમિ તદા ભવ્ય ભવતીત્યાદ્યક્ષરાનુવિદ્ધૈવ । તંતસ્તેષામપિ કાચિત્ અવ્યક્તાદ્ધરોપલબ્ધિઃ અવશ્ય પ્રતિપત્તવ્યા ॥ ઇતિ ॥

મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાનરૂપે દ્વે ભવત સહ ।

ત્રીણિ તે સાવધિજ્ઞાને સમન પર્યવે તુ વા ॥ ૧૬૪ ॥

એ ઉપરથી જ આગમમાં ‘એકેન્દ્રિય જીવમાં પણ શ્રુતજ્ઞાન છે’ એમ સ્વીકાર કર્યો છે જુઓ જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અવરોધ થયો હોય છતાં સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિયનું જ્ઞાન હોય છે તેમ દ્રવ્યશ્રુતનો અભાવ છતાં પૃથ્વી આદિકમાં ભાવશ્રુત હોય છે (૧)

વળી ભાવ-ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ તો બહુલ આદિની પેઠે સર્વ એકેન્દ્રિયોમાં છે એમ સમજવું

પૂન્યપાદ મલયગિરિ પણ નદીસૂત્રની ટીકામાં લે છે કે—

એ એકેન્દ્રિય જીવોને જીભજીનો ઉપદેશ કર્યોગોચર થયો અસંભવિત છે તોપણ ટોઈ એવા પ્રકારના ક્ષયોપશમને લીધે એમને કંઈ અવ્યક્ત અક્ષરલાભ તો થાય છે અને એને લીધે અક્ષરની પાછળ શ્રુતજ્ઞાન પણ આવે છે આ વાતનો સ્વીકાર આવી રીતે કરવો— એમને પણ આહાર આદિની અભિલાષા થાય છે, અને અભિલાષા એટલે પ્રાર્થના અને તે પ્રાર્થના પણ ‘આ વસ્તુ જે મને મળી નાંચ તો બહુ સારું થાય’ ઇત્યાદિ અક્ષરસંયુક્ત જ છે, ત્યારે એપરથી એ એકેન્દ્રિય જીવોને પણ કંઈક અવ્યક્ત અક્ષરની અવશ્ય પ્રાપ્તિ હોય છે એમ સમજવું

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન બે એક સાથે હોય છે તેમ તે બેની સાથે અવધિજ્ઞાન કે મન

ચતુર્ણાં સહભાવોઽપિ હ્રદયસ્થશ્રમણે ભવેત્ ।

પચાનાં સહભાવે તુ મતદ્વિતયમુચ્યતે ॥ ૯૬૫ ॥

કેચિદ્દૂર્ચુર્નં નશ્યન્તિ યથાર્કેઽભ્યુદિતે સતિ ।

મહાંસિ ચન્દ્રનચ્ચત્રદીપાદીન્યલિલાન્યપિ ॥ ૯૬૬ ॥

ભવન્ત્યર્કિંચિત્કરાણિ કિન્તુ પ્રકાશન પ્રતિ ।

હ્રદયસ્થિકાનિ જ્ઞાનાનિ પ્રોદ્ભૂતે કેવલે તથા ॥ ૯૬૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તતો ન કેવલેનેપાં સહભાવો વિરુદ્ધયતે ।

અવ્યાપારાન્નિષ્ફલાનામપ્યક્ષાણામિવાર્હતિ ॥ ૯૬૮ ॥

અન્યે ત્વાદુર્નં સન્ત્યેવ કેવલજ્ઞાનશાલિનિ ।

હ્રદયસ્થિકાનિ જ્ઞાનાનિ યુક્તિસ્તત્રામિધીયતે ॥ ૯૬૯ ॥

અવાયસદ્દ્રવ્યાભાવાત્ મતિજ્ઞાન ન સમ્ભવેત્ ।

ન શ્રુતજ્ઞાનમપિ ચત્તન્મતિજ્ઞાનપૂર્વકમ્ ॥ ૯૭૦ ॥

રૂપિદ્રવ્યૈકવિપયે ન તૃતીયતુરીયકે ।

લોકાલોકવિપયકજ્ઞાનસ્ય સર્વવેદિન ॥ ૯૭૧ ॥

પર્યવજ્ઞાન પણ હોય છે અને એમ થવાથી ત્રણનો પણ એકત્ર સાથ થાય છે વળી કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાં (હ્રદયપણુમાં) શ્રમણપણુમાં ચારનો સહભાવ પણ હોય છે પાચે જ્ઞાનોના સહભાવના સ બધા એ મત છે ૯૬૪-૯૬૫

કેટલાક એમ કહે છે કે જેમ સૂર્યનો અભ્યુદય થયે છતે પણ ચંદ્રમા, નક્ષત્ર દીપક આદિ હોય છે (એકે પ્રકાશતા બહુ નથી) તેમ, કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયે ચારે હ્રદયસ્થિક જ્ઞાનોના પણ સહભાવ તો રહે કેવળજ્ઞાનની સાથે એમના સહવાસમાં કંઈ વિરોધ નથી આવતો, અર્હતપ્રણુમાં, અવ્યાપૃત હોઈને નિષ્કૂળ રહેતી ઇન્દ્રિયોની જેમ. ૯૬૬-૯૬૮

ખીજઓ વળી એમ કહે છે કે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયે હ્રદયસ્થિક જ્ઞાનો રહેતા નથી પોતાના મતના આધાર માટે એઓ નીચે પ્રમાણે સુક્તિ રજુ કરે છે — ૯૬૯

અપાયરૂપી અદ્વિત્યનો અભાવ હોવાથી, મતિજ્ઞાનનો સંભવ નથી અને મતિજ્ઞાન વિના શ્રુતજ્ઞાનનો પણ સંભવ નથી વળી એક રૂપી દ્રવ્ય માત્ર જ વિષય છે જેનો એવું ત્રીજું અને ચોથું જ્ઞાન પણ સંભવે નહિ કેમકે પાચમાં જ્ઞાનવાળા (સર્વવેદી) પ્રણુમાં લોકાલોક સર્વ વિષયક જ્ઞાન છે વળી છેલ્લા શિવાયના (ચાર) જ્ઞાનો ક્ષયોપશમથી થયેલા હોયછે, અને છે-હુ

ક્ષયોપશમજાન્યન્યાન્યન્યં ચ ક્ષાયિકં મતમ્ ।

સહભાવસ્તદેતેષાં પંચાનામેતિ નૌચિત્તીમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

કટે સત્યુપકલ્પ્યન્તે જાલકાન્યન્તરાન્તરા ।

મૂલતઃ કટનાશો તુ તેષાં વ્યવહૃતિઃ કુતઃ ॥ ૧૭૩ ॥

કિંચ જ્ઞાનદર્શનયોરેવોપયોગૌ સ્તો યથાક્રમમ્ ।

અશ્લેષપર્યાયદ્રવ્યવોધિનોઃ સર્વવેદિનઃ ॥ ૧૭૪ ॥

એકસ્મિન્ સમયે જ્ઞાન દર્શન ચાપરત્તણે ।

સર્વજ્ઞસ્યોપયોગૌ દ્વૌ સમયાન્તરિતૌ સદા ॥ ૧૭૫ ॥

તથાહુઃ—નાણંમિ દંસણમિ ય એત્તો એકતરયંમિ ઉવડત્તા ।

સવ્વસ્સ કેવલિસ્સવિ જુગવ દો નત્થિ ઉવશ્રોગા ॥ ૧૭૬ ॥

इदं सैद्धान्तिकमतं तार्किकाः केचनोचिरे ।

स्यातामेवોपयोगौ द्वावेकस्मिन् समयेऽर्हतः ॥ ૧૭૭ ॥

अन्यथा कर्मण इव स्यादावारकता मिथः ।

एकैकस्योपयोगस्यान्योपयोगोदयद्रुहः ॥ ૧૭૮ ॥

(પાચમુ—કેવળ) જ્ઞાન ક્ષાયિક હોય છે, એમ લિખ્તલિખ્ત પ્રકાર હોવાથી પાચેનો એકત્રવાસ ઉચિત નથી ૬૭૦-૬૭૨

વળી કપાન્ન તરીકે એક સાદડી લ્યો, તે કોઈ સ્થળે અસ્તિત્વમા હોય તો તો તેમા વચ્ચે વચ્ચે જાળીઓ હોવાની ઠપના કરી શકાય પણ મૂળે સાદડી હોય જ નહિ તોપણ એવી જાળીઓની ઠપના કરવાની જરૂર જ ક્યા રહે છે ? ૬૭૩

વળી સર્વજ્ઞ એવા પ્રભુને, અશ્લેષ દ્રવ્ય અને એના પર્યાયોના બોધ કરાવનાર જ્ઞાન તથા દર્શનના ઉપયોગ અનુક્રમે જ હોય છે અર્થાત્ એક સમયે જ્ઞાન હોય છે અને બીજે સમયે દર્શન હોય છે એમ બેજી ઉપયોગો જૂદેજૂદે સમયે હોય છે ૬૭૪-૬૭૫

કહ્યું છે કે—જ્ઞાન અને દર્શન—એ બેમાથી, એકીવેળાએ એકમા જ સર્વ કેવળીઓ ઉપયુક્ત એટલે ઉપયોગવાળા હોય છે, એક સાથે બેઉમા નહિ ૬૭૬

આ અભિપ્રાય સિદ્ધાન્તવાદીઓનો છે તર્કશાસ્ત્રીઓ તો કેટલાક એમ કહે છે કે અર્હત-પ્રભુને એક જ સમયે બેઉ ઉપયોગો ખુશીથી હોય-હોય જ છે જો એમ ન હોય તો એક ઉપયોગ, કર્મની જેમ અન્ય ઉપયોગનો દ્રોહ કરીને એને અટકાવી દઇ શકે વળી એ બેઉ

યચ્ચૈતયોઃ સાધ્યનન્તા સ્થિતિરુક્તોપયોગયોઃ ।

વ્યર્થા સ્યાત્સાધ્યનુદયાદેકૈકસમયાન્તરે ॥ ૧૭૯ ॥

અન્યે ચ કેચન પ્રાહુઃ જ્ઞાનદર્શનયોરિહ ।

નાસ્તિ કેવલિનો ભેદો નિઃશેષાવરણક્ષયાત્ ॥ ૧૮૦ ॥

જ્ઞાનૈકદેશ. સામાન્યમાત્રજ્ઞાન હિ દર્શનમ્ ।

તત્કથં દેશતો જ્ઞાન સમ્ભવેત્સર્વવેદિન ॥ ૧૮૧ ॥

ઉક્ત ચ—કેહ ભણંતિ જુગવં જાણહ પાસહ ચ કેવલી નિયમા ।

અણે ઇગતરિયં ઇચ્છન્તિ સુત્રોવણ્ણે ॥ ૧ ॥

અણે ન ચેવ વીસુ દસણમિચ્છન્તિ જિણવરિન્દસ્ય ।

જ ચિય કેવલનાણ ત ચિય સે દસણં વિતિ ॥ ૨ ॥

અત્ર ચ મૂયાન્ યુક્તિસન્દર્ભઃ અસ્તિ । સ તુ નન્દીવૃત્તિસમ્મત્યાદિ-
મ્યોઽવસેયઃ ॥

અથ પ્રકૃતમ્—

ઉપયોગોની સાદિઅનન્ત સ્થિતિ કહેલી છે એ પણ અંકેક સમયને અન્તરે ઉદયે નહિ આવ
વાથી વ્યર્થ થાય છે ૬૭૭-૬૭૬

વળી અન્ય કેટલાક એમ કહે છે કે કેવળજ્ઞાનીને તો આવરણમાત્ર ક્ષીણ થઇ ગયા છે તો
એમને જ્ઞાન ને દર્શન એવો લેહ શાનો ? વળી જ્ઞાનના એક દેશરૂપ સામાન્ય માત્ર જ્ઞાન-એ
દર્શન છે, તોપણ સર્વવેદી (સર્વજ્ઞ) ને ‘ દેશત ’-દેશથી (અર્થાત્ વિભાગમાત્ર) જ્ઞાન
કેમ સંભવે ? ૬૮૦-૬૮૧

કહ્યું છે કે—

કેટલાકને મતે કેવળજ્ઞાની નિશ્ચયે એકીસાથે જ બાંહે છે અને જુએ છે કેટલાકે વળી
શ્રુતનો આધાર આપીને કહે છે કે જો (જ્ઞાન ને દર્શન) એકાન્તરિત છે (૧)

વળી અન્ય કેટલાક જિનપ્રજુનુ ચિત્તદર્શન માનતા નથી, પરંતુ જે કેવળજ્ઞાન છે એ જ
દર્શન છે એમ કહે છે (૨)

આના સળધમા અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિયુક્ત લખાણો છે એ સર્વ નન્દીસૂત્રની વૃત્તિ-
સમ્મતિતર્ક વગેરે અથોમાથી બાણી લેવા

હવે પ્રસ્તુત ખાગતપર આવીએ —

વિનૈતાભ્યાં પરઃ કશ્ચિન્નોપયોગોઽર્હતાં મતઃ ।

તતઃ કથં ભવેત્તેષાં મત્યાદિજ્ઞાનસમ્ભવઃ ॥ ૧૮૨ ॥

इत्यादि प्राय. अर्थतः तत्त्वार्थभाष्यवृत्तिगतम् ॥

अथ ज्ञानस्थितिर्द्वेधा प्रज्ञप्ता परमेश्वरैः ।

साद्यनन्ता सादिसान्ता तत्राद्या केवलस्थितिः ॥ १८३ ॥

शेषज्ञानानां द्वितीया तत्राद्यज्ञानयोर्लघु ।

अन्तर्मुहूर्त्तमुत्કृष्टा पदपट्टि सागराणि च ॥ १८४ ॥ युग्मम् ॥

इयं चैवम्—त्रयस्त्रिंशत्त्वार्धिमानौ भवौ द्वौ विजयादिषु ।

द्वाविंशत्यविधमानान् वा भवांस्त्रीनच्युतादिषु ॥ ૧૮૫ ॥

કૃત્વોત્કર્ષાત્ શિવ યાયાત્ સમ્યક્ત્વમથવા ત્યજેત્ ।

સાતિરેકા નરભવૈઃ પદપટ્ટિર્વાર્ધયસ્તદા ॥ ૧૮૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

यदाहुः—देवारे विजयाइसु गयस्स तिनचुए अहव ताइं ।

अइरेग नरभवियं नाणाजीवाण सव्वच्चं ॥ ૧ ॥

“ અહીં પ્રભુને, જ્ઞાન અને દર્શન એ બે ઉપશત ડોઘ ત્રીએ ઉપયોગ તો કહ્યો નથી ત્યારે એમને મતિજ્ઞાન વગેરે ક્યાથી સહાયે ? ” ઇત્યાદિ અર્થનું લખાણુ પ્રાય તત્ત્વાર્થ-ભાષ્યની વૃત્તિમા છે ૬૮૨

હવે જ્ઞાનની સ્થિતિ વિષે

જિનપ્રભુએ જ્ઞાનની સ્થિતિ બે પ્રકારની કહી છે (૧) સાદિઅનન્ત અને (૨) સાદિસાન્ત કેવળજ્ઞાનની સ્થિતિ સાદિઅનન્ત છે બીજા ચારેની સાદિસાન્ત છે પહેલા બે જ્ઞાનની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની, અને ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમની છે ૬૮૩-૬૮૪

એ આ પ્રમાણે —વિજય આદિમા તેત્રીશ તેત્રીશ સાગરોપમના બે ભવ અથવા અચ્યુત દેવલોક આદિમા બાવીશ બાવીશ સાગરોપમના ત્રણ ભવ કરીને ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ પામે અથવા સમકિત જોઇ નાખે ત્યારે મનુષ્યભવોવડે છાસઠ સાગરોપમથી કંઈક અધિક કાળ થાય ૬૮૫-૬૮૬

કહ્યું છે કે—જેવાર વિજય આદિમા જવાથી, અથવા ત્રણવાર અચ્યુત આદિમા જવાથી છાસઠ સાગરોપમ થાય મનુષ્યના જ ભવોમા રહે તો એથી કંઈ વિશેષ થાય નાનાપ્રકારના જીવોની અપેક્ષાએ વળી એ જ્ઞાનો સર્વકાળ હોય (૧)

અથોત્કૃષ્ટાવધિજ્ઞાનસ્થિતિરેવૈવ વર્ણિતા ।

જઘન્યા ચૈકસમયં સા ત્વેવ પરિભાવ્યતે ॥ ૧૮૭ ॥

યદા વિભગકજ્ઞાની સમ્યક્ત્વ પ્રતિપદ્યતે ।

તદા વિભગસમયે તસ્મિન્નેવાવધિર્ભવેત્ ॥ ૧૮૮ ॥

ક્ષણે દ્વિતીયે તદ્જ્ઞાનં ચેત્પતેન્મરણાદિના ।

તદા જઘન્યા વિજ્ઞેયાવધિજ્ઞાનસ્થિતિર્બુધૈઃ ॥ ૧૮૯ ॥

સંયતસ્યાપ્રમત્તત્ત્વે વર્તમાનસ્ય કસ્યચિત્ ।

મનોજ્ઞાનં સમુત્પદ્ય દ્વિતીયસમયે પતેત્ ॥ ૧૯૦ ॥

एवं मन.पर्यवस्य स्थितिर्लघ्वी क्षणात्मिका ।

देशोना पूर्वकोटी तु महती सापि भाव्यते ॥ ૧૯૧ ॥

पूर्वकोट्यायુષો दीक्षाप्रतिपत्तेरनन्तरम् ।

મનોજ્ઞાને સમુત્પન્ને યાવજીવ સ્થિતે ચ સા ॥ ૧૯૨ ॥

स्थितिर्लघ्वी ऋजुमतिमनोज्ञानव्यपेक्षया ।

અન્યત્વપ્રતિપાતિત્વાદાકૈવલ્ય હિ તિષ્ઠતિ ॥ ૧૯૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અવધિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલી જ એટલે છામક સાગરોપમની હોય છે એની જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની છે—તે આ પ્રમાણે —જ્યારે વિભગજ્ઞાની સમક્રિત પામે છે ત્યારે તે વિભગના સમયમાજ એને અવધિજ્ઞાની થાય છે એ મરણ આદિને લીધે બીજે જ ક્ષણે એ જ્ઞાન પડે તો અવધિજ્ઞાનની જઘન્ય સ્થિતિ થાય ૯૮૭-૯૮૯

અપ્રમત્તપણે રહેતા કોઈ સયતિને મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈને બીજે જ ક્ષણે પડે છે એવું બને છે, એટલે એપરથી એની જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની કહેવાય છે જ્યારે એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂર્વકોટિથી ઠીક ઉણી છે ૯૯૦-૯૯૧

પૂર્વકોટિના આયુષ્યવાળા જીવને દીક્ષા લીધા પછી મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને યાવજીવ રહે તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉપર જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે એ ઋજુમતિ મન પર્યવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ કહી છે વિપુલમતિ મન પર્યવજ્ઞાન તો અપ્રતિપાતી હોવાથી કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી રહે છે ૯૯૨-૯૯૩

કેવલસ્થિતિરુક્તૈવ સાધ્યનન્તેત્યનન્તરમ્ ।

મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનસ્થિતિસ્ત્રેધા ભવેદથ ॥ ૧૧૪ ॥

અનાધ્યનન્તાભવ્યાનાં ભવ્યાનાં દ્વિવિધા પુનઃ ।

અનાદિસાન્તા સાધ્યન્તા તત્રાધ્યા જ્ઞાનસમ્ભવે ॥ ૧૧૫ ॥

સાદિસાન્તા પુનર્દ્વેધા જઘન્યોત્કૃષ્ટભેદતઃ ।

જઘન્યાન્તર્મુદ્ધૂર્તં સ્યાત્ સા ચૈવં પરિભાવ્યતે ॥ ૧૧૬ ॥

જન્તોઞ્રષ્ટસ્ય સમ્યક્ત્વાત્ પુનરન્તર્મુદ્ધૂર્તતઃ ।

સમ્યક્ત્વલબ્ધૌ લઘ્વી સ્યાદજ્ઞાનદ્વિતયસ્થિતિઃ ॥ ૧૧૭ ॥

અનન્તકાલચક્રાણિ કાલતઃ પરમા સ્થિતિ ।

દેશોનં પુદ્ગલપરાવર્તાર્દ્ધં ચેત્રતસ્તુ સા ॥ ૧૧૮ ॥

માયના— સમ્યક્ત્વતઃ પરિભ્રશ્ય વનસ્પત્યાદિપુ ભ્રમન્ ।

સમ્યક્ત્વં લભતેઽવશ્ય કાલેનૈતાવતા પુન ॥ ૧૧૯ ॥

જઘન્યા ત્વેકસમયં વિભંગસ્ય સ્થિતિ કિલ ।

ઉત્પદ્ય સમય સ્થિત્વા ભ્રશ્યતઃ સા પુનર્ભવેત્ ॥ ૧૦૦૦ ॥

કેવલજ્ઞાનની સ્થિતિ તો સાદિઅનન્ત છે એમ પૂર્વે કહેલું છે

હવે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનની સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની છે (૧) અનાદિ-અનન્ત, (૨) અનાદિસાન્ત, (૩) માદિસાન્ત અલબ્ધોની અનાદિ અનન્ત છે લબ્ધોની અનાદિ અનન્ત અને સાદિસાન્ત એમ બે પ્રકારે છે એમા પહેલા પ્રકારની, જ્ઞાનનો સંભવ હોય, તો હોય ૯૯૪-૯૯૫

‘સાદિસાન્ત’ ના વળી બે ભેદ છે (૧) જઘન્ય -અને (૨) ઉત્કૃષ્ટ તેમા ‘જઘન્ય’ અન્તર્મુદ્ધૂર્તની હોય તે આવી રીતે —સમક્રિતથી પતિત થયેલા પ્રાણીને પુન અન્તર્મુદ્ધૂર્તમા સમક્રિત પ્રાપ્ત થાય તો જેઉ અજ્ઞાનોની જઘન્ય સ્થિતિ થાય ૯૯૬-૯૯૭

એમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ‘જાગથી’ અનન્ત કાળચક્રો સુધીની હોય, અને ‘સૂત્રથી’ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનથી કંઈડ ઓછી હોય અને તે એવી રીતે કે સમક્રિતથી પતિત થઇ વનસ્પતિ આદિમા પરિભ્રમણ કરતા કરતા તેટલે કાળે પુન નિશ્ચયે સમક્રિત પામે ૯૯૮-૯૯૯

વિશગજ્ઞાનની સ્થિતિ જઘન્યત એક મમયની હોય જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ, એડ સમય રહી પડે છે તે જ્ઞાનની એ સ્થિતિ કહેવાય. વળી એની (વિશગજ્ઞાનની) ઉત્કૃષ્ટ

ત્રયચ્ચિન્નશત્સાગરાણિ વિભંગસ્ય સ્થિતિર્ગુરુઃ ।

દેશોનયા પૂર્વકોઽધ્યાધિકાનિ તત્ર ભાવના ॥ ૧૦૦૧ ॥

દેશોનપૂર્વકોઽધ્યાયુ કશ્ચિદગી વિભગવાન્ ।

જ્યેષ્ઠાયુરપ્રતિષ્ઠાને તિષ્ઠેત્ વિભગસયુતઃ ॥ ૧૦૦૨ ॥

इति ज्ञानस्थितिः ॥

अथ अन्तरम्—

मत्यादिज्ञानतो भ्रष्ट पुन कालेन यावता ।

ज्ञानमाप्नोति मत्यादिज्ञानानामन्तर हि तत् ॥ १००३ ॥

अनन्तकालचक्राणि कालतः स्यान्मतिश्रुते ।

देशोन पुद्गलपरावर्त्ताद्દેષેત્રતોઽન્તરમ્ ॥ ૧૦૦૪ ॥

एवमेवावधिमान.पर्यायज्ञानयो. परम् ।

अन्तर्मुहूर्त्तमात्र च सर्वेष्वेवन्तर क्षण ॥ ૧૦૦૫ ॥

केवलस्यान्तर नास्ति साद्यनन्ता हि तस्स्थिति ।

अनाद्यन्तानादिसान્તેઽજ્ઞાનદ્વયેઽપિ નાન્તરમ્ ।' ૧૦૦૬ ॥

સ્થિતિ, તેત્રીશ સાગરોપમમા, કદક ન્યૂન એવી પૂર્વકાદિ ઉચેરીએ એટલી છે પૂર્વકાદિ કરતા સહેજ ન્યૂન આયુષ્યવાળો કોઈ વિભગશાની છવ ઉત્કૃષ્ટત એટલો વખત વિભગ જ્ઞાન સહિત અપ્રતિષ્ઠાન નામની નારકીને વિષે ગહે છે એવી ભાવના છે ૧૦૦૦-૧૦૦૨

આ 'પ્રમાણે જ્ઞાનની સ્થિતિનું સ્વરૂપ સમજવું

હવે જ્ઞાનોના અન્તર વિષે

‘મતિજ્ઞાન’ વગેરે જ્ઞાનથી ભ્રષ્ટ થયેલ પ્રાણી પુન બેટલે કાળે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તેટલું મતિ આદિક જ્ઞાનોનું અન્તર જાણવું ૧૦૦૩

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનું અન્તર ઉત્કૃષ્ટપણે ‘કાળથી’ અનન્તકાળયકોનું હોય, અને ‘દેત્રથી’ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનું હોય ૧૦૦૪

વળી અવધિ અને મન પર્યાવનું અન્તર ઉત્કૃષ્ટત એટલું જ હોય જ્યારે એ સર્વનું અન્તર બદન્યત અન્તર્મુહૂર્તનું હોય છે ૧૦૦૫

કેવળજ્ઞાનનું અન્તર નથી કેમકે એની સ્થિતિ આદિઅનન્ત છે તેમ અનાદિઅનન્ત અને અનાદિસાન્ત-એવા બન્ને અજ્ઞાનોને વિષે પણ અન્તર નથી ૧૦૦૬

સાદિસાન્તે પુનસ્તત્રાધિકાઃ પટ્પટ્ટિસાગરાઃ ।

ઇયમુલ્કુટસમ્યક્સ્વસ્થિતિરેવ તદન્તરમ્ ॥ ૧૦૦૭ ॥

અન્તર સ્યાદ્વિભંગસ્ય જ્યેષ્ઠ કાલો વનસ્પતેઃ ।

અન્તર્મુહૂર્તમેતેષુ ત્રિપુ જ્ઞેયં જઘન્યતઃ ॥ ૧૦૦૮ ॥

સ્તોકા મનોજ્ઞા અવધિમન્તોઽસંખ્યગુણાસ્તતઃ ।

મતિશ્રુતજ્ઞાનવન્તો મિથસ્તુલ્યાસ્તતોઽધિકાઃ ॥ ૧૦૦૯ ॥

અસંખ્યેયગુણાસ્તેભ્યો વિભગજ્ઞાનશાલિનઃ ।

કેવલજ્ઞાનિનોઽનન્તગુણાસ્તેભ્યઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૦૧૦ ॥

તદનન્તગુણાસ્તુલ્યા મિથો દ્વચજ્ઞાનવર્તિનઃ ।

અપ્યપ્તસ્વેપુ પર્યાયા અનન્તા. કીર્તિતા જિનૈઃ ॥ ૧૦૧૧ ॥

સર્વેષાં પર્યવા દ્વેધા સ્વકીયાપરભેદતઃ ।

સ્વધર્મરૂપાસ્તત્ર સ્વે પરધર્માત્મિકા. પરે ॥ ૧૦૧૨ ॥

દ્વયોપશમવૈચિત્ર્યાન્મતેરવગ્રહાદયઃ ।

અનન્તભેદાઃ પટ્સ્થાનપતિતત્વાદ્ ભવન્તિ હિ । ॥ ૧૦૧૩ ॥

‘ સાદિસાન્ત ’ (અજ્ઞાનદ્વય) મા છાસઠ સાગરોપમથી કઇક અધિક અન્તર છે અને એ સમક્રિતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બરાબર છે ૧૦૦૭

વિભગજ્ઞાનનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર વનસ્પતિના કાળ જેટલું છે ત્રણે અજ્ઞાનોનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું બાળુનું ૧૦૦૮

મન પર્યાવશાનીઓ સર્વથી થોડા છે, અવધિજ્ઞાનીઓ એનાથી અનન્તગણા છે મતિ જ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની જે ઉપરસ્પર તુલ્ય છે અને અવધિજ્ઞાનીઓ કરતા અધિક છે ૧૦૦૯

એના કરતા અસંખ્યગણા વિભગજ્ઞાનીઓ છે, અને અનન્ત ગણા કેવલજ્ઞાનીઓ છે ૧૦૧૦

તેથી અનન્તગણા અને પરસ્પર તુલ્ય જે ઉ-અજ્ઞાન-વાળાઓ છે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન-એમ આઠેમા પ્રભુએ અનન્ત પર્યાયો કહેલા છે ૧૦૧૧

સર્વેના પર્યાયો, (૧) સ્વપર્યાય અને (૨) પરપર્યાય-એમ બે પ્રકારના છે સ્વધર્મરૂપ-એ સ્વ પર્યાય અને પરધર્મરૂપ એ પરપર્યાય ૧૦૧૨

દ્વયોપશમના વિચિત્રપણાને લીધે, મતિજ્ઞાન છ ‘ સ્થાન ’ મા બેઠે ચાલ્યા ગયેલું હોઇ, એના ‘ અવગત ’ આદિ અનન્ત ભેદ થાય છે ૧૦૧૩

પદ સ્થાનાનિ ચૈવમ્—

સહ્યેયાસંહ્યેયાનન્તમાર્ગૈર્વૃદ્ધિર્યથાક્રમમ્ ।

સહ્યેયાસહ્યેયાનન્તગુણૈર્વૃદ્ધિરિતીહ પટ્ ॥ ૧૦૧૪ ॥

અનન્તાસંહ્યસહ્યાનામનન્તાસહ્યસહ્યકાઃ ।

ભેદાઃ સ્યુરિત્યનન્તાસ્તે મતિજ્ઞાનસ્ય પર્યવાઃ ॥ ૧૦૧૫ ॥

પ્રતિજ્ઞેય મતિજ્ઞાન વિભિદ્યેત્ત યતોઽથવા ।

જ્ઞેયાનન્ત્યાત્તતોઽનન્તા મતિજ્ઞાનસ્ય પર્યવા ॥ ૧૦૧૬ ॥

નિર્વિભાગૈ પરિચ્છેદૈઃ ચ્છિન્નં કલ્પનયાથવા ।

અનન્તલ્લંઘ્ય ભવતીત્યનન્તા મતિપર્યવાઃ ॥ ૧૦૧૭ ॥

સ્વેભ્યોઽનન્તગુણા યે ચ સન્ત્યર્થાન્તરપર્યવાઃ ।

યતસ્તત્રોપયુજ્યન્તે તતસ્તેઽપ્યસ્ય પર્યવા ॥ ૧૦૧૮ ॥

યથાપ્યસ્મિન્નતલ્લંઘ્યા તથાપ્યસ્યોપયોગત ।

તેઽદસીયા અસંવદ્ધસ્વોપયોગિધનાદિવત્ ॥ ૧૦૧૯ ॥

આહ ચ—

મતિજ્ઞાનના એ છ સ્થાનો આ પ્રમાણે —(૧)સંહ્યેય ભાગવૃદ્ધિ, (૨) અસંહ્યેય ભાગવૃદ્ધિ, (૩) અનન્ત ભાગવૃદ્ધિ, (૪) સંહ્યેય શુભવૃદ્ધિ, (૫) અસંહ્યેય શુભવૃદ્ધિ, અને (૬) અનન્ત શુભવૃદ્ધિ એમા 'અનન્ત' ના, 'અસંહ્યેય' ના, અને 'સંહ્યેય' ના અનન્ત-અસંહ્યેય-અને-સંહ્યેય લેહો છે અને તેથી મતિજ્ઞાનના પચાસે અનન્ત છે ૧૦૧૪-૧૦૧૫

અથવા, જેટલા જેય એટલા મતિજ્ઞાનના લેહ, અને એ જેય અનન્ત છે માટે પણ મતિજ્ઞાનના અનન્ત પચાસે છે ૧૦૧૬

અથવા મતિજ્ઞાનને નિર્વિભાગ પરિચ્છેદોમા છિન્ન થયેલું કં પો એવા પરિચ્છેદો-ખંડો 'અનન્તા' થાય છે એટલે પણ એના (મતિજ્ઞાનના) અનન્ત પચાસે છે ૧૦૧૭

વળી પોતાનાથી અનન્તગણા જે અન્યપદાર્થોના પચાસે છે તેઓ પણ એમા ઉપયુક્ત થાય છે માટે એઓ પણ એના પચાસે છે ૧૦૧૮

યદપિ એઓ એમા સંબંધ નથી તથાપિ એના ઉપયુક્તપણાથી, ત તેના છે, સંબંધ નહિ છતાં ઉપયોગી હોવાથી અમુક ધન જેમ પોતાનું કહેવાય છે એમ ૧૦૧૯

ીથે પ્રમાણે અન્યત્ર કહેલું છે, જે પણ આ વાતને ટેકા આપે છે —

નનુ જહ તે પરપજ્ઞાયા ન તસ્સ ગ્રહ તસ્સ ન પરપજ્ઞાયા ।
આચાર્યઃ ગ્રાહ—જ તમિ ગ્રસંવદ્ધા તો પરપજ્ઞાયવવેસો ॥ ૧૦૨૦ ॥

ચાયસપજ્ઞાયવિસેસણાઈણા તસ્સ જમુવજુજ્જન્તિ ।
સધણમિવાસવદ્ધં હવન્તિ તો પજ્જવા તસ્સ ॥ ૧૦૨૧ ॥

ચાયત્તિ ત્યાગેન સ્વપર્યાયવિશેષણાદિના ચ પરપર્યાયા ઘટાદિપર્યાયા
યેન કારણેન તસ્ય જ્ઞાનસ્ય ઉપયુજ્યન્તે ઉપયોગં યાન્તિ । યતઃ ઘટાદિ
સકલવસ્તુપર્યાયપરિત્યાગે એવ જ્ઞાનાદિરર્થઃ સુજ્ઞાતો ભવતીતિ સર્વે પર્યાયાઃ
પરિત્યાગમુલેન ઉપયુજ્યન્તે । તથા પરપર્યાયસદ્ભાવે એવ એતે સ્વપર્યાયા
ઇતિ વિશેષયિતુ શક્યા ઇતિ ॥ સ્વપર્યાયવિશેષણેન પરપર્યાયા ઉપયુજ્યન્તે
ઇતિ તાત્પર્યમ્ ॥

શ્રુતેડ્યનન્તા પર્યાયાઃ પ્રોક્તાઃ સ્વપરભેદતઃ ।
સ્વીયાસ્તન્ન ચ નિર્દિષ્ટાસ્તેડક્ષરાનક્ષરાદય ॥ ૧૦૨૨ ॥
ક્ષયોપશમવૈચિત્ર્યાદ્વિપયાનન્તયતશ્ચ તે ।
શ્રુતાનુસારિબોધાનામાનન્ત્યાત્સ્યુરનન્તકાઃ ॥ ૧૦૨૩ ॥

અહિ કોઈ એવી શ કા ઉઠાવે કે “ ન્યારે તે પરપર્યાયો છે ત્યારે તેઓ તેના નથી, અને
જે તેના છે તેો તે પરપર્યાયો નથી ” તેો એતુ સમાધાન એવી રીતે કે ‘ એ પરપર્યાયો
એટલા માટે કહેવાય છે કે એ એની સાથે સબદ્ધ નથી માટે ૧૦૨૦

વળી ‘ સ્વપર્યાયો એવા વિશેષણને લીધે, પોતાપણુનો ત્યાગ થાય છે, પરન્તુ એના ઉપ
યોગમા આવવાથી એ પર્યાયો એના કહેવાય છે, અસબદ્ધ છતા પોતાના ઉપયોગમા આવતુ
ધન જેમ પોતાનુ કહેવાય છે એમ.

સબધપણુનો ત્યાગ છતા સ્વપર્યાય (એણુ વિશેષણુ)—એતુ કારણુ એ કે એ કાર
ણથી પરપર્યાયો એટલે ઘટ આદિના પર્યાયો એ જ્ઞાનના ઉપયોગમા આવે છે કેમકે ઘટ વગેરે
સર્વ વસ્તુઓના પર્યાયના પરિત્યાગવડે જ જ્ઞાનાદિ અર્થ મુક્તાત થાય છે આમ સર્વ પર્યાયો
ત્યાગસ્વરૂપે ઉપયોગમા આવે છે વળી ‘ પરપર્યાય ’ એણુ કહીહોય—એનો સદ્ભાવ હોય,
તો જ આ ‘ સ્વપર્યાય ’ છે એમ કહેણુ શક્ય છે ‘ સ્વપર્યાય ’ ના વિશેષણુ કરીને પરપર્યા
યોનો ઉપયોગ કરાય છે—એમ તાત્પર્ય છે

શ્રુતજ્ઞાનના પણુ અનન્ત પર્યાયો છે અને એનાયે સ્વપર્યાય, અને પરપર્યાય—એવા બે ભેદ
છે અક્ષર અનક્ષર વગેરે સ્વપર્યાયો છે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી તથા વિપર્યાયના અનન્તપ

અવિભાગપરિચ્છેદૈરનન્તા વા ભવન્તિ તે ।

અનન્તા પરપર્યાયા અપ્યસ્મિન્તે તુ પૂર્વવત્ ॥ ૧૦૨૪ ॥

અથવા સ્યાત્ શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતગ્રન્થાનુસારતઃ ।

શ્રુતગ્રન્થશ્ચાક્ષરાત્મા તાન્યકારાદિકાનિ ચ ॥ ૧૦૨૫ ॥

તચ્ચૈકૈકમુદાત્તાનુદાત્તસ્વરિતભેદત ।

અલ્પાનલ્પપ્રયત્નાનુનાસિકાન્યવિશેષત્ ॥ ૧૦૨૬ ॥

સયુક્તાસયુક્તયોગદ્વયાદિસયોગભેદતઃ ।

આનન્ત્યાચ્છાભિધેયાનાં ભિદ્યમાનમનન્તધા ॥ ૧૦૨૭ ॥ યુગ્મસ્ ॥

કેવલો લભતેઽકાર શેષવર્ણયુતશ્ચ યાન્ ।

તે સર્વેઽસ્ય સ્વપર્યાયાસ્તદન્યે પરપર્યાવાઃ ॥ ૧૦૨૮ ॥

અથ ચ અનન્તસ્વાન્યપર્યાયમેકૈકમક્ષરં શ્રુતે ।

પર્યાયાસ્તેઽલિલદ્રવ્યપર્યાયરાશિતસ્મિતા ॥ ૧૦૨૯ ॥

બાધી, શ્રુતાનુસારી જ્ઞાનોના પણ અનન્તપણાને લીધે એ પર્યાયો અનન્ત હોય છે અથવા એના (શ્રુતજ્ઞાનના) નિર્વિભાગ પરિચ્છેદો છે માટે પણ એના પર્યાયો અનન્ત છે ૧૦૨૨-૧૦૨૩

શ્રુતજ્ઞાનના પરપર્યાયો પણ અનન્ત છે, મતિજ્ઞાનના પરપર્યાયોની જેમ (જે ઉપર કહી ગયા છીએ) ૧૦૨૪

અથવા, શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતગ્રંથને અનુસારે હોય છે, એ શ્રુતગ્રંથ અક્ષરરૂપ છે, એ અક્ષરો અકારાદિક છે, - ૧૦૨૫

એ અકારાદિ અક્ષરોના વળી ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત, અપ્રયત્ન, અનપ્રયત્ન, અનુનાસિક, અનનુનાસિક, સ યોગી, અમ યોગી, દ્વિકસ યોગી ઇત્યાદિક લેદ છે માટે, તેમજ એમના અનન્ત અભિધેય છે માટે, એના અનન્ત લેદ છે ૧૦૨૬-૧૦૨૭

બીજા અક્ષરોની સાથે ભેદાવાથી કેવળ અકારના જે પર્યાયો થાય છે એ એના સ્વપર્યાયો કહેવાય તે શિવાયના પરપર્યાયો છે ૧૦૨૮

એવી રીતે શ્રુતજ્ઞાનમાં અકેક અક્ષરના અનન્ત સ્વપર્યાયો અને પરપર્યાયો છે અને એ બધા પર્યાયોનો સરવાળો સર્વદ્રવ્યપર્યાયો બેટલો છે ૧૦૨૯

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—

માહ ચ—એકેકમસ્ત્વર પુણ સપરપજ્ઞાયમેયત્રો ભિન્નમ્ ।

ત સત્ત્વદત્તવપજ્ઞાયરાસિમાણ મુણેયવ્વમ્ ॥ ૧૦૩૦ ॥

જે લહહ કેવલ્લો સેસવણ્ણસહિઓ અ પજ્જવેડ્ગારો ।

તે તસ્સ પજ્ઞાયા સેસા પરપજ્જવા તસ્સ ॥ ૧૦૩૧ ॥

અર્થ ભાવઃ—યાન્ પર્યાયાન્ કેવલ અકારઃ શેષવર્ણસહિતશ્ચ લભતે તે તસ્ય સ્વપર્યાયા. । શેષાઃ શેષવર્ણસમ્બન્ધિનો ઘટાદ્યપરપદાર્થસમ્બન્ધિ નશ્ચ પરપર્યાયાઃ તસ્ય અકારસ્ય ઇતિ ॥

एवविधानेकवर्णपर्यायौघैः समन्वितम् ।

ततश्चानन्तपर्यायं श्रुतज्ञान श्रुत श्रुते ॥ १०३२ ॥

अथावधेः स्वपर्याया विविधा या भिदोऽवधे. ।

क्षायोपशमिकभवप्रत्ययादिविभेदत ॥ १०३३ ॥

तिर्यगूनैरयिकस्वर्गिनरादिस्वामિभेदतः ।

अनन्तमित्स्वविषयद्रव्यपर्यायभेदनः ॥ १०३४ ॥

असंख्यमित्स्वविषयक्षेत्राद्भाभेदतोऽपि च ।

निर्विभागैर्वિभागैश्च ते चैवं स्युरनन्तकाः ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રત્યેક અક્ષરના સ્વપર્યાયો છે તેમ પરપર્યાયો છે એ સર્વ પર્યાયો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના રાશિ બેટલા છે કેવળ જ્ઞકારના, શેષવર્ણોની માથે બેડાવાથી, જે પર્યાયો થાય છે એ એના સ્વપર્યાયો શેષ એના પરપર્યાયો ૧૦૩૦-૧૦૩૧

એનો ભાવાર્થ —જે પર્યાયોને કેવળ જ્ઞકાર શેષવર્ણ સાથે બેડાવાથી પ્રાપ્ત કરે એ સ્વપર્યાય શેષ, એટલે શેષવર્ણસળધી અને ઘટાદિ અપર પદાર્થ સળધી, પર્યાયો એ જ્ઞકારના પરપર્યાયો છે

એવી રીતે શ્રુતજ્ઞાન અનેક વર્ણપર્યાયોના રાશિઓવાળું છે અને એથીજ એને શાસ્ત્રમા અનન્તપર્યાયોવાળું કહ્યું છે ૧૦૩૨

હવે અવધિજ્ઞાનના ક્ષાયોપશમિક, ભવપ્રત્યય વગેરે પ્રકારને લઈને એના જે વિવિધ ભેદ પડે છે એ એના (અવધિજ્ઞાનના) સ્વપર્યાય છે ૧૦૩૩

અને એ તિર્યચ, નારકી, દેવતા અને મનુષ્ય આદિક વ્યાપ્તિભેદને લઈને, તથા અનંત ભેદોવાળા પોતાના વિષયના દ્રવ્યપર્યાયોના ભેદને લઈને તથા અસંખ્ય ભેદોવાળા પોતાના વિષય

एव मनःपर्यवस्य केवलस्य च पर्यवाः ।

निर्विभागैर्विभागै. स्वे स्वाम्यादिभेदतोऽपि च ॥ १०३६ ॥

अनन्तद्रव्यपर्यायज्ञानाच्च स्थुरनन्तका ।

अज्ञानत्रितयेऽप्येव ज्ञेया अनन्तपर्यवा. ॥ १०३७ ॥ युग्मम् ॥

परપર્યવાस्तુ सर्वत्र प्राग्वत् ॥

अष्टाप्येतानि तुल्यानि व्यपेक्ष्य स्वान्यपर્યवान् ।

यद्वक्ष्येऽल्पबहुत्व तदपेक्ष्य स्वीयपर્યवान् ॥ १०૩૮ ॥

तत्र स्युः सर्वतः સ્તોકા મન.પર્યાયપર્યવા ।

મનોદ્રવ્યૈકવિપયમિદં જ્ઞાન ભવેદ્યતઃ ॥ ૧૦૩૯ ॥

અન્યોઽનન્તગુણા કિં ચ વિભગજ્ઞાનપર્યવા ।

મનોજ્ઞાનાપેક્ષયા યદ્વિભંગવિપયો મહાન્ ॥ ૧૦૪૦ ॥

આરમ્ભ્ય નવમગ્રૈવૈયકાદાસસમક્ષિતિમ્ ।

ઉર્ધ્વાધ. ચૈત્રકે તિર્યક્ ચાસત્યદ્વીપવાર્ધિકે ॥ ૧૦૪૧ ॥

રૂપિદ્રવ્યાણિ કતિચિત્તપર્યાયાશ્ચ વેત્તિ સઃ ।

અનન્તઘ્નાસ્તે ચ મનોજ્ઞાનજ્ઞેયવ્યપેક્ષયા ॥ ૧૦૪૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વાળા ક્ષેત્ર અને કાળના લેહને લઇને, તેમજ એના નિર્વિભાગ વિભાગોને લઇને, અનન્ત છે ૧૦૩૪-૧૦૩૫

એવી રીતે મન પર્યવજ્ઞાનના અને દ્રવ્યજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો પણ નિર્વિભાગ વિભાગોને લઇને તથા સ્વામી આદિ લેહને લઇને તથા અનન્ત દ્રવ્યપર્યાયના જ્ઞાનને લઇને, અનન્તા છે ૧૦૩૬-૧૦૩૭

ત્રણે અજ્ઞાનોના પણ એવીજ રીતે અનન્ત સ્વપર્યાયો છે

પરપર્યાયો તો સર્વત્ર પૂર્વવત્ છે

પાચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન મળીને આઠે જે સ્વ અને પર પરાયની અપેક્ષાએ સમાન છે અને હવે એમનું અટપળહૂત્વ કહેશું એ માત્ર સ્વપર્યાયને અપેક્ષીને કહેશું ૧૦૩૮

મન પર્યવજ્ઞાનના પર્યાયો સર્વથી ઓછા ॥ કારણકે એ જ્ઞાનનો વિષય કૃષ્ણ મનોદ્રવ્ય ન છે ૧૦૩૯

વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો એથી અનન્તગણ્યા છે, કેમકે મન પર્યવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ વિભગ જ્ઞાનનો વિષય મ્હોટો છે ૧૦૪૦

વિભગજ્ઞાની ઉચ્ચે નવમા ગ્રૈવૈયકથી માલીને નીચે સાતમી નારદી સુધી, અને તિર્યક્ અસ

समस्तरूपिद्रव्याणि प्रतिद्रव्यमसंख्यकान् ।

भावान् वेत्तीत्यनन्तघ्ना विभंगापेक्षयावधौ ॥ १०४३ ॥

अनन्तगुणितास्तेभ्यः श्रुताज्ञान इदं यतः ।

सर्वमूर्त्तामूर्त्तद्रव्यसर्वपर्यायगोचरम् ॥ १०४४ ॥

श्रुताज्ञानાવિષયાણાં કેપાંચિત્ વિષયત્વત્ ।

સ્પષ્ટત્વાच्च શ્રુતજ્ઞાને તેભ્યો વિશેષતોઽધિકા. ॥ ૧૦૪૫ ॥

अभिलाष्यानभिलाष्यविषयेऽनन्तसंगुणाः ।

मत्तજ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાનાદભિલાષ્યૈકગોચરાત્ ॥ ૧૦૪૬ ॥

मतिज्ञानपर्यवाश्च ततो विशेषतोऽधिकाः ।

મતિજ્ઞાનપર્યવાશ્ચ તતો વિશેષતોઽધિકાઃ ॥ ૧૦૪૭ ॥

तेभ्योऽप्यनन्तगुणिताः केवलज्ञानपर्यवाः ।

તેભ્યોઽપ્યનન્તગુણિતાઃ કેવલજ્ઞાનપર્યવાઃ ॥ ૧૦૪૮ ॥

इति ज्ञानम् ॥ २६ ॥

અધીપસમુદ્રોદ્ગ્રેષ્ઠ ક્ષેત્રમા રહેલા રૂપી પદાર્થોને તથા એના કોઈ કોઈ પર્યાયોને બહુ છે, જે પર્યાયો મન પર્યવશાનના ગ્રેયની અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે ૧૦૪૧-૧૦૪૨

અવધિજ્ઞાની સર્વ રૂપીપદાર્થોને તથા પ્રત્યેક પદાર્થના અમ અથ લાવોને બહુ છે, માટે વિશ્વગજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનન્ત છે ૧૦૪૩

એ કરતા અનન્તગણા શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે, કારણ કે મૂર્ત્તામૂર્ત્ત-સર્વ-દ્રવ્યના પર્યાયો શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિષય છે ૧૦૪૪

શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો, શ્રુતઅજ્ઞાનનો અવિષય-એવા કેટલાક પર્યાયોનો પણ વિષય હોવાથી તથા સ્પષ્ટ હોવાથી તેથી વિશેષ અધિક છે ૧૦૪૫

માત્ર વચનગોચર એવા શ્રુતજ્ઞાનના કરતા મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો અનન્તગણા છે, કેમકે મતિઅજ્ઞાનનો વિષય વચનગોચર તથા વચનઅગોચર-બેજ છે ૧૦૪૬

તેના કરતા પણ વિશેષ અધિક મતિજ્ઞાનના પર્યાયો છે, કેમકે માત્રઅજ્ઞાનનો અવિષય એવા પદાર્થો પણ એના વિષયમા આવે છે, અને વળી એ સ્પષ્ટ પણ છે ૧૦૪૭

એના કરતા પણ અનન્તગણા કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો છે કેમકે એ સર્વકાળમા યનાગ સર્વ દ્રવ્યપર્યાયોને પ્રગણે છે ૧૦૪૮

આ પ્રમાણે છબ્બીશમા દ્વાર જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ

અથ દર્શનમ્ ।

દ્વિરૂપ હિ ભવેદ્વસ્તુ સામાન્યતો વિશેષત્ ।

તત્ર સામાન્યવોધો યસ્તદર્શનમિહોદિતમ્ ॥ ૧૦૪૯ ॥

યથા પ્રથમતો દૃષ્ટો ઘટોઽયમિતિ બુદ્ધ્યતે ।

તદર્શન તદ્વિશેષવોધો જ્ઞાન ભવેત્તત્ ॥ ૧૦૫૦ ॥

ઉપચારનયેનેદ દર્શનં પરિકીર્તિતમ્ ।

વિશુદ્ધનયતસ્તદ્વાનાકારજ્ઞાનલક્ષણમ્ ॥ ૧૦૫૧ ॥

ઇદ સાકારબોધાત્પ્રાગવશ્યમભ્યુપેયતે ।

અન્યથેદ કિંચિદિતિ સ્યાત્કુતોઽવ્યક્તવોધનમ્ ॥ ૧૦૫૨ ॥

અનેન ચ વિનાપિ સ્યાત્ વોધો સાકાર એવ ચેત્ ।

તદૈકસમયેનૈવ સ્યાદ્ઘટાદિવિશેષવિત્ ॥ ૧૦૫૩ ॥

તથોક્ત તત્ત્વાર્થવૃત્તી—

ઔપચારિકનયશ્ચ જ્ઞાનપ્રકારમેવ દર્શનમિચ્છતિ । શુદ્ધનય પુનઃ
અનાકારમેવ સગીરતે દર્શનમ્ । આકારવચ્ચ વિજ્ઞાનમ્ । આકારશ્ચ વિશેષ

હવે ૨૭ મા દ્વાર ‘ દર્શન ’ વિશે

(૧) સામાન્ય રૂપે અને (૨) વિશેષ રૂપે—એમ બે રૂપે વસ્તુનો બોધ થાય છે, એમાં જે સામાન્ય રૂપે બોધ થાય છે તેને અહિં દર્શન કહ્યું છે ૧૦૪૯

પૂર્વે કીકો હતો એ આ ઘટ છે એવું જણાય એવું નામ ‘દર્શન’ એનો વિશેષ બોધ તે જ્ઞાન ૧૦૫૦

અહિં દર્શન કહ્યું એ ઉપચાર નયે કહ્યું છે વિશુદ્ધનયે તો ‘દર્શન’ નું લક્ષણ ‘અનાકાર જ્ઞાન’ છે ૧૦૫૧

આ દર્શન અવશ્ય માકારબોધની પૂર્વે જ થાય છે નહિ તર ‘આ કંઈક છે’ એવો અવ્યક્ત બોધ કયાથી થાય ? અને તે દર્શન વિના પણ સાકાર બોધ થાય તો એકજ સમયે ઘટાદિનું વિશેષ જ્ઞાન પણ થઈ જાય ૧૦૫૧-૧૦૫૩

તત્ત્વાર્થવૃત્તિમા પણ કહ્યું છે કે —

ઔપચારિક નયપ્રમાણે જ્ઞાનપ્રકાર જ દર્શન કહેવાય, અને શુદ્ધનય પ્રમાણે અનાકાર દર્શન કહેવાય વગી વિજ્ઞાન આકારવાણુ હોય વગી આકાર એટલે પર્યાયથી કહેવા લાવેનો

નિર્દેશો ભાવસ્ય પર્યાયત પ્રોક્તસ્ય ચ દર્શનસમનન્તરમેવ સંપદ્યતે
અન્તર્મુહૂર્તકાલભાવિત્વાત્ । આકારપરિજ્ઞાનાચ્ચ પ્રાક્ આલોચનં અવશ્યં
અભ્યુપેયમ્ । અન્યથા પ્રથમતઃ એવ પશ્યત કિમપિ ઇદમિતિ ક્રુતઃ અવ્ય-
સ્તબોધન સ્યાત્ । યદિ ચ આલોચનમતરેણ આકારપરિજ્ઞાનોત્પાદ એવ પુત્ત-
સ્યાત્ તથાસતિ એકસમયમાત્રેણ સ્તમકુમાદીન્ વિશેષાન્ ગૃહીયાત્ ઇતિ ॥

સામાન્યેનાવબોધો યશ્ચક્ષુષા જાયતેઽદ્વિગનામ્ ।

તચ્ચક્ષુર્દર્શન પ્રાહુસ્તત્સ્યાદાચતુરિન્દ્રિયાત્ ॥ ૧૦૫૪ ॥

યઃ સામાન્યાવબોધઃ સ્યાચ્ચક્ષુર્વર્જાપરેન્દ્રિયૈઃ ।

અચ્ચક્ષુર્દર્શનં તત્સ્યાત્ સર્વેષામપિ દેહિનામ્ ॥ ૧૦૫૫ ॥

તથોક્તં તત્ત્વાર્થદ્વચી—

ચક્ષુર્દર્શનમિત્યાદિ ॥ ચક્ષુષા દર્શન ઉપલબ્ધિઃ સામાન્યાર્થગ્રહણમ્ ।

સ્કન્ધાવારોપયોગવત્ તદર્જાતવાલદારકનયનોપલબ્ધિવત્ વા વ્યુત્પન્ન-
સ્યાપિ । અચ્ચક્ષુર્દર્શન શેષેન્દ્રિયૈઃ શ્રોત્રાદિભિઃ સામાન્યાર્થગ્રહણમ્ ॥ ઇતિ ॥

વિશેષનિર્દેશ, અને તે દર્શનના પછી તુરત જ થાય છે, કેમકે એનો સ્થિતિકાળ અન્તર્મુહૂર્ત
એટલો જ છે વળી આકારના પરિજ્ઞાનની પૂર્વે આલોચના-વિચાર તો અવશ્ય સ્વીકારવો જ
પડશે કેમકે જો ન સ્વીકારીએ તો પ્રથમદર્શન સમયે જ ‘ આ કંઈક છે ’ એવો અન્યતઃ બોધ
ક્યાથી થાય ? વળી જો વિચાર કર્યા વિના જ માણસને આકારના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય તો તો
એક જ ‘ સમય ’ મા ફત બ, કે બા વગેરે વિશેષોને ગ્રહણ કરે

પ્રાણીને ચક્ષુવડે સામાન્યતઃ બોધ થાય એને ચક્ષુદર્શન કહે છે, અને તે બૌદ્ધિન્નિ-
બોધથી આરંભીને થાય છે ૧૦૫૪

વળી ચક્ષુશિવાય બીજી ઇન્દ્રિયોવડે જે સામાન્ય અવબોધ થાય તે અચક્ષુદર્શન કહેવાય,
અને તે સર્વ પ્રાણીઓને થાય છે ૧૦૫૫

તત્ત્વાર્થવૃત્તિમા એ સ બધામાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે —

ચક્ષુદર્શન એટલે ચક્ષુવડે દર્શન-ઉપલબ્ધિ અને તે મહા વિદ્વાનને પણ છાવણીના
દર્શનની જેમ, અથવા તરતના અવતરેલા બાળકની દૃષ્ટિની પેઠે, સામાન્યપદાર્થના ગ્રહણરૂપ
જે અચક્ષુદર્શન એટલે ચક્ષુશિવાયની (શ્રોત્ર આદિ) ઇન્દ્રિયોવડે સામાન્ય-અર્થ-
ગ્રહણ થાય તે

યેનાવધેરુપયોગે સામાન્યમવબુધ્યતે ।

અવધિજ્ઞાનિનામેવ તત્સ્યાદવધિદર્શનમ્ ॥ ૧૦૫૬ ॥

યથૈવમવધિજ્ઞાને ભવત્યવધિદર્શનમ્ ।

એવ વિભંગેઽપ્યવધિદર્શન કથિત શ્રુતે ॥ ૧૦૫૭ ॥

અથ માત્રા-સમ્યગ્વદ્ગવધિજ્ઞાને સામાન્યાવગમાત્મકમ્ ।

યથૈતત્સ્યાત્તથા મિથ્યાદગ્વિભંગેઽપિ તદ્ ભવેત્ ॥ ૧૦૫૮ ॥

નામ્ના ચ કથિત પ્રાજ્ઞૈસ્તદપ્યવધિદર્શનમ્ ।

અનાકારત્વાવિશેષાદ્વિભગદર્શનં ન તત્ ॥ ૧૦૫૯ ॥

અથ સૂત્રાભિપ્રાય ॥

આહુઃ કાર્મમન્થિકાસ્તુ યદ્યપિ સ્ત પૃથક્પૃથક્ ।

સાકારેતરભેદેન વિભગાવધિદર્શને ॥ ૧૦૬૦ ॥

તથાપિ મિથ્યારૂપત્વાદ્ધ સમ્યગ્વસ્તુનિશ્ચયઃ ।

વિભગાદ્ધાપ્યનાકારત્વેનાસ્યાવધિદર્શનાત્ ॥ ૧૦૬૧ ॥

તતોઽનેન દર્શનેન પૃથગ્વિવચ્છિતેન કિમ્ ।

તત્કાર્મમન્થિકૈર્નાસ્ય પૃથગેતદ્વિવક્ષિતમ્ ॥ ૧૦૬૨ ॥

જેનાવડે અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગમાં સામાન્યબોધ થાય છે એવું નામ અવધિદર્શન, જે દક્ષતા અવધિજ્ઞાનીઓને જ થાય છે જેમ આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનમાં અવધિદર્શન થાય છે તેમ વિભગજ્ઞાનમાં પણ અવધિદર્શન થાય છે એમ ચાત્રમાં કહ્યું છે ૧૦૫૬-૧૦૫૭

એનો હાવાર્થ એનો છે કે—સમ્યક્દષ્ટિના અવધિજ્ઞાનમાં જેમ આ સામાન્યબોધરૂપ અવધિદર્શન થાય છે તેમ મિથ્યાદષ્ટિના વિભગજ્ઞાનમાં પણ તે થાય છે અને તેને પણ જ્ઞાની બોલે અવધિદર્શન જ કહ્યું છે કેમકે અનાકારપણું જોવામાં સરખું છે અને તેથી તેનું વિભગ દર્શન એવું (જુદું) નામ આપ્યું નથી ૧૦૫૮-૧૦૫૯

એ સૂત્રોનો અભિપ્રાય છે

કર્મમન્થિકા તો એમ કહ્યું છે કે યદ્યપિ સાકાર અને એથી ઇતર (નિરાકાર)—એના ભેદને લઇને વિભગદર્શન અને અવધિદર્શન પૃથક્પૃથક્ છે તથાપિ વિભગ મિથ્યાત્વ હોવાથી એનાથી સમ્યક્દર્શિતે વસ્તુનિશ્ચય થઈ શકતો નથી તેમ અવધિદર્શનથી પણ, એના નિરાકારપણાને લીધે, વસ્તુનિશ્ચય થઈ શકતો નથી આટે આ દર્શનને જુદું કહેવામાં શું લાભ ? ૧૦૬૦-૧૦૬૨

તથોક્તમ્- સુત્તે અ વિભંગસ્સ ચ પરુવિયં ઓહિદંસણ વહુસો ।

‘કીસ પુણો પહિસિદ્ધં કમ્મપગડીપગરણંમિ ॥ ૧૦૬૩ ॥

इस्याद्यधिक विशेषणवत्या ‘प्रज्ञापनाष्टादशपदवृत्तितश्च अवसेयम् ॥

તત્ત્વાર્થવૃત્તિકૃતાપિ વિભગજ્ઞાને અવધિદર્શન ન અગીકૃતમ્ । તથા ચ તદ્ગ્રન્થ —અવધિદગાવરણજયોપશમાત્ વિશેષગ્રહણવિમુક્તઃ અવધિ અવધિદર્શનમિત્યુચ્યતે । નિયમતસ્તુ તત્સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્વામિકમ્ । ઇતિ ॥

सर्वं भूतभवद्भावविस्तु सामान्यभावत् ।

बुध्यते केवलज्ञानादनुकेवलदर्शनात् ॥ १०६४ ॥

आदौ दर्शनमन्येषां ज्ञान तदनु जायते ।

केवलज्ञानित्तमादौ ज्ञान तदनु दर्शनम् ॥ १०६५ ॥

अत एव सव्वन्नूण सव्वदरीसीण इति पठ्यते ॥

प्रज्ञप्ता सर्वत स्तोका जन्तवोऽवधिदर्शनाः ।

असस्यगुणितास्तेभ्यश्चक्षुर्दर्शनिनो मता ॥-૧૦૬૬ ॥

કહ્યું છે કે—

મૂત્રને વિષે ‘વિભગજ્ઞાનમા અવધિદર્શન’ કહ્યું છે, પરંતુ કર્મપ્રકૃતિના પ્રકરણમા એ વાતનેા પ્રતિષેધ ક્યો છે ૧૦૬૩

અધિક વિન્નાઃ ‘વિશેષણવતી’ માથી તથા પ્રનાપનાસૂત્રના અઠારમા પદની ટીકા માથી જાણવો

‘તત્ત્વાર્થવૃત્તિ’ ના ડર્તાએ પણ વિભગજ્ઞાનને વિષે અવધિદર્શન સ્વીકાર્યું નથી એઓ એમ કહે છે કે—

અવધિદર્શનના આધરણના ક્ષયોપગમથી વિશેષ ગ્રહણ કરવામા વિમુખ-એવું જે અવધિજ્ઞાન-તે અવધિદર્શન કહેવાય છે નિયમ ક્રમ્ત એટલેા જ કે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળાને જ હોય

કેવળજ્ઞાન પછીના કેવળદર્શનથી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સર્વ વસ્તુઓ મામા ન્યપણે જણાય છે ૧૦૬૪

કેવળાની શિવાયના બીજાઓને (મતિજ્ઞાની વગેરે ચારને) પહેલું દર્શન અને પછી જ્ઞાન થાય છે જ્યારે કેવળજ્ઞાનીના સબધમા તેા પહેલું જ્ઞાન અને પછી દર્શન થાય છે ૧૦૬૫

એટલા માટે જ ‘સર્વ જ્ઞાનવાળા, સર્વ દર્શનવાળા’-એ અનુક્રમે જ્યા ત્યા પાઠ છે

અવધિદર્શનવાળા પ્રાણીઓ સર્વથી અન્ય છે એથી અન્યઅગણ્યા ચક્ષુદર્શન વાળાઓ છે ૧૦૬૬

અનન્તગુણિતાસ્તેભ્યો મતા, કેવલદર્શના. ।

અચ્છુદર્શનાસ્તેભ્યોઽપ્યનન્તગુણિતાધિકાઃ ॥ ૧૦૬૭ ॥

કાલશ્ચ્છુદર્શનસ્ય જઘન્યોઽન્તર્મુહૂર્ત્તકમ્ ।

સાતિરેકં પયોરાશિસહસ્ર પરમ પુનઃ ॥ ૧૦૬૮ ॥

અચ્છુદર્શનસ્યાસાવભવ્યાપેક્ષયા ભવેત્ ।

અનાદ્યન્તોઽનાદિસાન્તો ભવ્યાનાં સિદ્ધિયાયિનામ્ ॥ ૧૦૬૯ ॥

જઘન્યેનૈકસમય, સ્યાત્કાલોઽવધિદર્શને ।

ઉત્કર્ષતો દ્વિ પદ્પટ્ટિર્વાર્ધય, સાધિકા મતા ॥ ૧૦૭૦ ॥

જ્યેષ્ઠો નન્વવધિજ્ઞાનકાલ, પદ્પટ્ટિર્વાર્ધય ।

અવધેદર્શને તર્હિ યથોક્તો ઘટતે કથમ્ ॥ ૧૦૭૧ ॥

અગ્રોચ્ચતે-અવધૌ ચ વિભંગે ચાવધિદર્શનમાસ્થિતમ્ ।

તતો દ્વાભ્યાં સહભાવાદ્યુક્તઃ સોઽવધિદર્શને ॥ ૧૦૭૨ ॥

અત્ર બહુ વક્તવ્યમ્ । તત્તુ પ્રજ્ઞાપનાષ્ટાદશપદવૃત્તિત્ અવસેયમ્ ॥

એથી અનન્તગણા કેવળદર્શનવાળાઓ છે અને એથી પણ અચ્છુદર્શનવાળાઓ અનન્તગણા છે ૧૦૬૭

અચ્છુદર્શનનો જઘન્ય કાળ અન્તર્મુહૂર્ત્તનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ સહસ્ર-સાગરોપમથી અધિક છે ૧૦૬૮

અચ્છુદર્શનનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અભ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિઅનન્ત છે, અને મોઝે જનારા ભ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ત છે ૧૦૬૯

અવધિદર્શનનો કાળ જઘન્યત એક સમય છે, અને ઉત્કૃષ્ટત એકસો બત્રીશ સાગરોપમથી અધિક છે ૧૦૭૦

અહિ એવો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે અવધિજ્ઞાનની સ્થિતિ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ છાસક સાગરોપમ છે ત્યારે અવધિદર્શનની એકસો બત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ કેમ શક્ય પિત હોય ? ૧૦૭૧

એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે —

અવધિજ્ઞાન અને વિભગજ્ઞાન એ બેઉમાં અવધિદર્શન રહેલ છે માટે તે બેઉની સાથે સહ ભાવ હોવાથી અવધિ દર્શનનો ૧૩૨ (૬૬+૬૬) સાગરોપમનો સ્થિતિઝાળ યુક્ત છે ૧૦૭૨

આ સ બધા કહેવાનું તો બહુ છે પરન્તુ તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની અઢારમા પદની ટીકાથી જાણી લેવું

કાલ- સાદિરનન્તશ્ચ ભવેત્કેવલદર્શને ।

एषु कस्याप्यनादित्वं नाचक्षुर्दर्शन विना ॥ ૧૦૭૩ ॥

इति दर्शनम् ॥ ૨૭ ॥

अथ उपयोगः ॥

चतुष्टयी दर्शनानां त्र्यज्ञानी ज्ञानपंचकम् ।

अमी द्वादश निर्दिष्टा उपयोगा बहुश्रुतैः ॥ ૧૦૭૪ ॥

ज्ञानपंचकज्ञानत्रय साकारका अमी ।

उक्ताः शेषास्त्वनकाराश्चतुर्दर्शनलक्षणा ॥ ૧૦૭૫ ॥

इति उपयोगः ॥ ૨૮ ॥

अथ आहारः ॥

आहारका- ह्यु- छद्मस्थाः सर्वे वक्रगति विना ।

त्रिचतु-समयान्ता स्यात्तत्रानाहारितापि च ॥ ૧૦૭૬ ॥

गतिर्द्विधा हि जन्तूनां प्रस्थिताना पर भवम् ।

सरला कुटिला चापि तत्रैकसमयादिमा ॥ ૧૦૭૭ ॥

દેવળદર્શનને કાળ આદિઅનન્ત છે

દર્શનોમા અચક્ષુદર્શન સિવાય અ ય કોઇ દર્શન અનાદિ નથી ૧૦૭૩

આ પ્રમાણે દર્શનનું સ્વરૂપ સ પૂર્ણ

હવે અકૃયાપાગમા દ્વાર ‘ ઉપયોગ ’ વિષે

ચાર દર્શન, ત્રણ અજ્ઞાન અને પાંચ જ્ઞાન-આ બારને બહુશ્રુતોએ ‘ ઉપયોગ ’ કહ્યા છે
પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન-એ આઠ ઉપયોગો સાકાર છે શેષ ચાર, એટલે ચાર-દર્શનરૂપ
ઉપયોગો અનાકાર છે ૧૦૭૪-૧૦૭૫

આ પ્રમાણે ઉપયોગોનું સ્વરૂપ છે

હવે ઓગણત્રીશમા દ્વાર ‘ આહાર ’ વિષે

વક્રગતિવાળા શિવાય અન્ય સર્વ છદ્મસ્થ છવે આહારક છે તેમા પણ ત્રણ કે ચાર
સમયો સુધી તેા અનાહારિપણ હોય ૧૦૭૬

પરમવમા જતા પ્રાણીઓની ઝડબું અને વક્ર-એમ બે પ્રકારની ગતિ હોય છે તેમા
પહેલી એટલે ઝડબું ક્રૂર એક સમયની છે ૧૦૭૭

ઉત્પત્તિદેશો યત્ર સ્યાત્સમશ્રેણિવ્યવસ્થિતઃ ।

તત્રૈકસમયેનૈવ ઋજુગત્યાસુમાન્ વ્રજેત્ ॥ ૧૦૭૮ ॥

પરજન્માયુરાહારૌ ક્ષણેઽસ્મિન્નેવ સોઽશ્નુતે ।

તુલ્યમેતદ્ઋજુગતૌ નિશ્ચયવ્યવહારયો ॥ ૧૦૭૯ ॥

દ્વિતીયસમયેઽઋજ્ઞ્યા વ્યવહારનયાશ્રયાત્ ।

ઉવેતિ પરજન્માયુરિદં તાત્પર્યમત્ર ચ ॥ ૧૦૮૦ ॥

પ્રાગ્ભવાન્ત્યક્ષણો વક્ષાપરિણામાભિમુરયત ।

કૈશ્ચિદ્વક્ષાદિસમયો ગણ્યતે વ્યવહારતઃ ॥ ૧૦૮૧ ॥

તતઃ—ભવાન્તરાધ્યસમયે ગતેસ્ત્વસ્મિન્ દ્વિતીયકે ।

સમયે પરજન્માયુરુદેતિ સ્વલુ તન્મતે ॥ ૧૦૮૨ ॥

પદાદુઃ—ઠજ્જુગદ્ પદ્મસમયે પરભવિય આઝઞં તહાહારૌ ।

વક્ષાઈ ધીઅસમયે પરભવિ આઝ ઉદયમેઈ ॥ ૧૦૮૩ ॥

નિશ્ચયનયાશ્રયાષ—

સમુલ્લોઽક્ષી ગતૈર્યથાપ્યન્ત્યક્ષણો તથાપિ હિ ।

સત્ત્વાત્પ્રાગ્ભવસમ્બન્ધિસઘાતપરિણાટયો ॥ ૧૦૮૪ ॥

ન્યા ઉત્પત્તિદેશ મમશ્રેણિએ રહેલો હોય ત્યા પ્રાણી ઋજુગતિવડે એક સમયમા જ નાંધ છે અને તેજ સમયે તે પરજન્મસંબધી આયુષ્ય અને આહાર લોગવે છે વળી આ ઋજુગતિમા નિશ્ચય અને વ્યવહાર-ગેઢ નથે તે સમાન જ છે ૧૦૭૮-૧૦૭૯

પણ વક્રગતિમા વ્યવહારનયને આશ્રયીને ખીજે સમયે પરજન્મનુ આયુ ઉદય આવે છે ૧૦૮૦

એનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે —

પ્રાગ્ભવના અન્ત્ય સમયને, વક્રગતિના પરિણામની અભિમુખતાને લઇને, કેટલાકે વ્યવહારથી વક્રને આદિ સમય ગણે છે, અને તેથી તેમને મત ભવાન્તરને આદ્યસમયે એટલે કે વક્ર ગતિના ખીજ સમયમા પરજન્મસંબધી આયુષ્ય ઉદયમા આવે છે ૧૦૮૧-૧૦૮૨

અન્યત્ર પણ કહું છે કે ઋજુગતિવાગાને ભવાન્તરના પહેલા સમયમા પરજન્મ સંબધી આયુષ્ય તથા આહાર હોય છે, અને વક્રગતિવાગાને ખીજ સમયથી આયુષ્ય ઉદય આવે છે ૧૦૮૩

વળી નિશ્ચયનયને આશ્રયીને તો—

પ્રાણી અન્ત્યસમયે ગતિની સન્નિપત્તિ હોય છે તોપણ પૂર્વભવસંબધી સઘાત-અને-પરિ

સમયઃ પ્રાગ્ભવસ્યેપ સમ્ભવેન્ન પુનર્ગતેઃ ।

પ્રાચ્યાંગસર્વશાટોઽન્યૂભવાદ્યક્ષણ એવં યત્ ॥ ૧૦૮૫ ॥

પરભવપદમે સાહોત્તિ આગમવચનાત્ ॥

ઉદેતિ સમયેઽન્નેવ ગતિઃ સહ તદાયુષા ।

તતોઽન્યજન્માયુર્વક્રગતાવપ્યાદિમક્ષણે ॥ ૧૦૮૬ ॥

તત્ર સઘાતપરિશાટસ્વરૂપ ચૈવમ્ આગમે—

સઘાત- પરિશાટશ્ચ તૌ દ્વૌ સમુદિતાવિતિ ।

ઔદારિકાદિદેહાનાં પ્રજ્ઞસં કરણત્રયમ્ ॥ ૧૦૮૭ ॥

સર્વાત્મના પુદ્ગલાનામાથે હિ ગ્રહણં ક્ષણે ।

ચરમે સર્વથા ત્યાગો દ્વિતીયાદિપુ ચોભયમ્ ॥ ૧૦૮૮ ॥

યથા તત્તતાપિકાયા સસ્નેહાયામપૂષક ।

પૃહ્લાતિ પ્રથમં સ્નેહ સર્વાત્મના ન તુ ત્યજેત્ ॥ ૧૦૮૯ ॥

તત્તશ્ચ કિંચિદ્ પૃહ્લાતિ સ્નેહ કિંચિત્પુનસ્ત્યજેત્ ।

સઘાતભેદરૂપસ્વારપુદ્ગલાનાં સ્વભાવત ॥ ૧૦૯૦ ॥

ગાટ (અહણુ અને ત્યાગ) સત્તામા હોવાથી, આ મમય પૂર્વભવનો મ ભવે છે, પરભવનો મ ભવતો નથી કેમકે પૂર્વભવના શરીરનો સર્વથાત્યાગ આગામી ભવના આઘ ક્ષણમા જ થાય છે ૧૦૮૪-૧૦૮૫

આગમતુ પશુ વચન છે કે ‘ પરભવના આઘ ક્ષણમા પરિગાટ-ત્યાગ થાય ’

અને આજ મમયે તે આયુષ્યની સાથે ગતિ ઉદયમા આવે છે

તેથી અન્યજન્મતુ આયુષ્ય વક્રગતિમા પશુ આઘ ક્ષણે ઉદયમા આવે છે ૧૦૮૬

સ ઘાત-અને-પરિશાટ (અહણુ-અને-મોચન) તુ સ્વરૂપ આગમમા નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે —

ઔદારિક વગેરે પ્રકારના શરીર છે એઓના ત્રણ ‘ કરણ ’ કહ્યા છે પહેલે ક્ષણે પુર ગળોતુ સર્વથા ‘ અહણુ ’ થાય છે, અન્તિમ ક્ષણે સર્વથા ‘ ત્યાગ ’ થાય છે અને વચલા ક્ષણોમા ‘ અહણુ અને ત્યાગ ’ બેઉ થાય છે ૧૦૮૭-૧૦૮૮

તેથી રીતે તપાવેલી તેલવાળી લોટીમા નાળેલો પુડલો પ્રથમ સર્વથા તેલ અહણુ કરે છે, ત્યજતો નથી, અને પછી થોડું અહણુ કરે અને વળી થોડું ત્યજે, કેમકે અહણુ કરતુ અને

તથૈવ પ્રથમોત્પન્નઃ પ્રાણભૃત્ પ્રથમક્ષણે ।

સર્વાત્મનોત્પત્તિદેશસ્થિતાન્ શૃણોતિ પુદ્ગલાન્ ॥ ૧૦૯૧ ॥

તતશ્ચાભવપર્યન્તં દ્વિતીયાદિચ્છણેષુ તુ ।

શૃણ્ણસ્યજશ્ચ તાન્ કુર્યાત્ સઘાતપરિશાટનમ્ ॥ ૧૦૯૨ ॥

તત આયુ સમાપ્તૌ ચ ભાવ્યાયુ પ્રથમક્ષણે ।

સ્યાત્ શાટ એવ પ્રાગ્દેહપુદ્ગલાના તુ ન ગ્રહઃ ॥ ૧૦૯૩ ॥

ઔદારિકવૈક્રિયાહારકેષુ સ્યુચ્ચયોઽપ્યમી ।

સઘાતપરિશાટઃ સ્યાતૈજસકાર્મણે સદા ॥ ૧૦૯૪ ॥

અનાદિત્વાત્ ભવેન્નૈવ સઘાત કેવલોઽનયો ।

કેવલઃ પરિશાટશ્ચ સમ્ભવેન્મુક્તિયાયિનામ્ ॥ ૧૦૯૫ ॥

અત્ર ચ ભૂયાન્ વિસ્તરઃ અસ્તિ સ ચ આવશ્યકવૃત્પાદિભ્ય અવસેયઃ ॥

અથ પ્રકૃતમ્-વક્રા ગતિશ્ચતુર્ધા સ્યાદ્વૈકૈરેકાદિભિર્યુતા ।

તત્રાયા દ્વિક્ષણૈર્કૈકચણવૃદ્ધ્યા ક્રમાત્પરા ૧૦૯૬ ॥

છાડી ડેવુ એવો મૂળથી જ પુદ્ગળોનો સ્વભાવ છે, તેવી જ રીતે પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલ પ્રાણી પ્રથમ ક્ષણે ઉત્પત્તિદેશમાં ગ્રહેલા પુદ્ગળોને સર્વથા ગ્રહણ જ કરે છે, ત્યારપછી બીજા ત્રીજા ક્ષણોમાં જન્મપર્યન્ત ગ્રહણ અને ત્યાગ બે જ કયા કરે છે એનું નામ ‘ સઘાતપરિશાટન ’ ૧૦૮૯-૧૦૯૨

બીજી પછી આયુષ્ય સમાપ્ત થાય ત્યારે ભાવિ આયુષ્યના પ્રથમ ક્ષણમાં ‘ પરિશાટન ’ જ થાય અર્થાત્ પૂર્વગરીરના પુદ્ગળોનો ‘ ત્યાગ ’ જ થાય, એ ગ્રહણ કરવાના હોય નહિ ૧૦૯૩

ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરોમાં તે ત્રણે ‘ કરણો ’ હોય છે તેજ્ઞ અને કાર્મણ શરીરોમાં સદા ‘ સઘાત અને પરિશાટ ’ હોય છે કેમકે એ બે અનાદિ હોવાથી, એમનો કેવળ ‘ સઘાત ’ હોતો નથી વળી કેવળ ‘ પરિશાટ ’ તો મોક્ષગામીઓને સભવે છે ૧૦૯૪-૧૦૯૫

આ બાબત બહુ વિસ્તારવાળી છે તે માટે આવશ્યકવૃત્તિ વગેરે ત્રણે એવા વક્ર ગતિ ચાર પ્રકારની છે (૧) એકવક્ર, (૨) દ્વિવક્ર, (૩) ત્રિવક્ર અને (૪) ચતુર્વક્ર તેમાં પહેલી એટલે એકવક્ર બે સમયની છે, અને ત્યારપછીની ત્રણે એકેક ક્ષણ વધારેની છે તે આ પ્રમાણે —

તથાહિ— યદોર્ધ્વલોકપૂર્વસ્યા અધઃ શ્રયતિ પશ્ચિમમ્ ।

एकवक्त्रा द्विसमया ज्ञेया वक्त्रा गतिस्तदा ॥ १०९७ ॥

સમશ્રેણિગતિત્વેન જન્તુરેકેન યાત્યધઃ ।

द्वितीयसमये तिर्यग् उत्पत्तिदेशमाश्रयेत् ॥ १०९८ ॥

પૂર્વદક્ષિણોર્ધ્વદેશાદધશ્ચેદપરોત્તરમ્ ।

व्रजेत्तदा द्विकुटिला गतिस्त्रिसमयात्मिका ॥ १०९९ ॥

એકેનાધસ્તસમશ્રેણ્યા તિર્યગન્યેન પશ્ચિમમ્ ।

तिर्यगेव तृतीयेन वायव्यां दिशि याति सः ॥ ११०० ॥

ત્રસનામેતદન્તૈવ વક્રા સ્યાન્નાધિકા પુનઃ ।

स्थावराणां चतु पचसमयान्तापि सा भवेत् ॥ ११०१ ॥

તત્ર ચતુઃસમયા ત્વેવ—

त्रसनाढ्या घहिरधोलोकस्य विदिशो दिशम् ।

यात्येकेन द्वितीयेन त्रसनाढ्यन्तरे विशेत् ॥ ११०२ ॥

ऊर्ध्वं याति तृतीयेन चतुर्थे समये पुनः ।

त्रसनाढ्या विनिर्गत्य दिश्य स्वस्थानमाश्रयेत् ॥ ११०३ ॥

અધારે છપ ઉર્ધ્વલોકની પૂર્વ દિશામાંથી અધોલોકની પશ્ચિમ દિશામાં જાય છે ત્યારે તે વક્રગતિ ' એકવક્ર ' કહેવાય, અને એ બે સમયની સમજવી ડેમઢે,

છપ, સમશ્રેણિએ ગમન કરતો હોઈને, પહેલે સમયે ત્રીધો અધોલોકમાં જાય છે અને ત્યાંથી બીજે સમયે તિર્યક્ એટલે તીર્થો પોતાના ઉત્પત્તિદેશે પહોંચી જાય છે ૧૦૯૮

વળી અગ્નિકોણના ઉર્ધ્વદેશથી જો અધોદિશાએ વાયવ્ય કોણે જાય તો ત્રણ સમયની દિવકા ગતિ થાય એટલે એક મમયમાં સમશ્રેણિગતિ કરીને એ નીચે જાય, બીજે સમયે તીર્થો પશ્ચિમ દિશામાં જાય અને ત્રીજે સમયે તીર્થો જઈને વાયવ્યદિશાનો આશ્રય લે ૧૦૯૯-૧૧૦૦

ત્રમ છપોની વક્રગતિ એટલી જ થાય, અધિક ન થાય પણ સ્થાવર છપોની ચાર પાસ સમયની પણ થાય. એમાં જે ચાર મમયની થાય તે આ પ્રમાણે —પહેલે સમયે એ ત્રસનાડીથી બહાર અધોલોકની વિદિશામાંથી (હરડોઈ ખુણામાંથી) દિશામાં જાય, દ્વિતીય સમયે ત્રસનાડીની અદર પ્રવેશ કરે, ત્રીજે સમયે ઉર્ધ્વ જાય અને ચોથે સમયે વળી એ ત્રસનાડીમાંથી બહાર નીકળી પોતાનું જે સ્થાન હરડોઈ દિશામાં આવેલું હોય (વિદિશા-ખુણામાં નહિ) એવા સ્થાનનો આશ્રય કરે છે ૧૧૦૧-૧૧૦૩

દિશો વિદિશિ યાને તુ નાઢીમાથે દ્વિતીયકે ।

ઊર્ધ્વં ચાધસ્તૃતીયે તુ વહિર્વિદિશિ તુર્યકે ॥ ૧૧૦૪ ॥

યદોક્તરીત્યા વિદિશો જાયતે વિદિશિ ક્વચિત્ ।

તદા તત્સમયાધિમ્યાત્ સ્યાત્પંચસમયા ગતિઃ ॥ ૧૧૦૫ ॥

ઉક્તં ચ—

વિદિસાથો દિસ પદમે વીણ પહસરહ નાઢિમજ્જમિ ।

ઉઠ્ઠ તહણ તુરિણ ઉ નીહ વિદિસ તુ પચમણ ॥ ૧૧૦૬ ॥

इति भगवतीवृत्तौ शतक १४ प्रथमोद्देशके ॥

ભગવતીસત્તમશતકપ્રથમોદ્દેશકે તુ પચસામયિકીં વિગ્રહગતિમા શ્રિત્ય ઇત્યુક્તં દ્રશ્યતે । ઇદં ચ સૂત્રે ન દર્શિતમ્ । પ્રાયેણ ઇત્યમનુ ત્પત્તિઃ । ઇતિ ॥

व्यवहारापेक्षया च भवेदाहारकोऽसुमान् ।

गतौ किलैकवक्रायां समयद्वितयेऽपि हि ॥ ११०७ ॥

तथाहि समये पूर्वे शरीरमेव उत्सृजेत् ।

तस्मिन्पुन तच्छरीरयोग्याः केचन पुद्गलाः ॥ ११०८ ॥

(જીવને) દિશાભાથી વિદિશામા જુલુ હોય તો પહેલે સમયે નાડીમા પ્રવેશ કરે, બીજે સમયે ઊર્ધ્વ ગતિ કરે, ત્રીજે સમયે અધોદિશાએ જાય અને ચોથે સમયે બહાર વિદિ શામા જાય છે ૧૧૦૪

પણ એ જ્યારે એક વિદિશાભાથી (નીકળીને) હરકોઈ અન્ય વિદિશામા ઉત્પન્ન થ વાને હોય ત્યારે એને ચાર સમયથી અધિક સમય જોઈએ, એટલે કે પાંચ સમય જોઈએ ૧૧૦૫

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે (જીવ) પહેલે સમયે વિદિશાભાથી દિશામા જાય, બીજે સમયે નાડીની અંદર પ્રવેશ કરે, ત્રીજે સમયે ઊર્ધ્વ ગતિ કરે, ચોથે સમયે અધોગતિ કરી બહાર નીકળે અને પાંચમે સમયે વિદિશાનો એટલે હરકોઈ જુલુનો આશય લે ૧૧૦૬

એવી ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિમા ચૌદમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમા હકીકત છે સાતમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમા તો પાંચ સમયની વિગ્રહગતિના સળધમા એમ થાય એમ કહ્યું છે મૂળ સૂત્રમા એણે કાઈ બતાવ્યું નથી કારણકે પ્રાય એવી રીતે ઉત્પત્તિ ન હોય

વળી વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પ્રાણી એકવક્રગતિમા બેઉ સમયમા આહારક થાય છે પૂર્વના (પહેલા) સમયમા શરીર ત્યજી દે છે અને એજ સમયમા વળી એ શરીરને યોગ્ય

લોમાહરેણ સમ્બન્ધમાયાન્તિ જીવયોગતઃ ।

ઔદારિકાદિપુદ્ગલાદાન ચાહાર ઉચ્યતે ॥ ૧૧૦૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवमत्राद्यसमये आहारः परिभावित ।

सर्वत्रैवं द्विवक्त्रादावप्यावक्ष्यमाण आहृतिः ॥ १११० ॥

द्वितीयसमये चासावुत्पत्तिदेशमापतेत् ।

तदा तद्भवयोग्याणून् यथासम्भवमाहरेत् ॥ ११११ ॥

द्विवक्त्रા તુ ત્રિસમયા મધ્યસ્તત્ર નિરાહૃતિઃ ।

આવ્યન્તયો. સમયોરાહાર. પુનરુક્તવત્ ॥ ૧૧૧૨ ॥

एव च त्रिचतुर्वक्त्रे चतुःपञ्चक्षणात्मके ।

मध्यास्तयोर्નिराहाराः साहारावादिमान्तिमौ ॥ १११३ ॥

મદાહુઃ— ઇગદુતિચતુર્વક્ત્રાસુ દુગાઙ્ગસમયેસુ પરમવાહારો ।

દુગવક્ત્રાઙ્ગસુ સમયા ઇગદોતિત્રિ ડ અણાહારા ॥ ૧૧૧૪ ॥

નિશ્ચયનયે તુ—

હોય એવા કેટલાક પુદ્ગલો જીવના યોગને લીધે લોભ-આહારવડે એના સમ્બન્ધમા આવે છે
ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને જીવ શ્રદ્ધા કરે છે એતુ નામ ' આહાર ' ૧૧૦૮-૧૧૦૯

એ પ્રમાણે એકવક્ર ગતિમા આદ્યસમયે (જીવને) આહાર કર્યો છે ' દ્વિવક્ર ' વગેરે
ગાતમા પણ સર્વત્ર એજ પ્રમાણે પડેલે ક્ષણે આહાર બાંધ્યો ૧૧૧૦

બીજી બીજે સમયે એ (પ્રાણી) ઉત્પત્તિપ્રદેશમા આવી પડે ત્યારે એ એ કાવને ચોખ્ય
એવા પરમાણુઓના યથામ લવ આહાર કરે ૧૧૧૧

દ્વિવક્ર ગતિ ત્રણ સમયની છે અને એ ત્રણ સમયમાથી વચ્ચેના સમય એટલે બીજો સમય
આહાર વિનાનો છે જ્યારે પહેલા અને ત્રીજા સમયોનેવિષે પૂર્વવત્ આહાર હોય છે ૧૧૧૨

એવી રીતે ચાર સમયવાળી અને પાંચ સમયવાળી ત્રિવક્ર અને ચતુર્વક્ર ગતિમા પણ,
વચ્ચેના સમયો નિરાહાર એટલે આહાર વિનાના છે અને પહેલા તથા અન્તિમ સમયો આહાર
એટલે આહારવાળા છે ૧૧૧૩

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—એકવક્રવાળી, દ્વિવક્રા એટલે બે વક્રવાળી, તેમજ ત્રિવક્રા અને
ચતુર્વક્રા ગતિઓમા અનુક્રમે બીજે ક્ષણે, ત્રીજે ક્ષણે, ચોથે ક્ષણે અને પાંચમે ક્ષણે પરભવનો
આહાર હોય છે અને દ્વિવક્રા વગેરે ગતિઓમા એક, બે અને ત્રણ સમયો અણાહારી એટલે
આહાર વિનાના હોય છે ૧૧૧૪

નિશ્ચયનય પ્રમાણે તો—

ભવસ્ય ભાવિન- પૂર્વે દ્વયે પ્રાગ્વપુષા સહ ।

અસમ્બન્ધાદનાપ્ત્યા-ચ ભાવિનોઽદ્વસ્ય નાહતિ ॥ ૧૧૧૫ ॥

દ્વિતીયસમયે તુ સ્વં સ્થાનં પ્રાપ્યાહરેત્તત. ।

સમયઃ સ્યાદનાહાર એકવક્રાગતાવપિ ॥ ૧૧૧૬ ॥

અન્યસ્યાં દ્વાવનાહારૌ તૃતીયસ્યાં ત્રયસ્તથા ।

ચતુર્થ્યામપિ ચત્વાર- સાહારોઽન્યોઽખિલાસુ યત્ ॥ ૧૧૧૭ ॥

તતશ્ચ વ્યવહારેણોત્કર્ષત- સમયાશ્રયઃ ।

નિશ્ચયેન તુ ચત્વારો નિરાહારા પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૧૧૮ ॥

સામાન્યાત્ સર્વત સ્તોકા નિરાહારા. શરીરિણ ।

“ આહારકા અસંખ્યેયગુણાસ્તેભ્યઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૧૧૯ ॥

ત્રિવિધશ્ચ સ આહાર ઓજઆહાર આદિમઃ ।

“ લોમાહારો દ્વિતીયશ્ચ પ્રત્તેષાલ્યસ્તૃતીયકઃ ॥ ૧૧૨૦ ॥

તત્રાય વેદમુત્સૃજ્ય ઋજ્ઞ્યા કુટિલયાથવા ।

ગત્વોત્પત્તિસ્થાનમાપ્ય પ્રથમે સમયેઽસુમાન્ ॥ ૧૧૨૧ ॥

બવિધ્યમા યનારા ભવના પ્રથમસમયે પૂર્વશરીરની સાથે સળધ ન હોવાથી, અને ભાવિ શરીરની અપ્રાપ્તિને લીધે આહાર હોતો નથી, જો કે દ્વિતીય ક્ષણે પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયે આહાર કહે છે આમ હોવાથી એકવક્ર ગતિમા પણ એક સમય નિરાહાર હોય ૧૧૧૫-૧૧૧૬

દ્વિવક્ર ગતિમા બે સમય અણાહારી હોય છે, ત્રિવક્ર ગતિમા ત્રણ સમય, અને ચતુર્વક્ર ગતિમા ચાર સમય અણાહારી હોય છે કારણકે સર્વ ગતિઓમા અન્તિમ સમય જ સાહારી છે ૧૧૧૭

એમ હોવાથી વ્યવહારનયે ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય નિરાહારી કહ્યા ॥ અને નિશ્ચયનયે ચાર સમય નિરાહારી કહ્યા છે ૧૧૧૮

સામાન્યત નિરાહારી પ્રાણીઓ સર્વથી અદ્ય છે અને ‘ સાહારી ’ એ કરતા અમ ખચગણા છે ૧૧૧૯

આ બે ‘ આહાર ’ ની વાત કરી તે આહાર ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) ઓજઆહાર, (૨) લોમઆહાર અને (૩) પ્રત્તેષઆહાર ૧૧૨૦

આથ દેહને સ્પર્શને ઋણુ (સરલ-સીધી) અથવા કુટિલ (વક્ર) ગતિવડે

તૈજસકાર્મણયોગેનાહારયતિ પુદ્ગલાન્ ।

ઔદારિકાદ્યગયોગ્યાન્ દ્વિતીયાદિત્તણેષ્વથ ॥ ૧૧૨૨ ॥

ઔદારિકાદિમિશ્રેણારબ્ધત્વાદ્વપુષ્પસ્તતઃ ।

યાવચ્છરીરનિષ્પત્તિરન્તર્મુહૂર્ત્તકાલિકી ॥ ૧૧૨૩ ॥ ત્રિમિઃ વિશેષકમ્ ॥

યદાહુઃ—

તેષામ્ કસ્મિંશ્ચ આહારેઽ અણતર જીવો ।

તેષામ્ પર મીસેણ જાવ સરીરસ્ત નિવ્વત્તી ॥ ૧૧૨૪ ॥

સ સર્વોપ્યોજ્યાહાર ઓજો દેહાર્હપુદ્ગલા ।

ઓજો વા તૈજસ કાયસ્તદ્રૂપસ્તેન વા કૃતઃ ॥ ૧૧૨૫ ॥

શરીરોપદમ્ભકાનાં પુદ્ગલાનાં સમાહૃતિઃ ।

ત્વગિન્દ્રિયાદિસ્પર્શેન લોમાહારઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૧૨૬ ॥

મુખે કવલનિષ્પેદપાદસૌ કાવલિકામિધઃ ।

એકેન્દ્રિયાણાં દેવાનાં નારકાણાં ચ ન હ્યસૌ ॥ ૧૧૨૭ ॥

ગમન કરી ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી પ્રથમ અમયે પ્રાણી, તૈજસ અને કાર્મણ્ય શરીરના યોગથી ઔદારિક આદિ શરીરને યોગ્ય એવા પુદ્ગલોનો આહાર શરૂ કરે છે—તે, બીજે ત્રીજે વગેરે સમયે શરીરનો આરભ થવાથી ઔદારિક આદિ મિશ્રે કરીને અન્તર્મુહૂર્ત્તના સ્થિતિમાળ વાળી શરીરનિષ્પત્તિ થાય ત્યાં સુધી, તે (આહાર) કર્યા કરે છે ૧૧૨૧-૧૧૨૩

કહ્યું છે કે—શુવ પ્રથમ તૈજસ તેમ કાર્મણ્ય શરીરવડે અન્તરરહિત આહાર (કર્યા) કરે છે પછી શરીરની નિષ્પત્તિ થાય ત્યાં સુધી મિશ્રશરીરવડે આહાર કરે છે ૧૧૨૪

એ સર્વ ‘ ઓજ આહાર ’ કહેવાય. અહિં ‘ ઓજ ’ એટલે દેહને યોગ્ય એવા પુદ્ગલો અથવા ઓજ એટલે તૈજસકાય એ પરથી ઓજઆહાર એટલે ઓજરૂપ આહાર અથવા તૈજસકાયકૃત આહાર ૧૧૨૫

શરીરના આધારરૂપ પુદ્ગલોનો, ત્વચાઈન્દ્રિય વગેરે ઇન્દ્રિયોના અપર્શવડે આહાર કરવો એનું નામ ‘ લોમાહાર ’ ૧૧૨૬,

મુખને વિષે કવળ એટલે કોળીઓ પ્રક્ષેપવો (નાખવો)—એમ આહાર કરવો એનું નામ ‘ પ્રક્ષેપઆહાર ’ આ પ્રક્ષેપઆહાર એટલે કવળઆહાર એકેન્દ્રિય શુવોને, દેવોને અને નારકીના શુવોને હોતો નથી ૧૧૨૭

જીવા સર્વેઽપ્યપર્યાસા ઓજહારિણો મતાઃ ।

દેહપર્યાસિપર્યાસા લોમાહારા સમેઽક્લિનઃ ॥ ૧૧૨૮ ॥

ઓજસોઽનાભોગ એવ લોમસ્ત્વાભોગજોઽપિ ચ ।

એકેન્દ્રિયાણાં લોમોઽપિ સ્યાદનાભોગ એવ હિ ॥ ૧૧૨૯ ॥

તથોક્ત સમ્રહણીષ્ટૌ—

એકેન્દ્રિયાણામ્ અતિસ્તોકાપદુમનોદ્રવ્યલબ્ધીનામ્ આભોગમાન્યાત્
વસ્તુતઃ અનાભોગનિર્વર્તિત એવ ॥ યદાગમ - એગેંદિયાણાં નો આભોગ
નિવ્વર્તિત્વે અણાભોગનિવ્વર્તિત્વે । ઇતિ ॥

દ્વિચણોનો ભવઃ કુલ્લો જઘન્યા કાયસસ્થિતિઃ ।

આહારિત્વે ગરિષ્ઠા ચ કાલચક્રાયસસખ્યશઃ ॥ ૧૧૩૦ ॥

ઇતિ આહારઃ ॥ ૨૯ ॥

અથ ગુણાઃ ॥

ગુણા નામ ગુણસ્થાનાન્યમૂનિ ચ ચતુર્દશ ।

વચ્ચિમ સ્વરૂપમેતેપામન્વર્થઃ વ્યક્તિપૂર્વકમ્ ॥ ૧૧૩૧ ॥

‘ અપર્યાસિ ’ જીવો મરે ઓજઆહારી છે અને દેહપર્યાસિવાળા બધા જીવો લોમ
આહારી છે ૧૧૨૮

ઓજસઆહાર અનાભોગ જ હોય છે, ત્યારે લોમઆહારમા ભોગ હોયે ખરો ને ન થે
હોય વળી એકેન્દ્રિયોના લોમાહારમા ભોગ હોતો જ નથી ૧૧૨૯

‘ સ અહણી ’ ની વૃત્તિમા ઠહું છે કે—

અત્ય-પ-અને-અપદુ-મનોદ્રવ્યનીલબ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય પ્રાણીઓ ભોગને વિષે અશક્ત
હોવાથી વસ્તુત એમનો આહાર ‘ અનાભોગ ’ જ હોય છે

આગમમા એ મ જ ધમા આમ કહ્યું છે—

એકેન્દ્રિય પ્રાણીઓને આભોગ આહાર નથી, અનાભોગ છે

આહારક પ્રાણીઓને જઘન્ય કાયસ્થિતિ કુલ્લસખકરતા બે સમય ઓછી-એટલી હોય
છે, ત્યારે ઉત્કૃષ્ઠી અસખ્ય જાળયકો જેટલી હોય ૧૧૩૦

આ પ્રમાણે ઓગણત્રીસમા દ્વાર-આહારનું સ્વરૂપ સ પૂર્ણ

હવે ત્રીશમા દ્વાર-ગુણ વિષે

ગુણ એટલે ગુણસ્થાન એ ગુણસ્થાન ચૌદ છે એમનું પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ હું અર્થને અનુ
સારે કહું છું ૧૧૩૧

તથાહુઃ—

મિથ્યે સાસણમીસે અવિરચદેસે પમત્તઅપમત્તે ।

નિચદ્દી અનિચદ્દી સુહુસુવસમ સ્વીણ સજોગિ અજોગિ ગુણા ॥૧૧૩૨॥

ગુણા જ્ઞાનદયસ્તેપાં સ્થાન નામ સ્વરૂપમિત્ત ।

શુદ્ધયશુદ્ધિપ્રકર્પાપકર્ષોત્થાત્ર પ્રકીર્ત્યતે ॥ ૧૧૩૩ ॥

તત્ર મિથ્યા વિપર્યસ્તા જિનપ્રણીતવસ્તુષુ ।

દષ્ટિર્યસ્ય પ્રતિપત્તિઃ સ મિથ્યાદષ્ટિરુચ્યતે ॥ ૧૧૩૪ ॥

યત્તુ તસ્ય ગુણસ્થાન સમ્યગ્દષ્ટિમવિભ્રતઃ ।

મિથ્યાદષ્ટિગુણસ્થાનં તદુક્ત પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૧૧૩૫ ॥

નનુ મિથ્યાદશાં દૃષ્ટેર્વિપર્યાસાત્કુતો ભવેત્ ।

જ્ઞાનાદિગુણસદ્ભાવો યદ્ગુણસ્થાનતોચ્યતે ॥ ૧૧૩૬ ॥

અથ શ્રૂતઃ— ભવેદ્યથાપિ મિથ્યાત્વવતામસુમતામિહ ।

પ્રતિપત્તિર્વિપર્યસ્તા જિનપ્રણીતવસ્તુષુ ॥ ૧૧૩૭ ॥

(૧) મિથ્યાત્વ, (૨) સાસ્વાદન, (૩) મિથ્ય, (૪) અવિરતિ, (૫) દેશવિરતિ, (૬) પ્રમત્ત, (૭) અપ્રમત્ત, (૮) નિવૃત્ત, (૯) અનિવૃત્ત, (૧૦) સૂક્ષ્મસ પરાય, (૧૧) ઉપશાતભોહ, (૧૨) ક્ષીણભોહ, (૧૩) સયોગી, અને (૧૪) અયોગી—આ નામના ચૌદ ગુણસ્થાન છે ૧૧૩૨

(જીવના) ને જ્ઞાન આદિ ગુણો છે એમનું સ્થાન એ ગુણસ્થાન—(એટલે) એમના સ્વરૂપનો લેહ એ લેહ એમની શુદ્ધિ, અશુદ્ધિ, પ્રકર્ષ અને અપ્રકર્ષ—એ આરવાનાને લાઇને થયેલ છે ૧૧૩૩

જિનેશ્વરપ્રણીત તત્ત્વોને જે માણસ મિથ્યાત્વથી વિપર્યસ્ત દષ્ટિવડે જુએ છે તે મિથ્યા દષ્ટી કહેવાય અને આવા (અસમ્યક્દષ્ટિવાળા) માણસનું સ્થાન—તે મિથ્યાદષ્ટિગુણસ્થાન કહેવાય ૧૧૩૪-૧૧૩૫

આહિ કેાઈ એમ શકા કરે છે કે મિથ્યાદષ્ટિએને તો દષ્ટિનો વિપર્યાસ છે, એમની દષ્ટિ વિપર્યાસિત છે—એટલે એમનામા જ્ઞાન આદિ ગુણોનો સદ્ભાવ જ ન હોય તો પછી એને ' ગુણસ્થાન ' કેવી રીતે કહેવા તૈયાર થયા છે ? ૧૧૩૬

એ શકાનું સમાધાન નીચે મુજબ—

અગર જો કે જિનભગવાનપ્રણીત વસ્તુઓને મિથ્યાદષ્ટિ જીવા વિપરીત માને છે તોપણ

તથાપિ કાચિત્ મનુજપશ્વાદિવસ્તુગોચરા ।

તેષામપ્યવિપર્યસ્તા પ્રતિપત્તિર્ભવેદ્ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૧૩૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આસ્તામન્યે મનુષ્યાદ્યા નિગોદદેહિનામપિ ।

અસ્ત્યવ્યક્તસ્પર્શમાત્રપ્રતિપત્તિર્યથાસ્થિતા ॥ ૧૧૩૯ ॥

યથા ઘનઘનચ્છન્નેર્કેઽપિ સ્યાત્કાપિ તત્પ્રભા ।

અનાવૃત્તા ન ચેદ્રાત્રિદિનાભેદ. પ્રસજ્યતે ॥ ૧૧૪૦ ॥

इति प्रथमगुणस्थानम् ॥

આયમૌપશમિકારય સમ્યસ્ત્વસ્યાત્ર સાદયેત્ ।

યોઽનન્તાનુવન્ધિકપાયોદય સાયસાદનઃ ॥ ૧૧૪૧ ॥

उत्कर्षादावलीपट्टकात् सम्यक्त्वमपगच्छति ।

અનન્તાનુવન્ધ્યુદયે જઘન્યાત્સમયેન યત્ ॥ ૧૧૪૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

पृषोदरादित्वालोपे यकारस्य भवेत्पदम् ।

આસાદનમિત્યનન્તાનુવન્ધ્યુદયવાચકમ્ ॥ ૧૧૪૩ ॥

ततश्च— आसादनेन युक्तो य. स सासादन उच्यते ।

સ ચાસૌ સમ્યગ્દષ્ટિસ્તદ્ગુણસ્થાન દ્વિતીયકમ્ ॥ ૧૧૪૪ ॥

મનુષ્ય, પશુ આદિ વસ્તુના વિષય પરત્વે તેા એમની માનીનતા અપિપરીત છે ૧૧૩૭-૧૧૩૮

વળી મનુષ્ય આદિ અન્ય પ્રાણીઓની વાત એક કોરે મૂકે, તેાપણ નિગોદના છવોમાથે અવ્યક્ત સ્પર્શ શુણ્ણ છે એમ એઓ યથાસ્થિત સ્વીકાર કરે છે જેવી રીતે કે ઘાટા વાદળાથી આચ્છાદિત થયેલા સૂર્યની કંઈક પ્રભા તેા અનાચ્છાદિત રહે છે એ એમ ન હોય તેા પછી રાત્રીમા ને દિવસમા લેશ પણ ભેદ રહે નહિ ૧૧૩૯-૧૧૪૦

એવી રીતનુ પ્રથમ શુણ્ણસ્થાનક સમજવુ

સમકિતના, ઉપશમ નામના આય એટલે લાભને સાદન એટલે હરકત પહોચાડે છે એ ‘સાયસાદન’ નામનુ બીજુ શુણ્ણસ્થાનક એમા અનન્તાનુબંધિ ડાયાનો ઉદય થાય છે અને એ ઉત્કૃષ્ટત છે ‘આવગી’ પર્યન્ત, અને જઘન્યત એક સમય દેકે ૧૧૪૧-૧૧૪૨.

પૃષોદરાદિ એ વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે જકારનો લોપ થઇને, ‘આયમાદન’ નુ ‘આસાદન’ થયુ અને એ ‘આસાદન’ વાળો “સન્આસાદન” એટલે ‘આસાદન’ કહેવાય. એ સમ્યગ્દષ્ટિ છવ હોય, અને એ બીજો શુણ્ણસ્થાનકે હોય ૧૧૪૩-૧૧૪૪

तच्चैवम्— प्रागुक्तस्यौपशमिकसम्यक्त्वस्य जघन्यतः ।

शेषे क्षणे षट्सु शेषासूत्कर्षादावलीङ्गवथ ॥ ११४५ ॥

महाविभीषिकोत्थानकल्पः केनापि हेतुना ।

कस्याप्यनन्तानुबन्धिकषायाभ्युदयो भवेत् ॥ ११४६ ॥ युग्मम् ॥

अथैतस्मिन्ननन्तानुबन्धिनामुदये सति ।

सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानं स्पृशत्यसौ ॥ ११४७ ॥

यद्विषोपशमश्रेण्याः स्यादिदं पतिताङ्गिनः ।

सम्यक्त्वस्यौपशमिकस्यान्ते कस्यापि पूर्ववत् ॥ ११४८ ॥

तत ऊर्ध्वं च मिथ्यात्वमवश्यमेव गच्छति ।

पतन् द्वितीयसोपानादाव्यमेव हि गच्छति ॥ ११४९ ॥

नाम्ना सास्वादनसम्यग्दग्गुणस्थानमप्यद ।

उच्यते तत्र चान्वर्थो मतिमद्भिरयं स्मृतः ॥ ११५० ॥

उद्धम्यमानसम्यग्त्वास्वादनेन सहास्ति यः ।

स हि सास्त्रादनसम्भगूहष्टिरित्यभिधीयते ॥ ११५१ ॥

ते आ प्रभावे —

જઘન્યતા પૂર્વોક્ત ઉપરામ સમકિતના શેષ (અન્તિમ) ક્ષણે (સમયે), અને ઉત્કૃષ્ટતા આપણી શેષ રહે ત્યારે, ડોઈ પણ પ્રાણીને ડોઈપણ હેતુને લઈને મહાન ઉત્પાતના ઉદય સદૃશ અનન્તાનુગ્રંધી કષાયનો ઉદય થાય છે એ અનન્તાનુગ્રંધી કષાયનો ઉદય થયા પછી, પ્રાણી 'સાસાદનસમ્યગ્દષ્ટિ' નામના શુભસ્થાને પહોંચે છે ૧૧૪૫-૧૧૪૭

અથવા તો પૂર્વે ઝહી ગયા પ્રમાણે ઉપદામસમકિતને અતે ઉપશમશ્રેણિથી પતિત થયેલ હરદોષ પ્રાણીનુ એ ગુણુચ્ચાન હોય એથી આગળ વધતા તો પ્રાણી અવશ્યમેવ મિથ્યાત્વ ગુણુચ્ચાને જ પાછો આવી પડે છે ડારણ કે બીજે પગથીએથી પડનારો પહેલે પગથીએ જ નાંચ છે ૧૧૪૮-૧૧૪૯

આ શુભસ્થાનને “આસ્વાદનમમ્યદુષ્ટિ શુભસ્થાન” પણ કહે છે ભુદિમાન પુરુષોએ એ નામ સાર્થક પણ કહ્યું છે કેમકે, સમગ્રજિતનું વખન થતું હોય-એના ‘આસ્વાદન’ વાળું ને શુભસ્થાન, -તે ‘સાસ્વાદન’ સમ્યદુષ્ટિ શુભસ્થાન ૧૧૫૦-૫૧

યથાહિ મુસ્ત ચીરાન્નમુદ્રમન્મચ્ચિકાદિના ।

કિંચિદાસ્વાદયત્યેવ તદ્રસં વ્યગ્રમાનસ. ॥ ૧૧૫૨ ॥

તથાયમપિ મિથ્યાત્વાભિમુખો भ्रान्तમાનસ. ।

સમ્યક્ત્વમુદ્રમન્નાસ્વાદયેત્કિંચન તદ્રસમ્ ॥ ૧૧૫૩ ॥

इति द्वितीयम् ॥

પૂર્વોક્તપુજત્રિતયે સ યદ્યર્ધવિશુદ્ધક ।

સમુદેતિ તદા તસ્યોદયેન સ્યાચ્છરીરિણ ॥ ૧૧૫૪ ॥

શ્રદ્ધા જિનોક્તતત્ત્વેઽર્ધવિશુદ્ધાસૌ તદોચ્યતે ।

સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિરિતિ ગુણસ્થાન ચ તસ્ય તત્ ॥ ૧૧૫૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અન્તર્મુહૂર્તં કાલોઽસ્ય તત ઝર્ધ્વં સ દેહમૃત્ ।

અવશ્ય યાતિ મિથ્યાત્વં સમ્યક્સ્વમથવાપ્નુયાત્ ॥ ૧૧૫૬ ॥

इति तृतीयम् ॥

સાવધયોગાવિરતો યઃ સ્યાત્સમ્યક્ત્વવાનપિ ।

ગુણસ્થાનમવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાભ્યુપમસ્ય તત્ ॥ ૧૧૫૭ ॥

જેવી રીતે કે વ્યગ્રમનવાળાને ખાધેલા અન્નનું મક્ષિકા વગેરેથી વમન થાય ત્યારે એને એ વમન કરેલા રસનો કંઈક તો મ્વાદ વર્તાય છે, તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ બ્રાહ્મિને લીધે મિથ્યાત્વોન્મુખ થતા સમકિતનું વમન કરે છે ત્યારે એને એનો કંઈક મ્વાદ આવ્યા વિના રહેતો નથી ૧૧૫૨-૧૧૫૩

જેવી રીતનું બીજું ગુણસ્થાનક છે

અગાઉ ત્રણ ‘પુજ’ કહી ગયા છીએ એમાના એક ‘અર્ધવિશુદ્ધ’ નામના પુજનેા ન્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે પ્રાણીને જિનશાપિત તત્ત્વને વિષે અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા ઉત્પા થાય છે અને ત્યારે તે પ્રાણી સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે અને એનું ગુણસ્થાનક સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ-ગુણસ્થાનક કહેવાય છે ૧૧૫૪-૧૧૫૫

એ ગુણસ્થાનકનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે તે પછી એ પ્રાણી અવશ્ય મિથ્યાત્વ અથવા સમકિત પ્રાપ્ત કરે છે ૧૧૫૬

આવી ત્રીજા ગુણસ્થાનકની હકીકત છે

સમ્યક્ત્વવાન હોવા છતાં પણ જે પ્રાણી સાવધયોગથી વિરમ્યો ન હોય તેનું ગુણસ્થાન ‘અવિરતસમ્યદષ્ટિ’ કહેવાય ૧૧૫૭

પૂર્વોક્તમૌપશમિકં શુદ્ધપુંજોદયેન વા ।

ક્ષાયોપશમિકામિલ્યં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તવાનપિ ॥ ૧૧૫૮ ॥

સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકં વાપ્તો સ્ત્રીણદર્શનસપ્તકઃ ।

કલયન્નપિ સાવચવિરતિં મુક્તિદાયિનીમ્ ॥ ૧૧૫૯ ॥

નૈવાપ્રત્યાખ્યાનનામકપાયોદયવિઘ્નતઃ ।

સ દેશતોઽપિ વિરતિ કત્તું પાલયિતું જ્ઞમઃ ॥ ૧૧૬૦ ॥ ત્રિમિઃ વિશેષકમ્ ॥

इति चतुर्थम् ॥

સ્થૂલસાવચવિરમાદ્યો દેશવિરતિં શ્રયેત્ ।

સ દેશવિરતસ્તસ્ય ગુણસ્થાનં તદુચ્યતે ॥ ૧૧૬૧ ॥

સર્વસાવચવિરતિં જ્ઞાનતોઽપ્યસ્ય મુક્તિદામ્ ।

તદાદૃતૌ પ્રત્યાખ્યાનાવરણા યાન્તિ વિઘ્નતામ્ ॥ ૧૧૬૨ ॥

इति पंचमम् ॥

સંયતસ્તર્વસાવચયોગેભ્યો વિરતોઽપિ યઃ ।

કપાયનિદ્રાવિકથાદિપ્રમાદૈઃ પ્રમાદ્યતિ ॥ ૧૧૬૩ ॥

પૂર્વોક્ત ઉપશમિક સમકિત પ્રાપ્ત થયું હોય છતાં, અથવા શુદ્ધપુંજના ઉદયને લીધે ક્ષાયોપશમિક સમકિત પ્રાપ્ત થયું હોય છતાં, અથવા દર્શનસપ્તક ક્ષીણ થવાથી ક્ષાયિક સમકિત પ્રાપ્ત થયું હોય છતાં, તેમજ સાવચવિરતિ મોક્ષદાયક જે એવી સમજણ હોય છતાં ‘અપ્રત્યાખ્યાન’ નામના કપાયનો ઉદય નહવાથી, પ્રાણી ‘દેશથી’ એટલે થોડી ઘણી પણ વિરતિ કરવાને કે પાળવાને સમર્થ થતો નથી ૧૧૫૮-૧૧૬૦

એ પ્રમાણે ચોથું ગુણસ્થાનક છે

‘અજ્ઞામાવચ’ થી વિગતીને જે પ્રાણી અરપ પણ વિરતિ અગીકાર કરે છે તે દેશવિરતિ કહેવાય છે અને એનું ગુણસ્થાનક પણ એજ છે ૧૧૬૧

‘સર્વસાવચવિરતિ’ થી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણ હોય છતાં પણ પ્રત્યાખ્યાનરૂપ આવરણો એનો અગીકાર કરવામા વિઘ્નભૂત થાય છે ૧૧૬૨

એમ પાંચમું ગુણસ્થાનક કહ્યું

મર્માવાધયોગથી વિરમ્યો હોય એવો પણ જે મયમી કપાય, નિદ્રા, વિકથા આદિ પ્રમાદોને લઇને પ્રમાદમા પડે એ ‘અમત્તસચત’ કહેવાય અને એનું ગુણસ્થાનક ‘અમત્તસ ચત’

સ પ્રમત્તઃ સયતોઽસ્ય પ્રમત્તસયતાભિધમ્ ।

‘ગુણસ્થાનં પ્રાક્તનેભ્ય સ્યાદ્વિશુદ્ધિપ્રકર્ષમૃત્ ॥ ૧૧૬૪ ॥

વદ્યમાણેભ્યશ્ચ તેભ્યઃ સ્યાદ્વિશુદ્ધ્યપકર્ષમૃત્ ।

શુદ્ધિપ્રકર્ષાપકર્ષવિવ ભાવ્યૌ પરેષ્વપિ ॥૧૧૬૫॥ ત્રિભિઃ વિશેષકમ્ ।

ઇતિ ષષ્ઠમ્ ॥

યશ્ચ નિદ્રાકપાયાદિપ્રમાદરહિતો યતિઃ ।

ગુણસ્થાન ભવેત્તસ્યાપ્રમત્તસંયતાભિધમ્ ॥ ૧૧૬૬ ॥

ઇતિ સપ્તમમ્ ॥

સ્થિતિઘાતો રસઘાતો ગુણશ્રેણિસ્તથા પરા ।

ગુણાનાં સંક્રમશ્ચૈવ વન્ધો ભવતિ પચમ. ॥ ૧૧૬૭ ॥

ઘર્ષાં પચાન્નામપૂર્વકરણ પ્રાગપેક્ષયા ।

ભવેદ્યસ્યાસાવપૂર્વકરણો નામ કીર્તિત ॥ ૧૧૬૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ગરીયસ્યા. સ્થિતેર્જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મણામ્ ।

યોઽપવર્તનયા ઘાતઃ સ્થિતિઘાતઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૧૬૯ ॥

નામનું કહેવાય. આ શુભુસ્થાનક પહેલાના પાંચે ડરતા વિશેષ શુદ્ધ છે, અને હવે કહેવામા આવશે એના કરતા એાછુ શુદ્ધ છે અને શુભુસ્થાનોમા પણ આવી જ રીતે વિશેષતા ને અપતા બાબુવા ૧૧૬૩-૧૧૬૫

એ પ્રમાણે છઠું શુભુસ્થાન બાબુવ

જે સ યમી એટલે યતિ નિદ્રા, કપાય વગેરે પ્રમાદોથી રહિત હોય એવું ‘અપ્રમત્તસ યત’ નામનું શુભુસ્થાન ઠહુ છે ૧૧૬૬

એ માત્રમાં શુભુસ્થાનક કહ્યું

સ્થિતિઘાત, રસઘાત, શુભુશ્રેણિ, શુભુસંક્રમ અને બધા-એ પાંચેનું જે સ યમીને પૂર્વની અપેક્ષાએ અપૂર્વકરણ હોય એ સ યમીનું ‘અપૂર્વકરણ’ એવું નામ કહેલું છે ૧૧૬૭-૧૧૬૮

જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો અપવર્તનકરીને ઘાત-એવું નામ ‘સ્થિતિઘાત’ ૧૧૬૯

કર્મદ્રવ્યસ્થકટુકત્વાદિકસ્ય રસસ્ય હિ ।

યોઽપવર્તનયા ઘાતો રસઘાત સ કીર્ત્યતે ॥ ૧૧૭૦ ॥

एतौ पूर्वगुणस्थानेष्वल्पावेव करोति सः ।

विशुद्धचल्पतयास्मिस्तु महान्तौ शुद्धिवृद्धित- ॥ ૧૧૭૧ ॥

यत्प्रागाश्रित्य दलिकरचनां तां लघीयसीम् ।

चकार कालतो द्राघीयसीं शुद्धचपकर्षत. ॥ ૧૧૭૨ ॥

अस्मिस्तत्रાશ્રિત્ય દલિકરચનાં તાં પ્રધીયસીમ્ ।

કરોતિ કાલતોઽલ્પાં તદપૂર્વાં પ્રાગપેક્ષયા ॥ ૧૧૭૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથા વધ્યમાનશુભપ્રકૃતિષ્વશુભાત્મનામ્ ।

તાસામવધ્યમાનાના દલિકસ્ય પ્રતિક્ષણે ॥ ૧૧૭૪ ॥

असंख्यगुणवृद्ध्या य. क्षेप. स गुणसक्रम. ।

तमप्यपूर्वं कुर्वीत सोऽत्र शुद्धिप्रकर्षत ॥ ૧૧૭૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્થિતિં દ્રાઘીયસીં પૂર્વગુણસ્થાનેષુ વદ્ધવાન્ ।

અશુદ્ધત્વાદિહ પુનસ્તામપૂર્વાં વિશુદ્ધિત. ॥ ૧૧૭૬ ॥

વળી ઈર્મદ્રવ્યમા રહેલા કટુતા આદિ રસોનો અપવર્તનેકરીને ઘાત-એ રસઘાત કહેવાય છે ૧૧૭૦

પૂર્વના ગુણસ્થાનોમા શુદ્ધિતુ અપપણ હોવાથી, મ યમી આ બન્ને પ્રકારના ઘાત અપ પ્રમાણમા કહે છે, જ્યારે આ ગુણસ્થાનમા શુદ્ધિતુ વિશેષપણ હોવાથી એ એ બેઉ મા ત વિશેષ પ્રમાણમા કહે છે ૧૧૭૧

પૂર્વના ગુણસ્થાનોમા દળીઆની ન્હાની ગ્યનાને શુદ્ધિની અપતાને લઇને મ્હોટી કાળ-ચ્ચિતિવાળી કઠી હતી અને આ ગુણસ્થાનમા મ્હોટી રચનાને અપકાળચ્ચિતિવાળી કહે છે— માટે પૂર્વનાની અપેક્ષાએ આ ‘ અપૂર્વ ’ કાર્ય કહેવાય ૧૧૭૨-૧૧૭૩

વળી ચાલુ બ ધાયા કરતી ગુભ પ્રકૃતિઓને વિષે, નહિ બ ધાતી અશુભ પ્રકૃતિના દાખનો, પ્રતિક્ષણે અન બચાજો ક્ષેપ કે મ કમ-એતુ નામ ગુણસ કમ એને પણ સ યમી અહિ શુદ્ધિના પ્રકર્ષ એટલે કે વિશેષપણને લઇને, ‘ અપૂર્વ ’ કહે ૧૧૭૪-૧૧૭૫

વળી પૂર્વના ગુણસ્થાનકોમા, અશુદ્ધપણને લઇને સ યમીએ નીર્ધ ચ્ચિતિ બાધેલી, પણ

પલ્યાસહ્યેયભાગેન હીનહીનતરાં સૃજેત્ ।

તદ્ ગુણસ્થાનમસ્ય સ્યાદપૂર્વકરણાભિધમ્ ॥ ૧૧૭૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ક્ષપકશ્ચોપશમકશ્ચેત્યસૌ ભવતિ દ્વિધા ।

ક્ષપણોપશમાર્હત્વાદેવાયં પ્રોચ્યતે તથા ॥ ૧૧૭૮ ॥

ન યદ્યપિ ક્ષપયતિ ન ચોપશમત્યયમ્ ।

તથાપ્યુક્તસ્તથા રાજ્યાર્હ કુમારો યથા નૃપ ॥ ૧૧૭૯ ॥

અન્તર્મુહૂર્ત્તમાનાયા અપૂર્વકરણસ્થિતે ।

આથ એવ ક્ષણ એતદ્ગુણસ્થાન પ્રપન્નકાન્ ॥ ૧૧૮૦ ॥

ત્રૈકાલિકાગિનોઽપેક્ષ્ય જઘન્યાદીન્યસહ્યશ્ચ ।

સ્થાનાન્યધ્યવસાયસ્યોત્કૃષ્ટાન્તાનિ ભવન્તિ હિ ॥૧૧૮૧॥ યુગ્મમ્ ॥

અસહ્યલોકાકાશાંશમિતાનિ સ્યુરમુનિ ચ ।

તતોઽધિકાધિકાનિ સ્યુર્દ્વિતીયાદિક્ષણેષુ તુ ॥ ૧૧૮૨ ॥

આથે ક્ષણે યજ્ઞધન્ય તતોઽનન્તગુણોજ્જ્વલમ્ ।

ભવેદાથક્ષણોત્કૃષ્ટ તતોનન્તગુણાધિકમ્ ॥ ૧૧૮૩ ॥

અહિં તે વિશુદ્ધિને લાગે 'અપૂર્વ'—એવી એ સ્થિતિને એ પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે કરીને ઘટાડતો બાથ છે

એવા એવા ઝારણાથી એનું આ ગુણસ્થાન 'અપૂર્વકરણ' નામનું ઢહેવાય છે ૧૧૭૬-૧૧૭૭ વળી એનામા 'અપાવવાની' અને 'ઉપશમાનવાની' યોગ્યતા હોવાથી, એના 'ક્ષપક' અને 'ઉપશમક' એમ બે લેહ પડે છે ૧૧૭૮

તે કે એ અપાવતો નથી અને ઉપશમાવતો પણ નથી, તોયે, રાજ્યને યોગ્ય એક રાજ કુમાર જેમ રાજ ઢહેવાય છે તેમ, એ (ક્ષપક અને ઉપશમક) કહેવાય છે ૧૧૭૯

આ અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી 'અપૂર્વકરણ' સ્થિતિને પહેલે જ ક્ષણે આ (આઠમા) ગુણસ્થાને પહોંચેલા ત્રણે કાળના પ્રાણીઓને અપેક્ષીને, અધ્યવસાયના, જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યન્ત, અસખ્ય સ્થાનો થાય છે ૧૧૮૦-૧૧૮૧

અને એ સ્થાનો લોકાઝગના અસખ્ય પ્રદેશો જેટલા હોય અને પડી બીજા, ત્રીજા વગેરે ક્ષણોમા એથી અધિક અધિક હોય ૧૧૮૨

આથ સમયે અધ્યવસાયનું સ્થાન જઘન્યત જેટલું ઉત્તમ હોય એના કરતા અનન્ત ગુણ ઉત્તમ (આથ ક્ષણનું) ઉત્કૃષ્ટત હોય ૧૧૮૩

ક્ષણે દ્વિતીયે જઘન્યમેવમન્ત્યક્ષણાવધિ ।

મિથઃ પદ્મસ્થાનપતિતાન્યેકક્ષણભવાનિ તુ ॥ ૧૧૮૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સમકાલ પ્રપન્નાનાં ગુણસ્થાનમિદં ક્ષલુ ।

વહૂનાં ભવ્યજીવાનાં વર્ત્તેતે યત્પરસ્પરમ્ ॥ ૧૧૮૫ ॥

ઉક્તરૂપાધ્યવસાયસ્થાનવ્યાવૃત્તિલક્ષણા ।

નિવૃત્તિસ્તન્નિવૃત્ત્યાખ્યમપ્યેતત્કીર્ત્યતે બ્રુહૈઃ ॥ ૧૧૮૬ ॥

इति श्रष्टमम् ॥

તથા—પરસ્પરાધ્યવસાયસ્થાનવ્યાવૃત્તિલક્ષણા ।

નિવૃત્તિર્યસ્યનાસ્ત્યેપોઽનિવૃત્તાખ્યોઽસુમાન્ ભવેત્ ॥ ૧૧૮૭ ॥

તથા કિટ્ટીકૃતસૂક્ષ્મસમ્પરાયવ્યપેક્ષયા ।

સ્થૂલો યસ્યાસ્ત્યસૌ સ સ્યાદ્વાદરસંપરાયકઃ ॥ ૧૧૮૮ ॥

તતઃ પદદ્વયસ્યાસ્ય વિહિતે કર્મધારયે ।

સ્યાત્સોઽનિવૃત્તિવાદરસંપરાયાભિધસ્તતઃ ॥ ૧૧૮૯ ॥

દ્વિતીય ક્ષણુનું અધ્યવસાયસ્થાનક જઘન્યત આદ્ય ક્ષણુના કરતા અનન્તશુભ ઉત્ત્વળ હોય એવી રીતે અન્તિમ ક્ષણુ મુખી પહોચતામા ઉત્ત્વળતા અનન્તગણી વધતી વધતી નાથ છે વળી એમાના એકેક ક્ષણુના અધ્યવસાયના પરસ્પર છ સ્થાન પડે એ ૧૧૮૪

મમકાળે આ શુભસ્થાને પહોચેલા અનેક લાભ્ય છવોને એ (છસ્થાનવલય) પરસ્પર વર્તતું હોય છે ૧૧૮૫

આવુ આવુ જેમનું સ્વરૂપ છે એવા આ અધ્યવસાયસ્થાનોની આવૃત્તિરૂપ લક્ષણવાળી ‘ નિવૃત્તિ ’ કહેવાય છે માટે આ શુભસ્થાનને બુદ્ધિમાનો ‘ નિવૃત્તિ ’ શુભસ્થાન પણ કહે છે ૧૧૮૬

આ પ્રમાણે આઠમું શુભસ્થાનક સમજવું

વળી પરસ્પર અધ્યવસાયસ્થાનોની આવૃત્તિરૂપ લક્ષણવાળી નિવૃત્તિ જેને નથી એ પ્રાણી ‘ અનિવૃત્ત ’ કહેવાય છે ૧૧૮૭

વળી કિટ્ટીરૂપ કરેલા સૂક્ષ્મસંપરાયની અપેક્ષાએ જેને આ કપાય ‘ મ્હૂલ ’ અર્થાત્ ‘ બાદર ’ હોય એ પ્રાણી ‘ બાદરસંપરાય ’ કહેવાય ૧૧૮૮

‘ અનિવૃત્ત ’ અને ‘ બાદરસંપરાય ’ એ બે પદોનો ‘ કર્મધારય ’ સમાસ કરીએ એટલે ‘ અનિવૃત્તબાદરસંપરાય ’ એમ વિશેષણ થયું ૧૧૮૯

તસ્યાનિવૃત્તિવાદરસમ્પરાયસ્ય કીર્તિતમ્ ।

ગુણસ્થાનમનિવૃત્તિવાદરસમ્પરાયકમ્ ॥ ૧૧૯૦ ॥

અન્તર્મુહૂર્ત્તમાનસ્ય યાવન્તોઽસ્ય જ્ઞાના સ્વલુ ।

તાવન્ત્યેવાધ્યવસાયસ્થાનાન્યાહુર્જિનેશ્વરા. ॥ ૧૧૯૧ ॥

અસ્મિન્ યદેકસમયે પ્રાપ્તાનાં ભૂયસામપિ ।

એકમેવાધ્યવસાયસ્થાનકં કીર્તિત જિને. ॥ ૧૧૯૨ ॥

અનન્તગુણશુદ્ધ ચ પ્રતિજ્ઞા યથોત્તરમ્ ।

સ્થાનમધ્યવસાયસ્ય ગુણસ્થાનેઽત્ર કીર્તિતમ્ ॥ ૧૧૯૩ ॥

જ્ઞપકશ્ચોપશમકશ્ચેત્યસૌ ભવતિ દ્વિધા ।

ક્ષપયેદ્વોપશમયેદ્વાસૌ યન્મોહનીયકમ્ ॥ ૧૧૯૪ ॥

इति नवमम् ॥

સૂક્ષ્મ કીટીકૃતો લોભકપાયોદયલજ્ઞા ।

સંપરાયો યસ્ય સૂક્ષ્મસપરાય સ ઓચ્યતે ॥ ૧૧૯૫ ॥

એ ‘ અનિવૃત્તબાદરસ પરાય ’ પ્રાણીનુ શુણ્ણસ્થાન તે અનિવૃત્તબાદરસ પરાયશુણ્ણસ્થાન કહેવાય ૧૧૯૦

અન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમાણ એવા આ શુણ્ણસ્થાનના જેટલા ક્ષણો-સમયો તેટલા જ એના અધ્યવસાયના સ્થાનો છે એમ શ્રીજિનેશ્વરનું વચન છે ૧૧૯૧

કેમકે સમકાળે આ શુણ્ણસ્થાને પડેલેવા અનેક પ્રાણીઓનું અધ્યવસાયસ્થાન એક જ છે-એમ શ્રીજિનપ્રભુ કહે છે ૧૧૯૨

વળી આ શુણ્ણસ્થાનમાં અધ્યવસાયનું સ્થાન પ્રત્યેક ક્ષણે ઉત્તરોત્તર અનન્ત-અનન્તગણ શુદ્ધ થતું જાય છે ૧૧૯૩

વળી એના ‘ ક્ષપક ’ અને ‘ ઉપશમક ’ એવા બે ભેદ છે કેમકે એ મોહનીયકર્મને ખપાવે છે અથવા ઉપશમાવે છે ૧૧૯૪

આ પ્રમાણે નવમું શુણ્ણસ્થાન સમજવું

લોભકપાયના ઉદયરૂપલક્ષણવાળો, કિટ્ટીરૂપ કરેલો સૂક્ષ્મસ પરાય જે પ્રાણીને હોય એ સૂક્ષ્મસ પરાયી કહેવાય છે ૧૧૯૫

ક્ષપકશ્ચોપશમકશ્ચેતિ સ્યાત્સોઽપિ હિ દ્વિવા ।

ગુણસ્થાન તસ્ય સૂક્ષ્મસંપરાયાભિધ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૧૯૬ ॥

इति दशमम् ॥

येनोपशमिता विद्यमाना अपि कषायका. ॥

नीता विषाकप्रदेशोदयादीनामयोग्यताम् ॥ ११९७ ॥

उपशान्तकषायस्य वीतरागस्य तस्य यत् ।

छद्मस्थस्य गुणस्थानं तदाख्यातं तदाख्यया ॥ ११९८ ॥ युग्मम् ॥

असौ ह्यુપશमश्रेण्यारम्भेऽनन्तानुबन्धिनः ।

कषायान् द्रागविरतो देशेन विरतोऽथवा ॥ ११९९ ॥

प्रमत्तो वाप्रमत्तः सन् शमयित्वा ततः परम् ।

दर्शनमोहत्रितयं शमयेदथ शुद्धधीः ॥ ૧૨૦૦ ॥ युग्मम् ॥

कर्मग्रन्थावचूरो तु इहोपशमश्रेणिकृत् अप्रमत्तयतिरेव । केचिदाचार्याः
अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तयतीनामन्यतम इत्याहुरिति दृश्यते ॥

એના પછુ ઉપરવાળાની જેમ ' ક્ષપક ' અને ' ઉપશમક ' એમ બે પ્રકાર છે અને એનું
શુભુસ્થાન ' સૂક્ષ્મસંપરાય ' શુભુસ્થાન કહેવાય છે ૧૧૯૬

આ પ્રમાણે દશમું શુભુસ્થાન છે

જેણે વિગ્રમાન એવા પછુ કષાયોને ઉપશમાવ્યા છે અને વિષાક કે પ્રદેશના ઉદય વગેરેને
યોગ્ય રહેવા દીધા નથી એવા, કષાયરહિત-છદ્મસ્થવીતરાગનું જે શુભુસ્થાન છે તે ઉપગ્રાતમોહ
શુભુસ્થાન કહેવાય છે ૧૧૯૭-૧૧૯૮

આ [શુભુસ્થાને રહેલ] મુનિ ઉપશમશ્રેણિની શરૂઆતમાં, અવિરત ગદીને કે ' દેશન ' ,
વિરત થઇને, પ્રમાદમાં રહીને કે પ્રમાદ ત્યજીને, અનન્તાનુબન્ધી કષાયોને સીધપણે યમાની
દમને પછી શુદ્ધબુદ્ધિથી ત્રણે દર્શનમોહનીયને શમાવે છે ૧૧૯૯-૧૨૦૦

કર્મગ્રંથની અવચૂરિ-ટીકામાં તો એમ કહ્યું છે કે-અપ્રમત્ત યતિ જ ઉપગ્રામશ્રેણિએ ચલી
શકે છે કેટલાક આચાર્યોનું વળી એવું માનવું છે કે અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત કે અપ્રમત્ત-
હરકોઈ યતિ ચલી શકે છે

શ્યન્ત્યુપશમશ્રેણિમાયં સહનનત્રયમ્ ।

દધાના નાર્ધનારાચાદિક સંહનનત્રયમ્ ॥ ૧૨૦૧ ॥

તથોક્તમ્ । ઉપશમશ્રેણિસ્તુ પ્રથમસહનનત્રયેણ આરુહ્યતે । इति कर्मस्तववृत्तौ ॥

परिवृत्तिशतान् कृत्वाऽसौ प्रमत्ताप्रमत्तयो ।

ગત્વા ચાપૂર્વકરણગુણસ્થાન તત્ત. પરમ્ ॥ ૧૨૦૨ ॥

ह्रीवस्त्रीवेदौ हास्यादिपदक पुंवेदमप्यथ ।

ક્રમાત્ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનસજ્જલના ક્રુધઃ ॥ ૧૨૦૩ ॥

तथैव त्रिविधं मान मायां च त्रिविधां तथा ।

દ્વિતીયતૃતીયૌ લોભૌ વિશતિઃ પ્રકૃતીરિમા. ॥ ૧૨૦૪ ॥

शमयित्वा गुणस्थाने नवमे दशमे ततः ।

શમી સજ્જલનં લોભં શમયત્યતિદુર્જયમ્ ॥૧૨૦૫॥ કલાપકમ્ ॥

एक क्षण जघन्येनोत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तकम् ।

ઉપશાન્તકપાયઃ સ્યાદૂર્ધ્વં ચ નિયમાત્તત ॥ ૧૨૦૬ ॥

अद्धाक्षयात् भवान्ताद्वा पतत्यद्धाक्षयात्पुनः ।

પતન્પશ્ચાત્નુપૂર્વ્યાસૌ યાતિ યાવત્પ્રમત્તકમ્ ॥૧૨૦૭॥ યુગ્મમ્ ॥

પહેલા ત્રણ સ હનન-સ ધયણને ધારણ કરનારા ઉપશમશ્રેણિના આશ્રય કરે છે, 'અર્ધ નારાય' વગેરે ખીલ ત્રણ સ ધયણવાળા એના આશ્રય કરતા નથી ૧૨૦૧

'કર્મ'તત્ત'ની વૃત્તિમા પણ ઠહું છે કે પહેલા ત્રણ સ ધયણવાળા જ ઉપશમશ્રેણિએ થટે છે વળી, એણે 'પ્રમત્ત' અને 'અપ્રમત્ત'ની વચ્ચે સે કડો પરિવૃત્તિ (ફેરા) કરીને, અને પછી 'અપૂર્વકરણ' શુભસ્થાને પહોચીને, પુરૂષવેદ-સ્ત્રીવેદ-નપુ સકવેદ એમ ત્રણ વેદ, -પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની અને સ જ્વલન એમ ત્રણ પ્રકારનો ક્રોધ, -એજ ત્રણ પ્રકારનું માન, એજ ત્રણ પ્રકારની માયા, -ખીલ ત્રીજા પ્રકારનો લોભ, તથા હાસ્ય વગેરે છ પ્રકૃતિ, -એમ સર્વ મળીને વીશ પ્રકૃતિઓ તો નવમે શુભસ્થાને શમાવેલી છે અને અત્યન્ત દુર્જય એવા સ જ્વલન લોભને દશમે શુભસ્થાને ઉપશમાવેલો હોય છે એટલે ત્યાં એક સમયથી માડીને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી એના કષાયો ઉપશાત રહે છે ૧૨૦૨-૧૨૦૬

ત્યાર પછી ત્યાંથી નિયમિત-ચોક્કસ, (શુભસ્થાનની) કાળસ્થિતિ પૂર્ણ થયે અથવા ભવનો અન્ત આવ્યે એ પુન પડે છે એમા પણ જે કાળ પૂર્ણ થયે પડે છે તે પશ્ચાત્નુપૂર્વા પડે છેક 'પ્રમત્ત' શુભસ્થાન સુધી ઉતરતો ઉતરતો જાય છે ૧૨૦૭

ગુણસ્થાનદ્વયં યાતિ કશ્ચિત્તતોઽપ્યધસ્તનમ્ ।
કશ્ચિત્સાસાદનભાવં પ્રાપ્ય મિથ્યાત્વમપ્યહો ॥ ૧૨૦૮ ॥
પતિતશ્ચ ભવે નાસ્મિન્ સિદ્ધયેદુત્કર્પતો વસેત્ ।
દેશોનપુદ્ગલપરાવર્ત્તાર્ધે કોઽપિ સસ્ટતૌ ॥ ૧૨૦૯ ॥

તથોક્તં મહાભાષ્યે—

જહ ઉવસંતકસાથ્રો લહહ ંણતં પુણોવિ પહિવાયમ્ ।
ન હુ મે વીસસિયવ્વં થેવે વિ કસાયસેસંમિ ॥ ૧ ॥
ભવક્ષયાથ. પતતિ આથ એવ ક્ષણે સ તુ ।
સર્વાયયપિ વન્ધનાદિકરણાનિ પ્રવર્ત્તયેત્ ॥ ૧૨૧૦ ॥
વહ્ધાયુરાયુક્ષયતો મ્રિયતે શ્રેણિગો યદિ ।
અનુત્તરસુરેષ્વેપ નિયમેન તદોદ્ભવેત્ ॥ ૧૨૧૧ ॥

તથોક્તં ભાષ્યવૃત્તૌ—

યદિ વહ્ધાયુઃ ઉપશમશ્રેણિં પ્રતિપન્નઃ શ્રેણિમધ્યગતગુણસ્થાનવર્તી
વા ઉપશાન્તમોહો વા ભૂત્વા કાલ કરોતિ તદા નિયમેન અનુત્તરસુરેષુ ઇવ
ઉત્પદ્યતે । ઇતિ ॥

વળી કોઈકે તો પડતા પડતા એ કરતા પણ હેઠળના એ શુભસ્થાન સુધી ઉતરી પડે છે
અને કોઈકે તો ‘સામાદન’ ભાવ પામીને છેક મિથ્યાત્વશુભ્ધાને આવી પડે છે । ૧૨૦૮

અને એવી રીતે પડ્યા પડી કોઈ શુભ તફાવતોક્ષમામી થતો નથી કોઈ તો વળી
‘અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત’ થી કંઈક ન્યૂન એટલા વળત સુધી સસારમા રજા છે ૧૨૦૯

એ સળધમા ‘મહાભાષ્ય’ મા કહ્યું છે કે—

યદપિ ક્ષયા ઉપશાન્ત થયા હોય તો એ એના અનંત પ્રતિપાત થાય છે માટે લેશ પણ
ક્ષાય શેષ ગ્ધો હોય ત્યા સુધી એ વિશ્વામયોગ્ય નથી

હવે જે પ્રાણી ભવનો અંત આવ્યે પડે છે તે તો પહેલેજ ક્ષણે ‘જધન’ આદિ સર્વે
કરણ પ્રવર્તવિ છે ૧૨૧૦

વળી જહાયુ એવો કોઈ પણ ન્યાય શ્રેણિપર રહ્યો રહ્યો આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામે
છે ત્યારે એ નિયમિત અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થાય છે ૧૨૧૧

‘ભાષ્ય’ ની વૃત્તિમા પણ કહ્યું છે કે—

જે કોઈ જહાયુ પ્રાણી, ઉપશમશ્રેણિએ પહોંચી અથવા એ શ્રેણિમધ્યેના શુભસ્થાનોમા રહ્યો
રહ્યો અથવા ‘મોહનીય’ ઉપશાન્ત થયે, મૃત્યુ પામે તો એ નિશ્ચયે અનુત્તરદેવોને વિશેજ ઉત્પન્ન થાય.

ગુણસ્થાનસ્યાસ્ય પ્રોમ્તા સ્થિતિરેક ક્ષણ લઘુઃ ।
અનુત્તરેષુ વ્રજત. સા જ્ઞેયા જીવિતક્ષયાત્ ॥ ૧૨૧૨ ॥

કુર્યાદુપશમશ્રેણિમુત્કર્ષાદિકજન્મનિ ।
દ્વૌ વાગૌ ચતુરો વારાંશ્રાંગી સસારમાવસન્ ॥ ૧૨૧૩ ॥
શ્રેણિરેકૈવૈકભવે ભવેત્ સિદ્ધાન્તિનાં મતે ।
ક્ષપકોપશમશ્રેણ્યો કર્મગ્રન્થમતે પુનઃ ॥ ૧૨૧૪ ॥
કૃતૈકોપશમશ્રેણિ ક્ષપકશ્રેણિમાશ્રયેત્ ।
ભવે તત્ર દ્વિ કૃતોપશમશ્રેણિસ્તુ નૈવ તામ્ ॥ ૧૨૧૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
इति कर्मग्रन्थलघुवृत्तौ ॥

इति एकादशम् ॥

ક્ષીણાં કપાયા યસ્ય સ્યુઃ સ સ્યાત્ક્ષીણકપાયક ।
વીતરાગઃ છદ્મસ્થશ્ચ ગુણસ્થાનં યદસ્ય તત્ ॥ ૧૨૧૬ ॥
ક્ષીણકપાયછદ્મસ્થવીતરાગાહ્યં ભવેત્ ।
ગુણસ્થાન કેવલિત્વદ્રગાધિગમગોપુરમ્ ॥ ૧૨૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આ ગુણસ્થાનની સ્થિતિ બદલ્યાત એક ક્ષણની છે કેમકે અનુત્તરહેવાને વિષે જતા પ્રાણીના જીવિતનો ક્ષય થાય છે ૧૨૧૨

એક ભવમા પ્રાણી ઉત્કૃષ્ટત એ વખત ઉપશમશ્રેણિ કરે અને સર્વભવોમા મળીને ચાર વખત કરે ૧૨૧૩

સિદ્ધાન્તને મતે એક જન્મમા ‘ક્ષપક’ અને ‘ઉપશમક’ એ બેમાથી એક જ શ્રેણિ થાય પણ કર્મગ્રન્થની લઘુવૃત્તિમા તો એમ બધું છે કે—એક ‘ઉપશમક’ શ્રેણિ બેણે કરેલી હોય તે ક્ષપકશ્રેણિએ જાય પરંતુ એ ભવમા ઉપશમશ્રેણિએ એ વખત ગયો હોય તે ક્ષપકશ્રેણિ કરે નહિ ૧૨૧૪-૧૨૧૫

આ પ્રમાણે અગ્યારમું ગુણસ્થાન સમજવું

ક્ષીણ થયા છે કપાય જેના એ ક્ષીણકપાય એ છદ્મસ્થ વીતરાગ હોય. એનું ગુણસ્થાન ‘ક્ષીણકપાયછદ્મસ્થવીતરાગ’ નામનું છે એ જાણે કેવળીપણાડપી નગરને ઓળખાવનારો દરવાજો હોય એવું છે ૧૨૧૬-૧૨૧૭

તત્ર ચ શ્રેષ્ઠસહનનો વર્ષાષ્ટકાધિકવચા નરઃ ।

સદ્ધ્યાનં ક્ષપકશ્રેણિમપ્રમાદઃ પ્રપદ્યતે ॥ ૧૨૧૮ ॥

તથોક્તં કર્મપ્રત્યલઘુવૃત્તૌ—

ક્ષપકશ્રેણિપ્રતિપદ્મઃ મનુષ્યઃ વર્ષાષ્ટકોપરિવર્તી અવિરતાદીનાં અન્યતમઃ
અત્યન્તશુદ્ધપરિણામં ઉત્તમસહનનઃ તત્ર પૂર્વવિદ્ અપ્રમત્તઃ શુક્લધ્યાનો-
પગતોઽપિ કેચન ધર્મધ્યાનોપગતઃ इत्याहुः ॥

વિશેષાવશ્યકવૃત્તૌ ચ પૂર્વધરઃ અપ્રમત્તઃ શુક્લધ્યાનોપગતઃ અપિ एतां
પ્રતિપદ્યતે શેષાસ્તુ અવિરતાદયઃ ધર્મધ્યાનોપગતા इति निर्ययः ॥

તત્ક્રમશ્ચાયમ્—

સ તુર્યાદિગુણસ્થાનચતુષ્કાન્યતરેઽન્તયેત્ ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તાદ્યુગપત્ પ્રાગનન્તાનુવન્ધન ॥ ૧૨૧૯ ॥

તત ક્રમેણ મિથ્યાત્વં મિશ્ર સમ્યક્ત્વમન્તયેત્ ।

ઉચ્યતે કૃતકરણ ક્ષીણેઽસિન્ સપ્તકે ચ સ ॥ ૧૨૨૦ ॥

શ્રેષ્ઠસ ધયણવાળો, અને આઠ વર્ષ કરતા અધિક વયનો મનુષ્ય અપ્રમત્તપણે સદ્ધ્યાન
ધ્યાવતા આ ક્ષપકશ્રેણિએ પહોંચે છે ૧૨૧૮

કર્મશયની લઘુવૃત્તિમા એમ કહ્યું છે કે —

ક્ષપકશ્રેણિએ પહોંચેલો મનુષ્ય આઠ કરતા વધારે વર્ષનો હોય, અવિરત, દેશવિરત,
પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત એ ચારમાંથી ગમે એ એક હોય, અત્યન્ત શુદ્ધપરિણામી હોય, ઉત્તમ-
મ ધયણવાળો હોય, ‘પૂર્વ’ ના જ્ઞાનવાળો હોય, અપ્રમત્ત હોય, અને શુક્લધ્યાનોપગત અથવા
કેટલાકને મતે ધર્મધ્યાનોપગત હોય

વિશેષાવશ્યકવૃત્તિ પ્રમાણે ‘પૂર્વધર’ અને ‘અપ્રમત્ત સયમી’ શુક્લધ્યાનમા રહીને પણ
ક્ષપકશ્રેણિએ જાય, જીજ્ઞાસો એટલે ‘અવિરત’ આદિ સયમીઓ ધર્મધ્યાનમા રહીને ક્ષપક
શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે

એનો ક્રમ આ પ્રમાણે —

એ ચોથાથી તે સાતમા સુધીમાના ફરકોઈ એક શુભસ્થાને, અન્તર્મુહૂર્ત્તમા એક સાથે
પૂર્વના (ચાર) અનન્તાનુબન્ધી કષાયોનો નાશ કરે, અને ત્યારપછી અનુક્રમે મિથ્યાત્વ,
મિશ્ર અને મમકિત મોહનીયનો નાશ કરે આમ સાતે નષ્ટ થાય ત્યારે એ ‘કૃતકરણ’
કહેવાય છે ૧૨૧૯-૧૨૨૦

વદ્ધાયુઃ ચપકશ્રેણ્યારમ્ભકશ્રેણિવર્તેતે ।

અનન્તાનુબન્ધિનાશાનન્તરં જીવિતક્ષયાત્ ॥ ૧૨૨૧ ॥

તદા મિથ્યાત્વોદયેન મૂયોઽનન્તાનુબન્ધિનઃ ।

વદ્ધનાતિ મિથ્યાત્વરૂપતદ્વીજસ્યાવિનાશતઃ ॥ ૧૨૨૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ક્ષીણે મિથ્યાત્વવીજે તુ મૂયોઽનન્તાનુબન્ધિનામ્ ।

ન વન્ધોઽસ્તિ ક્ષિતિરુહો વીજે દગ્ધે હિ નાંકુર ॥ ૧૨૨૩ ॥

સૂરેપૂત્પદ્યતેઽવશ્ય વદ્ધાયુઃ ક્ષીણસત્તકઃ ।

ચેત્તદાનીમપતિતપરિણામો ઋયેત સ ॥ ૧૨૨૪ ॥

નિપતત્પરિણામસ્તુ વદ્ધાયુઃક્રિયતે યદિ ।

ગતિમન્યતમાં યાતિ સ વિશુદ્ધચનુસારત ॥ ૧૨૨૫ ॥

વદ્ધાયુષ્કોઽથાક્ષતાયુઃ ચપકો ઋયતે ન ચેત્ ।

નિયમાત્ સત્તકે ક્ષીણે વિશ્રામ્યતિ તથાપ્યસૌ ॥ ૧૨૨૬ ॥

સકલચપકધ્વાય વિધાય સત્તકચયમ્ ।

ક્ષય નયેત્ સ્વર્નરકતિર્યગાયુષ્યતઃ પરમ્ ॥ ૧૨૨૭ ॥

વળી ' બદ્ધાયુ ' એટલે બાંધ્યુ છે આયુષ્ય જેણે એવો ડોઈ પ્રાણી, ક્ષપકશ્રેણિનો આર લ કરતા કરતા, અનન્તાનુબન્ધી ડયાયોનો વિનાગ થયા પછી, જીવિતના ક્ષયથી નિવર્તે તો પુન મિથ્યાત્વના ઉદયથી અનન્તાનુબન્ધી ડયાયોનો બન્ધ દરે કેમકે એનું મિથ્યાત્વરૂપ બીજ અત્રાપિ નષ્ટ થયું નથી ૧૨૨૧-૧૨૨૨

મિથ્યાત્વબીજ ક્ષીણ થાય તો તો પછી એ અનન્તાનુબન્ધીઓનો પુન બન્ધ થતો નથી બીજ બીજી ગયું એટલે અકુરો કુટોજ કયાથી । ૧૨૨૩

આ બદ્ધાયુ-ક્ષીણસત્તક પ્રાણીના પરિણામ જે પડે નહિ (અને બન્યા બન્યા રહે) તો મરણ પશ્ચાત્ નિ સશય દેવતા થાય, પણ જે એના પરિણામ પડે અર્થાત્ મોળા પડે-ભાગી બાય તો તે વખતની તેની શુદ્ધિને અનુસારે તે હરડોઈ અન્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય ૧૨૨૪-૧૨૨૫

વળી ડોઈ બદ્ધાયુ તથા અક્ષતાયુ જીવ ક્ષપક થઈને મૃત્યુ ન પામે તોપણ તે ઉપર્યુક્ત સત્તક (સાત વાના) ક્ષીણ થતા નિયમાત્ વિશ્રામ પામે છે ૧૨૨૬

જે સકળક્ષપક હોય છે તે પ્રાણી તો એ મૃતકનો અત લાવીને સ્વર્ગ, નરક અને તિર્થ ચના આયુષ્યનો ક્ષય કૃષ્ટે, અને તે પછી આર પ્રત્યાખ્યાની અને આર અપ્રત્યાખ્યાની-એમ આઠ

પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનાષ્ટકમન્તયેત્ ગુણે નવમે ।

તસ્મિન્નર્ચ્ચપિતે ક્ષપયેદિતિ ષોડશપ્રકૃતીઃ ॥ ૧૨૨૮ ॥

તિર્યગ્નરકસ્થાવરયુગલાન્યુદ્યોતમાતપં ચેવ ।

સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રયસાધારણવિકલૈકાક્ષજાતીશ્ચ ॥ ૧૨૨૯ ॥

અત્ર તિર્યગ્યુગલ તિર્યગ્ગતિતિર્યગાનુપૂર્વીરૂપમ્ । નરકયુગલ નરકગતિ
નરકાનુપૂર્વીરૂપમ્ । સ્થાવરયુગલ સ્થાવરસૂક્ષ્માખ્યમ્ । इति ज्ञेयम् ॥

અર્ધદગ્ધેન્ધનો વહ્નિર્દહેત્પ્રાપ્યેન્ધનાન્તરમ્ ।

ક્ષપકોઽપિ તથાત્રાન્ત ક્ષપયેત્પ્રકૃતી પરા ॥ ૧૨૩૦ ॥

કપાયાષ્ટકશેષ ચ ક્ષપયિત્વાન્તયેત્ ક્રમાત્ ।

ક્લીવસ્ત્રીવેદહાસ્યાદિપદકપૂરુપવેદકાન્ ॥ ૧૨૩૧ ॥

एषः सूत्रादेश ॥ अन्ये पुन आहु —षोडश कर्माण्येव पूर्वं क्षपयितु-
मारभते ॥ केवलमपान्तरालेऽष्टौ कपाधान् क्षपयति पश्चात् षोडश
कर्माणि इति कर्मग्रन्थवृत्तौ ॥

કપાયોનો નવમે ગુણસ્થાનકે ક્ષપ કરે, અને એ આઠમાથી અર્ધ ખપી જાય એટલે નીચે જણાવેલી સોળ પ્રકૃતિઓ પણ ખપી જાય ૧૨૨૭-૧૨૨૮

તિર્યચ, નરક અને સ્થાવર પ્રત્યેક બળે એટલે કુલ છ, ઉદ્યોત અને આતપ એ પ્રત્યેક નામકર્મ એકેક, સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિઠ (ત્રણ), માધારણ (નામકર્મ) એક, વિકલેન્દ્રિય ત્રણ, અને એકેન્દ્રિયો એક-એક અર્વા મળીને સોળ ૧૨૨૯ અહિં ત્રણ વાના બળે બળે કહ્યા એ

(૧) તિર્યચ ગતિ અને તિર્યચ આનુપૂર્વી એમ બે,

(૨) નરકગતિ અને નરકઆનુપૂર્વી એમ બે, અને

(૩) સ્થાવર અને સૂક્ષ્મ નામકર્મ એમ બે મમજવા

જેવી રીતે અગ્નિ એક કાદને અરધુ દગ્ધપ્રાય કરી અન્ય ઝાંટે પહોળી એને પણ બાળે છે તેવી રીતે ક્ષપક (સુનિ) પણ આમા વચ્ચે બીજી પ્રકૃતિઓ ખપાવી દે છે ૧૨૩૦

વળી આઠ કપાયોના બાકી રહેલા (અર્ધ) ભાગને ખપાવીને પછી અનુક્રમે નપુ સકવેદ, સીવેદ, હાસ્ય આદિક છ, અને છેલ્લે પુરુષવેદને ખપાવે છે ૧૨૩૧

એ પ્રમાણે સૂત્રાદેશ છે

બીજાઓ એમ કહે છે કે—પહેલા તો તે સોળ પ્રકૃતિઓને જ ખપાવવાનો આરંભ કરે છે કર્મશયની વૃત્તિમા તો વળી એમ કહ્યું છે કે વચમા તો કેવળ આઠ કપાયોને જ ખપાવે અને પછી સોળ પ્રકૃતિઓને ખપાવે

કમ પુત્યારમ્ભકેડ્ય સ્ત્રી તુ ક્ષપયતિ ક્રમાત્ ।
 ઋલીવપુવેદહાસ્યાદિષટ્ક સ્ત્રીવેદમેવ ચ ॥ ૧૨૩૨ ॥
 ઋલીવસ્ત્વારમ્ભકો નૂન સ્ત્રીવેદ પ્રથમ ક્ષપેત્ ।
 પુંવેદં હાસ્યષટ્ક ચ નપુવેદ તત ક્રમાત્ ॥ ૧૨૩૩ ॥
 તતઃ સજ્વલનક્રોધમાનમાયાશ્ચ સોઽન્તયેત્ ।
 તતઃ સજ્વલન લોભ ક્ષપયેદશમે ગુણે ॥ ૧૨૩૪ ॥
 લોભે ચ મૂલત ક્ષીણે નિસ્તીર્ણો મોહસાગરમ્ ।
 વિશ્રામ્યતિ સ તત્રાન્તર્મુહૂર્ત ક્ષપકો મુનિઃ ॥ ૧૨૩૫ ॥

તયોક્ત મહામાયે—

સ્ત્રીણે સ્વગનિયત્તો વીસમયે મોહસાગર તરિડમ્ ।
 અતોમુહુત્તમુદર્હિ તરિડ ઘાહે જહા પુરિસો ॥ ૧૨૩૬ ॥
 ગતોઽથ દ્વાદશે ક્ષીણકપાયાસ્યે ગુણેઽસુમાન્ ।
 નિદ્રા ચ પ્રચલા ચાસ્યાન્તયેદન્ત્યાદિમક્ષણે ॥ ૧૨૩૭ ॥

આ કમ ક્યારે પુરૂષ આરભક હોય ત્યારે જ મમજવો એ આરભક સ્ત્રીજન હોય તો એ નપુ સકવેદ, પુરૂષવેદ, હાસ્ય આદિ છ વાના, અને પત્રી જે સ્ત્રીવેદ—એ અનુક્રમે ખપાવે છે ૧૨૩૨

વળી એ આરભક (એટલે શ્રેણિનો આરભક) નપુ મન હોય તો તે પ્રથમ સ્ત્રીવેદને ખપાવે, પછી પુરૂષવેદ, હાસ્યાદિ છ, અને છેલ્લે સ્ત્રીવેદ, એમ અનુક્રમે ખપાવે ૧૨૩૩

પછી ‘ સ જ્વલન ’ ભાતિના ક્રોધ, માન અને માયાનો ક્ષય કરે જે અને તે પછી દશમે શુભસ્થાને મ જ્વલનલોભનો અન્ત લાવે છે ૧૨૩૪

લોભ જડભૂતથી નષ્ટ થયા પછી, ક્ષપકમુનિ મોહસાગરને તરી જઈ, ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત વિસામો લે છે ૧૨૩૫

મહાભાષ્યમા એ વિષે કહ્યું છે કે—

મર્વ કપાયો ક્ષીણ થયે, ક્ષપકમુનિ મોહસાગર તરી જઈને અન્તર્મુહૂર્ત વિશ્રામ લે, જેવી રીતે સમુદ્ર તરી જઈ કોઈ પુરૂષ (એ ઘડી) વિશ્રાન્તિ લે છે એમ ૧૨૩૬

હવે (આ પ્રમાણે) ક્ષીણકપાય નામના બારમા શુભસ્થાનકે પહોંચીને પ્રાણી એના અંતરે પહેલે ક્ષણે નિદ્રા અને પ્રચલાનો નાશ કરે ૧૨૩૭

પચજ્ઞાનાવરણાનિ ચતસ્રો દર્શનાવૃત્તીઃ ।

પંચવિદ્વાંશ્ચ ક્ષણેઽન્ટ્યે ક્ષપયિત્વા જિનો ભવેત્ ॥ ૧૨૩૮ ॥

એવ ચ—અષ્ટચત્વારિંશદાઢ્યં શતં પ્રકૃતયોઽત્ર યાઃ ।

સત્તાયામભવંસ્તાસુ પદ્મચત્વારિંશત ક્ષયાત્ ॥ ૧૨૩૯ ॥

દ્વ્યાઢ્યં શત પ્રકૃતયોઽવશિષ્ટા દશમે ગુણે ।

ક્ષીણમોહદ્વિચરમક્ષણાવધ્યેકયુક્તશતમ્ ॥ ૧૨૪૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સત્તાયાં નવનવતિઃ ક્ષીણમોહાન્તિમક્ષણે ।

ચતુર્દશક્ષયાદત્ર પંચાશીતિ સયોગિનિ ॥ ૧૨૪૧ ॥

તતોઽયોગિદ્વિચરમક્ષણે દ્વાસતતિજયઃ ।

અયોગિનિ ક્ષણેઽન્ટ્યે ચ શેષત્રયોદશક્ષય ॥ ૧૨૪૨ ॥

અત્ર ભાષ્યમ્—

આવરણાલ્લયસમયે નિચ્છેદ્યનયસ્સ કેવલુપ્પત્તી ।

તત્તોણંતરસમયે વવહારો કેવલં ભણ્ણ ॥ ૧૨૪૩ ॥

इति द्वादशम् ॥

અને અન્તિમક્ષણે પાચ જ્ઞાનના આવરણો, ચાર દર્શનના આવરણો તથા પાચ અન્તરાય-એમ કુલ ૧૪ ડર્મને ખપાવીને ‘ જિન ’ થાય ૧૨૩૮

એવી રીતે, જે ૧૪૮ પ્રકૃતિઓ સત્તામા હતી તેમાથી ૪૬ નો ક્ષય થવાથી ૧૦૨ પ્રકૃતિઓ ૧૧મા ગુણસ્થાનકમા અવશિષ્ટ રહી હતી, વળી (તેમાથી લોભપ્રકૃતિનો ૧૧ થવાથી) ક્ષીણમોહ (નામના ખારમા) ગુણસ્થાનના જે અન્તિમ ક્ષણ સુધીમા ૧૦૧ અવશિષ્ટ રહી હતી, તેમાથી પણ (‘ નિદ્રા ’ અને ‘ પ્રયત્ના ’ ના નાશથી) ‘ ક્ષીણમોહ ’ ને અન્તિમ ક્ષણે ૯૯ અવશેષ રહી હતી-તેમાથી ઉક્ત ૧૪ નો ક્ષય થવાથી ‘ સયોગી કેવળી ’ ગુણસ્થાનમા ૮૫ સત્તામા રહે એ ત્યારપછીવળી ‘ અયોગી ’ ગુણસ્થાનમા છેલ્લે જે ક્ષણે ૭૨ નો ક્ષય થાય છે અને અવશેષ જે ૧૩ રહી તેનો ‘ અયોગી ’ ને એકદમ છેલ્લે સમયે ક્ષય થાય છે ૧૨૩૯-૧૨૪૨

આ મળ ધમા ‘ ભાષ્ય ’ મા એમ કહ્યું છે કે —

‘ નિશ્ચયનય ’ ને મતે, આવરણોના ક્ષયસમયે જ ‘ કેવળજ્ઞાન ’ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ‘ વ્યવહારનય ’ ને મતે તે પછીને સમયે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ૧૨૪૩

જો પ્રમાણે ખારમા ગુણસ્થાનક વિષે

યોગો નામાત્મનો વીર્ય તત્સ્યાલ્લબ્ધિવિશેષત ।
 વીર્યાન્તરાયદ્વપણક્તયોપશમસમ્ભવાત્ ॥ ૧૨૪૪ ॥
 યોગો દ્વિધા સકરણોઽકરણશ્ચેતિ કીર્તિત ।
 તત્ર કેવલિનો જ્ઞેયદૃશ્યેષ્વચ્ચિલવસ્તુષુ ॥ ૧૨૪૫ ॥
 ઉપયુજાનસ્ય કિલ કેવલે જ્ઞાનદર્શને ।
 યોઽસાવપ્રતિધો વીર્યવિશેષોઽકરણ, સ તુ ॥ ૧૨૪૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 અયં ચ નાત્રાધિકૃતો યોગ, સકરણસ્તુ ય ।
 મનોવાકાયકરણહેતુકોઽધિકૃતોઽત્ર સ ॥ ૧૨૪૭ ॥
 કેવલ્યુપેતસ્તૈર્યોગૈ, સયોગી કેવલી ભવેત્ ।
 સયોગિકેવલ્યાલ્લ્ય સ્યાત્ ગુણસ્થાન ચ તસ્ય યત્ ॥ ૧૨૪૮ ॥
 મનોવાકાયજાશ્ચૈવ યોગા, કેવલિનોઽપિ હિ ।
 ભવન્તિ કાયિકસ્તત્ર ગમનાગમનાદિષુ ॥ ૧૨૪૯ ॥
 વાચિકો યતમાનાનાં જિનાનાં દેશનાદિષુ ।
 ભવત્યેવ મનોયોગોઽપ્યેષાં વિશ્વોપકારિણામ્ ॥ ૧૨૫૦ ॥

આત્માનુ વીર્ય, શક્તિ—એનું નામ ‘યોગ’ એ (યોગ) વીર્યાન્તરાયના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી અમુક પ્રકારની લબ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે ૧૨૪૪

એ યોગ ‘સકરણ’ અને ‘અકરણ’ એમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે એમાં કેવળીને, અધિદ્વ જ્ઞેય અને દૃશ્ય પદાર્થોમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ કરવાથી જે અમુક પ્રકારની અપ્રતિહત લબ્ધિ થાય છે એનું નામ ‘અકરણ યોગ’ ૧૨૪૫-૧૨૪૬

અહિ ‘અકરણ યોગ’ નો અધિકાર નથી અહિ તો ‘સકરણયોગ’ નો અધિકાર છે, કે જે મન, વચન અને કાયાના કરણનો હેતુભૂત છે ૧૨૪૭

આ ‘સકરણયોગ’ વાળા જે કેવળી હોય એ સયોગીકેવળી કહેવાય છે અને એમનું શુભસ્થાન સયોગીકેવળી શુભસ્થાન કહેવાય ૧૨૪૮

એવી રીતે કેવળીને પણ મનનો, વચનનો અને કાયાનો યોગ હોય છે ગમનાગમન વગેરેને વિષે કાયિક યોગ હોય છે, દેશના આદિ દેતાદરતા વચનયોગ હોય છે, અને નીચે આપેલી પરિસ્થિતિને વિષે મનોયોગ હોય છે ૧૨૪૯-૧૨૫૦

મન પર્યાયવદ્ધિર્વા દેવૈર્વાનુત્તરાદિભિઃ ।

પૃષ્ઠસ્ય મનસાર્થસ્ય કુર્વતાં મનસોત્તરમ્ ॥ ૧૨૫૧ ॥

દ્વિચત્વારિંશતઃ કર્મપ્રકૃતીનામિહોદયઃ ।

જિનેન્દ્રસ્યાપરસ્યૈકચત્વારિંશત એવ ચ ॥ ૧૨૫૨ ॥

ઔદારિકાંગોપાંગે ચ શુભાન્યલ્પગતિદ્વયમ્ ।

અસ્થિર ચાશુભ ચેતિ પ્રત્યેકં ચ સ્થિરં શુભમ્ ॥ ૧૨૫૩ ॥

સંસ્થાનપદ્કમગુરુલઘૂપઘાતમેવ ચ ।

પરાઘાતોઽચ્છ્વાસવર્ણગન્ધસ્પર્શરસા इति ॥ ૧૨૫૪ ॥

નિર્માણાદ્યસહનને વેહે તૈજસકાર્મણે ।

અસાતસાતાન્યતરત્ તથા સુસ્વરદુઃસ્વરે ॥ ૧૨૫૫ ॥

ષ્ટાસાં ત્રિંશતઃ કર્મપ્રકૃતીનાં ત્રયોદશે ।

ગુણસ્થાને વ્યવચ્છેદ ઉદયાપેક્ષયા ભવેત્ ॥ ૧૨૫૬ ॥ કલાપકમ્ ॥

ભાષાપુદ્ગલસઘાતવિપાકિત્વાદયોગિનિ ।

નોદયો દુ સ્વરનામસુસ્વરનામકર્મણો ॥ ૧૨૫૭ ॥

શરીરપુદ્ગલદલવિપાકિત્વાદયોગિનિ ।

શેષા ન સ્યુ કાયયોગા ભાવાત્પ્રકૃતયસ્તિભાઃ ॥ ૧૨૫૮ ॥

મન પર્યાયજ્ઞાનવાગ્દેહ્યોએ અથવા અનુત્તર આદિક દેવોએ મનવડે પૂછેલા પ્રશ્નોના મનવડે ~ ઉત્તર આપે એ ' મનયોગ. ' ૧૨૫૧

અહિ એટલે આ તેએ ગુણસ્થાને જિનભગવાનને એતાળીશ કર્મપ્રકૃતિ ઉદયમા હોય અને એ શિવાયના કેવળીને એકતાળીશ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે ૧૨૫૨

એમાથી ઔદારિક અ ગ અને ઉપાગ, શુભ અને અશુભ એમ બે આકાશગતિ, અસ્થિર-નિયર-અશુભ-શુભ અને પ્રત્યેક એ પાંચ નામકર્મ, છ મન્થાન, અગુરુલઘુ-ઉપઘાત-પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસ એ આઠ નામકર્મ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, રમ, નિર્માણનામકર્મ, આદ્ય સઘયલુ, તૈજસ અને કાર્મલુ એ બે દેહ, અસાતા અને સાતા વેદનીય એ બેમાથી એક, તથા સુન્ધર અને ~ન્ધર એ બે નામકર્મ—આ પ્રમાણેની ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓનો, તેરમે ગુણસ્થાનકે, ઉદયની અપેક્ષાએ, વ્યવચ્છેદ થાય છે ૧૨૫૩-૧૨૫૮

૧ગી અયોગી ગુણસ્થાનમા, ભાષાના પુદ્ગલોના વિપાકીપણાને લીધે ' દુન્ધર ' અને

તતશ્ચ યશઃ સુભગમાદેયં પર્યાપ્તં ત્રસવાદરે ।

પંચાક્ષજાતિર્મનુજાયુર્ગલૌ જિનનામ ચ ॥ ૧૨૫૯ ॥

ઉચ્ચૈર્ગોત્ર તથાસાત્રાસાતાન્યતરદેવ ચ ।

અન્યક્ષણાવધ્યુદયા દ્વાદશૈતા અયોગિનઃ ॥૧૨૬૦॥યુગ્મમ્॥

इति त्रयोदशम् ॥

નાસ્તિ યોગોઽસ્યેત્યયોગી તાદશો યશ્ચ કેવલી ।

ગુણસ્થાન ભવેત્તસ્યાયોગિકેવલિનામકમ્ ॥ ૧૨૬૧ ॥

तच्चैवम्—अन्तर्मुहूर्तशेषायु सयोगी केवली किल ।

લેશ્યાતીત પ્રતિપિત્સુધ્યાન યોગાન્ રુણદ્વિ સઃ ॥ ૧૨૬૨ ॥

તત્ર પૂર્વ વાદરેણ કાયયોગેન વાદરૌ ।

રુણદ્વિ વાગ્મનોયોગૌ કાયયોગં તતશ્ચ તમ્ ॥ ૧૨૬૩ ॥

- सूक्ष्मक्रिय चानिवृत्तिशुक्लध्यान विभावयन् ।

રુન્ધ્યાત્ સૂક્ષ્માંગયોગેન સૂક્ષ્મૌ માનસશાંતિકૌ ॥ ૧૨૬૪ ॥

રુણદ્વયથો કાયયોગ સ્વાત્મનૈવ ચ સૂક્ષ્મકમ્ ।

स स्यात्तदा त्रिभागो न देहव्यापिप्रदेशक ॥ १२६५ ॥

‘સુસ્વર’ નામકર્મોનો ઉદય હોતો નથી, તથા શરીરના પુફ્ફળના વિપાકીપણાને લીધે કાયયોગ હોતા નથી પણ નીચે જણાવેલી પ્રકૃતિઓ ભાવથી હોય છે ૧૨૫૭-૧૨૫૮

યગ, મુલગ, આદેય, પર્યાપ્ત, ત્રસ અને બાદર-એ ॥ નામકર્મ, પચેન્દ્રિની જાતિ, મનુષ્યનું આયુષ્ય તથા ગતિ, જિનનામકર્મ, ઉચ્ચગોત્ર તથા સાતા કે અસાતાવેદનીય-એમ કુલે બાર પ્રકૃતિઓ અયોગીકેવળી શુભુ-ધ્યાનના છેલ્લા સમય સુધી ઉદયમા હોય છે ૧૨૫૮-૧૨૬૦

એ પ્રમાણે તેરમું શુભુ-ધ્યાનક કલ્પ

જેને યોગ નથી એ અયોગી એવા અયોગી કેવળીનું શુભુધ્યાન ‘અયોગીકેવળી’ શુભુ સ્થાન ઝહેવાય છે ૧૨૬૧

તે આ પ્રમાણે છે—

આયુષ્ય જ્યારે અન્તર્મુહુર્તજેટલું શેષ રહે છે ત્યારે સયોગીકેવળી લેશ્યાતીન ધ્યાનમા નિમગ્ન થવાની ઇચ્છાથી યોગીને ૩ ધે છે તેમા પ્રથમ સ્થૂળ કાયયોગવડે સ્થૂળ મનવચનના યોગીને ૩ ધે છે, અને પછી સ્થૂળકાયયોગને રોકે છે પછી સૂક્ષ્મક્રિય અનિવૃત્તિશુક્રધ્યાનને વિભાવતા સૂક્ષ્મકાયયોગવડે સૂક્ષ્મ મનવચનના યોગીને ૩ ધે છે પછી પોતે સ્વત સૂક્ષ્મકાય યોગીને ૩ ધે છે, અને એ વખતે એનો શરીરપ્રદેગ વૃત્તીયાશે-ન્યૂન થઈને રહે છે ૧૨૬૨-૧૨૬૫

શુક્લધ્યાન સમુચ્છિન્નક્રિયમપ્રતિપાતિ ચ ।

ધ્યાયન્ પચદ્રૂસ્વવર્ણોચ્ચારમાન સ કાલતઃ ॥ ૧૨૬૬ ॥

શૈલેશીકરણં યાતિ તત્ત્વ પ્રાપ્તો ભવત્યસૌ ।

યૌગવ્યાપારરહિતોઽયોગી સિદ્ધયત્યસૌ તતઃ ॥૧૨૬૭॥ યુગ્મમ્ ॥

ગત્યાનુપૂર્વ્યો દેવસ્ય શુભાન્યસ્વગતિદ્વયમ્ ।

દ્વૌ ગન્ધાવષ્ઠ ચ સ્પર્શા રસવર્ણાંગપંચકમ્ ॥ ૧૨૬૮ ॥

તથા પચ વન્ધનાનિ પંચ સઘાતનાન્યપિ ।

નિર્માણ પદ્ સહનનાન્યસ્થિર વાશુભ તથા ॥ ૧૨૬૯ ॥

દુર્ભગ ચ દુઃસ્વર ચાનાદેયમયશોઽપિ ચ ।

સંસ્થાનપદ્કમશુરુલૂપઘાતમેવ ચ ॥ ૧૨૭૦ ॥

પરાઘાતમથોચ્છ્વાસમપર્યાપ્તાભિર્ધં તથા ।

અસાતસાતયોરેકં પ્રત્યેક ચ સ્થિરં શુભમ્ ॥ ૧૨૭૧ ॥

ઉપાંગત્રિતય નીચૈર્ગોત્રસુસ્વરમેવ ચ ।

અયોગ્યુપાન્તસમયે ઇતિ દ્વાસતતેઃ દ્વયઃ ॥૧૨૭૨॥ પચભિઃ કુલકમ્ ॥

મનુજસ્ય ગતિશ્ચાયુશ્ચાનુપૂર્વીતિ ચ ત્રયમ્ ।

ત્રસત્ત્વાદરપર્યાપ્તયશાસીતિ ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૨૭૩ ॥

ત્યારપછી મનુષ્યના ક્રિયા અપ્રતિપાતી, શુક્લધ્યાનમાં નિમગ્ન રહી, પાંચ દ્રવ્ય વર્ણોના ઉચ્ચાર નેટલા મમયમાં શૈલેશીક-છુ ટે છે અને એમ ઠગતા, સર્વ યોગવ્યાપાર રહિત 'અયોગી' થઈ 'મિદ્' થાય છે ૧૨૬૬-૧૨૬૭

અયોગીકવગીશુક્લધ્યાનના ઉપાત્ય સમયને વિષે દેવની ગતિ તથા આનુપૂર્વી, શુભ અને અશુભ વિદ્યાયગતિ (આકાશગતિ), ઘે ગ ધ, આકાશ-સ્પર્શ, પાચગ્ન, પાચ વર્ણ, પાચ અંગ, પાચ ષ ધન, પાચ મ ધાન, ૬ ન ન્યાન, છ સ ધયણ, ત્રણ ઉપાંગ, નીચગોત્ર, નિર્માણ-અગ્નિય-શુભ-અશુભ-દુર્ભાગ્ય-સુસ્વર-દુસ્વર-આનાદેય-અપયગ-અગુરુલૂપ-ઉપઘાત-પરાવાન-ઉચ્છવાસ-અપર્યાપ્ત-પ્રત્યેક-સ્થિર અને અમાત કે માનવેદનીય એટલા (૧૭) નામકર્મ, —એમ એક દગ ખડોતર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે ૧૨૬૮-૧૨૭૨

અને અન્ત્ય મમયે મનુષ્યની ગતિ આયુષ્ય અને આનુપૂર્વી એ ત્રણ ઉચ ગોત્ર,

ઉચ્ચૈર્ગોત્રમથાદેય સુભગં જિનનામ ચ ।

અસાતસાતયોરેકં જાતિં પચેન્દ્રિયસ્ય ચ ॥ ૧૨૭૪ ॥

ત્રયોદશૈતા. પ્રકૃતીં ક્ષણયિત્વાન્તિમે ક્ષણે ।

અયોગી કેવલી સિદ્ધચેન્નિર્મૂલગતકલ્મષઃ॥૧૨૭૫॥ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

મતાન્તરેઽત્રાનુપૂર્વીં ક્ષિપત્યુપાન્તિમચ્છણે ।

તતસ્ત્રિસત્તર્કિ તત્ર દ્વાદશાન્ત્યે ચ્છણે ક્ષિપેત્ ॥ ૧૨૭૬ ॥

इति चतुर्दशम् ॥

આચ્છ દ્વિતીય તુર્યં ચ ગુણસ્થાનાન્યમૂનિ વૈ ।

ગચ્છન્તમનુગચ્છન્તિ પરલોકે શરીરિણામ્ ॥ ૧૨૭૭ ॥

મિશ્રદેશવિરત્યાદીન્યેકાદશ પરાણિ ચ ।

સર્વથાત્ર પરિત્યજ્ય જીવા યાન્તિ પરં ભવમ્ ॥ ૧૨૭૮ ॥

તત્ર મિશ્રે સ્થિત પ્રાણી મૃતિ નૈવાધિગચ્છતિ ।

સ્યુર્દેશવિરતાદીનિ યાવજીવાવધીનિ ચ ॥ ૧૨૭૯ ॥

યત્તૃતીય ગુણસ્થાન દ્વાદશ ચ ત્રયોદશમ્ ।

વિનાન્યેષ્વેકાદશસુ ગુણેષુ ત્રિયતેઽસુમાન્ ॥ ૧૨૮૦ ॥

અસાતા અને સાતાવેદનીયમાત્ર એક, ૫ ચેન્દ્રિયની જાતિ, અને ત્રસ-ખાદર-પર્યાપ્ત-યશ-આદેય-સુભગ અને જિન-એટલા (૭) નામકર્મ એમ એક દર તેર પ્રકૃતિઓ અપાવે છે, આમ મર્વ કમ્ભ નિર્મૂળ થયે, અયોગીકેવલી સિદ્ધ થાય છે ૧૨૭૩-૧૨૭૫

ઢેટલાકનો એવા મત છે કે ‘આનુપૂર્વી’ ને ઉપાન્ત્ય ક્ષણમા અપાવે છે, એટલે ઉપાન્ત્યમા ૭૨ ને બદલે ૭૩, અને અન્ત્યમા ૧૩ ને બદલે ૧૨ અપાવે છે ૧૨૭

એ પ્રમાણે ચૌદસુ શુભસ્થાનક કહ્યું

પહેલું, બીજું અને ચોથું શુભસ્થાન પરલોકમા પ્રાણીની પાછળ-સાથે જાય છે અને (મિશ્ર, દેશવિરતિ આદિ) બાકીના અગ્યાર શુભસ્થાનકોને, પરલોક જતો પ્રાણી અહિં જ મૂકી જાય છે ૧૨૭૭-૧૨૭૮

૫મી મિશ્રશુભસ્થાનકે રહીને પ્રાણી મૃત્યુ પામતો જ નથી અને ‘દેશવિરતિ’ આદિ શુભસ્થાનો તો છેક અવિનિર્મળ હોય છે ૧૨૭૬ કેમકે જેમ (ત્રીજા) મિશ્રશુભસ્થાનમા રહીને પ્રાણી મૃત્યુ પામતો નથી તેમ બારમા અને તેરમામા રહીને પણ મૃત્યુ પામતો નથી મતલબ કે એ ત્રણ ગિવાયના શેષ અગ્યાર શુભસ્થાને રહીને જ પ્રાણી મૃત્યુ પામે છે ૧૨૮૦

સ્તોકા એકાદશગુણસ્થિતા ઉત્કર્ષતોઽપિ યત્ ।
 ચતુઃપંચાશદેવામી યુગપત્ સમ્ભવન્તિ હિ ॥ ૧૨૮૧ ॥
 તેભ્યઃ સહ્યગુણાઃ ક્ષીણમોહાસ્તે હ્યષ્ટયુક્ શતમ્ ।
 યુગપત્સ્યુરદમાદિત્રિગુણસ્થાસ્તતોઽધિકાઃ ॥ ૧૨૮૨ ॥
 મિથસ્તુલ્યાશ્ચ યચ્છ્રેણિદ્વયસ્થા અપિ સગતાઃ ।
 સ્યુર્દ્વાપદ્યુત્તરશત પ્રત્યેકં ત્રિપુ તેપુ તે ॥ ૧૨૮૩ ॥
 યોગ્યપ્રમત્તપ્રમત્તાસ્તેભ્યઃ સહ્યગુણાઃ ક્રમાત્ ।
 યત્તે મિતાઃ કોટિકોટિશતકોટિસહસ્રકૈ ॥ ૧૨૮૪ ॥
 પચમસ્થા દ્વિતીયસ્થા મિશ્રાશ્ચાવિરતાંઃ ક્રમાત્ ।
 પ્રત્યેકં સ્યુરસહ્યેયગુણાસ્તેભ્યસ્ત્વયોગિનઃ ॥ ૧૨૮૫ ॥
 સ્યુરનન્તગુણા મિથ્યાદશસ્તેભ્યોઽપ્યનન્તકાઃ ।
 હ્રદમલ્પવહત્વ સ્યાત્ સર્વત્રોત્કર્ષસમ્ભવે ॥ ૧૨૮૬ ॥ યુગ્મસ્ ॥
 વિપર્યયોઽપ્યન્યથા સ્યાત્ સ્તોકા સ્યુર્જાતુચિચથા ।
 ઉત્કૃષ્ટશાન્તમોહેભ્યો જઘન્યાઃ ક્ષીણમોહકાઃ ॥ ૧૨૮૭ ॥

અગ્યારમે શુભુગ્ધાનંડે સર્વથી અલ્પ પ્રાણીઓ એ કેમકે તેઓ એકીવખતે ઉત્કૃષ્ટ પશુ થોપન જ હોય છે ૧૨૮૧

એમના ડરતા સખ્યાતગણા ક્ષીણમોહશુભુગ્ધાનંડે હોય એ એઓ એકીવખત એકસોને આઠ હોય એ એમનાથી અધિક આઠમે, નવમે અને દગમે શુભુસ્થાને હોય એ આ ત્રણે વળી ૫૧૨૫૨ તુલ્ય છે કેમકે એ પ્રત્યેક બન્ને શ્રેણીઓના એકઠા કરતા પશુ એકમોખાસઠ હોય છે ૧૨૮૨-૧૨૮૩

વળી ' યોગી, ' ' પ્રમત્ત ' અને ' અપ્રમત્ત ' શુભુસ્થાનોએ ઉપરના કરતા મ ખ્યાત ગણા હોય છે એઓ કોઠ, મો કોઠ અને હજાર કોઠ એ ૧૨૮૪

બીજા, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા શુભુસ્થાનોએ, ઉપર ડરતા અનુક્રમે અમ ખ્ય અમ ખ્ય ગણા હોય છે અને અયોગી એટલે ચૌદમે શુભુગ્ધાને એમના કરતા અનતગણા હોય એ આમનાથી અનતગણા વળી મિથ્યાદષ્ટિઓ હોય એ આ અપખણ્ડત્વ સર્વત્ર ઉત્કૃષ્ટ સમજવુ ૧૨૮૫-૧૨૮૬

આ બાબતમા યાદ યાદ અન્યથા વિપર્યય એટલે ફેરફાર પશુ એ જેમકે ડોઇ વખતે ઉપશાતમોહશુભુગ્ધાનવાળાની ઉત્કૃષ્ટ સખ્યા ડરતા ક્ષીણમોહશુભુગ્ધાનવાળાની જઘન્ય મ ખ્યા ન્હાની હોય છે ૧૨૮૭

एव सास्वादनादिष्वपि भाव्यम् ॥

મિથ્યાત્વ કાલતોડનાદિસાન્ત સ્યાત્સાદિસાન્તકમ્ ।
 અનાદ્યનન્ત ચ ન તત્સાદ્યનન્ત તુ સમ્ભવેત્ ॥ ૧૨૮૮ ॥
 સ્યાદાદ્ય તત્ર ભવ્યાનામનાસપૂર્વસદ્દશામ્ ।
 દ્વિતીય પ્રાપ્ય સમ્યક્ત્વ પુનર્મિથ્યાત્વમીયુપામ્ ॥ ૧૨૮૯ ॥
 સ્યાત્તૃતીયમભવ્યાના સદા મિથ્યાત્વવર્તિનામ્ ।
 આનન્ત્યાસમ્ભવાત્ સાદેસ્તુર્યં યુક્તમતસમ્ભવિ ॥ ૧૨૯૦ ॥
 સાસાદન ચોસ્તમેવ પઢાવલિમિત પુરા ।
 તુર્યં મિત સમધિકત્રયત્ત્રિશત્પયોધિભિઃ ॥ ૧૨૯૧ ॥
 સર્વાર્થસિદ્ધદેવત્વે ત્રયત્ત્રિશત્પયોનિધીન્ ।
 ધૃત્વાઽવિરતસમ્યક્ત્વ તતોઽપ્યાગતોઽસકૌ ॥ ૧૨૯૨ ॥
 યાવદદ્યાપિ વિરતિ નાપ્તોતિ તાવદેવ યત્ ।
 તુર્યમેવ ગુણસ્થાનમુરરીકૃત્ય વર્તેતે ॥ ૧૨૯૩ ॥

‘સાસ્વાદન’ આદિમા પણ એમ છે

પહેલા મિથ્યાત્વગુણસ્થાનનો સ્થિતિકાગ અનાદિસાત, માદિસાત, અને અનાદિઅનન્ત પણ છે, પરંતુ સાદિઅનન્ત મલવતો નથી ૧૨૮૮

પૂર્વે જેમને સમકિત પ્રાપ્ત થયું નથી એવા ભવ્યોના એ ગુણસ્થાનનો પહેલો એટલે અનાદિમાત્ર સ્થિતિકાગ છે સમકિત પામીને પુનઃ મિથ્યાત્વે ઉતરી ગયા હોય એમના ગુણસ્થાનનો સ્થિતિકાગ બીજો એટલે સાદિસાત છે ૧૨૮૯

હમેશા મિથ્યાત્વમા જ વર્તતા અભવ્ય જીવોના ગુણસ્થાનનો સ્થિતિકાગ ત્રીજો એટલે અનાદિઅનન્ત છે ‘સાદિ’ ને અનન્તપણાનો અમલવ હોવાથી ‘માદિઅનન્ત’-એવો ચોથો પ્રકાર સંભવતો નથી ૧૨૯૦

બીજા ‘સાસ્વાદન’ ગુણસ્થાનનો કાગ છ ‘આવગી’ એટલો છે એ પૂર્વે કહેલું જ છે ચોથા ગુણસ્થાનનો તેત્રીશ સાગશેષમથી કર્ધક અધિક છે ૧૨૯૧

કેમકે એ (ચોથા ગુણસ્થાનવાળો પ્રાણી) સર્વાર્થસિદ્ધદેવત્વને વિષે તેત્રીશ સાગશેષમ સુધી રહી અવિરતસમ્યક્ત્વ પામી ત્યાંથી પુનઃ આર્હિ પણ આવે છે અને જ્યાંસુધી અહિ પણ તે વિરતિ પામતો નથી ત્યાં સુધી તે ચોથે જ ગુણસ્થાનકે રહે છે ૧૨૯૨-૧૨૯૩

કિચિન્ન્યૂનનવાદોનપૂર્વકોટિમિતે મતે ।

ત્રયોદશં પંચમં ચ ગુણસ્થાને ઉભે અપિ ॥ ૧૨૧૪ ॥

અન્તિમં હજ્રણનમેત્યેવરૂપૈઃ કિલાક્ષરૈઃ ।

અવિલમ્બાત્વરિતયોચ્ચારિતૈઃ પ્રમિત ભવેત્ ॥ ૧૨૧૫ ॥

ગ્રાન્તર્મુહૂર્ત્તિકાનિ સ્યુઃ શેષાણ્યઘાપ્યમૂનિ ચ ।

કેચિદ્દુચુર્ન્યૂનપૂર્વકોટિકે પટ્ટસપ્તકે ॥ ૧૨૧૬ ॥

તથોક્ત મગવતીસૂત્રે—

પમત્તસજમસ્સ ણં પમત્તસજમવટ્ટમાણસ્સ સઠ્ઠા વિ ણં પમત્તદ્ધા-
કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઙ્ગ । મહિઆ એકજીવં પડુચ્ચ જહ્મ એગ સમયં ઉક્કો
દેસૂણા પુઠ્ઠવકોઢી । ણાણાજીવે પડુચ્ચ સઠ્ઠવદ્ધા ॥ અસ્યવૃત્તિઃ—જહ્મ એક
સમયતિ કથ ઉચ્ચતે । પ્રમત્તસંયતપ્રતિપત્તિસમયસમનન્તરમેવ મરણાત્ ॥
દેસૂણા પુઠ્ઠવકોઢિત્તિ । કિલ પ્રત્યેકમન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમાણે એવ પ્રમત્તાપ્રમત્ત-
ગુણસ્થાને । તે ચ પર્યાયેણ જાયમાને દેશોનપૂર્વકોટિં યાવદુસ્કર્પેણ ભવતઃ ।
મહાન્તિ ચ અપ્રમત્તાપેક્ષયા પ્રમત્તાન્તર્મુહૂર્ત્તાનિ કલ્પ્યન્તે । એવ ચ અન્ત-

પાઞ્ચમુ અને તેરમુ —એ જેઠ શુભુસ્થાનકોનો સ્થિતિકાળ કોડપૂર્વથી આગરે નવવર્ષન્યૂન
છે ૧૨૬૪

અન્તિમ શુભુસ્થાનનો સ્થિતિકાળ, વિલબ કર્યા વિના તેમ ઉતાવળ કર્યા વિના ૩, બ,
બુ, ન, મ—એ પાચ અક્ષરો બોલતા બેટલો સમય લાગે તેટલો છે ૧૨૬૫

શેષ આઠ રહ્યા એમનો સ્થિતિકાળ ‘અન્તર્મુહૂર્ત્ત’ બેટલો છે કેટલાક વળી આ આઠ
માહેલા બે—છઠ્ઠા અને સાતમા—નો કાળ કોડપૂર્વથી ૮ ઇંડ ન્યૂન છે એમ ઠલે છે ૧૨૬૬

એ સ બ ધમા ભગવતીસૂત્રમા એમ કહ્યું છે કે—

■ ‘પ્રમત્ત’ અને ‘અપ્રમત્ત’મા વર્તતા સયમી—સાધુઓનો સર્વપ્રમત્તકાળ કેટલો હોય ?
ઉત્તર —હે મહિઆ, એકજીવને આશ્રયીને ‘જઘન્ય’ એક સમય અને ‘ઉત્કૃષ્ટ’ કોડપૂર્વથી ૬ ઇંડ
ન્યૂન, અને નાના જીવોની અપેક્ષાએ મર્વકાળ ” આ ઉપર ટીકા છે એ આ પ્રમાણે —અહિ
જઘન્ય એક સમયનો કાળ કેમ કહ્યો ? ઉત્તર —પ્રમત્ત સયમ અગીજાર ડરીને અન્યસમયે જ
મરણ પામવાથી પ્રશ્ન —પૂર્વકોડથી ૬ ઇંડ ન્યૂન—એમ કહ્યું એ શી ગીતે ? ઉત્તર —પ્રમત્ત અને
અપ્રમત્ત—એ પ્રત્યેક શુભુસ્થાનકની સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની જ છે, અને એમની પચાસી એકત્ર

મુહૂર્તપ્રમાણાનાં પ્રમત્તાદ્ધાનાં સર્વાસાં મિલને દેશોનપૂર્વકોટીકાલમાન
ભવતિ ॥ અન્યે ચ આહુ । અદ્યવર્ષોનાં પૂર્વકોટિ યાવત્ ઉત્કર્ષત પ્રમ
ત્તા સ્યાત્ । એવ અપ્રમત્તસૂત્રમપિ ॥ નવરં ॥ જહ અતમુહુત્તિ । કિલ
અપ્રમત્તાદ્ધાયાં વર્તમાનસ્ય અન્તર્મુહૂર્તમધ્યે મૃત્યુ ન ભવતીતિ ॥ ચૂર્ણિ
કારમત તુ પ્રમત્તસંયતવર્જ સર્વોઽપિ સર્વવિરતોઽપ્રમત્ત ઉચ્યતે પ્રમાદા-
ભાવાત્ । સ ચ ઉપશમશ્રેણિ પ્રતિપદ્યમાન મુહૂર્તમ્પ્રતરે કાલં કુર્વન્
જઘન્યકાલો લભ્યતે ઇતિ ॥ દેશોનપૂર્વકોટી તુ કેવલિનમાશ્રિત્ય ઇતિ ॥

ચન્નિર્દિષ્ટ જિનાધીર્ગેરેકજીવન્યપેક્ષયા ।

ત્યક્ત્વા યુન પ્રાસિરૂપમથૈવામુચ્યતેઽન્તરમ્ ॥ ૧૨૯૭ ॥

જઘન્ય સાસાદનસ્ય પલ્યાસગ્વ્યાંશસમિતમ્ ।

શેષેષુ ચ દશાનાં સ્યાદન્તર્મુહૂર્તમન્તરમ્ ॥ ૧૨૯૮ ॥

મિથ્યાત્વસ્ય તદુલ્કૃષ્ટ દ્વિ.પદ્પટિ. પયોધયઃ ।

સાધિકા, કથિતાસ્તત્ર શ્રૂયતાં ભાવના ત્વિયમ્ ॥ ૧૨૯૯ ॥

કરીએ એટલે ઉત્કર્ષત કઈ ન્યૂન કોડપૂર્વ થાય છે એમા પણ 'અપ્રમત્ત' ની અપેક્ષાએ
'પ્રમત્ત' ના અન્તર્મુહૂર્તો મોટા કાળ છે એટલે અન્તર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પ્રમત્ત
શુભસ્થાનના સર્વકાળ એકત્ર સ્ત્રીએ તો 'કોડપૂર્વથી ઠંક ન્યૂન' થાય છે કેટલાકનો વળી
એવો મત છે કે 'પ્રમત્ત' નો સ્થિતિકાળ ઉલ્કૃષ્ટ 'કોડપૂર્વથી આઠ વર્ષ ન્યૂન' છે 'અપ્રમત્ત'
ના સળધમા પણ એમ જ સમજવું ફેર એટલો કે 'અપ્રમત્તકાળ'ની અદર રહેનારનું અન્ત
ર્મુહૂર્તની અદર મૃત્યુ થતું નથી વળી 'ચૂર્ણિ કાર' નો તો એવો મત છે કે પ્રમત્તસ જમી
વિના બીજા સર્વ સર્વવિરતિ 'અપ્રમત્ત' કહેવાય છે કેમકે એમને પ્રમાદનો અભાવ છે-પ્રમાદ
હોતો જ નથી આવો સચમી વળી ઉપશમશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરીને અન્તર્મુહૂર્તની અદર
મૃત્યુ પામવાથી જઘન્ય કાળ પમાય છે " 'કઈ ન્યૂન કોડપૂર્વ' સદ્યા એ કાળ તો કેવળીને
આશ્રયીને કહ્યો છે

અહિ જિનપ્રભુએ જે એક જીવની અપેક્ષાએ કહ્યું છે તે પ્રાસિરૂપને ત્યજીને કહ્યું છે

કહે આ શુભસ્થાનોના અન્તર વિષે ૧૨૯૭

'સાસ્વાદન' નું અન્તર જઘન્યત એક પ યોગમના અસખ્યમા અશ જેટલું છે, અને
શેષ તેરમાહેના દશ શુભસ્થાનોનું અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું છે ૧૨૯૮

મિથ્યાત્વશુભસ્થાનનું અન્તર ઉલ્કૃષ્ટ એકસોબત્રીસ સાગરોપમથી કઈડ અધિક
છે ૧૨૯૯

अनुभूय स्थितिं कश्चित् सम्यक्त्वस्य गरीयसीम् ।

मिश्र ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमनुभूय तत पुनः ॥ १३०० ॥

पदपष्ट्यम्भोनिधिमितां सम्यक्त्वस्य गुरुस्थितिम् ।

समाप्य कोऽपि मिथ्यात्व जातु याति तदा हि तत् ॥ १३०१ ॥ युग्मम् ॥

देशोनपुद्गलपरावर्त्ताद्धप्रमितं मतम् ।

द्वितीयादीनां दशानां गुणानां ज्येष्ठमन्तरम् ॥ १३०२ ॥

क्षपकस्यान्तरं जातु न स्यात् त्रिष्वष्टमादिषु ।

सकुरप्राप्ते. क्षीणमोहादित्रयेऽप्यन्तर ન હિ ॥ १૩૦૩ ॥

इति गुणाः ॥ ३० ॥

अथ योगः ॥

दश पचाधिका योगाः सप्त स्युस्तत्र कायिका. ।

चत्वारो मानसोद्भूतास्तावन्त एव वाचिकाः ॥ १૩૦૪ ॥

औदारिकस्तन्मिश्रः स्यादैकियस्तेन मिश्रितः ।

आहारकस्तन्મિશ્રઃ સત્તમસ્તૈજસકાર્મણઃ ॥ ૧૩૦૫ ॥

અહિ આ પ્રમાણે ભાવના છે —

કોઈ પ્રાણી સમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુભવીને તથા પછી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી મિશ્ર શુણ્ઘ-
અનન્ત અનુભવીને પુનઃ છાસક માગરોપમની સમક્રિયાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને જ્યારે મિથ્યા
ત્વશુણ્ઘાને ઉતરી પડે ત્યાં ઉપર કશું એ મિથ્યાત્વનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર થાય છે ૧૩૦૦-૧૩૦૧,

ખીલતી માંડીને દશ (અર્થાત્ અગ્યારમા સુધીના) શુણ્ઘસ્થાનોનું અન્તર ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ-
પુદ્ગલપરાવર્તથી ડહડ ન્યૂન છે ૧૩૦૨

આઠમા, નવમા અને દશમા શુણ્ઘસ્થાનોમા ક્ષપક થયેલાને લેશ પણ અન્તર નથી,
તેમજ એક જ વાર પ્રાપ્ત થતા હોવાથી, ' ક્ષીણમોહ ' વગેરે ત્રણ શુણ્ઘસ્થાનોમા એટલેકે
બારમા, તેરમા અને ચૌદમા શુણ્ઘસ્થાનોમા પણ અન્તર નથી ૧૩૦૩

આની રીતે શુણ્ઘસ્થાનોનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ

હવે એકત્રીશમા દ્વાર ' યોગ ' વિષે

યોગ પદર છે, સાત કાયાના, ચાર મનના, અને ચાર વચનના ૧૩૦૪

ઔદારિક, મિશ્રઔદારિક વૈક્રિય, મિશ્રવૈક્રિય, આહારક, મિશ્રઆહારક અને તૈજસકાર્મણ-
એમ સાત કાયયોગો છે ૧૩૦૫

પર્યાસાનાં નૃતિરશ્ચામૌદારિકામિધો ભવેત્ ।

સ્યાત્તન્મિશ્રસ્તુ પર્યાસાપર્યાસાનાં તથોચ્યતે ॥ ૧૩૦૬ ॥

કાર્મણેન વૈક્રિયેણાહારકેણેતિ ચ ત્રિધા ।

ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ યોગીશ્વરા જગુઃ ॥ ૧૩૦૭ ॥

ઔદારિકાંગનામાદિતાદૃક્કર્મનિયોગતઃ ।

ઉત્પત્તિદેશ પ્રાપ્તેન તિરશ્ચા મનુજેન વા ॥ ૧૩૦૮ ॥

યદૌદારિકમારબ્ધં ન ચ પૂર્ણીકૃત ભવેત્ ।

તાવદૌદારિકમિશ્ર* કાર્મણેન સહ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૩૦૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથા ચોક્ત નિર્બુક્તિકારેણ શસ્ત્રપરિજ્ઞાધ્યયને—

તેણ કમ્મણ આહારેઈ અણતર જીવો ।

તેણ પરં મિસ્સેણ જાવ સરીરસ્ત નિપ્પત્તી ॥ ૧૩૧૦ ॥

નનુ મિશ્રત્વમુભયનિષ્ઠમૌદારિક યથા ।

મિશ્રં ભવેત્કાર્મણેન તથા તેનાપિ કાર્મણમ્ ॥ ૧૩૧૧ ॥

તતશ્ચૌદારિકમિશ્રમેવેદ કથમુચ્યતે ।

અસ્ય કાર્મણમિશ્રત્વમપિ કિં નાભિધીયતે ॥ ૧૩૧૨ ॥

તેમા પર્યાસ મનુષ્ય અને તિર્થચોને ઔદારિક કાયયોગ હોય છે અને પર્યાસ તથા અપર્યાસોને મિશ્રઔદારિક કાયયોગ છે ૧૩૦૬

મિશ્રઔદારિક કાયયોગ ત્રણ પ્રકારે થાય છે, (૧) કાર્મણ કાયોગે કરીને (૨) વૈક્રિય કાયોગે કરીને અને (૩) આહારક કાયોગે કરીને, ૧૩૦૭

ઔદારિક શરીર, નામ આદિ કોઈ એવા ઈર્મના નિયોગથી ઉત્પત્તિદેશને પ્રાપ્ત થયેલ તિર્થ એ કે મનુષ્ય ઔદારિક શરીરનો આરભ કરે એ શરીર જ્યાસુધી પૂર્ણ થાય નહિ ત્યાં સુધી ' કાર્મણ ' ની સાથે ' ઔદારિક ' નું મિશ્રપણ હોય ૧૩૦૮-૧૩૦૯

એ સળધમા નિર્બુક્તિકાં શસ્ત્રપરિજ્ઞાઅધ્યયનમા કહે છે કે —

' તૈજસ ' અને ' કાર્મણ ' શરીરે કરીને જીવ અન્તરરહિત-સતત આહાર કરે છે અને ત્યારબાદ જ્યાસુધીમા શરીરની નિષ્પત્તિ થાય ત્યાસુધી ' મિશ્ર ' વડે આહાર કરે કે ૧૩૧૦

અહિં ઠેઠ ગદ્યા ઉઠાવે કે ' મિશ્રપણ તો જેઉં માટે સરણુ છે, એટલે કે ' ઔદારિક ' જેમ ' કાર્મણ ' સાથે મિશ્ર છે તેમ ' કાર્મણ ' ' ઔદારિક ' સાથે મિશ્ર છે, તેમ છતાં આ

અત્રાહુઃ—આસસાર કાર્મણસ્યાવસ્થિતત્વેન સર્વદા ।

સકલેષ્વપિ દેહેષુ સમ્ભવેદસ્ય મિશ્રતા ॥ ૧૩૧૩ ॥

તતથ—કાર્મણમિશ્રમિત્યુક્તે નિર્ણેતુ નૈવ શક્યતે ।

કિમૌદારિકસમ્બન્ધિર્કિં વાપરશરીરજમ્ ॥ ૧૩૧૪ ॥

ઔદારિકસ્ય ચોત્પત્તિં સમાશ્રિત્ય પ્રધાનતા ।

કાદાચિત્કતયા चास्य प्रतिपत्तिरसशया ॥ ૧૩૧૫ ॥

તદૌદારિકમિશ્રત્વવ્યપદેશોઽસ્ય યૌત્તિકઃ ।

ન તુ કાર્મણમિશ્રત્વવ્યપદેશસ્તથાવિધઃ ॥ ૧૩૧૬ ॥

યદાપ્યૌદારિકદેહધરો વૈક્રિયલબ્ધિમાનઃ ।

પંચાક્ષતિર્યદ્મર્ત્યશ્ચ પર્યાપ્તો વાદરોનિલઃ ॥ ૧૩૧૭ ॥

વૈક્રિયાંગમારભતે ન ચ પૂર્ણીકૃત ભવેત્ ।

તદૌદારિકમિશ્ર. સ્યાદ્વૈક્રિયેણ સહ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૩૧૮ ॥

एवमाहारकारम्भकाले तल्लब्धिशालिन ।

સહાહારકદેહેન મિશ્ર ઔદારિકો ભવેત્ ॥ ૧૨૧૯ ॥

(કાર્મણ) ઔદારિક સાથે મિશ્ર છે, એમ કેમ કહે છે ? ઔદારિક કાર્મણ સાથે મિશ્ર છે એમ કેમ નથી કહેતા ? ૧૩૧૧-૧૩૧૨

એ શ વાતું મનાધાન —

કાર્મણ શરીર સર્વદા છેડ મ માર પર્યન્ત રહે છે અને તેથી મર્વ શરીરોમા એનું મિશ્ર પણ મ ભવે છે અને તેથી ‘ કાર્મણ સાથે મિશ્ર ’ એટલું કહેવાથી શુ મિશ્ર, ઔદારિક શરીર મિશ્ર કે બીજું શરીર મિશ્ર ? એનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી ૧૩૧૩-૧૩૧૪

૧૩૧૧ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ ‘ ઔદારિક ’ ની પ્રધાનતા છે કેમકે એની પ્રતિપત્તિ કદા ચિત્પણાએ કરીને નિ મ વાય છે તેથી ‘ ઔદારિકની સાથે મિશ્ર ’ એમ કહેવું યુક્તિયુક્ત છે, ‘ કાર્મણની સાથે મિશ્રતા ’ છે એમ કહેવું યુક્તિયુક્ત નથી ૧૩૧૫-૧૬

૧૩૧૧ ઔદારિક શરીરધારી અને વૈક્રિયલબ્ધિમાન એવો ૫ એન્દ્રિ તિર્ય ચ અને મનુષ્ય તથા પર્યાપ્ત ગાદરવાયુકાય બ્યારે વૈક્રિય શરીરને આગ લે છે ત્યારે બ્યાયુધી એ શરીર પૂર્ણ થાય નહિ ત્યાયુધી ઔદારિકની સાથે વૈક્રિય મિશ્ર છે (એમ કહેવાય છે) ૧૩૧૭-૧૮

એજ પ્રમાણે આહારક શરીરના પ્રારભવખતે આહારકલબ્ધિવાળાનું આહારક શરીર ઔદારિકની સાથે મિશ્ર છે ૧૩૧૯

યદ્યપ્યત્રોભયત્રાપિ મિથસ્તુલ્યૈવ મિશ્રતા ।

તથાપ્યારમ્ભકત્વેનૌદારિકસ્ય પ્રધાનતા ॥ ૧૩૨૦ ॥

તત ઔદારિકેણૈવ વ્યપદેશો દ્વયોરપિ ।

ન વૈક્રિયાહારકાભ્યાં વ્યપદેશો જિનૈઃ કૃતઃ ॥ ૧૩૨૧ ॥

મત સિદ્ધાન્તિનામેતત્ કર્મગ્રન્થવિદઃ પુનઃ ।

વૈક્રિયાહારકમિશ્રે એવ પ્રાહુરિમે ક્રમાત્ ॥ ૧૩૨૨ ॥

યદારમ્ભે વૈક્રિયસ્ય પરિત્યાગેઽપિ તસ્ય તે ।

વદન્તિ વૈક્રિય મિશ્રમેવમાહારકેઽપિ ચ ॥ ૧૩૨૩ ॥

વૈક્રિયદેહપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તસ્ય શરીરિણ ।

વૈક્રિય કાયયોગ સ્યાત્તન્મિશ્રસ્તુ દ્વિધા ભવેત્ ॥ ૧૩૨૪ ॥

યો પર્યાપ્તદશાયા સ્યાન્મિશ્રો નારકનાકિનામ્ ।

યોગ સમ કાર્મણેન ત સ્યાદ્વૈક્રિયમિશ્રક ॥ ૧૩૨૫ ॥

તથા યદા મનુષ્યો વા તિર્યકૃપચેન્દ્રિયોઽથવા ।

વાયુઃ વા વૈક્રિય કૃત્વા કૃતકાર્યોઽથ તત્ત્યજન્ ॥ ૧૩૨૬ ॥

આમ બંનેમાં જો કે મિશ્રત્વ તો પરમ્પર સરખું જ છે તોપણ આરભકપણાએ કરીને ‘ ઔદારિક ’ પ્રધાન છે તેથી બેઉ (વૈક્રિય અને આહારક) ‘ ઔદારિક ’ ની સાથે મિશ્ર છે, નહિ કે ઔદારિક બંનેથી સાથે મિશ્ર એમ શ્રીજિનેશ્વરે કહ્યું છે ૧૩૨૦-૧૩૨૧

એ મત સિદ્ધાન્તિઓના છે ઈર્મત્ર થવાગાઓ તા ઔદારિકનું અનુકરણે ‘ વૈક્રિય ’ અને ‘ આહારક ’ ની સાથે મિશ્રત્વ છે એમ સમજાવે છે કેમકે એઓ વૈક્રિયના આલસભયે અને પરિત્યાગમાં પણ વૈક્રિયના સાથે મિશ્રત્વ માને છે આહારકના મળધમાં પણ એમજ કહે છે ૧૩૨૨-૧૩૨૩

વૈક્રિયશરીરપર્યાપ્તિવાળા જીવને વૈક્રિયકાયયોગ હોય એનુંથે બે પ્રકારનું મિશ્ર હોય ૧૩૨૪

અપર્યાપ્ત દશામાં નારક્ષી અને દેવોનું જો મિશ્રત્વ તે (૧) ઈર્મત્રવૈક્રિયમિશ્રયોગ થાય ૧૩૨૫

એમજ વળી મનુષ્ય અથવા તિર્યચપચેન્દ્રિ અથવા વાયુ ‘ વૈક્રિય ’ કરીને અને એ સ પૂર્ણ કરી એને ત્યજી દહને જ્યારે ઔદારિક શરીરને વિષે પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે (૨) ઔદારિકવૈક્રિયમિશ્રયોગ થાય છે ૧૩૨૬-૧૩૨૭

ઔદારિકશરીરાન્ત. પ્રવેષ્ટું યતતે તદા ।

યોગો વૈક્રિયમિશ્ર સ્યાત્સમમૌદારિકેણ ચ ॥ ૧૩૨૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મિશ્રીભાવો યદપ્યત્રોભયનિષ્પત્તયાપ્યસૌ ।

પ્રાધાન્યાદ્વૈક્રિયેણૈવ ક્ષ્યાતો નૌદારિકેણ તુ ॥ ૧૩૨૮ ॥

પ્રાધાન્ય તુ વૈક્રિયસ્ય પ્રાજ્ઞૈર્નિરૂપિત તતઃ ।

ઔદારિકે તુ પ્રવેશ એતસ્યૈવ બલેન યત્ ॥ ૧૩૨૯ ॥

આહારકાંગપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તાનાં શરીરિણામ્ ।

આહારક. કાયયોગ સ્યાચ્ચતુર્દશપૂર્વિણામ્ ॥ ૧૩૩૦ ॥

આહારકવપુઃ કૃત્વા કૃતકાર્યસ્ય તત્પુનઃ ।

ત્યક્ત્વા સ્વાંગે પ્રવિશતઃ સ્યાદાહારકમિશ્રકઃ ॥ ૧૩૩૧ ॥

દ્વયોઃ સમેઽપિ મિશ્રત્વે બલેનાહારકસ્ય યત્ ।

ઔદારિકેઽનુપ્રવેશસ્તેનેત્ય વ્યપદિશ્યતે ॥ ૧૩૩૨ ॥

તૈજસ કાર્મણ ચેતિ દ્વે સદા સહચારિણી ।

તતો વિવક્ષિતઃ સૈકો યોગસ્તૈજસકાર્મણ ॥ ૧૩૩૩ ॥

જન્તૂનાં વિગ્રહગતાવય કેવલિનાં પુનઃ ।

સમુદ્ઘાતે સમયેષુ સ્યાત્તૃતીયાદિષુ ત્રિષુ ॥ ૧૩૩૪ ॥

અહિ પણ મિશ્રત્વ બેઉમા સમાન છે તોપણ વૈક્રિયના પ્રધાનપણાને લઈને એ વૈક્રિયની સાથે ઔદારિકનો યોગ કહેવાય છે નહિ કે ઔદારિકની સાથે વૈક્રિયનો યોગ ૧૩૨૮

વળી પ્રાણપુર્યોએ પણ વૈક્રિયનું પ્રધાનપણું માન્ય કર્યું છે કેમકે એના જ બળવડે ઔદારિકમા પ્રવેશ થઈ શકે છે ૧૩૨૯

આહારક શરીરની પર્યાપ્તિ જેમની પૂર્ણ થયેલી હોય એવા ઔદૃર્વધરમહાત્માઓને આહારકકાયયોગ થાય છે, તેમ આહારકગરીર કરીને કૃતાર્થ થયેલા એવા તે મહાત્માઓનો, એ શરીર ત્યજીને પોતાના શરીરમા પ્રવેશ કરવાથી આહારકમિશ્ર કાયયોગ થાય છે ૧૩૩૦-૧૩૩૧

અહિ પણ બેઉનું મિશ્રત્વ તુલ્ય છે તો યે આહારકના બળે જ ઔદારિકને વિષે પ્રવેશ થઈ શકે છે તેથી આહારક સાથે મિશ્રપણું કહેવાય છે ૧૩૩૨

વળી તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર એ બેઉના નિરન્તર મહાચારીપણાને લઈને

एव निरूपिता सप्त योगाः कायसमुद्भवाः ।

अथ चित्तवचोजाताश्चतुरश्चतुरो ब्रुवे ॥ १३૩૫ ॥

सत्यो मृषा सत्यमृषा न सत्यो न मृषाऽपि च ।

मनोयोगश्चतुर्धैव वाग्योगोऽप्येवमेव च ॥ १૩૩૬ ॥

તત્ર ચ- સન્ત ઇત્યભિવીચન્તે પદાર્થા મુનયોઽથવા ।

तेषु साधु हित सत्यमसत्य च ततोऽन्यथा ॥ १૩૩૭ ॥

पदार्थानां हित तत्र यथावस्थितचिन्तनात् ।

मुनीनां च हित यस्मान्मोक्षमार्गेणैकसाधनम् ॥ ૧૩૩૮ ॥

स्वतो विप्रतिपत्तौ वा वस्तु स्थापयितुं किल ।

सर्वज्ञोक्तानुસारेण ચિન્તન સત્યમુચ્યતે ॥ ૧૩૩૯ ॥

यथास्ति जीवः सदसद्रूपो व्याप्य स्थितस्तनुम् ।

भोक्ता स्वकर्मणां सत्यमित्यादिपरिચिन्तनम् ॥ ૧૩૪૦ ॥

પ્રશ્ને વિપ્રતિપત્તૌ વા સ્વભાવાદુત વસ્તુપુ ।

विकल्प्यते जैनमतोत्तीर्णं यत्तदसत्यकम् ॥ ૧૩૪૧ ॥

‘તૈજસકાર્મણુ’ એમ લેગો જ એક કાયયોગ ઠહો કે આ તૈજસકાર્મણુકાયયોગ પ્રાણીઓને વિગ્રહગતિમા હોય કે, અને કેવળીઓને સમુદ્ધાતના ત્રીજા, ચોથા અને પાચમા-એમ ત્રણ સમયોને વિષે હોય છે ૧૩૩૩-૧૩૩૪

આ પ્રમાણે સાત કાયયોગ વિષે સમજણુ આપી હવે મન અને વચનના અચ્ચાર યોગ વિષે કે ઇક જહીએ છીએ ૧૩૩૫

(૧) મત્ય, (૨) મૃષા, (૩) સત્યમૃષા અને (૪) ન સત્ય ન મૃષા-એમ ચાર પ્રકારનો મનોયોગ છે વચનયોગના પણ એ જ પ્રકારે ચાર લેહ કે ૧૩૩૬

પદાર્થવાચી અથવા મુનિજનવાચી સત્ ગણદ છે એ પરથી એ પદાર્થ કે મુનિજનને હિતાવહ-એ સત્ય યથાવસ્થિત ચિન્તય કરવાથી પદાર્થને હિતાવહ, અને મોક્ષમાર્ગનું એકનું એક સાધન હોઈને મુનિજનને હિતાવહ એથી વિપરીત-એ અસત્ય ૧૩૩૭-૩૮

કોઈ વસ્તુ કે વાતનું સ્થાપન કરવામા મ્વન અથવા ઈર્થ ગુચ્છ ઉભી થાય ત્યારે સર્વજના વચનઅનુસાર ચિન્તવન કરવું તે ‘સત્ય મનોયોગ’ જહેવાય છે જેમકે સત્ અસત્ જીવ શરીરમા વ્યાપીને રહેલ છે, તે સ્વકર્મને લોકતા છે, ઇત્યાદિ ચિન્તવન એ સત્ય મનોયોગ છે ૧૩૩૯-૧૩૪૦

કોઈ પ્રશ્નમા કે ગુચ્છમા કોઈ વસ્તુની જિનવચનથી વિપરીત કપના કરવી એનું

નાસ્તિ જીવો યથૈકાન્તનિત્યોઽનિત્યો મહાનણુઃ ।

અકર્તા નિર્ગુણોઽસત્યમિત્યાદિપરિચિન્તનમ્ ॥ ૧૩૪૨ ॥

કિંચિત્સત્યમસત્યં વા યત્સ્યાદુભયધર્મયુક્ ।

સ્થાત્તત્સત્યમૃપાભિર્ણ્યં વ્યવહારનયાશ્રયાત્ ॥ ૧૩૪૩ ॥

યથાન્યવૃક્તિમિષ્ટ્રેષુ વહુશ્વશોકશાલિષુ ।

અશોકવનમેવેદમિત્યાદિપરિચિન્તનમ્ ॥ ૧૩૪૪ ॥

સત્ત્વાત્કતિપયાશોકતરૂણામત્ર સત્યતા ।

અન્યેપામપિ સદ્ભાવાત્ ભવેદસત્યતાપિ ચ ॥ ૧૩૪૫ ॥

ભવેદસત્યમેવેદં નિશ્ચયાપેક્ષયા પુનઃ ।

વિકલ્પિતસ્વરૂપસ્યાસદ્ભાવાદિહ વસ્તુતઃ ॥ ૧૩૪૬ ॥

વિનાર્થપ્રતિનિષ્ઠાં ચ સ્વરૂપમાત્રચિન્તનમ્ ।

ઉક્તતલ્લક્ષણાયોગાત્ર સત્યં ન મૃપા ચ તત્ ॥ ૧૩૪૭ ॥

યથા ચૈત્રાઘાચનીયા ગૌરાનેયો ઘટસ્તતઃ ।

પર્યાલોચનમિત્યાદિ સ્યાદસત્યામૃપાભિધમ્ ॥ ૧૩૪૮ ॥

નામ ‘અસત્ય મનોયોગ’ છે જેમકે જીવ એકાન્તે છેજ નહિ, જીવ નિત્ય છે, અનિત્ય છે, મોટો છે, નહાનો છે, અકર્તા છે તથા નિર્ગુણી છે ઇત્યાદિક ચિન્તન કરવું એ અસત્ય મનોયોગ નાણવે ૧૩૪૧-૧૩૪૨

પણી કઇક સત્ય અને કઇક મૃપા (અસત્ય) એમ બેઉ ધર્મો જેનામા હોય તે વ્યવહારનયને આશ્રીને સત્યમૃપા નામનો (ત્રીજો) મનોયોગ છે જેવી રીતે કે ઘણા અશોકવૃક્ષોની માથે થોડા બીજા વૃક્ષો મિશ્ર હોય છતાં આપણે ચિન્તવીએ કે આ તો અશોકવૃક્ષો જ છે, એ આ ત્રીજો (મિશ્ર) મનોયોગ છે ૧૩૪૩-૧૩૪૪

એમા કેટલાક અશોકવૃક્ષોના સદ્ભાવ હોવાથી સત્યતા છે અને બીજા પણ વૃક્ષો હોવાથી અસત્યતા પણ છે ૧૩૪૫

પણી નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો એ અસત્ય જ છે કેમકે કલ્પેલા સ્વરૂપવાળા પદાર્થોના ત્યા અસદ્ભાવ છે ૧૩૪૬

અર્થપ્રતિષ્ઠા વિના કેવળ સ્વરૂપનું જ ચિન્તન કરવું એમા, એના જે લક્ષણ કદા છે એનો યોગ ન હોવાથી એ ‘નહિ સત્ય નહિ મૃપા’ નામનો ચોથા પ્રકારનો મનોયોગ કહે

વ્યવહારાપેક્ષયૈવ પૃથગેતદુદીર્યતે ।

નિશ્ચયાપેક્ષયા સત્યેઽસત્યે વાન્તર્ભવેદિદમ્ ॥ ૧૩૪૯ ॥

તથાહિ—ગૌર્યાચ્યેત્યાદિસકલ્પ દંભેન વિદધીત ચેત્ ।

અન્તર્ભવેત્તદાઽસત્યે સત્યે પુનઃ સ્વભાવતઃ ॥ ૧૩૫૦ ॥

સર્વમેતદ્ભાવનીયં વાગ્યોગેઽપ્યવિશેષત્ ।

ભાવિતાશ્ચિન્તને ભેદા ભાવ્યાસ્તેઽત્ર તુ જલ્પને ॥ ૧૩૫૧ ॥

एवं मनोवचोयोगाः स्युः प्रत्येकं चतुर्विधाः ।

તતો યોગા. પચ્ચદશ વ્યવહારનયાશ્રયાત્ ॥ ૧૩૫૨ ॥

किमु कश्चिद्विशेषोऽस्ति भाषावाग्योगयोर्ननु ।

भाषाधिकारो यत्प्रोक्तः सूत्रे वाग्योगतः प्रथक् ॥ १३५३ ॥

अत्रोच्यते—युज्यते इति योगः स्यादिति व्युत्पत्तिर्योगतः ।

भाषાપ્રવર્ત્તકો જન્તુચત્નો વાગ્યોગ ડચ્ચતે ॥ ૧૩૫૪ ॥

વાય છે જેમકે અમુક માણસ પાસે ગાય યાચવી છે, પછી ઘટ લાવવો છે—ઇત્યાદિ પથાસિચના નથી સત્ય તેમ નથી અસત્ય એ ‘અસત્યામૃયા’ મનોયોગ થયો ૧૩૪૭-૧૩૪૮

આને પૃથક્ લેઈ ગણ્યો એ તો વ્યવહારની અપેક્ષાએ જ ગણ્યો છે નિશ્ચયની અપેક્ષાએ તો આ લેઈ—પ્રકાર ‘સત્ય’ મા અથવા ‘અસત્ય’ મા સમાઈ જાય છે ૧૩૪૯

તે આવી રીતે —ગાય યાચવી છે, ઇત્યાદિ સક.પ ને દ્વલપૂર્વક ઈર્થો હોય તો તેનો ‘અસત્ય’ મા સમાવેશ થાય, પણ ને સ્વભાવિકપણે ઈર્થો હોય તો તેનો સમાવેશ ‘સત્ય’ મા થાય ૧૩૫૦

જેવું આ મનોયોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું તેવું જ—તે મુજબનું જ વચનયોગોનું સ્વરૂપ જાણવું પહેલાંમા ‘ચિન્તવન’ રૂપ લેઈ કહ્યા છે તે અહિં (આમા) ‘મુખેથી કહેવારૂપે’ સેવા ૧૩૫૧

આ પ્રમાણે મનના અને વચનના પ્રત્યેકના ચચ્ચાર યોગ થયા અને તેથી સર્વ મળીને (વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ) પદર યોગ થયા ૧૩૫૨

અહિં એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે વચનયોગ અને ભાષા—એ એમા શું કઈ તફાવત છે કે સૂત્રનેવિષે ભાષાધિકારને વચનયોગથી પૃથક્ પર્ણુવ્યો છે—કહ્યો છે ? ૧૩૫૩

એવું સમાધાન આ પ્રમાણે—યુજ્યતે इति योग એવી યોગ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ હોવાથી, જન્તુનો ભાષાપ્રવર્ત્તક ય ન વાગ્યોગ કહેવાય છે અને ભાષાને લાયક એવા દ્રવ્યોમાથી ભાષા

ભાષાત્વેનાપાદિતા યા ભાષાર્હદ્રવ્યસંતતિઃ ।

સા ભાષા સ્યાદતો ભેદો ભાષાવાગ્યોગયોઃ સ્ફુટઃ ॥ ૧૩૫૫ ॥

તથોક્તમ્ આવશ્યકબૃહદ્વૃત્તૌ—

ગિળહૃદય કાઢેણં નિસિરડ્ તહ વાઢેણ જોગેણતિ ॥

અત્ર કશ્ચિદાહ—

તત્ર કાયિકેન ગૃહ્ણતિ ઇતિ એતદ્ યુક્તમ્ તસ્ય આત્મવ્યાપારરૂપત્વાત્ । નિસૃજતિ તુ કથં વાચિકેન કોઽય વાગ્યોગ ઇતિ । કિં વાગેવ વ્યાપારા-
પન્ના આહોસ્વિત્ તદ્વિસર્ગહૈતુઃ કાયસરમ્ભ ઇતિ । યદિ પૂર્વ, વિકલ્પઃ સ
ખલુ અયુક્તઃ તસ્યા યોગત્વાનુપપત્તેઃ । તથા ચ ન વાક્યેવલા જીવવ્યાપારઃ
તસ્યા પુદ્ગલમાત્રપરિણામરૂપત્વાત્ રસાદિવત્ । યોગશ્ચ આત્મનઃ શરી-
રવત્, વ્યાપાર ઇતિ । ન ચ તયા ભાષા નિસૃજ્યતે કિન્તુ સૈવ નિસૃજ્યતે
ઇતિ ઉક્તમ્ । અથ દ્વિતીય પક્તઃ । તત્ સ કાયવ્યાપાર, એવ ઇતિ કૃત્વા
કાયિકેનૈવ નિસૃજતિ ઇતિ આપન્નં અનિર્દ્યં ચ એતત્ ॥

અત્ર ઉચ્યતે—

ત્વશુભવાળી જે બનાવી તે ભાષા ઢહેવાય આમ હોવાથી ભાષા અને વાગ્યોગ-વચનયોગ-મા
સ્ફુટ ભેદ જ છે ૧૩૫૪-૧૩૫૫

આ મ બ ધ મા ‘આવશ્યક’ની બૃહદ્વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—(પ્રાણી ભાષાના પુદ્ગલોને) કાય
યોગવડે અહણુ ઢરે છે અને વચનયોગવડે મૂકે છે

અહિં કોઈ શકા ઉઠાવે છે કે—કાયયોગવડે અહણુ કરે છે એમ કહ્યું છે એ તો યુક્ત છે
કેમકે એ આત્મ-વ્યાપાર છે પરંતુ ‘વચનયોગવડે મૂકે છે’ એ કેવી રીતે? અને એ વચનયોગ
શું છે? શુ વાણીનો વ્યાપાર એ જ વચનયોગ છે કે એને મૂકવામા હેતુબૂત એવો કાયસરમ્ભ
છે? જો પહેલો વિકલ્પ લેશે તો તે અયુક્ત છે કેમકે એ વાણીને યોગત્વની અનુપપત્તિ છે અને
કેવળ વાણી જ એકલી જીવનો વ્યાપાર નથી ઢારણુ કે એ તો રસ આદિની પેઠે પુદ્ગલમાત્રના
પરિણામરૂપ છે અને જે યોગ છે તે તો શરીરી આત્માનો વ્યાપાર છે વળી તેનાથી ભાષા
મૂકાતી નથી, ભાષા પોતે જ છૂટે છે હવે જો બીજો વિકલ્પ લેશે તો તે કાયવ્યાપાર જ છે
એમ કરીને ‘કાયયોગવડે જ મૂકે છે’ એમ નિષ્પન્ન થાય છે—જે તરોને ઇંદ નથી

ઉપરની શકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે —

ન । અભિપ્રાયાપરિજ્ઞાનાત્ । ઇહ તનુયોગવિશેષ એવ વાગ્યોગો મનોયોગશ્ચ ઇતિ કાયવ્યાપારશૂન્યસ્ય સિદ્ધવત્ તદભાવાત્ । તત્તશ્ચ આત્મનઃ શરીરવ્યાપારે સતિ યેન શબ્દદ્રવ્યોપાદાન કરોતિ સ કાયિકઃ । યેન તુ કાયસંસ્પર્શભેદાદ તાન્યેવ મુચતિ સ વાચિક ઇતિ । તથા યેન મનોદ્રવ્યાણિ મન્યતે સ માનસ ઇતિ । કાયવ્યાપાર, એવ અર્થ વ્યવહાર્થ ત્રિધા વિભક્તઃ ઇતિ । અતઃ અદોષઃ ॥

અથ પ્રસંગતો ભાષાસ્વરૂપ વચ્ચિન સાપિ હિ ।

ચતુર્વિધોક્તન્યાયેન સત્યાસત્યાદિભેદત ॥ ૧૩૫૬ ॥

સન્તો જીવાદયો ભાવાઃ સન્તો વા મુનયોઽથવા ।

મૂલોત્તરગુણાસ્તેભ્યો હિતા સત્યાભિધીયતે ॥ ૧૩૫૭ ॥

અર્થ ભાવઃ—મુક્તિમાર્ગારાધની યા સા ગીઃ સત્યોચ્યતે હિતા ।

સા તુ-સત્યાપ્યસત્યૈવ યાન્યેપામહિતાવહા ॥ ૧૩૫૮ ॥

અસત્યા તુ ભવેદ્ભાષા મુક્તિમાર્ગવિરાધની ।

દ્વિસ્વભાવા તૃતીયાન્ત્યા નારાધનવિરાધની ॥ ૧૩૫૯ ॥

એમ નથી કેમકે તમે અભિપ્રાય સમજ્યા નથી વચનયોગ અને મનોયોગ એ બે બે એક જાતના કાયયોગ જ છે કેમકે કાયવ્યાપારશૂન્યને, સિદ્ધની જેમ, એનો અભાવ છે તેથી આત્માનો શરીરવ્યાપાર હોતો હોતો, જેનાવડે શબ્દદ્રવ્યનુ ઉપાદાન કરે છે તે કાયયોગ છે, અને જે કાયમ રહેકરીને શબ્દદ્રવ્યોને મૂકે છે તે વચનયોગ છે, અને જેનાવડે મનદ્રવ્યોને ચિંતવે છે તે મનોયોગ છે આવી રીતે કાયવ્યાપારને જ વ્યવહારને અર્થે ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે માટે એમા કાંઈ દોષ નથી

હવે પ્રસંગોપાત્ત ભાષાનું સ્વરૂપ કહું છું એ (ભાષા) પણ પૂર્વોક્ત ન્યાયે સત્ય, અસત્ય વગેરે ચાર પ્રકારની છે ૧૩૫૬

સત્ ગુણ (ખલુવચને) ‘શુભ વગેરે પદાર્થો’ના અર્થમા, ‘અનિશ્ચય’ના અર્થમા તેમજ ‘મૂળ અને ઉત્તર શુદ્ધો’ના અર્થમા વપરાય છે અને તે પરથી, એ સત્ ને હિતકારી એવી ભાષા તે સત્ય ભાષા કહેવાય છે ૧૩૫૭

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—મોક્ષમાર્ગને આરાધનારી, હિતકારી ભાષા સત્યભાષા કહેવાય છે, અને જે બીજાનું અહિત કરનારી છે તે ભાષા સત્ય હોય છતાં અસત્ય કહેવાય છે મુક્તિમાર્ગને વિરાધનારી ભાષા અસત્યભાષા કહેવાય છે ત્રીજી સત્યાસત્ય એટલે મિશ્રસ્વભાવવાળી ભાષા છે અને ચોથી ‘ન સત્ય ન અસત્ય’ અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા છે એ બે બે મોક્ષમાર્ગને આરાધનારી પણ નથી તેમ વિરાધનારી પણ નથી ૧૩૫૮-૧૩૫૯

ઉક્તં ચ—સઘ્ના હિયા સયા મિહ સંતો મુણ્યો ગુણા પયત્થા વા ।

તવ્વિવરીયા મોસા મીસા જા તદુભયસહાવા ॥ ૧૩૬૦ ॥

અણહિગયા જા તીસુ વિ સદ્દોચ્ચિય કેવલા અસચ્ચમોસા ॥ ૬૩૬૧ ॥

તત્ત્વ સત્યા દશવિધા પ્રજ્ઞસા પરમર્ષિભિઃ ।

અભિઃ પ્રકારૈર્દશભિર્વદન્ન સ્યાદ્વિરાધકઃ ॥ ૧૩૬૧ ॥

તથાહુઃ—જણવયસમ્મયઠવણા નામે રૂવે પડુચ્ચ સચ્ચે અ ।

વવહારભાવજોગે દસમે ઉવસ્મસચ્ચે અ ॥ ૧ ॥

તસ્મિન્સ્તસ્મિન્ જનપદે વચોર્ઘ્યપ્રતિપત્તિકૃત્ ।

સત્યં જાનપદં પિચ્છં કોકણાદૌ યથા પય ॥ ૧૩૬૨ ॥

ભવેત્સંમતસત્યં તથાત્સર્વજનસમ્મતમ્ ।

યથાન્યેષાં પક્કજત્વેપ્પરવિન્દં હિ પંકજમ્ ॥ ૧૩૬૩ ॥

અન્યત્ર કહ્યું છે કે—

સત્ત્વ શબ્દ મુનિજન, ગુણ અને પદાર્થનો વાચક છે—એવી રીતની હિતાવહ ભાષા તે સર્વદા સત્ય ભાષા છે એથી જે વિપરીત હોય એ અસત્યભાષા બાબુવી સત્ય અને અસત્ય એમ ઉભયસ્વભાવળી હોય તે મિથ્યાભાષા નમજવી અને જેનો એ ત્રણેમાંથી એકકયેમા પણ મનાવેશ થતો નથી એવી કેવળ વ્યવહારમા બોલાતી ભાષા—તે ‘ન મત્ય ન મૃયા’ ભાષા છે ૧૩૬૦

વળી સત્યભાષા પણ મહર્ષિઓએ દશ પ્રકારની કહી છે એ દશે પ્રકારે બોલનારો મનુષ્ય વિરાધક થતો નથી ૧૩૬૧

એ દશ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે —

(૧) જનપદ સત્ય, (૨) સમત સત્ય, (૩) સ્થાપના સત્ય, (૪) નામ સત્ય, (૫) રૂપ સત્ય, (૬) અપેક્ષા સત્ય, (૭) વ્યવહાર સત્ય, (૮) ભાવ સત્ય, (૯) યોગ સત્ય અને (૧૦) ઉપમા સત્ય

તે તે જનપદ એટલે દેશને વિષે અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર વચન જનપદ સત્ય કહેવાય છે જેમકે જળને કોકણદેશમા ‘પિચ્છ’ કહે છે ૧૩૬૨

સર્વજનોને જે સમત હોય તે સમત સત્ય કહેવાય જેમકે ‘પક્કજત્વ’ બીજી વસ્તુઓમા છતાં પણ કમળ જ પક્કજ કહેવાય છે ૧૩૬૩

તદ્ ભવેત્સ્થાપનાસત્યં સ્થાપિતં યત્પ્રતીતિકૃત્ ।
 યથૈકકઃ પુરો ત્રિન્દુદ્વયયુક્ત શત ભવેત્ ॥ ૧૩૬૪ ॥
 અર્હદાદિવિકલ્પેન કર્મ લેપ્યાદિક હિ યત્ ।
 સ્થાપ્યતે તદપિ પ્રાજ્ઞૈઃ સ્થાપનાસત્યમીરિતમ્ ॥ ૧૩૬૫ ॥
 યથાસ્ય નિર્મિત નામ નામસત્યં નુ તદ્ભવેત્ ।
 અવર્ધયન્નપિ કુલં યથા સ્યાત્ કુલવર્ધનઃ ॥ ૧૩૬૬ ॥
 તત્તદ્વેપાદ્યુપાદાનાદ્રૂપસત્ય ભવેદિહ ।
 યથાત્તમુનિનેપથ્યો દામ્ભિકોઽપ્યુચ્યતે મુનિઃ ॥ ૧૩૬૭ ॥
 વસ્ત્વન્તર પ્રતીત્ય સ્યાદ્દીર્ઘતાહ્રસ્વતાદિકમ્ ।
 યદેકત્ર તત્પ્રતીત્ય સત્યમુક્તં જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૧૩૬૮ ॥
 દૈર્ઘ્યં યથાનામિકાયા અધિકૃત્ય કનિષ્ઠિકામ્ ।
 તસ્યા એવ ચ હ્રસ્વત્વ મધ્યમામધિકૃત્ય તુ ॥ ૧૩૬૯ ॥
 યથા ચૈત્રસ્ય પુત્રત્વ સ્યાત્તત્પિતુરપેક્ષયા ।
 પિતૃત્વમપિ તસ્યૈવ સ્વપુત્રસ્ય વ્યપેક્ષયા ॥ ૧૩૭૦ ॥

પ્રતીતિ કરવા માટે જે સ્થાપવામા આબ્યુ હોય એ સ્થાપના સત્ય જેમકે એકડાની આગળ જે મીંડા મુકવાથી એકસો કહેવાય છે ૧૩૬૪

અર્હતપ્રભુ વગેરેની કટપના કરીને પ્રતિમા આદિ સ્થાપવામા આવે છે એ પણ સ્થાપના સત્ય કહેવાય છે ૧૩૬૫

કોઈનું જે નામ પાડવામા આબ્યુ હોય છે તે નામમત્ય કહેવાય છે જેમકે કોઈ કુળને કઈ વધારતો ન હોય છતાં નામ ‘કુળવર્ધન’ હોય છે ૧૩૬૬

અમુક જાતના વેષના ઉપાદાનથી રૂપસત્ય કહેવાય છે જેમકે મુનિનો વેષ લીધો હોય એવો દાક્ષિક પણ મુનિ કહેવાય છે ૧૩૬૭

એક જ વસ્તુ બીજી વસ્તુઓની અપેક્ષાએ ન્હાનીમ્હોટી કહેવાય છે ત્યાં જિનપ્રભુએ અપેક્ષા સત્ય કહ્યું છે જેમકે અનામિકા આગળી ‘મધ્યમા’ ની અપેક્ષાએ ન્હાની છે પણ ‘કનિષ્ઠિકા’ ની અપેક્ષાએ મ્હોટી કહેવાય છે ૧૩૬૮-૧૩૬૯

વળી એક માણસ પોતાના પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર છે પણ પોતાના પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા છે-એ પણ અપેક્ષાસત્યનું દર્શન છે ૧૩૭૦

વિવક્ષયા યદ્લોકાનાં તત્સત્ય વ્યવહારત ।
 ગલત્યમત્ર શિખરી દહ્યતેઽનુદરા કની ॥ ૧૩૭૧ ॥
 મૂઠૃત્તસ્થતૃણાદીનામત્રોદકયોરપિ ।
 અવિભેદ વિવક્ષિત્વા લોકો ભૂતે તથાવિધમ્ ॥ ૧૩૭૨ ॥
 સમોગવીજપ્રભવોદરાભાવે વદન્તિ ચ ।
 કન્યામનુદરાં સત્યમિત્યાદિવ્યવહારતઃ ॥ ૧૩૭૩ ॥
 ભાવો વર્ણાદિકસ્તેન સત્ય નુ ભાવતો યથા ।
 નૈકવર્ણોઽપિ નીલસ્ય પ્રવલત્વાચ્છુકો હરિત્ ॥ ૧૩૭૪ ॥
 સ્થૂલસ્કન્ધેષુ સર્વેષુ સર્વે વર્ણરસાદયઃ ।
 નિશ્ચયાદ્યવહારસ્તુ પ્રવલેન પ્રવર્તતે ॥ ૧૩૭૫ ॥
 યોગોઽન્યવસ્તુસમ્બન્ધો યોગસત્યં તતો ભવેત્ ।
 છત્રયોગાયથા છત્રી છત્રાભાવેઽપિ કર્હિચિત્ ॥ ૧૩૭૬ ॥
 હૃદય સાધર્મ્યમૌપમ્યં તેન સત્ય તુ મૂયસા ।
 કાવ્યેષુ વિદિતં યદ્વત્તટાકોઽય પયોધિવત્ ॥ ૧૩૭૭ ॥

લોકોની અવેક્ષાએ મત્ય હોય એ વ્યવહાર મત્ય છે જેમંડ વાસણમાનું જળ ટપકતું હોય છતાં વાસણ ટપકે છે એમ કહેવાય છે પર્વતપરના તૃણાદિ બળતા હોય છતાં પર્વત બળે છે એમ કહેવાય છે અહિ પર્વત અને તૃણાદિના, તથા વાસણ અને જળના અવિભેદની વિવક્ષાએ એમ કહેવાય છે વળી ઉદર હોય છે છતાં લોહી કહે છે કે આ કન્યાને ઉદર નથી કેમકે એને સંલોગબીજથી ઉદ્ભવતા ઉદરનો અભાવ છે આ પણ વ્યવહારમત્યનું કથાન્ત છે ૧૩૭૧-૧૩૭૩

ભાવ એટલે વર્ણાદિક એ વર્ણાદિને લીધે મત્ય હોય એ ભાવમત્ય. જેમકે પોપટ કંઈ કંઈ લીલા રંગના જ નથી, પણ લીલો રંગ પ્રગળ છે એથી એ લીલા રંગના કહેવાય છે જો કે નિશ્ચયથી તો સઘળા સ્વર્ણ રંગીને વિષે સર્વવર્ણ, રસ આદિ છે પરંતુ વ્યવહાર પ્રગળ છે ૧૩૭૪-૧૩૭૫

અન્ય વસ્તુની સાથે સમ્બન્ધ-એનું નામ યોગ યોગથી જ મત્ય હોય એ યોગમત્ય. જેમકે પાસે છત્રી હોય એટલે માણસ છત્રીવાળો કહેવાય. પણ કોઈવાર છત્રી ન હોય તો એ છત્રીવાળો કહેવાય છે ૧૩૭૬

હૃદયને ગમે એણે સાધર્મ્ય-એનું નામ ઉપમા જેમકે આ તળાવ સસુદ્ર જેવું છે-એ ઉપમાસત્ય છે, અને એ ઝા-ચોમા પ્રસિદ્ધ છે ૧૩૭૭

મૃષાભાષાઽપિ દશધા ક્રોધમાનવિનિ સ્તુતા ।

માયાલોભપ્રેમહાસ્યભયદ્રેષવિનિ સ્તુતા. ॥ ૧૩૭૮ ॥

આરુઘ્યાધિકાનિઃસ્તુતા નુ કથાસ્વસત્યવાદિનઃ ।

ચૌર્યાદિનાભ્યારુઘ્યાતોઽન્યમુપધાતવિનિ સ્તુતા. ॥ ૧૩૭૯ ॥

તથાહુઃ—કોહે માણે માયાલોભે પેજે તહેવ દોસે ય ।

હાસે ભયચ્ચલાદ્ય ઉવધાદ્ય ણિસ્સિધા દસમા ॥ ૧૩૮૦ ॥

સત્યામૃષાપિ દશધા પ્રથમોત્પન્નમિશ્રિતા ।

વિગતમિશ્રિતા ચાન્યોત્પન્નવિગતમિશ્રિતા ॥ ૧૩૮૧ ॥

જીવાજીવમિશ્રિતે દ્વે સ્યાજ્જીવાજીવમિશ્રિતા ।

પ્રત્યેકમિશ્રિતાનન્તમિશ્રિતાદ્ધાવિમિશ્રિતા ॥ ૧૩૮૨ ॥

અદ્ધાદ્ધામિશ્રિતેત્યત્ર પ્રથમોત્પન્નમિશ્રિતા ।

ઉત્પન્નાનામનિશ્ચિત્ય સચ્ચાન વદતો ભવેત્ ॥ ૧૩૮૩ ॥

યથાત્ર નગરે જાતા નૂનં દશાથ દારકાઃ ।

મૃતાંસ્તાન્ વદતોઽપ્યેવ ભવેદ્વિગતમિશ્રિતા ॥ ૧૩૮૪ ॥

આ પ્રમાણે અત્ય દશ પ્રકારનું કહ્યું તેમ અસત્ય પણ દશ પ્રકારનું છે એ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-પ્રેમ-હાસ્ય-ભય અને દ્રેષથી બોલાયલું હોય કે અથવા કથાઓને વિષે અસત્ય બોલનારની વાર્તામાં બોલાયલું હોય છે અથવા ચોરી વગેરેમાં અને અસત્ય આરોપ મૂકી અન્યનો ઉપધાત કરવા બોલાયલું હોય કે ૧૩૭૮-૧૩૭૯

અન્યત્ર કહ્યું છે કે.—

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રેમ, દ્રેષ, હાસ્ય, ભય, વાર્તા અને ઉપધાત એટલાથી અસત્ય ભાષાનો સંભવ-ઉત્પત્તિ છે ૧૩૮૦

વળી એજ પ્રમાણે સત્યામૃષા એટલે સાચીખોટી-મિથ્ર ભાષા પણ દશ પ્રકારની છે — (૧) ઉત્પન્નમિથ્ર, (૨) વિગતમિથ્ર, (૩) ઉત્પન્નવિગતમિથ્ર, (૪) જીવમિથ્ર (૫) અજીવમિથ્ર, (૬) જીવાજીવમિથ્ર, (૭) પ્રત્યેકમિથ્ર, (૮) અનન્તમિથ્ર, (૯) અદ્ધામિથ્ર અને (૧૦) અદ્ધાદ્ધામિથ્ર ૧૩૮૧-૧૩૮૨

કેટલા ઉત્પન્ન થયા-જ-ન્યા છે એ વાતનો નિશ્ચય કર્યા વિના કહેવું-બોલવું એ ‘ઉત્પન્ન મિથ્ર’ જેમકે આ શહેરની અદર આજે ખરેખર દશ બાળકો જ-ન્યા વળી વગરનિશ્ચયે આજે આટલા મૃત્યુ પામ્યા એમ કહેવું એ ‘વિગતમિથ્ર’ ૧૩૮૩-૧૩૮૪

एवं च—उत्पन्नांश्च विपन्नांश्च युगपद्वदतो भवेत् ।

उत्पन्नविगतमिश्राह्वयो भेदस्तृतीयकः ॥ १३८५ ॥

શાખશંખનકાદીનાં રાશૌ તાન્ જીવતો વહૂન્ ।

दृष्ट्वाल्पांश्च मृतान् जीवराशुक्तौ जीवमिश्रिता ॥ १३८६ ॥

તત્રૈવ ચ મૃતાન્ મૂરીન્ દૃષ્ટ્વા સ્વલ્પાંશ્ચ જીવત ।

अजीवराशिरित्येव वदतोऽजीवमिश्रिता ॥ १३८७ ॥

एतावन्तोऽत्र जीवन्त एतावन्तो मृता इति ।

तत्रानिश्चित्य वदतो जीवाजीवविमिश्रिता ॥ १३८८ ॥

अनन्तकायनिकर दृष्ट्वा प्रत्येकमिश्रितम् ।

अनन्तकायं तं सर्वं वदतोऽनन्तमिश्रिता ॥ १३८९ ॥

एवं प्रत्येकनिकरमनन्तकायमिश्रितम् ।

प्रत्येक वदतः सर्वं भवेत्प्रत्येकમિશ્રિતા ॥ १૩૯૦ ॥

અદ્ધા કાલઃ સ ચ દિનં રાત્રિર્વા પરિગ્રહાતે ।

यस्यांशमिश्रिता साद्धामिश्रिता जायते यथा ॥ १३९१ ॥

એવી જ રીતે વળી જન્મેલા અને મૃત્યુ પામેલાની એકત્ર સખ્યા કહેવી એ ત્રીજી ' ઉત્પન્નવિગતમિશ્ર ' ભાષા થઇ ૧૩૮૫

શ ખ, શ ખલા આદિના રાશિ-દગલામા આઝા જીવતા અને થોડા મૃએલા જોતા છતા પણુ આ જીવરાશિ છે એમ કહેવુ એ જીવમિશ્રભાષા ૧૩૮૬

વળી એવા જ રાશિમા આઝા મરેલા અને થોડા જીવતા જોતા છતા પણુ કહેવુ કે આ અજીવરાશિ છે એ અજીવમિશ્રભાષા ૧૩૮૭

કેટલા જીવતા છે અને કેટલા મૃએલા છે એનો ડહ નિશ્ચય કર્યા વિના બોલવુ એ જીવાજીવમિશ્રભાષા ૧૩૮૮

‘ પ્રત્યેક ’ શરીરીની અદર મિશ્ર થયેલા અનન્તકાયના સમૂહને જોઇને પણુ સર્વને અનન્તકાય કહેવા એ અનન્તમિશ્રભાષા ૧૩૮૯

એ જ રીતે અનન્તકાયમિશ્રિત પ્રત્યેકશરીરીનો સમૂહ જોતા છતા પણુ સર્વને ‘ પ્રત્યેક ’ કહેવા એ પ્રત્યેકમિશ્રભાષા ૧૩૯૦

અદ્ધા એટલે કાળ અને એ કાળ એટલે દિવસ કે રાત્રી સમજવી રાત્રીના કે દિવસના,

કચન ત્વરયન્ કશ્ચિદ્વેદુત્તિષ્ઠ મો લઘુ ।

રાત્રિર્જાતેતિ દિવસે રાત્રૌ ચ રવિરુદ્ગતઃ ॥ ૧૩૯૨ ॥

અદ્વાદ્વા ત્વેકદેશઃ સ્યાદ્રાત્રેર્વા દિવસસ્ય વા ।

સા મિશ્રિતા યયાદ્વાદ્વામિશ્રિતા સા ભવેદિહ ॥ ૧૩૯૩ ॥

કશ્ચિદ્વિથાવપૌરુષ્યાં કચન ત્વરયન્ વદેત્ ।

ત્વરસ્વ જાતો મધ્યાન્હ એવમેવ નિશાસ્વપિ ॥ ૧૩૯૪ ॥

યા ત્વસત્યામૃષામિશ્રયા ભાષા સાપિ જિનેશ્વરૈઃ ।

પ્રજ્ઞસા દ્વાદશવિધા વિવિધાતિશયાન્વિતૈઃ ॥ ૧૩૯૫ ॥

આમત્રણયાજ્ઞાપની ચ યાચની પૃચ્છની તથા ।

પ્રજ્ઞાપની પ્રત્યાખ્યાની ભાષા ચેચ્છાનુકૂલિકા ॥ ૧૩૯૬ ॥

અનભિગૃહીતા ભાષાભિગૃહીતા તથા પરા ।

સન્દેહકારિણી ભાષા વ્યાકૃતાવ્યાકૃતા તથા ॥ ૧૩૯૭ ॥

હે દેવેત્યાદિ તત્રાયા દ્વિતીયા ત્વમિદં કુરુ ।

તૃતીયેવ દદસ્વેતિ તુર્યા જ્ઞાતાર્થનોદનમ્ ॥ ૧૩૯૮ ॥

ગમે એના અ શબ્દો મિશ્રિત હોય એ અદ્વામિશ્રભાષા જેમકે કોઈ માણસ બીબાને, ઉતાવળ કરવા માટે, દિવસ હોય છતાં કહે કે જલદી ઉઠ, રાત્રી પડી, અને રાત્રી હોય છતાં કહે કે જલદી ઉઠ, દિવસ ઉગ્યો ૧૩૯૧-૧૩૯૨

‘અદ્વાદ્વા’ એટલે રાત્રી અથવા દિવસનો એક દેશ એ જેની સાથે મિશ્રિત હોય તે અદ્વાદ્વામિશ્રભાષા બાણુવી જેમકે પહેલી પૌરભીએ એક માણસ બીબા માણસન ઉતાવળ કરાવતો કહે કે અરે ઉતાવળ કર, મધ્યાન્હ થઈ ગયો છે એજ પ્રમાણે રાત્રીને વિષે પણ સમજવું ૧૩૯૩-૧૩૯૪

હવે ‘અસત્યઅમૃષા’ એટલે વ્યવહારભાષા એને પણ વિવિધઅતિશયોના ધણી જિન ભગવાને બાર પ્રકારની કહી છે તે આ પ્રમાણે -(૧) આમ ત્રણી, (૨) આજ્ઞાપની, (૩) યાચની, (૪) પૃચ્છની, (૫) પ્રજ્ઞાપની, (૬) પ્રત્યાખ્યાની, (૭) ઇચ્છાનુકૂલિકા, (૮) અનભિગૃહીતા, (૯) અભિગૃહીતા, (૧૦) સન્દેહકારિણી, (૧૧) વ્યાકૃતા અને (૧૨) અવ્યાકૃતા ૧૩૯૫-૯૭

‘હે દેવ’ ઇત્યાદિ આમ ત્રણ અર્થના કંઈ કહેવું એ પહેલી આમ ત્રણી ભાષા, ‘તુ આ કર’ એમ આજ્ઞારૂપ બીજી, ‘તુ આ આપ’ ઇત્યાદિ યાચનારૂપ ત્રીજી, બાણુલા અર્થની

પચમી તુ વિનીતસ્ય વિનેયસ્યોપદેશનમ્ ।

યથા હિંસાયા નિવૃત્તા જન્તવઃ સ્યુશિરાયુષ ॥ ૧૩૯૯ ॥

ઉક્ત ચ—પાણિવહાઓ નિયત્તા હવન્તિ દીહાઝયા ઘરોગા ય ।

एमाइ पन्नत्ता पन्नवणी वीयरार्येहि ॥ १४०० ॥

પછી તુ યાચમાનસ્ય પ્રતિપેધાત્મિકા ભવેત્ ।

સસમી પૃચ્છતઃ કાર્યં સ્વીયાનુમતિદાનતઃ ॥ ૧૪૦૧ ॥

કાર્યં યથારભમાણઃ કશ્ચિત્કંચન પૃચ્છતિ ।

સ પ્રાહેદં કુરુ લઘુ મમાપ્યેતન્મતં સત્ત્વે ॥ ૧૪૦૨ ॥

उपस्थितेषु बहुषु कार्येषु युगपद्यदि ।

કિમિદાનીં કરોમીતિ કશ્ચિત્કંચન પૃચ્છતિ ॥ ૧૪૦૩ ॥

સ પ્રાહ સુન્દરં યત્તે પ્રતિભાતિ વિધેહિ તત્ ।

માપાનભિગૃહીતાલ્યા સા પ્રજ્ઞસા જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૧૪૦૪ ॥

અભિગૃહીતા તત્રૈવ નિયતાર્થાવધારણમ્ ।

યથાધુનેદ કર્તવ્યં ન કર્તવ્યમિદં પુનઃ ॥ ૧૪૦૫ ॥

પ્રેરણારૂપ યોધી, વિનીત એટલે વિનયવત શિષ્યને ‘હિ સાથી વિરમેલા પ્રાણીઓ દીર્ઘાયુષી હોય છે’ ઇત્યાદિ ઉપદેશદેવારૂપ પાચમી (વ્યવહારભાષા) છે ૧૩૯૮-૧૩૯૯

અન્યત્ર કહ્યું છે કે —

‘પ્રાણીનો વધ ન કરનારા દીર્ઘાયુષી અને નીરાંગી હોય છે’ ઇત્યાદિ ‘પ્રજ્ઞાપત્ની’ વ્યવહાર ભાષા વીતરાગોએ કહી છે ૧૪૦૦

વળી યાચના કરનારને નિષેધવા રૂપ છઠી (વ્યવહારભાષા) છે કોઈએ પૂછવાથી કાર્ય માટે અનુમતિ આપવી એ રૂપ સાતમી જેમકે કોઈ કાર્યનો પ્રારંભ કરતા કોઈને પૂછવાથી એ કહે કે હે મિત્ર, એ કાર્ય તું તુરત કર મારી એમા અનુમતિ છે ૧૪૦૧-૧૪૦૨

વળી કોઈ વખતે એક માથે ઘંચા કાર્યો કરવાના આવી પડે ત્યારે કોઈ બીજાને પૂછે કે હાલ હું કયું કાર્ય કરું ત્યારે પેલા કહેશે કે તમને જે સારૂ લાગે તે કરો આવી જે ભાષા-તેને જિનભગવાને ‘અનભિગૃહીત’ નામની (આઠમી) વ્યવહાર ભાષા કહી છે ૧૪૦૩-૧૪૦૪

વળી એ જ જાનના પ્રશ્નના ઉત્તરમા “હાલ તમારે આ કાર્ય કરવું, ને આ ન કરવું” ઇત્યાદિ નિયતઅવધારણાવાળી ભાષા બોલે એ ‘અભિગૃહીત’ વ્યવહારભાષા જાણવી ૧૪૦૫

અનેકાર્થવાદિની તુ ભાષા સશયકારિણી ।
 સંશય. સિન્ધવસ્યોક્તૌ યથા લવણવાજિનો ॥ ૧૪૦૬ ॥
 વ્યાકૃતા તુ ભવેદ્ ભાષા પ્રકટાર્થાભિધાયિની ।
 અવ્યાકૃતા ગમીરાર્થાથવાઽવ્યક્તાક્ષરાંચિતા ॥ ૧૪૦૭ ॥
 આદ્યાસ્તિસ્તો દશવિધાસ્તુર્યા દ્વાદશધા પુનઃ ।
 દ્વિચત્વારિંશદિત્યેવં ભાષાભેદા જિને સ્મૃતા ॥ ૧૪૦૮ ॥
 સ્તોકા સત્યગિર શેષાસ્ત્રયોઽસંખ્યગુણાઃ ક્રમાત્ ।
 અભાષકાશ્ચતુર્થોઽપિ સ્યુરનન્તગુણાધિકા ॥ ૧૪૦૯ ॥

इति योगा ॥ ૩૧ ॥

કે કે જીવા કિયન્ત સ્યુરિતિ દૃષ્ટાન્તપૂર્વકમ્ ।
 નિરૂપણ યત્તન્માનમિત્યત્ર પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૧૪૧૦ ॥
 પરસ્પર કતિપયસજાતીયવ્યપેક્ષયા ।
 વક્ષ્યતે ચાલ્પવહુતા સાત્ર જ્ઞેયા કનીયસી ॥ ૧૪૧૧ ॥

જેમાથી અનેક અર્થો નીકળે એવી ભાષા ‘સશયકારિણી’ વ્યવહારભાષા કહેવાય છે જેમકે ‘સિન્ધવ’ એટલું કહ્યાથી ‘અન્ધ કે લવણ’ એવો સંશય થાય છે ૧૪૦૬

જેમાથી સ્ફુટ અર્થ નીકળે એવી ભાષા ‘વ્યાકૃત’ વ્યવહારભાષા, અને ગમીર તથા અવ્યક્ત અક્ષરોવાળી ભાષા—તે ‘અવ્યાકૃત’ વ્યવહારભાષા કહેવાય છે ૧૪૦૭

એ પ્રમાણે પહેલી ત્રણના દશ દશ પ્રકાર અને ચોથીના બાર મગીને એક દર બે તાળીશ ભાષાલેખ શ્રીજિનેશ્વરેએ કહ્યા છે ૧૪૦૮

સત્યવાદી સર્વથી થોડા છે શેષ ત્રણ વર્ગના અનુક્રમે એકેકથી અસંખ્યગણા છે અને એ ચારે વર્ગવાળાથી અનન્તગણા ‘નહિ બોલનારા’ છે ૧૪૦૯

આ પ્રમાણે એકત્રીશમા દ્વાર ‘યોગ’ તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજાવ્યું

કયા કયા જીવ કેટલા કેટલા છે એનું દૃષ્ટાન્તપૂર્વક નિરૂપણ કરવું એને ‘માન’ કહ્યું છે (એ બત્રીશમું દ્વાર) ૧૪૧૦

પરસ્પર કેટલીકે સજાતીયની અપેક્ષાએ ‘અલ્પબહુત્વ’ કહેવું એ ‘અલ્પ’ અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે (એ તેત્રીશમું દ્વાર) ૧૪૧૧

ભૂયાંસો દિશિ કસ્યાં કે જીવાઃ કસ્યાં ચ કેડ્વલ્પકાઃ ।

एवंरूपाल्पबहुता विज्ञेया दिगपेक्षया ॥ १४१२ ॥

પ્રાપ્ય પૃથ્વ્યાદિત્વમંગી જઘન્યોત્કર્ષતઃ પુનઃ ।

कालेन यावताप्नोति तद्भावं स्यात्तदन्तरम् ॥ १४१३ ॥

વિવક્ષિતભવાત્તુલ્યેડ્તુલ્યે ચ યદ્ભવાન્તરે।

गत्वा भूयोऽपि तत्रैव यथासम्भवमागतिः ॥ १४१४ ॥

જઘન્યાદુત્કર્ષતશ્ચ વારાનેતાવતો ભવેત્ ।

इत्यादि यत्रोच्यतेऽसौ भवसवेध उच्यते ॥ १४१५ ॥ युग्मम् ॥

સર્વજાતીયજીવાનાં પરસ્પરવ્યપેક્ષયા ।

वक्ष्यते याल्पबहुता महाल्पबहुतात्र सा ॥ १४१६ ॥

ભવતુ સુગમં દ્વારેરેભિઃ સદાગમશોભનૈઃ

नगरमिव सश्रीकं जीवास्तिकायनिरूपणम् ।

વિમલમનસાં ચેતાંસીહ પ્રવિશ્ય પરાં મુદમ

दधतु विविधैरर्थैर्व्यक्तीकृतश्च पदे पदे ॥ १४१७ ॥

કઈ દિશામાં કયા જીવો ઘણા છે અને કઈ દિશામાં કયા જીવો અલ્પ છે એવી રીતના અપખંડુત્વને 'દિશાની અપેક્ષાવાળું' અપખંડુત્વ કહ્યું છે (એ યોગીશયુ દ્વાર) ૧૪૧૨

પૃથ્વ્યાદિપણ પાત્રીને પ્રાણી જઘન્યન તથા ઉત્કૃષ્ટત જેટલે કાળે પુન તે ભાવને પ્રાપ્ત કરે તે તેનું 'અન્તર' કહેવાય. (પાત્રીશયુ દ્વાર) ૧૪૧૩

વિવક્ષિત ભવેથી, સમાન કે અસમાન ભવાન્તરે જઈને પુન પણ યથાસ ભવ ત્યા આવવાનું, જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ, આટલી વાર થાય-ઇત્યાદિ વ્યા કહેવાય, તે ભવસવેધ કહેવાય છે (યોગીશયુ દ્વાર) ૧૪૧૪ ૧૪૧૫

સર્વભૂતિના જીવોનું પરસ્પરની અપેક્ષાએ જે અપખંડુત્વ હોય તે મહાન્ અપખંડુત્વ. (સાધીશયુ અને છેલ્લું દ્વાર) ૧૪૧૬

સદાગમવડે શોભાયમાન એવા આ દ્વારો વડે સમૃદ્ધિવાન નગરની જેમ જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણ સુગમ થાય, અને પ્રત્યેક પદે પ્રકટ કરેલા વિવિધપ્રકારના અર્થોવડે નિર્મલચિત્તવાળા જોના અત કરણને વિષે પ્રવેશ કરીને પરમ હર્ષ આપે ૧૪૧૭

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દાન્તિપ-
દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનય' શ્રીતેજપાલાત્મજ. ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગ પૂર્ણસ્તૃતીય' સુલભ ॥ ૧૪૧૮ ॥

॥ ઇતિ શ્રીલોકપ્રકાશે તૃતીય સર્ગઃ સમાપ્ત' ॥

જગતના લોકોને આશ્ચર્ય પમાડનારી છે કીર્તિ જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયન શિષ્ય, અને માતા રાજશ્રી તથા પિતા તેજપાળના પુત્ર,—એવા શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને પ્રકાશિત કરવામા હીપકસમાન આ જે કાવ્યરૂપ ગ્રંથ રચ્યો છે તેને અદ્વતી નીકળતા અર્થોના સમૂહથી મનોહર એવો આ ત્રીજો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો ૧૪૧૮

ત્રીજો સર્ગ સંપૂર્ણ

अथ चतुर्थ सर्गः ।

द्वाराण्येवं वर्णितानि सप्तत्रिंशदिति क्रमात् ।
निर्दिश्यन्तेऽथ संसारिजीवेष्वमूनि तत्र च ॥ १॥

श्रोघतो भाव्यते ससारिषु द्वारकदम्बकम् ।
आदौ ततो विशेषेण प्रत्येक भावयिष्यते ॥ २ ॥

द्विधा ससारिणो जीवास्त्रसंस्थावरभेदतः ।
त्रिविधाः स्युस्त्रिभिर्वेदैर्गतिभेदेश्चतुर्विधाः ॥ ३ ॥

एकद्वित्रिचतुःपचेन्द्रिया इति च पचधा ।
षोढा कायप्रकारैः स्युर्भवन्त्येव च सप्तधा ॥ ४ ॥

एकाक्षा वादरा. सूक्ष्माः पचाक्षा सद्भ्यसज्ञिनः ।
चत्वारोऽस्मी विकलाक्षैस्त्रिभिः सह समन्विताः ॥ ५ ॥

सर्गं योथे।

ત્રીભા સર્ગમાં સાડત્રીશ દ્વારોનું કેમથ વર્ણન કર્યું હવે એ દ્વારોનો સ સારી જીવોને વિષે નિર્દેશ કરીએ છીએ તેમાં પણ પહેલા સર્વ દ્વારોનો 'ઓઘધી' એટલે એકસામટો નિર્દેશ કરશું, અને પછી પ્રત્યેક દ્વારનું 'વિશેષત' વર્ણન કરશું ૧-૨

સ સારી જીવના એ પ્રકાર છે (૧) ત્રસ એટલે ચલ-હાલી ચાલી શકે એ, અને (૨) સ્થાવર એટલે સ્થિર, અર્થાત્ હાલી ચાલી ન શકે એ

વળી જીવને સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક એમ ત્રણ વેદ હોય-એ લેએ એના ત્રણ પ્રકાર છે

વળી જીવને દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ કે નારકી-એવી ગતિ હોય-એ લેએ એના ચાર પ્રકાર કહેવાય ૩

વળી જીવને એક થી તે પાંચ સુધી ઈન્દ્રિય હોય-એ લેએ એના એકેન્દ્રિ, બેધન્દ્રિ, તેધન્દ્રિ, ચૌરિન્દ્રિ અને ૫ થેન્દ્રિ એમ પાંચ પ્રકાર કહેવાય

વળી 'કાય' પ્રમાણે પ્રકાર ગણીએ તો છ પ્રકાર થાય પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેલકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય ૪

વળી એના સાત પ્રકાર પણ પડે-તે આવી રીતે —(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિ, (૨) બાહર એકેન્દ્રિ, (૩) બેધન્દ્રિ, (૪) તેધન્દ્રિ, (૫) ચૌરિન્દ્રિ, (૬) સંજિ ૫ થેન્દ્રિ અને (૭) અસંજિ ૫ થેન્દ્રિ ૫

ચતુર્થેકેન્દ્રિયા સૂક્ષ્માન્યપર્યાસાન્યભેદતઃ ।

પચાક્ષા વિકલાક્ષાશ્ચ ભવન્તીત્યેવમષ્ટધા ॥ ૬ ॥

અડજાદિભેદતોઽષ્ટૌ ત્રસાસ્તત્રાંડજાઃ કિલ ।

પક્ષિસર્પાદ્યા રસોત્યા મધ્યકીટાદયોદ્ગિન ॥ ૭ ॥

જરાયુજા નૃગવાદ્યા યુકાદ્યા સ્વેદજા મતાઃ ।

સમૂર્ણજા જલૂકાદ્યા પોતજા કુજરાદયઃ ॥ ૮ ॥

ઉદ્ભેદજા સ્વંજનાદ્યા દેવાદ્યાશ્ચૌપપાતિકાઃ ।

સ્થાવરેણૈકેન યુક્તા નવધેત્પગિનો મતા ॥૯॥ ત્રિભિઃ વિશેષકમ્ ॥

અથવા—નવધા સ્થાવરા. પચ પંચાક્ષવિકલૈર્યુતા ।

દશધા વિકલૈઃ દમાથૈ પચાક્ષૈઃ સદ્વ્યસક્ષિભિઃ ॥ ૧૦ ॥

સ્થાવરૈર્વિકલૈઃ પચેન્દ્રિયૈશ્ચ વેદતસ્ત્રિભિઃ ।

एकादश द्वादश स्युः कार्यैः पर्यासकापरै ॥ ११ ॥

વળી જીવના આઠ પ્રકાર પણ પડે (૧) સૂક્ષ્મ પર્યાસ એકેન્દ્રિ, (૨) બાહર પર્યાસ એકેન્દ્રિ, (૩) સૂક્ષ્મ અપર્યાસ એકેન્દ્રિ, (૪) બાહર અપર્યાસ એકેન્દ્રિ, (૫) બેધન્દ્રિ, (૬) તેધન્દ્રિ, (૭) ચઉરિન્દ્રિ અને (૮) પચેન્દ્રિ ૬

વળી જીવના નવ પ્રકાર પણ પડે — ‘ સ્થાવર ’ અને આઠ પ્રકારના ‘ ત્રસ ’ મળીને નવ એ આઠ પ્રકારના ‘ ત્રસ ’ આ પ્રમાણે—(૧) ‘ અદ્ય ’ એટલે ઈંડામાથી ઉત્પન્ન થતા પક્ષી, સર્પ વગેરે, (૨) ‘ રસજ ’ એટલે રસમાથી ઉત્પન્ન થતા મહિરાના કીડા વગેરે, (૩) ‘ જરાયુ ’ થી ઉત્પન્ન થતા મનુષ્ય, બળદ વગેરે, (૪) પ્રસ્વેદથી ઉત્પન્ન થતા ગ્નૂ વગેરે, (૫) ‘ સમૂર્ણજમ ’ જળો વગેરે, (૬) પોતજ હાથી વગેરે, (૭) ‘ ઉદ્ભેદ ’ થી ઉત્પન્ન થતા બળન વગેરે, અને (૮) ‘ ઔપપાતિક ’ દેવ વગેરે ૭-૯

નવ પ્રકાર આ પ્રમાણે પણ હોય — પાચ સ્થાવર, એકે પચેન્દ્રિ અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિ (બેધન્દ્રિ, તેધન્દ્રિ, ચઉરિન્દ્રિ)

વળી એના દશ પ્રકાર પણ પડે ત્રણ વિકલેન્દ્રિ, પૃથ્વી આદિ પાચ એકેન્દ્રિ, સ ત્રી પચેન્દ્રિ, અને અસ ત્રી પચેન્દ્રિ ૧૦

વળી જીવના અગ્યાર પ્રકાર પણ પડે તે આ પ્રમાણે — પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિ, અને પુરુષ-સ્ત્રી-તથા નપુ સંક એમ ત્રણ પચેન્દ્રિ

વળી જીવના બાર પ્રકાર પણ પડે તે આ પ્રમાણે — પૃથ્વીકાય આદિ ૭ કાય-એ ૭ પર્યાસ પણ હોય અને અપર્યાસ પણ હોય, એટલે ૬+૨=૧૨ (બાર) ૧૧

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકૈશ્વ સ્થાવરૈશ્ચિવિવૈધૈઃ ।

વેદભેદાત્ ભવન્ત્યેવં ત્રયોદશ વિધાઃ કિલ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાગુક્તા. સપ્તધા પર્યાપ્તકાપર્યાપ્તભેદતઃ ।

ચતુર્દશવિધા જીવા સ્યુઃ પંચદશધાપ્યમી ॥ ૧૩ ॥

પચાક્ષા નરતિર્યંચશ્ચિવિધા વેદભેદતઃ ।

દેવા દ્વિધા નારકશ્ચેત્યેવં પંચેન્દ્રિયા નવ ॥ ૧૪ ॥

દ્વિવિધા વાદરૈકાક્ષાઃ પર્યાપ્તાપરભેદતઃ ।

સૂક્ષ્મૈકાક્ષા વિકલાક્ષાઃ સ્યુઃ પંચદશ સંયુતાઃ ॥ ૧૫ ॥ યુગમમ્ ॥

તિર્યંચઃ પંચધૈકાક્ષાદિકાઃ પંચાક્ષસીમકાઃ ।

નૃદેવનારકાશ્ચાષ્ટાપ્યેતે પર્યાપ્તકાપરાઃ ॥ ૧૬ ॥ ઇતિ ષોડશ ભેદાઃ ॥

પ્રાગુક્તા નવધા પંચેન્દ્રિયાશ્ચ પંચધૈકશ્ચાઃ ।

ત્રિવિધા વિકલા એવં સ્યુઃ સપ્તદશધાંગિનઃ ॥ ૧૭ ॥

વળી જીવના તેર લેદ પણ પડે તે આ પ્રમાણે —પાચ સ્થાવરપર્યાપ્ત, પાચ સ્થાવર અપર્યાપ્ત, અને પુરૂષ સ્ત્રી તથા નપુમ્ન એમ ત્રણ જાતિના ત્રસ ૧૨

વળી જીવના ચૌદ લેદ પણ થઇ શકે તે આ પ્રમાણે —ઉપર પાચમા સ્લોકમા સાત પ્રકાર કક્ષા છે તે સાતે 'પર્યાપ્ત' અને 'અપર્યાપ્ત' બેજે હોય એટલે $૭ \times ૨ = ૧૪$ ચૌદ ૧૩

વળી એના પ દર લેદ પણ પડે અને તે આ રીતે —પુરૂષ સ્ત્રી અને નપુમ્ન એમ ત્રણ 'વેદ' ના પચેન્દ્રિય મનુષ્ય એજ પ્રમાણે ત્રણ 'વેદ' ના પચેન્દ્રિય તિર્યંચ, સ્ત્રી અને પુરૂષ એમ બે 'વેદ' ના દેવ, નપુમ્ન સકલેલી નારકી, પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિ, અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિ, સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિ, તથા ત્રણ વિકલેન્દ્રિ-મળી કુલ પ દર ૧૪-૧૫.

વળી જીવના સોળ લેદ પણ કહેવાય તે આ પ્રમાણે —એકેન્દ્રિયી તે પચેન્દ્રિ મુખીના પાચ પ્રકારના તિર્યંચ, તથા મનુષ્ય દેવ અને નારકી એ ત્રણ એટલે કુલ પ્રકાર આઠ થયા, એ આઠે પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેજે હોય એટલે $૮ \times ૨ = ૧૬$ (સોળ) ૧૬

વળી જીવના સત્તર લેદ પણ પડે તે આ પ્રમાણે —(પૃથ્વી આદિ) પાચ પ્રકારના એકેન્દ્રિય, ઉપર (ચૌદમા સ્લોકમા) ગણાવેલા નવ પ્રકારના પચેન્દ્રિયો, તથા ત્રણ વિકલેન્દ્રિયો-એમ એક દર સત્તર ૧૭

પ્રાયુક્તા નવધા જીવાઃ પર્યાપ્તાપરભેદતઃ ।

ભવન્ત્યષ્ટાદશવિધા જીવા એવં વિવક્ષિતાઃ ॥ ૧૮ ॥

પંચાદ્ધા નવધા પ્રાગ્વદશધા ચ પેરેદ્ધિન ।

પર્યાપ્તાન્યાઃ સ્થૂલસૂક્ષ્મૈકાક્ષા સવિકલેન્દ્રિયા. ॥ ૧૯ ॥

एकोनविंशतिविधा भवन्त्येव शरीरिणः ।

પ્રાયુક્તા દશધા પર્યાપ્તાન્યા વિંશતિધેતિ ચ ॥૨૦॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્થાવરા વિંશતિ સૂક્ષ્માન્યપર્યાપ્તાન્યભેદતઃ ।

ત્રસેન ચ સમાયુક્તા એકવિંશતિધાદ્ધિનઃ ॥ ૨૧ ॥

पूर्वोदिताः प्रकारा ये एकादश शरीरिणाम् ।

દ્વાવિંશતિવિધા. પર્યાપ્તાન્યભેદાત્ દ્વિધા કૃતાઃ ॥ ૨૨ ॥

एवं विवक्षावशतो जीवा भवन्त्यनेकधा ।

જીવાનામોદતઃ સ્થાનં લોકઃ સર્વોઽપ્યુદીરિત. ॥ ૨૩ ॥

વળી જીવના અઠાર લેદ પણ કહેવાય તે આ પ્રમાણે -ઉપર (દશમા શ્લોકમા) નવ પ્રકારના જીવ ગણાવ્યા છે તે પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેઉ હોય એટલે $૬ \times ૨ = ૧૮$ અઠાર થયા ૧૮

વળી જીવના ઓગણીશ લેદ પણ થાય તે આ પ્રમાણે -પૂર્વેકત નવ પ્રકારના ૫ ચેન્દ્રિ, સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિ તથા ત્રણ વિકેન્દ્રિ મળીને પાચ-એના પાછા પર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત કરવાથી દશ,-એમ એક દર ઓગણીશ ૧૬-૨૦

વળી એના વીશ લેદ પણ આ પ્રમાણે થાય -પૂર્વે (દશમા શ્લોકમા) દશ પ્રકાર ગણાવ્યા છે તે પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બેઉ હોય એટલે $૧૦ \times ૨ = ૨૦$ (વીશ) થયા ૨૦

વળી એના એકવીશ લેદ આ પ્રમાણે થાય -પાચ સ્થાવર હજા છે તે સૂક્ષ્મ પણ હોય અને બાદર પણ હોય, વળી પર્યાપ્ત પણ હોય અને અપર્યાપ્ત પણ હોય એટલે $૫ \times ૨ \times ૨ = ૨૦$ વીશ પ્રકાર સ્થાવરના થયા, અને એની સાથે એક પ્રકાર 'ત્રસ'નો, એટલે એક દર એકવીશ ૨૧

એના બાવીશ લેદ પણ પડે તે આ પ્રમાણે -પૂર્વેકત અચ્ચારમા શ્લોકમા એના અચ્ચાર લેદ સમન્તવ્યા છે તેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બન્ને પ્રકાર ગણતા $૧૧ \times ૨ = ૨૨$ (બાવીશ) થયા ૨૨

એવી રીતે વિવક્ષા કરતા જીવના અનેક બેદો થાય છે

દ્વારાણિ પર્યાપ્ત્યાદીનિ સર્વાણ્યપ્યવિશેષતઃ ।

સમ્ભવન્ત્યોઘતો જીવે વિજ્ઞેયાનિ યથાગમમ્ ॥ ૨૪ ॥

इति सामान्यतः ससारिजीवनिरूपणम् ॥

સંસારિણો દ્વિધોક્તા. પ્રાક્ ત્રસસ્થાવરભેદતઃ ।

સ્થાવરાસ્તત્ર પૃથ્વ્યમ્બુતેજોવાયુમહીરુહ ॥ ૨૫ ॥

પંચામી સ્થાવરાઃ સ્થાવરાલ્યકર્મોદયાત્કિલ ।

હુતાશમરુતૌ તત્ર જિનૈરુક્તૌ ગતિત્રસૌ ॥ ૨૬ ॥

इति जीवाभिगमाभिप्रायेण ॥

આચારાંગનિર્ઘુક્તિવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ તુ—

દુવિહેત્યાદિ । ત્રસા એવ જીવા ત્રસજીવાઃ લઘ્વિત્રસા ગતિત્રસાશ્ચ ।
તેજોવાયૂ લઘ્વ્યા ત્રસૌ इति । અન્યે ચ નારકાદયઃ ગતિત્રસા । इति
તાત્પર્યમ્ ॥

वनस्पतिश्च प्रत्येक साधारण इति द्विधा ।

सर्वेऽमी वादराः सूक्ष्मा विना प्रत्येकभूरुहम् ॥ २७ ॥

એ જીવોનુ સ્થાન ‘ઓઘથી’ સમન્ત કોઠ છે વળી એમને વિષે ‘પર્યાપ્તિ’ આદિ
સર્વ ઠારો ‘ઓઘથી’ મળવે ઠે—એ આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે બાણુવા ૨૩-૨૪

આ પ્રમાણે મ સાગી જીવનુ સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું

અગાઉ ‘ત્રસ’ અને ‘સ્થાવર’ એમ બે પ્રકારના સ સારી જીવો કહ્યા છે તેમાં પૃથ્વીકાય,
અપ્પકાય, તેડકાય, વાઉકાય અને વનસ્પતિકાય—એ પાંચ સ્થાવર છે એ પાંચને સ્થાવર નામ
કર્મનો ઉદય હોવાથી એઓ સ્થાવર છે તેમાં પણ તેડકાય અને વાઉકાયને જિનભગવાને
ગતિની અપેક્ષાએ ત્રસ કહ્યા છે ૨૫-૨૬

એ ‘જીવાભિગમ’ નો અભિપ્રાય છે

આચારાગસૂત્રની નિર્ણયિતવૃત્તિને અભિપ્રાયે તો જે જીવો ત્રસ હોય તે જ ત્રસ કહેવાય.
એના ‘ગતિત્રસ’ અને ‘લઘ્વિત્રસ’ એવા બે ભેદ પાડે છે તેડકાય અને વાઉકાય—એ બેઉ
એ મતે લઘ્વિત્રસ છે, અને નારકીના જીવો વગેરે ગતિત્રસ છે

વનસ્પતિકાયના ‘પ્રત્યેક’ અને ‘સાધારણ’ એમ બે ભેદ છે ‘પ્રત્યેક’ વનસ્પતિકાય
શિવાય પાંચે ‘સ્થાવર’ સૂક્ષ્મ અને બાહર બેઉ છે ૨૭

एकादशैकेन्द्रिया स्युरेवं प्रत्येकसंयुताः ।

अपर्याप्ताश्च पर्याप्ता एव द्वाविंशतिः कृताः ॥ २८ ॥

तत्र क्षમાम्भोऽग्निपचना साधारणवनस्पतिः ।

एतेऽपर्याप्तपर्याप्ता दशैव सूक्ष्मदेहिनः ॥ २९ ॥

सूक्ष्मनाમકર્મયોગાથે પ્રાપ્તાઃ સૂક્ષ્મતામિહ ।

चर्मचक्षुरगम्यास्ते सूक्ष्मा. पृथ्यादय स्मृता ॥ ૩૦ ॥

સૂક્ષ્મા સાધારણવનસ્પતયો યેઽત્ર શસિતાઃ ।

ते च सूक्ष्मनिगोदा इत्युच्यन्ते श्रुतकोविदैः ॥ ૩૧ ॥

અનન્તાનામસુમતામેકસૂક્ષ્મનિગોદિનામ્ ।

साधारणं शरीर यत् स निगोद इति स्मृतः ॥ ૩૨ ॥

તત્ત્વેકં સર્વતદ્વાસિસમ્બન્ધિ સ્તિબુકાકૃતિ ।

औदारिकं स्यात्प्रत्येकं त्वेषां तैजसकर्मणे ॥ ૩૩ ॥

તે સહોચ્છવાસનિ.શ્વાસાઃ સમ ચાંહારકારિણઃ ।

अनन्ता अतिसूक्ष्मेद्गे सहन्ते हन्त यातनाम् ॥ ૩૪ ॥

એ હેએ દશ લેદ થયા એમા ‘પ્રત્યેક’ને સંયુક્ત કરતા-લેખવતા એકેન્દ્રિના અગ્યાર લેદ થાય છે એ વળી ‘પર્યાપ્ત’ અને ‘અપર્યાપ્ત’ હોય એટલે ૧૧×૨=૨૨ (બાવીશ) લેદ થયા ૨૮.

એમા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડકાય, વાઉકાય અને સાધારણ વનસ્પતિકાય-એ પાચ ‘પર્યાપ્ત’ તેમજ ‘અપર્યાપ્ત’ હોવાથી સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિના ૫×૨=૧૦ (દશ) લેદ થાય છે ૨૬

સૂક્ષ્મનામકર્મના યોગથી જેઓ સૂક્ષ્મપણ પામ્યા છે અને અર્થચક્ષુને અગમ્ય છે એઓ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાય, સૂક્ષ્મઅપ્કાય આદિ છે ૩૦

જેને અહિ ‘સૂક્ષ્મસાધારણવનસ્પતિકાય’ કહ્યા છે એને સિદ્ધાન્તવાદીઓ ‘સૂક્ષ્મનિગોદ (ના જીવ)’ કહે છે ૩૧

એક સૂક્ષ્મનિગોદવાળા અનન્ત પ્રાણીઓનું જે સાધારણ શરીર-એનું નામ નિગોદ ૩૨ તે (સાધારણ એટલે ઔદારિક શરીર) સ્તિબુક જેવી આકૃતિવાળું હોય છે, એમા રહેલા સર્વ જીવો સાથે સમ્બંધ છે, અને એ એક જ છે, જો કે તેજસ અને કાર્મણ શરીર તો એ બધાના જૂદા છે ૩૩

એ અનન્ત (નિગોદી) જીવો સાથેજ શ્વાસોશ્વાસ લે છે, આહાર પણ માથે જ કરે છે, અને પોતાના અત્યન્તસૂક્ષ્મ શરીરપર યાતના પણ સાથેજ સહન કરે છે ૩૪

દ્રવ્યલોક] ‘નિગોદ’ નું સ્વરૂપ । ‘નિગોદ’ ના ‘ગોલા’ ની વદ્ધતિ । (૩૨૫)

તથોક્તમ્—

જં નરણ નેરડ્યા દુર્લ્લભં પાવંતિ ગોશ્રમા તિલ્લવમ્ ।

તં પુણ નિગોશ્રજીવા શ્રણંતયુણિયં વિચારાહિ ॥ ૩૫ ॥

સૂક્ષ્મા અનન્તજીવાત્મકા નિગોદા ભવન્તિ ભુવનેઽસ્મિન્ ।

પૃથ્વ્યાદિસર્વજીવાઃ સંખ્યેયકસમિતા અસંખ્યેયાઃ ॥ ૩૬ ॥

इति भगवतीवृत्तौ ॥

एभिः सूक्ष्मनिगोदैश्च निश्चितोऽस्त्यखिलोऽपि हि ।

लोकोऽञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्भवस्तमन्ततः ॥ ૩૭ ॥

जीवाभिगमवृत्तौ—

असंख्येयैर्निगोदैश्च स्यादेकः किल गोलकः ।

गोलकास्तेऽप्यसंख्येया भवन्ति भुवनत्रये ॥ ૩૮ ॥

गोलकप्ररूपणा चैवम्—

पङ्क्तिश्च यत्र लोक स्यात्तत्र सपूर्णगोलक ।

निष्पद्यते तन्मध्ये च स्यादुत्કृष्टપદ खलु ॥ ૩૯ ॥

ભગવતી સૂત્રમા (ગૌતમગણુધરના પ્રશ્નનો શ્રીવીરપ્રભુએ ઉત્તર આપતા) કહ્યું છે કે —

હે ગૌતમ, નરડમા રહેલા નારડીના છવો જે તીક્ષ્ણ દુ ખ પામે છે તેનાથી પણ અનન્તગણુ દુ ખ નિગોદના છવો પામે છે એમ બાબતે ૩૫

આ જગતમા સૂક્ષ્મ નિગોદો અનન્ત (અનાત્મક) છે અને પૃથ્વીકાય વગેરે સર્વ છવો સખ્યા થઈ શકે એટલા અસખ્યેય છે (આ પ્રમાણે ભગવતીની વૃત્તિમા છે) ૩૬

આખો લોક આ સૂક્ષ્મનિગોદોથી ચાર કોર ભરેલો છે, અ જન ભરેલા ડાબલાની પેઠે ૩૭
‘જીવાભિગમ’ ની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —

અસખ્ય નિગોદોનો એક ગોળો થાય છે અને એવા યાછા અસખ્ય ગોળાઓ ત્રણે ભુવનમા છે ૩૮

એ ગોળાઓની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે —

લોકાકાશ જ્યા છ જે દિશામા હોય ત્યા સ પૂર્ણ ગોળો થાય છે અને તેની અદર ઉત્કૃષ્ટ પદ નિષ્પન્ન થાય છે ૩૯

ભૂમ્યાસન્નાપવરકકોણાન્તિમપ્રદેશકમ્ ।

દેશોઽનુકુર્યાત્ ત્રિદિશમલોકાવરણેન ય. ॥ ૪૦ ॥

તત્ર લઘસ્ય ગોલસ્ય નિષ્પત્તિઃ સકલસ્ય ન ।

સ્યાજ્ઞધન્યપદ તસ્મિન્ સ્પષ્ટમલ્પૈર્નિગોદકૈઃ. ॥ ૪૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

લોકાન્તર્યત્રકુત્રાપિ સસ્થિત સ્યાન્નિગોદક. ।

एकोदुलासंख्यभागमितक्षेत्रावगाहन. ॥ ૪૨ ॥

અન્યેઽપિ તત્રાસંખ્યેયાસ્તાવન્માત્રાવગાહનાઃ ।

અન્યોઽન્યાનુપ્રવેશેન સ્થિતાસ્તન્તિ નિગોદકાઃ ॥ ૪૩ ॥

તત્રાન્યાપેક્ષયા પ્રાજ્યૈઃ સ્પષ્ટં જીવપ્રદેશકૈઃ ।

विवक्षणीयमुत्कृष्टपदमेकप्रदेशकम् ॥ ૪૪ ॥

તસ્યામેવ નિગોદાવગાહનાયાં સમન્તત ।

અન્યે નિગોદાસ્તિષ્ઠન્તિ પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિત ॥ ૪૫ ॥

વિવક્ષિતનિગોદસ્ય મુક્ત્વા કાંશ્ચિત્ પ્રદેશકાન્ ।

आक्रम्य चापरानेतैरवस्थितैर्निगोदकै ॥ ૪૬ ॥

અને જે દેશ ત્રણ દિશાએ અલોડતુ આવરણ હોવાને લીધે, પૃથ્વીની લગોલગ આવેલા અપવરક એટલે એરહાના યુણાના અન્તિમપ્રદેશ તુ ય હોય ત્યા સ પૂર્ણ ગોળો થતો નથી પરંતુ ખડગોળો (અધુરો ગોળો) થાય છે અને એની અદર નિગોદો પણ ઓછા હોવાથી દેખીતી રીતે જ્ઞધન્ય પદ થાય છે ૪૦-૪૧

આ લોકાઝાશમા હરકોઈ મ્યજે જ્યા જ્યા નિગોદ રહેલ હોય છે ત્યા ત્યા તે એક આગળના અસખ્યમા લાગપ્રમાણ મેત્રને અવગાહીને રહેલ હોય છે ૪૨

વળી એની અદર એટલી જ અવગાહનાવાળા અસખ્ય નિગોદો એક બીજામા પ્રવેશ કરીને રહેલા છે ૪૩

ત્યા જીવપ્રદેશો અન્યની અપેક્ષાએ પ્રાન્ય એટલે ઝાઝા હોવાથી એકપ્રદેશવાળું ઉત્કૃષ્ટ પદ થાય છે-એ સ્પષ્ટ દેખીતું જ છે ૪૪

વળી એક પણ દિશામા પ્રદેશ વધી ન ગડવાને લીધે એક જ નિગોદાવગાહનામા બીજા નિગોદો પણ રહેલા છે ૪૫

વળી એ વિવક્ષિત નિગોદના કેટલાક પ્રદેશો છોડી બીજાને દબાવી રહેલા તથા

વિવક્ષિતમમુંચદ્ભિસ્તદુષ્કૃષ્ટપદં કિલ ।

एको निष्पाद्यते गोलो ह्यसंख्येयनिगोदकः ॥ ૪૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથોક્તમ્—

उक्तोसपयममोक्तुं निगोत्रओगाहणाए सव्वत्तो ।

निष्पाइज्जइ गोलो पएसपरिवुद्धिहाणीहिं ॥ ૪૮ ॥

अथ गोलकमाश्रित्यैतमेव प्रोक्तलक्षणम् ।

अन्यो निष्पद्यते गोलो मुक्त्वोत्कृष्टपदं हि तत् ॥ ૪૯ ॥

निरुक्तगोलकोत्કૃષ્ટપદાસ્પર્શિનિગોદકે ।

परिकल्पोत्કૃષ્ટપદमन्यगोलककल्पनात् ॥ ૫૦ ॥

इत्येकैकनिगोदावगाहनाप्रमिते किल ।

क्षेत्रे भवति निष्पत्तिरेककगोलकस्य वै ॥ ૫૧ ॥

વિવક્ષિતનિગોદાવગાહનાયાસ્તુ યેઽધિકાઃ ।

निगोदांशास्तत्प्रदेशहानिस्थित्या व्यवस्थिताः ॥ ૫૨ ॥

વિવક્ષણીયાસ્તે ગોલકાન્તરાનુપ્રવિષ્ટકાઃ ।

एवं गुरूपदेशेन ज्ञेया गोलकपद्धतिः ॥ ૫૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વિવક્ષિત ઉત્કૃષ્ટ પદને ન મૂકતા એવા એ નિગોદો અમ ખ્ય નિગોદોનો એક ગોળો બનાવે છે ૪૬-૪૭

અન્યત્ર કહ્યું છે કે —

ઉત્કૃષ્ટ પદને ન ડોહના નિગોદોની અવગાહનામા સર્વત્ર પ્રદેશોની હાનિને લીધે એક ગોળો નિષ્પન્ન થાય છે ૪૮

પછી વર્ગી આ જ ઉક્તલક્ષણવાળા ગોળાને આશ્રયીને એક બીજો ગોળો ઉક્ત ઉત્કૃષ્ટ પદ છોડીને નિષ્પન્ન થાય છે ૪૯

ઉક્ત ગોળાના ઉત્કૃષ્ટ પદને નહિ સ્પર્શતા—એવા નિગોદમા અન્યગોળાની કટપના પૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ પદ કટપલુ ૫૦

એવી રીતે એકેક નિગોદની અવગાહનાપ્રમાણુ ક્ષેત્રને વિષે એકેક ગોળો નિષ્પન્ન થાય છે ૫૧

વળી વિવક્ષિત નિગોદાવગાહના કરતા અધિક નિગોદાશો પોતાના પ્રદેશની હાનિના

ઉક્ત હિ—

તત્તોચ્ચિયગોલાઓ ઉકોસપય મુદ્ધુ જો અણો ।
 હોઈ નિગોઓ તમ્મિવિ અન્નો નિપજ્જી ગોલો ॥ ૫૪ ॥
 એવં નિગોયમિત્તે સ્વેત્તે ગોલસ્સ હોઈ નિપ્પત્તી ।
 એવ નિપજ્જંતે લોગે ગોલા અસંસિજ્જા ॥ ૫૫ ॥

इत्याद्यर्थतो भगवतीशतक ११ उद्देशके १० ॥

નિગોદા નિચિતાશ્ચૈતેડનન્તાનન્તાદ્ધિમિસ્તથા ।
 નિર્ગચ્છદ્ધિર્યથા નિત્ય ન હ્યોકોડપિ સ હીયતે ॥ ૫૬ ॥
 યદ્વચાવહારિકાદિગમ્યો યાવન્તો યાન્તિ નિર્વૃત્તિમ્ ।
 નિર્યાન્તિ તાવન્તોડનાદિનિગોઢેમ્યઃ શરીરિણ ॥ ૫૭ ॥

तथोक्तम्—

સિજ્જન્તિ જત્તિયા કિર ઇહ સવવહારરાસિમજ્જાઓ ।
 ઇન્તિ અણાઈવણસ્સડમજ્જાઓ તત્તિયા તમ્મિ ॥ ૫૮ ॥

કારણથી, આવી સ્થિત થયા હોય તે અન્ય ગોળાને વિષે પ્રવિષ્ટ થયા મમજ્જવા આ ગોળા વિષે
 અરૂમહારાજ પાસેથી વિશેષ મમજ્જણ લેવી ૫૨-૫૩

આ સ બ ધમા,

“ તે ગોળાના ઉત્કૃષ્ટપદને છોડીને જે બીજા નિગોદ થાય છે તેને વિષે વળી એક બીજા
 ગોળો થાય છે એવી રીતે નિગોદપ્રમાણ મેળના ગોળાની નિપ્પત્તિ થાય છે અને એવા પછુ
 અસખ્ય ગોળા લોકાકાશમા નિપ્પન્ન થાય છે ” ૫૪-૫૫

એ પ્રમાણે ભગવતીના શતક ૧૧ ના ઉદ્દેશ ૧૦ મા કહ્યું છે

વળી આ નિગોદો અનન્ત અનન્ત પ્રાણીઓથી એવી રીતે ખીચાખીચ ભરાયલા છે
 કે એમાંથી નિત્ય નિકાલ થતા છતાં પણ એમાંથી એક પછુ નિગોદ ઉછેા થતો નથી ૫૬

કારણ એ કે વ્યાવહારિક રાશિમાંથી જેટલા જીવો યોજા બંધ છે તેટલા જ અનાદિ
 નિગોદોમાંથી નીકળે છે ૫૭

પત્રવણાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે

“ વ્યવહાર રાશિમાંથી નીકળી જેટલા જીવો નિર્વાણ પામે છે તેટલા અનાદિ વનસ્પતિ
 માથી તેમા આવે છે ૫૮.

इति प्रज्ञापनावृत्तौ ॥

अनन्तेनापि कालेन यावन्त स्युः शिव गताः ।

सर्वेऽप्येकनिगोदेकानन्तभागमिता हि ते ॥ ५९ ॥

कालेन भाविनाप्येवमनन्ता मुक्तिगामिनः ।

चिन्तयन्ते तैः समुदितास्तथापि नाधिकास्ततः ॥ ६० ॥

एवं च न तादृक् भविता काल सिद्धाः सोपचया अपि ।

यत्राधिका भवन्त्येकनिगोदानन्तभागत, ॥ ६१ ॥

તથાહુઃ—

जइया होइ पुच्छा जिणाणमग्गंमि उत्तरं तइया ।

इकस्स निगोअस्स य अणत्तभागो उ सिद्धिगग्गो ॥ ६२ ॥

निगोदेऽपि द्विधा जीवास्तत्रैके व्यावहारिका ।

व्यवहारादतीतत्वात् परे चाव्यावहारिकाः ॥ ६३ ॥

सूक्ष्मान्निगोदतोऽनादेर्निगता एकशोऽपि ये ।

पृथ्व्यादिव्यवहार च प्राप्तास्ते व्यावहारिकाः ॥ ६४ ॥

सूक्ष्मानાદીનિગોદેષુ યાન્તિ યદ્યપિ તે પુન ।

તે પ્રાત્તવ્યવહારત્વાત્તથાપિ વ્યવહારિણઃ ॥ ૬૫ ॥

અનન્ત કાળ સુધી જેટલા પ્રાણીઓ મોક્ષે ગયેલા છે તે સર્વ મળીને એક નિગોદના માત્ર અનન્તમા ભાગ જેટલા જ સમજવા પડે

એવી રીતે જ ભવિષ્યકાળમા પણ અનન્ત જીવો મોક્ષે જશે-તે સર્વેને એકઠા કરતા પણ એક નિગોદના અનન્તમા ભાગથી અધિક થવાના નહિ ૬૦

એજ પ્રમાણે વળી, એવો કોઈ વખત નહિ આવે કે જેમા એકદર સિદ્ધથયેલાઓ પણ નિગોદના અનન્તમા ભાગથી વધારે હોય ૬૧

અન્યત્ર કહ્યું છે કે—

ત્યારે ત્યારે જિનેશ્વરને પ્રશ્ન કરવામા આવે છે ત્યારે એ જ ઉત્તર મળે છે કે એક નિગોદનો અનન્તમા ભાગ જ મોક્ષે ગયો છે ૬૨

નિગોદના જીવો જે પ્રકારના છે કેટલાક ‘વ્યવહારી’ અને ઊંચા ‘અવ્યવહારી’ એટલે વ્યવહારરહિત ૬૩

અનાદિસૂક્ષ્મનિગોદમાથી જેઓ એકવાર પણ નીકળેલા છે અને પૃથ્વીઆદિવ્યવહારને

કદાપિ યે ન નિર્યાતા વહિઃ સૂક્ષ્મનિગોદતઃ ।

અવધ્યાવહારિકાસ્તે સ્યુર્દરીજાતમૃતા ઇવ ॥ ૬૬ ॥

તદુક્તં વિશેષણવત્યામ્—

અસ્થિ અણતા જીવા જેહિ ન પત્તો તસાહપરિણામો ।

તે વિ અણંતાણતા નિગોઅવાસં અણુહવન્તિ ॥ ૬૭ ॥

इति सूक्ष्माणां भेदाः ॥ १ ॥

एभिलोकोऽखिलो व्याप्तः कज्जलेनेव कूपिका ।

कापि प्रदेशो नास्त्येभिर्विहीन पुद्गलैरिव ॥ ६८ ॥

इति स्थानम् ॥ २ ॥

આવ્યાશ્રતસસ્તિસ્રઃ સ્યુરેપાં પર્યાસયઃ ક્રમાત્ ।

પર્યાસાન્યેપામથાયુઃ શ્વાસ કાયબલ તથા ॥ ૬૯ ॥

त्वग्निन्द्रिय चेत्यमीषां प्राणाश्चत्वार ईरिताः ।

सख्या योनिकुलाना तु प्रथगेषां न लक्ष्यते ॥ ७० ॥ युग्मम् ॥

પ્રાપ્ત થયેલા છે તે વ્યવહારી કહેવાય છે એઓ કદાચ પુનઃ ત્યાને ત્યા પાછા જાય તોયે એમણે વ્યવહાર જાણેલો હોવાથી વ્યવહારી જ કહેવાય ૬૪-૬૫

જેઓ કદાપિ સૂક્ષ્મનિગોદમાથી નીકળ્યાજ નથી એઓ ‘શુદ્ધમા જન્મ્યા ને શુદ્ધમા જ મૃત્યુ પામ્યા,’ ની પેઠે અવ્યવહારી છે ૬૬

‘વિશેષણવતી’ મા કહ્યું છે કે—

એવા અનન્ત જીવો છે કે જેઓ પરિણામે પણ ત્રસત્વ પામ્યા નથી. એઓ અનન્ત અનન્તકાળ નિગોદમા સળગ્યા કરે છે ૬૭

એવી રીતે સૂક્ષ્મજીવોના ‘લેદ’ સમજવા

કાજળ ભરેલી દાળડીની જેમ સકળ લોક આ જીવોથી ભરેલો છે જેમ પુદ્ગલવિનાનો કોઈ પ્રદેશ નથી તેમ આ જીવો વિનાનું પણ કોઈ સ્થાન નથી ૬૮

એટલું (સૂક્ષ્મ જીવોના) ‘સ્થાન’ વિષે

આ જીવોને અનુક્રમે પહેલી ચાર અથવા ત્રણ ‘પર્યાપ્તિ’ હોય છે એમના આયુષ્ય, શ્વાસ, કાયળજ અને અર્ચેન્દ્રિય-એ ચાર ‘પર્યાપ્તિ’ હોય છે અને એ એઓના પ્રાણ કહેવાય છે વળી એઓની ‘યોનિસ ખ્યા’ અને ‘કુળસ ખ્યા’ જુદી જણાવી નથી-માટે પાચમા

તત્ત્વ સંખ્યા યોનિકુલનાં યા વાદરાણાં પ્રવક્ષ્યતે ।
 'એતેષામપિ સૈવામી સર્વે સંવૃત્તયોનય' ॥ ૭૧ ॥

इति पर्याप्त्यादिद्वारचतुष्टयम् ॥ ૩-૬ ॥

અનંતર્મુહૂર્ત્તમુત્કૃષ્ટા ભવત્યેષાં ભવસ્થિતિઃ ।

જઘન્યા હુલ્લકભવરૂપમનંતર્મુહૂર્ત્તકમ્ ॥ ૭૨ ॥

तथोक्तम्—दससहससमा सुरनारयाण सेसाण खुदभवो ॥

इति भवस्थितिः ॥ ૭ ॥

સૂક્ષ્મનિગોદજીવાનાં ત્રિધા કાયસ્થિતિર્ભવેત્ ।

અનાદ્યન્તાઽનાદિસાન્તા સાદ્યન્તા ચેતિભેદતઃ ॥ ૭૩ ॥

સૂક્ષ્માન્નિગોદતોઽનાદેર્નિર્ગતા ન કદાપિ યે ।

નૈવાપિ નિર્ગમિષ્યન્તિ તેષામાદ્યા સ્થિતિર્ભવેત્ ॥ ૭૪ ॥

અનન્તપુદ્ગલપરાવર્ત્તમાના ભવેદિયમ્ ।

સન્તિ ચૈવંવિધા જીવા યેષામેષા સ્થિતિર્ભવેત્ ॥ ૭૫ ॥

સર્ગીમા 'બાહર' જીવોની એ સખ્યા કહેવામા આવશે એ જ આ 'સૂક્ષ્મ' ની પણ સમજાવેલી વળી આ સૂક્ષ્મ જીવો સર્વ 'સંવૃત્તયોનિવાળા' છે ૬૯-૭૧

એટલું પર્યાપ્તિ-યોનિસખ્યા-કુળસખ્યા અને યોનિનું સંવૃત્તવાદિ' એ ચાર દ્વાર વિષે એ જીવોની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે, અને જઘન્યત હુલ્લકભવરૂપ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે ૭૨

અન્યત્ર કહ્યું છે કે —

દેવતા અને નારડીના જીવોની જઘન્ય ભવસ્થિતિ દશહજાર વર્ષની, અને બીજાઓની હુલ્લકભવ જેટલી છે

એટલું સાતમા 'ભવસ્થિતિ' દ્વાર વિષે

આ સૂક્ષ્મનિગોદના જીવોની કાયસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે (૧) અનાદિઅનંત, (૨) અનાદિસાત અને (૩) સાદિસાત ૭૩

જેઓ કદાપિ અનાદિસૂક્ષ્મનિગોદમાથી નીકળ્યા નથી અને નીકળવાના પણ નથી એમની પહેલી એટલે 'અનાદિઅનંત' કાયસ્થિતિ સમજવી. એ અનન્તપુદ્ગલપરાવર્ત જેટલી હોય, અને એવા જીવો પણ હોય છે કે જેમની એટલી સ્થિતિ હોય, ૭૪-૭૫.

યદુક્તમ્—સામગ્ગિગથ્યભાવાથો વવહારિયરાસિચ્છપ્પવેસાથો ।

ભવ્વા વિ તે ચ્છણતા જે સિદ્ધિસુહ ન પાવતિ ॥ ૭૬ ॥

નિગોદાત્સૂદ્ધમતો યે ચ નિર્ગતા ન કદાચન ।

નિર્યાસ્યન્તિ પુનર્જાતુ સ્થિતિસ્તેષાં દ્વિતીયિકા ॥ ૭૭ ॥

અનન્તપુદ્ગલપરાવર્તમાના ત્વસાવપિ ।

ગતસ્ય કાલસ્યાનન્ત્યાત્ કેપાંચિત્ ભાવિનોઽપિ ચ ॥ ૭૮ ॥

અનાદિસ્થિતિકા ન સ્યુર્યદ્યનન્તા નિગોદિનઃ ।

તદા વદ્યમાણવનસ્પતિકાયસ્થિતિક્ષ્ણે ॥ ૭૯ ॥

ક્રુતે કાયપરાવર્તે નિશ્ચિલૈર્વનકાયિકૈઃ ।

વનસ્પતીનાં નિર્લેપોઽનભિષ્ટોઽપિ પ્રસજ્યતે ॥ ૮૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અનારત્ત કિં ચ મુક્તિ ગચ્છદ્ભિર્મવ્યદેહિભિઃ ।

અચિરાદેવ જગતિ ભવ્યાભાવઃ પ્રસજ્યતે ॥ ૮૧ ॥

મુક્તિમાર્ગવ્યવચ્છેદોઽપ્યેતદ્વ નેપ્યતે બુધૈઃ ।

સન્તીતિ પ્રતિપત્તવ્યં તતોઽનાદિનિગોદિનઃ ॥ ૮૨ ॥

અન્યત્ર કહ્યું છે કે —

સામગ્રીના અભાવને લીધે જેમનો વ્યવહારરાશિમા પ્રવેશ થયો નથી એવા, મોક્ષમુખ ન દેખનારા લોકો પણ અનન્ત છે ૭૬

જાતકાળમા જેઓ કદાપિ સુદ્ધનિગોદમાથી બહાર આવ્યા નથી, પરંતુ લવિધ્યમા આવવાના-એવાઓની બીજી એટલે ‘અનાદિસાત’ કાયસ્થિતિ છે ૭૭

આ સ્થિતિ પણ અનન્તપુદ્ગલપરાવર્ત જેટલી છે કેમકે એઓનો ગયો એ કાળ અનન્ત છે, અને કેટલાકનો તો ભાવિકાળ પણ અનન્ત છે ૭૮

આ અનન્ત નિગોદોની જો અનાદિ સ્થિતિ ન હોય તો, વક્ષ્યમાણસ્વરૂપ વનસ્પતિકાયની સ્થિતિને દાય થયે સર્વ વનસ્પતિકાયો કાયપરાવર્તન કરતે છતે, વનસ્પતિઓના સર્વનાશનો અનભિષ્ટ પ્રમગ હોવા થાય છે ૭૯-૮૦

અને વળી લવ્યજનો સર્વદા મોક્ષે જનારા હોવાથી જગતમા તુરંત જ લવ્યપ્રાણીઓના અભાવનો પ્રમગ ઉપસ્થિત થશે તેમ મોક્ષમાર્ગપણ બધ થઈ જશે પણ આ સર્વ બુદ્ધિમાન લોકો કબુલ કરતા નથી માટે અનાદિ નિગોદો છવો છે ખરા એમ સ્વીકારવું પડશે. ૮૧-૮૨

इत्याद्यधिकं प्रज्ञापनाष्टादशपदवृत्तितोऽवसेयम् ॥

પુનઃ પ્રાપ્તા નિગોદં ચેઽનુભૂય વ્યવહારિતામ્ ।

કાયઃસ્થિતિઃ સ્યાત્સાધન્તા તેષાં તાં વચ્ચિ માનતઃ ॥ ૮૩ ॥

ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યઃ સંખ્યાતીતાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

કાલતઃ ક્ષેત્રતઃશ્ચાસ્યાઃ સ્થિતેર્માનમથ બ્રુવે ॥ ૮૪ ॥

લોકાકાશમિતાસખ્યલ્લખંડાનાં પ્રદેશકાઃ ।

एकैकस्यापहारेण द्वियमाणा क्षणे क्षणे ॥ ૮૫ ॥

યાવદ્દિ કાલચક્રૈઃ સ્યુનિર્લેપા મૂલતોઽપિ હિ ।

તાવન્તિ તાનિ સ્યાત્કાયસ્થિતિરેષાં તૃતીયિકા ॥૮૬॥ યુગ્મમ્ ॥

કાલચક્રાણ્યસંખ્યાનિ ભવન્ત્યેતાનિ સખ્યયા ।

કાલતો હિ સૂક્ષ્મતરં ક્ષેત્રમાહુજિનેશ્વરાઃ ॥ ૮૭ ॥

યતોઽદ્ગુલમિતાકાશશ્રેણ્યા અન્નપ્રદેશકાઃ ।

ગણ્યમાનાઃ સમાનાઃ સ્યુરસખ્યોત્સર્પિણીક્ષણૈઃ ॥ ૮૮ ॥

यदाहुः—सुहुमो य होइ कालो ततो सुहुमयरं हवइ खित्तम् ।

अंगुलसेढीमिच्छे ओसप्पिणिओ असंखिजा ॥ ૮૯ ॥

આથી વિશેષ ખુલાસો પ્રજ્ઞાપનસૂત્રના અઢારમા પદની વૃત્તિથી જાણી લેવો

વ્યવહાર જાણી લઇને પુનઃ જેઓ નિગોદમા જાય છે તેઓની કાયસ્થિતિ 'સાદિસાત' છે

અને એતુ માન ? એતુ માન " કાળથી " અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી છે ૮૩-૮૪

હવે એતુ ' ક્ષેત્રથી ' માન હવે કહીએ છીએ ૮૪

લોકાકાશજેવડા અસખ્ય આકાશખંડના પ્રદેશો છે તેમાંથી પ્રત્યેક ક્ષણે અકેક પ્રદેશ

લઇ લેવા મળીએ તો ' જેટલા કાળચક્રો સુધીમા એ પ્રદેશ મૂળમાંથી ઉપડી જાય તેટલા

કાળચક્ર એ કાયસ્થિતિ રહે એ કાયસ્થિતિ ત્રીજી (સાદિસાત) છે ૮૫-૮૬

આ કાળચક્રો અસખ્ય છે કેમકે જિનેશ્વરોએ ક્ષેત્રને કાળ કરતા સૂક્ષ્મ કહ્યું છે કેમકે

અશુદ્ધીપ્રમાણ આકાશશ્રેણીના આકાશપ્રદેશો ગણતરીએ અસખ્ય ઉત્સર્પિણીના ક્ષણે જોટલા

થાય છે ૮૭-૮૮

અન્યત્ર કહ્યું છે કે —

સૂક્ષ્મ કાળ કરતા પણ વધારે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર છે તેથી આગળીપ્રમાણ આકાશશ્રેણીમા અસખ્ય ઉત્સર્પિણીઓ થાય છે ૮૯

સૂક્ષ્મદ્દમામ્મ્મોઽગ્નિમરુતાં કાલતઃ ક્ષેત્રતોઽપિ ચ ।
સ્યાત્કાયસ્થિતિરેવૈવ સૂક્ષ્મત્વેઽપિ તથૌષતઃ ॥ ૧૦ ॥

એકેન્દ્રિયત્વતિર્યક્ત્વાસક્ષિત્વેષુ પ્રસંગતઃ ।
વનસ્પતિત્વે ક્ષીબત્વે કાયસ્થિતિમથ બ્રુવે ॥ ૧૧ ॥
આવલ્યસંસ્થયભાગસ્ય યાવન્તઃ સમયાઃ સ્વલુ ।
સ્યુઃ પુદ્ગલપરાવર્તસ્તાવન્તઃ કાયસસ્થિતિઃ ॥ ૧૨ ॥
સર્વેષામિયમુત્કૃષ્ટા કાયસ્થિતિરુદાહૃતા ।
જઘન્યા તુ ભવેદન્તર્મુહૂર્તમવિશેષતઃ ॥ ૧૩ ॥

इति कायस्थितिः ॥ ८ ॥

તૈજસ કાર્મણ ચૌદારિક ચેતિ વપુષ્ચયમ્ ।
પૃથ્વ્યાદિસૂક્ષ્મજીવાનાં પ્રજ્ઞસં પરમેષ્ઠિભિ ॥ ૧૪ ॥
નિગોદાનાં ત્વનન્તાનામેકમૌદારિક વપુઃ ।
સર્વસાધારણ દ્વે ચ પરે પ્રત્યેકમીરિતે ॥ ૧૫ ॥

इति देहाः ॥ ९ ॥

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઢિકાય અને વાઉકાયની ન્થિતિ ‘ કાળથી ’ કે ‘ ક્ષેત્રથી ’ એટલી જ હોય, અને ઓપથી લેતા સૂક્ષ્મપણામા પણ એટલી જ હોય ૯૦

અહીં પ્રસંગોપાત (૧) એકેન્દ્રિયપણામા, (૨) તિર્યચપણામા, (૩) અસત્તીપણામા, (૪) વનસ્પતિપણામા અને (૫) નપુ સકપણામા કાયસ્થિતિ કેટલી હોય એ કહું છું ૯૧

‘ આવળી ’ ના અમ ખચમા ભાગના એટલા સમયે થાય તેટલા ‘ પુદ્ગલપરાવર્ત ’ એટલી કાય સ્થિતિ હોય. એ સર્વેની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ બધી જાદુન્ય તો અન્તર્મુહૂર્તની હોય ૯૨-૯૩

એટલું આઠમા દ્વાર ‘ કાયસ્થિતિ ’ વિષે

પૃથ્વીકાય આદિ સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરના (૧) તૈજસ, (૨) કાર્મણ અને (૩) ઔદારિક-એમ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે ૯૪

અનન્ત નિગોદોનું સર્વસાધારણ એક ‘ ઔદારિક ’ શરીર કહ્યું છે, અને અન્ય પ્રત્યેકના બાકીના બે એટલે ‘ તૈજસ ’ અને ‘ કાર્મણ ’ શરીર કહ્યા છે ૯૫

એટલું નવમા દ્વાર શરીર વિષે

એકેન્દ્રિયાણાં સંસ્થાનં સર્વેષાં હુડમીરિતમ્ ।
તત્રાપ્યેપ વિશેષસ્તુ દૃષ્ટો દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૯૬ ॥
મસૂરચન્દ્રસંસ્થાના સૂક્ષ્મા ક્ષોણી દ્વિધાપિ હિ ।
સૂક્ષ્મા સ્તિબુકસંસ્થાના આપ પાપહરૈઃ સ્મૃતા ॥ ૯૭ ॥
સૂચીકલાપસંસ્થાન તેજો વાયુર્ધ્વજાકૃતિઃ ।
સૂક્ષ્મો નિગોદોઽનિયતસંસ્થાનઃ પરિકીર્તિત ॥ ૯૮ ॥

इति जीवाभिगमाभिप्रायः ॥

સપ્રહણીષ્ટૌ ચ—નિગોદૌદારિકદેહ સ્તિબુકાકારમુક્તમ્ ॥

इति संस्थानम् ॥ ९० ॥

अगुलासंख्यांशमान सूक्ष्मैकेन्द्रियदेहिनाम् ।
सामान्यतः शरीरं स्याद्विशेषतस्तु वक्ष्यते ॥ ९९ ॥

इति देहमानम् ॥ ११ ॥

कपायानां वेदनाया मृत्योश्चेति जिनैस्त्रय ।
निरूपिताः समुद्रघाता. सूक्ष्मैकाक्षशरीरिणाम् ॥ ૧૦૦ ॥

સર્વ એકેન્દ્રિ જીવોનું ' હુડક ' મ સ્થાન કહ્યું છે પણ તેમા શ્રી ત્રિનપ્રભુએ કંઈ વિશેષ એટલે તદ્વાપત કહ્યો છે એ નીચે મુજબ —૬૬

ખેડ પ્રકારના સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય જીવ મસૂર અને ચ દ્રમાના આકારના છે, અને સૂક્ષ્મ અપૂકાય સ્તિબુકના આકારના છે તેજિઠાય સોયના સમૂહના આકારના અને વાઉકાય ધ્વજના આકારના છે સૂક્ષ્મ નિગોદનો આકાર અનિશ્ચિત છે ૯૭-૯૮

એ પ્રમાણે ' જીવાભિગમ ' મા કહ્યું છે

' સત્રહણી ' ની વૃત્તિમા તેા નિગોદનો આદારિક દેહ સ્તિબુકની આકૃતિનો દહ્યો છે એટલું દશમા દ્વાર ' સંસ્થાન ' વિષે

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનું ' સાધારણુત ' દેહમાન આગળના અસખ્યના ભાગ એટલું હોય, ' વિશેષત ' આગળ ઉપર કહેલું ૯૯

એટલું અચ્ચારમા કાર ' દેહમાન ' વિષે

સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય જીવોને (૧) કપાયોનો, (૨) વેદનાનો અને (૩) મૃત્યુનો—એમ ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે ૧૦૦

इति समुद्रघाता. ॥ १२ ॥

एकेन्द्रियेषु सर्वेषु विकलेन्द्रियकेषु च ।

सख्येयायुर्गर्भजेषु तिर्यग्गचेन्द्रियेष्वपि ॥ १०१ ॥

तादृशेष्वेव मर्त्येषु तेषु समुर्द्धિમેषु च ।

एते विपद्योत्पद्यन्ते सूक्ष्मा दशविधा अपि ॥ १०२ ॥ युग्मम् ॥

तेजोऽनिलौ तु नवर नोत्पद्येते स्वभावतः ।

मनुष्येष्विति गच्छन्ति ते पूर्वोक्तेषु तान्वિना ॥ १०૩ ॥

इति गति. ॥ १૩ ॥

उत्पद्यन्ते च पूर्वोक्ता. सूक्ष्मैકાચ્છેષુ તેઽલિલાઃ ।

સ્વસ્વકર્માનુભાવેન ગરિષ્ઠેન વશીકૃતાઃ ॥ ૧૦૪ ॥

નારકા નિર્જરાસ્તિર્યગ્નરાશ્ચાસખ્યજીવિન ।

નૈયા સૂક્ષ્મેષુ ગમન ન ચાપ્યાગમન તત ॥ ૧૦૫ ॥

ગતિષ્વેવ ચતસ્રપુ સક્ષેપાત્તે વિવક્ષિતા ।

દ્વિગતયો દ્વિયાગતયો ભવન્તિ સૂક્ષ્મદેહિન ॥ ૧૦૬ ॥

એટલું બારમા દ્વાર ‘ સમુદ્રઘાત વિષે ’

આ દશે પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો મૃત્યુ પામે ત્યારે સર્વ એકેન્દ્રિયોને વિષે, વિકલેન્દ્રિયોને વિષે, સખ્યાત આયુષ્યવાળા અને ગર્ભજ એવા પચેન્દ્રિયોને વિષે, એવાજ મનુષ્યોને વિષે તેમ જ મુર્છિત મનુષ્યોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે તદ્વાત એટલે કે તેઉકાય અને વાયદાય સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યોને વિષે ઉત્પન્ન થતા નથી એટલે એઓ મનુષ્ય શિવાયની પૂર્વોક્ત ગતિમાન થાય છે ૧૦૧-૧૦૩

એટલું તેરમા દ્વાર ‘ ગતિ ’ વિષે

ઉપર કહ્યા એ સર્વે જીવો પોતપોતાના ભારે ઝર્મના અનુભાવને વશે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોમા ઉત્પન્ન થાય છે ૧૦૪

નારકીઓ, દેવો તથા અસખ્યાત આયુષ્યવાળા તિર્યચ અને મનુષ્યો-આટલા ‘સૂક્ષ્મો’ને વિષે’ ગમન કરતા નથી તેમ ત્યાથી આવતા પણ નથી ૧૦૫

જેમની ત્યારે ગતિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સંક્ષેપમા સમજાવ્યું એવા આ સૂક્ષ્મ જીવોને બે ‘ ગતિ ’ અને બે ‘ આગતિ ’ થાય છે ૧૦૬

તેજોઽનિલૌ તુ નૃભવે નોત્પદ્યેતે સ્વભાવતઃ ।

તતસ્ત ઇકગતયઃ પ્રોક્તા દ્વયાગતયોઽપિ ચ ॥ ૧૦૭ ॥

સૂક્ષ્મેષુ પૃથ્વીસલિલતેજોઽનિલેષુ જન્તવઃ ।

ઉત્પદ્યન્તે ચ્યવન્તે ચ અસંખ્યેયા નિરન્તરમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

વનસ્પતૌ ત્વનન્તાનામુત્પત્તિવિલયૌ સદા ।

સ્વસ્થાનતઃ પરસ્થાનાત્ત્વસંખ્યાનાં ગમાગમૌ ॥ ૧૦૯ ॥

ઇકસ્યાપિ નિગોદસ્યાસખ્યાંશોઽનન્તજીવકઃ ।

જાયતે મ્રિયતે શશ્વત્ કિં પુનઃ સર્વમીલને ॥ ૧૧૦ ॥

તથાહિ । વિવક્ષિતનિગોદસ્ય વિવક્ષિતક્ષણે યથા ।

અસંખ્યેયતમો ભાગ ઇક ઉદ્વર્ત્તેતે ધ્રુવમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

ઉત્પદ્યતેઽન્યસ્તથૈવ દ્વિતીયસમયેઽપિ હિ ।

ઇક ઉદ્વર્ત્તેતે સંખ્યભાગ ઉત્પદ્યતેઽપરઃ ॥ ૧૧૨ ॥

ઉદ્વર્ત્તનોપપાતાવિત્યેવં સ્યાતાં પ્રતિક્ષણમ્ ।

યથૈકસ્ય નિગોદસ્યાસખ્યભાગસ્ય સર્વદા ॥ ૧૧૩ ॥

તેઉકાય અને વાઉકાય સ્વાભાવિકપણે જ મનુષ્યોને વિષે ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી એમને ગતિ એક અને આગતિ બે કહી છે ૧૦૭

પણી સક્ષ્મ પૃથિવી-અપ-તેજ-અને-વાયુ-કાયને વિષે અમ જ્ય જીવો નિરન્તર ઉત્પન્ન થાય એ અને મર્યે છે ૧૦૮

વનસ્પતિને વિષે તો સદા 'સ્વસ્થાન'ની અપેક્ષાએ, અનન્ત જીવોના ઉત્પત્તિ અને વિલય થયા કરે છે અને 'પરસ્થાન'ની અપેક્ષાએ અસ જ્ય જીવોનું ગમનાગમન થયા કરે છે ૧૦૯

એકલા એક નિગોદનો અનન્તજીવોવાળો અમ જ્યમો ભાગ ગમ્યત્ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિલય પામે છે, ત્યારે બધા નિગોદો એકલા થાય તો તો પડી વાત જ શી ? ૧૧૦

તે આ પ્રમાણે અમુક ક્ષણમા અમુક નિગોદનો એક અસ જ્યમો ભાગ વિનષ્ટ થાય છે અને એક અસ જ્યમો ભાગ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી જ રીતે બીજે ક્ષણે પણ એક અસ જ્યમો ભાગ વિનષ્ટ થાય છે અને બીજે ઉત્પન્ન થાય છે ૧૧૧-૧૧૨

અને એ પ્રમાણે સર્વદા પ્રત્યેક ક્ષણે નિગોદના એક અસ જ્યમા ભાગનો વિનાશ અને

તથૈવાન્યનિગોદાનામપિ ત્રૈલોમ્યવર્તિનામ્ ।

ઉદ્વર્તનોપપાતૌ સ્તોઽસખ્યાંશસ્ય પૃથક્ પ્રથક્ ॥ ૧૧૪ ॥

ઉદ્વર્તનોપપાતાભ્યા ભવદ્ભ્યામિત્યનુચ્ચણમ્ ।

પરાવર્તન્તે નિગોદા અન્તર્મુદ્વર્તમાત્રત ॥ ૧૧૫ ॥

જાયમાનૈર્મ્રિયમાગૌરન્તર્મુદ્વર્તજીવિભિઃ ।

નિગોદિભિર્નૈવનૈ સ્યુ શૂન્યાસ્તુ મનાગ્ ન તે ॥ ૧૧૬ ॥

તથોક્ત— એગો અસખ્યભાગો વટ્ટઈ ઉવટ્ટણોવવાયમિ ।

એગનિગોએ નિચ્ચ એવ સેસેસુ વિસએવમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

અતોમુદુત્તમિત્તા ઠિઈ નિગોઆણ જ વિનિદિઠ્ઠા ।

પહ્લદ્ધિતિ નિગોઆ તમ્હા અતોમુદુત્તેણ ॥ ૧૧૮ ॥

એપામુત્પત્તિમરણે વિરહસ્તુ ન વિદ્યતે ।

યજ્ઞાયન્તે મ્રિયન્તે ચાસખ્યાનન્તા નિરન્તરમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

इति आगतिः ॥ ૧૪ ॥

ઉત્પત્તિ થયા કરે, તેવી જ રીતે ત્રણે લોકમા વર્તતા અન્ય નિગોદના અસખ્યમા અદાના પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થયા કરે છે ૧૧૩-૧૧૪

એવી રીતે પ્રત્યેક ક્ષણે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થતો રહેતો હોવાથી અન્તર્મુદ્વર્તમા જ નિગોદનું પરાવર્તન થાય છે ૧૧૫

આમ ફક્ત અન્તર્મુદ્વર્ત મુખી જીવનારા નવા નવા નિગોદના જીવો જો કે ઉત્પન્ન થાય છે અને મૃત્યુ પામે છે તોપણ તે નિગોદો લેશમાત્ર જણા થતા નથી ૧૧૬

એ સળ ધમા અન્યત્ર કહ્યું છે કે —

એક નિગોદનો એક અસખ્યયો ભાગ નિરન્તર જોમ વિનષ્ટ અને ઉત્પન્ન થતો રહ્યો છે તેમ અન્ય નિગોદોમા પણ સમજવું નિગોદનો સ્થિતિકાગ અન્તર્મુદ્વર્ત છે અને તે નિગોદો અન્તર્મુદ્વર્તમા પલટાઈ પણ જાય છે ૧૧૭-૧૧૮

એ નિગોદના જીવોના ઉત્પત્તિ અને મરણ જોડે, છતાં એઓનો વિરહ થતો નથી કેમકે એઓ અસખ્ય અને અનન્તપ્રમાણમા ઉત્પન્ન થાય છે અને મૃત્યુપામે છે ૧૧૯

એટલું સૌદમા દ્વાર ‘ આગતિ ’ વિષે

અનન્તરાતિઃ સમયે સિદ્ધિર્વાદિરવદ્વુધૈઃ ।

જ્ઞેયેષાં પ્રાચ્યગ્રાસ્ત્રેષુ વિભાગેનાવિવક્ષણાત્ ॥ ૧૨૦ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ १५-१६ ॥

કૃષ્ણા નીલા ચ કાપોતી લેશ્યાત્રયમિદ ભવેત્ ।

સર્વેષાં સૂક્ષ્મજીવાનામિત્યુક્તં સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ ॥ ૧૨૧ ॥

इति लेश्याः ॥ १७ ॥

નિર્વ્યાઘાત પ્રતીર્યેપામાહાર પદ્ધિગુદ્ભવઃ ।

ભવેદ્વ્યાઘાતમાશ્રિત્ય ત્રિચતુષ્પચદિગ્ભવઃ ॥ ૧૨૨ ॥

इति आहारदिकू ॥ १८ ॥

ન સંહનનમેતેષાં સમ્ભવત્યસ્થમાવતઃ ।

મતાન્તરેણ ચૈતેષાં સેવાર્તં તદુરીકૃતમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

इति संहननानि ॥ १९ ॥

સર્વે કપાયા. સંજ્ઞાસ્તુ સ્યુશ્વતત્ત્વોઽથવા દશ ।

ઇન્દ્રિય ચૈકમાર્યાતમેતેષાં સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

આ સૂક્ષ્મ જીવોનું પદ્ધત્તુ દ્વાર 'અનન્તરાતિ' અને મોળનું દ્વાર 'મમયેસિદ્ધિ' એ બેઉ, બાહરજીવોની જેવા જ મમજી જેવા પ્રાચીન શાસ્ત્રોમા એમનો જ્યોત્સ વિભાગ પાડ્યો નથી ૧૨૦

સત્તરમું દ્વાર લેશ્યા આ સૂક્ષ્મ જીવોની લેશ્યા ત્રણ કદી છે અર્થાત્ એમને ત્રણ જ લેશ્યા હોય (૧) કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતી ૧૨૧

હવે અદારમું દ્વાર 'દિગ્બાહાર' આ જીવોને નિર્વ્યાધાનની અપેક્ષાએ છ દિશાનો આદ્વાર હોય, અને 'વ્યાધાન' ની અપેક્ષાએ ત્રણ, ચાર અને પાંચ દિશાનો હોય ૧૨૨

હવે જોગત્પ્રીયમું દ્વાર સહનન આ સૂક્ષ્મ જીવો, એટલે એમને અગ્નિ હોય નહિ એટલે સહનન ત્રણ મળે નહિ એ કે દેટલાકને મતે એમને 'સેવાર્ત' (છેવડું) સઘયન છે ૧૨૩

આ સૂક્ષ્મ જીવોને કાપો મધ્યમ હોય છે, સ જ્ઞા ચાર અથવા દશ હોય છે, અને ઇન્દ્રિય એક જ, 'અપેન્દ્રિય' હોય છે (આમા ત્રણ દ્વાર ૨૦-૨૧-૨૨ માથે આ-ન્યા) ૧૨૪

इति द्वारत्रयम् ॥ २०-२१ ॥

भूतभाविभवद्भावस्वभावलोचनात्मिका ।

संज्ञानैकेन्द्रियाणां स्यात्तदेतेऽसंज्ञिन स्मृताः ॥ १२५ ॥

इति सज्ञिता ॥ २३ ॥

अमी जिनेश्वरैः क्लीववेदा एव प्रकीर्त्तिताः ।

वेदस्त्वव्यक्तરूपः स्यादेषां सज्ञाकपायवत् ॥ १२६ ॥

इति वेदः ॥ २४ ॥

संक्लिष्टपरिणामस्यात्सर्वैकेन्द्रियदेहिनाम् ।

मिथ्यादृष्ट્ય एवामी निर्दिष्टા. પરમેષ્ટિભિઃ ॥ ૧૨૭ ॥

इति दृष्टिः ॥ २५ ॥

मत्तज્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાને સૂક્ષ્મૈકેન્દ્રિયદેહિનામ્ ।

તે અપ્યત્યન્તમલિપ્ષ્ટે શેષજીવવ્યપેક્ષ્યા ॥ ૧૨૮ ॥

इति ज्ञानम् ॥ २६ ॥

चतुर्षु दर्शनेष्वेषामचक्षुर्दर्शन भवेत् ।

उपयोगाद्ययोऽज्ञानद्वयમેक च दर्शनम् ॥ १२९ ॥

નિરાકારોપયોગા સ્યુરચક્ષુર્દર્શનાશ્રયાત્ ।

દ્રઘજ્ઞાનતસ્તુ સાકારોપયોગા સૂક્ષ્મદેહિનઃ ॥ ૧૩૦ ॥

આ સૂક્ષ્મ જીવોને ભૂત ભાવિ અને ભવિષ્યત્ પદાર્થોના સ્વભાવની આલોચનારૂપ જ્ઞાના હોતી નથી એટલે એઓ ‘અસંજ્ઞી’ કહેવાય છે (એ ત્રેવીશમુ દ્વાર) ૧૨૫

આ જીવોને જિનપ્રભુએ નપુંસક વેદીજ કહ્યા છે મજા અને કથાયની પેઠે એમનો વેદ અપ્રકટ છે (એ ચોવીસમુ દ્વાર) ૧૨૬

સર્વ એકેન્દ્રિય જીવોના પરિણામ સંકલિષ્ટ હોય છે માટે એઓ બધા ‘મિથ્યાદૃષ્ટિ’ (આ પચવીશમુ દ્વાર) ૧૨૭

આ જીવોને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એમ બે જ્ઞાન છે અને તે પણ શેષ જીવોની અપેક્ષાએ અત્યન્ત અપ છે (આ છવીસમુ દ્વાર) ૧૨૮

ચાર દર્શનોમાથી એમને ફક્ત ‘અચક્ષુ’ દર્શન હોય છે તેમજ બે અજ્ઞાન અને એક દર્શન એમ ત્રણ ‘ઉપયોગો’ હોય છે આ દર્શનના આશ્રયથી સૂક્ષ્મ જીવોને ‘નિરાકાર’ ઉપયોગો હોય છે, અને બે ‘અજ્ઞાન’ ના આશ્રયને લઈને એમને ‘સાકાર’ ઉપયોગો હોય છે ૧૨૯-૧૩૦

इति द्वारद्वयम् ॥ २७-२८ ॥

આહારકા સદાપ્યેતે સ્યુર્વિગ્રહગતિ વિના ।

तस्यां त्वनाहारका अप्येते त्रिचतुरान् क्षणान् ॥ १३१ ॥

एषामुत्पन्नमात्राणामोज आहार ईरितः ।

लोमाहारस्ततो द्वेधाप्यनाभोगज एव च ॥ १३२ ॥

सचित्तः स्यादचित्तः स्यादुभयात्मापि कर्हिचित् ।

आहारे चान्तरं नास्ति सदाहारार्थिनो ह्यमी ॥ १३३ ॥

તથોક્તં પ્રજ્ઞાયનાયામ્—

પુઢવીકાઈયસસ ગાં મંતે કેવડ કાલસસ આહારઢે સમુપ્પજ્ઞઈ ॥ ગોઢમ ।

अणुसमयं अविरहिण । एवं जाव वणस्सइकाइया ॥ इति ॥

इति आहारकत्वम् ॥ २९ ॥

આઢ્યમેવ ગુણસ્થાનમેક સૂદમશરીરિણામ્ ।

अनाभोगिकमिथ्यात्ववतामेपां निरूपितम् ॥ १३४ ॥

એટલુ સત્યાવીશમા અને અઢ્યાવીશમા ઢાર વિધે

હવે આ સૂદમ જીવોના ' આહાર ' વિધે —

વિગ્રહગતિ વિના એઓ નિરન્તર આહારક હોય છે, અને વિગ્રહગતિમા ત્રણ કે ચાર ક્ષણો આહારવિનાના પણ હોય છે ૧૩૧

ઉત્પન્ન થતાની માથે જ એમને ઓજાઆહાર હોય છે, અને પછી લોભઆહાર હોય છે અને એ બેઉ અનાલોગથી જ થાય છે ૧૩૨

એ આહાર સચિત્ત હોય અચિત્ત હોય એમ મિશ્ર પણ હોય વળી એમને આહારમા ઠંઢ આતરો નથી કેમકે એઓ મતતઆહારી છે ૧૩૩

એ સમાધમા પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા એમ કહ્યું છે કે —

શ્રી જોતમ મહાવીર પ્રભુને પુછે છે—હે ભગવન, પૃથ્વીકાય જીવો કેટલે કેટલે અન્તરે આહાર લે છે ? શ્રી વીર ઉત્તર આપે છે—હે જોતમ, એઓ દરેક સમયે, બીલકુલ અન્તરવિના, મતત આહાર લીધા જ કરે છે યાવત્ વનસ્પતિકાય સુધી પાચે સ્થાવરના જીવોનુ પણ એમ જ સમજવુ (એ પ્રમાણે ૨૬ સુ ઢાર થયુ)

હવે ગુણસ્થાન વિધે

સૂદમશરીરીઓ મર્વે પહેલે ગુણમ્થાનકે જ છે કેમકે એમને અનાલોગિક મિથ્યાત્વ છે (એ ત્રીશસુ ઢાર કહ્યું) ૧૩૪

इति गुणाः ॥ ३० ॥

दशानामपि सूक्ष्माणां त्रयो योगाः प्रकीर्तिता ।

औदारिकस्तन्मिश्रश्च कार्मणश्चापि विग्रहे ॥ ૩૧ ॥

इति योगाः ॥ ૩૧ ॥

असख्येयलोकमाननभःखडप्रदेशके ।

तुल्या सूक्ष्माग्निपृष्ठयम्बुમરુત કિન્તુ તત્ર ચ ॥ ૩૨ ॥

लोकाकाशमिता खडा असख्येया अपि क्रमात् ।

અન્યાદિપુ મૂરિમૂરિતરમૂરિતમા મતાઃ ॥ ૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवादरानन्तकायिका ।

ચત્વારોઽપિ સ્યુરનન્તલોકાકાશાંશસમ્મિતા. ॥ ૩૪ ॥

अथ भावः-लोककाशप्रदेशेषु निगोदसत्कजन्तुषु ।

પ્રત્યેક સ્થાપ્યમાનેષુ પૂર્યતેઽસાવનન્તશ ॥ ૩૫ ॥

तत्रापि वादरसाधारणेभ्य पर्याप्तेभ्यो भवन्ति हि ।

અપર્યાપ્તાવાદરાસ્તે અસખ્યેયગુણાધિકાઃ ॥ ૩૬ ॥

वादरापर्याप्तकेभ्य सूक्ष्मापर्याप्तका इमे ।

અસખ્યેયગુણાસ્તેભ્ય સૂક્ષ્મપર્યાપ્તકાસ્તથા ॥ ૩૭ ॥

હવે એમના યોગ વિષે

દશે પ્રકારના જીવોને ત્રણ કાયયોગ છે (૧) ઔદારિક, (૨) મિશ્રઔદારિક અને (૩) કાર્મણ્ય (એ એકત્રીશમુ દાર) ૧૩૫

હવે એમના માન વિષે

સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય-પૃથ્વીકાય-અપ્કાય અને વાઉકાય એ ચારે, લોહપ્રમાણ અસખ્યઆકાશ ખડના પ્રદેશ નેટલા છે, પરન્તુ તેમા લોહકાશ જેવડા અસખ્ય ખડો છે તોયે અગ્નિકાય વગેરેમા અતુકમે ઘણા, એથી પણ વધારે અને વધારેમા વધારે છે એમ જણ્યું છે ૧૩૬-૧૩૭

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા સૂક્ષ્મ તથા બાહર અનન્તકાય એ ચારે અનન્ત લોકા કાશના પ્રદેશ નેટલા છે એનો ભાવાર્થ એ કે લોકાનાના પ્રત્યેક પ્રદેશમા નિગોદના અકેક જીવને એ સ્થાપવામા આવે તો તે લોકાકાશ અનન્તવાર લગત ૧૩૮-૧૩૯

તેમા પણ 'બાહર-માધારણ-પર્યાપ્ત' કરતા 'બાહર-અપર્યાપ્ત' અસખ્યગણા છે અને

इति मानम् ॥ ३२ ॥

सूक्ष्मास्तेजस्कायिकाः स्युः सर्वस्तोकास्ततः क्रमात् ।

सूक्ष्मक्षमास्त्रુમરુતો વિજેષાભ્યધિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

असंख्येयलोकमाननभःखडप्रदेशकैः ।

तुल्याः सर्वेऽप्यमी किन्तु यथोत्तराधिकाधिका ॥ १४३ ॥

असंख्येयगुणा सूक्ष्मवायुभ्यः स्युर्निगोदकाः ।

असंख्येयપ્રમાણત્વાદેતેષાં પ્રતિગોલકમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

तेभ्योऽनन्तगुणाः सूक्ष्माः स्युर्वनस्पतिकायिकाः ।

तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा विशेषाभ्यधिकाः स्मृता ॥ १४५ ॥

स्वस्वजातिष्वपर्याप्तिकेभ्योऽसंख्यगुणा मताः ।

પર્યાપ્તિકા યદેતેઽન્યાપેક્ષ્યાધિકજીવિનઃ ॥ ૧૪૬ ॥

उत्पद्यन्ते तथैकेकापर्याप्तकस्य निश्रया ।

पर्याप्तका असंख्येयास्ततोऽमी बहवो मताः ॥ १४७ ॥

આ 'બાહર-અપર્યાપ્ત' કરતા સૂક્ષ્મ-અપર્યાપ્ત અમ ખ્યગણા છે, અને એના કરતા અસ ખ્યગણા 'સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત' છે (એ પ્રમાણે બત્રીશમુ દ્વાર) ૧૪૦-૧૪૧

હવે એ સૂક્ષ્મજીવોના જઘન્ય અ-પમહત્વ વિષે

સર્વથી અત્પ સૂક્ષ્મ તેઉઠાયના જીવ છે, અને તે ઠગતા વિશેષ વિશેષ અધિક અનુક્રમે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીઠાય, અપકાય અને વાઉકાય છે ૧૪૨

વળી જોકે સઘળાઓ લોકપ્રમાણ-અસ ખ્ય-આઠાઠમ ડના પ્રદેશ તુલ્ય છે તોપણ એઓ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક છે ૧૪૩

વળી સૂક્ષ્મ વાયુઠાયના જીવો કરતા નિગોદના જીવો અસ ખ્યગણા છે કેમકે એઓ જોજોજોજો અમ ખ્ય પ્રમાણમા છે વળી આ કરતા પણ અનન્તગણા સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયના જીવો છે અને એ કરતા પણ સામાન્યતઃ સઘળા સૂક્ષ્મો અધિક વિશેષ છે ૧૪૪-૧૪૫

પોતપોતાની જાતિમા 'પર્યાપ્ત' જીવો 'અપર્યાપ્ત' કરતા અમ ખ્યગણા છે ઘરણ કે એઓ બીજાઓની અપેક્ષાએ વધારે આયુષ્યવાળા છે ૧૪૬

અકેકે 'અપર્યાપ્ત' ની નિશ્રાએ અસ ખ્ય 'પર્યાપ્ત' ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એઓ ઘણા ં એમ કહ્યુ છે ૧૪૭

તથોક્તમાચારાંગવૃત્તૌ—

સૂક્ષ્મા અપિ પર્યાપ્તકાપર્યાપ્તકભેદેન દ્વિધા એવ । કિન્તુ અપર્યાપ્ત-
કનિશ્રયા પર્યાપ્તકા સમુત્પદ્યન્તે । યત્ર ચ એક અપર્યાપ્તક. તત્ર
નિયમાત્ અસહ્યેયા પર્યાપ્તા સ્યુ. । ઇતિ ॥

અત એવૈકેન્દ્રિયા સ્યુ સામાન્યતો વિવક્ષિતા. ।

પર્યાપ્તા એવ મૂયાંસો જીવા અપ્યોઘતસ્તથા ॥ ૧૪૮ ॥

ઇતિ લઘ્વી અલ્પવહુતા ॥ ૩૩ ॥

દિશામપેક્ષયા ત્વલ્પવહુતૈષાં ન સમ્ભવેત્ ।

અમી પ્રાય સર્વલોકાપન્નાઃ સર્વત્ર યત્સમાઃ ॥ ૧૪૯ ॥

તથોક્ત પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ—

ઇદં હિ અલ્પવહુત્વં વાદરાનધિકૃત્ય દૃષ્ટવ્યં ન સૂક્ષ્માન્ । સૂ-
ક્ષ્માણા સર્વલોકાપન્નાના પ્રાયઃ સર્વત્ર સમત્વાત્ ॥

ઇતિ દિગપેક્ષયા અલ્પવહુતા ॥ ૩૪ ॥

આ સ બ ધ મા આચારાંગસૂત્રની વૃત્તિમા નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે —

‘ સૂક્ષ્મ ’ પણ બે પ્રકારના છે (૧) પર્યાપ્ત અને (૨) અપર્યાપ્ત, પરન્તુ ‘ અપર્યાપ્ત ’
ની નિશાએ ‘ પર્યાપ્ત ’ ઉત્પન્ન થાય છે, ન્યા એક ‘ અપર્યાપ્ત ’ હોય ત્યા નિયમત
અસખ્ય ‘ પર્યાપ્ત ’ હોય

એટલા માટે જ સામાન્યત ‘ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત ’ ની વિવક્ષા કરી છે, અને ‘ યોઘથી ’
પણ ઘણા જોવા એવા કહ્યા છે (એ પ્રમાણે ૩૩ થી ૬૨) ૧૪૮

હવે એઓના દિગાશ્રી અટ્પગહુત્વ વિષે

દિશાઓને અપેક્ષીને સૂક્ષ્મ જોવાનું ‘ અટ્પગહુત્વ ’ સંલવતું નથી કેમકે એ પ્રાય સર્વ
લોકમા વ્યાપ્ત છે અને સર્વત્ર સરખા છે ૧૪૯

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —

આ અટ્પગહુત્વ બાદર જોવાની અપેક્ષાએ બાણુવુ, સૂક્ષ્મની અપેક્ષાએ નહિ કેમકે
સૂક્ષ્મો સર્વલોકવ્યાપ્ત છે અને સર્વત્ર સરખા છે (એ પ્રમાણે ૩૪ થી ૬૨)

હવે આ સૂક્ષ્મ જોવાના અન્તર વિષે

ઓગ્રતઃ સૂક્ષ્મજીવાનામન્તરં યદિ ચિન્ત્યતે ।

અન્તર્મુહૂર્ત સૂક્ષ્મત્વે જઘન્યં કથિતં જિનૈઃ ॥ ૧૫૦ ॥

યદુત્પદ્ય વાદરેપુ સૂક્ષ્મઃ સંત્યજ્ય સૂક્ષ્મતામ્ ।

સ્થિત્વા તત્રાન્તર્મુહૂર્ત પુનઃ સૂક્ષ્મત્વમાપ્નુયાત્ ॥ ૧૫૧ ॥

ઉત્કર્ષતઃ કાલચક્રાણ્યસંખ્યેયાનિ તાનિ ચ ।

નિષ્પાદ્યાન્યંગુલાસંખ્યાંશસ્ય ત્રાંશમિતૈ ક્ષણૈઃ ॥ ૧૫૨ ॥

અર્થ માવ:-એકસ્મિન્નંગુલાસંખ્યભાગે યેઽન્નપ્રદેશકાઃ ।

યાવન્તિ કાલચક્રાણિ હૃતૈસ્તૈઃ સ્યુઃ પ્રતિચ્છણમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

ઉત્કર્ષતો વાદરત્વે તાવતી વર્ણિતા સ્થિતિઃ ।

તાં સમાપ્ય પુન સૌક્ષ્મ્યપ્રાપ્તૌ યુક્તમદોઽન્તરમ્ ॥૧૫૪॥યુગ્મમ્ ॥

સૂક્ષ્મદમામ્બોઽગ્નિમરુતામિહ પ્રત્યેકમન્તરમ્ ।

લઘુ સ્યાદન્તર્મુહૂર્તમનન્તાદ્ધામિત ગુરુ ॥ ૧૫૫ ॥

તન્ન સૂક્ષ્મદમાદિજન્તો સૂક્ષ્મસ્થૂલવનસ્પતૌ ।

ગત્વા સ્થિત્વાનન્તકાલ સૂક્ષ્મક્ષમાદિત્વમીયુષઃ ॥ ૧૫૬ ॥

સૂક્ષ્મ જીવોનું અન્તર એ ' ઓઘથી ' વિચારીએ તો તે જઘન્યત અન્તર્મુહૂર્ત છે કેમકે એ સૂક્ષ્મ પોતાનું સૂક્ષ્મત્વ ત્યજીને, ' બાદર ' મા ઉત્પન્ન થઈ એમા અન્તર્મુહૂર્ત રહી પુનઃ સૂક્ષ્મત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ૧૫૦-૧૫૧

પણ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તો, એક આગળના અસંખ્યમા ભાગમા જેટલા આકાશપ્રદેશો રહેલા હોય તેટલા ક્ષણોથી બનેલા અસંખ્ય કાળચક્રોનું હોય ૧૫૨

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે —આગળના એક અસંખ્યમા ભાગમા જે આકાશપ્રદેશો હોય તેમાથી પ્રત્યેક ક્ષણે અકેક અકેક લેતા જેટલા કાળચક્રો થાય તેટલી બાદરપણુમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ રહી છે અને એને પૂર્ણ કરીને પુનઃ સૂક્ષ્મત્વ પ્રાપ્તતા એટલું (૧૫૨ મા શ્લોકમા કહ્યું એટલું) ઉત્કૃષ્ટ અન્તર (છેડું) પડે એ યુક્ત છે ૧૫૩-૧૫૪

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-તેઉકાય અને વાઉકાય-એમાના પ્રત્યેકનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાળ જેટલું હોય ૧૫૫

અને એ અન્તર, સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિ જ તુ, સૂક્ષ્મ સ્થૂળ વનસ્પતિકાયપણ પ્રાપ્તિને અને ત્યા અનન્તકાળ રહીને પુનઃ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયત્વ આદિ પ્રાપ્તે તેનું છે ૧૫૬

વનસ્પતેશ્ચ સૂક્ષ્મસ્યાન્તરમુત્કર્ષતો ભવેત્ ।

કાલચક્રાણ્યસંખ્યેયલોકમાનાનિ પૂર્વવત્ ॥ ૧૫૭ ॥

તચ્ચ સૂક્ષ્મદમાદિતયોત્પથ સૂક્ષ્મવનસ્પતે ।

સ્થિત્વોક્તકાલં પુનરપ્યુત્પન્નસ્ય વનસ્પતૌ ॥ ૧૫૮ ॥

ન સમ્ભવતિ ચૈતેપામનન્તકાલમન્તરમ્ ।

વિના વનસ્પતીન્ કુત્રાપ્યનન્તસ્થિત્યભાવતઃ ॥ ૧૫૯ ॥

જઘન્યમન્તરં ત્વેપામન્તર્મુહૂર્ત્તમીરિતમ્ ।

દ્વમાદિષ્વન્તર્મુહૂર્ત્ત તત્ સ્થિત્વોત્પત્તૌ ભવેદિહ ॥ ૧૬૦ ॥

इति अन्तरम् ॥ ૩૫ ॥

પ્રાયો ભવસવેધો મહાલ્પબહુતા ત્વનેકજીવાનામ્ ।

વક્તવ્યે इत्युभय वक्ष्ये जीवप्रकरणान्ते ॥ ૧૬૧ ॥

वर्णिताः किमपि सूक्ष्मदेहिन सूक्ष्मदर्शिवचनानुसारतः ।

यत्तु नेह कथित विशेषतः तद् बहुश्रुतगिरावसीयताम् ॥ ૧૬૨ ॥

વળી સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયત્વ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર પૂર્વવત્ અસંખ્યલોકપ્રમાણ કાળચક્રો જેટલું છે ૧૫૭

અને એ અન્તર, સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયત્વો જીવ, સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયત્વ વગેરે પાત્રીને અને ત્યાં પૂર્વોક્ત કાળ સુધી રહીને પુનઃ પોતાતુ મૂળ વનસ્પતિકાયત્વ પાત્રે—એતુ છે ૧૫૮

એઓતુ અન્તર અનન્તકાળ જેટલું હોય એમ સંભવી શકતું નથી કારણકે વનસ્પતિ કાયત્વ વિના અન્ય કોઈ ભવમા અનન્ત સ્થિતિનો સંભાવ નથી ૧૫૯

એઓતુ અન્તર જઘન્યપણે અન્તર્મુહૂર્ત્તનું છે અને એ અન્તર, પૃથ્વીકાયત્વ આદિ પ્રાપ્ત કરી એમા અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી રહી પુનઃ પોતાના મૂળભવમા આવે—એતુ છે ૧૬૦

આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ જીવોના ‘અન્તર’ વિષે સમજાવું છે

હવે રહ્યું એમના ‘ભવસવેધ’ અને ‘મહા અપખંડત્વ’ વિષે વિવેચન પણ એ જગા દ્વારા વિષે અનેક જીવોના સંબંધમા કહેવાતું છે એટલે એ જાણત જીવપ્રકરણને અન્તે કહેશું ૧૬૧

આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મજીવોતુ સૂક્ષ્મદર્શીપુરુષોના વચનોને અનુસારે ઠઈક વર્ણન કર્યું છે જે આદિ ઓછું કહેવાયું હોય તે વિશેષ બાલુવાની જેમને ઇચ્છા હોય એમણે એ બહુશ્રુતના વચનોથી બાણી લેવું ૧૬૨

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ-
 દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનય શ્રીતેજપાલાત્મજ ।
 કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે
 સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગઃ પૂર્ણશ્ચતુર્થઃ સુખમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

इति चतुर्थः सर्गः ॥

અગિલ જગતમા આશ્ચર્યકારી છે કીર્તિ જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના અન્તે
 વામી, અને માતા રાજશ્રી તથા પિતા તેજપાળના સુપુત્ર શ્રીવિનયવિજયઉપાધ્યાયે જગતમાના
 નિશ્ચિત તત્ત્વોને હીપડની પેઠે પ્રકટ કરનાર આ અથ રચ્યો છે તેનો આ, અ હરથી નીતરતા
 સારને હીપે સુલગ એવો, ચતુર્થ સર્ગ નિર્વિધ્ને સપૂર્ણ થયો

ચોથો સર્ગ સમાપ્ત.

અથ પંચમ સર્ગ ।

વર્ણ્યન્તેઽથ ક્રમપ્રાપ્તા વાદરૈકેન્દ્રિયાગિનઃ ।

તે ચ પોઢા પૃથિવ્યમ્બુતેજોઽનિલાસ્તથા દ્રુમાઃ ॥ ૧ ॥

પ્રત્યેકાઃ સાધારણાશ્ચ પઢપ્યેતે દ્વિધા મતાઃ ।

પર્યાપ્તા પર્યાપ્તિભેદાદેવ દ્વાદશ વાદરાઃ ॥ ૨ ॥

વાદરાણ્યનામકર્મોદયાથે સ્થૂલતાં ગતાઃ ।

ચર્મચતુર્દશ્યમાના વાદરાસ્તે પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૩ ॥

તથ ચ અપર્યાપ્તાસ્ત્રવિસ્પષ્ટવર્ણ્યાયા અલ્પજીવનાત્ ।

પર્યાપ્તાનાં ચ વર્ણ્યાદિભેદૈર્ભેદાઃ સહસ્રશઃ ॥ ૪ ॥

વાદરા પૃથિવી દેધા મૃદુરેકા સ્વરાપરા ।

ભેદાઃ સત્ત મૃદોસ્તત્ર વર્ણ્યભેદવિશેષજાઃ ॥ ૫ ॥

સર્ગ પાંચમે।

આની અગાઉના થોડા સર્ગમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવોનું વર્ણન કર્યું હતું. એ પછી ક્રમવાર આવતા બાદર એકેન્દ્રિય જીવોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

એ બાદર એકેન્દ્રિય જીવો છ પ્રકારના છે (૧) પૃથ્વી, (૨) અપ્ (જળ) (૩) તેલ (અગ્નિ), (૪) વાઉ (વાયુ) (૫) પ્રત્યેક વનસ્પતિ અને (૬) સાધારણ વનસ્પતિ એ છ થે પુન 'પર્યાપ્ત' અને 'અપર્યાપ્ત' એમ બે પ્રકારના છે એટલે એ પ્રમાણે બાર પ્રકારના બાદર એકેન્દ્રિય થયા ૧ ૨

બાદરનામકર્મના ઉદયને લીધે સ્થૂલપણ પામેલા હોઈ ચર્મચક્ષુપટે દેખાય છે એમનું નામ 'બાદર' ૩

અ.પજીવી હોવાથી જેમના વર્ણ વગેરે સ્પષ્ટપણે દેખાતા નથી એઓ 'અપર્યાપ્ત બાદર' કહેવાય છે 'પર્યાપ્તબાદર' ના તો, વર્ણવગેરેમાં ભિન્નતા હોવાથી હજારો ભેદો છે ૪

બાદર પૃથ્વી, (૧) કોમળ અને (૨) કર્કશ-એમ બે પ્રકારની છે કોમળ પૃથ્વી વળી જૂદા જૂદા રંગની છે એ પ્રમાણે એના, એટલા રંગ તેટલા, અર્થાત્ સાત ભેદ પડે છે ૫

કૃષ્ણા નીલારુણા પીતા શુક્લેતિ પંચ મૃન્નિદઃ ।

પૃથ્વી દેશવિશેષોત્થા મૃત્સ્ના પાંડુરિતિ શ્રુતા ॥ ૬ ॥

નદ્યાદિપૂરાપગમે દેશે તત્રાતિપિચ્છિલે ।

મૃદુશ્લક્ષ્ણા પક્ષરૂપા સસર્મી પનકાભિધા ॥ ૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

इत्यर्थतः प्रज्ञापनावृत्तौ ॥

उत्तराध्ययनवृत्तौ तु—

પાંડુત્તિ ॥ પાંડુ પાંડુરા ઇપતશુક્લત્વવતી इत्यर्थः । इति वर्णभेदेन पञ्चविधत्वं उक्तम् । इह च पांडुरग्रहणं कृष्णादिभेदानामपि स्वस्थाने भेदान्तरसम्भवसूचकम् । पनकः अत्यन्तसूक्ष्मरजोरूपः स एव मृत्तिका पनकमृत्तिका । पनकस्य च नभसि विवर्त्तमानस्य लोके पृथ्वीत्वेन रूढत्वात् भेदेन उपादानम् ॥ इत्यादि उक्तम् ॥

चत्वारिंशत् खरायाश्च भेदाः प्रज्ञापिताः क्षितेः ।

अष्टादश मणीभेदास्तथा द्वाविंशतिः परे ॥ ८ ॥

એ સાત ભેદ આ પ્રમાણે (૧) કાળી, (૨) લીલી, (૩) પીળી, (૪) રાતી, (૫) સ્વેત, (૬) ટાઈકોઈ દેશમાં થાય છે એવી પાંડુ રંગની અને (૭) નદી વગેરેનું પૂર ઓતરી જવાથી અત્યન્ત લેન્ગવાળો પ્રદેશ થયો હોય એની કોમળ, ચીકણી, પદરૂપ, ‘ પનક ’ નામની ૬-૭

એવા ભાવાર્થનું પત્રવણા મૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે

ઉત્તરાધ્યયનની વૃત્તિમાં તેા એમ કહ્યું છે કે —

પાંડુ એટલે પાંડુર અર્થાત્ કઈડ સ્વેત પૃથ્વીના જૂદા જૂદા ગુણે લઈને છ ભેદ કદા છે અહિં ‘ પાંડુર ’ કહેવાથી એમ સૂચન થાય છે કે ‘ કૃષ્ણ ’ વગેરે ભેદોને પણ પોતપોતાના સ્થાનમાં અન્ય ભેદનો સંલગ્ન છે ‘ પનક ’ એટલે અત્યન્ત મૃદુ-રજરૂપ માટી-મૃત્તિકા. આકાશમાં વિખરાયલા ‘ પનક ’ નો, લોકોમાં ‘ પૃથ્વીત્વ ’ એવો રૂઢ અર્થ થઈ ગયેલો હોવાથી, એને પૃથ્વીનો એક ભેદ ગણ્યો છે ઇત્યાદિ

ખર એટલે કઈંક-કઈંક પૃથ્વીના ચાળીશ ભેદ કદા છે અદાર ભેદ ‘ મણિ ’ ના અને બાવીશ બીજા ૮

પ્રાચ્યોદીચ્યપ્રતીચીનદાચ્ચિણાસ્યા વિદિગ્મભવાઃ ।

ઊર્ધ્વાધઃસમ્ભવાં વાતા ઉદ્ભ્રામોત્કલિકાનિલાઃ ॥ ૨૧ ॥

ગુંજાશંક્રાલ્યસવર્તા વાતો મહલિકાભિધઃ ।

ઘનવાતસ્તનુવાતસ્તત્રોદ્ભ્રામોઽન્વસ્થિતઃ ॥ ૨૨ ॥

લહર્યં ઇવ પાથોધેર્વાતસ્યોત્કલિકાસ્તુ યાં ।

રેણુકાસુ સ્ફુટવ્યંગ્યાસ્તદ્વાનુત્કલિકાનિલઃ ॥ ૨૩ ॥

ગુજન્ સશબ્દ યો વાતિ સ ગુજાવાત ઉચ્યતે ।

શંક્રાનિલો વૃષ્ટિયુક્ત સ્યાદ્વા યોઽસ્યન્તનિપ્તુરઃ ॥ ૨૪ ॥

શ્રાવર્ત્તકસ્તૃણાદીનાં વાયુઃ સવર્ત્તકાભિધઃ ।

મંડલાકૃતિરામૂલાત્ મંડલીવાત ઉચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

ઘનો ઘનપરીણામો ધરાધાધાર ઈરિત ।

વિરલ પરિણામેન તનુવાતસ્તતોઽપ્યધઃ ॥ ૨૬ ॥

મન્દમન્દ ચ યો વાતિ શીતઃ સ્પર્શસુખાવહઃ ।

સ ઉચ્યતે શુદ્ધવાત ઇત્યાથાઃ સ્યુર્મરુદ્ધિદઃ ॥ ૨૭ ॥

इति वायुकायभेदाः ॥

પૂર્વનો વાયુ, ઉત્તરનો વાયુ, પાશ્ચિમનો વાયુ, દક્ષિણનો વાયુ, વિદિશાનો વાયુ, ઉર્ધ્વ વાયુ, અધોવાયુ, ઉદ્ભ્રામ વાયુ, ઉત્કલિક વાયુ, શુભવાયુ, અઞાવાયુ, સવર્તવાયુ, મહાગિક વાયુ, ઘનવાયુ તથા તનુવાયુ—આટલા વાયુના પ્રકાર છે ૨૧-૨૨

‘ઉદ્ભ્રામ’ એટલે અનવસ્થિત રીતે વાતો હોય તે સમુદ્રના મોઝાએવા વાયુના મોઝાઓ જે રેતીમા સ્પષ્ટ જણાય છે એવા મોઝાવાળો વાયુ તે ‘ઉત્કલિક’ વાયુ સશબ્દ એટલે અવાજ કરતો શુન્નતો હોય એ ‘શુભવાત’ કહેવાય છે વળી મેઘની વૃષ્ટિ સહિત વાતો હોય અથવા અત્યન્ત આકરો હોય એ ‘અઞાવાત’ કહેવાય છે તૃણ આદિને ભ્રામી ઉડાડનારો વાયુ—તે ‘સવર્ત્તક’ મૂળભાષી જ ગોળ કરતો વાતો હોય એ ‘મહાગિક’ વાયુ ૨૩-૨૫

ઘનપરિણામી અને પૃથ્વી આદિના આધારભૂત—એ ‘ઘનવાયુ’ વળી ઘનવાયુથી પણ નીચે રહેલો વિરલપરિણામી વાયુ—એ ‘તનુવાયુ’ ૨૬

વળી જે મદમદ વાતો હોય, શીતળ હોય અને સુખાવહ હોય એ ‘શુદ્ધ વાયુ’ ૨૭

કમપ્રાપ્તા નિરૂપ્યન્તે ભેદા અથ વનસ્પતેઃ ।

સાધારણસ્ય પ્રત્યેકવપુષશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૮ ॥

સ્થાવરાણાં સાત્મકત્વમનંગીકૃર્વત પ્રતિ ।

આદૌ વનસ્પતિદ્વારા સ્પષ્ટં તદુપપાદ્યતે ॥ ૨૯ ॥

પૃથ્વ્યાદીનાં સાત્મકત્વે યુક્તિયુક્તેઽપિ યુક્તયઃ ।

વનસ્પતે સાત્મકત્વે ગમ્યાઃ સ્થૂળદશામપિ ॥ ૩૦ ॥

દિગ્માત્રેણાત્ર તા એવ દર્શ્યન્તે વ્યક્તિપૂર્વકમ્ ।

તતસ્તદનુસારેણ જ્ઞેયાન્યેષ્વપિ ચેતના ॥ ૩૧ ॥

મૂલે સિક્તેષુ વૃક્ષેષુ ફલાદિષુ રસઃ સ્ફુટઃ ।

સ ચોચ્છ્વાસમન્તરેણ કથમૂર્ધ્વં પ્રસર્પતિ ॥ ૩૨ ॥

રસપ્રસર્પણં સ્પષ્ટ સત્યુચ્છ્વાસેઽસ્મદાદિષુ ।

તદભાવે તદભાવો દૃષ્ટશ્ચ મૃતકાદિષુ ॥ ૩૩ ॥

અન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં તતો રસપ્રસર્પણમ્ ।

ઉચ્છ્વાસમાક્ષિપતિ યત્ વ્યાપ્ય ન વ્યાપક વિના ॥ ૩૪ ॥

હવે ક્રમવાર આવતા ‘ પ્રત્યેક ’ અને ‘ સાધારણ ’ વનસ્પતિના લેહનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે ૨૮

જેઓ ‘ સ્થાવર ’ ને જીવવાળા નથી ગણતા એમને માટે પ્રથમ વનસ્પતિ દ્વારા તે વાત સ્પષ્ટપણે સમજાવી પ્રતિપાદન કરીએ ૨૯

પૃથ્વીકાંચ આદિને વિષે જીવ છે એ વાત મમજાવવામાં સારી યુક્તિ વાપરવી પડે છે પણ વનસ્પતિનું જીવવત્ત્વ સિદ્ધ કરવામાં જે યુક્તિ લગાડવામાં આવે છે એ મૂલદશાદિવાળાઓ પણ મમજી શકે એવી છે એ યુક્તિઓનું કિચિત્માત્ર, વ્યક્તિપૂર્વક દિગ્દર્શન કરાવીએ, પછી એને અનુસાર બીજા સ્થાવરોમાં પણ જીવવત્ત્વ-ચેતના છે એની ખાતરી થઈ જશે ૩૦-૩૧

વૃક્ષોના મૂળમાં જળસિ અને ક્યારાથી એના ક્ષણ વગેરેમાં રસ દેખાય છે એ મુકુટ છે ત્યારે એ રસ, જો ઉચ્છ્વાસ ન હોય તો, ઉચે ક્યારાથી પ્રસરે ? ૩૨

આપણું-મનુષ્યોમાં પણ ઉચ્છ્વાસને લીધે જ સ્પષ્ટપણે રસનો પ્રસાર થાય છે જુઓ કે મૃતક વગેરેમાં ઉચ્છ્વાસના અભાવને લીધે રસનો પ્રસાર થતો નથી, ૩૩

માટે અન્વય અને વ્યતિરેકથી, રસનું પ્રસર્પણ ઉચ્છ્વાસ સિદ્ધ કરે છે કારણકે વ્યાપક વિના વ્યાપ્ય હોય નહિ ૩૪

ઉચ્છ્વાસશ્ચાત્મનો ધર્મો નિર્વિવાદમિદં લલુ ।

ધર્મશ્ચ ધર્મિણં વ્રૂતે સ્વાવિનાભાવતઃ સ્ફુટમ્ ॥ ૩૫ ॥

કિં વ દૃશ્યતે દોહદોત્પત્તિર્દૂણામપિ નૃણામિવ ।

યત્તત્રાપ્ય ફલન્યેતે હૃદ્યાઃ શુષ્યન્તિ ચાન્યથા ॥ ૩૬ ॥

દોહદશ્ચાત્મનો ધર્મઃ કથં નાત્માનમાચિપેત્ ।

ઇચ્છારૂપો દોહદો હિ નેચ્છાવન્ત વિના ભવેત્ ॥ ૩૭ ॥

સંજ્ઞા નિયતસંકોચવિકાસપ્રમુખા અપિ ।

સંજ્ઞિનં કથમાત્માન ન જ્ઞાપયન્તિ યુક્તિભિઃ ॥ ૩૮ ॥

યદ્વા તારતમ્યમેવ દ્રુમેષ્વપિ નરેષ્વિવ ।

કેઽપ્યેરંડાદિવત્ત્રીચા કેઽપ્યામ્રાદિવદુત્તમા ॥ ૩૯ ॥

ઉત્કટાઃ કટકૈઃ કેચિત્ કેચિદત્યન્તકોમલાઃ ।

કુટિલાઃ કેઽપિ સરલાઃ કુઞ્જા દીર્ઘાશ્ચ કેચન ॥ ૪૦ ॥

હૃદયવર્ણગન્ધરસસ્પર્શાઃ કેચિત્તતોઽન્યથા ।

સવિપા નિર્વિપાઃ કેઽપિ સફલા નિષ્ફલા પરે ॥ ૪૧ ॥

વળી ઉચ્છ્વાસ છે એ આત્માનો ધર્મ છે એ વાત પણ નિર્વિવાદ છે અને ધર્મ છે-એજ કહી આપે છે કે કોઈ ધર્મી હોવો જ બોધ્યો કારણકે ‘ધર્મી’ વિના ‘ધર્મ’ એકલો રહી શકે નહિ ૩૫

વળી વૃક્ષોને પણ મનુષ્યોની પેઠે દોહદ થતા દેખાય છે કેમકે એ દોહદ પૂરાય છે ત્યારે જ એઓ વર્ષિત થઈ ડૂળે છે, અન્યથા સુકાઈ જાય છે ૩૬

અને આ દોહદ આત્માનો ધર્મ છે માટે એ (દોહદ) આત્મા-ચૈતન્યનો મહાપ કોણ કહે છે કે, નથી સિદ્ધ કરતો ? ઇચ્છારૂપ દોહદ ઇચ્છાવત વિના કયાય દીઠો-સાધન્યો છે ? ૩૭

વળી વૃક્ષોને સંકોચ, વિકાસ વગેરે નિયત સંજ્ઞાઓ પણ છે એ સંજ્ઞાઓ પણ યુક્તિ પૂર્વક કોઈ આત્મા જેવો મરી જણાવતી વર્તાતી નથી ? ૩૮

વળી બીજી મનુષ્યોમા છે તેવું વૃક્ષોમા પણ તારતમ્ય છે જુઓ કે-કેટલાક વૃક્ષો એરડા વગેરેની જેમ કનિષ્ઠ છે તો કેટલાક આમ્ર વગેરેની જેમ ઉત્તમ છે કેટલાક કાટાવાળા છે તો કેટલાક અત્યન્ત કોમળ છે કેટલાક કુટિલ છે તો કેટલા સરલ છે કેટલાક કુખ્ય તો બીજા દીર્ઘ છે કેટલાકના વર્ણ ધરસસ્પર્શ મનોહર છે તો બીજાના એ એથી ઉલટા છે કેટલાક વિષ જેવા છે તો અન્ય નિર્વિષ-મિષ્ટ છે કેટલાક ડૂળે છે તો બીજાને ફાલ આવતો જ નથી

જાતાઃ કેચિદવકરે સૂચાનાદૌ ચ કેચન ।

કેચિચ્ચિરાયુષઃ શઙ્ખાદૌ કેચિત્ક્ષિપ્રમૃત્યવઃ ॥ ૪૨ ॥

વિના કર્માણિ નાનાત્વમિદ યુક્તિસહં કથમ્ ।

વિના કારણનાનાત્વં કાર્યં તદ્વિ ન સમ્ભવેત્ ॥ ૪૩ ॥

કર્માણિ ચ કાર્યતયાત્માન કર્તારમેવ હિ ।

આચિપન્ત્યવિનામૂતા કુલાલં કલશા ઇવ ॥ ૪૪ ॥

વનસ્પતેઃ સાત્મકત્વં સ્ફુટમેવ પ્રતીયતે ।

જન્યાદિધર્મોપેતત્ત્વાત્ મનુષ્યાદિશરીરવત્ ॥ ૪૫ ॥

અનુમાનં પુરસ્કૃત્ય સાધયત્યાગમોઽપિ ચ ।

વનસ્પતેઃ સચૈતન્યમાચારાંગે યથોદિતમ્ ॥ ૪૬ ॥

ઇમપિ જાઙ્ઘમ્મયં ઇયંપિ જાઙ્ઘમ્મયં । ઇમંપિ વૃદ્ધિધમ્મયં ઇયંપિ
વૃદ્ધિધમ્મય । ઇમપિ ચિત્તમંતય ઇયંપિ ચિત્તમંતયં । ઇમપિ છિન્નં મિલા-
યઈ, ઇયપિ છિન્ન મિલાયઈ । ઇમંપિ આહારગં ઇયંપિ આહારગં । ઇમંપિ
અણિચ્ચયં ઇયપિ અણિચ્ચયં । ઇમંપિ અસાસય ઇયંપિ અસાસયં । ઇમંપિ

કેટલાકતુ ઉત્પત્તિઆન ઉત્તરડો છે તો બીજાતુ સુદર ઉધાન વગેરે છે કેટલાક દીર્ઘાયુષી તો
કેટલાક શઙ્ખાદિથી તુર્ત ડપાઈ પડી જાય છે ૩૬-૪૦

આણુ વિવિધપણુ ઢર્મોના સહભાવ વિના કેમ અને ? નાના પ્રકારના વાસણુ વિના આણુ
આણુ કાર્યમા સભવી શકતુ નથી ૪૩

ઢર્મો પણ કાર્યક્રમ હોવાથી પોતાનો કોઈ કર્તા છે જ એમ સૂચવી રહ્યા છે, થકાઓ જેમ
કર્તા તરીકે કુલાલને સૂચવે છે એમ ૪૪

માટે વનસ્પતિમા ચૈતન્ય છે એમ ક્ષુદ્ર પ્રતીતિ થાય છે કેમકે એનામા પણ મનુષ્ય
વગેરેના શરીરની પેઠે જન્યાદિધર્મ વિદ્યમાન છે ૪૫

વળી આગમમા પણ અનુમાનને આગળ કરીને વનસ્પતિતુ ચૈતન્ય સિદ્ધ કરવામા
આણુ છે ૪૬

એ સ બ ધમા આચારાગસૂત્રમા કહ્યું છે કે —

આનામા ઉત્પત્તિધર્મ છે તેમ એનામા પણ છે, આનામા વૃદ્ધિધર્મ છે તેમ એનામા પણ
વૃદ્ધિધર્મ છે, આને ચિત્ત છે એમ એને પણ છે, આ જેમ છેદાયાથી મળી જાય છે તેમ એ પણ
મળી જાય છે, આ આહારક છે તેમ એ પણ છે, આ અનિત્ય છે એમ એ પણ અનિત્ય છે, આ

ચત્રોવવઙ્ગ્ય એયંપિ ચત્રોવવઙ્ગ્યં । ઇમપિ વિપરિણામધર્મયં એયંપિ વિપરિણામધર્મય । इत्यादि ॥ (અત્રૈકં દ્વદશવદવાચ્યં મનુષ્યશરીરં । દ્વિતીય ચ એતચ્છવદવાચ્યં વનસ્પતિશરીરમ્ । इत्यनयोः दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोजना)

वनस्पते सचेतन्यमेव सिद्धं नरांगवत् ।

ततोऽस्य योनिजातत्वमपि सिद्धं तदुच्यते ॥ ४७ ॥

તથાહિ । વીજસ્ય દ્વિવિધાવસ્થા યોન્યવસ્થા તથાપરા ।

तन्मध्ये योन्यवस्था या सा चैव परिभाष्यते ॥ ४८ ॥

जन्तूपचिक्षणे पूर्वजन्तुना स्याद्यदुज्झितम् ।

अत्यक्तयोन्यवस्थ च तद्वीज योनिभूतकम् ॥ ४९ ॥

તત્ર ચ જન્તુજ્ઞિતં નિશ્ચયેનાધુના જ્ઞાતુ ન શક્યતે ।

ततोऽनतिशयी बीज सचेतनमुत्तरत् ॥ ५० ॥

योनिभूत व्यवहरेद्यावદધ્વસ્તયોનિકમ્ ।

ध्वस्तयोनि त्वजीवत्वादयोनिभूतमेव हि ॥ ५१ ॥

નશ્વર છે તેમ એ પણ નશ્વર છે, આને અયોપચય છે તેમ એને પણ અયોપચય છે, આનો વિપરીણામી ધર્મ છે તેમ એનો પણ છે ઇત્યાદિ (અહિં જ્યાં જ્યાં 'આ' શબ્દ છે તે મનુષ્યશરીર વાચક લેવો, અને 'એ' શબ્દ એ વનસ્પતિકાયવાચક સમજવો એવી રીતે બેઉની દૃષ્ટાન્ત દાર્ષ્ટાન્તરૂપ યોજના છે)

એવી રીતે વનસ્પતિકાયતુ મનુષ્યના શરીરની પેઠે સચેતનત્વ સિદ્ધ કર્યું અને તેથી એ 'યોનિજ' છે એમ પણ સિદ્ધ થાય છે ૪૭

તે આ પ્રમાણે —

બીજની બે પ્રકારની અવસ્થા છે (૧) યોનિઅવસ્થા અને (૨) અયોનિઅવસ્થા એમાં બે યોનિઅવસ્થા છે તે નીચે પ્રમાણે સમજાવી—૪૮

જન્તુની ઉત્પત્તિસમયે અત્યક્તયોનિની અવસ્થાવાળું બે બીજ પૂર્વના જન્તુએ છોડ્યું હોય તે બીજ યોનિભૂત છે ૪૮

પણ (જન્તુએ છોડેલું) એ બીજ આ સમયે નિશ્ચયપૂર્વક જાણી શકાતું નથી તેથી એ સચેતન છે કે અચેતન—એ કહી શકાતું નથી ૫૦

જુગી જ્યાંસુધી યોનિનો ધ્વસ થયો નથી ત્યાંસુધી એનો યોનિભૂત તરીકે વ્યવહાર

યદ્ગ્રંથેઽપિ સજીવસ્ત્વે યોનિત્વં જાતુચિદ્ભવેત્ ।

પરિભ્રંથે તુ યોનિત્વે સજીવત્વં ન સમ્ભવેત્ ॥ ૫૨ ॥

અર્થે ચ ઉત્પત્તિસ્થાનક જન્તોર્યદવિધ્વસ્તશક્તિકમ્ ।

સા યોનિસ્તત્ર શક્તિસ્તુ જન્તૂત્પાદનયોગ્યતા ॥ ૫૩ ॥

તથોક્તં પ્રજ્ઞાપનાદૃતૌ —

અથ યોનિરિતિ કિમભિધીયતે । ઉચ્યતે । જન્તો ઉત્પત્તિસ્થાનં

અવિધ્વસ્તશક્તિકં તત્રસ્થજીવપરિણામનશક્તિસંપન્નમ્ । ઇતિ ॥

અતઃ એવ ધ્રુવેઽપિ—

યવા યવયવાશ્ચાપિ ગોધૂમગ્રીહિશાલયં ।

ધાન્યાનાં શ્રીજિનૈરેવામુક્તા યોનિસ્ત્રિવાર્ષિકી ॥ ૫૪ ॥

કલાદમાષ્ઠ્યપલતિલમુદ્ગમસૂરકાઃ ।

તુલસ્થતુવરીઘૃત્તચણકા વલ્લકાસ્તથા ।

પ્રજ્ઞતા યોનિરેતેષાં શ્રીજિનૈઃ પંચવાર્ષિકી ॥ ૫૫ ॥ પટ્ટપદી ॥

થાય છે, અને ત્યારે યોનિનો ધ્વસ થાય છે ત્યારે તેા એ અણુવ હોવાથી એ અયોનિભૂત જ કહેવાય છે ૫૧

કેમકે સજીવત્વ નષ્ટ થયા છતા પણ કદાચિત્ યોનિત્વ તો હોય, પણ યોનિત્વ નષ્ટ થયે છતે સજીવત્વ સભવે નહીં ૫૨

એમ હોવાથી, જેની શક્તિનો નાશ નથી થયો એવુ જન્તુની ઉત્પત્તિનુ જે સ્થાનક તે ‘યોનિ’ છે અને તેમા જન્તુ ઉત્પન્ન થવાની જે યોગ્યતા તે શક્તિ છે ૫૩

આ સ બધા પદ્મવણાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યુ છે કે —

‘યોનિ’ કાને કહેવી ? જેમાથી શક્તિનો નાશ નથી થયો એવુ જન્તુનુ ઉત્પત્તિસ્થાન—તે યોનિ અને તે એમા રહેલા જીવને પશુમાવવાની શક્તિએ કરીને સ પદ્મ હોય છે

એમ હોવાથી, સિદ્ધાન્તમા પણ

યવ, યવયવ, ગોધુમ, ચોખા અને ગાજ—એટલા ધાન્યોની બિનપ્રભુએ ત્રણ વર્ષની યોનિ કહેલી છે ૫૪

અને કલાદ, માપ, ચપળ, તલ, મગ, મસૂર, તુવસ્ય, તુવર, વટાણા અને વાલ—એટલા ધાન્યોની પાચ વર્ષની યોનિ કહેલી છે ૫૫

લદ્દાતસીશણકયુકોરદૂપકકોદ્રવા ।

વીજાનિ મૂલકાનાં સર્વપા વરદ્દરાલકાઃ ।

પ્રજ્ઞતા યોનિરેતેષામાગમે સત્તવાર્ષિકી ॥ ૫૬ ॥ પદ્મપદી ॥

इयमत्र भावना—

કોષ્ટકાદિપુ નિલ્લિપ્યૈતેષાં ત્રિધાનશાલિનામ્ ।

લિસાનાં મુદ્રિતાનાં ચોત્કૃષ્ટૈષા યોનિસસ્થિતિ ॥ ૫૭ ॥

તદનુ જીયતે યોનિરંકુરોત્પત્તિકારણમ્ ।

ભવેદ્વીજમવીજ તન્નોત્તમકુરિત ભવેત્ ॥ ૫૮ ॥

અન્તર્મુહૂર્ત્ત સર્વેષામેષાં યોનિર્જઘન્યતઃ ।

યત્કેષાંચિદચિત્તત્ત્વ જાયતેઽન્તર્મુહૂર્ત્તતઃ ॥ ૫૯ ॥

પર તત્સર્વવિદ્વેષ્ય વ્યવહારપથે તુ ન ।

વ્યવહારાત્તુ પૂર્વોક્તૈઃ કાલમાનૈરચિત્તતા ॥ ૬૦ ॥

इदमर्थत. पंचमागे प्रवचनसारोद्धारे च ॥

ततश्च बीजे च योनिमूले व्युत्क्रामति सैव जन्तुरपरो वा ।

मूलस्य यश्च कर्ता स एव तत्प्रथमपत्रस्य । ६१ ॥

વળી, લદ્દાતસી, સણ, કાગ, કોરદ્વપક, કોદરા, મૂળાના બીજ, સરસવ, બરદ, અને રાલક-
એટલા ધાન્યોની યોનિ આગમમા માત વર્ષની કહી છે ૫૬

એની ભાવના આ પ્રમાણે —

એ ગણાવ્યા એ ધાન્યોને કોઠાર આદિમા નાખીને ઉપર મજબૂત ઢાકણ ઢાકીને એને
લીંપીને તથા મીઠ કરીને રાખવામા આવે તો એની ઉપર કહેલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ રહે છે ૫૭

તે પછી અકુરોની ઉત્પત્તિનુ ઝરણ રૂપ એવી એ યોનિ નષ્ટ થાય છે અને એ બીજ
અબીજરૂપ થાય છે અને વાવ્યાથી ઉગતુ નથી ૫૮

આ સર્વની યોનિ જઘન્યત અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે કારણ કે કેટલાકે અન્તર્મુહૂર્ત્તમા અચિત્ત
થઈ જાય છે ૫૯

પરતુ એ અચિત્તપણ સર્વજ્ઞપ્રભુથી જ બાહ્યી શકાય એવુ છે, વ્યવહારમાર્ગમા એમ
નથી કેમકે વ્યવહારદષ્ટિએ તો પૂર્વે કહ્યા છે એટલા કાગ પડી જ અચિત્તપણ થાય છે ૬૦

આ ભાવાર્થનુ માન્યમા અગમા તથા પ્રવચનસારોદ્ધારમા કહ્યુ છે

इयमत्र भावना—

बीजस्य निर्वर्त्तकेन जीवेन स्वायुषः क्षयात् ।

यद्बीजं स्यात्परित्यक्तमथ बीजस्य तस्य च ॥ ६२ ॥

अम्बुकालक्ष्मादिरूपसामग्रीसम्भवे सति ।

स एव जातु बीजांगी वद्धतादृશકर्मક ॥ ६३ ॥

उत्पद्यते तत्र बीजेऽन्यो वा भूकायिकादिक ।

निवद्धमूलादिनाમગોત્રકર્માત્ર જાયતે ॥ ૬૪ ॥

સ એવ નિર્વર્તયતિ મૂલ પત્ર તથાદિમમ્ ।

મૂલપ્રથમપત્રે ચ તત એવૈકકતુકે ॥૬૫॥ કલાપકમ્ ॥

यदागमः—जोविष्य मूले जीवो सोविष्य पत्ते पढमयाएत्ति ॥

अत्राह परः—नन्वेवमादिमदले मूलजीवकृते सति ।

उद्गच्छदिकशलेऽनन्तकायिकत्वं विरुध्यते ॥ ६६ ॥

यदागम —સવ્વો વિ કિસલઓ સ્વલુ ઉગ્ગમમાણો અણંતઑો મણિઓત્તિ ॥

અને તેથી, યોનિજૂત એવા બીજની અદર એજ અથવા બીજે જ તુ સક્રમે છે અને ને મૂળને કર્તા છે તેજ પ્રથમપત્રને કર્તા થાય છે ૬૧

અહિ ભાવના આ પ્રમાણે —

બીજને બનાવનારા જીવે પોતાના આયુષ્યના ક્ષયથી ને બીજ ત્યજેલું હોય તે બીજને જળ કાળ તથા પૃથ્વી વગેરે-૩૫ સામગ્રી મળેથી, એવું કર્મ જેણે બાપેલું હોય એવો તેજ બીજનો જીવ કોઈક વખતે તે બીજમા ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા પૃથ્વીકાયઆદિ કોઈ અન્ય-મૂળાદિનામગોત્રકર્મવાળો-જીવ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ જીવ મૂળને તથા પ્રથમપત્રને બનાવે છે, અને તેથી મૂળ અને પ્રથમ પત્ર એ બેઉનો એક જ કર્તા છે ૬૨-૬૫

આગમમા કહ્યું છે કે —

મૂળમા ને જીવ છે તેજ જીવ પહેલા પત્રમા છે

અહિ કોઈ શકા ઉપસ્થિત કરે છે કે-જો એવી ગીતે પ્રથમપત્ર મૂળ જીવથી બનેલું હોયેા તો, ને કિમલય નીકળે છે એની અદર રહેવા અત તકાયિત્વમા વિરોધ આવશે. કારણ કે આગમમા સર્વ કિમલયને અનન્તકાય કહ્યા છે ૬૬

એ શ કાતુ સમાધાન આ પ્રમાણે —

મત્ર ઉચ્યતે-વીજે મૂલતયોત્પદ્ય બીજજીવોઽથવાપર ।

કરોત્યુત્સૂનતાવસ્થાં તતોઽનન્તરમાવિનીમ્ ॥ ૬૭ ॥

ધ્રુવ કિસલયાવસ્થાં સૃજન્ત્યનન્તજન્તવ્ ।

તતશ્ચ તેપુ જીવેપુ વિનષ્ટેપુ સ્થિતિક્ષયાત્ ॥ ૬૮ ॥

સ એવ મૂલજીવસ્તાં તનૂમનન્તદેહિનામ્ ।

સમાપ્યાધસ્વાગતયા તાવદ્વદ્ધયતે કિલ ॥ ૬૯ ॥

યાવત્પ્રથમપત્રં સ્યાત્તતશ્ચ ન વિરુદ્ધયતે ।

કિશલેઽનન્તકાયિત્વમેકકર્તૃકતાપિ ચ ॥ ૭૦ ॥ કલાપકમ્ ॥

અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે—

इह बीजसमुत्सूनावस्थैव प्रतिपाद्यते ।

प्रथमपत्रशब्देन तस्याः प्रथममुद्भवात् ॥ ७१ ॥

સતથ મૂલ બીજસમુત્સૂનાવસ્થા ચેત્યેકકર્તૃકે ।

અનેન ચૈવ નિયમો લભ્યતે સૂત્રસૂચિત ॥ ૭૨ ॥

एकजीवकृते एव मूलं चोत्सूनतादशा ।

नावश्य मूलजीवोत्थं शेष किलयादिकम् ॥ ७३ ॥

બીજનો જીવ અથવા કોઈ અન્ય જીવ, બીજના મૂળરૂપે ઉત્પન્ન થઈને વિકસિત અવસ્થા કરે છે ત્યારકેડે અનન્તરભાવી કિસલય-અવસ્થાને અનન્તકાય જન્તુઓજ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પછી ત્યારે એમને સ્થિતિકાળ પૂર્ણ થાય છે એટલે કે એઓ નષ્ટ થાય છે ત્યારે એજ મૂળ જીવ એ અનન્તકાયિકોના શરીરને પોતાના આધ અગરૂપે ગ્રહણ કરીને, પ્રથમ પત્ર થાય ત્યાં સુધી વૃદ્ધિ પમાડ્યા કરે છે અને તેથી કિસલયના અનન્તકાયિત્વમા તેમજ એક કર્તૃત્વમા કદાચ વિરોધ આવતો નથી ૬૭-૭૦

કેટલાકો વળી એમ કહે છે કે અહિં ‘પ્રથમપત્ર’ એ શબ્દનો ‘બીજની વિકસિત અવસ્થા’ એવો જ ભાવાર્થ લેવો, કેમકે એ પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે ૭૧

અને તેથી ‘મૂળ’ અને ‘બીજની વિકસિત અવસ્થા’-એ બેઉનો એક જ કર્તા છે આ પરથી સૂત્રનેવિષે સૂચવેલો નિયમ લઘ્ય થાય છે કે-મૂળ અને વિકસિત અવસ્થા બેઉ એક જ ઉત્પન્ન જ છે, શેષ કિસલય આદિ બીજકુલ મૂળ જીવથી ઉત્પન્ન થયેલ નથી ૭૨-૭૩

તતશ્ચ ઉભયમપિ અવિરુદ્ધમ્ (૧) જોવિય મૂલે જીવો સોવિય પત્તે
પદમયાદિ (૨) સર્વો વિ કિસલચ્છો ક્ષલુ ઉગ્ગમમાણો અણંતઓ
ભણિઓ ॥ ઇતિ ॥

एतच्चार्थतः प्रज्ञापनावृत्तौ ॥ आचरांगवृत्तावपि तथैव ॥ यदुक्तम्—

યશ્ચ મૂલતયા જીવ. પરિણમતે સ એવ પ્રથમપત્રતયા અપિ ઇતિ ।
एकजीवकर्तृके मूलप्रथमपत्रे इति यावत् । प्रथमपत्रक च यासौ बीजस्य
समुत्सूनावस्था भूजलकालापेक्षा सैवोच्यते । इति ॥ नियमप्रदर्शनमेतत् ॥
શેષં તુ કિસલયાદિસકલ ન મૂલજીવપરિણામાવિર્ભાવિતમેવ ઇતિ
अवगन्तव्यम् ॥

उदगच्छन् प्रथमांकूरः सर्वसाधारणो भवेत् ।

वर्धमानो यथायोगं स्यात्प्रत्येकोऽथवापरः ॥ ७४ ॥

તત્ર સાધારણલક્ષણ સામાન્યતઃ એવમ્—

शरीरोच्छ्वासनिःश्वासाहाराः साधारणाः क्लु ।

येषामनन्तजीवानां ते स्यु साधारणांगिनः ॥ ७५ ॥

માટે, (૧) મૂળનો જ એવ પ્રથમપત્રનો એવ છે, અને (૨) ઉગતા સર્વ કિસલચો
અનન્તકાયિક છે—એ બેઉ મત અવિરોધી છે

એ ભાવાર્થનું પત્રવણાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે

આચારાંગસૂત્રની વૃત્તિમા પણ એજ મતલબનું કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે —

જે એવ મૂળપણે પરિણમે છે તે જ એવ પ્રથમપત્રરૂપે પણ પરિણમે છે એટલે કે મૂળ
અને પ્રથમ પત્ર બેઉ એકજવર્તુક છે પૃથ્વી જળ અને કાળની અપેક્ષાવાળી આ જે બીજની
વિકસિત અવસ્થા છે તે જ ‘ પ્રથમપત્ર ’ કહેવાય છે સૂત્રમા નિયમ સૂચવ્યો છે તે એવો જાણ્યો
વળી શેષ કિસલયઆદિ બિલકુલ મૂળજીવના પરિણામથી પ્રકટ થયેલ નથી જ—એમ સમજવું

પહેલો અકુર કુટે એ સર્વસાધારણ હોય છે અને પછી યોગાનુસાર વૃદ્ધિ પામે ત્યાં
એ ‘ પ્રત્યેક ’ કે ‘ સાધારણ ’ થાય છે ૭૪

‘ સાધારણ ’ નું સામાન્યતઃ આવું લક્ષણ છે —

જે અનન્તકાય જીવોના શરીર, ઉચ્છ્વાસ, નિ શ્વાસ અને આહાર સાધારણ હોય છે તે
‘ સાધારણ ’ કહેવાય છે ૭૫

વિશેષતઃ તદ્વચનમં ચૈવમ્—

મૂલાદિદશકસ્યેહ યસ્ય ભગો સમો ભવેત્ ।

અનન્તજીવં તદ્ જ્ઞેયં મૂલાદિદશકે ક્વલુ ॥ ૭૬ ॥

વનસ્પતિસપ્તતૌ સમમગલચ્ચણ એવ ઉક્તમ્—

શ્વડિઆઈ ચુન્નનિપ્પાડ્યાઈ વત્તીઈ જારિસો ભગો ।

સવત્થ સમસરુવો કેઆરતરીડતુલ્હો વા ॥ ૧ ॥

ઈત્થ પુણ વિસેસોય સમમગા હુતિ જે સયાકાલમ્ ।

તે સ્વિય અણત્તકાયા ન પુણ્ણો જે કોમલત્તેણ ॥ ૨ ॥

મૂલાદિદશક તુ એવમ્—

મૂલે કંદે સ્વથે તયા ય સાલે પવાલપત્તે ય ।

પુપ્ફે ફલવીણ વિય પત્તેય જીવઠાણાઈ ॥ ૭૭ ॥

મૂલાદેર્યસ્ય ભગ્નસ્ય મધ્યે હીરો ન દૃશ્યતે ।

અનન્તજીવ તદ્ જ્ઞેયં યદન્યદપિ તાદૃશમ્ ॥ ૭૮ ॥

હીરો નામ વિષમઃ છેદ ઉદન્તુરો વા ॥

એતુ લક્ષણ વિશેષપ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે —

મૂળ આદિક દશે વાના ભાગતા જેનો ભગ ‘ સમ ’ એટલે સરખો થાય તેના મૂળ આદિક દશે વાના અનંતકાયિક બાણવા ૭૬

‘ વનસ્પતિસપ્તતૌ ’ અથવા ‘ સમભગ ’ તુ લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે —

ખડી વિગેરેનુ ચૂર્ણ કરી તેની વાટ બનાવીને તે ભાગવાથી જે ભગ થાય છે તે ‘ સમ ભગ ’, અથવા ક્યારાની તરને ભાગતા થાય તે પણ સમભગ ૧

અહિ એટલું વિશેષ-કે જેઓના હા મેશા ‘ સમભગ ’ થઈ શકે છે એઓ ‘ અનન્તકાય ’ હોય છે, કોમળપણાને લીધે જેઓના સમભગ થતા હોય તે નહિ ૨

ઉપર મૂળ આદિક દશ વાના કહ્યા તે દશ આ પ્રમાણે —

(૧) મૂળ, (૨) કદ, (૩) સ્કંધ, (૪) ત્વચા, (૫) પર્વ, (૬) પ્રવાહ, (૭) પત્ર, (૮) પુષ્પ, (૯) ફળ અને (૧૦) બીજ-એ દશે (પ્રત્યેક), જીવના સ્થાનો છે ૭૭

એતુ મૂળ વગેરે ભાગવાથી વચ્ચે ‘ હીર ’ ન દેખાય તે અને બીજા પણ જે તેવા હોય તે અનન્તકાય બાણવા ૭૮

‘ હીર ’ એટલે વિષમ છેદ અથવા દાતા

યત્ર સ્કન્ધકંઠમૂલશાલાસુ खलु વીक्ष्यते ।

ત્વચા સ્થૂલતરા કાષ્ટાત્ સા ત્વચાનન્તજીવિકા ॥ ૭૯ ॥

येषां मूलकंदपत्रफलपुष्पत्वचां भवेत् ।

चक्राकारः समच्छेदो भंगेऽनन्तात्मकं हि तत् ॥ ૮૦ ॥

ग्रन्थिः पर्वात्मिका भंगस्थानं सामान्यतोऽथवा ।

रजसा क्षुरितं यस्य भंगेऽनन्तात्मकं हि तत् ॥ ૮૧ ॥

केदारशुष्कतरिकापुटवद्भिद्यते च यत् ।

प्रागुक्तलक्षणाभावेऽप्यनन्तकायિક हि तत् ॥ ૮૨ ॥

યદાગમઃ—ચક્રાભં ભજ્જમાણસ્સ ગઠીચુણ્ણઘણો ભવે ।

પુઢવીસરિસમેણ્ણ અણંતજીવં વિચાણાહિ ॥ ૮૩ ॥

सक्षीरं वापि निःक्षीरं पत्रं गूढशिरं च यत् ।

अलक्ष्यमाणपत्रार्द्धद्वयसन्धि च यद्भवेत् ॥ ૮૪ ॥

अनन्तजीवं तत्सर्वं ज्ञेयमित्यादिलक्षणैः ।

बहुश्रुतेभ्यो ज्ञेयानि लक्षणान्यपरायपि ॥ ૮૫ ॥ युग्मम् ॥

સ્કન્ધ, કંઠ, મૂળ અને શાખાઓની છાલ મૂળકાષ્ટથી વધારે સ્થૂલ હોય તે છાલ અનન્તકાયિક છે એમ સમજવું ૭૯

તથા જે મૂળ, કંઠ, પત્ર, ફળ, પુષ્પ અને છાલને ભાગતા ચક્રાકાર સમચ્છેદ થાય તે પણ અનન્તકાયિક જાણવા ૮૦

અથવા, સામાન્યતઃ પર્વરૂપગ્રંથિ તે ભંગસ્થાન,—એ ભંગસ્થાન છેદવાથી જે અદરના રજપટે આન્છાદિત દેખાય તે પણ અનન્તકાય કહેવાય ૮૧

એ શિવાય, કયારાની સૂકાયેલી તરના પોપડાની જેમ જેનો ભાગ થાય તે ભલે કદાચિત્ પૂર્વોક્ત લક્ષણથી રહિત હોય તો યે તે અનન્તકાયિક સમજવા ૮૨

આગમમા પણ કહ્યું છે કે —

ભાગવાથી જેનો ચક્રસમાન આકાર થાય, જેની ગાઠ પરાગચૂર્ણથી ઘન—ભરેલી હોય, અને જેનો માટીની જેમ ભાગ થાય તે અનન્તકાય સમજવા ૮૩

ક્ષીરવાળા કે ક્ષીરવિનાના, ગુસનસોવાળા, અને જેની બે અરધીયા વચ્ચેની સધિ જણાતી ન હોય, એવા એવા લક્ષણોવાળા પત્ર સર્વે અનન્તકાયિક જાણવા એના બીજા પણ લક્ષણો છે તે બહુશ્રુત—વિદ્વાનો પાસેથી જાણી લેવા ૮૪-૮૫

અયોગોલો યથાભાતો જાતેસ્તપ્તસુવર્ણરુક્ ।
સર્વોઽપ્યગ્નિપરિણતો નિગોદોઽપિ તથાદ્ધિભિઃ ॥ ૮૬ ॥

તત્રાપિ ઘાદરાનન્તકાયિકાઃ સ્યુરનેકધા ।

મૂલકશૃંગવેરાધા પ્રત્યક્ષા જનચક્ષુપામ્ ॥ ૮૭ ॥

તથાહિ—સવ્વાડ કદજાઈ સૂરણકંદો ય વજ્રકદો ય ।

અલ્હહલિદ્વા ય તહા અદ્ તહ અલ્હકચ્ચૂરો ॥ ૮૮ ॥

સત્તાવરી વિરાલી કુંઆરિ તહ યોહરી ગલોદ્અથ ।

લસણ વસકરિછા ગજ્જર લૂણઓ લોઢો ॥ ૮૯ ॥

ગિરિકન્નિ કિસલપત્તા પિરિસુઆ થેગ અલ્હમુત્થા ય ।

તહ લૂણરુલ્લહ્છી સ્વિલ્હહડો અમયવલ્લી ય ॥ ૯૦ ॥

મૂલા તહ ભૂમિરુહા વિરુહા તહ ટક્કવત્થુલો પઢમો ।

સૂઅરવલ્હો અ તહા પલ્હકો કોમલવિલિયા ॥ ૯૧ ॥

આલૂ તહ પિંડાલૂ હરવતિ એપ અણંતનામેહિં ।

અન્નમણંતં નેય લલ્લણજુત્તીઈ સમયાઓ ॥ ૯૨ ॥

અન્યેઽપિ સ્તુહીપ્રભૃતયોઽનન્તકાયિકા અવપ્પણ્ણા ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞા
પનોક્તવાક્યપ્રવન્ધતો જ્ઞેયોઃ ॥

એક લોખડનો મોળો હોય એને તપાવીને સુવર્ણ જેવો અકચકિત કરીએ ત્યારે તે જેમ
સર્વતઃ અગ્નિથી વ્યાપ્ત હોય છે તેમ સર્વ નિગોદ પણ છવેથી વ્યાપ્ત છે ૮૬

વળી એવા ડેટલાક બાદર અનન્તકાયો પણ છે, એવા કે મૂળા, શીંગોડા વગેરે, કે જે
આપણે પ્રત્યક્ષ જાણીએ છીએ ૮૭

તે બાદર અનન્તકાય નીચે પ્રમાણે જાણવા —

કદની સર્વ જાતિ, સૂરણકદ, વજ્રકદ, લીલી હળદર, લીલુ આદુ, લીલો કચુરો, સતા
વરી, વિરાળી, કુંઆર, ચોર, ગજો, લસણ, વાસકારેલા, ગાજર, લુણી, લોદર, ગિરિકર્ણી,
કિસલયપત્ર, ખીરસુઆ, થેગ, લીલીભાથ, લૂણીવૃક્ષની છાલ, ખીલોડા, અમરવેલ, મૂળા, ભૂમિ
ફેાડા, વિરૂઆ, ટાકાતુ પહેલુ પત્ર, સુકરવેલ, પવ્યકની જાણ, કોમળ આખલી, આલુ,
પિંડાલુ, તથા હરવતી—એટલા, અને એવા લક્ષણવાળા બીજા પણ સિદ્ધાન્તમાં કહ્યા હોય
તે ૮૮-૯૨

વળી પદ્મવલ્લાસૂત્રમાં કહેલા ‘અવપ્પણ્ણ’ ઇત્યાદિ વાક્ય પરથી ‘સ્તુહી’ વગેરે
પણ એવા જાણવા

इति साधारणवनस्पतिभेदाः ॥

प्रत्येकलक्षणं चैवम्—

यत्र मूलादिदशके प्रत्यંગं जन्तवः पृथक् ।

प्रत्यેકનામકર્માઢ્યાસ્તપ્રત્યેકમિહોચ્યતે ॥ ૧૩ ॥

तथा च ब्राह्मः जीवविचारे—

एगसरीरे एगो जीवो जेसिं तु ते उ पत्तेया ।

ફલફુલ્લછલ્લિકઠા મૂલા પત્તાણિ વીશ્રાણિ ॥ ૧૪ ॥

किंच

मूलादेर्यस्य भग्नस्य मध्ये हीरः प्रदृश्यते ।

પ્રત્યેકજીવ તદ્વિન્યાયદન્યદપિ તાદૃશમ્ ॥ ૧૫ ॥

यत्र मूलस्कन्धकन्दशाखासु दृश्यते स्फुटम् ।

ત્વચા કનીયસી કાષ્ટાત્ સા ત્વક્ પ્રત્યેકજીવિકા ॥ ૧૬ ॥

तस्य द्वादश भेदा स्युः प्रत्येकस्य वनस्पतेः ।

યથા પ્રસિદ્ધિતાન્ કાંશ્ચિત્ દર્શયામિ સમાસતઃ ॥ ૧૭ ॥

એ પ્રમાણે સાધારણ વનસ્પતિના ભેદો ૪૬૫.

હવે ‘પ્રત્યેક’ વનસ્પતિનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે —

ન્યા મૂળ વગેરે દશે અંગે પ્રત્યેકનામકર્માદિવાળા પૃથક્ પૃથક્ ૧૮૦એ હોય છે તે પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય કહેવાય છે ૬૩

એ સબધમા ‘જીવવિચાર’ મા કહ્યું છે કે —

એના એક શરીરમા એક જીવ હોય છે તે પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય છે ૬૪ના તારિકે ફળ, ફુલ, ત્વચા, કાષ્ટ, મૂળ, પત્ર અને બીજા ૬૪

આ મૂળ વગેરે ગણાવ્યા તેને ભાગવાથી વચ્ચે ‘હીર’ જેવું વર્તાય છે માટે એ સર્વ, તથા એના જેવા બીજા પણ પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય છે ૬૫.

ન્યા મૂળ, કંદ, શ્કંધ અને શાખાઓમા કાષ્ટ કરતા સ્પષ્ટ રીતે પાતળી ત્વચા દેખાય એ ત્વચા પણ પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય છે ૬૬

આવી જે પ્રત્યેકવનસ્પતિ—એના બાર ભેદ છે એનું સમાસથી, જેવું પ્રસિદ્ધ છે એવું ૬૭ નિરૂપણ કરીએ છીએ ૬૭

વૃક્ષા ગુચ્છા ગુલ્મા લતાશ્ચ વલ્લ્યશ્ચ પર્વગાશ્ચૈવ ।

તૃણવલયહરીતકૌષધિજલરુહકુહળાશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૧૮ ॥

વૃક્ષાસ્તત્ર દ્વિભેદાઃ સ્યુ- ફલોદયદ્વીજભેદતઃ ।

एकबीजफला- केचित् भूरिवीजफलाः परे ॥ १९ ॥

अकुल्लजम्बूनिम्बाम्ना- प्रियालसालपीलवः ।

सल्लकीशैलुवकुलभिच्छातकविभीतका. ॥ १०० ॥

हरीतकीपुत्रजीवाः करजारिष्टकिंशुकाः ।

अशोकनागपुन्नागप्रमुखा एकबीजका- ॥ १०१ ॥ युग्मम् ॥

कपित्थतिन्दुकप्लक्षधवन्यप्रोधदाडिमा- ।

कदम्बकुटजा लोध्र फणसश्चन्दनार्जुनाः ॥ १०२ ॥

काकोदुम्बरिका मातुर्लिगस्तिલकसंज्ञक- ।

सपूपर्णदधिपर्णप्रमुखा बहुबीजका- ॥ १०३ ॥ युग्मम् ॥

प्रत्येકમેષાં વૃક્ષાણાં પ્રત્યેકાસલ્યજીવકા. ।

મૂલકન્દસ્કન્ધશાखात्वकूप्रवाला उदीरिता. ॥ १०४ ॥

વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વહી, પર્વ, તૃણ, વલય, હરીતક, કૌષધિ, જળરુહ અને કુહળ—આ બાર પ્રત્યેકવનરૂપિતાના બેદ છે ૯૮

એમાં પહેલો પ્રકાર જે વૃક્ષ—તે, એના ફળમાંથી નીકળતા એક કે વિશેષ બીજની ગણતરીએ, બે પ્રકારના છે—(૧) એકબીજયુક્તફળવાળા, (૨) અનેકબીજયુક્તફળવાળા ૯૯

અકોલ, જામુ, લીંબડો આમ્રવૃક્ષ, પ્રિયાલ, સાલ, પીલુ, સલ્લડી, શૈલુ, બકુલ, ભિલ્લાતક, બિલીતિકા, હરીતકી, પુત્રજીવા, કરજ, અરીકા, કિંશુક, અયોક, નાગ, પુન્નાગ વગેરે એકબીજયુક્તફળવાળા છે ૧૦૦-૧૦૧

અને કપિત્થ, તિલ્લક, પ્લક્ષ, ધાવડી, ન્યઓધ, દાડિમ, કદમ્બ, કુટજ, લોધ્ર, ફણસ, અદન, અર્જુન, કોકોદુમ્બરી, માતુલિગ, તિલક, સપૂપર્ણ, દધિપર્ણ વગેરે બહુબીજયુક્તફળવાળા છે ૧૦૨-૧૦૩

આ વૃક્ષોમાના દરેકના મૂળ, સ્કન્ધ, શાખા, છાલ તથા પ્રવાલામાં અસખ્ય ‘પ્રત્યેકલવ’ રહેલા છે ૧૦૪

પુષ્પાણ્યનેકજીવાનિ એકૈકોઽક્ષી દલે દલે ।

પ્રત્યેકમેકજીવાનિ વીજાનિ ચ ફલાનિ ચ ॥ ૧૦૫ ॥

एकः पूर्णतरुस्कन्धव्यापी भवति चेतन ।

मूलादयो दशाप्यस्य भवन्त्यवयवा किल ॥ १०६ ॥

તયોક્ત સૂત્રકૃતાગવૃત્તૌ શ્રુતસ્કન્ધ ૨ અધ્યયન ૩-

આહાવરમિત્યાદ્યાલાપકસ્ય અર્થ:-અથ અપર એતદ્ આખ્યાત તદ્ દર્શયતિ—ઇહ અસ્મિન્ જગતિ એકે ન તુ સર્વે તથાકર્મોદયવર્તિનો વૃક્ષયોનિકા. સત્વા ભવન્તિ । તદવયવાશ્રિતા ચ અપરે વનસ્પતિરૂપા એવ પ્રાણિનો ભવન્તિ । તથાહિ । યો હિ એકઃ વનસ્પતિજીવઃ સર્વવૃક્ષા-વયવવ્યાપી ભવતિ તસ્ય ચ અપરે તદવયવેષુ મૂલકન્દસ્કન્ધત્વક્રુશાલા-પ્રવાલપુષ્પપત્રફલધીજભૂતેષુ દશસુ સ્થાનેષુ જીવાઃ સમુત્પદ્યન્તે । તે ચ તત્રોત્પદ્યમાના વૃક્ષયોનિકા વૃક્ષવ્યુત્ક્રમાશ્ચ ઉત્પદ્યન્તે ॥

मूलं स्यात् भूमिसम्बद्धं तत्र कन्दः समाश्रितः ।

तत्र स्कन्ध इति मिथो बीजान्ता स्युर्युता समे ॥ १०७ ॥

પુષ્પે પુષ્પે અનેક જીવ છે, પત્રે પત્રે એક જીવ છે, તેમ જીને જીને અને ફળે ફળે પણ એક જીવ છે ૧૦૫

સ પૂર્ણ તરુસ્કન્ધમા પણ એક જીવ વ્યાપી રહેલ છે મૂળ વગેરે દશ ઉપર કહી ગયા છીએ એ દશે એના અવયવો છે ૧૦૬

આ સ બધા ‘ સૂત્રકૃતાગ ’ ની વૃત્તિમા દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધના અધ્યયન ત્રીતીયા આહાવર ઇત્યાદિથી શરૂ થતા ‘ આલાવા ’ (આલાપક) મા આ પ્રમાણે કહ્યું છે —

આ જગતમા કેટલાએક, અમુક કર્મોના ઉદયવાળા વૃક્ષયોનિ જીવ છે, અને કેટલાક એના અવયવોને આશ્રીને રહેલા વનસ્પતિરૂપ જીવ છે તે આ પ્રમાણે —વનસ્પતિનો જે એક જીવ છે તે આખા વૃક્ષના અવયવોમા વ્યાપી રહેલ છે, અને એના જીવ જીવો એના મૂળ-કદ-સ્કન્ધ-છાલ-શાખા-પ્રવાલા-પુષ્પ-પત્ર-ફળ અને જીવ-જો દશે સ્થાનો-અવયવો-મા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ત્યા ઉત્પન્ન થવાથી વૃક્ષયોનિક થાય છે, અને વૃક્ષમા સક્રમે છે

વૃક્ષનું મૂળ ભૂમિ માથે સબદ્ધ હોય છે, કદ એને આશ્રીને રહેલ છે, અને સ્કન્ધ વળી એ કદને આશ્રીને રહેલ છે એવી રીતે જીવ પર્યન્ત સર્વે પરસ્પર જોડાયેલા છે ૧૦૭

અતઃ પૃથ્વીગતરસમાહરન્તિ સમેઽપ્યમી ।

યાવત્ ફલ્લાનિ પુષ્પસ્થં બીજાનિ ફલસગતમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

શ્રાવણાદિચતુર્માસ્યાં પ્રાવૃદ્ધર્વાસુ મૂરુહઃ ।

સર્વતો બહુલાહારા અપાં વાદ્વલ્યતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦૯ ॥

તતઃ શરદિ હેમન્તે ક્રમાદલ્પાલ્પભોજિનઃ ।

યાવદ્વસન્તેઽલ્પાહારા ગ્રીષ્મેઽત્યન્તમિતાશના ॥ ૧૧૦ ॥

યત્તુ ગ્રીષ્મેઽપિ દ્રુમાઃ સ્યુર્દલપુષ્પફલાદ્ભૂતાઃ ।

તદુષ્ણયોનિજીવાનામુત્પાદાત્તત્ર ભૂયસામ્ ॥ ૧૧૧ ॥

इति भगवतीसूत्रशतक ७ उद्देश ३ ॥

નનુ ચ મૂલાદયો દશાપ્યેવં યદિ પ્રત્યેકદેહિભિઃ ।

જાતા અનેકૈસ્તત્તસ્મિન્નેકમૂલાદિધી કથમ્ ॥ ૧૧૨ ॥

અત્ર ઉચ્યતે ।

શ્લેષણદ્રવ્યસમિશ્રૈર્ઘટિતાનેકસર્પૈર્વે ।

ભૂરિસર્પરૂપાપિ વર્તિરેકૈવ ભાસતે ॥ ૧૧૩ ॥

એમ હોવાથી, જ્યાં સુધી પુષ્પ પર ફળ આવે ત્યાંસુધી પુષ્પદ્વારા અને ફળમાં બીજ ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી ફળદ્વારા, એ સર્વે સાથે જ પૃથ્વીમાં રહેલા રસને આહાર કરે છે ૧૦૮.

શ્રાવણ વગેરે ચાર માસની વર્ષાઋતુમાં, પાણી બહોળું હોવાથી વૃક્ષોને બહુ આહાર મળે છે ૧૦૯.

પછી શરદ અને હેમન્ત ઋતુઓથી લઇને છેક વસન્તઋતુ સુધી એઓને અત્ય અત્ય આહાર મળે છે અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એઓને એકદમ મિત આહાર મળે છે ૧૧૦.

છતાં પણ ગ્રીષ્મઋતુમાં એઓના પત્ર, પુષ્પ અને ફળ સુદર હોય છે એ ઉષ્ણયોનિના પુષ્કળ જીવોની ઉત્પત્તિને પ્રતાપે જ ૧૧૧.

એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રના સાતમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે

અહિ કોઈ એવી શકા ઉપસ્થિત કરે કે-જ્યારે મૂળ વગેરે દશે (અવયવો) આ પ્રમાણે અનેક પ્રત્યેકજીવોથી ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એને ‘ એકમૂળાદિક ’ કેમ કહેવાય ? ૧૧૨.

એ શકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે —

ધણી સરસવને કોઈ ચીકાશવાળા પદાર્થમાં મિશ્ર કરીને એની વાટ બનાવીએ એ વાટ

યથા તે સર્પપા. સર્વે સ્વસ્વમાનાઃ પૃથક્ પૃથક્ ।

વર્તેર્બુદ્ધિ સ્તજન્તોઽપિ સ્થિતાઃ સ્વસ્વાવગાહના ॥ ૧૧૪ ॥

તથા પ્રત્યેકજીવાસ્તે પૃથક્ સ્વસ્વવપુર્ભૂત- ।

સ્તજન્ત્યેકત્ર મિલિતા એકમૂલાદિવાસનામ્ ॥ ૧૧૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

इह यद् द्वेपरागाभ्यां सचित पूर्वजन्मनि ।

हेतुरेकत्र सम्बन्धे तत्कर्म श्लेषणोपमम् ॥ ૧૧૬ ॥

કૃતૈવંવિધકર્માણો જીવાસ્તે સર્વપોપમા ।

મૂલાદિ વર્તિસ્થાનીયમિતિ દૃષ્ટાન્તયોજના ॥ ૧૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

तिलशङ्कुलिका पिष्टमयी तिलविमिश्रिता ।

अनेकतिलजातापि यथैका प्रतिभासते ॥ ૧૧૮ ॥

इहापि दृष्टान्तयोजना प्राग्वत् ॥

अथ गुच्छादयः ।

वृन्ताकीवदरीनीलीतुलसीकरमर्दिकाः ।

यावासाघाढनिर्गुडश्च इत्याद्या गुच्छजातयः ॥ ૧૧૯ ॥

જે કે ઘણા સરસવ રૂપ છે તો એ એક જ છે એમ જણાય છે એટલે કે પૃથક્ પૃથક્ પોતપોતાના માનવાળા તે સર્વે સરસવના ઢાણા વાટ તરીકે ગણાય છે તોપણ તેઓ સઘળા પોતપોતાના અવગાહના પહેલા છે , તેમ એ મર્વ પ્રત્યેક જીવો પોતપોતાના નોખાનોખા શરીરવાળા હોવા છતાં, જ્યારે એકત્ર મળે છે ત્યારે ‘ એકમૂલાદિ ’ છે એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે ૧૧૩-૧૧૫

આહ, પૂર્વલવમા રાગદ્વેષાદિથી બાધેલુ જે કર્મ એકત્રતાનો હેતુભૂત છે તેને ‘ શીકા શવાળા પદાર્થ ’ સમાન મમજવુ, તે તે પ્રજારના ઈર્ષો જેમણે બાધેલા છે એવા જીવોને સર-સવસમાન મમજવા, અને મૂળ આદિને વાટ સમાન મમજવા ૧૧૬-૧૧૭

વળી તિલમિશ્રિત લોટની તલસાકળી જે કે અનેક તલદાણાની અનેલી છે તોપણ તે એક જેવી વર્તાય છે ૧૧૮ આ બીજુ દૃષ્ટાન્ત (એમા પણ ઉપર પ્રમાણે યોજના કરવી)

(અઠાણમા શ્લોકમા ‘ પ્રત્યેક વનસ્પતિ ’ ના બાર લેહ ગણાવ્યા એમાથી પહેલા લેહ- ‘ વૃક્ષ ’ તુ, આ પ્રમાણે ૬૬ મા શ્લોકથી ૧૧૮ મા શ્લોક સુધીમા વિવેચન કર્યું ત્યાર પછી-)

હવે બીજા ‘ ગુચ્છ ’ વગેરે લેહો વિષે વિવેચન —

રંગાણી, બોરડી ગળી, તુલસી, કરમદી, જવાસો, અઘાડ, નિર્જી દી વગેરે ‘ ગુચ્છ ’ ની ભતિ છે ૧૧૯

મહ્લિકાકુન્દકોરિંટયૂથિકાનવમહ્લિકા ।

મુદ્ગર કણવીરશ્ચ જાત્યાદ્યા ગુલ્મજાતયઃ ॥ ૧૨૦ ॥

અશોકચમ્પકલતા નાગપદ્મલતા અપિ ।

અતિમુક્તકવાસન્તીપ્રમુખા સ્યુર્લતા ઇમા ॥ ૧૨૧ ॥

એકૈવ શાખા યત્સ્ફન્ધે મહત્યૂર્ધ્વ વિનિર્ગતા ।

નૈવાન્યાસ્તાદશ સ સ્યાહ્લતાલ્પશ્ચમ્પકાદિકઃ ॥ ૧૨૨ ॥

કુળ્માંડી ત્રપુષી તુમ્બી કાર્લિંગી ચિર્મટી તથા ।

ગોસ્તની કારવેલ્લી ચ વલ્લય. કર્કોટિકાદિકાઃ ॥ ૧૨૩ ॥

ઈશ્તુઃ વંશઃ વીરણાનિ દ્રમ્બુકુડ શર ઇત્યપિ ।

વેત્ર. નડશ્ચ કાશશ્ચ પર્વગા એવમાદય ॥ ૧૨૪ ॥

દૂર્વાદર્માર્જુનૈરંડા કુરુવિન્દકરોહિણી ।

સુંકલ્યાલ્પ ક્ષીરવિસમિત્યાદ્યા તૃણજાતયઃ ॥ ૧૨૫ ॥

પૂગલ્લર્જૂરસરલા નાલિકેર્યશ્ચ કેતકા ।

તમાલતાલકન્દલયઃ ઇત્યાદ્યા વલ્લયાભિધાઃ ॥ ૧૨૬ ॥

મહ્લિકા, કુદ, કોરિંટ, યૂથિકા, નવપહ્લિકા, મોગરો, જલેર, બર્ધ વગેરે ' ગુલ્મ ' ની જાતિ છે ૧૨૦

અશોકલતા, અપકલતા, નાગલતા, પદ્મલતા, અતિમુક્તલતા, વાસન્તી વગેરે લતાઓ છે ૧૨૧

જેના સ્વધર્મા એકજ મોટી થાખા ઉઘી નીકળેલી હોય, અને એના જેવી બીજી એક પણ થાખા ન હોય એ લતા કહેવાય ૧૨૨

કોણ, ત્રપુષી, તુમ્બી, કાર્લિંગી, ચીલડી, દ્રાક્ષ, કાગેલી તથા ખરખોડી વગેરે ' વૃક્ષી ' ની જાતિ છે ૧૨૩

ઈશ્તુ, વાસ, વીરણ, દ્રમ્બુક, શર, નેતર, નડ, કાશ વગેરે પર્વગ એટલે સાધાવાળી વનસ્પતિ છે ૧૨૪

દૂર્વા, દર્શ, અર્જુન, એરંડ, કુરુવિદક, રોહિણ, મુકલી, ક્ષીરભિલ વગેરે જાતના ' તૃણ ' છે ૧૨૫

સોપારી, ખલુર, સરલ, નાળીએર, કેતક, તમાવ, તાવ, કેળ વગેરે ' વલ્લય ' કહેવાય છે ૧૨૬

આર્યકદમનકમરુવકમન્ડુકીસર્પપાભિધૌ શાકૌ ।

અપિ તન્દુલીયવાસ્તુકમિત્યાદ્યા હરિતકા જ્ઞેયાઃ ॥ ૧૨૭ ॥

ઔષધ્ય ફલપાકાન્તાઃ તાઃ સ્ફુટા ધાન્યજાતયઃ ।

ચતુર્વિંશતિસ્વત્તાનિ તાનિ પ્રાધાન્યતઃ કિલ ॥ ૧૨૮ ॥

તથાહિ । ધન્નાઈ ચઢવીસં જવ ગોઢુમ સાલિ વીહિ સઢિકા ।

કોદવ અણુયા કંગૂ રાયલ તિલ મુગ માસા ય ॥ ૧૨૯ ॥

અયસિ હરિમથ તિડહગ નિષ્કાવ સિલ રાયમાસા ય ।

ઉરૂવૂ મસૂર તુવરી કુલત્થ તહ ધન્નય કલાયા ॥૧૩૦॥ઈતિ॥

રુહન્તિ જલમધ્યે યે તે સ્યુર્જલરુહા ઇમે ।

કદમ્બશૈવલકશેરુકા. પદ્મભિદો મતાઃ ॥ ૧૩૧ ॥

કુહળા અપિ લોધવ્યા નામાન્તરતિરોહિતા ।

સ્ફુટા દેશવિશેષેષુ ચતુર્થોપાંગદર્શિતાઃ ॥ ૧૩૨ ॥

તથા ।

સે કિંતિ કુહળા । કુહળા અગોગવિહા પળ્ણત્તા । તેં જહા । આ-
પ્કાપ્ કુહળો કુળળકે દવ્વહલિયા સપ્પાપ્ સજ્જાપ્ સત્તાપ્ વંસીણહિયા
કુરુપ્ । જેયા વળળો તહપ્પગારા સેત્ત કુહળા । ઇત્યાદિ ॥

આર્યક, દમનક, મરુવક, મન્ડુકી, સર્પવ, તાદળને તથા વાન્તુડ વગેરે ‘હરિતક’ કહેનાય છે ૧૨૭

પાકી તૈયાર થયેલા તમામ પ્રકારના ધાન્ય-એ ‘ઔષધીઓ’ છે એની મુખ્ય યોવીશ બીજ છે ૧૨૮

તે યોનીશ આ પ્રમાણે — જવ, ગોધમ, ગાલ, ભાત, સાઠીચોખા, કોદરા, અણુક, કાગ રાયલ, તલ, મગ, અડદ, અતમ્બી, હરિમથ, તિડહગ, નિષ્કાવ, સિલ, રાયમાસ, ઉખ્ખુ, મસૂર, તુવર, કળથી, ધાણા, અને ચણા ૧૨૯ ૧૩૦

જળની અંદર ઉગે છે એ ‘જળગ્રહ’ જેવા કે કદળ, શૈવલ, કશેરૂક, તથા કમળની બીજ ૧૩૧

‘કુહળ’ પણ જળગ્રહની બીજવિશેષ છે કોઈ દેશમાં પ્રસિદ્ધ હશે એના વિષે સ્ફુટપણે થોડા ઉપાગમાં વિવેચન છે ૧૩૨

ત્યાં આ પ્રમાણે જણે છે —

‘કુહળ’ શું છે ? કુહળ અનેક પ્રકારના હોય છે

તથેદમ્— તાલે તમાલે તકલિ તેતલિસાલે ય સાલકલ્લાણે ।
 સરલે જીવઈ કેયઈ કંદલિ તહ ચમ્મરુલ્લે ય ॥ ૧૩૯ ॥
 ચુમ્મરુલ્લર્હિગુરુલ્લે લવગુરુલ્લે ય હોઈ બોધવ્વે ।
 પૂયફલીલ્લજ્જૂરી વોધવ્વા નાલિણી ય ॥ ૧૪૦ ॥

તથા પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ અપિ

તાલસરલનાલિકેરીગ્રહણ ઉપલક્ષણમ્ । તેન અન્યેષાં અપિ યથાગમં
 એકજીવાધિષ્ટિત્વ સ્કન્ધસ્ય પ્રતિપત્તવ્યમ્ । ઇતિ ॥

શૃંગાટકસ્ય ગુચ્છ· સ્યાદનેકજીવક· કિલ ।
 પત્રાણ્યેકૈકજીવાનિ દ્વૌ દ્વૌ જીવૌ ફલંપ્રતિ ॥ ૧૪૧ ॥

પુષ્પાણાં તુ અય વિશેષઃ—

જલસ્થલોદ્ભૂતતયા દ્વિધા સુમનસઃ સ્મૃતાઃ ।
 નાલવદ્ધા ઘૃન્તવદ્ધાઃ પ્રત્યેકં દ્વિવિધાસ્તુ તાઃ ॥ ૧૪૨ ॥
 યાઃ કાશ્ચિન્નાલિકાવદ્ધાસ્તાઃ સ્યુ સંખ્યેયજીવકાઃ ।
 અનન્તજીવકા જ્ઞેયા સ્તુહીપ્રભૃતિજાઃ પુનઃ ॥ ૧૪૩ ॥

તે આ પ્રમાણે —તાલ, તમાલ, તકલિ, તેતલિસાલ, માલક'યાણ, મરલ,
 જીવતી, કેતકી, કંદલી, અર્ધવૃક્ષ, અતવૃક્ષ, હિંજીવૃક્ષ, લવગવૃક્ષ, પૂગફળી, ખલુરી અને
 નાળીએરી ૧૩૯-૧૪૦

વળી પ્રજ્ઞાપના-પત્રવણા-સૂત્રની વૃત્તિમા પણ જુલુ છે કે —

તાલ, સરલ અને નાળીએરીનું જે ગ્રહણ કર્યું છે તે ઉપલક્ષણ તરીકે છે માટે બીજા વૃક્ષોના
 મધ્ય પણ આગમમા કદા પ્રમાણે એક જીવથી અધિષ્ટિત છે એમ મનાવવાનું છે

શૃંગાટક એટલે શી ગોડાના ગુચ્છમા અનેક જીવ છે, એના પત્રમા દરેકમા એક જીવ છે,
 અને એના ફળમા દરેકમા બે જીવ છે ૧૪૧

વળી પુષ્પોના સઘનમા નીચે પ્રમાણે વિશેષ છે —

પુષ્પો બે પ્રકારના કદા છે (૧) જળગ્રહ અને (૨) અજળગ્રહ એમા પાછા દરેકના બન્ને
 ભેદ છે— 'નાળખદ્ધ' અને 'વૃતખદ્ધ' એમા જે કેટલાક નાળખદ્ધ છે એ મખ્યાતજીવોવાળા
 છે, અને બીજા 'તુહી'—યેર વગેરે, વૃતખદ્ધ છે એ અનન્તજીવોવાળા છે ૧૪૨-૧૪૩

કિંચ પદ્મોત્પલનલિનાનાં સૌગન્ધિકસુભગકોકનદકાનામ્ ।
 અરવિન્દાનાં ચ તથા શતપત્રસહસ્રપત્રાણામ્ ॥ ૧૪૪ ॥
 વૃન્તં વાહ્યદલાનિ ચ સકેસરાણિ સ્યુરેકજીવસ્ય ।
 પૃથગેકૈકજીવાન્યન્તર્દલકેસરાણિ વીજાનિ ॥ ૧૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પર્વગાણાં શૃણાનાં ચ અય વિશેષઃ—

દ્રક્ષુડીક્ષુનડાદીનાં સર્વવશભિદાં તથા ।
 ભવન્ત્યેકસ્ય જીવસ્ય પર્વાક્ષિપરિમોટકા ॥ ૧૪૬ ॥
 તત્રાક્ષિ પ્રોચ્યતે ગ્રન્થિ પ્રતીત પર્વ સર્વતઃ ।
 ચક્રાકારં પર્વપરિવેષ્ટન પરિમોટક ॥ ૧૪૭ ॥
 પત્રાણિ પ્રત્યેકમેપામેકજીવાશ્રિતાનિ વૈ ।
 પુષ્પારણ્યનેકજીવાનિ પ્રોક્તાનિ પરમર્ષિભિ ॥ ૧૪૮ ॥

ફલેષુ ચ દ્યામય વિશેષઃ—

પુષ્પફળં કાર્લિંગ તુભ્વં ચિર્મટમથ ત્રપુષસક્તમ્ ।
 ઘોપાતક પટોલ તિન્દૂક ચૈવ તેન્દૂપમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

યતેષાં ચ— વૃન્તગર્ભકટાહાનામેકો જીવ સમર્થક ।
 પૃથગ્જીવાનિ પત્રાણિ વીજાનિ કેસરાણ્યપિ ॥૧૫૦॥

વર્ગી પદ્મ, ઉત્પલ, નલિન, સૌગન્ધિક, સુભગ, કોકનદ, અરવિન્દ, શતપત્ર, તથા સહસ્ર
 પત્ર,—આ પુષ્પોના વૃત્ત તથા સકેસર બાહ્યદળ એકજીવના છે, તથા અન્તર્દળકેસરો અને
 બીયા પ્રત્યેક પૃથક્ પૃથક્ એકજીવવાળા છે ૧૪૪-૧૪૫

પર્વગ અને શૃણુમા નીચે સુબળ વિશેષ છે —

દ્રક્ષુડી, ક્ષુન્ડ અને નડ વગેરેના, તથા સર્વજાતિના વાસના, પર્વ, અક્ષિ અને પરિમોટક—
 એક જીવના હોય છે (અક્ષિ અક્ષિ એટલે ગાંઠ સમજવા, પર્વ એટલે સાધો, અને
 પરિમોટ એટલે પર્વ ઉપરનું ચક્રાકાર વેશન) આમને પત્રે પત્રે એક જીવ હોય છે, અને
 પુષ્પે પુષ્પે અનેક જીવ હોય છે ૧૪૬-૧૪૮

એમના ક્ષોભા નીચે પ્રમાણે વિશેષ છે —

પુષ્પફળ, કાર્લિંગ, તુભ, ચિર્મટ, ત્રપુષ, ઘોપાતક, પટોળ, તિન્દૂક અને તેન્દૂપ—આમના

एतच्च सर्वं अर्थतः क्वचित् पाठतश्च प्रायः प्रज्ञापनागतमेव ॥

શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિમિશ્ર અભિધાનચિન્તામણી ઇત્યુક્તમ્—

કુરટાદ્યા અગ્રવીજા મૂલજાસ્તૂત્પલાદયં ।

પર્વયોનય ઇન્દ્રવાદ્યાઃ સ્કન્ધજાઃ સહક્રીમુક્તાઃ ॥ ૧૫૧ ॥

શાલ્યાદયો વીજરુહા સમૂર્જજાસ્તૃણાદય ।

સ્યુર્વનસ્પતિકાયસ્ય પહેતા મૂલજાતય ॥ ૧૫૨ ॥

इदमर्थतः प्रथमांगेऽपि दशवैकालिकेऽपि ॥

જીવાભિગમે તુ-ચતસ્રો મુખ્યવહ્નય સ્યુઃ તાવચ્છતાશ્ચ તન્નિદ ।

રૂપાતા મુખ્યલતા અપૌ તાવચ્છતાશ્ચ તન્નિદં ॥ ૧૫૩ ॥

નામગ્રાહ તુ તા નોક્તાઃ પ્રાક્તનૈરપિ પઢિતૈઃ ।

તતો ન તત્ર દોષો ન તત્પદવ્યનુસારિણામ્ ॥ ૧૫૪ ॥

त्रयो हरितका याः स्युः जलस्थलोभयोद्भवाः ।

ભેદાઃ શતાનિ તાવન્તિ નદવાન્તરભેદજાઃ ॥ ૧૫૫ ॥

પૃ ૮, ગર્ભ અને ઠટાહનો એક જીવ છે, અને પત્ર, બીજ તથા ઢેસરના પૃથક્ પૃથક્ જીવ છે ૧૪૯-૧૫૦

આ ભાવાર્થનું પત્રવણાનુસાર કહ્યું છે અને એ મ બધી પાઠ પણ જ્વલિત્ એવા જ છે વળી શ્રી હેમચ દ્રાચાર્યકૃત અભિધાન ચિન્તામણિમા એમ કહ્યું છે કે — (૧) ‘કુરટ’ વગેરે અગ્રબીજવાળા, ઉત્પન્ન વગેરે મૂળોત્પન્ન, (૩) શેરડી વગેરે પર્વચોનિક, (૪) સહક્રી વગેરે ૬૦ થી ઉત્પન્ન થયેલા, (૫) શાળ આદિ બીજોત્પન્ન અને (૬) તૃણ વગેરે મમૂર્જિમ—આ, વનસ્પતિકાયની છ મૂળ બાતિ છે ૧૫૧-૧૫૨

પહેલા ‘અગ’ મા અને ‘દશવૈકલિક’ મા પણ એ જ ભાવાર્થનું કહેલું છે પણ ‘જીવા ભિગમ’ મા તો,

“મુખ્ય વહ્ની ચાઁ છે અને એઓના ચારસો પ્રકાર છે મુખ્ય લતા આઠ છે અને એના આઠનો પ્રકાર છે” એમ કહ્યું છે ૧૫૩

પણ એઓના નામઠામ પૂર્વાચાર્યોએ પણ કયાઈ આખ્યા નથી માટે એમને પગલે ચાલનારા અમાગ જેવાઓનો નામ ન આપી શકવામા કઈ દોષ નથી ૧૫૪

હવે હસ્તિકી એટલે લીંબોતરી ત્રણ પ્રકારની છે (૧) જળોત્પન્ન, (૨) મ્થળોત્પન્ન અને (૩) જળસ્થા-ઉભયત્ર ઉત્પન્ન થની આ ભેદોના વળી ત્રણસો અવાન્તર ભેદો છે ૧૫૫

સહસ્ર વૃન્તવદ્ધાનિ વૃન્તાકાદિફલાન્યથ ।

સહસ્ર નાલવદ્ધાનિ હરિતેષ્વેવ તાન્યપિ ॥ ૧૫૬ ॥

કિંચ મૂલત્વક્ષાપ્તનિર્યાસપત્રપુષ્પફલાન્યપિ ।

ગન્ધાંગભેદાઃ સસામી જિનૈરુન્મના વનસ્પતૌ ॥ ૧૫૭ ॥

મૂલમૌશીરવાલાદિ ત્વક્ પ્રસિદ્ધા તજાદિકા ।

કાષ્ઠં ચ કાકતુડાદિ નિર્યાસો ઘનસારવત્ ॥ ૧૫૮ ॥

પત્ર તમાલપત્રાદિ પ્રિયગ્વાદિસુમાન્યપિ ।

કક્કોલૈલ્લાલવગાદિ ફલે જાતિફલાદ્યપિ ॥૧૫૯॥ યુગ્મમ્ ॥

મૂલાદયસ્તે સપ્તાપિ નાનાવર્ણા ભવન્ત્યતઃ ।

ગુણિતાઃ પચભિર્વર્ણેઃ પંચત્રિશત્ ભવન્તિ હિ ॥ ૧૬૦ ॥

દુર્ગન્ધાભાવત શ્રેષ્ઠગન્ધેનૈકેન તાડિતાઃ ।

તે પચત્રિશદેવ સ્યુરેકેન ગુણિત હિ તત્ ॥ ૧૬૧ ॥

નાનારસાશ્ચ તે સર્વે તતઃ પચરસાહતા ।

સજાત શતમેક તે પચસત્તિસયુતમ્ ॥ ૧૬૨ ॥

એક સહસ્ર પ્રકારના વૃત્તબદ્ધ વૃન્તાકાદિ ફળો છે તથા એક સહસ્ર પ્રકારના નાળબદ્ધ ફળો છે-એ સર્વનો આ ' હરિતકી ' મા જ સમાવેશ થાય છે ૧૫૬

વળી મૂળ, છાલ, કાઠ, રસ, પત્ર, પુષ્પ અને ફળ-એ માતેને વનસ્પતિના સુગંધવાળા અંગલેદ કહ્યા છે ૧૫૭

જેમકે, મૂળ ખસ તથા વાળા વગેરેના સુગંધિ છે, છાલ તજની સુગંધિ છે, કાઠ કાકતુડતુ અને રસ ઘનસારનો સુગંધિ છે પત્ર તમાલપત્રના સુગંધિ છે, પુષ્પો પ્રિયશુ વગેરેના સુગંધિ છે, અને ફળમા કક્કોલ, એલચી, લવંગ અને બાયફળ વગેરે સુગંધિ છે ૧૫૮-૧૫૯

વળી આ મૂળ વગેરે સાતે અંગોના વિવિધ પાચ વર્ણુ-૨૪ હોય છે માટે એઓને પાચવડે શુભતા એઓના (૭x૫=૩૫) પાત્રીશ લેદ થાય છે ૧૬૦

એમનામા દુર્ગંધનો તો અભાવ છે, ફક્ત એક શ્રેષ્ઠ સુગંધજ છે માટે એ પૂર્વોક્ત પાત્રીશની સખ્યાને એક વડે શુભતા એટલા જ લેદ રહ્યા (વધતા નથી) ૧૬૧

વળી એઓમા નાના પ્રકારના-પાચ ૨૫ હોય છે માટે એ પાત્રીશ લેદ છે એને પાચ વડે શુભતા એકસોને ચતોતર લેદ થાય છે ૧૬૨

દ્રવ્યલોક] વનસ્પતિના ' ગન્ધાગ ' અને ' ગન્ધાગ ' ના ઉત્તરોત્તર ભેદ । (૩૭૭)

સ્પર્શાસ્તુ યદ્યપ્યપિ સમવન્ત્યેવ વસ્તુત* ।

તથાપ્યેષાં પ્રશસ્તત્વાત્ શ્દ્યન્તે તેઽપિ તાદૃશા. ॥ ૧૬૩ ॥

તલ્લઘૂષ્ણમૃદુસ્નિગ્ધૈઃ સ્પર્શૈરિતે ચતુર્ગુણાઃ ।

શતાનિ સત્ જાતાનિ ગન્ધાદ્ધાનાં દિશાનયા ॥ ૧૬૪ ॥

ઉક્ત ચ જીવાભિગમવૃત્તૌ—

મૂલતયકટ્ટનિજ્ઞાસપત્તપુષ્પફલમાઙ્ગન્ધંગા ।

વસાદુત્તરભેયા ગન્ધગસયા મુણેયઠ્ઠા ॥ ૧૬૫ ॥

સૂત્રાલાપથ—

કતિ શ્ચં ભતે ગધગા । ગોયમ સત્ત ગધગા । સત્તગંધંગસયા । इत्यादि ॥

एव वह्यादिसूत्रालापा अपि वाच्याः ॥

લોકૈશ્વ । શૂન્યસત્તાંકહસ્તાશ્વસૂર્યેન્દુવસુવહયઃ ।

एतत्संख्यांकनिर्दिष्टो वनभार. प्रकीर्तित. ॥ १६६ ॥

પાઠાન્તરે ચ રામો વસવશ્ચન્દ્ર. સૂર્યો ભૂમિસ્તથૈવ ચ ।

मुनिः शून्यं समादिष्टभारसंख्या निगद्यते ॥ १६७ ॥

ખરી રીતે તો રસ આઠ છે, તો પણ પસ્તુત ગ ધાગો પ્રશસ્ત હોવાથી, આ રસો પણ, એના જેવા પ્રશસ્ત છે એટલાજ અર્થાત્ પાચ જ ગ્રહણ થયાં છે ૧૬૩

વળી લઘુ, ઉષ્ણ, મૃદુ અને સ્નિગ્ધ-એમ ચાર જાતના સ્પર્શો છે તો આ ચારની સંખ્યાવડે શુણ્ણવાથી ગ ધાગોના (૧૭૫×૪=૭૦૦) સાતસો લેક એકદર થયા ૧૬૪

આ સ બ ધમા ' જીવાભિગમ ' ની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —

મૂળ, ત્વચા, કાષ્ઠ, નિર્યાસ (રસ), પાન, પુષ્પ અને ફળ-આટલા ગ ધાગો છે એના વર્ણુ વગેરેનેલઈને ઉત્તરોત્તર લેક સો ગ ધાગ એટલે ૧૦૦×૭=૭૦૦ સાતસો થાય ૧૬૫

આ સ બ ધમા સૂત્રમા નીચે પ્રમાણે ' આલાપ ' છે —

ગૌતમગણધર પૂછે છે— હે ભગવત, ગ ધાગ કેટલા ? એનો શ્રીવીર ઉત્તર આપે છે— હે ગૌતમ, ગ ધાગ સાત છે અને એના એકદર લેહો સાતસો છે

વહી આદિના સ બ ધમા પણ આવા જ ' સૂત્રાલાપ ' છે

વળી વ્યવહારમા

૩૮૧૧૨૭૨૬૭૦ આટલો વનસ્પતિભાર કહ્યો છે, જો કે પાઠાન્તર પ્રમાણે ૩૮૧૧૨૧૭૦ આટલો કહ્યો છે ૧૬૬-૧૬૭

एकैकजातेरेकैकपत्रप्रचयतो भवेत् ।

प्रोक्तसख्यैर्मयौर्भारस्ते त्वष्टादश भूरुहाम् ॥ १६८ ॥

તથા ચત્વારોઽપુષ્પકા ભારા અષ્ઠૌ ચ ફલપુષ્પિતાઃ ।

स्युर्वल्लीनां च षड् भारा. शेषनागेन भाषितम् ॥ १६९ ॥

इत्यादि उच्यते ॥

इति वादराणां भेदाः ॥ १ ॥

प्रसिद्धाः सप्त या पृथ्व्य. वसुमत्पદમી पुन ।

ईषत्प्राग्भારામિથા સ્યાત્તાસુ સ્વસ્થાનતોઽષ્ટસુ ॥ ૧૭૦ ॥

अधोलोके च पातालकलशावलिभित्तिषु ।

भवनेष्वसुरादीनां नारकावसथेषु च ॥ १७१ ॥

ऊर्ध्वलोके विमानेषु विमानप्रસ્તટેषુ च ।

तिर्यग्લોકે ચ કૂટાદ્રિપ્રાગ્ભારવિજયાદિષુ ॥ ૧૭૨ ॥

वक्षस्कारवर्षशैलजगतीवेदिकादिषु ।

દ્વારદ્વીપસમુદ્રેષુ પૃથિવીકાયિકોન્નવ ॥૧૭૩॥ ચતુર્ભિઃ કલાપકમ્ ॥

इति पृथ्वीकायस्थानानि ॥

દરેક જાતિના અઠેક પત્રને એકઠું કરતા, એ કહી એટલી સખ્યા જોડતા મણુ થાય ત્યારે એક 'ભાર' થાય એવા અઠાર 'ભાર' વનસ્પતિ છે ૧૬૮

એમા પુષ્પવિનાની ચાર ભાર છે, ફળપુષ્પવાળી આઠ ભાર છે અને 'વલી' છ ભાર છે- એમ શેષનાગતુ અર્થાત્ ચોક્કસ નિર્ણયપૂર્વક, -વચન છે ૧૬૯ એમ લોકોક્તિ છે આ પ્રમાણે 'બાદર' ના 'લેહ' વિષે વિવેચન સંપૂર્ણ (પહેલુ દ્વાર)

હવે 'બાદર' પૃથ્વીકાયિકલ્પોના સ્થાન વિષે

સાત પૃથ્વીઓ પ્રસિદ્ધ છે તે, અને આઠમી 'ઇષત્પ્રાગ્ભાર' નામની છે-એ આઠે પૃથ્વી ઓમા, અષોલોકમા પાતાળકલશાઓની ભીતમા, અસુર વગેરેના ભવનોમા અને નારકોના સ્થાનમા, ઉર્ધ્વલોકમા વિમાનોમા તથા વિમાનોના પ્રસ્તટોમા, તિર્યગ્લોકમા કૂટપર્વતોમા, પ્રાગ્ભારવિજય વગેરેમા, વક્ષસ્કાર પર્વતોમા, વર્ષ-શૈલ-જગતીના કોટ-વેદિકા વગેરે દ્વાર-દ્વીપ અને સમુદ્રોમા 'સ્વસ્થાનત' પૃથ્વીકાયિક લ્પોની ઉત્પત્તિ છે ૧૭૦-૧૭૩

હવે 'બાદર' અપ્કાયલ્પોના સ્થાન વિષે

સ્વસ્થાનતોઽમ્બુકાયાનાં સ્થાનાન્યુક્તાનિ સૂરિભિઃ ।

ઘનોદધિવલયેષુ ઘનોદધિષુ સસસુ ॥ ૧૭૪ ॥

અથઃ પાતાલકુમ્ભેષુ ભવનેષ્વાસુરેષુ ચ ।

ઊર્ધ્વલોકે વિમાનેષુ સ્વર્ગપુષ્કરણીષુ ચ ॥ ૧૭૫ ॥

તિર્યગ્લોકે ચ કૂપેષુ નદીનદસરસુ ચ ।

નિર્ઝરોઽઙ્ગરવાપીષુ ગત્તાકેદારપક્ષિષુ ॥ ૧૭૬ ॥

જલાશયેષુ સર્વેષુ શાશ્વતાશાશ્વતેષુ ચ ।

દ્વીપેષુ ચ સમુદ્રેષુ બાદરાપ્કાયસમ્ભવઃ ॥ ૧૭૭ ॥ કલાપકમ્ ॥

इति अप्कायस्थानानि ॥

સ્વસ્થાનતોઽગ્નિકાયાનાં સ્થાનમાહુર્જિનેશ્વરાઃ ।

નરક્ષેત્રં દ્વિપાથોધિસાર્ધદ્વીપદ્વયાત્મકમ્ ॥ ૧૭૮ ॥

तत्रापि काले युगलिनामग्निं काले च विलवासिनाम् ।

વિદેહેષ્વેવ સર્વાસુ કર્મભૂષુ તતોઽન્યદા ॥ ૧૭૯ ॥

किंच ऊर्ध्वाधोलोकयोर्नाय तिर्यग्लोकेऽप्यसौ भवेत् ।

સદા વિદેહે ભરતૈરવતેષુ ચ કર્હિચિત્ ॥ ૧૮૦ ॥

ઘનોદધિના વલયોમા સાત ઘનોદધિમા, અથ પાતાલકુમ્ભોમા તથા અસુરોના ભવનોમા, ઉર્ધ્વ વિમાનોમા તથા સ્વર્ગની પુષ્કરણીઓમા, તિર્યક્ કૂવાઓમા, નદી નદ અને તળાવોમા, અણુવાળી વાવોમા, ખાઈઓ તથા ક્યારાઓની હારોમા, તથા શાશ્વત-અશાશ્વત સર્વ જળા શયોમા તથા દ્વીપ અને સમુદ્રોમા 'સ્વસ્થાનત' બાદર અપ્કાયનો સ ભવ છે ૧૭૪-૧૭૭

હવે બાદર અગ્નિકાય જીવોના મ્થાન વિષે

‘સ્વસ્થાનથી’ અગ્નિકાયોનું મ્થાન છે સમુદ્ર અને અહીંદ્વીપાત્મક મનુષ્યક્ષેત્ર છે તેમા પણ યુગળીયાઓને તથા જિલવાગ્નીઓને અસુદ્ર ઝાળે અગ્નિ હોય છે વિદેહોમા હ મેગા હોય છે તથા સર્વકર્મભૂમિઓમા કોઈક કાળે હોય છે ૧૭૮-૧૭૯

વળી ઉર્ધ્વ અને અધોલોકમા એ નથી હોતો, તિર્યગ્લોકમા હોય છે, વિદેહમા હમ્મેશા હોય છે, તથા ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રમા તે કોઈક મમયે હોય છે ૧૮૦,

પાકદાહાદિસંતાપ તનુતે નરકેષુ ય. ।

સ નાગ્નિઃ કિન્તુ તત્તુલ્યાંસ્તે વિકુર્વન્તિ પુદ્ગલાન્ ॥ ૧૮૧ ॥

યા ચોષ્ણવેદના તેષુ શ્રૂયતેઽત્યન્તદારુણા ।

પૃથિવ્યાદિપુદ્ગલાનાં પરિણામ સ તાદૃશઃ ॥ ૧૮૨ ॥

તથોક્તમ્—

નનુ સપ્તસ્વપિ પૃથ્વીષુ તેજસ્કાયિકવર્જપૃથ્વીકાયિકાદિસ્પર્શો નાર
કાણાં યુક્ત તેષાં તાસુ વિદ્યમાનત્વાત્ । તેજસ્કાયસ્પર્શસ્તુ કથમ્ ।
વાદરતેજસાં સમયક્ષેત્રે એવ સદ્ભાવાત્ । સૂક્ષ્મતેજસા પુનસ્તત્ર સદ્ભા
વેઽપિ સ્પર્શનેન્દ્રિયાવિષયત્વાત્ इति ॥ અત્રોચ્યતે । इह તેજસ્કાયિકસ્યેવ
પરમાધાર્મિકનિર્મિતજ્વલનસદૃશવસ્તુન સ્પર્શઃ તેજસ્કાયિકસ્પર્શઃ इति
વ્યાખ્યેયમ્ । ન તુ સાક્ષાત્તેજસ્કાયિકસ્યૈવ ॥ અથવા ભવાન્તરાનુભૂતતેજ
સ્કાયિકપર્યાયપૃથિવીકાયિકસ્પર્શપેક્ષયા વ્યાખ્યેયમ્ ॥ इति ભગવતી
શતક ૧૩ ઉદ્દેશ ૪ વૃત્તૌ ॥

વળી નરકને વિષે જે પાક, દાહ વગેરે હુ એનો અનુભવ કરાવે છે તે કંઈ અગ્નિ નથી
પણ પરમાધાર્મીઓએ વિકુર્વેલા અગ્નિએવા પુદ્ગળો છે અને તે નરકના શ્વેતને જે ઉષ્ણ વેદના
થતી કહેવાય છે તે પૃથ્વી વગેરે પુદ્ગળોનો એવા પ્રકારનો પરિણામ છે ૧૮૧-૧૮૨

આ સબધમા ભગવતી સૂત્રના તેરમા શતકના એથા ઉદ્દેશની વૃત્તિમા નીચે પ્રમાણે
કહ્યું છે —

ઠાઇ માણસ અહિ એવી શકા ઉપસ્થિત કરે કે “ સાતે પૃથ્વીઓમા નારદીના શ્વેતને
તેજસ્કાય વિના બીજા ત્રણ અર્થાત્ પૃથ્વીકાય-અપ્કાય અને વાયુકાયનો, સ્પર્શ થાય છે એમ
કહો છો તે તો યુક્ત છે કેમકે ત્યા તે ત્રણે વિદ્યમાન છે, પરન્તુ તેઓને તેજસ્કાયનો સ્પર્શ
કયાથી-કેવીરીતે થાય ? ન જ થાય કેમકે બાદર તેજસ્કાયો મનુષ્યક્ષેત્રમા જ હોય છે, અને
સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયો ત્યા છે ખરા પણ તે સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય નથી ” આ શકાનું સમાધાન
આ પ્રમાણે — અહીં ‘તેજસ્કાય’ માના ‘તેજસ્ય’ નો અર્થ ‘પરમાધાર્મીકૃત અગ્નિસદૃશ
વસ્તુ’ હોવો એટલે, ‘તેજસ્કાયનો સ્પર્શ’-એનો અર્થ એમ કે-પરમાધાર્મીની નીપજાવેલી
અગ્નિસંગી વસ્તુનો સ્પર્શ-જે તેજસ્કાયનો જ બાણે સ્પર્શ હોય એવો લાગે છે (સાક્ષાત્
તેજસ્કાયનો સ્પર્શ કરે છે એમ અમારૂં જણે નથી) અથવા ‘કોઇ અન્ય ભવમા અનુભવેલા
તેજસ્કાયિકના પર્યાયો સરળો પૃથ્વીકાયિકનો સ્પર્શ’ એમ લેવું

સ્વર્ગાદૌ ધૂપઘટ્યાદિ શ્રૂયતે ચરિકલાગમે ।

તત્તુલ્યાઃ પુદ્ગલાસ્તેऽપિ કૃત્રિમાકૃત્રિમાત્મકાઃ ॥ ૧૮૩ ॥

एतच्च अर्थतः प्राय तृतीयतुर्योपांगयोरेव ॥

ग्रन्यान्तरेऽपि—

પર્ચિદિયર્ગિદિય ઉઠે ય અહે ય તિરિયલોષ ય ।

વિર્ગલિદિયજીવા પુણ તિરિયલોષ મુણેયઠ્ઠા ॥ ૧૮૪ ॥

પુઢવીશ્રાઉવળાસ્સઙ વારસકપ્પેસુ સત્તપુઢવીસુ ।

પુઢવી જાસિદ્ધિસિલા તેઝ નરચિત્તતિરિલોષ ॥ ૧૮૫ ॥

સુરલોશ્રવાવિમજ્જે મચ્છાઈ નરિથ જલયરા જીવા ।

ગેવિજ્જે ન હુ વાવી વાવિશ્રમાવે જલ નરિથ ॥ ૧૮૬ ॥

इति अग्निकायस्थानम् ॥

घनानिलवलयेषु घनानिलेषु सतसु ।

तनुवातवलयेषु तनुवातेषु सतसु ॥ ૧૮૭ ॥

अधोलोके च पातालकुम्भेषु भवनेषु च ।

છિદ્રેષુ નિષ્કુટેષ્વેવં સ્વસ્થાનં વાયુકાયિનામ્ ॥૧૮૮॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્વર્ગાદિમા ધુપધટી વગેરે હોવાતુ આગમમા કહેવાય છે તે પણ આ તેજસ્કાય મદશ કૃત્રિમ તેમજ અકૃત્રિમ પુદ્ગળો છે ૧૮૩

આ ભાવાર્થેનુ ત્રીજા અને ચોથા ઉપાગમા જ કહેલુ છે

અન્ય અન્યમા પણ કહ્યુ છે કે —

પ એન્દ્રિય અને એકેન્દ્રિય પ્રાણીઓ ઉર્ધ્વ-અધો-અને તિર્થગ્-લોકમા હોય છે પણ વિઙ્કેન્દ્રિય એટલે જો-તણ અને-ચાગ ઇન્દ્રિયોવાળા તો તિર્થગ્લોકમા જ સમજવા વળી પૃથ્વીકાય, અગ્નિકાય અને વનસ્પતિકાય બાર દેવલોકમા અને સાત પૃથ્વીઓમા હોય છે એમા ચે પૃથ્વીકાય યાવત્ નિદ્ધશિલા સુધી ટાય છે અને તેહકાય એટલે તેજસ્કાય-અગ્નિકાય તિર્થ-ગ્લોકને વિષે મનુષ્યક્ષેત્રમા હોય છે વળી દેવલોકની વાવોમા મન્યાદિ જળચર જીવો હોતા નથી, ઐવેયકમા વાવો હોતી નથી અને વાવોને અભાવે જળ પણ હોય નહિ ૧૮૪-૧૮૬

હવે બાદર વાયુકાયજીવોના સ્થાન વિષે.

ઘનવાયુના વલયોને વિષે માત્ર ઘનવાયુમા, તનુવાયુના વલયોને વિષે સાત તનુવાયુમા, અધોલોકને વિષે પાતાળકુલોમા, ભવનોમા, છિદ્રોમા અને નિષ્કુટોને વિષે વાયુકાયોનુ સ્વસ્થાન છે ૧૮૭-૧૮૮

ઊર્ધ્વલોકે ચંકલ્પેષુ વિમાનેષુ તદાલિષુ ।

વિમાનપ્રસ્તટચ્છિદ્રનિષ્કુટેષુ તદુદ્ભવ ॥ ૧૮૯ ॥

તિર્યગ્લોકે દિત્તુ વિદિત્ત્વધેશ્ચોર્ધ્વં ચ તજ્જનિ ।

જગત્યાદિગવાત્તેષુ લોકનિષ્કુટકેષુ ચ ॥ ૧૯૦ ॥

इति वायुकायस्थानम् ॥

‘પ્રત્યેકઃ સાધારણશ્ચ દ્વિવિધોઽપિ વનસ્પતિઃ ।

પ્રાયોઽપ્કાયસમઃ સ્થાનૈઃ જલાભાવે હ્યસૌ કુત ॥ ૧૯૧ ॥

इति वनस्पतिस्थानम् ॥

उपपातसमुद्घातनिजस्थानैः भवन्ति हि ।

લોકાસંખ્યાતમે ભાગે પર્યાપ્તા વાદરા ઇમે ॥ ૧૯૨ ॥

तत्र वायोः तु अय विशेषः पञ्चसग्रहवृष्टौ—

॥ વાયરપવણા અસંખ્યજેત્તિ ॥ લોકસ્ય યદિકમપિ શુપિરં તત્ર સર્વત્ર પર્યાપ્તવાદરવાયવ પ્રસર્પન્તિ । યત્પુનઃ અતિનિવિઢનિચિતતયા શુપિરહીન કનકગિરિમખ્યાદિ તત્ર ન । તત્ત્વ લોકસ્યાસંખ્યેયભાગમાત્રમ્ । તતઃ એક મસંખ્યેયભાગં મુક્ત્વા શેષેષુ સર્વેષુ અપિ અસંખ્યેયેષુ ભાગેષુ વાયવો વર્તન્તે । ઇતિ ॥

ઊર્ધ્વલોકને વિષે સર્વદેવલોકોભા-વિમાનોભા અને એમની શ્રેણિઓભા, વળી વિમાનોના પ્રસ્તટો, છિદ્રો અને નિષ્કુટોભા આ વાયુકાયણવોની ઉત્પત્તિ છે ૧૮૯

વળી તિર્યગ્લોકને વિષે દિશાઓભા તેમજ વિદિશાઓભા, ઉપર તેમજ નીચે, તેમ વળી ‘જગતી’ આદિકના ગવાક્ષોભા અને લોકોના ગૃહોધાનોભા પણ વાયુકાયની ઉત્પત્તિ છે ૧૯૦ હવે બાદર વનસ્પતિકાયણવોના સ્થાન વિષે

જે અપ્કાયના સ્થાનો છે તેજ પ્રત્યેક અને સાધારણ-બન્ને પ્રકારની વનસ્પતિના સ્થાનો છે કારણ કે જ્યાં જળ હોય ત્યાં જ વનસ્પતિ હોય ૧૯૧ ઇતિ

આ પર્યાપ્ત બાદર છવોના ઉપપાત, સમુદ્ઘાત અને સ્વચ્ચાનો ‘લોક’ ના અસખ્યમા ભાગમા હોય છે ૧૯૨

પણ એમા, વાયુના સજ ઘમા પચમ ગ્રહવૃત્તિમા વિશેષતા બતાવી છે તે આ પ્રમાણે - ‘લોક’ મા જ્યાં જ્યાં પોલાણ છે ત્યાં સર્વત્ર પર્યાપ્ત-બાદર-વાયુનો વિસ્તાર છે પણ મેરૂપ વર્તનો મધ્યભાગ વગેરે જે જે પ્રદેશ અત્યન્ત નિષીઠ અને નિચિત હોઇને પોલાણ વિનાના હોય ત્યાં તે વાયુનો પ્રચાર નથી એ પ્રદેશ ‘લોક’ ના અસખ્યમા ભાગ બેટલો છે, એટલે એટલા એ પ્રદેશ શિવાય બીજી સર્વ જગાએ આ વાયુનો પ્રચાર છે

પર્યાસવાદરવનસ્પતય ઉપપાતસમુદ્ધાતાભ્યાં સર્વલોકવ્યાપિન.
સ્વસ્થાનતો લોકાસલ્લેયભાગે । ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ ॥

અપર્યાસાસ્તુ સર્વે સ્વસ્થાનૈઃ પર્યાસતન્નિમા ।

ઉપપાતસમુદ્ધાતૈસ્ત્વશેષલોકવર્ત્તિનઃ ॥ ૧૯૩ ॥

નવરમ્ ।

ત્રહિકાયસ્ત્વપર્યાસસ્તિર્યગ્લોકસ્ય તદ્દકે ।

ઉપપાતેન નિર્દિષ્ટો દ્વયોર્લોકકપાટયો. ॥ ૧૯૪ ॥

તત્તૈવમ્ ।

આલોકાન્તં દીર્ઘે સાર્ધદ્વીપામ્બુધિદ્વયવિશાલે ।

અથઊર્ધ્વ લોકાન્તસ્પૃશી કપાટે ઉભે કલ્પ્યે ॥ ૧૯૫ ॥

તયોઃ કપાટયોઃ તિર્યગ્લોકેઽન્યામ્બોધિસીમનિ ।

યોજનાષ્ટાદશશતવાહલ્યે સર્વતોઽપિ હિ ॥ ૧૯૬ ॥

અપર્યાસવાદરામે સ્થાનં સ્યાદુપપાતતઃ ।

તિર્યગ્લોક કપાટસ્થમેવ કેઽપ્યત્ર મન્વતે ॥ ૧૯૭ ॥

ત્રિધા વાદરપર્યાસા તેજસ્કાયિકદેહિનઃ ।

સ્યુરેકભવિકા વદ્ધાયુષશ્ચામ્બુદિતાયુષઃ ॥ ૧૯૮ ॥

વળી પર્યાસિ વાદર વનસ્પતિના ઉપપાત અને સમુદ્ધાત સર્વલોકને વિષે હોય છે અને એના 'સ્વ'સ્થાન લોકના અસખ્યમા ભાગમા હોય છે—એમ પદ્મવજ્રાસૂત્રની વૃત્તિના કર્તા કહે છે સર્વે 'અપર્યાસિ' ના અસ્થાન 'પર્યાસિ' ની મરખા જ છે અને એના ઉપપાત અને સમુદ્ધાત સર્વલોકમા હોય છે ૧૯૩

અહિ કંઈ વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે —

અપર્યાસિ અગ્નિકાય ઉપપાતવડે તિર્યગ્લોકના તટ પર બે લોકરૂપ કપાટમા રહેલો છે તે આ પ્રમાણે —એક લોકાત સુધી દીર્ઘ, અઢીદ્વીપમહિત બે માગરોપમ બેટલા વિસ્તૃત તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ દિગાએ લોકાતને અર્થ કરતા હોય એવા બે કપાટો અપવા ૧૯૫

એ બેઉ કપાટોમા, તથા—અતિમ સમુદ્રસુધીના અને સર્વત અદારશત યોજનની બાકાઈવાળા એવા તિર્યગ્લોકમા, ઉપપાતથી 'અપર્યાસિવાદરઅગ્નિકાય' નું સ્થાન છે બે કે કેટલાક એમ કહે છે કે કપાટસ્થ તિર્યગ્લોક જ એનું સ્થાન છે ૧૯૬-૧૯૭

વાદરપર્યાસ અગ્નિકાયના જીવના ત્રણ ભેદ છે (૧) એકભવી (૨) બદ્ધાયુ અને (૩) ઉદિતાયુ ૧૯૮

તત્ર યેઽનન્તરભવે ઉત્પત્સ્યન્તેઽગ્નિકાયિષુ ।

અપર્યાસવાદરેષુ ત એકભવિકા સ્મૃતા ॥ ૧૯૯ ॥

યે તુ પૂર્વભવસત્કતૃતીયાંશાદિષુ ધ્રુવમ્ ।

વદ્ધસ્થૂલાઽપર્યાપ્ત્યાગ્ન્યાયુષ્કા વદ્ધાયુષશ્ચ તે ॥ ૨૦૦ ॥

યે તુ પૂર્વભવ સ્યન્ત્વા સાક્ષાદનુભવન્તિ વૈ ।

સ્થૂલાપર્યાસવદ્ધ્યાયુસ્તે ભવન્ત્યુદિતાયુષઃ ॥ ૨૦૧ ॥

તત્રૈકભવિકા વદ્ધાયુષશ્ચ દ્રવ્યતઃ કિલ ।

સ્થૂલાપર્યાસાગ્નયઃ સ્યુ ભાવતસ્તૂદિતાયુષઃ ॥ ૨૦૨ ॥

અત્ર ચ

દ્રવ્યતો વાદરાઽપર્યાસાગ્નિભિઃ ન પ્રયોજનમ્ ।

સ્થૂલાપર્યાસાગ્નયો યે ભાવતઃ તૈ પ્રયોજનમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

તતથ

યથપ્યુક્તકપાટાભ્યાં તિર્યગ્લોકાશ્ચ યે વહિઃ ।

ઉદિતવાદરાપર્યાસાગ્ન્યાયુષ્કા ભવન્તિ હિ ॥ ૨૦૪ ॥

તેપ્યુચ્યન્તે તથાત્વેન ઋજુસૂત્રનયાશ્રયાત્ ।

તથાપિ વ્યવહારસ્ય નયસ્યાશ્રયણાદિહ ॥ ૨૦૫ ॥

એમા જેઓ લવિધના-અનન્તર લવમા અપર્યાસબાદર અગ્નિકાયોને વિષે ઉત્પત્ત થવાના હોય છે તેઓ ‘ એકભવી ’ કહેવાય છે ૧૯૯

જેઓએ ગતલવના તૃતીયાંશને વિષે બાદર અપર્યાસ અગ્નિકાયનુ આયુષ્ય બાધેલ હોય છે એઓ ‘ બદ્ધાયુ ’ કહેવાય છે ૨૦૦

વળી જેઓ પૂર્વલવને છોડીને બાદરઅપર્યાસઅગ્નિકાયનુ આયુષ્ય અનુભવે છે તે ઉદિતાયુ કહેવાય છે ૨૦૧

એ ત્રણેમા પહેલા અને બીજા પ્રકારવાળા ‘ દ્રવ્યથી ’ બાદરઅપર્યાસઅગ્નિકાય છે, અને ત્રીજા પ્રકારવાળા ‘ ભાવથી ’ છે ૨૦૨

અત્યારે અહિં આપણે ‘ દ્રવ્યથી ’ જેઓ બાદરઅપર્યાસઅગ્નિકાયો છે તેમની સાથે કઇ પ્રયોજન નથી ‘ ભાવથી ’ જેઓ એવા છે એમની માથે પ્રયોજન છે ૨૦૩

અને તેથી, યદપિ પૂર્વોક્ત કપાટથક્રી અને તિર્યગ્લોકથી બહાર જેઓ ઉદિતબાદર અપર્યાસઅગ્નિકાયના આયુષ્યવાળા હોય છે તેઓ પણ ‘ ઋજુસૂત્રનયથી ’ એ ભતના કહેવાય છે, તોપણ ‘ વ્યવહારનયથી ’, જેઓ સ્વસ્થાનસમગ્રેણિવાળા એક કપાટોમા રહેવા હોય

દ્રવ્યલોક] 'એક' પર્યાસ' ની નિશ્રાણ 'અસહ્ય' 'અપર્યાસ' હોય । (૩૮૫)

યે સ્વસ્થાનસમશ્રેણિકપાટદ્વયસસ્થિતાઃ ।

સ્વસ્થાનાનુગતે યે ચ તિર્યગ્લોકે પ્રવિષ્ટકાઃ ॥ ૨૦૬ ॥

તે એવ વ્યપદિશ્યન્તેઽપર્યાસવાદરાગ્નયઃ ।

શેષાઃ કપાટાન્તરાલસ્થિતા નૈવ તથોદિતાઃ ॥૨૦૭॥ કલાપકમ્ ।

યે નાદ્યાપ્યાગતસ્તિર્યગ્લોકેઽથવા કપાટયોઃ ।

તે પ્રાકૃતનભવાવસ્થા એવ ગણ્યા મનીષિભિઃ ॥ ૨૦૮ ॥

ઉક્ત ચ પ્રજ્ઞાપનાયુતૌ—

પણ્યાલલલ્લપિહુલા દુન્નિ કવાહા ય હ્રદિસિ પુહા ।

લોગંતે તેસિ તો જે તેડ તે ઝ ઘિપ્પન્તિ ॥ ૨૦૯ ॥

તત ઉક્તમ્— ઉવવાણં દોસુ કવાહેસુ તિરિયલોગતદ્દે ય ॥

પૃથ્વ્યાદિપુ ચતુર્ણેકપર્યાસનિશ્રયા મતાઃ ।

અસહ્યેયા અપર્યાસા જીવા વનસ્પતેઃ પુનઃ ॥ ૨૧૦ ॥

પર્યાસસ્ય ચૈકૈકસ્ય પર્યાસા નિશ્રયા સ્મૃતાઃ ।

અસહ્યેયાશ્ચ સંહ્યેયા અનન્તા અપિ કુત્રચિત્ ॥૨૧૧॥ યુગ્મમ્ ॥

છે તથા જેઓએ અવધાનાનુગત તિર્યગ્લોકમા પ્રવેશ કરેલો હોય છે તેઓ જ એ જાતના કહેવાય છે કપાટની અદર રહેલા બાકીના, એવા નથી કહેવાતા ૨૦૪-૨૦૭

વળી જેઓ અધાપિમર્થન્ત તિર્યગ્લોકમા પ્રવેશ પામી શક્યા નથી તેમને તો પૂર્વ ભવની જ અવસ્થા છે એમ સમજી લેવું ૨૦૮

આ મ બ ધ મા પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની વૃત્તિમા એમ કહ્યું છે કે —

પીસતાળીશ લક્ષ યોજનના વિન્તારનાગા જે કપાટ છયે દિશાએ લોકાત સુધી પહોંચ્યા છે એની અદર જે અગ્નિકાયજીવો રહેલા છે તે અહિ ગ્રહણ કરવા-અમજવા ૨૦૯

અને તેથીજ 'જે કપાટની અદર તેમજ તિર્યગ્લોકના તટ પર 'ઉપપાતથી' રહેલા છે' એમ કહ્યું છે

પૃથ્વી આદિ ચારમા, અર્થાત પૃથ્વી-અપ્-તેજ અને વાયુ-કાયમા 'એક' પર્યાસની નિશ્રાયે અસહ્ય અપર્યાસિ હોય છે, અને વનસ્પતિગણમા એક પર્યાસની નિશ્રાયે (૧) અમજ્ય, (૨) સંખ્યાત અને (૩) અનન્ત એમ ત્રણ જાતના 'અપર્યાસિ' હોય છે ૨૧૦-૨૧૧

તથા ચ સંખ્યાસંખ્યાસ્તુ પર્યાપ્તપ્રત્યેકતરુનિશ્ચયા ।

અનન્તા એવ પર્યાપ્તસાધારણવનાશ્રિતા ॥ ૨૧૨ ॥

इति बादराणां स्थानानि ॥ २ ॥

પર્યાપ્તચત્તુરશ્રી અપર્યાપ્તાન્યભેદતઃ ।

પ્રાણાશ્ચત્વારોઽદ્ભવન્નશ્વાસાયૂપિ ત્વગિન્દ્રિયમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

इति पर्याप्तिः ॥ ३ ॥

પૃથ્વ્યમ્બુવહ્નિમરુતાં પ્રત્યેક પરિકીર્તિતા ।

યોનિલક્ષાઃ સત્ સત્ સત્સત્સિત્તમપ્રભૈઃ ॥ ૨૧૪ ॥

યોનીનાં દશલક્ષાણિ સ્યુઃ પ્રત્યેકમહીરુહામ્ ।

સાધારણતરૂણાં ચ યોનિલક્ષાશ્ચતુર્વશ ॥ ૨૧૫ ॥

इति योनिः ॥ ४ ॥

દ્વાદશ સત્ ત્રીણિ ચ સપ્તાષ્ટાવિંશતિશ્ચ લક્ષાણિ ।

કુલકોટીનાં પૃથ્વીજલામ્બનિલમૂરુહાં ક્રમતઃ ॥ ૨૧૬ ॥

અને એમાં પણ એકે પર્યાપ્તપ્રત્યેકવનસ્પતિકાયની નિશ્ચયે, ‘ અપર્યાપ્ત ’ સ્ત ખ્યાત અને આસ ખ્યાત જેટલા હોય છે, ત્યારે એકે પર્યાપ્તસાધારણ વનસ્પતિકાયની નિશ્ચયે, તેઓ અનન્તા હોય છે ૨૧૨

એ પ્રમાણે બાદરાનાં સ્થાનો વિષે વિવેચન સ પૂર્ણ (૨)

હવે એમની પર્યાપ્તિઓ વિષે (૩)

એઓને અર્થાત્ એ બાદર એકેન્દ્રિયોને પર્યાપ્તિઓ ત્રણ કે ચાર હોય છે અપર્યાપ્તિને ત્રણ, અને પર્યાપ્તિને ચાર વળી એમને પ્રાણ ચાર છે કાયબળ, શ્વાસોચ્છવાસ, આયુષ્ય અને રૂપેન્દ્રિય ૨૧૩

હવે એમની યોનિસખ્યા વિષે (૪)

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેલિકાય અને વાઉકાય—એ પ્રત્યેકની સાત સાત લાખ યોનિ કહી છે વળી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની દશ લાખ, અને સાધારણ વનસ્પતિકાયની ચૈદ લાખ યોનિ કહી છે ૨૧૪-૨૧૫

હવે એમની કુળસખ્યા વિષે (૫)

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેલિકાય, વાઉકાય અને વનસ્પતિકાય—એ પાંચેની કુલકોટિ અનુક્રમે

एवं च सप्तपंचाशल्लक्षाणि कुलकोटयः ।

एकेन्द्रियाणां जीवानां संग्रहणयनुसारतः ॥ २१७ ॥

આચારાંગદૃતૌ તુ—

कुलकोटि सप्तसहस्रा वृत्तिसद्वृत्तनव य पणवीसा ।

एगिंदियवितिइंदियचउरिंदियहरियकायाणम् ॥ २१८ ॥

अद्धत्तेरसधारसदसदनव चेव कोटिलखत्वाइं ।

जलयरपखिलचउपयउरभुअपरिसप्पजीवाणं ॥ २१९ ॥

पणवीसं छव्वीસં च सप्तसहस्राइं नारयसुराणं ।

धारस य सप्तसहस्रा कुलकोटीय मणुस्साणं ॥ २૨૦ ॥

एव द्वीन्द्रियादिष्वपि संग्रहणमभिप्रायेण वक्ष्यमाणेषु कुलकोटि

संख्यासु मतान्तरं अत एवाभ्यूहम् ॥

तथा लक्षाणि कुलकोटीનાં ષોડશોક્તાનિ તાત્ત્વિકૈઃ ।

केवल पुण्यजातीनां तृतीयोपांगदेशिभिः ॥ २२१ ॥

તાનિ ચૈવમ્—

ખારલાખ, સાતલાખ, ત્રણલાખ, સાતલાખ અને અઢ્યાવીશલાખ છે આ પ્રમાણે એક દસ સત્તાવન લાખ કુળકોટિ સમૂહથી અથવા એકેન્દ્રિય છત્રોની કહી છે ૨૧૬-૨૧૭

પરંતુ આચારાંગસૂત્રમા કુળકોટિઓ નીચે પ્રમાણે કહી છે —

એકેન્દ્રિયોની બત્રીશ લાખ, બેકેન્દ્રિયોની આઠ લાખ, તેકેન્દ્રિયોની આઠ લાખ, ચક્રેન્દ્રિયોની નવલાખ અને વનસ્પતિકાયોની પચવીશ લાખ વગી જળચરોની માઠામારલાખ, પક્ષીઓની બાર લાખ, ચતુષ્પદોની દશ લાખ, ઉપરિસર્પોની દશ લાખ અને ભુજપરિસર્પોની નવ લાખ વગી નારકીઓની પચવીશ લાખ, દેવતાઓની છબ્વીશ લાખ અને મનુષ્યોની ચૌદ લાખ ૨૧૮-૨૨૦

આમ મતાન્તર છે વગી બેકેન્દ્રિયાદિક છત્રોની કુલકોટિ (જે હવે પછી કહેશુ) — તેન સખ્યા સબધી પણ બેકેન્દ્રિય મતલેહ છે

વગી ત્રીજા ઉપાગમા તત્ત્વસબધી ઉપદેશ છે ત્યા કેવળ પુણ્યની ભત્તિઓની જ સોજ-લાખ કુળકોટી ગણાવી છે ૨૨૧

તે આ પ્રમાણે —

ચત્સો લક્ષ્મીકોઢ્યોઽમ્મોરુહાણાં જાતિભેદત્ ।

કોરિંટકાદિજાતીનાં ચત્સ સ્થલજન્મનામ્ ॥ ૨૨૨ ॥

ચત્સો ગુલ્મજાતીનાં જાત્યાદીનાં વિશેષત્ ।

મધૂકાદિમહાવૃક્ષજાનાં તત્સલ્પકોટય્ ॥ ૨૨૩ ॥

ઇતિ કુલાનિ ॥ ૫ ॥

મિશ્રા સચિત્તાઽચિત્તા ચ યોનિરેષાં ભવેન્નિધા ।

ઉષ્ણાશીતોષ્ણાશીતામ્નીન્ વિના તે હ્યુષ્ણયોનય ॥ ૨૨૪ ॥

પચાપ્યેતે વિનિર્દિષ્ટા જિનૈઃ સવૃતયોનય ।

ઉત્પત્તિસ્થાનમેતેષાં સ્પષ્ટ યન્નોપલભ્યતે ॥ ૨૨૫ ॥

ઇતિ યોનિસંવૃતત્વાદિ ॥ ૬ ॥

દ્વાર્વિંશતિઃ સહસ્રાણિ વર્ષાણામોઘનો ભવેત્ ।

પૃથ્વીકાયસ્થિતિર્જ્યેષ્ઠા વિશેષસ્તન્ન દર્શ્યતે ॥ ૨૨૬ ॥

एकं वर्षसहस्र स्यात् स्थितिर्ज्येष्ठा मृदुक्षिते ।

द्वादशाब्दसहस्राणि कुमारमृत्तિકાસ્થિતિઃ ॥ ૨૨૭ ॥

ચતુર્દશ સહસ્રાણિ સિકતાયાસ્તુ જીવિતમ્ ।

મનઃશિલાયાશ્ચોત્કૃષ્ટ પોઢશાબ્દસહસ્રકા ॥ ૨૨૮ ॥

આર લાખ જગરૂક કમળ જાતિની, આર લાખ ભૂમિરૂક કોરિંટ વગેરેની જાતની, આર લાખ નાઈવગેરે શુભ જાતિની અને આર લાખ મહુડા વગેરે મોટા વૃક્ષોના પુષ્પોના જાતિની ૨૨૨-૨૨૩

હવે એમની યોનિના સવૃત્ત આદિ વિષે (૬)

આ બાદરએન્દ્રિયોની યોનિ વળી ત્રણ પ્રકારની છે (૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત અને (૩) મિશ્ર. અથવા શીન, ઉષ્ણ અને શીનોષ્ણ વળી અગ્નિગ્રાય ચિવારના બીજ બધાની ઉષ્ણ યોનિ છે. પાંચે જાતનાની યોનિ વળી સવૃત્ત છે એમ શ્રી જિનપ્રભુ સાબી ગયા છે તેમકે એમનું ઉત્પત્તિસ્થાન સ્પષ્ટ જણાતું નથી ૨૨૪-૨૨૫

હવે એમની ભવસ્થિતિ વિષે (૭)

(૧) પૃથ્વીજાયની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ‘ઓઘથી’ એટલે સામટી રીતે બાવીશહજાર વર્ષની ॥ ૨૨૬

પણ છુટક છુટક નીચે પ્રમાણે છે —

મૃદુ એટલે ગેમળ હેય તેની ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર વર્ષની, કુમારી માટીની ઉત્કૃષ્ટ બાર

અષ્ટાદશસહસ્રાણિ શર્કરાણાં ગુરુસ્થિતિઃ ।

દ્વાવિંશતિ. સહસ્રાણિ સ્યાત્સાશ્માદિચ્છરણિતેઃ ॥ ૨૨૯ ॥

સપ્ત વર્ષસહસ્રાણિ જ્યેષ્ઠા સ્યાદમ્ભસાં સ્થિતિઃ ।

ત્રયો વર્ષસહસ્રાશ્ચ મરુતા પરમા સ્થિતિઃ ॥ ૨૩૦ ॥

અહોરાત્રાશ્ચયોઽગ્નીનાં દશવર્ષસહસ્રકાં ।

પ્રત્યેકભૂરુહામન્યેષાં તુ સાન્તર્મુહૂર્તકમ્ ॥ ૨૩૧ ॥

જનિતેઽન્તર્મુહૂર્તે ચ સ્વસ્વોત્કૃષ્ટસ્થિતે ચલુ ।

પચાનામપ્યમીષાં સ્યાત્ જ્યેષ્ઠા પર્યાપ્તતાસ્થિતિઃ ॥ ૨૩૨ ॥

અન્તર્મુહૂર્ત સર્વેષાં યતોઽપર્યાપ્તતાસ્થિતિઃ ।

અન્તર્મુહૂર્તે ક્ષિપ્તેઽસ્મિન્ સ્થિતયસ્તાઃ સ્યુરોઘતઃ ॥ ૨૩૩ ॥

પંચાનામપ્યથૈતેષા જઘન્યતો મવસ્થિતિઃ ।

અન્તર્મુહૂર્તમાનૈવ દૃષ્ટા દૃષ્ટજગદ્રથૈઃ ॥ ૨૩૪ ॥

અપર્યાપ્તાનાં પચાનામપ્યેષાં સ્યાત્ મવસ્થિતિઃ ।

અન્તર્મુહૂર્તપ્રમિતા જઘન્યા પરમાપિ ચ ॥ ૨૩૫ ॥

હજાર વર્ષની, સિકતા એટલે રેતીની આદ હજાર વર્ષની, મન શિલની સોળ હજાર વર્ષની, ગાગડા જેવી હોય એની આઠાર હજાર વર્ષની, અને નક્કર પથર ટોય એની બાવીશ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ છે ૨૨૭-૨૨૯

(૨) અપૃકાય એટલે જળ-એની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ માત્ર હજાર વર્ષની છે, (૩) વાઉકાયની ત્રણ હજાર વર્ષની, અને (૪) અગ્નિની ત્રણ અહોરાત્રીની છે વગી (૫) પ્રત્યેક-વનસ્પતિકાયની દશ હજાર વર્ષની, અને સાધારણ-વનસ્પતિકાયની અન્તર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ છે ૨૩૦-૨૩૧

તેમની તેમની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિમાંથી અન્તર્મુહૂર્ત બાદ કરવાથી, આ પાચેની ઉત્કૃષ્ટ પચાં પ્તપણાની ગ્થિતિ આવી રહે છે ઠાણુ કે મર્વની અપર્યાપ્ત ગ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે એટલે એની આદ અન્તર્મુહૂર્ત લેખવવામાં આવે ત્યારે જોવાથી તે સ્થિતિ થાય છે ૨૩૨-૨૩૩

વગી એ પાચેની જઘન્ય ભવસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર જ છે-એમ શ્રી જિનભગવાને બોધેને કહ્યું છે ૨૩૪

વળી એ પાચે 'અપર્યાપ્ત'ની ભવસ્થિતિ જઘન્યતે તેમજ ઉત્કૃષ્ટત અન્તર્મુહૂર્તની છે ૨૩૫

इति भवस्थितिः ॥ ७ ॥

स्थूलक्षમાदीनां चतुर्णां स्थूलदेववनस्य च ।

सप्ततिः कोटिकोट्योऽम्भोधीनां कायस्थितिः पृथक् ॥ ૩૩૬ ॥

ओघतो वादरत्वे सा वादरे च वनस्पतौ ।

उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योः यावत्स्यः ता ब्रवीम्यथ ॥ ૩૩૭ ॥

अगुलासल्यांशमाननभस्थाभ्रप्रदेशकैः ।

प्रतिक्षणहृतैर्याः स्युः तावती ता विचिन्तय ॥ ૩૩૮ ॥

निगोदे रोगतः सूक्ष्मवादरत्वाविवक्षया ।

द्वौ पुद्गलपरावर्त्तौ सार्धौ कायस्थितिः भवेत् ॥ ૩૩૯ ॥

पर्याप्तत्वे क्षમાदीના પ્રત્યેક કાયસથિતિઃ ।

સરળેયાબ્દસહસ્રાત્મા વહે સરુપદિનારિકા ॥ ૩૪૦ ॥

विशेषश्चात्र पर्याप्तत्वे वादराया क्षिप्तेः कायस्थितिर्भवेत् ।

वत्सराणां लक्षमेक पदसप्ततिसहस्रयुक् ॥ ૩૪૧ ॥

तथाहि । भवेदष्टभवान् यावत् ज्येष्ठायुःस्थितिकायिकः ।

ज्येष्ठायुष्कक्षितित्वेनोत्पद्यमानः पुनः पुनः ॥ ૩૪૨ ॥

હવે એમની કાયસ્થિતિ વિશે (૮)

બાહર પૃથ્વીત્રાય વગેરે આગ અને જે પ્રકારની બાહર વનસ્પતિ-એ દરેકની કાયસ્થિતિ 'ઓઘથી' શીત્તરે ઢાલકાટી સાગરોપમની છે, અને એ ઓઘની બાહરપણામાં છે બાહર વનસ્પતિમાં ઢાલકી હોય તે હવે ઠીકે —૨૩૬-૨૩૭

એક આગળના અસંખ્યમાં ભાગ જેટલા આગમાં રહેલા આકારપ્રદેશોને મનમે સમયે કાઢના જેટલી ઉત્સર્પિણીઅસર્પિણી થાય તેટલી તે હોય એમ બાબુ ૨૩૮

વળી નિગોદમાં તે આગથી સૂક્ષ્મ-૪ કે બાહરત્વની વિચક્ષા વિના જ અદીપુદ્ગલપરાવર્તની કાયસ્થિતિ હોય ૨૩૯

તેમ પર્યાપ્તપણામાં પૃથ્વીત્રાય વગેરે દરેકની, સંખ્યાત-સંખ્યા થઈ શકે એટલા હબર વર્ષોની કાયસ્થિતિ છે, અને અગ્નિત્રાયની સંખ્યા-૧ દિવસોની (કાયસ્થિતિ) છે ૨૪૦

‘હવે છુટક છુટક’ —પર્યાપ્તપણામાં બાહરપૃથ્વીત્રાયની સ્થિતિ એકલાળ ઉપર છેતર હબર વર્ષોની છે તે આગ્રમાં —ઉદ્વૃષ્ટ આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાયસ્થિતિ યાવત આઠ લવસુધી ઉદ્વૃષ્ટ આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાય તરીકે અર્થાત્ એજ યોનિમાં પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન થાય છે ૨૪૧-૨૪૨

યદુક્ત મગવત્યામ્—

ભવાદેસેણં જહગણેણં દોભવગાહણાઈ ઉક્રોસેણં અઠ્ઠભવગાહણાઈં । ઇતિ ॥

સ્થિતિરુત્કર્પતથ્ચૈકભવે પ્રોક્તા હ્રસાદ્વિનામ્ ।

દ્વાવિંશતિસહસ્રાન્દલક્ષણા પરમર્ષિભિઃ ॥ ૨૪૩ ॥

અષ્ટભિર્ગુણે ચાસ્યા ભવત્થેવ યથોદિતમ્ ।

પદસપ્તતિવર્પસહસ્રાધિકં વર્પલક્ષકમ્ ॥ ૨૪૪ ॥

પદપચાશદ્વર્પસહસ્રાણ્યેવ જલકાયિનામ્ ।

સ્યુશ્વતુર્વિંશતીરાત્રિદિવાનિ વહ્નિકાયિનામ્ ॥ ૨૪૫ ॥

સ્યુશ્વતુર્વિંશતિર્વર્પસહસ્રાણ્યનિલાદ્વિનામ્ ।

અશીતિશ્ચ સહસ્રાણિ વર્પાણાં વનકાયિનામ્ ॥ ૨૪૬ ॥

एषु सर्वेषु परमा लब्धपर्याप्ततास्थितिः ।

અન્તર્મુહૂર્તપ્રમિતા વહ્નિ તત્રાપિ ભાવનામ્ ॥ ૨૪૭ ॥

જ્ઞમાદ્યન્યતરત્વેનોત્પય યથલ્પજીવિતઃ ।

અસકૃત્ક્રોડપ્યપર્યાપ્ત એવ યાતિ ભવાન્તરમ્ ॥ ૨૪૮ ॥

એ સ બ ધ મા ભગવતીસૂત્રમા ઠ્ઠુ છે કે —

‘ ભવઆદેન ’ થી જ ધન્ય એ બન અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ બન કરે.

અને એક ભવની પૃથ્વીકાયજીવોની કાયસ્થિતિ ઉ કૃષ્ટ બાવીસ હજાર વર્ષની છે એમ પૂર્વના અપિમુનિઓ કહે છે એટલે એ લેખે આઠ ભવની ૧૭૦ હજાર વર્ષોની થઈ એ કષ્ટ વાત છે ૨૪૩-૨૪૪

વળી અપ્કાયજીવોની કાયસ્થિતિ છપ્પન હજાર વર્ષોની, અને અગ્નિકાયજીવોની ચોવીસ દિવસની છે, તેમજ વાયુકાયજીવોની ચોવીસ હજાર વર્ષની, અને વનસ્પતિવ્રધની એ ત્રી હજાર વર્ષની છે ૨૪૫-૨૪૬

વળી પણ એ સર્વમા લગ્નિધઅર્થાસપચુની ઉ કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની ૨૦૧ અહિ ભાવના આ પ્રમાણે છે—

કોઈપણ જીવ પૃથ્વીકાય વગેરેની હરકોઈ યોનિમા ઉત્પત્ત થઈને, અત્પ્રકૃતિરૂપ, તે વારવાર અર્થાસ અવસ્થામા જ ભવાન્તરમા જન, અને એવી રીતના અન્તર્મુહૂર્તવાચક કેટલાક જન તે નો સર્વ લગ્ન અન્તર્મુહૂર્તોનો સરવાળો એક અન્તર્મુહૂર્ત થાય વગેરે

ભવાંશ્ચ નાદશાન્ કાંશ્ચિત્ કુર્યાદન્તર્મુહૂર્તકાન્ ।
 તૈર્લઘ્વન્તર્મુહૂર્તૈશ્ચ સ્યાદ્ ગુર્વન્તર્મુહૂર્તકમ્ ॥ ૨૪૯ ॥
 યન્તર્મુહૂર્તમાનાશ્ચ સર્વા એતા જઘન્યતઃ ।
 પ્રરુપિતાઃ શ્રુતે કાયસ્થિતયઃ પુરુષોત્તમૈઃ ॥ ૨૫૦ ॥

इति कायस्थिति ॥ ८ ॥

औदारिकं सतैजसकर्मणमेतद्वपुस्त्रय ह्येषाम् ।
 मरुतां च वैक्रियाद्यं चतुष्टयं सभवेद्वपुषाम् ॥ २५१ ॥

इति देहाः ॥ ९ ॥

મસૂરચન્દ્રસસ્થાન ઘાદરાણાં મુલાં વપુ ।
 જલાનાં સ્તિબુકાકાર સૂચ્યોઘાકૃતિ તેજસામ્ ॥ ૨૫૨ ॥
 મરુતાં તદ્ ધ્વાજાકાર દ્વૈધાનામપિ મૂરુહામ્ ।
 સ્યુઃ શરીરાણ્યનિયતસંસ્થાનાનીતિ તદ્વિદઃ ॥ ૨૫૩ ॥

इति सस्थानम् ॥ १० ॥

असख्येयोऽङ्गुलस्यांशः क्षमादीनां देहसमिति ।
 जघन्यादुत्कर्षतश्च स एव हि महान् भवेत् ॥ २५४ ॥

આ સર્વ કાયસ્થિતિ જ્ઞાનીઓએ અન્તર્મુહૂર્તની કહી છે તે 'જઘન્યત' એટલે ઓછામાં ઓછી એટલી છે એમ સમજવું ૨૪૮-૨૫૦

હવે એમના દેહ વિષે (૯)

આ પૃથ્વીકાય વગેરેને દેહ એટલે શરીર ત્રણ છે (૧) ઔદારિક, (૨) તૈજસ અને (૩) કાર્મણ વાયુકાયને ચાર શરીર છે આ ઠઠ્ઠા એ ત્રણ અને (૪) વૈક્રિય, ૨૫૧

હવે એમના સસ્થાન વિષે (૧૦)

ખાદર પૃથ્વીકાય જીવોનું શરીર મસૂર અને ચંદ્રમાના આકારનું છે અપ્કાયોનું સ્તિબુકના આકારનું, અગ્નિકાયોનું સોયના સમૂહના આકારનું અને વાઉકાયોનું ધ્વજાના આકારનું છે વળી જેઠ પ્રકારના વનસ્પતિકાયોના શરીરનો આકાર અચોક્કસ છે-એમ એના તાજો કહે છે ૨૫૨-૨૫૩

હવે એમના દેહમાન વિષે (૧૧)

પૃથ્વી, અપ્ અને તેજસ્ કાયનું દેહમાન 'જઘન્ય' એટલે અગુણના અસખ્યમા ભાગ એટલું છે, અને 'ઉત્કૃષ્ટ' પણ એટલું જ છે, પણ તોયે જઘન્યની અપેક્ષાએ મોટું છે ૨૫૪

જઘન્યાદુત્કર્ષતશ્ચ વાયોર્યદ્વૈક્રિય વપુઃ ।

સ્યાત્તદપ્યગુલાસખ્યભાગમાત્રાવગાહનમ્ ॥ ૨૫૫ ॥

અગુલાસંખ્યાંશમાનં પ્રત્યેકદ્રોર્જઘન્યતઃ ।

ઉત્કર્ષતો યોજનાનાં સહસ્ર સાધિક વપુઃ ॥ ૨૫૬ ॥

ઉત્સેધાંગુલનિષ્પન્નસહસ્રયોજનોન્મિતે ।

જલાશયે યથોક્તાંગા સ્યુર્લતાકમલાદયઃ ॥ ૨૫૭ ॥

પ્રમાણાંગુલમાનેષુ યાનિ વાર્ધિહ્રદાદિપુ ।

ભૌમાન્યેવાઠજાનિ તાનિ વિરોધ સ્યાન્મિથોઽન્યથા ॥ ૨૫૮ ॥

તથા- ઉદ્દેધઃ ક્વ સમુદ્રાણાં પ્રમાણાંગુલજો મહાન્ ।

ક્વ લઘૂન્યઠ્ઠજનાલાનિ મિતાન્યૌત્સેધિતાંગુલૈઃ ॥ ૨૫૯ ॥

કિંચ શાલ્યાદિધાન્યજાતીનાં સ્યાન્મૂલાદિપુ સપ્તસુ ।

ધનુઃપૃથક્ત્વપ્રમિતા ગરીયસ્યવગાહના ॥ ૨૬૦ ॥

ઉત્કૃષ્ટૈવાં વીજપુષ્પફલેષુ ત્વવગાહના ।

પૃથક્ત્વમગુલાનાં યત્ પ્રોક્તં પૂર્વમર્હર્ષિભિઃ ॥ ૨૬૧ ॥

વાયુકાયનું વૈક્રિય શરીર પણ (પૃથ્વીકાય આદિની જેમ) જઘન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ એક અશુભના અસખ્યમા ભાગ જેટલું છે ૨૫૫

એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું શરીર પણ જઘન્યત એક અશુભના અસખ્યમા ભાગ જેટલું છે પણ ઉત્કૃષ્ટતા હલાર યોજનથી કંઈક અધિક છે, કેમકે ઉત્સેધાશુભને માપે સહ અયોજન ઉડા જળાશયમા, આ કદા એટલા અગમાનવાળા ઠમણ અને લતા આદિ હોય છે ૨૫૬-૨૫૭

પ્રમાણુઅશુભના માનવાળા-સમુદ્ર અને દ્રહ વગેરે છે એમાના કમળો તો લૌભ છે કેમકે એમ ન હોય તો પરસ્પર વિરોધ આવે કેમકે પ્રમાણુઅશુભનિષ્પન્ન સમુદ્રની મહાન ઉડાઈ ક્યા ? અને ઉત્સેધાશુભથી નિષ્પન્ન લઘુ એવા કમળનાળો ક્યા ? અર્થાત્ એ બે વચ્ચે મહાન અન્તર છે ૨૫૮-૨૫૯

વળી શાળ વગેરે જાતના ધાન્યોના મૂળ વગેરે જે માત વાના છે એની અવગાહના એટલે દેહમાન પૃથક્ત્વધનુષ્યપ્રમાણ છે, અને એના ખીજ, પુષ્પ અને ફળની અવગાહના પૃથક્ત્વઅશુભપ્રમાણ છે ૨૬૦-૨૬૧

મૂલે કન્દે સ્વધે તયા ય સાલે પવાલપત્તે ય ।

સત્તસુ વિ ધણુપુહત અગુલજો પુષ્પફલવીણ ॥ ૨૬૨ ॥

इति भगवती शतक २१ वृत्तौ तत्सूत्रेऽपि ॥

સાલિ કલ અયસિ વસે ફલ્લુ દમ્મે અ અમ્મ તુલસી ય ।

અદ્રે તે દસવગ્ગા અસીતિ પુણ હોંતિ ઉદ્દેસા ॥ ૨૬૩ ॥

एकैकस्मिन् वर्गे मूलादयो दशदशोद्देशका इत्यर्थ ॥

સર્વેઽમી શાલિવજ્જ્યેષ્ઠામિહાપેદ્યાવગાહનામ્ ।

શાલ્યાદયોઽમી સર્વેઽબ્દપૃથક્ત્વપરમાયુપ ॥ ૨૬૪ ॥

किंच । ताले गट्टि य बहुवीयगा य गुच्छा य गुम्मवल्ली य ।

હ્ દસવગ્ગા એ સઠ્ઠિ પુણ હોંતિ ઉદ્દેસા ॥ ૨૬૫ ॥

तालादीनां ज्येष्ठावगाहना मूलकंदकिशलेषु ।

ચાપપૃથક્ત્વં પત્રેઽપ્યેવ કુસુમે તુ કરપૃથક્ત્વ સા ॥ ૨૬૬ ॥

स्कन्धशाखात्वचासु स्यात् गव्यूतानां पृथक्त्वकम् ।

અગુલાનાં પૃથક્ત્વ ચ તા ભવેત્ફલવીજયો ॥ ૨૬૭ ॥

ભગવતીસૂત્રને વિષે અને એના એકવીશમા શતકની વૃત્તિમા પણ વલ્લુ છે કે —

મૂળ, કંદ, સ્કંધ, ત્વચા, સાલ, પ્રવાલ અને પત્ર—એ સાતેની અવગાહના પૃથક્ત્વધનુષ્યની છે, અને પુષ્પ, ફળ અને બીજની પૃથક્ત્વઅગુલની છે ૨૬૨

વળી શાળ, કળ, અતસી, વાસ, ઇક્ષુ, દર્ભ, અખ્જ અને તુળસી—એ આઠને દશે ગુણ વાથી એ શી આવે—એ એ શી ‘ ઉદ્દેશ ’ થયા, એનો અર્થ એ કે અકેદ વર્ગની અદર મૂળ વગેરે દશદશ ઉદ્દેશ હોય છે ૨૬૩

એ સર્વ અહિ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાની અપેક્ષાએ શાળ સમાન છે અને આ શાળ વગેરે સર્વેનું ઉત્કૃષ્ટત પૃથક્ત્વવર્ણન આયુષ્ય છે ૨૬૪

વળી તાડ, ગઠી, બહુબીજ, ગુચ્છ, ગુમ્મ અને વલ્લી—એ છ દગવડે વર્ગિત કરવાથી અર્થાત્ એમને દશે ગુણવાથી સાઠ ઉદ્દેશ થાય છે ૨૬૬

આ તાડ વગેરેના મૂળ, કંદ અને ટિસલયની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટત પૃથક્ત્વધનુષ્યની છે, પત્રોની અવગાહના પણ એ જ પ્રમાણે છે પણ પુષ્પની પૃથક્ત્વકરપ્રમાણ છે ૨૬૬

એમના સ્કંધ, શાખા અને ત્વચાની અવગાહના પૃથક્ત્વગવ્યૂતપ્રમાણ છે, અને ફળ તથા બીજની અવગાહના પૃથક્ત્વઅગુલ છે ૨૬૭

તાલાદીનાં ચ મૂલાદિપંચકસ્ય સ્થિતિર્ગુરુઃ ।

દશવર્ષસહસ્રાણિ લઘ્વી ચાન્તર્મુહૂર્તિકી ॥ ૨૬૮ ॥

પ્રવાલાદિપંચકસ્ય ત્વેપામુત્કર્ષતઃ સ્થિતિઃ ।

નવ વર્ષાણિ લઘ્વી તુ પ્રાગ્વદાન્તર્મુહૂર્તિકી ॥ ૨૬૯ ॥

તાલાદયશ્ચ તાલેતમાલે ઇત્યાદિગાથાયુગ્મતઃ જ્ઞેયાઃ ॥

एकास्थिकबहुवीजकवृक्षाणामाप्रदाडिमादीनाम् ।

मूलादेः दशकस्यावगाहना तालवस्थितिश्चापि ॥ २७० ॥

गुच्छानां गुल्मानां स्थितिरुत्कृष्टावगाहना चापि ।

शाल्यादिवदवसेया वल्लीनां स्थितिरपि तथैव ॥ २७१ ॥

वल्लीनां च फलस्यावगाहना स्यात्पृथक्त्वमिह धनुषाम् ।

शेषेषु नवसु मूलादिषु तालप्रभृतिवद् જ્ઞેયા ॥ ૨૭૨ ॥

एव च अंगुलासत्यांशमानमेकाक्षाणां जघन्यतः ।

उत्कर्षतोऽङ्गमधिक योजनानां सहस्रकम् ॥ २७३ ॥

વળી એમના મૂળ વગેરે પાચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશહજારવર્ષની છે, અને જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ છે ૨૬૮

વળી એમના પ્રવાલ વગેરે પાચની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ નવવર્ષની છે, અને જઘન્યત પૂર્વની જેમ અન્તર્મુહૂર્તની છે ૨૬૯

અહિ તાલ વગેરે કહ્યા એ ‘તાલે તમાલે’ ઇત્યાદિક બે ગાથાઓ અગાઉ કહી છે તેમાથી જાણી લેવા

હવે, એકબીજાવાળા આમ્રવૃક્ષ વગેરે, તથા બહુબીજવાળા દાદમના વૃક્ષ વગેરેના મૂળ આદિક દશેની અવગાહના તથા સ્થિતિ તાલની પેઠે સમજવી ૨૭૦

વળી ગુરુ અને ગુન્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને અવગાહના, તથા ‘વલી’ ની સ્થિતિ— એ સૌ શાલપ્રમુખ વૃક્ષોની જેટલી જાણવી ૨૭૧

‘વલી’ ના ફળની અવગાહના પૃથક્ત્વધનુષ્યની જાણવી શેષ મૂળ વગેરે નવની અવગાહના વળી તાલની જેટલી સમજવી ૨૭૨

એવી રીતે વળી એકેન્દ્રિયોના શરીરનું માન જઘન્યથી એક અંગુલના અમ ખ્યમા અશ જેટલું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ હજાર ચોજનથી કે ઈકે અધિક છે. ૨૭૩.

તત્રાપિ દેહઃ સૂક્ષ્મનિગોદાનામંશુલાસખ્યભાગક ।
 સૂક્ષ્માનિલાગ્ન્યમ્બુભુવામસસ્યેયગુણ ક્રમાત્ ॥ ૨૭૪ ॥
 વાચ્ચાદીનાં વાદરાણાં તતોઽસખ્યગુણ ક્રમાત્ ।
 વાદરાણાં નિગોદાનામસસ્યેયગુણસ્તત્ ॥ ૨૭૫ ॥
 સ્વસ્વસ્થાને તુ સર્વેપામશુલાસખ્યભાગતા ।
 શંશુલાસખ્યભાગસ્ય વૈચિત્ર્યાદુપપચ્યતે ॥ ૨૭૬ ॥
 પર્યાપ્તાનાં વાદરાણાં મરુતાં યત્તુ વૈક્રિયમ્ ।
 જઘન્યાદુસ્કર્પતશ્ચ તદપ્યેતાવઝેવ હિ ॥ ૨૭૭ ॥
 વિશેષતશ્ચ । નિગોદપવનાગ્ન્યમ્બુભુવ પચાપ્યમી દ્વિધા ।
 સૂક્ષ્માશ્ચ વાદરાસ્તેઽપિ પર્યાપ્તાન્યભિદા દ્વિધા ॥ ૨૭૮ ॥
 એવ વિંશતિરપ્યેતે જઘન્યોત્કૃષ્ટભૂષના ।
 જાતાશ્ચત્વારિંશદેવમથપ્રત્યેકમૂરુહઃ ॥ ૨૭૯ ॥

એમા પણ સૂક્ષ્મનિગોદોતુ દેહમાન એક અ શુભના અસખ્યમા અ શ જેટલુ છે, અને એના કરતા, સૂક્ષ્મ વાઉકાય-અગ્નિકાય-અપ્કાય અને પૃથ્વીકાયના જીવોતુ દેહમાન અનુક્રમે અસખ્યઅસખ્યગણુ છે, અને એના કરતા બાહરવાયુકાય વગેરેતુ વળી અનુક્રમે અસખ્યઅસખ્યગણુ છે, અને એના કરતા પણ, બાહરનિગોદોતુ દેહમાન અસખ્યગણુ છે ૨૭૪-૨૭૫

વળી નિઝનિઝ સ્થાનમા તો એઓ સર્વે એકઅશુભના અસખ્યમા ભાગ જેવડા છે, કેમકે અશુભનો અસખ્યમો ભાગ વિચિત્ર એટલે બહુબહુ પ્રકારનો છે અને એટલે જ એમ ઘટી શકે છે ૨૭૬

વળી પર્યાપ્તબાહરવાઉકાયતુ જે વૈક્રિય શરીર છે તે યે, ‘ જવન્યથી ’ તેમ ‘ ઉત્કર્ષથી ’ એટલુ જ છે એટલે કે એક આગળના અસખ્યમા ભાગ જેટલુ છે ૨૭૭

હુરે એ સખ્યમા વિશેષત કહે છે —

નિગોદના જીવ, વાઉકાય, તેઉકાય, અપ્કાય અને પૃથ્વીકાય-એ પાંચે (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) બાહર એમ બે પ્રકારના છે વળી એના પાછા (૧) પર્યાપ્ત અને (૨) અપર્યાપ્ત એમ બે ઉપલેદ છે આમ હોવાથી $૫ \times ૨ \times ૨ = ૨૦$ (વીસ) લેદ થયા એ વીસેના વળી ‘ જવન્ય ’ અને ‘ ઉત્કૃષ્ટ ’ કરવાથી $૨૦ \times ૨ = ૪૦$ ચાલીસ લેદ થયા ૨૭૮-૨૭૯

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તિનીનોત્કૃષ્ટભૂધનભેદતઃ ।

ચતુર્થેવં ચતુશ્ચત્વારિંશદેકેન્દ્રિયાંગિન ॥ ૨૮૦ ॥

અથાવગાહનાસ્વેપાં તારતમ્યમિતીરિતમ્ ।

પંચમાંગૈકોનવિંશશતોદેશે તૃતીયકે ॥ ૨૮૧ ॥

અપર્યાપ્તિનિગોદસ્ય સ્યારસૂક્ષ્મસ્યાવગાહના ।

સર્વસ્તોકા તતોઽષ્ટાનામસંખ્યેયગુણાઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૮૨ ॥

અપર્યાપ્તાનિલાગ્ન્યમ્બુભુવાં સૂદ્ધમગરીયસાં ।

તતોઽપર્યાપ્તયોઃ સ્થૂલાનન્તપ્રત્યેકમ્બૂહોઃ ॥ ૨૮૩ ॥

અસંખ્યેયગુણે તુલ્યે મિથોઽવગાહને લઘૂ ।

તતઃ સૂદ્ધમનિગોદસ્ય પર્યાપ્તિસ્યાવગાહના ॥ ૨૮૪ ॥

અસંખ્યેયગુણા લઘ્વી ક્રમાત્તતોઽધિકાધિકે ।

અપર્યાપ્તપર્યાપ્તિસ્યોત્કૃષ્ટે તસ્યાવગાહને ॥ ૨૮૫ ॥ કલાપકમ્ ॥

તતઃ સૂદ્ધમવાયુવદ્વદ્યમ્ભોભુવાં સ્યુર્યથાક્રમમ્ ।

પર્યાપ્તાનાં જઘન્યાપર્યાપ્તાનાં ચ ગરીયસી ॥ ૨૮૬ ॥

અથ—હવે પ્રત્યેકવનસ્પતિઠાયના પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત—એમ બે ભેદ, અને બેઉના વળી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એટલે એમ ચાર પ્રકાર થયા તે, એ ચાલીશમા ભેગવવાથી ચુમાળીશ ભેદ એકેન્દ્રિયપ્રાણીઓના થયા ૨૭૯—૨૮૦

હવે એમની અવગાહનાના મળધમા તારતમ્ય છે તે પાચમા અગતા ઓગાળીશમા શતકના ત્રીજાં હેગને વિષે કહ્યું છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે ૨૮૧

સૂદ્ધમઅપર્યાપ્તિનિગોદની અવગાહના (૧) સર્વથી ઓછી છે, અને તે કરતા,

વળી સૂદ્ધમ અને બાહર અપર્યાપ્ત વાયુ—અગ્નિ—જગ અને પૃથ્વી—કાયની જઘન્ય અવગાહનાઓ (૮) અનુક્રમે અમખ્યઅમખ્યગણી છે અને એથી અસખ્યગણી અને પરસ્પર તુલ્ય અપર્યાપ્તબાહર એવા અનતકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની (૨) છે વળી એથી અસખ્યગણી પર્યાપ્ત સૂદ્ધમનિગોદની જઘન્ય અવગાહના (૧) છે અને એ કરતા અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા સૂદ્ધમનિગોદની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (૨) અધિક અધિક સમજવી ૨૮૨—૨૮૫

તેથી, સૂદ્ધમ એવા પૃથ્વી, અપ્, તેઉ અને વાઉકાય પર્યાપ્ત હોય તેમની જઘન્ય (૪), અપર્યાપ્ત હોય તેમની ઉત્કૃષ્ટ (૪), અને ‘ પર્યાપ્ત ’ હોય એવાઓની

પર્યાપ્તાનાં તથોત્કૃષ્ટા ક્રમેણાસખ્યસંગુણા ।

વિશેષાભ્યધિકા ચૈવ વિશેષાભ્યધિકા પુન ॥ ૨૮૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एव स्थूलानिलाग्न्यम्भ-पृथ्वीनिगोदिनामपि ।

પ્રત્યેકં ત્રિતયી ભાવ્યાઽવગાહનાભિદાં ક્રમાત્ ॥ ૨૮૮ ॥

इत्येकचत्वारिंशत्स्युः किलावगाहनाभिद ।

પર્યાપ્તસ્થૂલનિગોદજ્યેષ્ઠાવગાહનાવધિ ॥ ૨૮૯ ॥

पर्याप्तप्रत्येकतरोर्लघ्वसख्यगुणा तत ।

તસ્યાપર્યાપ્તસ્ય ગુર્વી સ્યાદસખ્યગુણા તત ॥ ૨૯૦ ॥

ततोऽसंख्यगुणा तस्य पर्याप्तस्यावगाहना ।

સાતિરેક યોજનાના સહસ્ર સા યતો ભવેત્ ॥ ૨૯૧ ॥

यत्तु श्रीजिनवल्लभसूरिभिः स्वकृतदेहाल्पबहुत्वोद्धारे अपर्याप्तप्रत्येकतरुत्कृष्टावगाहनात् पर्याप्ततरुत्कृष्टावगाहना विशेषाभ्यधिका उक्ता तत् चिन्त्यम् । अगुलासख्येयभागमानापर्याप्तप्रत्येकतरुत्कृष्टावगाहनात् सातिरेकयोजनसहस्रमानाया पर्याप्तप्रत्येकतरुत्कृष्टावगाहनाया विशेषाधिकत्वस्य असंगतत्वात् भगवतीसूत्रेण सह विरोधाच्च । तथा च तद्रूपं—

ઉત્કૃષ્ટ (૪) અવગાહના વળી અનુક્રમે અમ ખ્યગણી, વિશેષ અધિક અને વિશેષવિશેષ અધિક છે ૨૮૬-૨૮૭

એવી જ રીતે (એટલે કે ' સૂક્ષ્મ ' ના સ બ ધ મા કહી તેવી જ રીતે) ' બાદર ' વાયુ કાય-અગ્નિકાય-અખકાય, પૃથ્વીકાય અને નિગોદના છત્રો-દરેકની પલ્લુ અવગાહનાના લેદોની ત્રિપુટી ભાવવી (૫×૩=૧૫) એમ પર્યાપ્તબાદર નિગોદોની ઉત્કૃષ્ટી અવગાહના સુધી ગણના એક દર અવગાહનાના એકતાળીશ લેદો થયા (૧+૮+૨+૧+૨+૪+૪+૪+૧૫) ૨૮૮-૨૮૯

વળી તે કરતા પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની જઘન્ય અવગાહના (૧) અસ ખ્યગણી છે, અને આ કરતા વળી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (૧) અમ ખ્યગણી છે ૨૯૦

એના કરતા અમ ખ્યગણી વળી પર્યાપ્ત પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (૧) છે ઠારણ કે એ એક હબ્બર થોજનથી વધારે છે ૨૯૧ આમ ૪૧+૧+૧+૧=૪૪ લેદ થયા

બીજી, શ્રીજિનવલ્લભસૂરિએ સ્વકર્તૃક ' દેહાલ્પબહુત્વોદ્ધાર ' અથવા અપર્યાપ્તપ્રત્યેકવનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કરતા, પર્યાપ્તપ્રત્યેકવનસ્પતિકાયની સવિશેષ અવગાહના કહી છે-તે વિચાર કરવા જેવી છે કેમકે એક અગુના અસ ખ્યમા ભાગ જેટલી

પત્તેયસરીરવાદરવણસ્સઙ્કાઙ્કયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહણિણથા ઓગા
હણા અસલ્લેજ્જયુણા । તસ્સ ચેવ અપજ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિથા ઓગાહણા
અસલ્લેજ્જયુણા । તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગસ્મ ઉક્કોસિયા ઓગાહણા અસલ્લેજ્જ
યુણા । ઇતિ ગતક ૧૧ તૃતીયોદેશકે ॥ માવાર્થસ્તુ યત્રકાત્ જ્ઞેયઃ ॥

અત્ર જીવભેદા ચતુશ્ચત્વારિંશત્ । અવગાહના ભેદાશ્ચ ત્રિચત્વારિં-
શદેવ । અપર્યાપ્તવાદરનિગોઢજઘન્યાવગાહનાયા અપર્યાપ્તપ્રત્યેકવનસ્પ-
તિજઘન્યાવગાહનાયાશ્ચ મિથસ્તુલ્યત્વાત્ ॥ અત એવ કોષ્ટકા ચતુશ્ચત્વા
રિંશત્ અંકાઃ ત્રિચત્વારિંશદેવ । પચ્ચમૈકચત્વારિંશયોઃ કોષ્ટયોર્દશકસ્યૈવ
સન્નાવાત્ । ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥

ઇતિ અંગમાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

આપાં ત્રયઃ સમુદ્ઘાતા આચા સ્યુર્વેદનાદયઃ ।

ક્ષ્માદીના તેઽનિલાનાં તુ ચત્વારઃ સ્યુઃ સર્વૈક્રિયાઃ ॥ ૨૧૨ ॥

ઇતિ સમુદ્ઘાતઃ ॥ ૧૨ ॥

અપર્યાપ્તપ્રત્યેકવનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઠરતા, મહત્ત્વયોજનથી કૃષ્ટિક અધિક માન
વાળી પર્યાપ્ત પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષ અધિક હોય એ અસંભવિત એ
વળી એમ ઠહેવાથી ભગવતીત્ત્વ માથે પણ વિરોધ આવે એ કારણ કે ભગવતીમા પણ
કહ્યું છે કે —

‘ પર્યાપ્ત બાદર-પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની જવન્ય અવગાહના અસંખ્યગણી છે, અને તે
ઠરતા એવા જ ‘ અપર્યાપ્ત ’ ની ઉત્કૃષ્ટી અવગાહના અસંખ્યગણી છે વળી આના ઠરતા, એવા
જ ‘ પર્યાપ્ત ’ ની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અસંખ્યગણી છે આ વાત (ભગવતીના) ઓગણીરામા
ગતકના ત્રીજા ઉદ્દેશમા ઠહી એનો ભાવાર્થ આ માથે આવેલા યત્ર પરથી સમજાશે.

યત્રમા જીવના ભેદો યુમાલીય છે અને અવગાહનાના ભેદ તેતાળીશ છે-એનું કારણ એ
છે કે અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદની જવન્ય અવગાહના અને અપર્યાપ્તપ્રત્યેકવનસ્પતિની જવન્ય
અવગાહના પરસ્પર તુલ્ય છે, અને એમ હોવાથી જ કોષ્ટકો યુમાળીશ છે અને અંકે તેતા
ળીજ છે, (પાંચમા અને એકતાળીશમા કોષ્ટકમા ‘ દન ’ નો આકરો જ છે)

એ પ્રમાણે દેહમાનવિષે વર્ણન કર્યું (૧૧)

હવે ૧૨ મા દ્વાર સમુદ્ઘાત વિષે

આ પૃથ્વીકાય આદિક જીવોને ‘ વેદના ’ પ્રમુખ પહેલા ત્રણ સમુદ્ઘાત છે, અને વાયુ
કાયજીવોને એ ત્રણ અને એથી ‘ વૈક્રિય ’-એમ ચાર સમુદ્ઘાત હોય છે ૨૬૨

વાદરક્ષિતિનીરાણિ પ્રત્યેકાન્યદ્રુમા અપિ ।

મૃત્વોત્પન્નંતેઽખિલેષુ તિર્યંદ્વેકેન્દ્રિયાદિષુ ॥ ૨૧૩ ॥

પચાક્ષેષ્વપિ તિર્યંક્તુ ગર્ભસમૂર્ણજન્મસુ ।

નરેષ્વપિ દ્વિભેદેષુ સંખ્યેયાયુષ્કાલિષુ ॥ ૨૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ગચ્છતો વહ્નિવાયૂ તુ સર્વેષ્વેષુ નરાન્વિના ।

તત્ પૂર્વે દ્વિગતયોઽમૂ ત્વેકગતિકૌ સ્મૃતૌ ॥ ૨૧૫ ॥

इति गति ॥ १३ ॥

एकद्वित्रिचतुरक्षा पचाक्षा सख्यजीविन ।

तिर्यंचो मनुजाश्चैव गर्भसमूर्णोद्भवा ॥ २१६ ॥

अपर्याप्ताश्च पर्याप्ता सर्वेऽप्येते सुरास्तथा ।

भवनव्यन्तरज्योतिष्काद्यकल्पद्वयोद्भवाः ॥ २१७ ॥

मृत्वा प्रत्येकविटपिवादरक्षितिवारिषु ।

आयान्ति तेषु देवास्तु पर्याप्तेष्वपरेषु न ॥ ૨૧૮ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

હવે એમની ગતિ વિષે (તેરમું દ્વાર)

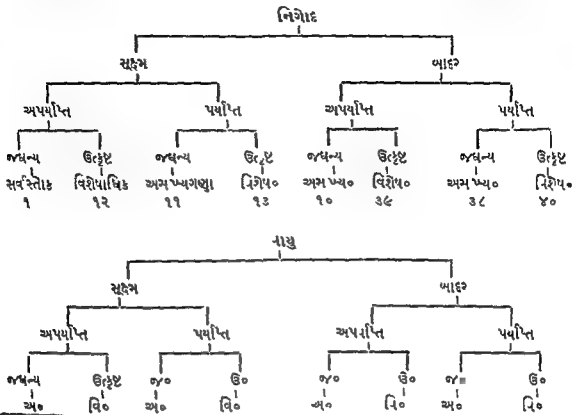
બાહર પૃથ્વીકાય-અપ્કાય તથા પ્રત્યેક અને આધારણ વનસ્પતિ-આ સર્વ જીવો મૃત્યુ બાદ એકેન્દ્રિય આદિ સર્વ તિર્યંચોને વિષે, ગર્ભજ તેમજ ન મૂર્છિમ પચેન્દ્રિય તિર્યંચોને વિષે તથા સખ્યાત આયુષ્યવાળા બેડ પ્રકારના મનુષ્યોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે ૨૬૩-૨૬૪

વળી અગ્નિકાય અને વાયુકાયના જીવો, મનુષ્યગતિ શિવાય ઉપર્યોક્ત સર્વગતિમા નથી છે આમ હોવાથી પૂર્વોક્ત જીવોની બે ગતિ, અને આમની તો એકજ ગતિ છે ૨૬૫

હવે આગતિ વિષે (ચોદમું દ્વાર)

એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય, વળી સખ્યજીવી ગર્ભજ તેમજ સમૂર્છિમ પચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યો સર્વે પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા, વળી ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને પહેલા બે દેવલોકના દેવો, — આ સર્વ જીવો મૃત્યુબાદ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયને વિષે તથા બાહર-પૃથ્વીકાય અને-અપ્કાયને વિષે આવે છે અપવાદ એટલો કે દેવો છે તે એ ‘પર્યાપ્ત’ જાતિમા જ આવે છે, ‘અપર્યાપ્ત’ મા નહિ ૨૬૬-૨૬૮

(ઉત્તરેતર અકેકથી અસ ખ્યગણી અને વિશેષાધિક આ અવગાહનાઓ નાણવી)

અપર્યાપ્તેષુ ત્રિષ્વેષુ નિગોદાગ્ન્યનિલેષુ ચ ।

ઉત્પદ્યન્તે ચ પૂર્વોક્તાઃ પ્રાણિનો નિર્જરાન્વિના ॥ ૨૯૯ ॥

નિર્જરોત્પત્તિયોગ્યાનામુક્તઃ પ્રત્યેકમૂરુહામ્ ।

વિશેષઃ પંચમાંગસ્યૈકર્વિશાદિશતદ્વયે ॥ ૩૦૦ ॥

શાલ્યાદિધાન્યજાતીનાં પુષ્પે વીજે ફલેષુ ચ ।

દેવ ઉત્પદ્યતેઽન્યેષુ ન મૂલાદિષુ સપ્તસુ ॥ ૩૦૧ ॥

કોરંટકાદિગુલમાનાં દેવઃ પુષ્પાદિષુ ત્રિષુ ।

ઉત્પદ્યતે ન મૂલાદિસપ્તકે કિલ શાલિવત્ ॥ ૩૦૨ ॥

ઇન્દુવાટિકામુખ્યાનાં મૂલાદિનવકે સુરઃ ।

ઉત્પદ્યતે નૈવ કિન્તુ સ્કન્ધે ઉત્પદ્યતે પરમ્ ॥ ૩૦૩ ॥

ઇન્દુવાટિકાદયસ્ત્રવમી પંચમાંગે પ્રાયો રુઢિગમ્યાઃ પર્વકવિશેષાઃ ॥

અહ મંતે ઉલ્લુવાડિયવીરણફક્કડન્નામાસસવત્તસત્તવન્નતિમિરસેસયચોર-
ગતલાળાણાણાણાં જે જીવા મૂલત્તાણ વક્કમતિ એવં જહેવ વસગે તહેવ
પ્થવિ મૂલાદીયા દસઉદેસગા । નવર । સ્વધદેસણ દેવો ઉવવજ્જહ
ચત્તારિલેસાઓ ॥

વળી દેવો શિવાય પૂર્વોક્ત સર્વ પ્રાણીઓ મૃત્યુબાદ અપર્યાપ્ત નિગોદ-અગ્નિકાય અને
-વાયુકાય, —આ ત્રણ યોનિમાં આવે છે—ઉત્પન્ન થાય છે ૨૯૯

વળી દેવભૂતિમાં ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતાવાળા પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયતુ વિશેષ વર્ણન
પાથમાં અગના એકવીશમાં તથા બાવીશમાં ગતકમાં કહ્યું છે ૩૦૦

દેવ મૃત્યુબાદ શાળ વગેરે જાતના ધાન્યોના પુષ્પ-બીજ અને-ફળમાં આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે, એમાં શેષ-મૂળ આદિક સાતેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી ૩૦૧

એ જ પ્રમાણે વળી 'કોરંટક' વગેરે 'શુદ્ધ' ના પુષ્પ, બીજ અને ફળ-એ ત્રણમાં
દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, એના મૂળ આદિક સાતેમાં નથી ઉત્પન્ન થતા, શાળની પેઠે ૩૦૨

ઇન્દુવાટિકા એટલે ચેરડીના વાદ વગેરેના મૂળ આદિક નવમાં દેવ ઉત્પન્ન થતા જ નથી,
ફક્કડ એઓના સ્કન્ધને વિષે જ ઉત્પન્ન થાય છે ૩૦૩

આ ઇન્દુવાટિકા આદિકના સળધમાં પાથમાં અગમાં એમ કહ્યું છે કે એ પ્રાય રુઢિ
ગમ્ય પર્વકવિશેષો છે ઇન્દુવાટિકા, વીરણ, ફક્કડ + + + + + એટલાઓમાં જીવો મૂળરૂપે

તાલપ્રભૃતિવૃદ્ધાણાં તથૈકાસ્થિકમૂરુહામ્ ।

તથૈવ વહુવીજાનાં વહ્નીનામપ્યનેકથા ॥ ૩૦૪ ॥

ઉત્પદ્યતે પ્રવાલાદિષ્વેવ પંચસુ નિર્જરઃ ।

ન મૂલાદિપંચકેઽથ નોક્તશેષવનસ્પતૌ ॥ ૩૦૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથોક્તમ્ ।

પત્તપવાલે પુષ્પે ફલે ચ વીણ ચ હોઝ ઉવવાઓ ।

રુઝ્લેસુ સુરગણાણ પસત્થરસવગણગધેસુ ॥

इति भगवतीद्वाविंशशतवृत्तौ ॥

एकसामयिकीसख्योत्पत्तौ च मरणेऽपि च ।

विज्ञेया सूक्ष्मवज्रास्ति विरहोऽत्रापि सूक्ष्मवत् ॥ ૩૦૬ ॥

इत्यागतिः ॥ ૧૪ ॥

વિપદ્યાનન્તરભવે તિર્યક્ષવાદ્યતાં ગતા ।

સમ્યક્ત્વં દેશવિરતિ લભન્તે ભૂદકદ્રુમા ॥ ૩૦૭ ॥

વિપદ્યાનન્તરભવે પ્રાપ્ય ગર્ભજમર્ત્યતામ્ ।

સમ્યક્ત્વ વિરતિ મોક્ષમપ્યાપ્નુવન્તિ કેચન ॥ ૩૦૮ ॥

સ ક્રમે છે એમ હોવાથી, પૂર્વે વાસના સ બધા કહી ગયા છીએ તેવી જ રીતે અહિં પણ મૂળ આદિક દશ ઉદ્દેશ સમજવા ફેર એટલો કે સ્કંધદેશની અદર ચારલેશ્યાયુક્ત દેવ ઉત્પન્ન થાય છે

વગી તાડપ્રમુખ વૃક્ષોના, એકાસ્થિક વૃક્ષોના, બહુબીજ વૃક્ષોના અને અનેક પ્રકારની વહ્ની-વેલડીઓના પ્રવાલઆદિક પાત્ર અગોમા દેવ ઉત્પન્ન થાય છે મૂળ આદિક પાત્ર અગોમા નથી ઉત્પન્ન થતા, તેમ નથી ઉત્પન્ન થતા ઉપર કદા શિવાયની વનસ્પતિમા ૩૦૪-૩૦૫

આ સ બધા શ્રી ભગવતીસૂત્રના બાવીશમા શતકની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—સુરગણની ઉત્પત્તિ પ્રશસ્ત રસ-વર્ણ-ગ ધયુક્ત વૃક્ષોના પુષ્પ ફળ અને બીજને વિષે થાય છે

વળી (આ ‘ બાદર ’ મા) એક સમયને વિષે યતા જન્મભરણની સંખ્યા ‘ સૂક્ષ્મ ’ ની પ્રમાણે જ સમજવી કેમકે અહિં પણ ‘ સૂક્ષ્મની ’ ની પેઠે વિરહ નથી ૩૦૮

હવે એમની અનન્તરાપ્તિ વિષે (૫૬૨મુ દ્વાર)

પૃથ્વીકાય, અપ્તાય અને વનસ્પતિકાયના છવે મૃત્યુ બાદ અનન્તરભવમા તિર્ય અ પચેન્દ્રિયપણ પામીને દેશવિરતિ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે કેટલાક વગી મૃત્યુબાદ અનન્તર ભવમા ગર્ભજ મનુષ્યપણ પામી ગર્ભવિરતિ સમક્ષિત અને મોક્ષ પણ મેળવે છે ૩૦૭-૩૦૮

વિપચ્ચાનન્તરભવે ન લભન્તેઽગ્નિવાયવઃ ।

સમ્યક્ત્વમપિ દુષ્કર્મતિમિરાઘૃતલોચનાઃ ॥ ૩૦૯ ॥

इत्यनन्तराप्ति ॥ ૧૫ ॥

પૃથ્વ્યમ્બુકાયિકા મુર્ચ્ચિત યાન્ત્યનન્તરજન્મનિ ।

ચત્વાર એકસમયે પદ્ વનસ્પતિકાયિકા ॥ ૩૧૦ ॥

इति समयेसिद्धिः ॥૧૬ ॥

પૃથ્વ્યમ્બુપ્રત્યેકતરુજ્વાલેશ્યાચતુષ્ટયમ્ ।

આદ્ય લેશ્યાત્રય સાધારણદ્રુમાગ્નિવાયુષુ ॥ ૩૧૧ ॥

चतुर्थलेश्यासम्भवस्तु एवम्—

તેજોલેશ્યાવતાં યેષુ નાકિનાં ગતિસંભવઃ ।

આવ્યમન્તર્મુહૂર્તં સ્યાન્તેજોલેશ્યાપિ તેષુ વૈ ॥ ૩૧૨ ॥

इति लेश्या ॥ ૧૭ ॥

હૃદયર્મરૂપી તિમિરથી આવૃત થયેલા છે લોચન જેમના એવા અગ્નિકાય અને વાયુ કાયના છવો મૃત્યુ પછી અન્તરભવમા સમક્ષિત મુદ્ધા પામતા નથી ૩૦૯

હવે એમની મમયેસિદ્ધિ વિષે (સોળમુ દ્વાર)

પૃથ્વીકાય અને અપૂકાયના છવો અન્તરભવમા એક સમયે ચારની સંખ્યામા મોક્ષે ભય છે વનસ્પતિકાયના છવો એક સમયે છ મોક્ષે ભય છે. ૩૧૦

હવે એમની લેશ્યા વિષે. (મત્તરમુ દ્વાર)

પૃથ્વીકાયના છવો, અપૂકાયના છવો તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના છવોને પહેલી ચાર લેશ્યાઓ હોય છે અને અગ્નિકાય, વાયુકાય તથા સાધારણ વનસ્પતિકાયના છવોને પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે ૩૧૧

અહિ કેટલાકને ચાર લેશ્યાઓ કહી, તો એમા ચાથીનો સભવ આવી રીતે સમજવો —

તેજોને વિષે તેજોલેશ્યાવાળા દેવોની ગતિને સભવ હોય એજોને પહેલા અન્તર્મુહૂર્ત મુખી તેજોલેશ્યા પણ હોય ૩૧૨

હવે એમની આદ્યલેશ્યા વિષે (અદ્યરમુ દ્વાર)

एषां स्थूलक्षमादीनामाहारः षड्दिगुद्भव ।

स्थूलानिलस्य त्रिचतुःषड्दिकुसंभवोऽप्यसौ ॥ ३१३ ॥

इति आहारदिक् ॥ १८ ॥

एकोनविंशतितमादीन्येकादश सूक्ष्मवत् ।

द्वाराणि स्थूलपृથ्व्यादिजीवानां जगुरीश्वराः ॥ ३१४ ॥

आद्य गुप्‍થસ્‍થાનમેષુ મત સિદ્ધાન્તિનાં મતે ।

કર્મપ્રથમતે ત્વાદ્ય તદ્‍દ્વય મૂજલદ્રુપુ ॥ ૩૧૫ ॥

સ્યુસ્‍તથા સ્‍થૂલમરુતાં યોગા પંચ યતોઽધિકૌ ।

एषां वैक्रियतन्मिथौ त्रयोऽन्येषां च पूर्ववत् ॥ ३१६ ॥

एव द्वाराणि १९-३१ ॥

અંગુલાસઘ્યાંશમાના યાવન્તોંશા ભવન્તિ હિ ॥

एकस्मिन् प्रतरे सूचीरूपा लोके घनीकृते ॥ ३१७ ॥

તાવન્ત' પર્યાપ્તા નિગોદપ્રત્યેકતરુધરાશ્ચાપ

स्युः किंचिन्पूनावलिघनसमयमितास्त्वनलजीवा. ॥ ३१८ ॥ युग्मम् ॥

ખાદર-પૃથ્વીકાય પ્રમુખને છ દિશાનો આહાર હોય છે અને ખાદર વાયુકાયને તો ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ દિશાનો પણ હોય છે ૩૧૩

એમના ઓગણીશમાથી તે ઓગણત્રીશમા સુધીના અચ્ચાર દ્વારે 'સૂક્ષ્મ' (પૃથ્વીકાય આદિક) ના દારોની પેઠે સમજી લેવા ૩૧૪

'ગુપ્‍થસ્‍થાન' એમને પહેલું જ હોય છે એમ સિદ્ધાન્તીઓનો મત છે જ્યારે કર્મ પ્રથમ મતે પૃથ્વીકાય, અપકાય તથા વનસ્પતિકાયને પહેલા બે ગુપ્‍થસ્‍થાન છે ૩૧૫.

ખાદર વાયુકાયને 'યોગ' પાંચ હોય છે કેમકે એને વૈક્રિય, અને મિશ્રવૈક્રિય એમ બે યોગ અધિક છે બીજાઓને પૂર્વવત્ ત્રણ યોગ છે ૩૧૬

એવી રીતે ૧૮ થી ૩૧ સુધીના તેર દ્વાર વિષે કહ્યું

હવે એમના 'માન'-પ્રમાણ' વિષે (બત્રીશમુ દ્વાર)

ઘનીભૂત લોકાકાશને વિષે, એક પ્રતરમા, સૂચીરૂપ, આગળના અસખ્યમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા અશે હોય તેટલા પર્યાપ્ત નિગોદ-પ્રત્યેક વનસ્પતિ-પૃથ્વી અને અપ્-કાયના છવે હોય, અને ઈર્ષ્ટ-ચૂન એવી 'આવલિ' ના જેટલા 'ઘનસમય' હોય તેટલા અગ્નિકાયના છવે હોય. ૩૧૭-૩૧૮

અત્ર ચ યદ્યપિ પૂર્વાર્ધોક્તાશ્ચત્વારસ્તુલ્યમાનકા પ્રોક્તાઃ ।

તદપિ યથોત્તરમધિકા પ્રત્યેતલ્લયા અસંખ્યગુણાઃ ॥ ૩૧૯ ॥

ઉક્તોઽદ્ગુલાસંખ્યભાગો યઃ સૂચીલ્લંકલ્પને ।

તસ્યાસંખ્યેયભેદત્વાત્ ઘટતે સર્વમપ્યદઃ ॥ ૩૨૦ ॥

ઘનીકૃતસ્ય લોકસ્યાસંખ્યેયભાગવર્તિષુ ।

અસંખ્યપ્રતરેષુ સ્યુઃ ચાવન્તોઽન્નપ્રદેશકાઃ ॥ ૩૨૧ ॥

તાવન્તો લાદરાઃ પર્યાપ્તકાઃ સ્યુ વાયુકાયિકાઃ ।

ઈદ પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તાવાધ્યાંગવિવૃતૌ ત્વિદમ્ ॥ ૩૨૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મુસંવર્તિતલોકૈકપ્રતરાસંખ્યભાગકૈઃ ।

પ્રદેશે, પ્રમિતા સ્થૂલાપર્યાપ્તક્ષમામ્બુવાયવ ॥ ૩૨૩ ॥

ક્ષેત્રપલ્યોપમાસંખ્યભાગપ્રદેશસમ્મિતાઃ ।

પર્યાપ્તા લાદરહવિર્ભુજઃ પ્રોક્તાઃ પુરાતનૈ ॥ ૩૨૪ ॥

સવર્તિતચતુરસ્રીકૃતલોકશ્રેણ્યસંખ્યભાગગતૈઃ ।

વિચિંત્ય, પર્યાપ્તાસ્તુલ્યા પ્રત્યેકતરુજીવા ॥ ૩૨૫ ॥

વળી અહિ ઉપરના લોકોમાં આર પર્યાપ્તા કહ્યા તેમને તુલ્યમાનવાળા કહ્યા છે, છતાં એમને ઉત્તરોત્તર અસંખ્યઅસંખ્યગણા સમજવા સુચિત્ત હકપવામાં અશુભનો જે અસંખ્યમાં ભાગ કહ્યો છે એના ભેદો અસંખ્ય હોવાથી આ સર્વ ઘટી શકે છે ૩૧૯-૩૨૦

ઘનરૂપ કરેલા લોકોમાં અસંખ્યમાં ભાગમાં રહેલા અસંખ્ય 'પ્રતરો' ને વિષે જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા બાહ્યપર્યાપ્ત વાયુકાયના જીવો હોય—એમ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે પણ આચારાગના વિવરણમાં એમ કહ્યું છે કે—૩૨૧-૩૨૨

“સવર્તિત લોકના એક પ્રતરના અસંખ્યભાગવાળા પ્રદેશો જેટલા, સ્થૂળ-અપર્યાપ્ત-પૃથ્વી, અપ્ અને વાયુ કાયના જીવો છે, અને ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્ય ભાગવાળા પ્રદેશો જેટલા, પર્યાપ્ત-બાહ્ય અગ્નિકાયના જીવો છે ૩૨૩-૩૨૪

“વળી સવર્તિત અને ચોરસ કરેલ લોકોમાં અસંખ્યમાં ભાગમાં રહેલા આકાશપ્રદેશો જેટલા પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિના જીવો છે ૩૨૫.

સર્વર્ષિત ચતુરસ્રીકૃતસ્ય લોકસ્ય યં પ્રતર એક ।

તદસહ્યભાગશાંશપ્રમિતાઃ પર્યાપ્તવાદરનિગોદાઃ ॥ ૩૨૬ ॥

અતઃપરં તુ ગ્રંથદ્વયેઽપિ તુલ્યમેવ ॥

વાદરાઃ સ્થાવરા સર્વેઽપ્યેતે પર્યાપ્તકાઃ પુનઃ ।

સ્યુઃ પ્રત્યેકમસહ્યેયલોકાભ્રાશમિતા સ્વલુ ॥ ૩૨૭ ॥

લોકમાનાભ્રલ્લહાનામનન્તાના પ્રદેશકૈઃ ।

તુલ્યાઃ સ્થૂલાનન્તકાયજીવા પ્રોક્તા જિનેશ્વરૈ ॥ ૩૨૮ ॥

इति मानम् ॥ ૩૨ ॥

પર્યાપ્તા વાદરાઃ સર્વસ્તોકા પાવકકાયિકાઃ ।

અસહ્યેયગુણાસ્તેભ્ય પ્રત્યેકધરણીરુહ ॥ ૩૨૯ ॥

અસહ્યેયગુણાસ્તેભ્યઃ સ્યુર્વાદરનિગોદકા ।

તેભ્યો ભૂકાયિકાસ્તેભ્યશ્ચાપસ્તેભ્યશ્ચ વાયવઃ ॥ ૩૩૦ ॥

તેભ્યોઽનન્તગુણાઃ સ્થૂલા સ્યુર્વનસ્પતિકાયિકા ।

સામાન્યતો વાદરાશ્ચાધિકા પર્યાપ્તકાસ્તત ॥ ૩૩૧ ॥

“અને સર્વર્ષિત તથા ચોરસ કરેલ લોકાકાશનો એક પ્રતર હોય—તે પ્રતરના અસહ્યભાગ—પ્રમાણ આકાશપ્રદેશ નેટલા પર્યાપ્ત બાદર નિગોદ છે” ૩૨૬

આ પછીની વાત બેઉ ગ્રંથમાં સરખી છે

આ સર્વે પર્યાપ્તબાદર સ્થાવરો દરેક લોકાકાશના અસહ્યાત અશે નેટલા છે ૩૨૭

વળી બાદર અનતકાય હોવો લોકપ્રમાણ અનતાઆકાશખંડોના પ્રદેશો નેટલા છે—એમ શ્રીજિનનું વચન છે ૩૨૮

હવે એમના અપગ્રહત્વ વિષે (તેત્રીશમું દ્વાર)

પર્યાપ્ત બાદર અગ્નિકાયના હોવો સર્વકરતા અપ છે એના કરતા, પ્રત્યેકવનસ્પતિ કાયના હોવો અસહ્યગણા છે એના કરતા અસહ્યગણા બાદર નિગોદના હોવો છે એના કરતા પૃથ્વીકાયના, એના કરતા અપ્કાયના અને એના કરતા વાયુકાયના હોવો અસહ્યગણા છે વળી એના કરતા બાદર વનસ્પતિકાયના હોવો અનતગણા છે, અને આ કરતા સામાન્યતઃ ‘બાદરપર્યાપ્ત’ અધિક છે ૩૨૬—૩૩૧

સ્વસ્વજાતીયપર્યાપ્તકેભ્યોઽસંખ્યગુણાધિકા ।

અપર્યાપ્તા, સ્વજાતીયદેહિન પરિકીર્તિતા ॥ ૩૩૨ ॥

ચદ્વાદરસ્ય પર્યાપ્તકસ્યૈકૈકસ્ય નિશ્રયા ।

અસંખ્યેયાઃ અપર્યાપ્તાઃ તજ્જાતીયાઃ ભવન્તિ હિ ॥ ૩૩૩ ॥

તયોક્ત પ્રજ્ઞાપનાયામ્ ।

પજ્જત્તગનિસ્સાપ્પ અપજ્જત્તગા વક્કમન્તિ । જત્થ ઇગો તત્થ નિયમા અસસેજ્જા ॥

ઇતિ અલ્પબહુત્વમ્ ॥ ૩૩ ॥

સર્વસ્તોકા દક્ષિણસ્યાં ભૂકાયા દિગપેક્ષયા ।

ઉદક્ પ્રાક્ ચ તત પ્રત્યક્ ક્રમાત્વિશેષતોઽધિકાઃ ॥ ૩૩૪ ॥

ઉપપત્તિઘાત્ર—

યસ્યાં દિશિ ઘન તસ્યા વહવઃ ક્ષતિકાયાિકાઃ ।

યસ્યાં ચ ગુપિરં તસ્યા સ્તોકા એવ ભવન્ત્યમી ॥ ૩૩૫ ॥

દક્ષિણસ્યાં ચ નરકનિવાસા ભવનાનિ ચ ।

ભૂયાસિ ભવનેશાના પ્રાચુર્યં ગુપિરસ્ય તત્ ॥ ૩૩૬ ॥

અલ્પા ઉદિચ્યાં નરકા ભવનાનીતિ તત્ર તે ।

ઘનપ્રાચુર્યતોઽનલ્પા, સ્થુર્યામ્યદિગપેક્ષયા ॥ ૩૩૭ ॥

વળી પોતપોતાની જાતિવાળા ' અપર્યાપ્ત ' સ્વસ્વજાતીય ' પર્યાપ્ત ' કરતા અમખ્ય ગણા છે, કેમકે દરેક ' બાહર પર્યાપ્તિ ' ની નિશ્રાએ અસખ્ય ' બાહર અપર્યાપ્તિ ' હોય છે ૩૩૨-૩૩૩

આ સળ ધમા પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા કલ્પુ છે કે—

પર્યાપ્તની નિશ્રાએ એક અપર્યાપ્ત ઉદ્ભવે છે એટલે જ્યાં ' પર્યાપ્ત ' ' એક ' હોય ત્યાં અપર્યાપ્ત એકકમ અસખ્ય હોય છે

હવે એમના દિગાથી અપબહુત્વ વિષે (૩૪ સુ દાર)

દક્ષિણ દિશામા સર્વથી ઓછા પૃથ્વીકાયજીવો છે એના કરતા અનુક્રમે અધિક અધિક ઉત્તરદિશામા, પૂર્વદિશામા અને પશ્ચિમ દિશામા છે ૩૩૪

એનું કારણ આ પ્રમાણે '—

જે દિશાએ ઘન હોય ત્યાં પૃથ્વીકાયના જીવો બહુ હોય અને જ્યાં પોલાણ હોય ત્યાં તે ઓછા હોય છે, અને દક્ષિણ દિશામા નરકાવાસ અને જુવનપતિના ભવનો ઘણા હોવાથી, ત્યાં

પ્રાચ્યાં રવિશશિદ્વીપસદ્ભાવાત્ ઘનભૂરિતા ।

ઉત્તરપેદ્ધયા તત્ર વહવઃ ક્ષિતિકાયિકા, ॥ ૩૩૮ ॥

પ્રાક્પ્રતીચ્યો રવિશશિદ્વીપસામ્યેઽપિ ગૌતમઃ ।

દ્વીપોઽધિક પ્રતીચ્યા સ્યાત્તતસ્તેઽન્નાધિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥૩૩૯॥

નનુ પ્રતીચ્યામધિકો દ્વીપો યથાસ્તિ ગૌતમ, ।

તથાત્ર સન્ત્યધોગ્રામા સહસ્રયોજનોઢતાઃ ॥ ૩૪૦ ॥

તત્સ્રાતપૂરિતન્યાયાત્ ઘનસ્ય શુપિરસ્ય ચ ।

સામ્યાત્ પૃથ્વીકાયિકાનાં પ્રત્યક્ પ્રચૂરતા કથમ્ ॥૩૪૧॥ યુગ્મમ્ ॥

અત્ર ઉચ્યતે—

યથા પ્રત્યગધોગ્રામાસ્તથા પ્રાચ્યામપિ ધ્રુવમ્ ।

ગર્તાદિસમ્ભવોઽસ્યેવર્કિં ચ દ્વીપોઽપિ ગૌતમઃ ॥ ૩૪૨ ॥

વદ્યમાણોચ્છ્રૂયાયામવ્યાસ પ્રચ્છિપ્યતે ધિયા ।

યદ્યધોગ્રામશુપિરે તદપ્યેપોઽતિરિચ્યતે ॥ ૩૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ધણ પોલાણ છે વળી ઉત્તર દિશામાં નરકાવાસ અને ભવનો થોડા છે માટે ત્યાં દક્ષિણદિશાની અપેક્ષાએ વિશેષ ઘનતા હોવાથી પૃથ્વીકાયણવો ધણ છે ૩૩૫-૩૩૭

વળી પૂર્વદિશામાં સૂર્યદ્વીપ અને ચંદ્રદ્વીપ આવેલા હોવાથી, ત્યાં ઉત્તર કરતા વિશેષ ઘનતા છે માટે ત્યાં એ કરતા પણ વિશેષ પૃથ્વીકાયણવો છે ૩૩૮

હવે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્યદ્વીપ અને ચંદ્રદ્વીપ અગર જો કે સમાન જ છે તો પણ પશ્ચિમમાં ગૌતમદ્વીપ વિશેષ છે, તેથી ત્યાં ઘનતા પણ વિશેષ, એટલે ત્યાં પૃથ્વીકાયો પણ વિશેષ. ૩૩૯

અહિં એવી શકા ઉપસ્થિત થાય છે કે—

પશ્ચિમમાં જેમ ગૌતમદ્વીપ વિશેષ છે તેમ ત્યાં સહસ્રયોજન જોડા અધોગ્રામ પણ છે માટે જ્ઞાતપૂરિત ન્યાયે ઘનતા અને પોલાણ સરખા થયા એટલે પછી ત્યાં પૃથ્વીકાયણવો તુ પ્રચુરપણે કેવી રીતે સંભવે ? ૩૪૧

એ શકાનું મમાધારનું—

પશ્ચિમમાં અધોગ્રામ (૪૪૪)
એટલા વિસ્તાર

પૂર્વમાં
છે

પોલાણનો સંભવ
પોલાણમાં

एव च घनबाहुल्यात् प्रतीच्यां प्रागपेक्षया ।

पृथ्वीकायिकबाहुल्यं युक्तमेव यथोदितम् ॥ ૩૪૪ ॥

भवन्त्यप्कायिका. स्तोकाः पश्चिमायां ततः क्रमात् ।

પ્રાચ્યાં યામ્યામુદીચ્યાં ચ વિશેષેણાધિકાધિકાઃ ॥ ૩૪૫ ॥

ઉપપત્તિશ્ચ અત્ર—

प्रतीच्यां गौतमद्वीपस्थाने वारामभावतः ।

सर्वस्तोका जिनैरुक्ता युक्तमेवाम्बुकायिकाः ॥ ૩૪૬ ॥

पूर्वस्यां गौतमद्वीपाभावाद्विशेषतोऽधिकाः ।

दक्षिणस्यां चन्द्रसूर्यद्वીपाभावात्ततोऽधिकाः ॥ ૩૪૭ ॥

उदिच्यां मानससर.सद्भावात्सर्वतोऽधिकाः ।

अस्ति ह्यस्यां तदसंख्ययोजनायतविस्तृतम् ॥ ૩૪૮ ॥

યામ્યુદીચ્યોર્વહ્નિકાયા. સ્તોકા પ્રાયો મિથ સમાઃ ।

અગ્ન્યારમકબાહુલ્યાત્ પ્રાચ્યાં સંખ્યગુણાધિકા. ॥ ૩૪૯ ॥

તતઃ પ્રતીચ્યામધિકા વહ્ન્યાચારમકારિણામ્ ।

પ્રામેષ્વધોલૌકિકેષુ વાહુલ્યાદ્ધરણીસ્પૃશામ્ ॥ ૩૫૦ ॥

ઉપાડીને નાખવામા આવે તોયે તે વધી જાય છે એટલે પૂર્વની અપેક્ષાએ પશ્ચિમમા ' ઘનતા ' વધી, માટે પૃથ્વીકાયિક જીવોનું ત્યા વિશેષપણું—બાહુલ્ય કહ્યું એ યુક્ત જ છે ૩૪૨-૩૪૪

હવે અપૂકાયના જીવો પશ્ચિમ દિશામા સર્વથી થોડા છે, અને પૂર્વ, દક્ષિણ અને ઉત્તરમા અતુકમે વિશેષ વિશેષ અધિક છે ૩૪૫

એનું પણ કારણ છે—તે આ પ્રમાણે —

પશ્ચિમમા ગૌતમદ્વીપને સ્થાને જળનો અલાવ હોવાથી, ત્યા એના (અપૂકાયના) જીવ થોડા હોય—એ તો ચોક્કસ વાત છે વળી પૂર્વમા ગૌતમદ્વીપ નથી એટલે એટલું ત્યા જળ વધ્યું તેથી એના જીવ પણ વધ્યા અને દક્ષિણમા સૂર્યચંદ્ર દ્વીપો નહીં હોવાથી ત્યા એ (એમની જગ્યાએ જળ વધ્યું એટલે) એ જીવ વિશેષ અધિક થયા તેમ ઉત્તર દિશામા માનસ સરોવર આવ્યું એટલે (જળની બહુ જ બહોળતા એટલે) અપૂકાયના જીવ ત્યા સર્વથી અધિક કેમકે માનસ સરોવરનો વિસ્તાર અસંખ્ય ચોરસોમા છે ૩૪૬-૩૪૮

હવે અગ્નિકાયના જીવો દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામા થોડા છે, અને બેજ દિશામા સમાન છે પૂર્વમા અગ્નિના આર ભડકા વિશેષ હોવાથી એ સંખ્યગણના વિશેષ છે પશ્ચિમમા નળી એથીયે અધિક છે કારણકે અધોગ્રામમા અગ્નિ આદિકના આર ભવાળા પ્રાણીઓ અધિક છે ૩૪૯-૩૫૦,

પૂર્વસ્યાં મરુતઃ સ્તોકાસ્તતોઽધિકાધિકા મતા ।
 પ્રતીચ્યામુત્તરસ્યાં ચ દક્ષિણસ્યાં યથાક્રમમ્ ॥ ૩૫૧ ॥
 યસ્યાં સ્યાત્ શુપિરં મૂરિ તસ્યાં સ્યુર્મૂરયોઽનિલા ।
 ઘનપ્રાચુર્યે ચ તેઽલ્પાસ્તચ્ચ પ્રાગેવ ભાવિતમ્ ॥ ૩૫૨ ॥
 સ્યુર્યદપિ શ્વાતપૂરિતયુક્ત્યા પ્રત્યગ્ ધરાધિકા તદપિ ।
 પ્રત્યગધોગ્રામધુવાં નિમ્નત્વાદ્વાસ્તવી શુપિરવહુતા ॥ ૩૫૩ ॥
 વનનામલ્પવહુતા ભાવ્યાપ્કાયિકવદુધૈઃ ।
 તરૂણાં હ્યલ્પવહુતા જલાલ્પવહુતાનુગા ॥ ૩૫૪ ॥
 સામાન્યતોઽપિ જીવાનામલ્પતા વહુતાપિ ચ ।
 વનાલ્પવહુતાપેક્ષા હ્યનન્તા એત એવ યત્ ॥ ૩૫૫ ॥
 ઇતિ દિગપેચ્યાલ્પવહુતા ॥ ૩૪ ॥
 કાયસ્થિતિર્પા સૂક્ષ્માણાં પ્રાગુક્તા તન્મિત મતમ્ ।
 સામાન્યતો વાદરાણાં વાદરત્વે કિલાન્તરમ્ ॥ ૩૫૬ ॥
 સ્થૂલદમામ્ભોગ્નિપવનપ્રત્યેકદ્રુષુ ચાન્તરમ્ ।
 અનન્તકાલો જ્યેષ્ઠ સ્યાલ્લઘુ ચાન્તર્મુહૂર્તકમ્ ॥ ૩૫૭ ॥

હવે વાયુકાયના છવેા પૂર્વમા સૌથી અ પ છે, અને પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણમા અનુક્રમે વધતાવધતા છે ન્યા પૌલાલુ ભાગ વિશેષ ત્યા વાયુકાય વિશેષ હોય એ સ્વાભાવિક છે અને ન્યા ઘનતા વિશેષ ત્યા એ અ-પ હોય એ ખુલુ છે એ પૂર્વે પણ જણાવી ગયા છીએ શ્વાતપૂરિત ન્યાયની ગણતરીએ બે ડે પશ્ચિમની પૃથ્વી અધિક થાય તો એ ત્યાના અધો ગ્રામની ભૂમિ નીચાણુમા હોવાથી, પૌલાલુને ભાગ વાસ્તવિક રીતે ઘણો જ રહે. (અને તેથી ત્યા વાયુકાયના છવેા પણ અધિક હોય) ૩૫૧-૩૫૩

હવે વનસ્પતિકાયના છવેાનુ અ-પાધિકપણુ અપકાયના છવેાની પ્રમાણે સમજવુ કારણકે વનસ્પતિ સર્વત્ર જળના પ્રમાણમા હોય છે સામાન્યપણે પણ છવેાનુ અ-પાધિકપણુ વનસ્પતિકાયના છવેાના અ-પાધિકપણુ ઉપર આધાર રાખે છે કારણકે એકવા વનસ્પતિકાયિક છવેા જ અનન્ત છે ૩૫૪-૩૫૫

હવે એમના અન્તર વિષે (૩૫ મુ દ્વાર)

‘ સૂક્ષ્મે ’ ની પૂર્વોક્ત કાયસ્થિતિના જેટલો જ સામાન્યત ‘ વાદરો ’ નો વાદરત્વમા અન્તર છે ૩૫૬

વાદર પૃથ્વી-અપ્-અગ્નિ-વાયુ અને-પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયના છવેાને વિષે ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાળનુ છે અને જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનુ છે, કેમકે એઓ અનન્તકાળ

કાલ નિગોદેષુ યત્તેઽનન્તં ચાન્તર્મુદ્ધૂર્ત્તકમ્ ।

સ્થિત્વા સ્થૂલદ્વમાદિભાવં પુન કેચિદવાપ્નુયુઃ ॥ ૩૫૮ ॥

બાદરસ્ય નિગોદસ્યાન્તરમુત્કર્ષતો ભવેત્ ।

કાલોઽસંખ્ય પૃથિવ્યાદિકાયસ્થિતિમિતશ્ચ સ- ॥ ૩૫૯ ॥

સામાન્યત સ્થૂલવનકાયત્વેઽપ્યેતદન્તરમ્ ।

જઘન્યતસ્તુ સર્વેપામન્તર્મુદ્ધૂર્ત્તમેવ તત્ ॥ ૩૬૦ ॥

इत्यन्तरम् ॥ ३५ ॥

સ્વરૂપમેકેન્દ્રિયદેહિનાં મયા ધિયાલ્પયા કિંચિદિદં સમુદ્ધૃતમ્ ।

શ્રુતાદગાધાદિવ દુગ્ધવારિયેઃ જલં સ્વચ્ચ્વા શિશુના પતત્રિણા ॥૩૬૧॥

વિશ્વાશ્ચર્યઢકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનય. શ્રીતેજપાલાત્મજ. ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગઃ પૂર્ણઃ સુખ પંચમ ॥ ૩૬૨ ॥

इति पंचमः सर्गः

પર્યન્ત અને અન્તર્મુદ્ધૂતપર્યન્ત નિગોદને વિષે રહીને પુન બાદરપૃથ્વીકાયાદિમા ઉત્પન્ન થાય કે ૩૫૭-૩૫૮

બાદર નિગોદનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અમ જ્યકાળ છે અને એનું માન પૃથ્વીકાય આદિની ન્થિતિ નેટલું છે ૩૫૮

સામાન્યત બાદર વનમ્પતિગ્રાયત્વને વિષે પણ એટલું જ અન્તર છે જો કે જઘન્ય અન્તર તો સર્વેનું, અન્તર્મુદ્ધૂર્ત્તપ્રમાણ છે ૩૬૦

જેવી રીતે એક પક્ષીનું બચ્ચુ પોતાની ચાચવડે અગાધસમુદ્રમાથી જળ ગ્રહણ કરે તેમ મે મારી અપભ્રુદ્ધિઅનુસાર, અગાધશ્રુતસાગરમાથી આ એકેન્દ્રિયપ્રાણીઓનું ક્ષિયિત સ્વરૂપ ગ્રહણ કરીને કહ્યું છે ૩૬૧

જેમની કીર્તિ અખિલ વિશ્વમા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી છે એવા શ્રીમાન કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના અન્તેવામિ અને, માતા રાજબા અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જે આ, જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકટ કરનાર અથ રમ્યો છે તેનો, અદરથી નીતરતા સાગરને લીધે સુભગ એવો પાચમો સર્ગ નિર્વિધે પૂર્ણ થયો

પાચમો સર્ગ સમાપ્ત.

॥ अथ षष्ठः सर्गः ॥

विकलान्यसमग्राणि स्युर्येषामिन्द्रियाणि वै ।

विकलेन्द्रियसज्ञास्ते स्युर्द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ॥ १ ॥

तत्र प्रथम भेदाः ॥ १ ॥

अन्तर्जा कृमयो द्वेधा कुक्षिपायुसमुद्भवा ।

विष्टाद्यमेधजा कीटा काष्ठकीटा घुणाभिधा ॥ २ ॥

गंडोला अलसा वशीमुखा मातृवहा अपि ।

जलौकसः पूतरका मेहरा जातका अपि ॥ ३ ॥

नानाशखा शखनका कपर्दशुक्तिचन्दना ।

इत्याद्या द्वीन्द्रिया पर्याप्तापर्याप्तया द्विधा ॥ ४ ॥

इति द्वीन्द्रियभेदाः ।

पीपिलिका बहुविधा घृतेल्यश्चौपदेहिका ।

लिप्ता मर्कोटका यूका गर्दभा मत्कुणादयः ॥ ५ ॥

सर्ग छठ्ठा

जे लोकोने धीन्द्रियो 'विकल' ओटवे ओधी छाय, पूरेपूरी न छाय ओओ 'विकलेन्द्रिय'
छडेवाय ओटवे जे धीन्द्रियवाणा, त्रिधुधुन्द्रियवाणा अने चारधुधुन्द्रियवाणा लोको 'विकलेन्द्रिय'
छडेवाय १

प्रथम, जे विकलेन्द्रिय लोकोना 'लेद' विषे (१)

कुक्षिमा उत्पन्न यनारा, अने गुहाद्वारमा उत्पन्न यनारा—जेम जे प्रकारना शरीर न
कृमिओ, विष्टा आदि अमेध पदार्थोमा उत्पन्न यता कीडा, काष्ठमा उत्पन्न यता 'घुणा'
नामना कीडा, गंडोला, अलुभीया, वशीमुखा, मातृवहा, जणो, पूरा, मेहरा, जातका, नाना
प्रकारना श जो, ग जल, कोडी, छीप, न हन वगेरे ओधुधुन्द्रिय लोको छे ओ, पर्याप्त अने
अपर्याप्त—जेम जे प्रकारना छे २-४

घण्टी जतनी कीडीओ, धीमेला, उधेहि, ली ज, मकोडा, गू, गद्धया, माकंड,
गोक्षगाय, धंयण, सावा, शुभी, छाणुना कीडा, चोरकीडा, धान्यना कीडा, पाचेर गना कथवा,

ઇન્દ્રગોપેલિકા સાવા ગુલ્મીગોમયકીટકાઃ ।

ચૌરકીટા ધાન્યકીટાઃ પંચવર્ણાશ્ચ કુન્થવઃ ॥ ૬ ॥

તૃણકાષ્ઠફલાહારાઃ પત્રવૃન્તાશના અપિ ।

ઇત્યાદ્યાસ્ત્રીન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તતયા દ્વિધા ॥ ૭ ॥

इति त्रीन्द्रियभेदाः ।

વૃશ્ચિકા ઝરુર્ણનાભાશ્ચ ભ્રમર્યો ભ્રમરા અપિ ।

કંસાર્યો મશકાસ્તિહ્વા મક્ષિકા મધુમક્ષિકાઃ ॥ ૮ ॥

પતંગા શિહ્લિકા દંશાઃ સ્વયંચોતા ટિક્ષ્ણા અપિ ।

રક્તપીતહરિત્કૃષ્ણચિત્રપક્ષાશ્ચ કીટકાઃ ॥ ૯ ॥

નન્યાવર્તાશ્ચ કપિલહોલાદ્યાશ્ચતુરિન્દ્રિયાઃ ।

ભવન્તિ તેऽપિ દ્વિવિધાઃ પર્યાપ્તાન્યતયાશ્ચિલાઃ ॥ ૧૦ ॥

इति चतुरिन्द्रियभेदाः ॥

• अथ स्थानम् ॥

ઊર્ધ્વાધોલોકયોરેકદેશભાગે ભવન્તિ તે ।

તિર્યગ્લોકે નદીકૂપતટાકદીર્ઘિકાદિષુ ॥ ૧૧ ॥

દ્વીપામ્ભોધિષુ સર્વેષુ તથા નીરાશ્રયેષુ ચ ।

પોઠાપિ વિકલાચ્છાણાં સ્થાનાન્યુસ્તાનિ તાત્ત્વિકૈઃ ॥ ૧૨ ॥

વૃણુ-કાષ્ઠ તથા-કૃળને આહાર કરનારા તેમજ પાદકા-અને ડીંટીયોના આહાર કરનારા-
ઈત્યાદિ ત્રણુઈન્દ્રિયોવાળા જીવ છે એઓ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત-એમ બે પ્રકારના
છે ૫-૭

વીંછી, કુરોળીઆ, ભમરી, ભમરા, કસારી, મચ્છર, તીડ, માખી, મધમાખી,
પતંગીઆ, જીલકા, ડાસ, અંધોત, ટીકણા, લાલ પીળી લીલી કાળી તથા કાળરચિત્રી
પાખવાળા કીડા, નંધાવર્ત, ખડમાકડી-ઈત્યાદિ ચારઈન્દ્રિયોવાળા જીવો છે એમના પણ
પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે લેહ છે ૮-૧૦

એમના ‘ સ્થાન ’ વિષે (૨)

કયે પ્રકારના વિકલેન્દ્રિય જીવો ઉપ્વલોક અને અધોલોકના એકદેશભાગની અદર
હોય છે વળી તિર્યગ્લોકમાં નદી, કુવા, તળાવ, વાવ વગેરેમાં પણ હોય છે, તેમ જ સર્વ દ્વીપો,

उपपातात्समुद्रघातान्निजस्थानादपि स्फुटम् ।

असंख्येयतमेभागे ते लोकस्य प्रकीर्तिताः ॥ १३ ॥

इति स्थानम् ॥ २ ॥

आहारांगेन्द्रियोच्छ्वासभाषाख्या एषु पञ्च च ।

पर्याप्तयस्तथा प्राणा पदसप्ताष्टौ यथाक्रमम् ॥ ૧૪ ॥

चत्वार स्थावरोक्तास्ते जिह्वावाग्वलवृद्धितः ।

पद्મद्वીन्द्रियेष्वथૈકૈકેन्द्रियवृद्धिस्ततो द्वयो ॥ ૧૫ ॥

इति पर्याप्तयः ॥ ૩ ॥

लक्षद्वयं च યોનીનામેષુ પ્રત્યેકમિષ્યતે ।

લક્ષાણિ કુલકોટીનાં સપ્તાષ્ટ નવ ચ ક્રમાત્ ॥ ૧૬ ॥

इति योनिसख्या कुलसख्या च ॥ ૪-૫ ॥

વિવૃતા યોનિરેતેષાં ત્રિવિધા સા પ્રકીર્તિતા ।

સચિત્તાચિત્તમિશ્રાખ્યા ભાવના તત્ર દર્શ્યતે ॥ ૧૭ ॥

સમુદ્રો તથા જળાશયોમા પણ હોય છે ઉપપાતથી, સમુદ્રઘાતથી અને સ્વસ્થાનથી પણ એઓ લોકના અસંખ્યમા ભાગમા રહેલા છે ૧૧-૧૩

એમની ‘પર્યાપ્તિ’ વિષે (૩)

એમને પાંચ પર્યાપ્તિ છે (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીરપર્યાપ્તિ, (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિ અને (૫) લાપાપર્યાપ્તિ વળી પ્રાણ, બે ઇન્દ્રિયો વાળાને છ, ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળાને સાત, અને ચાર ઇન્દ્રિયોવાળાને આઠ હોય છે (‘સ્થાવર’ ને છે એ ચાર પ્રાણ, પાંચમા ‘જીહ્વા ઇન્દ્રિય,’ અને છઠ્ઠો વચનગળ-એ પ્રમાણે છ પ્રાણ બે ઇન્દ્રિયજીવોના ત્રે ઇન્દ્રિયને એક ઇન્દ્રિય વધી એટલે ૬+૧=૭ સાત પ્રાણ, અને ચતુરિન્દ્રિયને વળી એનાથી એક ઇન્દ્રિય વધી, એટલે ૭+૧=૮ પ્રાણ) ૧૪-૧૫

એમની ‘યોનિસખ્યા’ તથા ‘કુલસખ્યા’ વિષે (૪-૫)

એમની પ્રત્યેકની બે લાખ યોનિઓ છે અને કુવકોટિ, બે ઇન્દ્રિયોની સાત લાખ, ત્રે ઇન્દ્રિયોની આઠ લાખ અને ચતુરિન્દ્રિયોની નવ લાખ છે ૧૬

એમના ‘યોનિસ્વરૂપ’ વિષે (૬)

એમની યોનિ વિવૃત્ત હોય છે અને એ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારની છે, જીવતા બળદ વગેરેના શરીરથી નીકળેલા કીડા વગેરેની અચિત્ત યોનિ છે, અચિત્ત કાષ્ઠ

જીવદ્ગવાદિદેહોત્પદ્વ્યાદીના સચિત્તતા ।

અચિત્તકાષ્ટાદ્યુત્પન્નધુણાદીનામચિત્તતા ॥ ૧૮ ॥

સચિત્તાચિત્તકાષ્ટાદિસજાતાનાં તુ મિશ્રકા ।

ઉપ્પાા શીતા ચ શીતોપ્પોત્યપિ સા ત્રિવિધા મતા ॥ ૧૯ ॥

इति योनिस्वरूपम् ॥ ६ ॥

દ્વ્યક્ષાણાં દ્વાદશાબ્દાનિ ભવેજ્જ્યેષ્ઠા ભવસ્થિતિઃ ।

ત્ર્યક્ષાણાં પુનરેકોનપચાશઢેવ વાસરા ॥ ૨૦ ॥

પરમાસાશ્વતુરક્ષાણા જઘન્યાન્તર્મુહૂર્ત્તકમ્ ।

સાન્તર્મુહૂર્ત્તોના ત્વેવા સ્યાત્પર્યાસતયા સ્થિતિઃ ॥ ૨૧ ॥

इति भवस्थितिः ॥ ७ ॥

ઓગ્રતો વિકલાક્ષેપુ કાયસ્થિતિરૂરીકૃતા ।

સંલ્પેયાબ્દસહસ્રાણિ પ્રત્યેકં ચ તથા ત્રિપુ ॥ ૨૨ ॥

પર્યાસત્વે તુ નવર દ્વ્યક્ષકાયસ્થિતિર્મિતા ।

સરલ્પેયાન્યેવ વર્ષાણિ શ્રૂયતાં તત્ર ભાવના ॥ ૨૩ ॥

ભવસ્થિતિર્દ્વીન્દ્રિયાણામુત્કૃષ્ટા દ્વાદશાબ્દિકી ।

તાદૃગૂનિરન્તરકિયદ્ભવાદાનાદસૌ ભવેત્ ॥ ૨૪ ॥

વગેરેના ક્રીડાઓની અચિત્ત યોનિ છે, તેમજ અચિત્તઅચિત્ત કાષ્ટ વગેરેના ક્રીડાઓની મિષ્ટ યોનિ છે વળી ઉષ્ણ, શીત, શીતોષ્ણ-એમ પણ ત્રણ પ્રકારની (યોનિ) કહી છે ૧૭-૧૯

એમની ' ભવસ્થિતિ ' વિષે (૭)

બેઇન્દ્રિયોવાળા જીવોની ઉન્ન્ટ ભવસ્થિતિ બાર વર્ષની, ત્રણઇન્દ્રિયવાળા જીવોની ઉન્ન્ટ ભવસ્થિતિ ઓગણપચાસ દિવસની, અને ચારઇન્દ્રિયોવાળા જીવોની ઉન્ન્ટ ભવસ્થિતિ છ માસની છે જઘન્ય ભવસ્થિતિ તો સર્વનિકલેન્દ્રિયોની અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે વળી એમની પર્યાપ્તપણાની સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત ઓછી છે ૨૦-૨૧

એમની ' કાયસ્થિતિ ' વિષે (૮)

ત્રણે પ્રકારના વિકલેન્દ્રિય જીવોની ઓગણી કાયસ્થિતિ, પ્રત્યેક પ્રકારમા તથા ત્રણે પ્રકારમા સખ્યાત મહસોવર્ષોની છે પણ એમા ચે પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ સખ્યાન વર્ષોની જ કહી છે કાગ્લ કે બેઇન્દ્રિયોની ઉન્ન્ટ ભવસ્થિતિ બાર વર્ષની છે, અને એવા

એવમગ્રેઽપિ સહ્યેયદિનરૂપા ચ પર્યાસત્રીન્દ્રિયાંગિનામ્ ।

પર્યાસત્તતુરક્ષાણાં સહ્યેયમાસરૂપિકા ॥ ૨૫ ॥

इति कायस्थितिः ॥ ८ ॥

કાર્મણ તૈજસં ચૌદારિકમેતત્તનુત્રયમ્ ।

इति देहा. ॥ ९ ॥

કેવલ હુડસસ્થાનમેતેપાં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૨૬ ॥

इति संस्थानम् ॥ १० ॥

યોજનાનિ દ્વાદશૈપાં ત્રિગવ્યૂત્પેકયોજનમ્ ।

ક્રમાઞ્જ્યેષ્ઠા તનુર્લઘ્વગુલાસહ્યલવોન્મિતા ॥ ૨૭ ॥

આહુથ—

વારસજોશ્રણ સહો તિકોસ ગુમ્મી ચ જોશ્રણં ભમરો ॥ इति ॥

इति अगमानम् ॥ ११ ॥

વેદનોત્પઃ કષાયોત્થો મરણાન્તિક इत्यपि ।

વિકલેન્દ્રિયજીવાનાં સમુદ્ઘાતા ઓમી ત્રય. ॥ ૨૮ ॥

इति समुद्घाता. ॥ १२ ॥

પૃથ્વ્યાથા સ્થાવરાઃ પચ દ્વીન્દ્રિયાથાસ્રય. પુનઃ ।

સહ્યેયજીવિન પચેન્દ્રિયતિર્યગ્નરા અપિ ॥ ૨૯ ॥

ઉપરાઉપર સતત કેટલાક ભવો કરવાથી કાયસ્થિતિ થાય છે એ જ પ્રમાણે પર્યાપ્ત ત્રેઇન્દ્રિયોની સખ્યાત દિવસોની, અને પર્યાપ્ત ચત્તરિન્દ્રિયોની સખ્યાત માસની કાયસ્થિતિ છે ૨૨-૨૫

એમના બીજા દ્વારે વિષે (૮-૧૨)

એમના શરીર ત્રણ પ્રકારના છે કાર્મણ, તૈજસ, ઓદારિક સ્થાન કેવળ હુડકસ સ્થાન જ છે દેહમાન ઉત્કૃષ્ટ, બેઇન્દ્રિયોનું બાર યોજન, ત્રેઇન્દ્રિયોનું ત્રણ કોસ અને ચત્તરિન્દ્રિયોનું એક યોજન છે, જઘન્યત શરીરમાન ત્રણેનું, આગમના અસખ્યતમા ભાગ જેટલું છે એ સખ્યતમા અન્યત્ર દષ્ટાન્તમા કહ્યું છે કે (ઉત્કૃષ્ટ) શબ બાર યોજનનો, શુભી ત્રણ કોસની અને ભમરો એક યોજનનો હોય છે આ વિકલેન્દ્રિય જીવોને સમુદ્ઘાત ત્રણ પ્રકારનો હોય છે (૧) વેદનાથી ઉત્પન્ન થતો, (૨) કષાયથી ઉત્પન્ન થતો, (૩) મરણાન્તિક ૨૮-૨૯

એમની ' ગતિ ' તથા ' આગતિ ' વિષે (૧૩-૧૪)

પૃથ્વીકાય આદિ પાચે સ્થાવરો, ત્રણે વિકલેન્દ્રિયો, તથા સખ્યાતઆયુષ્યવાળા

સ્થાનકેષુ દશસ્વેષુ ગચ્છન્તિ વિકલેન્દ્રિયાઃ ।

દશમ્ય એવૈનેમ્યશ્ચોત્પદ્યન્તે વિકલેન્દ્રિયા ॥૩૦॥ યુગ્મમ્ ॥

ન દેવનારકાસખ્યજીવતિર્યગૂનરેષુ ચ ।

એવાં ગમાગમૌ તસ્માત્ દ્વિગતા દ્વાગતા ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

ઉપપાતચ્યવનયોર્વિરહો દ્વીન્દ્રિયાદિષુ ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તમુત્કૃષ્ટો જઘન્ય• સમયાવધિ. ॥ ૩૨॥

ઉત્પદ્યન્તે વિપદ્યન્તે ચૈકેન સમયેન તે ।

एको द्वौ वा त्रय सख्या असख्या विकलेन्द्रियाः ॥ ३३ ॥

इति गतागती ॥ १३-१४ ॥

લઘ્વા નૃત્વાદિસામગ્રીં કેચિદાસાદયન્ત્યમી ।

यावद्दीक्षां भवे गम्ये न तु मोक्षं स्वभावतः ॥ ३४ ॥

इति अनन्तरासिः ॥ १५ ॥

एकस्मिन् समये सिद्धिर्विकलानां न सम्भवेत् ।

ग्रामो नास्ति कुतः सीमा मोक्षो नास्तीति सा कुतः ॥ ३५ ॥

૫ એન્દ્રિતિર્યચ અને મનુષ્યો—આ દ.૧ સ્થાનકોની અદૃશ વિદ્યેન્દ્રિય જીવોની ગતિ છે, અને એજ દશ સ્થાનકોમાથી એજોની આગતિ થાય છે અસખ્યાત આયુધ્યવાળા તિર્યચ તથા મનુષ્યોમા તેઓ જતાયે નથી તેમ ત્યાથી આવતા યે નથી દેવતા કે નારકીમા પણ તેમની ગતિ કે આગતિ છે જ નહિ માટે એજોને મનુષ્ય અને તિર્યચની—એમ બે જ ગતિ અને બે જ આગતિ રહી ૩૦-૩૧

વિકલેન્દ્રિય જીવોને ઉત્પત્તિ અને અવનનો વિરહ ઉત્કૃષ્ટ અન્નમુહૂર્તનો, અને જઘન્યત એક સમયનો કહ્યો છે ૩૨

વિકલેન્દ્રિય જીવોની, એકમમયમા જન્મમરણની સખ્યા એક, બે, ત્રણ, છેલ્લામા છેલ્લી સખ્યાયુધી, અને એથી પણ વિશેષની છે ૩૩

હવે એમના ૧૫ મા દ્વારથી ૨૩ મા યુધીના દ્વારો વિધે

વિકલેન્દ્રિય જીવો મનુષ્યત્વ આદિ મામગીને યોગે અનન્તરૂપમા યાવત્ સર્વ વિશતિરૂપ દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરંતુ સ્વભાવત મોક્ષ મેળવી શકતા નથી ૩૪

વિકલેન્દ્રિય જીવોનો મોક્ષ જ નથી એટલે પછી ‘એકસમયસિદ્ધિ’ જેવું કાંઈ વધુ નહિ કારણકે ગામ વિના ગ્રામી કેવી ? ૩૫

इति एकसमयसिद्धिः ॥ १६ ॥

कृष्णा नीला च कापोतीत्येषां लेश्यात्रय स्मृतम् ।

इति लेश्या ॥ १७ ॥

त्रसनाद्यन्तरे सत्त्वादाहारः पद्मदिगुद्भवः ॥ ३६ ॥

इति आहारदिक् ॥ १८ ॥

एषां सहનन चैક સેવાત્તં પરિકીર્તિતમ્ ।

इति सहननम् ॥ १९ ॥

मानमायाक्रोधलोभा कषाया एषु वर्णिता ॥ ३७ ॥

इति कषायाः ॥ २० ॥

आहारप्रमुखा. સજ્ઞાશ્વતસ્ત્વ એપુ દર્શિતા ।

इति सज्ञाः ॥ २१ ॥

द्व्यक्षाणां स्पर्शनं जीह्वेत्याख्यातमिन्द्रियं द्वयम् ॥ ३८ ॥

તત્ત્વ ટ્વક્ષચતુર્ગ્ધક્ષાણા ક્રમાદ્ પ્રાણેચ્છણાધિક ।

इति इन्द्रियम् ॥ २२ ॥

असत्त्वाद्वयस्तसज्ञानां ते निर्दिष्टा असंज्ञिन ॥ ३९ ॥

यद्वा न दीर्घकालिकी नापि दृष्टिवादोपदेशिकी ।

સ્યાદ્દેતુવાદિકી હોપાં ન તયા સજ્ઞિતા પુન ॥ ૪૦ ॥

इति सज्ञिता ॥ २३ ॥

વિકલેન્દ્રિય જીવોને લેશ્યા ત્રણ હોય કૃષ્ણા, નીલા અને કાપોતી આ જીવો ત્રસ નાડીની અંદર હોવાથી એમને છ દિશાઓનો આહાર હોય છે ૩૬

વિકલેન્દ્રિય જીવોને એક જ ' સેવાર્ત ' સહનન જ છે વળી એઓને ચાર કષાયો છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. ૩૭

વિકલેન્દ્રિય જીવોને આહાર આદિ ચાર સજ્ઞાઓ છે ઈન્દ્રિયોભા, બેન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસનેન્દ્રિય, ત્રેણેન્દ્રિય જીવોને એ બે ને ત્રીજી પ્રાણેન્દ્રિય, અને ચતુર્ણેન્દ્રિય જીવોને એ ત્રણ ને ચોથી ચક્ષુર્ણેન્દ્રિય—એ પ્રકારે છે ૩૮-૩૯

વિકલેન્દ્રિય જીવોને પ્રકટ સજ્ઞા નથી તેથી એઓને ' અસજ્ઞી ' કહ્યા છે અથવા તો, એમને દીર્ઘકાલિકી કે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સજ્ઞા હોવી નથી, ક્રૂપા દેતુવાદિકી સજ્ઞા હોય છે પણ એથી એઓમા સંશિષ્ટ જોવાય નહિ (એટલે એઓને અસજ્ઞી કહ્યા છે) ૪૦

केवल कलीववेदाश्च मिथ्यादृष्टय एव ते ।

सम्यग्दृशो ह्यल्पकालं विद्युज्ज्योतिर्निदर्शनात् ॥ ४१ ॥

सास्वादानाख्यसम्यक्त्वे किंचित् शेषे मूर्ति गताः ।

विकलाक्षेपु जायन्ते ये केचित्तदपेक्षया ॥ ४२ ॥

अपर्याप्तदशायां स्युः सम्यग्दृशोऽपि केचन ।

पयास्तत्वे तु सर्वेऽपि मिथ्यादृष्टय एव ते ॥ ४३ ॥ युग्मम् ॥

इति वेदः दृष्टिश्च ॥ २४-२५ ॥

मतिश्रुताभिध ज्ञानद्वय सम्यग्દૃશાં ભવેત્ ।

મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાને તેષાં મિથ્યાત્વિનાં પુનઃ ॥ ૪૪ ॥

इति ज्ञानम् ॥ २६ ॥

અચત્તુર્દર્શનોપેતા દ્વિત્ર્યચ્છાશ્ચતુરિન્દ્રિયાઃ ।

સચત્તુર્દર્શનાચત્તુર્દર્શનાઃ કથિતા જિનૈઃ ॥ ૪૫ ॥

इति दर्शनम् ॥ २७ ॥

સ્યુ• સાકારોપયોગાસ્તે જ્ઞાનાજ્ઞાનવ્યપેક્ષયા ।

નિરાકારોપયોગાસ્તે દર્શનાપેક્ષયા પુનઃ ॥ ૪૬ ॥

હવે એમના ' વેદ ' અને ' દૃષ્ટિ ' વિષે (૨૪-૨૫)

વિકલેન્દ્રિય છવોને ડેવાળ નપુ સડવેદ હોય છે એઓ વળી મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે કેમકે એમને વિદ્યુતની જ્યોતિની જેમ, અત્પકાળમુખી જ સમ્યક્દૃષ્ટિ રહે છે ૪૧

માત્સ્વાદન સમઝિત કષ્ટ શેષ રહે ત્યારે મૃત્યુ પામીને જે કેઈ પ્રાણીઓ વિકલેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય છે એઓની અપેક્ષાએ, અપર્યાપ્ત દશામા કેટલાક સમ્યક્દૃષ્ટિ છવો પણ હોય છે, પણ પર્યાપ્તદશામા તો સર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે ૪૨-૪૩

હવે, એમના ૨૭ મા દ્વારથી ૨૮ મા સુધીના દ્વારો વિષે

સમ્યક્દૃષ્ટિ વિકલેન્દ્રિયોને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન-એમ બે જ્ઞાન છે પણ એમનામા જે મિથ્યાત્વી છે એમને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન-એમ બે છે ૪૪

બેઇન્દ્રિય છવો અને ત્રેઇન્દ્રિય છવોને અચક્ષુદર્શન હોય છે, ત્યારે ચત્તરિન્દ્રિય છવોને ચક્ષુદર્શન તેમ અચક્ષુદર્શન બેઉ કક્ષા છે ૪૫

વિકલેન્દ્રિય છવોને, જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની અપેક્ષાએ, સાકાર ઉપયોગ હોય છે, ત્યારે દર્શનની અપેક્ષાએ નિરાકાર ઉપયોગ હોય છે ૪૬

इति उपयोगः ॥ २८ ॥

द्विवर्गस्त्रिक्षणान्तश्च समवत्येषु विग्रहः ।

ततस्तत्रैकसमयं व्यवहारादनाहृतिः ॥ ४७ ॥

निश्चયાત્તુ દ્વિસમયા સ્યાદનાહારિતા કિલ ।

વિગ્રહે વિકલાક્ષાણામાહારકત્વમન્યદા ॥ ૪૮ ॥

एते प्रागोजग्राहारास्तत पर्याप्तभावत

लोमाहारा कावलिकाहारा अपि भवन्त्यमी ॥ ४९ ॥

સચિત્તાચિત્તમિશ્રાલ્ય ઇપામાહાર ઇણ્યતે ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તમુત્કૃષ્ટમાહારસ્યાન્તર મતમ્ ॥ ૫૦ ॥

इति आहारः ॥ २९ ॥

पर्याप्तानां गुणस्थानमेतेषामुक्तमादिमम् ।

अपर्याप्तानां તદાદ્ય દ્વિતીયમપિ જાતુચિત્ ॥ ૫૧ ॥

इति गुणाः ॥ ३० ॥

औदारिक काययोग तन्मिश्रः कर्मणस्तथा ।

वागसत्यामृषा चेति योगाश्चत्वार एष्वमी ॥ ૫૨ ॥

હવે એમના ' આહાર ' વિષે (૨૯)

વિકલેન્દ્રિયોને એવકોવાળો અને ત્રણ સમય પર્યાન્તનો ' વિગ્રહ ' સંભવે છે અને એ વિગ્રહગતિમા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ એઓ એક સમય આનાહારી રહે છે, પણ નિશ્ચયનયના અપેક્ષાએ બે સમય સુધી આનાહારી રહે એ અન્યદા એઓ આહારક હોય છે ૪૭-૪૮

પહેલા તો એમનો ' ભોજ્યાહાર ' હોય એ પણ પછી પર્યાપ્ત ભાવ પામે છે ત્યારે એમને ' લોભઆહાર ' અને ' ક્વલઆહાર ' પણ હોય છે ૪૯

વળી એઓને અચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર-એમ ત્રણ આહાર હોય છે એમને બે આહાર વચ્ચેનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત્તતુ છે ૫૦

એમના ' ગુણસ્થાન ' અને ' યોગ ' વિષે

વિકલેન્દ્રિય જીવોમા જે ' પર્યાપ્ત ' હોય એમને પહેલું ગુણસ્થાન, અને જેઓ ' અપર્યાપ્ત ' હોય એમને પહેલું અને ક્વચિત્ પીત્ત ગુણસ્થાન પણ હોય છે ૫૧

વિકલેન્દ્રિય જીવોને ચાર યોગ હોય છે (૧) ઔદારિક કાયયોગ, (૨) ઔદારિકમિશ્ર યોગ, (૩) કાર્મણકાયયોગ અને (૪) અસત્યમૃષાવચનયોગ ૫૨

इति योगाः ॥ ३१ ॥

एकस्मिन् प्रतरे सूच्योऽङ्गुलसख्यांशकायति ।

तावन्तो द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तका. पृથक् ॥ ૫૩ ॥

एकस्मिन् प्रतरे सूच्योऽङ्गुलसख्यांशकायति ।

अपर्याप्ता द्वित्रिचतुरक्षास्तावन्न ईरिता ॥ ૫૪ ॥

उक्त च—पञ्जत्तापञ्जत्ता वित्तिचउ अस्सन्निणो अवहरन्ति ।

અંગુલસંખાસલ્પ્પસમઇચ પુઢો પયર ॥ ૫૫ ॥

इति मानम् ॥ ३२ ॥

सर्वस्तोका चतुरक्षाः पर्याप्ताः परिकीर्तिताः ।

पर्याप्तद्वીन्द्रियास्तेभ्योऽધिकास्तेभ्यस्त्रिखास्तथा ॥ ૫૬ ॥

असख्येयगुणास्तेभ्योऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिया ।

त्रिद्वીन्द्रिया अपर्याप्तास्ततोऽधिकाधिका क्रमात् ॥ ૫૭ ॥

इति अल्पवहुत्वम् ॥ ૩૩ ॥

એમના ' માન ' એટલે પ્રમાણ વિષે (૩૨)

એક અંગુલના સખ્યાતમા ભાગ જેટલી લખાઇવાળા એક પ્રતરની અદર જેટલી સૂચિઓ હોય તેટલા પૃથક્ પૃથક્ પર્યાપ્ત, બેઇન્દ્રિય જીવો, ત્રેઇન્દ્રિય જીવો અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો હોય વગી, એક અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી લખાઇવાળા એક પ્રતરની અદર જેટલી સૂચિ હોય તેટલા પૃથક્ પૃથક્ અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય જીવો, ત્રેઇન્દ્રિય જીવો અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો હોય ૫૩-૫૪

કહ્યું છે કે —

અંગુલના મખ્યાત અને અમખ્યાત પ્રદેશોથી ભરેલા પૃથક્ પૃથક્ પ્રતરને પર્યાપ્ત તેમ જ અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય જીવો, ત્રેઇન્દ્રિય જીવો, ચતુરિન્દ્રિય જીવો, તથા સરી પચેન્દ્રિયો અવહરે છે ૫૫

હવે એમના ' અલ્પબહુત્વ ' વિષે (૩૩)

પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયો મર્વથી થોડા છે, એનાથી ઝાઝા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયો છે અને એનાથી પણ ઝાઝા પર્યાપ્ત ત્રેઇન્દ્રિયો છે ૫૬

એથી અસખ્યગણા અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયો છે, એથી અધિક અપર્યાપ્ત ત્રેઇન્દ્રિયો અને એથી વિશેષ અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયો છે ૫૭

હવે એમના ' દિગ્વેક્ષી અલ્પબહુત્વ ' વિષે (૩૪)

इमे प्रतीच्यामत्यल्पा प्राच्यां विशेषतोऽधिका ।

दक्षिणस्यामुत्तरस्यामेभ्योऽधिकाधिका क्रमात् ॥ ५८ ॥

अल्पतां बहुतां चानुसरन्त्येतेऽम्बुकायिनाम् ।

प्रायो जलाशयेष्वेपां भूमनोत्पत्तिं प्रतीयते ॥ ५९ ॥

द्वयच्चा पूतरशखाद्या स्यु प्रायो बहवो जले ।

शेवालादौ च कुन्धाद्या भृगाद्याश्चाम्बुजादिषु ॥ ६० ॥

इति विगपेक्षया अल्पबहुत्वम् ॥ ૩૪ ॥

अल्पमन्तर्मुहूर्त्तं स्यात् कालोऽनन्तोऽन्तरं महत् ।

वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनर्वિકલताजुषाम् ॥ ૬૧ ॥

इति अन्तरम् ॥ ૩૬ ॥

तिर्यचो मनुजा देवा नारकाश्चेति तार्विकै ।

સ્મૃતા પચેન્દ્રિયા જીવાશ્ચતુર્થા ગણધારિભિઃ ॥ ૬૨ ॥

त्रिधा पचाक्षतिर्यचो जलस्थलवचारिणः ।

अनेकधा भवन्त्येते प्रतिभेदविवक्षया ॥ ૬૩ ॥

પશ્ચિમદિશામાં બહુ અટપ વિકલેન્દ્રિયો છે, પૂર્વમાં એથી અધિક છે, દક્ષિણમાં એથી અધિક અને ઉત્તરમાં વળી એથી થે અધિક છે એમનું અપત્ત્વ કે બહુત્વ અધ્યાયજીવો પ્રમાણે છે કારણ કે પ્રાય એમની ઉત્પત્તિ આગી જળાશયોને વિષે જ જણાય છે પૂરા, શખલા વગેરે બેઇન્દ્રિય જીવો પ્રાય જળમાં વણા હોય છે, કથવા વગેરે શેવાળમાં બહુ હોય છે, અને બમરા વગેરે કમળપુષ્પોમાં બહુ હોય છે ૫૮-૬૦

હવે એમના ' અન્તર ' વિષે

એ જીવો વનસ્પતિ વગેરેમાં રહીને પુનઃ વિકલેન્દ્રિયપણ પામે એ બે સ્થિતિ વચ્ચેનું અન્તર જાન્યત અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું, અને ઉત્કૃષ્ટત અનન્તકાળ પ્રમાણ છે ૬૧

આ પ્રમાણે સાઠ શ્લોકમાં વિકલેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું

હવે ૫ ચેન્દ્રિય જીવોના સ્વરૂપ વિષે

તત્ત્વના બાળનાર ગણધરોએ ૫ ચેન્દ્રિય જીવોના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (૧) તિર્યચ, (૨) મનુષ્ય, (૩) દેવ અને (૪) નારક ૬૨

૫ ચેન્દ્રિય તિર્યચોના ત્રણ પ્રકાર છે જળચર, સ્થળચર, એચર વળી એના પણ ઉપ બેદો છે એ જોતા એઓના અનેક પ્રકાર કહેવાય ૬૩

દૃષ્ટા જલચરાસ્તત્ર પંચધા તીર્થપાર્થિવૈઃ ।

મત્સ્યાશ્ચ કચ્છપા ગ્રાહા મકરા શિશુમારકા ॥ ૬૪ ॥

તત્રાનેકવિધા મત્સ્યાઃ શ્લક્ષ્ણાસ્તિમિતિર્મિંગલા ।

નક્રાસ્તંડુલમત્સ્યાશ્ચ રોહિતા કણિકાભિધાઃ ॥ ૬૫ ॥

પીઠપાઠીનશકુલાઃ સહસ્રદંડ્રસંજ્ઞકા ।

નલમીના ડલૂપી ચ પ્રોષ્ઠી ચ મદગુરા અપિ ॥ ૬૬ ॥

ચટાશ્ચટકરાશ્ચાપિ પતાકાતિપતાતિકાઃ ।

સર્વે તે મત્સ્યજાતીયા યે ચાન્યેઽપિ તથાવિધા ॥ ૬૭ ॥

કચ્છપા દ્વિવિધા અસ્થિકચ્છપા માંસકચ્છપાઃ ।

જ્ઞેયા સંજ્ઞાભિરેતાભિઃ ગ્રાહાઃ પચવિધા પુનઃ ॥ ૬૮ ॥

॥ દિલી, વેઢલા, સુદ્ધલા, પુલગા, સીસાગરા इति ॥

દ્વિવિધા મકરાઃ શોડા મદ્વા इति વિભેદતઃ ।

एकाकाराः शिशुमारा सर्वेऽमी जलचारिणः ॥ ६९ ॥

इति जलचराः ॥

चतुष्पदा परिसर्पा इति स्थलचरा द्विधा ।

चतुष्पदाश्चतुर्भेदैस्तत्र प्रोक्ता विशारदै ॥ ७० ॥

જળચરના પાચ પ્રકાર છે મત્સ્ય, કાચળા, ગ્રાહ, મકર અને શિશુમાર ૬૪

એમાં વળી મત્સ્યો પણ અનેક પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે શ્લક્ષ્ણ, તિમિ, તિર્મિંગળ, નક્ર, તંડુલ, રોહિત, કણિક, પીઠ, પાઠીન, શકુલ, સહસ્રદંડ્ર, નલમીન, ડલૂપી, પ્રોષ્ઠી, મદગુર, ચટ, ચટકર, પતાકા, અને અતિપતાતિકા આ સર્વે તેમજ એવા પીના હોય તે સર્વે પણ મત્સ્યની જાતિઓ છે ૬૫-૬૭

કચ્છપ-કાચળા જે પ્રકારના છે અસ્થિકચ્છપ અને માંસકચ્છપ ગ્રાહ પાચ પ્રકારના છે તેના નામ — દિલી, વેઢલા, સુદ્ધલા, પુલગા અને સીસાગરા ૬૮

મકર જે જાતના છે શોડ અને મદ્ શિશુમાર એક જ જાતના હોય છે ૬૯

એ સર્વે ‘ જળચર ’ જીવો થયા

હવે ‘ સ્થળચર ’ વિષે

इमे प्रतीच्यामत्यल्पा प्राच्यां विशेषतोऽधिकाः ।

दक्षिणस्यामुत्तरस्यामेभ्योऽधिकाधिका कृमात् ॥ ५८ ॥

अल्पतां बहुतां चानुसरन्त्येतेऽम्बुकायिनाम् ।

प्रायो जलाशयेष्वेषा भूम्नोत्पत्तिं प्रतीयते ॥ ५९ ॥

द्वयक्षा पूतरशखाद्या स्यु प्रायो बहवो जले ।

शेवालादौ च कुन्खाद्या भृगाद्याश्चाम्बुजादिषु ॥ ६० ॥

इति विगपेक्षया अल्पबहुत्वम् ॥ ૩૪ ॥

अल्पमन्तर्मुहूर्त्तं स्यात् कालोऽनन्तोऽन्तरं महत् ।

वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनर्विकલताजुषाम् ॥ ૬૧ ॥

इति अन्तरम् ॥ ૩૬ ॥

तिर्यचो मनुजा देवा नारकाश्चेति तारिवकै ।

સ્મૃતા પચેન્દ્રિયા જીવાશ્ચતુર્થા ગણધારિભિઃ ॥ ૬૨ ॥

त्रिधा पचाच्चतिर्यचो जलस्थलखचारिणः ।

अनेकधा भवन्त्येते प्रतिभेदविवक्षया ॥ ૬૩ ॥

પશ્ચિમદિશામાં બહુ અલ્પ વિકલેન્દ્રિયો છે, પૂર્વમાં એથી અધિક છે, દક્ષિણમાં એથી અધિક અને ઉત્તરમાં વળી એથી યે અધિક છે એમનું અપત્ત કે બહુત્વ અધ્યાયજીવો પ્રમાણ છે કારણ કે પ્રાય એમની ઉત્પત્તિ જાગી જગાશયોને વિષે જ જણાય છે પૂરા, શખલા વગેરે બેઠન્દ્રિય જીવો પ્રાય જળમાં વણા હોય છે, કથવા વગેરે શેવાળમાં બહુ હોય છે, અને ભમરા વગેરે ડમળપુષ્પોમાં બહુ હોય છે ૫૮-૬૦

હવે એમના ' અન્તર ' વિષે

એ જીવો વનસ્પતિ વગેરેમાં રહીને પુનઃ વિકલેન્દ્રિયપણ પામે એ બે સ્થિતિ વચ્ચેનું અન્તર નિધન્યત અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું, અને ઉત્કૃષ્ટત અન્તરકાળ પ્રમાણ છે ૬૧

આ પ્રમાણે સાઠ શ્લોકમાં વિકલેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું

હવે ૫ ચેન્દ્રિય જીવોના સ્વરૂપ વિષે

તત્ત્વના બહુનાર ગણધરોએ ૫ચેન્દ્રિય જીવોના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (૧) તિર્યચ, (૨) મનુષ્ય, (૩) દેવ અને (૪) નારક ૬૦

૫ચેન્દ્રિય તિર્યચોના ત્રણ પ્રકાર છે જળચર, સ્થળચર, એચર વળી એના પણ ઉપ બેઠો છે એ બેઠો એઓના અનેક પ્રકાર કહેવાય ૬૩

દૃષ્ટા જલચરાસ્તત્ર પચધા તીર્થપાર્થિવૈઃ ।

મત્સ્યાશ્ચ કચ્છપા ગ્રાહા મકરા શિશુમારકા ॥ ૬૪ ॥

તત્રાનેકવિધા મત્સ્યા શ્લુચ્ચાસ્તિમિતિર્મિગલા ।

નક્રાસ્તંડુલમત્સ્યાશ્ચ રોહિતા કણિકાભિધા ॥ ૬૫ ॥

પીઠપાઠીનશકુલાઃ સહસ્રદંષ્ટ્રસંજ્ઞકા ।

નલમીના ડલૂપી ચ પ્રોષ્ઠી ચ મદ્ગુરા અપિ ॥ ૬૬ ॥

ચટાશ્ચટકરાશ્ચાપિ પતાકાતિપતાતિકા ।

સર્વે તે મત્સ્યજાતીયા યે ચાન્યેઽપિ તથાવિધા ॥ ૬૭ ॥

કચ્છપા દ્વિવિધા અસ્થિકચ્છપા માંસકચ્છપા ।

જ્ઞેયા સંજ્ઞાભિરેતાભિઃ ગ્રાહા પચવિધા પુનઃ ॥ ૬૮ ॥

॥ દિલી, વેઢલા, સુદ્ધલા, પુલગા, સીસાગારા इति ॥

દ્વિવિધા મકરાઃ શૌંઢા મદ્ગા इति વિભેદતઃ ।

एकाकाराः शिशुमारा. सर्वेऽमी जलचारिणः ॥ ६९ ॥

इति जलचराः ॥

चतुष्पदा परिसर्पा इति स्थलचरा द्विधा ।

चतुष्पदाश्चतुर्भेदैस्तत्र प्रोक्ता विशारदै ॥ ७० ॥

જળચરના પાંચ પ્રકાર છે મત્સ્ય, કાચળા, ગ્રાહ, મગર અને શિશુમાર ૬૪

એમાં વળી મત્સ્યો પણ અનેક પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે શ્લુચ્ચ, તિમિ, તિર્મિગળ, નક્ર, તાંડુલ, રોહિત, ડલૂક, પીઠ, પાઠીન, શકુલ, મહસ્રદંષ્ટ્ર, નલમીન, ડલૂપી, પ્રોષ્ઠી, મદ્ગુર, ચટ, ચટકર, પતાકા, અને અતિપતાતિકા આ સર્વે તેમજ એવા પીઠા હોય તે સર્વે પણ મત્સ્યની જાતિઓ છે ૬૫-૬૭

ડંષ્ટપ-કાચળા બે પ્રકારના છે અસ્થિકડંષ્ટપ અને માંસકડંષ્ટપ ગ્રાહ પાંચ પ્રકારના છે તેના નામ — દિલી, વેઢલા, સુદ્ધલા, પુલગા અને સીસાગારા ૬૮

મકર બે જાતના છે શૌંઢ અને મદ્ગ શિશુમાર એક જ જાતના હોય છે ૬૯

એ સર્વે ' જળચર ' હોવા થયા

હવે ' સ્થળચર ' વિશે

કેચિદેકચુરા કેચિદ્દિચુરા અપરે પુનઃ ।

ગડીપદાશ્ચ સનસ્વપદા અન્યે પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૭૧ ॥

અભિન્ના સ્યુઃ ચુરા યેષા તે સ્યુરેકચુરાભિધા ।

ગર્દભાશ્વાદયસ્તે તુ રોમન્ય રચયન્તિ ન ॥ ૭૨ ॥

ભિન્ના યેષાં ચુરાસ્તેસ્યુદ્દિચુરા વહુજાતયઃ ।

મહિષા ગવયા ઉષ્ટ્રા વરાહલ્લગલૈડકા ॥ ૭૩ ॥

રુરવ શરભાશ્વાપિ ચમરા રોહિષા મૃગા ।

ગોકર્ણાદ્યા અમી સર્વે રોમન્ય રચયન્તિ વૈ ॥ ૭૪ ॥ યુગ્મ

સ્યાત્પદ્મકર્ણિકા ગડી તદ્વચેષા પદાશ્ચ તે ।

હસ્તિગડકલ્પદ્ગાદ્યા ગડીપદાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૭૫ ॥

इति उत्तराध्ययनवृत्तौ ॥

પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ તુ—

ગડી સુવર્ણકારાધિકરણસ્થાનમિતિ ॥

સ્થળચર બે પ્રકારના (૧) ચોપગા અને (૨) પરિસર્પિઠ એમા પશુ ચોપગા ચાર ભાત
 છે —(૧) એકખરીવાળા, (૨) બેખરીવાળા, (૩) ગડીપદા અને (૪) નહોતરવાળા ૭૦-૭૧

જેઓની ખરી છુટી ન હોતા એના સધાયલી હોય છે એઓ એક ખરીવા
 કહેવાય એનું હજાનત ગર્દભ વગેરે જેઓ વાગોળતા નથી એ ૭૨

જેઓની ખરી ભિન્ન એટલે વચ્ચે ફાટવાળી હોય છે એઓ બે ખરીવાળા કહેવાય જે
 પાડા, ગોધા, લિટ, ડુધ્ધર, ખકરા, મેઢા, રૂર, શરભ, ચમર, રોહિષ, મગ, ગોકર્ણ વગે
 વાગોળનારા પ્રાણીઓ ૭૩-૭૪

ગડી એટલે પદ્મનુ બીજકોશ, અથવા વૃક્ષનુ થડ,—એના જેવા જેમના પગ હોય એ
 ગડીપદ કહેવાય હજાનત તારીકે, હાથી—ગેડા—ખડ્ગ વગેરે ૭૫

‘ ગડી ’ શબ્દનો એ અર્થ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની વૃત્તિમા કર્યો છે પ્રજ્ઞાપનામુત્રની વૃત્તિ
 તો ‘ ગડી એટલે સોનીની એરણુ ’ એમ કહ્યું છે ૧

૧ વર્તમાન કાષ્ઠકારો તો ગડી એટલે વૃક્ષનુ થડ કહે છે ‘ એરણુ ’ ને માટે તો એઓ ‘ ગડી
 શબ્દ કહે છે

યેષાં પદા નલ્લૈર્દર્ધિઃ સયુતા સ્યુ શુનામિવ ।

તીર્થકરૈસ્તે સનલ્પપદા ઇતિ નિરૂપિતાઃ ॥ ૭૬ ॥

સિંહા વ્યાઘ્રા દ્વીપિનશ્ચ તરક્ષા ઋક્ષકા અપિ ।

શૃગાલાઃ શશકાશ્ચિત્રા શ્વાનશ્ચાન્યે તથાવિધાઃ ॥ ૭૭ ॥

ઇતિ ચતુષ્પદા. ॥

ભુજોર પરિસર્પત્વાત્ પરિસર્પા અપિ દ્વિધા ।

તત્રોર પરિસર્પાશ્ચ ચતુર્ધા દર્શિતા જિનૈ ॥ ૭૮ ॥

અહયોઽજગરા આસાલિકા મહોરગા ઇતિ ।

અહયો દ્વિવિધા દર્વીકરા મુકુલિનસ્તથા ॥ ૭૯ ॥

દર્વીકરા ફળભૃતો યા દેહાવયવાકૃતિ ।

ફળાભાવોચિતા સા સ્યાત્ મુકુલ તદ્યુતાઃ પરે ॥ ૮૦ ॥

દર્વીકરા બહુવિધા દૃષ્ટા દૃષ્ટજગન્નયૈઃ ।

આશીવિષા દૃષ્ટિવિષા ઉગ્રભોગવિષા અપિ ॥ ૮૧ ॥

જેઓને પગે શ્વાનની જેમ દીર્ઘ નખ હોય છે એઓ ' નહોરવાળા ' કહેવાય છે જેમકે, મિહ, વાઘ, દીપકા, તરસ, રીંછ, શિયાળ, સસલા, ચિત્તા, શ્વાન, અને એવા બીજા જે હોય તે ૭૭

એટલું ચતુષ્પદો વિષે.

હવે મ્થળચરનો બીજો ભેદ ' પરિસર્પક '—તે વિષે

' પરિસર્પક ' ના બે પ્રકાર છે (૧) ભુજધી ચાલનારા અને (૨) પેટે ચાલનારા પેટે ચાલનારાઓ વળી ચાર ભતના કક્ષા છે સર્પ, અજગર, આમાલિહ અને મહોરગ એમા પણ સર્પ બે ભતના આવે છે દર્વીકર અને મુકુલી ૭૮-૭૯

જેમના દેહાવયવની આકૃતિ ક્ષણવાળી હોય તે દર્વીકર^૧, અને જેમના દેહાવયવની આકૃતિ ક્ષણરહિત હોય એ મુકુલી^૨ ૮૦

દર્વીકર એટલે ક્ષણીય સર્પો ધણી ભતના હોય છે આશીવિષ, દૃષ્ટિવિષ, ઉગ્રવિષ,

લાલાવિષાસ્ત્વગ્વિષાશ્ચ શ્વાસોચ્છ્વાસવિષા અપિ ।

કૃષ્ણસર્પાઃ સ્વેદસર્પાઃ કાકોદરાદયોઽપિ ચ ॥ ૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તત્ર ચ

આશીર્દંષ્ટ્રા વિષ તસ્યાં યેપામાશીવિષા હિ તે ।

જમ્બૂદ્વીપમિત દેહં વિષસાત્કર્ત્તુમીશ્વરા ॥ ૮૩ ॥

શક્તેર્વિષય એવાય ભૂત ભવતિ ભાવિ નો ।

તાદ્રક્શરીરાસમ્પત્ત્યા પચમાંગેઽર્થતો હ્યદઃ ॥ ૮૪ ॥

ઘોણસાઘ્યા મુકુલિન इत्येवमहयो द्विधा ।

एकाकारा अजगरा आसालिकानथ त्रुवे ॥ ૮૫ ॥

અન્તમર્નુપ્યક્ષેત્રસ્ય કેવલ કર્મભૂમિપુ ।

કાલે પુનર્યુગલિનાં વિદેહેષ્વેવ પચસુ ॥ ૮૬ ॥

चक्रयर्धचक्रिरामाणा महानृपमहीभृताम् ।

स्कन्धावारनिवेशानां विनाशे समुपस्थिते ॥ ૮૭ ॥

एव च

नगरग्रामनिगमखेटादीनामुपस्थिते ।

विनाशे तदधः सम्मूर्च्छन्त्यासालिकसज्ञका ॥ ૮૮ ॥ विशेषकम् ॥

લોગવિષ, લાલાવિષ, ત્વગ્વિષ, શ્વાસોચ્છ્વાસવિષ, કૃષ્ણસર્પ, સ્વેદસર્પ, કાકોદર વગેરે
૮૧-૮૨

આશી એટલે ઠાઠ, એમા જેઓને વિષ હોય તે આશીવિષ એઓમા જમ્બુદ્વીપપ્રમાણ
દેહને પણ વિષમય ઠરવાનું સામર્થ્ય હોય છે આતો ક્રૂર એઓની નક્કિ જાણાવવાને માટે
છે બાપી એવડું શરીરે હોતું નથી, અને એ એવી રીતે દઢિ વિષમય થયું નથી, થતું નથી
અને થવાનું પણ નહિ આ લાવાર્થનું પાચમા અંગમા ઠહું છે ૮૩-૮૪

મુકુલી એટલે કૃષ્ણવિનાનાનું દયાન્ત ગોનસ જાતિના સર્પો જે પ્રમાણે જેજ પ્રકારના
સર્પો થયા પેટે ચાલનારાઓના બીજે પ્રકાર અજગર એ એક જ જાતના હોય છે ૮૫

હવે ત્રીજે પ્રકાર ‘ આસાલિક ’ એનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે —

મનુષ્યક્ષેત્રની અદર કેવળ કર્મભૂમિઓને વિષે તેમજ યુગ્મીઆના સમયમા, પાચે
મહાવિદેહોમા, ચક્રવર્તી-વાસુદેવ-તથા બગદેવ જેના મહાન નૃપતિઓની સેનાના નાશને
સમયે તેમ જ, નગર-ગામ-નિગમ અને બેટ વગેરેના વિનાશને વખતે એઓની નીચે આમા
લિક નામના સમૂર્ષિમ જન્તુ ઉત્પન્ન થાય છે એઓ જ્યારે પ્રથમ ઉપન્ન થાય ત્યારે એમનું

શંગુલાસંલ્યભાગાંગા- પ્રથમોત્પન્નકા શ્રમી ।

વર્ધમાનશરીરાશ્ચોત્કર્ષાદ્ દ્વાદશયોજનાઃ ॥ ૮૯ ॥

વાહલ્યપૃથુલત્વાભ્યાં જ્ઞેયાસ્તદનુસારતઃ ।

અજ્ઞાનિનોઽસજ્ઞિનશ્ચ તે મિથ્યાદૃષ્ટયો મતાઃ ॥ ૯૦ ॥

ઉત્પન્ના એવ તે નશ્યન્ત્યન્તર્મુહૂર્ત્તજીવિતા-

નષ્ટેષુ તેષુ તત્સ્થાને ગત્તા પતતિ તાવતી ॥ ૯૧ ॥

મયંકરાથ સા ગત્તા ગત્તસીવ બુભુક્ષિતા ।

ચિપ્ર મસતિ તત્સર્વ સ્કન્ધાવારપુરાદિકમ્ ॥ ૯૨ ॥

ઉક્ત જીવસમાસે તુ સ્યુરેતે દ્વીન્દ્રિયા ઇતિ ।

શરીરોત્કર્ષસાધમ્યાદ્વિદ તત્ત્વ તુ કેવલી ॥ ૯૩ ॥

મહોરગા વહુવિધા કેચિદંગુલદેહકાઃ ।

તત્પૃથક્ત્વાંગકાઃ કેચિદ્વિતસ્તિતનવઃ પરે ॥ ૯૪ ॥

એવં રત્નિકુક્ષિત્વાપૈર્યોજનૈસ્તચ્છતૈરપિ ।

પૃથક્ત્વવૃદ્ધ્યા યાવત્તે સહસ્રયોજનાંગકાઃ ॥ ૯૫ ॥

સ્થલે જલેઽપિ વિચરન્ત્યેતે સ્થલોદ્ભવા અપિ ।

નરક્ષેત્રે ન સન્ત્યેતે વાહ્યદ્રીપસમુદ્રગા ॥ ૯૬ ॥

શરીર માત્ર અશુભના અમ બ્યાતમા ભાગ લેવડું હોય છે અને પછી વધતું વધતું છેવટ ખાર યોજનનું થાય છે અને એમની બહાર્ધ-પહોળાઈ પણ પ્રમાણમાં વધી હોય છે એઓ જ્ઞાન-રહિત, સંશયરહિત અને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે એઓ ઉત્પન્ન થતા જ અન્તર્મુહૂર્ત્તની અદર મૃત્યુ પામે છે અને મૃત્યુ બાદ એ મથળે એમના શરીર લેવડી ખાડ પડી જાય છે એ ખાડ બાંધે એક ભય ઠગ લુધાતુર ગણસભી હોયની એમ એ મેનાને તથા નગર વગેરેને તુરત ગળી જાય છે ૮૯-૯૨

એમને ‘ શવસમામ ’ મા તો શરીરના ઉત્કર્ષના સાધર્મ્યને લીધે બેઇન્દ્રિયો કદાચ છે તત્વ તો દેવળી બાંધે ૯૩

ચોથો પ્રકાર ‘ મહોરગ ’ નો મહોરગો અનેક પ્રકારના છે કોઈ આગળ લેવડા, કોઈ પૃથક્ત્વ આગળ લેવડા, કોઈ વેલ લેવડા, કોઈ પૃથક્ વડાય લેવડા, કુશિ લેવડા, ધનુષ્ય લેવડા, યોજન લેવડા, એ યોજન લેવડા અને છેડ હાત્ર યોજન લેવડા પણ હોય છે ૯૪-૯૫.

इति उरःपरिसर्पा ॥

वक्ष्ये भुजपरिसर्पास्ते त्वनेकविधाः स्मृताः ।

नकुला सरटा गोधा ब्राह्मणीगृहगोधिकाः ॥ ९७ ॥

छुच्छुदरीमूपकाश्च हालिनीजाहकादयः ।

एवं स्थलचरा उक्ता उच्यन्ते स्वचरा अथ ॥ ९८ ॥

ते चतुर्धा लोमचर्मसमुद्गविततच्छदाः ।

तत्र हसा, कलहसा कपोतकेकिवायसा ॥ ९९ ॥

ढंकाः ककाश्चक्रवाकाश्चकोरक्रौंचसारसाः ।

कर्पिजला कुर्कुटाश्च शुકતિત્તિરલાવકા ॥ ૧૦૦ ॥

हारीता कोकिलाश्चापा, वकचातकखजना ।

શકુનિચટકાગૃધ્રા સુગ્રહશ્યેનસારિકા ॥ ૧૦૧ ॥

शतपत्रभरद्वाजा कुम्भकाराश्च टिट्ठिभाः ।

દુર્ગકૌશિકદાત્યૂહપ્રમુલા લોમપચ્ચિણ ॥ ૧૦૨ ॥ કલાપકમ્ ॥

એઓ સ્થળપર ઉત્પન્ન થયેલા છતાં સ્થળમા ને જળમા-ઉભયત્ર વિચરે છે મનુષ્યક્ષેત્રમા એમની ઉત્પત્તિ નથી, પણ બાહ્ય દ્રીપસમુદ્રોમા છે ૯૬

એટલું ‘ ઉરપરિસર્પ ’ એટલે પેટે ચાલનારા સ્થળચરો વિષે

હવે ‘ ભુજપરિસર્પ ’ એટલે ભુજઓપડે ચાલનારાઓ પણ અનેક પ્રકારના છે નોળીઆ, સરડા, ગોધા, બ્રાહ્મણી, ગરોળી, છત્રુદર, ઉદર, હાલિની, બહુક વગેરે ૯૭-૯૮

આ પ્રમાણે સ્થળચરો વિષે વિવેચન કર્યું

હવે ‘ એચર ’ વિષે

એચર ચાર પ્રકારના છે (૧) લોમપક્ષી, (૨) ચર્મપક્ષી, (૩) સસુદ્ગપક્ષી અને (૪) વિતતપક્ષી ૯૯

હમ, બલહસ, કપોત, મોર, કાગડા, ઢક, કક, ચક્રવાક, ચકોર, કૌચ, સારસ, કપિ જેલ, કુકડા, પોપટ, તેતર, લાવરી, હારિત, ઝેકિલ, ચાપ, બગલા, ચાતક, બજન, સમડી, ચકલા, ગીધ, સુધરી, શ્યેન, સારિકા, શતપત્ર, ચટોળ, કુલકાર, ટીટીડા, હુર્ગા, ધુવડ, અને દાત્યૂહ વગેરે ‘ લોમપક્ષી ’ છે ૧૦૦-૧૦૨

વલ્ગુલીચર્મચટિકા આટિભારુહપક્ષિણાઃ ।

સમુદ્રવાયસા જીવંજીવાયાશ્ચર્મપક્ષિણઃ ॥ ૧૦૩ ॥

સમુદ્રગવત્સંઘટિતૌ યેપામુઙ્ગયનેઽપિ હિ ।

પક્ષૌ સ્યાતાં તે સમુદ્રગપક્ષિણ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૦૪ ॥

અવસ્થાનેઽપિ યત્પક્ષૌ તતૌ તે ત્રિતત્ત્વચ્છદાઃ ।

હમૌ સ્ત પક્ષિણાં ભેદૌ દ્વૌ વાહ્યદ્વીપવાર્ધિષુ ॥ ૧૦૫ ॥

સંમૂર્છિમા ગર્ભજાશ્ચેત્યમી સ્યુર્દ્વિવિધાઃ સમે ।

વિના યે ગર્ભસામર્મી જાતાઃ સમૂર્છિમાશ્ચ તે ॥ ૧૦૬ ॥

તથા ગર્ભાદિસામઘ્યા યે જાતાસ્તે હિ ગર્ભજાઃ ।

આસાલિકાન્વિના સમૂર્છિમા એવ હિ તે ધ્રુવમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

યત્તુ સૂત્રકૃતાંગે આહારપરિજ્ઞાપ્યયને આસાલિકા ગર્ભતયા ઉક્તા.
તે તત્સહશનામાનો વિજાતીયા એવ સમાવ્યન્તે । અન્યથા પ્રજ્ઞાપનાદિભિઃ
સહ વિરોધાપત્તેઃ ॥

અપર્યાપ્તાશ્ચ પર્યાપ્તાઃ પ્રત્યેકં દ્વિવિધા ઇમે ।

એવ પચાક્ષતિર્યંચઃ સર્વેઽપિસ્યુશ્ચતુર્વિધાઃ ॥ ૧૦૮ ॥

વાગલા, આમાચીડીયા, આટી, ભારડ, સમુદ્રના કાગડા, અને છવ છવ ઇત્યાદિ
' ચર્મપક્ષી ' છે ૧૦૩

ઉડતી વખતે પણ જેઓની પક્ષ એટલે પાળ સમુદ્રગ એટલે દાળડાની જેમ ખીડાયલી
રહે છે એઓ ' સમુદ્રગપક્ષી ' કહેવાય છે ૧૦૪

અને ત્રિચર રહ્યા છતા પણ જેઓની પાખો વિસ્તરેલી હોય છે એઓ ' વિતતપક્ષી ' કહેવાય છે

છે'લા બે જાતના પક્ષીઓ મનુષ્યશ્વેત્રની બહારના દ્વીપસમુદ્રોમા જ છે ૧૦૫

આ મર્વે વળી સ મુર્છિમ અને ગર્ભજ-એમ બે પ્રકારના છે ગર્ભની મામગ્રીવડે ઉત્પન્ન થાય એ ' ગર્ભજ ', અને એવી નામગ્રી વિના ઉત્પન્ન થાય એ ' સ મુર્છિમ ' આસાલિકાજાતિ સમૂર્છિમ છે તે શિવાયના અન્ય સર્વ ગર્ભજ છે ૧૦૬-૧૦૭

' સ્યગડાગ ' ના આહારપરિજ્ઞાઅધ્યયનમા ' આમાલિકો ' ને ગર્ભજ કહ્યા છે-તે આમાલિકો મહશનામવાળી કોઇ ખીજ જાતિ હશે એમ ન હોય તો, પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા કહ્યું છે એની સાથે વિરોધ આવે

इति भेदाः ॥ १ ॥

विकलाक्षवदुक्तानि स्थानान्येषां जिनेश्वरै ।

तत्तत्स्थानविशेषस्तु स्वय भाव्यो विवेकिभिः ॥ १०९ ॥

इति स्थानानि ॥ २ ॥

पंच पर्याप्तयोऽमीषां पर्याप्तिं मानसीं विना ।

समूर्द्धिमानामन्येषा पुनरेता भवन्ति यद् ॥ ११० ॥

असंज्ञिनोऽमनस्का यत्પ્રવર્ત્તન્તેઽજ્ઞનાદિષુ ।

આહારસંજ્ઞા સા જ્ઞેયા પર્યાપ્તિર્ન તુ માનસી ॥ ૧૧૧ ॥

अथवाल्प मनोद्रव्य वर्त्ततेऽसंज्ञिनामपि ।

પ્રવર્ત્તન્તે નિવર્ત્તન્તે તેઽપીષ્ટાનિષ્ટયોસ્તતઃ ॥ ૧૧૨ ॥

સમૂર્ધિમાનાં પ્રાણાઃ સ્યુર્નવાન્યેષાં ચ તે દશ ।

इति पर्याप्तयः ॥ ३ ॥

लक्षाश्चतस्रो योनीनामेषां सामान्यतः स्मृताः ॥ ११३ ॥

સમૂર્ધિમ અને ગર્ભજ-એ પ્રત્યેકના વળી 'પર્યાપ્ત' અને 'અપર્યાપ્ત' એમ બે ભેદ છે એવી રીતે પચેન્દ્રિયતિર્થ્ય એના ચાર પ્રકાર થયા ૧૦૮

એ પ્રમાણે, શ્લોક ૬૨ થી શ્લોક ૧૦૮ સુધીમા પચેન્દ્રિયતિર્થ્ય એના ભેદ મમળવ્યા

હવે એમના 'સ્થાન' (દ્વાર ૨ જી)

એમના સ્થાન વિકલેન્દ્રિય જીવોની જેવા કહ્યા છે તે તે સ્થાનવિશેષ બુદ્ધિમાનોએ સ્વય સમજી લેવા ૧૦૯

હવે એમની પર્યાપ્તિ વિષે (દ્વાર ૩ જી)

એ જીવોમા જે સમૂર્ધિમ છે એઓને મનપર્યાપ્તિ શિવાયની પાચ પર્યાપ્તિ છે અને જે ગર્ભજ છે એઓને છ પર્યાપ્તિ છે ૧૧૦

સજ્ઞા કે મન એકયેવાણુ ન હોવા છતાં પણ એઓની આહાર આદિને વિષે પ્રવૃત્તિ છે એ એઓની આહારસંજ્ઞાને લીધે સમજણુ એ કઈ મન પર્યાપ્તિ ન કહેવાય. અથવા તો અમ નિઓને પણ અપ મનોદ્રવ્ય હોય છે એને લીધે, એઓ ઇષ્ટકાર્યને વિષે પ્રવૃત્ત થાય છે અને અનિષ્ટ કાર્યથી પાછા હઠે છે વળી સમૂર્ધિમોને પ્રાણ નવ હોય છે, અને ગર્ભજોને દશ હોય છે ૧૧૧-૧૧૩

इति योनिसंख्याः ॥ ४ ॥

एव संमूर्द्धिमगर्भोद्भवभेदाविवक्षया ।

लक्ष्णाणि कुलकोटीनामेवामित्याहुरीश्वराः ॥ ११४ ॥

अध्यर्थानि द्वादशैव भवन्ति जलचारिणाम् ।

खचराणां द्वादशाथ चतुष्पदाग्निनां दश ॥ ११५ ॥

दशैवોरगजीवानां भुजगानां नवेति च ।

एषां सार्धત્રિपंचાશલ્લક્ષાણિ કુલકોટયઃ ॥ ૧૧૬ ॥

इति कुलसंख्या ॥ ५ ॥

विवृता योनिरેतेषાં સંમૂર્દ્ધિમશરીરિણામ્ ।

ગર્ભજાનાં ભવત્યેષાં યોનિર્વિવૃતસંવૃતા ॥ ૧૧૭ ॥

સમૂર્દ્ધિતાના ત્રૈધેય સચિત્તાચિત્તમિશ્રકા ।

ગર્ભજાનાં તુ મિશ્રૈવ યદેષા ગર્ભસમ્ભવે ॥ ૧૧૮ ॥

જીવાત્મસાત્કૃતત્વેન સચિત્તે શુક્રશોણિતે ।

તત્રોપયુજ્યમાના સ્યુ અચિત્તાઃ પુદ્ગલાઃ પરે ॥૧૧૯॥યુગ્મમ્ ॥

એમની યોનિસ ખ્યા વિષે (દ્વાર ૪ થુ)

તિર્થ ચ પચેન્દ્રિયોની યોનિસ ખ્યા સાધારણરીતે ચાર લાખ ગણાય છે

એમની કુળસ ખ્યા વિષે (દ્વાર ૫ થુ)

શ્રી તીર્થ કુશોએ તિર્થ ચ પચેન્દ્રિયોની કુળસ ખ્યા, ‘ સમૂર્દ્ધિમ ’ કે ‘ ગર્ભજ ’ ના ભેદની વિવક્ષાવિના કહી છે, અને તે આ પ્રમાણે કહી છે — જળચરજીવોની સાડાબાર લાખ, ખેચરજીવોની બારલાખ, ચતુષ્પદોની દશ લાખ, ‘ ઉરપરિસર્પો ’ ની દશ લાખ, અને ભુજપરિસર્પોની નવ લાખ — એ પ્રમાણે એકદર સાડી ત્રેપન લાખ ૧૧૪-૧૧૬

હવે એમના યોનિસ્વરૂપ વિષે (દ્વાર ૬ થુ)

એમનામા જે સમૂર્દ્ધિમ છે એમની ‘વિવૃત’ યોનિ છે અને જે ગર્ભજ છે એમની ‘વિવૃત સવૃત’ યોનિ છે વળી સમૂર્દ્ધિમોની (૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત, અને (૩) સચિત્તાચિત્ત — એમ ત્રણ પ્રકારની યોનિ છે, અને ગર્ભજોની કૃત ‘સચિત્તાચિત્ત’ યોનિ છે, કેમકે એમને ગર્ભમાં સભવ હોય છે ત્યારે શુક્ર અને શોણિત સચિત્ત થાય છે (કેમકે એમાંથી જીવ ઉત્પન્ન થાય છે) અને એમાં ઉપયોગમાં આવતા અન્ય પુદ્ગલો અચિત્ત હોય છે વળી સમૂર્દ્ધિમોની

સમૂર્ણિમાનાં ત્રિવિધા શીતોષ્ણમિશ્રભેદનઃ ।

ગર્ભજાના તિરશ્ચાં તુ ભવેન્મિશ્રૈવ કેવલમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

इति योनिसंवृतत्वादि ॥ ६ ॥

પૂર્વકોટિમિતોત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ સ્યાજ્જલચારિણામ્ ।

ચતુષ્પદાના ચતુરશીતિવર્ષસહસ્રકા ॥ ૧૨૧ ॥

વત્સરાણાં ત્રિપચાશત્ સહસ્રાણ્યુરગાંગિનામ્ ।

મુજગાનાં દ્વિચત્વારિંશત્સહસ્રા સ્થિતિર્મતા ॥ ૧૨૨ ॥

खचराणा सहस्राणि द्वासप्तति स्थितिर्गुरु ।

સમૂર્ણિમાના સર્વેપામિત્યુત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

ગર્ભજાનાં પૂર્વકોટિરુત્કૃષ્ટા જલચારિણામ્ ।

ચતુષ્પદાનામુત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પલ્યોપમત્રયમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

મુજોર.પરિસર્પાણા પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ગુરુ ।

खचराणां च पल्यस्यासख्येयांशो गुरु स्थितिः ॥ १२५ ॥

ગર્ભજાના તિરશ્ચાં સ્યાદોઘેનોત્કર્ષત સ્થિતિઃ ।

પલ્યત્રયં સમેપામપ્યવરાંતર્મુહૂર્ત્તકમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

શીત, ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ-એમ ત્રણ જાતની યોનિ છે, અને ગર્ભજની માત્ર શીતોષ્ણ યોનિ છે ૧૧૭-૧૨૦

હવે એમની ભવસ્થિતિ વિષે (દ્વાર ૭ થી)

આ તિર્થંથપ ચેન્દ્રિયોમા જેઓ જળચર છે એઓની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટત પૂર્વકોટિ છે, ચતુષ્પદોની ચોરાશી હજારવર્ષ છે, ઉરપરિસર્પની ત્રેપનમહાચવર્ષ, ભુજપરિસર્પની બે તાલીશ હજાર વર્ષ અને એચરની ખડોતેરસહસ્ર વર્ષની છે આ સર્વ ગ્થિતિઓ ઉત્કૃષ્ટત સમજવી, અને સર્વ ' સમૂર્ણિમા ' ની સમજવી. ૧૨૧-૧૨૩

વગી (આ તિર્થંથપચેન્દ્રિયોમા) જેઓ ગર્ભજ જળચર છે એઓની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ પૂર્વકોટિની, તેવા ચતુષ્પદોની ત્રણ પ-યોપમની, તેવા ભુજપરિસર્પ તથા ઉરપરિસર્પની પૂર્વ કોટિની, અને તેવા એચરોની પ-યોપમના અસખ્યમા અગ્ર બેટલી છે ૧૨૪-૧૨૫

ગર્ભજ પચેન્દ્રિયતિર્થંથોની ' ઓઘથી ' ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પ યોપમની ભવગ્થિતિ છે અથવા તિર્થંથપ ચેન્દ્રિયોની ભવગ્થિતિ જઘન્ય તો માત્ર અન્તર્મુહૂર્ત્તની જ છે ૧૨૬

તિ ભવસ્થિતિઃ ॥ ૭ ॥

સમૂર્છિમાણાં પંચાક્ષતિરશ્ચાં કાયસંસ્થિતિઃ ।

સપ્તક પૂર્વકોટીનાં તદેવ પરિભાવ્યતે ॥ ૧૨૭ ॥

મૃત્વા મૃત્વાઽસકૃત્સમૂર્છિમસ્તિર્યગ્ ભવેદ્યદિ ।

તદા સપ્તભવાન્ યાવત્ પૂર્વકોટીમિતસ્થિતીન્ ॥ ૧૨૮ ॥

યદ્યપ્યમે ભવેત્પેપ તિર્યગ્ભવમવાપ્નુયાત્ ।

તદાઽસંખ્યાયુષ્કતિર્યગ્ગર્ભજઃ સ્યાત્તતઃ સુરઃ ॥ ૧૨૯ ॥

કોટયઃ સપ્ત પૂર્વાણાં પલ્યોપમત્રયાન્વિતાઃ ।

કાયસ્થિતિર્ગર્ભજાનાં તિરશ્ચાં તત્ર ભાવના ॥ ૧૩૦ ॥

સંખ્યેયાયુર્ગર્ભજેષુ તિર્યક્તૂષ્પચતેઽસુમાન્ ।

ઉત્કર્ષેણ સપ્તવારાન્ પૂર્વેકકોટિજીવિષુ ॥ ૧૩૧ ॥

અપ્તમ્યાં યદિ વેલાયાં તિર્યગ્ભવમવાપ્નુયાત્ ।

અસંખ્યાયુસ્તદા સ્યાત્તસ્થિતિ પલ્યત્રયં ગુરુઃ ॥ ૧૩૨ ॥

અત एव भुतेऽप्युक्तम्—

હવે એમની કાયસ્થિતિ વિષે (દ્વાર ૮ મુ)

આ ૫ ચેન્દ્રિયતિર્યંચોમા જે સમૂર્છિમ છે એઓની કાયસ્થિતિ માત્ર પૂર્વકોટિની છે આ રીતે —મરીમરીને જે વાર વાર સ્ત્ર મૂર્છિમતિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વકોટી પ્રમાણુ કાય સ્થિતિવાળા થાયત્ સાતભવમુધી થાય અને જે આઠમે ભવે પણ તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય તો તે અસંખ્યાત વર્ષની સ્થિતિવાળો ગર્ભજ તિર્યંચ થાય, અને ત્યારપછી દેવતા થાય ૧૨૭-૧૨૯

વળી આ વર્ગમા જેઓ ગર્ભજ છે એઓની કાયસ્થિતિ ત્રણ ૫ યોગમ ને સાત પૂર્વકોટીની છે તે આ પ્રમાણુ —એક પૂર્વકોટિ જીવનારા, ત્રણ ખ્યાતઆયુષ્યવાળા ગર્ભજ તિર્યંચોને વિષે, પ્રાણી ઉત્કૃષ્ટત સાતવાર ઉત્પન્ન થાય છે અને જે આઠમીવાર પણ તિર્યંચનો ભવ પામે તો ત્યાંએ અસંખ્ય આયુષ્યવાળો થાય, અને એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ ૫-યોગમની હોય ૧૩૦-૧૩૨

એટલા માટે સિદ્ધાન્તમા પણ કહ્યું છે કે—

પર્ચિદિયકાદમદ્ગથો ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।

सत्तृष्टभ्रगहणे समयं गोयम मा पमाए ॥ १३३ ॥

अत्र संख्यातायुर्भवापेक्षया सप्त उभयापेक्षया तु श्रेष्ठौ इति ॥

पूर्वकोद्वयधिकायुस्तु तिर्यक् सोऽसंख्यजीवितः ।

तस्य देवगतित्वेन मृत्वा तिर्यक्षु नोद्भव. ॥ १३४ ॥

अष्टसप्ततितरोत्कृष्टा जघन्यान्तर्मुहूर्त्तिकी ।

गर्भस्थितिस्तिरश्चा स्यात् प्रसवो वा ततो मृति ॥ १३५ ॥

सख्याताब्दाधिक वार्धिसहस्रमोघतो भवेत् ।

पंचेन्द्रियतया कायस्थितिरुत्कर्षत. किल ॥ १३६ ॥

पर्याप्तपचाक्षतया कायस्थितिर्गरीयसी ।

शतपृथक्त्वमब्धीनां जघन्यान्तर्मुहूर्त्तकम् ॥ १३७ ॥

इति कायस्थितिः ॥ ८ ॥

देहास्त्रयस्तैजसश्च कार्मणौदारिकाविति ।

सांमूर्छानां युग्मिना च तेऽन्येषां वैक्रियाचिता ॥ १३८ ॥

હે ગૌતમ ! પચેન્દ્રિય તિર્યંચ વગેરેમા ગયેયો પ્રાણી ઉત્કૃષ્ટતા સાત આઠ ભવ કરે છે, માટે એક સમય પણ પ્રમાદમા રહેવું નહિ ૧૩૩

અહિ સંખ્યાત આયુધવાળા લવની અપેક્ષાએ સાત લવ, અને બેઉની અપેક્ષાએ આઠ લવ કહે છે એમ સમજવું

જે તિર્થ ચતુ આયુષ્ય પૂર્વકોટિથી અધિક હોય એ અસખ્ય આયુષ્યવાળો કહેવાય. તેની તો દેવગતિ હોવાથી તે મૃત્યુ પછી તિર્થ ચમા ન ઉત્પન્ન થાય ૧૩૪

તિર્થ ચોની ગર્ભાશ્રિતિ ઉત્કૃષ્ટ આઠ સ વતસરની હોય, અને જવન્યત અન્તર્મુદ્ધતની હોય ત્યારબાદ એ ગર્ભનો કાતો પ્રસવ થાય ને કાતો એતુ મૃત્યુ થાય ૧૩૫

આઘથી ભાલતા એમની સર્વની પચેન્દ્રિયરૂપે કાયાસ્થિ વિસ્ફુટત એક હન્ટર સાગ
રોપમ ને સખ્યાત વર્ષ જેટલી હોય ૧૩૬

અને પર્યાપ્ત ચેન્દ્રિયરૂપે એમની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટત પૃથક્ત્વ સેા સાગરોપમની હોય જન્યત અન્તર્મુહુર્તની હોય. ૧૩૭

હુવે એમના 'દેહ' વિષે (દ્વાર ૬ મુ)

મ મૂર્છિત તિર્યચ પ ચેન્દ્રિયોને અને યુગલીઆઓને ત્રણ શરીર છે તૈજસ, કાર્મણ

इति देहाः ॥ ९ ॥

समूर्च्छिमाना संस्थानं हुडमेक प्रकीर्तितम् ।

गर्भजाना यथायोग भवन्ति निखिलान्यपि ॥ १३९ ॥

इति सस्थानम् ॥ १० ॥

समूर्च्छिमानामुत्કૃષ્ટં શરીરં જલચારિણામ્ ।

સહસ્રં યોજનાન્યેતન્મત્સ્યાદીનામપેક્ષયા ॥ ૧૪૦ ॥

चतुष्पदाना गव्यूतपृथक्त्वं परिकीर्तितम् ।

भुजगानां खगानां च कोदडानां पृथक्त्वकम् ॥ १४१ ॥

યોજનાનાં પૃથક્ત્વ ચોરગાણાં સ્યાદ્વપુર્ગુરુ ।

ગર્ભજાનાં વાશ્વરાણાં સમૂર્છિમામ્બુચારિવત્ ॥ ૧૪૨ ॥

चतुष्पदानां गव्यूतपट्कं भुजगदेहिनाम् ।

गव्यूतानां पृथक्त्वं स्यादुत्કૃષ્ટં खलु भूघनम् ॥ १४३ ॥

તથોરઃપરિસર્પાણા સહસ્રયોજન વપુ ।

યતોડનેકવિધા ઉક્તા એતજ્ઞાતૌ મહોરગા ॥ ૧૪૪ ॥

અને ઔદારિક ગર્ભજ તિર્યચ પચેન્દ્રિયોને એ ત્રણ અને ચોથુ વૈકિય—એમ ચાર શરીર છે ૧૩૮

હવે એમના સસ્થાન વિષે (દ્વાર ૧૦ યુ)

‘ સમૂર્છિમ ’ તિર્યચ પચેન્દ્રિયોને કૃત એક ‘ હુડક ’ સસ્થાન છે ‘ ગર્ભજ ’ ને જેનો યોગ તે પ્રમાણે મર્ત સસ્થાનો હોય છે ૧૩૯

હવે એમના ‘ દેહમાન ’ વિષે (દ્વાર ૧૧ યુ)

એમનામા જે સમૂર્છિમજળચર છે એઓનું દેહમાન ઉત્કૃષ્ટ એક હબ્દર યોજન છે (આ માન મત્સ્ય વગેરેની અપેક્ષાએ સમજવું) ૧૪૦

જે ચતુષ્પદ છે એઓનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન પૃથક્ત્વ ગાઉનું છે, ભુજપરિસર્પ તથા એચરનું પૃથક્ત્વ ધનુષ્યોનું છે, ‘ ઉરગ ’ નું પૃથક્ત્વ યોજનોનું છે ૧૪૧

હવે ગર્ભજોમા, જળચર છે એઓનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન સમૂર્છિમ જળચર નેટલું છે, ચતુષ્પદોનું છ ગાઉનું છે, ભુજપરિસર્પનું પૃથક્ત્વ ગાઉનું છે, અને ઉરપરિસર્પનું એક હબ્દર યોજનનું છે કેમકે એ જાતિમાં અનેક પ્રકારના ‘ મહોરગ ’ છે કેટલાક અશુભ નેવડા છે,

અગુલેન મિતા, કેચિત્તપૃથક્ત્વાંગકા પરે ।

કેચિત્ક્રમાદ્ધર્માનાઃ સહસ્રયોજનોન્મિતા. ॥ ૧૪૫ ॥

ગર્ભજાનાં યજ્ઞચરાણાં ધનુઃપૃથક્ત્વમેવ તત્ ।

અગુલાસહ્યાંશમાન સર્વેપાં તજ્ઞઘન્યત ॥ ૧૪૬ ॥

વૈક્રિય યોજનશતપૃથક્ત્વપ્રમિતં ગુરુ ।

આરમ્ભેઽહુલસહ્યાંશમાન તત્સ્યાજ્ઞઘન્યતઃ ॥ ૧૪૭ ॥

इति देहमानम् ॥ ૧૧ ॥

આવ્યાસ્ત્રય સમુદ્ઘાતાઃ સમૂર્ઞિમશરીરિણામ્ ।

ગર્ભજાનાં તુ પચૈતે કૈવલ્યાહારકૌ વિના ॥ ૧૪૮ ॥

इति समुदघाताः ॥ ૧૨ ॥

યાન્તિ સમૂર્ઞિમા નૂન સર્વાસ્વપિ ગતિષ્વમી ।

તત્રાપિ નરકે યાન્તો યાન્ત્યાદ્યનરકાવધિ ॥ ૧૪૯ ॥

एकेन्द्रियेषु सर्वेषु तथैव विकलेष्वपि ।

સહ્યાસરયાપુર્યુતેષુ તિર્યક્તુ મનુજેષુ ચ ॥ ૧૫૦ ॥

ઢેટલાક પૃથક્ત્વ અગુન જેવડા છે, અને ઢેટલાક વધી વધીને અનુક્રમે એક હુલાર યોજન પ્રમાણુ થાય છે ૧૪૨-૧૪૫

‘ ગર્ભજ એથર ’ તુ ઉત્કૃષ્ટ શરીરમાન પૃથક્ત્વ ધનુષ્યતુ છે

સર્વેતુ જઘન્ય શરીર એક અગુલના અસખ્યમા અશ જેવડુ છે ૧૪૬

પચેન્દ્રિય તિર્યચોતુ વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટતાં સો પૃથક્ત્વ યોજનોતુ હોય જો કે આરભમા તો એ જઘન્યત એક અગુલના અસખ્યમા ભાગ જેટલુ હોય છે ૧૪૭

હવે એમના સમુદ્ઘાત વિષે (દ્વાર ૧૨મુ)

‘ સમૂર્ઞિમ ’ પચેન્દ્રિતિર્યચોને પહેલા ત્રણે સમુદ્ઘાત હોય છે ‘ ગર્ભજ ’ ને ‘ કેવળી ’ તથા ‘ આહારક ’ શિવાયના પાચ સમુદ્ઘાત હોય છે ૧૪૮

હવે એમની ‘ ગતિ ’ વિષે (દ્વાર ૧૩ મુ)

સમૂર્ઞિમ પચેન્દ્રિતિર્યચો અર્થ ગતિઓમા જાય છે એમા પણ જો નરકમા જાય તો પહેલી નરક સુધી જાય છે ૧૪૯

એઓ સર્વ એકેન્દ્રિયોમા અને વિકલેન્દ્રિયોમા પણ જાય છે, તેમ જ વળી અખ્યાત-

અસખ્યાત-આધુષ્યવાળા તિર્યચ અને મનુષ્યોમા પણ જાય છે ૧૫૦

અસંખ્યાયુર્નૃતિર્યંચૂત્પદ્યમાનાસ્ત્વસંજ્ઞિનઃ ।

ઉત્કર્ષાદ્યાન્તિ તિર્યંચ પલ્યાસંખ્યાંગજીવિષુ ॥ ૧૫૧ ॥

અસંજ્ઞિનો હિ તિર્યંચ પલ્યાસંખ્યાંશલક્ષણમ્ ।

આયુશ્ચતુર્વિધમપિ વળ્નન્યુત્કર્ષતઃ સ્વલુ ॥ ૧૫૨ ॥

અન્તર્મુહૂર્તમાન ચ નૃતિરશ્ચોર્જધન્યતઃ ।

દેવનારકયોર્વર્ષસહસ્રદશકોન્મિતમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

તત્રાપિ દેવાયુર્દ્વંસ્વપલ્યાસંખ્યાંશસમિતમ્ ।

નૃતિર્યંગનારકાયુષ્યસંખ્યધ્નાનિ યથાક્રમમ્ ॥ ૧૫૪ ॥

ઇદમ્ અર્થતો ભગવતીશતક ૧ દ્વિતીયોદ્દેશકે ॥

દેવેષૂત્પદ્યમાના સ્યુર્ભવનવ્યન્તરાવધિ ।

ષ્ટતથોગ્યાયુષોઽભાવાન્ન જ્યોતિષ્કાદિનાકિપુ ॥ ૧૫૫ ॥

યાન્તિ ગર્ભજતિર્યંચોઽપ્યેવ ગતિચતુષ્ટયે ।

વિશેષસ્તત્ર નરકગતાવેપ નિરૂપિત ॥ ૧૫૬ ॥

અસંખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચોમા ઉત્પન્ન થતા ' અસંજ્ઞિઓ ' ઉત્કૃષ્ટા પન્થોપમના અમંખ્યાતમા ભાગના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચોમા જન્મ છે કેમકે અમંજી તિર્યંચો ઉત્કૃષ્ટત પન્થોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવાળું ચારે પ્રકારનું આયુષ્ય બાધે છે ૧૫૧-૧૫૨

તેઓ જો મનુષ્ય કે તિર્યંચનું આયુષ્ય બાધે તો જન્મન્યત અન્તર્મુહૂર્તનું બાધે, અને દેવ કે નારકનું આયુષ્ય બાધે તો દશસહસ્રવર્ષનું બાધે. એમા પણ દેવતાનું આયુષ્ય જન્મન્યત પન્થોપમના અસંખ્યમા ભાગ જેટલું હોય, અને મનુષ્ય કે તિર્યંચ કે નારકનું અનુ કેમકે અસંખ્યઅસંખ્યગણ હોય ૧૫૩-૧૫૪

એ ભાવાર્થનું ભગવતીસૂત્રના પહેલા ચતુર્થાબીજ ઉદ્દેશમા કહેલ છે

જેઓ દેવગતિ પામે તેઓ ભવનપતિ અને વ્યન્તર સુધીની પામે, પણ જ્યોતિષ્ક આદિની ગતિ પામે નહિ, કેમકે એઓને એને (એ ગતિને) ચોક્કસ એવું આયુષ્ય હોતું નથી ૧૫૫

ગર્ભજ તિર્યંચો પણ એ પ્રમાણે ચારેગતિમા જન્મ છે પણ એમા નરકગતિના સંબંધમા નીચે પ્રમાણે વિશેષ જાણવું ૧૫૬

સતસ્વપિ દ્વમાસુ યાન્તિ મત્સ્યાદ્યા જલચારિણઃ ।
 રૌદ્રધ્યાનાર્જિતમહોપાપ્માનો હિંસકા મિથ ॥ ૧૫૭ ॥
 ચતુષ્પદાશ્ચ સિંહાદ્યાશ્ચત્સૃજ્વાદ્યભૂમિષુ ।
 પચસૂર પરિસર્પાસ્તિસૃજ્વાદ્યાસુ પક્ષિણઃ ॥ ૧૫૮ ॥
 ભુજપ્રસર્પા ગચ્છન્તિ પ્રથમદ્વિચમાવધિ ।
 દેવેષુ ગચ્છતામેષા સર્વેષા સમતા ગતૌ ॥ ૧૫૯ ॥
 ભવનેશઘ્યન્તરેષુ જ્યોતિષ્કેષુ ચ યાન્ત્યમી ।
 વૈમાનિકેષુ ચોત્કર્પાદષ્ટમત્રિદિવાવધિ ॥ ૧૬૦ ॥
 સુરેષુ યાન્તિ સર્વેઽપિ તિર્યચોઽસહ્યજીવિન ।
 નિજાયુ સમહીનેષુ નાધિકસ્થિતિષુ ક્વચિત્ ॥ ૧૬૧ ॥
 અસહ્યજીવિચ્ચરા અન્તરદ્વીપજા અપિ ।
 તિર્યક્ષ્વેન્દ્રિયા યાન્તિ ભવનઘ્યન્તરાવધિ ॥ ૧૬૨ ॥
 તતઃ પર યતો નાસ્તિ પલ્યાસહ્યાંશિકા સ્થિતિ ।
 ન ચૈવમીશાનાદમે યાન્તિ કેઽપ્યમિતાયુષઃ ૧૬૩ ॥

શૈદ્રઆદિ ધ્યાનને લીધે જેઓએ મહાપાપ ઉપાર્જન કર્યા હોય એવા તથા પરસ્પર
 હિંસા કરનારા મત્સ્ય વગેરે જળચરો સાતે નરકોમાં જાય છે સિદ્ધ આદિ ચતુષ્પદો પહેલી
 ચાર નરકસુધી જાય છે ઉરપરિસર્પ પાંચ નરક સુધી, પક્ષિઓ ત્રણ નરક સુધી અને ભુજપરિ
 સર્પ બે નરક સુધી જાય છે ૧૫૭-૧૫૮

જેઓ દેવગતિ પામે છે એઓ ત્યાં એકસરખી ગતિ પામે છે એઓ ભવનપતિ, વ્યન્તર
 અને જ્યોતિષમાં જાય છે, અને વૈમાનિકમાં ઉત્કૃષ્ટ આકાશ દેવલોક સુધી જાય છે ૧૬૦

અસખ્યાત આયુષ્યવાળા તિર્યચો મરે, પોતાના આયુષ્ય જેટલી સ્થિતિવાળું છે
 એથી ઓછી સ્થિતિવાળું દેવત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, પોતાના આયુષ્યથી અધિક સ્થિતિવાળું
 નહિ ૧૬૧

વળી અમખ્યજીવિ એચર, અને અન્તરદ્વીપમાં ઉત્પન્ન થયેલા તિર્યચવેન્દ્રિયો પણ
 ભવનપતિ અને વ્યન્તર સુધીની ગતિમાં જાય છે, કારણકે એથી આગળ તે પચોપમના
 અસખ્યાતમાં ભાગવાની સ્થિતિ નથી એજ પ્રમાણે કોઈપણ અમખ્યજીવિ ઇશાન
 દેવલોકથી આગળ જતા નથી ૧૬૨-૧૬૩

इति गतिः ॥ १३ ॥

एकाक्षा विकलाक्षाश्च तिर्यचः सङ्घसङ्गिन ।

संमूर्छिमेષु तिर्यक्ष्वायान्ति नो देवनारका ॥ ૧૬૪ ॥

एकद्वित्रिचतुरक्षाः पञ्चाक्षाः सङ्घसङ्गिन ।

भवनव्यन्तरज्योति सहस्रारान्तनिर्जरा ॥ ૧૬૫ ॥

संमूर्छिमा गर्भजाश्च मनुष्याः सर्वनारका ।

गर्भोद्भवेषु तिर्यक्षु जायन्ते कर्मयन्त्रिताः ॥ ૧૬૬ ॥ युग्मम् ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमुत्કृष्टमुत्पत्तिमरणान्तरम् ।

સાંમૂર્છાના ગર્ભજાનાં દ્વોદશાન્તર્મુહૂર્તકાઃ ॥ ૧૬૭ ॥

समयप्रमितं ज्ञेयं जघन्यं तद् द्वयोरपि ।

एकसामयिकी सख्या ज्ञेयैषां विकलाक्षवत् ॥ ૧૬૮ ॥

इति आगतिः ॥ ૧૪ ॥

લભન્તેઽનન્તરભવે સમ્યક્ત્વાદિ શિવાવધિ ।

તે ચૈકસ્મિન્ ક્ષણે મુક્તિ યાન્તો યાન્તિ દશૈવ હિ ॥ ૧૬૯ ॥

હવે એમની 'આગતિ' વિષે (દ્વાર ૧૪ સુ)

એકેન્દ્રિયો, બેઘન્દ્રિયો, અને સંજિ-તથા અસંજિ-તિર્થ ચો સમૂર્છિમ તિર્થ ચોમા આવે છે દેવતા કે નારકો એમા આવતા નથી ૧૬૪

એકેન્દ્રિયો, બેઘન્દ્રિયો, ત્રેઘન્દ્રિયો, ચત્વરિન્દ્રિયો, સંજિ-અસંજિ ૫ ચેન્દ્રિયો, ભવનપતિ દેવો, વ્યન્તર દેવો, જ્યોતિષી દેવો, મહાસારાતના દેવો, સમૂછિમ તેમજ ગર્ભજ મનુષ્યો, અને સઘના નારકો-એ બધા કર્મની નિયત્રણાને લીધે ગર્ભજ તિર્થ ચોમા આવે છે ૧૬૫-૧૬૬

સમૂછિમ તિર્થ ચોનું ઉત્પત્તિ અને મરણ વચ્ચેનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું છે, અને ગર્ભજ તિર્થ ચોનું, બાર અન્તર્મુહૂર્તનું છે ૧૬૭

એ બેઘના મળ ધમા, જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે વળી એઓની એક સમય સળધી મળ્યા વિકલેન્દ્રિય પ્રમાણે છે ૧૬૮.

હવે એમના એ પછીના દ્વારો વિષે. (૧૫-૨૩)

૫ ચેન્દ્રિયતિર્થ ચો અનન્તરભવમા સમક્ષિતથી માડી મોક્ષસુધી ગેળવે છે વળી એક સમયમા દગ જ મોક્ષે જાય છે ૧૬૯

इति अनन्तरातिः समयेसिद्धिश्च ॥ १५ ॥ १६ ॥

લેશ્યાત્રિતયમાય સ્યાત્ સમૂર્ઝિમશરીરિણામ્ ।

ગર્ભજાના યથાયોગ લેશ્યાઃ પદપિ કીર્તિતાઃ ॥ ૧૭૦ ॥

इति लेश्याः ॥ १७ ॥

પડપ્યાહારકકુમ્ભો દ્વયાનામન્યમેવ ચ ।

સામૂર્ઝાનાં સહનનમન્યેષામલિલાન્યપિ ॥ ૧૭૧ ॥

અત્ર ચ જીવાભિગમાભિપ્રાયેણ સમૂર્ઝિમપચાક્ષતિરશ્વામેવ એક સહનન સસ્થાન ચ સ્યાત્ । પદકર્મગ્રન્થાભિપ્રાયેણ તુ ષડપિ તાનિ સ્યુઃ ।

इति अर्थतः समग्रहणीबृहद्वृत्तौ ॥

इति आहारदिकु सहनन च ॥ १८ ॥ १९ ॥

સર્વે કપાયા. સંજ્ઞાશ્ચ નિલિલાનીન્દ્રિયાણિ ચ ।

દ્વયાનાં સમૂર્ઝિમા સ્યુરસંજ્ઞિન પરેન્યથા ॥ ૧૭૨ ॥

इति कषायसंज्ञेन्द्रियसंज्ञिता. ॥ २०-२३ ॥

સમૂર્ઝિમેષુ તિર્યક્તુ સ્ત્રી પુમાંશ્ચ ન સમ્ભવેત્ ।

કેવલ કલીદવેદાસ્તે કેવલજ્ઞાનિભિર્મતા ॥ ૧૭૩ ॥

એમનામા જે ' સમૂર્ઝિમા ' હોય એઓને પહેલી તથા લેશ્યા હોય ' ગર્ભજો ' ને યોગાનુસાર જ એ લેશ્યા હોય ૧૭૦

સમૂર્ઝિમ તેમજ ગર્ભજ-એક પ્રકારના પચેન્દ્રિયતિર્યંચોને ' આહાર ' છ એ દિશિનો હોય છે

સમૂર્ઝિમાને છે-હુ-છેવર્તુ સઘયણ હોય છે ગર્ભજને છ એ સઘયણ હોય છે ૧૭૧

જીવાભિગમસૂત્રને અભિપ્રાયે સમૂર્ઝિમ તિર્યંચોને એક છે-હુ જ સઘયણ અને સસ્થાન હોય છે છઠ્ઠા કર્મગ્રન્થને મતે તો એ જ એ હોય છે એ બાવાર્થનું સઘણીસૂત્રની બૃહદ્ વૃત્તિમા કહ્યું છે

સમૂર્ઝિમ તેમજ ગર્ભજ-એક પ્રકારના પચેન્દ્રિયતિર્યંચોને સઘણા કપાયો, સર્વ સંજ્ઞાઓ અને સમસ્ત ઈન્દ્રિયો હોય છે વગી સમૂર્ઝિમ આસક્તિ હોય છે ત્યારે ગર્ભજ સક્તિ હોય છે ૧૭૨

હવે એમના વેદ વિશે (દ્વાર ૨૪ સુ)

સમૂર્ઝિમ તિર્યંચોમા સ્ત્રી કે પુરૂષ હોતા નથી એઓ નપુસકવેદી જ હોય છે-એમ કેવળજ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે ૧૭૩

સ્ત્રિયઃ પુમાંસઃ ક્લીવાશ્ચ તિર્યંચો ગર્ભજાસ્ત્રિધા ।

પુખ્ય સ્ત્રિયસ્ત્રિભીરૂપૈરધિકાસ્ત્રિગુણાસ્તથા ॥ ૧૭૪ ॥

इति वेदाः ॥ २४ ॥

વિકલેન્દ્રિયવત્ દૃષ્ટિદ્વયં સમૂર્ણિમાંગિનામ્ ।

તિસ્તોઽપિ દૃષ્ટયોઽન્યેષાં તત્ર સમ્યગ્દૃશો દ્વિધા ॥ ૧૭૫ ॥

કેચિદ્દેશેન વિરતા પરે ત્વવિરતાશ્રયાઃ ।

અભાવઃ સર્વવિરતેસ્તેષાં ભવસ્વભાવતઃ ॥ ૧૭૬ ॥

इति दृष्टि ॥ २५ ॥

સમૂર્ણિમાઃ સ્યુદ્ધર્થજ્ઞાના દ્વિજ્ઞાના અપિ કેચન ।

દ્વિત્રાજ્ઞાના ગર્ભજા દ્વિત્રજ્ઞાના અપિ કેચન ॥ ૧૭૭ ॥

इति ज्ञानम् ॥ २६ ॥

દર્શનદ્વયમાયં સ્યાદુભયેષામપિ સ્ફુટમ્ ।

અવધિજ્ઞાનભાજાં તુ ગર્ભજાનાં ત્રિદર્શની ॥ ૧૭૮ ॥

इति दर्शनम् ॥ २७ ॥

ગર્ભજ તિર્યંચોને સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુસક-એમ ત્રણે વેદ છે એમા પુરૂષો કરતા સ્ત્રીઓ ત્રણરૂપઅધિક ત્રણગણી છે ૧૭૪

હવે એમની દૃષ્ટિ વિષે (દ્વાર ૨૫ મુ)

મ મૂર્છિમ પચેન્દ્રિયતિર્યંચોને વિકલેન્દ્રિયોની પેઠે બે ‘ દૃષ્ટિ ’ હોય છે ‘ ગર્ભજ ’ ને ત્રણે દૃષ્ટિ હોય છે એમા સમ્યક્દૃષ્ટિવાળાઓ બે પ્રકારના છે કેટલાક ‘ દેગવિરત ’ છે, અન્ય ‘ અવિરત ’ છે ‘ સર્વવિરત ’ કોઈ નથી ૧૭૫-૧૭૬

હવે એમના જ્ઞાન અને દર્શન વિષે (દ્વાર ૨૬-૨૭)

‘ મ મૂર્છિમ ’ પચેન્દ્રિયતિર્યંચોમા કેટલાક બે જ્ઞાનયુક્ત તેમ કેટલાક બે અજ્ઞાનયુક્ત છે ‘ ગર્ભજો ’ મા કેટલાક બે કે ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે, બ્યારે કેટલાક બે કે ત્રણ અજ્ઞાનવાળા પણ છે ૧૭૭

સ મૂર્છિમ તેમ ગર્ભજ-એઉ પ્રકારના પચેન્દ્રિયતિર્યંચોને પ્રથમના બે દર્શનો છે અવધિજ્ઞાનયુક્ત ગર્ભજતિર્યંચોને ત્રણ દર્શનો હોય છે ૧૭૮

હવે એમના ઉપયોગ વિષે (દ્વાર ૨૮ મુ)

સંમૂર્ધિમાનાં ચત્વાર ઉપયોગા પ્રકીર્તિતાઃ ।

ગર્ભજાનાં તુ ચત્વારઃ પદ્ પંચૌધાન્નવાપિ તે ॥ ૧૭૯ ॥

યદેષાં કેવલજ્ઞાનં મુક્ત્વા કેવલદર્શનમ્ ।

જ્ઞાન મન પર્યવ ચ સર્વેઽન્યે સમ્ભવન્તિ તે ॥ ૧૮૦ ॥

इति उपयोगा. ॥ ૨૮ ॥

સ્યાદનાહારિતા ત્વેષામેકદ્વિસમયાવધિ ।

ઓજઆદિસ્ત્રિધાહારઃ સચિત્તાદિરપિ ત્રિધા ॥ ૧૮૧ ॥

પ્રથમ ત્વોજઆહારો લોમકાવલિકૌ તતઃ ।

અન્તર દ્વૌ દિનૌ જ્યેષ્ઠ લઘુ ચાન્તર્મુહૂર્ત્તકમ્ ॥ ૧૮૨ ॥

જ્યેષ્ઠ ચૈતત્કાવલિકાહારસ્ય સ્મૃતમન્તરમ્ ।

સ્વાભાવિક ત્રિપલ્યાયુર્યુક્તતિર્યગપેક્ષયા ॥ ૧૮૩ ॥

इति आहार ॥ ૨૯ ॥

ગુણસ્થાનદ્વય સમૂર્ધિમાનાં વિકલાક્ષવત્ ।

ગર્ભજાનાં પચ તાનિ પ્રથમાનિ ભવન્તિ હિ ॥ ૧૮૪ ॥

સમૂર્ધિમ પચેન્દ્રિયતિર્યયોને ચાર ઉપયોગ કહ્યા છે પણ ‘ ગર્ભજ ’ ને ચાર, પાચ, છ, અને ઓઘથી નવ પણ કહ્યા છે, કેમકે એમને કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અને મન પર્યવજ્ઞાન-એટલા સિવાયના બાકી સર્વ ઉપયોગો હોય છે ૧૭૯-૧૮૦

હવે એમના આહાર વિષે (દ્વાર ૨૬ શુ)

પચેન્દ્રિયતિર્યયો એક બે સમય અનાહારી રહે છે એમને ‘ ઓજઆહાર ’ વગેરે ત્રણ પ્રકારનો આહાર હોય છે, તેમ ‘ સચિત્ત આહાર ’ વગેરે ત્રણ પ્રકારનો આહાર પણ હોય છે પહેલો ઓજઆહાર હોય છે, પછી લોમઆહાર અને પછી ડવગઆહાર હોય છે આહારનું અન્તર ઉત્કૃષ્ટ બે દિવસોનું અને જઘન્યત અન્તર્મુહૂર્ત્તનું હોય છે આ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ડહુ તે કવગાહારનું સમજવું, અને તે ત્રણ પ-ચોપમના આયુધ્યવાળા તિર્યચની અપેક્ષાએ સ્વાભાવિક છે ૧૮૧-૧૮૩

હવે એમના ગુણ અને યોગ વિષે. (દ્વાર ૩૦-૩૧)

સમૂર્ધિમ તિર્યચપચેન્દ્રિયોને વિકલેન્દ્રિયોની પેઠે બે ગુણસ્થાન છે, જ્યારે ‘ ગર્ભજ ’ ને પ્રથમના પાચ ગુણસ્થાન કહ્યા છે ૧૮૪

इति गुणाः ॥ ३० ॥

संमूर्छिमानां चत्वारो योगाः स्युर्विकलाक्षवत् ।

आहारकद्वयं मुक्त्वा गर्भजानां त्रयोदश ॥ ૧૮૫ ॥

इति योगाः ॥ ૩૧ ॥

प्रतरासंख्यभागस्थाऽसंख्येयश्रेणिवर्तित्रि ।

નમઃપ્રદેશૈઃ પ્રમિતાસ્તિર્યચઃ સ્વચરા સ્મૃતા ॥ ૧૮૬ ॥

एवमेव स्थलचरास्तथा जलचरा अपि ।

भवन्ति किन्तु संख्येयगुणाधिकाः क्रमादिमे ॥ ૧૮૭ ॥

यदसौ प्रतरासंख्यभाग प्रागुदितः खलु ।

યથાક્રમ શ્રુતે પ્રોક્તો વૃહત્તરવૃહત્તમઃ ॥ ૧૮૮ ॥

पदपचाशांगुलशतद्वयमानानि निश्चितम् ।

યાવન્તિ સૂચિસ્વડાનિ સ્યુરેકપ્રતરે સ્ફુટમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

तावज्ज्योतिष्कदेवेभ्यः स्युः संख्येयगुणाः क्रमात् ।

તિર્યક્પચેન્દ્રિયાઃ પંઢા નમઃસ્થલામ્બુચારિણઃ ॥૧૯૦॥ યુગમમ્ ॥

एतत्संमूर्छिमगर्भोत्थानां समुदितं खलु ।

ક્લીવાનાં માનમાભાવ્યં શ્રુતે પૃથગનુક્તિત્ ॥ ૧૯૧ ॥

સમૂર્છિમ તિર્યચપચેન્દ્રિયોને વિકલેન્દ્રિયોની પેઠે આર યોગ હોય છે જ્યારે ‘ગર્ભજ’ ને બે આહારકયોગો શિવાયના અન્ય તેર યોગ છે ૧૮૫

હવે એમના માન વિષે (દ્વાર ૩૨ થી)

પ્રતરના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલી અતખ્યાત શ્રેણિઓમા જેટલા આકાશપ્રદેશો છે તેટલા ખેચર તિર્યચો છે મથળચરો અને જળચરો પણ તેટલાજ છે, પરંતુ એઓ અનુક્રમે સખ્યાતગણા અધિક છે કેમકે આ જે પ્રતરનો અસખ્યાતમા ભાગ કહ્યો એને સિદ્ધાન્તમા અનુક્રમે વિશેષવિશેષ ઢાંઢો થતો જ્ઞો છે ૧૮૬-૧૮૮

એક પ્રતરની અદર જસોછપ્પન અશુભપ્રમાણ જેટલા સૂચિજ ડોહોય તેટલા જ્યોતિષકદેવોથી અનુક્રમે સખ્યાતગણા નપુમ્બ ખેચર મથળચર અને જળચર હોય છે આ ‘માન’ (નપુસક) સમૂર્છિમ અને ગર્ભજ-બેઉંતુ એકત્ર-એક મમજવુ સિદ્ધાન્તમા પણ બેઉંતુ કોણ જ કહ્યું છે, પૃથક્ કહ્યું નથી ૧૮૯-૧૯૧

इति मानम् ॥ ३२ ॥

एष्वल्पा खचरास्तेभ्यः संख्यघ्ना खचरस्त्रियः ।

ताभ्यः स्थलचरास्तेभ्यः संख्यघ्नाः स्युस्तदगताः ॥ १९२ ॥

ताभ्यो जलचरास्तेभ्यो जलचर्यस्ततः क्रमात् ।

नपुસકાઃ સંખ્યગુણા નમઃસ્થલામ્બુચારિણા ॥ ૧૯૩ ॥

एते च समूर्छिमयुक्ता इति ज्ञेयम् ॥

इति लघ्वल्पबहुता ॥ ३३ ॥

स्तोका पचाक्षतिर्यचः प्रतीच्यां स्युस्ततः क्रमात् ।

પ્રાચ્યાં યામ્યામુદીચ્યાં ચ વિશેષતોઽધિકાધિકાઃ ॥ ૧૯૪ ॥

इति दिगपेक्षयाल्पबहुता ॥ ૩૪ ॥

तिर्यक्પचेન્દ્રિયાણાં સ્યાદન્તર્મુહૂર્ત્તસમિતમ્ ।

જઘન્યમન્તરં જ્યેષ્ઠ ત્વનન્તકાલસમ્મિતમ્ ॥ ૧૯૫ ॥

एतत् वनस्पतेः कायस्थितिं भुक्त्वा गरीयसीम् ।

પુનઃ પચાક્ષતિર્યક્ત્વં લભમાનસ્ય સમ્ભવેત્ ॥ ૧૯૬ ॥

હવે એમના લઘુ અપખણ્ડત્વ વિષે (દ્વાર ૩૩ મુ)

પચેન્દ્રિયતિર્થ યોગા સર્વથી થોડા ખેચરા છે, એઓના કરતા સખ્યગણી ખેચરીઓ છે, એથી સખ્યગણી સ્થળચરો છે અને એથી થે સખ્યગણી સ્થળચરીઓ છે સ્થળચરીઓ કરતા અનુક્રમે સખ્યમખ્યગણી જળચરો, જળચરીઓ, નપુસક-ખેચરો, નપુસકસ્થળચરો, અને નપુસક જળચરો છે (આ ત્રણેયે નપુસકો સમૂર્છિમ નપુસકો સમજવા) ૧૯૨-૧૯૩

હવે દિશાને અપેક્ષીને એમના અપખણ્ડત્વ વિષે (દ્વાર ૩૪ મુ)

પચેન્દ્રિયતિર્થ યો પશ્ચિમદિશામાં સર્વથી થોડા છે એથી અનુક્રમે અધિકઅધિક પૂર્વ, દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશામાં છે ૧૯૪

હવે એમના અન્તર વિષે (દ્વાર ૩૫ મુ)

પચેન્દ્રિયતિર્થ યોગુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત્તનું છે, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાળનું છે વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ લોગવીને ફરી પાછો પ્રાણી પચેન્દ્રિયતિર્થ યોગ આવે એટલામાં ઉત્કૃષ્ટત અનન્ત કાળ વહી જવો સંભવે છે ૧૯૫-૧૯૬

इति अन्तरम् ॥ ३५ ॥

द्वयक्षादितिर्यक्तनुमृत्स्वरूप-

मेवं मयोक्तं किल लेशमात्रम् ।

विशेषविस्तारसार्थिना तु

सिद्धान्तवारांनिधयोऽवगाह्या ॥ १९७ ॥

विश्वाश्चર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્ય યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગઃ પઠ સમાપ્તઃ સુખમ્ ॥ ૧૯૮ ॥

इति पठः सर्गः ।

આ પ્રમાણે અમે યેષ્ઠેન્દ્રિય આદિ તિર્યંચ પ્રાણીઓનું લેશ સ્વરૂપ કહ્યું છે જેને વિશેષ વિસ્તાર જાણવાની ઇચ્છા હોય એણે સિદ્ધાન્તરૂપી સમુદ્રનું અવગાહન કરવું ૧૯૭

જેમની કીર્તિ શ્રવણ કરીને સકળ વિશ્વ આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયું છે એવા શ્રીમાન કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના અન્તેવામી (શિષ્ય), અને માતા-રાજાના તથા પિતા-તેજપાળના પુત્રરત્ન શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જે આ-જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ અજવાળામાં લાવનાર કાવ્યગ્રંથ રચ્યો છે તેના સુલગઅર્થપર પરાથી નીતરતો છઠો સર્ગ નિર્વિધે સમાપ્ત થયો ૧૯૮

છઠો સર્ગ સમાપ્ત

અથ સપ્તમઃ સર્ગઃ ।

સંમૂર્ઙ્ગિમા ગર્ભજાશ્ચ દ્વિવિધા મનુજા અપિ ।

વદ્યે સદ્દોષતસ્તન્ન પ્રથમ પ્રથમાનિહ ॥ ૧ ॥

અન્તર્દર્શિપુ પદ્મપચાશત્યથો કર્મભૂમિપુ ।

પચાધિકાસુ દશસુ ત્રિશત્યકર્મભૂમિપુ ॥ ૨ ॥

પુરીપે ચ પ્રશ્રવણે શ્લેષ્મસિંધાણયોરપિ ।

વાન્તે પિત્તે શોણિતે ચ શુક્રે સ્મૃતકલેવરે ॥ ૩ ॥

પૂયે સ્ત્રીપુંસસયોગે શુક્રપુદ્ગલવિચ્ચુતૌ ।

પુરનિર્ગમને સર્વેષ્વપવિત્રસ્યલેપુ ચ ॥ ૪ ॥

સ્યુર્ગર્ભજમનુષ્યાણાં સમ્બન્ધિષ્વેપુ વસ્તુપુ ।

સમૂર્ઙ્ગિમનરા સૈક શતં તે ક્ષેત્રભેદત ॥ ૫ ॥ કલાપકમ્ ॥

इति भेदा ॥ १ ॥

સર્ગ સાતમો.

મનુષ્યોના પદ્ય (૧) સમૂર્ઙ્ગિમ અને (૨) ગર્ભજ-એમ બે પ્રકાર છે એમા પહેલા સમૂર્ઙ્ગિમનુ સક્ષિપ્ત વર્ણન કરે છુ ૧

(૧) એના લેહ વિષે

સમૂર્ઙ્ગિમ મનુષ્યો (૧) છાપન અન્તર્દર્શિમા, (૨) પદ્મ ઈર્મભૂમિઓમા, (૩) ત્રીશ અકર્મભૂમિઓમા, (૪) વિદ્યામા, (૫) મૂત્રમા, (૬) શ્લેષ્મમા, (૭) કફમા, (૮) વમનમા, (૯) પિત્તમા, (૧૦) રૂધિરમા, (૧૧) વીર્યમા, (૧૨) કલેવરમા, (૧૩) રસીમા, (૧૪) અપુરૂષના સયોગમા, (૧૫) શુક્રસાવમા, (૧૬) નગરની ઘટરમા, તથા (૧૭) સર્વ અપવિત્ર સ્થળોમા -એવી રીતે ગર્ભજ મનુષ્યોના સ્થાવરધાણી સવ વસ્તુઓમા હોય છે એના ક્ષેત્રપરત્વે ૧૦૧ પ્રકાર છે ૨-૫

સ્થાનમેષાં દ્વિપાથોધિસાધ્વીપદ્વયાવધિ ।

સ્થાનોત્પાદસમુદ્ધાતૈઃ લોકાસંખ્યાંશગા અમી ॥ ૬ ॥

इति स्थानम् ॥ २ ॥

આરમ્ભ્ય પંચ પર્યાપ્તીસ્તે ઝિયન્તેઽસમાપ્ય તાઃ ।

પ્રાણા ભવન્તિ સપ્તાષ્ટાવેષાં વાદ્મનસે વિના ॥ ૭ ॥

નવ પ્રાણા इति तु संग्रहण्यवचूर्णौ ॥

इति पर्याप्ति. ॥ ३ ॥

સંખ્યા યોનિકુલાનાં ચ નૈષાં ગર્ભજતઃ પૃથક્ ।

યોનિસ્વરૂપ ત્વેતેષાં વિજ્ઞેયં વિકલાક્ષવત્ ॥ ૮ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ ४ । ५ । ६ ॥

જઘન્યોત્કર્ષયોરન્તર્મુહૂર્તં સ્યાત્ ભવસ્થિતિઃ ।

પૃથક્ત્વ ચ મુહૂર્ત્તાનામેષાં કાયસ્થિતિર્મતા ॥ ૯ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ ७ । ૮ ॥

આદ્યા ત્રિવેહી સસ્થાન હુંડ દેહોદ્ગુલસ્ય ચ ।

અસંખ્યાંશમિતઃ પૂર્વે સમુદ્ધાતાન્નયો મતાઃ ॥ ૧૦ ॥

इति द्वारचतुष्टयम् ॥ ૯-૧૨ ॥

(૨) એ મનુષ્યોનું સ્થાન એ સમુદ્ર અને અદીદીપો સુધીમા છે સ્થાન, ઉત્પાદ અને સમુદ્ધાતોને લઈને એ આ લોકના અસખ્યમા ભાગમા રહેલા છે ૬

(૩) એઓ પાંચ પર્યાપ્તિઓ આરભીને, એને પૂરી કર્યા પૂર્વે જ મૃત્યુ પામે છે એમને વાત્યા અને મન વિના સાત આઠ પ્રાણ હોય છે સંગ્રહણીની અવચૂર્ણીમા એમને વળી નવ પ્રાણ કદા છે ૭

એમની (૪) યોનિસખ્યા, અને એમની (૫) કુળાસખ્યા ‘ગર્ભજો’ થી પૃથક્ નથી એમનું (૬) યોનિસ્વરૂપ ‘વિકલેન્દ્રિયો’ ની સમાન સમજવું ૮

એમની (૭) ભવસ્થિતિ, જઘન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ, અન્તર્મુહૂર્તની છે, અને (૮) કાય સ્થિતિ પૃથક્ત્વ અન્તર્મુહૂર્તની ૯

એમને (૯) પહેલા ત્રણ શરીરો છે, (૧૦) હુંડક સ્થાન છે, (૧૧) અગુલના અસખ્યમા ભાગ જેવડું દેહમાન છે અને (૧૨) પહેલા ત્રણ સમુદ્ધાતા છે ૧૦

एषा गतिर्विकलवत्तयैवागतिरप्यहो ।

‘किन्त्वमी वह्निवायुभ्यां नागच्छन्ति नरत्वत ॥ ११ ॥

अष्टचत्वारिंशदेषां नाड्यो जन्मात्ययान्तरम् ।

एकसामयिकी संख्या विज्ञेया विकलाक्षवत् ॥ १२ ॥

इति गत्यागती ॥ १३-१४ ॥

अनन्तराप्ति समयेसिद्ध्यतां गणनापि च ।

पृथग् न लक्ष्यते द्वेषां सा विज्ञेया बहुश्रुतात् ॥ १३ ॥

इति द्वારદ્વયમ્ ॥ ૧૫-૧૬ ॥

द्वाराणि लेश्यादीन्यष्टावेतेषां विकलाक्षवत् ।

उक्तानि किन्त्विन्द्रियाणि पचैतेषां શ્રુતાનુગૈ ॥ ૧૪ ॥

इति द्वારાષ્ટકમ્ ॥ ૧૭-૨૪ ॥

मिथ्यादृशोऽमी एतेषामाद्याज्ञानद्वय तथा ।

આદ્યે દ્વે દર્શને તસ્માદુપયોગચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૫ ॥

इति द्वારचतुष्टयम् ॥ ૨૫-૨૮ ॥

એમની (૧૩) ગતિ અને (૧૪) આગતિ-એક વિદલેન્દ્રિયો પ્રમાણે છે પરંતુ એઓ અગ્નિ, વાયુ, અને મનુષ્યમાથી આવતા નથી એમના જન્મ અને મૃત્યુ વચ્ચેનું અન્તર અઠતાલીશ નાડીઓનું છે એમની એકસામયિકી સંખ્યા વિકલેન્દ્રિયો પ્રમાણે સમજવી ૧૧-૧૨

એમની (૧૫) અનન્તરાપ્તિ અને (૧૬) સમયસિદ્ધિની ગણના પૃથક્ જણાતી નથી એટલે એ બહુશ્રુતો પાસેથી બાણી લેવી ૧૩

એમના લેશ્યા આદિક આઠ દ્વાર એટલે કે સત્તરમાથી ચોવીશમા સુધીના દ્વાર વિકલેન્દ્રિયો પ્રમાણે છે પરંતુ જ્ઞાનીઓએ એમને ઇન્દ્રિયો પાત્ર કહી છે ૧૪

એમની (૨૫) દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એમને જ્ઞાનમા (૨૬) પ્રથમના બે ‘અજ્ઞાન’ છે, અને (૨૭) દર્શનમા પહેલા બે દર્શન છે, અને તેથી, (૨૮) ઉપયોગો એમને ચાર છે ૧૫

સાકારાન્યોપયોગાશ્ચાજ્ઞાનદર્શનવત્તયા ।

વિકલાક્ષવદાહારકૃત કાવલિકં વિના ॥ ૧૬ ॥

इति आहारः ॥ २९ ॥

આદ્ય ગુણસ્થાનમેપામિદં યોગત્રય પુનઃ ।

યૌદારિકસ્તન્મિશ્રશ્ચ કાર્મણશ્ચેતિ કીર્તિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ ૩૦-૩૧ ॥

અગુલપ્રમિતક્ષેત્રપ્રદેશરાશિવર્તિનિ ।

તૃતીયવર્ગમૂલઘ્ને વર્ગમૂલે કિલાદિમે ॥ ૧૮ ॥

યાવાન્ પ્રદેશરાશિઃ સ્યાત્ સ્વંડાસ્તાવત્પ્રદેશકાઃ ।

યાવન્ત એકસ્યામેકપ્રાદેશિક્યાં સ્યુરાવલૌ ॥ ૧૯ ॥

તાવન્તઃ સંમૂર્ઠિમા હિ મનુજા મનુજોત્તમૈઃ ।

નિર્દિષ્ટા દૃષ્ટવિસ્પૃષ્ટસચરાચરવિષ્ટપૈઃ ॥ ૨૦ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

इति मानम् ॥ ૩૨ ॥

દ્વારાણ્યથોક્તશેષાણિ પચૈતેપાં મનીષિભિ ।

ભાવ્યાનીહ વચ્ચમાણગર્ભોદ્ભવમનુષ્યવત્ ॥ ૨૧ ॥

એમને જ્ઞાન અને દર્શન બેઉ હોવાથી એ ઉપયોગો આકાર અને નિરાકાર બેઉ છે 'આહાર' ની વાતમાં એઓ વિકલ્પેન્દ્રિયોને મળતા છે ફેર એટલો કે એમને 'કવળાહાર' નથી (૨૬) ૧૬

એમનું (૩૦) પહેલું ગુણસ્થાન છે એમને (૩૧) ત્રણ યોગ હોય છે, યૌદારિક, મિશ્રયૌદારિક અને કાર્મણ ૧૭

હવે એમના 'માન' વિષે (૩૨)

અગુણ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશોની રાશિમાં વર્તતા ત્રણવર્ગમૂળ કરેલા એવા પહેલા વર્ગ-મૂળમાં, બેટલો પ્રદેશરાશિ હોય તેટલા પ્રદેશવાળા, એકપ્રદેશી એકશ્રેણીની અદર બેટલા બે હોય તેટલા સમૂર્ઠિમ મનુષ્યો હોય છે એમ શ્રી બિનેશ્વરનું વચન છે ૧૮-૨૦

એમના શેષ પાંચ દારો (૩૩ થી ૩૭ સુધીના), ગર્ભજ મનુષ્યો પ્રમાણે બાણવા (જે હવે પછી પ્રસંગે કહેશું) ૨૧

एषां गतिर्विकलवत्तयैवागतिरप्यहो ।

‘किन्त्वमी वह्निवायुभ्यां नागच्छन्ति नरत्वं ॥’ ११ ॥

अष्टचत्वारिंशदेषां नाड्यो जन्मात्ययान्तरम् ।

एकसामयिकी संख्या विज्ञेया विकलाक्षवत् ॥ १२ ॥

इति गत्यागती ॥ ૧૩-૧૪ ॥

अनन्तराप्तिः समयेसिद्ध्यतां गणनापि च ।

पृथग् न लक्ष्यते ह्येषां सा विज्ञेया बहुश्रुतात् ॥ ૧૩ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ ૧૫-૧૬ ॥

द्वाराणि लेश्यादीन्यष्टાવેતેષાં વિકલાક્ષવત્ ।

उक्तानि किन्त्विन्द्रियाणि पचैतेषां श्रुतानुगै ॥ ૧૪ ॥

इति द्वाराष्टकम् ॥ ૧૭-૨૪ ॥

मिथ्यादृशोऽमी एतेषामाद्याज्ञानद्वय तथा ।

आद्ये द्वे दर्शने तस्मादुपयोगचतुष्टयम् ॥ ૧૫ ॥

इति द्वारचतुष्टयम् ॥ ૨૫-૨૮ ॥

એમની (૧૩) ગતિ અને (૧૪) આગતિ-પ્રેક વિદ્યેન્દ્રિયો પ્રમાણે છે પરંતુ એઓ અસિકાય, વાયુકાય અને મનુષ્યમાથી આવતા નથી એમના જન્મ અને મૃત્યુ વચ્ચેનું અન્તર અડતાળીસ નાડીઓનું છે એમની એકસામયિકી સંખ્યા વિકલેન્દ્રિયો પ્રમાણે સમજવી ૧૧-૧૨

એમની (૧૫) અનન્તરાપ્તિ અને (૧૬) સમયેસિદ્ધિની ગણના પૃથક્ જણાવી નથી એટલે એ બહુશ્રુતો પાસેથી જાણી લેવી ૧૩

એમના લેશ્યા આદિક આઠ દ્વાર એટલે કે સત્તરમાથી ચોવીસમા સુધીના દ્વાર વિકલેન્દ્રિયો પ્રમાણે છે પરંતુ જ્ઞાનીઓએ એમને ઈન્દ્રિયો પાત્ર કહી છે ૧૪

એમની (૨૫) દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એમને જ્ઞાનમા (૨૬) પ્રથમના એ ‘અજ્ઞાન’ છે, અને (૨૭) દર્શનમા પહેલા એ દર્શન છે, અને તેથી, (૨૮) ઉપયોગો એમને ચાર છે ૧૫.

સાકારાન્યોપયોગાશ્ચાજ્ઞાનદર્શનવત્તયા ।

વિકલાક્ષવદાહારકૃત્ત્વં કાવલિકં વિના ॥ ૧૬ ॥

इति आहारः ॥ २९ ॥

આવ્ય ગુણસ્થાનમેવામિદં યોગત્રયં પુનઃ ।

ઔદારિકસ્તન્મિશ્રશ્ચ કાર્મણશ્ચેતિ કીર્તિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ ૩૦-૩૧ ॥

અંગુલપ્રમિતક્ષેત્રપ્રદેશરાશિવર્તિનિ ।

તૃતીયવર્ગમૂલઘ્ને વર્ગમૂલે કિલાદિમે ॥ ૧૮ ॥

યાવાન્ પ્રદેશરાશિઃ સ્યાત્ સ્વંઠાસ્તાવત્પ્રદેશકાઃ ।

યાવન્ત્ એકસ્યામેકપ્રાદેશિન્યાં સ્યુરાવલૌ ॥ ૧૯ ॥

તાવન્તઃ સમૂર્ણિમા હિ મનુજા મનુજોત્તમૈઃ ।

નિર્દિષ્ટા દૃષ્ટવિસ્પષ્ટસચરાચરવિષ્ણૈઃ ॥ ૨૦ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

इति मानम् ॥ ૩૨ ॥

દ્વારાણ્યથોક્તશેષાણિ પચૈતેષાં મનીષિભિઃ ।

ભાવ્યાનીહ વદ્યમાણગર્ભોદ્ભવમનુષ્યવત્ ॥ ૨૧ ॥

એમને જ્ઞાન અને દર્શન જેઠ હોવાથી એ ઉપયોગો માકાર અને નિરાકાર જેઠ છે ' આહાર ' ની વાતમા એઓ વિકલેન્દ્રિયોને મળતા છે ફેર એટલો કે એમને ' કવળાહાર ' નથી (૨૯) ૧૯

એમનુ (૩૦) પહેલુ ગુણસ્થાન છે એમને (૩૧) ત્રણ યોગ હોય છે, ઔદારિક, મિશ્રઔદારિક અને કાર્મણ ૧૭

હવે એમના ' માન ' વિષે (૩૨)

અ ગુણ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશોની રાશિમા વર્તતા ત્રણવર્ગમૂળ કરેલા એવા પહેલા વર્ગ-મૂળમા, જેટલો પ્રદેશરાશિ હોય તેટલા પ્રદેશવાળા, એકપ્રદેશી એકએણિની અદર જેટલા ખડ હોય તેટલા સમૂર્ણમ મનુષ્યો હોય છે એમ શ્રી વિનેશ્વરનુ વચન છે ૧૮-૨૦

એમના શેષ પાત્ર દ્વારા (૩૩ થી ૩૭ સુધીના), ગર્ભજ મનુષ્યો પ્રમાણે બાણવા (જે હવે પછી પ્રસંગે કહેશુ) ૨૧

इति द्वारपंचकम् ॥ ३३-३७ ॥

कर्माकर्मधरान्तर्द्वीपमवा गर्भजा नरास्त्रिविधा ।

स्युः पंचदशत्रिंशत्पदपंचाशद्विधा । क्रमतः ॥ २२ ॥

મ્લેચ્છા આર્યા इति द्वेधा मनुजाः कर्मभूमिजा ।

म्लेच्छाः स्युः शक्यवनमुरुडशबरादयः ॥ २३ ॥

आर्याः पुनर्द्विधा प्रोक्ता ऋद्धिप्राप्तास्तथापरे ।

ऋद्धिप्राप्तास्तत्र પોઢા પ્રજ્ઞસા પરમેશ્વરૈઃ ॥ ૨૪ ॥

अर्हन्त सार्वभौमाश्च महैश्वर्यमनोहरा ।

वलदेवा वासुदेवा. स्युर्विद्याधरचारणा ॥ २५ ॥

अनृद्धयो नवविधा. क्षेत्रजातिकुलार्थका ।

કર્મશિલ્પજ્ઞાનભાષાચારિત્રદર્શનાર્થકાઃ ॥ ૨૬ ॥

तत्र च क्षेत्रार्या आर्यदेशोत्थास्ते सार्धा पचर्विंशति ।

अंगा वंगाः कर्लिगाश्च मगधाः कुरुकोशलाः ॥ २७ ॥

એ પ્રમાણે સ મૂર્છિમ મનુષ્યોના ૩૭ દ્વારો વિષે કહ્યું

હવે ગર્ભજ મનુષ્યોના દ્વારો વિષે

એમા પહેલું દ્વાર લેઈ તે આ પ્રમાણે —

ગર્ભજ મનુષ્યો ત્રણ પ્રકારના છે કર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા, અકર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા, અને અન્તર્દ્વીપમા ઉત્પન્ન થયેલા એ ત્રણેના પાછા અનુક્રમે પદર, ત્રીશ અને છપ્પન લેઈ છે ૨૨

કર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો, મ્લેચ્છ અને આર્ય-એમ બે જાતના છે એમા શક, યવન, સુરૂઢ અને શળર વગેરે મ્લેચ્છ છે ૨૩

આર્યો બે જાતના છે સમૃદ્ધિવાળા અને સમૃદ્ધિવિનાના એમા ‘સમૃદ્ધિવાળા’ આ છ પ્રકારના છે — મહાન ઐશ્વર્યશાલી અર્હંતો, ચક્રવર્તીઓ, જળદેવ, વાસુદેવ, વિદ્યાધર અને આરણ્ય ૨૪-૨૫

વળી ‘સમૃદ્ધિ રહિત’ ના નવ પ્રકાર કહ્યા છે ક્ષેત્રઆર્ય, જાતિઆર્ય, કુળઆર્ય, કર્મ આર્ય, શિલ્પઆર્ય, જ્ઞાનઆર્ય, ભાષાઆર્ય, ચારિત્રઆર્ય અને દર્શનઆર્ય ૨૬

એમા, આર્યદેશમા ઉત્પન્ન થયા હોય એ ‘ક્ષેત્રઆર્ય’ કહેવાય છે એવા આર્યદેશ સારીપયવીશ છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) અંગ, (૨) જંગ, (૩) કલિંગ, (૪) મગધ, (૫) કુરુ, (૬) કોશલ,

કાશ્યઃ કુશાર્તાઃ પંચાલા વિદેહા મલયાસ્તથા ।

વત્સાઃ સુરાષ્ટ્રાઃ શ્યાન્દિહ્યા વરાટા વરણાસ્તથા ॥ ૨૮ ॥

દશર્ણા જંગલા વેદ્યઃ સિન્ધુસૌત્રીરકા અપિ ।

ભંગ્યો વૃત્તાઃ સૂરસેનાઃ કુણાલા લાટસંજ્ઞકાઃ ॥ ૨૯ ॥

કેકયાર્ધમિમે સાર્ધપંચવિંશતિરીરિતાઃ ।

નામાનિ રાજધાનીનાં બ્રવીમ્યેષુ ક્રમાદથ ॥ ૩૦ ॥

ચમ્પા તથા તામ્રલિપ્તી સ્યાત્કાંચનપુરં પુરમ્ ।

રાજગૃહ ગજપુરં સાકેતં ચ વરાણસી ॥ ૩૧ ॥

શૌર્યપુરં ચ કાંપિલ્યં મિથિલા ભદિલ પુરમ્ ।

કૌશામ્બી ચ દ્વારવતી નન્દિવત્સાભિધે પુરે ॥ ૩૨ ॥

અચ્છાપુરં મૃત્તિકાવત્પહિચ્છત્રાભિધા પુરી ।

શુક્તિમતી વીતભયં પાપા માપપુર પુરમ્ ॥ ૩૩ ॥

મથુરાનગરી ચૈવ શ્રાવસ્તીનગરી વરા ।

કોટિવર્ષ શ્વેતામ્બિકા રાજધાન્યઃ ક્રમાદિમાઃ ॥ ૩૪ ॥

एष्वेवार्हञ्चक्रिरामवासुदेवोद्भवो भवेत् ।

आर्यास्तनत इमेऽन्ये च तदभावादनार्यका. ॥ ૩૫ ॥

(૭) કાશી, (૮) કુશાર્ત, (૯) પચાલ, (૧૦) વિદેહ (૧૧) મલય, (૧૨) વત્સ, (૧૩) સુરાષ્ટ્ર, (૧૪) શ્યાન્દિહ્ય, (૧૫) વરાહ, (૧૬) વરણ, (૧૭) દશર્ણ, (૧૮) જંગલ, (૧૯) વેદી, (૨૦) સિન્ધુસૌત્રીર, (૨૧) ભંગી, (૨૨) વૃત્ત, (૨૩) સુરસેન, (૨૪) કુણાલ, (૨૫) લાટ તથા અરધા કેકય દેશ ૨૭-૩૦

હવે એ દેશોની રાજધાનીઓના નામ અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે —

ચ પા, તામ્રલિપ્તી, કાચનપુર, રાજગૃહ, ગજપુર, સાકેતપુર, વણારસી, શૌર્યપુર, કાપિલ્ય પુર, મિથિલા, ભદિલપુર, કૌશામ્બી, દ્વારિકા, નદિપુર, વત્સપુર, અચ્છાપુર, મૃત્તિકાવતી, અહિચ્છત્રા, શુક્તિમતી, વીતભય, પાપાપુરી, માપપુર, મથુરા, શ્રાવસ્તી, કોટિવર્ષ અને શ્વેતામ્બિકા ૩૧-૩૪

આ દેશોમાજ અર્હત, ચક્રવર્તી, જવદેવ અને વાસુદેવનો જન્મ થાય છે માટે એ આર્યદેશો કહેવાય છે જાહીના અનાર્થ કહેવાય છે ૩૫.

સૂત્રકૃતાંગવૃત્તૌ ચ અનાર્યલક્ષણમેવં ઉક્તમ્—

ધર્મેત્તિગ્રહણરાજે જે સુવિ સુમિણે ન સુચ્ચતિ ॥

વિજ્ઞેષાસ્તત્ર જાત્યાર્યા યે પ્રશસ્તેભ્યજાતયઃ ।

ઉગ્રભોગાદિકુલજાઃ કુલાર્યાસ્તે પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૩૬ ॥

કર્માર્યાઃ વાસ્ત્રિકા, સૌત્રિકાઘ્યાઃ કાર્પાસિકાદયઃ ।

શિલ્પાર્યાસ્તુ તુલ્લકારાસ્તન્તુવાયાદયોઽપિ ચ ॥ ૩૭ ॥

ભાપાર્યા યેઽર્ધમાગધ્યા ભાપન્તે ભાપયાત્ર તે ।

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાર્યાસ્તુ જ્ઞાનાદિભિર્યુતા ॥ ૩૮ ॥

અત્ર મૂયાન્ વિસ્ત્રોઽસ્તિ સ તુ પ્રજ્ઞાપનાદિતઃ ।

વિજ્ઞેયો વિબુઘૈર્નેહ પ્રોચ્યતે વિસ્તૃતેર્મયાત્ ॥ ૩૯ ॥

इति भेदाः ॥ १ ॥

एषां तिर्यग् नरक्षेत्रावधि जन्मात्ययादिकम् ।

योजनानां दशशतीमधो न परतः पुनः ॥ ४० ॥

इति स्थानम् ॥ २ ॥

‘ સૂત્રકૃતાંગ ’ ની વૃત્તિમા ‘ અનાર્ય ’ નું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે —

જેમણે ‘ ધર્મ ’ એવા અક્ષરો સ્વપ્નને વિષે પણ સાધવા નથી તે

હવે પ્રશસ્ત ઇન્દ્રિય જાતિવાળા છે તે જાતિઆર્યો કહેવાય છે ઉગ્ર, ભોગ આદિ કુળોમા જન્મેલા કુલઆર્યો કહેવાય છે ૩૬

વળી વસ્ત્રોનો વેપાર કરનારા, સુતરનો વેપાર કરનારા, કપાસનો વેપાર કરનારા વગેરે કર્મઆર્ય કહેવાય છે, તથા દરજી, સાળવી આદિ શિલ્પઆર્યો કહેવાય છે ૩૭

જેઓ અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે તેઓ ભાષાઆર્ય કહેવાય છે વળી જ્ઞાનવાળાઓ જ્ઞાનઆર્ય, દર્શનવાળાઓ દર્શનઆર્ય અને ચારિત્રવાળાઓ ચારિત્રઆર્ય કહેવાય છે ૩૮

આ સઠ ધર્મા ઘણું કહેવાનું છે પણ વિસ્તારના બચથી કહ્યું નથી માટે તે બુદ્ધિમાનોએ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર વગેરે ગ્રંથોમાથી જાણી લેવું ૩૯

આ ગર્ભજ મનુષ્યોના સ્થાન પરત્વે

જેટલું કહેવાનું છે કે એમના જન્મમરણ તિર્યક્લોકમા મનુષ્યક્ષેત્ર સુધી થાય છે અને અધોલોકમા એક સહસ્ર યોજન પર્યન્ત થાય છે એથી આગળ ચતા નથી ૪૦

एषां पर्याप्तयः सर्वाः पर्याप्तानां प्रकीर्त्तिताः ।

यथासम्भवमन्येषां प्राणाश्च निग्विला अपि ॥ ૪૧ ॥

इति पर्याप्तयः ॥ ૩ ॥

चतुर्दशयोनिलक्षा एषां संमूर्द्धिमैः सह ।

द्वादश स्युः कुलकोट्यो योनिर्विवृतसंवृता ॥ ૪૨ ॥

मिश्रा सचित्ताचित्तत्वात् शीतोष्णस्त्रાષ્ણ સા ભવેત્ ।

वंशीपत्रा तथा शंखावर्ता कूर्मोन्नतापि च ॥ ૪૩ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ ૪ । ૫ । ૬ ॥

पल्योपमाना त्रितयमुत्કृष्टेषां भवस्थितिः ।

सा युग्मिनां परेषां तु पूर्वकोटिः प्रकीर्त्तिता ॥ ૪૪ ॥

जघन्या नरगर्भस्य स्थितिरान्तर्मुहूर्त्तिकी ।

उत्કૃષ્ટા દ્વાદશાવદાનિ વિજ્ઞેયા મધ્યમાઽપરા ॥ ૪૫ ॥

એમની પર્યાપ્તિ વિષે

પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોને સર્વ પર્યાપ્તિ કહી છે, અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોને, એટલી સભવે એટલી કહી છે તથા પ્રાણો તેો એઓને મધ્યમા હોય છે ૪૧

એમના ચોથા પાચમા અને છઠ્ઠા દ્વાર વિષે

સમૂર્ણોમોની અને આમની ભેગી ચૌદલક્ષ યોનિ છે, ન્યારે કુલકોટિ ખાર લક્ષ છે એમની યોનિ વિવૃતસંવૃત છે વળી એ ‘સચિત્તાચિત્ત’ છે અને ‘શીતોષ્ણ’ છે, એટલે ભેદ રીતે એઓની મિશ્ર યોનિ કહેવાય છે વળી તેમને વંશીપત્રા, શંખાવર્તા તેમજ કૂર્મોન્નતા એવા ત્રણ પ્રકારમાથી પણ ત્રણે પ્રકારની યોનિ હોય છે ૪૨-૪૩

હવે એમની ભવસ્થિતિ વિષે

ગર્ભજ મનુષ્યોની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની છે પણ આ સ્થિતિ માત્ર યુગલી આઓની છે, બીજાઓની અર્થાત્ એ શિવાયના મનુષ્યોની કોડપૂર્વોની છે ૪૪

મનુષ્યના ગર્ભની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે, અને એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાર વર્ષની છે આ શિવાયની વચ્ચલી સ્થિતિ ‘મધ્યમ’ સમજવી ૪૫

પિત્તાદિદૂષિતઃ પાપી કાર્મણાદિવશોઽથવા ।

દ્વાદશાબ્દાનિ ગર્ભાન્તસ્તિષ્ઠેત્ સિદ્ધનૃપાદિવત્ ॥ ૪૬ ॥

ચતુર્વિંશતિવર્ષા ચ ગર્ભકાયસ્થિતિર્નૃણામ્ ।

ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિગર્ભસ્ય મૃત્વોત્પન્નસ્ય તત્ર સા ॥ ૪૭ ॥

સ્થિત્વા દ્વાદશવર્ષાણિ ગર્ભે કશ્ચિન્મહાઘવાન્ ।

વિપદ્યોત્પદ્ય તત્રૈવ તાવત્તિષ્ઠત્યસૌ ચતઃ ॥ ૪૮ ॥

इति भवस्थिति. ॥ ७ ॥

इत्यर्थतो भगवतीशतक २ पचमोद्देशके ॥

पूर्वाणां कोटय. सप्त तथा पत्योपमत्रयम् ।

भाव्या गर्भजतिर्यग्वदेषां कायस्थितिर्गुरु ॥ ४९ ॥

इति कायस्थिति. ॥ ८ ॥

संख्येयजीविनां देहा पचासंख्येयजीविनाम् ।

भवेत् देहत्रयमेव विनाहारकत्रૈક્રિયે ॥ ૫૦ ॥

इति देहाः ॥ ९ ॥

પિત્ત વગેરે દોષવાળો પાપી અથવા કામભુટુમણ વગેરેને વશ પ્રાણી સિદ્ધરાજની પેઠે બાર વર્ષ સુધી પણ ગર્ભમાં રહે છે ૪૬

મનુષ્યના ગર્ભની કાયસ્થિતિ ચોવીશ વર્ષની પણ હોય, પણ તે, મૃત્યુ પામીને (પુન) ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિવાળા ગર્ભની હોય ૪૭

કારણકે કોઈ મહા પાપી જીવ બાર વર્ષ ગર્ભમાં રહી મૃત્યુ પામીને (પુન) ઉત્પન્ન થાય છે તે તેટલો સમય ત્યાજ રહે છે ૪૮

આ ભાવાર્થનું ભગવતીમૂત્રના બીજા શતકના પાચમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે

એમની કાયસ્થિતિ

ઉત્કર્ષત, ગર્ભજ તિર્થ ચોની પેઠે ત્રણ પદ્યોપમ અને સાતકોટિ પૂર્વની સમજવી ૪૯

શરીર

સખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્યોને પાચ હોય છે અસખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્યોને, આહારક અને વૈક્રિય એ બે શરીર નથી હોતા, એટલે કુદૃત ત્રણ હોય છે ૫૦

સંખ્યેયજીવિનાં નૃણાં સંસ્થાનાન્યઃ ક્ષિલાન્યપિ ।

ચતુરસ્રં ભવેદેતદસંખ્યેયાયુષાં પુનઃ ॥ ૫૧ ॥

इति संस्थानम् ॥ ૧૦ ॥

શતાનિ પંચ ધનુષાં વપુઃ સંખ્યેયજીવિનામ્ ।

ગઢ્યૂતત્રયમન્યેષામુત્કર્ષેણ પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૫૨ ॥

જઘન્યતોઽહુલાસંખ્યભાગમાનમિદં ભવેત્ ।

ઉભયેષાં તદારમ્ભકાલ એવાસ્ય સમ્ભવઃ ॥ ૫૩ ॥

સંખ્યાયુષાં વૈક્રિયં સાધિકૈકલક્ષયોજનમ્ ।

ઉત્કર્ષેણ જઘન્યાચ્છાંગુલસંખ્યાંશસમિતમ્ ॥ ૫૪ ॥

આહારકશરીરં યત્ સ્યાદેષાં લઘ્વિશાલિનામ્ ।

શ્રુતકેવલિના તત્તુ માનતો હસ્તસંમિતમ્ ॥ ૫૫ ॥

इति अंगमानम् ॥ ૧૧ ॥

સ્યુ સત્તાપિ સમુદ્ઘાતા નૃણાં સંખ્યેયજીવિનામ્ ।

અસંખ્યેયાયુષામાદ્યાંસ્ત્રય એવં ભવન્તિ તે ॥ ૫૬ ॥

સંસ્થાન

સંખ્યાતઆયુષ્યવાળા મનુષ્યોને સઘળાજ હોય છે, અસંખ્યાતઆયુષ્યવાળાને ફક્ત ' સમચતુરસ્ર ' એટલે સમચોરસ હોય છે ૫૧

દેહમાન

સંખ્યાતઆયુષ્યવાળા મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ પાત્રસો ધનુષ્યનું હોય છે, અસંખ્ય આયુષ્યવાળાઓનું ફક્ત ત્રણ ગાઉનું કહેલું છે પરંતુ તેનું જઘન્ય દેહમાન તો અશુભના અસંખ્ય ભાગ જેટલું છે, જે કે એના આરસકાળેજ જાણવે છે ૫૨-૫૩

સંખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્યોનું વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટ એક લક્ષ યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે, અને જઘન્યત્ત અશુભના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે ૫૪

વળી લઘ્વિવત શ્રુતકેવળીઓને જે આહારક શરીર હોય છે તે ફક્ત એક હસ્તપ્રમાણ હોય છે ૫૫

સમુદ્ઘાત

સંખ્યેયજીવી મનુષ્યોને સાતેસાત પૂરા હોય છે, અસંખ્યઆયુષ્ય મનુષ્યોને પહેલા ત્રણ હોય છે ૫૬

इति समुद्रघाता ॥ १२ ॥

યાન્તિ સર્વે સુરેષ્વેવ નરા અસંખ્યજીવિન- ।

નિજાયુઃસમહીનેષુ નાધિકસ્થિતિષુ કચિત્ ॥ ૫૭ ॥

તતોન્તરદ્વીપજાતા ભવનવ્યન્તરાવધિ ।

યાન્તીશાનદિવં યાવત્ હરિવર્ષાદિજાસ્તુ તે ॥ ૫૮ ॥

સૌધર્માન્ત હૈમવતહૈરણ્યવતજા ઇમે ।

જઘન્યાપિ યદીશાનેઽધિકપલ્યોપમા સ્થિતિ- ॥ ૫૯ ॥

सर्वससारिगतिषु नरा संख्येयजीविन ।

गच्छन्ति कर्मविगमादेति मुक्तिगतावपि ॥ ६० ॥

તત્ર ચ તીવ્રરોપાસ્તપોમત્તાસ્તથા લાલતપસ્વિન ।

દ્વૈપાયનાદિવદ્દૈરપરા યાન્ત્યસુરેષ્વમી ॥ ૬૧ ॥

जलाग्निझपासंपातगलपाशविपाशनैः ।

तृदक्षुदाद्यैर्मृतास्ते स्युर्व्यन्तरा शुभभावत ॥ ६२ ॥

अविराद्धचारित्राणां जघन्यादाद्यताविषः ।

उत्कर्षेण च सर्वार्थसिद्ध स्याद्विषयो गते ॥ ६३ ॥

હવે એમની ગતિ વિષે (દ્વાર ૧૩ ચુ)

અસખ્યઆયુષવાળા સર્વ મનુષ્યો, પોતાના જેટલા જ આયુષ્યવાળા અથવા પોતાના કરતા ઓછા આયુષ્યવાળા દેવતાઓના ભય છે, પોતાના કરતા અધિક સ્થિતિવાળા દેવોના જતા નથી એમ હોવાથી, અન્તરદ્વીપમાં જન્મેલાઓ ભવનપતિ અને વ્યન્તરો સુધી ભય છે, અને હરિવર્ષા આદિમાં જન્મેલાઓ ઇશાનદેવલોકસુધી ભય છે વળી હૈમવત અને હિરણ્યવતમાં જન્મેલાઓ સૌધર્મ દેવલોકસુધી ભય છે કારણકે ઇશાનદેવલોકમાં જઘન્યસ્થિતિ પણ પલ્યોપમથી અધિક છે ૫૭-૫૯

સખ્યાતઆયુષ્યવાળા મનુષ્યો સર્વસ સારિગતિમાં ભય છે, અને કર્મરહિત થયે એમ પણ ભય છે ૬૦

પણ એમનામાં જે તીવ્રરોષવાળા, તપશ્ચર્યાને લીધે ઉન્નત તથા બાળ તપસ્વીઓ હોય તે દ્વૈપાયનઋષિની પેઠે શત્રુવટ રાખવાથી અસુરોમાં પણ જન્મ લે છે ૬૧

વળી જળમાં પડીને, ઝપાપાત ખાઈને, અગ્નિમાં પડીને, ગળાફાસો ખાઈને, વિષપાન કરીને કે ભૂખતરસને લીધે જેઓ મૃત્યુ પામે છે તેઓ, શુભભાવ રહે તો વ્યન્તર થાય છે ૬૨

જેઓ ચારિત્ર લઈને વિરાધતા નથી એઓ ઓછામાં ઓછા પહેલે દેવલોકે ભય છે અને તથાતેમાં વધારે સર્વાર્થસિદ્ધિએ પણ ભય છે ૬૩

વિરાદ્ધસયમાનાં તુ ભવનેશાદ્યતાવિષૌ ।

ક્રમાજ્ઞધન્યોત્કર્ષાભ્યામેવમગ્રેઽપિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૬૪ ॥

આરાદ્ધદેશવિરતેઃ સૌધર્માચ્યુતતાવિષૌ ।

વિરાદ્ધદેશદિરતે ભવનજ્યોતિરાલયૌ ॥ ૬૫ ॥

તાપસાનામપિ તથા તાવેવ ગતિગોચરૌ ।

કાર્દર્પિકાણા ભવનાધિપસૌધર્મતાવિષૌ ॥ ૬૬ ॥

ચરકાણાં પરિવ્રાજા ભવનબ્રહ્મતાવિષૌ ।

સૌધર્મલાંતકૌ કલ્પૌ ર્યાતૌ કિલ્વિપિકાંગિનામ્ ॥ ૬૭ ॥

વિમાનેપૂત્પદ્યમાનાપેક્ષયેદ યતોઽન્યથા ।

સન્તિ કિલ્વિપિકા દેવા ભવનાધિપતિષ્વપિ ॥ ૬૮ ॥

આજીવિકાભિયોગાનાં ભવનાચ્યુતતાવિષૌ ।

નિન્હવાના ચ ભવનેશાન્ત્યગ્રેવેયકૌ કિલ્ ॥ ૬૯ ॥

પરંતુ જેઓ આગિર લગ્નને વિરાધે છે એઓ જ્ઞાન્યતા ભવનપતિમા અને ઉત્કર્ષત પહેલા દેવલોકમા જાય છે ૬૪

દેવવિરાતનો આરાધક હોય છે તે જ્ઞાન્યતા સૌધર્મ દેવલોકમા અને ઉત્કર્ષત અચ્યુત દેવલોકમા જાય છે અને દેશવિરતનો વિરાધક હોય તે જ્ઞાન્યતા ભવનપતિમા અને ઉત્કર્ષત ન્યોતિય દેવલોકમા જાય છે ૬૫

વળી તાપસોની પણ એ જ પ્રમાણે ગતિ થાય છે, જ્યાર કાર્દર્પિકા જ્ઞાન્યતા ભવન પતિમા અને ઉત્કર્ષત સૌધર્મ દેવલોકે જાય છે ૬૬

ચરકપરિવ્રાજકો જ્ઞાન્યતા ભવનપતિમા અને ઉત્કર્ષત બ્રહ્મદેવલોકમા જાય છે, અને કિલ્વિપિ છવો જ્ઞાન્યથી સૌધર્મદેવલોકે અને ઉત્કર્ષથી લાતક દેવલોકે જાય છે આ જે કષ્ટ એ, વિમાનેને વિષે જેઓ ઉત્પન્ન થાય છે એઓની અપેક્ષાએ કષ્ટ છે, કારણ કે નહિતર ભવન વિષે પણ 'કિલ્વિપ' દેવો છે ૬૭-૬૮

આજીવિકા અર્થે વેષ ધારણ કર્યો હોય છે એવાઓને જ્ઞાન્યતા ભવનપતિમા અને ઉત્કર્ષત અચ્યુતદેવલોકમા સ્થાન મળે છે વળી નિન્હવોની ગતિ જ્ઞાન્યતા ભવનપતિ સુધી અને ઉત્કર્ષથી અન્તિમ ગ્રેવેયક સુધી હોય છે ૬૯

ભવ્યાનામપ્યભવ્યાનાં સાધુવેપગુણસ્પૃશામ્ ।

અપિ મિથ્યાદશામેષ વિપયઃ સત્ક્રિયાવલાત્ ॥ ૭૦ ॥

નિગ્રથગુણવત્ત્વેઽપિ તે સ્યુઃ મિથ્યાદશો યતઃ ।

અશ્રદ્ધધન્ પદમપિ મિથ્યાત્વી સૂત્રભાષિતમ્ ॥ ૭૧ ॥

છત્રલક્ષણ ચૈવમાદુ —

સુત્તં ગણહરરઙ્ગયં તદેવ પત્તેશ્રવુદ્ધરઙ્ગય ચ ।

સુશ્રકેવલિણા રઙ્ગય અભિન્નદસપુઞ્વિણા રઙ્ગય ॥ ૭૨ ॥

દેવેષુ ગચ્છતામેષાં સ્યાદુક્તો ગતિગોચર ।

ન ત્વેષાં ગતિરેપૈવેત્યાશંકય મત્તિશાલિભિઃ ॥ ૭૩ ॥

કાંદર્પિકાદિલક્ષણ ચૈવમ્—

કદર્પઃ પરિહાસોઽસ્તિ યસ્ય કાંદર્પિકશ્ચ સ ।

કદર્પવિકથાગતી તત્પ્રશસોપદેશકૃત્ ॥ ૭૪ ॥

નાનાહાસકલા કુર્વન્ મુલ્લતૂર્યાંગચેષ્ટિતૈઃ ।

અહસન્ હાસયશ્ચાન્યાન્ નાનાજીવરૂતાદિભિઃ ॥ ૭૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વળી ભવ્ય કે અભવ્ય, માધુનો વેપ ને સાધુના શુભવાળો હોય તે ભલે મિથ્યાદષ્ટિ હોય તો યે એની સત્ક્રિયાને લઈને એ જ ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે ૭૦

નિગ્રથના સર્વ શુભોએ યુક્ત છતાં મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય એનું કારણ એ કે—એક પણ પદમા જેની અશ્રદ્ધા હોય તે મિથ્યાદષ્ટિ સમજવો—એવું સૂત્રનું વચન છે ૭૧

‘ સૂત્ર ’ નું લક્ષણ આ પ્રમાણે સમજવું —

ગણધરનું રચેલું હોય, પ્રત્યેકશુદ્ધનું રચેલું હોય, હૃતકેવળીનું રચેલું હોય કે પૂરૂ દશમૂર્વધારીએ રચેલું હોય તે સૂત્ર કહેવાય ૭૨

‘ આ ખધી ગતિ કહી એ જ ગતિમા મનુષ્યો સર્વે જાય ’ એવો મારા કહેવાનો ભાવાર્થ નથી ભાવાર્થ એમ છે કે જે મનુષ્યો દેવગતિમા જવાના હોય છે તે એ જાતની દેવગતિમા જાય ૭૩

પૂર્વોક્ત ‘ કાદર્પિક ’ આદિના લક્ષણો આ પ્રમાણે —

કદર્પ એટલે પરિહાસ, એ જેનામા હોયએ કાદર્પિક કહેવાય કદર્પ એટલે કામસખ ધી વિકથા કરનારો, એની પ્રશંસા અને એનો ઉપદેશ કરનારો, મુખનો અવાજ કે શરીરચેષ્ટાવડે નાના પ્રકારના હાસ્યકૃત્સહજ ઉપજાવનારો, પોતે ગભીર રહીને—મુખ ઠાવકુ રાખી નાના પ્રકારના પ્રાણીઓના જેવો અવાજ કરીને ખીજને હસાવનારો ‘ કાદર્પિક ’ કહેવાય ૭૪-૭૫

કિલ્વિષ પાપમસ્યાસ્તિ સ કિલ્વિષિક ઉચ્યતે ।
 માયાવી જ્ઞાનસદ્ધર્માચાર્યસાધ્વાદિનિન્દકઃ ॥ ૭૬ ॥
 વર્તયેયસ્તુ નટવત્ વેષમાજીવિકાકૃતે ।
 યાદ્યોપચારચતુરઃ સ આજીવિક ઉચ્યતે ॥ ૭૭ ॥
 અભિયોગ કાર્મણાદિસ્તત્પ્રયોક્તાભિયોગિકઃ ।
 દ્રવ્યાનુયોગમત્રાદિઃ સ દ્વિધા દ્રવ્યભાવતઃ ॥ ૭૮ ॥

તથોક્તમ્—

દુવિહો સ્વલુ અભિયોગો દબ્ધે ભાવે ય હોઈ નાયબ્ધો ।
 દર્બંમિ હોઈ જોગા વિજ્ઞામંતા ય ભાવંમિ ॥ ૭૯ ॥

इति भगवतीवृत्तिप्रथमशतकद्वितीयोद्देशके ॥

વ્યવહારેણ ચારિત્રવન્તોઽપ્યેતેઽચરિત્રિણ ।
 લભન્તે હૃદયી સજા દોષૈરેતૈર્યથોદિતૈઃ ॥ ૮૦ ॥
 પ્રયાન્તિ નરકેષ્વેવ નિયમાદર્ધચક્રિણઃ ॥
 તથૈવ ચ ગતિર્જ્ઞેયા પ્રત્યર્ધચક્રિણામપિ ॥ ૮૧ ॥

‘કિલ્વિષ’ એટલે પાપ, તે જેનામાં હોય એ કિલ્વિષિક માયાકપટવાળો અને જ્ઞાન, ધર્મ, સાધુ તથા આચાર્ય વગેરેનો નિન્દક ‘કિલ્વિષિક’ કહેવાય ૭૬

આશુવિકાને અર્થે નટની પેઠે વેષ લજવે અને યાદ્યોપચારમાં ચતુર હોય એ ‘આશુવિદ’ કહેવાય ૭૭

અભિયોગ એટલે ઠામલુટુમણ, એને ઢરનારો તે ‘અભિયોગિક’ કહેવાય જેમાં પ્રયોગ અને મત્રજન ઢરના પડે છે એવો આ અભિયોગ એ પ્રકારનો છે (૧) દ્રવ્યથી અને (૨) ભાવથી ૭૮

એ સ બધામાં ભગવતી સૂત્રના પહેલાં શતકના બીજા ઉદ્દેશની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—દ્રવ્યથી અને ભાવથી—જેમ એ પ્રકારનો અભિયોગ હોય છે જેમાં પ્રયોગ કરવા પડે એ ‘દ્રવ્યઅભિયોગ’, અને જેમાં વિદ્યામત્રો આધવા પડે એ ‘ભાવઅભિયોગ’ ૭૯

એ લોકો વ્યવહારમાં ચારિત્રવાળા છતાં અચારિત્રી કહેવાય છે એમને એવા ઉપનામ મળવાનું ઢારણુ એમના યથોક્તિ દોષો છે ૮૦

વાસુદેવ નિયમનરીકે નરકે જ જાય છે પ્રતિવાસુદેવની પણ એ જ ગતિ છે ૮૧

ચક્રિણો યેડત્યસ્તરાજ્યા. પ્રયાન્તિ નરકેષુ તે ।

સપ્તસ્વપિ યથાકર્મોત્કૃષ્ટાયુસ્કૃતયા પરમ્ ॥ ૮૨ ॥

તથોક્ત ભગવતીશતક ૧૨ નવમોદેશઋતૃતૌ ચક્રવર્તિત્વાન્તરનિરૂપણાધિકારે—

જહણેણ સાતિરેગં સાગરોપમ તિ કથમ્ । અપરિત્યક્તસંગાઃ ચક્રવર્તિનો નરકપૃથિવીષુ ઉત્પન્નન્તેતાસુ ચ યથાસ્થ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતયો ભવન્તિ । તતશ્ચ નરદેવાં મૃત. પ્રથમપૃથિવ્યામુત્પન્ન તત્ર ચ ઉત્કૃષ્ટાં સ્થિતિં સાગરોપમપ્રમાણામ્ અનુભૂય નરદેવો જાયતે इत्यેવ સાગરોપમમ્ ॥ સાતિ રેકત્વ ચ નરદેવભવે ચક્રરત્નોદપત્તે અર્વાચીનકાલેન દૃષ્ટવ્યમિતિ ॥

શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃતદશવૈકાલિકઋતૌ હૈમવીરચરિત્રે નવપદપ્રકરણ ઋતૌ ચ ચક્રિણ સપ્તમ્યામેવ અત્યસ્તરાજ્યા યાન્તિ इति ઉક્તમ્ ॥

ત્યસ્તરાજ્યાસ્તુ યે સાર્વભૌમાસ્તે યાન્તિ તાવિપમ્ ।

મુક્તિ વાથ સીરિણોડપિ ધ્રુવ સ્વર્મુક્તિગામિન ॥ ૮૩ ॥

इति मतिः ॥ १३ ॥

પણ, રાજ્ય ત્યજ્યુ નથી એવા ચક્રવર્તીઓ ઉત્કૃષ્ટઆયુષ્યવાળા હોઈ પોતાના કર્મેનિ અનુસારે સાતે નરકોમાં જાય છે ૮૨

આ સ બધા ભગવતીસૂત્રના બાગ્મા શતકના નવમા ઉદેશમાં ચક્રવર્તીપણાના આત્માના અધિકારમાં એમ કહ્યું છે કે —

“ જ્યન્યપણે સાગરોપમ થી કંઈક અધિક + + + ”—એ કેવી રીતે ? ઉત્તર — “ જેમણે રાજ્ય ત્યજ્યુ નથી એવા ચક્રવર્તીઓ નારકીમાં જાય છે અને ત્યાં જેવા પોતાના કર્મે એના પ્રમાણમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળ પર્યન્ત સ્થિત થઈ ગયે છે ” આમ બાબત છે માટે નરદેવ એટલે ચક્રવર્તી મૃત્યુ પામીને પહેલી નારકીમાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સાગરોપમપ્રમાણ સ્થિતિ ભોગવી પુનઃ ચક્રવર્તી થાય છે માટે ‘ સાગરોપમ ’ ની સાર્થકતા તો સિદ્ધ થઈ વળી ‘ અધિક ’ કહ્યું છે તે ચક્રવર્તીના ભવમાં ચક્રગત્નની ઉત્પત્તિ પહેલાનો જે કાળ તે કાળને લક્ષમાં રાખીને કહ્યું છે

શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ કરેલી દશવૈકલિકસૂત્રની વૃત્તિમાં, હૈમચાર્યકૃત વીરચરિત્રમાં તથા ‘ નવપદપ્રકરણ ’ ની વૃત્તિમાં “ રાજ્ય નથી છાડ્યુ એવા ચક્રીઓ સાતમી નારકીએ જ જાય છે ” એમ કહ્યું છે

જેમણે રાજ્યપાટ ત્યજ્યુ છે એવા ચક્રવર્તીઓ દેવલોકમાં અથવા મોક્ષમાં જાય છે એજ પ્રમાણે બાદેવો પણ સ્વર્ગગામી કે મોક્ષગામી હોય છે ૮૩

અસંખ્યાયુનૃતિરશ્ચઃ સત્તમક્ષિતિનારકાન્ ।

વાયવગ્ની ચ વિના સર્વેઽપ્યુત્પદ્યન્તે નૃજન્મસુ ॥ ૮૪ ॥

અર્હન્તો વાસુદેવાશ્ચ વલદેવાશ્ચ ચક્રિણ ।

સુરનૈરયિકેભ્યઃ સ્યુર્નૃતિર્યગ્મ્બ્યો ન કર્હિંચિત્ ॥ ૮૫ ॥

તત્રાપિ પ્રથમાદેવ નરકાત્ જાયન્તે ચક્રવર્તિણ ।

દ્વાભ્યામેવ હરિવલા- ત્રિભ્યઃ એવ ચ તીર્થપાઃ ॥ ૮૬ ॥

ચતુર્વિધાઃ સુરાશ્ચ્યુત્વા ભવન્તિ વલચક્રિણ ।

જિના વૈમાનિકા એવ હરયોઽપ્યનનુત્તરાઃ ॥ ૮૭ ॥

એવ મનુષ્યરત્નાનિ યાનિ સ્યુ, પચ ચક્રિણામ્ ।

તાન્યાગત્યા વિભાવ્યાનિ સામાન્યેન મનુષ્યવત્ ॥ ૮૮ ॥

વૈમાનિકેભ્યશ્ચ યદિ ભવન્તિ તાનિ તર્હિં ચ ।

અનુત્તરસુરાન્ સુક્ત્વાઽન્યેભ્યઃ સ્યુર્વાસુદેવવત્ ॥ ૮૯ ॥

હવે આ ગર્ભજ મનુષ્યોની ' આગતિ ' વિષે (દ્વાર ૧૪ સુ)

અસંખ્યાયુધવાળા મનુષ્યો તથા તિર્થગો, સાતમી નારકીના જીવ, વાયુકાયના જીવ તથા અગ્નિકાયના જીવ-આટલા શિવાય અન્ય સર્વ પ્રાણીઓ મનુષ્યગતિમા આવે છે ૮૪

વળી અહીં તો, વાસુદેવો, ગણદેવો અને ચક્રવર્તીઓ થાય છે તે દેવતાના અને નારકીના ભવમાથીજ નીકળીને થાય છે, મનુષ્ય કે તિર્થચના ભવમાથી નહિ ૮૫

તેમા પણ ચક્રવર્તીઓ પહેલીજ નારકીમાથી, વાસુદેવ અને ગણદેવ એ નારકીઓમાથી અને અહીં ત ' ત્રણમાથી નીકળેલા ' થાય છે ૮૬

ચારે પ્રકારના દેવો સ્થવીને ગણદેવો કે ચક્રવર્તીઓ થાય છે વૈમાનિક દેવોજ સ્થવીને જિન થાય છે, અને અનુત્તર વિમાન શિવાયના દેવો જ સ્થવીને વાસુદેવો થાય છે ૮૭

એવીજ રીતે ચક્રવર્તીના પાચ મનુષ્યરત્નો હોય છે એમની આગતિ સામાન્યપણે મનુષ્યની પ્રમાણે સમજવી ૮૮

વળી એઓ જો કદાચ ' વૈમાનિકો ' માથી આવે તો વાસુદેવની પેઠે અનુત્તર વિમાનના દેવોને છોડીને બીજા દેવોમાથી આવે છે ૮૯

મુહૂર્ત્ત દ્વાદશોત્કૃષ્ટ સમયો લઘુ ચાન્તરમ્ ।
તિર્યગ્વદેકસમયસંખ્યા સમૂર્ધિમૈ સહ ॥ ૧૦ ॥

ઉક્ત ચ । નાનાંગિનામપર્યાસનૃત્વેનોત્પત્તિરીરિતા ।

ઉત્કર્ષતોઽવિચ્છેદેન પલ્યાસંખ્યલવાવધિ ॥ ૧૧ ॥

અપર્યાસનરત્વેનોત્પત્તિરેકસ્ય ચાંગિન ।

ઉત્કર્ષતો જઘન્યાચાન્તર્મુહૂર્ત્ત નિરન્તરમ્ ॥ ૧૨ ॥

હૃત્યર્થત પંચસગ્રહે ॥

इति आगतिः ॥ ૧૪ ॥

સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ ચારિત્ર મુક્તિમપ્યમી ।

લભન્નેઽનન્તરભવે લબ્ધ્વા નરભવાદિકમ્ ॥ ૧૩ ॥

અનન્તરભવે ચૈતે ન લભન્તે કદાચન ।

અર્હત્વ ચક્રવર્તિત્વ વલત્વં વાસુદેવતાં ॥ ૧૪ ॥

લબ્ધિષ્વષ્ટાવિંશતૌ ચા યેષામિહ નૃજન્મનિ ।

સમવાન્તિ પ્રસંગેન દર્શ્યન્તે તા યથાગમમ્ ॥ ૧૫ ॥

એમનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ખાર અન્તર્મુહૂર્ત્તનું છે અને જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે
વળી એમની એકસમયમખ્યા અને મ મુર્ધિમની એકસમયસખ્યા એકઠા મળીને તિર્યંચો
જેટલી થાય છે ૯૦

આના સળધમા પચમ ગ્રહગ્રથમા નીચેના ભાવાર્થનું કહ્યું છે —

અપર્યાસનમુખ્યત્વે લીધે નાનાં પ્રકારના પ્રાણીઓની મતત ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પત્તિ પ ચોપમના
અસખ્યમા ભાગ મુધી થાય છે વળી એજ કારણને લઇને એક પ્રાણીની મતત ઉત્પત્તિ
' જઘન્યત ' તેમજ ' ઉત્કર્ષત ' અન્તર્મુહૂર્ત્ત મુધી થાય છે ૯૧-૯૨

હવે એમની અનન્તરાસિ વિષે (દ્વાર ૧૫ મુ)

આ ગણજ મનુષ્યો અનન્તરભવને વિષે મનુષ્યત્વ આદિ પામીને સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ,
ચારિત્ર અને મોક્ષ સુદ્ધા મેળવે છે, પણ કદાપિ અર્હત, ચક્રવર્તી, જગદેવ કે વાસુદેવ થતા
નથી ૯૩-૯૪

અઠવાવીશ લબ્ધિઓ છે તેમાંથી, મનુષ્યભવમા જેમને જેમને જેટલી જેટલી સભવે
છે તે પ્રસંગને લઇને આગમમા કહ્યા પ્રમાણે નીચેની રીતે દર્શાવીએ છીએ ૯૫

કફવિષ્ણુમ્લામર્શસર્વોપધિમહર્દય ।
સભિન્નશ્રોતોલઘ્નિશ્ચ વિપુલર્જુધિયાવપિ ॥ ૧૬ ॥

ચારણાશીવિપાવધિસાર્વજ્ઞ્યગણધારિતા ।
ચક્રિતાર્હત્ત્વલતાવિષ્ણુત્વં પૂર્વધારિતા ॥ ૧૭ ॥

ક્ષીરમધ્વાજ્યાશ્રવાશ્ચ વીજકોષ્ઠધિયૌ તથા ।
પદાનુસારિતા તેજોલેશ્યાહારકવૈક્રિયે ॥ ૧૮ ॥

શીતલેશ્યાક્ષીણમહાનસી પુલાકસંજિતા ।
ઇત્યષ્ટાવિંશતિર્ભવ્યપુંસાં સહ્સ્રઘ્નયો મતાઃ ॥ ૧૯ ॥ કલાપકમ્ ॥

ચત્ર્યર્હદ્વિષ્ણુવલસંભિન્નશ્રોતસ્ત્વપૂર્વિતા ।
ગણભૃત્ત્વં ચારણત્વ પુલાકાહારકે અપિ ॥ ૧૦૦ ॥

વિના દશામૂ. સ્ત્રીષ્વન્યાઃ સ્યુરષ્ટાદશલઘ્નયઃ ।
આસ્વાર્હન્ત્ય કદાચિયત્તત્ત્વાશ્ચર્યતયોદિતમ્ ॥ ૧૦૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દશૈતા. કેવલિત્વં ચ વિપુલર્જુધિયાવપિ ।
અભવ્યપુસાં નૈવૈતા. સભવન્તિ ત્રયોદશ ॥ ૧૦૨ ॥

કફ, શુક્ર, મગ્ન, આમર્શ, સર્વોપધિ, સંભિન્નશ્રોત, વિપુલભતિ, ઋણુભતિ, ચારણ, આશી વિન, અવધિ, સર્વમત્વ, ગણધરત્વ, ચક્રવર્તીત્વ, અર્હત્વ, બ્રહ્મદેવત્વ, વામુદેવત્વ, પૂર્વ-ધારિત્વ, ક્ષીરમધુઆન્નમધાન, બીજધી, ડોષધી, પદાનુસારિતા, તેજોલેશ્યા, આદારક, વૈક્રિય, શીતલેશ્યા, અક્ષીણમહાનસી, અને પુલાક—આવી અઠ્યાવીશ લઘિઓ ભવ્ય પુરુષોને હોય છે ૬૬-૬૮

ઉપરોક્ત અઠ્યાવીશ લઘિઓમાંની સંભિન્નશ્રોતત્વ, ચારણત્વ, ગણધરત્વ, ચક્રવર્તીત્વ, અર્હત્વ, બ્રહ્મદેવત્વ, વામુદેવત્વ, પૂર્વધારિત્વ, આદારકત્વ અને પુલાકલઘ્નિ-એ દશ સિવાય શેષ અદાર રહી એ ત્રીઓમાં હોય છે કવચિત્ ત્રીને અર્હત્વ પ્રાપ્ત થાય છે પણ એ એક આશ્ચર્ય—અપવાદ૩૫ છે ૧૦૦-૧૦૧

૫ની ઉપરોક્ત દશ તથા કેનગિત્વ, વિપુલભતિ અને ઋણુભતિ એટલી તેર અભવ્ય પુરુષોને હોતી નથી ૧૦૨

અભવ્યયોપિતામેતા હીરાદ્યાશ્રવસયુતા ।

ન સ્યુશ્વર્તુદશૈતાસા તતો જ્ઞેયાશ્વર્તુદશ ॥ ૧૦૩ ॥

इति अनन्तरासिः ॥ १५ ॥

અનન્તરભવે ચેતે પ્રાપ્ય માનુષ્યકાદિકમ્ ।

સિદ્ધચન્ત્યેકત્રસમયે વિશતિર્નાધિકા પુન ॥ ૧૦૪ ॥

તત્રાપિ પુમનુષ્યેભ્યો જાતા સિદ્ધચન્તિ તે દશ ।

નારીભ્યોઽનન્તર જાતા ક્ષણે હ્યેકત્ર વિશતિ ॥ ૧૦૫ ॥

इति समयेसिद्धिः ॥ १६ ॥

લેશ્યાહારદિશ સર્વા ઇપાં સહનનાન્યપિ ।

સર્વે કપાયા સ્યુ સજ્ઞાશ્ચેન્દ્રિયાગયખિલાન્યપિ ॥ ૧૦૬ ॥

લેશ્યાશ્વત્સઃ કૃષ્ણાદ્યા ભવન્ત્યસંહ્યજીવિનામ્ ।

ઇષામાદ્ય સહનનમેકમેવ પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

इति द्वारपदकम् ॥ १७-२२ ॥

સદ્ભાવાદ્યક્તસજ્ઞાનામેતે સજ્ઞિતયા મતા ।

દીર્ઘકાલિમ્યાદિકાનામપિ સત્ત્વાત્તથૈવ તે ॥ ૧૦૮ ॥

વળી અભવ્યગ્રીઓને આ તેર તથા હીર-મધુ-ગાદ્ય-આશ્રવલબ્ધ એમ થઇને ચૌદ હોતી નથી શેષ ચૌદ હોય છે ૧૦૩

હવે એમના 'અમયેસિદ્ધિ' દ્વાર વિષે (દ્વાર ૧૬ સુ)

આ ગર્જન મનુષ્યો અનન્તર ભવમા મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરીને એક સમયમા ફક્ત વીશની મજ્જામા મિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, વિશેષ નહિ એમા પણ પુરુષોમાથી અનન્તર ભવમા મનુષ્ય ભવમા આવેલા તો દશ જ મિદ્ધ થાય છે, સ્ત્રીઓમાથી અનન્તર ભવમા મનુષ્યપણુ પામેલા હોય તેઓ જ વીશ સિદ્ધ થાય ૧૦૪-૧૦૫

હવે એમના સત્તરથી બાવીશમા દ્વાર વિષે

ગર્જન મનુષ્યોને સર્વ લેશ્યાઓ, સર્વ દિગ્દાનો આહાર, સર્વ સ ધયણુ, સર્વ કપાય, સર્વ સ જ્ઞાઓ અને સર્વ ઇન્દ્રિયો હોય છે અપવાદ અસખ્યાતઆયુષ્યવાગાઓને કૃષ્ણ આદિ ચાર જ લેશ્યાઓ હોય છે અને ફક્ત પહેલુ મ ધયણુ હોય છે ૧૦૬-૧૦૭

સજ્ઞિત દ્વાર (૨૩ સુ)

આ મનુષ્યોને સર્વ જ જ્ઞાઓ બ્યકત હોવાથી એઓ 'સજ્ઞિત' કહેવાય છે તેમજ એમને 'દીર્ઘકાલિકી' વગેરે સ જ્ઞાઓ પણ હોવાથી એઓ 'સજ્ઞિત' કહેવાય છે ૧૦૮

इति सञ्ज्ञिता ॥ २३ ॥

एतेषु भवतः पुंस्त्रीवेदावसंख्यजीविषु ।

पुंभिस्तुल्याः स्त्रियश्चैषु स्युर्युग्मित्वेन सर्वदा ॥ १०९ ॥

पुंस्त्रीक्लीवास्त्रिधान्ये स्युस्तत्र पुंभ्यः स्त्रियो मताः ।

सप्तविंशत्यतिरિક्ताः सप्तविंशतिसगुणाः ॥ ११० ॥

गर्भजा, क्लीवास्तु पुमाकारभाजः पुंसु
स्त्रीषु गणयन्ते इति वृद्धवादः ॥

इति वेदाः ॥ २४ ॥

तिस्रो दृशो ज्ञानाज्ञानदर्शनान्यखिलान्यपि ।

द्वादशेत्यુપयोगાઃ સ્યુચ્છિધૌજ પ્રમુખાહૃતિઃ ॥ ૧૧૧ ॥

आहारस्य कावलिकस्यान्तरं स्यात्स्वभावजम् ।

ज्येष्ठं दिनत्रयं प्राग्वदनाहारकतापि च ॥ ११२ ॥

द्विज्ज्ञाणाविग्रहगतौ समुद्घाते तु सप्तमे ।

भवत्यनाहारकता तृतीयादिज्ञानत्रये ॥ ११૩ ॥ युग्मम् ॥

હવે એમના 'વેદ' વિષે (દ્વાર ૨૪ મુ)

આ ગર્ભજ મનુષ્યોમાં જેઓ અસખ્યઆયુષ્યવાળા છે એમને પુરૂષવેદ અને સ્ત્રીવેદ એમ બે વેદ છે અને એઓ હ મેથા યુગ્મહોવાથી, સ્ત્રી અને પુરૂષની સખ્યા સરખી છે ૧૦૯

વળી એમાં જેઓ સખ્યાત આયુષ્યવાળા છે એઓ સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુસક-એમ ત્રણ જાતિના છે એમાં સ્ત્રીઓ પુરૂષ કરતા સત્યાવીશગણી ઉપરાત સત્યાવીશ છે નપુ સકોમાં, જેઓ પુરૂષાકારવાળા હોય તેમને પુરૂષોમાં ગણવા, અને સ્ત્રીઆકારવાળા હોય એમને સ્ત્રીઓમાં ગણવા-એમ વૃદ્ધોતુ કહેવું છે ૧૧૦

હવે એમના ૨૫ થી ૩૧ સુધીના સાત દ્વાર વિષે

આ ગર્ભજ મનુષ્યોને દષ્ટિઓ ત્રણ, જ્ઞાન અજ્ઞાન સઘળા, દર્શનો પણ બધાય, ઉપ યોગો બાર, અને (આહારમાં) જોળત્ર આદિ ત્રણ પ્રકારનો આહાર હોય છે ૧૧૧

એમને કવળઆહારનો ઉત્કૃષ્ટ સ્વાભાવિક અન્તર ત્રણ દિવસનો હોય છે એમને અ શરીર ગતિમાં પૂર્વવત્ બે ક્ષણ અનાહારકતા પણ હોય છે ૧૧૨-૧૧૩

વળી સાતમાં સમુદ્ઘાતમાં તૃતીયા આદિ ત્રણ ક્ષણ એટલે કે ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમાં

અયોગિત્વે પુનઃ સા સ્યાદસંખ્યસમયાત્મિકા ।

ગુણસ્થાનાનિ નિખિલાન્યેષુ યોગાસ્તથાખિલા ॥ ૧૧૪ ॥

इति द्वारसप्तकम् ॥ ૨૫-૩૧ ॥

ગર્ભજાનાં મનુષ્યાણામથ માન નિરૂપ્યતે ।

एकोनत्रिंशतांकैस्ते मिता जघन्यतोऽपि हि ॥ ૧૧૫ ॥

તે ચ અમી ।

छ तितित्त्वपण नव तिग चउ पण तिग नव पंच सग तितिग चउरो ।

छ दु चउ इग पण दु छ इग अड दु दु नव सग जहन्न नरा ॥ ૧૧૬ ॥

इति पर्यन्तवर्तिनोकस्थानात् आरभ्य अकस्थानसग्रहः ॥

॥ ૭૧૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૧૩૫૪૩૧૫૦૩૩૬ ॥

एक, दस, सय, सहस्र, दससहस्र, लख, दहलख, कोडि, दह-
कोडि, कोडिसय, कोडिसहस्र, दसकोडिसहस्र, कोडिलख, दहकोडि
लख, कोडाकोडि, दहकोडाकोडि, कोडाकोडिसय, कोडाकोडिसहस्र,
दहकोडाकोडिसहस्र, कोडाकोडिलख, दहकोडाकोडिलख, कोडाको
डिकोडि, दहकोडाकोडिकोडि, कोडाकोडिकोडिसय, कोडाकोडिकोडिस

ક્ષણમા એઓ અનાહારી હોય છે વળી અયોગિપણુમા તો તેઓ અસખ્ય સમયો પર્યન્ત
અનાહારી હોય છે ૧૧૩-૧૧૪

એમને ગુણસ્થાનો સર્વે એટલે પુરેપુરા આદિ હોય છે, વળી ચોગ પણ બધાયે (૧૫)
છે ૧૧૪

હવે એમના ‘માન’-પ્રમાણ વિષે (૩૨ મુદ્દાર)

ગર્ભજ મનુષ્યોની સખ્યા ઝોગણત્રીશ આકડાની છે

છ, ત્રણ, ત્રણ, શૂન્ય, પાચ, નવ, ત્રણ, ચાર, પાચ, ત્રણ, નવ, પાચ, સાત, ત્રણ, ત્રણ,
ચાર, છ, બે, ચાર, એક, પાચ, બે, છ, એક, આઠ, બે, બે, નવ, સાત-આમને ઉલટાવે એટલે
૭૬૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૬૩૫૪૩૬૫૦૩૩૬ આ સખ્યા થશે એ ગર્ભજ મનુષ્યોની
જઘન્ય સખ્યા છે

અકે બોલાય છે તે નીચે પ્રમાણે —

એકમ, દશક, સો, હજાર, દશ હજાર, લાખ, દશ લાખ, કોડ, દશકોડ, સો કોડ, હજાર

હસ્તં, દહકોડાકોડિકોડિસહસ્તં, કોડાકોડિકોડિલચ્છં, દહકોડાકોડિ-
કોડિલચ્છં, કોડાકોડિકોડિકોડિ ઇત્યાદિ અંકવાચનપ્રકારઃ ॥

એતેષામેવ એકોનત્રિશતાંકસ્થાનાનાં પૂર્વપુરુષૈઃ પૂર્વપૂર્વાંગે પરિસંખ્યાનં
કૃતમ્ । તદ્ ઉપદર્શ્યતે । તત્ર ચતુરશીતિર્લક્ષાણિ પૂર્વાંગમ્ । ચતુરશીતિ
લક્ષાઃ ચતુરશીતિલક્ષે ગુણ્યન્તે તતઃ પૂર્વં ભવતિ । તસ્ય પરિમાણ સસ-
તિઃ કોટિલક્ષાણિ ષટ્પંચાશત્ કોટિસહસ્રાણિ (૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) ।
એતેન પૂર્વોક્તાંકરાશે ભાગો હિયતે તતઃ ઇદમ્ આગતમ્—

મણુઆ ચં જહનપદે એગારસ પૂવ્વકોડિકોડિઓ ।

બાવીસકોડિલચ્છા કોડિસહસ્તા ય ચુલસીઈ ॥ ૧ ॥

અદ્વેવ ય કોડિસયા પુવ્વાણ દસુત્તરા તઓ હુતિ ।

એકાસીઈ લચ્છા પચાણઓ ઇ સહસ્તા ય ॥ ૨ ॥

છપ્પન્ના તિન્નિ સયા પુવ્વાણં પુવ્વવશ્ચિઆ અણ્ણે ।

એત્તો પુવ્વંગાઈં ઇમાઈં અહિઆઈ અણ્ણાઈં ॥ ૩ ॥

લચ્છાઈં એગવીસ પુવ્વગાણ સયરીસહસ્તાઈં ।

છચ્ચેવેગૂણઠા પુવ્વંગાણં સયા હોતિ ॥ ૪ ॥

તેસીઈ સયસહસ્તા પચ્છાસં ચલુ ભવે સહસ્તા ય ।

તિન્નિસયા છત્તીસા એવઙ્ગયા અવિગલા મણુઆ ॥ ૫ ॥

કોડ, દશહજાર કોડ, લાખ કોડ, દશલાખ કોડ, કોડકોડ, દશ કોડકોડ, સો કોડકોડ, હજાર
કોડકોડ, દશહજાર કોડકોડ, લાખ કોડકોડ, દશ લાખ કોડકોડ, ઇત્યાદિ

ઉપર કહેલા ઓગણત્રીશ અઠ્થાનાની રકમના પૂર્વાચાર્યોએ ‘ પૂર્વ ’ અને ‘ પૂર્વાંગ ’
શબ્દો છે તે આ પ્રમાણે —

‘ પૂર્વાંગ ’ એટલે ચોરાશી લાખ ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખવડે શુભુતા જે રકમ
આવે એ ‘ પૂર્વ ’ એ શુભુતાર ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ એટલે શીતેર લાખ અને છપ્પન હજાર
કોડ થાય છે આ પરિમાણવડે પૂર્વોક્ત ઓગણત્રીશ આકડાની રકમના નીચે પ્રમાણે પૂર્વો
અને પૂર્વાંગો આવે છે—

અચ્ચાર કોટાકોટી, બાવીસ લાખ કોટી, ચોરાશી હજાર કોટી, આઠસો કોટી, દશ કોટી,
એકાશીલાખ, પચાણ હજાર ત્રણેયને છપ્પન—એટલા ‘ પૂર્વ ’, એકવીસ લાખ શીતેર હજાર

ઉત્કર્ષેણ સમુદિતા ગર્ભસંમૂર્ધજા નરા ।

અસંખ્યેયકાલચક્રસમયે, પ્રમિતા મતા ॥ ૧૧૭ ॥

મનુષ્યા હિ ઉત્કૃષ્ટપદેऽપિ શ્રેણ્યસંખ્યેયભાગગતપ્રદેશરાશિપ્રમાણા
લભ્યન્તે इति तु प्रज्ञापनावृत्तौ ॥

इति मानम् ॥ ૩૨ ॥

ગર્ભજા પુરુષાઃ સ્તોકાસ્તત સંખ્યગુણાઃ સ્ત્રિયઃ ।

તતોઽસંખ્યગુણા પદનરાઃ સમૂર્ધિર્મૈર્યુતાઃ ॥ ૧૧૮ ॥

इति लघ्वल्पचहुता ॥ ૩૩ ॥

દક્ષિણોત્તરયો સ્તોકાઃ સ્યુર્મનુષ્યા મિથ. સમાઃ ।

પ્રાચ્યાં તતઃ સંખ્યગુણાઃ પ્રતીચ્યાં ચ તતોઽધિકાઃ ॥ ૧૧૯ ॥

ભરતૈરવતાદીનિ ક્ષેત્રાણ્યલ્પાન્યપાગુદગૃ ।

તત. સંખ્યગુણાનિ સ્યુ પૂર્વપશ્ચિમયોર્દિશો ॥ ૧૨૦ ॥

કિન્ત્વધોલૌકિકગ્રામેષ્વનલ્પા સ્યુર્નરા યત ॥

તત પ્રતીચ્યામધિકા મનુષ્યા. પ્રાચ્યપેક્ષયા ॥ ૧૨૧ ॥

સાતસોને છ—એટલા ‘ પૂર્વાંગ ’, અને તે ઉપર ત્રાચી લાખ પચાસ હજાર ત્રણસોને છત્રીશ આટલી જઘન્યત અવિકલ મનુષ્યોની સંખ્યા છે ૧-૫

સમૂર્ધિમ અને ગર્ભજ-મનુષ્યોની લેખી—એકત્ર સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળચક્રોના જેટલા ‘ સમય ’ થાય તેટલી છે ૧૧૭

પત્તવણાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—ઉત્કૃષ્ટપદે પણ મનુષ્યો ‘ શ્રેણિ ’ ના અસંખ્યમા ભાગમા ગ્રહેલી પ્રદેશરાશિ જેટલા છે

હવે એમની ‘ લઘુ અલ્પગણતા ’ વિષે (૩૩ મું દ્વાર)

સૌથી અલ્પ ગર્ભજ પુરુષો છે એથી સંખ્યગણી સ્ત્રીઓ છે એથી અસંખ્યગણા સ્ત્રી ઈંમોસહિત નપુસકો છે ૧૧૮

હવે એમની ‘ દિગપેક્ષી અલ્પગણતા ’ વિષે (૩૪ મું દ્વાર)

સૌથી અલ્પ મનુષ્યો દક્ષિણ અને ઉત્તરમા છે અને એ બેજી સરખા છે પૂર્વદિશામા, એ કરતા સંખ્યાતગણા છે અને એથી વધારે પશ્ચિમદિશામા છે દક્ષિણ અને ઉત્તરમા ભરત, ઐરવત વગેરે ક્ષેત્રોમા અલ્પવસ્તી છે અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમમા એથી સંખ્યગણી વસ્તી છે પણ અધોનોકના ગામોમા ઘણા મનુષ્યો હોય છે માટે પૂર્વ દિશાની અપેક્ષાએ પશ્ચિમ દિશામા વિશેષ મનુષ્યો હોય છે ૧૧૯-૧૨૧

इति दिगपेक्षयाल्पवहुता ॥ ३४ ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमल्पिष्टं मनुष्याणां महान्तरम् ।

कालोऽनन्त स चोत्कृष्टा कायस्थितिर्वनस्पते. ॥ १२२ ॥

चक्रित्वे चान्तरं प्रोक्तं साधिकाधिहितं लघु ।

ज्येष्ठ च पुद्गलपरावर्त्तार्धं पंचमांगके ॥ १२३ ॥

इत्यन्तरम् ॥ ३५ ॥

नृणामिति व्यतिकरा विवृता मयैवम्

सम्यग् विविच्य समयात् स्वगुरुप्रसત્યા ।

पूर्णाપણાદિવ કળાઃ કલમૌત્તિકાનામ્

દીપત્વિપાસવણિજા મણિજાતિવેત્રા ॥ ૧૨૪ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रांतिप-

द्राजश्रीतनयोऽस्तनिष्ठ विनय. श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किલ तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभग. पूर्णं सुखं सप्तम ॥ ૧૨૫ ॥

इति (मनुष्याधिकाररूपः) सप्तमः सर्गः ।

હવે એમના ' અન્તર ' વિષે (પાત્રીથર્મુ દ્વાર)

મનુષ્યોમા જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અતર અન તકાળનું છે, અને તે વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જેટલું છે ચક્રીપણામા જઘન્ય અતર એક સાગરોપમથી સહેજ વધુ, અને ઉત્કૃષ્ટ અતર અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનનું કહ્યું છે ૧૨૨-૧૨૩

ભાતેભતના મણિને ઓળખનાર વલિષ્ઠ જેમ પૂર્ણ બરેલી દુકાનમાથી, દીવાની ન્યોત વડે, સુદર સુદર મોતી વીણીવીણીને લઈ લે તેમ એ ગુરૂના પ્રસાદથી, સિદ્ધાન્તમાથી આ મનુષ્યો સખધી હકીકત વીણી લઈને સમ્યક્પ્રકારે વર્ણવી છે ૧૨૪

ત્રણ જગતના મનુષ્યોને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખનારી કીર્તિના ધણી-વાચકેન્દ્ર શ્રી કીર્તિવિજયજીના શિષ્ય, અને માતા-સાજામ્મ તથા પિતા-તેજપાળના કુળદીપક વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે, સારી દુનીઆના સત્યપૂર્ણ તત્વોને અજવાળામા લાવનાર જે આ લોકપ્રકાશ અથ રચ્યો છે તેનો, અદરથી નીચરતા શબ્દાર્થોને લીધે મનોરજક એવો સાતમો સર્ગ નિર્વિપ્ને સમાપ્ત થયો ૧૨૫.

સાતમો મર્ગ સમાપ્ત.

ઉત્કર્ષેણ સમુદિતા ગર્ભસમૂર્ણજા નરાઃ ।

અસંખ્યેયકાલચક્રસમયે, પ્રમિતા મતા ॥ ૧૧૭ ॥

મનુષ્યા હિ ઉત્કૃષ્ટપદેઽપિ શ્રેણ્યસરણ્યેયભાગગતપ્રદેશરાશિપ્રમાણા
લભ્યન્તે इति तु प्रज्ञापनावृत्तौ ॥

इति मानम् ॥ ૩૨ ॥

ગર્ભજા પુરુષાઃ સ્તોકાસ્તત સંખ્યગુણાઃસ્ત્રિય ।

તતોઽસંખ્યગુણા પદનરાઃ સંમૂર્ણિમૈર્યુતાઃ ॥ ૧૧૮ ॥

इति लघ्वल्पवहुता ॥ ૩૩ ॥

દક્ષિણોત્તરયો સ્તોકાઃ સ્યુર્મનુષ્યા મિથઃ સમાઃ ।

પ્રાચ્યાં તત, સંખ્યગુણા પ્રતીચ્યા ચ તતોઽધિકાઃ ॥ ૧૧૯ ॥

ભરતૈરવતાદીનિ ક્ષેત્રાણ્યલ્પાન્યપાગુદગ્ ।

તત સંખ્યગુણાનિ સ્યુ પૂર્વપશ્ચિમયોર્દિશો ॥ ૧૨૦ ॥

કિન્ત્વધોલૌકિકગ્રામેષ્વનલ્પા, સ્યુર્નરા ચત ।

તત પ્રતીચ્યામધિકા મનુષ્યા પ્રાચ્યપેક્ષયા ॥ ૧૨૧ ॥

સાતસોને છ—એટલા ‘ પૂર્વાંગ ’, અને તે ઉપર ત્રાશી લાખ પચાસ હજાર ત્રણસોને છત્રીશ આટલી જઘન્યત અવિકલ મનુષ્યોની સખ્યા છે ૧-૫.

સમૂર્ણિમ અને ગર્ભજ-મનુષ્યોની લેગી-એકત્ર સખ્યા ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાતકાળઅકોના જેટલા ‘ સમય ’ થાય તેટલી છે ૧૧૭

પત્તવણાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે-ઉત્કૃષ્ટપદે પણ મનુષ્યો ‘ શ્રેણિ ’ ના અસખ્યમા ભાગમા રહેલી પ્રદેશરાશિ જેટલા છે

હવે એમની ‘ લઘુ અ.પગહુતા ’ વિષે. (૩૩ શ્રું દાર)

સૌથી અ-પ ગર્ભજ પુરુષો છે એથી સખ્યગણી સ્ત્રીઓ છે એથી અસખ્યગણા સમૂર્ણિમોસહિત નપુમકો છે ૧૧૮

હવે એમની ‘ દિગપેક્ષી અદપગહુતા ’ વિષે (૩૪ શ્રું દાર)

સૌથી અ-પ મનુષ્યો દક્ષિણ અને ઉત્તરમા છે અને એ બેજી સરખા છે પૂર્વદિશામાં, એ કરતા સખ્યાતગણા છે અને એથી વધારે પાશ્વિમદિશામા છે દક્ષિણ અને ઉત્તરમા ભરત, ઐરવત વગેરે ક્ષેત્રોમા અદપવરતી છે અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમમા એથી સખ્યગણી વસ્તી છે પણ અધોવાકના ગામોમા ઘણા મનુષ્યો હોય છે માટે પૂર્વ દિશાની અપેક્ષાએ પાશ્ચિમ દિશામા વિશેષ મનુષ્યો હોય છે ૧૧૯-૧૨૧

इति दिगपेक्षयाल्पबहुता ॥ ३४ ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमल्पिष्टं मनुष्याणां महान्तरम् ।

कालोऽनन्तः स चोत्कृष्टा कायस्थितिर्वनस्पतेः ॥ १२२ ॥

चक्रित्वे चान्तरं प्रोक्तं साधिकाधिमितं लघु ।

ज्येष्ठ च पुद्गलपरावर्त्तार्धं पंचमार्गके ॥ १२३ ॥

इत्यन्तरम् ॥ ३५ ॥

नृणामिति व्यतिकरा विवृता मयैवम्

सम्यग् વિવિચ્ય સમયાત્ સ્વગુરુપ્રસત્યા ।

પૂર્ણાપણાદિવ કળાઃ કલમૌક્તિકાનામ્

દીપસ્વિપાસવણિજા મણિજાતિવેત્રા ॥ ૧૨૪ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યઢકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાંતિય—

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનય. શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્ય યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગ પૂર્ણ સુખં સત્તમ. ॥ ૧૨૫ ॥

इति (मनुष्याधिकाररूपः) सप्तमः सर्गः ।

હવે એમના ‘ અન્તર ’ વિષે. (પાત્રીયમું દ્વાર)

મનુષ્યોમા જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અતર અન તકાળતુ છે, અને તે વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જેટલું છે ચક્રીપણામા જઘન્ય અતર એક માગરોપમથી સહેજ વધુ, અને ઉત્કૃષ્ટ અતર અર્ધયુગ્મગણપરાવર્તનનુ કહ્યું છે ૧૨૨-૧૨૩

જાતેજાતના મણિને ઓળખનાર વણિક જેમ પૂર્ણ ભરેલી દુકાનમાથી, દીવાની ન્યોત વડે, સુદર સુદર મોતી વીળીવીળીને લઇ લે તેમ એ ગુરૂના પ્રસાદથી, મિદાન્તમાથી આ મનુષ્યો સખધી હકીકત વીણી લઇને સમ્યક્પ્રકારે વર્ણવી છે ૧૨૪

ત્રણ જગતના મનુષ્યોને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખનારી કીર્ત્તિના ધણી-વાચકેન્દ્ર શ્રી કીર્ત્તિવિજયજીના શિષ્ય, અને માતા-રાજબાઇ તથા પિતા-તેજપાળના કુમરીપદ વિનયવિનય ઉપાધ્યાયે, સાગી દુનીઆના સત્યપૂર્ણ તત્ત્વોને અજ્ઞાતામા લાવનાર જે આ લોકપ્રકાશ અથ રચ્યો છે તેનો, અદરથી નીમરતા શબ્દાયેને લીધે મનોરજક એવો સાતમો સર્ગ નિર્વિષ્ણે સમાપ્ત થયો ૧૨૫.

સાતમો મર્ગ મમામ્.

અથ અષ્ટમઃ સર્ગઃ

સુરાશ્વતુર્ધા ભવનવ્યન્તરજ્યોતિષા અપિ ।

વૈમાનિકા ઇતિ પ્રોક્તાસ્તાન્પ્રભેદૈરથ બ્રુવે ॥ ૧ ॥

દશધા ભવનેશાશ્વાસુરનાગસુપર્ણકાઃ ।

વિદ્યુદગ્નિદ્વીપવાર્ધિદિગ્વાયુસ્તનિતા ઇતિ ॥ ૨ ॥

एते च सर्वे कुमारोपपदा इति ज्ञेयम् ॥

પરમાધાર્મિકા પચદશધા. પરિકીર્તિતાઃ ।

પથાર્થૈર્નામભિઃ ક્ષ્યાતા અમ્બપ્રમૃતયશ્ચ તે ॥ ૩ ॥

અમ્બામ્બરીષશબલરયામરૌદ્રોપરુદ્રકાઃ ।

અસિપત્રધનુ કુમ્ભા મહાકાલશ્ચ કાલક. ॥ ૪ ॥

वैतरणो बालुकश्च महाघोष. खरस्वर. ।

एतेऽसुरनिकायान्तर्गताः पचदशोदिताः ॥ ५ ॥

નીત્વોર્ધ્વ પાતયત્યાયો નારકાન્ સ્વડશઃ પર. ।

કરોતિ આષ્ટ્રપાકાર્હાન્ તૃતીયોઽન્ત્રદ્વદાદિભિત્ ॥ ૬ ॥

આઠમો સર્ગ.

ચાર પ્રકારના દેવ છે (૧) ભવનપતિ, (૨) વ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષી અને (૪) વૈમાનિક એમના વળી ઉપલેખ પણ છે ૧

(૧) ભવનપતિ એના દશ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, સમુદ્રકુમાર, દિક્કુમાર, વાયુકુમાર અને મેઘકુમાર ૨

અસુરકુમારમા, પદ્મ પ્રકારના ‘પરમાધાર્મી’ દેવ છે—એઓનો સમાવેશ થાય છે એમના નીચે પ્રમાણે યથાર્થ નામ છે —

અમ્બ^૧, અમ્બરીષ^૨, શબલ^૩, રયામ^૪, રૌદ્ર^૫, ઉપરુદ્ર^૬, અસિપત્ર^૭, ધનુ^૮, કુમ્ભ^૯, મહાકાળ^{૧૦}, કાળ^{૧૧}, વૈતરણ^{૧૨}, બાલુક^{૧૩}, મહાઘોષ^{૧૪}, અને ખરસ્વર^{૧૫} ૩-૫

પહેલો પરમાધાર્મી નારકાને ઉઘે લઈને પછાડે છે બીજો એઓના ભટ્ટીમા પકવી

શાતનાદિકરસ્તેષાં તુરીયઃ પચમ પુનઃ ।

કુન્તાદૌ પ્રોતકસ્તેષાં પષ્ટોઽદ્ધોષાંગભગકૃત્ ॥ ૭ ॥

અસ્યાકારપત્રયુક્તં વન સ્વજતિ સત્તમઃ ।

ધનુર્મુક્તાર્ધચન્દ્રાદિવારૌર્વિધ્યતિ ચાષ્ટમઃ ॥ ૮ ॥

તવમઃ પાકકૃત્તેષાં કુમ્ભાદૌ દશમઃ પુનઃ ।

લગ્નડયિત્વાસકૃત્ શ્લેષમાસલગ્નહાનિ સ્વાદતિ ॥ ૯ ॥

તાન્ કલ્પવાદૌ પચત્યેકાદશશ્ચ દ્વાદશ સ્ત્રજેત્ ।

નર્દીં ચૈતરર્ણીં તત્સરસ્તપૂયાદિપૂરિતામ્ ॥ ૧૦ ॥

કદમ્બપુષ્પાદ્યાકારવાલુકાસુ પચેત્પરઃ ।

નશ્યતસ્તાન્ મહાશબ્દો નિરુણસ્તિ ચતુર્દશઃ ॥ ૧૧ ॥

આરોપ્ય શાલ્મલીવૃક્ષ વજ્રકટકમીષણમ્ ।

લ્હરસ્વરઃ પંચદશઃ સમાકર્ષતિ નારકાન્ ॥ ૧૨ ॥

પરમાધાર્મિકાસ્તે ચ સચિતાનન્તપાતકાઃ ।

મૃત્વાણ્ડગોલિકતયોત્પચન્તેઽત્યન્તદુઃખિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

યત્ર સિન્ધુ પ્રવિશતિ નદી લવણવારિધિમ્ ।

યોજનૈર્દિશિ યામ્યાયાં પચપચાશતા તત ॥ ૧૪ ॥

એવા ટુકડા હરે છે ત્રીજો એઓના આતરડા તથા હૃદય આદિને ભેદે છે ચોથો એમને
છે પાંચમો એમને ભાલા પરોવે છે છઠ્ઠો એમના અ ગોપાગને ભાગે છે સાતમો તલ
પત્રો વન બનાવે છે આઠમો ધનુષ્યમાથી છાંડેલા અર્ધઅ દ્રાકાર બાણો વડે એમને
નવમો એમને પકાવે છે દશમો એમના પોચા માસના ટુકડાઓ ખાડી ખાય છે
એઓને કુહ વગેરેમાં પકાવે છે બારમો ઉકળતા રૂધિર-પદ્ વગેરેથી ભરેલી
નદી બનાવે છે તેરમો કદમ્બપુષ્પ વગેરેના આકારવાળી વેળુમાં એમને ભુજે છે ચૌ
ભાગી નામી જવાનો પ્રયત્ન કરનાઓને હાક મારીને રોકે છે અને પદરમો વજ્રના કા
લીધે લય કર એવા શાસ્ત્રથી વૃક્ષ ઉપર એઓને ચઢાવીને વળતી ખેંચે છે ૬-૧૨
પરમાધાર્મીઓ આવા આવા અનન્ત પાપ સચિત કરી અત્યન્ત દુઃખમાં મૃત્યુ
અહોલોક ' નીપજે છે ૧૩ એ હકીકત નીચે પ્રમાણે —
સિન્ધુનદી લવણસમુદ્રને મળે છે ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ ૫ આવન યોજન ઉપર આવેલી

અસ્તિ સ્થલ વેદિકાન્તઃ પ્રતિસન્તાપદાયકમ્ ।
 પ્રમાણતો યોજનાનિ સાર્ધાનિ દ્વાદશૈવ તત્ ॥ ૧૫ ॥
 યોજનાનિ ત્રીણિ સાર્ધાન્યુદ્વેષોઽત્ર મહોદધે ।
 સપ્તચત્વારિંશદત્ર ગુહા સન્ત્યતિતામસા ॥ ૧૬ ॥
 આયસંહનનાસ્તાસુ વસન્ત્યુરુપરાક્રમા ।
 નરા જલચરા મથમાંસસ્ત્રીભોગલોલુપાઃ ॥ ૧૭ ॥
 દુર્વણા કઠિનસ્પર્શા ભીષણા ઘોરદૃષ્ટય ।
 અદ્યથર્થદ્વાદશકરદેહા સંખ્યેયજીવિતા ॥ ૧૮ ॥

તત્ર રત્નદ્વીપમસ્તિ સ્થલાત્ સતાપદાયકાત્ ।
 વારિધૌ યોજનૈરેકત્રિંશતા ભૂરિમાનવમ્ ॥ ૧૯ ॥
 ઘરદ્યાન્ વાજિકાંસ્તેઽથ મનુષ્યાસ્તન્નિવાસિન ।
 લિપ્ત્વન્તિ મથેમાંસૈશ્ચ તેષુ તાનિ ત્વિપન્તિ ચ ॥ ૨૦ ॥
 મથમાંસાલાલુપાત્રૈઃ પ્રપૂર્ય વહનાનિ તે ।
 ગચ્છન્તિ જલધૌ મથમાંસૈસ્તાન્ લોભયન્તિ ચ ॥ ૨૧ ॥
 મથમાંસાસ્વાદલુબ્ધાસ્તતસ્તદનુપાતિન ॥
 નિપતન્તિ ઘરદેષુ ક્રમાત્તે જલમાનુષા ॥ ૨૨ ॥

એક વેદિકાની અદર સાઠાબાર યોજન પ્રમાણ એક લયાનક સ્થળ છે ત્યાં સાઠાત્રણ યોજન સમુદ્રની ઉંડાઇ છે, અને સહતાળીશ અન્ધકારમય ગુફાઓ છે એની અદર પહેલાં મધ્યલુ વાળા, પરાક્રમી, મધ-ભાસ અને-સ્ત્રીના લોલુપી જળચર મનુષ્યો રહે છે એમનો વર્ણ કૃષ્ણ છે, સ્પર્શ કઠિન છે અને દૃષ્ટિ ઘોર લયાનક છે સાઠાબાર હાથની એમની કાયા છે અને સખ્યાત વર્ષનું એમનું આયુષ્ય છે ૧૪-૧૮

આ સન્તાપદાયક સ્થળથી એકત્રીશ યોજન દૂર, સમુદ્રની વચ્ચે, અનેક મનુષ્યની વસ્તી વાળો રત્નદ્વીપ નામે દ્વીપ છે ત્યાંના મનુષ્યો પાસે વજની બનાવેલી ઘડીઓ હોય છે-એ ઘડીઓને એઓ મધ-ભાસવડે લીધે છે અને તે વસ્તુઓ એમા નાખે પણ છે મધ-ભાસ ભરેલા તુબડાઓના વહાણ ભરીને એઓ સમુદ્રમાં જાય છે, અને એ મધ-ભાસવડે પેલા જળચર મનુષ્યોને લલચાવે છે એટલે એ વસ્તુના સ્વાદમાં લુબ્ધ એ જળમનુષ્યો એમની પાછળ પડીને

માંસાનિ વહ્નિપક્વાનિ જીર્ણમધ્યાનિ તે નરાઃ ।

યાવદ્દિનાનિ દ્વિત્રાણિ ભુજાનાઃ સુખમાસતે ॥ ૨૩ ॥

તાવદ્ ભટા. સુસન્નદ્વા. રત્નદ્વીપનિવાસિન. ।

સંયોજિતાન્ ઘરદ્વાંસ્તાન્ વેષ્ટયન્તિ સમન્તત. ॥ ૨૪ ॥

વર્ષ યાવદ્વાહયન્તિ ઘરદ્વાનતિદુઃસહાન્ ।

તથાપિ તેપામસ્થીનિ ન સ્ફુટન્તિ મનાગપિ ॥ ૨૫ ॥

તે દારુણાનિ દુઃખાનિ સહમાના દુરાગયા ।

પ્રપીડ્યમાના વર્ષેણ મ્રિયન્તેઽત્યન્તદુર્ભરા. ॥ ૨૬ ॥

અથાળ્લગોલકાંસ્તેષાં જનાસ્તે રત્નકાંચિણ. ।

ચમરીપુચ્છવાલાઘ્રૈર્ગુન્ધિત્વા કર્ણયોર્દ્વયોઃ ॥ ૨૭ ॥

નિવલ્લ્ય પ્રવિશન્ત્યબ્ધૌ તાનન્યે જલચારિણઃ ।

કુલીરતન્તુમીનાઘાઃ પ્રભવન્તિ ન વાધિતુમ્ ॥ ૨૮ ॥ યુગમમ્ ॥

इति महानिशीथचतुर्थाध्ययनेऽर्प्यत. ॥

पिशाचा भूतयक्षाश्च राक्षसाः किन्नरा अपि ।

किंपुरुषा महोरगा गन्धर्वा व्यन्तरा इमे ॥ २९ ॥

એ ધટીઓમા પડે છે ૧૯-૨૨

એઓ અગ્નિમા પકાવેલા માસને તથા બુના મધને જે યજ્ઞ દિવસ સુખેથી મળતમા કે છે એટલામા તેા રત્નદ્વીપવાત્રી યજ્ઞસભ્ય સુભટો ત્યા આવીને તે ધટીઓને ચાલતી રક્ષી ઘેરી લે છે ન ફરી શકે એવી હોવા છતા પશુ એને વર્ષદિવસપર્યન્ત દેરબ્યા કરે પેલાઓના અન્ધિ લેશમાત્ર ભાગતા નથી એવા લાયકર હુ ખોને સહન કરતા કરતા ૧૦ વર્ષને અતે મૃત્યુ પામે છે ૨૩-૨૬

ત્રી રત્નો મેળવવાની ઈચ્છાવાળા તેઓ એઓના અડગોલકોને ચમરીના પુચ્છના યુથી બન્ને કાને લટકાવી સમુદ્રમા પ્રવેશ કરે છે એમ કરવાથી કુલીરમત્સ્યત તુ આદિ છવેા એઓને કઈ હરકત કરી શકતા નથી ૨૭-૨૮

૧ ભાવાર્થનુ ' મહાનિશીથ ' ના ચોથા અધ્યયનમા જહેલુ છે

૨) દેવોના યીજેપ્રકાર જે વ્યન્તર એના આ પ્રમાણે લેલ છે —પિશાચ, ભૂત યક્ષ, કિન્નર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગન્ધર્વ ૩૯

પિશાચાસ્ત્ર સહજસુરૂપા સૌમ્યદર્શના. ।

રત્નાભરણવદ્ગ્રીવાહસ્તા પોદશધા મતા ॥ ૩૦ ॥

કુષ્માણ્ડા પટકા જોપા શ્વહિકા કાલકા શ્વપિ ।

ચોક્ષાચોક્ષમહાકાલાસ્તથા વનપિશાચકાઃ ॥ ૩૧ ॥

તૂષ્ણીકાસ્તાલમુખરપિશાચા દેહસજ્જકા. ।

વિદેહાશ્ચ મહાદેહાસ્તથાધસ્તારકા ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

સુરૂપપ્રતિરૂપાતિરૂપા ભૂતોત્તમા ઇતિ ।

સ્કન્દિકાક્ષા મહાવેગા મહાસ્કન્દિકસજ્જકા ॥ ૩૩ ॥

આકાશકા. પ્રતિચ્છન્ના ભૂતા નવવિધા શ્રમી ।

સૌમ્યાનનાઃ સુરૂપાશ્ચ નાનાભક્તિવિલેપના. ॥ ૩૪ ॥

માનોન્માનપ્રમાણોપપન્નદેહા વિશેષત. ।

રક્તપાણિપાદતલતાલુજિઘ્ઘૌષ્ટપાણિજા ॥ ૩૫ ॥

કિરીટધારિણો નાનારત્નાત્મકવિભૂષણા ।

યક્ષાશ્ચયોદશવિધા ગમ્भीરા. પ્રિયદર્શના ॥ ૩૬ ॥

પૂર્ણમાણિશ્વેતહરિસુમનોવ્યતિપાકત. ।

ભદ્રા સ્યુ સર્વતોભદ્રા સુભદ્રા અષ્ટમા સ્મૃતા ॥ ૩૭ ॥

પિશાચોતુ સ્વાભાવિક સુ દરૂપ છે, સૌમ્ય દર્શન છે, અને એઓ ૮૬ તથા હસ્તને વિષે રત્નના આભૂષણો પહેર છે એઓના સોળ ભેદ છે કુષ્માઙ્ક, પટક, જોપ, અન્દિક, કાળ, ચોક્ષ, અચોક્ષ, મહાકાળ, વનપિશાચ, તૂષ્ણીક, તાલમુખર, પિશાચ, દેહ, વિદેહ, મહાદેહ તથા અધસ્તારક ૩૦-૩૨

ભૂત પણ નવ જાતના છે સુરૂપ, પ્રતિરૂપ, અતિરૂપ, ભૂતાત્તમ, સ્કન્દિકાક્ષ મહાવેગ, મહાસ્કન્દિક, આકાશક અને પ્રતિચ્છન્ન એઓની સુ દર આકૃતિ છે, ઉત્તમ રૂપ છે, અને એઓ અ ગે વિવિધ ભાતના વિલેપન કરે છે ૩૩-૩૪

યક્ષો તેર જાતના છે પૂર્ણભદ્ર, માણિભદ્ર, શ્વેતભદ્ર, હરિભદ્ર, સુમનભદ્ર, વ્યતિપાકભદ્ર, સર્વતોભદ્ર, સુભદ્ર, યક્ષોત્તમ, રૂપયક્ષ, ધનાહાર, ધનાધિપ તથા મનુષ્યયક્ષ એઓતુ શરીર માનોન્માનના પ્રમાણુવાળુ છે, એમના હાથપગના તળીઆ, તાળુ, જીઠા, હોઠ અને નખ

યક્ષોત્તમા રૂપયક્ષા ધનાહારા ધનાધિપાઃ ।

મનુષ્યયક્ષા इत्येवं सर्वेप्येते त्रयोदश ॥ ૩૮ ॥

કરાલરક્તલમ્બૌષ્ઠાસ્તપનીયવિભૂષણાઃ ।

રાક્ષસા સપ્તધા પ્રોક્તાસ્તેऽમી भीषणदर्शनाः ॥ ૩૯ ॥

વિષ્ણા भीममहाभीमास्तथा राक्षसराक्षसा ।

પરે વિનાયકા વ્રહ્મરાક્ષસા જલરાક્ષસાઃ ॥ ૪૦ ॥

मुखेऽप्यधिकरूपाढ्याः किन्नरा दीप्रमौलयः ।

દશધા કિન્નરા રૂપશાલિનો હૃદયંગમાઃ ॥ ૪૧ ॥

रतिप्रिया रतिश्रेष्ठाः किंपुरुषा मनोरमाः ।

અનિન્દિતાઃ કિંપુરુષોત્તમાશ્ચ કિન્નરોત્તમા ॥ ૪૨ ॥

मुखोरुद्राह्वयद्रूपाश्चित्रस्रगनुलेपना ।

દશ કિંપુરુષાસ્તે સત્પુરુષાઃ પુરુષોત્તમાઃ ॥ ૪૩ ॥

यशस्वन्तो महादेवा मरुन्मेरुप्रभा इति ।

મહાતિપુરુષાઃ કિંચ પુરુષાઃ પુરુષર્ષભાઃ ॥ ૪૪ ॥

महोरगा दशविधा भुजगा भोगशालिनः ।

મહાકાયા અતિકાયા ભાસ્વન્તઃ સ્કન્ધશાલિન ॥ ૪૫ ॥

લાલ છે, એઓ મનુષ્ય પર સુકુટ અને અંગે વિવિધ આભૂષણો ધારણ કરે છે એઓ અવભાષે ગભીર છે અને એમનું દર્શન મનહર છે ૩૫-૩૮

ગાક્ષમે ભાત પ્રકારના છે વિંન, ભીમ, મહાભીમ, રાક્ષમરાક્ષસ, વિનાયક, વ્રહ્મરાક્ષસ અને જગગાક્ષમ એમને વિવિધ લાલ લટકતા હોઠ હોય છે, અને એઓ સુવર્ણના આભરણ પહેરે છે ૩૯-૪૦

કિન્નરો દશ પ્રકારના છે કિન્નર, રૂપશાલી, હૃદયગમ, રતિપ્રિય, રતિશ્રેષ્ઠ, કિંપુરુષ, મનોરમ, અનિન્દિત, કિંપુરુષોત્તમ અને કિન્નરોત્તમ એમના સુખપ્રસુખ અવયવો અધિક સૌન્દર્યવાન છે અને એઓ તંજે ઝગહગતો સુગટ ધારણ કરે છે ૪૧-૪૨

કિંપુરુષો પણ દશ પ્રકારના છે સત્પુરુષ, પુરુષોત્તમ, યશસ્વાન, મહાદેવ, મરુત, મેરુપ્રભ મહાપુરુષ, અતિપુરુષ, પુરુષ અને પુરુષક્રમલ એઓ રૂપાળા છે, એમના હાથ અને સુખ મન હર છે, એઓ વિચિત્રપ્રકારની માળા ધારણ કરે છે અને લાતલાતના વિલેપન કરે છે ૪૩-૪૪

એવી રીતે મહોરગના પણ દશ ભેદ છે ભુજગ, ભોગગાલી, મહાકાય, અતિકાય, ભાસ્વત,

મહેશ્વચ્છા મેરુકાન્તા મહાવેગા મનોરમાઃ ।

સર્વેઽપ્યમી મહાવેગા મહાંગાશ્ચિત્રભૂષણા ॥ ૪૬ ॥

ગન્ધર્વા દ્વાદશવિધા. સુસ્વરા. પ્રિયદર્શનાઃ ।

સરૂપા મૌલિમુકુટધરા હારવિભૂષણાઃ ॥ ૪૭ ॥

હાહાહૂહૂતુમ્બરવો નારદા ઋષિવાદિકા ।

ભૂતવાદિકકાદમ્બા મહાકદમ્બરૈવતા. ॥ ૪૮ ॥

વિશ્વાવસુગીતરતિસદ્ગીતયશસસ્તથા ।

સપ્તાશીતિરિમે સર્વે તૃતીયાંગેઽષ્ટ તે ત્વમી ॥ ૪૯ ॥

અણપત્ની પણપત્ની ઇસિવાઈ ભૂઅવાઈએ ચેવ ।

કદી ય મહાકંદી કોહડે ચેવ પયએ ય ॥ ૫૦ ॥

તથા અન્નપાનવલ્લવેશ્મશય્યાપુષ્પફલોભયે ।

યેઽલ્પાનલ્પત્વસરસવિરસત્વાદિકારકા. ॥ ૫૧ ॥

અન્નાદિજૃમ્ભકાસ્તેઽષ્ટૌ સ્યુર્વિદ્યાજૃમ્ભકા પરે ।

યે ત્વન્નાદ્યવિભાગેન જૃમ્ભન્તેઽહ્યક્તજૃમ્ભકા ॥ ૫૨ ॥

સ્કન્ધશાહી, મહેશ્વચ્છ, મેરુકાન્ત, મહાવેગ અને મનોરમ એઓ સર્વે મહાવેગવાળા છે, મહોટા શરીરવાળા છે અને અંગે ચિત્રવિચિત્ર આભૂષણો ધારણ કરે છે ૪૫-૪૬

ગન્ધર્વો બાર જાતના છે હાહા, હૂહૂ, તુમ્બાર, નારદ, ઋષિવાદક, ભૂતવાદક, કદમ્બ, મહાકદમ્બ, રૈવત, વિશ્વાવસુ, ગીતરતિ, અને સદ્ગીતયશ એમનો સુદર સ્વર છે, પ્રિય દર્શન છે, ઉત્તમ રૂપ છે એઓ મન્ત્રકપર મુકુટ અને કાંડે હાર ધારણ કરે છે ૪૭-૪૮

આ પ્રમાણે ‘અન્તર’ જાતિના દેવની લેહપ્રલેહને લઈને અત્યારી જાતિ થઈ

વળી ત્રીજા ‘અગ’ ને વિષે જે આઠ લેહ ડહા છે તે નીચે પ્રમાણે —

અણપત્ની, પણપત્ની, ઋષિનાદી, ભૂતવાદી, કદી, મહાકદી, કુખાઠ અને પતંગ ૫૦

વળી, અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, વસતિ, રાધ્યા, પુષ્પ અને ફળ—આ વસ્તુઓ ખુટતી હોય તો પૂરી કરનારા અને એછા રસવાળી હોય તો રસભરી કરનારા એવા એક જાતના દેવ છે એઓ જૃમ્ભક જાતિના દેવ કહેવાય છે એમના પણ દગ પ્રકાર છે એમા આઠ, અન્નાદિ જૃમ્ભક—અન્ન વગેરેની વૃદ્ધિ કરનારા છે, એક પ્રકાર વિદ્યાજૃમ્ભકનો છે, અને એક પ્રકાર અચક્તજૃમ્ભકનો છે—આમ કુલ ૮૩ પ્રકાર થયા (અચક્તજૃમ્ભક એટલે વગરવિભાગે વૃદ્ધિ કરનારા) ૫૧-૫૨

વિચિત્રચિત્રયમકવૈતાલ્યકાંચનાદિષુ ।

વસન્તિ શૈલેષુ દશાપ્યમી પલ્યોપમાયુષ ॥ ૫૩ ॥

નિત્ય પ્રમુદિતાઃ ક્રીડાપરાઃ સુરતસેવિનઃ ।

સ્વચ્છન્દચારિત્વાદેતે જૃમ્ભન્તિ ઇતિ જૃમ્ભકાઃ ॥ ૫૪ ॥

ક્લુદ્ધાનેતાશ્ચ યઃ પશ્યેત્ સોડ્યશોડનર્થમાપ્નુયાત્ ।

તુષ્ઠાન્ પશ્યન્ યશોવિથ્યાં વિંતે વજ્રમુનીન્દ્રવત્ ॥ ૫૫ ॥

શાપાનુમહશીલત્વમેષાં શક્તિશ્ચ તાદૃશી ।

અયમર્થઃ પચમાંગે શતે પ્રોક્તશ્ચતુર્દશે ॥ ૫૬ ॥

શતં પંચોત્તર ભેદપ્રભેદૈર્વ્યન્તરામરા ।

ભવન્તિ નાના ક્રીડાભિઃ ક્રીડન્તઃ કાનનાદિષુ ॥ ૫૭ ॥

જ્યોતિષ્કા પચ ચન્દ્રાર્કગ્રહનક્ષત્રતારકાઃ ।

દ્વિધા સ્થિરાશ્ચરાશ્ચેતિ દશભેદા ભવન્તિ તે ॥ ૫૮ ॥

આ દશે જાતિ ચિત્ર, વિચિત્ર, વૈતાલ્ય અને મેરૂ વગેરે પર્વતોપર વસનારી છે એમનું પત્યોપમાનું આયુષ્ય છે, એઓ નિત્ય પ્રમુદિત રહે છે, ક્રીડા કર્યા કરે છે અને સુરતસમાગમમા દીન રહે છે એમના સ્વચ્છ દાચાર નિત્ય (ચિ)જૃમ્ભ પામતો (વધતો વધતો) હોવાથી એઓ જૃમ્ભક કહેવાય છે ૫૩-૫૪

એઓ ક્રીડાતુર હોય એવે વખતે, જેને એમનું દર્શન થાય, એ અપયશ અને અનર્થ પામે છે પણ મતુષ્ઠ હોય એવે વખતે એમનું દર્શન થાય તો, વજ્રમુનિને મળી હતી એવી વિદ્યા અને યશ મેળુ પ્રાપ્ત થાય છે ૫૫

એમનામા શાપદેવાનો અને અનુગ્રહ કરવાનો પણ સ્વભાવ રહેલો છે કારણકે એમનામા એ પ્રકારની શક્તિ છે આવા ભાવાર્થનું પાત્રમા અગ્ના ચૌદમા ચતુક્રમા કહેલું છે ૫૬

જાગમગીયાઓમા વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરવામા કરવામા ૪ તત્પર એવા આ વ્યન્ત રહેવાના આમ એકે દર ૧૦૫ ભેદ થાય છે

(૩). દેવોના ત્રીજા પ્રકાર-જ્યોતિષ્ક દેવો વિષે

જ્યોતિષ્કો પાત્ર જાતના છે સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એઓમા વગી કેટલાક સ્થિર અને કેટલાક ગતિમાન છે એટલે એમ ૫૪૦=૧૦ દશ જાત થઈ ૫૮

(૪). દેવોના ચોથા અને છેલ્લા પ્રકાર વૈમાનિક દેવો વિષે

વૈમાનિકા દ્વિધા કલ્પાતીતકલ્પોપપન્નકા ।

કલ્પોત્પન્ના દ્વાદશધા તે ત્વમી દેવલોકજા. ॥ ૫૯ ॥

સૌધર્મેશાનસનત્કુમારમાહેન્દ્રવદ્મલાંતકજા ।

શુકસહસ્રારાનતપ્રાણતજા આરણાચ્યુતજા ॥ ૬૦ ॥

આદ્યકલ્પદ્વયાધ સ્થાસ્તૃતીયાધસ્તના અપિ ।

જાન્તકત્રિદિવાધઃસ્થાસ્ત્રિધા કિલ્વિપિકા અમી ॥ ૬૧ ॥

કલ્પાતીતા દ્વિધા ઐવેયકાનુત્તરસમ્ભવા ।

સ્વામિસેવકભાવાદિકલ્પેન રહિતા ઇમે ॥ ૬૨ ॥

અધસ્તનાધસ્તન ચ સ્યાદધસ્તનમધ્યમમ્ ।

અધસ્તનોપરિતન મધ્યમાધસ્તનં તતઃ ॥ ૬૩ ॥

ભવેન્મધ્યમમધ્ય ચ મધ્યોપરિતન તતઃ ।

ઉપરિસ્થાધસ્તન ચોપરિસ્થમધ્યમ પુન ॥ ૬૪ ॥

ઉપરિસ્થોપરિતન તજ્ઞા ઐવેયકા સુરા. ।

વિજયાદિવિમાનોસ્થા પચધાનુત્તરામરા ॥ ૬૫ ॥

વૈમાનિક દ્વયોના (૧) ક પોપપન્ન અને (૨) કલ્પાતીત—એમ બે બેદ છે એમા પાછા 'ક-પોપપન્ન' બાર જાતના છે એ બારના બાર દેવલોક છે તે આ પ્રમાણે —મૌધર્મ, (૨) ઈશાન, (૩) મનત્ કુમાર, (૪) માહેન્દ્ર, (૫) પ્રથમ, (૬) જ્ઞાનક (૭) શુક, (૮) મહામાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અચ્યુત ૫—૦

પ્રણુ પ્રકારના 'કિલ્વિપ' દેવો છે (૧) પહેલા એ દેવગોક્ત્રી નીચે રહેલા, (૨) ત્રીજા દેવગોક્ત્રી નીચે રહેલા અને (૩) (છઠ્ઠા) જાતક દેવગોક્ત્રી નીચે રહેલા ૬૧

૫મી ઉપર કલ્પાતીત દેવો કથા એના ત્રે પ્રકાર છે (૧) ઐવેયકમા થયેલા અને (૨) અનુત્તર વિમાનમા થયેલા ક-પ એટલે (સ્વામી નેવકભાવગ્રંથી) રીતરિવાજ એ જોમનામા નથી એ કલ્પાતીત આગિ ૫ જે નેવકલ્પ જેનું ત્યા કાઈ નથી ૬૦

(૧) અધસ્તનાધસ્તન, (૨) અધસ્તનમધ્યમ, (૩) અધસ્તનોપરિતન, (૪) મધ્યમાધસ્તન, (૫) મધ્યમમધ્યમ, (૬) મધ્યમોપરિતન, (૭) ઉપરિસ્થાધસ્તન, (૮) ઉપરિસ્થમધ્યમ અને (૯) ઉપરિસ્થોપરિતન—એવા નવ ઐવેયકમા ઉપજ થયેલા નવ જાતના ઐવેયક દેવો છે અને વિજયઆદિક વિમાનોમા ઉપજ થયેલા પાચ જાતના અનુત્તર દેવો છે ૬૩-૬૫

સારસ્વતાદિત્યત્રહિવરુણા ગર્દતોયકાઃ ।

તુપિતાવ્યાવાધાગ્નેયરિષ્ટા લોકાન્તિકા યમી ॥ ૬૬ ॥

પર્યાપ્તાપરમેદેન સર્વેઽપિ દ્વિવિધા અમી ।

જાતા. પદ્મપંચાશમેવ સુરમેદા શતત્રયમ્ ॥ ૬૭ ॥

પચમાગે હુ દ્રવ્યદેવા નરદેવા ધર્મદેવાસ્તથા પેરે ।

દેવાધિદેવા યે ભાવદેવાસ્તે પચમા મતા ॥ ૬૮ ॥

તત્રચ—પચેન્દ્રિયો નરસ્તિર્યક્ સમ્પાદિતશુભાયતિ ।

ઉત્પત્સ્યતે યો દેવત્વે દ્રવ્યદેવ સ ઓચ્યતે ॥ ૬૯ ॥

નરદેવા. સાર્વભૌમા ધર્મદેવાસ્તુ સાધવઃ ।

દેવાધિદેવા અર્હન્તો ભાવદેવાઃ સુરા ઇમે ॥ ૭૦ ॥

ઇહ ભાવદૈવૈઃ અધિકારઃ ॥

ઇતિ મેદા ॥ ૧ ॥

ત્રૈલૌક્યેઽપિ સ્થાનમેવા ક્ષેત્રલોકે પ્રવચ્યતે ।

સ્થાનોત્પાદસમુદ્ઘાતૈર્લોકાસખ્યાંશગા યમી ॥ ૭૧ ॥

વળી નવપ્રકારના ‘લોકાતિક’ દેવો છે (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વન્દિ, (૪) વરુણ, (૫) ગર્દતોયક, (૬) તુપિત, (૭) અવ્યાબાધ, (૮) આગ્નેય અને (૯) રિષ્ટ ૬૬

એ મર્વ દેવોના વળી (૧) પર્યાપ્ત અને (૨) અપર્યાપ્ત—એમ બે લેદ છે એટલેએ ૬૬૨ દેવતાના લેદ ૩૫૬ થયા [(૨૫+૧૦૫+૧૦+૩૮)×૨=૩૫૬] ૬૭

વળી પાચમા ‘અગ’ મા પાચ પ્રકારના દેવ કહ્યા છે (૧) દ્રવ્યદેવ, (૨) નરદેવ, (૩) ધર્મદેવ, (૪) દેવાધિદેવ અને (૫) ભાવદેવ ૬૮,

શુભ કર્મ ઉપાર્જન કરેલુ હોય અને દેવગતિ મળવાની હોય—એવો પચેન્દ્રિય મનુષ્ય કે તિર્યચ ‘દ્રવ્યદેવ’ કહેવાય છે ૬૯

સાર્વભૌમ—ચક્રવર્તી રાજા તે ‘નરદેવ’, સાધુઓ ‘ધર્મદેવ’, અરિહુત ‘દેવાધિદેવ’, અને આ વર્ણવી ગયા તે દેવો મર્વ ‘ભાવદેવ’ છે આપણે અહિં આ ભાવદેવોનો અધિકાર છે ૭૦

આ પ્રમાણે દેવોના ‘લેદ’ બતાવ્યા (દ્વાર પહેલુ)

હવે એમના ‘સ્થાન’ વિષે (દ્વાર બીજુ)

આ દેવોનુ સ્થાન ત્રણે લોકને વિષે છે એ સબ ધી ‘ક્ષેત્રલોક’ મા વાત કરશુ એઓ વળી સ્થાન, ઉત્પાદ અને મસુદ્ઘાતવડે લોકના અગ ખ્યાતમ ભાગમા રહેલા છે ૭૧

इति स्थानम् ॥ २ ॥

पर्याप्तय. पदप्येषां पचाप्यैकविवक्षया ।

वाक्चेतसोर्दश प्राणा एतेषा परिकीर्तिता ॥ ७२ ॥

इति पर्याप्ति ॥ ३ ॥

चतस्रो योनिलक्षा. स्युः लक्षाश्च कुलकोटिजा ।

द्वादशैषामचित्ता स्याद्योनि. शीतोष्णसवृत्ता ॥ ७३ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ ४ । ५ । ६ ॥

पयोधयस्त्रયશ્ચિદુત્કર્ષેण भवस्थिति ।

सहस्राणि दशाब्दानां स्यादेषां सा जघन्यत ॥ ७४ ॥

इति भवस्थिति ॥ ७ ॥

कायस्थितिस्त्वेषां भवस्थितिरेव ॥ ૮ ॥

वेहास्त्रયસ્તૈજસં ચ કાર્મણ વૈક્રિય તથા ।

સંસ્થાન ચતુરસ્ર સ્યાદ્રમ્ય પુણ્યાનુસારત ॥ ૭૫ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ ૯ । ૧૦ ॥

હવે એમના અન્ય અન્ય દ્વારો વિષે

હેવાને ૭ ' પર્યાપ્તિ ' છે, પણ મન અને વાણીની લેગી ગણીએ તો પાંચ કહેવાય
પ્રાણ એમને દશ છે ૭૨

વળી એમની ' યોનિસખ્યા ' ચાર લાખ છે, ' કુળસખ્યા ' ખાર લાખ છે
એમની ' યોનિ ' (૧) અચિત્ત છે, (૨) શીતોષ્ણ છે, (૩) સવૃત્ત છે ૭૩

એમની ' ભવસ્થિતિ ' ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની છે, અને જઘન્યત દશસહસ્ર
વર્ષની છે ૭૪

એમની ભવસ્થિતિ ને ' કાયસ્થિતિ ' એક જ ૭ એમને (૧) તૈજસ, (૨) કાર્મણ,
અને (૩) વૈક્રિય-એમ ત્રણ ' દેહ ' છે વળી એમના પુણ્યના ચોગે એમને રમ્ય સમચોરસ
' સ્થાન ' હોય છે ૭૫

આ પ્રમાણે દશમા દ્વાર સુધીની હકીકત કહી

ઉત્કર્ષતઃ સત્તહસ્તાઃ વપુર્જઘન્યતઃ પુનઃ ।

અગુલાસહ્યભાગઃ સ્યાદાદૌ સ્વાભાવિકં હ્રાદઃ ॥ ૭૬ ॥

તત્કૃત્રિમં વૈક્રિય સાધિકૈકલક્ષયોજનમ્ ।

જ્યેષ્ઠમગુલસહ્યાંશમાનમાદૌ ચ તલ્લઘુ ॥ ૭૭ ॥

इति अगमानम् ॥ ११ ॥

આયાઃ પંચ સમુદ્ઘાતાઃ પંચસ્ત્વેતેષુ ચાન્ત્યમી ।

પર્યાપ્તગર્ભજનરતિર્યક્તુ સંખ્યજીવિષુ ॥ ૭૮ ॥

પર્યાપ્તવાદરદ્ધમામ્બુપ્રત્યેકજિતિજેષુ ચ ।

ગર્ભજા મનુજાઃ પંચેન્દ્રિયાસ્તિર્યચ એવ ચ ॥ ૭૯ ॥

સમૂર્ધિમા ગર્ભજાશ્ચાગચ્છન્ત્યમૃતભોજિષુ ।

વિશેષસ્ત્વત્રોદિતઃ પ્રાક્ ક્ષેત્રલોકેઽપિ વચ્યતે ॥ ૮૦ ॥

મુહૂર્ત્તાનિ દ્વાદશૈષામુત્પત્તિવ્યવનાન્તરમ્ ।

સામાન્યતઃ સ્યાદુત્કૃષ્ટં જઘન્યં સમયાવધિ ॥ ૮૧ ॥

હવે એમના ' દેહમાન ' વિષે (દ્વાર ૧૧ મુ)

દેવતુ સ્વાભાવિક શરીર ઉત્પદ્યત સાત હાથતુ હોય અને જઘન્યત એક અશુભના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલુ હોય-એ એમતુ આરભતુ શરીર છે વગી એમતુ કૃત્રિમ વૈક્રિય શરીર ઉત્પદ્યત એક લક્ષ્ય યોજનથી સહેજ વધારે હોય, અને જઘન્યત એક અશુભના સખ્યાતમા ભાગ જેટલુ હોય છે, જે કે પ્રારભતુ જ છે ૭૬-૭૭

‘ સમુદ્ઘાત ’ એમને પહેલા પાત્ર છે (એ એમતુ ખારમુ દ્વાર કહ્યું)

હવે એમની ‘ ગતિ ’ અને ‘ આગતિ ’ વિષે (દ્વાર ૧૩-૧૪)

દેવો પાત્ર ગતિમા જાય છે. (૧) સખ્યજીવી પર્યાપ્તગર્ભજ મનુષ્યત્વ, (૨) એ જ પ્રકારતુ તિર્યચત્વ, (૩) પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયત્વ, (૪) પર્યાપ્તબાદર અપ્કાયત્વ અને (૫) પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયત્વ વગી ગર્ભજ મનુષ્યો, તથા સમૂર્ધિમ અને ગર્ભજ પચેન્દ્રિય તિર્યચો-એટલા દેવોને વિષે આવે છે આ સખ ધે વિશેષ પૂર્વે કહ્યું છે અને વગી હવે પછી ‘ ક્ષેત્રલોક ’ ના અધિકારમા કહેશુ ૭૮-૮૦

એમની ઉત્પત્તિ અને અવનની વચ્ચે ઉત્પદ્ય અન્તર સામાન્યત ખાર અન્તર્મુહૂર્ત્તનું છે, અને જઘન્ય અન્તર એક મમયતુ છે ૮૧

ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તેઽમી એકસ્મિન્ સમયે પુન ।

एको द्वित्राश्च संख्येया असंख्येयाश्च कर्हिचित् ॥ ૮૨ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ ૧૨ । ૧૩ । ૧૪ ॥

સમ્યક્વ દેશવિરતિં ચારિત્ર મુક્તિમપ્યમી ।

लभन्ते लघुकर्माणो विपद्यानन्तरे भवे ॥ ૮૩ ॥

इति अनन्तरासि ॥ ૧૫ ॥

સિદ્ધચિન્ત્યનન્તરભવે એકસ્મિન્ સમયે ત્વમી ।

उत्कर्षत' साष्टशत विशेषस्त्वेप तत्र च ॥ ૮૪ ॥

ભવનેશા વ્યન્તરાશ્ચ સર્વે દશદશૈવ હિ ।

तदेव्य पचपंचैव दश ज्योतिष्कनिर्जरा ॥ ૮૫ ॥

જ્યોતિષ્કદેવ્યશ્ચૈકસ્મિન્ ક્ષણે સિદ્ધચિન્તિ વિંશતિ ।

वैमानिका साष्टशत तदेव्यो विंशति पुन ॥ ૮૬ ॥

इति समयेसिद्धि. ॥ ૧૬ ॥

લેશ્યાહારદિશાં પટ્ક ન સહનનસમ્ભવ ।

कपायसङ्गेन्द्रियाणि सर्वाण्येषां भवन्ति च ॥ ૮૭ ॥

વળી એઓ એક સમયમા એક, બે, ત્રણ એમ સ ખ્યાતા, અને કોઈવાર અસ ખ્ય પણ જન્મે છે અને વ્યવે છે ૮૨

હવે 'અનન્તરાસિ' વિષે (૧૫ મુ દ્વાર)

આ દેવોમા જે લઘુકર્મી હોય તે એઆ વ્યવીને અનન્તરભવમા સમક્રિત, દેશવિરતિ, ચારિત્ર અને મોક્ષ પણ પામે છે ૮૩

હવે 'સમયેસિદ્ધિ' વિષે (૧૬ મુ દ્વાર)

એઓ અનન્તરભવમા એક સમયે ઉત્પટ્ટ એકસોને આઠ સિદ્ધિ પામે છે ૮૪

એ વાત વિશેષત આ પ્રમાણે—ભવનપતિ અને વ્યન્તરમાથી દશ દશ જ સિદ્ધ થાય, એમની દેવીઓ પાચ પાચ જ સિદ્ધ થાય જ્યોતિષ્ક દેવોમાથી વળી દશ સિદ્ધ થાય, અને એમની દેવીઓ વીશ સિદ્ધ થાય વૈમાનિક દેવો એકસોને આઠ સિદ્ધ થાય અને એમની દેવીઓ વીશ સિદ્ધ થાય ૮૫-૮૬

इति द्वारषट्कम् ॥ १७-२२ ॥

सर्वेऽप्येते सज्जिन. स्युः पुस्त्रीवेदयुजः परम् ।

देव्य सुरेभ्यो द्वात्रिंशद्गुणा द्वात्रिंशताधिकाः ॥ ८८ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ २३-२४ ॥

एषा स्युर्दृष्टय. तिस्र आद्यं ज्ञानत्रयं भवेत् ।

सम्यग्गृह्ણાં પરેપાં તુ સ્યાદજ્ઞાનત્રય ધ્રુવમ્ ॥ ૮૯ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ २५-२६ ॥

दर्शनत्रयमाद्यं स्यादेपां सम्यक्त्वशालિनाम् ।

दर्शनद्वयમન્યેપામુપયોગો દ્વિધા તતઃ ॥ ૯૦ ॥

उपयोगा षडेतेपां ज्ञानदर्शनयोस्त्रयम् ।

સમ્યગ્ગૃહ્ણાં પરેપાં તુ જ્ઞાનદર્શનયોસ્ત્રયમ્ ॥ ૯૧ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ २७-२८ ॥

एतेषामोजआहारो लोमाहारोऽपि संभवेत् ।

ન સ્યાત્કાવલ્લિક. સ્યાત્તુ મનોમચ્છણલક્ષણ. ॥ ૯૨ ॥

હવે એમના પછી પછીના દ્વારો વિષે

એમને છ 'લેશ્યા', અને છદિશિ 'આહાર' હોય છે, 'મ હનન' સભવતુ નથી વળી 'કપાય', 'સજ્જા' અને 'ધન્દ્રિયો' યથા પૂરેપૂરા હોય છે ૮૭

એઓ સઘળા 'મ જ્ઞી' એ એમને પુરૂષ અને સ્ત્રી-એમ બે 'વેદ' એ દેવો વરતા દેવીઓ યત્રીશગણી ઉપર યત્રીશ છે ૮૮

એમને 'દૃષ્ટિ' ત્રણ છે

તેઓ સમકિતદષ્ટિવાળા છે એઓને પ્રથમના ત્રણ 'જ્ઞાન' અને ત્રણ 'દર્શન' હોય, જ્યારે એ શિવાયના બીજાઓને ત્રણ અજ્ઞાન અને બે દર્શન હોય આમ જ્ઞાન અને દર્શન બેઉ હોવાથી એમને ઉપયોગ પણ (સાકાર અને નિરાકાર) બેઉ પ્રકારનો છે વળી સમ કિતદષ્ટિવાળાઓને ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન મળીને છ ઉપયોગો છે, જ્યારે એ શિવાયના બીજાઓને ત્રણ અજ્ઞાન અને બે દર્શન મળીને પાંચ ઉપયોગો છે ૮૯-૯૧

આહિ સુધીમા અધ્યાવીશમા દ્વાર સુધીની હકીકત આવી ગઈ

હવે એમના 'આહાર' પરત્વે (દ્વાર ૨૯ સુ)

દેવોને 'ઓજ' અને 'લોમ' એમ બે આહાર હોય 'કાવલિક' આહાર હોય નહીં, મનથી પ્રાશન કરવારૂપ કાવલિક આહાર હોય ખરો ૯૨

અન્તરં પુનરેતસ્ય ચતુર્થભક્તસમિતમ્ ।

જઘન્યમન્યત્ત્વચ્છદાનાં ત્રયચ્છિન્નશસ્ત્રહસ્તકાઃ ॥ ૧૩ ॥

इति आहारः ॥ ૨૯ ॥

ગુણસ્યાનાનિ ચત્વારિ યોગાશ્ચૈકાદશોદિતા ।

ઔદારિકાહારકાલ્પ્યતન્મિશ્રાશ્ચ વિનાશિલાઃ ॥ ૧૪ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ ૩૦-૩૧ ॥

પ્રતરાસંખ્યભાગસ્થાસલ્યેયશ્રેણિવર્ત્તિભિ ।

નમ પ્રદેશૈઃ પ્રમિતા પ્રોક્તા સામાન્યતઃ સુરા ॥ ૧૫ ॥

ક્ષેત્રપલ્યોપમાસલ્યભાગસ્થાશ્રાશસમિતાઃ ।

દેવા અનુત્તરોત્પન્નાઃ સલ્યેયાસ્તત્ર પંચમે ॥ ૧૬ ॥

બૃહત્તરક્ષેત્રપલ્યાસલ્યાશાશ્રાશસમિતાઃ ।

ભવન્ત્યથોપરિતનમ્રૈવેયકત્રિકામરા ॥ ૧૭ ॥

મધ્યમેઽધસ્તનેઽપ્યેવ ત્રિકે કલ્પેઽચ્યુતેઽપિ ચ ।

આરણે પ્રાણતે ચૈવાનતેઽપીયન્ત એવ તે ॥ ૧૮ ॥

એ આહારતુ જઘન્યઅન્તર યોગ્યભક્ત પ્રમાણ છે ઉત્કૃષ્ટ તો તે ત્રીયહબર વર્ધતું છે ૬૩

હવે ' શુણ્ઠુસ્થાન ' અને ' યોગ ' વિષે (દ્વાર ૩૦-૩૧)

દેવોને શુણ્ઠુસ્થાન આર હોય છે વળી ઔદારિક, આહારક, મિશ્રઔદારિક અને મિશ્ર આહારક-આ આર શિવાય શેષ સર્વે (૧૧) યોગો છે ૬૪

હવે એમના ' આન ' પ્રમાણ વિષે (દ્વાર ૩૨ સુ)

દેવોની મધ્યા સામાન્યત પ્રતરના અસખ્યમા ભાગમા રહેલી અસખ્ય શ્રેણિઓમા રહેલા આકાશ પ્રદેશો નેટલી છે ૬૫

અનુતરનિમાનમા ઉત્પન્ન થયેલા દેવો, ક્ષેત્રપ-યોપમના અસખ્યમા ભાગમા રહેલા આકાશ પ્રદેશો નેટલા છે એમા પછુ, પાચમામા સખ્યાત છે ૬૬

વળી, ઉપરના ત્રણ ઐવેયકોના દેવો, બૃહત્તમે તપ-યોપમના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલા આકાશપ્રદેશો નેટલા છે ૬૭

વળી ઐવેયકના મધ્યમત્રિકમા અને અધઘનનત્રિકમા તથા અન્યુત-આરણ-પ્રાણત અને આનત દેવલોકમા પછુ નેટલા જ દેવો છે પછુ ત્યા પદ્યોપમનો અસખ્યમા ભાગ ઉત્તરોત્તર

किन्तु पल्यासख्यभागो बृहत्तरो यथोत्तरम् ।

एकमानमितेष्वेवं स्यात् परेष्वपि भावना ॥ ९९ ॥

सहस्रारमहाशुक्रलांतकबह्मवासिनः ।

माहेन्द्रसनत्कुमारदेवा प्रत्येकमीरिताः ॥ १०० ॥

घनीकृतस्य लोकस्यश्रेण्यसख्यांशवर्तिभिः ।

नभःप्रदेशौ प्रमिता विशेषोऽत्रापि पूर्ववत् ॥ १०१ ॥ युग्मम् ॥

अंगुलप्रमितक्षेत्रप्रदेशराशिसंगते ।

तृतीयवर्गमूलघ्ने द्वितीयवर्गमूलके ॥ १०२ ॥

यावान् प्रदेशराशिः स्यादेकપ્રાદેશિકીષ્વથ ।

શ્રેણીપુ તાવન્માનાસુ લોકસ્યાસ્ય ઘનાત્મતઃ ॥ ૧૦૩ ॥

નમઃ પ્રદેશા યાવન્તસ્તાવાનીશાનનાકગઃ ।

દેવદેવીસમુદાયો નિર્દિષ્ટઃ શ્રુતપારગૈઃ ॥ ૧૦૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

ત્રયસ્ત્રિશત્તમોંશોઽસ્ય કિંચિદૂનશ્ચ યો ભવેત્ ।

ઈશાનદેવાસ્તાવન્તઃ કેવલાઃ કથિતાઃ શ્રુતે ॥ ૧૦૫ ॥

एवं च सौधर्मभवनाधीशव्यन्तरज्योतिषामपि ।

भाव्या स्वस्वसमुदायत्रयस्त्रिंशांशमानता ॥ १०६ ॥

વિશેષ વિશેષ મ્હેટા ગણવેા મરખા પ્રમાણવાળા બીજા દેવલોકોમા પણ એવી જ ભાવના મમજ દેવી ૬૮-૬૯

વળી સહસ્રાર, મહાશુક્ર, લાતક, પ્રહ્લ, માહેન્દ્ર અને સનતકુમાર—એ દરેક દેવલોકમા રહેલા દેવોની મ ખ્યા ધનકરેલા લોકની શ્રેણિના અસખ્યમા ભાગમા વર્તતા આકાશપ્રદેશો નેટલી છે અહિ પણ વિશેષ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે મમજુ ૧૦૦-૧૦૧

એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રપ્રદેશની રાશિમા રહેલા, અને ત્રીજા વર્ગમૂળથી ગુણાયલા, બીજા વર્ગમૂળમા નેટલો પ્રદેશરાશિ હોય તેટલા પ્રમાણવાળી એક પ્રદેશી શ્રેણિઓમા, ધનરૂપ કરેલા લોકાકાશના નેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલી ઇશાનદેવલોકમા રહેલા દેવદેવીઓની સ ખ્યા છે ૧૦૨-૧૦૪

એમા કેવળ તેત્રીશમા ભાગનાજ (ઇશાનદેવલોકના) દેવો છે એમ શાસ્ત્રમા કહ્યું છે ૧૦૫.

એજ પ્રમાણે સૌધર્મ ભવનપતિ, વ્યતજ અને જ્યોતિષક દેવોની મ ખ્યા એમના સમુદાયથી તેત્રીશમે હિસ્સે મમજુવી ૧૦૬

કેવલં દેવદેવીસમુદાય એવ વચ્ચતે—

ઈશાનતશ્ચ સૌધર્મે સ્યાત્ સત્યેયગુણાધિકઃ ।

દેવદેવીસમુદાયો ભવનેશાનથ દ્રુવે ॥ ૧૦૭ ॥

અગુલપ્રમિતક્ષેત્રપ્રદેશરાશિવર્તિનિ ।

દ્વિતીયવર્ગમૂલઘ્ને વર્ગમૂલે કિલાદિમે ॥ ૧૦૮ ॥

યાવાન્ પ્રદેશરાશિ સ્યાન્નાવન્માનાસુ પક્તિપુ ।

ઘનીકૃતસ્ય લોકસ્યાથૈકપ્રાદેશિકીપુ વૈ ॥ ૧૦૯ ॥

નભઃપ્રદેશા યાવન્તસ્તાવાન્ પુરુષપુગવૈ ।

દેવદેવીસમુદાય રૂયાતો ભવનવાસિનામ્ ॥ ૧૧૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

યાવન્તિ સત્યયોજનકોટીમાનાનિ દૈર્ઘ્યત ।

સૂચિરૂપાણિ સ્વડાનિ સ્યુરેકપ્રતરે કિલ ॥ ૧૧૧ ॥

ઘ્યન્તરાણાં દેવદેવીસમુદાયો ભવેદિયાન્ ।

ઝ્યોતિષ્કદેવદેવીના પ્રમાણમથ કીર્ત્યતે ॥ ૧૧૨ ॥

પદ્મપચાશાગુલશતદ્વયમાના હિ દૈર્ઘ્યત ।

યાવન્ત એક પ્રતરે સૂચિરૂપા સ્યુરંશકા ॥ ૧૧૩ ॥

ઝ્યોતિષ્કદેવદેવીનાં તાવાન્ સમુદયો ભવેત્ ।

ઉક્તં પ્રમાણમિત્યેવમથાલ્પવહુતા દ્રુવે ॥ ૧૧૪ ॥

માટે હવે દેવદેવીઓની એકત્ર સંખ્યા જ કહીશ (તે ૫૨થી દેવીઓની સંખ્યા કાઢીને સમજાવેલી)

ઈશાનદેવલોકથી માઠી સૌધર્મદેવલોકસુધીમા દેવદેવીઓની એકત્રસંખ્યા એકબીજાથી સંખ્યાત-સંખ્યાતગણી અધિક છે ૧૦૭

વળી ભવનપતિદેવદેવીઓની એકત્રસંખ્યા, એક અશુભપ્રમાણ્ય એકપ્રદેશની રાશિમા ગહેલા અને બીજા વર્ગભૂજા ગુણેલા એવા પહેલાવર્ગભૂજા જેટલા પ્રદેશ રાશિ હોય તેટલા માનવાળી એકપ્રદેશી શ્રેણીઓમા, ઘનરૂપકરેલા લોકાકાગના જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલી છે ૧૦૮-૧૧૦

વળી વ્યતરદેવદેવીઓની એકત્રસંખ્યા, એક પ્રતરની અદર સંખ્યાત કોટી યોજનની લગાઈના જેટલા સૂચિરૂપ ખડા હોય તેટલી છે ૧૧૧-૧૧૨

ઝ્યોતિષિદેવદેવીઓની એકત્રસંખ્યા, એકપ્રતરની અદર બસોને છપ્પન અશુભ લાખા જેટલા સૂચિરૂપ ખડા હોય તેટલી છે ૧૧૩-૧૧૪

इति मानम् ॥ ३२ ॥

સ્તોકા. સર્વાર્થસિદ્ધસ્થા અસંખ્યેયગુણાસ્તત. ।

શેષા અનુત્તરા દેવાસ્તન સંખ્યગુણા ક્રમાત્ ॥ ૧૧૫ ॥

ऊर्ध्वमध्याधःस्थितं स्युर्गैवेयकत्रिकत्रये ।

અચ્યુતે ચારણે ચૈવ પ્રાણતે ચાનતેઽપિ ચ ॥ ૧૧૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अधोऽधोऽग्नेवेयकादावनुत्तराद्यपेक्षया ।

ભાવ્યા વિમાનવાહુલ્યાદેવા સંખ્યગુણા. ક્રમાત્ ॥ ૧૧૭ ॥

समश्रेणिस्थयोर्यद्यप्यारणाच्युतकल्पयोः ।

વિમાનસંખ્યા તુલ્યૈવ તથાપિ કૃષ્ણપાક્ષિકાઃ ॥ ૧૧૮ ॥

उत्पद्यन्ते स्वभावेन दक्षिणस्यां हि भूरयः ।

શુક્લપાક્ષિકજીવેભ્યો વહવશ્ચ ભવન્તિ તે ॥ ૧૧૯ ॥

ततोऽच्युतापेक्षया स्युर्निर्जरा आरणोऽधिकाः ।

સમશ્રેણિસ્થિતાવેવમન્યેષ્વપિ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૨૦ ॥

शुक्रपाक्षिककृष्णपाक्षिकलक्षण च एवम्—

એ પ્રમાણે ' પ્રમાણ ' અર્થાત્ સ ખ્યા વિષે મમજ્ઞુ

હવે એમના ' લઘુ અ-પગ્રહત્વ ' વિષે (દ્વાર ૩૩ સુ)

સર્વાર્થસિદ્ધત્થ દેવો સૌથી યોગા છે એના કરતા, બાકીના અનુત્તર વિમાનના દેવો અસ ખ્યાગણ છે અને એથી મ ખ્યાતસ ખ્યાતગણા અનુક્રમે, ઐવેયકોના ઉર્ધ્વત્રિક, મધ્યત્રિક અને અધોત્રિક, અચ્યુત દેવલોક, ચારણદેવલોક, પ્રાણુતદેવલોક અને આનતદેવલોકમા રહેલા હોય છે ૧૧૫-૧૧૬

નીચે નીચેની ઐવેયક વગેરેમા, અનુત્તર વગેરેની અપેક્ષાએ વિમાનો બહોળા હોવાથી, અનુક્રમે સ ખ્યાત સ ખ્યાતગણા દેવો છે ૧૧૭

સમાનશ્રેણિમા ગ્રહેલા આરણ અને અચ્યુત દેવલોકોમા વિમાન સ ખ્યા ભે કે સરખીજ છે તોપણ કૃષ્ણપાક્ષિક હવે સ્વાભાવિકપણે, દક્ષિણદિશામા બહુ ઉત્પન્ન થાય છે અને શુક્લ પાક્ષિક હવે ઠરતા એમની સ ખ્યા અધિક છે—એ કારણથી અચ્યુત દેવલોકની અપેક્ષાએ આરણ દેવલોકમા ઘણાદેવો છે સમશ્રેણિમા રહેલા અન્ય દેવલોકો વિષે પણ એમજ સમજવું ૧૧૮-૧૨૦

શુક્લપાક્ષિક અને કૃષ્ણપાક્ષિક હવેનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે —

વહુપાપોદયા. કૂરકર્માણ કૃષ્ણપાક્ષિકા ।

સ્યુર્દીર્ઘતરસસારા મૂયાસોઽન્યવ્યપેક્ષયા ॥ ૧૨૧ ॥

તથાસ્વભાવાત્તે મન્યા અપિ પ્રાય સુરાદિષુ ।

ઉત્પચન્તે દક્ષિણસ્યાં પ્રાચુર્યેણાન્યદિક્ષુ ન ॥ ૧૨૨ ॥

તથાહુઃ—પાયમિહ કૂરકમ્મા મત્રસિદ્ધિયા વિ દાહિણિહેસુ ।

નેરઙ્ગયતિરિયમણુઆસુરાઙ્ગથાણેસુ ગચ્છતિ ॥ ૧૨૩ ॥

જેસિમવદ્દો પુગ્ગલપરિયદ્દો તેસઓ ઉ સસારો ।

તે સુક્કપલ્લિવયા લલુ અહિં પુણ કમ્મહપલ્લવીઓ ॥ ૧૨૪ ॥

इति प्रज्ञापनावृत्तौ ॥

આનતેભ્યોઽસલ્યગુણાઃ સહસ્રારસુરાઃ સ્મૃતા ।

મહાશુક્રે લાન્તકે ચ વહ્નમાહેન્દ્રયોઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૨૫ ॥

સનત્કુમાર ઈશાનેઽપ્યસલ્યગ્ના યથોત્તરમ્ ।

ઈશાનેભ્યશ્ચ સૌધર્મદેવા સલ્યગુણાધિકા ॥ ૧૨૬ ॥

ननु कृष्णपाक्षिकत्राहुल्याद्यथा माहेन्द्रनाकिनः ।

असल्येयगुणाः प्रोक्ताः सनत्कुमारनाकिन ॥ ૧૨૭ ॥

કૃષ્ણપાક્ષિક જીવે શુકલપાક્ષિકોની અપેક્ષાએ બહુ પાપી હોય છે, ફર હોય છે અને દીર્ઘસ સારી હોય છે એમના એવા સ્વભાવને લઈને જ એઓ ભલ્ય છતાં પણ, દક્ષિણ દિશામાં બહોળપણે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, બીજી દિશાઓમાં નહિ ૧૨૧-૧૨૨

એ વિષે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—કૃષ્ણપાક્ષિક જીવે ભલ્ય છે તેા તે પ્રાય દુષ્ટકર્મી હોવાથી, દેવાદિકની ગતિમાં દક્ષિણ દિશામાં જ ઉત્પન્ન થાય છે શુકલપાક્ષિક જીવે કે જેઓને અવદૃષ્ટગુણપરાવર્તન બેટલેા સ સાર બાકી રહેલો હોય છે તેમના કરતા કૃષ્ણપાક્ષિકે આધક હોય છે ૧૨૩-૧૨૪

આનતદેવલોકના દેવો કરતા સહસ્રાર દેવલોકના દેવો અસખ્યગણા છે મહાશુક્ર, લાતક, પ્રશ્ન, માહેન્દ્ર, સનત્કુમાર અને ઈશાન—આટલા દેવલોકોના દેવો વળી અનુક્રમે ‘આનત’ કરતા અસખ્યગણા છે સૌધર્મ દેવલોકના દેવો વળી ‘ઈશાન’ ના દેવોથી જ ખ્યા તગણા છે ૧૨૫-૧૨૬

અહિં કોઈ શંકા કરે છે કે—

કૃષ્ણપાક્ષિકે ધણા છે માટે ‘માહેન્દ્ર’ ના દેવોથી ‘સનત્કુમાર’ ના દેવો અસખ્યા

વિમાનાનાં કૃષ્ણપાક્ષિકાણાં ચાધિક્યતસ્તથા ।

તે સૌધર્મેષ્વ્યસંખ્યઘ્નાઃ કથં નેશાનનાકિનઃ ॥ ૧૨૮ ॥

અત્રોચ્યતે હિ વચનપ્રામાણ્યાદુચ્યતે તથા ।

વિચારગોચરો નાસ્માદશામાસોદિત વચઃ ॥ ૧૨૯ ॥

તથોક્ત પ્રજ્ઞાપનાષ્ટતૌ—

નનુ ઇયં યુક્તિઃ માહેન્દ્રસનત્કુમારયોઃ અપિ ડક્તા । પર તત્ર માહેન્દ્રકલ્પાપેક્ષયા સનત્કુમારકલ્પે દેવા અસંખ્યેયગુણા ડક્તાઃ । ઇહ તુ સૌધર્મે કલ્પે સંખ્યેયગુણા ડક્તાઃ ॥ તદ્ ઇતત્ કથમ્ ॥ ડચ્યતે । વચનપ્રામાણ્યાત્ । ન ચ અત્ર પાઠશ્રમઃ । યતઃ અન્યત્રાપિ ડક્તમ્—

ઇસાણે સઠ્વતથ વિ વત્તીસગુણાડ હોન્તિ દેવીશ્ચો ।

સઠ્વેજ્ઞા સોહમ્મે તશ્ચો અસંઠ્વા ભવણવાસી ॥ ઇતિ ॥

અસંખ્યઘ્નાશ્ચ સૌધર્મદેવેભ્યો ભવનાધિપાઃ ।

ભવન્તિ ભવનેશોભ્યોઽસંખ્યઘ્ના વ્યન્તરાઃ સુરાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

જ્યોતિષ્કાણાં દેવદેવીવૃન્દઃ સંખ્યગુણસ્તતઃ ।

સ્વસ્વદેવેભ્યશ્ચ દેવ્યઃ સર્વાઃ સંખ્યગુણાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૩૧ ॥

તગણા છે એમ કહેા ડો તો સૌધર્મદેવલોકમા પણુ વિમાનો અને કૃષ્ણપાક્ષિડ દેવો ડે માટે એઓને પણુ ‘ઇશાન’ ના દેવોથી અમ ખ્યગણા કહેવા ભેધએ તે કેમ કહેતા નથી ? ૧૨૭-૧૨૮

એ યા કાંતુ સમાધાન આ પ્રમાણે —અમારે તો શાસ્ત્રતુ વચન પ્રમાણુ છે આપજનોએ ડહુ છે એ અમારા જેવાના વિચારને અગોચર છે ૧૨૯

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની વૃત્તિમા પણુ કહુ છે કે —

‘ડેધ’ એવો પ્રશ્ન ડઠાવે કે— ‘ માહેન્દ્ર ’ અને ‘ મનત્કુમાર ’ ના સંબધમા પણુ આ યુક્તિ કહી, પણુ ત્યા તો ‘ માહેન્દ્ર ’ ની અપેક્ષાએ, ‘ મનત્કુમાર ’ મા દેવો અસંખ્યગણા કહ્યા છે, અને અહિ તો ‘ સૌધર્મ ’ મા અમ ખ્યગણા કહ્યા ડે એમ ડેમ ? આ પ્રશ્નતુ નિરાકરણુ એમ કે —અમે જે કહીએ છીએ, તે પ્રમાણુભૂત વચન—ગાત્રવચનને અનુસરીને કહીએ છીએ વળી અહિ પાઠકેરની પણુ શકા નથી, કારણકે અન્યત્ર પણુ કહુ છે કે—ઇશાનદેવલોકમા તેમજ સર્વત્ર મત્રીશગણી દેવીઓ છે, ‘ સૌધર્મ ’ મા મ ખ્યાતગણી છે અને ‘ ભુવનપતિ ’ મા એથી અસંખ્યગણી છે

હવે, સૌધર્મદેવલોકના દેવો કરતા ‘ ભુવનપતિ ’ ના અમ ખ્યગણા ડે, એનાથી વ્યન્તર

इति लघ्वी अल्पबहुता ॥ ३३ ॥

पूर्वस्यां च प्रतीच्यां च स्तोका भवनवासिनः ।

उत्तरस्या दक्षिणस्यामसख्येयगुणा क्रमात् ॥ १३२ ॥

प्राक्प्रतीच्योर्हि भवनाल्पत्वात्स्तोका अमी किल ।

दक्षिणोत्तरयोस्तेषा क्रमाधिम्यादिमेऽधिका ॥ १३३ ॥

पूर्वस्यां व्यन्तराः स्तोका विशेषेणाधिकाधिका ।

अपरस्यामुत्तरस्या दक्षिणस्यां यथाक्रमम् ॥ १३४ ॥

व्यन्तराः शुषિरे भૂम्ना प्रचरन्ति ततोऽधिकाः ।

साधोग્રामायां પ્રતીચ્યામમી સ્યુઃ પ્રાચ્યપેક્ષયા ॥ ૧૩૫ ॥

उदीच्यां दक्षिणस्या च युक्तमेवाधिकाधिकाः ।

स्वस्थाननगरावासब्राहुલ्यतो यथाक्रमम् ॥ १३६ ॥

पूर्वस्यां पश्चिमायां च स्तोका ज्योतिष्कनाकिन ।

દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ સ્યુઃ ક્રમેણાધિકાધિકા ॥ ૧૩૭ ॥

प्राक्प्रतीच्योश्चन्द्रसूर्यद्वीपेषूपयानदेशवत् ।

ક્રીડાસ્પદેષુ જ્યોતિષ્કા સ્વલ્પા. પ્રાયેણ સત્તયા ॥ ૧૩૮ ॥

દેવો અસ ખ્યગણા છે અને એનાથી ‘ જ્યોતિષી ’ દેવદેવીઓ સ ખ્યાતગણી છે વળી સર્વ દેવીઓ પોતપાતાના દેવો ઠરતા સ ખ્યગણી છે ૧૩૦-૧૩૧

હવે એમના ‘ દ્વિગાશ્રી અદ્વપખહુલ્વ ’ વિષે (દ્વાર ૩૪ મુ)

‘ ભવનપતિ ’ દેવો પૂર્વમા અને પશ્ચિમમા સર્વથી થોડા છે, ઉત્તરમા અને દક્ષિણમા અનુક્રમે એથી અસ ખ્યઅસ ખ્યગણા છે એનું કારણ એ કે પૂર્વપશ્ચિમમા ભવનો થોડા છે, અને ઉત્તરદક્ષિણમા ભવનો અધિક છે ૧૩૨-૧૩૩

વ્યન્તરદેવો પૂર્વદિશામા સર્વથી થોડા છે, અને પશ્ચિમમા, ઉત્તરમા અને દક્ષિણમા અનુક્રમે એથી અધિકઅધિક છે કારણ એ કે એઓ પોતાણુમા ઘણા વિચરે છે માટે અધોઝા મોવાળી પશ્ચિમમા એઓ અધિક છે, અને ઉત્તર અને દક્ષિણમા એમને રહેવાના નગરો ઘણા છે માટે ત્યાં એઓ અધિક છે ૧૩૪-૧૩૬

જ્યોતિષ્ક દેવો પૂર્વ અને પશ્ચિમમા મવથી થોડા છે, અને દક્ષિણ તથા ઉત્તરમા અનુક્રમે અધિક અધિક છે કારણ કે પૂવ પશ્ચિમમા એમના ડીડાસ્થાન૩પ ચ દ્રસર્થદ્વીપો છે એ ઉાતના

તેભ્યોઽધિકા દક્ષિણસ્યાં વિમાનાનાં વહુત્વતઃ ।

નથા કૃષ્ણપાક્ષિકાણાં વાદૃલ્યેનોપપાતતઃ ॥ ૧૩૯ ॥

ઉદીચ્યાં માનમસરસ્યેતે ક્રીડાપરાયણાઃ ।

આસતે નિત્યમેવં સ્યુર્દક્ષિણાપેક્ષયાધિકા ॥ ૧૪૦ ॥

કિં ચ માનસાલ્યે સરસ્યસ્મિન્ મત્સ્યાદ્યા યેઽમ્બુચારિણઃ ।

તે સમીપસ્થિતજ્યોતિર્વિમાનાદિનિરીક્ષણાત્ ॥ ૧૪૧ ॥

ઉત્પન્નજાતિમ્મરણા. કિંચિદાચર્યં ચ વ્રતમ્ ।

વિહિતાનશનાઃ કૃત્વા નિદાનં સુખલિપ્સયા ॥ ૧૪૨ ॥

મૃત્વા જ્યોતિર્વિમાનેપૂત્પદ્યન્તોઽન્તિકવર્તિષુ ।

તતઃ સ્યુર્દક્ષિણાલ્યેભ્ય ઉત્તરાહા ઇમેઽધિકાઃ ॥૧૪૩॥ વિશેષકમ્ ॥

સ્યુઃ સૌધર્મપ્રમૃતિષુ તાવિપેષુ ચતુર્વર્ષિ ।

પૂર્વસ્યાં પશ્ચિમાયાં ચ સ્તોકા એવ સુધામુજઃ ॥ ૧૪૪ ॥

તતશ્ચાસલ્યેયગુણા ઉત્તરસ્યાં તતોઽધિકાઃ ।

દક્ષિણસ્યામમી પ્રોક્તાઃ શ્રૂયતાં તત્ર ભાવના ॥ ૧૪૫ ॥

તુલ્યા દિષ્તુ ચતુષ્ટપુ વિમાનાઃ પંક્તિવર્તિનઃ ।

અસલ્યયોજનતતાઃ પુષ્પાવકીર્ણકાઃ પુનઃ ॥ ૧૪૬ ॥

એક ન્હાના ભાગ નેવા છે માટે ત્યા એ આભાવિક્રીતે થોડાજ હોય દક્ષિણમા એથી અધિક-
એનુ કારણ એક ત્યા ઘણા વિમાનો છે અને વળી દૃષ્ટુપાક્ષિત દેવોની ત્યા ઉત્પત્તિ વિશેષ છે
ઉત્તરમા વળી એથી અધિક છે એનુ કારણ એ કે-ત્યા ને માનમસરોવર છે તેમા એઓ હમેશા
ક્રીડા કરતા રહે છે ૧૩૭-૧૪૦

આ માનમસરોવરમા જે મત્સ્યાદિ જળચર છુપે છે તેમને સમીપસ્થ જ્યોતિષ્કવિમાનો
નેમને જાતિમ્મરણ થાય છે એટલે ઠંડક મત લઇને અથવા અનશન કરીને સુખી થવાની
અપેક્ષાએ નિદાન કરી મૃત્યુબાદ એ મગીપમા રહેવા વિમાનોમા ઉત્પન્ન થાય છે એ કારણને
લઇને ઉત્તરમા એમની સખ્યા દક્ષિણ કરતા અધિક છે ૧૪૧-૧૪૩

‘ સૌધર્મ ’ આદિ ચારે દેવલોકમા, પૂર્વમા અને પશ્ચિમમા થોડા દેવ છે ઉત્તરમા એથી
અસખ્યગણા છે, અને દક્ષિણમા એથી પણ અધિક છે એમા ભાવના આ પ્રમાણે —અસખ્ય
યોજનના વિસ્તારવાળા પદ્ધિભદ્ર વિમાનો તો ચારે દિશાઓમા મરણા છે પરંતુ પુષ્પાવ
કીર્ણવિમાનો દક્ષિણ અને ઉત્તરમાજ ઘણા છે, પૂર્વપશ્ચિમમા નહિ માટે પૂર્વપશ્ચિમની

યામ્યોદીચ્યોરેવ જૂમ્ના સ્યુ· પૂર્વાપરયોસ્તુ ન ।

ઉદક્ તતોઽસલ્યગુણા પ્રાચીપ્રતીચ્યપેક્ષયા ॥ ૧૪૭ ॥

મૂમ્ના કૃષ્ણપાક્ષિકાણાં દક્ષિણસ્યાં સમુદ્ભવાત્ ।

દક્ષિણસ્યાં સમધિકા ઉત્તરાપેક્ષયા તતઃ ॥ ૧૪૮ ॥

તથાહુઃ પ્રજ્ઞાપનાયામ્—

દિસાણુવાણ સઠ્ઠત્યોવા દેવા સોહમ્મે કપ્પે પુરચ્છિમપચ્છિ
મેળ, ઉત્તરેણ અસલેજગુણા, દાહિણેણં વિસેસાહિયા ॥ અત્ર યથાપિ
'વિવિહા પુપ્ફકિત્તા તયન્તરે મુત્તુ પુવ્વદિસિં' इति वचनात् प्राच्यां
પુપ્પાવકીર્ણકાભાવાત્ પ્રતીચ્યા ચ તન્નિપેધાભાવાત્ પ્રાચ્યપેક્ષયા પ્રતી
ચ્યાં દેવા. અધિકા વક્તવ્યાઃ સ્યુ તથાપિ અત્ર સૂત્રે પૂર્વપશ્ચિમાવલ્યોઃ
ઉભયતઃ સર્વાપિ દક્ષિણોત્તરતયૈવ દિગ્વિવક્ષિતેતિ સમાવ્યતે इति वृद्धाः ।
યથા દક્ષિણોત્તરાર્ધલોકાધિપતી સૌધર્મેશાનેન્દ્રૌ इत्यत्र पूर्वपश्चिमे अपि
દક્ષિણોત્તરતયૈવ વિવક્ષિતે । इति ॥

પૂર્વોત્તરપશ્ચિમાસુ વ્રહ્મલોકેઽલ્પકાઃ સુરા ।

તતશ્વાસલ્યેયગુણા દક્ષિણસ્યા દિશિ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૪૯ ॥

યામ્યાં હિ વહ્નઃ પ્રાયસ્તિર્યંચઃ કૃષ્ણપાક્ષિકા ।

ઉત્પત્યન્તેઽન્યાસુ શુક્લપાક્ષિકાસ્તે કિલાલ્પકાઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અપેક્ષાએ ઉત્તરદક્ષિણમા અસ ખ્યાતગણા કહ્યા છે પણ ઉત્તર કરતા દક્ષિણના અધિક કહ્યા એનું
કાણુ એ કે દક્ષિણમા કૃષ્ણપાક્ષિકદેવોના વિમાનો એ કરતા ઘણા અધિક છે ૧૪૪-૧૪૮

આ સળ ધે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા પણ એજ ભાવાર્થનું કહ્યું છે

દિશાને આશ્રીને ઠહીએ તો, સૌધર્મદેવલોકમા, પૂર્વપશ્ચિમમા સર્વથી થોડા દેવો છે,
ઉત્તરમા એથી અસ ખ્યગણા, અને દક્ષિણમા ઉત્તર કરતા અધિક છે અહિયા, પૂર્વમા પુખ્પા
વકીર્ણના અભાવને લીધે, અને પશ્ચિમમા એઓનો નિષેધ કર્યો નથી માટે, પૂર્વની અપેક્ષાએ
પશ્ચિમમા અધિક દેવો ઠહેવા એઇતા હતા પણ આ સૂત્રમા પૂર્વશ્રેણિ અને પશ્ચિમશ્રેણિ એમ
ઠે શ્રેણિ કહી એટલે સર્વ દિશાઓ દક્ષિણુત્તરરૂપે જ કહી છે એમ સમજાય છે જેમકે સૌધર્મ-
અને ઇશાન-ઇન્દ્રોને દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધ ના અધિપતિઓ કહ્યા છે, ત્યાં દક્ષિણાર્ધ અને
ઉત્તરાર્ધમા પૂર્વપશ્ચિમ દિશાઓની જ વિવક્ષા છે

બ્રહ્મદેવલોકમા, પૂર્વ-ઉત્તર અને-પશ્ચિમ દિશામા દેવો થોડા છે, પણ દક્ષિણમા એથી

एवं च क्षांतके शुक्ले सहस्रारेऽपि नाकिनः ।

मूयांसो दक्षिणस्यां स्युस्तिष्ठन्व्यासु चाल्पकाः ॥ १५१ ॥

आनतादिषु कल्पेषु ततश्चानुत्तरावધि ।

प्रायश्चतुर्दिशमपि समाना एव नाकिनः ॥ १५२ ॥

તથાદુઃ પ્રજ્ઞાપનાપામ્—

तेण परं बहुसमोववर्णगा समणाउसो इति ॥

इति दिगपेक्षया अल्पबहुता ॥ ३४ ॥

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं कालोऽनन्तोऽन्तरं गुरु ।

ज्येष्ठकायस्थितिरूपः स च कालो वनस्पतेः ॥ १५३ ॥

इति अन्तरम् ॥ ૩૫ ॥

इति यदिह मयोक्तं निर्जराणां स्वरूपम्

तदुरुसमयवाचां वर्णिकामात्रमेव ।

तदुપહિતविशेषान् को ह्यशेषान् विवेक्तुम्

प्रभुरिव नृપकोષ્ટાગારજાત્રકળૌઘાન્ ॥ ૧૫૪ ॥

અસંખ્યગણા છે કારણ કે દક્ષિણમાં પ્રાય કૃષ્ણપાક્ષિકોની ઉત્પત્તિ છે અને તેઓ બહોળા છે, અને બીજી દિશાઓમાં શુકલપાક્ષિકોની ઉત્પત્તિ છે અને તેઓ અત્ક ઠે ૧૪૯-૧૫૦

લાતક, શુક અને સહસ્રાર દેવલોકોમાં પણ એજ પ્રમાણે, દક્ષિણ દિશામાં ઘણા દેવો છે, બાકીની ત્રણમાં થોડા છે ૧૫૧

‘આનત’ થી તે છેક ‘અનુત્તર વિમાન’ મુખીના દેવલોકોમાં, પ્રાય ચારે દિશાઓમાં દેવોની સંખ્યા સરખી છે ૧૫૨

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં આ વિષે કહ્યું છે કે—ત્યાર પછી (ના દેવલોકોમાં) દેવોની ઉત્પત્તિ પ્રાય સરખી છે

હવે એમના ‘અન્તર’ વિષે (કાર ૩૫ મુ)

દેવોત્તુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત્તનુ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળનુ છે આ અનન્ત કાળ—તે વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જેટલો સમજવો ૧૫૩

એવી રીતે મે અહિં દેવતાઓના સ્વરૂપ વિષે વર્ણન કર્યું પણ તે તો બહોળા મિલ્લાનના વચનોની રેખા માત્ર છે કારણકે એમાં જે જે વિશિષ્ટતા ગ્રહેતી છે એ સર્વેથી

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાતિપ—
 દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।
 કાવ્ય યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે
 સર્ગો નિર્ગજિતાર્થસાર્યસુભગઃ સૌખ્યેન પૂર્ણોઽષ્ટમઃ ॥ ૧૫૫ ॥

इति देवाधिकाररूपः अष्टमः सर्गः ।

વેવિકિત કરવાને કોઈ સમર્થ નથી રાજના કોઠારમાં રહેલા ધાન્યના ઝલના ઢગલામાંથી
 જેટલા જેટલા વિશિષ્ટ હોય તેટલા બધા વીણી લેવાનું સામર્થ્ય હોય પણ કોનામાં ? ” ૧૫૪

સકળ વિશ્વને વિષે જેમની કીર્તિ એ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે એવા શ્રીમદ્દીર્ઘીર્ત્તિવિજય
 કૃપાધ્યાયના શિષ્ય, અને પિતા શ્રીયુત તેજપાળ તથા માતા રાજબાના સુપુત્ર વિનયવિજય
 કૃપાધ્યાયે જે આ, જગતના સકળ નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનાર, એ
 જ્યો છે તેનો, અદરથી નીચગતા અર્થને દીધે મનોહર એવો આઠમો સર્ગ નિર્વિધે
 પ્રમાસ થયો ૧૫૫

देवाधिकाररूप आठमो सर्ग समाप्त

अथ नवमः सर्गः ।

अथा नारकाः ।

रत्नशर्करावालुकापकधूमतमःप्रभाः ।

महातमप्रभैतज्जा सप्तधा नारका मताः ॥ १ ॥

पर्याप्तापरभेदेन चतुर्दश भवन्ति ते ।

स्थानोत्पातसमुद्घातैर्लोकसंख्यांशवर्त्तिनः ॥ २ ॥

स्वस्थानतस्त्रधोलोकस्यैकदेशे भवन्त्यमी ।

विशेषस्थानयोगस्तु क्षेत्रलोके प्रवक्ष्यते ॥ ३ ॥

इति भेदा स्थानानि च ॥ १ । २ ॥

पर्याप्तय पडप्येषां चतस्रो योनिलक्षकाः ।

लक्षाणि कुलकोटीनामुक्तानि पंचविंशति ॥ ४ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ ३ । ४ । ५ ॥

सर्गः नवमो.

(नारकाना स्वરૂપ વિષે)

(૧) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરાપ્રભા, (૩) વાલુકાપ્રભા, (૪) અપ્રભા, (૫) ધૂમપ્રભા, (૬) તમ પ્રભા અને (૭) મહાતમ પ્રભા એ સાત નરકમાં ઉત્પન્ન થતા સાત જાતના નારકો કહ્યા છે ૧

એ દરેકના પાછા ‘ પર્યાપ્ત ’ અને ‘ અપર્યાપ્ત ’—એમ બે ભેદ હોવાથી, કુલ ચૌદ પ્રકારના નારક થયા એઓ સ્થાન, ઉત્પાત અને સમુદ્ઘાતવડે લોકના અસખ્યમાં ભાગમાં રહેલા છે એમનું પોતાનું ખરખડ સ્થાન તો અધોલોકનો એક ભાગ છે બીજા સ્થાનોનો યોગ એમને કેવી રીતે થાય છે તે હવે પછી ‘ ક્ષેત્રલોક ’ માં કહેશું ૨-૩

એ પ્રમાણે એમના ‘ ભેદ ’ અને ‘ સ્થાન ’—એ બે દ્વારો વિષે

વળી ‘ પર્યાપ્તિઓ ’ એમને છ ચે છ છે એમની ‘ યોનિસખ્યા ’ ચાર લાખ છે, અને ‘ કુળસખ્યા ’ પચવીશ લાખ છે ૪

એ પ્રમાણે એ ત્રણ દ્વાર વિષે

સ્યુ શીતયોનય કેચિત્ કેચિત્તથોષ્ણયોનયઃ ।

જિનૈરુક્તા નૈરયિકા સંવૃતાચિત્તયોનય ॥ ૫ ॥

इति योनिसंवृतत्वादि ॥ ६ ॥

દશવર્ષસહસ્રાણિ જઘન્યૈષાં ભવસ્થિતિઃ ।

ઉત્કૃષ્ટા તુ ત્રયચ્છિશત્સાગરોપમસમિતા ॥ ૬ ॥

इति भवस्थिति ॥ ७ ॥

કાયસ્થિતિસ્તેષાં ભવસ્થિતિરેવ ॥ ૮ ॥

કાયસ્થિતિસ્ત્વે સ્યાજ્ઘન્યાન્તર્મુહૂર્તિકી ।

દ્વૌ સાગરસહસ્રૌ ચ કિયદ્વર્પાધિકૌ ગુરુઃ ॥ ૭ ॥

દેહાશ્ચયસ્તૈજસ ચ કાર્મણ વૈક્રિય તથા ।

સ્વાભાવિકકૃત્રિમયોર્હૃદ સસ્થાનમગયો ॥ ૮ ॥

इति देहाः सस्थान च ॥ ९ । १० ॥

શતાનિ પચ ધનુષાં ડ્યેષ્ટા સ્વાભાવિકી તનુઃ ।

લઘ્વયગુલાસહ્યભાગમાનારમ્ભજ્ઞે મતા ॥ ૯ ॥

એમનામા કેટલાક ‘શીતયોનિ’ છે અને કેટલાક ‘ઉષ્ણયોનિ’ છે વળી ‘સંવૃત’ અને ‘વિવૃત’ એ એમાથી એમની ‘સંવૃત’ યોનિ છે અને ‘અચિત્ત’, ‘અચિત્ત’ અને સચિત્તાચિત્ત-એ ત્રણ પ્રકારમાથી એમની ‘અચિત્ત’ યોનિ છે ૫

એમની ‘ભવસ્થિતિ’ જઘન્યત દશસહસ્રવર્ષની છે અને ઉત્કર્ષત તેત્રીશસાગરોપમની છે ૬

એમની ભવસ્થિતિ છે એજ એમની ‘કાયસ્થિતિ’ છે ત્રસપણામા એમની કાયસ્થિતિ જઘન્યત અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કર્ષત એ હજાર સાગરોપમથી કંઈક અધિક છે ૭

એમને તૈજસ, કાર્મણ અને વૈક્રિય-એમ ત્રણ ‘દેહ’ છે વળી એમના સ્વાભાવિક અને કૃત્રિમ-એક શરીરોનું ‘હૃદય’, ‘અસ્થાન’ છે

એ પ્રમાણે દશમા દ્વાર સુધીની હકીકત કહી

હવે એમના દેહમાન વિષે (દ્વાર ૧૧ સુ)

એમનું સ્વાભાવિક શરીર ઉત્કૃષ્ટત પાચસો યોજનનું હોય, અને જઘન્યત આરંભસમયે અગુળના અસખ્યાતમા ભાગ જેવડું કણુ છે ૯

સ્વસ્વસ્વાભાવિકતનોર્દિગુણોત્તરવૈક્રિયા ।

ગુર્વી લઘ્યગુલસંખ્યભાગમાના ભવેદસૌ ॥ ૧૦ ॥

इति अंगमानम् ॥ ११ ॥

સ્યુશ્ચત્વારઃ સમુદ્ઘાતા આદ્યા ઈપાં ગતિ પુનઃ ।

પર્યાસગર્ભજનરતિરશ્ચો. સંખ્યજીવિનો ॥ ૧૧ ॥

इति द्वारद्वयम् ॥ १२ । १३ ॥

નરપચાક્ષતિર્યંચઃ પર્યાસા સંખ્યજીવિનઃ ।

નારકેપુ ચાન્તિ સંખ્યા સામયિક્યેપુ દેવવત્ ॥ ૧૨ ॥

एषूत्पत्तिव्यवनयोर्मुहूर्त्ता द्वादशान्तरम् ।

ઉત્કર્ષતો જઘન્યાચ્ચ પ્રજ્ઞસં સમયાત્મકમ્ ॥ ૧૩ ॥

इति आगति. ॥ १४ ॥

સામાન્યતો નૈરયિકા લભન્તેઽનન્તરે ભવે ।

સમ્યક્ત્વં દેશવિરતિ ચારિત્રં મુક્તિમપ્યમી ॥ ૧૪ ॥

विशेषतस्तु क्षेत्रलोके वक्ष्यते ॥

એમનુ વૈક્રિય શરીર એમના સ્વાભાવિક શરીરથી વધારેમા વધારે જમણુ થઇ શકે છે અને ઓછામા ઓછુ અગુણના અમ ખ્યાતમા ભાગ જેટલુ થઇ શકે છે ૧૦

હવે ૧૨ મા તથા ૧૩ મા દ્વાર સમુદ્ઘાત અને ગતિ વિષે

‘સમુદ્ઘાત’ એમને પહેલા ચાર હોય છે વળી એઓ મૃત્યુબાદ સખ્યઆયુષ્યવાળા પર્યાસગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યં અને વિષે જાય છે ૧૧

હવે ૧૪ મા દ્વાર ‘આગતિ’ વિષે

પર્યાપ્ત અને સખ્યજીવી મનુષ્ય તથા પચેન્દ્રિયતિર્યંચો મૃત્યુબાદ અહિ આવે છે એમનામા એક સમયની આગતિસખ્યા દેવ જેટલી છે, ઉત્પત્તિ અને ત્યજન વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટ અન્તર બાર મુહૂર્તોનુ છે, અને જઘન્ય અન્તર એક મમયનુ છે ૧૨-૧૩

હવે એમના ‘અનન્તરાસિ’ દ્વાર વિષે (દ્વાર ૧૫ મુ)

સામાન્યત નારકીઓ અનન્તર ભવમા સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, ચારિત્ર અને મોક્ષ મુદ્ધ મેળવે છે આ મળધમા વિશેષ હકીકત ‘મેત્રલોક’ મા કહેણુ ૧૪

इति अनन्तरासि० ॥ १५ ॥

उद्धृत्यौघान्नारकेभ्यो लब्ध्वा नरभवादिकम् ।

यद्येकसमये यान्ति शिव तर्हि दश ध्रुवम् ॥ १५ ॥

प्रत्येकमाद्यनરકત્રયોદ્ધૃતા અમી પુન ।

સિદ્ધિ યાન્તિ દશ દશ તુર્યોદ્ધૃતાસ્તુ પચ તે ॥ ૧૬ ॥

इति समयेसिद्धिः ॥ १६ ॥

लेश्यास्तित्तो भवन्त्याद्या षडाहारदिशोऽपि च ।

न सहननसद्भाव. कपाया निखिला अपि ॥ १७ ॥

इति द्वारचतुष्टयम् ॥ १७-२० ॥

સંજ્ઞા સર્વાશ્ચેન્દ્રિયાણિ સર્વાણ્યેષાં ચ સજ્ઞિતા ।

દીર્ઘકાલિક્યાદિમત્વાદ્યક્તસજ્ઞતયાઽપિ ચ ॥ ૧૮ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ २१-२३ ॥

एषां वेद क्लीब एव दृष्टिर्ज्ञान च दर्शनम् ।

उपयोगा इति द्वारचतुष्क सुरवन्मतम् ॥ १९ ॥

इति द्वारपचकम् ॥ २४-२८ ॥

હવે ‘ સમયેસિદ્ધિ ’ નામના સોળમા દ્વાર વિષે

સઘળા સાતે નરકમાથી નીકળેલા, મનુષ્યક્ષવ વગેરે પામે તો એમનામાથી એક સમયે ફક્ત દશ સિદ્ધિ મેળવે છે પ્રત્યેક નરકની જાદી ગણતરીએ, પહેલી ત્રણમાની દરેકમાથી નીકળેલા દશદશ મોક્ષે જાય છે, અને ચોથીમાથી નીકળેલા પાચ સિદ્ધિ પામે છે ૧૫-૧૬

હવે એમના ધીબ દ્વારો (૧૭-૨૩) વિષે જહીએ —

એમને, ‘ લેશ્યા ’ પહેલી ત્રણ છે, ‘ છદિશિ આહાર ’ છે અને ‘ મહનન ’ (સઘ યણ) હોતુ નથી વળી ‘ કપાયો ’ સઘળા હોય છે તેમ ‘ સજ્ઞાઓ ’ અને ‘ ઇન્દ્રિયો ’ પણ સર્વે હોય છે વળી એમને ‘ દીર્ઘકાલિકી ’ આદિ સજ્ઞા છે અને એ સજ્ઞાઓ બ્યક્ત છે માટે એઓ ‘ સજ્ઞી ’ છે ૧૭-૧૮

હવે એમના ૨૪માથી ૨૮ મા સુધીના દ્વારો વિષે

‘ વેદ ’ મા, એમને નપુસકવેદજ હોય છે વળી એમના ‘ દૃષ્ટિ ’, ‘ જ્ઞાન ’, ‘ દર્શન ’ અને ‘ ઉપયોગ ’ એ ચાર દ્વારો દેવતા પ્રમાણે છે ૧૯

ઞ્રોજોલોમાભિધાવેષામાહારાવશુભૌ મૃશમ્ ।

ગુણસ્થાનાનિ યોગાશ્ચ ભવન્ત્યમૃતમોજિવત્ ॥ ૨૦ ॥

લોમાહારો દ્વિધા મોગાદનામોગાદ્વ તત્ર ચ ।

સ્યાદાદિમોઽન્તર્મુહૃત્તાત્ દ્વિતીયશ્ચ પ્રતિચ્છયમ્ ॥ ૨૧ ॥

इति द्वारत्रयम् ॥ २०-२१ ॥

અગુલપ્રમિતક્ષેત્રપ્રદેશરાશિવર્તિનિ ।

તૃતીયે વર્ગમૂલઘ્ને પ્રથમે વર્ગમૂલકે ॥ ૨૨ ॥

યાવાન્ પ્રદેશરાશિઃ સ્યાત્તાવતીપુ ચ પંક્તિષુ ।

ઘકપ્રાદેશિકીપુ સ્યુર્યાવન્તઃ સ્વપ્રદેશકા ॥ ૨૩ ॥

તાવન્તો નારકા પ્રોક્તા સામાન્યેન જિનેશ્વરૈઃ ।

વિશેષતો માનમેષામથ કિંચિદ્વિતન્યતે ॥ ૨૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

અગુલપ્રમિતક્ષેત્રપ્રદેશરાશિસંગતે ।

તૃતીયવર્ગમૂલઘ્ને પ્રથમે વર્ગમૂલકે ॥ ૨૫ ॥

યાવાન્ પ્રદેશનિકરસ્તત્પ્રમાણાસુ પક્તિષુ ।

ઘકપ્રાદેશિકીપુ સ્યુર્યાવન્તઃ સ્વપ્રદેશકા ॥ ૨૬ ॥

તાવન્તો માનતઃ પ્રોક્તા નારકા પ્રથમક્ષિતૌ ।

શેષાસુ ષડ્સુ ચ દ્વિમાસુ રૂપાતા નૈરયિકાંગિનઃ ॥ ૨૭ ॥

હવે એમના ૨૯ માથી ૩૧ મા સુધીના દ્વારો વિષે

‘ આહાર ’ મા એમને બે ઘણા અશુભ આહાર છે (૧) ઓજઆહાર અને (૨) લોભ આહાર આ લોભઆહાર વળી બે પ્રકારના છે (૧) લોભથી અને (૨) અનાલોભથી એમા પહેલો અન્તર્મુહૃત્તો, અને બીજો અભયેમભયે થાય છે વળી એમને ‘ ગુણસ્થાન ’ અને ‘ યોગ ’ બેઉ વાના દેવતા સંદર્ભ છે ૨૦-૨૧

હવે એમના ‘ પ્રમાણ ’-સંખ્યા વિષે (દ્વાર ૩૨ સુ)

અ શુભપ્રમાણ ક્ષેત્રપ્રદેશની રાશિમા રહેલા અને ત્રીભવર્ગમૂળથી શુદ્ધેલા એવા પ્રથમ વર્ગમૂળમા જેવડો પ્રદેશરાશિ હોય તેટલી ઓગ્રપ્રદેશી શ્રેણિઓમા જેટલા આઠાશપ્રદેશો હોય તેટલા સામાન્યતઃ નારકો છે એમ જિનેશ્વરોતુ વચન છે ૨૨-૨૪

એ વિષે વિશેષત નીચે પ્રમાણે —

અ શુભપ્રમાણ ક્ષેત્રપ્રદેશની રાશિમા રહેલા અને ત્રીભવર્ગમૂળથી શુદ્ધેલા એવા પહેલા

ધનીકૃતસ્ય લોકસ્ય શ્રેણ્યસંખ્યાંશવર્તિભિઃ ।

નભઃપ્રદેશૈઃ પ્રમિતા વિશેષ एष तत्र च ॥ ૨૮ ॥ કલાપકમ્ ॥

આરમ્ભ્ય સત્તમદમાયા દ્વિતીયવસુધાવધિ ।

અસંખ્યેયગુણત્વેન યથોત્તરાધિકાધિકાઃ ॥ ૨૯ ॥

इति मानम् ॥ ૩૨ ॥

સર્વાલ્પા સત્તમદમાયામસંખ્યેયગુણાસ્તતઃ ।

भवन्ति नारका दमासु पष्ट्यादिषु यथाक्रमम् ॥ ૩૦ ॥

સજ્જિપચેન્દ્રિયતિર્થગૂમનુષ્યાઃ સત્તમક્ષિતૌ ।

सर्वोत्कृष्टपापकृत उत्पद्यन्तेऽल्पकाश्च ते ॥ ૩૧ ॥

કિંચિદ્દ્વીનહીનતરપાપ્માનઃ પ્રોદ્ભવન્તિ ચ ।

पष्ट्यादिषु ते च भूरिभूरयः स्युर्यथोत्तरम् ॥ ૩૨ ॥

इति लघ्वी अल्पबहुता ॥ ૩૩ ॥

સર્વાસુ નારકાઃ સ્તોકા પૂર્વોત્તરાપરોદ્ભવાઃ ।

असंख्येयगुणास्तेभ्यो दक्षिणाशासमुद्भवा ॥ ૩૩ ॥

પુષ્પાવકીર્ણનરકાવાસા દ્વાલ્પા દિશાં ત્રયે ।

ये सन्ति तेऽपि प्रायेण सख्ययोजनविस्तृता ॥ ૩૪ ॥

વર્ગભૂજામાં જેટલો પ્રદેશગણિ હોય તેટલા પ્રમાણવાળી એકપ્રદેશી શ્રેણિઓમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા નારકો પહેલી નરકમાં જ્યાં છે તેથી છ નરકોમાં, ધનકરેલા હોકની શ્રેણિના અસંખ્યમાં ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે તેટલા છે વિશેષ એટલું કે-સાતમી નરકથી માડીને બીજીસુધી એઓ (નારકો) ઉત્તરોત્તર અસંખ્યગણા છે ૨૫-૨૬

હવે એમના 'લઘુ અપબહુત્વ' વિષે (દ્વાર ૩૩ સુ)

ઓછામાં ઓછા નારકો માત્રમાં નરકમાં છે અને છઠ્ઠાથી પહેલાં સુધીના નરકમાં ઉત્તરોત્તર અસંખ્યગણા છે જેઓએ સૌથી ઉત્કૃષ્ટ પાપ કરેલા છે એવા સર્ગી પચેન્દ્રિયતિર્થ અ અને મનુષ્યો સાતમાં નરકમાં જાગ છે, જો કે એવી સંખ્યા ઘણી અપ છે જેમના એ કરતા ઉતરતા ઉતરતા પાપ છે એઓ છઠ્ઠાથી ઉતરતા ઉતરતા (પાત્રમાં, ચોથા વગેરે) નરકમાં જાય છે આમની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર વધતી વધતી છે ૩૦-૩૨

હવે એમના 'દિગ્દાશી અપબહુત્વ' વિષે (દ્વાર ૩૪ સુ)

બધી દિશાઓ કરતા પૂર્વ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશામાં ઓછા નારકો છે દક્ષિણદિશામાં એ કરતા અસંખ્યગણા છે કારણ એ કે એ ત્રણ દિશાઓમાં પુષ્પાવકીર્ણનરકાવાસ થોડા છે

દક્ષિણસ્યાં ચ પુષ્પાવકીર્ણકાં બહવ સ્મૃતાં ।

પ્રાયસ્તે સન્ત્યસંલ્લેયયોજનાયતવિસ્તૃતા ॥ ૩૫ ॥

કિં ચ—ભૂમ્ના કૃષ્ણપાક્ષિકાણાં દક્ષિણસ્યાં યદુદ્ભવઃ ।

દિક્ત્રયાપેક્ષયૈતસ્યાં ભૂયાંસો નારકાસ્તતઃ ॥ ૩૬ ॥

इति दिगपेक्षयाल्पबहुता ॥ ३४ ॥

વનસ્પતિજ્યેષ્ઠકાયસ્થિતિમાનં કિલાન્તરમ્ ।

एषां गरीयो विज्ञेयं लघु चान्तर्मुहूर्त्तकम् ॥ ३७ ॥

इत्यन्तरम् ॥ ३५ ॥

નારકલોકનિરૂપણમેવં ક્લુપ્તમશેષવિશેષવિમુક્તમ્ ।

शेषमधोजगदुक्त्यधिकारे किंचिदिहैव विशिष्य च वक्ष्ये ॥૩૮॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાતિપ—

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनय. श्रीतेजपालात्मजः ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

सपूर्णा नवमः सुखेन नवमः सर्गो निसर्गोज्ज्वल ॥ ३९ ॥

इति नवमः सर्गः ।

અને જેટલા છે તે પણ વિસ્તારમાં સખ્યાતયોજન છે, અત્યારે દક્ષિણદિશામાં એ નરકાવાસો વધુ છે અને એ થે વળી વિસ્તારમાં અસખ્ય યોજન છે વળી દક્ષિણદિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક નારકોની બહુ ઉત્પત્તિ છે આવા આવા ઢારણોને લઈને, એ ત્રણ દિશાઓની અપેક્ષાએ થોડી એટલે દક્ષિણ દિશામાં થણા નારકો છે એમ કહ્યું છે ૩૩-૩૬

હવે અન્તર મળધી (દ્વાર ૩૫ સુ)

નારકોમાં અન્તર ઉત્કર્ષિત વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જેટલું છે, અત્યારે જઘન્યત તો એ અન્તર્મુહૂર્ત્તનું છે ૩૭

આ પ્રમાણે નારકલોકનું સક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું છે વિશેષ વર્ણન—નિરૂપણ આ જ અથમા અધોલોકના અધિકારમાં જહેશુ ૩૮

સકળ જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરનારી કીર્તિના ઘણી કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના અન્તેવાગી, અને પિતા-તેજપાળ અને માતા-રાણુબાઈના સુપુત્ર, વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચયભૂત તત્ત્વોને લીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનાર જે આ અથ રચ્યો છે એનો કુદ્રતી સૌન્દર્યવાળો નવમો સર્ગ નિર્વિધે સપૂર્ણ થયો ૩૯

નવમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ दशम. सर्ग. ।

इदानीं भवसवेध प्रागुद्दिष्टो निरूप्यते ।

तत्र ज्येष्ठकनिष्ठायाश्चतुर्भङ्गी प्रपच्यते ॥ १ ॥

आद्य प्राच्याध्यभवयोज्येष्टमायुर्यदा भवेत् ।

भगोऽन्य प्राग्भवे ज्येष्ठमल्पिष्ट स्यात्परे भवे ॥ २ ॥

तृतीयः प्राग्भवेऽल्पीयो ज्येष्ठमायुर्भवे परे ।

आयुर्लघु द्वयोस्तुर्यो भगेष्वेषु चतुर्विध ॥ ३ ॥

सङ्गी नरोऽथवा तिर्यक् पृथ्वाद्यनरकेषु वै ।

पृथक्पृथक् भवान्नावुत्कर्षेण प्रपूरयेत् ॥ ४ ॥ युग्मम् ॥

सर्ग दशमो.

હવે પૂર્વે ઉદ્દેશેલા 'ભવસવેધ' વિષે નિરૂપણ કરે છું એમા 'પૂર્વભવનુ' અને 'પરભવનુ' તથા 'ઉત્કૃષ્ટ' અને 'જઘન્ય'—એવા આયુષ્યના પ્રકારને લેખને ચાર 'વિભેદ' એટલે ભાગો થાય ॥ તે કેવી રીતે થાય છે તે વિગતે સમજાવું છું ૧

(ક) ન્યારે પૂર્વભવનુ તથા પરભવનુ—એમ એક ભવનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય ત્યારે પહેલા 'વિભેદ' એટલે ભાગો કહેવાય

(ખ) ન્યારે પૂર્વભવનુ ઉત્કૃષ્ટ અને પરભવનુ જઘન્ય આયુષ્ય હોય ત્યારે બીજો ભાગો કહેવાય ૨

(ગ) ન્યારે પૂર્વભવમા જઘન્ય અને અગ્રભવમા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય ત્યારે ત્રીજો ભાગો કહેવાય

(ઘ) અને ન્યારે પૂર્વ અને પર—એક ભવમા જઘન્ય આયુ હોય ત્યારે ચોથો વિભેદ કે ભાગો કહેવાય. ૩

એ ચારે ભાગોએમા સંગી 'મનુષ્ય કે તિર્યચ' છઠ્ઠી વગેરે નરકોમા પૃથક્પૃથક્ ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ પૂરે છે ૪

૧ સસારી જીવોના સ્વરૂપનુ વર્ણન અમુક સાડત્રીશ દ્વારો વડે કરવામા આવે છે તેમાનુ આ ('ભવસવેધ') છત્રીશમુ દ્વાર છે એના અર્થ અને ચામ્પના માટે જુઓ આ ગ્રંથના ત્રીજા સર્ગના શ્લોક ૧૪૧૨-૧૪૧૩ (આ ભવસવેધ નુ સ્વરૂપ આ દશમા મર્ગમા પહેલા પચાણ શ્લોકોમા છે ત્યારપછી ૩૭ મા દ્વાર 'મહા અત્પબહુત્વ' નુ સ્વરૂપ ૬૬ થી ૧૨૪ સુધીના શ્લોકોમા વર્ણવ્યું છે)

યથા સંજ્ઞી નરસ્તિર્યગુત્પન્નો નરકે ક્વચિત્ ।

તતો મૃતો મનુષ્યે વા તિરશ્ચિ વા તત પુનઃ ॥ ૫ ॥

તત્રૈવ નરકે ભૂયો મર્ત્યે તિરશ્ચિ વેતિ સઃ ।

ભવાનષ્ઠૌ સમાપૂર્ય નવમે ચ ભવે તતઃ ॥ ૬ ॥

અવશ્યમન્યપર્યાય નરસ્તિર્યગવાપ્નુયાત્ ।

વક્ત્ર્યમાણેષ્વપિ બુદ્ધેઃ કાર્યૈવં ભાવના સ્વયમ્ ॥ ૭ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તથૈવ ભવનેશેષુ જ્યોતિઃકલ્પતરેષ્વપિ ।

તિર્યગ્નરૌ કિલાષ્ટાસુ સૌધર્મપ્રભૃતિદ્યુષુ ॥ ૮ ॥

ભવાનષ્ઠૌ પૂરયતો ભવૌ દ્વૌ ચ જઘન્યતઃ ।

ઇમૌ પૂરયત પ્રોક્તનારકેષુ સુરેષુ ચ ॥ ૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

જઘન્યાયુષ્ટયા માધવત્યામુત્પાદ્યમાનકઃ ।

તિર્યગ્ જ્યેષ્ઠાયુરન્યો વા ભવાન્ સપ્તૈવ પૂરયેત્ ॥ ૧૦ ॥

તથાહિ । સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયસ્તિર્યક્ પૂર્વકોદ્યાયુરન્વિતઃ ।

જઘન્યાયુષ્ટયોત્પન્નઃ સત્તમ્યાં નરકાવનૌ ॥ ૧૧ ॥

એવી રીતે કે ડોઠ સગી મનુષ્ય અથવા તિર્યચ ડોઠ નરકને વિષે ઉત્પન્ન થઇને ત્યાથી મૃત્યુ પામી મનુષ્યની અથવા તિર્યચની ગતિમા જાય, અને ત્યાથી પુનઃ તેજ નરકમા આવી ફરીને મનુષ્ય અથવા તિર્યચની ગતિ પ્રાપ્ત કરે એવી રીતે આઠ ભવો ફરીને પછી નવમે ભવે તે મનુષ્ય કે તિર્યચ અન્ય પર્યાયને પામે કે વક્ત્ર્યમાણ ભવસવેષમા પણ વિદ્વાનોએ એવીજ રીતે પોતાની મેળેજ ભાવના જાણી લેવી ૫-૭

એવીજ રીતે ભવનપતિમા, જ્યોતિષ્કમા અને વ્યન્તગમા તથા સૌધર્મ વગેરે આઠ દેવલોકમા, તિર્યચ અને મનુષ્ય આઠ ભવ પૂરે છે, અને પૂર્વોક્ત નરકગતિ અને દેવગતિમા જઘન્ય બે ભવ પૂરે છે ૮-૯

વળી જઘન્ય આયુષ્યત્વથી માધવતી નરકમા ઉત્પન્ન થયેલો તિર્યચ કે ખીન્ને પ્રાણી ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યે કરીને સહિત થાય તો સાતજ ભવ પૂરે છે ૧૦

તે આ પ્રમાણે —

કેટિપૂર્વના આયુષ્યવાળો સગી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ સાતમી નરકમા જઘન્ય આયુષ્યપણાએ કરીને ઉત્પન્ન થઇ, ત્યાથી નીકળી તિર્યચમા આવે તથા ત્યાથી પાછો

તતશ્ચોદ્ધૃત્ય તિર્યક્તુ સસમ્યાં ચ તત. પુન ।

તિર્યક્તુ ચ તતઃ હમાયા સસમ્યાં ચ તત. પુન ॥ ૧૨ ॥

તિર્યક્ષેવ તતશ્ચાસૌ નોદ્ભવેત્સસમક્ષિતૌ ।

एव ससमभवान् कृत्वाऽऽमेऽन्यं भवमाप्नुयात् ॥ १३ ॥ विशेषकम् ॥

તિર્યગ્ જ્યેષ્ઠાયુર્જઘન્યાયુષ્કોઽથોત્કૃષ્ટજીવિતામ્ ।

अवाप्नुवन्माघवत्यां भवान् पचैव पूरयेत् ॥ १४ ॥

ઉત્પદ્યતે દ્વિર્નરકે તત્ર તિર્યક્તુ ચ ત્રિશ ।

ततश्चासौ षष्ठभवे नोद्भवेत्ससमक्षितौ ॥ १५ ॥

ઉત્કૃષ્ટાયુષ્ટયાલ્પાયુષ્ટયા વા સસમક્ષિતૌ ।

तिर्यक् ज्येष्ठायुरन्यो वा त्रिभव स्याज्जघन्यत ॥ १६ ॥

તત્ર તિર્યગ્ભવૌ તુ દ્વાવેક સ્યાત્સસમક્ષિતૌ ।

माघवत्या नारकाणां तिर्यच्चेव गतिर्यत ॥ १७ ॥

ચતુર્ભંગ્યા નર સંજ્ઞી સસમ નરક વ્રજન્ ।

जघन्यावुत्कर्षतोऽपि सपूरयेद्भवद्वयम् ॥ १८ ॥

સાતમી નરકમા જાય, અને ત્યાથી પાઠો તિર્યચમા અને ત્યાથી પુન સાતમી નરકમા જાય, અને ત્યાથી પાઠો તિર્યચોમા જ જાય છે, સાતમી નરકમા જતો નથી એવી રીતે સાત ભવો કરીને આઠમે ભવે અન્ય ભવ પામે છે ૧૧-૧૩

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો અથવા જઘન્ય આયુષ્યવાળો તિર્યચ માઘવતી નરકમા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પામી પાંચ જ ભવ પૂરે છે એ બે વખત નરકમા અને ત્રણ વખત તિર્યચમા ઉત્પન્ન થાય છે પછી છઠ્ઠા ભવમા એ સાતમી નરકમા ઉત્પન્ન થતો નથી ૧૪-૧૫

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો અથવા જઘન્ય આયુષ્યવાળો તિર્યચ, ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યત્વ અથવા જઘન્ય આયુષ્યત્વને લઈને એ સાતમી નરકમા ૩ પત્ર થાય તો તે જઘન્યત્વ ત્રણ ભવ કરે એમા બે ભવ તિર્યચના થાય અને એક ભવ સાતમી નરકનો થાય કેમકે માઘવતી નરકના નારકી એાની ગતિ તિર્યચોમા જ થાય છે ૧૬-૧૭

સ રી મનુષ્ય ચતુર્ભંગીવડે સાતમી નરકમા જાય તો જઘન્યત્વ તેમજ ઉત્કૃષ્ટત એ ભવ પૂરે, છે ૧૮

આનતાદિચતુઃકલ્પ્યા સર્વઐવેયકેષુ ચ ।

ચતુર્ભંગ્યોદ્ભવન્ મર્ત્ય. સત્તોત્કર્ષાત્ ભવાન્ સૃજેત્ ॥ ૧૯ ॥

ત્રિદેવેષુ ચતુસ્તત્ર સમુત્પદ્ય નરેષ્વસૌ ।

અવશ્યમન્યપર્યાયમવાપ્નોત્યષ્ટમે ભવે ॥ ૨૦ ॥

વિજયાદિચતુષ્કે ચ ભવાન્ પચેવ પૂરયેત્ ।

ત્રીન્ ભવાન્ નૃષુ મધ્યૌ ચ દ્વૌ ભવૌ વિજયાદિષુ ॥ ૨૧ ॥

જઘન્યસ્ત્વાનતાદિષ્વેતેષુ નિખિલેષ્વપિ ।

ભવાંસ્ત્રીન્મનુજઃ સજ્ઞી સમર્થયેત્ સમુદ્ભવન્ ॥ ૨૨ ॥

યદાનતાદિદેવાનાં નૃભ્ય ણ્વાત્તજન્મનાં ।

નરેષ્વેવોત્પત્તિરિતિ જઘન્યેન ભવાસ્ત્રયઃ ॥ ૨૩ ॥

જઘન્યાઙ્ઞોત્કર્ષતોઽપિ પંચમેઽનુત્તરે નર. ।

ત્રીન્ભવાન્ પૂરયેત્ મોક્ષમવશ્ય યાત્સૌ તત. ॥ ૨૪ ॥

ભવનઘ્યન્તરજ્યોતિષ્કાઘ્યકલ્પદ્વયાવધિ ।

યુગ્મિનો નરતિર્યંચ. પૂરયન્તિ ભવદ્વયમ્ ॥ ૨૫ ॥

‘ આનત ’ વગેરે ચાર દેવલોકમા અને સર્વ ઐવેયકોમા અતુર્ણ ગીવડે ઉત્પન્ન થતો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સાત ભવ કંઠે છે તેમા ત્રણ ભવ દેવગતિના ઠરે છે અને ચાર ભવ મનુષ્યના કંઠે છે આઠમે ભવે અવશ્ય અન્ય પર્યાયને પામે છે ૧૯-૨૦

‘ વિજય ’ આદિ આગ્ને વિષે ઉત્પન્ન થાય તો પાત્ર જ ભન પૂરે છે એમા ત્રણ મનુષ્ય ગતિમા, અને મધ્યના બે વિજય વગેરેમા (પૂરે છે) ૨૧

વળી ‘ આનત ’ વગેરે સર્વ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણ ભવ પૂરે છે કેમકે આનત આદિક દેવો મનુષ્યમાથી જ ઉત્પન્ન થઈ પાછે. જન્મ પણ મનુષ્યમા જ લે છે અને તેથી એના જઘન્યથી ત્રણ ભવ થાય છે ૨૨-૨૩

પાત્રમા અનુત્તરવિમાનમા રહેલો મનુષ્ય જઘન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ પણ ત્રણ ભવ પૂરે છે પછી તે અવશ્ય મોમે જાય છે ૨૪

યુગલિક મનુષ્ય અને તિર્યંચો ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ અને પહેલા બે દેવલોક

જઘન્યાદુત્કર્ષતોઽપિ યુગ્મિનાં યત્સુધાશિષુ ।
 ઉત્પન્નાનાં પુનરપિ સ્યાદુત્પત્તિર્ન યુગ્મિષુ ॥ ૨૬ ॥
 રત્નપ્રભાયાં ભવનાધિપતિવ્યન્તરેષ્વપિ ।
 અસંજ્ઞી પર્યાપ્તિર્યગ્ ભવયુગ્મં સમર્થયેત્ ॥ ૨૭ ॥
 યદસ્ય નરકે સ્વર્ગે ચોત્પન્નસ્ય તત. પુન ।
 અસંજ્ઞિતિર્યજ્જૂત્પત્તિર્ભવે નાનન્તરે ભવેત્ ॥ ૨૮ ॥
 ભવનવ્યન્તરજ્યોતિ.સહસ્રારાન્તનાકિન ।
 આથપદ્મનરકોત્પન્નનારકાશ્ચ સમેઽપ્યમી ॥ ૨૯ ॥
 ઉત્પદ્યમાના પર્યાપ્તસંજ્ઞિતિર્યગ્નરેષુ વૈ ।
 પૂરયન્તિ ભવાનષ્ટ પ્રત્યેક તત્ર ભાવના ॥ ૩૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 કશ્ચિદ્ભવનપત્યાદિક્ષયુસ્વૈકાન્તરમુદ્ભવન્ ।
 ચતુર્વારં હિ પર્યાપ્તસંજ્ઞી તિર્યગ્નરો ભવેત્ ॥ ૩૧ ॥
 તત સ તિર્યગ્ મર્ત્યો વા નાપ્નુયાન્નવમે ભવે ।
 પૂર્વોક્તભવનેશાદિભાવ તાદૃક્સ્વભાવત ॥ ૩૨ ॥

સુધી ૧ ભવ પૂરે છે કેમકે જઘન્યત તેમજ ઉત્કૃષ્ટત યુગ્મીઆઓની, દેવગતિમાથી કરી
 યુગ્મીઆમા ઉત્પત્તિ થતી નથી ૨૫-૨૬

અમ ત્રી પર્યાપ્ત તિર્યચ, રત્નપ્રભામા તેમજ ભવનપતિ અને વ્યન્તરમા પણ બે ભવ
 પૂરે છે કેમકે નરક અને સ્વર્ગમા ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી, એમની, ત્યાથી અનન્તરભવમા
 પુન અસંજ્ઞી તિર્યચમા ઉત્પત્તિ થતી નથી ૨૭-૨૮

ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક તથા સહસ્રારદેવલોક સુધીના દેવો, અને પહેલી છ
 નરકમા ઉત્પન્ન થયેલા નારકીઓ-એ સર્વે પર્યાપ્તસંજ્ઞી તિર્યચ અને મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થાય
 તે દરેક આઠ ભવ પૂરે છે ૨૯-૩૦

એમા ભાવના આ પ્રમાણે છે —કેમકે ભવનપતિ આદિકે અવીને જો એકાતરે ઉત્પન્ન
 થાય તે ચારવાર પર્યાપ્તસંજ્ઞી તિર્યચ અથવા મનુષ્ય થાય. પછી તે તિર્યચ અથવા મનુષ્ય
 નવમે ભવે પૂર્વોક્ત ભવનપતિ આદિકનો ભવ પામે નહિ કેમકે એનો એવો સ્વભાવ છે
 ૩૧-૩૨

સંક્ષિપ્તપર્યાપ્તિર્થક્ષુ સત્તમક્ષિતિનારકાઃ ।
 પૂરયન્તિ ભવાન્ પદ્ યેઽનુકૃષ્ટસ્થિતિશક્તિનઃ ॥ ૩૩ ॥
 ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિયુક્તાસ્તુ સત્તમક્ષિતિનારકાઃ ।
 તેપૂત્કર્પાજ્ઞાયમાનાઃ સ્યુશ્ચતુર્ભવપૂરકાઃ ॥ ૩૪ ॥
 આનતાદિસ્વશ્ચતુષ્કસર્વગ્રેવેયકામરાઃ ।
 ઉત્પદ્યમાના ઉત્કર્પાન્નૃપુ પદ્ભવપૂરકાઃ ॥ ૩૫ ॥
 મનુષ્યેપૂત્પદ્યમાનાઃ વિજયાદિવિમાનગાઃ ।
 મવાંશ્ચતુર ઉત્કર્પાત્ પૂરયન્તિ નિરન્તરમ્ ॥ ૩૬ ॥
 જઘન્યતસ્ત્વાનતાદિદેવા દ્વિભવપૂરકાઃ ।
 યતશ્ચ્યુતાનામેતેર્પા નોત્પત્તિર્મનુજાન્વિના ॥ ૩૭ ॥
 ઉત્કર્ષતો જઘન્યાઞ્ચ સુરાઃ સર્વાર્થસિદ્ધિજાઃ ।
 મનુષ્યેષુ સમુત્પદ્ય પૂરયન્તિ ભવદ્વયમ્ ॥ ૩૮ ॥
 મવનવ્યન્તરજ્યોતિઃસૌધર્મેશાનનાકિનઃ ।
 પૃથિવ્યન્તરુપૂત્પદ્યમાના દ્વિભવપૂરકા ॥ ૩૯ ॥
 જઘન્યાદુત્કર્ષતોઽપિ ભૂયોઽપ્યુત્પત્ત્યસમ્ભવાત્ ।
 તેર્પા નિર્ગત્ય પૃથ્વ્યાદેર્ભવનેશાદિનાકિષુ ॥ ૪૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અનુકૃષ્ટ એટલે જઘન્ય સ્થિતિવાળા સાતમી નારકીના છવે સંક્ષિપ્તપર્યાપ્તિર્થક્ષુને વિષે છ ભવ પૂરે છે પણ જેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા છે એઓ તેા ચાર ભવ પૂરે છે ૩૩-૩૪

‘આનત’ વગેરે ચાર દેવલોકમાં અને સર્વ ગ્રેવેયકોના દેવો મનુષ્યગતિમાં આવી ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ પૂરે છે ૩૫

‘વિજય’ આદિ વિમાનમાં રહેલા દેવો મનુષ્યગતિ પામીને, નિરન્તર ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ પૂરે છે ૩૬

‘આનત’ વગેરેના દેવો જઘન્યત બે ભવ પૂરે છે, કેમકે ત્યાથી અથવા ત્યારે એમને મનુષ્યગતિ શિવાય બીજી કોઈ ગતિ નથી ૩૭

‘સર્વાર્થસિદ્ધ’ મા ઉત્પન્ન થયેલા દેવો મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ ઉત્કર્ષત તેમજ જઘન્યત બે ભવ પૂરે છે ૩૮

ભવનપાનિ, વ્યન્નગ, વ્યોતિષ્ઠ, સૌધર્મ અને ઇશાનદેવલોકના દેવો પૃથ્વી, અપ્ અને

વાયુતેજઃકાયયોસ્તુ દેવાનાં ગત્યસમ્ભવાત્ ।
 તદીયો ભવસવેધો નાત્ર પ્રોવતો જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૪૧ ॥
 અસંજ્ઞિસંજ્ઞિતિર્યંચો નરા સંજ્ઞિન એવ ચ ।
 અસંખ્યાયુર્નૃતિર્યક્ષુ પૂરયન્તિ ભવદ્વયમ્ ॥ ૪૨ ॥
 યુગ્મિનાં નૃતિરશ્વાં યદ્વિપદ્યાનન્તરે ભવે ।
 ગતિર્દેવગતાવેવ ભગવદ્ગિર્નિરૂપિતા ॥ ૪૩ ॥
 મૂકાયિકોઽમ્ભોઽમ્નિવાયુષ્વેકાન્તરે પરિભ્રમન્ ।
 ભવાનસંખ્યાન્ પ્રત્યેકમનુકૃષ્ટસ્થિતિ સૃજેત્ ॥ ૪૪ ॥
 એવમમ્બુકાયિકોઽપિ પ્રત્યેક દમામ્નિવાયુષુ ।
 ઉત્પદ્યમાનોઽસંખ્યેયાન્ ભવાનુત્કર્ષત સૃજેત્ ॥ ૪૫ ॥
 વહ્નિકાયોઽપિ પૃથ્વ્યમ્બુકાયિષ્વેકાન્તર ભવાન્ ।
 કુર્યાદસંખ્યાનનિલોઽપ્યેવ પૃથ્વ્યમ્બુવહ્નિષુ ॥ ૪૬ ॥
 તથા દમામ્ભોઽગ્નિમરુતઃ પ્રત્યેક ચ વનસ્પતૌ ।
 ભવાનસંખ્યાન્ કુર્વન્તિ જાયમાના નિરન્તરમ્ ॥ ૪૭ ॥

વનસ્પતિમા ઉત્પન્ન થાય તો એ ભવ પૂરે છે, કેમકે પૃથ્વીકાય વગેરેમાંથી નીકળ્યા પછી, એઓની, જઘન્યથી તેમજ ઉત્કર્ષથી પણ, ભવનપતિ આદિ દેવોમાં ઉત્પત્તિ થવાનો મ ભવ નથી ૩૬-૪૦

વળી વાયુકાયમા કે અગ્નિકાયમા દેવોની ગતિ નથી થતી માટે એનો ભવ વેધ કહ્યો નથી ૪૧

અમ ત્રી અને સ ત્રી-એમ બેઉ પ્રકારના તિર્યંચો અને કૃષ્ણ મ રીજ મનુષ્યો અમ પચ આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચને વિષે એ ભવ પૂરે છે કારણ કે યુગ્મી મનુષ્ય અને તિર્યંચોની, મૃત્યુનાદ અનન્તર ભવમા દેવગતિજ થાય છે એમ ભગવાનનુ વચન છે ૪૨-૪૩

પૃથ્વીકાયનો જીવ જઘન્ય સ્થિતિમા એકાતરે જળ, અગ્નિ અને વાયુકાયમા પરિભ્રમણ કરતો દરેકની અદર અસંખ્ય ભવ કરે છે ૪૪

એ જ પ્રમાણે અપ્કાયનો જીવ પણ પૃથ્વીકાય, અગ્નિકાય અને વાયુકાય એમ દરેકની અદર ઉત્પન્ન થયો થકો ઉત્કૃષ્ટત અસંખ્યાત ભવ કરે છે ૪૫

તેમજ અગ્નિકાય એકાતરે પૃથ્વીકાય અને અપ્કાયમા ભમતો થકો, અને વાયુકાય પાત્રી પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને અગ્નિકાયમા ભમતો થકો અસંખ્ય ભવ કરે છે ૪૬

एवं वनस्पतिरपि पृथिव्यादिचतुष्टये ।

प्रत्येकमुत्पद्यमान- कुर्यादसंख्यकान् भवान् ॥ ४८ ॥

वनस्पતિકાચિકેષૂત્પદ્યમાનો વનસ્પતિઃ ।

भवाननन्तान् कुर्वीत निरन्तर परिभ्रमन् ॥ ४९ ॥

प्रत्येकमुत्पद्यमानाः पृथिव्यादिषु पंचसु ।

भवान् सख्यान विदधति प्रत्येक विकलेन्द्रियाः ॥ ૫૦ ॥

પ્રત્યેકં વિકલેષ્વેવ પંચભૂકાચિકાદય ।

પ્રત્યેકમુત્પદ્યમાના સંખ્યેયભવપૂરકા, ॥ ૫૧ ॥

વિકલાક્ષેષુ સંખ્યેયાન્ સર્વેઽપિ વિકલેન્દ્રિયા ।

भवान् विदध्यु- प्रत्येक जायमानाः परस्परम् ॥ ૫૨ ॥

पूर्वोक्तायुश्चतुर्भ्यां ज्येष्ठायुरुपलक्षिते ।

भगव्रये भवानष्टौ कुर्यु- सर्वे क्षमादयः ॥ ૫૩ ॥

તથાહિ । પૃથ્વીકાચિક ઉત્કૃષ્ટાયુષ્ક ઉત્કૃષ્ટજીવિષુ ।

अप्कायिकेषूत्कर्षेणोद्भवेद्वारचतुष्टयम् ॥ ૫૪ ॥

વળી પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગ્નિકાય, અને વાયુકાય એ દરેક નિરન્તર વનસ્પતિકાયમા ઉત્પન્ન થના રહી અસંખ્યાત ભવો કરે છે ૪૭

એ જ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયનો છવ પણ પૃથ્વીકાય આદિ ચારેમાના પ્રત્યેકમા ઉત્પન્ન થઇ અસંખ્યભવ કરે છે ૪૮

વનસ્પતિકાય વળી વનસ્પતિકાયના જ ઉત્પન્ન થઇ નિરન્તર પરિભ્રમણ કરતો અનન્ત ભવ કરે છે ૪૯

પૃથ્વીકાય આદિ પાચેમા ઉત્પન્ન થતો વિકલેન્દ્રિય છવ મ ખ્યાત ભવ કરે છે ૫૦

પૃથ્વીકાય આદિ પાચેમાનો દરેક પણ વિડલેન્દ્રિયની અદર ઉત્પન્ન થઇ સંખ્યાત ભવ કરે છે ૫૧

સર્વ વિકલેન્દ્રિયો વળી વિકલેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થઇ મ ખ્યાત ભવો કરે છે ૫૨

પૂર્વોક્ત આયુની ચતુર્ભંગીની અદર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા ત્રણ ભાગમા પૃથ્વીકાય આદિ છવો આઠ ભવ કરે છે ૫૩

તે આ પ્રમાણે —

एवमेकान्तरं वारानुत्पद्य चतुरस्तत ।

अवश्यमन्यपर्याय लभते नवमे भवे ॥ ५५ ॥

उत्कृष्टायुर्भूमिकायोऽनुत्કृष्टायुष्कवारिषु ।

उत्पद्यमानोऽप्युत्कर्षान्नवानष्टैव पूरयेत् ॥ ५६ ॥

एवं भूकायिकोऽनुत्કृष्टायुरुत्કृष्टजीविषु ।

उन्नवन्नम्बुપૂત્કર્પાત્ સ્યાદષ્ટભવપૂરક ॥ ૫૭ ॥

अष्कायादिनामपीत्थ विकलानां च भाव्यताम् ।

भवाष्टकात्मा संवेधो ज्येष्ठायुर्भंगकप्रये ॥ ५८ ॥

अनुत्કृष्टાયુર્ણ ત્વેર્ણ સ્યાદનુત્કૃષ્ટજીવિષુ ।

સંવેધ પ્રાપ્ત એવાસહ્યસંહ્યભવાત્મક ॥ ૫૯ ॥

પૃથ્વ્યાદીનામ્ અસહ્યભવાત્મકઃ વિકલાનામ્ સહ્યભવાત્મક ઇતિ ॥

ક્ષમાદયો વિકલાશ્ચાશ્ર જઘન્યતો ભવદ્વયમ્ ।

કુર્યુઃ જ્યેષ્ઠકનિષ્ઠાયુરૂપે ભંગચતુષ્ટયે ॥ ૬૦ ॥

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અપકાયની અદર ઉત્કૃષ્ટત આર વાર ઉત્પન્ન થાય છે ૫૪

એવી રીતે એકાદરે આર વાર ઉત્પન્ન થઇને ત્યાથી નવમે ભવે અવશ્ય અન્ય પર્યાય પ્રાપ્ત કરે છે ૫૫

ઉત્કૃષ્ટઆયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાય જઘન્ય આયુષ્યવાળા અપકાયની અદર ઉત્પન્ન થઇને પશ્ચ ઉત્કૃષ્ટત આઠ ભવ પૂરે છે ૫૬

એજ પ્રમાણે જઘન્ય આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અપકાયની અદર ઉત્પન્ન થઇને ઉત્કૃષ્ટત આઠ ભવ પૂરે છે ૫૭

એવી રીતે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા ત્રણે ભાગાની અદર અપકાય વગેરેનો અને વિકલેન્દ્રિયોનો સુદા આઠ ભવ સભધી ભવસ વેધ જાણી લેવો ૫૮

વળી જઘન્યઆયુષ્યવાળાઓનો, જઘન્ય આયુષ્યવાળાઓની અદર, પૂર્વે કદા પ્રમાણે અસ ખ્યાત ભવરૂપ તેમજ સ ખ્યાત ભવરૂપ ભવસ વેધ હોય છે ૫૯

એટલે કે પૃથ્વીકાય આદિકનો અસ ખ્યાત ભવરૂપ, અને વિકલેન્દ્રિયોનો સ ખ્યાત ભવરૂપ ભવસ વેધ હોય છે

ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આયુરૂપ ચારે ભાગાઓની અદર, પૃથ્વીકાય વગેરે અને વિકલેન્દ્રિયો સુદા જઘન્યત એ ભવ કરે છે ૬૦

યુગ્મિવર્જાશ્ચ મનુજાસ્તિર્યચઃ સહ્યસજ્જિનઃ ।
 પ્રત્યેકં જાયમાના. સ્યુર્મિથોઽષ્ટભવપૂરકા. ॥ ૬૧ ॥
 જઘન્યોત્કૃષ્ટાયુરુત્થચતુર્ભંગ્યામપિ સ્ફુટમ્ ।
 ભવાન્ કૃત્વાષ્ટ નવમે તેઽન્યં પર્યાયમાપ્નુયુઃ ॥ ૬૨ ॥
 તથૈવ એવ પૃથ્વ્યાદિપંચકે વિકલત્રયે ।
 જાયમાનાશ્ચતુર્ભંગ્યાં કુર્યુઃ પ્રત્યેકમષ્ટ તાન્ ॥ ૬૩ ॥
 તથા ક્ષમાયા. સવિકલાસ્તિર્યક્તુ સહ્યસજ્જિષુ ।
 નૃષ્વયુગ્મિષુ ચોત્પદ્યમાના ભગચતુષ્ટયે ॥ ૬૪ ॥
 પૂરયન્તિ ભવાનઘૌ સં ચ પૃથ્વ્યાદિકોઽસુમાન્ ।
 નરતિર્યગ્ભવાત્તસ્માન્ન પૃથ્વ્યાદિત્વમાપ્નુયાત્ ॥ ૬૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 જઘન્યાદુત્કર્ષતોઽપિ મનુષ્યા પવનાગ્નિષુ ।
 ઉત્પદ્યમાના દ્વાવેવ પૂરયન્તિ ભવૌ ખલુ ॥ ૬૬ ॥
 યતો હિ પવનાગ્નિભ્ય ઉષ્ઘૃતાનાં શરીરિણામ્ ।
 અનન્તરભવે નૈવ નરેષુત્પત્તિસમ્ભવઃ ॥ ૬૭ ॥

યુગ્મી શિવાયના મનુષ્યો, તથા મહી અને અસહી તિર્યચો દરેક ઉત્પન્ન થઇને
 ૫૨૫૨ આઠ ભવ પૂરે છે ૬૧

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુથી થતી ચોક્ષગીની અદર પાશુ તેઓ આઠ ભવ કરીને
 નવમે ભવે ચોક્ષસ અન્યપર્યાય પામે છે ૬૨

વળી એઓ દરેક, પૃથ્વીકાય આદિ પાત્રમા તેમજ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોમા ઉત્પન્ન થયાથકા
 ચોક્ષગીની અદર આઠ ભવ કરે છે ૬૩

વળી વિકલેન્દ્રિય મહિત પૃથ્વીકાય આદિકા, સહી અને અસહી તિર્યચોમા તેમજ
 યુગ્મી શિવાયના મનુષ્યોમા ઉત્પન્ન થઇ ચાર ભાગાઓની અદર આઠ ભવ પૂરે છે અને
 એ પૃથ્વી આદિક છવ એ મનુષ્ય અને તિર્યચના ભવથી પૃથ્વીત્વ આદિ પામતો
 નથી ૬૪-૬૫

મનુષ્યો વાઉકાય અને અગ્નિકાયને વિષે ઉત્પન્ન થતા થકા ઉત્કૃષ્ટત તેમજ જઘન્યત
 જેજ ભવ પૂરે તે ઠેમકે વાયુકાય અને અગ્નિકાયથી નીકળેલા પ્રાણીઓને અનન્તર ભવમા
 મનુષ્યગતિ પામવી અસભ્ય છે ૬૬-૬૭

યથોક્તાનામથ ભવસવેધાના યથાગમમ્ ।

કાલમાન વિનિશ્ચેતુમામ્નાયોઽયં વિતન્યતે ॥ ૬૮ ॥

જઘન્યાદાન્તર્મુહૂર્ત્તામુત્કર્પાત્પૂર્વકોટિકામ્ ।

સ્થિતિં વિશ્રદ્યાતિ તિર્યગ્ નરકેષ્વશ્વિલેષ્વપિ ॥ ૬૯ ॥

તાવદાયુર્યુતેષ્વેતિ તેભ્યો મૃત્વાપિ નારકાઃ ।

સહસ્રારાન્તદેવેષ્વપ્યસૌ તાદક્ષ્ણિતિર્વ્રજેત્ ॥ ૭૦ ॥

દેવાસ્તેઽપીદશાયુષ્કેષ્વેષ્વાયાન્તિ તતશ્ચ્યુતાઃ ।

અસંખ્યજીવી તિર્યમ્તુ યાતીશાનાન્તનાકિપુ ॥ ૭૧ ॥

નરો માસપૃથક્સ્વાયુર્ધર્મા યાતિ જઘન્યત ।

વશાદિષુ દમાસુ પદસુ વર્ષપૃથક્સ્વજીવિત ॥ ૭૨ ॥

ઉત્કર્પાત્પૂર્વકોઢ્યાયુર્યાત્યસૌ દમાસુ સસસુ ।

આયાન્ન્યુક્તસ્થિતિષ્વેવ નૃપૂન્તનારકા અપિ ॥ ૭૩ ॥

ના જઘન્યાત્ માસપૃથક્સ્વાયુરાસ્વર્દય વ્રજેત્ ।

ઊર્ધ્વં સ્વપ્નપૃથક્સ્વાયુર્યાતિ યાવદનુત્તરાન્ ॥ ૭૪ ॥

હવે ઉક્ત ભવસવેધોનુ આગમોક્ત કાળમાન નિશ્ચિત કરવા માટે નીચે પ્રમાણે આમ્નાય કહીએ છીએ — ૬૮

જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની મિથાતને ધારણ કરનારો તિર્યચ મર્વ નરકોમા જાય છે ૬૯

એવી સ્થિતિવાળો નારકી ત્યાથો મૃત્યુ પામીને તેટલા આયુષ્યવાળા સહસ્રાર દેવલોકોમા જાય છે ૭૦

ત્યાથી અવેલા એ દેવો પણ એટલાજ આયુષ્યવાળી દેવગતિ પામે છે અને અસંખ્ય આયુષ્યવાળો તિર્યચ તો ઈશાન સુધીના દેવોમા જાય છે ૭૧

પૃથક્ત્વમાસના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય જઘન્યત ‘ ધમ્મા ’ નામની નરકને વિષે જાય છે પૃથક્ત્વવર્ષના આયુષ્યવાળો વગી વર્ષાદિક છ નારકીઓમા જાય છે ૭૨

કોડપૂર્વના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સાતે નરકોમા જાય છે અને એટલા આયુષ્ય વાળા નારકો ઉક્તસ્થિતિવાળી મનુષ્યગતિ પ્રાપ્ત કરે છે ૭૩

પૃથક્ત્વમાસના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ બે દેવલોક સુધી જાય છે અને પૃથક્ત્વ વર્ષના આયુષ્યવાળો છેક અનુત્તર વિમાન સુધી જાય છે ૭૪

ઉત્કર્ષાન્તુ ત્રિપલ્યાયુઃ સ્વદ્વય યાવદેતિ સ ।
 ऊर्ध्वं ततः पूर्वकोट्यायुष्क एव स गच्छति ॥ ૭૫ ॥
 તિર્યક્ યુગ્મિનૃતિર્યક્તુ ત્વન્તર્મુહૂર્ત્તજીવિત્ ।
 गच्छेज्जघन्यतो मासपृथक्त्वायुर्नर पुनः ॥ ૭૬ ॥
 ઉત્કર્ષત. પૂર્વકોટિમાનાયુષ્કાવુભાવપિ ।
 असख्यायुर्नृतिर्यच्छूत्पद्येते नाधिकायुषौ ॥ ૭૭ ॥
 ઉન્તશેષાણાં તુ પૂર્વાપરયોર્ભવયો સ્થિતિઃ ।
 गुरुलघुश्च ज्ञेया तज्ज्येष्टान्यायुरपेक्षया ॥ ૭૮ ॥
 એવ ચ વિવક્ષિતભવપ્રાપ્યભવયો પરમાં સ્થિતિમ્ ।
 लघ्वीं वा भवसंख्यां च जघन्यां वा गरीयसीम् ॥ ૭૯ ॥
 સ્વયં વિભાઢ્ય નિષ્ટંક્ય વિવક્ષિતશરીરિણામ્ ।
 भवसंवेधकालस्य मानं ज्येष्टमथावरम् ॥ ૮૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 યથા ગરિષ્ઠાયુષ્કસ્ય મનુષ્યસ્પાદિમક્ષિતૌ ।
 उत्कृष्टायुर्नारकत्वं लभमानस्य चासकृत् ॥ ૮૧ ॥

ત્રણ પન્થોપમના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટો એ દેવલોક સુધી જાય છે એનાથી ઉપર તો કોડપૂર્વતુ આયુષ્ય હોય એજ જાય છે ૭૫

અન્તર્મુહૂર્ત્તના આયુષ્યવાળો તિર્યચ, અને જઘન્યત પૃથક્ત્વભાસના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય યુગ્મી મનુષ્યની કે તિર્યચની ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે ૭૬

વળી ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વના આયુષ્યવાળા-એ જેઝાને અસ જ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્યની કે તિર્યચની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે એથી અધિક આયુષ્યવાળાની એ ગતિ નથી ૭૭

ગાફી રહેલાઓની પૂર્વાપર જેઠ લયોની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ એઓના ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આયુષ્યની અપેક્ષાએ જાણવી ૭૮

વળી એજ પ્રમાણે વિવક્ષિતલવની અને પ્રાપ્ત થનારા લવની ઉત્કૃષ્ટ તેમજ જઘન્ય સ્થિતિ, તથા ઉત્કૃષ્ટ તેમજ જઘન્ય લવમ જ્યા સ્વય જાણી લઇને, વિવક્ષિત પ્રાણીઓના લવમ વેધના કાળતુ જ્યેષ્ઠ તેમજ કનિષ્ઠ માન ધારી લેવુ ૭૯-૮૦

જેમકે, પહેલી નરકમા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળુ નરકત્વ પામેલા ઉત્કૃષ્ટ-આયુષ્યવાળા મનુ

ઉત્કૃષ્ટો ભવસવેધકાલ સંકલિતો ભવેત્ ।
 ચતુ પૂર્વકોટિયુક્તચતુ સાગરસમિત ॥ ૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 દ્વયોરુત્કૃષ્ટાયુપોસ્તુ સંવેધ. સ્યાજ્જઘન્યત. ।
 પૂર્વકોટિસમધિકસાગરોપમસંમિત ॥ ૮૩ ॥
 ઉત્કૃષ્ટાયુર્નરલઘુસ્થિતિનારકયો ગુરુ. ।
 સોઽબ્દાયુતચતુષ્કાઢ્યં પૂર્વકોટિચતુષ્ટયમ્ ॥ ૮૪ ॥
 ઉત્કૃષ્ટાયુર્નરલઘુસ્થિતિનારકયો લઘુ ।
 સંવેધોઽબ્દાયુતયુતપૂર્વકોટિમિતો મતઃ ॥ ૮૫ ॥
 જઘન્યાયુર્નરોત્કૃષ્ટસ્થિતિનારકયોઃ ગુરુ ।
 ચતુર્માસપૃથક્ત્વાઢ્ય સ સ્યાદ્વાર્ધિચતુષ્ટયમ્ ॥ ૮૬ ॥
 જઘન્યાયુર્નરોત્કૃષ્ટજીવિનારકયો લઘુ ।
 એકમાસપૃથક્ત્વાઢ્યવાર્ધિમાનો ભવત્યસૌ ॥ ૮૭ ॥
 ઉત્કૃષ્ટો ભવસવેધો જઘન્યજીવિનો દ્વયોઃ ।
 ચતુર્માસપૃથક્ત્વાઢ્ય વર્ષાયુતચતુષ્ટયમ્ ॥ ૮૮ ॥

પ્યનો ઉત્કૃષ્ટ ભવસ વેધકાળ ચાર કોડપૂર્વ અને ચાર સાગરોપમનો હોય છે ૮૧-૮૨

બન્ને ગતિના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાઓનો સ વેધકાળ જઘન્યત એક કોડપૂર્વ અને એક સાગરોપમનો છે ૮૩

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને જઘન્યસ્થિતિવાળા નારકનો ઉત્કૃષ્ટ ભવસ વેધકાળ ચારકોડપૂર્વ અને ચાલીશહજાર વર્ષનો છે ૮૪

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને જઘન્યસ્થિતિવાળા નારકનો જઘન્ય ભવસ વેધકાળ કોડપૂર્વ અને દશહજાર વર્ષનો છે ૮૫

જઘન્ય આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નારકનો ઉત્કૃષ્ટ ભવસ વેધકાળ ચાર સાગરોપમ ને પૃથક્ત્વ ચતુર્માસનો છે ૮૬

જઘન્ય આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા નારકનો જઘન્ય ભવસ વેધકાળ એક સાગરોપમ ને પૃથક્ત્વ માસનો છે ૮૭

બેઉ જઘન્યઆયુષ્યવાળા હોય એઓનો ઉત્કૃષ્ટ ભવસ વેધકાળ ચાલીશ હજાર વર્ષ ને પૃથક્ત્વ ચતુર્માસનો છે ૮૮

जघन्यो भवसवेधो जघन्यजीविनोः द्वयोः ।

एकमासपृथक्त्वाद्ध्याः दशवर्षसहस्रकाः ॥ ८९ ॥

यथा वा ज्येष्ठाग्र्युपस्तिरश्चः प्रोद्भवतः सप्तमक्षितौ ।

जघन्यायुष्टयोत्कृष्टा भवसंवेधसंस्थितिः ॥ ९० ॥

चतुःपूर्वकोटियुक्ताः स्युः षट्षष्टिः पयोधयः ।

अल्पायुषोऽन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टययुजोऽस्य ते ॥ ९१ ॥ युग्मम् ॥

यथा वा ज्येष्टायुषां नृणां ज्येष्टायुष्टया सप्तमक्षितौ ।

ज्येष्ठः कालः पूर्वकोट्याढ्यास्त्रयस्त्रिंशदब्धयः ॥ १२ ॥

जघन्यायुर्नृणामल्पायुष्टया सप्तमदितौ ।

जघन्योऽद्दपृथक्त्वाढ्या द्वाविंशतिपयोधयः ॥ ९३ ॥

एव सर्वेषु भंगेषु सर्वेषामपि देहिनाम् ।

विभाव्यो भवसंवेधकालो गुरुर्लघु स्वयम् ॥ ९४ ॥

स्याद् भूयान् विस्तर इति नेह व्यक्त्या विविच्यते ।

पंचमांगे चतुर्विंशशतं भाव्यं तदर्थिभिः ॥ ९५ ॥

મેઉ જાન્ય આયુધવાળા હોય એઓનો જાન્ય ભવસ વેધકાળ દશહજાર વર્ષ ને પૃથ
કલ્પમાસનો છે ૮૬

જન્ય આયુષ્યપણ્યને ઠીને સાતમી નરકમા ઉત્પન્ન થતા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા તિર્થ-
થનો ઉત્કૃષ્ટ સ્વપ્ન વેદકાળ ચારકોડ પૂર્વ ને છાસક માગરોપમનો છે, અને જન્ય આયુષ્ય
વાળાનો સ્વપ્ન વેદકાળ એ મધ્યા ઉપર ચાર અન્તમુહૂર્ત વધારેનો છે ૬૦-૬૧

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યપણાએ કરીને સાતમી નરકમા ઉત્પન્ન થતા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા મનુષ્યને।
ઉત્કૃષ્ટ ભવસ વેધકાળ એક કોઠ પૂર્વ અને તેત્રીશ સાગરોપમના છે ૯૨

અ-પચ્યાયુષ્યપણ્ણાજો કરીને સાતમી નરકમા ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાન્ય આયુષ્યવાળા મનુષ્યને જ્ઞાન્ય લવણ વેધકાળ બાવીશ સાગરોપમ ને પૃથક્ત્વ વર્ષેના છે ૬૩

એ પ્રમાણે સઘળા ભાગાને વિષે, સર્વ પ્રાણીઓનો, ઉત્પદ કે જઘન્ય ભવસ વેધકાળ
સ્વયમેવ મમજી લેવો. ૯૪

બહુ વિસ્તાર થઇ કમ માટે અહિં વ્યક્તિપૂર્વક વિવેચન કરતા નથી માટે જોએ.
વિસ્તારના અર્થી હોય જોજોએ પાચમા અગતુ ચોવીશમુ શતક જોવુ હય.

(જો પ્રમાણે 'ભવસંવેધ' પ્રકરણ સંપૂર્ણ.)

અથાષ્ટનવતેર્જીવભેદાનામુચ્યતે ક્રમાત્ ।
 ક્રમપ્રાપ્તાલ્પવહુતા મહાલ્પવહુતાભિધા ॥ ૧૬ ॥
 ગર્ભજા મનુજા સ્તોકા નાર્યઃ સંખ્યગુણાસ્તતઃ ।
 તામ્યશ્ચ સ્થૂલપર્યાપ્તાગ્નયોઽનુત્તરનાકિન ॥ ૧૭ ॥
 ક્રમાદસંખ્યઘ્નાસ્તેભ્યશ્ચોર્ધ્વગ્રૈવેયકત્રયે ।
 મધ્યત્રયેઽધસ્ત્રયે ચાચ્યુતે ચૈવારણેઽપિ ચ ॥ ૧૮ ॥
 પ્રાણતેઽધાનતે સ્વર્ગે સમુત્પન્નાઃ સુધાશિનઃ ।
 ક્રમેણ સંખ્યેયગુણાઃ સત્તાપ્યેતે નિરૂપિતાઃ ॥ ૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 તતો માઘવતીજાતા મઘાજાતાશ્ચ નારકાઃ ।
 સહસ્રારસુરાસ્તેભ્યો મહાશુક્રસુરાસ્તત ॥ ૧૦૦ ॥
 તેભ્યોઽરિષ્ઠા નૈરયિકાસ્તેભ્યો લાંતકનાકિનઃ ।
 તેભ્યોજનાનારકાશ્ચ વ્રહ્મલોકસુરાસ્તતઃ ॥ ૧૦૧ ॥
 તેભ્ય શૈલાનૈરયિકા માહેન્દ્રત્રિદશાસ્તત ।
 તેભ્ય સનત્કુમારસ્થા વશાનૈરયિકાસ્તત ॥ ૧૦૨ ॥
 તેભ્ય સમુર્જિમનરાસ્તેભ્યશ્ચેશાનનાકિન ।
 ક્રમાદસંખ્યેયગુણાશ્ચતુર્દશાપ્યમી સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦૩ ॥ કલાપકમ્ ॥

હવે સ માગી જીવોની મહા અલ્પબહુતા વિષે (દ્વાર ૩૭ સુ)

અહિં, જીવના અઘ્રાણુ લેદમા કયા અલ્પ અને કયા બહુ છે એ સ બ ધી વિવેચન કરે છે ૬૬
 સૌથી અ પ ગર્ભ ~ મનુષ્યો છે એનાથી મ ખ્યગણી સ્ત્રીઓ છે અને એનાથી સ ખ્ય
 ગણા અનુક્રમે સ્થૂલપર્યાપ્ત અગ્નિકાચના જીવો અને અનુત્તર વિમાનના દેવો છે ૬૭

એઓથી મ ખ્યગણા અનુક્રમે, ત્રણ ઉર્વઐવેયકોના, ત્રણ મધ્ય ઐરેયકોના, ત્રણ અધો
 ઐવેયકોના, અચ્યુત દેવલોકના, આરણ દેવલોકના, પ્રાણુત દેવલોકના અને આનતદેવલોકના
 દેવો છે ૬૮-૬૯

એઓથી અસ ખ્યેયઅસ ખ્યેયગણા અનુક્રમે નીચે પ્રમાણેના ચૌદ છે —

માઘવતીના નારકો, મઘાના નારકો, સહસ્રારના દેવતા, મહાશુક્રના દેવતા, અરિષ્ઠાના
 નારકો, લાંતકના દેવતા, અજનાના નારકો, બ્રહ્મલોકના દેવતા, શૈલાના નારકો, માહેન્દ્રદેવ
 લોકના દેવો, સનતકુમારના દેવો, વશાના નારકો, સમુર્જિમ મનુષ્યો અને ઇશાનદેવલોકના
 દેવો ૧૦૦-૧૦૩

ईशानस्थसुरेभ्यस्तदेव्यः संख्यगुणास्ततः ।
 सौधर्मदेवास्तदेव्यस्तेभ्यः संख्यगुणाः स्मृताः ॥ १०४ ॥
 असंख्येयगुणास्तेभ्यो भवनाधिपनाकिनः ।
 भवनाधिपदेव्यश्च तेभ्यः संख्यगुणाधिकाः ॥ १०५ ॥
 ताभ्योऽसंख्यगुणा प्रोक्ताः प्रथमक्षितिनारकाः ।
 तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः पुर्मांसः पक्षिणः स्मृताः ॥ १०६ ॥
 पक्षिणयोऽथ स्थलचरास्नસ્त्रिष्योऽम्बुचरा अपि ।
 अम्बुचर्यो व्यन्तराश्च व्यन्तर्यो ज्योतिषामरा ॥ १०७ ॥
 ज्योतिष्કદેવ્યઃ સ્થલચરક્લીવાઃ સ્થલપયશ્ચરાઃ ।
 નપુંસકા એવ તતઃ પર્યાપ્તાશ્ચતુરિન્દ્રિયાઃ ॥ ૧૦૮ ॥
 ક્રમેણ સંખ્યેયગુણા પક્ષિણયાયાશ્ચયોદશ ।
 તતઃ પર્યાપ્તપંચાક્ષા અધિકાઃ સંઙ્ગસજ્જિનઃ ॥ ૧૦૯ ॥ વિશેષકમ્ ॥
 તેભ્યઃ પર્યાપ્તકા દ્વયજ્ઞા પર્યાપ્તાસ્ત્રીન્દ્રિયાસ્તતઃ ।
 ક્રમાદ્વિશેષાભ્યધિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પરમેશ્વરૈઃ ॥ ૧૧૦ ॥

વળી ઇશાન દેવલોકના દેવોથી, એઓની દેવીઓ મ ખ્યાતગણી છે એઓથી મ ખ્યાત
 ગણા સૌધર્મના દેવો છે, એઓથી મ ખ્યાતગણી એમની દેવીઓ છે એઓથી અમ ખ્યગણા
 ભવનપતિના દેવો છે અને એઓથી મ ખ્યાતગણી એમની દેવીઓ છે ૧૦૪-૧૦૫

એથી અમ ખ્યગણા પહેલી નરકના નારકો છે અને એથી પણ અમ ખ્યગણા નર-
 પક્ષીઓ છે ૧૦૬

વળી પક્ષિણીઓ, સ્થળચરો અને સ્થળચરીઓ, જળચર અને જળચરીઓ, વ્યન્તરો
 અને વ્યન્તરીઓ, જ્યોતિષીદેવો અને દેવીઓ, નપુમકવેદી જેચર-સ્થળચર અને જળચર,
 અને પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયો—આ તેરે અનુક્રમે મ ખ્યાતમ ખ્યાતગણા છે અને એઓથી અધિક
 મ સ્ત્રી અને અસ સ્ત્રી પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિયો છે ૧૦૭-૧૦૮

એઓથી અધિક પર્યાપ્ત એષ્ટિન્દ્રિયો છે, અને એઓથી વળી અધિક પર્યાપ્ત ત્રેપ્તિન્દ્રિયો
 છે ૧૧૦

તેભ્યોઽપર્યાપ્તપંચાક્ષા અસંખ્યેયગુણાસ્તતઃ ।

અપર્યાપ્નાશ્ચતુર્ચિદ્વીન્દ્રિયાઃ સ્યુરધિકાધિકા ॥ ૧૧૧ ॥

તેભ્યઃ પ્રત્યેકપર્યાપ્તા દ્વિમાઃ પર્યાપ્તકાસ્તતઃ ।

નિગોદા વાદરા સ્થૂલપૃષ્ઠ્યમ્બુમરુતોઽપિ ચ ॥ ૧૧૨ ॥

સ્થૂલાપર્યાપ્તકા અગ્નિપ્રત્યેકદ્રુનિગોદકાઃ ।

પૃથ્વીજલવાયવશ્ચ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તવહન્ય ॥ ૧૧૩ ॥

પર્યાપ્તપ્રત્યેકદ્રુમાદયો દ્વાદશાપ્યસંખ્યગુણાઃ ।

ક્રમતસ્તતશ્ચ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તા દમામ્બુવાયવોઽન્યધિકા ॥૧૧૪॥વિશેષકમ્

તતશ્ચ સંખ્યેયગુણા પર્યાપ્તસૂક્ષ્મવહન્યઃ ।

તતઃ પર્યાપ્તસૂક્ષ્મક્ષમામ્બોઽનિલા અધિકાધિકા ॥ ૧૧૫ ॥

અસંખ્યઘ્નાસ્તતોઽપર્યાપ્તકસૂક્ષ્મનિગોદકાઃ ।

તતઃ સંખ્યગુણાઃ પર્યાપ્તકાઃ સૂક્ષ્મનિગોદકાઃ ॥ ૧૧૬ ॥

ક્રમાત્તતોઽનન્તગુણાશ્ચત્વારોઽમી અભવ્યકાઃ ।

અષ્ટસમ્યક્ત્વાશ્ચ સિદ્ધાઃ સ્થૂલપર્યાપ્તભૂરુહઃ ॥ ૧૧૭ ॥

એએથી અપર્યાપ્ત ૫ એન્દ્રિયો અસ ખ્યગણા છે અને એએથી અધિકઅધિક અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયો ત્રિઇન્દ્રિયો અને એઇન્દ્રિયો છે ૧૧૧

એએથી અસ ખ્યઅસ ખ્યગણા અતુકમે નીચેના બાર છે, પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનરુપતિકાય, પર્યાપ્ત બાદર નિગોદ, બાદર-પૃથ્વી અપ્ અને વાયુ, સ્થૂળ અપર્યાપ્ત અગ્નિકાય-પ્રત્યેકવનરુપ તિકાય-નિગોદ-પૃથ્વીકાય અપ્કાય વાઉકાય, અને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અગ્નિકાય વગી એએથી અધિક સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત એવા પૃથ્વીકાય-અપ્કાય વાઉકાય છે ૧૧૨-૧૧૪

વગી એએથી સ ખ્યાતગણા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય છે એએથી અધિકઅધિક પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-વાયુકાય છે ૧૧૫

એએથી અસ ખ્યગણા અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ નિગોદ છે અને એએથી સ ખ્યાતગણા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ છે ૧૧૬

એથી અનન્ત અનન્તગણા અતુકમે અલબ્ધો, સમકિતથી પડેલા, સિદ્ધો, અને બાદર પર્યાપ્ત વનરુપિ છે ૧૧૭

તેભ્યશ્ચ વાદરા પર્યાપ્તિકાઃ સ્યુરોઘતોઽધિકાઃ ।

સ્થૂલાપર્યાપ્તિતરવસ્તતોઽસંખ્યગુણા સ્મૃતાઃ ॥ ૧૧૮ ॥

અપર્યાપ્તા વાદરા સ્યુસ્તેભ્યો વિશેષતોઽધિકા ।

સામાન્યતો વાદરાશ્ચ વિશેષાભ્યધિકાસ્તત ॥ ૧૧૯ ॥

અસંખ્યેયગુણાસ્તેભ્યો સૂક્ષ્માપર્યાપ્તિભૂરુહઃ ।

તતઃ સામાન્યત સૂક્ષ્માપર્યાપ્તિકાઃ કિલાધિકાઃ ॥ ૧૨૦ ॥

સ્યુઃ સંખ્યેયગુણાસ્તેભ્યઃ સૂક્ષ્મપર્યાપ્તિભૂરુહઃ ।

ઇતોઽધિકાધિકા જ્ઞેયા વક્ત્યમાણાશ્ચતુર્દશ ॥ ૧૨૧ ॥

સૂક્ષ્મા પર્યાપ્તિકા ઓઘાત્ સૂક્ષ્માઃ સામાન્યતોઽપિ ચ ।

ભવ્યા નિગોદિનશ્ચૌઘાદોઘાચ્ચ વનકાયિકાઃ ॥ ૧૨૨ ॥

ઓઘાદેકેન્દ્રિયા ઓઘાત્તિર્યંચશ્ચ તતઃ પુનઃ ।

મિથ્યાદૃશશ્ચાવિરતાઃ સકપાયાસ્તતોઽપિ ચ ॥ ૧૨૩ ॥

છદ્મસ્થાશ્ચ સયોગાશ્ચ સંસારિણસ્તથૌઘતઃ ।

સર્વજીવાશ્ચેતિ સાર્વેર્મહાલ્પવહુતોદિતા ॥ ૧૨૪ ॥ કલાપકમ્ ॥

એઓથી અધિક વળી ઓઘત બાહરપર્યાપ્ત, અને એઓથી પણ અનન્તગણા બાહરઅપર્યાપ્ત વનરૂપતિકાય છે ૧૧૮

એઓથી વિશેષ અધિકબાહરઅપર્યાપ્ત, અને એનાથી વિશેષ અધિક 'સામાન્યત બાહર' છે ૧૧૯

એનાથી અસ ખ્યગણા સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત વનરૂપતિકાય છે, અને તેનાથી અધિક 'સામાન્યત સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત' છે ૧૨૦

એનાથી સ ખ્યગણા સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત વનરૂપતિકાય છે એનાથી અધિકઅધિક નીચેના ચૌદ બાબુવા —ઓઘત સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત, સામાન્યત સૂક્ષ્મ, ઓઘત સંખ્યેય, ઓઘત નિગોદો, ઓઘત વનરૂપતિકાય, ઓઘત એકેન્દ્રિયો, ઓઘત તિર્યંચો, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતી, ડાબી, છદ્મસ્થ, સયોગી, સંસારી, ઓઘથી સર્વ જીવો ૧૨૧-૧૨૪

એ પ્રમાણે સર્વથા પ્રકારે ' મહોદ્ અલ્પબહુત્વ ' સમજવું

एवं जीवास्तिकायो यो द्वारैः प्रोम्तः पुरोदितैः ।

द्रव्यक्षेत्रकालभावगुणैः स पञ्चधा भवेत् ॥ १२५ ॥

अनन्तजीवद्रव्यात्मा द्रव्यतोऽसावुदीरितः ।

क्षेत्रतो लोकमात्रोऽसौ सत्त्वात्तेषा जगत्रये ॥ १२६ ॥

कालतः शाश्वतो वर्णादिभिः शून्यश्च भावतः ।

उपयोगगुणश्चासौ गुणतः परिकीर्तित ॥ १२७ ॥

निरन्तरं वध्यमानैः स च कर्मकदम्बकैः ।

विसस्थुलो भवाम्भोधौ बहुधा चेष्टतेऽङ्गभाक् ॥ १२८ ॥

પુદ્ગલૈર્નિચિતે લોકેઽજનપૂર્ણસમુદ્ગવત્ ।

મિથ્યાત્વપ્રમુલૈર્ભૂરિહેતુભિઃ કર્મપુદ્ગલાન્ ॥ ૧૨૯ ॥

કરોતિ જીવ સંવદ્ધાન્ સ્વેન ક્ષીરેણ નીરવત્ ।

લોહેન વહ્નિવદ્ધા યત્ તત્કર્મેત્યુચ્યતે જિનૈઃ ॥ ૧૩૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

तच्च कर्म पौद्गलिक शुभाशुभरसाचितम् ।

न त्वन्यतीर्थिकाभीष्टादृष्टादिवदमूर्त्तकम् ॥ १३१ ॥

હવે પૂર્વે (ચાથા સર્ગમાં) માહત્રીશ દ્વારા વડે જે ‘જીવાસ્તિકાય’નું નિરૂપણ કરેલું છે તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ અને ગુણ-આ પાંચ દષ્ટિબિન્દુએ પાંચ પ્રકારનો છે ૧૨૫

દ્રવ્યના દષ્ટિબિન્દુએ એટલે કે ‘દ્રવ્યથી’ એ અનન્તજીવદ્રવ્યાત્મક છે, ‘ક્ષેત્રથી’ લોક આત્મપ્રમાણ છે, કેમકે ત્રણે જગતમાં એનું અસ્તિત્વ છે, ‘કાળથી’ શાશ્વતો છે, ‘ભાવથી’ વર્ણાદિક રહિત છે, અને ‘ગુણથી’ ઉપયોગગુણવાળો છે ૧૨૬-૧૨૭

એ જીવ નિરન્તર બધામાં કરતા થોકબધ કર્મેની લીધે બહુધા અસ્થિરપણે ભવસસુદ્રમાં આથક્યા કરે છે ૧૨૮

અ જનથી ભરેલા ડાળલાની જેમ આ લોક પુદ્ગલોથી ભરેલો છે-તેમાં જીવ, મિથ્યાત્વ આદિક અનેક હેતુઓવડે, કર્મના પુદ્ગલોને ક્ષીરનીરની પેઠે અથવા લોહાગ્નિની પેઠે પોતાની માથે મબદ કરે છે એ પુદ્ગલોને જિનેશ્વરોએ કર્મ કહ્યા છે ૧૨૯-૧૩૦

એ કર્મ શુભાશુભરસયુક્ત હોઈ પુદ્ગલિક કે અન્યમતવાળાઓ જે અદૃષ્ટ આદિ માને છે તેના જેવું એ અર્થથી નથી ૧૩૧

વ્યોમાદિવદમૂર્તત્વે ત્વસ્ય વિશ્વાંગિસાક્ષિકૌ ।

નૈતત્કૃતાનુગ્રહોપધાતૌ સંભવતઃ । ખલુ ॥ ૧૩૨ ॥

હેતવઃ કર્મવન્ધે ચ ચત્વારો મૂલભેદતઃ ।

સપ્તપંચાશદેતે ચ સ્યુસ્તદુત્તરભેદતઃ ॥ ૧૩૩ ॥

મિથ્યાત્વાવિરતિકપાયયોગસજ્ઞાશ્ચ મૂલભેદાઃ સ્યુઃ ।

તત્ર ચ પચવિધં સ્યાન્મિથ્યાત્વં તચ્ચ કથિતં પ્રાક્ ॥ ૧૩૪ ॥

અસંયતાત્મનાં સ્યાત્ દ્વાદશધાવિરતિઃ ।

ષટ્કાચારભપંચાક્ષચિત્તાસંવરણક્ષણા ॥ ૧૩૫ ॥

કપાયા નોકપાયાશ્ચ પ્રાક્ ષોડશ નવોદિતાઃ ।

યોગાસ્તથા પંચદશ સપ્તપંચાશદિત્યમી ॥ ૧૩૬ ॥

કર્મવન્ધ પ્રકૃત્યાત્મા સ્થિતિરૂપો રસાત્મકઃ ।

પ્રદેશવન્ધ इत्येवं ચતુર્ભેદઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૩૭ ॥

પ્રકૃતિસ્તુ સ્વભાવઃ સ્યાત્ જ્ઞાનાવૃત્ત્યાદિકર્મણામ્ ।

યથાજ્ઞાનાચ્છાદનાદિ સ્થિતિઃ કાલવિનિશ્ચયઃ ॥ ૧૩૮ ॥

જો એ કર્મને આકાશ વગેરેની પેઠે અડધી માનીએ તો એનાથી થતા અનુબંધ અને ઉપધાત-એ સર્વ પ્રાણીઓને પ્રત્યક્ષ છે તે-સ કાલી થકે નહિ ૧૩૨

કર્મબંધના મૂળ ચાર હેતુઓ છે (ચાર પ્રકારે કર્મ બંધાય છે), જો કે ઉત્તરોત્તર તો કર્મબંધના સત્તાવન હેતુઓ છે ૧૩૩

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ-એ ચાર મૂળ હેતુઓ છે આમાં જે ‘મિથ્યાત્વ’ છે તે પાંચ પ્રકારનું છે-એનું અગાઉ વર્ણન કરી ગયા છીએ ૧૩૪

સ યમવિનાના પ્રાણીઓને છકાયના ચાર ભરૂપ, અને પાંચઇન્દ્રિય તથા છઠ્ઠું મન-એ છના અસ વરૂપ-એમ ચાર પ્રકારની ‘અવિરતિ’ હોય છે ૧૩૫

સોળ ‘કષાય’ છે અને નવ નોકષાય છે-એનું પણ અગાઉ વર્ણન આપી ગયા છીએ વળી ‘યોગ’ ૫ દર છે એમ સત્તાવન ઉત્તર હેતુઓ થયા ૧૩૬

કર્મબંધ ચાર પ્રકારનો છે (૧) પ્રકૃત્યાત્મક (પ્રકૃતિબંધ), (૨) સ્થિતિરૂપ (સ્થિતિબંધ), (૩) રસાત્મક (રસબંધ) અને (૪) પ્રદેશબંધ ૧૩૭

જ્ઞાનને આશ્છાદન કરનારા કર્મોના (જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના) જે સ્વભાવ-એનું નામ ‘પ્રકૃતિ’ ૧૩૮

વદ્ધ વિવચ્ચિતં કર્મ કર્મત્વેન હિ તિષ્ઠતિ ।

યાવત્કાલ સ્થિતિઃ સા સ્યાત્ ત્યજેત્તન્ના તત પરમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

રસો મધુરકદ્વાદિઃ સદસત્કર્મણાં મતઃ ।

ભવેત્ પ્રદેશવન્ધસ્તુ દલિકોપચયાત્મકઃ ॥ ૧૪૦ ॥

યથા હિ મોદકઃ કશ્ચિત્ પ્રકૃત્યા વ્રાતહત્ ભવેત્ ।

શુંઠયાદિજન્મા કશ્ચિત્તુ પિત્તનુજ્જીરકાદિજ ॥ ૧૪૧ ॥

કશ્ચિત્પક્ષસ્થિતિઃ કશ્ચિન્માસપ્રમૃતિકસ્થિતિ ।

સ્પાત્કશ્ચિન્મધુરઃ કશ્ચિત્તિક્તઃ કશ્ચિત્કદુસ્તથા ॥ ૧૪૨ ॥

કશ્ચિત્સેરદલઃ કશ્ચિત્ દ્વયાદિસેરદલાત્મકઃ ।

કાર્યેવ ભાવના વિજ્ઞૈઃ પ્રકૃત્યાદિપુ કર્મણામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

મૂલપ્રકૃતિભેદેન તદ્ધ કર્માદિધા મતમ્ ।

સ્યાત્ જ્ઞાનાવરણીયાભ્યુ દર્શનાવરણીયકમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

‘ સ્થિતિ ’ એટલે કાળનો નિશ્ચય કર્મ આશ્રય હોય એ અમુક કાળસુધી કર્મત્વરૂપે સત્તામા રહી પછી એ સ્થિતિને છોડે એ ‘ અમુક કાળ ’-તે સ્થિતિ સમજવી ૧૩૮-૧૩૯ હવે ‘ રસ ’ સત્ એટલે શુભ કર્મોના મધુર રસ કહેવાય છે, અને અસત્ કર્મોના કડવો કહેવાય છે. ૧૪૦ કર્મના દળ એટલે થર ને થર બધાતા આવે એ ‘ પ્રદેશ ’ કહેવાય ૧૪૦ આ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ (દળ) ને લઈને, કર્મની એક મોહક સાથે સરખામણી કરવામા આવે છે —

જેવી રીતે સુઠ વગેરે નાખીને બનાવેલા લાડુ હોય એવી વાયુ હર કરવાની પ્રકૃતિ હોય, અને છૂટ વગેરે નાખીને બનાવેલા લાડુની પિત્ત હરવાની પ્રકૃતિ હોય એવીજ રીતે કર્મની અમુક પ્રકૃતિ-સ્વભાવ હોય ૧૪૧

જેવી રીતે કોઈ લાડુ એક પળવાડીયાની સ્થિતિવાળો એટલે એટલી મુદત રહી શકે એવો હોય ને કોઈ વળી એક માસની પણ સ્થિતિવાળો હોય એવીજ રીતે કર્મની અમુક સ્થિતિ હોય

જેવી રીતે કોઈ લાડુ મધુર એટલે ગળ્યો હોય અને કોઈ કડવો પણ હોય એવીજ રીતે કર્મનો પણ અમુક રસ હોય ૧૪૨

જેવી રીતે કોઈ લાડુ એક ચેરના દળ (વજન) નો હોય ને કોઈ બેરના દળનો પણ હોય તેવી રીતે કર્મ પણ ભારે હળવા હોય ૧૪૩

એ કર્મ મૂળ પ્રકૃતિના દષ્ટિબિન્દુએ આઠ પ્રકારના છે (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨)

વેદનીયં મોહનીયમાયુર્ગોત્રં ચ નામ ચ ।

અન્તરાયં ચેત્યર્થેષામુત્તરપ્રકૃતીર્નુવે ॥ ૧૪૫ ॥

જ્ઞાનાનિ પંચોક્તાનિ પ્રાક્ ચ્ચ તેષાં સ્વભાવતઃ ।

આચ્છાદકં પટ ઇવ દર્શાં તત્ પંચધા મતમ્ ॥ ૧૪૬ ॥

મતિશ્રુતાવધિજ્ઞાનાવરણાનિ પૃથક્ પૃથક્ ।

મનઃપર્યાયાવરણં કેવલાવરણં તથા ॥ ૧૪૭ ॥

આવૃત્તિશ્ચક્ષુરાદીનાં દર્શનાનાં ચતુર્વિધા ।

નિદ્રા પંચેતિ નવધા દર્શનાવરણ મતમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

સુખપ્રવોધા નિદ્રા સ્યાત્ સા ચ દુઃખપ્રવોધકા ।

નિદ્રાનિદ્રા પ્રચલા ચ સ્થિતસ્યોર્દ્ધ સ્થિતસ્ય વા ॥ ૧૪૯ ॥

ગચ્છતોઽપિ જનસ્ય સ્યાત્પ્રચલાપ્રચલાભિધા ॥

સ્થાનર્ધિર્વાસુદેવાર્ધવલાહશ્ચિન્તિતાર્થકૃત્ ॥ ૧૫૦ ॥

દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુ, (૬) ગોત્ર, (૭) નામ અને (૮) અન્તરાય ૧૪૪-૧૪૫

વળી એઓની ઉત્તર પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે—

પૂર્વે જે પાંચ પ્રકારના જ્ઞાન વર્ણવ્યા છે તે જ્ઞાનેને, ચક્ષુને વસ્તુને કટકો આચ્છાદિત કરે છે તેમ આચ્છાદન કરનાર જે કર્મ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય ૧૪૬

એ પણ પાંચ પ્રકારનું છે (૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, (૩) અવધિનાનાવરણીય, (૪) મન પર્યાયજ્ઞાનાવરણીય અને (૫) કેવળજ્ઞાનાવરણીય. ૧૪૭

વળી ચક્ષુદર્શન વગેરે જે દર્શનો પણ અગાઉ વર્ણવી ગયા છીએ તે દર્શનેને ચાર પ્રકારના આવરણ છે, અને પાંચ પ્રકારની નિદ્રા છે એમ નવ પ્રકાર દર્શનના આવરણના થયા ૧૪૮

નિદ્રા પાંચ પ્રકારની કહી એ આ રીતે —(૧) ‘નિદ્રા’, એટલે સુષુપ્તી ભગ્નત થવાય એવી, (૨) ‘નિદ્રાનિદ્રા’, જેમાંથી દુષુપ્તી એટલે માડમાં ભગ્નત થવાય એવી, (૩) ‘પ્રચલા’ એટલે ખેડાખેડા ઉધી ભય કે ઉભા ઉભા ઉઘે એ, (૪) ‘પ્રચલાપ્રચલા’ એટલે ચાલતા ચાલતા ઉઘ આવે એ, (૫) ‘સ્થાનર્ધિ’ એટલે વાસુદેવના અરધા ભાગ જેટલી અને દિવસના ચિન્તવેલા કાર્યને કરનારી ૧૪૯-૧૫૦

વદ્ધ વિવચ્ચિત કર્મ કર્મત્વેન હિ તિષ્ઠતિ ।

યાવત્કાલં સ્થિતિઃ સા સ્યાત્ ત્યજેત્તત્તાં તત. પરમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

રસો મધુરકદ્વાદિઃ સદસત્કર્મણાં મતઃ ।

ભવેત્ પ્રદેશબન્ધસ્તુ દલિકોપચયાત્મક ॥ ૧૪૦ ॥

યથા હિ મોદકઃ કશ્ચિત્ પ્રકૃત્યા વ્રાતહૃત્ ભવેત્ ।

શુંઠયાદિજન્મા કશ્ચિત્તુ પિત્તનુજ્વીરકાદિજ ॥ ૧૪૧ ॥

કશ્ચિત્પક્ષસ્થિતિઃ કશ્ચિન્માસપ્રભૃતિકસ્થિતિઃ ।

સ્યાત્કશ્ચિન્મધુરઃ કશ્ચિત્તિકઃ કશ્ચિત્કદુસ્તથા ॥ ૧૪૨ ॥

કશ્ચિત્સેરદલ. કશ્ચિત્ દ્વયાદિસેરદલાત્મક ।

કાર્યેવ ભાવના વિજ્ઞેઃ પ્રકૃત્યાદિપુ કર્મણામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

મૂલપ્રકૃતિભેદેન તત્ત્વ કર્માપ્થા મતમ્ ।

સ્યાત્ જ્ઞાનાવરણીયાભ્ય દર્શનાવરણીયકમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

‘સ્થિતિ’ એટલે કાળનો નિશ્ચય કર્મ બાધ્યુ હોય એ અમુક કાળસુધી કર્મત્વરૂપે સત્તામા રહી પછી એ સ્થિતિને છોડે છે એ ‘અમુક કાળ’-તે સ્થિતિ સમજવી ૧૩૮-૧૩૯ હવે ‘રસ’ સત્ એટલે શુભ કર્મોનો મધુર રસ કહેવાય છે, અને અસત્ કર્મોનો કડવો કહેવાય છે એ ઉપર કર્મના દળ એટલે થર ને થર બધાતા આવે એ ‘પ્રદેશ’ કહેવાય ૧૪૦ આ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ (દળ) ને લઈને, કર્મની એક મોદક સાથે સર ખામણી કરવામા આવે છે —

તેવી રીતે સુઠ વગેરે નાખીને બનાવેલા લાડુ હોય એવી વાયુ દૂર ડરવાની પ્રકૃતિ હોય, અને છૂદ્ વગેરે નાખીને બનાવેલા લાડુની પિત્ત દુરવાની પ્રકૃતિ હોય એવીજ રીતે કર્મની અમુક પ્રકૃતિ-સ્વભાવ હોય ૧૪૧

તેવી રીતે કોઈ લાડુ એક પખવાડીયાની સ્થિતિવાળો એટલે એટલી મુદત રહી શકે એવો હોય ને કોઈ વળી એક માસની પણ સ્થિતિવાળો હોય એવીજ રીતે કર્મની અમુક સ્થિતિ હોય

તેવી રીતે કોઈ લાડુ મધુર એટલે ગળ્યો હોય અને કોઈ કડવો પણ હોય એવીજ રીતે કર્મનો પણ અમુક રસ હોય ૧૪૨

તેવી રીતે કોઈ લાડુ એક ચેરના દળ (વજન) નો હોય ને કોઈ બચેરના દળનો પણ હોય તેવી રીતે કર્મ પણ ભારે હળવા હોય ૧૪૩

એ કર્મ મૂળ પ્રકૃતિના દષ્ટિબિન્દુએ આઠ પ્રકારના છે (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨)

વેદનીયં મોહનીયમાયુર્ગોત્ર ચ નામ ચ ।

અન્તરાયં ચેત્યથૈપામુત્તરપ્રકૃતીર્નૃવે ॥ ૧૪૫ ॥

જ્ઞાનાનિ પંચોક્તાનિ પ્રાક્ યદ્વ તેષાં સ્વભાવતઃ ।

આચ્છાદકં પટ ઇવ દર્શાં તત્ પંચધા મતમ્ ॥ ૧૪૬ ॥

મતિશ્રુતાવધિજ્ઞાનાવરણાનિ પૃથક્ પૃથક્ ।

મનઃપર્યાયાવરણં કેવલાવરણં તથા ॥ ૧૪૭ ॥

આવૃત્તિશ્ચક્ષુરાદીનાં દર્શનાનાં ચતુર્વિધા ।

નિદ્રા પચેતિ નવધા દર્શનાવરણ મતમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

સુખપ્રવોધા નિદ્રા સ્યાત્ સા ચ દુઃખપ્રવોધકા ।

નિદ્રાનિદ્રા પ્રચલા ચ સ્થિતસ્યોર્દ્ધ સ્થિતસ્ય વા ॥ ૧૪૯ ॥

ગચ્છતોઽપિ જનસ્ય સ્યાત્પ્રચલાપ્રચલાભિધા ॥

સ્થાનર્દ્ધિર્વાસુદેવાર્ધબલાહશ્ચિન્તિતાર્થકૃત્ ॥ ૧૫૦ ॥

દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુ, (૬) ગોત્ર, (૭) નામ અને (૮) અન્તરાય ૧૪૪-૧૪૫

વળી એઓની ઉત્તર પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે—

પૂર્વે જે પાંચ પ્રકારના જ્ઞાન વર્ણુઓ છે તે જ્ઞાનોને, અમુને વસ્તુને કટકો આપ્યાદિત કરે છે તેમ આપ્યાદિન ઝરનાર જે કર્મ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય ૧૪૬

જે પણ પાંચ પ્રકારનું છે (૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણીય, (૪) મન પર્યવજ્ઞાનાવરણીય અને (૫) કેવળજ્ઞાનાવરણીય ૧૪૭

વળી અમુદર્શન વગેરે જે દર્શનો પણ અગાઉ વર્ણવી ગયા છીએ તે દર્શનોને ચાર પ્રકારના આવરણ છે, અને પાંચ પ્રકારની નિદ્રા છે એમ નવ પ્રકાર દર્શનના આવરણના થયા ૧૪૮

નિદ્રા પાંચ પ્રકારની કહી એ આ રીતે —(૧) ‘નિદ્રા’, એટલે સુષુપ્તી ભગત થવાય એવી, (૨) ‘નિદ્રાનિદ્રા’, જેમાથી જુગેથી એટલે માડમાડ ભગત થવાય એવી, (૩) ‘પ્રયતા’ એટલે બેગબેગ ઉઘી ભય કે ઉભા ઉભા ઉઘે એ, (૪) ‘પ્રયતાપ્રયતા’ એટલે ચાલતા ચાલતા ઉઘ આવે એ, (૫) ‘સ્થાનર્દ્ધિ’ એટલે વાસુદેવના અરધા ભાગ જેટલી અને દિવસના ચિન્તવેલા કાર્યને કરનારી ૧૪૯-૧૫૦

સ્ત્યાના સંઘાતીભૂતા શૃદ્ધિઃ દિનચિન્તિતાર્થવિષયાતિકાંક્ષા યસ્યાં સા
સ્ત્યાનશૃદ્ધિ ઇતિ તુ કર્મગ્રન્થાવચૂર્ણો ॥

આશ્યસંહનનાપેક્ષામિદમસ્યાં વલં મતમ્ ।

અન્યથા તુ વર્તમાનયુવમ્બ્યોઽષ્ટયુગ ભવેત્ ॥ ૧૫૧ ॥

અય કર્મગ્રંથવૃત્તાદ્યભિપ્રાયઃ ॥ જીતકલ્પવૃત્તૌ તુ । યદુદયે અતિ
સક્લિષ્ટપરિણામાત્ દિનદૃષ્ટમર્થ ઉત્થાય પ્રસાધયતિ કેશવાર્ધવલશ્ચ
જાયતે । તદનુદયેઽપિ ચ સ શેષપુરુષેભ્યઃ ત્રિચતુર્ગુણો ભવતિ । इयं च
પ્રથમસહનિન એવ ભવતિ । इति उक्तमस्ति । इति शेषम् ॥

दर्शनानां हन्ति लब्धिं मूलादाय चतुष्टयम् ।

लब्धां दर्शनलब्धिं द्राक् निद्रा निघ्नन्ति पच च ॥ १५२ ॥

वेदनीयं द्विधा साताऽसातरूप प्रकीर्तितम् ।

स्यादिदं મધુદિગ્ધાસિધારાલેહનસન્નિભમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

કર્મગ્રંથની અવચૂરીમા સ્ત્યાનશૃદ્ધિ (સ્ત્યાનન્શૃદ્ધિ) ને બદલે 'સ્ત્યાનશૃદ્ધિ' એવા
શબ્દો છે સ્ત્યાન=એકઠી થયેલી શૃદ્ધિ= (દિવસે ચિન્તવેલી વાતની) અત્યન્ત આકાંક્ષા જે
નિદ્રામા દિવસે ચિન્તવેલા અર્થની અત્યન્ત આકાંક્ષા વર્તાય એવી નિદ્રા તે સ્ત્યાનશૃદ્ધિ
નિદ્રા કહેવાય

આ નિદ્રામા આટલું બધું બળ કહ્યું તે પહેલા સઘયજીવાળા મનુષ્યની અપેક્ષાએ કહ્યું
છે અન્યથા તો એ વર્તમાનગળના યુવકોના બળથી આઠગણ સમજવું ૧૫૧

આ 'કર્મગ્રંથની વૃત્તિ' ના અભિપ્રાયે કહ્યું છે 'જીતકલ્પ' ની વૃત્તિમા તો એમ કહ્યું
છે કે-જેનો ઉદય થયે, મનુષ્ય અતિસક્લિષ્ટપરિણામથી ઉઠીને દિવસે જોયલું કાર્યમા મૂકે છે
તે સ્ત્યાનશૃદ્ધિ નિદ્રા એ નિદ્રામા માણસમા વાસુદેવનું અરધું બળ આવે છે એ નિદ્રાનો ઉદય
ન હોય તો એ એવી નિદ્રાવાળા માણસમા સાધારણ માણસ કરતા ત્રણચારગણ બળ આવે
છે આ નિદ્રા પ્રથમ સઘયજીવાળાને જ હોય છે

પહેલા ચાર દર્શનાવરણો છે તે દર્શનોની લબ્ધિનો મૂળભાથી વિનાશ કરે છે, અને
પાંચ નિદ્રાઓ છે તે પ્રાપ્ત થયેલી લબ્ધિનો સત્વર નાશ કરે છે ૧૫૨

હવે ત્રીજું 'વેદનીય કર્મ' આ કર્મ સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય એમ બે પ્રકારે છે
એ મધ્ય એપહેલી તલવારના ધારને ચાટવા જઈએ એના જેવું છે ૧૫૩

યદ્વેદ્યતે પ્રિયતયા સ્વગાદિયોગાત્ ભવેત્તદિહ સાતમ્ ।

યત્કંટકાદિતોઽપ્રિયરૂપતયા વેદ્યતે ત્વસાતં તત્ ॥ ૧૫૪ ॥

યન્મદ્યવન્મોહયતિ જીવં તન્મોહનીયકમ્ ।

દ્વિધા દર્શનચારિત્રમોહભેદાત્તદીરિતમ્ ॥ ૧૫૫ ॥

મિથ્યાત્વમિશ્રસમ્યક્ત્વભેદાત્તત્રાદિમં ત્રિધા ।

ચારિત્રમોહનીયં તુ પચર્વિંશતિધા ભવેત્ ॥ ૧૫૬ ॥

કષાયાઃ षોડશ નવ નોકષાયા. પુરોદિતાઃ ।

દ્વિચ્છાવિંશતિવિધં મોહનીયમુદીરિતમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

एति गत्यन्तरं जीवो येनायुस्तच्चतुर्विधम् ।

देवायુश्च नरायुश्च तिर्यङ्નૈરયિકાયુષી ॥ ૧૫૮ ॥

इदं निगडतुल्यं स्यादसमाप्येदमगभाक् ।

जीवः परभवं गन्तु न शक्नोति कदापि यत् ॥ ૧૫૯ ॥

भूयते शब्ध्यते शब्दैर्यस्मादुच्चावचैर्जनः ।

तत् गोत्रकर्म स्यादेतत् द्विधोच्चनीचभेदत ॥ ૧૬૦ ॥

પુષ્પની માળા વગેરેના યોગની જેમ જે પ્રિયપણે વેદાય તે સાતાવેદનીય કર્મ અને જે કંટક આદિના યોગની જેમ અપ્રિયપણે વેદાય એ અસાતાવેદનીયકર્મ ૧૫૪

ચોથું મોહનીય કર્મ મધની જેમ જીવને મોહ પમાડે એ મોહનીય કર્મ એના બે પ્રકાર છે (૧) દર્શનમોહનીય અને (૨) ચારિત્રમોહનીય ૧૫૫

દર્શનમોહનીય કર્મના વળી ત્રણ પ્રકાર છે (૧) મિથ્યાત્વ, (૨) મિશ્ર અને (૩) સમ્યક્ત્વ ચારિત્રમોહનીયના પચીસ ભેદ છે સોળ કષાય અને નવ નોકષાય આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મના અઠ્યાવીશ પ્રકાર થયા ૧૫૬-૧૫૭

પાંચમું આયુકર્મ જે કર્મવટે જીવ અન્યગતિમા જાય એ આયુકર્મ એ ચાર પ્રકારનું છે (૧) દેવઆયુષ્ય, (૨) મનુષ્યઆયુષ્ય, (૩) તિર્યચઆયુષ્ય અને (૪) નરકઆયુષ્ય ૧૫૮

આ આયુકર્મ પ્રાણીને બેટી સમાન છે કારણ કે એ પૂર્ણ કર્યા વિના પ્રાણી કદાપિ અન્ય ભાવમા જઈ શકતો નથી ૧૫૯

છઠ્ઠું ગોત્રકર્મ. જેને હીધે લોકો માણસને મ્હાટે નામે કે હલકે-તોછડે નામે બોલાવે છે તે ગોત્રકર્મ એ ઉચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર-એમ બે પ્રકારનું છે ૧૬૦

હૃદં કુલાલતુલ્ય સ્યાત્ કુલાલો હિ તથા સૃજેત્ ।
 કિંચિત્ કુમ્ભાદિભાણં તત્ યથા લોકૈઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૧૬૧ ॥
 કિંચિન્ન કુત્સિતાકાર તથા કુર્યાદસૌ યથા ।
 અચિપ્તમધ્યાધપિ તત્ ભાણં લોકેન નિન્યતે ॥ ૧૬૨ ॥
 કર્મણાપિ તથાનેન ધનરૂપોઽજ્ઞિતોઽપિ હિ ।
 ઉચ્ચૈર્ગોત્રતયા કશ્ચિત્ પ્રશસ્યઃ ક્રિયતેઽસુમાન્ ॥ ૧૬૩ ॥
 કશ્ચિન્ન નીચૈર્ગોત્રત્વાત્ ધનરૂપાદિમાનપિ ।
 ક્રિયતે કર્મણાનેન નિન્યો નન્દનૃપાદિવત્ ॥ ૧૬૪ ॥
 ગતિજાત્યાદિપર્યાયાનુભવ પ્રતિદેહિનઃ ।
 નામયતિ પ્રહ્લયતિ યત્તજ્ઞામેતિ કીર્તિતમ્ ॥ ૧૬૫ ॥
 ચિત્રકૃત્સદૃશં ચૈતત્ વિચિત્રાણિ સૃજેયથા ।
 વિત્રાણયેષ મિથોઽતુલ્યાન્યેવ નામાપિ દેહિનઃ ॥ ૧૬૬ ॥
 દ્વિચત્વારિંશદ્વિધ તત્ સ્થૂલભેદવિવચ્ચયા ।
 સ્યાદ્વા ત્રિનવતિવિધ ત્રિયુક્ષતવિધ તુ વા ॥ ૧૬૭ ॥
 સપ્તષષ્ટિવિધ વા સ્યાદયથાક્રમમથોચ્યતે ।
 વિકલ્પાનાં ચતુર્ણામપ્યેષાં વિસ્તૃતિરાગમાત્ ॥ ૧૬૮ ॥

એ વળી કુલાલના કામ જેવું છે કુલાલ કોઈ વાસણ જેવું બનાવે છે કે લોકો એની પ્રશંસા કરે છે, અને કોઈ વળી જેવું બનાવે છે કે તે મધવાણું નહિ હતા લોકો એની નિંદા કરે છે (તેમ લોકો, ઉચ્ચ ગોત્રી હોય એની પ્રશંસા કરે છે અને નીચ ગોત્રી હોય એની નિંદા કરે છે) ૧૬૧-૧૬૨

કોઈ ધનરૂપહીન માણસ લોકોની પ્રશંસા પામે છે એ એના એવા ઉચ્ચ ગોત્રકર્મને ક્ષીધે જ અને કોઈ ધનવાન, રૂપવાન હોવા છતાં નન્દનૃપતિની પેઠે લોકોમાં નિંદાય છે એ એના એવા નીચ ગોત્રકર્મનું જ ફળ છે ૧૬૩-૧૬૪

સાતમું નામકર્મ દરેક પ્રાણીના, ગતિ, જાતિ આદિ પચાંચના અનુભવને દાખવનારું કર્મ—તે નામકર્મ કહેવાય છે ૧૬૫

એ એક ચિતારા જેવું છે જેમ કોઈ ચિતારો પરસ્પર અતુલ્ય—એક બીજાને મળતા ન આવે એવા વિચિત્ર ચિત્રો ચીતરે છે એવી જાતનું આ નામકર્મ છે ૧૬૬

આ નામકર્મ છે તે સ્થૂલભેદોની ગણતરીએ એ તાળીશ પ્રકારનું છે, અથવા ત્રણ પ્રકારનું અથવા એકસોને ત્રણ પ્રકારનું અથવા સડસડ પ્રકારનું છે ૧૬૭-૧૬૮

ગતિર્જાતિર્વપુશ્ચૈવોપાંગં બન્ધનમેવ ચ ।

સઘાતનં સંહનનં સંસ્થાન વર્ણં એવ ચ ॥ ૧૬૯ ॥

ગન્ધો રસશ્ચ સ્પર્શશ્ચાનુપૂર્વી ચ ન્મોગતિઃ ।

ચતુર્દશૈતા નિર્દિષ્ટાઃ પિણ્ડપ્રકૃતયો જિનૈઃ ॥ ૧૭૦ ॥

સ્યુઃ પ્રત્યેકપ્રકૃતયોઽષ્ટાવિંશતિરિમાઃ પુન ।

ત્રસસ્થાવરદશકે પરાઘાતાદિ ચાષ્ટકમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

ત્રસવાદરપર્યાપ્તપ્રત્યેકસ્થિરશુભાનિ સુભગં ચ ।

સુસ્વરમાદેયયશોનામ્ની ચેત્યાદ્યદશક સ્યાત્ ॥ ૧૭૨ ॥

સ્થાવરસૂક્ષ્માપર્યાપ્તકાનિ સાધારણાસ્થિરે અશુભમ્ ।

દુસ્વરદુર્ભગનામ્ની ભવત્યનાદેયમયશ્ચ ॥ ૧૭૩ ॥

દ્વિતીયં દશક ચૈતત્ પરાઘાતાષ્ટકં ત્વિદમ્ ।

પરાઘાતં તથોચ્છ્વાસાતપોચોતાભિધાનિ ચ ॥ ૧૭૪ ॥

ભવત્યગુરુલઘ્વાલ્ય તીર્થકૃન્નામકર્મ ચ ।

નિર્માણમુપઘાતં ચ દ્વિચત્વારિંશદિત્યમી ॥ ૧૭૫ ॥

આ બે તાલીશ, ત્રાણ, એસોત્રણ, ને સડસડ પ્રકાર-આ ચારે વિક્રમે હરે આગમમા
ઠહા પ્રમાણે વિસ્તૃતપણે ઠહીએ છીએ.

જિન ભગવાનોએ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિ કહી છે ગતિ, જાતિ, શરીર, ઉપાગ, બંધન, સઘા
તન, સંહનન, સંસ્થાન, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આનુપૂર્વી અને વિહાયોગતિ ૧૬૬-૧૭૦

વળી અઠ્યાવીશ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી છે ત્રસ આદિ દશ, સ્થાવર આદિ દશ અને
પરાઘાત આદિ આઠ ૧૭૧

ત્રસ આદિ દશ આ પ્રમાણે ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, ગુલ, સુભગ, સુસ્વર,
આદેય અને યશ ૧૭૨

સ્થાવર આદિ દશ આ પ્રમાણે સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ,
દુર્ભગ, દુસ્વર, અનાદેય અને અપયશ ૧૭૩

પરાઘાત આદિ આઠ આ પ્રમાણે પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉચોત, અગુરુલઘુ, તીર્થ -
કર, નિર્માણ, અને ઉપઘાત ૧૭૪-૧૭૫

એ પ્રમાણે ૧૪૫૨૮ એટલે બે તાળીશ બેઠ થયા.

ચતુર્દશોક્તા ગત્યાધ્યાઃ પિણ્ડપ્રકૃતયોઽન્ત્ર યાઃ ।
 પચષષ્ટિઃ સ્યુરેવ તાઃ પ્રતિભેદવિવક્ષ્યા ॥ ૧૭૬ ॥
 ગતિશ્ચતુર્ધા નરકતિર્યદ્નરસુરા ઇતિ ।
 એકદ્વિલિચતુ, પચેન્દ્રિયાઃ પચેતિ જાતય ॥ ૧૭૭ ॥
 દેહાન્યૌદારિકાદીનિ પચ પ્રાણુદિતાનિ વૈ ।
 ત્રિધાગોપાંગાનિ તેષાં વિના તૈજસકાર્મણે ॥ ૧૭૮ ॥
 તલાંગાનિ ઘાહુષ્ટોરૂરોમૃર્ધાદિકાનિ વૈ ।
 અગુલ્યાદીન્યુપાંગાનિ ભેદોઽહોપાદ્નયોરયમ્ ॥ ૧૭૯ ॥
 નલાગુલીપર્વરેલાપ્રમુલાન્યપરાણિ ચ ।
 અગોપાંગાનિ નિર્દિષ્ટાન્યુત્કૃષ્ટજ્ઞાનશાલિભિ ॥ ૧૮૦ ॥
 ઔદારિકાઘગસન્તપુદ્ગલાનાં પરસ્પરમ્ ।
 નિવલ્લવધ્યમાનાનાં સમ્બન્ધઘટક હિ યત્ ॥ ૧૮૧ ॥
 તદ્ ઘનન સ્વસ્વદેહતુલ્યાલ્ય પચધોદિતમ્ ।
 દાર્વાદિસન્ધિઘટકજત્વાદિસદ્શ હ્યદઃ ॥ ૧૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉપર ગતિ વગેરે ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ કહી એના પછુ પાછા પ્રતિલેદો છે એટલે એ વિવક્ષાએ પાસક લેદો થાય છે તે નીચે પ્રમાણે — ૧૭૬

ગતિના ચાર પ્રકાર નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ

ગતિના પાચ પ્રકાર એકોન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, ત્રેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય ૧૭૭

શરીરના પાચ પ્રકાર ઔદારિક વગેરે પૂર્વે કહેલા છે એ

અગોપાંગના ત્રણ પ્રકાર ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક ૧૭૮

(બાહુ, પૃથ, ઊર, હૃદય, મસ્તક વગેરે અગો કહેવાય છે, અને આગળીઓ આદિ ઉપાગ કહેવાય છે સ્નાની પુરૂષોએ નખ, આગળીના પર્વો વગેરેને પછુ ઉપાગમા ગણ્યા છે)
 ૧૭૯-૧૮૦

બધનના પાચ પ્રકાર ઔદારિક વગેરે અગોની સાથે આસક્ત, બધાયેલા અને ચાહુ બધાયા કરતા પુષ્કળોનો પરસ્પર સબધ ઘટાવનારૂં—તે બધન કહેવાય છે એના પાચ પ્રકાર છે અને એ, કાષ્ટ આદિના સાધા મેળવી મેળવીને કરેલી બનાવટ જેવુ છે ૧૮૧-૧૮૨

ઔદારિકાચંગયોગ્યાન્ સઘાતયતિ પુદ્ગલાન્ ।

યત્તત્ સંઘાતનં પંચવિધં વન્ધનવત્ ભવેત્ ॥ ૧૮૩ ॥

યદ્વા પંચદશવિધમેવં ભવતિ વન્ધનમ્ ।

ઔદારિકૌદારિકાણ્ય વન્ધન પ્રથમં ભવેત્ ॥ ૧૮૪ ॥

ઔદારિકતૈજસાણ્યં તથૌદારિકકાર્મણમ્ ।

સ્વાદૈક્રિયવૈક્રિયાણ્યં તથા વૈક્રિયતૈજસમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

વૈક્રિયકાર્મણાણ્યં આહારકાહારક તથા ।

આહારકતૈજસ ચ તથાહારકકાર્મણમ્ ॥ ૧૮૬ ॥

ઔદારિકતૈજસકાર્મણં વન્ધનમીરિતમ્ ।

વૈક્રિયતૈજસકાર્મણવન્ધનમથાવરમ્ ॥ ૧૮૭ ॥

આહારકતૈજસકાર્મણવન્ધનમેવ ચ ।

તૈજસતૈજસવન્ધનં ચ તૈજસકાર્મણમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

કાર્મણકાર્મણં चेति स्युः पचदश तानि हि ।

तत्र पूर्वसंगृहीतैर्यદૌદારિકપુદ્ગલैઃ ॥ ૧૮૯ ॥

ગૃહ્યમાણૌદારિકાગપુદ્ગલાનાં પરસ્પરમ્ ।

સન્વન્ધકૃત્તદૌદારિકૌદારિકાણ્યવન્ધનમ્ ॥ ૧૯૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સઘાતના પાંચ પ્રકાર છે ઔદારિક આદિ અગોને થોડા હોય એવા પુદ્ગળોનું સઘાતન કરનાર — તે સઘાતન કહેવાય ૧૮૩

અથવા બંધનના નીચે પ્રમાણે ૫૬૨ લેઠ પછી પડે છે —

(૧) ઔદારિકઔદારિક, (૨) ઔદારિકતૈજસ, (૩) ઔદારિકકાર્મણ, (૪) વૈક્રિય વૈક્રિય, (૫) વૈક્રિયતૈજસ, (૬) વૈક્રિયકાર્મણ, (૭) આહારકઆહારક, (૮) આહારક તૈજસ, (૯) આહારકકાર્મણ, (૧૦) ઔદારિકતૈજસકાર્મણ, (૧૧) વૈક્રિયતૈજસ કાર્મણ, (૧૨) આહારકતૈજસકાર્મણ, (૧૩) તૈજસતૈજસ, (૧૪) તૈજસકાર્મણ અને (૧૫) કાર્મણકાર્મણ. ૧૮૩-૧૮૮

પહેલા સઘરી રાખેલા ઔદારિક પુદ્ગળોની સાથે, બીજા નવા ગૃહ્યમાણ ઔદારિક પુદ્ગળોનો પરસ્પર મળી ઘટાવી આપે—એ બંધનનું નામ ઔદારિકઔદારિક બંધન ૧૮૬-૯૦

એવ ચ ઔદારિકપુદ્ગલાનાં સહ તૈજસપુદ્ગલૈઃ ।
 સમ્બન્ધઘટક ત્વૌદારિકતૈજસવન્ધનમ્ ॥ ૧૯૧ ॥
 ઔદારિકપુદ્ગલાનાં સહ કાર્મણપુદ્ગલૈઃ ।
 સમ્બન્ધકૃત્ ભવત્યૌદારિકકાર્મણવન્ધનમ્ ॥ ૧૯૨ ॥
 ભાવનૈવ વૈક્રિયવૈક્રિયાદિવન્ધનેષ્વપિ ।
 સ્વયં વિચક્ષણૈઃ કાર્યા દિદ્માત્ર તુ પ્રદર્શિતમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

પદ્મક સહનનાના સસ્થાનાનાં પદ્મકમેવ ચ ।
 વર્ણા પચ રસાઃ પંચાદૌ સ્પર્શા ગન્ધયોર્દ્વયમ્ ॥ ૧૯૪ ॥
 તત્ર વર્ણૌ નીલકૃષ્ણૌ કટુતિક્તાભિધૌ રસૌ ।
 ગુરુઃ સ્વરો રુચ્ચશીતાવિતિ સ્પર્શચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૯૫ ॥
 દુર્ગન્ધશ્ચેતિ નવકમશુભં પરિકીર્તિતમ્ ।
 વર્ણગન્ધરસસ્પર્શા શેષાસ્ત્વેકાદશોત્તમા ॥ ૧૯૬ ॥
 આનુપૂર્વ્યશ્ચતલ્લ સ્યુશ્ચતુર્ગતિસમાભિધા ।
 દ્વિધા વિહાયોગતિ સ્યાત્ પ્રશસ્તેતરભેદતઃ ॥ ૧૯૭ ॥

એજ પ્રમાણે ઔદારિક પુદ્ગળોની સાથે તૈજસ પુદ્ગળોનો સબધ કરાવી દે એતુ ના
 મ ઔદારિક તૈજસ બધન ૧૯૧

ઔદારિક પુદ્ગળોની સાથે કાર્મણ પુદ્ગળોનો સબધ કરાવી દે એ બધન ઔદારિક
 કાર્મણ બધન કહેવાય ૧૯૨

એજ પ્રમાણે વૈક્રિયવૈક્રિય વગેરે બીજા બધનોને વિષે પણ વિચક્ષણ પુરોષોએ સ્વયમેવ
 જાણનાં કરી લેવી. અહિં અમે તો માત્ર દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે ૧૯૩

સઘણજના છ પ્રકાર છે સસ્થાનો પણ છ છે વર્ણ પાચ છે રસ પાચ છે સ્પર્શ
 આઠ છે અને ગધ બે છે ૧૯૪

એમા નીલ અને કૃષ્ણ—એ બે વર્ણ, કટુ અને તીજો—એ બે રસ, ગુરુ, ખર, રુચ્ચ અને
 શીત—એ ચાર સ્પર્શ, તથા દુર્ગન્ધ—આટલા નવ અશુભ ॥ બાકીના અગ્ચાર (ત્રણ વર્ણ,
 ત્રણ રસ, ચાર સ્પર્શ, એક ગધ) શુભ છે ૧૯૫-૧૯૬

આનુપૂર્વી ચાર છે (૧) નરક, (૨) તિર્યચ, (૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવ. વિદ્યાયો
 ગતિ બે પ્રકારની છે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ૧૯૭

एवं भेदाः पंचषष्टिः पिण्डप्रकृतिजाः स्मृताः ।

पचानामौदारिकादिवन्धनानां विवक्षया ॥ १९८ ॥

सा पंचषष्टिरष्टाविंशत्या प्रकृतिभिः पुरोक्ताभिः ।

प्रत्येकाभिर्युक्ताः स्यु नाम्नः त्रिनवतिः भेदाः ॥ १९९ ॥

बन्धनानां पंचदशભેદત્વે ચ વિવક્ષિતે ।

સ્યુઃ નામકર્મણો ભેદાઃ ત્રિભિઃ સમધિકં શતમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

बन्धसंघातननाम्नामिह पंचदशपचसंख्यानाम् ।

सह बन्धसजातीयत्वान्भ्यां न स्वांगतः पृथग्गणनम् ॥ २०१ ॥

કૃષ્ણાદિભેદભિન્નાયા વર્ણાદિવિંશતેઃ પદે ।

સામાન્યેનૈવ વર્ણાદિચતુષ્કમિહ શ્દ્યતે ॥ ૨૦૨ ॥

पूर्वोक्तत्र्युत्तरशतादेषां षट्त्रिंशतस्ततः ।

कृतेऽपसारणे सप्तषष्टिर्भेदा भवन्ति ते ॥ २०३ ॥

बन्धे तथोदये नाम्नः सप्तषष्टिरिय मता ।

षट्त्रिंशतिश्च मोहस्य बन्धे प्रकृतयः स्मृताः ॥ २०४ ॥

એવી રીતે, ઔદારિક વગેરે બંધનો 'પાચ' ગણતા નામકર્મના પિંડપ્રકૃતિથી થયેલા એકદર પાસઠ પ્રકાર થયા ૧૯૮

એ પાસઠમા પૂર્વોક્ત અકૃષ્ણાવીશ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ લેગવીએ એટલે નામકર્મના ત્રણ ભેદ થાય ૧૯૯

વળી જો ઔદારિક આદિ બન્ધનોના 'પાચ' ને બદલે 'પદર' ભેદ ગણાવ્યા છે એ લેગવીએ તો એકદર નામકર્મના એકસો ત્રણ ભેદ થાય ૨૦૦

પણ પદર પ્રકારનું બંધન અને પાચ પ્રકારનું સંઘાતન-એ વીગ નામકર્મોની, બન્ધ ત્વ અને સજાતીયત્વને લીધે સ્વાજથી જુદી ગણના ન હોય અને વર્ણ, રસ, સ્પર્શ તથા ગંધ-એ ચારના થઇને વીચ ભેદ ગળ્યા છે એની જગ્યાએ, ભેદ વગરના ક્રૂર સામાન્યતઃ ચાર છે એ લઇએ તો વીશ અને સાળ મળીને છત્રીશ ભેદ ઝાઝા થાય એટલે એકસો ત્રણમાથી આ છત્રીશ બાદ કરીએ એટલે સડસઠ ભેદ રહે. ૨૦૧-૨૦૩

નામકર્મના, બંધ તથા ઉદયમા આ સડસઠ પ્રકૃતિ કહી છે અને મોહનીય કર્મના બંધ મા છવીશ પ્રકૃતિઓ કહી છે, ૨૦૪

સમ્યક્ત્વમિશ્રમોહૌ યજ્ઞાતુ નો વન્ધમર્હતઃ ।

एतौ हि शुद्धार्थशुद्धमिथ्यात्वपुद्गलात्मकौ ॥ ૨૦૫ ॥

ત્રિપચાશત્ પ્રકૃતયસ્તદેવ શેપકર્મણામ્ ।

नाम्नश्च सप्तषष्टि. स्यु. शत विंश च मीलिता. ॥ ૨૦૬ ॥

અધિક્રિયન્તે વન્ધે તા ઉદયોદીરણે પુનઃ ।

સમ્યક્ત્વમિશ્રસહિતાસ્તા દ્વાવિંશશતં ત્વલુ ॥ ૨૦૭ ॥

નામ્નઃકયાઢય શતં પચપંચાશત્ શેપકર્મણામ્ ।

सत्तायामष्टपचाढ्यमेव प्रकृतय शतम् ॥ ૨૦૮ ॥

ચેત્ વન્ધનાનિ પચૈવ વિવચ્ચન્તે તદા પુનઃ ।

अष्टचत्वारिंशशत सत्तायां कर्मणां भिद ॥ ૨૦૯ ॥

નામકર્મપ્રકૃતીનામથૈતાસાં નિરૂપ્યતે ।

प्रयोजन गुरुप्रान्ते समीक्ष्य समयोदधिम् ॥ ૨૧૦ ॥

ચતુર્ભ્યો ગતિનામભ્યઃ પ્રાપ્તિઃ સ્વસ્વગતેર્ભવેત્ ।

पंचभ्यो जातिनामभ्योऽप्येकद्वयाद्यक्षता भवेत् ॥ ૨૧૧ ॥

ટેમકે સમક્રિત મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય-એ એ કદિ પણ બંધને યોગ્ય હોય નહિ
૧૧૭૭ કે એ બેડ શુદ્ધ અને અર્ધશુદ્ધ-એવા મિથ્યાત્વપુદ્ગલરૂપ છે (તેથી ૨૮-૨=૨૬)
આમ નામ શિવાયના શેષ કર્મોની ત્રેપન પ્રકૃતિઓ થઈ અને એની માથે નામકર્મની
સહસ્રક પ્રકૃતિ ભેગવીએ એટલે એકદર એકસો વીશ પ્રકૃતિ થાય છે ૨૦૫-૨૦૮

આ ૧૨૦ પ્રકૃતિઓનો બાંધની અદર અધિકાર છે પણ ઉદય અને ઉદીરણામા તે
સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સહિત એઓ એકસો બાવીશ થાય છે ૨૦૭

એવી રીતે ૧૪૧ નામકર્મની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ અને બીજા કર્મોની ૫૫ પ્રકૃતિઓ મળીને
૧૫૮ પ્રકૃતિઓ સત્તામા છે ૨૦૮.

એમા પણ એ બંધન ' પાચ ' જ ગણીએ, તો ૧૪૮ પ્રકૃતિઓ મત્તામા રહે ૨૦૯

હવે શુદ્ધસમીપે સિદ્ધાન્તની સમીક્ષા કરી છે તે પ્રમાણે આ નામકર્મપ્રકૃતિઓનું
પ્રયોજન સમજાવું છું ૨૧૦

ચાર ગતિનામકર્મ છે એનાથી ચેતપોતાની ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે

પાચ ભતિનામકર્મ છે એનાથી એકેન્દ્રિયત્વ, બેધન્દ્રિયપણું વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે ૨૧૧

પંચાનાં વપુષાં હેતુ સ્યાદ્વપુર્નામ પંચધા ।

ઔદારિકવૈક્રિયાહારકાંગોપાંગમાધનમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

ત્રિધાંગોપાંગનામ સ્યાત્ વન્ધનાનિ ચ પંચધા ।

સ્યુ પચદશ વાગાનાં મિથઃ સમ્બન્ધહેતવઃ ॥ ૨૧૩ ॥

અસત્સુ વન્ધનેષ્વેષુ સઘાતનામકર્મણા ।

સંહૃતાનાં પુદ્ગલાનાં વન્ધો ન ઘટતે મિથઃ ॥ ૨૧૪ ॥

સક્તૂના સંઘ્રીતાનાં યથા પત્રકરાદિના ।

ઘૃતાદિશ્લેષણદ્રવ્ય વિના વન્ધો મિથો ન હિ ॥ ૨૧૫ ॥

ઔદારિકાદિયોગ્યાનાં સ્યાત્ સઘાતનનામ તુ ।

સંગ્રાહકં પુદ્ગલાના દન્તાલીવ તૃણાવલે ॥ ૨૧૬ ॥

પક્ષાં સહનનાં ચ સંસ્થાનાનાં ચ તાવતામ્ ।

તત્તદ્વિશેષકારીણિ સ્યુર્નામાનિ તદાલ્પયા ॥ ૨૧૭ ॥

તત્તદ્વર્ણગન્ધરસસ્પર્શનિષ્પત્તિહેતવઃ ।

વર્ણાદિનામકર્માણિ વિંશતિઃ સ્યુ શરીરિણામ્ ॥ ૨૧૮ ॥

પાચ શરીરનામકર્મ છે એ પાચ શરીરના હેતુભૂત છે અને તે ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક અગોપાગોને બક્ષનારા છે ૨૧૨

ત્રણ પ્રકારનું અગોપાગનામકર્મ, અને પાચ પ્રકારના અથવા પદર પ્રકારના બધન એ બધા, અગોના પરસ્પરના સબધના હેતુભૂત છે ૨૧૩

આ બન્ધનો ન હોય તો સઘાતનામકર્મવડે સહસાયલા પુદ્ગલોનો પરસ્પર બધ ઘટે નહિ, જેવી રીતે કે પત્રકરાદિઠ વડે સગૃહીત એવો સાથવો ઘટ વગેરે શ્લેષણની વસ્તુ વિના બધાતો નથી ૨૧૪-૨૧૫

સઘાતનામકર્મ છે તે ઔદારિક આદિક યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી લેનાર છે, જેવી રીતે દતાલી તૃણના સમૂહને ગ્રહણ કરી લે એમ ૨૧૬

છ સહનનો છે તથા છ સંસ્થાનો છે તેઓના નામો જ તેમની વિશિષ્ટતા કહી આપે છે પ્રાણીના, વર્ણાદિ વીંશ નામકર્મો તે તે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની નિષ્પત્તિના હેતુ છે ૨૧૮

દ્વિત્રિચતુઃસમયેન પ્રસર્પતાં વિગ્રહેણ પરલોકમ્ ।

કૂર્પરલાંગલગોમૂત્રિકાદિવદ્ગમનરૂપાયા ॥ ૨૧૯ ॥

સ્યાદુદય આનુપૂર્વ્યા વક્રગતૌ વૃષભરજ્જુકલ્પાયાઃ ।

સ્વસ્વગતિસમાભિભ્યા ચતુર્વિધાસ્તાશ્ચ ગતિભેદાત્ ॥ ૨૨૦ ॥

ગતિર્વૃષભવત્ શ્રેષ્ઠા સદ્વિહાયોગતેર્ભવેત્ ।

હ્રાદિવત્ સા દુષ્ટા સ્યાદસત્ત્વગતિનામતઃ ॥ ૨૨૧ ॥

ત્રસા દ્વિત્રિચતુ પચેન્દ્રિયા સ્યુલ્લસનામતઃ ।

સ્યુઃ ઘાદરા ઘાદરાહ્યાત્ સ્થૂલપૃથ્વ્યાદયોઽદ્વિન ॥ ૨૨૨ ॥

લઙ્ઘિકરણપર્યાપ્તા પર્યાપ્તનામકર્મતઃ ।

પ્રત્યેકતનવો જીવાઃ સ્યુઃ પ્રત્યેકાલ્યકર્મણા ॥ ૨૨૩ ॥

સ્થિરનામોદયાદ્વિન્તાસ્થ્યાદિ સ્યાત્ સ્થિરમદ્વિનામ્ ।

નાભેરૂર્ધ્વં ચ મૂર્ધાદિ શુભનામોદયાત્ શુભમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

કૂર્પર, લાગલ અને ગોમૂત્રિકાની પેઠે વક્રપથે (વાક્યુકા-આકા અવળા) ચાલવાથી, જે પ્રાણીઓને પરલોકમાં પહોંચના બળે, ત્રણત્રણ કે ચત્તાર સમય લાગે છે એઓને રીતસર ચલાવવા એ વૃષભરજ્જુ જેવી આનુપૂર્વીતુ કામ છે જે પ્રાણી જે ગતિમાં જાય તે ગતિતુ જે નામ એજ એ પ્રાણીની આનુપૂર્વીતુ નામ એટલે આનુપૂર્વી પથ આગ પ્રકારની થઇ નરક આનુપૂર્વી, તિર્થ ચ આનુપૂર્વી, મનુષ્ય આનુપૂર્વી અને દેવઆનુપૂર્વી ૨૧૬-૨૨૦

પ્રાણીની (૧) વૃષભ જેવી શ્રેષ્ઠ ગતિ હોય એ ‘ સદ્વિહાયોગતિ નામકર્મ ’ ને લીધે, અને (૨) રાસલ વગેરેની જેવી દુષ્ટ ગતિ હોય એ ‘ અસદ્વિહાયોગતિ ’ નામકર્મને લીધે ૨૨૧

એટલું નામકર્મની ચાદ પિંડપ્રકૃતિના પ્રયોજન વિષે

હવે એની અઠવાવીસ પ્રત્યેકપ્રકૃતિના પ્રયોજન વિષે —

(૧) બેઇન્દ્રિય-ત્રેઇન્દ્રિય-ચૌરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જીવો ‘ ત્રસનામકર્મ ’ ને લીધે ત્રસ છે

(૨) સ્થૂલ પૃથ્વીકાય આદિ જીવો બાદર નામકર્મને લીધે બાદર ૭ ૨૨૨

(૩) જીવો લઙ્ઘિકરણપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્ત હોય એ પર્યાપ્ત નામકર્મને લીધે

(૪) જીવો પ્રત્યેકશરીરી હોય છે એ પ્રત્યેક નામકર્મને લીધે ૨૨૩

(૫) પ્રાણીઓના અસ્થિ, દાંત આદિ સ્થિર હોય એ સ્થિર નામકર્મને લીધે મમજ્જુ

(૬) પ્રાણીનો નાભિની ઉપરનો મૂર્ધાદિ ભાગ શુભ હોય એ શુભનામકર્મના ઉદયને લીધે ૨૨૪

સ્પૃષ્ઠો મૂર્ધાદિના હ્યન્યઃ શુભત્વાદેવ મોદતે ।

અશુભત્વાદેવ પરઃ સ્પૃષ્ઠઃ ક્રુચ્યેત્ પદાદિના ॥ ૨૨૫ ॥

સ્યાત્પ્રિયોઽનુપકર્તાપિ લોકાનાં સુભગોદયાત્ ।

મનોરમસ્વરઃ પ્રાણી ભવેત્સુસ્વરનામતઃ ॥ ૨૨૬ ॥

અયુક્તવાદ્યપ્યાદેયવાક્ સ્યાદાદેયનામતઃ ।

યશોનામ્નો યશઃકીર્તિઃ વ્યાપ્નોતિ ભુવિ દેહિનામ્ ॥ ૨૨૭ ॥

તત્ર ચ પરાક્રમતપસ્ત્યાગાદ્યુદ્ભૂતયશસા હિ યત્ ।

કીર્તનં શ્લઘનં જ્ઞેયા સા યશ કીર્તિરુત્તમૈઃ ॥ ૨૨૮ ॥

યદ્વા દાનાદિજા કીર્તિઃ પરાક્રમકૃતં યશઃ ।

एकदिग्गामिनी कીर्तिः सर्वदिग्गामुकं यश ॥ ૨૨૯ ॥

સ્થાવરઃ સ્યાત્ સ્થાવરાભ્યાત્ સૂક્ષ્મ સ્યાત્સૂક્ષ્મનામતઃ ।

અપર્યાપ્તોઽક્ષી ત્રિયેતાપર્યાપ્તનામકર્મતઃ ॥ ૨૩૦ ॥

કેમકે એક પ્રાણી શુભનામકર્મને લીધેનું શુભ, મસ્તક આદિથી પ્રમુદિત થાય છે અને અન્ય પ્રાણી અશુભનામકર્મને લીધે અસ્વાસ્થ્યથી કંઈક ઠરે ॥ ૨૨૫

(૭) લોકોપર ઉપકાર ન કરતો હોય છતાં પણ એક માણસ લોકપ્રિય થઈ પડે છે એ એનું સુભગનામકર્મ સમજવું

(૮) પ્રાણીનાં સ્વર મનોહર હોય એ એનું સુસ્વરનામકર્મ સમજવું ૨૨૬

(૯) અયુક્ત બોલનારાના વચન પણ સ્વીકારાય એ એનું આદેયનામકર્મ

(૧૦) પૃથ્વીમા ડોઈ પ્રાણીની યશકીર્તિ ફેલાય એ એનું યશનામ કર્મ સમજવું ૨૨૭

(પરાક્રમ, તપ, દાન વગેરેથી લોકોમા જે પ્રશંસા થાય તેનું નામ યશકીર્તિ અથવા એમ લેવું કે દાન વગેરેથી થાય તે ' કીર્તિ ', અને પરાક્રમથી થાય તે ' યશ ' અથવા થોડા ભાગમા ગવાય તે કીર્તિ અને સર્વત્ર ગવાય એ યશ-એમ લેવું) ૨૨૮-૨૨૯

(૧૧) પ્રાણી સ્થાવર થાય એ એના સ્થાવરનામ કર્મને લીધે,

(૧૨) અને સૂક્ષ્મ થાય એ સૂક્ષ્મનામ કર્મને લીધે

(૧૩) પ્રાણી સર્વપર્યાપ્ત પૂર્ણ કર્યા વિના મૃત્યુ પામે એ એના ' અપર્યાપ્તનામ કર્મ'ને લીધે ૨૩૦

સાધારણાગ સ્યાત્ સાધારણાખ્યનામકર્મત ।

અસ્થિરાસ્થિદન્તજિવ્હાકર્ણાદિ અસ્થિરોદયાત્ ॥ ૨૩૧ ॥

નાભેરધોઽશુભ પાદાદિક ચાશુભનામત ।

ઉપકર્તાપ્યનિષ્ટ સ્યાલ્લોકાના દુર્ભગોદયાત્ ॥ ૨૩૨ ॥

ઉક્ત ચ પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તૌ—

અગુવકણ વિ વહૂણ જો હુ પિઓ તસ્ત સુભગનામુદઓ ।

ઉવગારકારગો વિ હુ ન રુચ્છણ દુભગસ્સુદણ ॥ ૨૩૩ ॥

સુભગુદયે વિ હુ કોઈ કિંચીઆસજ્જ દુભગ્ગો જઈવિ ।

જાયઈ તહોસાઓ જહા અમઝ્વાણ તિસ્થયરો ॥ ૨૩૪ ॥

દુષ્ટાનિષ્ઠસ્વરો જન્તુર્ભવેત્ દુઃસ્વરનામત ।

યુક્તવાચ્યપ્યનાદેયવાક્યોઽનાદેયનામત ॥ ૨૩૫ ॥

(૧૪) પ્રાણી સાધારણ ચત્રીરવાળો થાય એ એનું સાધારણનામકર્મ મમજવું

(૧૫) કોઈના અગ્નિ, દાન, શુભ, કાન આદિ અસ્થિર થાય (મોળા પડે) એ એનું અસ્થિરનામકર્મ સમજવું ૨૩૧

(૧૬) નાભિની હેઠળનો ભાગ—ચરણ આદિ અશુભ હોય એ પ્રાણીનું અશુભ નામ કર્મ મમજવું

(૧૭) ઉપકાર કરતા છતાં પણ કોઈ આપણને આફે નહિ તો સમજવું કે એ આપણ દુર્ભગનામકર્મ ૨૩૨

આ મળ્યામાં ‘પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ’માં પણ કથન છે “ એક માણસ કોઈપર ઉપકાર નથી કરતો છતાં પણ સુભગનામકર્મના ઉદયથી ઘણાઓને પ્રિય થઈ પડે છે બીજો વળી ઉપકાર કરે છે છતાં દુર્ભાગ્યનામ કર્મના ઉદયથી કોઈને ગમતો નથી વળી એક માણસને સુભગનામ કર્મનો ઉદય હોય છતાં એ અસુક માણસોને અગ્નિકર લાગે તેમાં દોષ મામાવાગાનો સમજવો જેમકે તીર્થ કર પ્રભુ જેવાના વચન અભાવ્યોને રૂચિર થતા નથી તેમાં દોષ કોનો ? એ અભાવ્યોનો જ ૨૩૩-૨૩૪

(૧૮) પ્રાણી દુષ્ટ-અનિષ્ટ-સ્વરવાળો થાય એ દુ સ્વરનામકર્મ

(૧૯) યુક્ત ભોલનારના વચન પણ સ્વીકૃત ન થાય એમાં એનું અનાદેયનામકર્મ જ કારણભૂત સમજવું ૨૩૫

અયશોઽકીર્તિભાગ્જીવોઽયશોનામોદયાત્ ભવેત્ ।

ત્રસસ્થાવરદશકે એવમુક્તે સ્વરૂપતઃ ॥ ૨૩૬ ॥

પરાઘાતોદયાત્ પ્રાણી પેરેપા વલિનામપિ ।

સ્યાત્ દુદ્ધર્પ સદુચ્છ્વાસલઘ્વિશ્ચોચ્છ્વાસનામતઃ ॥ ૨૩૭ ॥

યત. સ્વયમનુષ્ણોઽપિ ભવત્યુષ્ણપ્રકાશકૃત્ ।

તદાતપનામકર્મ રવિવિસ્વમિવાદ્ગ્નિનામ્ ॥ ૨૩૮ ॥

ઉષ્ણસ્પર્શોદયાદુષ્ણસ્યાગ્નેર્યા તુ પ્રકાશિતા ।

ન હ્યાતપાત્સા કિન્તુ સ્યાત્તાદૃગ્લોહિતવર્ણતઃ ॥ ૨૩૯ ॥

તદુદ્યોતનામકર્મ યતોઽનુષ્ણપ્રકાશકૃત્ ।

ભવતિ પ્રાણિનામંગં સ્વદ્યોતજ્યોતિરાદિવત્ ॥ ૨૪૦ ॥

રત્નોપધ્યાદયોઽપ્યેવમુદ્યોતનામકર્મણા ।

દ્યોતન્તે મુનિદેવાશ્ચ વિહિતોત્તરૈક્રિયા ॥ ૨૪૧ ॥

(૨૦) અપયશ અને અપકીર્તિ ~ થાય એ પ્રાણીનુ અયશનામકર્મ સમજવુ (એ પ્રમાણે ‘ ત્રસ ’ આદિ દગ, અને ‘ સ્થાવર ’ આદિ દરા નામકર્મોનુ પ્રયોજન કહ્યું) ૨૩૬

હવે ‘ પરાઘાત ’ આદિ આઠ નામ કર્મોના પ્રયોજન વિષે

(૨૧) એક પ્રાણીની સામે બીજા બળવત પ્રાણીઓ પશુ હોવા ન રહી શકે એ એતુ’ પરાઘાતનામકર્મ સમજવુ

(૨૨) એક પ્રાણીસત્રો ઉત્તમ ઉચ્છવામ હોય એ એના ઉચ્છવાસનામકર્મને લીધે ૨૩૭

(૨૩) પ્રાણી પોતે અનુષ્ણ છતા આમાને સૂર્યગ્નિબની પેઠે ઉષ્ણ પ્રકાશવાળો હોય એ એનુ આતાપનામકર્મ સમજવુ ૨૩૮

(અગ્નિમા જે ઉષ્ણ પ્રકાશ ે તે તેવા પ્રકાશના રક્ત વર્ણને લીધે છે આતાપનામકર્મને લીધે જે એમ ન સમજવુ) ૨૩૯

(૨૪) પ્રાણી પોતે અનુષ્ણ છતા એનુ અગ પતંગીઆની જ્યોતિની જેમ પ્રકાશ કરતુ હોય તો તે ઉદ્યોતનામકર્મનો ઉદય મમજવો ૨૪૦

(રત્નો, ઔષધિઓ અને ઉત્તરૈક્રિય કરનારા મુનિઓ તથા દેવતાઓ ઉદ્યોતવત હોય છે-એ આ ~ નામકર્મનુ પરિણામ છે) ૨૪૧

યતો વપુર્નાતિગુરુ નાતિલઘ્વદ્વિનાં ભવેત્ ।
 નામકર્માગુરુલઘુ તદુક્તં યુક્તિકોવિદૈઃ ॥ ૨૪૨ ॥
 તદ્ભવેત્તીર્થકૃન્નામ યતસ્ત્રિજગતોઽપિ હિં ।
 શર્ચનીયો ભવત્યક્ષી પ્રાતિહાર્યાચલકૃત ॥ ૨૪૩ ॥
 તદ્વિશતેઃ સ્થાનકાનામારાધનાન્નિકાચયતે ।
 ભવે તૃતીયે નૃગતાવેવ સમ્યક્ત્વશાલિના ॥ ૨૪૪ ॥
 ઉદયશ્ચ ભવત્યસ્ય કેવલોત્પત્ત્યનન્તરમ્ ।
 વેદ્યતે ચૈતદગ્લાન્યા ધર્મોપદેશનાદિભિઃ ॥ ૨૪૫ ॥
 યથાસ્થાને નિયમન કુર્યાન્નિર્માણનામ તુ ।
 શ્રગોપાંગાના ગૃહાદિકાષ્ટાનામિવ વાર્ધકિ ॥ ૨૪૬ ॥
 પ્રતિજિહ્વાદિના સ્વીયાવચવેનોપહન્યતે ।
 યતઃ શરીરી તદુપઘાતનામ ધર્મકીર્તિતમ્ ॥ ૨૪૭ ॥
 ભવેદાનલાભભોગોપભોગવીર્યવિઘ્નકૃત્ ।
 અન્તરાયં પચવિધ કોશાધ્યક્ષસમ દ્વદ્ ॥ ૨૪૮ ॥

(૨૫) પ્રાણીનું શરીર અતિ ભારે ન હોય તેમ અતિ હળવું પણ ન હોય એ એનું અશુરલઘુનામકર્મ સમજવું ૨૪૨

૨૬ એક પ્રાણી પ્રાતિહાર્ય વગેરેથી શોભાયમાન અને ત્રણે જગતમાં પૂજનીક થાય એમાં તીર્થ કર નામકર્મ હેતુભૂત સમજવું ૨૪૩

(સમ્યક્ત્વવાન પ્રાણી ત્રીજે ભવે મનુષ્યના ભવમાં જ રહીને વીશસ્થાનકના આરાધનવડે તીર્થ કર નામકર્મ બાધે છે એનો ઉદય કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પછી થાય છે અને એ પૂર્ણ ઉદાસથી ધર્મોપદેશ વગેરે આપવાથી વેદાય છે) ૨૪૪-૨૪૫

૨૭ સુતાર ધર વિગેરેના કાષ્ટોને યથા સ્થાને ગોઠવી આપે છે તેમ જ ડર્મ પ્રાણીના અગોપાગોને યથાયોગ્યપણે ગોઠવી આપે છે એ નિર્માણનામકર્મ ૨૪૬

૨૮ જેને હીધે પ્રાણીના જિહ્વા આદિ પ્રત્યેક અવયવોનો ઉપઘાત થાય એ ઉપઘાત નામકર્મ ૨૪૭

આ પ્રમાણે નામકર્મની અઠ્યાવીશ પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પ્રયોજન સમજાવ્યું

એ પ્રમાણે (સાતમાં) નામકર્મ વિધે વિવેચન સ પૂર્ણ

હવે આઠમાં અને છેલ્લા અન્તરાયકર્મ વિધે

યથા દિત્તાવપિ નૃપે ન પ્રાપ્નોતિ ધન જન ।

પ્રાતિકૂલ્યં ગતે કોશાધ્યક્ષે કેનાપિ હેતુના ॥ ૨૪૯ ॥

અપિ જાનન્ દાનફલં ત્રિત્તે પાત્રે ચ સત્યપિ ।

તથા દાતું ન શક્નોતિ દાનાન્તરાયવિઘ્નિતઃ ॥૨૫૦॥ યુગ્મમ્ ॥

તથૈવોપાયવિજ્ઞોઽપિ કૃતયત્નોઽપિ નાસુમાન્ ।

હેતોઃ કૃતોઽપિ પ્રાપ્નોતિ લાભં લાભાન્તરાયત ॥ ૨૫૧ ॥

ભોગોપભોગૌ પ્રાપ્તાવપ્યદ્વી ભોક્તું ન શક્નુયાત્ ।

ભોગોપભોગાન્તરાયવિઘ્નિતો મમ્મણાદિવત્ ॥ ૨૫૨ ॥

ઇષ્ટાનિષ્ટવસ્તુલબ્ધિપરિહારાદિપૂયમમ્ ।

શક્તોઽપિ કર્તું ત કર્તું નેષ્ટે વીર્યાન્તરાયતઃ ॥ ૨૫૩ ॥

જ્ઞાનાનાં ચ જ્ઞાનિનાં ચ ગુર્વાદીનાં તથૈવ ચ ।

જ્ઞાનોપકરણાનાં ચાશાતનાદ્વેપમત્સરૈઃ ॥ ૨૫૪ ॥

(૧) દાનાન્તરાય, (૨) લાભાન્તરાય, (૩) ભોગાન્તરાય, (૪) ઉપભોગાન્તરાય અને (૫) વીર્યાન્તરાય—આમ પાંચ પ્રકારનું અન્તરાયકર્મ છે એ એક (રાજાના) કોશાધ્યક્ષ-અભાનથી જોવા છે ૨૪૮

જેવી રીતે એક રાજાની તેા ઇચ્છા ધન આપવાની હોય પણ એના કોશાધ્યક્ષ કોઇ કારણસર પ્રતિકુળ થાય તેથી માલમને ધન મળે નહિ, તેમ દાનનું કેમ જાણનારો મનુષ્ય, દ્રવ્ય અને પાત્રનો યોગ હોય છતા, દાનાન્તરાય કર્મ નડવાથી દાન દઇ શકતો નથી ૨૪૯-૨૫૦

એજ પ્રમાણે વળી ઉપાયવિજ્ઞ માણસ પ્રયત્ન કરતા છતા કોઇ કારણસર લાભ મેળવી શકે નહિ—એ એના લાભાન્તરાય કર્મનો ઉદય સમજવો ૨૫૧

ભોગ અને ઉપભોગ પામે પડ્યા હોય છતા મમ્મણ્યોક્તી પેઠે, પ્રાત્ની એ ભોગવી શકે નહિ એ એના ભોગાન્તરાય અને ઉપભોગાન્તરાય કર્મોના ઉદયને દીધે સમજવું ૨૫૨

વળી ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટ વસ્તુના પર્તિહારને અર્થે યત્ન કરવાનું સામર્થ્ય હોય છતા પણ પ્રાત્ની એ કરી શકતો નથી—ત્યા એના વીર્યાન્તરાય કર્મનો ઉદય સમજવો ૨૫૩ એ પ્રમાણે અન્તરાય કર્મ વિષે વિવેચન કર્યું

જાનની જાનીઓની ગુડ વગેરેની, તેમજ જાનના ઉપકરણોની આશાતના, દેવ અને

નિન્દોપઘાતાન્તરાયૈ પ્રત્યનીકત્વનિહ્નૈ ।

વધ્નાત્યાવરણકર્મ જ્ઞાનદર્શનયોર્મવી ॥ ૨૫૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ગુર્વાદિભક્તિકરુણાકપાયવિજયાદિભિ ।

વધ્નાતિ કર્મ સાતાલ્ય દાતા સદ્ધર્મદાર્ઘ્યયુક્ ॥ ૨૫૬ ॥

ગુર્વાદિભક્તિવિકલ કપાયકલ્પપાશય ।

અસાતાવેદનીય ચ વધ્નાતિ કૃપણોઽસુમાન્ ॥ ૨૫૭ ॥

ઉન્માર્ગદેશકો માર્ગાપલાપી સાધુનિન્દક ।

વધ્નાતિ દર્શનમોહં દેવાદિદ્રવ્યમક્ષક ॥ ૨૫૮ ॥

કપાયહાસ્યવિપયાદિભિર્વધ્નાતિ દેહમૃત્ ।

કપાયનોકપાયાલ્યં કર્મ ચારિત્રમોહકમ્ ॥ ૨૫૯ ॥

નિવધ્નાતિ નારકાયુર્મહારમ્ભપરિગ્રહ ।

તિર્યગાયુ શલ્યયુક્તો ધૂર્તશ્ચ જનવચક ॥ ૨૬૦ ॥

નરાયુર્મધ્યમગુણ પ્રકૃત્યાલ્પકપાયક ।

દાનાદૌ રુચિમાન્ જીવો વધ્નાતિ સરલાશય ॥ ૨૬૧ ॥

મત્સર કરવાથી, નિંદા કરવાથી, ઉપઘાત કરવાથી, અન્તરાય કરવાથી, તથા નિહ્નવપણી કરવાથી પ્રાણી જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મ બાધે છે ૨૫૪-૨૫૫

શુરે તરફ ભક્તિભાવને લીધે, દયાને લીધે, તથા કપાયોનો પરાજય કરવાને લીધે, કદ ધર્મી દાતા પુરુષ ને કર્મ બાધે છે એ સાતાવેદનીય કર્મ ૨૫૬

શુરેની ભક્તિ કરે નહિ, અને કપાયભર્યા વિચારોમા લીન રહે એવો પ્રાણી ને કર્મ બાધે એ અસાતાવેદનીય કર્મ ૨૫૭

ઉન્માર્ગનો ઉપદેશક, સન્માર્ગને લોપનારો, સાધુની નિન્દા કરનારો અને દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરનારો ને કર્મ બાધે એ દર્શનમોહનીય કર્મ ૨૫૮

કપાય, હાસ્ય અને વિપય આદિ વડે પ્રાણી ને કર્મ બાધે એ કપાયનો કપાયનામનું ચારિત્રમોહનીય કર્મ સમજવું ૨૫૯

મોટા મોટા આરણ કરનારો અને પરિગ્રહવાળો પુરુષ નરકનું આયુ બાધે છે શલ્યયુક્ત, જનવચક ધૂર્ત માણસ તિર્યચનું આયુષ્ય બાધે છે ૨૬૦

જેનામા સાધારણ શુભો હોય, પ્રકૃતિથીજ એણે કપાય હોય, અને જેને દાના ક્રિયે વિશે પ્રેમ ઉપજતો હોય એવો સરળસ્વભાવી પ્રાણી મનુષ્યનું આયુ બાધે છે ૨૬૧

ચતુર્થાદિગુણસ્થાનવર્ત્તિનોડકામનિર્જરા ।
 જીવા વધ્નન્તિ દેવાયુસ્તથા વાલતપસ્વિનઃ ॥ ૨૬૨ ॥
 ગુણપ્રેક્ષી ત્યક્તમદોઽધ્યયનાધ્યાપનોદયતઃ ।
 ઉચ્ચ ગોત્રમર્હદાદિમત્તો નીચમતોઽન્યથા ॥ ૨૬૩ ॥
 અગૌરવશ્ચ સરલઃ શુભં નામાન્યથાશુભમ્ ।
 વધ્નાતિ હિંસકો વિધ્નમર્હત્પૂજાદિવિધ્નકૃત્ ॥ ૨૬૪ ॥
 સ્થિતિરુત્કર્ષતો જ્ઞાનદર્શનાવરણીયયોઃ ।
 વેદનીયસ્ય ચ ત્રિંશદમ્ભોધિકોટિકોટયઃ ॥ ૨૬૫ ॥
 મોહનીયસ્ય ચાબ્ધીનાં સપ્તતિઃ કોટિકોટયઃ ।
 આયુષઃ સ્થિતિરુત્કર્ષાન્નયસ્ત્રિંશત્પયોધયઃ ॥ ૨૬૬ ॥
 અવાધાકાલરહિતા પ્રોક્તૈવાયુર્ગુરુસ્થિતિઃ ।
 તદ્યુક્તેયં પૂર્વકોટીતાર્ત્તીયીકલવાધિકા ॥ ૨૬૭ ॥
 ગોત્રનામ્નોઃ સામ્બુધાના વિંશતિઃ કોટિકોટયઃ ।
 સ્થિતિર્જ્યેષ્ઠાન્તરાયસ્ય સ્યાત્ જ્ઞાનાવરણીયવત્ ॥ ૨૬૮ ॥

થોથા કે એથી ઉપરના શુભુચ્ચાનમા વર્ત્તતા, નિષ્કામ નિર્જરાવાળા જીવો તેમ જ બાળ તપસ્વીઓ દેવતુ આયુ બાધે છે ૨૬૨

શુભુસ, નિરહ કારી, સતતઅભ્યાસી અને અધ્યાપક અર્હફલકૃત ઉચ્ચ ગોત્ર બાધે છે એથી વિપરિત વર્ત્તનવાળો નીચગોત્ર બાધે છે ૨૬૩

મ્હોટાઈ વિનાનો સરલ પ્રાણી શુભનામકર્મ બાધે છે એથી વિરુદ્ધ હોય એ અશુભનામ કર્મ બાધે છે પ્રભુની પૂજા વગેરેમા વિધ્ન કરનારો અન્તરાયકર્મ બાધે છે ૨૬૪

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોટાકોટી સાગ ગૌપમની છે ૨૬૫

મોહનીયકર્મની સ્થિતિ ઉત્કર્ષત શીત્તેર કોટાકોટી માગરોપમની છે અને આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમની છે ૨૬૬

આયુકર્મની, એ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહીને ‘અબાધાકાળ’ વિનાની સમજવી અબાધાકાળ ભેગો ગણીએ તો તે એ કરતા ‘એક તૃતીયાશ પૂર્વકોટી’ અધિક છે ૨૬૭

ગોત્રકર્મ અને નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોટાકોટી સાગરોપમની છે અને અન્ત રાયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જેટલી છે ૨૬૮

સ્થિતિર્જઘન્યતો જ્ઞાનદર્શનાવરણીયયો ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમિતા તત્ત્વવિદ્ભિર્નિરૂપિતા ॥ ૨૬૧ ॥

કપાયપ્રત્યયબન્ધમાશ્રિત્યાલ્પીયસી સ્થિતિ ।

સ્યાત્ દ્વાદશમુહૂર્ત્તાત્મા વેદનીયસ્ય કર્મણઃ ॥ ૨૭૦ ॥

ઉપશાન્તચીણમોહાદિકાના ત્વકપાયિણામ્ ।

યોગૈકહેતુવદ્ધસ્ય વેદ્યસ્ય દ્વૌ જ્ઞાનૌ સ્થિતિ ॥ ૨૭૧ ॥

સ્થિતિર્લઘ્યન્તર્મુહૂર્ત્ત મોહનીયસ્ય કર્મણ ।

આયુષ્ જુલ્લભવપ્રમિતા સા પ્રકીર્તિતા ॥ ૨૭૨ ॥

અષ્ટાષ્ટૌ ચ મુહૂર્ત્તાનિ ગોત્રનામ્નીલધુ સ્થિતિ ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમિતા માન્તરાયસ્ય કર્મણ ॥ ૨૭૩ ॥

યાવત્કાલમનુદયો વદ્ધસ્ય યસ્ય કર્મણ ।

તાવાનવાધાકાલોઽસ્ય સ જઘન્યેતરો દ્વિધા ॥ ૨૭૪ ॥

અવાધાકાલ ઉત્કૃષ્ટસ્રયોઽન્દાનાં સહસ્રકા ।

આચકર્મત્રયે સુષ્ટુ નિર્દિષ્ટો દૃષ્ટવિષ્ટૈઃ ॥ ૨૭૫ ॥

વળી જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમાણ છે એમ તત્ત્વના બાબુકારોએ કહ્યું છે ૨૬૬

કપાયપ્રત્યયબન્ધને આશ્રીને વેદનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત્તની છે ૨૭૦

‘ઉપશાન્તમોહ’ અને ‘ક્ષીણમોહ’ વગેરે અકપાય શુભુચ્ચાનોભા, માત્ર યોગહેતુથી બાધેલા વેદનીય કર્મની સ્થિતિ બે સમયની છે ૨૭૧

મોહનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે આયુકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષુલ્ભક ભવ જેટલી છે ૨૭૨

ગોત્રકર્મના અને નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ આઠ મુહૂર્ત્તની છે અન્તરાયક્રમની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે ૨૭૩

જે કર્મ બાધ્ય હોય એનો જેટલા કાળસુધી અનુદય હોય તેટલો કાળ, એ કર્મનો અબાધાકાળ કહેવાય એના વળી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-એમ બે ભેદ છે ૨૭૪

પહેલા ત્રણ કર્મોના અબાધાકાળ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે મોહનીયકર્મનો

સપ્તવર્ષસહસ્રાણિ મોહનીયસ્ય કર્મણ ।

પૂર્વકોટયાસ્તૃતીયોશઃ સ ભવત્યાયુષો ગુરુઃ ॥ ૨૭૬ ॥

ગોત્રનામ્નોઃ કર્મણોસ્તુ દ્વે દ્વે સોઽવ્દસહસ્રકે ।

ત્રીપયેવાવ્દસહસ્રાણિ સોઽન્તરાયસ્ય કર્મણઃ ॥૨૭૭॥ વિશેષકમ્ ॥

જઘન્યતસ્ત્વવાધાદ્વા સર્વેષામપિ કર્મણામ્ ।

અન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમિતા કથિતા તત્ત્વવેદિભિઃ ॥ ૨૭૮ ॥

અબાધાકાલહીનાયાં યથાસ્વં કર્મણા સ્થિતૌ ।

ભવેત્કર્મનિષેકસ્તત્ પરિભોગાય દેહિનામ્ ॥ ૨૭૯ ॥

કર્મણાં દલિકં યત્ર પ્રથમે સમયે વહુ ।

દ્વિતીયસમયે હીન તતો હીનતરં ક્રમાત્ ॥ ૨૮૦ ॥

एव या कर्मदलिकरचना क्रियतेऽद्विभि ।

वेदनार्थमसौ कर्मनिषेक इति कीर्त्यते ॥ २८१ ॥ युग्मम् ॥

कर्माण्यમૂनि પ્રત્યેકં પ્રાણિનામખિલાન્યપિ ।

ભવેઽનાદૌ તિષ્ઠતા સ્યુરનાદીનિ પ્રવાહતઃ ॥ ૨૮૨ ॥

સ્વભાવતોઽકર્મકાણા જીવાના પ્રથમ યદિ ।

સંયોગઃ કર્મણામગીક્રિયતે સમયે ક્વચિત્ ॥ ૨૮૩ ॥

માત હજાર વર્ષનો, આયુકર્મનો એક તૃતીયાશ પૂર્વકાદીનો, ગોત્ર અને નામ કર્મનો અષ્ટ
હજાર વર્ષનો અને અન્તરાયકર્મનો ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે ૨૭૫-૨૭૭

સર્વે-આઠે કર્મોનો જઘન્ય અબાધાકાળ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમાણ છે-એમ તત્ત્વવેદીઓ
એ કહ્યું છે ૨૭૮

પ્રત્યેક કર્મની અબાધાકાળરહિત સ્થિતિમાં તે તે કર્મનો નિષેક (નિર્મલ) થાય
છે તે પ્રાણીઓને પરિભોગને અર્થે છે ૨૭૯

નિષેક એટલે શું ? કર્મના દળ જે પહેલા સમયમાં વધારે હોય, તે બીજા સમયમાં
એથી ઓછા થાય અને એમ અનુક્રમે ઓછાઓછા થતા જાય-એવી રીતે કર્મના દળની
રચના પ્રાણીઓ વેદવા માટે કરે તે ‘ નિષેક ’ કહેવાય છે ૨૮૦-૨૮૧

આ અનાદિ સમારમ્મા રહેતા દરેક પ્રાણીને આ સર્વ કર્મો અનાદિ કાળથી જ આપ્યા
આવે છે ૨૮૨

તદા કર્મક્ષય કૃત્વા સિદ્ધાનામપિ દેહિનામ્ ।

પુનઃ કદાચિત્સમયે કર્મયોગ પ્રસજ્યતે ॥ ૨૮૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વિશ્લેષસ્તુ ભવેજીવાદનાદિત્વેऽપિ કર્મણામ્ ।

જ્ઞાનાદિભિઃ પાવકાર્યૈરુપલસ્યેવ કાચનાત્ ॥ ૨૮૫ ॥

નન્વેવમન્તરાયાણાં પચાનાં મૂલતઃ જ્ઞયે ।

સજાતે કિં દદાત્યર્હન્ સતતં લભતે ચ કિમ્ ॥ ૨૮૬ ॥

મુદ્ધુક્તે કિમુપમુદ્ધુક્તે વા વીર્યં કિં વા પ્રવર્તયેત્ ।

ન ચેત્ત્રિકચિત્તદા તેષાં વિજ્ઞાનાં કિં ક્ષયે ફલમ્ ॥ ૨૮૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અત્રોચ્યતેઽર્હતઃ જ્ઞીણનિઃશેષઘાતિકર્મણઃ ।

ગુણઃ પ્રાદુર્ભવત્યેવોઽન્તરાયાણાં જ્ઞયે યત ॥ ૨૮૮ ॥

દવતો લભમાનસ્ય મુંજતો વોપમુંજતઃ ।

વીર્યં પ્રયુજતો વાસ્ય નાન્તરાયો ભવેત્કચિત્ ॥ ૨૮૯ ॥

દાનલાભાદિક ત્વસ્ય ન સમ્ભવતિ સર્વદા ।

તત્તત્કારણસામર્થ્યાં સત્યાં ભવતિ નાન્યથા ॥ ૨૯૦ ॥

જો એમ સ્વીકારીએ કે આ ‘સ્વભાવતઃ અકર્મક’ જીવોને અમુક વખતે કર્મોના પહેલો શ યોગ થયેલો છે, તો પછી કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ થયેલા પ્રાણીઓને પણ પુનઃ ઉપચિત્ કર્મનો યોગ થશે એમ સ્વીકારવું પડશે. ૨૮૩-૨૮૪

વળી કર્મ અનાદિ છતાં પણ, જ્ઞાનાદિક વડે જીવથી છુટા પડે છે, જેમ અગ્નિ આદિ વડે સુવર્ણથી પત્થર છુટો પડે છે તેમ ૨૮૫

અહિ કોઈ એવી શકા ઉપસ્થિત દરે કે—આવી રીતે પાચે અન્તરાયકર્મનો મૂળથી ક્ષય થાય છે ત્યારે, અર્હત પ્રભુ શુ (દાન) આપે છે? ક્યો લાભ મેળવે છે? શા લોગોપલોગ લોગવે છે? અને શુ વીર્ય ફેરવે છે? જો એમાનુ કંઈપણ થતું ન હોય તો પછી અન્તરાય કર્મના ક્ષયથી ફળ શુ? ૨૮૬-૨૮૭

જો શકાના સમાધાનમા કહેવાનું કે—અર્હતપ્રભુના સર્વ ધાતિકર્મો તો ક્ષીણ થયેલા હોય છે એટલે પછી જ્યારે આ અન્તરાય કર્મ પણ ક્ષીણ થયું કે તુરત એમનામા એવો શુલ્ક ઉત્પન્ન થાય છે કે દાન દેતા, લાભ મેળવતા, લોગોપલોગ માણતા અને વીર્ય ફેરવતા એમને ક્યાય પણ અન્તરાય થતો નથી વળી એમને દાન લાભ આદિ કંઈ હુ મેળા સંભવતા નથી કારણ કે એ તો તે તે પ્રકારની મામત્રીનો મદ્દબાવ હોય તોજ થાય છે, તે ગિવાય થતા નથી

નૃદેવગત્યાનુપૂર્વ્યો જાતિઃ પંચેન્દ્રિયસ્ય ચ ।
 ઉચ્ચૈર્ગોત્ર સાતવેદ્યં દેહાઃ પચ પુરોદિતાઃ ॥ ૨૧૧ ॥
 અંગોપાંગત્રયં સંહનનં સસ્થાનમાદિમમ્ ।
 વર્ણગન્ધરસસ્પર્શા શ્રેષ્ઠા અગુરુલઘ્વપિ ॥ ૨૧૨ ॥
 પરાઘાતમથોચ્છ્વાસમાતપોદ્યોતનામની ।
 નૃદેવતિર્યગાયુષિ નિર્માણં સન્નભોગતિઃ ॥ ૨૧૩ ॥
 તથૈવ ત્રસદશકં તીર્થકૃન્નામકર્મ ચ ।
 દ્વિચત્વારિંશદિત્યેવ પુણ્યપ્રકૃતયો મતાઃ ॥ ૨૧૪ ॥ કલાપકમ્ ॥
 ભેદાઃ પંચ નવ જ્ઞાનદર્શનાવરણીયયોઃ ।
 નીચૈર્ગોત્રં ચ મિથ્યાત્વમસાતવેદનીયકમ્ ॥ ૨૧૫ ॥
 નરકસ્યાનુપૂર્વીં ચ ગતિરાયુરિતિ ત્રયમ્ ।
 તિર્યગ્ગત્યાનુપૂર્વ્યોં ચ કપાયાઃ પંચવિંશતિઃ ॥ ૨૧૬ ॥

જીવની બેતાલીશ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ છે તે નીચે પ્રમાણે —

મનુષ્યગતિ, દેવગતિ, મનુષ્યઆનુપૂર્વી, દેવઆનુપૂર્વી, પંચેન્દ્રિયત્વ, ઉચ્ચગોત્ર, સાતા-
 વેદનીયત્વ, પૂર્વોક્ત પાચ દેહ, ત્રણ અંગોપાંગ, પહેલુ સઘયણ, પહેલુ સસ્થાન, શ્રેષ્ઠ વર્ણ-
 ગંધ-રસ-સ્પર્શ, અગુરુલઘુ ગરીર, પરાઘાતત્વ, શ્રેષ્ઠ ઉચ્છ્વાસ, આતપનામકર્મ, ઉદ્યોતનામ-
 કર્મ, મનુષ્યનુ-દેવનુ-અને તિર્યચનુ આયુષ્ય, નિર્માણ, સન્નભિહાસ્યોગતિ, ત્રસ-ગાદર-પર્યા-
 પ્ત પ્રત્યેક-ચિત્તર-શુભ-સુભગ-સુસ્વર-આદેય અને યથા-નામકર્મ તેમજ તીર્થ કરનામ
 કર્મ ૨૬૨-૨૬૪

જીવની બ્યાશી પાપપ્રકૃતિ કહી છે તે નીચે પ્રમાણે —

પાચ જાતનુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, નવપ્રકારનું દર્શનાવરણીયકર્મ, નીચ ગોત્ર, મિથ્યાત્વ,
 અસાતાવેદનીયત્વ, નરકની ગતિ, નરકની આનુપૂર્વી, નરકનુ આયુષ્ય, તિર્યચની ગતિ,
 તિર્યચની આનુપૂર્વી, પચીશ કપાયા, એકેન્દ્રિય-બેષ્ઠેન્દ્રિય-ત્રેષ્ઠેન્દ્રિય-ચત્વરિન્દ્રિયની જાતિ,
 અસદ્વિહાસ્યોગતિ, અવકૃષ્ટ વર્ણાદિક, ઉપઘાત નામકર્મ, પહેલા શિવાયના (પાચ)
 સસ્થાનો અને (પાચ) સઘયણ, સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-અપર્યાપ્ત-સાધારણ-અચિત્તર-અશુભ-

एकद्वित्रिचतुरक्षजातयोऽसन्नभोगतिः ।

अप्रशस्ताश्च वर्णाद्यास्तथोपघातनाम च ॥ २९७

अनाद्यानि पंच सस्थानानि संहननानि च ।

तथा स्थावरदशकमन्तरायाणि पच च ॥ २९८ ॥

उक्ता द्व्यशीतिरित्येताः पापप्रकृतयो जिनै ।

न भूयान् विस्तरश्चात्र क्रियते विस्तृतेर्भिया ॥ २९९ ॥ कुलकम्

एतेषु कर्मस्वष्टાસુ ભવત્યાથ ચતુષ્ટયમ્ ।

घातिसंज्ञ जीवसक्तज्ञानादिगुणघातकृत् ॥ ३०० ॥

अन्यं चतुष्टयं च स्यात् भवोपग्राहिसंज्ञकम् ।

छद्मस्थानां तथा सर्वविदामप्येतदाभवम् ॥ ३०१ ॥

पारावारानुकारादिति जिनसमयात् भूरिस्तारादपारात्

उच्चित्योच्चित्य મુક્તા ઇવ નવસુપમાયુક્તિપત્તીરનેકા ।

कलृता जीवस्वरूपप्रकरणरचना योरुमुत्तावलीव

સોત્કઠ કઠપીઠે કુરૂત કૃતધિયસ્તાં ચિદુદ્વોધસિદ્ધયૈ ॥ ૩૦૨ ॥

દુ ૨૧૨-દુર્ભંગ-અનાદય-અને અપચય એટલા મળીને દશ નામ કર્મ, તથા પાંચ અન્તરાય કર્મ ૨૯૫-૨૯૯

ખહુ વિસ્તાર થઈ જાય માટે અમે વિશેષ ન કહેતા આટલું જ કહ્યું છે

આઠ કર્મ દેહા એમ પ્રથમના ચાર ‘ઘાતિ’ કહેવાય તે કેમકે એઓ જીવના જ્ઞાન આદિ ગુણોના ઘાત કરનારા છે ૩૦૦

ખીજ ચાર છે તે ‘ભવોપગ્રાહિ’ કહેવાય તે કેમકે એ જન્મ-ધોને તેમજ સર્વજ્ઞાને પણ ભવપર્યન્ત હોય છે ૩૦૧

એ પ્રમાણે જિનેશ્વરના, અપાર-સારયુક્ત-સમૃદ્ધસામાન મિદ્ધાન્તમાથી અનેક નવીન-સુખમ યુક્તિઓને મુક્તાક્રોળીને જેમ વીણીવીણીને આ જીવસ્વરૂપના પ્રકરણની રચનાકેમ માળા તૈયાર કરી છે એને બુદ્ધિમાન પુરુષો, જ્ઞાનના પ્રકાશની મિદ્ધિને માટે, ઉત્કઠા સહિત કંકને વિશે ધારણ કરે ૩૦૨

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાતિપ—

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગોયં દશમ. સુધારસસમઃ પૂર્ણઃ સુખેનાસમઃ ॥૩૦૩॥

इति दशमः सर्ग ।

જેમની કીર્તિ સાલગીને અગિલ વિશ્વ આશ્ચર્યમા લીન થઇ ગયું છે એવા શ્રીમદ્ કીર્તિ-
વિનય ઉપાધ્યાયના ગિય, અને માતા-રાજશ્રી તથા પિતા-તેજપાળના સુપુત્ર શ્રીવિનય-
વિનયજીએ ત્રણ જગતના તત્ત્વને દીપકની જેમ પ્રકાશિત કરનાર જે કાવ્યત્રય રચ્યો છે તેનો
આ સુધારમપૂર્ણ દશમો સર્ગ નિર્વિધે પૂર્ણ થયો ૩૦૩

દશમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ एकादश सर्ग ।

पुद्गलानामस्तिकायमथ किञ्चित्तनोम्यहम् ।

गुरुश्रीकीर्तिविजयप्रसादप्राप्तधीधनः ॥ १ ॥

द्रव्यक्षेत्रकालभावगुणैरेषोऽपि पचधा ।

अनन्तद्रव्यरूपोऽसौ द्रव्यतस्तत्र वर्णित ॥ २ ॥

लोक एवास्य सद्भावात् क्षेत्रतो लोकसमितः ।

कालतः शाश्वतो वर्णादिभिर्युक्तश्च भावतः ॥ ३ ॥

गुणतो ग्रहणगुणो यतो द्रव्येषु पदस्त्वपि ।

भवेत् ग्रहणमस्यैव न परेषां कदाचन ॥ ४ ॥

भेदाश्चत्वार एतेषां प्रज्ञप्ताः परमेश्वरैः ।

स्कन्धा देशा प्रदेशाश्च परमाणव एव च ॥ ५ ॥

सर्ग अथारभो.

श्रीमान् कीर्तिविजय शुद्धेवनी कृपाशी बुद्धिमान् ध्येत्वा हुं हवे पुद्गलास्तिकायतु
कथं च १

એના (પુદ્ગલાસ્તિકાયાના) પણ (જીવાસ્તિકાયાની જોમ) (૧) દ્રવ્યને લઈને, (૨)
ક્ષેત્રને લઈને, (૩) કાળને લઈને, (૪) ભાવને લઈને અને (૫) ગુણને લઈને પાચ પ્રકાર
આય છે ૨

પહેલો પ્રકાર તે અનન્તદ્રવ્યરૂપ છે બીજો પ્રકાર તે લોકપ્રમાણ છે ત્રીજો કે એનો
સદ્ભાવ—હયાતિ લોકમાં જ છે ત્રીજો પ્રકાર તે શાશ્વત છે ચોથો પ્રકાર એ વર્ણુ આદિથી
સુક્ષ્મ છે પાચમો પ્રકાર એનામાં અહણુગુણ છે—એ અહણુગુણવાળો છે, કેમકે છયે દ્રવ્યોમાં
એનું જ અહણુ કરાય છે, બીજા કોઈનું કદિ પણ અહણુ કરાતું નથી ૩-૪

એએના, જિનભગવાને ચાર લેહ કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે (૧) સ્કંધ, (૨) દેશ,
(૩) પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ ૫

અનન્તભેદાઃ સ્કન્ધાઃ સ્યુઃ કેચન દ્વિપ્રદેશકાઃ ।

ત્રિપ્રદેશાદયઃ સંખ્યાસંખ્યાનન્તપ્રદેશકાઃ ॥ ૬ ॥

સૂક્ષ્મસ્થૂલપરિણામાઃ સ્યુઃ પ્રત્યેકમનન્તકાઃ ।

એકદ્વણાદ્યસંખ્યેયકાલાન્તસ્થિતિશાલિન ॥ ૭ ॥

દ્વિપ્રદેશાદિકોઽનન્તપ્રદેશાન્તો વિવચ્ચિતઃ ।

સ્કન્ધસમ્બદ્ધો વિભાગઃ સ ભવેત્ દેશસંજ્ઞકઃ ॥ ૮ ॥

નિર્વિભાજ્યો વિભાગો યઃ સ્કન્ધસંબદ્ધ એવ હિ ।

પરમાણુપ્રમાણોઽસૌ પ્રદેશ ઇતિ કીર્તિતઃ ॥ ૯ ॥

કાર્યકારણરૂપાઃ સ્યુર્દ્વિપ્રદેશાદયો યથા ।

દ્વિપ્રદેશો દ્વયોરણ્વોઃ કાર્યં ત્ર્યણુકકારણમ્ ॥ ૧૦ ॥

પરમાણુસ્ત્વપ્રદેશઃ પ્રત્યક્ષો જ્ઞાનચત્તુષામ્ ।

કાર્યાનુમેયોઽકાર્યશ્ચ ભવેત્કારણમેવ સઃ ॥ ૧૧ ॥

યદાહ—કારણમેવ તદન્ત્ય સૂક્ષ્મો નિત્યશ્ચ ભવતિ પરમાણુઃ ।

એકરસવર્ણગન્ધો દ્વિસ્પર્શ કાર્યલિંગશ્ચ ॥ ૧૨ ॥

સ્કંધના વળી અનેક ભેદ છે કેટલાકને બે પ્રદેશ છે, કેટલાકને ત્રણ પ્રદેશ છે, કેટલાકને વધતા વધતા સંખ્યાત સુધી પ્રદેશો છે, કેટલાકને અસંખ્ય પ્રદેશો છે અને કેટલાકને વળી અનન્ત પ્રદેશો છે ૬

વળી એઓમાના પ્રત્યેક અનન્ત છે, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ પરિણામવાળા છે અને સ્થિતિ, કોઈકોઈની એક ક્ષણની હોય છે, અને કોઈકોઈની એથી વધતી વધતી તે છેક અસંખ્યકાળ સુધાની છે ૭

બે પ્રદેશથી તે છેક અનન્તપ્રદેશ સુધીના સ્કંધબદ્ધ વિભાગ—એનું નામ ‘ દેશ ’ ૮

અવિભાજ્ય અને માત્ર સ્કંધબદ્ધ—એવો બે પરમાણુપ્રમાણુ વિભાગ—એનું નામ ‘ પ્રદેશ ’ ૯

ઉપર દ્વિપ્રદેશી વગેરે બે સ્કંધ કહ્યા છે તે કાર્યરૂપ પણ છે અને (કોઈના) કારણરૂપ પણ છે જેમકે ‘ દ્વિપ્રદેશી ’ (સ્કંધ) બે પરમાણુઓનું કાર્ય છે તેમ ત્રણ પરમાણુઓનું કારણ પણ છે ૧૦

પરમાણુ અપ્રદેશી છે અને ક્ષેપ જ્ઞાનચક્ષુને જ ગોચર છે વળી એ કાર્યાનુમેય છે, (પોતે) કોઈનું કાર્ય નથી, જો કે એ કોઈનો કારણભૂત તો છે ૧૧

(અન્યત્ર) કહ્યું છે કે —અત્ય કારણરૂપ જ પરમાણુ છે એ (પરમાણુ) નિત્ય છે, સૂક્ષ્મ

તત્રાપિ શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરૂક્ષેષુ દ્વૌ ચતુર્ધ્વવિરોધિનૌ ।

સ્પર્શો સ્યાતાં પરમાણુખંડપરે ન કથચન ॥ ૧૩ ॥

તથાહુ । પરમાણુવાદીનામસંખ્યાતપ્રદેશકસ્કન્ધપર્યન્તાનાં કેપાં
ચિદનન્તપ્રાદેશિકાનામપિ સ્કન્ધાના તથા એકપ્રદેશાવગાઢાનાં યાવત્સ
ંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢાનાં શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરૂક્ષરૂપાશ્ચત્વાર એવ સ્પર્શો
ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાદૃતૌ ॥

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવે પરમાણુશ્ચતુર્વિધ ।

દ્રવ્યતોડુ. પુદ્ગલાણુશ્ચતુર્લક્ષણ એવ સં ॥ ૧૪ ॥

અવાદ્યોડગ્રાહ્ય એવાસાવભેયોડચ્છેદ્ય એવ ચ ।

ક્ષેત્રાણુસ્ત્વચ્છત્રપ્રદેશશ્ચતુર્લક્ષણ એવ સં ॥ ૧૫ ॥

અપ્રદેશોડવિભાગશ્ચામધ્યોડનર્થ ઇતિ સ્મૃતઃ ।

કાલાણુઃ સમયાચ્ચયઃ સ્યાન્નતુર્લક્ષણ એવ સં ॥ ૧૬ ॥

વર્ણગન્ધરસસ્પર્શરહિતશ્ચાથ ભાવત ।

દ્રવ્યાણુરેવ વર્ણાદિભાવપ્રાધાન્યતો મતઃ ॥ ૧૭ ॥

છે તથા એકરસવાળો, એકવર્ણવાળો અને એકગન્ધવાળો છે, એ કે એને સ્પર્શ બે છે
વળી એ કાર્યના લિંગરૂપ એટલે કે કાર્યાતુભેય છે ૧૨

એને બે સ્પર્શો કહ્યા એ, શીત-ઉષ્ણ-સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ-એ ચારમાન, પરસ્પર-અવિ
રોધી એવા હરકોઈ બે, સમજવા, બીજા નહિ ૧૩

શ્રી પદ્મવણ્ણાસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —અસંખ્ય પ્રદેશ, સ્કન્ધ સુધીના પરમાણુઓ
વગેરેને, તથા કેટલાક અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધોને, તેમજ એક પ્રદેશના અવગાહવાળાથી માડીને
તે છેક સંખ્યાત પ્રદેશના અવગાહવાળાઓને ગીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ-એમ ચાર જ
સ્પર્શ હોય છે

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એમ ચારને લઈને, પરમાણુના ચાર પ્રકાર પાડ્યા છે (૧)
દ્રવ્યને લઈને પહેલો જે (પહેલો) હેઠ એટલે કે દ્રવ્યાણુ-એના ચાર લક્ષણ છે અવાદ્ય,
અગ્રાહ્ય, અભેદ્ય અને અચ્છેદ્ય (૨) અગ્રપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રાણુના પણ ચાર લક્ષણ છે અપ્રદેશી,
અવિભાગી, અમધ્ય અને અનર્થ (૩) સમયાચ્ચય કાલાણુના પણ ચાર લક્ષણ છે ૧૪-૧૬

ભાવને લઈને પહેલો, પરમાણુનો ચોથો પ્રકાર ભાવમાણુ એના લક્ષણ -વર્ણરહિતપણ,
ગન્ધરહિતપણ, રસરહિતપણ અને સ્પર્શરહિતપણ વર્ણાદિ ભાવની પ્રધાનતાને લઈને

ભાવાણુરથવા સર્વજઘન્યશ્યામતાદિકમ્ ।

હિ પ્રયોજન દ્રવ્યપરમાણુભિરેવ હિ ॥ ૧૮ ॥

इति भगवतीशतक २० उद्देश ५ ॥

स नित्यानित्यरूपः स्यात् द्रव्यपर्यायभेदतः ।

तत्र च द्रव्यतो नित्य परमाणोरनाशत ॥ ૧૯ ॥

पर्यायतस्त्वनित्योऽसौ यतो वर्णादिपर्यया ।

नश्यन्त्येके भवन्त्यन्ये विस्त्रસાદિપ્રભાવતઃ ॥ ૨૦ ॥

अस्य शाश्वतभावेन केचित् पर्यवनित्यताम् ।

मन्यन्ते तदसद्यस्मात् पचमांगे स्फुट શ્રુતમ્ ॥ ૨૧ ॥

પરમાણુપુગ્ગલેણ મંતે સાસણ અસાસણ । ગોયમ સિઅ સાસણ
સિઅ અસાસણ ॥ સે કેણદ્વેણ મંતે એવ વુચ્ચતિ । ગોઅમ દઢવઢ્ઢયાણ
સાસણ પજ્જવઢ્ઢયાણ અસાસણ । ઇતિ ॥

પુદ્ગલાનાં દશવિધ પરિણામોઽથ કથ્યતે ।

વન્ધનાલ્યો ગતિનામા સસ્થાનાલ્યસ્તથા પરઃ ॥ ૨૨ ॥

દ્રવ્ય-અણુ અભિમત છે અથવા લાવ-અણુ એટલે સર્વમા જઘન્ય એવુ કથામત્ત આદિઽ
આપણે તો અહિ દ્રવ્ય-અણુ (દ્રવ્ય પરમાણુ) નીજ વાત છે ૧૭-૧૮

એ પ્રમાણેની વાત ભગવતીસૂત્રમા વીશમાશતકના પાચમા ઉદ્દેશમા ઠહી છે

પરમાણુના વળી બે લેહ પડે (૧) (દ્રવ્યત) નિત્ય, કેમકે પરમાણુ અવિનાશી છે,
(૨) (પર્યાયત) અનિત્ય, કેમકે વિસ્ત્રસા એટલે ષડન, પતન, વિધ્વસ વગેરેના પ્રભાવથી
કેટલાક વર્ણુાં નાગ પામે છે અને એની જગ્યાએ બીજા (ઉત્પન્ન) થાય છે ૧૯-૨૦

પરમાણુ ગામ્ધત છે માટે (એના) પર્યાયો નિત્ય હોવાનેધએ-એવુ કેટલાડનુ કહેવુ છે
પણ એ ખરૂં નથી કારણકે પાચમા અગમા નીચે પ્રમાણે ચોખ્ખો પાઠ છે ૨૧—

હે ભગવત, પરમાણુ પુદ્ગલ ગામ્ધત છે કે અશામ્ધત ? (ઉત્તર) હે જોતમ, એ શામ્ધત
પણ છે અને અશામ્ધત પણ છે, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ-દ્રવ્યલેખે શામ્ધત છે અને પર્યાય લેખે અ-
શામ્ધત છે

હવે પુદ્ગલોનો દશ પ્રકારનો પરિણામ છે તેના નામ કહું છું (૧) ષ ષડન,

ભેદાશ્રયઃ પરિણામઃ સ્યાત્ વર્ણગન્ધરસાભિધાઃ ।

સ્પર્શોઽયુક્તલઘુ. શબ્દ પરિણામા દશેત્યમી ॥ ૨૩ ॥

સ્યાદ્વિસ્રસાપ્રયોગાભ્યા વન્ધ. પૌદ્ગલિકો દ્વિધા ।

તત્ર યો વિસ્રસાવન્ધ સોઽપિ ત્રિવિધ ઇષ્યતે ॥ ૨૪ ॥

વન્ધનપ્રત્યય પાત્રપ્રત્યય પરિણામજઃ ।

વન્ધનપ્રત્યયસ્તત્ર સ્કન્ધેષુ દ્વચણુકાદિષુ ॥ ૨૫ ॥

ભવેદ્ધિ દ્વચણુકાદીનાં વિમાત્રસ્તૈન્ધ્યરૌદ્યતઃ ।

મિથોવન્ધોઽસહ્યકાલમુત્કર્પાત્સમયોઽન્યથા ॥ ૨૬ ॥

યદાહુઃ । સમનિદ્ધયાઽ વન્ધો ન હોઈ સમલુક્તવયાઽ વિ ન હોઈ ।

વેમાયનિદ્ધલુક્તવત્તણેણ વન્ધા ઉ સ્વધાયાં ॥ ૨૭ ॥

વિષમમાત્રાનિરૂપણાર્થ ચોચ્યતે ।

નિદ્ધસ્ત નિદ્ધેણ દુયાહિણ । લુક્તસ્ત લુક્તેણ દુયાહિણ ।

નિદ્ધસ્ત લુક્તેણ ઉવેતિ વધો । જહન્નવજ્ઞો વિસમો સમો વા ॥૨૮॥

જીર્ણમધગુહાદીનાં ભાજને સ્ત્યાનતા તુ યા ।

સ પાત્રપ્રત્યય સહ્યકાલો વાન્તર્મુહૂર્તિક. ॥ ૨૯ ॥

(૨) ગતિ, (૩) સમ્પ્રાપ્તિ, (૪) લેહ, (૫) વર્ણ, (૬) ગન્ધ, (૭) રસ, (૮) સ્પર્શ,
(૯) અશુદ્ધલઘુ અને (૧૦) શબ્દ ૨૨-૨૩

એમા વળી ' બધ ' ના બે લેહ છે (૧) વિસ્રસાબધ અને પ્રયોગબધ આ વિસ્રસા
બધના વળી ત્રણ ઉપલેહ છે બધનપ્રત્યય, પાત્રપ્રત્યય અને પરિણામબધ બધનપ્રત્યય
(વિસ્રસાબધ) દ્વચણુકાદિક સ્કન્ધોમા હોય છે વળી વિષમ માત્રાએ સ્નિગ્ધતા અને નક્ષતા
હોય તો દ્વચણુકાદિકોના પરસ્પર સબધ થાય છે અને તે ઉત્કૃષ્ટત અસખ્યકાળનો, અને
બધન્યત એકસમયનો છે ૨૪-૨૬

કહ્યું છે કે સ્નિગ્ધપણની કે રૂક્ષપણની સમ માત્રા હોય તો બધ ન થાય, ' બધ ' થવા માટે તો સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષતાની વિષમ માત્રા જોઈએ ૨૭

વિષમમાત્રાના નિરૂપણ માટે એમ કહે છે કે — સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધની કે લુપ્તે લુપ્તાની, સમ
કે વિષમ માત્રા (એક બીજાથી) બે વધારે હોય તો જ ' બધ ' થાય છે જ્યારે સ્નિગ્ધ અને
લુપ્તાની, બધન્યને વરણને સમ કે વિષમ માત્રા હોય તો ' બધ ' થાય છે ૨૮

એટલું બધપ્રત્યય વિષે કહ્યા પછી હવે પાત્રપ્રત્યય વિષે કહેવાતું કે વાસણની અંદર

परिणामप्रत्ययस्तु सोऽभ्रादीनामनेकधा ।

जघन्यश्चैकसमय परमासान् परम पुनः ॥ ३० ॥

इति विस्त्रसावन्धः ॥

પ્રથ પ્રયોગવન્ધો યઃ સ ચૈવાં સ્યાચ્ચતુર્વિધઃ ।

આલાપનશ્રાલીનશ્ચ શારીરતત્પ્રયોગકૌ ॥ ૩૧ ॥

તૃણકાષ્ઠાદિભારાણાં રજ્જુવેત્રલતાદિભિઃ ।

સખ્યકાલાન્તર્મુહૂર્તો વન્ધ આલાપનાભિધઃ ॥ ૩૨ ॥

ચતુર્ધા લીનવન્ધસ્તુ પ્રથમઃ શ્લેષણાભિધઃ ।

સમુચ્ચયોચ્ચયૌ વન્ધૌ તુર્યઃ સંહનનાભિધઃ ॥ ૩૩ ॥

યઃ કુઙ્કચકુદ્દિમસ્તમ્ભઘટકાઘાદિવસ્તુષુ ।

સુધામૃત્પક્લાક્ષાયૈર્વન્ધઃ સ શ્લેષણાભિધઃ ॥ ૩૪ ॥

તટાકદીર્ઘિકાવપ્રસ્તૂપદેવકુલાદિષુ ।

વન્ધ સુધાદિભિર્યઃ સ્યાત્ વહૂનાં સ સમુચ્ચય ॥ ૩૫ ॥

જીર્ણ મધ અથવા ગોળ વગેરેનું સ્થાનપણું રહે છે એ પાત્રપ્રત્યયવિસ્ત્રસાખ ધ કહેવાય એની સ્થિતિ સખ્યાતકાળની ટે અન્તર્મુહૂર્તની ટે ૨૯

હવે ત્રીજો પરિણામપ્રત્યય. મેધ વગેરેનો 'અ ધ' પરિણામપ્રત્યય (વિસ્ત્રસાખ ધ) ટે એ અનેક પ્રકારનો છે એનો સ્થિતિકાળ જઘન્ય એકમમય, અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ ટે ૩૦

એ પ્રમાણે પુદ્ગળોના ' વિસ્ત્રસાખ ધ ' નું ૨૧૩૫ થયું

હવે એના બીજા પ્રકાર ' પ્રયોગાખ ધ ' વિષે

પુદ્ગળોનો પ્રયોગાખ ધ ચાર પ્રકારનો છે (૧) આલાપન, (૨) આલીન, (૩) શારીર અને (૪) શરીરપ્રયોગ ૩૧

૨૧૩૫ કે વેત્રલતા વગેરેથી તૃણ ટે ઝાટના ભારા બાધવા એ પહેલો ' આલાપનખ ધ ' એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સખ્યાતકાળની છે, અને જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે ૩૨

બીજો આલીનખ ધ એના વળી ચાર ભેદ છે શ્લેષણ, સમુચ્ચય, ઉચ્ચય અને ચોથો સંહનન ૩૩

દિવાલ, ફરસણ ધી, મ્તલ, ઘટ, ઝાટ વગેરેમા ચુનો, માટી, પક, લાખ વગેરે અકેકનો ખ ધ (અર્થાત્ આ વસ્તુઓ લગાવવી) એ શ્લેષણખ ધ કહેવાય ૩૪

તુળાવકરકાષ્ઠાનાં તુપગોમયભસ્મનામ્ ।

ઉચ્ચત્વેન ચ યો બન્ધઃ સ સ્યાદુચ્ચયસંજ્ઞકઃ ॥ ૩૬ ॥

દ્વિધા સહનનાલ્યસ્તુ દેશસર્વવિભેદત્ ।

તત્રાથ. શકટાંગાદૌ પરઃ સ્ત્રીરોદકાદિષુ ॥ ૩૭ ॥

આરભ્યાલાપનાદેષા જઘન્યોત્કર્ષતઃ સ્થિતિઃ ।

અન્તર્મુહૂર્તસંખ્યાતકાલૌ જ્ઞેયા વિચક્ષણૈ ॥ ૩૮ ॥

દ્વિધા શરીરબન્ધ સ્યાદેક પૂર્વપ્રયોગજઃ ।

પ્રત્યુત્પન્નપ્રયોગોત્થ. પરઃ સોઽમૂતપૂર્વકઃ ॥ ૩૯ ॥

તત્રાથોઽન્યસમુદ્ઘાતે ક્ષિપ્તાના દેહતો વહિઃ ।

તૈજસકાર્મણાણૂનાં પુન સકોચને ભવેત્ ॥ ૪૦ ॥

સમુદ્ઘાતાન્નિવૃત્તસ્ય પરઃ કેવલિનોષ્ઠસુ ।

સ્યાત્ પચમે ક્ષણે તેજ.કાર્મણાણુસમાહૃતૌ ॥ ૪૧ ॥

વળી તળાવ, વાવ, કોટ, સ્તૂપ, દેવમંદિર વગેરેને વિષે યુનો વગેરે આઝી વસ્તુઓનાં બધ (એકમાત્ર ઘણી વસ્તુઓ લગાવવી) એ સમુચ્ચયબધ ૩૫

ખડ, કચરો, લાકડા, ગોમય અને રક્ષા વગેરેના ઉંચો ઢગલો ડ્યો હોય તે ‘ઉચ્ચયબધ’ ૩૬ હવે (‘ આલીન ’ નો) થોથો પ્રકાર સહનન બધ-એના બે લેહ છે ગાઠાના અગોત્ર એકત્ર બધન એ એકત્ર દેહાન્ત ક્ષીરમા પાણીનો બધ (પાણી લેગવવું) એ બીજા લેહતુ દેહાન્ત ૩૭

‘ આલાપન ’ બધની જેમ, ચારે પ્રકારના ‘ આલીન ’ બધની સ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતકાળની છે ૩૮

હવે પુણ્યગોના પ્રયોગબધનો ત્રીજો પ્રકાર-જે શારીરબધ-તે વિશે

એના બે લેહ છે (૧) પૂર્વપ્રયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ અને (૨) ઉત્પન્ન થયેલા પ્રયોગમાથી ઉત્પન્ન થયેલો-અમૂતપૂર્વ ૩૯

શરીરથકી બહાર પ્રયોગેલા તૈજસ અને કાર્મણના પરમાણુઓ અન્ય સમુદ્ઘાતને વિશે પુન સ કોચાય ત્યારે જે શરીરબધ થાય તે પહેલા પ્રકારનો શરીરબધ ૪૦

અને સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થયેલા જિનભગવાનને, આઠમાથી પાંચમા ક્ષણમા, તૈજસ અને કાર્મણના પરમાણુઓને હરતા જે શરીરબધ થાય તે બીજા પ્રકારનો ગરીરબધ ૪૧

આત્મપ્રદેશવિસ્તારે તેજ.કાર્મણ્યોરપિ ।

વિસ્તારઃ સંહૃતૌ તેષાં સઘાત. સ્યાત્તયોરપિ ॥ ૪૨ ॥

દેહપ્રયોગવન્ધસ્તુ વહુધૌદારિકાદિકઃ ।

સ પંચમાગે શતકેઽષ્ટમે જ્ઞેયઃ સવિસ્તર. ॥ ૪૩ ॥

इति बन्धपरिणाम. ॥ १ ॥

ગતેઃ પરિણતિર્દ્વિધા સંસ્પૃશન્ત્યસ્પૃશન્ત્યપિ ।

દ્વયોરયં વિશેષસ્તુ વર્ણિતસ્તત્ત્વપારગૈઃ ॥ ૪૪ ॥

પુદ્ગલસ્યાન્તરા વસ્ત્વન્તર સસ્પૃશતો ગતિઃ ।

યાસૌ ભવેત્ સંસ્પૃશન્તી દ્વિતીયા, સ્યાત્તતોઽન્યથા ॥ ૪૫ ॥

अथवा द्विधा गतिपरीमाणो दीर्घान्यगतिभेदतः ।

दीर्घदेशान्तरप्राप्तिहेतुराद्योऽन्यथापरः ॥ ४६ ॥

एकेन समयेनैव पुद्गलः किल गच्छति ।

लोकान्तादन्यलोकान्तं गते. परिणतेर्बलात् ॥ ४७ ॥

આત્મપ્રદેશો વિસ્તૃત થતા, તેજસ અને કાર્મણ્ય શરીર પણ વિસ્તૃત થાય છે, અને આત્મપ્રદેશોના સ હાર થતા, એ ગેહ શરીરોના પણ સઘાત થાય છે ૪૨

વળી શરીર પ્રયોગબધ તો બહુધા ઔદારિક આદિનોજ થાય છે આ વાત વિસ્તારથી પાચમા ' અગ ' ના આઠમા શતકમા વર્ણવી છે ત્યાંથી જાણી લેવી ૪૩

એવી રીતે બધપરિણામનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું (૧)

હવે ગતિપરિણામ વિષે (૨)

(ઉપર પુદ્ગલોના દશ પ્રકારનો પરિણામ ગણાવ્યો છે તેમા આ ' ગતિ પરિણામ ' બીજો પ્રકાર છે) પુદ્ગલની ગતિ બે પ્રકારની છે (૧) સ્પર્શ કરતી અને (૨) સ્પર્શ ન કરતી પુદ્ગલને પોતાની ગતિદરમ્યાન વચ્ચે વચ્ચે અન્ય વસ્તુઓનો સ્પર્શ થાય એવી ગતિ તે ' સ્પર્શતી ' ગતિ, અને વચ્ચે કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ ન થાય એવી ગતિ તે ' અસ્પર્શતી ' ગતિ ૪૪-૪૫

અથવા, ' દીર્ઘગતિ ' અને ' હ્રસ્વગતિ ' એમ પણ ' ગતિપરીણામ ' ના બે ભેદ થાય દર દેશાન્તર પહોંચવાના હેતુરૂપ-એ પહેલો પ્રકાર, અને એથી ઉલટો-એ બીજો પ્રકાર. ૪૬

' ગતિપરીણામ ' ને બળે પુદ્ગલ ' લોક ' ને એક છેડેથી બીજે છેડે એકજ સમયમા જઈ શકે છે ૪૭

તથાહ । પરમાણુપુગ્ગલેણ ભતે લોગસ્સ પુરચ્છિમિહ્લાતો ચરિમતાઓ
 પચ્ચચ્છિમિહ્લં ચરિમતં એક સમયેણ ગચ્છતિ દહિણિહ્લાયો ચરિમંતાઓ
 ઉત્તરિહ્લ ચરિમત ઉત્તરિહ્લાઓ ચરિમતાઓ દાહિણિહ્લ ચરિમત ઉવ
 રિહ્લાઓ ચરિમતાઓ હેઠિહ્લ ચરિમત હેઠિહ્લાઓ ચરિમતાઓ ઉવ
 રિહ્લ ચરિમત એગેણ સમણેણ ગચ્છતિ હતા ગોયમા જાવ ગચ્છતિ ॥
 ઇતિ ભગવતીસૂત્રે શતક ૧૬ ઉદ્દેશ ૮ ॥

ઇતિ ગતિપરીણામ. ॥ ૨ ॥

પરિમંડલ ચ વૃત્ત ત્ર્યસ્ર ચ ચતુરસ્રકમ્ ।

આયતં ચ રૂપ્યજીવસંસ્થાન પચ્ચા મતમ્ ॥ ૪૮ ॥

મહલાવસ્થિતાગવોઘ વહિઃ શુપિરમન્તરે ।

વક્ત્રયસ્યેવ તદ્ જ્ઞેય સસ્થાન પરિમંડલમ્ ॥ ૪૯ ॥

અન્તઃપૂર્ણં તદેવ સ્યાત્ વૃત્તં કુલાલચક્રવત્ ।

ઽથ સ્ત્ર શૃગાટવત્ કુન્મિકાદિવચ્ચતુરસ્રકમ્ ॥ ૫૦ ॥

આયત દગ્ધવત્ દીર્ઘં ઘનપ્રતરભેદત્ ।

ચત્વારિ સ્યુર્દ્વિધા સસ્થાનાનિ પ્રત્યેકમાદિત્ ॥ ૫૧ ॥

ભગવતીસૂત્રના સોળમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમા શ્રી ગૌતમ પૂઠે છે—હે ભગવત !
 લોકના પૂર્વાન્તથી પશ્ચિમાન્તસુધી, દક્ષિણાન્તથી ઉત્તરાન્ત સુધી, ઉત્તરાન્તથી દક્ષિણાન્ત
 સુધી, ઉર્ધ્વાન્તથી અધ અન્તસુધી અને અધ અન્તથી ઉર્ધ્વાન્ત સુધી પરમાણુ પુગ્ગલ શુ
 એકજ સમયમા જાય છે ? ત્યારે ભગવાન ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ, હા, એક સમયમા સવ
 અથગે પડેલી જાય છે

હવે ‘સસ્થાન પરીણામ’ વિષે (શ્લોક ૪૮ થી ૧૦૬ સુધી) (૩)

૩મી જીવતુ પાચ પ્રકારતુ સસ્થાન કહ્યું છે (૧) પરિમંડળ, (૨) વૃત્ત, (૩)

ત્રિકોણ, (૪) ચતુષ્કોણ અને (૫) આયત ૪૮

પરમાણુઓના મૃદુલ બહારના ભાગમા મંડળની જેમ જોવા દેવા અને વક્ત્રયની જેમ
 વચ્ચે પોલાણ દેવા એવા સસ્થાનને પરિમંડળ સસ્થાન કહે છે ૪૯

એમા જો વળી વચ્ચે કુલાલના ચક્રની જેમ પરમાણુઓથી ભરેલું દેવા તો ‘વૃત્તમ સ્થાન’
 કહેવાય. વળી શીંગોડા જેવું દેવા તો ‘ત્રિકોણસસ્થાન’, કુલિકા જેવું દેવા તો ‘ચતુ

આયતં તુ ત્રિધા શ્રેણિઘનપ્રતરમેદત્ ।

ઓજયુગ્મપ્રદેશાનિ દ્વેધામૂનિ વિનાદિમમ્ ॥ ૫૨ ॥

ઓજ પ્રદેશ પ્રતરવૃત્તં પચાણુસમ્ભવમ્ ।

પંચાકાશપ્રદેશાવગાઢં ચ પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૫૩ ॥

યત્ર પ્રદેશાશ્ચત્વારશ્ચતુર્દિશ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

એકપ્રદેશોઽન્તર્ વૃત્તપ્રતરં તથથોદિતમ્ ॥ ૫૪ ॥

યુગ્મપ્રદેશ પ્રતરવૃત્તં ચ દ્વાદશાણુકમ્ ।

તાવદબ્રાશાવગાઢ તચ્ચૈવમિહ જાયતે ॥ ૫૫ ॥

ચતુર્ધ્વભ્રમપ્રદેશેષુ ચત્વારોશા નિરન્તરમ્ ।

સ્થાપ્યન્તે રુચકાકારાસ્તત્પરિક્ષેપતસ્તતઃ ॥ ૫૬ ॥

દ્વૌ દ્વૌ ચતુર્દિશ સ્થાપ્યૌ પ્રદેશૌ જાયતે તતઃ ।

યુગ્મપ્રદેશં પ્રતરવૃત્તમુક્ત પુરાતનૈઃ ॥ ૫૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ધકોણુ સંસ્થાન', અને ૬ ડગી જેવું આયત-દીર્ઘ હોય તો 'આયતસંસ્થાન' કહેવાય
૫૦-૫૧

પહેલા ચાર પ્રકારના સંસ્થાનોના (૧) ધન અને (૨) પ્રતર-એમ બન્ને લેઈ
છ, અને પાંચમો પ્રકાર જે 'આયત' -એના (૧) ત્રેણિ, (૨) ધન અને (૩) પ્રતર-
એમ ત્રણ લેઈ છે ૫૧-૫૨

'પરિમ ડગ' શિવાયના અન્ય ચાર પ્રકારના સંસ્થાનોના વળી 'ઓજપ્રદેશી' અને
'યુગ્મપ્રદેશી' એમ બે લેઈ છે ૫૨

'ઓજપ્રદેશીપ્રતરવૃત્ત' પાંચ પરમાણુઓનો બનેલો અને પાંચ આકાશપ્રદેશ
અવગાહીને કહેલો હોય ૫૩

જેમાં ચાર પ્રદેશો ચાર દિશામાં રહેલા હોય અને એક પ્રદેશ વચ્ચે રહેલો હોય એ
'ઓજપ્રદેશીપ્રતરવૃત્ત' કહેવાય છે ૫૪

'યુગ્મપ્રદેશીપ્રતરવૃત્ત' બાગ્પરમાણુવાળો હોય અને વળી બાર આકાશપ્રદેશોને
અવગાહીને રહેલો હોય ૫૫

એ આવી રીતે બને ચાર આકાશ પ્રદેશોની અદર આતરાવિના ચાર કચકાકાર અગ્રો-
સ્થાપવા, અને પછી એમના પરિક્ષેપપૂર્વક ચારે દિશાઓમાં બન્ને પ્રદેશો સ્થાપવા ૫૬ ૫૭

સપ્તાણુક સપ્તસ્વાંશાવગાઢ ચ ભવેદિહ ।
 ઓજઃપ્રદેશનિષ્પક્ષં ઘનવૃત્ત હિ તથ્યા ॥ ૫૮ ॥
 પચપ્રદેશે પ્રતરવૃત્તે કિલ પુરોદિતે ।
 અથ ઋર્ધ્વ ચ મધ્યાગોરેકૈકોઽણુર્નિવેશ્યતે ॥ ૫૯ ॥
 દ્વાત્રિંશદણુસપક્ષં તાવત્સ્વાંશાવગાઢકમ્ ।
 યુગ્મપ્રદેશ હિ ઘનવૃત્ત ભવતિ તથ્યા ॥ ૬૦ ॥
 ઉક્તપ્રતરવૃત્તસ્ય દ્વાદશાશાત્મકસ્ય વૈ ।
 ઉપરિષ્ઠાત્ દ્વાદશાન્યે સ્થાપ્યન્તે પરમાણુવ ॥ ૬૧ ॥
 તત્ પુનર્મધ્યમાણુચતુષ્કસ્યાપ્યુપર્યધ ।
 સ્થાપ્યન્તે કિલ ચત્વારશ્ચત્વાર પરમાણુવ ॥ ૬૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 ઓજ પ્રદેશ પ્રતરઞ્ચ સ્તુ ત્રિપ્રદેશકમ્ ।
 ત્રિપ્રદેશાવગાઢ ચ તદેવ જાયતે યથા ॥ ૬૩ ॥
 સ્થાપ્યેતે દ્વાવણુ પન્ત્યા એકસ્થાપસ્તત્ પરમ્ ।
 એકોઽણુ સ્થાપ્યત્ત્વ ઇતિ નિર્દિષ્ટ શિષ્ટદૃષ્ટિભિઃ ॥ ૬૪ ॥
 યુગ્મપ્રદેશ પ્રતરઞ્ચ સ્તુ ષડ્પ્રદેશકમ્ ।
 ષડ્પ્રદેશાવગાઢ ચ તદેવ કિલ જાયતે ॥ ૬૫ ॥

સાત પરમાણુઓવાળું અને સાત આકાશપ્રદેશ અવગાહીને રહેલું હોય એ ‘ઓજપ્રદેશી ઘનવૃત્ત’ કહેવાય છે તે, પૂર્વોક્ત પાચપ્રદેશી પ્રતરવૃત્તમા નીચે, ઉપર અને મધ્યના પરમાણુમા અડેકો પરમાણુ સ્થાપવાથી થાય છે ૫૮ ૫૯

‘યુગ્મપ્રદેશી ઘનવૃત્ત’ બત્રીશ પરમાણુઓનો બનેલો અને બત્રીશ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ હોય તે, પૂર્વોક્ત બારઅશી પ્રતરવૃત્તની ઉપર બીજા બાર પરમાણુ સ્થાપવાથી, અને પછી મધ્યના ચાર પરમાણુઓની ઉપર અને નીચે ચારચાર પરમાણુઓ સ્થાપવાથી થાય છે ૬૦-૬૨

જેને ત્રણ પ્રદેશો હોય અને ત્રણ પ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘ઓજપ્રદેશી પ્રતર ત્રિકોણ’ કહેવાય એ, એ પરમાણુઓને શ્રેણિબદ્ધ સ્થાપી તેમાના એકની નીચે બીજા એક પરમાણુ સ્થાપવાથી થાય છે ૬૩ ૬૪

જેને છ પ્રદેશો હોય અને છ પ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર ત્રિકોણ’

ત્રયઃ પ્રદેશા સ્થાપ્યન્તે પંક્ત્યાણુદ્વિતય તત ।

થાવસ્યાધો દ્વિનીયસ્ય ત્વધ ઇકો નિવેશ્યતે ॥ ૬૬ ॥

ઓજાણુક ઘનત્રયસં પચત્રિંશત્પ્રદેશકમ્ ।

પંચત્રિંશત્ત્રવપ્રદેશાવગાઢ ચ ભવેદ્યથા ॥ ૬૭ ॥

તિર્યક્ નિરન્તરાઃ પચ સ્થાપ્યન્તે પરમાણુવ ।

તાનધોઽધ. ક્રમેણૈવં સ્થાપ્યન્તે પરમાણુવ ॥ ૬૮ ॥

તિર્યગેવ હિ ચત્વારસ્ત્રયો દ્વાવેક એવ ચ ।

જાતોઽય પ્રતર, પંચદશાંશઃ પંચપંક્તિક ॥ ૬૯ ॥

તતશ્ચાસ્યોપરિ સર્વપક્તિષ્વન્ત્યાન્યમંશકમ્ ।

વિમુચ્યાશા દશ સ્થાપ્યાસ્તસ્યાપ્યુપરિ પદ્ તથા ॥ ૭૦ ॥

ઇત્યમેવ તદુપરિ ત્રય ઇકસ્તતઃ પુનઃ ।

ઉપર્યસ્યાપીતિ પચત્રિંશત્સ્યુ પરમાણુવ ॥ ૭૧ ॥ ચતુર્ભિઃ કલાપકમ્ ॥

યુગ્મપ્રદેશ તુ ઘનત્રયસં ચતુઃપ્રદેશકમ્ ।

ચતુર્વ્યોમાંશાવગાઢ તદપ્યેવ ભવેદિહ ॥ ૭૨ ॥

પૂર્વોક્તે પ્રતરત્રયસે ત્રિપ્રદેશાત્મકે કિલ ।

અણોરેકસ્યોર્ધ્વમેક સ્થાપ્યતે પરમાણુક ॥ ૭૩ ॥

ઠહેવાય એ, શ્રેણિબંધ ત્રણ પ્રદેશોને સ્થાપી, તેમાંના ઠહેવાની નીચે એ પરમાણુઓ અને ખીજાની નીચે એક પરમાણુ સ્થાપવાથી થાય છે ૬૫-૬૬

એને પાત્રીરા પ્રદેશો હોય અને પાત્રીરા આઠાશપ્રદેશોના અવગાહ હોય એ ‘ ઓજા પ્રદેશી ત્રિકોણુઘન ’ ઠહેવાય ૬૭

એ આ પ્રમાણે થાય —પાચ પરમાણુઓને આન્તરાવિના તીર્છા સ્થાપવા પછી એઓની નીચે નીચે અનુક્રમે પરમાણુઓ સ્થાપવા—તે આ રીતે —તીર્છા ચાર, પછી ત્રણ, પછી બે અને પછી એક આમ ઠરવાથી પદર અડવાળો પાચ પક્તિનો પ્રતર થશે વળી પછી તેની ઉપર, સર્વ પક્તિને વિષે છેલ્લા છેલ્લા અથો પડતા મૂકી, દશ અથો સ્થાપવા, અને એની ઉપર વળી છ અથો સ્થાપવા વળી એવીજ રીતે એની ઉપર ત્રણ, અને એની ઉપર વળી એક સ્થાપવો આ પ્રમાણે એ પાત્રીશ પરમાણુઓથી થાય છે ૬૮ ૭૧

એને ચાર પ્રદેશો હોય અને જે ચાર આઠાગપ્રદેશોને અવગાહીને રહુ હોય એ ‘ યુગ્મ

ઓજ પ્રદેશ પ્રતરચતુરસ્ત્ર નવાંશકમ્ ।
 નવાકાશાંશાવગાઢમિત્ય તદપિ જાયતે ॥ ૭૪ ॥
 તિર્યગ્ નિગ્ન્તર તિલ્લઃ પમ્તયસ્ત્રિપ્રદેશિકા ।
 સ્થાપ્યન્તે તર્હિ જાયેત ચતુરસ્ત્રમયુગ્મજમ્ ॥ ૭૫ ॥
 યુગ્મપ્રદેશ પ્રતરચતુરસ્ત્ર તુ તદ્ ભવેત્ ।
 ચતુરભ્રાંશાવગાઢ ચતુ પ્રદેશસમ્ભવમ્ ॥ ૭૬ ॥
 દ્વિદ્વિપ્રદેશે દ્વે પક્તી સ્થાપ્યેતે તત્ર જાયતે ।
 યુગ્મપ્રદેશં પ્રતરચતુરસ્ત્રં યથોદિતમ્ ॥ ૭૭ ॥
 સત્તર્વિંશત્યણુજાત તાવદભ્રાંશસસ્થિતમ્ ।
 ઓજઃપ્રદેશ હિ ઘનચતુરસ્ત્ર ભવેદિહ ॥ ૭૮ ॥
 નવપ્રદેશપ્રતરચતુરસ્ત્રસ્ય તસ્ય વૈ ।
 ઉપર્યધો નવ નવ સ્થાપ્યન્તે પરમાણવ ॥ ૭૯ ॥
 અષ્ટવ્યોમાશાવગાઢ સ્પષ્ટમષ્ટપ્રદેશકમ્ ।
 યુગ્મપ્રદેશં તુ ઘનચતુરસ્ત્ર ભવેદ્યથા ॥ ૮૦ ॥

પ્રદેશી ત્રિકોણુઘન ' ડહેવાય ઠે તે, પૂર્વોક્ત ત્રણપ્રદેશી ત્રિકોણુ પ્રતરમા એક પરમાણુની ઉપર એક પરમાણુ સ્થાપવાથી થાય છે ૭૨-૭૩

જેને નવ આશો હોય તથા નવ આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ' ઓજપ્રદેશી ચોખુણુપ્રતર ' ડહેવાય છે એ, બીલકુલ અન્તરવિના તીર્છી ત્રણપ્રદેશી ત્રણ શ્રેણિ સ્થાપવાથી થાય છે ૭૪-૭૫

જેને ચાર આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય અને જે ચાર પ્રદેશોથી થયું હોય એ ' યુગ્મપ્રદેશી ચોખુણુપ્રતર ' ડહેવાય છે એ, બન્ને પ્રદેશોવાળી બે શ્રેણિ સ્થાપવાથી થાય છે ૭૬-૭૭

જેને સત્યાવીશ આકાશપ્રદેશો હોય અને જે સત્યાવીશ પરમાણુઓથી થયેલું હોય એ ' ઓજપ્રદેશી ચોરમઘન ' ડહેવાય છે એ, નવપ્રદેશી ચોરસપ્રતરની ઉપર અને નીચે નવ નવ પરમાણુઓ સ્થાપવાથી થાય છે ૭૮-૭૯

જેને આઠ પ્રદેશો હોય અને આઠ આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ યુગ્મપ્રદેશી

ચતુ પ્રદેશપ્રતરચતુરસ્તસ્ય ચોપરિ ।

ચતુઃપ્રાદેશિકોઽન્યોઽપિ પ્રતરઃ સ્થાપ્યતે કિલ ॥ ૮૧ ॥

ઓજપ્રદેશજં શ્રેણયાયતં સ્યાન્નિપ્રદેશજમ્ ।

ત્ર્યશાવગાદમણુપુ ત્રિષુ ન્યસ્તેષુ સંતતમ્ ॥ ૮૨ ॥

નિરન્તર સ્થાપિતાભ્યામણુભ્યાં દ્વિપ્રદેશજમ્ ।

યુગ્મપ્રદેશજ શ્રેણયાયત દ્વચ્ચાંશસંસ્થિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

ઓજપ્રદેશં પ્રતરાયતં પચદશાંકકમ્ ।

તાવદ્વ્યોમાંશાવગાદમિત્ય તદપિ જાયતે ॥ ૮૪ ॥

પંક્તિત્રયેઽપિ સ્થાપ્યન્તે પંચપંચાણુવસ્તદા ।

ઓજપ્રદેશજનિતં ભવતિ પ્રતરાયતમ્ ॥ ૮૫ ॥

પદ્મચાંશસ્થ પદપ્રદેશં સ્યાયુગ્મપ્રતરાયતમ્ ।

ત્રિષુ ત્રિષુ દ્વયોઃ પંક્ત્યોન્યસ્તેષુ પરમાણુપુ ॥ ૮૬ ॥

પંચચત્વારિંશદંશમોજાણુકં ઘનાયતમ્ ।

પચચત્વારિંશદ્વપ્રદેશેષુ પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૮૭ ॥

ચોરસઘન ’ કહેવાય છે એ ચાર પ્રદેશો ચોણુપ્રતરની ઉપર એક બીજે ચાર પ્રદેશો પ્રતર સ્થાપવાથી થાય છે ૮૦-૮૧

જેને ત્રણ પ્રદેશો હોય અને ત્રણ આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘ ઓજપ્રદેશી શ્રેણયાયત ’ કહેવાય એ ત્રણ પરમાણુઓ સ્થાપવાથી થાય છે ૮૨

જેને બે પ્રદેશો હોય અને જે બે આકાશપ્રદેશોને અવગાહીને રહેલું હોય એ ‘ યુગ્મપ્રદેશી શ્રેણયાયત ’ કહેવાય. એ બીલકુલ અન્તર વિના બે પરમાણુઓ સ્થાપવાથી થાય છે ૮૩

જેને પદ્મપ્રદેશો હોય અને પદ્મ આકાશ પ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘ ઓજપ્રદેશી પ્રતરાયત ’ કહેવાય છે એ, ત્રણ શ્રેણિઓમા પાચપાચ પરમાણુઓ સ્થાપવાથી થાય છે ૮૪-૮૫

જેને છ પ્રદેશો હોય અને છ આકાશ પ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘ યુગ્મપ્રદેશી પ્રતરાયત ’ કહેવાય છે એ, બેઉ શ્રેણિઓમા ત્રણ ત્રણ પરમાણુઓ સ્થાપવાથી થાય છે ૮૬

જેને પીસ્તાળીશ પ્રદેશો હોય અને એટલાજ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહીને રહેલું હોય

૭૦ મા ફારમમા ૫૩, ૫૮, ૬૩, ૭૪ અને ૭૮-આ શ્લોકોમા ઓજ છપાઇ ગયું છે તે ઓજ વાચુ [ઓજ-એકી (સખ્યા), યુગ્મ-બેકી (સખ્યા)]

તત્ર ચ પૂર્વમુક્તે પંચદશપ્રદેશપ્રતરાયતે ।

પંચદશ પચ્ચદશાણ્વઃ સ્થાપ્યા ઉપર્યધઃ ॥ ૮૮ ॥

દ્વાદશાશ દ્વાદશાભ્રાંશાવગાઢં ઘનાયતમ્ ।

યુગ્મપ્રદેશજં જ્ઞેયમિત્ય તદપિ જાયતે ॥ ૮૯ ॥

પઢકસ્ય ચ પ્રતરાયતસ્યોપરિ વિન્યસેત્ ।

પદ્મપ્રદેશાસ્તતો યુગ્મપ્રદેશ સ્યાત્ ઘનાયતમ્ ॥ ૯૦ ॥

વિંશત્યભ્રાંશાવગાઢ વિંશત્યશાત્મકં ભવેત્ ।

યુગ્મપ્રદેશં પ્રતરપરિમણ્ડલનામકમ્ ॥ ૯૧ ॥

ચતુર્દિશ તુ ચત્વારશ્ચત્વાર પરમાણ્વઃ ।

વિદિત્તુ સ્યાપ્ય ઇકૈકો ભવેદેવ કૃતે સતિ ॥ ૯૨ ॥

ઘ્નૂનાં વિંશતેરેષામુપર્યણુષુ વિંશતૌ ।

સ્યાપિતેષુ યુગ્મજાત સ્યાત્ ઘન પરિમણ્ડલમ્ ॥ ૯૩ ॥

પ્તચ્ચત્વાર્શિદશ તાવત્ત્વાંશપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

ઔજપ્રદેશજનિતૌ ત્વત્ર ભેદૌ ન સમતૌ ॥ ૯૪ ॥

એ ‘ ઔજપ્રદેશી ઘનાયત ’ કહેવાય છે એ, પૂર્વોક્ત ૫૬૨પ્રદેશી પ્રતરાયતમા ઉપર તેમજ હેઠળ ૫૬૨ ૫૬૨ પરમાણ્વો સ્થાપવાથી થાય છે ૮૭-૮૮

જેને બાર પ્રદેશો હોય અને બાર આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘ યુગ્મપ્રદેશી ઘનાયત ’ કહેવાય છે એ, ૪ પ્રદેશી પ્રતરાયતની ઉપર છ પ્રદેશો સ્થાપવાથી થાય છે ૮૯-૯૦

જેને વીશ પ્રદેશો હોય અને વીશ આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય એ ‘ યુગ્મપ્રદેશી પ્રતરપરિમ ણ ’ કહેવાય છે એ, ચાર દિશાઓમા ચાર ચાર પરમાણ્વો, અને ચાર ખુણાઓમા એકેક પરમાણ્વ સ્થાપવાથી થાય છે ૯૧-૯૨

ઉપર પ્રમાણે વીશ પરમાણ્વો સ્થાપી, એ વીશની ઉપર બીજી વીશ પરમાણ્વો સ્થાપવાથી ‘ યુગ્મપ્રદેશી ઘનપરિમ ણ ’ થાય છે એને ચાલીશ પ્રદેશો હોય છે અને ચાલીશ આકાશપ્રદેશોનો અવગાહ હોય છે

‘ પ્રતરપરિમ ણ ’ અને ‘ ઘનપરિમ ણ ’ ‘ ઔજપ્રદેશી ’ હોય નહિ ૯૩-૯૪

ઉક્તપ્રદેશન્યૂનત્વે સમ્ભવન્તિ ન નિશ્ચિતમ્ ।

સંસ્થાનાનિ ચથોક્તાનિ તત્ત્વં પ્રરૂપણા ॥ ૧૫ ॥

યથા પૂર્વોક્તતઃ પંચાણુકપ્રતરવૃત્તતઃ ।

એકત્રાંશે કર્પિતે સ્યાત્ સમાંશં ચતુરસ્ત્રકમ્ ॥ ૧૬ ॥

એતાન્યતીન્દ્રિયત્વેન નૈવાતિશયવર્જિતૈઃ ।

જ્ઞેયાન્યતઃ સ્થાપનાભિઃ પ્રદર્શ્યન્તે ઇમાસ્તુ તાઃ ॥ ૧૭ ॥

ઉપર કહ્યા એ કરતા ન્યૂન પ્રદેશો હોય તો એ કહ્યા પ્રમાણેના સંસ્થાનો બીલકુલ સંભવતા જ નથી માટે એમ પ્રરૂપણા કરી છે કેમકે પૂર્વોક્ત પાચ અણુવાળા પ્રતરવૃત્તમાથી એક અંશ એછો ટરીએ છીએ તો સમગ્ર શવાણ ચોરસ થાય છે ૯૫-૯૬

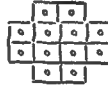
પૂર્વોક્ત સંસ્થાનો સર્વે અતીન્દ્રિય છે માટે જેમનામાં અતિશયો એટલે અમુક અસાધારણ નિશિષ્ટતાઓ ન હોય એઓ એ બાબી શંકે નહિ એટલાસાથે એ નીચે પ્રમાણે સ્થાપનાપૂર્વક દર્શાવવામાં આવે છે ૯૭

ઓજપ્રદેશી પ્રતર વૃત્ત પાચ પરમાણુ

આણુ હોય

યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર વૃત્ત બાઝ પરમાણુ

આણુ હોય

ઓજપ્રદેશી પ્રતર ત્રિકોણ ત્રણ પરમાણુ

આણુ હોય

યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર ત્રિકોણ છ પરમાણુ

આણુ હોય

ઓજપ્રદેશી પ્રતર ચતુષ્કોણ નવ પરમાણુ

આણુ હોય

યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર ચતુષ્કોણ ચાર પરમાણુ

આણુ હોય

ઓજપ્રદેશી શ્રેણિ-આયત ત્રણ પરમાણુ

આણુ હોય

યુગ્મપ્રદેશી શ્રેણિ-આયત બે પરમાણુ

આણુ હોય

જઘન્યાનિ કિલૈતાનિ સર્વાણ્યુત્કર્ષત પુન ।

અનન્તાણુસ્વરૂપાણિ મધ્યમાન્યપરાણિ તુ ॥ ૯૮ ॥

તથોક્તમુત્તરાધ્યયનનિર્યુક્તૌ ।

પરિમહલે ય વદે તસે ચડરંસ આયણ ચેવ ।

ઘણપયરપદમવજ્જં ઓજપણ્ણસે ય જુમ્મે ય ॥ ૯૯ ॥

પચ્ચગવારસગં સ્વલુ સત્તગવત્તીસગં ચ વદ્દમિ ।

તિ ય છક્કગણ્ણતીસા ચત્તારિ ય હેંતિ તસમિ ॥ ૧૦૦ ॥

ઓજપ્રદેશી પ્રતર આયત ૫૬૨ પરમાણુતુ

આણુ હોય

યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર આયત ૭ પરમાણુતુ

આણુ હોય

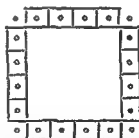
ઓજપ્રદેશી
ઘન ત્રિકોણ
પાત્રીશ પર
માણુતુ

આ પ્રમાણે

પાચ આકૃતિઓ અનુક્રમે ઓકળીબ ઉપર ચુકવાથી થાય.

યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર પરિમહળ વીશ પરમાણુતુ

આણુ હોય

તે તે સંસ્થાનેના જે પરમાણુઓ કહ્યા તે જઘન્ય સમજવા ઉત્કૃષ્ટા તે ઓમના અનન્ત પરમાણુ છે વળી બીજા મધ્યમ પરમાણુઓવાળા સંસ્થાને પણ છે ૯૮

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની નિર્યુક્તિમા કહ્યું છે કે—

પરિમહળ, વૃત્ત, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ અને આયત—એમ પાચ પ્રકારના સંસ્થાને છે એમા પહેલા ચારના ‘ઘન’ અને ‘પ્રતર’ એમ બે ભેદ છે, બ્યારે પાચમાના ‘ઘન’, ‘પ્રતર’ અને ‘ત્રેણિ’ એમ ત્રણ ભેદ છે વળી એ સંસ્થાનેમા પહેલા શિવાયના ચાર

નવ ચેવ તહા ચરો સત્તાવીસા ય અદ્ધ ચરસે ।
તિગદુગપન્નરસેવ ય છચ્ચેવ ય આયણ હોતિ ॥ ૧૦૧ ॥
પણ્યાલાવારસગં તહ ચેવ ય આયયમિ સઠાણે ।
વીસા ચત્તાલીસા પરિમહલ ણ્ય સંઠાણે ॥ ૧૦૨ ॥

પચમાંગે સ્વનિત્યંસ્થ પદ્ય સંસ્થાનમીરિતમ્ ।
પચમ્યોઽપિ વ્યતિરિક્તં દ્વ્યાદિસંયોગસંભવમ્ ॥ ૧૦૩ ॥
સંસ્થાનયોર્દ્વયોર્યથાપ્યેકદ્રવ્યે ન સંભવઃ ।
તથાપિ ભિન્નભિન્નાંશે તે સ્યાતાં દર્વિકાદિવત્ ॥ ૧૦૪ ॥
ઘણુ ચાત્પાલ્પપ્રદેશાવગાહીનિ સ્વભાવતઃ ।
ભૂયાંસ્યલ્પાનિ ભૂયિષ્ટલાંશસ્થાયીનિ તાનિ ચ ॥ ૧૦૫ ॥

‘ ઝોજપ્રદેશી ’ અને ‘ યુગ્મપ્રદેશી ’ બેઉ છે, જ્યારે પહેલુ ફક્ત ‘ યુગ્મપ્રદેશી ’ છે આમ હોવાથી (ક) ‘ વૃત્ત ’ સંસ્થાનના ચાર લેહ થયા અને તે આ પ્રમાણે — (૧) પાચપ્રદેશી, (૨) બારપ્રદેશી, (૩) સાતપ્રદેશી અને (૪) બત્રીશપ્રદેશી (જ) ‘ ત્રિકોણ ’ સંસ્થાનના પણ ચાર લેહ થયા તે આ પ્રમાણે — (૧) ત્રણપ્રદેશી, (૨) છ પ્રદેશી, (૩) પાત્રીશપ્રદેશી અને (૪) ચારપ્રદેશી (ગ) ‘ ચતુષ્કોણ ’ ના પણ (૧) નવપ્રદેશી, (૨) ચારપ્રદેશી, (૩) મત્તાવીશપ્રદેશી અને (૪) આઠપ્રદેશી—એમ ચાર લેહ થયા (ઘ) ‘ આયત ’ સંસ્થાનના છ લેહ થાય છે — (૧) ત્રણપ્રદેશી, (૨) બેપ્રદેશી, (૩) પદરપ્રદેશી, (૪) છ પ્રદેશી, (૫) પીન્તાલીશપ્રદેશી અને (૬) બારપ્રદેશી (ઙ) ‘ પરિમહલ ’ સંસ્થાનના બે લેહ થાય છે અને એમા એકમા વીશ અને બીજામા ચાલીશ પ્રદેશો છે ૧૦૨

પાચમા ‘ અગ ’ મા તો એમ કહ્યું છે કે પાચેથી વ્યતિરિક્ત એવું એક છદ્મું સિદ્ધોત્તુ સંસ્થાન છે, અને એ બે કે વિશેષ સંસ્થાનોના મયોગથી થયેલું છે ૧૦૩

અગર જો કે એક દ્રવ્યની અદર બે સંસ્થાનો સંભવતા નથી તોપણ કડછી વગેરેની જેમ બે ભિન્નભિન્ન અશોને લઈને એ હોય ખરા ૧૦૪

એમનામા અપાત્પ આકાશપ્રદેશોને અવગાહીને રહેવાઓની સખ્યા ઘણી છે, અને ઘણા આકાશપ્રદેશોને અગાહીને રહેવાઓની સખ્યા થોડી છે ૧૦૫

સસ્થાનમાયતં પોઢા દ્વિવિધ પરિમહલમ્ ।

ચતુર્વિધાનિ શેષાણિ સસ્થાનાનીતિ વિંશતિ ॥ ૧૦૬ ॥

इति सस्थानपरीणामः ॥ ३ ॥

ભેદાલ્પ્યઃ પુદ્ગલપરીણામો ભવતિ પચ્ચા ।

લ્હંડપ્રતરભેદૌ દ્વૌ ચૂર્ણિકાભેદ इत्यपि ॥ ૧૦૭ ॥

ભેદોઽનુતટિકાભિલ્પ્યો ભેદ ઉત્કરિકાભિધઃ ।

સ્વરૂપમપ્યથૈતેપાં યથાશ્રુતમથોચ્યતે ॥ ૧૦૮ ॥

લોહલ્હંડાદિવલ્હંડભેદો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ।

ભૂર્જપત્રાભ્રપટલાદિવત્ પ્રતરસક્ષિતઃ ॥ ૧૦૯ ॥

સ ભવેચ્ચૂર્ણિકાભેદ ચ્ચિત્તમૃત્પિણ્ડવત્કિલ ।

ઇન્દુત્વગાદિવદનુતટિકાભેદ इष्यते ॥ ૧૧૦ ॥

ઉત્કીર્યમાણો પ્રસ્થાદૌ સ સ્યાદુત્કરિકાભિધઃ ।

તટાકાવટવાપ્યાદિષ્વપ્યેવ ભાવ્યતામયમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

વ્રવ્યાણિ મિથમાનાનિ સ્તોકાન્યુત્કરિકાભિદા ।

પશ્ચાનુપૂર્વ્યા શેષાણિ સ્યુરનન્તગુણાનિ ચ ॥ ૧૧૨ ॥

એ પ્રમાણે ‘આયત સસ્થાન’ છ પ્રકારનું છે, ‘પરિમહળ સસ્થાન’ બે પ્રકારનું છે, અને શેષ ત્રણ સસ્થાનો અચ્ચાર પ્રકારના છે—એટલે એકદર ગણતા વીંશ પ્રકારના ‘સસ્થાન’ થયા ૧૦૬

એ પ્રમાણે સસ્થાનપરીણામનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું (૩)

હવે પુદ્ગલના ચોથા પ્રકારના પરિણામ ‘લેદ’ વિષે

એ ‘લેદ’ પાંચ પ્રકારનો છે (૧) ખડલેદ, (૨) પ્રતરભેદ, (૩) ચૂર્ણિકાલેદ, (૪) અનુતટિકાલેદ અને (૫) ઉત્કરિકાલેદ ૧૦૭-૧૦૮

એમનું સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તમા નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

ખડલેદ લીખડના ટુકડા જેવો હોય છે પ્રતરલેદ ભૂર્જપત્ર અને અળરખના પડ જેવો હોય છે ચૂર્ણિકાલેદ મુક્તિકાનો પિંડ ફેંક્યો હોય એવો હોય છે અનુતટિકાલેદ ઈંદુ ત્વચા વગેરે જેવો હોય છે અને ઉત્કરિકાલેદ પોપડા ઉખેડ્યા જેવો હોય છે ૧૦૯-૧૧૧

ઉત્કરિકાલેદવાળા ઘણા થોડા દ્રવ્યો હોય છે એની પાછળ પાછળના શેષભેદવાળા દ્રવ્યો એ કરતા અનુક્રમે અનન્ત અનંતગણા છે ૧૧૨

इति भेदपरीणामः ॥ ४ ॥

वर्णैः परिणतानां तु भेदाः पच प्ररूपिताः ।

कृष्णानीलारुणपीतशुक्ला इति विभेदतः ॥ ११३ ॥

स्युः कज्जलादिवत्કૃષ્ણા નીલા નીલ્યાદિવન્મતા ।

स्युर्हिङ्गुलादिवद्भक्ता पीताश्च कांचनादिवत् ॥ ११४ ॥

इति वर्णपरीणाम ॥ ५ ॥

शुक्लाः शंखादिवत् ગન્ધપરિણત્યા તુ તે દ્વિધા ।

पुष्पादिवत्सुरभयो दुर्गन्धा लशुनादिवत् ॥ ११५ ॥ युग्मम् ॥

इति गन्धपरीणामः ॥ ६ ॥

रसैः परिणतास्ते तु प्रकारैः पंचभिर्मताः ।

तिक्तकटुकपायाम्लमधुरा इति भेदतः ॥ ११६ ॥

કોશાતકયાદિવત્તિક્તાઃ કટવો નાગરાદિવત્ ।

प्रोक्ता आमकपित्थादिवत् कषायरसांचिताः ॥ ११७ ॥

આમ્લાકાદિવદમ્લાઃ સ્યુર્મધુરાઃ શર્કરાદિવત્ ।

स्पर्शं परिणता येऽपि तेषामष्टौ विधा पुनः ॥ ११८ ॥

હવે પુદ્ગળના ‘વર્ણપરિણામ’ વિષે (૫)

વર્ણપરિણામના પાચ પ્રકાર છે કૃષ્ણ, નીલ, અરુણ, પીત અને શુક્લ ૧૧૩

પુદ્ગળ પરિણામને કાજળ વગેરે જેવા કૃષ્ણ થાય, ગળીની જેવા નીલ થાય, હિંગળોક જેવા રક્ત થાય, કાચનની જેવા પીળા થાય અને શાળા વગેરેની જેવા શ્વેત પશુ થાય ૧૧૪-૧૧૫

હવે છઠો પ્રકાર ગન્ધપરિણામ —

ગન્ધપરિણતિ બે પ્રકારની છે (૧) પુદ્ગળો પરિણામને પુષ્પ વગેરેની જેવા સુગન્ધી થાય અને (૨) લસણ જેવા દુર્ગન્ધવાળા પણ થાય ૧૧૫

સાતમો પ્રકાર રસપરિણામ —

રસપરિણામ પાચ લેદ છે તીખો, કડવો, તુરો, ખાટો, મધુરો તીખો કોશાતકી જેવો, કડવો નાગરાદિક જેવો, તુરો કાચા કોઠા જેવો, ખાટો આખલી જેવો અને મધુરો સાકર જેવો ૧૧૬-૧૧૮

इति रसपरीणामः ॥ ७ ॥

उष्णशीतौ मृदुखरौ स्निग्धरूक्षौ गुरुलघु ।

उष्णस्पर्शास्तत्र बह्व्यादिवत् शीता हिमादिवत् ॥ ૧૧૯ ॥

वर्हादिवच्च मृदव खराश्च प्रस्तरादिवत् ।

स्निग्धा घृતાदिवत् ज्ञेया रूक्षा भस्मादिवन्मતા ॥ ૧૨૦ ॥

गुरुस्पर्शपरिणता वज्रादिवत्प्रकीर्त्तिताः ।

લઘુસ્પર્શપરિણતા અર્કતુલાદિવન્મતા ॥ ૧૨૧ ॥

इति स्पर्शपरीणाम ॥ ૮ ॥

अगुरुलघुपरिणामव्यवस्था चैवम् ।

धूमो लघुरુપલો ગુરુ ઝર્વાધોગમનશીલતો જ્ઞેયૌ ।

ગુરુલઘુરનિલસ્તિર્યગ્ગમનાદાકાશમગુરુલઘુ ॥ ૧૨૨ ॥

व्यवहारतश्चतुर्धा भवन्ति वस्तूनि वादराण्येव ।

નિશ્ચયતશ્ચાગુરુલઘુ ગુરુલઘુ ચેતિ દ્વિભેદેવ ॥ ૧૨૩ ॥

तत्रापि वादरमष्टस्पर्शं द्रव्य रूप्येव भवति गुरुलघुकम् ।

અગુરુલઘુ ચતુ સ્પર્શ સૂક્ષ્મં વિચદાયમૂર્ત્તમપિ ॥ ૧૨૪ ॥

આઠમો પ્રકાર સ્પર્શ પરિણામ —

સ્પર્શપરિણામ આઠ પ્રકારે છે ઉષ્ણ, શીત, મૃદુ, કર્કશ, સ્નિગ્ધ, લુપ્તો, ભારે અને હળવો.

પુષ્કળો પરિણામીને અગ્નિ જેવા ઉષ્ણસ્પર્શી, હિમ જેવા શીતસ્પર્શી, પીછા જેવા મૃદુસ્પર્શી, પાવાણુ જેવા કર્કશ, ઘૂત વગેરેની જેવા સ્નિગ્ધ, રાખ વગેરે જેવા લુપ્તો, વજ્ર વગેરેની જેવા ભારે અને આકાશના તૂલ જેવા હળવા સ્પર્શવાળા પણ થાય છે ૧૧૮-૧૨૧

હવે પુષ્કળના અગુરુલઘુ પરિણામ વિશે (૮)

ધૂમાઠો જે તે જાત છે માટે ‘લઘુ,’ અને પત્થર નીચે પડે છે માટે ‘ગુરુ’ સમજવો. વાયુની ટીંછી ગતિ છે માટે એ ગુરુલઘુ છે, વળી આકાશ અગુરુલઘુ છે ૧૨૨

બાદર દ્રવ્યો જ વ્યવહારથી ચાર પ્રકારના છે પણ નિશ્ચયનયે બેજ પ્રકારના દ્રવ્ય કહે છે (૧) ગુરુલઘુ અને (૨) અગુરુલઘુ ૧૨૩

એમાં પણ બાદર અષ્ટસ્પર્શી રૂપી દ્રવ્યજ ગુરુલઘુ હોય છે, સૂક્ષ્મ, ચતુ સ્પર્શી

વૈક્રિયમૌદારિકમપિ તૈજસમાહારકં ચ ગુરુલઘુકમ્ ।

કાર્મણમનોવચાંસિ સોચ્છાસાન્યગુરુલઘુકાનિ ॥ ૧૨૫ ॥

તથોક્તમ્ । નિચ્છયયો સવ્વગુરુ સવ્વલહુ વા ન વિજ્ઞાણ દઢ્વમ્ ।

વવહારઓ ઉ જુજ્ઞહ ધાયરલ્લધેસુ નણ્ણેસુ ॥ ૧૨૬ ॥

અગુરુલહુ ચઠ્ઠાસા અરુવિદઢ્વા ય હોતિ નાયઢ્વા ।

સેસા ઉ અઢ્ઠાસા ગુરુલહુઆ નિચ્છયનયસ્સ ॥ ૧૨૭ ॥

ઓરાલિય વેડઢ્વિય આહારગ તેય ગુરુલહુ દઢ્વા ।

કમ્મગમણ્ણાસાઈં ઇયાઈ અગુરુલહુઆઈ ॥ ૧૨૮ ॥

इति भगवतीवृत्तौ ॥

इति अगुरुलघुपरीणाम. ॥ ९ ॥

वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानैर्मुख्यभावतः ।

प्रत्येक चिन्तिर्તેભેદાઃ સ્યુર્ભૂયાંસોઽત્ર તે ત્વમી ॥ ૧૨૯ ॥

एकस्योज्ज्वलवर्णस्य द्वौ भेदौ गंधभेदतः ।

संस्थानैश्च रसैश्चापि पच पंच भिदो मताः ॥ ૧૩૦ ॥

स्पर्शस्तथाष्ट भेदाः स्युरेवमेकस्य विंशतिः ।

इतीह पचभिर्वर्णैर्भेदानां शतमाप्यते ॥ ૧૩૧ ॥

અને અઢ્ઠપી આકારના વગેરે તેો અગુરુલઘુ ઠે વૈક્રિય, ઔદારિક, તૈજસ અને આહારક-આ સર્વ ગુરુલઘુ છે જ્યારે ઉચ્છવામયુક્ત ઝર્મણ, મન અને વચન એ અગુરુલઘુ છે ૧૨૪-૧૨૫

શ્રી ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિમા ઢહુ છે કે —નિશ્ચયથી તેો કોઈ દ્રવ્ય સર્વથા ગુરુ કે સર્વથા લઘુ નથી પરંતુ વ્યવહારથી બાહર રૂઢધેને વિષે તે ઘટે છે બીજામા નહિ અતુ સ્પર્શી અઢ્ઠપી દ્રવ્ય અગુરુલઘુ બાણવા શેષ આટસ્પર્શી દ્રવ્યો નિશ્ચયથી ગુરુલઘુ ઠે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ-દ્રવ્યો ગુરુલઘુ સમજવા, અને ઝર્મણ દ્રવ્યો તથા મન વચન આદિ અગુરુલઘુ સમજવા ૧૨૬-૧૨૮

વળી એના, વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ અને સંસ્થાનને પ્રધાનપણે લક્ષને વિચાર કરીએ તેો, બહુ બહુ ભેદ થાય છે ૧૨૯

તે આ પ્રમાણે —એક ઉત્ત્વળ વર્ણના પુફગળના જ, ગંધને લક્ષને બે ભેદ થાય,

इति रसपरीणाम ॥ ७ ॥

उष्णशीतौ मृदुखरौ स्निग्धरूक्षौ गुरुलघु ।

उष्णस्पर्शास्तत्र ब्रह्मथादिवत् शीता हिमादिवत् ॥ ૧૧૯ ॥

वर्हादिवच्च मृदव खराश्च प्रस्तरादिवत् ।

स्निग्धा घृतादिवत् ज्ञेया रूक्षा भस्मादिवन्मતા ॥ ૧૨૦ ॥

गुरुस्पर्शपरिणता वज्रादिवत्प्रकीर्त्तिताः ।

लघुસ્पर्શपरિણતા अर्कतुलादिवन्મતા ॥ ૧૨૧ ॥

इति स्पर्शपरीणाम ॥ ૮ ॥

अगुरुलघुपरिणामव्यवस्था चैवम् ।

धूमો लघुरुપલો ગુરુ ऊर्ध्वाधोगमनशीलतो જ્ઞેયો ।

ગુરુલઘુરનિલસ્તિર્યગ્ગમનાદાકાશમગુરુલઘુ ॥ ૧૨૨ ॥

व्यवहारतश्चतुर्धा भवन्ति वस्तूनि वादराण्येव ।

निश्चयतश्चागुरुलघु गुरुलघु चेति द्विभेदेव ॥ ૧૨૩ ॥

તત્રાપિ વાદરમદસ્પર્શં દ્રવ્ય રૂપ્યેવ ભવતિ ગુરુલઘુકમ્ ।

અગુરુલઘુ ચતુ સ્પર્શ સૂક્ષ્મ વિયદાયમૂર્ત્તમપિ ॥ ૧૨૪ ॥

આઠમો પ્રકાર સ્પર્શ પરિણામ —

સ્પર્શપરિણામ આઠ પ્રકારે છે ઉષ્ણ, શીત, મૃદુ, કર્કશ, સ્નિગ્ધ, લુપ્તો, ભારે અને હળવો.

પુષ્કળો પરિણામીને અગ્નિ જેવા ઉષ્ણસ્પર્શી, હિમ જેવા શીતસ્પર્શી, પીંછા જેવા મૃદુસ્પર્શી, પાપાણુ જેવા કર્કશ, ઘૂત વગેરેની જેવા સ્નિગ્ધ, રાખ વગેરે જેવા લુપ્તો, વજ્ર વગેરેની જેવા ભારે અને આકાશના તુલ જેવા હળવા સ્પર્શવાળા પણ થાય છે ૧૧૮-૧૨૧

હવે પુષ્કળના અગુરુલઘુ પરિણામ વિષે (૮)

ધૂમાઠો ઉચે જાય છે માટે ‘લઘુ,’ અને પત્થર નીચે પડે છે માટે ‘ગુરુ’ સમજવો વાયુની તીર્છી ગતિ છે માટે એ ગુરુલઘુ છે, વળી આકાશ અગુરુલઘુ છે ૧૨૨

બાહર દ્રવ્યો જ વ્યવહારથી ચાર પ્રકારના છે પણ નિશ્ચયનયે એજ પ્રકારના દ્રવ્ય કહે છે (૧) ગુરુલઘુ અને (૨) અગુરુલઘુ ૧૨૩

એમા પણ બાહર અદ્દસ્પર્શી રૂપી દ્રવ્યજ ગુરુલઘુ હોય છે, સૂક્ષ્મ, ચતુ સ્પર્શી

વૈક્રિયમૌદારિકમપિ તૈજસમાહારકં ચ ગુરુલઘુકમ્ ।

કાર્મણમનોવચાંસિ સોચ્છાસાન્યગુરુલઘુકાનિ ॥ ૧૨૫ ॥

તથોક્તમ્! નિચ્છયત્રો સવ્વગુરુ સવ્વલહુ વા ન વિજ્ઞણ દવ્વમ્ ।

વવહારઓ ઉ જુજ્ઞઈ વાયરલ્લંધેસુ નરણેસુ ॥ ૧૨૬ ॥

અગુરુલહુ ચડફાસા અરુવિદવ્વા ય હોંતિ નાયઠ્ઠા ।

સેસા ઉ અઢ્ઢફાસા ગુરુલહુઆ નિચ્છયનયસ્સ ॥ ૧૨૭ ॥

ઓરાલિય વેડવ્વિય આહારગ તેય ગુરુલહૂ દવ્વા ।

કમ્મગમણભાસાઈં ઇયાઈ અગુરુલહુઆઈ ॥ ૧૨૮ ॥

इति भगवतीवृत्तौ ॥

इति अगुरुलघुपरीणाम. ॥ ९ ॥

वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानैर्मुख्यभावतः ।

प्रत्येक चिन्तितैर्भेदाः स्युर्भूयांसोऽत्र ते त्वमी ॥ ૧૨૯ ॥

एकस्योज्ज्वलवर्णस्य द्वौ भेदौ गन्धभेदतः ।

संस्थानैश्च रसैश्चापि पंच पंच भिदो मताः ॥ ૧૩૦ ॥

स्पर्शस्तथाष्ट भेदाः स्युरેવમેકસ્ય વિશતિઃ ।

इतीह पचभिर्वर्णैर्भेदानां शतमाप्यते ॥ ૧૩૧ ॥

અને અરૂપી આકાશ વગેરે તો અગુરુલઘુ છે વૈક્રિય, ઔદારિક, તૈજસ અને આહારક-આ સર્વ ગુરુલઘુ છે જ્યારે ઉચ્છવાસયુક્ત કાર્મણ, મન અને વચન એ અગુરુલઘુ છે ૧૨૪-૧૨૫

શ્રી ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —નિશ્ચયથી તો કોઈ દ્રવ્ય સર્વથા ગુરુ કે સર્વથા લઘુ નથી પરંતુ વ્યવહારથી બાહર મ્કધોને વિષે તે ઘટે છે બીજામા નહિ એટલે સ્પર્શી અરૂપી દ્રવ્ય અગુરુલઘુ બાળવા શેષ અદ્વયથી દ્રવ્યો નિશ્ચયથી ગુરુલઘુ છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તેજસ-દ્રવ્યો ગુરુલઘુ સમજવા, અને કાર્મણ દ્રવ્યો તથા મન વચન આદિ અગુરુલઘુ સમજવા ૧૨૬-૧૨૮

વળી એના, વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ અને સંસ્થાનને પ્રધાનપણે લઈને વિચાર કરીએ તો, બહુ બહુ લેદ થાય છે ૧૨૯

તે આ પ્રમાણે —એક ઉચ્છવાસ ધર્મના પુદ્ગલના જ, ગન્ધને લઈને એ લેદ થાય,

સંસ્થાનાનાં રસાના ચ પ્રાધાન્યેનૈવમિષ્યતે ।

શતં શતં વિભેદાનાં તતો જાતં શતત્રયમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

• સુગન્ધીના પચ પચ ભેદા વર્ણૈરસૈસ્તથા ।

સસ્થાનૈશ્ચાષ્ટ નુ સ્પર્શૈઃ સ્યુસ્ત્રયોર્વિંશતિસ્તતઃ ॥ ૧૩૩ ॥

દુર્ગન્ધાનામપીત્યં સ્યુસ્ત્રયોર્વિંશતિરેવ હિ ।

પદ્મચત્વાર્શદુભયયોગે સ્યુર્ગંધજા इति ॥ ૧૩૪ ॥

શીતસ્પર્શસ્યાપિ ભેદૌ દ્વૌ મતૌ ગન્ધભેદતઃ ।

સસ્થાનરસવર્ણૈશ્ચ પચ પંચ ભિદસ્તથા ॥ ૧૩૫ ॥

શીતસ્યાધિકૃતત્વેન તત્રોષ્ણસ્ય ત્વસમવાત્ ।

ભિદોઽસ્ય શેષૈ સ્પર્શૈઃ પદ્મ સ્યુસ્ત્રયોર્વિંશતિસ્તતઃ ॥ ૧૩૬ ॥

સ્પર્શાનામેવમષ્ટાનાં પ્રત્યેકં ગન્ધયોરપિ ।

ત્રયોર્વિંશતિભેદત્વાત્ દ્વિશતી ત્રિશદુત્તરા ॥ ૧૩૭ ॥

एवમેતે પુદ્ગલાનાં ભેદા સર્વે પ્રકીર્તિતા ।

શતાનિ પંચ સત્રિશાન્યેવમજીવરૂપિણામ્ ॥ ૧૩૮ ॥

સ સ્થાન તથા રસને લઈને પાચ પાચ લેદ થાય, તેમજ સ્પર્શને લઈને આઠ લેદ થાય—એટલે કુલ વીશ લેદ થાય. એટલે પાચ વર્ણને લઈને $20 \times 4 = 80$ (એકસો) લેદ થાય એવી જ રીતે સ સ્થાનોના અને સર્વ રસોના પ્રધાનપણાને લઈને પણ એ સો લેદ થાય એટલે એકઠર ત્રણસો લેદ થયા ૧૩૦—૧૩૨

વળી સુગન્ધી પુદ્ગળના, વર્ણ—રસ અને સ સ્થાનને લઈને પાચ પાચ લેદ થાય, અને સ્પર્શને લઈને આઠ લેદ થાય આ ત્રેવીશ લેદ થયા એવી જ રીતે દુર્ગન્ધીના પણ ત્રેવીશ લેદ થાય એટલે બેઠ પ્રકારના લેદોનો સરવાલો 23×23 એટલે ૪૬ થયો ૧૩૩—૧૩૪

વળી શીતસ્પર્શવાળાના, ગન્ધપ્રમાણે બે લેદ તથા સ સ્થાન—રસ અને વર્ણ પ્રમાણે પાચ પાચ લેદ થાય. અહિં શીતસ્પર્શની વાત કરી એમા ઉપજીતાનો તો અસલવ હોવાથી બાકી ૧૧ સ્પર્શ રહ્યા એના ૧૭ લેદ એટલે કુલ $2 \times 4 \times 4 \times 4 \times 4 = 23$ લેદ શીતસ્પર્શવાળાના થયા અને આઠે સ્પર્શ ગણીતા $23 \times 2 = 46$ લેદ થયા એમા બે પ્રકારના ગંધવાળાના છે તા બીજા ઉમેરતા સરવાળે ૨૩૦ થયા ૧૩૫—૧૩૭

(અને ઉપર ત્રણસો લેદ બીજા ગણાવ્યા છે) એ જોતા કુલ ૫૩૦ લેદો અછત રૂપી પુદ્ગળોના થયા ૧૩૮

અથ દશમ શબ્દપરીણામ ।

યોઽસૌ શબ્દપરીણામો દ્વિધા સોઽપિ શુભોઽશુભઃ ।

પુદ્ગલનાં પરીણામા દશાપ્યેવં નિરૂપિતાઃ ॥ ૧૩૯ ॥

ગન્ધદ્રવ્યાદિવદ્ધાતાનુકૂલ્યેન પ્રસર્પણાત્ ।

તાદૃશદ્રવ્યવચ્છોત્તોપઘાતકતયાઽપિ ચ ॥ ૧૪૦ ॥

ધ્વનેઃ પૌદ્ગલિકત્વં સ્વાર્થૌક્તિકં યત્તુ કેચન ।

મન્યન્તે વ્યોમગુણતાં તસ્ય તન્નોપયુજ્યતે ॥૧૪૧॥ યુગ્મમ્ ॥

અસ્ય વ્યોમગુણત્વં તુ દૂરાસન્નસ્થશબ્દયોઃ ।

શ્રવણે ન વિશેષ સ્યાત્ સર્વગં સ્વલુ યન્નમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

યથા શબ્દસ્તથા જ્ઞાયાતપોદ્યોતતમાંસ્યપિ ।

સન્તિ પૌદ્ગલિકાન્યેવેત્યાહુઃ શ્રીજગદીશ્વરાઃ ॥ ૧૪૩ ॥

યદાદર્શાદૌ મુખાદેઃ પ્રતિવિમ્બ નિરીક્ષ્યતે ।

સોઽપિ જ્ઞાયાપુદ્ગલનાં પરીણામો ન તુ ભ્રમઃ ॥ ૧૪૪ ॥

હવે દશમા ‘શબ્દપરિણામ’ વિષે

આ શબ્દપરિણામ પણ (૧) શુભ અને (૨) અશુભ એમ બે પ્રકારનો છે ૧૩૯

એ પ્રમાણે પુદ્ગલના દશે ‘પરિણામ’ તુ નિરૂપણ કર્યું

(૧) ગદ્યપદાર્થોની પેઠે વાયુના અનુક્રમપણાને લઈને ફેલાય છે માટે, તેમજ (૨) તાદૃશ પદાર્થોની પેઠે કર્ણ ઉપર ઉપઘાત કરે છે માટે શબ્દને પુદ્ગલિક કહેવો એ યોગ્ય જ છે કેટલાક અન્યદર્શનવાળાઓ એને આકાશગુણવાળો કહે છે—એ યુક્ત નથી ૧૪૦-૧૪૧

એ શબ્દને વ્યોમગુણી કહીએ તો નજીકના ડે ફરના શબ્દોને સાલગવામા ફેર ન પડે એ જોઈએ કેમકે આકાશ સર્વવ્યાપી છે પણ ફેર તો પડે જ છે માટે એ (શબ્દ) વ્યોમ-આકાશ-ગુણી નથી એમ સિદ્ધ થાય છે ૧૪૨

શબ્દની પેઠે, છાયા-તડકો-ઉભરા અને અધકાર પણ પૌદ્ગલિક છે એમ શ્રીનિન ભગવાન કહી ગયા છે ૧૪૩

દર્પણ વગેરેને વિષે સુખ આદિતુ જે પ્રતિબિમ્બ દેખાય છે એપણ છાયારૂપી પુદ્ગલનું પરિણામ જ છે, ભ્રમ નથી કેમકે ભ્રમ તો જ્ઞાનાન્તર બાહ્ય હોય છે અને ‘યા તો એમ જણાતું

ભ્રમો જ્ઞાનાન્તરવાહ્ય. સ્યાન્નૈતત્તુ તથેક્ષ્યતે ।

ન ચ ભ્રમ સ્યાત્સર્વેષા યુગપત્યદુચ્છુપામ્ ॥ ૧૪૫ ॥

સર્વસ્થૂલપદાર્થાનાં તે છાયાપુદ્ગલા પુન ।

સાક્ષાદેવ પ્રતીયન્તે છાયાદર્શનતઃ સ્ફુટાઃ ॥ ૧૪૬ ॥

સર્વં હૈન્દ્રિયક વસ્તુ ચયાપચયધર્મકમ્ ।

રશ્મિવચ્ચ રશ્મયસ્તુ છાયાપુદ્ગલસહતિ ॥ ૧૪૭ ॥

તથોક્ત પ્રજ્ઞાપનાદૃત્તૌ ।

સર્વમૈન્દ્રિયક વસ્તુ સ્થૂલ ચયાપચયધર્મકં રશ્મિવચ્ચેતિ ॥

અવાપ્ય તાદૃકસામગ્રીં તે છાયાપુદ્ગલા, પુન ।

વિચિત્રપરિણામા સ્યુઃ સ્વભાવેન તથોચ્યતે ॥ ૧૪૮ ॥

યદાતપાદિયુક્તે તે ગતા વસ્તુન્યભાસ્વરે ।

તદા સ્વસમ્બન્ધિવસ્ત્વાકારા, સ્યુઃ જ્યામરૂપકા ॥ ૧૪૯ ॥

દૃશ્યતે હ્યાતપજ્યોત્સ્નાદીપાલોકાદિયોગતઃ ।

સ્થૂલદ્રવ્યાકૃતિશ્ચાયા મૂમ્યાદૌ શ્યામરૂપિકા ॥ ૧૫૦ ॥

નથી વળી બધા સારી આખ્યોવાળાને કઈ એક સામઠો ભ્રમ થાય નહિ વિશેષ વળી, સર્વ સ્થૂલ પદાર્થોની છાયા આપણે બોધ શકીએ છીએ માટે એ છાયા પુદ્ગલજ છે એમ પ્રતીતિ થાય છે ૧૪૪-૧૪૬

વળી સર્વ ઇન્દ્રિયગોચર પદાર્થોના, કિરણોની પેઠે વધવાઘટવાનો સ્વભાવ જ છે, અને કિરણો છાયાપુદ્ગલોની શ્રેણિ છે શ્રીપત્રવણ્ણામા પણ કહ્યું છે કે—સર્વ ઇન્દ્રિયગોચર બાહ્ય પદાર્થ રશ્મિની પેઠે વૃદ્ધિહાનિ અનુભવે જ છે ૧૪૭

એ છાયાપુદ્ગલો વળી એવા પ્રકારની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સ્વભાવિક રીતે જ વિચિત્ર પરિણામ પામે છે ૧૪૮

એ આ પ્રમાણે —જ્યારે એ કિરણો આતપ—તડકા—ચુકા પણ અભાસ્વર વસ્તુઓમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે એઓ પોતાના સમ્બન્ધવાળી વસ્તુઓના આકારવાળા થયા થકા શ્યામ-સ્વરૂપી થાય છે, કેમકે આતપ, જ્યોત્સ્ના, દીપકનો પ્રકાશ વગેરેના યોગથી સ્થૂલપદાર્થની આકૃતિરૂપ છાયા પૃથ્વીપર શ્યામ પડે છે—દેખાય છે પણ જ્યારે ખડ્ગ તથા દર્પણ વગેરે

યદા તુ खङ्गादर्शादिभास्वरद्रव्यसगताः ।

तदा स्युस्ते स्वसंबन्धिद्रव्यवर्णाकृतिस्पृश ॥ ૧૫૧ ॥

આદર્શાદૌ પ્રતિચ્છાયા યત્પ્રત્યક્ષેણ દૃશ્યતે ।

મૂલવસ્તુસદૃગ્વર્ણાકારાદિભિ સમન્વિતા ॥ ૧૫૨ ॥

एषां स्वरूपवैचित्र्यं न चैतन्नोपपद्यते ।

सामग्रीसहकारेण नानावस्था हि पुद्गला. ॥ ૧૫૩ ॥

યથા દીપાદિસામગ્ર્યા તામસા અપિ પુદ્ગલાઃ ।

પ્રકાશરૂપા સ્યુર્દીપાપગમે તાદૃશા પુન ॥ ૧૫૪ ॥

આતપોદ્યોતયોઃ પૌદ્ગલિકત્વ તુ નિર્વિવાદમ્ ॥

પુદ્ગલત્વ તુ તમસાં શીતસ્પર્શતયા સ્ફુટમ્ ।

નીલ ચલત્યન્ધકારમિત્યાદિપ્રત્યયાદપિ ॥ ૧૫૫ ॥

યાશ્ચાપ્રતીઘાતિતાયાઃ પરોક્તાઃ પ્રતિયુક્તયઃ ।

તાસ્તુ દીપપ્રકાશાદિપ્રતિવન્ધિપરાહતાઃ ॥ ૧૫૬ ॥

इति उपरम्यते । विस्तरात्तदर्थिना रत्नाकरावतारिकादयो विलोम्याः ॥

ભાસ્વર પદાર્થોના સખ ધ થાય છે ત્યારે તે કિરણો પોતાના સખ ધવાળા દ્રવ્યના વર્ણુ તથા આકૃતિને ધારણ કરે છે, જેમકે સ્પર્ણુ વગેરેમા મૂળવસ્તુપ્રમાણેના વર્ણુ અને આકૃતિવાળી પ્રતિચ્છાયા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ૧૪૯-૧૫૨

એઓના સ્વરૂપની આ વિચિત્રતા લેશ પણ અયુક્ત નથી કેમકે મામગ્રીના મહકારથી પુદ્ગળો વિવિધ અવસ્થા ધારે છે, જેમકે દીપકની હાજરીમા અધકારના પુદ્ગળો પણ પ્રકાશરૂપ થાય છે, અને દીવો ગયો કે પાછા હતા એવા ને એવા થઈ જાય છે ૧૫૩-૧૫૪

તકેકો અને ઉભાશ એ બે તો નિઃકરૂપણે પુદ્ગળજ છે

વળી અધકાર એક પૌદ્ગલિક વસ્તુ છે એ તો એના શીતસ્પર્શથી જ ખુલ્લું છે અથવા શ્યામ અધકાર ચાલે છે ઇત્યાદિ પ્રત્યયને લઈને પણ એ વાત ચોક્કસ કરે છે ૧૫૫

અહિ અન્યદર્શનવાળાઓએ અપ્રતિઘાતિત્વ આદિ જે પ્રતિયુક્તિઓ કહેલી છે એનું તો દીપકના પ્રકાશ વગેરેની 'સામી દલીલ' થી ખડન થઈ જ જાય છે ૧૫૬

આ સખ ધમા વિસ્તાર છે તે જાણવો હોય એણે રત્નાકરાવતારિકા વગેરે થ થો નેવા

इति पुद्गलतत्त्वमागमे

गदित यत्किल तत्त्वदर्शिभिः ।

तदनूदितमत्र मद्गिरा

गुह्येव प्रतिशब्दितस्पृशा ॥ ૧૫૭ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनय- श्रीतेजपालात्मज ।

काव्य यत्કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभग पूर्णोयमेकादश ॥ ૧૫૮ ॥

इति एकादशः सर्गः ।

इति श्रीलोकप्रकाशस्याय प्रथमो द्रव्यलोकप्रकाश

समाप्त ॥

—❀(❀)❀—

તત્ત્વદર્શી પુદ્ગલોએ આગમને વિષે પુદ્ગલતત્ત્વ ઉપર જે વિવેચન કર્યું છે એ વિવેચનને અનુસરીને મે, શબ્દેશબ્દને પ્રતિધ્વનિ પાડનારી શુદ્ધ જેવી આરી વાણીમા સર્વ કાંઈ કહ્યું છે ૧૫૭

ત્રણલોકને આશ્ચર્યચક્રિત કરનારી કીર્તિના ઘણી શ્રીમદ્ કીર્તિવિજયઉપાધ્યાયના અન્તે વાસી તથા પિતા-તેજપાળશેઠ અને માતા-રાજશ્રીના કુલદીપક શ્રી વિનયવિજયે જે આ જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ અજવાળામા લાવનાર કાવ્યત્રય રચ્યો છે તેના, અદરશો નીકળતા અનેક ઉત્તમ અર્થવાણો અગ્યારમો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો ૧૫૮

અગ્યારમો સર્ગ સમાપ્ત.

શ્રી લોકપ્રકાશનો પહેલો ભાગ “ દ્રવ્યલોકપ્રકાશ ”

સંપૂર્ણ

શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી હાલ મળતાં ગ્રંથો

નિર્યાવલીમૂત્ર સદીક	૦-૧૨-૦
વિચારસાગ્ર પ્રકરણ છાયા સહિત	૦-૮-૦
વિશેષાવશ્યક ગાથા વિષયાકારાદિ ક્રમ	૦-૫-૦
ગમ્યજ્ઞાન પથનો સદીક	૦-૬-૦
ધર્મખિદુ પ્રકરણ સદીક	૦ ૧૨-૦
વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય મૂળ તથા દીકાનુ ગુજરાતી ભાષાતર	
ભાગ ૧ લો	૨-૦-૦
નદીમૂત્ર સદીક (આવૃત્તિ બીજી)	૨-૪-૦
અનુયોગદ્વારમૂત્ર સદીક	૨-૮-૦
રાયપસેલીમૂત્ર સદીક	૧-૮-૦
જૈન કીલોસોદી અગ્રેજી	૧-૦-૦
યોગ " "	૦-૧૪ ૦
કર્મ " "	૦ ૧૨-૦
પચસ મહ	(પ્રેસમા)
વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય મૂળ તથા દીકાનુ ગુજરાતી	
ભાષાતર ભાગ ૨ જો	(,,)
આચારપ્રદીપ	(,,)
વીર તથા નેમિભક્તામર	(,,)
સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શોભનમુનિવર્ય પ્રણીત ભાષાતર સાથે	(,,)
સદ્ગર સંસ્કૃત દીકાઓ સહિત	(,,)
ચતુર્વિંશતિ જિન સ્તુતિ શ્રી બપ્પભટ્ટિ સૂરિકૃત દીકા ભાષાતર	
તથા વિવેચન સહિત	(,,)
જિનાનંદ સ્તુતિ	(,,)
લોક પ્રકાશનો પ્રથમ દ્રવ્યલોક પ્રકાશ મૂળ તથા ગુજરાતી	
ભાષાંતર સહિત	આજ અથ

દે લા પુ ફડ તથા આ સમિતિના ક્ષાર્ક.

માસ્ટર વિજયચંદ મોહનલાલ શાહ

જેઠ, દે. લા. જૈનધર્મશાલા, ગોપીપુરા,

સુરત—SURAT

इति पुद्गलतत्त्वभागमे

गदित यत्किल तत्त्वदर्शिभिः ।

तदनुदितमत्र मदगिरा

गुह्येव प्रतिशब्दितस्पृशा ॥ ૧૫૭ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनय श्रीतेजपालात्मज ।

काव्य यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभग पूर्योयमेकादश ॥ ૧૫૮ ॥

इति एकादशः सर्गः ।

इति श्रीलोकप्रकाशस्याय प्रथमो द्रव्यलोकप्रकाश

समाप्त ॥

—❀(❀)❀—

તત્ત્વદર્શી પુરૂષોએ આગમને વિષે પુદ્ગલતત્ત્વ ઉપર જે વિવેચન કર્યું છે એ વિવેચનને અનુસરીને મેં, શબ્દેશબ્દનો પ્રતિધ્વનિ પાડનારી શુદ્ધ જેવી મારી વાણીમા સર્વ કામ કર્યું છે ૧૫૭

ત્રણલોકને આશ્ચર્યચકિત કરનારી કીર્તિના ઘણી શ્રીમદ્ કીર્તિવિજયઉપાધ્યાયના અન્તે વામી તથા પિતા-તેજપાળશેઠ અને માતા-રાજશ્રીના કુલદીપક શ્રી વિનયવિજયે જે આ જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ અજવાળામા લાવનાર કાવ્યમય રચ્યો છે તેનો, અદરથો નીકળતા અનેક ઉત્તમ અર્થવાણો અગ્યારમો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો ૧૫૮

અગ્યારમો સર્ગ સમાપ્ત

શ્રી લોકપ્રકાશનો પહેલો ભાગ “ દ્રવ્યલોકપ્રકાશ ”

સમ્પૂર્ણ.

શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી હાલ મળતાં ગ્રંથો.

નિરયાવલીસૂત્ર સદીક	૦-૧૨-૦
વિચારસાગ્ર પ્રકરણ છયા સહિત	૦-૮-૦
વિશેષાવરથક ગાથા વિષયાકારાદિ કમ	૦-૫-૦
ગચ્છાચાર પચન્નો સદીક	૦-૬-૦
ધર્મખિદુ પ્રકરણ સદીક	૦-૧૨-૦
વિરોધાવરથક બાધ્ય મૂળ તથા દીકાનુ ગુજરાતી ભાષાંતર	
ભાગ ૧ લો	૨-૦-૦
નદીસૂત્ર સદીક (આવૃત્તિ બીજી)	૨-૪-૦
અનુયોગદ્વારસૂત્ર સદીક	૨-૮-૦
રાયપસેણીસૂત્ર સદીક	૧-૮-૦
જૈન કીલોસોફી અગ્રેજી	૧-૦-૦
યોગ " "	૦-૧૪-૦
કર્મ " "	૦-૧૨-૦
પચસ ગ્રંથ	(પ્રેસમાં)
વિશેષાવરથક બાધ્ય મૂળ તથા દીકાનુ ગુજરાતી	
ભાષાંતર ભાગ ૨ જો	(")
આચારપ્રદીપ	(")
વીર તથા નેમિકતામર	(")
સ્તુતિચતુર્વિગતિકા ગોબલનમુનિવર્ય પ્રણીત ભાષાંતર સાથે	(")
સદર સંસ્કૃત દીકાઓ સહિત	(")
ચતુર્વિંશતિ જિન સ્તુતિ શ્રી બપ્પભટ્ટિ સંસ્કૃત દીકા ભાષાંતર	
તથા વિવેચન સહિત	(")
જિનાનંદ સ્તુતિ	(")
લોક પ્રકાશનો પ્રથમ દ્રવ્યલોક પ્રકાશ મૂળ તથા ગુજરાતી	
ભાષાંતર સહિત	આગળ અથે

દે લા પુ ફડ તથા આ. સમિતિના હાર્દકે.

માસ્ટર વિજયચંદ મોહનલાલ શાહ.

ચોટ, દે. લા. જૈનમંદિરાલા ગોપીપુરા,
સુરત-SURAT

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુઠ ફંડ તરફથી હાલ મલ્લતા ગ્રંથો

અંક	મૂલ્ય
૩૦ આનંદ કાવ્ય મં મૌકિતિક ૪ યુ	૦ ૧૨-૦
૩૨ ૫ મુ	૦-૧૦-૦
૪૩ ૬ ડું	૦ ૧૨ ૦
૪૮ શ્રાદ્ધપ્રતિકભણ સૂત્રવૃત્તિ	૦-૦-૦
૫૧ સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર)	૧-૦-૦
૫૩ આવશ્યક ટીપ્પન	૧-૧૦ ૦
૫૪ જ્યુદ્ધીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સટીક ઉત્તરાર્ધ	૦-૦-૦
૫૬ શ્રીપાલચરિત સરકૃત	૦ ૧૪-૦
૫૭ મુક્તમુક્તાવલી	૨-૦-૦
૫૮ પ્રવચન સારોદ્ધાર સટીક પૂર્વાર્ધ	૩-૦-૦
૫૯ તદુલવેચાલીય પચન્નો સટીક	૧-૮-૦
૬૦ વિશતિસ્થાનક ચરિત પદ્યબદ્ધ	૧-૦-૦
૬૧ કલ્પસૂત્રમુખ્યોધિકા	૨-૦-૦
૬૨ મુખ્યોધા સામાચારી	૦-૮-૦
૬૩ શ્રીપાલચરિત પ્રાકૃત સાવન્યૂર્ણિ	૧-૪-૦
૬૪ પ્રવચન સારોદ્ધાર સટીક ઉત્તરાર્ધ	૪-૦-૦
૬૫ શ્રી લોકપ્રકાશ પ્રથમો દ્રવ્યલોક પ્રકાશ મૂનમાન	૨-૦-૦
૬૬ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતિક ૭ મુ	(પ્રેસમા)
૬૭ તત્ત્વાર્થોધિગમસૂત્ર ૫ અધ્યાય-પ્રથમ વિભાગે	૬-૦-૦
૬૮ શ્રી નવપદ લઘુવૃત્તિ	(પ્રેસમા)
૬૯ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌ ૮ મુ	(,,)
૭૦ વિચારરત્નાકર	(,,)
૭૧ નવપદ પ્રકરણ	(,,)

દે લા પુ ફંડ તથા આ સમિતિના કાર્ક
 માસ્ટર વિજયચંદ મોહનલાલ શાહ
 શેઠ દે. લા. જૈનધર્મશાળા, ગોપીપુરા,
 સુરત-SURAT

शेठ देवचंद लालभाई जैन पु० फंड तरफची हाल मळता ग्रथो

अंक	भूतय
३० आनंद काव्य म० भौकितक ४ सु	० १२-०
३२ ५ सु	०-१०-०
४३ ६ सु	०-१२ ०
४८ श्राद्धप्रतिक्रमण सूत्रवृत्ति	२-०-०
५१ सेनप्रश्न (प्रश्नोत्तर रत्नाकर)	१-०-०
५३ आवश्यक टीपन	१-१२ ०
५४ ज्युद्धीप प्रज्ञप्ति सटीक उत्तरार्ध	२-०-०
५६ श्रीपालयस्त्रि सस्कृत	०-१४-०
५७ सुकृतमुक्तावली	२-०-०
५८ प्रवचन सारोद्धार सटीक पूर्वार्ध	३-०-०
५९ तद्गुलवेयालीय पयन्नो सटीक	१-८-०
६० विशतिस्थानक यस्त्रि पधणद्ध	१-०-०
६१ कदपसूत्रसुयोधिक	२-०-०
६२ सुयोधा साभायारी	०-८-०
६३ श्रीपालयस्त्रि प्राकृत भावयूषि	१-४-०
६४ प्रवचन सारोद्धार सटीक उत्तरार्द्ध	४-०-०
६५ श्री लोकप्रकाश प्रथमो द्रव्यलोक प्रकाश भूतभात	२-०-०
६६ आनंद काव्य महोदधि भौकितक ७ सु	(प्रेसभा)
६७ तत्त्वार्थोपगमसूत्र ५ अध्याय-प्रथम विभाग	६-०-०
६८ श्री नवपद लघुवृत्ति	(प्रेसभा)
६९ आनंद काव्य महोदधि भौ ८ सु	(,,)
७० विचाररत्नाकर	(,,)
७१ नवपद प्रकरण	(,,)

दे ला पु फंड तथा आ समितिना कार्क

मास्टर विजयचंद मोहनलाल शाह

शेठ दे० ला० जेनधर्मशाला, गोपीपुरा,

सुरत—SURAT

